

॥ श्रीविभवदनानन्दाचार्यचरणाय विजयन्तान्तमाम् ॥

વિદ્યના તારણદાર શ્રીમહાપ્રભુજીના વિદ્યોદ્ધારક સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કરવો
સચિત્ર માસિક

શુદ્ધાદૈત અને

ભક્તિમાર્તંડ

વર્ષ ૧૨.]

ચંદ્ર મં. ૧૯૯૩.

[અંક ૧

વિનંતી.

“શુદ્ધાદૈત” નું નવું પાઠશું ૧૫૧ પ્રભુ કૃપાથી આ અઠથી શરૂ થાય છે. તે આ કોઈ કઠોડ વેણુવ સમાજના મુખપત્ર સમા માસિકને આગળ ધરાવવા દરેક આંતરે કોઈકે નવો કાલક બનાવી કર્તવ્ય પાલન કરવું જોઈએ તેમજ પોતાના લવાજમો મોકલી આપવા કૃપા કરવી

તત્રી અને પ્રકાશક

વર્મંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.

૧૦૩૨ રાગમહેતાની પોળ, તોતજાણની પોળ, અમદાવાદ

બી શ્રુતિવ પ્રિન્સિપ પ્રેસમાં આ તોપાદાદ મનજાગે ભાષ્ય
કે પાપકૃત, ચાલરવા—અમદાવાદ

વાર્ષિક લવાજમ બે રૂપિયા.

અનુક્રમણિકા.

ચેત્ર, સં. ૧૯૮૩.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.
૧ શુભાશાસનમ	૧	૧ શીપુષ્ટિતત્ત્વ વિચાર ... ..
૨ વાપાસાદિત્ય	૭	૭ સર્વોત્કૃષ્ટ જાતિમાર્ગ ... ..
૩ વેણુરવ	૧૪	૮ ઇન્દ્રગોનું સ્વરૂપ ... ..
૪ વેણુગીત	૧૭	૯ માંધીજનું સ્વરૂપ ... ..
૫ કલિયુગનો મોટો શુભ	૨૦	૧૦ સગાઆરાદિક ... ..

“શુદ્ધદિતિ” ને સપ્તાયના ૧૨-૦-૦.

શ્રીનિરૂપનાથ સંસ્કૃત પાઠશાળાના મંત્રી શ્રીમુકુન્દસેનજી અમદાવાદના શ. લક્ષ્મણજી માર્ગત સદાવતાપે શિક્ષાવેત તે સાબર સ્વીકારીએ જાએ.

જ્યોતિષનો અદ્ભુત ચમત્કાર.

જ્યોતિષ વિદ્યા શાસ્ત્ર જમાનાની એક અદ્ભુત વિદ્યા પુરવાર થઈ ચુકી છે. ૫૧ જે અભ્યાસ તથા ઉપાસુમાં ઉતરીને ફાદેસ જોવા માટે શ્રમ બધા લેતા નથી તેથી જ્ઞાતુએ વિશ્વાસ થતો નથી છે.

આમરે ત્યાં ધણજી પ્રમાસથી ચીવટથી સચેટ રીતે કામ મામ છે તેની ખાતરી તો અમ માથેના પ્રમંજથીજ મામ તેમ છે. જન્મેની, પ્રયોગી, કવન ફાદેસ, ૧૫૨૯, માસક જન્માકાર વગેરે ચોક્કસ દરથી કરી આપવામાં આવે છે. જિજ્ઞાસુએ સવા આનાની ટીકીટ જી હસતેખા પણ જોવામ છે.

પંડયા અમૃતલાલ ગીરધરલાલ,

૬. શ્રીકૃષ્ણ મંદિર, ઢાંક (કાકીમાવ

વહેલો તે પહેલો

નિત્ય પઠન અને મનન કરવા. યોગ્ય

શ્રી અનિરૂદ્ધ બ્રહ્મવાદ ગ્રંથમાળા.

અથવા પુષ્પ.

જેમાં ગા. શ્રી હરિસમજી વિરચિત ૫૫ થી ૬૦ મંત્રો સુગ અને ગુર્જર અનુવાં લગભગ ૫૪ ૬૦૦ નો મન્ય હપામ છે.

ચોક્કસ નકસો બાકી છે કારણ અગાઉથી ધણા આદકો થઈ ગયા છે. હવે પણ અન્ય એક માસમાં હપાઈ બહાર પડશે તે પહેલાં આદકો થઈ ઓર્ડર આપનારને નો. ૧) હમણાંજ પહેલા થનાર આદકને આપવામાં આવશે અને અન્ય બહાર પડેલ નો. ૨. ૧-૪-૦ પડશે. જાનેનું પોરટેજ અલગ. દરેક ગામના આદકોએ જોશ મળી સરનામે મંગાવી લેવી જોવી રહે પારસતથી આવે એટલે પોરટ આજના ખર્ચથી બચા માટે નામ વરતજ નોંધાવો. (પુરા સરનામા સાથે)

ચંત્રો, શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય

નડીઆદ. (શુજી

॥ धीयिमुपदानलारायां विजयन्तेतमाम् ॥

૧૫૯ ૧૨.

અંક ૧

શુદ્ધાદેવ

અને

સહિતમાર્તંડ.

થેમ

સં. ૧૯૨૩.

શ્રીવલ્લભાબ્દ

૪૫૨.

શ્રીમોહમયીસ્થકેથિદૂલસ્ટીટાન્તર્ગતશ્રીગોકુલાધોશમન્દિરાધ્યક્ષ
ગોસ્વામિકુલકુમુદિનીવલ્લભગોસ્વામિશ્રીગોપિકાવલ્લભ
(શ્રીમન્તલાલ) તનુજન્મનોરાયુષ્મતોઃ શ્રીમુરલીધર-
શ્રીગોકુલનાથયોરુપનયનોપયમનશુભાશાસનમ્ ।

સત્ય જ્ઞાનમનન્તમિયુપનિપત્તીમન્તિનીસેવિતમ્ સાધનત્વેન સદૈવ સત્ત્વવિસતીતાતત્ત્વસંભવિતમ્ ।
ત્રિગૃહે ભગવન્નિતિ પ્રતનકૈઃ પ્રેરણા સમાપ્તપિતમ્ દૃષ્ટાધર્મ્યમયત્રિમૂર્તિ સેચ્યત્વરૂપં નુમઃ ॥૧॥

શીદરિ, સત્ત્વ, જ્ઞાન અને અનન્ત સ્વરૂપાત્મક છે એમ ખાતીને વેદાન્તમુન્દરીઓએ
એવેલા, સર્વના આત્મા છે તે પ્રભાએ તેજ સત્ત્વસ્વરૂપને રૂપનિરૂપી સતીઓએ દબોલાં સંકારેલા
અને ગિનો સર્વનાં અનેદાળ પુરાણોએ પ્રેમથી દે ભગવન્ ! એ પ્રભાએ બોલાવેલા આમ આશ્રય-
કારક તપ્ત પ્રકારની યોગનાથાર્ય રચનાવડે મુન્દર, સેવરા યોગ સ્વરૂપવાળા શ્રીસલિત-
ત્રિભંગીરાયજીને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૧

રાસોચિત્તાલિલવિલાસસદાજ્ઞાપાઃ સ્વામી પ્રમત્તવરવાણવજ્ઞુગામી ।

આમીરમીરમયમીપ્રભવાર્તિહારી શ્રીઅડિલેરહરિતિલ્લહ દર્પકારી ॥૨॥

રાસ-લીલાને યોગ્ય તમામ વિલાસને સડન કરનાર પૃન્દરીશ્રી પ્રશસ્ત અંગવાળી નામિલાના
સ્વામી, ઉન્મત્ત અને સેષ અલ્પરાજ સરખી મુન્દર ગતિવાળા અને યોગવિદ્યાઓની સંસાર સંખ્યા
બીધી ઉપજેલી પીગએને દૂર દરનારા મીસાડિલેશપ્રભુ આ પ્રસંગે દર્પકારક દો !! ૨

વત્સોડયં હુવિતોડ્યમ્ ! માદૃગધુતા પારવચ્ચરોષં પયઃ

તન્માતઃ કૃપયા વિમુક્ષ વદને પારાં મનોભારતનાન્ ।

યયં જાગ્રધિયુક્તમાદુયુગલં ચિત્તારવિત્ત્રાન્બુજં

ચિશિન્મજ્જુડમારુપચિજયતે શ્રીચાત્રાણઃ પ્રમુઃ ॥૩॥

હે મા ! આ વાછરેા પ્દારી પેઠે ભૂખ્યા છે, હમણાં તે બધું દૂધ પી જશે તો કૃપા કરીને આ ઝાંચના આંચળમાંથી પ્દારા મુખમાં એકાદ ધારા નાખી દે, એ પ્રમાણે દીવ્ય બુદ્ધિને મુખકમળને પહોંચું કરીને કેકે મધુરું કાનું ભોવતા શ્રીબાલકૃષ્ણપ્રભુ જ્યાં પામે છે, અર્થાત્ ભોલો શ્રીબાલકૃષ્ણપ્રભુની જ્યાં ૩

યથાર્થનામ્યામિહ મોહમય્યાં કેષિન્નુલ્લસ્યે કિલ રાજમર્મે ।

શ્રીગોકુલાધીશ-નિકેતનં સત્ ચકારિત શસ્તોત્સવકૌતુકેન ॥૪॥

મધાર્થનામવાળા-ગોદ ઉપમ્પનારી આ મુખમાં નગરીમાં કેધિકુલ રહીટમાં શ્રીગોકુલાધીશતું મન્દિર છે. તે આજ શુભ સમારંભના આનન્દથી શોભી રહ્યું છે. ૪
બતોડ્યક્ષગ્રહે પ્રાયઃ પ્રસ્તાવઃ કથિદ્વાગતઃ । દૈવાદેવાભિવર્દન્ત્ દૈરવ્યો મહ્નલશ્રિયાઃ ॥૫॥

એથી અતુમાન થાય છે કે ધરધણીને ત્યાં કોઈ શુભ અવસર ઉપરિધત થયો છે, આંખી મંગલ શોભાઓ તો નશાળના યોગે જ રૂદ્ધિ પામે.

દિર્ઘાં ત્રિદશાલસ્ય વસતેર્થાંસાં કુરેરસ્ય યો લઢ્યાયાઃ પુનરુકિમત્ર સુપુરો મેરોદિરુકિ દ્વદામ્ ।

વૈકુઠસ્ય વિકલ્પમેવ વિદ્યદૈતં સિતાદ્રેનર્વમ્ મન્યે મન્દિરમણ્ડનં મુદિતભૂઃ સન્મણ્ડપો રાજતે ॥૬॥

સ્વર્ગને જેવડું બનાવતો, કુબેરની નગરી અલ્પકાપુરીથી વિશેષ શોભતો, બીજી લંકાનગરી છે એમ લાન કરાવતો, અને જે મેરુપર્વતો છે એમ મનાવતો, ખરે વૈકુંઠ આ દશે કે બીજું એમ વિકલ્પ કરાવતો તથા બીજા દિશાલય બનતો, પૃથ્વીને પ્રસન્ન કરનારો, માનો કે મન્દિરો શોભાવનારો આ મંડપ શોભી રહ્યો છે. ૬

શુદ્ધાદૈતપથાદિવેશિકવિમુશ્રીવલ્લભાર્પ્યાન્વયે ગામ્નીર્યાદિગુણેઃ સમં જનિગતઃ શ્રીમન્નલાલસ્ય યત્ ।

ઔરસ્યં તનયદ્વયં વિનયમ્ પદ્માવતીપ્રીતિદં ગ્યાર્થોસ્તત્ર વરોડ્વરથ વિધિના યત્નોપવીતી ધ્રુવમ્ ॥૭॥

શુદ્ધાદૈત-પુષ્ટિમર્ગના પ્રથમ આચાર્ય સમર્થ શ્રીવલ્લભાર્પ્યાના વંશમાં ગંભીરતા વિગેરે શુભોની સાથે પ્રકટ થયેલા ગોસ્વામી શ્રીમન્નલાલજીનાં, શ્રીપદ્માવતી વરુણને પ્રીતિ દેનાર્યાં વિનયવાળા ઔરસ જે બે પુત્ર સંતાન છે તેમાં મ્હોટા પુત્ર મધાવિધિ વર છે અને ન્હાના પુત્રને બનેાઈ દેવાનું હોવાથી બટક છે. ૭

વિક્રમવર્ષે ગુણાધિનન્દેન્દુમિતે તપોવિશદપક્ષે । દ્વાદશ્યાં મુષ્કારે કર્નીયસે યજ્ઞસૂત્રમસ્ત્યર્થમ્ ॥૮॥

સંવત્ ૧૯૬૩ ના માધ શુકલ દ્વાદશી ને મુષ્કારને દિવસે ન્હાના લાલજી શ્રીમુરલીધરજીને યજ્ઞોપવીત આપવાનું છે. ૮

મહુમોહકમુસ્તાન્બુજચુતિઃ શ્રીયુતો નિગમક્ત્મનિ વ્રતી ।

સન્મતિશ્ચ મુરલીપરાકૃતિર્જીવતાં હિ મુરલીધરઃ કૃતી ॥૯॥

સુન્દર અને મનોહર મુખકમળની શોભાવાળા, વેદમર્ગ વિષયક વ્રત (અહાર્ય) ધોરણ કરનારા, સદ્ગુહિવાળા શ્રીકૃષ્ણ સરખી આકૃતિવાળા, કુરાળ શ્રીયુત મુરલીધરલાલજી પામે છે.

પુરંદરદરં હરનમરબન્દમાનન્દયન્ સુરેતરવરુથિનીં ત્રિદિવતઃ સમુસ્તારયન્ ।

વલિં ચલિનં મુચ્છલાદ્દુરપિ શ્રિયા ધંરય-ન્નુપેન્દ્ર ડપવીતિનો નિયમમદ્ગલં માવયેત્ ॥૧૦॥

ધંદ્રના લખને દૂર કરનારા, દેવાના સમૂહને આનન્દ દેનારા; અસુરોની સેનાને સ્વર્ગમાંથી હારી કાઢનારા અને બાળક હોય ત્યાં પણ બળવાન એવા બલિરાજને લક્ષ્મીથી ભટ્ટ કરનારા

श्री उपेन्द्र भगवान् (वाचनम्) जनार्दन धारयु करतार आगच्छता अक्षय्यप्रसन्नतां भगवन्ती गच्छता
३२. अर्थात् लोभं भगवन् धार. १०

पाठागं शयपद्मे दत्तरं दण्डं जटां मस्तके

स्वप्ने नूतनयज्ञसूत्रमगलं कण्ठे सजं कीलुमीम् ।

मौत्रं श्रोणिनिवन्धनं च विदधपादान्जयोः पादुकां

वर्णां कथन वामनोऽत्र भवतः कृत्यात्सदां मस्तकम् ॥११॥

दत्त भगवान् आभरता इन्द्रे, भरतः उपर वरदाने, भगवत् उपर नवा यज्ञोपवीतने,
रवन्ध अेषां हस्तानां उपोषाती भाषाते, मुक्ता हस्तिभेषाते अने यज्ञभगवान् पादुकां धारयु
करतारा अर्धे अङ्गुष्ठे अक्षय्यारीष्ट (भीषागतम्) आपनु दम्भेतां भगवत् करे-अर्थात् आपने
सुखी शप्ते. ११

सायं प्रातरुपासतां स्वविधिना सन्ध्यां च वैभवनं

स्वाध्यायं च निपेयतां प्रतिदिनं स्वाचार्य्यताभावनम् ।

सेवां सेव्यविभोः सदैव कुरुतां श्रद्धां श्रुतेरुक्तिरु

सौम्य श्रीगुरुर्जीवर ! इतमिदं विद्याप्रदं गम्यताम् ॥१२॥

पोताना नियम (स्वभूताना) प्रभावे रद्वाराभां अने आचार्य्ये सन्ध्या अने अमिती
उपासना करो, पोताने वास्तविक आचार्य्य जनावनारा स्वाध्याय (विद्याभ्यसन-भजन विमर्श) ने
हरौन सेवे, दम्भेतां सेव्यशी शङ्करजीने सेवा करो अने वेदाङ्गेषामां श्रद्धा सभा. ते सुन्दर
भरतीधर ! आ अक्षय्यप्रसन्न विद्या आपनारुं छे अभि मोक्षस भागे. १२

आश्रीवस्तुभेदशिक्षां भवतस्तत्तात्त्विकचरोद्भव

आचार्य्याः प्रगमे यदयचधिरुता दीक्षां दधुर्यादगीम् ।

भूत्वा सुमत् ! तारसी भुवि भवेद्भय्यो, विपश्चिद्भवा-

नित्यं श्रीगुरुर्जीवर ! प्रजयिने यत्तत्त्वमाशास्त्रम् ॥१३॥

दे सहाय्यारी भुरहीधर आवा ! वगद्वयु श्रीवस्तुभेदशिक्षा आरम्भीने आपना पिता
धर्म आपना वंशमां उपयुक्त यथेता आचार्य्यवरने आचार्य्यवर्षामां अधिभारयुक्त यज्ञने जेवी
अक्षय्यशीक्षा धारयु करता दत्ता, तेवी दीक्षा धारयु करीने आप पुत्री उपर-मोक्षदी
(विद्याभ्यसन) शिक्षा अने अने अने अने अने सारी सीने अक्षय्ये अक्षय्ये. १३

कन्यागिन् कमला कृपापरपरा शङ्करमुले दीमतां

यादेवी कृष्णमुसनेजिज्जुतान्दरी भवान्वापनेः ।

भातुम्भन् मरदाभ्येषु विभक्ताः के दुर्धन्ना यानर्ह

स्वाग्मिभिः स्निग्ध भोजयामि ददामि प्राप्तेषु पुन्यं यताः ॥१४॥

યાવન્નૃત્યદુદારનેત્રયુગલં પ્રેક્ષાવતી રાજસુ તાવત્તાં દત્તવાન્હરિસ્તદનયોઃ કુર્યાંસદા મક્કલમ્ ॥૨૩॥
કુસદેવી અંગિકાશ્ચન્નુ આરાધન કરીને અને લેભતી પાસે મહારા પતિ શ્રીકૃષ્ણજી હો એમ પ્રાર્થના કરીને દેવીના મન્દિરમાંથી નીકળેલાં રુકમીનાં પહેને શ્રીરુકિમણીજી, જેટલામાં વિશાળ નેત્રયુગલને નચાવીને ખડાર ઉભેલા એકઠા થયેલા રાગઓ ઉપર દષ્ટિ નાખતાં હતાં તેટલામાં તે રાગઓના જેતાં શ્રીરુકિમણીજીને ઉપાડી જતા શ્રીહરિ આ વરડ-મા બન્નેનું હમ્મેશાં ઠંધ્યાણુ કરે. ૨૩

દીર્ઘાયુષી યા વિહિતોપયામને તાં મા પ્રતિજ્ઞામતિમજ્જતાં ક્વચિત્ ।

ન જાતુ મિથ્યાભિમેતેર્વશંવદૌ મૂલોન્મદૌ દુર્મનસૌ દુરાસતામ્ ॥૨૪॥

હે ચિરંજીવીયો ! લગ્ન સમયે આપ બન્નેએ જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે પ્રતિજ્ઞાને કદાપિ ઝોળાંગણ નહિ, અર્થાત્ સત્પત્ની વિગેરે વિધિમાં લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણેજ વર્તનને અને કોન પણ દિવસે મિથ્યાભિમાનને આધિન થઈને, મદોન્મત થઈને કે ખાટું મન કરીને છૂટા પડશો નહિ. ૨૪

દક્ષૌ ભવન્તો મુહુરો મિથોહિતૌ સન્તૌ ગુરુણામનુજીવિનૌ સદા ।

સંજિહ્ય સંમૂય સમુપ્ય સત્કૃતૌ સંસારઘૂર્ધારણધૈર્યમાનુતામ્ ॥૨૫॥

આપ બન્ને રૂકમણુ ડાહ્યાં અને શાણું છે. હવેથી એકબીજાનાં મિત્રો બન્યાં છે. તો ૫૨૨૫૨ કિતકારક રહીને હમ્મેશાં વડીજોનાં સેવક સરખાં બની રહો, અર્થાત્ વડીજોની આજ્ઞાને આધીન રહો, ૫૨૨૫૨ રનેહ રાખીને, મળીને, સાથે રહીને એકબીજાને સત્કાર કરો અને સંસારની ધુસરીને ઉપાડવાની ધીરજને પ્રાપ્ત કરો. અર્થાત્ સાંસારિક તમામ કાર્યો ધીરજથી કરો. ૨૫
યદ્યેયં વૈષ્ણવી સૃષ્ટિસ્તથા જાતિશ્ચ ચ સેવકાઃ । સંતુષ્યેયુસ્તથાચર્ય્યં કિંચા મુજેષુ શાસનમ્ ॥૨૬॥

જે પ્રમાણે આ વૈષ્ણવ-સમાજ, આપની જાતિ અને આપના સેવકા-નોકર વિગેરે ક્ષત્રીય પામે તે પ્રમાણે વર્તવું અથવા શાણુંને શી શીખામણુ ! ૨૬

યાનિ શ્રીવલ્લભાનાં તદનુજનિમૃતાં વિદુલ્લાનાં પ્રમૂળાં

સસાનાં તત્સુતાનામનુપદમથ તજ્ઞામિનાં ધંશજાનામ્ ।

સેવ્યશ્રીકૃષ્ણરૂપાણ્યપિ પુનરુદિતાસ્તે ચ યાવદ્ભવન્તં

મેધાવિન્ ! તાન્મજસ્રં ભવદુભયકૃતે ભાવુકં ભાવયન્તુ ॥૨૭॥

જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનાં, સાર પછી પ્રકટ થયેલા પ્રભુચરણ ગોસ્વામી શ્રીવિકૃલનાથજીનાં, લેભના સાતપુત્રોનાં તથા કમથી પ્રકટ થયેલા લેભનાં પુત્રોનાં અને આપ સુધી ઉત્પન્ન થયેલા આપનાં વંશજોનાં સેવેલાં જે શ્રીહાકુરજીનાં સ્વરૂપો ભિત્તર છે તે તથા તે (શ્રીવલ્લભાચાર્યજીથી આરંભીને આપ સુધી થયેલા તમામ આચાર્યચરણ) હે બુદ્ધિમાન બાવાસાહેબ, આપ બન્ને માટે હમ્મેશાં શુભ કામના કરો; અર્થાત્ હાકુરજી આપંથી સેવાની કામના કરો અને આચાર્યો પોતાના કુળને યોગ્ય વર્તનની ભાવના કરો. ૨૭

શ્રીવીરપુરવાસ્તવ્યશ્રીવૈકુण્ઠાકુન્ડનમ્ । હૃદં બાલસુકુન્દેન શુભાશાસનમીરિતમ્ ॥૨૮॥

શ્રીવીરપુરનાં રહેનારા શ્રીવૈકુઠરાય શાસ્ત્રીના પુત્ર બાલસુકુન્દે આ શુભાશાસન (શુભેચ્છા અથવા સુવચનો) આપ પાસે મૂકું છે અથવા કહ્યું છે. ૨૮

ભાષાસાહિત્ય.

(સંપ્રદાયના ભાષાસાહિત્યવિષે કેટલાક વિચારો આ. ગો. શી ૬ મી પ્રવચનાર્થસંગ્રહ મહોદયે એક લેખ દ્વારા પ્રકટ કર્યો છે. આ વિષે કેટલાકેએ મરજદીએને નામે બારે કોલાહલ કરેલો હોવાથી તે મૂળ લેખ અત્રે છાપ્યો છે.)

આધુનિક પુષ્ટિમાર્ગીય ભાષાસાહિત્યની શોધ સ્થિતિ.

વેદાઃ શ્રીકૃષ્ણવાક્યાનિ વ્યાસમૂત્રાણિ ચૈવ દિ ।

સમાધિભાષા વ્યાસસ્ય પ્રમાણં તગજુષ્ટયમ્ ॥

ઉત્તરં પૂર્વસન્દેવારકં પરિકીર્તિતમ્ ।

અવિરુદ્ધં તુ યત્ત્વસ્ય પ્રમાણં તગ નાન્યથા ।

एताद्विरुद्धं यत्सर्वं न तन्मानं कथञ्चन ॥

[શ્રીમદ્ભાગવાત્પંચમ્]

૧. આપણા ભાષાસાહિત્યનો જન્મ

પુષ્ટિમાર્ગ કિંવા શુદ્ધિત જલ્પવાદના પ્રકારક અખણ્ડભૂમંડલાચાર્યવર્ગ શ્રીમદ્ભાગવાત્પંચમ્ મહોદયે ગીર્વાણુગિરામાં અનેક સરસ તથા કડિન મન્યો ગણ્યા છે, એટલુંજ નહીં પણ તે પછીના પુન્યપાદ આચાર્યકુટુમ્બતરંગીએ તેજ ભાષામાં સ્વતંત્ર અને શ્રીભાગવાત્પંચમ્ના મન્યો પર પીકા-ટિખ્ખાનું અને વિવરણ પ્રભૃતિ પરતંત્ર સાહિત્યનુંયે નિર્માણ કરેલું છે. શ્રીભાગમહાદેવ તથા બન્ય ભદ્ર વર્ગના વિદ્વાનોએ પણ પુષ્ટિમાર્ગનો સંસ્કૃત-મ-ય-સાહિત્ય-ભાષ્યાર કીક સમૃદ્ધ કર્યો છે. જેઓ એ મન્યોના સંસ્કૃતમાં લખેલા ગદન અર્થો પચાવવા અશક્ય હોય તેવા જન્ય ભાષાદર્શો સામ્પ્રદાયિક જ્ઞાન કેમ ગેળતી રાકે, એ સમસ્યા પુષ્ટિમાર્ગના ભાષા-સાહિત્યના પ્રવર્તનથી સ્પષ્ટ થઈ, અને તેથી શામા-ય-વજ્રભાષાનું જ્ઞાન ધરાવનાર વ્યક્તિ ૮૪ અને ૨૫૨ જેવી વૈષ્ણવી વાર્તાઓથી અને કીર્તનોથી સામ્પ્રદાયિક સિદ્ધાન્ત સારી રીતે સમજી રાકે છે. જે ભાષા-સાહિત્યનું સર્જન કરારે થયું, કેળું કર્યું, એ જાણ વિવાદાર્પક વિરોધ અચંવાનો આ લેખકનો ઉદ્દેશ નથી; પણ એ સાહિત્યનું મૂળ ખ્યેય શું છે, અને એની આધુનિક સુદિત અને લિખિત શી રજા છે, એટલુંજ નહીં, પણ એનું સંશોધન રહી રીતે થયું નોંધએ, એ પ્રશ્નનું સ્પષ્ટ દિશા-સૂચન કરવાનોજ આ નમ પ્રયાસ છે.

૨. ભાષા-સાહિત્યની પરિમિત પ્રામાણિકતા.

જાદરાદ અકબરના સમયની કેટલીક ઘટનાઓ પુષ્ટિમાર્ગના ભાષા-સાહિત્યમાં નજરે પડે છે, અને તે સર્વમાંથી મુસ્લિમ સંસ્કૃતિને પુષ્ટિમાર્ગના પ્રજાએ પ્રભાવિત કરી હતી, એજ ખવન મોટે ભાગે નીકળે છે, અને તેમાં પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તોનું પણ શ્રેષ્ઠ પ્રતિપાદન કરેલું છે. જે રખને પુષ્ટિમાર્ગનો અનુયાયી સમાજ હેલાં દોડ્યો જસો વર્ષ સુધી ખાત્ર પ્રમાદ સેતી રહ્યો હતો, મન્યોનું પહન, પાન અને પ્રકારન કશુંજ નહોતું થતું, ત્યારે લલિયાઓ જે પ્રાયઃ અસિસિત સંસ્કૃત ભાષાના જ્ઞાન વગરના હતા, તેઓ પુષ્ટિમાર્ગનું ભાષા-સાહિત્ય લખવા પ્રારંભ્ય, તેથી અત્યારે જે ભાષા-સાહિત્ય વ્યાસ વ્યાસ જનું (જદ પ્રાચીન નહીં, પણ ૨૦૦ વર્ષ સુધીનું તે ખડું) ઉપગ્રન્થ થાય છે, ત્યાં ત્યાં કેટલી અર્થદેશરચણાં, સિદ્ધાન્ત-વિદોષાં, અન્યથાસિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદન કરનારો તત્તો મળી આવે છે. તેથીજ આજનું પુષ્ટિમાર્ગનું પ્રાદૂન

ભાષા-સાહિત્ય અક્ષરશઃ પ્રમાણુભૂત નથી મનાવું. તેની અંદર પુષ્ટિમાર્ગના સંસ્કૃત ભાષામાં નિર્માણુ યથેચ્છા અન્યોને અનુકૂળ જે જે પ્રતિપાદનો હોય તેજ પ્રમાણુ મનાય છે, અન્ય નહીં.

૩. અપ્રમાણિકતામાં લહિયાઓનો ફાળો.

પુષ્ટિમાર્ગમાં એવો એક પક્ષ સાંભળ્યો છે કે જે આધુનિક ભાષાસાહિત્યમાં કરોજ દેરદાર કરવો પસન્દ નથી કરતો. આજથી ૩૩ વર્ષ પર પ્રથમ એવો પક્ષ ફેટલો પ્રબળ હતો, તે નીચેના અવતરણથી સમગ્રરો અને આધુનિક ભાષા-સાહિત્ય કેટલુંક બની ગયું છે, તેને સંશોધન કરવાની કેવી જરૂર છે, એનું એ આછેડું ભાન યશો:

"...તે [ભાષાસાહિત્ય] ક્ષેપનપરંપરાથી રૂપાન્તરિત થઈ ગયું; તો પણ અદ્યતનુદ્ધિ-વાળાઓને મારે આવી ધણીજ જરૂર છે, તેથી યથાચક્રિત શ્રમ કરી જેટલું બને તેટલું શુદ્ધિનું લક્ષ્ય રાખી તે અન્યોને વિ. સં. ૧૯૪૬ માં પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ કેટલાક અન્યાયક્ષેત્રોમાં તેમાં લેખકોના સ્વકપોલકસ્પિત અશુદ્ધ ભેષો જણાતાં તે ઉપરથી મારી શકા જોઈ ગઈ; તેથી તેને પડતું મેલી વિ. સં. ૧૯૪૯ માં પાંચ ગોરવામાં બાલકોની સંમતિથી પુષ્ટિ-માર્ગીય રચ્ય સંસ્કૃત અન્યોનો સંપ્રદ વૃદ્ધસ્તોત્રસતિસાગર. આ ૨ ને બહાર પાડ્યો. તેની પ્રસ્તાવનામાં ૮૪ વૈષ્ણવોની વાર્તાઓમાં મારી શકા નથી એમ મેં જણાવ્યું છે, પરંતુ કેટલાકોએ મને આમદર્પણ કર્યું છે કે સંસ્કૃત ભાષાના યાન વગરના લોકો સારે એ સાહિત્ય ધણુંજ ઉપયોગી છે; તેથી તેનું જરૂર સંશોધન પુષ્ટિમાર્ગના મર્મજોથી થવું જોઈએ, તેથી મેં ફરીથી એ અન્ય સુધારવાનું કાર્ય હાથ ધર્યું. જેમ જેમ એ સાહિત્યમાં જોતરતો ગયો તેમ તેમ મને સ્પષ્ટ માત્રમ પડ્યું કે આધુનિક લોકોને ભણે આ અતિશયોક્તિનો સાગર દેખાય પણ એનું મનન કરતાં તેમાં ધણુંજ જણવાનું મળે છે.....

"મેં આ વિષયમાં ૪ વર્ષ સુધી પ્રયત્ન કરી આ અન્ય પ્રકટ કર્યો છે. જુદે જુદે સ્થળેથી લિખિત ૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તાઓ, નિર્ણયવાર્તા, ધરવાર્તા વગેરે સાહિત્ય મેળવી એ શૌની અકરાકયતા કરવાનો મેં પ્રયાસ કરી ભેષો પણ સફળતા ને સાંપડી.....

"...તેમાં પુષ્ટિમાર્ગના અન્યની, તેમાં પણ વિશેષતઃ પ્રાકૃત અન્યની જે કુદંશા માત્ર પેટ ભરવાને લહિયાઓએ કરી છે, તેનું વર્ણન મારાથી નથી થઈ શકતું. મેં ૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તા ૧૧૬ વર્ષ સુધીની લખેલી જોઈ. તેમાં મૂલ અન્ય ૨૦૦૦ શ્લોકોનો લહિયાઓએ ૧૦૦૦૦ શ્લોકો સુધી વધારી દીધો જણાયો. તે વધારો જે સામ્પ્રદાયિક સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ હોત તો કશોય વાંધો નહોતો, પ્રત્યુત બહુ આનન્દ યાત; પણ તેઓએ તેમ ન કરી 'ચેતાનુ' વ્યર્થનું અર્થ વગરનું આતુર્ય વાપરી સ્વકપોલકસ્પિત વાક્યોથી અર્થજાગ્રેરો અન્ય ભરી દીધો છે, તેનું કયાં સુધી સંશોધન શક્ય થઈ શકે? ૧.....સામ્રાત અન્યવાચક, લગવડીય વર્ગમાં એવી અધ-પરંપરા પ્રચલિત છે કે જે પ્રાગ્ગતો વિષય-લહિયાઓએ જુદોજ લખી દીધો હોય તો તેને તેજ સ્થિતિમાં રાખવો જોઈએ, તેને અમે કાઢી નાખીએ તો તે મહાત્માઓ. કહેશે કે આમાં અમુક પ્રસંગ નથી; તેથી આ અન્ય અપૂર્ણ છે, તે કરા કામનો નથી.

"...૮૪ વૈષ્ણવોની વાર્તા પ્રસિદ્ધ છે, પણ એમ તો ૨૦૦ ઉપરના વૈષ્ણવોની વાર્તા મળે છે; પરંતુ કયાંયથી પ્રાચીન સંસ્કૃત અન્ય મને ન મળ્યો અને એ માન્યતા મને અસમ્ભવનીય લાગે છે.

[આરાસી વૈષ્ણવની વાર્તાની પ્રસ્તાવતા, ડૉ. ચક્રવર્તીય ગોવર્ધનદાસ લક્ષ્મીદાસ પ્રાચીન અન્ય પ્રકાશક. વિ. સં. ૧૯૫૩ માં "તત્ત્વવિવેક મુદ્રણાલય" માં પ્રકાશિત આશિત]

૪ પ્રામાણિક સાહિત્ય.

જે દશ ઉપરુક્ત અવતરણમાં વર્ણિત છે, વિવિધ પરિસ્થિતિ અને ૩૩ વર્ષ પછી અનુષ્ઠા રહી છે. તેથીયે વિશેષ ગુર્જર અનુવાદોથી તેમાં વૃદ્ધિ થઈ છે. જેણે દશ વર્ષમાં કેટલાંક અર્વાચીન ગોસ્વામી મહારાજશ્રીઓનાં વચનામૃતો છપાયાં છે; તેમાં ૧૮૩૨ તેનું ઉપયોગી તત્ત્વ ચમકે છે. શ્રીગિરિધરવાલ્લભનાં વચનામૃતોમાં એક સ્થળે (૧૧ માં વચનામૃતમાં) કાડી યાવાડી મરમદી વૈષ્ણવોમાં જે નિયમમિથિલતા જણાય છે, તે તરફ ખુલ્લો ઇસારો કર્યો છે; અને શ્રીગોવર્ધનવાલ્લભ મહારાજને પોતાના વચનામૃતમાં સ્વદેશી વસ્તુઓના પ્રચાર પર ખાસ ભાર મૂક્યો છે. આવા હળવા સાહિત્યથી જેટલો પ્રચાર થઈ શકે તેટલો કરાવીયે ન થઈ શકે.

૫. સંશોધનની આવશ્યકતા.

પુષ્ટિમાર્ગનું ભાષા-સાહિત્ય બે વિભાગોમાં વિભક્ત કરી શકાય છે. અનુક્રમે પ્રથમ ભાષા-વિભાગ અને ગુર્જર ભાષા-વિભાગ. તેમાં પ્રથમભાષા સાહિત્ય વિભાગ પ્રાચીન છે. ભારતેન્દુ બાબુ શ્રીહરિચન્દ્રજીએ પણ તેમાં સુંદર ફાળો આપ્યો છે. ૮૪ અને ૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્તાઓ મૂળ પ્રથમભાષામાંજ રચાયેલી લાગે છે; અને તેજ સાહિત્ય મને તો પ્રથમ કંદર્પ હોય એમ જણાય છે. આપણું કાડીયાવાડી દ્વારા સાહિત્ય પણ તેનુંજ છે, જેમ તેમાં યોગ્ય સંશોધન કરવું જોઈએ ને થાય છે, તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય ભાષા-સાહિત્યમાંયે કરવુંજ છે. તે સાહિત્યમાં કેટલીક સોઢવાર્તાઓ, પણ મિશ્રિત થઈ ગયેલી જણાય છે; અને એ મિશ્રણથી એ વાર્તા સિદ્ધાન્તનું સુંદર સ્વરૂપ સમજાવી શકે છે. સારદા માસિકના તંત્રી સાક્ષર શ્રીરાયચુડા મને એક પત્રમાં જણાવે છે કે—

આ સર્વ પરથી એ જોખમ જણાય છે કે આધુનિક પ્રાચ્ય ભાષા-સાહિત્ય શોધ્ય ને; અને તેનું વિદ્વાનોને હાથે સંશોધન થવું જોઈએ. સમગ્ર મળ-ભાષા-સાહિત્યને પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તોને અનુકૂળ ગુજરાતી-હિન્દી-અંગ્રેજી વગેરે જુદી જુદી ભાષાઓમાં અનુવાદ કરી બહાર પાડવું જોઈએ. આવા કાર્યોથી આપણે પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તોનું પ્રચુર-કાર્ય કરી શકીશું.

મેં અત્યાર સુધીમાં ફેટલુંકે પ્રાચીન ભાષા-સાહિત્ય જોયું છે, અને તે અવગણન હજી ચાલુ છે. તે પરથી ધણું જાણવાનું મળ્યું છે, અને મળતું જાય છે. નાગજીભાઈની વાર્તાનો ગુર્જર અનુવાદ વાંચી તેની નીચેનો સાર વાંચતાં એ પણ જાણવાને મળ્યું કે ગુજરાતી ભાષાના સમર્થ વિદ્વાન ડૉ. બ. કેશવલાલ હર્પદરાય કૃપ એમના વંશજ છે. તેમના પ્રાચીન અવશેષો મેળવવાની આશાએ તેમને મેં પત્ર લખ્યો હતો. તેનો તેમના તરફથી માધાણ જવાબ આ રહ્યો:

“...આપે ઐતિહાસિક અવશેષ તરીકે મારા પરમપૂજ્ય પૂર્વજ શ્રી. નાગજીભાઈના હસ્તાક્ષર અને ચિત્ર મોકલી આપવા જણાવ્યું; તે બાબતમાં મને ઝાનિ થાય છે કે હું એ સેવા બળવવા અશક્ત છું. બાવીસ કરતાં વધારે પેઢીએ ગયેલા સીધા પૂર્વ પુરુષના શ્રીમાન નાગજીભાઈ સગા ભાઈ થાય.. એમની શાખા એમના અવસાનથીજ ઉચ્છિન્ન થઈ છે. અનેકવાર અગ્નિપ્રસ્થપને લીધે પૂર્વતું કંઈ પણ સંભારણું હતું તે ભરખીજૂત થઈ ગયું છે. પવિત્ર યાદગીરી માત્ર વિઠ્ઠલનાથ પ્રભુની પધરામણીની બેઠકમાંજ તાજી રહી છે. એ બેઠકવાળું અમારૂં પરાપૂર્વતું જુદ મારા પિતાએ અહોના ગોસ્વામીઓના મન્દિરમાં બેઠ કરી દીધેલ છે અને અમારૂં ભોંયલાકું જે કંઈ હશે તે પણ તેની સાથે અહોના મોટા મન્દિરમાં નિવેદન કર્યું છે. મારા પિતાશ્રીના વખતથી અમે અમદાવાદના વારી થયા છીએ. મારા પિતાશ્રીએ એમના હાથે ઉત્તરેલું પેઢીનામુંજ છે. બીજું કંઈ છેજ નહિ. મારા પિતાના કહેવાથી મારા જાણવામાં આવ્યું હતું કે કુવગીરી ઉપરાન્ત પૂર્વે દેશાધગીરી પણ હતી. વિશેષ કંઈ મારા જાણવામાં નથી. પ્રે. જેઠાલાલ શાહે છપાવેલી ખસે-આધન વૈષ્ણવોની વાર્તાના પુરતકમાં નાગજીભાઈના ચરિત્રમાં એક સંસ્કૃત આર્થો આપેલી છે. તે સુધારી લેતાં નીચે પ્રમાણે વંચાય છે.

સરસિ કુરોશયમાસ્વાદયિતુમુપાગમ્જ્જોતોઽલિનો માર્ગે ।

યદિ કનકકમલપાને નાસીત્ તોપઃ કિમન્વેન ॥

એ કવિતા પ્ધાનમાં લેતાં જણાશે કે નાગજીભાઈ સંસ્કૃતના સારા વિદ્વાન હશે, એટલું જ નહિ પણ આવી અન્યોક્તિઓ પણ રચી ચકતા હશે....”

૬. સંશોધનનાં ફેટલાંક સ્થાનો

પ્રથમ મને થયું કે સમગ્ર મળ ભાષા સાહિત્યને સંશુદ્ધ કરવું જોઈએ; પણ એ તદ્દન અસમ્ભવનીય છે અને તેમ કરવાનું અત્યારે કશું પ્રયોજન પણ નથી એમ જણાયું. જે વખતે એ સાહિત્ય સર્ગયું તે વખતે વળભાષાનો યુગ હતો; પ્રાચીન ગુજરાતી કવિઓની પણ ફેટલીક કૃતિઓ તેજ ભાષામાં મળી આવે છે; પણ આજે તે સાહિત્યને મેં પ્રથમ લખ્યું તેમ હિન્દી, ગુજરાતી અને અંગ્રેજીમાં આજની હમે અર્પિત કરવું જોઈએ.

૮૪ વૈષ્ણવોની વાર્તા અને ૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્તા વગેરે સાહિત્યનું નિરીક્ષણ કરતાં તેમાંથી નીચે ટાંકેલી વાર્તાઓ મને શોધ્ય અને વિચારણીય જણાય છે:

૮૪ વૈ. વાર્તાઓ

૧. પદ્મનાભાસની પુત્રી ઉલ્લાસાની વાર્તા

(જે ઉપરથી મરમદાઓમાં ઘણાં ખરાંએ પંક્તિ-ગેદ તોડ્યો લાગે છે.)

૨૨. રૂપમજ્જરીની વાર્તા

૨૩. ખંત્રીસ લક્ષણા રાજપુત્રની વાર્તા

૨૪. એક બ્રાહ્મણ પંડિત જેણે જનોપથી ઝાઝ બાંધ્યું તેની વાર્તા

ઉપર્યુક્ત ૨૫૨ વૈ. વાર્તાઓમાં જેનાં જેનાં નામો આપ્યાં છે, તે બધી વાર્તાઓને સહજ-સાજ સુધારવી જોઈએ. તે વિના પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તોનું પ્રતિપાદન તેમાંથી ન નીકળી શકે. કેટલીક વાર્તાઓ જેવી કે ખંત્રીસલક્ષણા રાજપુત્રની વાર્તા, કબૂતર કબૂતરી, તથા તુમ્બાવાળો, દક્ષિણના રાજા, રાજા રાણી અને એક વેશ્યાની વાર્તાઓમાં પ્રાચીન લોકકથાઓનો પ્રતિધ્વનિ, આભાસ અને ક્યાંક મૂળનું થોડુંક ફેરફાર સાથેનું રૂપાંતર પણ રપટ જણાય છે. એક રાણી જેણે દયા ભવૈયાને વૈષ્ણવ કર્યો એ અને દયા ભવૈયા જેવી વાર્તાઓ પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તોને અનુકૂલ નથી. વૈષ્ણવ વેશે જે કોઈ હગબાજ ચલાવે તો તેની હગબાજ આત્મ રાખવી એ સિદ્ધાન્ત નથી. વચ્ચેને તો શોધી શોધીને પુષ્ટિમાર્ગના અનુયાયી સમાજમાંથી જ નહીં, કોઈ પણ સમાજમાં હોય તો તે બધાને હાંકી કાઢવા જોઈએ, તોજ સાચી પ્રગતિ સાધી શકાય.

૭. ભાષા-સાહિત્યમાં ઘૂસેલી પ્રામાણિકતાએ વર્તાવેલો ફેર

ભાષા-સાહિત્યની અશુદ્ધિ પુષ્ટિમાર્ગની પ્રતિષ્ઠાને બહુ ખમવું પડ્યું છે. જે કાલે મુદ્રિત સાહિત્યનો અભાવ હતો તે કાલે પ્રાકૃત લિખિત મળ ભાષા-સાહિત્ય સાધારણ ભણેલ વૈષ્ણવ સમાજમાં વ્યાપ્ત. લલિયાઓની અગતાથી તેમજ લખાવનારાઓના દોષ હઠાપણથી તે અશુદ્ધ બની ગયું હતું; છતાં કોઈ તેને અશુદ્ધ ગણતું નહીં. તેના પરિણામે જન-સાધારણમાં એ પ્રાકૃત ભાષા સાહિત્ય પ્રમાણભૂત મનાવા લાગ્યું; અને મત ઈ. સ. ૧૮૬૦ માં થયેલા મહારાજ ભાયબલ કેસમાં પુષ્ટિમાર્ગના પ્રમાણભૂત સાહિત્યને નામે કેટલાક પ્રાકૃત ભાષા સાહિત્યનાં ઉદાહરણો આપી પુષ્ટિમાર્ગની પ્રતિષ્ઠાને એજ લગાવવાનો પ્રયાસ થયો હતો, (જે સાહિત્યમાં ૨૫૨ વૈષ્ણવની વાર્તા, ૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તા તથા વચનામૃત આદિ સમાઈ જાય છે.)

આ વિષયમાં જેને ખાતરી કરવી હોય તે મ. ભા. કેસનાં ૮૪ થી ૯૨ સુધીનાં પૃષ્ઠો રૂપયા જોઈ જાય, અને પછી પુષ્ટિમાર્ગનું મૂળ સંસ્કૃત સાહિત્ય જોશે તો તેને જરૂર ખરું શું, તે સમજશે. માટેજ એ સાહિત્યસંશોધન પર જેમ બને તેમ શીઘ્ર ધ્યાન આપાય તેજ શ્રેયસ્કર છે. આવો મત મારો એકનો જ નહીં પણ પૂ. પા. ગો. શ્રીગોકુલનાયજી મહારાજ, પૂ. પા. ગો. શ્રીદારિકેશલાલજી મહારાજ, એટલુંજ નહીં પણ પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તોને સારી રીતે સમજનાર સમગ્ર વિદ્વાન વર્ગનોયે છે. નિ. લી. શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી મહારાજ પણ તેવો અભિપ્રાય ધરાવતા હતા. બીજાએ કેટલાક વિગતો ગોરવામી મહારાજથીઓ તે સ્વીકારતા હતા. વૈશ્ય પ્રભૃતિ વૈષ્ણવ સમાજ આ કાલે સુંદર રીતે કરી શકે છે; પણ તે સમાજના કેટલાક સાદાર સભ્યો સામાન્ય અન્ધપરંપરામાં માનનારા શિદ્ધિ-ચુસ્તોના પ્રકોપના ભયેજ બચતીત થાય છે. મારા આ કાર્યને પણ તે મરનહી પક્ષ પસંદ નહીં કરે; પણ મારે તો પુષ્ટિમાર્ગના હિત માટે જે કેં સત્ય કહેવું હશે, તે હું નિર્ભય રીતે કહીશ અને લખીશ.

૮. સંશોધનનું દિશાસૂચન

૮૪ અને ૨૫૨ ની વાર્તાઓને કેવી શૈલીમાં અને કેવા અનુવાદ સ્વરૂપમાં મૂકવી, તેનું એક ઉદાહરણ ત્રીએ આપું છું. એવીજ રીતે શુદ્ધ હજારી ગુજરાતીમાં તે બધી વાર્તાઓને લખી એનો બહોળો પ્રચાર થવો જોઈએ, તોજ ભાષા-સાહિત્યનું મૂલ્યાંકન આજનો યુગ કરશે.

શ્રીનન્દદાસજીની વાર્તા

“શ્રીનન્દદાસજીનું પૂર્વ જીવન વિશ્વાસી હતું તેગણે પોતાના વિશ્વાસમાં બધું જીવાર કર્યું.

આખરે તેઓ શ્રીનંદ (કુરુક્ષેત્ર) ગામમાં બીજા માંગના લઈ ચડયા. અકસ્માત એક સરુદરથને ઘેર ફિક્કા માંગી. તેમાં તેની નિવસતી સુન્દર ઝીંએ તેમને બીજા આપી; પણ શ્રીનંદદાસ ને પર મુખ ધર્મ ગંધા; ચુદરથને દારેલ તેઓ કામાસકન થઇને પડ્યા પાથયા રહેવા લાગ્યા. ગામમાં ખૂબ વાતો થવા લાગી એ દુષ્ટે ચુદરથ સકુટુગ્ન પગ રૂઠે એકલ લવા લેપડ્યો. તે વૈષ્ણવ દત્તો, શ્રીગુસ્માંછત્તો એવક દત્તો. શ્રીનંદદાસ પણ તેની પાછળ પાછળ લેપડ્યા. ત્યાં એકલ આવી શ્રીગુસ્માંછત્તો તેમણે દર્શન કર્યા ત્યાં તેઓ શુદ્ધ બની ગયા અને તેમને વિગુદ સીન્દર્પખૂર્ણ પ્રમુના રવરખનું જ્ઞાન થયું. ત્રિકાલક શ્રીવિદ્યેશ્વરજી સ્થિત મુખે શ્રીનંદદાસને જોતાં કહ્યું કે 'કેમ નંદદાસ! ક્યારે આવ્યા?' શ્રીનંદદાસે તેમના ચરણોમાં સાષ્ટાંગ દંડવટ પ્રજ્ઞામ કર્યા અને દીક્ષા લઈ સેવક થયા. તેમનો ગુરુ પડ્યો બાવ એવો ઉત્તમ દત્તો."

ઉપર્યુક વાતોના મૂળ બાગમાં પાલુંજ અસંકૃત છે. હિન્દી સાહિત્યના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો શ્રીમિશ્રણ-પુએ 'નંદદાસકથ તુલસીદાસકથના બાધ દત્તા' એમ નથી સ્વીકારતા 'એ કિંવદન્તી ખોટી છે, એમ તેમણે પોતાના વિચારોનાં રપટ કહ્યું છે. પણ એ મૂળ વાર્તાઓમાં શ્રીનંદદાસકથને પ્રથમથીજ તુલસીદાસના બાધ વર્ણવી છેવટ સુધી તેજ વર્ણન ચાલુ રાખ્યું છે, અને એવો ખીન્નેયે કેદસોક અસંકૃત બાગ કાઢી નાખ્યો છે. તેજ રીતે ૮૪ વે. વાર્તા તથા તેજ સાહિત્યમાં સિદ્ધાન્ત-રખસન કરનારો અર્થવાદ કાઢી નાખવો જોઈએ. તેજ સાહિત્યમાં એક જ વાતોના આવતા અનેક પ્રસંગો કાઢી તેને રથાને એકજ વૈષ્ણવની મોક્ષસ પરિશુદ્ધ સિદ્ધાન્તિક વાર્તાઓ દોષી જોઈએ અને એ વાર્તાઓ એવી રીતે પુનઃ પરિશુદ્ધ રવરખમાં લખાવી જોઈએ કે જેમાંથી સિદ્ધાન્તના વિગ્ન સાથે સાથે પ્રાચીન કલિદાસનુંયે દર્શન થતું રહે.

૯. ઉપસંહાર

દૃ પ્રથિમાર્ગના વિદ્વાનોનું પ્રથિમાર્ગના પ્રાકૃત બાળ-સાહિત્યની અર્વાચીન દુર્દશા પ્રતિ સવિનય લખ્યા આશ્રિત કરી એમને વીનતું થું કે પ્રથિમાર્ગના અખુદય મારે પ્રથિમાર્ગીય પ્રાકૃત બાળ-સાહિત્ય મર્વ પ્રથમ શુદ્ધ બનાવો. પ્રાચીન દૃષિન તત્ત્વોથી અશુદ્ધ અનેકાં સિખિત વા મુદિત પ્રાકૃત સાહિત્યને કોમી કોમી તેને જોટલું શુદ્ધ કરાવ તેટલું શુદ્ધ કરો, અને ન ધર્મ થકે એવું દોષ તેજ શીષમુનાત્તલમાં પધરાવી દો, જેથી પ્રથિમાર્ગના વિગુદ તત્ત્વ જ્ઞાનને કોઈ દૃષિત રહેવાની છૂટતા ન કરી થકે, એટલું જ નહીં પણ પ્રથિમાર્ગના પ્રાચીન વિદ્વાન આચાર્ય-કુસાવંતગો ઉપર પણ કોઈ પણ વિન અને સળ વ્યક્તિ કલકુંની કાસિમા ન લગાવી થકે.

જામ જોષપુર: તા. ૮-૧૧-૩૬.

નવીન સાહિત્ય.

દશમસ્કન્ધ તામ્રમ પ્રાચીન અખ્યાય ૧ થી ૩૨ કુષીમાં શ્રીગુણોધિનીક ઉપર લેખ યોજના અને કારિકાર્થ દ્વાં ને મારા મોઢા દાખમ, મળ્લિજ કાગળપૂર્ક શુદ્ધ સંસ્કૃત બાળમાં શીષમુનાત્તલમાં પ્રાકૃતિય મદોત્તમ ઉપર પ્રકટ થયો. મંથ સંસ્કૃત આઠરે રોજસ આઠ પેટ ૨૧૦ પેઝનો થયો તેનું યોગ્યવર મસ્ત્ર સાહિત્ય મર્વને મુદ્રથી મળી થકે ને મારે ૧૯૧૨. ૧) અરે એકજ કુષીમાં રાખવામાં આવશે અને આ અંક મળ્યા પછી ૧૯૧૩ એક માસની અંદર જોએ પોતાનો કોઈરે મોંધાવશે તેજોને મળશે.

ચળવાનું મોલ:

મુનીલાલ પરીખ કાં.

પ્રાચીન નવા દાર્શનના વેપારી, ૪૦૮, ડેનરો:—મુ'બંધ નં. ૪.

ધેણુરવ.

(લેખક:—રા. રા. ધીરજીભાઈ સાંકળીયા, એડવાકેટ)

નં. ૨૦૩ ભક્તિમાર્ગે ભગવત્સાક્ષાત્કારો 'નાહં વેદૈ' 'નેતુ માં શક્યસે દ્રષ્ટુ'મિત્યાદિ વાક્યૈર્નેન્દ્રિયજન્ય इति भावः । दृष्टेऽपि भगवति यावत्सर्वेन्द्रियैः साक्षात्प्राप्तमभूत्, न तावत्त्वास्थ्यमिति न साक्षात्कारमात्रफलम् । 'दर्शयन् मुहुर्मेनसि स्मरं यच्छसी'ति वाक्याद् दर्शनस्याप्रेतनभोगोपयोगित्वेन अङ्गत्वम् । यथेक्षुदण्डस्य रससंबन्धात् भक्ष्यत्वम्, तथा भगवदानन्दलेशसंबन्धेनान्येषां रूपाणां भजनीयत्वमित्याशयेनेक्षुदण्डान्तः । केवलसात्मकः स्वयमधुनैव प्रकट इतीतः पूर्वमेव ते पक्षाः कर्तव्यत्वेन स्थिताः, नन्वतः परमपि, अतः एतादृशो भक्तिमार्गो भगवता प्रकटित इति रूपान्तरपुरःसरं ये पक्षाः ते सर्व एव पूर्वपक्षाः । सु. १०. २०. ३९. टि.

અર્થ—ભક્તિમાર્ગમાં ભગવત્સાક્ષાત્કાર ઈન્દ્રિયજન્ય નથી, તે નાહં વેદૈ; ન તુ માં શક્યસે દ્રષ્ટુ વગેરે વાક્યોથી ભગવાને રૂપદ કહ્યું છે. (ભગવાને અલૌકિક દિવ્ય ચક્ષુનું દાન કર્યું ત્યારેજ અર્જુનને દર્શન થયાં.) દર્શન થયાં પછી પણ જ્યાં સુધી સર્વ ઈન્દ્રિયોથી સાક્ષાત અનુભવ ન થાય, ત્યાં સુધી ભક્તિમાર્ગમાં સ્વાસ્થ્ય થતું નથી, માટે માત્ર સાક્ષાત્કાર કાંઈ ફલ નથી. 'તમારા શ્વશ્રુપત્નું દર્શન કરાવીને ક્ષણે ક્ષણે અમારા મનમાં કામ ઉત્પન્ન કરે છે,' એ વાક્યથી દર્શન પણ આગળ થવાના ભોગનેજ ઉપયોગી હોવાથી તે તો ઊંચું છે. જેમ શેરડીનો સાંઠો તેમાં રહેલા રસને લીધેજ ખાવા યોગ્ય છે, તેમજ ભગવદાનંદના કાંઈક સેહેજ સંબંધને લીધેજ ભગવાનનાં જીવંત રૂપો ભજનીય છે, તેથી શેરડીનો દણાન્ત કહ્યો છે. કેવલ રસાત્મક સ્વયં પ્રભુ તો હાલજ પ્રકટ થયા છે, તેથી ભગવાનનાં જીવંત રૂપોને લીધે જે કર્મ, જ્ઞાન, યજ્ઞ વગેરે કર્તવ્ય હતા, તે હવે સર્વે પૂર્વ પક્ષ રૂપ થઈ ગયા છે, નકામા થઈ ગયા છે, કર્તવ્ય તરીકે તો રસરૂપ બહિઃ પ્રકટ ભગવાનની સેવા શુભુગાન કીર્તનજ છે, કેમકે આલો ભક્તિમાર્ગ ભગવાને હાલ પ્રકટ કર્યો.

નં. ૨૦૪ एवं पूर्वोक्तसाधनस्य फलकाङ्क्षा निरूप्य भगवानेव फलमिति ज्ञापयितुं साधनानां मेतच्छेषत्वं प्रतिपादयन् मुनीनामागमनमाह । स्त्रीभिः स्त्रीषु वृभिर्गुपु सर्वेषामेव भगवत्संबन्धिनां भगवत्परता निरूपिता भवति । येन संमर्देषु मुनीनामागमनं न विरुध्येत । अत एव तत्र मुनयः आगवुः । यत्रैव यस्यार्भाष्टं फलं तत्रैव तस्यागमनम् । अतो रामकृष्णावत्र वर्तते इति तदिदृक्षया मननेन ज्ञात्वा मननं साधनमपि परित्यज्य समागता इत्यर्थः । इदानीं बाष्पाक्रियैव प्राप्यत इति भावः ॥ सु. १०. ५. ३५. २.

અર્થ—આ પ્રમાણે પૂર્વ અધ્યાયમાં કહેલા થવણરૂપ સાધનની ફલાકાંક્ષા નિરૂપણ કરી; હવે ભગવાનજ ફલ છે એ જણાવવાને મનન વગેરે સાધન

ઉત્પત્તિ થઈ. તેથી તામસ કર્મોનું પરિણામ પણ મોક્ષમાં આવ્યું. (પરીક્ષિતે બ્રાહ્મણનો અતિક્રમ કર્યો તોપણ તેનો મોક્ષ થયો.)

જે કલિયુગમાં ધર્મ. (ભાગવત ધર્મ) હોત તો તેની રક્ષા સાત્ત્વિક કર્મ થાત-પણ ધર્મ હતો જ નહિ, તેથી તે કર્મ તામસ થયું, અને ફલ પણ પરીક્ષિતને દુરદૃષ્ટ (નકાર) થયું. વળી કલિમાં ચિત્તશુદ્ધિ પણ થતી નથી, જેમ મેલા કાદવવાળા જળના પૂરથી શુદ્ધિ થતી નથી તેમ-ભાગવતરાલે પ્રવૃત્તે હિ કીર્તનાદયો જાયન્તે । અયમેવ કલ્મેર્મુલ્લ્યો ગુણ ફેતિ સિદ્ધાન્તસારો જ્ઞાતવ્યઃ । પ્રકાશ ભાગવત શાસ્ત્ર પ્રવૃત્ત થાય ત્યારેજ કીર્તન વગેરે થઈ શકે છે. આ જ કલિનો સુખ્ય શુભ છે, એ સિદ્ધાન્તનો સાર છે.

કલિયુગમાં શુદ્ધિ પાળી શકાતી જ નથી, તે કૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યે બેહુ સારી રીતે સમજાવ્યું છે, અને શિખામણ આપી છે કે ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનું ખરું કર્તવ્ય એક જ છે, તે એકે તેને શરણે જઈ તેનાજ શુભગાન કરવા સુ. ૧-૧૮-૧૫ માં તે સ્પષ્ટ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:—

નં. ૨૦૬ શુદ્ધચર્ચમેવ સર્વે પ્રયાસાઃ, સર્વે ચ સંસ્કારાઃ, ચરિત્રંચ વિરોપાકારેણ શુદ્ધિર્ચસ્માદિતિ. શુદ્ધિને માટે જ સર્વે પ્રયાસ છે, અને ૪૮ અથવા ૧૬ સંસ્કારો છે. (ભલે તે નકારા ધર્મ જાય), ભગવાનનું ચરિત્ર એવું છે કે તે ખાસ કરીને સર્વની શુદ્ધિ કરે છે. ભગવાનનાં નામ, ભગવાનનાં ચરિત્ર, ભગવાનના શુભ ગાતો હોય, તેજ ખરો શુદ્ધ છે. બ્રાહ્મણ કે ત્રૈવર્ણિક હોવા છતાં ભગવાનના શુભગાન ન કરતો હોય, તેના કરતાં યજ્ઞ કે ચાંડાલ ભગવાનના શુભ ગાતો હોય તે વધારે શુદ્ધ છે. સુ. ૧. ૧૮. ૧૫.

છપાય છે !

છપાય છે !!

છપાય છે !!!

શ્રીવેણુગીતનું સરળ ભાષાંતર.

જે ભગવચ્ચરણ પ્રાપ્ત શાસ્ત્રીજી તરફથી છપાવેલ ભાષાંતરને ધણીજ લોકપ્રિય સરળ ભાષામાં સંપ્રદાયના મર્મસં નિહર વિદ્વાન ભગવદ્દીપ ધીરજલાલ મંજલાલ સાંકળીયા તરફથી ચોખ્ખાવ્યું છે; જેથી સર્વને વાંચતાં આનંદ થાય તેવું છે તેજાવર આશરે રૂ. ૦-૮-૦ સારા બાઈન્ડીંગના રહેશે, કાચુ બાઈન્ડીંગ બનશે તેટલું સરતુ રાખવામાં આવશે.

સરતુ સાહિત્ય છપાવવાની યોજના મુજબના મેગઝીને લગભગ પડતર કોમતે સર્વ નકલો આપી દેવામાં આવશે જેથી જાહેર પ્રજા માટે પ્રકૃત જીવન નકલ રહેશે. ઓર્ડર નહિ નોંધાવો તો ગ્રંથ વિના રહી જશે.

પ્રકાશક:

ચુનીલાલ પરીખ.

૭૮, ડંકનરોડ—મુંબઈ નં. ૪.

વેણુગીત.

(લેખક:—રા. રા. ધીરજભાઈ સાંકળીઆ B. A. LL. B.)

યોગશાસ્ત્ર કહે છે કે આપણા હૃદયમાં અનાહત ચક્ર છે, અનાહત ના નિત્ય થયા જ કહે છે. તે કોણ સાંભળી શકે છે? શમ, દમ આદ્ય હોય, જેને ચમ, નિચમ પાળ્યા હોય, પ્રાણવાયુ નિયંત્રિત કર્યો હોય, તે સાંભળે. વળી યોગ શાસ્ત્ર એમ પણ કહે છે કે જે વસ્તુમાં મનનો સંયમ કરીએ તેનું સર્વ જ્ઞાન થાય. સૂર્યમાં સંયમ કરીએ તો સૂર્યનું, અને ચંદ્રમાં સંયમ કરીએ તો ચંદ્રનું જ્ઞાન થાય. અહીં તો શ્રીમદ્ગરુડનોનાં હૃદય ભગવાને પોતેજ આકર્ષ્યા હતા. પ્રેમાપિ હરિણા કૃતમ્, ઉદ્વોષકં ચ હરિણા તો પછી હરિએ કરેલા વેણુનાદનું શ્રવણ એમને ધાય, અને હરિના સ્વરૂપનું અને હરિની લીલાનું દર્શન એમને થાય તેમ શું આશ્ચર્ય? આ શ્રવણ દર્શનથી એમનાં હૃદય આનંદથી ઉલરાઈ ગયાં, એમન મનમાં તાલાવેલી લાગી કૃષ્ણની ઉદ્દુલ્લસાત્માની સર્વ ચેષ્ટાઓ એમના રમરણુમ આવી, એમ મન વિસિત્ત થઈ ગયાં. વર્ણન કેવી રીતે કરે! વર્ણન શરૂ કરતાં જ હૃદયમાં કૃષ્ણની ચેષ્ટાનું રમરણુ થયું, અને રમરના વેગને લીધે વર્ણન કરી શક્યાં જ નહિ.

મહામુનિ શુકદેવજીએ એમના ચિત્તની આ દશા જોઈ, અને ભૂતલના ભાગ્યવાન ભગવદ્ગુણો પર કૃપા કરીને પોતે જ તે સમયના ભગવત્સ્વરૂપનું ભગવાનના વેણુનાદનું અને વૃંદાવનમાં પધારતા ભગવાનની કીડાનું વર્ણન કર્યું.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી કહે છે કે શુદ્ધા પ્રેમ્ણા અતિદુર્લભાઃ । ઉત્તમ ભગવતીયોની પ્રેમ અવસ્થા હોય છે, અંતરનિષ્ઠા અથવા વિરહ; સંયોગ અથવા વિપ્રયોગ, એ સિવાય એમની બીજી દશા હોતી જ નથી. તેથી તેઓ સદા, વિકલ અને અસ્વસ્થ હોય છે. શ્રીશુકદેવજીને આવી ભક્તિ, આવો ભાવ પ્રભુ તરફ ન હતો, તેથી જ જે વર્ણન ગોપીજન ન કરી શક્યાં તે ત્રિયત્વમ્ન શુકદેવજી કરી શક્યા. ઘણાને અહીં એવી શંકા થાય છે કે ગોપીજનનો ભાવ શું શુકદેવજી કરતા ઉત્તમ ગણાય? ઘણાઓ ટકોર કરે છે કે જનમથી જ વૈરાગ્યશીલ બ્રહ્મભાવમાં સર્વદા મગ્ન અને સભગવાન-જે ભગવાન સહિત છે-જે શ્રીમદ્ભાગવતના વક્તાઓમાં સૌથી ઉત્તમ છે, બ્યાસ, નારદ, પરશુરામ, અને અન્ય ઋષિ મુનિઓ, જેની ભાગવતની કથાનું શ્રવણ કરવાને મંગાલદાયક પર એકદા મળ્યા છે, તે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ વક્તા કરવાં ગોપીજનો ઉત્તમ કેમ ગણાય? આનો ઉત્તર શ્રીવલ્લભાચાર્યે આપ્યો છે. અને નીચેની રીતે.

શ્રી શુકદેવજી જ્ઞાનમાર્ગીય હતા, તે કાંઈ ભક્તિમાર્ગીય હતા નહિ, પણ જ્ઞાનમાર્ગીયના ચિત્તમાં વૈકલ્ય કદાપિ ન થાય, અને હમેશાં પ્રચારણ કરવાને સમર્થ રહે, તેથી શ્રીભાગવતના પ્રચારને માટે સર્વત્ર ઉપેક્ષાવાળા અને સર્વદા આત્મારામ એવા શુકદેવજીને પ્રભુએ યોજ્યા હતા. હમેશાં સંયોગ અથવા વિપ્રયોગ અવસ્થામાં રહેનાર ભક્તિમાર્ગીયો એ કાર્યોને આરૂ યોગ્ય ગણાય નહિ. આ પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગીય શુકદેવજી કરતાં ભક્તિમાર્ગમાં સૌથી ઉત્તમ ગોપીજન વધારે શ્રેષ્ઠ ગણાય એમાં કાંઈપણ અસંભવિત નથી.

કાચિદ્ ભગવતઃ સિદ્ધિરસ્તિ રાધસૂચન્દવાચ્યા । ન તાદૃશી સિદ્ધિઃ કાચિદન્યત્ર । નવા તતોવ્યથિકા । તયા સિદ્ધયા ભગવાન્ સ્વગૃહ એવ રમતે । તદ્વાક્ષરાત્મકં બ્રહ્મ । રંસ્યન્નિતિ સ્વનિષ્ઠ-મેવ રસં તત્સંવંધાદભિન્યક્તં કરોતિ । एतावता स्वरूपस्थितिव्यतिरेकेण नान्यत्र रंस्यतीति भगवद्वयो रसस्तत्रैव प्राप्तव्यः । गृहं च तस्यैव । तत्साधनं च निरस्तसाम्यातिशया सिद्धिः । अतोऽन्येषां सर्वथा तद्रसप्राप्तिर्दुर्लभा, गृहसेवकस्य तु सुलभेति । सहि. स्वगृहे तां नीत्वा रंस्यतीत्यन्ययोपपत्त्या भक्त्यैक-लभ्यत्वम् । स्वधामनीत्यनेन नहान्यस्तत्र गंतुं स्थातुं वा शक्नोतीति सूचितम् । ब्रह्મत्वादहेत्यव- । निरन्तररसप्रवाहान् न सायुष्याપેક્ષા । અતસ્તાદૃશમત્તયભાવે કેવલં નમનં કર્તવ્યમિતિ તાદૃશયં નમ-શ્યાહ, एवं જ્ઞાત્વા નમનમપિ પ્રયોજનમિતિ શુકાદીનાં તાવન્માત્રપર્યવસાનં સૂચિતમ્ । સુ. ૬-૪-૧૪.

ભગવાનની રાધસ નામની કોઈક સિદ્ધિ છે. બીજે કોઈ સ્થળે એવી સિદ્ધિ નથી, એના કરતાં અધિક પણ કોઈ સ્થળે નથી. તે સિદ્ધિ સાથે ભગવાન પોતાના ઘરમાંજ રમણ કરે છે. તે ઘર તે અક્ષરાત્મક બ્રહ્મ છે. પોતામાં રહેલો રસ, સિદ્ધિના સંબંધથી પ્રકટ કરે છે. આથી એમ જણાવ્યું કે સ્વરૂપસ્થિતિ વિના ન ભગવાન રમણ કરતા નથી, તેથી ભગવદ્વીય રસ ત્યાંજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ૨૨ પણ તેનુંજ છે. તેનું સાધન રાધસ નામની સિદ્ધિ કે જેના સમાન અથવા જેનાથી વિશેષ બીજી કોઈ સિદ્ધિ નથી. ઘરના સેવકને તે રસની પ્રાપ્તિ સુલભ છે. પણ ઘરના સેવક સિવાય બીજાને તે રસની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. તે તે સિદ્ધિને પોતાને ઘેર લઈ જઈને રમણ કરે છે. તેથી ભક્તિથીજ તે પ્રાપ્ત થાય છે એમ સમજવું. સ્નેહ વિના કોઈ કોઈને પોતાને ઘેર લાવતું નથી તેથી સ્વધામ એ પદ ચાપરેલું હોવાથી બીજે કોઈ ત્યાં જવાને કે રહેવાને સમર્થ નથી. એમ સૂચવ્યું. એ ઘર બ્રહ્મ રૂપ હોવાથી હેય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી. નિરંતર રસને પ્રવાહ ચાલુ હોવાથી સાયુજ્યની અપેક્ષા રહેતી નથી. આ ભક્તિ ભગવાનને આધીન હોવાથી એવી ભક્તિના અભાવમાં કેવલ નમનજ કરવું ભેદીએ. તેથી શુકદેવજી એવા ભગવાનને નમન કરે છે. એમ જણીને નમન પણ પ્રયોજન છે તેથી શુકદેવજી ગેરેને તેટલોજ લાલ છે એમ સૂચવ્યું, અહિં પણ સુ. ૨, ૪, ૧૪ માં શ્રી શુકદેવજીને મુખ્ય ભક્તિના અભાવ સૂચવ્યો.

કીર્તનદારીને આ વાત અજ્ઞાત નથી. પરમાનંદદાસજી ગાય છે કે:—

ગોપી પ્રેમકી ભવન.

જીત ગોપાલ કિયો અપને વશ, ઉર પર ક્યાનખુલ ॥૧॥

શુક્રમુનિ વ્યાસ પ્રશંસા કીની કયો સંત નરાદી ।

બૃરિ ભાગ્ય ગોપુલકી વનિતા અતિ પુનીત જવમાંદી ॥૨॥

વળી,

તો રસ રચિત કીરમુનિ ગાયો,

ગો રસ ગટત રક્ત નિગવાગર, ગ્રેષ સદસમુખ પાર ન પાયો ।

ગાવત ગિવ ગારદ મુનિ નારદ, કમલ દેશ વામીન અખાયો ।

યથાપિ રમા રક્ત અરવુન તર, નિગમન અગમ અગાધ જનાયો ॥

તરુણિ તનયાતટ બંગીજટ નિકટ વૃંદાવિપિન વીધન વદાયો ।

ગો રસ રસિકદાસ પરમાનંદ વૃષભોન મુતા કુચબીચ બસાયો ॥

ગાર એ છે કે વાસ્તવિક રીતે શ્રી શુક્રદેવજી જ્ઞાનમાર્ગીય છે. ભદ્રાદૃશની વિકલતા અને અસ્વાસ્થ્ય જે સંન્યાસનિર્ણયમાં કદાં છે, અને જે ભદ્રાને સ્વામા-
વિક છે, તે શુક્રદેવજીને નથી. તેમજ એમને ભગવતના વક્તા તરીકે ભગવાને
પસંદ કયો છે. શ્રી ગોપીજનની જે દયા ભગવાનના મનુષ્ય પધારવાથી ધમ તેનો
અનુભવ શુક્રદેવજીને કયાંથી ગાય ? તેથી ઉદ્દેશ્યે ગાયુ કે:—

પ્રજ્ઞા: પર્વ તનુશ્વતો મુરિ મોવવ્યો ગોવિંદ ષ્વન્ભોગ્યનિ સ્તનયા: ।

આમામહો નગરેજુવામદં સ્યાન વૃંદાવને રિમિપિ નુમ્મત્તોર્વત્નામ્ ।

યા દુર્લભજં સ્વચ્ચન્નમર્પયં જ દિ વા મેજુર્મુકુંદવદયી શુતિર્મિર્વજ્ઞયામ્ ॥

અને ભગવાને પોને પણ શ્રી ગોપીજનની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે:—

પુરુષવિધ છે. આનંદમયનું પ્રિયશિર છે. મોદ દક્ષિણ પક્ષ છે, પ્રમોદ ઉત્તર પક્ષ છે. આનંદ આત્મા છે. પુરુષ પ્રતિષ્ઠા (સ્થાન) છે.” કલાકારનો મધુર ઉદ્દ્યુત રસ-વાળો હોય છે, તેમ આ રસોવૈસ: ભગવાન અહીં ઉદ્દ્યુત રસ છે, તે બહોપીકથી સૂચન થાય છે. નટ અને વરપદથી સર્વના ચિત્તને અત્યાકર્ષક સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. જેના દર્શન કરી ચતુર્ભુજદાસ જેવા ભાગ્યવાન ભગવદ્દીયો ગાય છે કે:—

મન્મથ ક્રોટિક વારણે લાલ દેખત કગમગી ચાલ,
યુવતિ જનમન ફેંદના અંબુજ નેન વિશાલ,
કુંજન ભુવન કોડા કરો લાલ સુખનિધિ મદનગોપાલ,
હમ શ્રીવૃંદાવન માલતી, તુમ ભોગી જમરભુપાલ.

કર્ણિકાર પુષ્પ રસનું ઉદ્દ્યોષક છે. રસનાયકનું આર્ણવ સ્વરૂપ જોતાં કથી નાચિશને ધીરજ રહે ? અને રસ પ્રકટ કરે, રસ જાય તેથી આ ભગવત્-સ્વરૂપે સુવર્ણના જેવું દેસરી પીતાંબર માયાથી ચિત્તને આકર્ષવાને ધર્મ છે, રસને છાવર્યો છે. વનમાળા અત્યંત પવિત્રતા અને વૈજયન્તી માલા સર્વ જય સૂચવનારી છે. આ રસ ઈન્દ્રિયજન્ય અનિત્ય મલિન નથી. મનના સંકટપથી એની ઉત્પત્તિ નથી. આ તો અત્યંત આંતર મૂલ રસ છે, જેની માત્રાથી આખું જગત્ જીવી રહ્યું છે. નેતિ નેતિ ગાન કરતી માર્યાદિક ઋચાઓને એના દર્શન નથી. શુકદેવજી જેવા પણ જ્ઞાનનિષ્ઠ હોવાથી જ જેનું વર્ણન કરી શકે છે. એવા રસોવૈસ: પ્રભુ અને તેની રસમય લીલાને નહિ સમજી તેના ઉપર જોટા આશ્રેષ્ઠ કરનારા ઘણા મનુષ્યો છે. તેની દરકાર નહિ કરતાં આપણે આ આનંદમય પ્રદેશમાં આગળ વિહાર કરીશું.

વૃંદાવનમાં પધારતા ઉદ્દ્યુત રસસ્વરૂપ ભગવત્સ્વસ્વપનું, વેણુનાદનું અને કોડાનું જે વર્ણન શ્રીશુકદેવજી કરે છે તેનો અનુભવ શ્રીગોપીજનને પોતાનાં હૃદયમાં અત્યંત પ્રબલ રીતે યાય છે, તેથીજ તેઓ વર્ણન કરી શક્યાં નહિ.

કલિયુગનો મોટો ગુણ.

કેટલાક લોકોને ખાલ શુદ્ધિનો એટલો જાણો દુરાગ્રહ હોય છે કે તેઓ નજીવી આચરણમાં પોતાને સંતાપ આપ્યા કરે છે. આ તો નજનું પાણી પીએ છે, મારે નકામો, આતો બહાર હનરોને અડકી આવીને કપડા બદલતોજ નથી, વગર નાણા આ પીએ છે, વગેરે દોષો કાઢી, પોતાને ઉત્તમ, પવિત્ર માનતાં શિખે છે, પણ એ માત્ર વ્યવહારની શુદ્ધિ છે, એમાં પરમાર્થ કંઈ નથી, ભગવાનની પ્રસન્નતા તો કીર્તનથીજ છે એ આપણે વેણુરવના વાક્યોમાં જોઈ ગયા. કલિયુગમાં એની શુદ્ધિની અપેક્ષાજ નથી, એ પણ જોઈ ગયા. વિષ્ણુપુરાણના છઠ્ઠા અંશના પહેલાં જો અધ્યાયમાં કલિનું ગદુ સારું વર્ણન આપ્યું છે. પાસાર જોઈ કહે છે. “કલિયુગમાં મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિ ત્રણાંશમના આચારમાં કે વેદમાં નથી. ધર્મશાસ્ત્ર વિધિથી વિવાદ કરવામાં આવતા નથી. પરણેલાં સ્ત્રી પુરુષોમાં પરપર શુદ્ધ વ્યવહાર રહેતો નથી. હોમાત્મક દેવપૂજા ચાલતી નથી. આઠાણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યની અવિકાનો નિયમ વર્ણ પ્રમાણે હોતો નથી સુવર્ણ, મણિ, રત્ન શૂંપણો નાચ પામતોં સ્ત્રીઓ કેવળ કેસથી કાયા ગ્રોભાવશે. ધનવાન કુલીન મનાશે. જળપિંડદાન પિતૃક્રિયા નહિ

રહે. રાજા પ્રગ્નનું પાલન કરશે નહિ. વેદ માર્ગનો લોપ થશે. આત્મલુદ્ધિ તથા વર્ણો ચક્ર જેવા થશે." આ સર્વ અટકાવવાના પ્રયત્ન નિષ્ફળ છે, કેમકે જે અટકાવી શકાત તો મોટાઓ તે અટકાવત, અયશ તેના ઉપાય કહેત, પણ તે ન કહેતાં કલિયુગનો મોટો ગુણજ કહી, વ્યાસે કહ્યું, "કલિયુગ સારો છે. સારો છે. ચક્ર, તને ધન્ય છે, સ્ત્રીઓ સર્વ કરતાં ધન્ય છે, તેની બરાબર કાળ છે? જે જપતપ બ્રહ્મચર્યોદિ સ.યુગમાં દશ વર્ષ, ત્રેતામાં એક વર્ષ અને દ્વાપરમાં એક માસ સુધી કરવાનું જે ફલ તે કલિયુગમાં એક દિવસ રાતમાં પુરોગોને પ્રાપ્ત થાય છે. સત્યયુગમાં ધ્યાનથી, ત્રેતામાં યજ્ઞથી, દ્વાપરમાં પૂજનથી જે ફલ મળે છે, તે કલિમાં ભગવદ્ગુણાનુવાદથી મળે છે. કલિમાં થોડા શ્રમથી મોટો ધર્મ સધાય છે તેથી કલિ ઉપર હું બહુજ સંતુષ્ટ છું. શત્રો પર હું પ્રસન્ન છું કેમકે સેવાથીજ તેમનું શ્રેય થાય છે. પોત પોતાના દરિકીર્તનાદિથી મનુષ્ય પાપરૂપ ક્રીડાને ધોઈ રાકે છે. સત્યયુગ આદિમા દિવસે જપતપ કરવામાં મોટા કરેલા થતો, હવે કલિમાં કૃષ્ણ કીર્તનથી સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. હે મૈત્રેય! તને મેં આ રહસ્ય કહ્યું કે અત્યંત ધોર કલિમાં આ એક મોટો ગુણ છે કે કૃષ્ણ કીર્તનથી જ મનુષ્ય મુક્ત થાય છે."

આ સર્વ ઉપરથી અમને તો લાગે છે કે વર્ણોશ્રમ સ્વરાજ સંધ વગેરેની પ્રવૃત્તિમાંથી છુટી કૃષ્ણકીર્તનજ કરવું-કેમ જે અશક્ય છે, જે લોપ કલિયુગમાં કાલના પ્રભુપ્રેરિત પ્રવાહથીજ થયા કરે છે અને વધાજ કરે છે, તેને કેમ અટકાવી શકાય? આજ દોરે ત્યાં દેટલાં દીગ્યાં ક્યાં મારશે? માટે જે મોટાઓએ કહ્યું છે તેજ કરવું. આથીજ કલિનો લાભ મળશે. એનો વિરોધ કરવાથી એ લાભ નહિ મળે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં પારમા સ્કંધમાં ત્રીજા અધ્યાયમાં પણ કલિનો આજ પ્રભાવ વર્ણવ્યો છે. "પ્રજ્ઞને ભક્ષણ કરનાર રાજાઓ થશે. બ્રાહ્મણો જીવજીવંતપરમપરાયણ થશે. બ્રહ્મચર્ય નહિ રાખનાર બ્રહ્મચારી થશે. પોત પોતાના આશ્રમના આચારથી રહિત થશે. રાજાના મોટા કરવેશથી અને અનાવૃષ્ટિથી લોકો બહુ દુઃખી રહેશે. દ્રવ્ય અને દેશથી થતા તેમજ કલિએ કરેલા સર્વ દોષોને હૃદયમાં રહેનાર પુરુષોત્તમ દરે છે. તે ભગવાનનું કાનથી શ્રવણ કરે, મુખથી કીર્તન કરે હૃદયમાં ધ્યાન કરે, પૂજન કરે, તો ભગવાન પધારી હજારો જન્મોમાં કરેલા પાપોને દૂર કરે છે, અનંત ભગવાન હૃદયમાં જે અત્યંત શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવી શુદ્ધિ વિદ્યા, તપ, પ્રાણનિરોધ સર્વજૂતમાં મૈત્રી, તીર્થસ્નાન, યત, દાન કે જપથી થતી નથી. કલિયુગ જે કે દોષની ખાણ છે, તોપણ એમાં એક મોટો ગુણ છે તે એજ કે તે કલિમાં કૃષ્ણનું કીર્તન કરનાર સર્વ સંગથી મુક્ત થઈને પરમ પદને પામે છે. સત્ય યુગમાં ધ્યાનથી, ત્રેતામાં યજ્ઞથી, દ્વાપરમાં સેવાથી જે મળતું તે કલિમાં દરિકીર્તનથી પ્રાપ્ત થાય છે."

લેખક-રા. રા. ધીરજલાઈ સાંકળીઆ, એકવોકેટ.

સાંપ્રદાયિક ગ્રંથો ક્યાંથી મેળવશે?

શ્રીમદ્ભાગવત રક્ષિત અને શ્રી સુબોધિની (સંપૂર્ણ) મળશે.

મુદ્રિત થયેલા તથા નહિ મળતા સંસ્કૃત, મજ, હિન્દી, ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ભાષાના સાંપ્રદાયિક સર્વ ગ્રંથો નીચેને સ્થળે મળશે. યોગ્ય કમીશન પણ આપવામાં આવશે. ગાંધારગામની માગણી પર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે.

ભારતભારતીય પંડિત શ્રીમદ્ભાગવત સંસ્થા,

નં. ૫૨/૫૩ કેમ્પ્લે સ્ટ્રીટ, ભુલેશ્વર, મુંબઈ.

શ્રીપુષ્ટિતત્ત્વવિચાર.

પુષ્ટિમાર્ગીય વૈરાગ્યનું નિરૂપણ કરતાં શ્રીમદાપ્રભુજી વેણુગીતનાં સુખોપનિષદમાં શ્લોક ૭ પર કારિકાથી જણાવે છે કે:—

હરેશ્વરણયોઃ પ્રીતિઃ સ્વસર્વસ્વનિવેદનાત્ । ઉત્કર્ષશ્ચાપિ વૈરાગ્યે હરેરપિ હરિર્યદા ॥૧૬॥
મત્સ્યા ચ તાદૃશત્વં ચ સા સેવા સેવકોચિતા ॥૮૩॥

પોતાના સર્વસ્વના નિવેદનપૂર્વક હરિના ચરણોમાં પ્રીતિ એજ વૈરાગ્ય તેનો ઉત્કર્ષ પણ ત્યારે કે જ્યારે હરિનો પણ હરિ થાય. ભક્તિથીજ, હરિના હરિ થઈ શકાય છે. ઉચિત (યોગ્ય) એવી તેજ સેવા છે. (કા. ૮. ૮૩)

ખીજે સર્વત્ર વૈરાગ્ય હોય, ત્યારેજ હરિમાં પ્રીતિ સંભવે છે. જ્યારે સેવ વત્ત વગેરે ઉપચાર સંવાધી હરિનાં પણ ઠંડી ઉષ્ણતા, વગેરે નિવારણ કરીને સર્વ દુઃખ હતાં હરિનું દુઃખ હરતા થાય ત્યારેજ વૈરાગ્યમાં પણ ઉત્કર્ષ સિદ્ધ થાય છે. ‘ભગવાન્તે શ્રમ યતો નથી’ એમ કોઈક માને છે; ‘ભગવાન્તે શ્રમ જરૂર થાય છે’ એ સિદ્ધાન્ત છે, અને તેનું પ્રતિપાદન દશમા સ્કન્ધમાં યુગલગીતમાં કર્યું છે. જેમ ભગવાન્તે શ્રમ થાય છે, તેમ ઠંડી વગેરે પણ વાય છે, એમ જાણવું. ‘ખીજે ખાતા નથી તો પણ સર્વે ર્યાં પ્રકાશે છે’ એ શ્રુતિમાં કહ્યા પ્રમાણે જો કે મર્યાદામાર્ગમાં ‘ભગવાન્ ભોજન વગેરે કરતા નથી’ એમ કહ્યું છે, તો પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાન્ ભોજન વગેરે કરેજ છે’ એ સિદ્ધાન્ત; પ્રતિપાદન આક્રમા અખ્યાયમાં શ્રીટિપ્પણીઓમાં અને પૂતનામોક્ષવિષયક અખ્યાયના શ્રીટિપ્પણીઓમાં ‘ભગવાનમાં સ્નેહહેતુક સ્વામિનીએ કરેલી રક્ષા વગેરે કાર્યજનહેતુક છે’ એ શંકાન પરિહારપૂર્વક નિરૂપણ કર્યું છે; તેથી ‘હરિનો પણ હરિ’ એ બહુ સુંદર કથન કર્યું છે અર્થાત્ ‘દૃષ્ટાન્તે’ એ શ્લોકમાં જણાવી વર્ણવે કરીને અને પોતાના ચરીરથી છાયા કરીને મોં પોતાના સર્વસ્વથી સેવા કરી, તેથી મેઘનું વૈરાગ્ય સિદ્ધ થયું અને સેવકમાં એમ વૈરાગ્યસિદ્ધિ થઈ ત્યારે ભગવાનમાં તો કહેવુંજ શું !

આ ૭ શ્લોક (વેણુગીત ૧૨ થી ૧૬) ના તાત્પર્ય નિરૂપણ રૂપ ઐશ્વર્ય વીર્ય યશ, શ્રી જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય, એ ૭ ધર્મના નિરૂપણથી વેણુના ભગવત્તનું સમર્થન કર્યું. સર્વત્ર અનાસક્તિ એ સામાન્ય વૈરાગ્ય છે, અને તેજ અનાસક્તિ ત્યાગયુક્ત હોય ત્યારે વૈરાગ્યમાં ઉત્કર્ષ કહેવાય; તેમાં પણ “હરિચરણમાં રતિ” એ ભક્તિમાર્ગીય વૈરાગ્યમાં ઉત્કર્ષ છે. તેમાં પણ હરિની શીત વગેરે નિવારણ કરવા રૂપ સેત્રા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈરાગ્ય છે, અને તેમાં ભક્તિવિશિષ્ટ શીત વગેરે નિવારણ કરવારૂપ ‘હરિસેવા’ ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે, તેથી અહીં આ પ્રમાણે અન્વય કરવો— ‘પોતાના સર્વસ્વના નિવેદનવાળી હરિચરણમાં પ્રીતિ’ એ ભક્તિમાર્ગીય વૈરાગ્યમાં ઉત્કર્ષ છે; પ્રહૃક્ષાં કહેલો સામાન્ય વૈરાગ્ય અને તેનો ઉત્કર્ષ તો ભક્તિમાર્ગીય વૈરાગ્યમાં સિદ્ધ છે; તેથી ‘જપિ’ શબ્દનો અને ‘ચ’કારનો પ્રયોગ કર્યો. આ પ્રકારે ભક્તિમાર્ગીય વૈરાગ્યનો ઉત્કર્ષ કહીને હવે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈરાગ્ય કહે છે કે જ્યારે “હરિ નો પણ હરિ થાય અને તે ભક્તિપૂર્વક થાય” એવી સેવા સેવકને ઉચિત છે; અર્થાત્ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈરાગ્ય ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે. x x x મેઘમાં વૈરાગ્યરૂપ ભગવદ્ધર્મ કાર્યરૂપે છે જ. તે પોતાના કારણરૂપ ભગવત્સિદ્ધ વૈરાગ્યનું સૂચન કરે છે. જ્યારે ભક્ત સર્વ દુઃખ

સર્વોત્કૃષ્ટ ભક્તિમાર્ગ.

(લે. વિ. કરુણાશંકર ગોપાલજી. મોટા મંદિર, મુંબઈ.)

આ વિશ્વમાં દરેક મનુષ્યોને જન્મ લઈને અનેક વિચારો ઉપરિચત થાય છે. કે હું કાણ છું ! હું શા માટે આ જગતમાં આવ્યો છું. વગેરે આ જગતમાં ખીજી પણ ઘણીજ ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુઓ નજરે પડે છે ત્યારે તેઓની વિચિત્રતા નિયમિતતા વગેરે જોઈને મનુષ્યોને ઘણુંજ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. જેમકે સૂર્ય, ચન્દ્રનું નિયમિત પ્રકાશવું, નિયમિત અસ્ત થવું, આધાર વિના રિયતિ કરવી, વગેરે વસ્તુઓને જોઈને આનો કોઈપણ નિયામક હોવા જોઈએ, એવી સકલપચિકલપાત્મક તર્ક વિનર્ક, યુક્તિ પ્રયુક્તિ રૂપી બુદ્ધિના બળે મુંઝમુંગી નિષ્ફલતા મેળવે છે. તેમજ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, ગન્ધ, રસાદિ વસ્તુઓમાં આનંદભાસને આનંદ માનતો, અન્તે નિરાશવાદમાં ધસડાઈ જઈ નાશ પામે છે. પરંતુ ખરૂં જ્ઞાન મેળવી શકતો નથી. તે ખરૂં જ્ઞાન મેળવવાને માટે આપણે શાસ્ત્રોનો આશ્રય લેવાનું પડશે. માટેજ ગીતાજીમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે આજ્ઞા કરી છે:—તસ્માચ્છાલં પ્રમાથંતે. આ શ્લોકથી કાર્ય, અકાર્યની વ્યવસ્થા કરવી અને શાસ્ત્રો પ્રમાણ રાખીનેજ દરેક કર્મ કરવા કે જે શાસ્ત્રો સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન વેદવ્યાસજી તેમજ મન્વાદિ ઋષિ મહર્ષિઓએ આપણા ઉપર કૃપા કરી શાસ્ત્રો કહ્યાં છે, અને તેમાંજ શાશ્વત મુખનું સાધન જતાવ્યું છે. તેમાં પણ ધન્યભાગ્ય છે કે યૈષ્ઠ્યવ કુલમાં ઉત્પન્ન થઈ આત્મનિવેદન કરી શીવલક્ષ્યાચાર્યચરણના આશ્રિત વૈષ્ણવોનાં કે જે શ્રીઆચાર્ય ચરણોએ અત્યન્ત ઉચ્ચ પાખંડ મત રૂપી અંધકારના નાશ કરવામાં સૂર્યસમાન યઈ સમગ્ર દેવી જીવોના મનરૂપી કમલોને વિકસારી ઉત્તમ ભક્તિમાર્ગનું દર્શન કરાવ્યું છે કે જે ભક્તિમાર્ગ શ્રીમદ્ભાગવત તૃતીય સ્કન્ધમાં સાલેયક સાષ્ટિ સર્ગીય, એ શ્લોકમાં ખતાવેલી સાક્ષોકતા, સમીપતા સરૂપતા અને સાયુલ્ય આ ચતુર્વિધા મુક્તિને પણ ત્યજી નિર્ચુષ્ટા ભક્તિને કરતા મનુષ્યો માત્ર સેવન વિના આદતા નથી. તેમ કહીને આગળ કહે છે કે સર્વ ભક્તિયોલસ્ય તેજ ભક્તિયોગીની વ્યાખ્યા છે એમ લક્ષણ કહ્યું. અને ભક્તિનું આજ લક્ષણ ન હોય તો 'ભાવ્ય' શબ્દ નકામો યઈ જાય તેમજ તેમાં એવ પણ આ વાતને નિશ્ચયાત્મક ખતાવે છે. અથર્વોપ નિપદમાં પણ કહ્યું છે કે મષ્ટિરત્વ મજનં તદિદ્દામુગ્રેવાધિનૈરાસેનાતુષ્ણિ મનઃસ્વપ્નમ્ આ શ્લોક અને પરશ્લોકમાં ઉપાધિના નૈરાસ્ય વડે એટલે મોક્ષ સુધીનાપણ દુષ્ણોની આકાંક્ષા નહિ રાખીને જે શ્રીહરિમાં મનનું એકતાન રાખવું તે ભક્તિ છે. તે ભક્તિ જ્યાં રીતે શ્રીમદ્ગણેશ પ્રવાહ સર્વ વિધોને દક્ષવીને પ્રત્યેક શબ્દો સરખી રીતે અમુદમાં મળે છે તેમ લૌકિક પ્રતિબંધોનું નિવારણ કરી પ્રેમથી શ્રીહરિમાં નિરન્તર મન લગાવવું તે નિર્ચુષ્ટાભક્તિ છે. આ ભક્તિની પ્રથંસા કરતા શ્રીમુખથી કહે છે કે—જો પોતાનો આત્મા મને અર્પણ કરેલો છે તેને મારા વિના ખીગ બ્રહ્માસનને ઈન્દ્રાસનને કે ચક્રવર્તીપણને કે પાતાલના રાજ્યને માટે પણ ઈન્દ્રા હોતી નથી એટલુંજ નહિ પરંતુ યોગ સિદ્ધિઓની કે મોક્ષની પણ તેને પરવા નથી, તેમજ વ્રજામુર પણ પોતાની શુભિમાં એજ અબ્યર્થના કરે છે કે—'ભક્તોના ત્રિવિધ દુઃખની નિર્જતિ કરનારા હે હરિ હું હરી પણ આપના ચરણોને આશ્રયો દાસનો દાસ થાઉં, મારું મન આપ પ્રાણ પતિના ચુણોનું સ્મરણ કરે, મારી વાણી આપના સદ્ચુણોનું કીર્તન કરે અને મારી કાયા આપનું સેવન કરે, સિવાય પારમેષ્ઠ્યાદિ કાંઈ પણ મને જોઈતું નથી. આ ભક્તિ કરવી તેજ આપણી દરજ છે. ધ્યયરે મને આ શ્લોકમાં મુખી બતાવ્યો છે માટે મારી દરજ છે કે

ભક્તિ કરવી આવે. કુલકે સ્વાર્થી, વિચાર પણ પરમ ભક્તોને કદી થતો નથી. ઉચ્ચ સ્તરના અન્ય દોષ-પદાર્થની ઇચ્છા તેને થતીજ નથી આ પ્રમાણે નિત્ય આપણા આત્મ સમર્પણનું સ્મરણ કરતા રહી, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા આત્મા સુલભ પરશ્વત્ત્વ શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરતા રહી આપણા ભક્તિમાર્ગને ઉન્નત કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું એવી પ્રાર્થના સાથે વિરમું છું.

ઇઝમોનું સ્વરૂપ.

“ફ્રેસીઝમ” એટલે શું?—વર્ણાશ્રમને યથાર્થ સ્વરૂપમાં સમજવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય દષ્ટિબિન્દુથી તેના સંબંધી તુલનાત્મક દષ્ટિ રાખી વિચાર કરવો ઘટે છે. હાલમાં જગતનું ધ્યાન “ફ્રેસીઝમ” અને “બોલશેવીઝમ” બેની રૂબાં છે. “ફ્રેસીઝમ” નો પ્રભુતા ઇટાલીનો પ્રખ્યાત નેતા મુસોલીની છે. ફ્રેસીઝમનો અર્થ લાકડીઓનો ભારો થાય છે. પહેલાં બ્યારે રોમન ન્યાયાધીશો ન્યાયમંદિરમાં જતા ત્યારે તેમના આગળ એક પટાવાળો “લાકડીઓનો ભારો” એક સૂચક ચિન્હ રૂપે રાખી આગળ ચાલતો. એનો અર્થ એ હતો કે લાકડીઓ બધાં મુખી એકડી બંધાએલી રહેશે ત્યાં મુખી તેમને કોઇ ભાંગી ચકશે નહિ, બ્યારે છુટી પડી જશે ત્યારે એકે એકે સૂચળી લાકડીઓને ભાંગી ચકશે. અર્થાત્ કે રોમન પ્રાચીન સમયે સમષ્ટિ એટલે સૂચળાંના દિલ માટે પરસ્પર સંગઠિત રીતે રહેવું લેખ્યું. આનું નામ ફ્રેસીઝમ કે સમષ્ટિહિતવાદ.

દરેક “વાદ” નો હેતુ જળવાય તો તેમાં રહેલી શક્તિ જનહિતકારી બને છે. પરંતુ બ્યારે મૂળ હેતુઓને ઉંચે મૂખી સત્તા કેવળ એકદશ્ય બને છે ત્યારે જનશક્તિનો સ્વતંત્ર વિકાસ ન થતાં તે ગુંગળાય છે અને અતે માટ્ર નમજી પડે છે.

“બોલશેવીઝમ” બોલશેવીઝમ એટલે “સમષ્ટિ સ્વામિત્વવાદ,” રશિયામાં આ ધોરણે-રાજ્યતંત્ર ચાલે છે. “બોલશેવીઝ” નો અર્થ “મદાન” The Great થાય છે. “બોલશેવીઝમ” નો હેતુ ઉત્પત્તિ અને ઉપભોગના સાધનો અને દ્રવ્યો ઉપર સૂચળાંનો હક્ક છે અને તેમની વહેંચણી સૂચળાંના એક સરખા દિલ અને ઉપભોગ માટે થવી લેખ્યું એવો છે. આ પ્રકારના તંત્રમાં સૂચળી વસ્તુઓના સૂચળા સ્વામી હોઇ તેને “સમષ્ટિસ્વામિત્વવાદ” કહેવામાં આવે છે. કાર્લ માર્ક્સ નામનો વિદ્વાન આ સિદ્ધાંતનો આદિ પ્રભુતા હતો. ત્યાર પછી થોડાં યણા ફેરફારો સાથે તેજ વિચારસરણિ ‘લેનીન’ “શેલીન” અને “ટ્રોટ્સ્કી” નાં મંતવ્યો દ્વારા એક યા બીજા સ્વરૂપે રજુ થતી આવી છે. આને અંગે વપરાતા કેટલાએક શબ્દોના અર્થ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવા જરૂરી છે.

“કોમ્યુનીઝમ” ઈ. સ. ૧૮૪૭ માં કાર્લમાર્ક્સ નામના રશિયન વિદ્વાને “કોમ્યુનીસ્ટ મેનીફેસ્ટો” બહાર પાડી તેમાં યોતાનો સિદ્ધાંત સમજાવ્યો.

“કોમ્યુનીઝમ” એ શબ્દ To commune (કુ કોમ્યુન) ક્રિયાપદ ઉપરથી બનેલો છે. “કુ કોમ્યુન” એટલે પરસ્પર વિચારોની આપણે કરવી. ફ્રેન્ચ શબ્દ “કોમ્યુનર” (Comuner) નો અર્થ પણ “ભાગ પાડી વહેંચી લેવું” એવો થાય છે. આ ઉપરથી બીજો શબ્દ ફ્રેન્ચમાં (Commun) “કોમન” છે. આનો અંગ્રેજીમાં “Common” “સૂચળાનો ભાગ જેમાં હોય તેવો” થાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે કે “કોમ્યુનીઝમ” એટલે “સૂચળાંનો સૂચળામાં ભાગ” અર્થાત્ કે આનમી મિલકત જેવું કોમ્યુનીઝમમાં હોઈ ચકે નહિ. મિલકત ઉપર સમાવજીવન સ્વામિત્વ છે, વ્યક્તિનું નહિ. કોમ્યુનીઝમ એટલે સમષ્ટિસ્વામિ-

ત્વવાદ છે. બોલશેવીક્રમ એ તેવું ખીજું નામ છે. બોલશેવીક એટલે મદાન, મદાન પ્રાપ્તિ વિચારવાદ સમગ્રિ સ્વામિત્વવાદ તરીકે પ્રચલિત છે.

“સોવીએટ” — ખીજો પ્રચલિત શબ્દ “સોવીએટ” છે “સોવીએટ” નો અર્થ “કહો-સીક” પંચાયત થાય છે.

બોલશેવીક્રમ રાજ્યતંત્ર એ પંચાયતી રાજ્યતંત્ર છે. ગામડાંઓની પંચાયતો, શહેરોની પંચાયતો, કામદારોની પંચાયતો વગેરે પંચાયતોમાંથી છેક ગામડાંના કામદારો અને રહીશોની પંચાયતોમાંથી ચૂંટણી થતાં થતાં મધ્યમ કારોગારી મંડળ સુધીની ચૂંટણી પંચાયતો દ્વારા થાય છે. અને રાજ્યતંત્ર ચાલે છે.

કોમ્યુનીઝમનો મુખ્ય સિદ્ધાંત “From each according to his abilities, to each according to his needs” “દરેક વ્યક્તિ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિને પોતાની જરૂરિયાત પૂરતું આપે.” આ અપાલે કાણ? મધ્યમ તંત્ર આ સઘળી વ્યવસ્થા કરે. દરેક વ્યક્તિ પાસેથી તેની શક્તિ અનુસાર કાંમ લે અને દરેક વ્યક્તિને પોતાની જરૂરિયાત પૂરતું આપે.

કોમ્યુનીઝમમાં સમાજ સઘળી મિલકતનો સ્વામી છે. આથી વૈધકિતક સુધીને તેમાં સ્થાન નથી. કોમ્યુનીઝમ એટલે સમષ્ટિસ્વામિત્વવાદ કે જેવું કુંડું નામ સમાજવાદ કહી શકાય.

સોશીયાલીઝમ — આ એક ખીજો શબ્દ સમાજવા જેવો છે. એ “સમષ્ટિસહકારવાદ” છે, સોશીયાલીઝમમાં મુખ્ય ચાર તત્ત્વો છે:—

(૧) રાષ્ટ્રની અર્થોત્પાદક પ્રવૃત્તિઓ ઉપર રાજ્યનો કાબુ હોવો નોંધએ; (State control of economic activities).

(૨) જેથી હરિશાહને બદલે સહકારિત્વનું તત્ત્વ દાખલ થાય; (So that competition shall be replaced by co-operation).

(૩) અને સર્વને જીવનની તક અને જરૂરનો બદલો એક સરખી રીતે વહેંચાતો મળે; (The opportunities of life and the rewards of labour be apportioned equitably).

(૪) આ ધોરણે ઉપર સમાજની અને રાજ્યની પુનર્રચના થવી નોંધએ.

આ સંબંધમાં કાર્લ માર્ક્સ, રેબર્ટ ઓવન અને બર્નાર્ડ શો એ મુખ્ય વિચારકો છે. લીબરલીઝમ (વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યવાદ) થી માંડી “સોશીયાલીઝમ” કોમ્યુનીઝમ સુધીના અર્થમાં વપરાય છે. વિચારસરણિઓના ફરકને લીધે જુદા જુદા અંતરવાદે જુદા જુદા નામે યોગ્ય ધણા પ્રચલિત છે. “લેબર” વર્ગ તેનો ફણગો છે.

સોશીયાલીઝમને અંગે પ્રોલેટરીએટ (Proletariat) અને બુર્જવાઈ (Bourgeois) અથવા જુરજોઈક નામના એ શબ્દો પ્રચારમાં આવ્યા છે અને કોમ્યુનીઝમમાં ખૂબ વપરાયા છે. પ્રોલેટરીએટ એટલે સમાજનો જમજીરી વર્ગ. બુર્જવાઈએટલે સમાજનો મધ્યમ વ્યાપારી વર્ગ. મધ્યમ વર્ગ, જમજીરી વર્ગ ઉપર જીવતો હોવાથી જમજીરીઓ તેને તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જાનકમાં બેઠાખાઉ વર્ગ કહે છે. મુડીવાદીઓ-કેપીટલીસ્ટ કરતાં તેમના તરફ તિરસ્કાર ઓછો છે છતાં કરડી દૃષ્ટિ તો તેમના તરફ મુડીવાદીઓની તરફ જતી છે તેવી થોડી ધણી છે.

‘નવપ્રકાશ’ માંથી, લેખક:—શ્રી. મુરદલાલ ને

ગાંધીજીનું સ્વરૂપ.

(આર. કૃષ્ણસ્વામી આયર એમ. એ. ખી. એસ. ના લેખનો અનુવાદ.)

શૃંગેરીમંદના માછ શંકરાચાર્ય જન્મદશુકે શ્રીશંકરાચાર્યે કહેલી એક વાત અત્રે આપવામાં આવે છે.

એક થીમન્ત શૂદ્રરથે બગીચા માટે વિશાળ જમીન ખરીદીને તેના ઉપર પોતાને રહેવા માટે એક ભવ્ય મહેલ બંધાવ્યો. પરંતુ એ શૂદ્રરથ ત્યારે ત્યાં રહેવા ગયો ત્યારે તેને ખબર પડી કે બાગમાં તો પહેલેથી ઉદરગ્રાઓએ પોતાનાં દર કરી મુક્યાં હતાં અને તે એટલા લાંબા વખતથી ત્યાં પેચી ગયા હતા કે આ નવા માલીકની ઘણીએ મહેનત છતાં ત્યાંથી નીકળતાં નહોં.

તેને એટલી બધી તકલીફ પડી કે છેવટે એ ઉદરોને ગમે તે ઉપાયે દૂર કરવાનાં સાધનો ઓળખા પડ્યાં. એક મિત્રની સલાહ લીધી અને તે ઉપરથી એક ખીસાડીની ખરીદી કરી કે જેથી ઉદરો નાસી જાય. તેમાં પહેલાં બે ત્રણ દહાડા તે ખીસાડા ઉદરો ખીસાડીને ભક્ષ થઇ પડ્યા. પરંતુ પછી બીજા ઉદરો ચેતી ગયા અને ખીસાડીથી ડરીને દરમાંજ ભરાયા તથા ત્યારે ખીસાડી ન હોય ત્યારે બહાર નીકળી આવવાનું ખાઇ જતા.

આ તરફ ખીસાડીએ પણ મકાનના માલીક માટે જે દુધ કે દહીં પડ્યાં હોય તે છાનામાંના ખાવા માંડ્યા. આ વાતની માલીકને ખબર પડતાં તે ગુસ્સાયો. આ દુધ દહીં તે ઉદરો ખાઇ જાય છે અને ખીસાડી રાખી છતાં ઉદરો કેમ બહાર આવે એ બધાનો વિચાર તેને આવ્યો. ખીસાડી નહોતી અને ઉદરો એકલાજ હતા તે વખતે જેટલું નુકસાન થયું હતું તેથી પણ હવે નુકસાન વધુ થતું હતું. આ બાબતમાં પુરો વિચાર કરતાં તેના મગજમાં એક ધક્કો ચક્રી આવી અને તેને તેણે અમલમાં મુકી.

તેણે ચાત દિવસ નજર રાખીને એક મોટા કોળ જેવડા ઉદરને પકડી પાડ્યો. પછી તેને એક મજબુત પાંજરામાં ધુસે. તે પાંજરાના સળીઆ એવા મજબુત હતા કે કોળના હાંતથી તે કપાયા નહોં. કોળને બે ત્રણ દહાડા પાંજરામાં કાંધ ખાવાનું આપ્યું નહોં એટલે તે ખીસારો તદ્દન નરમ થેંસ જેવો થઇ ગયો. એને જૂખ તો એવી લાગી કે ગમે તે ખાવાનું આપે તો તે પણ ખાઈ જાય. એજ રાત્રે તે શૂદ્રરથે એક નાનો ઉદર પકડ્યો અને તેને મારી નાંખીને અને તેના કડકા કરી તે કડકા પેલા પાંજરામાં કોળને નાંખ્યા. કોળે સુધ્ધા તો તેને ખબર પડી કે આ તો મારા જાતિજામનાજ શરીરનું માંસ છે એટલે તે ખાવાને જદલે તેણે જૂખે મરવાનુંજ પસંદ કર્યું. પણ જેમ જેમ સમય વીત્યો તેમ તેમ તેની જૂખ અને નિર્જળતા વધી ગયાં તથા આગળ પડેલા ઉદરના માંસના તરફ તેની દષ્ટિ લગ્નચાચા લાગી. હવે તે કોળે મનમાં ને મનમાં એવું સમાધાન કરવા માંડ્યું કે જે ખાસ કાચ્છો હોય છે તે તો ખરી આપણના સમયે જ લાગુ પડે છે માટે આવા મત્સુ વખતે તો સિદ્ધાંતેને તિલાંજલીજ આપવી અને હાલ તો મારા જાતિ-જામનું માંસ ખાધા વિના છુટકો નથી. પછી ટુરત પેહું માંસ મ્હોંમાં મુંકો દીધું અને જૂખના કુખે તે ખાઇ ગયાં. પરંતુ તે ખાધા પછી તેને એમ માન્ય પડ્યું કે તેથી તેની જૂખમાં વધારો થયો છે. થોડાક કલાક પછી વળી તે શૂદ્રરથે માંસનો બીજો કડકો નાંખ્યો તે પણ તે કોળ ખાઈ ગયો. એ રીતે કોળને અકચારીયા મુંચી એજ ખવરાવ્યું. અને કોળને એમાં સ્વાદ આવ્યો તે એટલે જૂખે કે જે તેને જદલે બીજો કોઈ ખોરાક તેને નાંખવામાં આવે તો તેને તે અડે પળ નહોં.

જ્યારે તે ગૃહસ્થને એમ લાગ્યું કે હવે તો કાળને તેની પોતાની જાતિનું જ માંસ લાવે
 ગયું છે અને તેમાંજ સ્વાદ પડ્યો છે ત્યારે પછી તેણે પાંજરામાંથી કાળને બહાર કાઢ્યો અને
 ઉંદરોમાં છુટો મુકી દીધો, એ કાળને મળ્ય પડી. તેણે ઉંદરોના દરેક વાસ ઉપરથી ખોળવાં
 માંડ્યા અને તે શોધી પણ કાઢ્યા. બિચારા તે પોતાના આ જ્ઞાતિભાઈને પોતાને જાણીને
 વિશ્વાસે બહાર આવી તેમની સાથે ભેળાવા લાગ્યા અને તે વિશ્વાસુ ઉંદરોને આ કાળ તો
 ગળી જવા લાગ્યો ! ખીસાડોને ઉંદરો પોતાની કુદરતી દુશ્મન જાણી ગયેલા એટલે ખીસાડો તો
 નજરે પડતાં તુરતજ નાકી જતા પરંતુ આ કાળ તો તેમની પોતાની જાતિનો હતો તેથી તે
 તરફ તેમનો વિશ્વાસ આવેલો તેથી જરાય શંકા વિના તેની નજીક જતા. આ તરફ મકાન
 માલીક પણ કાળને છુટો મુકીને પછી ઉંદરોથી થતા તુકરાનમાંથી બચી ગયો હતો. તે ખીચારો
 પાંજરામાં લાંબો કાળ રહેલો એટલે દાંત વડે ખારણાં ફાંસ્યાને કરડવાનું શૂલી ગયો હતો. આથી
 મકાન માલીકને હવે શાંતિ હતી.

વાતનું રહસ્ય—ઉપરના દૃષ્ટાંતનું રહસ્ય શું એમ વાચકો સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રશ્નશે. આ
 દૃષ્ટાંત એ જગદ્ગુરને હાલમાં ચાલતી સરસાર મુશ્કારાની પ્રવૃત્તિને લેગતી વાતચીત ઉપરજ
 આધાર હતું. જ્યારે મી. ગાંધીએ સરકારને બહુ પજવવા માંડી ત્યારે સરકારે તેમને યરોડા
 જેલમાં પુર્યા એટલુંજ નહીં પરંતુ કાંઈ પણ પ્રકારની રાજકીય પ્રવૃત્તિ કરવાની મનાઈ કરી.
 ગાંધીજીને રાજકીય ચળવળ કરવાની તો ટેવ ધણી વખતથી પડી ગયેલી હતી એટલે તે જેલ-
 વાસથી બહુ નખાઈ ગયા. વળી પાછળથી સરકારે તેમને તેમનો બધો ઉત્સાહ, અસ્પૃશ્યતા
 નાબૂદ કરવાના કામમાં વાપરવાની તક આપી. એ રીતે તેમનો ઉત્સાહ જુદીજ દિશામાં
 વપરાયાથી રાજકીય ક્ષેત્રમાં તેમની તરફનો વિરોધ સરકારને સહન કરવો પડ્યો નહિ. તથા
 રાજદારો બાબતની પચાતો ઉભી થતી મટી અને જાહેર પ્રજાનું ધ્યાન સામાજિક તથા ધાર્મિક
 સવાલો તરફ વળ્યું. એટલે એક તરફ ગાંધીજી અને તેમના અનુયાયીઓ વચ્ચે તકરારો થઈ અને
 બીજી તરફ નિર્દોષ હિંદુ જનતા વચ્ચે તકરારો થઈ. આ હિંદુઓને એવી આશા બંધાયેલી કે
 બ્રિટિશ સરકાર આપણને રાજકીય હક્કો આપવા રાજી નથી તે તેની પાસેથી ગાંધીજી અપાવશે
 પરંતુ હવે હિંદુઓને એવી ખબર પડી કે સરકાર પાસેથી કાંઈ પણ મંગિલું ક્યોં પહેલાં તો
 પ્રથમ તેમને પોતાના નેતા-ગાંધીજીથી પોતાને બચાવી લેવાની જરૂર છે કોકોએ જે કાંઈ
 છતખાર તેમનામાં મુકેલો તે બધાય તુટી ગયો તથા કોકોને એટલે સુધી ખબર પડી ગઈ કે
 (સાહિત્ય પરિષદમાં પત્રકારો સામે ટીકા કરતાં હિંદુ ધર્મના દુશ્મન તરીકે ગાંધીજીને વર્ણવનારા
 લેખનો ઉતારો કરીને તેને ધિક્કારતા રા. મહાદેવલાલને આ અર્પણ છે !) આ ભારતજનિના
 પ્રાચીન ધર્મનો વિનાશ કરવાની જે ટેવ તેમને પડી છે તે કાયમની છે તથા અન્ય
 ધર્મીઓના કરતાંય તે હિંદુ ધર્મના વધુ મોટા શત્રુ છે. જો કે એ પોતે હિંદુ ધર્મમાં જન્મ્યાનો
 દાવો કરે છે પરંતુ વાણી અને વર્તનમાં તે પોતાના દરેક કૃત્યથી હિંદુ ધર્મને વગોડે છે તથા
 હિંદુતાનમાં સાચી ધાર્મિક લાવનાના ક્ષય માટે ખીજીઓ કરતાં તે વધુ અંશે જવાબદાર છે
 અને તે પણ હિંદુઓમાં અને તેમાં પણ દેશના સુવંશમાં.

ધર્મની આંદોધરીઓ—જે વખતે હિંદુઓ ધાર્મિક કામકાજમાં કાંઈ જનનની
 દરમિયાનગીરીની ચક્રવર્તી અટકાવવાને છટ અસરવાળી આંદોધરીઓ માટે ચળવળ કરે છે તેજ
 વખતે આ નવા કામદાથી વળી, જે દોષ જેવી તેવી સલામતીઓ હતી તે પણ કાઢી નાંખી છે.
 સરકારે તો ભવિષ્યમાં સામાજિક કે ધાર્મિક બાબતોમાં ખોટીય સરકારના નામે કદી દરમિયાન-
 ગીરીની જવાબદારીનો ધનકાર કરવાનું ડહાપણ અને મુલદોગીદોગાણું ધાર્યું છે અને બધી

જવાબદારી જે થોડા ધણા પ્રધાનોના હાથમાં સરકારની લગામ જશે. તેમના ઉપર નાંખવા માયું છે. હવે સમાજની સ્થિતિ હાલ જેવી છે તે જોતાં ધારાસભાનો કાબુ એવા શોકેના હાથમાં છે કે જેમને હિંદુઓનાં શાસ્ત્રો, સંસ્કાર કે સંસ્કૃતિ વિનાનો પાશ્વર્ય કેળવણીનો લાભ મળે છે. અને જે સર જોન ગુડરોડના ચબ્દોમાં કહીએ તો જેઓ ઇંગ્લેન્ડના માનસપુત્ર છે, અને જે સામાજિક કે ધાર્મિક બાબતોમાં હિંદુ સમાજનો આવો વિશાળ સમુદાય રસ ધરાવે છે તેવી બાબતોમાં પણ ધારા ધરાવતી સત્તા ઉપર જણાવેલા એવા શોકેને આપી છે. એ શોકેને, સાદા ભોળા હિંદુઓને હેરાન કરવાની યુરી આપત છે તે છુટી મુકવાની તથા તેમનો જે જુરમો છે તે માટે રાજદ્વારી ક્ષેત્રમાં વાપરવાને વધુ અવકાશ નથી એટલે તેઓ એક પછી એક સામાજિક બાબતમાં કાયદાઓ લાવશે. વળી જે રાજકીય ક્ષેત્રમાં ચળવળ કરનારાઓ ધારાસભામાં ચુંટાશે તેઓ પણ નિર્દોષ જનતાને હેરાન કરવાની નરી પદ્ધતિઓમાં તથા કોઇ પણ જનતાના વિરોધને દબાવી દેવામાં પુરેપુરા રોકાઈ જશે અને કોઇ પણ રાજકીય કે આર્થિક સવાલમાં ધ્યાન આપવાનો સમય તેને રહેવાનો નહિ. સરકાર અને નેતાઓને, આ પ્રમાણે મકાન માલીક કે કોળી સરખામણીમાં મુકવાનું પસંદ પડે નહીં. પરંતુ કોઇ પણ નિમ્નપદ્ધતિ વાચક ઉપરના દષ્ટાન્તરનું સામ્ય સમજ્યા વિના રહી શકશે નહીં. જે તમામ હિંદુ જનતા પોતાના માથે ઝુકી રહેશે ભય સમજી જાય તો સાઈ તથા પાશ્વર્ય રંગે રંગાયેલાઓનો ભોગ ખનવા કરતાં વેળાસર પગલાં ભરી પોતાના રક્ષણની જોગવાઈ કરે તો ઠીક.

(ઇડીયન મીસર)

(‘ગુજરાતી પંચ’ તા. ૧૧-૪-૩૭)

૨૪૨ એકજ

—: તાવનો મહાન શત્રુ :—

૨૪૨૮૨]

જયવંતી

[૨૪૨૮૨

આજુ જમાનામાં આપસ (ખરફ) માથે રાખી તાવ દટાડવાની જે એક સામાન્ય પદ્ધતિ પડેલી છે, જેથી દહીંને સરદી ચવાનો તથા અશક્તિ ચવાનો ભય રહે છે. પણ પૂર્વે પ્રાચીન વેદો જે ખરફ વગર તાવને પોતાની ખરજી પ્રમાણે ઉતારી ચકતા હતા, તે જુના પુસ્તકોને આધારે ખાસ તૈયાર ચયેલી આ-જયવંતી દરેક તાવને ફક્ત વીસજ મીનીટમાં ઉતારવાને સમર્થ છે. તેમજ અશક્તિ અને સરદી બીજકુલ ચવા દેતી નથી. તેની ખાત્રી ફક્ત એકજ કક્ષામાં થાય છે.

મેલેરીઆ, [દાઢીઓ તાવ] દરોજ આવનાર, એકાતરીયો, અગર ગમે તેવા જેરી તાવોને પકડવામાં લભારી જયવંતી શક્તિવાન છે.

—: વાપરવાની રીત :—

કુદ્ય અથવા કાશી સાથે બે બે ગોળી દીવસમાં ચાર વખત લેવી. ૫ થી ૧૦ વર્ષના છોકરાંઓને બે બે ગોળી સવાર સાંજ આપવી. પાંચ વર્ષ સુધીનાં બચ્ચાંઓને એક એક ગોળી સવાર સાંજ આપવી. કિંમત ૧૦૦ ગોળીની ખાટલી એકનો રૂ. ૧).

શ્રી સર્વોત્તમ દેશી દવાવાળા.

ઠેકાણું: નરનારાયણના મંદિર પાસે,

કાલ્યાણેવી રોડ—મુંબઈ નં. ૨.

સમાચારાદિક.

શંકરજીવનું તાંડવ નૃત્ય—નડીયાદના વિદેશી માલના બ્યાપારી-ભાઈ શંકરજીવ (દાલમાં કૃષ્ણદાસ નામધારી) મગનલાલ શાહે સુરતમાં “શ્રી વહ્નિય મર્ચાંટી સમાજ” નામે એક મંડળ રચાયું છે. તેનું મુખ્ય કાર્યાલય નડિયાદમાં છે. આ કાર્યાલય તરફથી ભાઈ શંકરજીવે (કારણ કે કૃષ્ણદાસ તરફથી આવું લખાણ સ્વખર્ચમાં ન જાય) એક ગંદી પત્રિકા પ્રકટ કરી છે. જો. શ્રી. ૬ શ્રીમન્નાય-લાલજી મદોદયે મળ બાપા સાહિત્ય સંબંધે જે ચર્ચા કરી છે તેનો જવાબ આપતાં તેઓથી ઉપર નીચે ગંધીય દુમલો કરવામાં ભાઈ શંકરજીવે શ્રીમાન બાપા સાહેબ ઉપર કેવા મંદા કાંઈક ઠરાડ્યા તેના નમૂના નીચે મુજબ છે:—

૧. વૈષ્ણવ જનવાના પ્રાણસમા ચોરાશી-બસોબાવન વૈષ્ણવોની વાતો વગેરે બાપા સાહિત્યને માટે જે નિંદા કરવામાં આવે છે અને “તેને પેટોલ છાંટી બાળી મૂકો” જેવા શબ્દો જોલે છે અને લખે છે, તેથી પ્રશ્નિયો વૈષ્ણવોનાં હૃદયો સજળી હૃદયોં છે. તેવાં ઉપયોગી સાહિત્યને માટે હવ્વજાતવા બંદેલા શબ્દો “પેટોલ છાંટીને બાળી મૂકો” ઈત્યાદિ જોલાય તે કોઈ પણ રીતે સર્પી શકાય તેમ નથી. વૈષ્ણવોનાં હૃદય કબજે છે. ચોરાશી-બસોબાવનની વિરુદ્ધ જે પ્રશ્નિ કરવામાં આવી છે, તે ભેઈ દબરો વૈષ્ણવોની આંખમાંથી અશ્રુપાત થાય છે.

ભુલાભાઈ રૂપજીભાઈ મુ. ઠંઠલાલ.

[આ બ્રહ્માભાઈ બંદેબર ભુલાભાઈ જ. ઉ. વગર સમજે આ ભાઈ શંકરજીવના હથિયાર બન્યા છે, બાપાસાહિત્યને પેટોલથી બાળી નાખવાની વાત શ્રીમાન બાપાસાહિત્યે સ્વખર્ચમાંથી કહી નથી. છાપામાં આવેલો હેવાલ સદૈવ જુઠો છે એવો ખુલાસો છાપામાં આવેલો છે અને અમદાવાદની ભહેર સમામાં શ્રીમુખે એવો ખુલાસો કોયેલો છતાં આ ભુલાભાઈ ભલેઅભલે શંકરજીવના પોઠિયા બનવા જાય છે તે તદ્દન અનુચિત છે. આવાં આવાં હલકડતાં જુઠાણાં હવે આ યુગમાં પત્તભર પણ નહિ જ નભે. સાચી મરનદી આટલી હદે આમાં ગંધીય જેવાં...એમાં ન જ ધાવે. ‘જુનરાતી’ પત્ર તો વૈષ્ણવદ્રોહી છે જ. તે જમે તે તેમ કાખડીયો ફૂટે તેથી શું? શ્રીમાન તેથી કુલાય તેમ નથી જ.

૧. શંકરજીવ ઉવાચ—ગોરવામી શ્રીમન્નાયલાલજી વિ. મદારાજ ઉલ્લા ચાર પાંચ વર્ષથી વારકોને રાજ કરવા માટે જુદી જુદી રીતે સ્વસંપ્રદાયના મૂલોચ્છેદને માટે પ્રયત્ન કરે છે, શ્રીમન્નાય-લાલજી હજી પચીશમાં છે. તેમજ તેઓથી જેમને વખોડે છે, કિંવા જેનો સમૂહચ્છેદ કરવા બચીરય માસ આદિ છે તેના મમને સ્પર્શ પણ કરી શકતા નથી. આ વાત હવે સુસ્પષ્ટ થઈ ગઈ છે. પરંતુ હવે હવે વરાળી જાય છે. મીનજ મુજનોય નાસ કરશે એવાં લક્ષણો જ્યારે નજરે લેવાં, ત્યારે એક વહ્નિયરોની વિરુદ્ધ અમારે ક્યવાતે હૃદયે આ કાર્ય કરવું પડે છે.

(પુષ્ટિમાર્ગનાં મૂલોને શી હવ્વેદ કર્યો એ વાત શંકરજીવ ખંતાવતા નથી. કહાય શંકરજીવ હોવાથી શિવજીનો નરો તેમને ચડી વણા હરો! શંકરજીવ કરતાં બાપાસાહેબ પુષ્ટિમાર્ગને જુદા સારી રીતે સમજે છે.)

૨. શંકરજીવ ઉવાચ—સંપ્રદાયમાં પરાપૂર્વથી એવી ભાવના ચાલી આવે છે કે જેટલી શ્રદ્ધા પ્રભુમાં હોય તેટલીજ શ્રદ્ધા શ્રીમદ્વિપ્રજીમાં અને શ્રીકૃષ્ણમાં હોય તેવીજ શ્રદ્ધા અને તેવાજ ભાવ પોતાના સુકેવમાં પણ રાખવાં અને તેજ પ્રકારે સમસ્ત વહ્નિય પરિવારમાં પણ શ્રદ્ધાભાવ રાખવા. ત્યારે આ ભાવનાને થોડા ફાણ માટે બાળુએ રાખીએ.”

(શંકરજીવે ભાવનાને ઠીક ટીપાવી છે. ભાવના રાખી પણ શકાય અને બાળુએ પણ મૂરી શકાય એમ શંકરજીવે કહે છે! ધન્ય છે! શ્રીવહ્નિયજીમાં અને સેવ્ય સ્વરૂપમાં પણ ભાવના રાખીએ ત્યારે સેવા કરીએ અને ન રાખીએ ત્યારે ગાળો ભાંડીએ એમ શંકરજીવે કહે છે! પુષ્ટિમાર્ગને આ નવી વાત આ અપહુંડેટ મરનદી શંકરજીવ સાડા ચારસો વર્ષ પછી શીખવવા નીકળ્યો છે. હું ખાંડે છું કે કોઈ પણ મરનદી આવા ગર નેવા ગોડળા નહિ જ વાળતો હોય.)

૩. શંકરજીવ—“રિજ વૈષ્ણવોને વરકતડા કહેવાની મરનદીઓને વંચક કહેવાની અને બંધવદ મંડલીઓ આગળ પોઠીય કરવાની પ્રશ્નિનો ઉપદેશ તેઓથી કરી ચુક્યા છે.

(બધા વિરક્તોને કે મરનદીઓને વરકલકા કે વંચક કહ્યા નથી, પણ કાઠક હંભી પાખંડોને તેવા કહ્યા છે. તેમ મંડળી પર પિકેટિંગની વાત પણ સરાસર જુડી છે. હા, લીકિંગ રસ મંડળી પર ચોખી કરવાની તો આજ્ઞા હંભરવાર કરી છે, તે વધાર્યું છે.)

૪. શંકરસાલ કહે છે કે પરબારોને ત્યાગ કરીને પવિત્રરૂઠ્ઠી ઓ મેરિસાજની તલેટીમાં કે શ્રીયમ્નાજના યુક્તિમાં ભગવન્મય જીવન નિર્ગમન કરતા વિરક્ત વૈષ્ણવોને વરકલકા કહેનાર મુખરતા દોષકર્તેત ગો. શ્રીમન્નાયલાલજી ભગવદ્મંડળીઓ આગળ પીકેટિંગ કરવાનો ઉપદેશ કરનાર ખાદીપંથી મુધારક ગો. શ્રીમન્નાયલાલજી ભગવદ્મંડળીને વંચક કહેનાર પ્રથમશીલ પાગલાનુયાયી (પ્રવાસી પાગલના અનુયાયી) ગો. શ્રીમન્નાયલાલજી, સ્ત્રીઓને આખામાં જીંદગી કસરત કરવા માટે ઉરેરનાર અને પડદાના ત્યાગ માટે ઉત્તેજન આપનાર આર્થસમાજ. ગો. શ્રીમન્નાયલાલજી મુનશી લીલાવતી વગેરે સાથે બેસીને સાહિત્ય વિદાર કરતા કવિ મન્નાયલાલજી ઇત્યાદિ અનેક વિષય રંગજેરંગી રૂપ ધરનારા ગો. શ્રીમન્નાયલાલજી અને શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી મદાપ્રભુજીના વંશમાં શ્રીવિદ્યેશજી મદારાજના લાલજી લાલખાવા ચિ. શ્રીમન્નાયલાલજી બાવા સાહેબ એ બે એક નથી પણ જુદા છે, પ્રથમ જણાવેલા ગો. શ્રી. મન્નાયલાલજી વિ. મદારાજ છે, અને બીજા ચિત્રાધુખાન લાલખાવા દ્વિતીય સ્વરૂપ શ્રીમન્નાયલાલજી ગો. વિદ્યેશજી મદારાજના લાલજી છે. પ્રથમ આધિભૌતિક છે અને દ્વિતીય ભાવનાનુસાર આધિવૈદિક છે શ્રી. વલ્લભનો પરિચાર છે. પ્રથમ આધિભૌતિક દોષથી મરત દોષાથી હેય (લાભ્ય) છે. દ્વિતીય આધિવૈદિક લાવનાથી ઉપાદેય (મદાજી કરવા યોગ્ય) છે. અમારો વિરોધ હેયને માટે છે. ઉપાદેયને માટે નથી, હેય દોષાથી તે વિરોધ છે. ઉપાદેય સ્વરૂપને અમે પાત્રને મુલાબ્યા છે. લીડોને દાખાબ્યા છે પાત્ર કુલેદ ધરાવીને કલાવા લીધો છે. ફાગ બેસાબ્યા છે અને ફાજી મામતી વેળા અમારી સાક્ષીના પાત્ર ધરતા જોવા છે. હેય રૂપે તેઓ કાશી યાત્રા કરે, ગંગા સ્નાન કરે, શુભાજી મુરે, ચંપે, મધમધે; આમોફાન સાથે હાકે; આઠશે ફોરાવે, આગફા અને કોટકનાકેરે લટકાવે જીવત્પિત્ત (પિતા જીવતાં છતાં) દોષા છતાં વપન કરે, વેદ અને વેદીનો ઉપદેશ કરીને પોતાને વૈદિક કહેરાવે તાવરૂપે કેરા ધારણ અને પાણિસ્યે બદ્ધપ્રાપિતા ત્રાપે ખંભાળીયાના મંદિરમાં અદ્ભુતવાનો દાખલો પુરા પાડે. ભગવત્સેવા માટે પ્રાપ્ત થતાં દ્રવ્યમાંથી ગ્રાંટર બંગલો ખરીદે અને ક્યાંક જડતી મુલાકાત ક્યાંક બેડી મુલાકાત ક્યાંક હાલકાં ક્યાં પીકેટિંગ, ક્યાંક સાહિત્યસેવા, ક્યાંક સંસદના સભ્યોની પાર્ટી ક્યાંક પોતાના કુટુંબ વિનાશના સાધનોનું ઉત્પાદન ઇત્યાદિ ઉત્પાદો કરે. અમારે તે જોવા કે નજીવાની જરૂર નથી.

(શંકરસાલે ઉપરના વચ્ચોમાં તો અક્ષરે અક્ષરે અસત્યનું દર્શાવણ મરુ છે. એ જાહેર બહેરા નિશળથી શંકરસાલે સત્યાત્મક બગવાનના દિવ્ય ક્રોમળ શરીર પર દુમલો કરવાનો અધમાધમ યત્ન કર્યો છે. જે વાતો કહી બની નથી તે જાહેર કરવાની મૂંઝવણ અને નીચતાના પરાકાષ્ટાને પહેલિયા તળ-પાપડ થનાર કૃષ્ણદાસ નામધારીનો જીરજો કપ્પી ગયો છે અને નમ સ્વરૂપમાં તે વૈષ્ણવોમાં ખુલ્લો પડી ગયો છે. વળી શ્રીમન્નાયલાલજીનાં જે સ્વરૂપોની કલ્પના કરીને, એકને આધિભૌતિક કલ્પીને, તે સ્વરૂપને તો નીચ શંકેદોથી વગેરે નાખવાની છુપાયેલી આસુસ્તા-પીર રાવડાન્યત્ર જ શંકરસાલે બતાવે છે વૈષ્ણવો દ્વેષ શંકરસાલને સારી જેઠે જોળખી રાખે. કંઈ પણ કહેને હંમેસા કે, હું કૃષ્ણના આધિ-ભૌતિક સ્વરૂપ પર પ્રદાર કરું છું. શંકરસાલમાં અને કંઈમાં ફેર શો ?)

એક શ્રી ગોસ્વામી ઉપર હિયકારો હુમલો.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પરમપુનિત વૈષ્ણવ ગ્રંથમાં દેહલક વંચકો એક વિચિત્ર ભૂતની ભળ ઓળાવી ધમને નામે ધર્મીય ચલાવી સંપ્રદાયના પરમ પવિત્ર સિદ્ધિતોને કલંકિત કરે જેવું વર્તન ચલાવી રહ્યા છે. તેઓના રીતરીવાજોને ઠેર ઠેર જાહેર સમાજમાં ખુલ્લા પાટી સંપ્રદાયમાંના એ દાનિકારક સકાંઓને ફેર કરવાનો પ્રયત્ન કરનારા પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક વર્ગના પ્રાણસમા ગોસ્વામી યુવક શ્રીમન્નાયલાલજી મદારાજને એજ મુધારક તેમજ આર્થસમાજ જેવા ચીતરવાના હિયકારો પ્રયત્ન કરવામાં આબે છે, ને વાંધો સાચા વૈષ્ણવોના હૃદય ખજાનો દર્શાવે છે.

મૂળ આચાર્યે શુદ્ધ રીતે રચાયેલા પરમ ઉચ્ચ સિદ્ધિતોવાળા માર્ગમાં આનંદથી કમસમજને અત્રે પાછળથી એ સિદ્ધિતોથી વિરુદ્ધ જણાતા રિવાજો તેમજ ધર્મને યોગે કુદૃષ્ટ વર્તન જેવા કાર્યો પ્રચલિત થતાં હોય તો તે વિચારક ધર્મશુદ્ધિ માણું કેમકે એવા કલંકોને દૂરનાવી દેવા પ્રયત્ન કરે એ અતિ સ્વભાવિક છે.

શ્રીતત્ત્વાચાર્યશ્રીએ વધારામાં થોડા ખાસ ઉપર ૮૪ ૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્તામાંના એએકીને જણાતા કેટલાક અસંગત ભાગ શુદ્ધ કરવાની અરિયાદ જણાવતી એક પુસ્તિકા બહાર પાડી હતી. આ સામે પણ નરિયાદવાળા તરફથી છપાવેલી પત્રિકામાં છાંડા કઢાડવામાં આવ્યાં છે. વાર્તાઓમાં સંશુદ્ધિ કેટલી અને ક્યાં કરવી તેનો નિર્ણય વૈષ્ણવાચાર્યોને કરવાનો જ અધિકાર છે. એમના પૂર્વજોને હિલ્લવ લગાડે એવું પાછળથી કંઈ યુક્તિ ગયું જણાવું હોય તો અરે આચાર્યો સંશુદ્ધિ કરવાનો હક્ક ધરાવે છે. આ સામે જખાળા કાઢવાનો સિદ્ધિતોનું જોને લેવા પણ જ્ઞાન નથી તેવા ચાલી નીકળેલા કહેવાતા વૈષ્ણવોને જરા પણ હક્ક નથી.

ગદ્યમંત્ર છાપી શકાય એવો મત જો શ્રીતત્ત્વાચાર્યશ્રીએ આપ્યો છે તે પણ નવો નથી. દર-દિવંતવિનયી ભાષ્યપ્રકાશકારી શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજે બે સેંકડા ઉપર એ મંત્ર સંપ્રદાયના રજાજી મારે પ્રસિદ્ધ કર્યા વિના છટકો નથી. તેમ જણાવેલું તેમ છતાં તે છપાવેલો તેનો નિર્ણય પણ વૈષ્ણવા-ચાર્યો જ આપી શકે; અમે વૈષ્ણવો નહીં.

નરિયાદવાળાની છપાયેલી પત્રિકાથી કેલે પણ સાચા વૈષ્ણવનું દિલ ખજમળી ઉઠે છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સમ્મારિય વ્રંદાન ઉપર કરવામાં આવેલા આ હિંચકારા હુમલાનો ઠેર ઠેર વિરોધ થતો જોઈએ, આવા હિંચકારા હુમલાઓ થશે તો કયા વૈષ્ણવાચાર્ય બહાર આવીને સંપ્રદાયની ઉન્નતિ કરવા સમર્થ થઈ શકશે ? મતભેદ હોઈ શકે; પણ તેથી ઉપરની જાતનો હિંચકારો હુમલો તો કોઈને વૈષ્ણવ ન કરે.

વૈષ્ણવાચાર્યોએ શું એ કહેવાતા વૈષ્ણવોનાં રમકડાં બનવું અને છેલ્લે ૨ નિ. લી. થી. હામોદાર-લાલજીની જે બયાનક સ્થિતિ થઈ તેની સ્થિતિને નોંધવવા તેવાર છે.

અમે આજા રાખીએ છીએ કે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના પ્રત્યેક ગોસ્વામી બાળક તેમજ ખરો વૈષ્ણવ આજા હુમલાઓને ઠેર ઠેર સખ્ત વિરોધ કરી જખોડી કાઢશે.

મીઠાખળી—અમદાવાદ

તા. ૩૧-૩-૩૭

લી.
કેરાવલાલ કા. રાએલી
નાગરદાસ કા. બાંબણિયા
M. A. J. L. B.

હાલમાં પુસ્તિકામાંનાં વિદ્યાનુસંગી પૂજ્ય જો. શ્રીતત્ત્વાચાર્યશ્રી મહોદયના ભાષા-સાહિત્ય સંશોધનના સંબંધના વિચારોથી યોદી ચર્ચા ઉત્પન્ન થઈ છે. તે ખરેખર અર્થ વમરની છે, એ દરેક સમજેલું વૈષ્ણવ સમજ શકે. વિશેષ નવાઈની વાત તો એ છે કે જો શ્રીવલ્લભીય મર્ધાદી સમાજે જુલિલ પ્રતિષ્ઠિતિ આદરી છે તે તે સમાજના તરફથી સં. ૧૯૨૨ માં દ્વિતીય ફિરજીના રૂપમાં ‘મનોરથ-મકરન’ નામનું એક પુસ્તક બહાર પડ્યું છે તેમાં તેના વિદ્વાન લેખક (૧) ભાષા-સાહિત્યના સંબંધમાં ચોતાના વિચારો આ પ્રકારે રજૂ કરે છે :-

“.....શીસુભાષિનીજ શિરોધાય” અર્થ છે. છતાં જો વાર્તાસાહિત્ય અને સુભાષિન્યાદિને વિરોધ પ્રસન્ન થાય તો ત્યાં શીસુભાષિનીજોત્રાય અર્થ વાર્તા-સાહિત્યને જ અનુકૂળ મર્ધાદી વગેરે કર્યો છે. આ પુસ્તિકાનાં લેખકનો અભિપ્રાય આથી વિપરીત છે. ઉપર જણાવેલું સાહિત્ય (એટલે વાર્તા-સાહિત્ય)

૧. શ્રીપુરુષોત્તમજીએ ગદ્યમંત્ર છાપવાની આજ્ઞા કરી નથી. વિદ્વાન ચર્ચાકારો આવી અથ કેમ કાઢવા હશે ? માત્ર માર્ગદર્શકને ચોતાના દાવે કીલ્લમાં ખુલ્લું કરવા બદલ યથાત્થા અપરાધની શખા શ્રીપુરુષોત્તમજી માને છે. તે પરથી આ વાત-તરજો કમજોર થીક નથી.

૨. આ પણ નયગીત્ય છે. શ્રી. હામોદારજીએ ૩૬ વર્ષના, અગ્રાધ બુદ્ધિમાન, રાજકાર્યચતુર હતા, તેઓશ્રી વૈષ્ણવોના રમકડાં બન્યા એમ તો કાંઈ મૂર્ખ જાને.

અને મુનિષિન્યાદિ ક્રયામાં જ્યાં વિરોધ દેવ ત્યાં શ્રીમુખ્યપિન્યાદિ ક્રયાનો ને રીતે સાચીવ પ્રવૃત્તિથી અર્થ પતો દેવ તેજ આશ માનવો. તારાં સદિત્યને પ્રમાણ માની લેવાની બૂઝ નજ થવી જોઈએ."

".....આપા સદિત્યનું સંસ્કરણ થવાની જરૂર છે." (૫૪ ૮૧).

૩૫મા અવતરણથી શ્રીવશીષ્ઠી ગદ્યોની સમાજ સ્વરૂપ આપા-સદિત્યનું સંશોધન થવું જોઈએ એમ સ્વીકારે છે, છતાં તેજ સમાજ દમજી આપા-સદિત્યના સંશોધનના વિરુદ્ધમાં શા માટે અપોદાન કરી રહ્યો છે ? એ નથી સંમત. બેરખર ! એ સમાજની મનોદશા રાજીવ છે.

વિરિધરજાલ જમણવનદાસ શાહ.

માનાયું મંત્રી શ્રીપુષ્પિમાર્ગ્ય સિદ્ધાન્ત પ્રચાર સમિતિ

પ્રધાન કાર્યાલય-મુંબઈ.

વૈષ્ણવ-મથાંતી-સમાજ કયે માગે ?

વૈષ્ણવો જાગશે કે ?

દશમન એકાદ માસથી દમજીવ રમવાયેલા વૈષ્ણવ-મરજી-સમાજ ને પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છે, તેને જાણી કયો સાચો વૈષ્ણવ દુઃખી નહીં થાય ? પૂ. પા. ગો. શ્રીમદ્ભગવાદગ્રંથ મહારાજ ઉદા. આર વપંથી શુભરાવ, શરિયાવાડમાં રચનાભા-કાયું કરી રહ્યા છે. તેથી તે પ્રદેશના વૈષ્ણવ સમાજમાં બારે બારણે આવી છે. અને હાલપે તારિયો આરિત્ત બની વૈષ્ણવ બન્યા છે. તેજ આશ-આચાર્યની સાથે મંદા આદિયા ૧૫ પ્રચાર-કાયું થવાની કલ્પ વૈષ્ણવ મરજી સમાજ બેરખર મંદીર મૂક કરે છે.

મળકુર સમાજ વરણી કમ્પ્યુટર મજદગ્રાલ શાહ નામના એક વિચિત્ર બ્યક્તિ આ કાયુંમાં આશ રસ છે, પણ સમિત્યું છે કે એ બ્યક્તિ કેવું બ્યક્તિય ધરાવે છે ? કેવું ચારિત્ર્ય રાખે છે ? તે નહિઆ-દના વૈષ્ણવોથી અલગ નથી. પૂ. મહારાજશ્રી તેજઓનેજ વચન કરે છે. અને તેથી બચવાનો અદેશ કરે છે. તેઓથી પોતાના મનનું કમ્પ્યુટર કરેલા નથી. પણ શ્રીમદ્ભગવાદ, શ્રીમુકાદિત્ય અને શ્રીવશીષ્ઠી જેવા સમર્થ આચાર્યોની આજ્ઞાઓ સરલ રીતે સમજવે છે, તેમાં માત્ર શા મા માટે દુઃખ લાગવું જોઈએ ? ૮૪ અને ૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્તામાં સંશોધન માગે છે એમ તેઓથી મેકવાળ નથી કરેલા પણ બધાએ અચાર્યો અને વિદ્વાનોનું તેવું મન્તવ્ય છે. 'વૈષ્ણવ' થી બાજુ નાખનારું પૂ. મહારાજશ્રીએ ક્યારે નથી કર્યું. તેમ તેજા આરો રિપોર્ટ ને વર્તમાનપત્રોમાં ઉપાયો દતો, તેજા પ્રચારો પૂ. મહારાજશ્રીએ અમદાવાદના વૈષ્ણવોની જાહેર સમાચાર કરેલા છે. તે સત્યામાં વે. શા. સં. શ્રીવશીષ્ઠીમ ૮. સાચી, વે. શા. સં. શ્રીગવરામ કા. સાચી, પ્રો. નેકાલાલ ગો. શાહ એમ એ., પ્રો. સાકશચંદ એમ. એ., શીવવ નામદાસ કા. એમ. એ., શીવ ગાયેક શેઠ બાલાભાઈ શમોદરાસ અને શ્રદ્ધદંડેશ દામર દલા અને તેજા રિપોર્ટ પણ વર્તમાનપત્રોમાં ઉપાયો છે, છતાં તેજા પ્રચાર એ સમાજ કરી રહ્યો છે. એ વૈષ્ણવ સામ બેરખર કરેલાય.

પૂ. મહારાજશ્રીએ સમાજની કે તેની પ્રવૃત્તિઓની કશીયે જાણ નથી કરતા. પણ વૈષ્ણવોની કલ્પ ખજાનાર કાયું છે. અને તેથી અવિધ્યમાં કેં આડું પરિણામ પણ આવે છતાં કલ્પીય નવાઈની વાત છે કે મરજી સમાજની આવી મુજિદ મજદગ્ર સામ વૈષ્ણવો સંઘીર વિરોધ નથી કરાવેલા. અત્યારે પુષ્પિમાર્ગ્યને મુદર કરવાનો સમય છે. પુષ્પિમાર્ગ્યને ઉત્તિદાસ અધ્યક્ષમાં છે. પુષ્પિમાર્ગ્યના સદિત્યવં સંસ્કરણ અને આપા-સદિત્યને-સંસ્કરણસદિત્ય-આર્ચકવની જેમ વિચિત્ર કરવું જોઈએ, પણ તેમ દાખ નથી થઈ. કોઈ પણ કારણમાં એક પણ કાર્ય સામપ્રદાયિય પુષ્પિમાર્ગ્ય નથી ત્યારે શાગા કે મહારાજા તેમજ માહિતિ વહેરની વાત દુઃખ રહે છે. આપા રિંક રચનાભા કાયુંમાં સર્વ પ્રથમ વૈષ્ણવ સમાજ અલગ આપવું જોઈએ. જેટલુંજ નહીં પણ હાલમાં ને મરજીને તારે જોઈએ અત્યારે ફરાર છે તેને પણ અદાવાતની મોજના પાની જોઈએ. અલગ સમયમાં નિશ્ચયને વૈષ્ણવ-મરજી-સમાજ ને નાશીવ પ્રવૃત્તિ આવી જશે કે એ જોઈ સદામ પ્રસ વાવ છે કે એ કયે માર્ગે જઈ રહ્યો છે ? આવા સમાજને સામે વિરોધ દર્શાવવા વૈષ્ણવો બચશે કે ?

વૈષ્ણવોની જાહેરસભા.

શ્રીગુણિમાર્ગીય યુવક પરિષદ (મુંબઈ) ના આશ્રય નીચે શિવારે તા. ૪-૪-૩૭ ને દિને સંજના ૭ વાગે મુંબઈના વૈષ્ણવોની એક જાહેર સભા શ્રી. ગુલ્તાલી દિંદુ શ્રીમંડળના હોલમાં શ્રી. વાણીલાલ નગીનદાસ શાહ એકવોટના પ્રમુખપદે ગા. શ્રીવલ્લાયલાલજી વિ. મહારાજની સત્પ્રવૃત્તિ સામે શ્રીવલ્લાય મર્યાદી સમાજે આદરેલી-અનુચિત પ્રવૃત્તિના વિરોધ કરી આવશ્યક કરવા કરવા મારે મળી હતી. શ્રી. વાણીલાલ શાહે પ્રમુખપદ ગ્રહી પ્રારંભિક વિવેચન કરતાં બાણીયું હતું:

જેવી રીતે ગોસ્વામી બાલક આપણને પૂજ્ય છે, વંદનીય છે, તેવીજ રીતે આદર્શ મર્યાદી વૈષ્ણવ વર્ગ પણ આપણને પૂજ્ય છે. સેવાના પ્રકાર, મનને વિશે શ્રદ્ધા, શુદ્ધ આચરણ, તે આપણે શીખવાનાં હોય તો તે મર્યાદી વૈષ્ણવ પાસેથી. સામાન્ય વૈષ્ણવ તરફથી જો ગોસ્વામી બાલક ઉપર આશ્રય થતો હોય તો મર્યાદી વૈષ્ણવ તેનો વિરોધ કરે, કારણ કે ગોસ્વામી બાલકો પ્રત્યે પૂજ્યભાવ-વિરોધભાવ મર્યાદીમાં વિરોધજન્ય હોય. પરંતુ વાત ઉઘડી જતી ચાલી છે. ગોસ્વામી શ્રીવલ્લાયલાલજી બાવાસાહેબે "સંપ્રદાયનું ગંદું" સાહિત્ય પેટ્રોલથી બાળી નાખેલું જોઈએ....." એવાં એવાં વચનો બરસભામાં ઉચ્ચાર્યા હતાં, એવો આશ્રય કેટલાક કહેવાતા મર્યાદી તરફથી ચાલે છે, પરંતુ મારે કહેવું જોઈએ કે શ્રીબાવા સાહેબે કદિ પણ એવાં વચનો ઉચ્ચારેલાં નથી. સ્વર અને ૮૪ વૈષ્ણવોની વાતોના બાપા સાહિત્યમાં જે કેટલાક ભાગ ન હોવાથી શોધ્ય થયેલી એમ છે, તે સંશોધિત થવાની જરૂર છે, એવો આપશ્રીનો મત હતો ને છે. અને તેને માટે શ્રીબાવા સાહેબે ગોસ્વામી બાલકો, વિદ્વાનો અને સંપ્રદાયના સાચીઓની એક કમીટી નીમી તે કાર્ય હાથ પર લેવું જોઈએ, તેવી સૂચના પણ કરેલી.

સર્વથી ઉત્તમ વૈષ્ણવનું વર્તન તો દર્શાવે પણ હોય જોઈએ. એનું આચરણ એવું શુદ્ધ અને નિષ્કલંક હોય જોઈએ કે કોઈ પણ એની સામે અશુભિનિર્દેશ ન કરી શકે. આ તો વૈષ્ણવની વાત થઈ, તો મર્યાદીનું આચરણ તો ખાંડાની પાર પર ચાલવા જેવું હોય એ તો સહેજે સમજી શકારી.

સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોના મૂળ ગ્રંથો શ્રીમદ્ આચાર્ય ચરણના અણુભાષ્ય, મુખોધિનીજી, પોદરા ગ્રંથો વગેરે સાહિત્ય મૂળ સંસ્કૃત ભાષામાં છે. મુખોધિનીજી, અણુભાષ્ય વગેરે પર દીકરો પણ શ્રીગુરુસાહેબ, શ્રીસાતબાલકો વગેરેએ કરી તે પણ મૂળ સંસ્કૃતમાં છે. પરંતુ ભાષાનું જ્ઞાન હિનપ્રતિદિવ હોય થઈ ગયું. આથી સંપ્રદાયમાંથી વૈષ્ણવોની અજ્ઞા હઠી ન જાય તેને માટે આ ભાષાગ્રંથો કરવામાં આવેલાં છે. સોમથી પાંચ ટકા પણ સંસ્કૃત ગ્રંથો સમજનારા મળી નહીં આવે. પંચાણું ટકા વર્ગ સંસ્કૃત વાંચીને સમજી શકે નહીં, આ સંયોગમાં તેમણે સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતો સમજી નિર્વાહ કેમ કરવો એવા વર્ગના આધાર આ ભાષાસાહિત્ય ઉપર છે. શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞજી, શ્રીગુરુસાહેબ શોહરિસાર્થજી, શ્રીપુરુષોત્તમજી વગેરેએ સંપ્રદાયની સંસ્થાપના અને સુદૃઢતા માટે મહાન પરિશ્રમ કરાવેલા હતા તે વાત અજાણતી નથી. શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞજીએ તો ભૂતલ પર કોઈ પણ વાહન વગર કપાડે પગે પથારી કરી ૮૪ જેટલે રથાપી એ કેવો મહાન પરિશ્રમ! ગામની પહાર નર્મી જળનું સાધન હોય તેવે રથને વિરાજ આપશ્રીએ દેવી જીવેના અંગીકાર કર્યો-કહ્યો કર્યો: એ શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞજીની સેવનિધિ અને આપશ્રીના ગ્રંથો વિરાજે છે ત્યાં સુધી પ્રુદ્ધ સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતો અવની ઉપર અમરજ રહેવાના છે.

જેટલું સંસ્કૃત સાહિત્ય ઉપયોગી છે તેટલુંજ સિદ્ધાપન આદિ ભાષા સાહિત્ય ઉપયોગી છે. ભાષા-ગ્રંથોમાં જ્યાં નિહત કરણ થઈ હોય, ત્યાં તેને પ્રાધાન્ય ન આપવું અને સંસ્કૃત મૂળ ગ્રંથોમાં જે પ્રતિપાદિત થયું હોય તેનું ધ્યાનમાં લેવું. જ્યાં એકવાચ્યતાનો અસંબંધ લાગે, ત્યાં શ્રીઆચાર્યચરણના વાક્યને પ્રમાણ માનવું. સંપ્રદાયના આચાર્ય શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞજી છે. આપશ્રીમાં કોઈ પણ વૈષ્ણવ કે વૈષ્ણવોત્તર દ્વષ્ટનો આરોપ કરી શકે નહિ, તેમજ આપશ્રીના રચેલા ગ્રંથોમાં પણ કોઈ પણ ગત્યુદ્ધવ્યવસ્થા આરોપ કરી શકે એમ નથી. એ આપણા શુભને શરણે જવા માટે ગોસ્વામી બાલકો દ્વારે છે. મંત્રના દાવા-શરણે લેનાર શ્રીમદ્ વલ્લાયલાલજી મદ્દાપ્રજ્ઞજી છે અને શ્રીગોસ્વામી બાલકો મંત્રદીક્ષા એ બાવેજ આપે છે.

કરાવ પહેલો—શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ (મુંબઈ) ના આગ્રય નીચે રવિવાર તા. ૨-૪-૩૭ ના દિને બળેલી મુંબઈના વેપ્પુવાની આ નહેર સભા શ્રીવલ્લભકૃતબ્ધપણ વિદ્યાનુરાગી વિરાયુખ્યાન ગો. શ્રી ૬ શ્રીમજ્જનાયલાલ મહોદય આજ કેટલાક સમયથી કચે, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના અનેક ગામોમાં સામ્પ્રદાયિક સિદ્ધાન્ત પ્રચારણે ને સત્પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે તેને આ સભા સ્તુત્ય તેમજ અતિ અવરૂચક માને છે. અને તદ્દર્થે આપશ્રીને અપાળની આ સભા કાર્દિક અસિનંદન અર્પે છે. રત્ન કરનાર શ્રી. જમનાદાસ ધરમશી આસુ તાકડાવાળા અનુમોદક, શ્રી. દ્વારપ્રદાસ ને. દાણી.

કરાવ બીજો—અત વર્ષમાં રથપાયેલા શ્રીવલ્લભીય મર્થાદી સમાજ (નડીયાદ) નામની સંસ્થાના કોઈ નીચે કેટલાક કહેવાતા મર્થાદીઓ કે ને શ્રીમાન મજ્જનાયલાલ મહોદયની સિદ્ધાન્ત પ્રચારણની સત્પ્રવૃત્તિને અવરૂચિત રીતે ચીતરી તથા તેઓશ્રીના ઉપર પત્રિકાઓ તથા સભાઓ દ્વારા તદન નિમૂંદ અસત્ય આક્ષેપો કરી ને વિષ ફેલાવવાની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, તે પ્રવૃત્તિ તરફ ખાસ ખેદની નમર જુએ છે અને તે તરફ યોતાનો સખ્ત અણુએ નહેર કરે છે અને આ સભા છત્તે છે કે સમ્પ્રદાયમાં કલક રૂપન કરવાની તેમની પ્રવૃત્તિ સત્વર તેઓ બંધ કરે. રત્ન કરનાર શ્રી. કૃષ્ણદાસ નયૂભાઈ શાહ અનુમોદક, ન્યાસાદર કાનજી શાસ્ત્રી.

કરાવ ત્રીજો—શ્રીમજ્જનાયલાલ મહોદયે “આધુનિક પુષ્ટિમાર્ગીય બાપા સાહિત્યની શોધ પિપિતિ” નામની પુસ્તિકા પ્રગટ કરી વેપ્પુવી જનતાને બાપા સાહિત્યના સંશોધનની આવરૂચના દર્શાવી છે, તેમ આ સભા પણ બાપા સાહિત્યના સંશોધનની આવરૂચતા માને છે. અને તે માટે સમ્પ્રદાયના પૂજ્યપાદ ગો. જાકોબ, સામ્પ્રદાયિક વિદ્વાનો, મહાનુભાવ વેપ્પુવો તેમજ સામ્પ્રદાયિક સરથામીના સરથાપડો તથા સંધ્યામોને સાદર વિનંતિ કરે છે કે એક વગર કમિટી નીખી તેઓ જે કાળે સીધ કાય કરે. રત્ન કરનાર શ્રી. કામોદર રતનશી ખતાતવાલા, અનુમોદક શ્રી. જ્ઞાનનાથ મુરલીધર ચીલીવાસી.

ગદ્ય મંત્ર છાપવા બાબત.

પૂજ્યપાદ ગોસ્વામી શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ શું આજ્ઞા કરે છે ?

(મુંબઈ સમાચાર તા. ૧૦-૩-૩૭.)

આપના મુદક મરાહુર પેપરના તા. ૨૪-૨-૩૭ ના અંકમાં કૃષ્ણદાસ નામક વ્યક્તિએ “૫ પા. ગો. શ્રીગોકુલનાથજી. મહારાજ ગદ્ય મંત્ર છાપવાની વિરુદ્ધ નથી” એમ પ્રકટ કર્યું છે અને તે પણ તપાસ કરનારે બાકને જણાવ્યું છે, પરંતુ મહારાજશ્રીનો આવો અભિપ્રાય તે બાદજે ક્યે આધાર નહીં લીધો તથા થોતે શું તપાસ કરી તે તો તે બાઈજ નહીં. કારણ કે પૂજ્યપાદ મહારાજશ્રી કે જ્યોત્ષ્ણ દાસ યોતાના શ્રીવલ્લભની તબીયતની અવરૂચવાને લીધે પત્રવપરમ (મદાસ) માં બીરાને છે તેઓશ્રી રમણ આ બાબત નિવેદન કરતાં યોતાનો અભિપ્રાય નીચે મુજબ આજ્ઞા કરેલ છે.

‘સમ્પ્રદાયમાં પરંપરાથી મંત્ર મહણ કરતાને ને વિધિ આદ્યો આવે છે જેમ કે મંત્ર મહણ કરનાર પ્રથમ દિવસે યત દાસ અન્તાશુદ્ધિ તેમજ દિવસે જનોદ કંઠી બદલી માયાની શોધા કાઢી બાક શુદ્ધિ કરી અણુમૃત લઈ શ્રીકાકીજી સન્મુખ આવે છે તેમજ મંત્રોપદેશ પણ સામ્પ્રદાયિક પદ્ધતિના અનુસારે રનાનાદિથી પરિશદ યથ તિલકચરણામૃતાદિ ખાણ કરી ભગવતસાન્નિધ્યમાં મંત્રોપદેશ કરે છે. મંત્રોપદેશ અને મંત્રમહીતા બંને અન્તાત અવરથામાં મંત્રોચ્ચાર કરી રાકતા નથી, તેમજ અધવાધિ હસ્તેલિખિત પુસ્તકો દ્વારાજ મંત્રોચ્ચાર તથા મંત્રાયનું જ્ઞાન વેપ્પુવાને જ્ઞાન કરવ. પરંપરાથી આદ્યો આવેલો નિયમ તો આજ છે. મુદ્દણ પ્રક્રિયા અંગેલો રાજ્યથી રાજ મયેલી છે. ત્યાર પછીથી આંજલ બાપાના અધ્યેતાઓએ સભામાં મદ્યમંત્રના ઉચ્ચારને તેમજ મુદ્દણને પ્રારંભ કરેલ છે પરંતુ આજ સુધી કોઈ પણ સમ્પ્રદાયમાં તત્સામ્પ્રદાયિક સમ્પ્રદાય મંત્ર તેમજ તેના અર્થને મુદ્દિત કરી અધિકારી અનધિકારી તથા ઘોર અનધિકારીના હાથમાં તે જ્ય તેવો પ્રચાર કરેલો નથી. આ સમ્પ્રદાયની કતિપય વ્યક્તિઓના આ વિષયમાં એવો દુરામદ જણાય છે કે મંત્ર આ તેવો આ’ છાપવો જોઈએ અને તે નિંદકની નિંદાનિવારણાઈ પ્રયાસ લેવ. પરંતુ નિંદકો તો નિંદા કર્યા કરતાના. કામપણીના કંઈમાંથી મધુર સ્વરની આશાની જેમ નિંદાની વાણીમાંથી

મંત્રીય સમ્રાટ સિવાય બીજા સમ્રાટની આશા રાખવી અશક્ય છે. વિરોધી અને નિંદકો માટે સમ્રાટાય નથી અને સમ્રાટાયેમંત્ર પણ નથી. અન્યથા જગદ્ગુરુ શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં પોતે ઉપદેશોના વિષય માટે કહ્યું છે તે વાતપરકાય નામકતાય કહાયન, ન આશુ કૃપાવે વાચક ન જ માં ચોક્કસપણે, એમ અનધિકારીને સંભળાવવાનો નિર્દેશ કરી, કહ્યું પરમં ગુણં મહાબલ્લભસ્તિધારયતિ એમ બલના આગળ કહેવાની આજ્ઞા કેમ કરી ? તેથી સ્પષ્ટપણે મંત્ર અને તેના અર્થનું સુદૃઢ એ અનધિકાર્યોષા માત્ર છે.

આ અભિપ્રાય પૂર્વપાદ મહારાજશ્રીએ માત્ર ૧૦ જે મુંબઈમાં શ્રીચિત્રવત્તાયણ પ્રાકટયોત્સવની સભામાં જાહેર કર્યો હતો. જેનો ઉલ્લેખ મી. એ. કે. પી. એ પોતાના ચર્ચાચત્રમાં કર્યો છે.

હરિકૃષ્ણ વીરજી શાસ્ત્રી.

મદ્રાસ તા. ૪-૩-૩૭.

શ્રીભાગીરથી ગોરાળાનો પ્રથમ વાર્ષિક ઉત્સવ.

ધાટકોપર, તા. ૧૧ એપ્રિલ-કામવનવાળા નિત્ય લીલાસ્ય પૂર્વપાદ શ્રીભાગીરથી માતાજી મહારાજના સમારક તરીકે પૂર્વપાદ ગો. શ્રીગોકુલનાથજી મદ્રાસશ્રીએ ગત વર્ષમાં ધાટકોપર આતે શ્રીનવનીત પ્રજાની દલેશીમાં "શ્રીભાગીરથી ગોરાળા" ની ઉદ્ઘાટન કીધા કરી હતી. મઈ કાલે રૂ. ૧. ૧૪ ના દિને તેનો વાર્ષિક ઉત્સવ મોટી ધામધુમથી ઉજવવામાં આવ્યો હતો, ગોરાળાને ધ્વજ પતાકા અને તોરણોથી રેલીપ્રમાણ બનાવવામાં આવી હતી ગાયોને હુયરમાળ તેમજ કુકોથી ખુબ રાજગારવામાં આવી હતી.

સાંજના ૫ વાગે વેપ્પુવાએ ગોપૂજન કર્યું હતું. સેંકડો બહેનોએ ગાયોની પ્રદક્ષિણા કરી ગાયોને પ્રોત્સાહ લેવરાવ્યો હતો.

ગોરક્ષા પર પ્રવચન.

શ્રીયુત શાસ્ત્રીજી વસંતરામભાઈએ ગોરક્ષા પર પ્રવચન કરતાં જણાવ્યું હતું :-

આપણા પ્રજા શ્રીકૃષ્ણને ગાયો પછી પ્રિય છે. જણી જણી નમી યજ્ઞના બદલાદિ જેવો સામી એક દષ્ટિ યજ્ઞ ગોચારજી વેળાએ પ્રજા કરતા નથી, અને ગાયો યાજ્ઞ હી હી ને પાકાર કરતા રોડે છે આવું વર્ણન શ્રીવૃક્ષભાગ્યંજીએ કર્યું છે. આજના મહોત્સવનું સંદેશ મું છે ? પૂજન તથા પ્રદક્ષિણા કરીને જ યજ્ઞકર્તાનું નથી, યજ્ઞ મુંબઈ જઈને જલોમમાં રથોપચી રહીને, વળી પાછા ઉપનરેમાં આવીને આમ્ય જીવનનો સ્વાદ લેતા વેપ્પુવાએ મોટરોના તલેલાની સાથે ઘેરેઘેર ગાયો પાળવી જોઈએ માંય વિનાનું ધર સમરાન જેવું છે. આપણો સંપ્રદાય તો ગોરક્ષાનો મહાન આદર્શ દર્શાવે આપી રહ્યો છે. આપણા એક દબર મંદીરો દરો, બીતાં બીતાં કહીય કે દબરો ગાયો એ મંદિરો દ્વારા પોચાય છે આપણા આચાર્ય શ્રીવિદ્યેશ્વર પ્રજાએ તો મોગલ સમ્રાટ અકબર પાસેથી જે ગાયો લીધાં છે, તે ગોરક્ષા માટે જ લીધાં છે. એ મોગલ જાદુશાહી ફરમાનોમાં શ્રીવિદ્યેશ્વરની ગાયો ચાલી જગીયમાં ચરવા આવી નય તો યજ્ઞ તેને બીજકુલ રાંડકી નહી, એવા દુકમ મહોર સાચેનો મોજુદ છે. મન મંડળમાં ગોવધ બંધ કરાવવાનું ફરમાન આપણા સંપ્રદાયને આભારી છે. અહીં શ્રીનવનીત પ્રજા બીરાજે છે. નવનીત એટલે માખણ ગાયના દુધનું માખણ પ્રજાને ધણું જ પ્રિય છે. ગાયનું દુધ અને માખણ પ્રજાને ધરીને આપણા બાળકોને ન્યાયે ખવરાવેશું ત્યારે આપણા બાળકો બધા બુદ્ધિમાં દિગ્ધ બની ગયાં હશે, વળી માખણ જેમ નિર્મળ છે, કોમળ છે તેવું આપણું હૃદય પણ આ મંદિરમાં પ્રજા પારો કોમળ તથા નિર્મળ રાખીને આવવું જોઈએ. એ હૃદયના જ અંગીકાર આ પ્રજા કરે છે. આ ઉત્સવ ઉજવીને ચાલતા વધે તો વેવલા ગણાઈએ. બહેનોમાં દલએ શ્રદ્ધા, ભાવ સહિ છે. તેઓ નવી ફેશનોમાં ફસાયા નથી. ધાટકોપરમાં જ. સ્વ. મહિપ્તેને આ મંદિર તથા ગોરાળાના મહાન આદર્શોની આ રાળા રચાપી છે. બહેનો અહીં આ આવીને ધણું રીષ્ટી રહે છે. ગોરક્ષાનું તત્ત્વ બહેનોના હૃદયમાં ઉતરી નય તો ઘેરે ઘેર ગાયના દર્શન થાય; અને અવિધ્યની પ્રભાતે માટે અનેરી આશા સંપરે. જ. સ્વ. મહિપ્તેને તથા તેમના બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીમાતાજી મદ્રાસજીનો ઉપકાર આપણે નહ જાણીએ.

તે પછી શ્રીમાતાજી મદ્રાસજીના વિનય ધ્વનિ વચ્ચે ઉત્સવની પુનિકૃતિ થઈ હતી.

પદ-રાગ હૌચની ચાલ.

હારે વનરાવનથી વેલાસર આવજો, હારે મારી ગાયું તણારે ગોવાળ
મારી ગાયું વેલાસર લાવજો, હારે નાગર નંદછના લાલ મારી ગાયું-વેલાસર લાવજો.
માતાજી મહારાજના, રમસચ્ચી સુખ થાય;
ગોરાળા બંધાવીયાં, વરસ એક કહેવાય—

હારે વનરાવનથી વેલાસર આવજો, હારે મારી ગાયું તણારે ગોવાળ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો,
હારે નાગર નંદછના લાલ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો. (1)

હૃદયદાન દિન આનંદો, વરસ પેહેલુંજ ગણાય;
આનંદ હસવ માનીયો, વેણુવ જ'દ હમરાય.

હારે વનરાવનથી વેલાસર આવજો, હારે મારી ગાયું તણારે ગોવાળ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો,
હારે નાગર નંદછના લાલ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો. (2)

ધનપતાકા બંધીયા, ગાયું સણુગારી આજ;
પ્રદક્ષણ વેણુવ કરે, લઈ પૂજનો આજ.

હારે વનરાવનથી વેલાસર આવજો, હારે મારી ગાયું તણારે ગોવાળ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો,
હારે નાગર નંદછના લાલ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો. (3)

ક્રીડાનીયા ક્રીડાન કરે, હૌચ દમખીજ લેવાય;
વાલં બહુ વિધ વાગીયાં, તણારે ધાવ તખાય.

હારે વનરાવનથી વેલાસર આવજો, હારે મારી ગાયું તણારે ગોવાળ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો,
હારે નાગર નંદછના લાલ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો. (4)

શ્રીનવનીતલાલ પધારીયા, નવા ખીરક મોનર;
મોરલી બનવે મોનમાં, ખજ નેપુર જીવકાર.

હારે વનરાવનથી વેલાસર આવજો, હારે મારી ગાયું તણારે ગોવાળ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો,
હારે નાગર નંદછના લાલ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો. (5)

બાલ મંદલી મધ્યમાં, શ્રીનવનીતલાલ સોદાય;
ગોપી ગચુના યુવમાં બગલાગી દરશન થાય.

હારે વનરાવનથી વેલાસર આવજો, હારે મારી ગાયું તણારે ગોવાળ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો,
હારે નાગર નંદછના લાલ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો. (6)

માતાજી મહારાજની, ચાદગીરી ચિરકાળ;
મણિબદેન મનોરમ માનશે, નવનીત આશરે યાલ.

હારે વનરાવનથી વેલાસર આવજો, હારે મારી ગાયું તણારે ગોવાળ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો,
હારે નાગર નંદછના લાલ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો. (7)

પ્રચાદ બહુવિધ વાંટીયા, નરનારી મન આનંદ;
વજ્ર તરણ બાળક બધાં, વધાવે ગાયું મંદ.

હારે વનરાવનથી વેલાસર આવજો, હારે મારી ગાયું તણારે ગોવાળ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો,
હારે નાગર નંદછના લાલ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો. (8)

નવનીત કૃપાળુ જોરથી, પરમાનંદ ગુણ ગાય;
કાસ પદવી માગ્યાં, આનંદજીવ ન સમાય.

હારે વનરાવનથી વેલાસર આવજો, હારે મારી ગાયું તણારે ગોવાળ, મારી ગાયું વેલાસર લાવજો.
હારે નાગર નંદછના લાલ મારી ગાયું વેલાસર લાવજો. (9)

હાસાનુહાસ સેરક પરમાણુકદામે મોનજી સંધવીના સનિય શિરમરણ.

વદવાણુ રહેર—શ્રીપુષ્પિમાર્ગિય વેખ્ણુવ મદાસમાર્ગી મંત્રી શ્રીયુત પ. ત. ગોપાળદાસ નારાયણસ તરફથી તા. ૨૦-૨-૩૭ નાં રોજ સંસ્થાના મંત્રી તરીકે નદિ રહેવાનું રાજ્યનામું મળતાં તે ઉપર વિચારણાં ચલાવવા તા. ૧૬-૩-૩૭ નાં રોજ સંસ્થાની મનરવ મીર્ઠિએ એકવ. મર્તા શ્રીયુત ગોપાળદાસમાર્ગિને સંસ્થાના મંત્રી તરીકે નદિ રહેવાનું રાજ્યનામું હજીવ રાખી તે રવાને શ્રીયુત પ. ત. ૬૪૨૨ અનુસાર રાખવળે તા. ૧૬-૩-૩૭ થી નીમવામાં આયાં છે. બાઈશ્રી ગોપાળદાસે સંસ્થાની આર વખતેની સેવા કરી તે બદલ સંસ્થા તરફથી તેઓને અગ્રીનંદન પત્ર સુપ્રત કર્યાં છે.

૨. વિદ્યાનુરાગી ચિરાયુખ્માન ગો. શ્રી. ૧૦૮ શ્રીમજ્જનાયકાલય મદારાજ ઉદ્ધવાં આર વખતે મર્તા જે શ્રીપુષ્પિમાર્ગિય સિદ્ધાન્તે પ્રચારાયેં મુજ્જરાત કાઠીયાવાટમાં પધારી રચનાત્મક કાર્યદારા વેખ્ણુવી જનતાને અધ્યક્ષીઓથી બચાવી કર્તવ્ય પરાયણતા અર્પે છે તે શ્રીમાન વહનમાચાર્ય સર્ગાં મુવક સમાદ ગો. શ્રીમજ્જનાયકાલય બાવા સાદેબની પ્રજ્ઞતીને તેમજ પાઠવા વેખ્ણુવ મર્થાદી સમાજે કહેવા શાયનીય આશ્રેષ્ઠા સાને વદવાણુની શ્રી. પુ. મા. વે. મદાસમા પોતાનો સખત વિરોધ દર્શાવે છે.

૩. વેખ્ણુવ મર્થાદી સમાજ પોતાનો પક્ષ સખત કરવા પત્રિકા અને સમાદારા વેખ્ણુવી જનતાને દરકેરે છે વેખ્ણુવ સમાજે તેથી નદિ ફસાતાં આજ્ઞાં મુવક પ્રાણુ પ. ગો. શ્રીમજ્જનાયકાલય બાવા સાદેબની આજ્ઞાનું પાલન કરવું અને એમ થશે તેજ આ વિચાર પુષ્ટિ વેણી રીપરો. એજ. શ્રુતેયુ કીર્ણદુર્ના.

ચારધામની યાત્રાની રૂપેશીયત દુર.

ગોસ્વામી શ્રી મજ્જનાયકાલય મદારાજશ્રીના અધ્યક્ષપણા દેહળ

વૈશાખ વદ ૭ ને મંગળવારે નીકળશે.

ઉપરોક્ત યાત્રાની ટૂંકમાં દરેક વેખ્ણુવ શ્રીપુષ્પિસંપ્રદાયના માર્ગની મેંટ પ્રમાણે યાત્રા કરી ચારો કારણ કે ધાર્મિક રીવાજોને ચોક્કસપણે અનુસરીને નીચે મુજબની ખાસ વ્યવસ્થા રાખી છે.

જળ માટે નરી, અથર ફવાના પાણીના પ્રજંધ માટે જલગરીયા સાથે લેવાનો પ્રજંધ કર્યો છે.

પ્રસાદ માટે સંપ્રદાયના અનુસંગી મુખીઆ, તથા બીજીઓએનો પ્રજંધ કરવામાં આવ્યો છે.

વ્યવસ્થા બળવવા માટે ખાસ વેખ્ણુવ રચવંસેવકોની સત્કાર કરી છે.

તાલકાઠીક ઉપચાર માટે વેણશાળની ગોઠવણ કરી છે.

અસંભવ લાભ

ગોસ્વામી શ્રી ૧ મજ્જનાયકાલય મદારાજ યાત્રામાં શ્રીપુષ્પિસંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોનું રદરવ પોતાની અમુત વાણીથી સમાવરશે, માટે એ અસંભવ લાભ સેવા મુરો નદી.

વ્યવસ્થાપક આપણા સંપ્રદાયના સેવાભાવી રોઢ રજીડાડાસ કાનજ (બાણરોઢ) ની અનુભવી દેખરેખ દેહળ દરેક સત્કારતા તેમજ વ્યવસ્થા બળવવામાં આવશે કે જેથી યાત્રિકોને કાઈ બલતની અજવડતા થશે નહીં તેમજ યાત્રાનો લાભ આનંદથી સાંતિપૂર્વક લઈ શકે.

ચારધામની યાત્રા ઉપરાંત આપણા પુષ્પિસંપ્રદાયના ખાસ યાત્રાના રચણો જેવા કે શ્રીનાથજી, કાંદોલી મથુરા, જંદાવનમાં યાત્રિકોના આગ્રહને માન આપીને, વધુ સમય મળે માટે શ્રીનાથજી, કાંદોલી કીન ૬ તથા મથુરા, જંદાવન કીન ૬ ની સત્કાર કરી છે કે જેથી યાત્રિકા સાંતિપૂર્વક તે રચણોની યાત્રાનો લાભ લઈ શકે. ઉપરાંત ચરણાર તેમજ અંતેતની એકાદના દર્શનનો લાભ મળશે. લગભગ આખા દિવસની મુશ્કાલી જે માસમાં વધે. અભારી વિનાંતિ છે કે આવે અમુક અવસર ન મળવતા ૩. ૧૫) એકાદના સત્કાર તેમજ તમાકું નામ નોંધાવશે કે જેથી પાછળથી રહી જવાનો વખત ન આવે, પેસેન્જર જાજ લેવાના બાકી રહ્યા છે તે સહી થશે છે માટે સમય મુખાવશે નદિ.

ધર્મ કલાસ રૂ. ૧૯૫-૮-૦.

સેકન્ડ કલાસ રૂ. ૩૨૫-૮-૦.

—; અમદાવાદમાં ટીકીટ મળવાના રચણો :—

મુખ્યાલ રજીડાડાસ આલોકલાલ,

વસંતરામ શાસ્ત્રી,

૧. મદનમેદનજીની દરેલીમાં,

રામમેતાની પોળ—અમદાવાદ.

રામમેતાની પોળમાં—અમદાવાદ.

વચનામૃત સાહિત્યમાં એક અજબ આકર્ષણ,
નિત્યલીલાસ્થ શ્રીગોકુલાધીશજી મહારાજ તથા નિ. લી.
ગો. શ્રી ૬ શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજ

વચનામૃત

આ બન્ને આચાર્યશ્રીઓનાં વચનામૃતો પુષ્ટિમાર્ગીય રહસ્ય, સ્વરૂપ ભાવના નગતવું સ્વરૂપ, શ્રીલાડીસેશજીના સ્વરૂપવું દિવ્ય વર્ણન, શ્રીચમ્પારણની બેઠકનું પ્રાકટ્ય, ગોશોક વર્ણન, ભગવદ્ પ્રાકૃત્ત્વ વર્ણન, ગદ્યમંત્ર રહસ્ય, શ્રીલલિત ત્રિભંગરાયજીના સ્વરૂપને મુંબઈ પધરાવવું, ચતુર્વર્ણની અલૌકિક ભાવના, વગેરે વગેરે દિવ્ય પ્રસંગો સંસાર સમુદ્રમાં અટવાએલા જીવાત્માઓને માર્ગદર્શક અને સંતોષ યએલા હૃદયોને દિવ્ય શાંતિ અર્પી આશ્વાસન આપે છે. એટલુંજ નહિ પણ તેના વાચન મનનથી શ્રીયુગલ સ્વરૂપની લીલાત્મક ભાવના દૃષ્ટિપથ સમક્ષ ખડી થશે અને ગોશોકની વિપુલ શાંતિનો અનુભવ થઈ, ભગવદ્અનુબ્રહ્માત્મક તત્ત્વદર્શન યવાથી શરણાગતિ સિદ્ધ થાય છે.

આ દિવ્ય ગ્રંથ માટે ગો. શ્રીવજનાયકાલજી મહારાજ “ભાષા સાહિત્યની શાસ્ત્ર રિયતિ” ના પૃષ્ઠ ૬૬૩ ઉપર લખે છે કે “...ગો. શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજે પોતાના વચનામૃતમાં.....પ્રચાર પર ખાસ ભાર મૂક્યો છે. આવા હળવા સાહિત્યથી જોડેલો સિદ્ધાન્ત-પ્રચાર મધ્ય શકે તેટલો કથાધોષે ન થઈ શકે. આ પુસ્તકમાં બન્ને આચાર્યોના ચિત્ર (ફોટો) છે.

• ન્યોંઝાવર માત્ર ૦-૨-૬, દપાલ ખર્ચ ૦-૦-૬.

(૨)

વિક્રમની ઓગણીસમી શતાબ્દીના ગુજરાતના મહાન્ તત્ત્વજ્ઞાની ગ્રંથકર્તા અને કવિ સમ્રાટ શ્રીધ્યારામભાઈના વિદ્યાગુરુ મહાન્ ભગવદ્ભક્ત શ્રીધ્મિધ્યારામ ભટ્ટજીના

આંતર ઉદ્ગાર.

આ સંગ્રહ પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથનો હોઈને મહાનુભાવી ભગવદ્ભક્ત શ્રીધ્મિધ્યારામ ભટ્ટજીએ પુષ્ટિમાર્ગના તત્ત્વપૂર્ણ રહસ્યોને તદ્દન સરળ ભાષામાં વર્ણન કરેલ છે અને સાંપ્રદાયિક સાહિત્યમાં વિકટ પ્રશ્નોની ગુંચ ઉઠેલતા પ્રશ્નો આ પુસ્તકમાં વાંચવાથી “વૈષ્ણવ સંગ્રહાલય” આ અસાર સંસાર સાગર તરવામાં એક મહાન સાધનરૂપ છે તેનું અચ્છી રીતે દિગ્દર્શન થશે તેમજ તેમના આદર્શ સિદ્ધાન્તો જનસમૂહ સમક્ષ આકર્ષક ભાષા શૈલીમાં ગોઠવાએલા હોવાથી આબાલ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષને પુષ્ટિપથના પ્રવાસમાં આશીર્વાદાત્મક છે. તેઓશ્રીના એક એક ઉદ્ગારમાં જીવાત્મા નિઃસાધનપણે ભગવન્નિવન સુખ અનુભવવા તત્ત્વપાથ યઈ રહે એટલુંજ નહિ પણ તેમના હૃદયપ્રદેશમાં ભગવદ્લીલાની વિચારપુરક સરિતાનો દિવ્ય પ્રવાહ “ભગવદ્અનુબ્રહ્મ” માર્ગનાં કાંઠા ઉપર લાસી મુકી પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરાવે છે. દરેક વૈષ્ણવોએ પોતાના ધરમાં આ પુસ્તક રાખવા ગ્રામ્ય છે. ન્યોંઝાવર માત્ર ચાર આના-દપાલ ખર્ચ જુડે.

મળવાનું ઠેકાણું—

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.

૧૦૩૨ રામગદેતાની પોળ, તોતળાજીની પોળ—અમદાવાદ.

રપેસીયલ-મેજક-ખામ.

રપેસીયલ-મેજક-ખામથી મારું, સરદી, ખાંસી, તાવ, લકવાના દરદો, ટચકોઈ તથા સંધિવા અને શરીરના કોઇપણ ભાગમાં દુઝાવા ઉપર માલીસ કરવાથી રાખખાણ અકસીર ઉપાય છે અને તેની તાત્કાલીક અસર માલમ પડે છે. બલતાં બાગો જે નાની શીશીઓમાં વેચાય છે તેવા બાગો તમોને મોંઘા પડશે અને તમારા લાભને માટે અમોએ રપેસીયલ-મેજક-ખામની ચાર ઑસ (દસ તોલા) ની બાટલીમાં તૈયાર રાખીએ છીએ તેમાંથી નાની બાટલીઓ સાતથી આઠ ભરાય છે અને તેની દોઝત એક રૂપીઓ દસ આના રાખી છે તે તમોને કેટલું સસ્તું પડશે જેની કદર ખરીદ કરનારાઓએ કરી છે. અમો ધરધતું (પ્રાઇવેટ) માં મંપુર્ણ દવાઓ નાંખી શુદ્ધ પ્રમાણીકથી બનાવી જનસમુદાયમાં સતોષ મેળવ્યો છે એજ મેજક ખામની પ્રસિદ્ધતા છે અમો વેપારનો ઉદ્દેશ નહીં રાખતાં સસ્તું કેમ પડે એવા હેતુથી જાહેરમાં લાન્ચા છીએ માટે તમારી ઓશીસોમાં તથા મુસાફરી વખતે તમારી બેગમાં રાખવાની અમો બલામણ્ય કરીએ છીએ. નીચે લખેલે ઠેકાણેથી ખલશે. કી. ચાર ઑસ બાટલીના રૂ. ૧૧૦ એક રૂપીઓ દસ આના.

એમ. કેશવજી, જતીપુરા (મધુરા)

એકલા સોલ એજન્ટ:—મુંદરદાસ મેગજી.

૬. શેઠ માધવજી ઠાકરશીની દુકાને મુ. જે. મારકીટ, ગોવીંદચોક મુંબઈ ૨.

પેટના તમામ દરો પર ભયંકર સુરંગ.
એક એક ગોળી એક એક સુરંગ જેવી છે.

૧૯૨૮ નં. ૪૫૧૮ મહાસિંહનાદી ગોળી.

ભારતમાર્તંડ પંડિત શ્રીમદ્વાલાજી રૂપ સદ્ગુરુદેવનું સ્મરણ કરીને તેમના આ શિષ્યે અર્ધી સદીના અનુભવના પરિણામે આ ગોળી બનાવી છે. પાચનમાં તે આ ગોળી બીનદરીક છે, તેમજ સ્વાદમાં પણ અદ્વિતીય છે. બાલકો દોષ કે જલ દોષ, મગે તે આ ગોળી હોંશથી ખાશે અને દુરતજ જેમ દારુગોળાથી સુરંગ દૂરે તેમ ઉદરબાધક કોષ્ટને તોડનાર એક ધડકા સાંત્રણી ચકારો. આ શું થોડો મમતકાર છે? અજીર્ણ, યજ, ખાટા મચરકા, ગોળા ચડવો, ઉજરા, ઝાડા, ઉઘટી, આંદોશ, ગુલ્મ વાધુ, આમ વાધુ. વગેરે ઉદર બાધિઓ નાશ કરશે. સંઘડણી, આખાતિસાર અને કોષેરા રોગને રાખખાણ તરીકે આ ગોળી અકસીર યજ છે એમ મળ્યાને અનુભવ થયો છે. વધારે વખાણ નકામાં છે. વાપરો અને ખાતરી કરો. વાપરવાની વિગત ડબ્બી સાથે છે.

ખરીજ અને મધ્યમ વચ્ચે પણ જોખ રૂપ ન થઈ પડે, તે માટે ૧૫૦ ગોળીઓની એક બાટલીના માત્ર બાર આના છે. ટપાલ ખર્ચ લુફ.

ભા. મા. ગદ્વાલાજી સ્મારક ઔષધાલય.

વૈદ્યશાસ્ત્રી માધવજી ગોપાળજી દવે,

૬. પાંચરા પેળ, મુંબાઈ નં. ૪.

ધોળપદસાગર.

પ્રકટ થઈ ગયો] ભાગ પહેલો [બહાર પડી ગયો.

શોધિત વાંધેત સુદર આવૃત્તિ.

સાતસો પાનાં ! અક્ષરો આવડા મોટા (આજ નમૂનો)

મૂલ્ય માત્ર સવા રૂપીઆ (ટપાલખર્ચ ચાર આના)

સંગ્રહાયમાં આવો સંગ્રહ પ્રથમ જ બહાર પડે છે.

અંદર શું છે ?

સંસ્કૃત ગ્રંથો:—૧. પ્રાતરમરણ, ૨. મંગલાચરણ, ૩. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર, ૪. શ્રીયમુનાદ્યક, ૫. સિદ્ધાન્તરહસ્ય, ૬. શ્રીનવરત્ન, ૭. શ્રીકૃષ્ણાચરણસ્તોત્ર, ૮. ચતુઃશ્લોકી, ૯. શ્રીમધુરાદ્યક, ૧૦. શ્રીગોકુલેશાદ્યક, ૧૧. શ્રીગોપીગીત, ૧૨. શ્રીનન્દકુમારાદ્યક.

મજાવાયા ગ્રંથો:—૧. શ્રીયમુનાદ્યનાં ૪૦ પદો, ૨. નિત્યલીલા (શ્રીહરિરાયજી કૃત) ૩. રાક્ષસ્યાધ્યાયી (શ્રીનંદદાસજી કૃત), ૪. ભમરગીત (શ્રીનંદદાસજી કૃત), ૫. ગ્રેમ બારાખડી (શ્રીનંદદાસજી કૃત), ૬. મૂલપુરુષ, ૭. સુરપચ્ચીરી, ૮. રાસલીલામૃતશોક, ૯. નિત્યકીર્તનો (પ્રભુને નગાડવાથી પોદાડવા સુધીનાં પદો) (૯૪), ૧૦. દીનતા વિરહ આશ્રયનાં પદો (૨૧), ૧૧. ન્યામચીની વધાઈઓ (૩૫), ૧૨. મહાદેવલીલા (૧૪), ૧૩. શ્રીમદાપ્રભુજીની વધાઈઓ (૧૦), ૧૪. શ્રીગુણાધીની વધાઈઓ (૧૬), ૧૫. સાતસ્વરૂપનકે ૫૬ (૬), ૧૬. સ્નેહલીલા (શ્રીહરિરાયજીકૃત).

ગુજરાતી ગ્રંથો:—૨. શ્રીવલ્લભાખ્યાન, ૨. ચિંતનનું ધોળ, ૩. શ્રીભાગવતનાં ધોળ.

ધોળ પદો:—૧. શ્રીનાયજીનાં ધોળ (૩૭), ૨. સાતનિધિનાં ધોળ (૩૧), ૩. શ્રીમદાપ્રભુજીનાં ધોળ (૨૧), ૪. શ્રીગુણાધીનાં ધોળ (૨૬), ૫. સાત સ્વરૂપોનાં ધોળ (૨૬), ૬. શ્રીવલ્લભકુલનાં ધોળ (૩૭), ૭. શ્રીયમુનાદ્યનાં ધોળ. (૧૮), ૮. શ્રીમજ્જનાં ધોળ (૧૨), ૯. પ્રભુપ્રાકટ્યનાં ધોળ (૧૫), ૧૦. બાળલીલાનાં ધોળ (૧૫), ૧૧. શ્રીમજ્જગનાઓનાં ધોળ (૭), ૧૨. દાનસીમાનાં ધોળ (૩), ૧૩. સંકીર્તનું ધોળ, ૧૪. રાસલીલાનાં ધોળ (૨૧), ૧૫. હીચકમચીનાં ધોળ (૩૮), ૧૬. ૮૪ વૈષ્ણવનું ધોળ, ૧૭. બસોબાવન વૈષ્ણવોનું ધોળ, ૧૮. અણક્ષર, સિદ્ધાન્તરહસ્ય, નવરત્ન, પાંચતત્ત્વ, દશ મર્મ આદિ ધોળ, ૧૯. દીનતા-વિનતિના ધોળ. (૧૦)

ચાર પાંચ રૂપીઆ ખર્ચાને બધો સંગ્રહ કરો ત્યારે

આવો મહાન સંગ્રહ થાય.

‘શુદ્ધાદૈત’ના ગ્રાહકોનેજ આ સંગ્રહ માત્ર એક રૂપીઆમાં મળશે, ટપાલ ખર્ચ લુહું.

સંગ્રાહક તથા પ્રકાશક:—વસંતરામ શાસ્ત્રી.

૧૦૩૨, તોતળાજી પોળ, રાગમહેતાની પોળ—અમદાવાદ.

વિશ્વમંગલ.

અમારી યોજના.

સ્વધર્મનિષ્ઠ પ્રેમી અંધુઓ !

વર્તમાન ધર્મશાસના સમયમાં અનેક ધાર્મિક અને સામાજિક પત્ર-પત્રિકાઓના જન્મ-મરણની સંખ્યા કાંઈ ઓછી નથી, ધાર્મિક જ્ઞાનની સમૃદ્ધિ અર્પનારાં પ્રેરક માસિકો જન્મતાં વારંવાર મૃત્યુની તારકાલિક મુદત પણ સાથેજ લેતાં આવે છે. આપણી દુર્દૃશ્યતા આ એક ભયાનક છતાં સરલ દર્શાવે છે.

આજે આપણા ગુજરાતી યુવકોનાં માનસ જુદા સંચારમાં દગાઈ ગયાં છે, તેઓને યારીરિક શાસ્ત્રના બદનાતલે ઉત્પન્ન થઈને પેટ ભરનારાં અને જોનું નામ લેતાં પણ આપણને શરમ આવે તેવું ગંદુ સાદિલ ફેલાવનારું પત્ર-પત્રિકાઓ વાંચવામાં રસ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો છે, અને એ જાતીયવિજ્ઞાનશાસ્ત્રનું ઊંછડું જ્ઞાનસંપાદન કરવામાં પરિણામે આપણી આર્યસંસ્કૃતિને અને પોતાની અખૂટ સમૃદ્ધિ સ્વરૂપ શક્તિને તેઓ ગુમાવી દે છે. અને પોતાની વરીશોષાશ્રંત ધર્મભાવનાઓ, પરમાત્મભક્તિ તેમજ જ્ઞાનને પણ ખૂલી જાય છે.

આવી કેટલીએક બાજુએ લક્ષ્યમાં લઇને અમે અમારી એક નવ યોજના આપના સમક્ષ ધરીએ છીએ.

આપણે મુસાફરીમાં, મિજબાનીમાં, મિજલસોમાં અને માનસ-માનાર્થે દંદ બદારના ખર્ચે મુદર લોજનની સગવડ કરીએ છીએ, પરંતુ આત્માના આદાર માટે કાંઈ વ્યવસ્થા કરી છે ? મનુષ્યજીવનને ઉન્નત દશાપર પહોંચાડવા માટે આત્માના આદારની-ભક્તિ-જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે.

અમેએ ભક્તિ, જ્ઞાન, સેવા સદાચાર અને સત્સંગનો શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં અપૂર્વ લાભ આપી વ્યક્તિગત કે ધાર્મિક નિંદા-ટીકાઓથી અલગ રહીને આત્મકલ્યાણના માર્ગને નિર્દિષ્ટ કરનાર પ્રાણવાન—

“ વિશ્વમંગલ ”

નામનું માસિક પત્ર પ્રકાશિત કરવાની યોજના કરી છે તેા તેના વાર્ષિક ખાદક બનીને ઘેર બેઠાં સત્સંગનો લાભ મેળવવવાનો નિશ્ચય કરી અમારી આ યોજનાને અપનાવવાની અમારી ખાસ આમદ બરી અપીલ છે.

‘ વિશ્વમંગલ ’ અનેક વિદ્વાન મહાત્માઓ અને પ્રયુક્તઓની પ્રસાદી વડે તેમને ઘેર બેઠાં દિવ્યમાર્ગે દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરશે, એક ધરીમરનાં વાંચનથી આખા દિવસના સાંસારિક વિષ ઉપર અમૃત સમાન અસર કરનાર યશે, સચિત્ત ધાર્મિક હેતુદારા સત્સમાગનો નિર્દેશ કરવામાં સદાયક યશે, તમારા આત્મામાં ધાર્મિક તરવજ્ઞાન વિષયક લેખોદારા નવું જોન્નસ ઉત્પન્ન કરશે. અને તમારા વિચારોને ઉન્નત જનાવવા માટે અસનિષ્ટ શુર સમાન બનીને કલ્યાણ માર્ગમાં સદાયક યશે.

હવે બેઠાં માસમાં ‘ વિશ્વમંગલ ’ નો પ્રવેશક બદાર પડશે અને ત્યાર બાદ નિયમિત પ્રતિમાસે પાંચ રોમનું સચિત્ત ધાર્મિક વાચન પ્રકટ કરશે.

આપ નાટક-સિનેમામા, પાન-સોપારીમા, અને એવા અનેક મોજશોખમા જણા બચે કરો છો ત્યારે તેમાથી રોજની એકજ પાઈ આવા ધાર્મિક વાચન માટે આછી કરીને ચાન-દહાણીમા તમારો સાથ અવરૂથ પૂરાવશો.

વિશ્વમંગલની સદાયતાઅર્થે નીચેની શ્રેણીમાથી કોઈ પણ શ્રેણી અનુસાર આપ વિશ્વમંગલના કાર્યમા સહકાર આપી શકો છો.

એકજ વખત માટે પ્રાણદાતા રૂ. ૫૧)

પ્રતિવર્ષે.....પોષક રૂ. ૨૫)

પ્રતિવર્ષે .....સરકાર રૂ. ૧૦)

પ્રતિવર્ષે...માનનીય માલક રૂ. ૫)

પ્રતિવર્ષે....વાર્ષિક માલક રૂ. ૨)

વિદ્યાર્થીઓ-વાચનાલયો અને

સત્સંગમંડળો માટે રૂ. ૧૧

વ્યાપાર વિકસાવવાનું સાચું સાધન.

ધર્મ પ્રેમી વ્યાપારી બધુઓ !

આપ આપના ધધાની જાહેરાતો અનેક પત્ર પત્રિકાઓમા કરો છો, વિશ્વમંગલ જેવા ઉગતા ધર્મપ્રાણ માસિક પત્રની લગભગ ૧૦૦૦) નકલો રાજસ્થાનથી પ્રકાશિત થશે અને દિલ્હરયાનના લગભગ તમામ દેશોમા અને આફ્રીકા વિગેરે દેશાન્તરેમા પણ તેના અનેક માલકો નોધવાનો અમારો પ્રયાસ ચાલુ છે, આશા છે કે-આપ આપની જાહેરખબર વિશ્વમંગલમા આપીને આપના વ્યાપારમા અનેક ગણો લાભ પ્રાપ્ત કરવાની સાથે સાથે વિશ્વમંગલના કાર્યમા સહકાર આપવાની ઉદારતા દર્શાવશો.

વિશ્વમંગલ વ્યાપારી દૃષ્ટિએ નહીં પરંતુ ચાન પ્રચારનું જીવ મુખ્ય રાખીને પ્રકટ થતું હોય જાહેર ખબરના બાવો ધણાજ ઓછા અને સાધારણ વ્યાપારીને પણ પોષાય તેવા રાખવામા આવ્યા છે.

જાહેર ખબરના છોટલા વ્યાજખી ભાવો.

અદરના કોઈ પણ પેનમાથી આપુ પેન.	અર્ધ પેન	૦૧ પેન.
એક માસ	૫-૦-૦	૨-૦-૦
ત્રણ માસ	૧૨-૮-૦	૫-૦-૦
છ માસ	૨૨-૮-૦	૭-૮-૦
એક વર્ષ	૪૦-૦-૦	૧૨-૮-૦

ધાર્મિક સરઘાઓ, પુસ્તકાલયો તેમજ ધાર્મિક પુસ્તક પ્રકાશકોની જાહેર ખબરમા ૨૫ ટકા વળતર આપવામા આવશે.

દાર્દ ટલના ત્રીજા પેનનો ચાર્જ ઉપરના ચાર્જથી સવાયો અને ચોથા પેનનો ચાર્જ ચાલુ ભાવોથી દોઢગણો સમજવો.

આશા છે કે આપ આપની જાહેર ખબર અમારા માસિક પત્રમા આપીને અમારા કાર્યને સહકાર આપશો.

દરેક ખામતનો પત્ર બચવાર નીચેના એડ્રેસથી કરવો —

પં. મંગલજી ઉદયજી પુરેલલિત, ચાણી, પુરાણવિશારદ.

સીતના લાખન-ગુનાગઢ.

॥ श्रीविभुवदनालंकार्या विजयन्तेतमाम् ॥

पृष्ठ १२.

शुद्धाद्वैत

अने

सहितभारत

वैशाख,

सं. १८८३.

श्रीवद्वत्संग

४५६.

लीलाप्रवेश.

आजकी यह सभा समस्त वैष्णवोंकी तरफसे स्थान श्रीविठ्ठलनाथ पाठशालामें राजिके ८ वजे श्रीमान् पं. रणछोडदासजी अधिकारीकी अध्यक्षतामें एकत्रित हुई. जिसमें अधोलिखित प्रभाव सर्वसम्मतसे स्वीकृत हुआ और निश्चित हुआ कि इसकी एक प्रतिलिपी महाराजश्रीके वरणमें अर्पण की जाय तथा समाचार पत्रोंमें प्रकाशनार्थ भेजी जाय..

जगद्गुरु श्रीवृद्धभाचार्य-वंश-मूषण प्रथमपीठाधीश गोलेकरथ हिज हॉलीनेस गोस्वामी श्रीरेण्छोडाचार्यजी महाराजके धर्मपत्नी परमतपास्विनी भगवत्सेवापरायणा गोस्वामिनी श्रीकृष्णावती बहुजी महाराजी फा. शु. १० रविवार सं. १८८३ तदनुसार ता. २१-३-३६ को प्रातःकाल भगवत्सेवा करके ८० वर्षकी आयु में नित्यलीलामें पधार गये. आप पाणिग्रहणके पश्चात् से ही अब तक दत्तचित्त हो कर अहर्निश श्रीमधुरेशजीकी सेवामें तल्लीन रहे.

तथा आपके लीलामें पवारनेके द्वितीय दिन ही आपके पुत्रवधू गोस्वामिनी श्रीप्रभावती बहुजी फा. शु. ११ सोमवार ता. २२-३-३६ के दिन नित्यलीलामें प्राप्त हुये.

इन दोनों बहुजीने-श्रीवृद्ध संप्रदायका जो सिद्धान्त है कि सर्वदा सेवा स्मरणमें अपना समय व्यतीत करना-इसका आजन्म पूर्णपालन किया. आपकी भगवत्सेवा-परायणता गोस्वामि परिवार तथा समस्त वैष्णवोंके सर्वदा अनुकरणीय है. आपने इस आधुनिक समयमें वैष्णवधर्मका आचरण करके जो आदर्श प्रकट किया है, वह शब्दों द्वारा व्यक्त नहीं हो सकता. आप तो नित्यलीलामें पधारें हैं, परन्तु आपके इस समय भूतलपर न विराजनेसे वैष्णव समुदायको जो बड़ी हानि हुई है, वह हम वैष्णवोंका दुर्भाग्य है.

इनके सुपुत्र गोस्वामी श्रीगिरिधराचार्यजी महाराजकी अर्द्धपूर्वकारुण्यसे प्रशंसनीय तथा अनुकरणीय है। आप श्रीमहाराजमी भगवत्सेवापरायण हैं. आपकी भगवत्सेवापरायणता ही

હમ લોગોંકે લિયે હસ કઠિન કાલમેં ઉનકે અભાવઠી પૂર્તિકે લિયે એકમાત્ર અવલમ્બન હૈ. આપકો માતૃચરણોંકે વિયોગકા જો મહારોક હુઆ હૈ, ઉસકે લિયે હમ સચકી શ્રીમધુરેશજીકે ચરણોંમેં પ્રાર્થના હૈ કિ વો આપકો ધૈર્ય પ્રદાન કરેં ઔર શ્રીમદાચાર્યચરણોંમેં સનત્ર પ્રાર્થના હૈ 'કિ આપશ્રીં અપની વૈષ્ણવ મળ્હલી પર અનુમહ કરકે ઝઘ્ઘીં કી તરહ સન્માર્ગ-પ્રદર્શન કરતે હુયે કૃતાર્થ કરતે રહેં. હતિ શ્મ મિ. જૈ. કૃ. ૧ સં. ૧૮૮૩.

પ્રસ્તાવક:—પં. ગોકુલદાસ શાસ્ત્રી વિદ્યાસુધાકર.

અનુમોદક:—પં. ગોપાલ દત્ત દિવેદી.

સમર્થક:—પં. ગોવર્ધન શર્મા વેદાન્ત શાસ્ત્રી.

વેણુરવ.

(સે:—૨૧. ૨૧. ધીરજ્જ્ઞાઈ સાંકળીઆ B. A. L. L. B. એડવાક્ટ.)

નં. ૨૦૭ સત્સ્થાસ્તેન કૃતાર્થાથિ સુતરાં કલિના હતા: ।

યો રક્ષકસ્તયો: પથાત્ કલિનિપ્રહતો મહાન્ ।

તસ્યાપિ કૃષ્ણકથયા ગતિસ્વકથા તુ કા ॥

ઘરણીધર્મો પ્રકૃતૌ, ઘરણીસ્થા ધર્મેણૈવ કૃતાર્થા: । એતાદશા અપિ સુતરાં કલિના હતા, તેપાં યો રક્ષકઃ, ભગવત્પ્રયાણાન્તરં કલિનિપ્રહં કૃત્વા, સ મહાનેષ ભવતીત્યધ્યાયદ્વયાર્થ: । एवं निरूपणस्य प्रकृतोपयोगमाह तस्यापीति । अनेन भूमिष्ठानां तीर्थानां देवानां सांप्रतं क्रियमाणस्य धर्मस्य वा अप्रयोजकत्वं सूचितम् ! कालजयादीनां मृत्युजयादीनां अपि भगवान् वा भागवतं वा नान्यो मोक्षदानसमर्थ: । मा. नि. १२१ पृ. ५३. यथा गृहे दीपे स्थापिते घटादीनां न गुर्वाद्यपेक्षा तथा भागवते सति न काव्यपेक्षेत्यर्थ: । न हि तादृशो भागवतादयोपायोस्ति गुरूपदेशतपसाधन-विचारव्यतिरेकेण येन सर्वेषामात्मसाक्षात्कारो भवेत् । सु. १-२-३. पृ. १८. सभ्यगनुष्ठितोपि स्नानादिधर्म: । अनेन स्वभावे सर्वमन्यथाभवेदित्यहेतुरुक्त: । सु. १-२-८.

પૃથ્વી અને ધર્મનો ચાલતો પ્રસંગ છે. ધરણી પર રહેનારા ધર્મથી જ કૃતાર્થ થાય છે. એવા ધરણી પર રહેનારા વળી કલિથી પરાજીત થયા હતા, તેમનો પણ જે રક્ષક થયો—ભગવાનના ભૂતજ પરથી પધારી ગયા પછી કલિનો પરાભવ કરીને જે રક્ષક થયો, એવો પરીક્ષિત મહાન જ કહેવાય. તેની પણ ગતિ (મોક્ષ) કૃષ્ણકથાથી જ થઈ, ભાગવતથી જ થઈ, તો બીજાની શું વાત કરવી ? આથી ભૂમિષ્ઠ તીર્થો, દેવો, અને હાલમાં કરાતો ધર્મ, એ સર્વે મોક્ષ આપવાને અસમર્થ, નકામા છે એમ સૂચ્યું. કાલનો જય વગેરે કરનાર પરીક્ષિત અને મૃત્યુનો જય વગેરે કરનાર બીજા એવાઓને મોક્ષ આપનાર ભાગવત અને ભગવાન જ થયા, બીજો કોઈ વેદ, દેવ, તીર્થ સમર્થ નીવડ્યો નહિ.

જેમ ઘરમાં દીવો ગાજ્યો હોય તો ઘડો વગેરે વસ્તુઓના જ્ઞાન-માટે ગુરુ વગેરેની અપેક્ષા નથી, તેમ ભાગવત દીવા જેવું હોવાથી ગુરુ વગેરેની અપેક્ષા નથી. ભાગવત શિવાય બીજાં જોવાં એકે ઉપાય નથી કે જે ગુરુનો ઉપદેશ, તપ, સાધન, વિચાર વિના પણ સર્વેને આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવી આપે.

સારી રીતે પાળેલો સ્નાનાદિ ધર્મ જે ભગવતકથામાં રતિ ઉત્પન્ન ન કરે તો કેવલ શ્રમ છે. આથી કથારતિના અભાવમાં બધું ઉધું જ થઈ જાય છે તેનો હેતુ કહ્યો-કે કથામાં રતિનો અભાવ.

હવે પછી—ભગવાનના પધારી ગયા પછી જે જીવો ઉત્પન્ન થયો, તેમની, નામથી, શ્રીભાગવતથી જ સુક્રિત છે.

નनु भागवतं चेद्वतिसमर्थं तदा यस्मैकस्मैचिन् श्रावितं सन् मोक्षं प्रयच्छेत्, किं परीक्षिता ? ६. श्रद्धार्थमेवाधिकार उक्तो, ननु भागवतमधिकारमपेक्षते । तथा सति ' प्रवर्तमानस्य गुणैरनात्मनः ' इति वाक्यं विरुप्येत । यतो यदैव महती श्रद्धा स एवाधिकारी । कष्टिष्ठ परीक्षिता मौषितो न भगवद्भक्तान् वावते. भा. नि. १२२. ७. ५३.

ભાગવત એટલું બધું સમર્થ છે તો ગમે તેને (હુકમે, નીચને) સંભળાવું હોય તો પણ મોક્ષ આપે ? પછી પરીક્ષિત જેવા અધિકારીની શી અપેક્ષા હતી ? ઉત્તર. શ્રદ્ધાને માટે જ અધિકાર કહ્યો છે. ભાગવતને અધિકારની અપેક્ષા નથી. (તે તો ચાંડાલને પણ મોક્ષ આપવાને સમર્થ છે.) જે અધિકારની અપેક્ષા માનીયે તો મુ. ૧-૫-૧૬ માં કહ્યું કે દેહના ગુણો જે વિપયો, તેમાં જ જેમની પ્રવૃત્તિ છે એવાઓને (તદ્દન હીન જીવોને) તમે ભગવાનના શુભગ્તાન સ્વપ્ન મોક્ષનો માર્ગ દેખાડો, તે વાક્ય જોડું પડે. માટે જેની શ્રદ્ધા મોટી તેજ અધિકારી. પરીક્ષિતથી બીધેલો કલિ ભગવદ્ભક્તોને બાધ કરતો નથી.

ઉપરનાં વાક્યો ધણું જ ઉપયોગી છે. હવે વેદ યાતયામ થઈ ગયા-વેદનો વખત ગયો, જોમ સર્વે દીવા જેવું સમજે છે, અને તેજ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ ફરી ફરીને કહ્યું છે, અને ભાગવત અને ભગવાનના શુભગ્તાન જ એક ઉપાય રહ્યો છે, તે ઉપર સ્પષ્ટ કહ્યું છે. એ વાક્યોમાં પણ શ્રદ્ધા પ્રભુની કૃપા હોય તોજ આવશે, નહિ તો નહીંજ આવે, અને વર્ણશ્રમધર્મના ભગતા દાંડાને વળગીને નહ થયો. તીર્થો, દેશો, અને હાલમાં કરાતા ધર્મ સર્વનો મોક્ષના સાધન તરીકે નિરેધ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ કયો છે, તે છતાં સેવા અને ભગવદ્ભજન ઊંડી કેટલા વૈષ્ણવો નાસિક વગેરે તીર્થોમાં સ્નાન કરવા જાય છે ! અરે, સ્નાન પણ કથારતિમાં સહાયક તરીકે જ ઉપયોગી, નહિ તો કેવલ શ્રમ છે, જોમ પણ ઉપર કહ્યું. બીજા અને પરીક્ષિતને મોક્ષને માટે ભગવાન અને ભાગવતનો આશ્રય લેવો પડ્યો, તો હવે આપણા જેવા મુદ્ર પામીએને કયાં વેદ, દેવ, તીર્થ, આ કલિ યુગમાં તારી શકવાના હતા ? માટે જ અમારે કહેવું છે કે શ્રીમુખાધિનીજ સમગ્ર ઉપાર્જ ગયાં

છે, તેનું ભાષાંતર શાસ્ત્રીઓને પુરતું દ્રવ્ય આપીને કરાવવાની શ્રીગોસ્વામી બાલકોની અને દ્રવ્યવાનોની ફરજ છે. જ્યાં સુધી વૈષ્ણવોની દષ્ટિ શ્રીસુબોધિની વાંચી ખુલ્લે નહિ, ત્યાં સુધી અધારામાં તેઓ આથક્યા જ કરશે. ભાગવતને ગુરુની જરૂર નથી, ભાગવતને બ્રાહ્મણ વગેરે અધિકારીની જરૂર નથી, ભાગવતને શુદ્ધિની જરૂર નથી, ભાગવત અસહાયશર છે, એવાં ઘણાં વાક્યો છે, પણ તે વાંચ્યા વિના કેમ ખબર પડે ? માટે સર્વે વૈષ્ણવોને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે શ્રીસુબોધિનીનું શ્રવણ એકાદ કલાક રોજ કરવું જ, અને બીજા કશાની દરકાર કર્યા વિના ભગવદ્ભજન જેટલું બને તેટલું કરવું.

વળી જે શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે ભાગવતમાં પણ બ્રહ્મવિદ્યાનો ભાગ કાઢી નાંખીને જ અત્રૈવર્ણ્યકે વાંચવું, તેઓએ પણ ઉપલાં વાક્યો પર વિચાર કરવો. કલિયુગમાં બધા સદ્ર જ રહ્યા છે, એમ શ્રીવલ્લભાચાર્ય સ્પષ્ટ કહે છે તે પહેલાં વેણુરવમાં અમે ટાંક્યું છે. તો પછી એ શાસ્ત્રીઓને પણ અધિકાર રહ્યો નથી, તેઓએ પણ બ્રહ્મવિદ્યાનો ભાગ વાંચવો નહિ ! અમારું માનવું એવું છે કે વૈદિક રીતિએ મોક્ષપ્રાપ્તિ કરનારને તેવાં વાક્યો લાગુ પડે છે. જેને બ્રહ્મવિદ્યાના વાક્યો પણ ભગવાનના શુભગાન સ્વરૂપે જ છે તેને ને લાગુ પડતા જ નથી.

નં. ૨૦૮ વ્રહ્મણે । વેદમાર્ગેણ વ્રહ્મૈવ મુચ્યત્ત્વમર્થઃ । અન્યેષાં વેદાર્થનિષ્ઠાનામપિ તદ્વપેક્ષૈવ મુક્તિરિતિ ભાવઃ સુ. ૧-૧-૧.

અર્થ—વેદમાર્ગથી બ્રહ્માની જ મુક્તિ થાય છે. બીજાઓ જે વેદાર્થ નિષ્ઠ છે, તેમની પણ બ્રહ્માના સ્વરૂપી જ મુક્તિ થાય છે.

સાર—બ્રાહ્મણે બ્રહ્મા સ્વરૂપ થઈને બ્રહ્માની સાથે મોક્ષ પામે છે. વેદ માર્ગથી ક્ષત્રિય પણ બ્રાહ્મણ અવતાર પ્રાપ્ત કરી વર્ણોશ્રમ ધર્મ શુદ્ધ પાળે પછી જ ઉપર પ્રમાણે મોક્ષ પામે. વૈશ્ય (જનોઈ જેની પરંપરાથી ચાલુ હોય તેજ વૈશ્ય ખરી રીતે છે) ક્ષત્રિય થાય, પછી બ્રાહ્મણ થાય, પછી ઉપર પ્રમાણે ધણે જન્મે મોક્ષ. આ વર્ણોશ્રમીઓની ગતિ છે. ભક્તિમાર્ગમાં ત્યાંડાલ ભક્તનો પણ તરત જ મોક્ષ થાય છે. કલિયુગમાં બ્રાહ્મણ જ શુદ્ધ નથી, બધા સદ્ર જ છે, તો વર્ણોશ્રમ ધર્મ પાળી મોક્ષ કેમ સિદ્ધ કરશે ?

નં. ૨૦૯ ધર્મો જ્ઞાનં ચ સાધનમ્ । મમવદાવિર્ભાવઃ સાધ્યઃ । તદનુ તત્ર પ્રવેશઃ ફલમ્ । ઇતત્ સર્વં ભાગવતાદેવ ભવતીતિ વિશિષ્ટકૃષ્ણદુમત્વમ્ । વિધિસમ્બન્ધો ધર્મલક્ષણમ્ । વેદશ્ચ પ્રમાણમ્ । સ યજ્ઞાત્મકો ધર્મઃ । આચારોડપિ ધર્મઃ પૌરાણિકઃ । સત્યાદયોપિ ધર્મોઃ । તપઃપ્રમૃતયથ, શરણાદયથ । તત્ર યજ્ઞેષુ પૂર્વોક્ત્યાયેનાસ્તદ્વેતોરોપિ ફલસાધનતયોક્તરૂપેણ સ્વર્ગાદિપદ્મમજનનાદ્વા કાવચં સમ્ભવતિ । આચારોપિ “શુદ્ધયશુદ્ધી વિધાયેતે સમાનેષ્વપિ વત્તુચિ”-ત્યાદિન્યાયેન પ્રવૃત્તિસહોચાર્ય ગુણદોષો વિધાયેતે इति કાવચમ્ । સત્યાદિષ્વપિ વ્યવહારસ્ય સન્નિપાતત્વ

ત્કાપદ્યમ્ । તપઃપ્રવૃત્તિષુ ચ “ કઃ ક્ષેમો નિજપરયોઃ ક્રિયાન્વાડ્યઃ સ્વપરદુઃખ ધર્મેન ” ।
 “ કર્પેન્તઃ શરીરસ્થં મૂતપ્રામચેતસઃ ” इति वाक्यान्नाપદ્યम् । सर्वत्र विहितनिषेधात्कापद्य
 प्रतीतिः, - न तथा श्रवणादिषु किञ्चित्कापद्यमस्ति । तद्धर्मकर्तृष्वपि कापद्व्याप्तावः प्रशङ्कार्थः ।
 प्रकर्षेण उज्झितं कैतवं यस्मान् । स श्रवणादि धर्मो भागवत एव । परमशायम् । भगवद्धर्मत्वात् ॥
 सु. ૧-૧-૨.

ધર્મ અને જ્ઞાન સાધન છે. ભગવાન પ્રકટ થાય એજ કર્તાવ્ય છે, પછી પ્રકટ થયલા ભગવત્સ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરવો એ ફલ-સાધુન્ય આ સર્વ ભાગવતથી જ થાય છે, તેથી ભાગવત ઉત્તમ ખાસ કલ્પદ્રુમ છે. જ્યાં જ્યાં વિધિનો સંબંધ હોય તે ધર્મ વેદ પ્રમાણુ તે યજ્ઞાત્મક ધર્મ છે. આચાર પણ ધર્મ છે. તે પુરાણોમાં કહ્યો છે. સત્ય વગેરે પણ ધર્મ છે. તપ વગેરે પણ ધર્મ છે, ધવળ વગેરે પણ ધર્મ છે. (ધ્રુવણ શિવાયના બધા ધર્મમાં કાપટ્ય છે તે સમજવે છે). પહેલા શ્લોકમાં કહી ગયા કે સૂરિઓ-વિદ્વાનો પણ વેદાર્થમાં ભોલ પામે છે તેથી, બૃહા બૃહા ફલના સાધન તરીકે વેદનો ઉપયોગ કરવાનો નથી, છતાં ફલ સ્વર્ગ વગેરે વેદમાં કહેલું હોવાથી, અથવા સ્વર્ગ વગેરે પદના ખોટા અર્થથી જામ થવાથી, વેદમાં કહેલો યજ્ઞસ્વ ધર્મ કાપટ્યવાળો છે. પુરાણમાં કહેલો આચારસ્વ ધર્મ પણ કાપટ્યવાળો છે કેમકે સર્વ વસ્તુ બ્રહ્મસ્વ સમાન હોવા છતાં પ્રવૃત્તિના સંક્રાંતિને માટે જ આતો શુદ્ધ અને આતો અશુદ્ધ, આતો શુભવાળી વસ્તુ અને આતો દોષવાળી વસ્તુ એમ પુરાણોમાં કહ્યું છે. સંસાર વ્યવહાર જ સનેપાત સ્વ હોવાથી સત્ય શું અને અસત્ય શું તેમાં પણ કાપટ્ય હોય છે. સ્ત્રી આગળ, મૃત્યુમાંથી જાયાવ માટે અસત્ય બોલવું પડે તો બોલવું એમ પણ કહે છે? તપ વગેરેમાં પણ કાપટ્ય છે, કેમકે શાસ્ત્ર જ કહે છે કે પોતાનું કે પારકાનું તપ શું કલ્યાણ કરવાનું હતું? પોતાનો અને પારકાનો દ્રોહ કરનાર તપસ્વી ધર્મ શું અર્થ સિદ્ધ કરવાનો છે? એ મૂઠ મનુષ્યો શરીરમાં રહેલા પંચમહાબુતના સમૂહને અમળું જ દુઃખ આપે છે. આ સર્વ ધર્મમાં આતે કંઈ અને આતે ન કંઈ એ બધું કાપટ્ય છે. એવું કાપટ્ય ધ્રુવ, કીર્તન, રમણમાં નથી. એ ધ્રુવ ધર્મ કરનારાઓ પણ નિષ્કપટી હોય છે તેથી શ્લોકમાં પ્રોક્ષિત પદ વાપર્યું છે. એટલે કાપટ્ય તદ્દન દૂર કરેલું તેઓએ હોય છે. આવો નિષ્કપટ ધ્રુવ ધર્મ શ્રી ભાગવતમાં જ છે. અને આજ છે. અને આજ પરમ ધર્મ છે. કારણ કે એજ ભગવદ્ધર્મ છે. સુ. ૧. ૧. ૨.

સાર—અહીં શ્રીમદ્ભાગવતની શરૂઆતમાં જ સર્વ ધર્મનું કાપટ્ય સ્પષ્ટ કહ્યું છે, અને ખરા કાપટ્ય વિનાનો ધર્મ તો ભગવાનનાં ધ્રુવ કીર્તન જ છે એમ કંઠસ્થ સમજવું છે, છતાં પુણિભાગીયોને (!) વળીએમ ધર્મ, અને શ્રી રમાત્ ધર્મ પાળવાની ઉત્કંઠા રહે છે, તેનું કારણ એજ કે તેઓએ શ્રીવલ્લભ

આર્થજ્ઞતા વચનામૃત, ખાસ કરીને શ્રીસુષોધિનીજી, વાંચ્યાં જ નથી, જે વાંચે તે શ્રી ભાગવતના વચન અને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનાં વચનની વિરુદ્ધ તેઓ કોઈ દિવસ ભાષણ કરશે નહિ, લખશે નહિ, અને આચરણ કરશે નહિ, એમ અમારી ખાત્રી છે. કલિયુગનો મોટો ગુણ એ નામનો લેખ જ્યાં અંકમાં છે તે પણ વાંચવાની સૂચના અમે કરીએ છીએ.

નં. ૨૧૦. इयं चाविबामूलाविद्यातूलाविद्याभेदेन द्विविधा । तत्र हिरण्यगर्भोपाधिः मूलाविद्या । तूलाविद्याश्च प्रतिजिबभेदं नाना मायाशब्देनाभिधीयन्ते । मायोपाधिरयं जीव अविद्योपाधिरीश्वर इत्युक्तेः ‘इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते’ इति श्रुतेश्च तथात्वम् । मायानां च मूलाविद्या-कार्यत्वात् अविद्याशब्दवाच्यतापि । अत एव अविद्यको जीव इति तत्तत्स्थाने भाष्यकारादिभिरुक्तम् । स्वत्वान्तःकरणरूपाविद्योपाधौ तत्त्वज्ञाने समुत्पन्ने तदीयैवाविद्या निवर्तते नान्यत्र इति एकमुक्तौ न सर्वमुक्तिः इति वग्वमोक्षव्यवस्था । अविक्तं आकरो दश्यम् । वाचस्पत्यः कोशः ४६०.

અર્થ:—આ અવિદ્યા મૂલ વિદ્યા અને તૂલ વિદ્યા ના ભેદથી એ પ્રકારની છે. તેમાં હિરણ્ય ગર્ભની ઉપાધિરૂપ મૂલ અવિદ્યા છે. તૂલા વિદ્યા દરેક જીવમાં બ્રહ્મી બ્રહ્મી હોય છે. તેને માયા કહે છે. ‘આ જીવ માયાની ઉપાધિવાળો છે, ઈશ્વર અવિદ્યાની ઉપાધિવાળો છે’ એ વાક્યમાં એ સ્પષ્ટ છે. ઈશ્ર માયા સ્વપ્ન શક્તિથી ઘણાં રૂપ ધારણ કરે છે’ એ શ્રુતિમાં કહ્યું છે તેને અનુસાર ઉપર પ્રમાણે છે. માયાએ મૂલ અવિદ્યાના કાર્ય રૂપ હોવાથી અવિદ્યા શબ્દ પણ માયાને માટે વપરાય છે તેથીજ ભાષ્યકારે ‘જીવ અવિદ્યક છે’ એમ તે તે સ્થાને કહે છે. પોતપોતાના અંતઃકરણરૂપ અવિદ્યાની ઉપાધિમાં તરવ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં તે જીવ જીવની અવિદ્યા નિવૃત્ત થાય છે, બીજા કોઈ અંતઃકરણની અવિદ્યા નિવૃત્ત થતી નથી. તેથી એક જીવની સુક્તિથી સર્વની સુક્તિ થતી નથી. આજ બધું અને મોક્ષની વ્યવસ્થા છે. વિશેષ શાસ્ત્રમાં જોયું. વાચસ્પત્ય કોશ પૃ. ૪૬૦. સુ. ૧૦. જ. ૧૮ ના પ્રકાશમાં નીચે પ્રમાણે વાક્ય છે. પૂતનાનાસેન યયવ્યવિદ્યાપર્વાણિ નદ્યાનિ, તથાપિ તૂલાવિદ્યાયા એવ નદ્યાનિ, ન તુ ‘મૂલાવિદ્યાયા: । પૂતનાના નાશથી જે કે અવિદ્યાના પર્વો નદ્ર યયાં, તે પણ તૂલા વિદ્યાના પર્વો નદ્ર યયાં, મૂલા વિદ્યાના નહિ. આમાં સમજ નહિ પડવાથી શાસ્ત્રીજી કદ્યાણુજીને પૂછતાં તેમણે પ્રસન્નતાથી વાચસ્પત્ય કોશમાંથી ઉપર જણાવેલું વચ્ચાવી સંતોષ-કારક ખુલાસો કર્યો, તે વાંચી વાચકોને આનંદ થશે. આની સાથે ટિપ્પણી ૧૦. ૩ ૧૩ અને ત્યાંને પ્રકાશ વાંચવાથી વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ થશે. પ્રકાશકાર ત્યાં શંકા ઉઠાવે છે કે અવિદ્યાના પાંચ પર્વમાં વિવિકત જીવ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન-સ્વરૂપાજ્ઞાન, ટેહ વગેરેમાં જે આત્મબુદ્ધિ તે બીજા પર્વ, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. તે પાંચ પર્વ તો ગોકુલવાસીઓમાં દેખાય છે, ત્યાં અવિદ્યાનો નાશ તેમને દેવી રીતે થયો

એમનો ઉત્કર્ષ શું? ઉત્તર—પંચપર્વાત્મિકા તુલ્ય અવિદ્યા નહિ થઈ એવો અભિપ્રાય અહીં નથી, પણ તુલા વિદ્યા, શુદ્ધિ રજત વગેરે સ્થલમાં શુદ્ધિ વગેરેનું અજ્ઞાન અને રજત-રૂપાનો અધ્યાસ તે એમ અવિદ્યાનું કાર્ય છે, તેમ પોતાના દેહ વગેરેને વિષે પણ ભય, કામ વગેરેથી મોહ થતાં પોતાનાં આત્માનું અજ્ઞાન વગેરે અવિદ્યાનું કાર્ય સમજવું. એમ હોવાથી ચાલતા પ્રસંગમાં શ્રીયશોદા વગેરેને જે સ્વરૂપા જ્ઞાન વગેરે કહ્યાં, તે અવિદ્યાનાં કાર્યજીવન પર્વ રૂપ હતાં. તે સર્વે નિઃશેષ નિવૃત્ત થઈ ગયાં. જો કે તે દરેકમાં ભિન્ન ભિન્ન હતાં એમ કહ્યું છે તો પણ ઉપલક્ષણથી સર્વત્ર હતાં તે નાશ પામ્યાં એમ જણવું. એમ પોતાને ઇચ્છિત જે સ્વરૂપજ્ઞાન જોઈતું હતું તે થયું, તેથી તેમનો નિરોધ સિદ્ધ થયો. પ્રકાર ૧૦. ૬. ૧૩.

શંકાસમાધાન.

શંકા—તમે સર્વ ધાર્મિક ક્રમોનો ત્યાગ કરવા કહો છો, તે તો બહુ ઉંચી કક્ષાની વાત છે. આરંભદશામાં તો સર્વ ધાર્મિક ક્રમો કરવાં જ જોઈએ. જ્યારે સિદ્ધદશા થાય, ત્યારે સંન્યાસની માફક ક્રમો એની મેળેજ છૂટી જાય. જો આરંભદશામાં ક્રમોનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો પતિત થવાય. અણુભાષ્ય ૩. ૩. ૪૨ માં એ વાત સ્પષ્ટ છે. માટે ખોટી રીતે લોકોને જ્ઞાન્તિ ઉત્પન્ન કરવી યોગ્ય નથી.

સમાધાન—પ્રથમ તો હું કહું છું, એ તમારે ભૂલી જવું જોઈએ. જે કાંઈ પણ કહેવામાં આવે છે, તેને માટે શ્રીમુખોધિની, શ્રીભાગવત અને સાંપ્રદાયિક ગ્રન્થો અને આચાર્યોની વાણીનાં પ્રમાણ આપવામાં આવે છે. તેની વિરુદ્ધ અથવા તેથી અધિક જે કાંઈ કહેવામાં આવે તેજ માફ ગાંઠનું કહેવાય. તેવું કાંઈ હું કહેતો જ નથી.

(૨) સર્વ ધાર્મિક ક્રમોનો ત્યાગ કરવાનું આચાર્યો કે ગ્રન્થો કહેતાં નથી, તેમ હું પણ કહેતો નથી. નહિ દેહમૃતા સ્વયં ત્યજ્યું કર્માણ્યરોપતઃ સર્વ કર્મોનો ત્યાગ દેહધારીથી થઈ શકતોજ નથી એમ ભગવાન્ પોતે ગીતા ૧૮. ૧૧ માં કહે છે. પણ વણાશ્રમ, વણાનો, અથવા યજ્ઞનો, અથવા મુક્તિદંડ ના શરૂઆતના શ્લોકમાં કહેલા મંત્ર તંત્ર વિધિ વગેરે ધાર્મિક ક્રમોનો ત્યાગ કરીને થવણ, કીર્તન, સ્મરણ રૂપી ક્રમો પ્રથમ ધાર્મિક રીતે કરતાં કરતાં પછી સ્વાભાવિક પ્રેમથી ગોપીજનને માર્ગે ચાલી કરવાનો ઉપદેશ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આપે છે તે તદ્દન બૂઠી વાત છે; તે કાંઈ સર્વ ધાર્મિક ક્રમોનો ત્યાગ નથી, પણ બીજા બધા ધાર્મિક ક્રમોનો ત્યાગ કરીને થવણ, કીર્તન, સ્મરણ રૂપી ધાર્મિક ક્રમો કરવાની આજ્ઞા કરે છે. તત્કાલ પૂર્વે પરિચય નિરુદ્ધઃ સર્વદા ગુણાઃ સદાનંદપીઃ ગૈયા સાધિદાનન્દતા તતઃ (તેથી સર્વનો પરિત્યાગ કરીને ચિત્તનો ભગવાનમાં નિરોધ કરીને સર્વદા સદાનંદમાં પરાયણ ભક્તોએ ભગવદ્ગુણગાન કરવા, તેથી સદ્વિદાનંદતા પ્રાપ્ત થાય છે,) એમાં એ

અન્ય ધર્મનો પરિત્યાગ કરવો. વેદમાર્ગ અને તેને લગતા વર્ણાશ્રમધર્મ પાળી ન શકાય એવી સ્થિતિ થઈ તેથી મહાભારત, પુરાણો અને ભાગવત શ્રીમદ્ વેદ-વ્યાસે રચ્યાં. આ સરલ વાત પુષ્ટિમાર્ગના જે આચાર્યો અને શાસ્ત્રીઓ સમજી શકતા નથી, તેઓજ ભાગવતના અને શ્રીમદ્ભાગવતના ઉપદેશના સ્પષ્ટ શબ્દો સમજી શકતા નથી, અને બ્યારે તે વાક્યો તેમની સમક્ષ સુકવામાં આવે છે ત્યારે તેની વિરુદ્ધના અસંબંધ વાક્યો સુકવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આતું મુખ્ય કારણજ વાચનની ખામી છે. યદ્ર સૂતપુરાણી ભાગવતના વક્તા છે, અને વેદિકો અને વર્ણાશ્રમીઓમાં શ્રેષ્ઠ શૌનકો શ્રોતા છે એ કહેવા છતાં તેઓ પોતાના કંકાને વળગી રહે છે. હીન પ્રકરણમાં વર્ણાશ્રમની આવશ્યકતા નથી તે જણાવી મધ્યમ પ્રકરણની પહેલી કારિકામાંજ અદ્વૈતદ્વારા ફલ આપનાર વર્ણાશ્રમ વગેરે સર્વ ધર્મનો ત્યાગ અહીં પણ છેજ એમ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સ્પષ્ટ સૂચવે છે, અને પાંચમા અધ્યાયમાં નારદજી વ્યાસજીને ઉપદેશ કરતાં કહે છે કે તમે ધર્મો વગેરે બહુ કદમાં પણ ભગવાનનાં શુભગુણ કર્યા નથી તેથીજ તમે જે ભગવાનના જ્ઞાનાવતાર છો તેનું પણ ચિત્ત વ્યગ્ર, અસંતોષી અને શોકગ્રસ્ત છે, માટે હવે તો શુભગુણ કરો. એમ કહી બીજા સર્વ ધર્મોની નિંદા કરે છે, અને ૧૭ માં શ્લોકમાં ત્યક્ત્વા શબ્દ વાપરી અન્ય સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરી હરિભજન કરવાનું કહે છે, અને ૨૨ માં શ્લોકમાં સ્પષ્ટ કહે છે કે વર્ણાશ્રમ ધર્મ, તપ, સ્વાધ્યાય, વગેરે સર્વ ધર્મથી જે ફલ થાય છે, તે એક ભગવાનના શુભગુણથી થાય છે, માટે તે જૂઠાં કરવાની જરૂરજ નથી. આ નારદજીનાં પાંચમા અધ્યાયના વાક્યો વાંચીને તેમાંથી તમારો નિર્ણય શો છે તે નક્કી કરો. ઉત્તમ અધિકારીને પણ બીજા ધર્મોની અપેક્ષા નથી. પણ આનાથી વિશેષ એ જાણત પર લખવું નકારું છે. સર્વદા સર્વભાવથી સ્વાધિપતું ભજન કરવું, આપણો એજ ધર્મ છે, બીજો કોઈ ધર્મ કોઈપણ કાલે કે કોઈપણ સ્થલે આપણે માટે છેજ નહિ, એ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના વચનો પર શ્રદ્ધા રાખશો કે નહિ ?

ભાગવતનો ઉપદેશ સર્વધર્મના ત્યાગપૂર્વક શ્રવણ, કીર્તન સ્મરણ.

પ્રથમ સ્કંધમાં એ પ્રમાણે અધિકારીઓનો નિર્ણય કરીને તે અધિકારીઓએ સર્વદા જીવતાં અને મરણ વખતે (છેલ્લી કક્ષાની વાત બીલકુલ છેજ નહિ એ ધ્યાનમાં રાખવું) શું કરવું તેનો ઉત્તર બીજા સ્કંધમાં છે. પ્રથમ અધ્યાયના પાંચમા શ્લોકમાં અન્ય સર્વ શાસ્ત્ર, અન્ય સર્વ સંપ્રદાય; અન્ય સર્વ સિદ્ધાન્તના ત્યાગપૂર્વક શ્રીમદ્ભાગવતનો ખાસ ઉપદેશ આપ્યો છે, તે એ છે કે હે શ્રદ્ધાલુ! પરીક્ષિત, જે અભયની મોક્ષની મુશ્કા હોય તો સર્વોત્તમા, ભગવાન, હરિ, શ્રીધરનું શ્રવણ કરવું, કીર્તન કરવું, અને સ્મરણ કરવું.

શ્રીમદ્ભાગવતનો આ મુખ્ય સિદ્ધાન્ત હોવાથી એ સર્વસ્વ છે. જેમ વેદનો ધર્મ યદ્ર છે, તેમ શ્રીમદ્ભાગવતનો ધર્મ શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ છે. એનો ખી ૭

નજ વાવ. માટે વાદક વન કર્મનો ત્યાગ કરીને ભાગવતધર્મ સ્વીકારવો. આ સ્લોકના શ્રીમુખોધિની અને પ્રકાશ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવાથી એમાં કાંઈ શંકા રહેશેજ નહિ. મુખોધિનીમાં સ્પષ્ટ વાક્ય છે કે “વૈદિક પ્રકારથી અથવા ભાગવત પ્રકારથી ત્રૈવલ્લિકનો ભગવાનમાં પ્રવેશ આયુજ્ય થાય, ધીન્દ્રિયોનો તો ભાગવત પ્રકારથીજ થાય.” અથવા કહ્યું છે તેથી વેદ અથવા ભાગવત એક પસંદ કર્યેજ છૂટકો. પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર્યો અને શાસ્ત્રીઓ ભાગવતજ પસંદ કરી શકે, વેદ પસંદ કરી શકેજ નહિ. તેઓ વૈદિક સર્વ કર્મ કાપટ્યથીજ કરે. શ્રીવલ્લભાચાર્ય કહે છે, અને આપણને અનુભવથી, આંખો ખુલી રાખી જોવાથી ખાતરી થાય છે કે વેદનો સમય ગયો, માટે આપણે માટે-સર્વને માટે હવે તો ભાગવત માર્ગજ છે. માટે વર્ણશ્રમ વગેરે અન્ય ધર્મોની આવશ્યકતા પુષ્ટિમાર્ગમાં માનવી એ ભ્રાન્તિ છે. અલ્પભાષ્ય ૩-૩-૪૨.

કર્મ કરવાં કે નહિ ?

હવે આપણે અલ્પભાષ્ય ૩-૩-૪૨ લઈશું. ૪૦ અને ૪૧ માં સૂત્રને એની સાથે સંબંધ હોવાથી તે પણ જોઈશું. ૪૦ માં સૂત્રમાં શંકા કરી કે નિત્યના વર્ણશ્રમ ધર્મ અને ભગવદ્ધર્મ એકો વખતે કરવાના આવે તો બે તો સામંત્રાળની શકે નહિ, માટે કોનો ત્યાગ કરવો ? વર્ણશ્રમ ધર્મો તો કાલને અધીન હોવાથી તે સમયેજ કરવા જોઈએ. સૂર્ય ઉગતાંજ, તેમજ મધ્યાહ્ન સમયે, સંધ્યા સમયેજ તે તો થાય, માટે તે કરવાં, અને તે સમયે ભગવત્સેવા આવી પડે તો તે ન કરવી ? કેમકે વર્ણશ્રમ ધર્મ સમયે ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે. સમાધાનમાં પ્રમાણ આપી સિદ્ધાન્ત કહે છે કે જે ભગવાન અને ભગવદ્ધર્મોને જાણતો નથી, તેને વૈદિક કર્મો શું ફલ આપવાના છે ? માટે ભગવદ્ધર્મોમાંજ આદર રાખવો, અને વર્ણોદ્ગમધર્મ ન કરતાં ભગવદ્ધર્મ-સેવા સ્મરણજ કરવાં. એમ કરનારને પ્રાયશ્ચિત્ત લાગેજ નહિ. ૪૧ માં સૂત્રમાં કહ્યું કે ભક્તિ ગોણ અને કર્મ પ્રધાન એમ પણ માનવું નહિ. હવે ૪૨ માં સૂત્રમાં એ વિચાર કરે છે કે ભગવાનના જ્ઞાનવાળાએ કર્મ કરવાં કે નહિ ? ભગવાનનું જ્ઞાન થયા પછી કર્મથી શું લાભ ? સમાધાનમાં સિદ્ધાન્ત કહે છે કે ભક્તિમાર્ગમાં મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ બે ભેદ છે. જાનેમાં ભગવાનને ઓળખનારને કર્મ કરવાનાં હોયજ નહિ. છતાં જાને પ્રકારના ભક્તોએ કર્મો કર્યા છે. અંગરીષ મર્યાદાભક્ત હતા, ઉદ્ધવજી અને પાંડવો પુષ્ટિભક્ત હતા, તે સર્વેએ કર્મો કર્યા છે. માટે જે ભક્તને એમ લાગે કે પ્રભુની ઈચ્છા છે કે મારે કર્મ કરવાં તેણે

આપનાર શ્રવણ, કીર્તન વગેરે ભગવદ્ભો કરવા આવશ્યક છે એમ કહ્યું, પણ જેને સર્વોત્તમાવ સિદ્ધ થયો છે, તેને કર્મ, જ્ઞાન, વિદિત ભક્તિ કશાની અપેક્ષા છેજ નહિ. તેને તો ધર્મી, ભગવાન તરફજ દષ્ટિ છે, ભગવદ્ભો પણ તેને ખપના નથી. તેને તો ભગવાનના સંગનીજ અપેક્ષા છે. તેનું ફલ પણ શાસ્ત્રના ફલથી નિરાળું છે. ખીલ જગ્યાએ સાધનો ખપ લાગે, પણ જ્યાં ફલજ સાધન થઈ જાય, ત્યાં તેનું ફલ પણ ઓરજ હોય. જ્ઞાન, મોક્ષ વગેરે આપીને ભગવાન તેના ભાવનો પ્રતિજ્ઞ કરતા નથી.

સૂત્રનો સાર.

આ ત્રણ સૂત્રોમાં ૪૦ મા સૂત્રમાં સ્પષ્ટ કહ્યું કે વર્ણાશ્રમ વગેરે સર્વ અન્ય ધર્મોનો ત્યાગ કરી ભગવદ્ભો શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, સેવા કરવાં. ૪૧ મા સૂત્રમાં કર્મ કરતાં ભક્તિની ઉત્તમતા કહી, અને ૪૨ મા સૂત્રમાં સિદ્ધ દશાની વાત કહી કે તેમણે કરવા, ન કરવા તે ભગવદ્વિચારને અધીન, અને હાલના ભક્તોએ તો કરવા. હવે વિચારો કે ભક્તોએ વૈદિક કર્મો કરવાની આજ્ઞા ક્યાં છે? તેની તો સ્પષ્ટ ના ૪૦ મા સૂત્રમાં કહી. માટે ભગવદ્ભો રૂપી કર્મોજ ૪૨ મા સૂત્રમાં સિદ્ધીએ પણ કરવાં એ સિદ્ધાન્ત છે. વર્ણાશ્રમ ધર્મ કે વૈદિક ધર્મની વાતજ નથી.

તાત્પર્ય.

આપણે માટે, પુષ્ટિમાર્ગીયો માટે, પ્રાતઃકાલથી રાત્રિ પર્યંત જે કર્મો કરવાનાં છે તેનો કેમ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી અને શ્રીગુણાધિજીએ ગોઠવી મુક્યો છે. સેવા કરો, સ્મરણ કરો, કથા કરો, ગુણગાન કરો, શ્રીસુખાધિની વાંચો, શ્રીમદ્ ભાગવત વાંચો, ભાવના કરી ભાવ સિદ્ધ કરો, સર્વનો પરિત્યાગ કરી ભગવાનમાં ચિત્તનો નિરોધ કરી ગુણગાન કરો, કોઈ પણ રીતે ભગવાનમાં ચિત્ત સર્વદા સંખો એજ આપણા સર્વ ધર્મ અને કર્મ. ખીજું સર્વ નકારું, મિથ્યા કાલક્ષેપ. સંસારનો ત્યાગ કરવાની હઠ પણ કરવી નહિ, દેમકે કલિયુગમાં ત્યાગથી વિપરીત ફલ થાય, માટે સંસારમાં સરસા રહી, ચિત્ત સર્વદા ભગવાનમાં રાખવું એજ સર્વનો નિષ્કર્ષ.

સાંપ્રદાયિક ગ્રંથો ક્યાંથી મેળવશો ?

શ્રીમદ્ભુલ્લાભ્ય રક્ષિત અને શ્રી સુખાધિની (સંપૂર્ણ) મળશે.

મુદ્રિત થયેલા તથા નહિ મળતા સંસ્કૃત, વ્રજ, હિન્દી, ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ભાષાના સાંપ્રદાયિક સર્વ ગ્રંથો નીચેને સ્થળે મળશે. યોગ્ય કમીશન પણ આપવામાં આવશે. બહારગામની માગણી પર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે.

ભારતમાર્તંડ પંડિત શ્રીગદ્દલાલજીના સંસ્થા,

નં. ૫૨/૫૩ કેથેડ્રલ સ્ટ્રીટ, ભુલેશ્વર, મુંબા

કૃપાળુ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી.

—રામ—

(પ્રયોજક:—‘ ભક્તિપ્રિય. ’)

- હારે હરિ ઈચ્છાથી આપ પધારિયા, હારે કરવા દેવી જીવોનો ઉદ્ધારે—
આચાર્ય શ્રીને ચરણે નમો, ચરણે નમો. ૧
- હારે કુલ તૈલંગ શિરોમણિ આપ છે, હારે “હારવદન-વલ્લભાચાર્ય” ૨
- હારે બાલવયમાં વિદ્યા બહુ મેળવી, હારે પામ્યા “બાલ સરસ્વતી” નામરે—૩
- હારે વિજયનગરે ચૌ પડિતો હરાવિયા, હારે સ્થાપ્યો “શુદ્ધ-અર્દ્ર” નિજ વંશરે—૪
- હારે પ્રજા પાંડિત્ય ભેઈ રાય રીઝિયો, હારે કયો “કનકાભિષેક” કૃષ્ણદેવરે—૫
- હારે હર્યા અજ્ઞાન-અધારાં જીવનાં, હારે પ્રગટાવી “પુષ્ટિ” નો પ્રદીપરે— ૬
- હારે ચરણ રત્ને પવિત્ર કર્યા તીર્થને, હારે હરિભક્તિ ઉપદેશી ભગવંતરે— ૭
- હારે આઘ્યા શરણે સનાથ કર્યા તેહને, હારે અધમ, ચંદ્રો, મલેચ, શ્રી જેહરે—૮
- હારે “પ્રદક્ષિણ” કૃપાથી કરાવિયો, હારે ભેડ્યા “હરિ-સેવા” માં સહુ જીવરે—૯
- હારે ત્રણ પરિક્રમા કરી પૃથ્વીની, હારે આપે દીધો અમૃત ઉપદેશરે— ૧૦
- હારે દહ આશ્રય ને દીનતા રાખજો, હારે હરિ ચરણ મહી રાખજો ચિત્તરે— ૧૧
- હારે સર્વસ્થાને ભગવદ્દષ્ટિ રાખજો, હારે નવ દૂલવજો મન યદી દોષરે— ૧૨
- હારે જોવા પ્રજાળ પ્રતાપી “શ્રીમહાપ્રભુ,” હારે જો તો વૈષ્ણવ તણા ઉદ્ધારરે—૧૩
- હારે શાંત, સાદા, પ્રભાવશાળી દીક્ષતા, હારે “ત્યાગમૂર્તિ” બોલો સાક્ષાત્— ૧૪
- હારે માહાત્મ્ય સ્થાપ્યું પોતાનું નિજ વંશમાં, હારે ‘મહાઉદાર’ જેહનું નામરે—૧૫
- હારે જોવા આચાર્યશ્રીને નિજ વંશના, હારે ‘ભક્તિપ્રિય’ સદા ગુણ ગાયરે— ૧૬

“શ્રીવલ્લભ-કૃપા”

‘ હે શ્રીવલ્લભ ! કયાં સુધી રીણાવશે ? કયારે કરજા દષ્ટિએ નિહાળશે ? કયારે પ્રેમભીની આંખલડી ફરકશે ? કયારે સેવામાં અગીકાર કરશે ? કયારે નિવૃત્તનંદનું દાન આવશે ? કયારે નિજવલ્લભમાં આસક્તિ વશે ? કયારે પ્રકૃતિ જનિત દોષોનું નિવારણ થશે ? હે મહાપ્રભુ ! હું તો આપની કૃપાકટાક્ષેના અભિલાષી છું. હે કરુણાગાર; આપની કૃપા કયારે થાય ? દીનતા હોય ત્યારે ને ! ‘દીનતા’ તો આપની કૃપા વગર કેમે કરી મળી શકતી નથી. જીવ યત્ન નકાર્યો છે. તેમાં વળી ‘જીવ’ પ્રકૃતિજન્ય અનેક દોષોથી ભરપૂર છે. માયાની મીઠી જાંતરમાં જકડાએલો છે. રચ્યોપચ્યો રહે છે. સહુ ધમે દીલો છે. પાખંડી છે. અભાવતઃ દુષ્ટ છે. શું જોવા જીવમાં ‘દીનતાનો’ લેશ માત્ર પણ છાંટો હોઈ શકે ? સંગનું તો નામજ કયાંથી હોય ? સત્સંગ શિવાય ‘ભક્તિ’ કયાંથી ? ને ભક્તિ !! ‘પ્રેમાદ્ર’ હૃદયની વાંછનાએ કેમ રાખી શકાય ? હે વલ્લભ ! સાચો સત્સંગ,

સાવસીની ભક્તિ, દીનમણિ દીનતા ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ? ક્યારે પ્રેમરસની આનન્દ રસની હેલીમાં રચ્યો પચ્યો રહેવાશે ? પ્રાણેશ ! “ કૃપા ” કરીને દીનતાને હૃદયમાં એવી રીતે સ્થાપિત કરો કે કોઈ કાળે કેમે કરી ખસેજ નહિ. મારી તો ઘણીએ હોંશ છે કે દીનતાનો પુનરી જનું. પણ તમારી કૃપા વગર વ્યર્થ છે. જદવા તદવા જેવું છે. માટેજ તમારી ‘ કૃપા ’ એજ જીવની માગણી.

હે શ્રીવલ્લભ ! આપજ અમારી આશા છે, આધાર છે, આવાસ છે. તમારા શિવાય મારે કોઈ છે નહિ ને રાખવાએ માગતો નથી. “ શ્રીવલ્લભ ” એજ માફ સર્વસ્વ. એમની કૃપા મેળવવી એજ જીવનનું ધ્યેય. પ્રભો ! આપની કૃપા હશે તો સત્સંગ મળશે, સત્સંગ કરવા મન પ્રેરાશે, તાદૃશી ભગવદીયનાં દર્શન થશે, કૃતકૃત્ય થવાશે, ભિભરતી ભક્તિનાં પૂર ભિભરશે, હૃદય કોમળ બનશે, અહનિશ નામ સ્મરણ થશે. વિભો ! આપની કૃપા વગર, આ બધુંએ લૂપ્ત છે. જદવા તદવા જેવું છે. એકડા વિનાના મીઠાં જેવું છે. જ્યાં આપની કહાણીથી હૃદતા હોઈએ-મનમાં ખૂશ થતા હોઈએ-તેજ જ્યારે નારાજ થાય ત્યારે અમારે ક્યાં પરવરવું ? સળગતું હૃદય ક્યાં ઠાલવવું ? અંતરે ધીકતા અંગારાને ક્યાં ઓલવવા ? હે શ્રીમહાપ્રભુ ! જ્યાં સમર્થની કહાણી હોય ત્યાં જીવ શું કરી શકે ? જીવકૃતિ ક્યાં ને શ્રીવલ્લભકૃપા ક્યાં ! ! !

કહો ત્યારે, હવે ક્યાં સુધી જંજીરમાં જકડાએલો રાખ્યો ? ક્યાં સુધી માયાની મધલાળ ચાટતો રહેવા દેશો ? ક્યાં સુધી માયાનો મીઠો મેવો ખાવા દેશો ? ક્યારે અચેત દાસને ચેતવશે ? ક્યારે ચરણકમળમાં રાખશે ? ક્યારે દર્શને હુબ્બ કરશે ? સત્સંગમાં મન ક્યારે લાગશે ? ભક્તિમાં મન ક્યારે પડેવાશે ? પ્રેમપયોધિમાં મનમાછલડું ક્યારે રમશે ? આનંદભેર ક્યારે નીરખ્યા કરીશ શ્રીગિરિવરધારીને ! કહો, ક્યારે મારે માટે સીકારસ કરશે ?

ખરેખર ! આપનો શિષ્ય થઈને આપનો એક પણ આજ્ઞા પાળી નથી. પાળંડી ધર્મનો પુનરી જન્મે છું. વચ્ચકમાં નંબર પહેલો આવે છે. પણ શું કંઈ ? ક્યાં બાઉ ? જીવ તો દુષ્ટ છે. તેમાં આ બધાનો ઉમેરો થયો. હવે તો બંધે મારી દશાજ બેઠી ! પણ, ખેર ! એ દશાએ શું કરનાર છે-જ્યાં મારા લાડીલા, દીનદયાળ મહાપ્રભુની અમીરસ ઝરતી આંખલડીઓ ઝરી રહી છે, ભક્તિમય આત્માને સદ્બોધી રહી છે, પ્રેમનિમગ્ન બનાવી રહી છે, કરુણાગારની અપરિમિત કરુણા પથરાઈ રહી છે ! ! !

હે દયામય, આપનો એક વખત દાસ થયો એટલે ઘઈ ચૂક્યું. આપને લઈ ગયા વગર, નિબનંદનું દાન આપ્યા શિવાય નહિજ ચાલે. તમારે અને શ્રીપ્રભુજી વચ્ચે થએલા “ કોલકરાર ” ની તો ખબર છે ને !

“ જીવ ” તો સદાએ ઉચાટે રહે છે, પણ તમારા કોલકરારને સંભારીને મન વારે છે, જંજીરીઓ જીવ જંપે છે. આમ તેમ ફાંફાં મારતો બંધ પડે

આલો, ત્યારે ત્યારે આપણી ગણતરી તો ધવાનીજ ને જ્યારે ત્યારે લઈ તો જશેને ? ભક્તિપૂરમાં વહેતો ક્યારે મૂક્યો ? પ્રેમમીતું હૃદય ક્યારે બનાવ્યો ? રસસ્વરૂપ રસરાસેશ્વરનાં દર્શન ક્યારે કરાવ્યો ? મધુર મનમોહક મીઠું વેણુ વાતી “વેણું” નું સુધાપાન કરવાનો સમય ક્યારે લાવ્યો ? ક્ષીણનો અધિકારી ક્યારે બનાવ્યો ?

હું નાથ ! હું, શું માયું ? હું માગતોએ યાકીશ, કકળતો કકળતો યાકીશ, સાફે હૃદય વલોવી નાખીશ-પણ આપણી કૃપા નહિ હોય તો-તો પછી માફ કેાણ ? મારે ક્યાં જવું ? કેની એથે ભરાવું ? કેાણ બહે હજુએ કેટલો તાવવાનો ખાકી રહ્યો હશે ?

હું તો કશુંએ નથી ઇચ્છતો. મારે મોટા મોટા વૈભવો નથી લોગવવા. મોટામાં ગણતરી નથી કરાવવી. મારે તો બનવું છે. શ્રીવલ્લભના નમ્રવલ્લભના. શ્રીગોપીજનોના દાસનાદાસ.

ચરણપૂર્ણિમાનો અદ્ર ખીલી રહ્યો હોય, વૃંદાવનમાં રાસની બધીએ તૈયારી થઈ રહી હોય, ગોપીયૂથ એકઠું થયું હોય, મધુરી, મીઠી, મનમોહક મોરલી છૂટી હોય, યુગલ સ્વરૂપ “રાસ” રમતાં હોય, આપનાં સોહામણાં દર્શન થઈ રહ્યાં હોય, -કહો આ બધું જોવાનો સમય ક્યારે લાવ્યો ? ક્યારે કૃપા કર્યો ?

સુખ વલ્લભ ! કરો કૃપા તો કરજો. ઝરવા આપની કૃપાના અપરિમિત, અવિચ્છિન્ન ઝરમર ઝરમર ઝરતાં બિન્દુઓ કે જેથી આપનાં ચરણ સેવું, કૃતકૃત્ય થાઉને જરાએ વિખૂટી ન પડું, આટલું કર્યો તો એ મારે મન બહુજ છે. બાહે છત્યું જગત્ જખમારે છે માયા-માયાની સેના.

(લેખક:—પરમ ભગવદીય કવિચર શ્રીદયારામભાઈના પદ્મશિષ્યનો પ્રયોગ, લેખી અવણલાલ છગનલાલ.—ડોહાઈ)

સ્વરૂપધ્યાન.

તૃતીયપુરુષાર્થીયસ્તકોઢાપરં કાચિત્

જલક્રીડારત્નં ક્વાપિ મદાવિહલ્લોચનમ્ ॥૧૭॥

શ્લોકાર્થ:—ત્રીજા પુરુષાર્થ (કામ)ના રસમાં તત્પર, કોઈ વખત જલક્રીડા કરવામાં આસક્ત અને ક્યારે મદથી વિકલ્પ નેત્રવાળા.

રહસ્ય:—તૃતીય પુરુષાર્થ કામ, તેમાં ભક્તને માટે કેવા આપ પરાયણ થાય છે કે તાણાં ભત્તિવિહારેણાંતાનાંવદનાનિસઃ એ શ્લોકમાં:—અત્મન્ત વિહારથી આંત, એવાં ગોપીજનોના સુખ પ્રભુ પ્રેમ વડે અતિ સુખરૂપ શ્રીહસ્તથી હુવા માંડયા ભક્તાધીન થવું એજ પ્રભુની કામરસ ક્રીડા સમજવી. પરેખરા યુગાર રસ ભોક્તા પ્રમુજ છે. અન્ય નહી એમ બતાવવા સાફ જલક્રીડારત્ન એમ કહ્યું છે. નિજ ભક્તોને વિવિધ રસની પ્રાપ્તિ કરવાને માટે નેત્રમાં વિલવળતા બતાવે છે.

શંકા:-પણ આ પૂજામાં પૂર્વપક્ષનો જ સંભવ નથી, તો પાશ્વિક પણ હોવું નિવારણ 'હું' શબ્દથી શા માટે ?

ઉત્તર:-નિર્દોષમાં પણ અતિદુષ્ટ મનને દોષ રકુરે છે. જે એમ યાંક યાય કે કયા પ્રકારથી દોષ રકુરે, તો તે પ્રકાર કહે છે કે હરિણીઓએ કરેલી પૂજા શાસ્ત્રમાં કહેલાં અંગરહિત હોવાથી તેમાં પૂજાપણું જ નથી, તેથી તે હરિણીઓને ધન્ય કહેવાયજ નહિ શાસ્ત્રીય પૂજાનાં અંગ મણાવતાં કહે છે કે (૧) પૂજકના પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, (૨) પોતામાં દાસત્વ, (૩) પૂજામાં ફક્ત અનુમોદન (૪) પૂજનનું સર્વના ઈશ્વરરૂપે સ્વરૂપજ્ઞાન, (૬) તેની પૂજામાં પરમ શ્રદ્ધા, (૬) પૂજના સાધનરૂપ, પદાર્થો સંપાદન કરવા તે, અને (૭) દેશ, કાલ અને મંત્ર, વગેરે પણ પૂજનાં અંગ છે. આ કોઈ પણ અંગ હરિણીઓએ કરેલી પૂજામાં નહિ હોવાથી તેમણે કરેલી પૂજા તે પૂજા જ નથી, તો તે ધન્ય કેવી રીતે ? આ પૂર્વપક્ષનું ખંડન 'હું' શબ્દ કરે છે. 'તે ખંડન કેવા પ્રકારથી ?' એમ પ્રશ્ન યાય તો તેનો ઉત્તર કહે છે કે આ રહી યુક્તિ તમે કહેલાં અંગો મર્યાદામાર્ગીય છે, અને હરિણીઓએ કરેલી પૂજા શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય છે, તેથી તેમણે કરેલી પૂજામાં મર્યાદામાર્ગીય અંગોના અભાવ ભૂષણરૂપ છે; નહિ કે દૂષણ, કારણકે માગ્નેદ છે; નહિ તો માગ્નેદ જ ન યાય. જેમ મર્યાદામાર્ગમાં પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મો દૂષણ છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં મર્યાદામાર્ગીય દૂષણ છે. આ પ્રકારની યુક્તિ 'હું' પદ્યો જણાય છે.

શંકા:-હરિણીઓ પણ હોવાથી મૂઢ છે, તેમાં શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગનું અગ્નિ છે, તેથી તેણે કરેલી પૂજા ધન્ય કયે પ્રકારે ?

ઉત્તર:-જો કે તારા (મર્યાદામાર્ગીયના) મતે તેઓ મૂઢમતિ છે, તોપણ મૂઢ મ્લોકમાં 'ભવિ' શબ્દ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગમાં તેમનું અમૂઢમતિપણું જણાવે છે. સ્વારે હવે આ અર્થ સિદ્ધ થયો-મર્યાદામાર્ગમાં મૂઢમતિ પણ તેઓ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો અમૂઢમતિ છે; જે એમ ન હોય તો 'ભવિ (પણ)' શબ્દ વ્યર્થ થઈ જાય.

પ્રશ્ન:-પુષ્ટિમાર્ગીય અમૂઢત્વ એમનામાં કેવી રીતે ?

ઉત્તર:-મર્યાદામાર્ગીય પોતાના સ્વરૂપના જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ જ્ઞાન તેઓમાં હોવાથી, તેઓ પુષ્ટિમાર્ગમાં અમૂઢમતિ છે. પશુપણાની વિરુદ્ધિપૂર્વક જે નાયિકાપણું તે જ અહીં વિરુદ્ધપણું, અને પુષ્ટિમાર્ગમાં જે પ્રસિદ્ધ ધર્મો છે, તે ધર્મોવાળા આ પ્રભુ છે, એવું ભગવદ્વિષયક જ્ઞાન તેમને હોવાથી તેઓ અમૂઢમતિ છે.

પ્રશ્ન:-પોતાને વિષે અને પ્રભુને વિષે એ પ્રકારનું જ્ઞાન એમને છે, એ કેમ જણાય ?

ઉત્તર:-જો એમ ન હોય તો હવે જે કહેવામાં આવશે, તે કાર્ય જ ધરી શકે નહિ.

પ્રશ્ન:-કેમ ધરી શકે નહિ ?

ઉત્તર:-જો પોતામાં પશુપણાનું જ્ઞાન હોય હરિણીઓ અતિ ખડીકણ હોવાથી પ્રભુની સમીપમાં તેમની સ્થિતિ જ ન યાય. નાદને અધીન હોવાથી કદાચિત્ સ્થિતિ સંભવે ! તો પણ પ્રભુના સૌન્દર્યના વિચિત્ર વેણું અનુસંધાનપૂર્વક દર્શન તો ખડીકણ હરિણીઓ સર્વથા નજ કરી શકે. અહીં સુધી તેમની વેણુનાદથી હિલન થયલા ભાવને અધીન ખડારની કૃતિનું નિરૂપણ કરીને ત્યારપછી 'કૃષ્ણસાર સહિત વેણુના રણકારને શ્રવણ કરીને' એ પદ્યો આન્તર ભાવનું પણ નિરૂપણ કરે છે. જે કે પહેલાં 'નન્દનન્દન' પણ કહ્યું છે, તેથી હવે 'આકર્ષ્ય' પદ કહેવાથી નન્દનન્દનનું નિરીક્ષણ કરીને અને વેણુગીતનું શ્રવણ કરીને, એમ એ દ્રિયા

અપેક્ષિત છે, તે છતાં એકજ ક્રિયાનું જે નિરૂપણ કર્યું, તેનો આશય આ છે—‘નન્દનન્દન’ એટલાજ નિરૂપણમાત્રથી દર્શન તો વિના કહો સિદ્ધ થયું; તેથી દર્શનની ક્રિયાનું નિરૂપણ મૂલ્ય શ્લોકમાં જુદું ન કહ્યું. વેલુનાદના અવલુમાંજ ક્રિયાનું નિરૂપણ કર્યું; તેથી દર્શન થયલા પણ સ્વરૂપનું હૃદયમાં જે આગમન થયું, તે તો વેલુનાદના અવલુદ્વારા થયું, તે કારણથી એકજ ‘અવલુ કરીને’ એ ક્રિયાનું નિરૂપણ કર્યું.

શંકા:—વેલુનાદના અવલુદ્વારાજ હૃદયમાં સ્વરૂપનું આગમન થયું, એમ યાથી જણાય ?

ઉત્તર:—હૃદયમાં જે આગમન થયું, તેનું કાર્ય ‘કૃષ્ણસારોસદિત’ પદથી નિરૂપણ કરે છે. અહીં આ અર્થ છે—નાદના પ્રવેશની સાથેજ તેઓ ‘કૃષ્ણ’ છે સાર જેમનો તેવાં થઇ ગયાં, હૃદયમાં સ્વરૂપને અનુભવીને ‘કૃષ્ણસાર’ થઈ ગયાં; હૃદયમાં અનુભવવિના એવા કૃષ્ણસાર થવાનું નથી, તેથી ‘અવલુ કરીને’ એ એકજ ક્રિયા છે; નન્દનન્દનનાં દર્શનરૂપ જુદી ક્રિયા નથી. ‘એમને અંદર સ્વરૂપનો અનુભવ થયો, એમ કયે પ્રકારે જણાય ?’ એ શંકાના ઉત્તરમાં ‘પ્રણુવાવશેઠનથી વિરચિત પૂજા ધારણ કરી’ એ પદથી અંદરના સ્વરૂપના અનુભવને જણાવનાર પ્રકાર કહે છે, જે અંદર સ્વરૂપનો અનુભવ ન હોય તો ભગવાનને વિશે પરમ રનેહ ન હોય, અને તે રનેહનું કાર્ય—ભાવપૂર્વક દટાક્ષી ભગવાનનું પૂજન, તે પણ ન હોય.

શંકા:—આ હરિણીઓ પુષ્ટિમાર્ગીય ભાવવાળી હોવાથી, નિરૂપણ કરનારાં આ વાક્ય બોલનાર શ્રીગોપીજન પણ પુષ્ટિમાર્ગીય હોવાથી, પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા જ મુખ્ય અને પૂજા તો ગૌણ હોવાથી, પુષ્ટિમાર્ગીય ભાવની કૃતિને સેવા તરીકે ન કરેતાં ‘પૂજા’ કેમ કહી ?

ઉત્તર:—‘પૂજા’પદ મૂકવાનો હેતુ આ છે—જે કે અહીં પણ ભાવાધીન કાર્ય તરીકે ‘સેવા’ સંભવે છે; તો પણ પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા ન હોવાથી, (કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા તો શ્રીસ્વામિનીજીઓએ જ કરેલી હોવાથી, હરિણીઓએ કરેલી સેવાને કાંઈ સાક્ષાત્પ્રભુનો સંબંધ ન હોવાથી હરિણીઓએ કરેલી સેવા પુષ્ટિપુષ્ટિરૂપ નથી; એ પણ કૃતિ ભાવને અધીન હોઈ પૂજ્યપૂજકમાં જેમ પરસ્પર મનનો સંતોષ હોવાથી કૃતિમાં પૂજનનું સરખાપણ હોવાથી, પુષ્ટિમાર્ગીય વક્તા શ્રીગોપીજને અહીં ‘પૂજા’પદ કહ્યું. તો પણ અહીં એટલો તો વિશેષ છેજ, કે ત્યાં ‘પૂજામાર્ગ’માં પૂજનને સંતોષ થયો, એ જ્ઞાન અચક્ર હોવાથી સંતોષ વિશે સંદેહજ રહે છે; અહીં તો ભગવાને પણ તેમનું ‘પ્રતિપૂજન’ કર્યું, જેથી હરિણીઓએ નિશ્ચય થયો કે પ્રભુને સંતોષ થયો છે. તે કારણથી પણ પૂજામાર્ગીય પૂજનથી હરિણીઓએ કરેલી પૂજા અધિક તો છેજ, અને પ્રતિપૂજન ‘પૂજા ધારણ કરી’ એ શબ્દોથી કહ્યું છે. પદનું શ્રીસુબોધિનીજીમાં વ્યાખ્યાન શ્રીઆચાર્યજીએ અન્યોન્ય પૂજા પ્રકારથી જ કર્યું છે; તેથી ભગવાને કરેલા પ્રણુવાવશેઠનરૂપ પૂજનનું પ્રતિપૂજનપણું સ્પષ્ટ છે, તેથી સર્વ સુંદર છે.

તા. ૬.—થોડાજ વખતમાં પ્રકટ થશે, ખાટે તાકીદે એકસો અને તેથી વધુ નકસો ખરીદવા ઈચ્છનારે પોતાના ઓડરો તાકીદે મોકાવવા લખો:—સુનીલાલ પરીખ, ઠા. ૪૭૮ ડંકનરોડ, મુંબાઈ નં. ૪ નોંઝાવર આસરે રૂ. ૦-૮-૦ થી વધુ નહિ પડે.

શુદ્ધાદિત અને લક્ષ્મીમર્તિજીના ગ્રાહકોને ખાસ લાભ.

સંવત ૧૯૯૭ ના સ્મૃત માસ અને વૈશાખ માસમાં જે ગ્રાહકો અગાઉથી લવાજમ વર્ધનું ભરી જશે તેઓને “તામસ સાધન પ્રકરણ સુબોધિનીજી નોંઝાવર રૂ. ૨-૮-૦” તે પૂર્વે રૂ. ૧-૮-૦ માં આપવામાં આવશે જે લવાજમની પાવતી બતાવી નીચેના ટેકાણેથી મળી શકે.

સુનીલાલ પરીખ ફાં. ૪૭૮, ડંકનરોડ, મુંબાઈ નં. ૪.

શ્રીમાન ચતુર્થ પંચમપિઠાધીશ્વરનો પુણ્ય પ્રવાસ.

ગોરાગામમાં—કોઠણ પ્રદેશમાં પણ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો મોટી સંખ્યામાં છે. વ્યાપાર પ્રધાન ગુજરાતી વૈષ્ણવો પેશ્વાના સમયમાં એ પહોંડી વિકટ પ્રદેશમાં જઈ વસ્યા છે. અમદાવાદ જીલ્લાના મોડાસા તરફના મૂળ વતની હોઇને દાહ્યા તે તરફ સારી સંખ્યામાં છે. નીમા અને ખડાયતા તેમાં મુખ્ય છે. બધાય વૈષ્ણવો શ્રીગોકુલનાથજીની સંપ્રદાય છે. સત્તર વર્ષ પહેલાં શ્રીચતુર્થ પંચમપિઠાધીશ્વર ગો. શ્રી ૬ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી મહારાજ ત્યાં પધારેલા હતા, અને તેઓશ્રીને તે તરફ પધરાવવાની આજેવાની મહાડ બંદગના વૈષ્ણવોએ લીધી હતી. આ વખતે ગોરાગામના શ્રી ૩ પણ આઝી વૈષ્ણવોએ આપશ્રીને તે તરફ પધરાવ્યા હતા. ગોરાગામમાં વૈષ્ણવોમાં એ પ્રવાહ પડે છે. તેમાંથી ૧૬ ઘરના નાના સમૂદે મહીનાઓથી પ્રયાસ કરવા માંડ્યો હતો. જે કે આપશ્રીના સત્કારમાં બંને પ્રવાહો સહકાર કરતા હતા. આપશ્રી, દેહોત્સવ કરીને શ્રીકામવનથી મુંબાઇ પધાર્યા. નિલલીલાસ્ય શ્રીપિતૃચરણનો મહોત્સવ ચૈત્ર સુદ ૩ નો મુંબાઇમાં જ થયો. તે પછી તુરતજ ગોરા ગામ પધાર્યા. મુંબાઈથી ગોરાગામ સુધીની પાછી સડક છે. લગભગ ૧૩૮ માઇલ ચાલ છે. પનવેલ-ખપોલી સુધીનો રસ્તો તો પૂનાનો જ છે. ખપોલીથી રસ્તો બદલાય છે, તે ધરમતરી બંદર યહને મહાડ-મહાબળેશ્વરની સડકે ગોરા ગામ જવાય છે. ગોરાગામમાં આપશ્રી એક સપ્તાહ મિરાબ્યા. આપશ્રીની સાથે આપના જ્યેષ્ઠ આત્મજ ચિ. શ્રીગોવિન્દરાયજી પણ પધાર્યા હતા. વૈષ્ણવોમાં અલૌકિક આનંદ છવાઈ રહ્યો હતો. આસપાસના ગામોના વૈષ્ણવો પણ મોટી સંખ્યામાં આવ્યા હતા. સવનું અપૂર્વ આતિથ્ય વૈષ્ણવો કરતા હતા. લગભગ દરરોજ વ્યાખ્યાનો, શંકા સમાધાન આદિ ચાલુ જ હતાં. તે ઉપરાંત ગામમાં વૈષ્ણવોમાંના એ પ્રવાહને એક કરવાનો પ્રયાસ આપશ્રીએ કર્યો. બધાને એક પંક્તિએ મહા-પ્રસાદ લેવરાવ્યો. મોટા વિશાળે બ્રહ્મસંબંધ, પધરામણી આદિનો તો લાલ લઈ લીધો; પણ તાબેડ યજ્ઞ નહિ. લગવદિગ્ધા. ત્યાંની સુપ્રસિદ્ધ સંસ્થા કે જે બંનેડ કાર્ય કરી રહી છે, તેની પણ આપશ્રીએ મુલાકાત લીધી. કાર્યવાહકોની કર્તવ્ય-પરાયણતા જોઇને આપશ્રીએ પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી, અને પ્રચારકાર્યમાં આગળ ધપવા આગ્રા કીધી. આપશ્રી સાથે રા. વસંતરામ શાસ્ત્રી પણ હતા. તેમનું શારીરિક સ્વાસ્થ્ય સાફ ન હતાં વ્યાખ્યાનાદિમાં. તેઓ તંદુરસ્ત કાર્યકર્તાની જેમ જોડથી કાર્ય કરતા હતા. નાના બાલ સ્વયંસેવકોનો ઉત્સાહ જોઇને આપશ્રીએ તેમને પ્રસાદી-હાથપરખા એરાડમાં હતાં. ગોરા ગામમાં મહાડબંદરના વૈષ્ણવો પણ ત્યાં પધારવાની વિનંતિ કરવા આવ્યા હતા. જે આપશ્રીએ સ્વીકારી હતી. ગોરા ગામની શ્રદ્ધા તો અપૂર્વ હતી.

મહાડમાં—આપશ્રી મહાડ પધાર્યા. અહીંના વૈષ્ણવો ગુજરાતી હતાં ગુજરાતી ભાષા જ બૂલી મચલા લાગ્યા ! ૧૦ વર્ષ પહેલાં તો કોંઈક સ્થગતા હતા. આ વખતે તો કોઈ ન સમજે ઘણી જ મુશ્કેલી પડી. કંઠી તિલકને ત્યાગ યુવકોએ કર્યો! સંપ્રદાય તરફ શ્રદ્ધા તો શેની હોય ? અહીં પણ આપશ્રી ૧ સપ્તાહ ઉપરાંત બીરાબ્યા. ખૂબ તર્કવિતર્કો શંકા સમાધાન થયાં. ગુજરાતમાંથી રા. લાલચંદલાલ B. A. (માજી હેન્ડમાસ્ટર-મોડાસા-કપડવંજ વગેરે) અહીં આવ્યા હતા. આપશ્રીએજ તેમને બોલાવ્યા હતા. વળી મરાઠી ભાષામાં મૌલિક સાંપ્રદાયિક મંથ-‘પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંતરત્નહાર’ ના લેખક રા. રા. કૃષ્ણકાસ શંકરને પણ બોલાવ્યા હતા. વળી મહાશય ભાપાના વક્તા અને સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતોના ગ્રીતા શાસ્ત્રી ગોવર્ધનભાઈ પણ હતા વ્યાખ્યાનો થયાં. તર્ક વિતર્કો તડાતડ ઉડવા લાગ્યા. સંપ્રદાય તરફ શ્રદ્ધાનાં પુનઃ મૂળ દૃઢ

સમાચારાદિક.

‘શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ’ મુંબઈ તરફથી નવા ભૂના સભાસદો માટે સરકયુલર—
સમા ‘શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ’ પ્રતિ. સાદર બગવત્પ્રભુ સાથ નિવેદન કરવાનું છે,

તા. ૧૦-૩-૩૭ ના દિને મળેલી પરિષદના સભાસદોની જનરલ સભામાં પસાર થયેલા નવા બંધારણ મુજબ ‘પુ. યુ. પરિષદ’ નું નવું વર્ષ ચેત શુદી ૧ થી શરૂ થશે. એટલે ચાલુ વર્ષના સભાસદ તરીકેનું આપનું લવાનમ ફાગણ વદી. ૦) પુરે થાય છે. મટિ નવાં વર્ષનું વાર્ષિક લવાનમ રૂ. ૧) (એક) ચેત શુદી ૧ પહેલાં પરિષદના કાર્યાલયમાં જમા કરાવી. નવા વર્ષના સભાસદોને એક આપવા મટિ તૈયાર કરેલ ‘શ્રીમદ્દાપ્રભુજીની ૮૪ બેઠક’ નામનું બેઠનું પુસ્તક મંગાવી લેશે.

નવા બંધારણમાં નહેર યથા મુજબ પરિષદ દ્વારા સંગીત કાર્ય કરી સમ્પ્રદાયની વિશેષ પ્રગતિ કરવા અને સંઘબળ જમાવવા દરેક સભાસદોને વધારે નહિ તો ઓછામાં ઓછા પાંચ સભાસદો (સાંપ્ર-દાયિક સેવાના કાર્યમાં પોતાનો શક્ય ફાલો આપવા સાદર વિનંતિ છે.

‘શ્રીમદ્દાપ્રભુજીની ૮૪ બેઠક’ નામના પુસ્તકની નકલ અમુક સંખ્યામાં જ હોવાથી ચેતથી શરૂ થતાં વર્ષનું લવાનમ બરનાર ભૂના તેમજ નવા દરેક સભાસદોને કાર્યાલયમાં લવાનમ જમા થયા પછી તરત આપનામાં મોકલવામાં આવશે. પરંતુ પરિષદ પાસેની મજૂર નકલ ખસાસ થયા પછી લવાનમ બનાર પરિષદના ભૂના કે નવા સભાસદને મળી શકશે નહિ મટિ દરેક સભાસદોએ પોતાનું લવાનમ સવેળા મોકલી આપી ૮૪ બેઠકનું પુસ્તક મંગાવી લેવું—એજ સાદર વિજ્ઞાપન.

એજ સાદર વિજ્ઞાપન.

શ્રીદોષાસન વિ. સં. ૧૯૬૩

શુક્રવાર તા. ૨૬-૩-૩૭.

નિવેદક.

ગિરિધરલાલ જગજીવનદાસ શાહ,
દારકાદાસ બેઠાલાલ-દાણી.

માનદ મંત્રી.

‘શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ’ મુંબઈ.

વિવચાનુત્તરદેહામાં નવેશઃ સર્વથા હરેઃ ॥

ભાટીઆ ગામના બદમાશ મરજીથી સાવધાન.

સમસ્ત વહીશીય સુદિને જણાવતાં ધણીજ એક વખતે છે કે આપણા મેદોક્ત પુષ્ટિમાર્ગમાં વિષ્ણુદાસ જેવા ખૂટો ધૂસી ગયા છે કે જેના આચરણથી આપણા માર્ગને ધણીજ હાનિ પડેલો છે. અમારા ભાટીઆ ગામમાં લગભગ આઠ વર્ષથી એવેજ ઠગ-મરજી આવી વસેલો છે. જેના ચરિત્રો વણુવી શકાય એમ નથી. જતાં જોણા વેધણે તેની પ્રત્યક્ષ જાણમાં ન ફસાય તેમાટે અમે પૂ. પા. ગો. શ્રી ૬ શ્રીજનનાથજીવિ. મહારાજની આજ્ઞાથી આ રાજ્યનાદારા દરેક વહીશીય સુદિને સાવધાન કરીએ છીએ.

મજૂર માણસ કઈ જાતનો છે કે તેનો પત્તો નથી. આઠ વર્ષ પહેલાં તે બીખારી-દસમાં રોક ક. લાલચ વાતળીની દુકાને જામનગરના શ્રીતાલજીના તે વખતના બંદારી છબીલજીસાહેબે બસામણનો કાજળ લઈને આવેલો એટલે તેઓએ તેને સાચું મરજી-વેળુવ સમજી જામનગરના મોટી હવેલીની પડતર જમા સમી કરાવી તેને રહેવા આપી. તેણે પોતાનું નામ મોહનલાલ મોપાલદાસ પ્રસિદ્ધ કર્યું. જાતે બાજણ મજવાસી મહાવનનો રહેવાસી પોતાને ઓળખાવા લાગ્યો. પણ ત્યાંના રહેવાવાળાઓ પાસે આ વાતની ખાતરી કરતાં તે વાત બતાવેલી બદાર આવી છે. તેને એક સી છે તે વિવાદિતા છે કે કેમ કે તે માટે પણ મોટો શંક છે. હ સાત છાકરા-છાકરીએ પણ છે. તેની ઉમર લગભગ પાંત્રીસ ચાલીસની હોય છે. મોટો મોટો વધારો છે અને ટોપા પહેરી બગવદીય જેવા વાધા સજીને ફરે ફરે છે. તેની સીના સંબંધમાં પણ ઘણી વાતો સંબળાય છે. જામનગરની મોટી હવેલીના બેટીયા શ્રીનયુતાર્થ અહીં આવેલા ત્યારે તેમણે તેને જમા ખાલી કરવાનું કહેતાં તે અખાડા કરે છે. આ તરફ અમે જામનગરની મોટી હવેલીના કામકામ જોવા-સંબાળવા—નીમાયણી કમીટીનું સવિનય ધ્યાન એશીએ છીએ અને અને વિનંતિ કરીએ છીએ કે આવા બદમાશ પાસેથી તરત મોટી હવેલીની જમાનો કપાડી

તે કમ કાઈને કે અને કાઈને કે સમજાવી ફોસલાવી લૂટ ચલાવવાનોન ધંધો કરે છે. અને એ પ્રધાને જાગે મોટા આડમ્બર કરી કાઢિયાવડના આમડે આમડે નાચે છે, તેને નથી પ્રજાની સેવા કરવાની સમજ કે નથી આચારવિચાર પાળવાની આવડત, તેથી અમે દરેક વેષ્ટુને સાવધાન કરીએ છીએ કે તેની સાથે કાઈએ કરી વ્યવહાર કરવો નહીં. અને સેવકીના બંધાને એક પે પણ આપવી નહીં. કમકે તેનો શ્રીની સેવામાં વિનિયોગ નહીં થાય પણ તરફ તરફના દુષ્ટત્વામાં તે વપરાયો. આ બાજી ખરેખર અરબની-વેષ્ટુવ નથી, કિન્તુ પ્રાતરમરણીય શ્રી હરિરાય મહાપ્રભુ જેને 'વચક' કહે છે તેવાન આ 'વચક' એટલે ધમને નામે કમ-બાલ ફોલાવનાર બદમાશ છે. માટે અમે નીચે સહી કરનારા દરેક વેષ્ટુવને હાથ લોટી વિજામિ કરીએ છીએ કે એ કમથી સાવધાન રહેયો.

નિવેદનો, ૧૪ સદ્ગુરુદેવોની સહી છે.

હજોશ શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પાઠશાળા ઉપર ગોસ્વામિ આચાર્યોની બસીમ કૃપા સુરતવાળા વિદ્યાવારિધિ પૂ. પા. ગો. શ્રી ૧ શ્રીમન્નરનાલાલ મહારાજશ્રીનો અભિપ્રાય—આજે તા. ૭-૨-૩૭ ના રોજ અહિંની શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પાઠશાળાના દ્વિતીય વાર્ષિક પારિતોષિક સમારમ પ્રસંગે બાલક બાલિકાઓને અભ્યાસક્રમ નિરીક્ષણ કરી ચિત્તન ધણોજ સન્તોષ પ્રાપ્ત થયો છે. શાળા સ્થાપન થયે હતું વધુ સમય થયો નથી છતાં હુંક સમયમાં શ્રાદે અભ્યાસક્રમ જેમાંની સાધ્યા છે એ અતિ પ્રશંસનીય છે. બાલિકાઓને ને પદ્ધતિથી અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે એ કમ બહુનું સુન્દર છે. મૌખિક પરીક્ષા લેતાં આપેલા હૃદયગમ સામગ્રદાયિક સિદ્ધાન્તાનુકૂલ પ્રત્યુત્તરો સમિળી અમને અત્યંત આનંદ થયો છે. ઉપશા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને શુદ્ધદેવમ્ભાતંડ પ્રભુતિ આકર મળેલું અધ્યયન બહુનું સુન્દર અને સરળ રીતે કરાવવામાં આવે છે એ પ્રસન્ન થવા જેવું છે.

અધ્યયનકાર્ય શાસ્ત્રીલ રમણલાલભાઈ બહુનું પ્રેમ, શ્રદ્ધા, અને ઉત્સાહપૂર્વક કરાવે છે એ ભેડે અમને અત્યંત આનંદ થયો છે અને ભવિષ્યમાં ને વ્યવસ્થાપકો સર્વ પ્રકારના સાનુકૂલ સચોગો થીજ આપવા પોતાથી બનતું કરશે તો અમને આશા છે કે આ સંસ્થા વધુ સાફ કાર્ય સંપ્રદાયમાં કરવા ભાગ્યશાળી નિવડશે; અને અત્યાર પર્વત પણ રોક અખાલાલભાઈ, ભારતર દિગ્ગતલાલભાઈ મુવ તથા અન્ય વ્યવસ્થાપકો તરફથી ને શૈભ્ય વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવી છે તેને માટે અમે તેઓને શંકા: ધન્યવાદ આપીએ છીએ. સમવત્સપાથી આ સંસ્થા ઉત્તરોત્તર વધુ ઉત્તરિને પ્રાપ્ત કરે !!

આ ઉપરાંત કાંકેશીવાળા પૂ. પા. ગોસ્વામિ શ્રી ૬ શ્રીમન્નરનાલાલ મહારાજશ્રીએ પાઠશાળાનું નિરીક્ષણ કરી સુન્દર અભિપ્રાય તથા પોતાના વિદ્યા-વિમાગ તરફથી દ્વિતીય ઉનામ સમારમ પ્રસંગે અભિનન્દન પત્ર મોકલાવ્યું હતું. ચાંપાસેનીવાળા પૂ. પા. ગો. શ્રી ૬ શ્રીમન્નરનાલાલ વિમ્મહારાજશ્રીએ પત્ર દ્વારા તેમજ મધુરાજવાળા પૂ. પા. ગો. શ્રી ૬ શ્રીપુરુષોત્તમભગવદેવે કોટથી વાર દ્વારા પાઠશાળાની સફળતાના આશીર્વાદ પાઠવ્યા હતા.

(૧) રા. રા. પરિખ અણિલાલ રતનલાલ તરફથી ર. ૧૧) રોકડા સુરતની પરિક્ષામાં બેસનાર છાત્ર વર્ગને પુરતોડા માટે (૨) રોક કાલિદાસનાં પુત્રી અં. રવ. દલિતબહેન તરફથી ર. ૩) રા. રણુભાઈદાસ દલસુખ ધંટલીવાળા તરફથી વારાબહેનના પુત્ર્ય નિમિત્તે ર. ૧) રોકડા મળ્યા છે.

આ બદલ સંસ્થા તરફથી ગોસ્વામિબાળકોનો તથા મદદ કરનાર વેષ્ટુવ વર્ગનો બહેર આભાર માનવામાં આવે છે.

કોટા—શ્રીપ્રથમપીઠાધિષ્ઠિત ગોસ્વામીશ્રી ત્રિવિધશાસ્ત્રાલ મહારાજશ્રી અધ્યક્ષતામે તા. ૧૦-૧-૩૭ શ્રીમતી વિક્રમનાથ સંસ્કૃત પાઠશાળાકી પ્રધાન સભા હુકું છસમે સાંવર્નનિક સભા તથા કોટા દરબારકી રવોકૂત સન્ ૩૫ કી નહ નિયમાવલિકે અનુસાર કોટાસ્ય પ્રધાન સભાકે ૬૬ મેગ્ગરેમિસે ૩૪ મેગ્ગર ઉપરિધત દુલે દનમેસે સર્વ સમ્મતિસે વ્યવસ્થાપક મણ્ડલકે નિમ્ન વિખિત ૨ ઉપસભાપતિ ઔર ૧૦ મેગ્ગર નિયમાવલી ધારા ૧૧ કે અનુસાર ત્રીન વર્ષકે દિવે સુને ગયે.

ઉપસભાપતિ.

મેમ્બર.

૧. શ્રીમાન્ માનનીય પુરોહિત પં. કૃષ્ણદાસ, નાગિમ લાડપુરા
  ૨. શ્રીમાન્ માનનીય ભણ્ડારી રામનાથજી, શ્રીનાથજી ભણ્ડાર
  ૩. શ્રીમાન્ માનનીય પં. લક્ષ્મણજી સાસ્ત્રી, બડા મન્દિર
  ૪. શ્રીમાન્ માનનીય પં. મધુરાલાલજી સાસ્ત્રી M. A. ઈ સિદ્ધ
  ૫. શ્રીમાન્ માનનીય પં. ત્રિલોકીનાથજી M. A. LL. B.
  ૬. શ્રીમાન્ માનનીય પં. લાડલીલાલજી, મેનેજર કોટા પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
  ૭. શ્રીમાન્ માનનીય અધિકારીજી, બડા મન્દિર
  ૮. શ્રીમાન્ વિદ્યાસુધાકર મુખિયા પં. ગોકુલદાસજી, મંત્રી વિકૃતનાથ પાઠશાળા
  ૯. શ્રીમાન્ મુખ્યાધ્યાપક પં. ભંવરલાલજી સાસ્ત્રી, વિકૃતનાથ પાઠશાળા
  ૧૦. શ્રીમાન્ રોક સા. પૂર્વમથન્દજી દુકાન મંગળીજી હેટેલાલ, કોષાધ્યક્ષ વિ. પા.
- દીન મેમ્બરશ્રી પાઠશાળાકે કાર્ય નિરીક્ષણાર્થે ત્રેમાસિક સભા હોતી રહેશે.

પાઠશાળાથી પ્રધાન સભાકે વિદેશી સદસ્ય નહીં હોતે હેં. સૂચના મિલનેસે જનકા ભીં ધર્મિક કાર્ય સમન્વર પ્રધાન સભામે પધારના આદિયે.

આજ સભામે શ્રી ૧૦૮ પ્રધાન સભાપતિજી મહારાજને વિ. પાઠશાળાકે નીચેથી દુકાનકા પાઠશાળાકે નિમિત્ત પ્રદાન ક્રિયા.

વિનિત

ગોકુલદાસ

મંત્રી, વિકૃતનાથ સંસ્કૃત પાઠશાળા કોટા.

અર્ચંદશ્રીહરિનામસંકીર્તનસત્તાદમહોત્સવ.

જન્માન્તરસદૃશ્યે તપોધ્યાનસમાધિમિઃ ।

નરાણાં ક્ષીણપાપાનાં કૃત્તે મક્તિઃ પ્રજાયતે ॥

અર્થઃ—દલરો નમ્નોમાં તપધર્મો કરીને, ધ્યાન ધરીને અને સમાધિએ લાભીને જન્મનાં પાપ ધોવાઈ ગયાં છે, તેવા મનુષ્યોને શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ થયે છે.

તેમનું—

નાયમાત્મા ચલ્હીનેન સમ્યઃ । (શ્રુતિ)

પરબ્રહ્મ, પૂર્ણ પુરિષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણશ્રદ્ધને વશ કરવાનું બળ ફક્ત ભક્તિમાં જ છે, કારણ—

“ભદ્રં મક્તપરાધીનો દાસત્વગ્ન દવ દ્વિજ” “વરો કુર્વન્તિ માં મક્તયા સત્તિયઃ સત્તતિં યયા”

(શ્રીમદ્ ભાગવત)

ભાવાર્થ—હે બ્રાહ્મણ દુર્વાસા ! દુનીયાના બીજા પરાધીનોની માફક હું પણ મદારા ભક્તોના આધીન છું, જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પોતાના સુશીલ પતિને પાતિવ્રત્યથી વશ કરે છે. તેમ મદારા ભક્તો પણ ભક્તિ વડે મને વશ કરે છે. અર્થાત્ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનું બળ ફક્ત ભક્તિમાં જ છે, તેથી જ બ્રહ્મચર્ય બાંધ્યકાર સપ્રમાણ જાણાવે છે કે “વત્સાન્દ્રેન મક્તિદચ્ચતે” અર્થાત્ ભક્તિરૂપી બળ વિના પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, “એમ શ્રુતિ ભગવતી પણ જાણાવે છે.

“અપિ સંપ્રાપ્તે પ્રત્યક્ષાનુમાનાન્દ્યામ્” (મદ્ભૂમન-૨૪, અ-૩ પા-૨) “ફલમત ઉપવર્તેઃ”

(મદ્ભૂમન-૨૮, અ-૩, પા-૨) “માગ ચોડ્યમિવારેણ મક્તિયોગેન સેવતે । સ ગુણાન્ સમતીર્યેતાન્ મદ્ભૂમનોય જલ્પતે ॥ (મગ્નદ્ગીતા અ-૧૪, શ્લોક ૨૬) વગેરે બ્રહ્મચર્યો વધા શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા વાંચ્યો પણ શ્રીકૃષ્ણશ્રદ્ધની ભક્તિની મદત્તા બલાવવા સાથે લૌકિક તેમજ અલૌકિક મોક્ષાદિ સર્વ ફળો ભગવદ્ભક્તિથી સરળતાથી મળે છે એમ જાણાવે છે. તેથી “સિદ્ધપુર, શ્રીગોપાલકૃષ્ણ સનાતન બ્રહ્મચર્યધર્મ” માં અખંડ શ્રીદરશીર્વન સમાદ દય શ્રુ. તેની સમાપ્તિ થેન વડ ૧ સોમવાર, તા. ૨૬ મે બેલીવના રોજ થઈ. સમાદ દરમ્યાન પ્રવિદિન સ્વામીના તા થી શા વાગ્યા સુધી શ્રીમદ્ ભાગવતનું

પ્રવચન થયું. સત્તિ ૭ થી ૮ વાગ્યા સુધી જીલ્લા જીલ્લા ધાર્મિક વિષયો ઉપર જીલ્લા જીલ્લા નિષ્ણાત વિદ્વાનોનાં મર્મદર્શક વ્યાખ્યાનો, તે ઉપરાંત સમગ્રજીવિ શ્રીમદ્ ભાગવતનો પાઠ, તેપછી શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા, શ્રી પુરોહિતમહાદેવ નામ અને શ્રી વિષ્ણુસહસ્રનામનો જપથળ પછી દત્તો.

श्रीमान् सत्त्वज्ञाने विनतिः—

विषयसुषुप्तं तो नन्मन्तरमां पञ्च कुन्तरी रीते भण्येन, परंतु अश्वत्थामाहिनां साधने नन्मन्तरमां नहिं भजे. भाटे यमदूतानां इरान न राय त्यां सुधीमां आ सांसारिक दुःखानां पराधीनतामांभी स्वातन्त्र्य अर्थात् स्वराज्य अम्बर तो मोक्ष मेणवचा न्तर द्वपर न्मावेत श्रीद्विनामसंकीर्तन खंडकुरुष्य, मित्रमंडलसहित करी ला.

આહ વર્ષે શ્રી. ગોપાલકૃષ્ણ સનાતન બ્રહ્મચર્યાશ્રમના કુલ ૧૭) વિદ્યાર્થીઓ ઠારી તથા કનકતા શેલેજની આપવા ગયા હતા. તેમાં ૬૪૫૫ સાક્ષીની પરિક્ષામાં ૧) વિદ્યાર્થી. સાહિત્યનીયની પરી-
પરીક્ષામાં ૨) વિદ્યાર્થી. સાહિત્ય મધ્યમા પરીક્ષામાં ૩) વિદ્યાર્થીઓ. પુરાણ મધ્યમા પરિક્ષામાં ૧)
વિદ્યાર્થી. સાહિત્ય પ્રથમા પરીક્ષામાં ૮) વિદ્યાર્થી. વ્યાકરણ પ્રથમા પરીક્ષામાં ૧) વિદ્યાર્થી અને
(ઠારી) સાધારણ પ્રથમા પરીક્ષામાં ૧) વિદ્યાર્થી બેઠા હતા. જેઓ ઉપર મુજબની રાજકીય સંસ્કૃત
કોલેજની પરિક્ષાઓમાં બેઠા ન હતા તેઓની વાર્ષિક પરિક્ષા મળકુર સંસ્થાના મહાનર્ભાજ મદા-વદ
૬-૭-૮ના રોજ સંસ્કૃત વેદ વિષયની લેવામાં આવી હતી. પરીક્ષક તરીકે વે. રા. સંપન્ન બપુક સાક્ષી
તેમજ બે રા. રા. મધુકમાર શિવરાય દસાઈ ડેડ માસ્તર સાહેબને નીમવામાં આવ્યા હતા તેમાં
સંસ્કૃત વિષયમાં કુલ ૨૪) વિદ્યાર્થીઓ બેઠા હતા. તેમાંથી ૨૨) કૃતીકૃં યથા. વેદ વેદિક વિષયમાં
કુલ ૨) વિદ્યાર્થીઓ બેઠા હતા તેમાંથી ૨૪) વિદ્યાર્થીઓ કૃતીકૃં યથા સરકારી પરીક્ષાઓ પરિક્ષામ
બદાર ૫૩૫ નથી વાર્ષિક પરીક્ષાનું સતિ:પત્રનક છે. મળકુર સંસ્થામાં જેમ પાઠશાળા. દોમશાલા,
પુસ્તકાલય. વિગેરે વિભાગો છે. તેમ એક વિભાગમાં ગોઠાવા પણ છે. તેમાં દાહ ન્દાની. મોટી ૭૦)
ગાયો છે. આહ વર્ષે વરસાદના અભાવે પાસચારાની ધમી તંગી છે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને ગોપાલ
પાલન કરી ગોપાલ નામ ધારણ કહ્યું છે અને જમતને ગોપાલન આદિરું છે. તે સકલ સદૃશદરથેને
વિનંતી કે આપ પોતાની આવકનો અમુક ભાગ આ મુર્તિ પ્રાણીઓના પાસચારા માટે જરૂર મોકલી
આપો તેમજ મળકુર સંસ્થામાં ધનવાન કે નિધન સર્વ વિદ્ય બ્રાહ્મણ બાલકોને દાખલ કરી અન્ન.
વસ્ત્ર. પુસ્તકો. વિગેરે સંસ્થા તરફથીજ આપી વેદ. વ્યાકરણ-યાચ-વેદાન્ત-પુરાણ-સાહિત્ય અંગેજી વિગેરે
શિક્ષણ આપવા સાથે વ્યવહાર શીક્ષણ પણ આપાય છે. પરોપકાર સરખુ પુરવ નથી. અને દંછ પણ
પરોપકાર જીવિવાળા ધર્મવીરો આ ભારત ભૂમિમાં છે. પરંતુ તેમને દાખપાત્ર સંસ્થાઓ શોધવાં અનેક
વિવેકો હો છે તેો અને તેમને ખાતરી આપીએ છીએ કે મળકુર સંસ્થા દાનપાત્ર છે. તેથીજ તેમાં
આપેલું દાન અણય નીવડે છે. તે બાળકની ખાતરી આપ અર્દો પધારી નને 'કરો કારણ કે બીજાઓનું
કહેલું બોલું પણ પડે છે બહારથી આવનાર જુદરથો માટે સંસ્થામાં કુતરવાની જમવાની વિગેરેની સર્વ
સગવડ રહે છે અગાઉથી સુચના આપનારના સ્વાગત માટે આશ્રમસેવક વાદન સાથે સ્તેશન ઉપર
દાનર રહેશે, તથા વિદ્યાર્થીને દાખલ કરવાનો ઘર્ષ મ ચેત્ર સુદ-૧-થી-૧૭-૧૬ અમાવાસ્યા સુધીનો છે.
ત્યાર બાદ નહિ તેો બ્રાહ્મણોએ પોતાના બાલકોને વિદ્યાભ્યાસ કરવા સાડે દાખલ કરવા માટે ઉપરની
મુદત દમ્યાન નીચેને સરનામે કરવી અને બીજ એક વાત જણાવતાં અમને અતિ દુર્ગ યોગ છે કે મળકુર
સંસ્થામાંજ આવતી ચેત્રી શુદ્ધ ૬ સોમવાર વા. ૧૯-૪-૩૭ (શ્રી રામનવમીના રોજ અખંડ શ્રીહરિનામ
કીર્તન સપ્તાદને આરંભ થયો તેની સમાપ્તિ ચેત્ર. ૧૬ ૩. ને સોમવાર વા. ૨૬-૪-૩૭ ના રોજ થઈ
છે. ધર્મપરાયણ સદૃશદરથોએ આ લાભ લેવા ચાલું નહિ.

૫. જાંઘા માટે લવાજમ વધારી છે—તા. ૧લી એપ્રિલ ૧૯૩૭ થી સરકારે જાંઘાને દિંદથી છૂટું પાડેલ હોવાથી ટપાલના દરો વધ્યા છે. આજ સુધી જાંઘામાં “શુદ્ધાદૈત” એક પૈસામાં જલું હતું હવેથી અમને પાંચ તોલા ઉપર દર અંક દીઠ ૧૫ આનો ટપાલ ખર્ચ ભોગવવો પડશે. આ કારણે “શુદ્ધાદૈત” ના રૂ. ૩-૦-૦ જાંઘાના માલદોષે મનીઓર્ડર દ્વારા અથવા પોસ્ટલ ઓર્ડર મારફત મોકલી આપવા કૃપા કરવી.

સનાતન ધર્મના સિદ્ધાંતો વર્તમાન પરિસ્થિતિ અને તેના ઉદ્ધારના ઉપાય.

આમળાના દિંદુએની નહેર સસા વા. ૨૮-૨૨-૩૬ ને સોમવારે રાત્રે આઠ વાગે મહાદેવજીના ત્રિશળ દોરાનમાં શ્રીકૃત શાંતિદાત બાલામાઈ ત્રિવેદીના પ્રમુખપદે સુંબર્ધના સુપ્રસિદ્ધ સનાતની નેતા ધર્મવીર કંચુત નારદજી પુરોહિતમ સાંઝાણીનું સાયણ સંભળવા મળી હતી. લોકોથી સમાચારનાં ખ્યાલોથી બરાબ જ્યું હતું. કંચુત શાંતિદાત બાલામાઈ ત્રિવેદી પ્રમુખપદે બીરાળ્યા પછી શ્રીકૃત સાંઝાણી-જી પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું. હતું.

શ્રી સાંઝાણીજીનું લાપણ.

સનાતન ધર્મના સિદ્ધાંતો ઉપર ભાવના શ્રીકૃત સાંઝાણીજીએ જણાવ્યું કે મે. પ્રમુખ સાહેબ અને મને પ્રેમી સભ્યોનો કે આજે હું જન્મદુષ્ટારક સનાતન ધર્મના સિદ્ધાંતો, તેની વર્તમાન વિષમ પરિસ્થિતિ તેના ઉદ્ધારના ઉપાય વિષે આપની સમક્ષ મારા ત્રિવારે પ્રદર્શિત કરીશ. જનતામાં ને કોઈ ધર્મ કહેવારાવવાને યોગ્ય હોય, પ્રાણીમાત્રનું સુખ, અલ્પુદય અને સેવા કરવાનું ને કોઈ ધર્મ શોખતો હોય, ને કોઈ ધર્મમાં કદી પરિવર્તન કરવાને અવકાશ ન હોય અને ને કોઈ ધર્મ ઉપર હલતો અને લાખે અગમ્યો તથા પ્રદારો થયા છતાં છત્ત રહેલ હોય અને રહેવાનો હોય તો તે એક માત્ર આપણો દિંદુએનો સનાતન ધર્મ જ છે, દુનિયાના બીજા તમામ ધર્મોના ઈતિહાસ તપાસ્યો તો તમને પશ્ચેસો વર્ષથી વધારે સમયનો ઇતિહાસ નહિ સાંપડે તેમજ તેના ઉપાદેશ તરફ દિશી કરશે તો તે પેન્ડેબર, દિવંબર કે ભક્ત મહાત્માના સ્થાપન કરેલા જણો, જ્યારે સનાતન ધર્મ ઈશ્વરજી છે અને અને તેની જ્યારે જ્યારે પાંખડીએ બસાવલ રિયતિ કરે છે ત્યારે ત્યારે રવધમેવ ઈશ્વરજી અવતાર ધારણ કરી તેની રક્ષા કરે છે. દિંદુએને મુખ્યધર્મમાં જ વેદ એ બપોરુથે છે, એટલે કે તે કોઈ મનુષ્યની હિત નથી પણ ઈશ્વરના તિશ્વસર છે અને વેદાનુકૂળ રચાયેલા મનુરમુતિ આદિ રાજ પુરુષોના પ્રમાણભૂત ગણાય છે, તેથી તે પૂજ્ય છે, તેમાં ફેરફાર કરવાનું કદિપણ રદાન રહેજો નથી.

એવા સર્વોત્તમ સનાતન ધર્મે વેદશાસ્ત્રોમાં જન્મના લોકોના કલ્યાણ માટે વણ અને આશ્રમ ધર્મની અત્યંત મનુષ્ય ન્યવરથા કરેલી છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વણ અને બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યસ એ ચાર આશ્રમ. બ્રાહ્મણ વેદશાસ્ત્ર સમિપાત્ર બળીને બ્રાહ્મણ ધર્મનું આચરણ કરે તો તેના તપોબળ, ઉપાસનાબળ, જ્ઞાનબળ, યોગબળથી સંપૂર્ણ જન્મ તેની આજ્ઞામાં વર્તી. શકે અને ઈન્દ્રને પણ પોતાની પાસે મંત્રવિદ્યાના બળથી બોલાવી નવું સ્વર્ગ નિર્માણ કરી શકે અને બ્રાહ્મણનું ધર એટલે દિન બાળકોને વણ અનુસાર સકળ ઉપયોગી વિદ્યા સંપાદન કરવાનું વિદ્યાતય કોલેજ કે વિશ્વવિદ્યાલય, ક્ષત્રિયો પણ તેજ રીતે ક્ષત્રિય ધર્મનું શિક્ષણ વેદના ઉપવેદ એવા ધનુર્વેદનું સંપાદન કરે તો તે પોતાના દિવ્ય અસ્ત્ર રાજ બળથી માંધાતા, વૈશ્યમ અન્નન જેવા મહાબળવાન નિવશી માત્ર સ્વરાજ્ય નહિ પણ ચક્રવર્તી રાજ્ય સ્થાપન કરી શકે. વૈરથો ધર્મરાજના શિક્ષણ માથે ખેતી, વ્યાપાર અને ગૌરક્ષણ કરવાનું યથા રીતે જણી છે તો બામારાની મારફત અખુડ ધનદોલત કમાઈ ને દિંદુએના રક્ષણ નિમિત્તે અર્પી શકે અને શૂદ્રો પોતાના ધર્મમાં સુદૃઢ રહી દિવ્યવળની સેવા કરતા થકા સિદ્ધવિદ્યા શીખી હૃદય કરે તો તેઓ પણ ધર્મ ઉપયોગી અને સુખી નિવશી શકે, આ રીતે વણ ધર્મનું પાલણ કરતા સંસાર અવધારની સુઅવરથા અને ઉત્કર્ષ સહજ રીતે થાય અને બીજી રીતે બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, સંન્યસ ધર્મના પરિપાલનથી મોક્ષ દિંદુએ શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે સાંઝાણીજીએ સમજાવ્યું હતું.

હાલનું અવધિ: નિરપયોગી તથા અધઃપાત કરનારા શિક્ષણનું સ્વરૂપ સમજાવી દેવોદ્ધાર મટિની કોંગ્રેસની સ્વયંસેવકોની ફોજ ઉભી કરી અસ્પૃશ્યતાનિવારણની બેઠકની અળગથી તથા દેંદીયો અને કાપડની દોળીઓથી દેરાને કેટલું બારે તુકરાયન જ્યું એ સપ્રમાણ સમજાવી શ્રીકૃત સાંઝાણીજીએ જણાવ્યું કે દેવોદાય માટે સ્વરાજ્યની હડત તો બાજુએ રહી પરંતુ વિશુદ્ધ રાજદારી સરથા કોંગ્રેસ અને ધારાસભા મુનિસિપાલિટી વગેરે સરથાઓને પણ દિંદુ ધર્મની ઉચ્છેદક ગ્રાંધીએ બનાવી દીધી છે અને ત્યાં નિત્ય પ્રતિ દિંદુધર્મકંદારક પ્રવૃત્તિ અંદોલન તથા કાપડાઓ પણ થયા હાયા છે, અસ્પૃશ્યતા એ દિંદુ ધર્મનું કલંક નથી પણ બૂબણ છે. ચાર વણના લોકો જ્યારે પોતપોતાના નિર્દિષ્ટ ધર્મ ધોડી નિર્નિષ્ઠ ધર્મનું આચરણ કરે છે એટલે કે બ્રાહ્મણ મઈ વાણીયણ કે શૂદ્રાણી સાથે ધર મારે છે અને શૂદ્ર બ્રાહ્મણને ધર્મમાં બેસારે છે ત્યારે તેવા અતલોચ અને પ્રવિલોમ લક્ષ અવધારથી પ્રજા નાશમાં પડે છે.

છે અને આને જે ચાર વર્ષોને રવાને દેશમાં અનેક ભવિષ્યો લેવામાં આવે છે તેનું કારણ રવેચ્છ.ચારી-
ઓનું પરિણામ છે. પરમદયાળુ ત્રિકાળજ્ઞાની આપણા મહાસમર્થ શાસ્ત્રકારોએ તેવાઓ માટે પણ
ધર્મ કમ કરાવી તેના ઉદ્ધારની બ્યવસ્થા રાખેલી છે. સુદ આશ્ચર્યની સચોટથી તથા અપ્રદત્યા,
માતૃવત્તન આદિ મહાપાપના પરિણામે અત્યંત ભવિષ્યો નજીકના ડેક, ભંગી, મહેતર ચમારો પણ
પોતાનો આમડા ચીરવાનો તથા મેલું ઉપાડવાનો ધંધો કરી, આમની બહાર વસી નીતિ, નિયમ તથા
સ્વચ્છતાથી રહી પોતાના માતાપિતાની સેવા કરતા થકા જે પ્રયુક્તમ રમરણ કરે તેો તેઓનો પણ
ઉદ્ધાર ન આપણે દિ'દુઓ ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ-અત્યંત, રાજ, સુવર્ણ, રત્નસ્વર્ગને અડતા નથી
તેથી તેઓનો વિરક્તાર થતો નથી પણ સર્થકર હોયો અને રોગોના ભોગ થતા અટકીએ છીએ. અત્યંત-
ભ્રેષ્ઠ ભુલથી રૂપક થતા ઉચ્ચવર્ણના દિ'દુઓ આવી કડકડતી કંઠીમાં પણ કપડાં સહિત સ્વેચ્છાએ
રનાન કરે એમાં સુધારકોના કાળજી કેમ હોય છે અને દુનયા દુખની જણાય છે !

રૂઝદરરો ! આપણા વર્ણ અને આશ્રમને અજાણિત રાખનારા ચાર કિલ્લા છે : હાલિબંધારણ,
રૂપરૂપ રૂપરૂપ વિવેક હમ મર્યાદા અને જાનવાનની શુદ્ધિ; પરંતુ આપણે એ આદેય દુએને તોડી પાડી
દિ'દુત્વને નહિજા કરવા માટે માંધી, માલવિયા આદિ હાલના કહેવાતા મુધારકો, કૌચિસ આર્થસમાજોએ,
એનીબીસન્ડીઓ, આજો સમાજોએ કેટલાક દેશી રાજાઓ તથા દિ'દુ મહાસમાજોના પ્રચારથી,
બજારોમાંથી તથા કાયદાથી અતિ ભારે પ્રચલ સેવી રહ્યા છે. બ્યારે દિ'દુઓ ઘર્ષ દિ'દુત્વની હત્યા કરે
ત્યારે ખ્રિસ્તિ મુસલમાનો તથા વિધર્મી વિદેશીઓ સા માટે ક્યારા રાખે ! અર્થાત્ તેઓ પોતાનું પરિણામ
રધ, રા વકનો હાલ લઈ અત્યાચાર ગુનેરે એ રવામાવેક ને.

તત્પથાત્ જે ધારાસભાઓને સેવાની રાજસી કહી માંધીપંથી કૌચિસવાદીઓએ બહિષ્કાર કર્યો-
કરાયો હતો તેમજ પાછા તેઓ ભોજાસભા દિ'દુઓના મતો લઈ હાજર થયા અને ત્યાં કરો એણા
કરાવવાની હડત થવાવવાને બદલે તેઓ રાજદાએક, ધૂધછેડા, વર્ણાન્તર લમ કાયમામ બીલ, બુદ્ધ મયા
મંદિર બીલ, અરુપ્તયદા નિવારણ બીલ તથા અત્યંત મંદિર પ્રવેશ બીલ જેવા ધર્મધર્મી કાયદાઓ
દિ'દુઓના પ્રબળ વિરોધ દોષા છતાં પસાર કરાવવાની જે ચેષ્ટા કરી રહ્યા છે તેનું સર્થકર રૂપરૂપ
સામાજીકોએ સમલભ્યા બાદ નવા રાજ્ય બંધારણ ફેડરેશનમાં રાજી ચિકટોરીઆના હાઈપણ ધર્મમાં
દસ્તેખા નહિ કરવાના ૧૮૫૮ ના દંદેરાનો ૧૯વી રીતે લોપ કરવામાં આવ્યો છે, મુસલમાનોના ૧૪
પોઈન્ટો સ્વીકારી તેઓની સર્વત્ર બહુમતિ અને દિ'દુઓની લઘુમતિ હામી મુકાદામાં ૧૯વી રીતે કર-
વામાં આવી છે અને માંધીએ જે અંગિકરને ધારાસભાઓમાં અત્યંતની ૩૦ બેઠક વિલાયતમાં નહોતી
આપવાની સ્વીકારી તે માંધીએ થરોગાની જેલમાં ત્રાસનો દોષ કરી ૨૪ કોડ દિ'દુઓના વતી અત્યંતને
૧૪૮ બેઠકો આપનારા પુન કરાર, માલવિયા, રામોર, સર પુરોષોત્તમદાસની સદાયવાચી કરી દિ'દુ-
ધર્મની હત્યા કરી છે તેનું કિંદશન કરાવી ઉન્નત થયેલા અંગિકર વગેરે દરા દરા હાલ માણસોના
ગુલથી સભા વચ્ચે મુતિઓ તથા મનુરમુતિ જેવા પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રને આજ લગાડી દિ'દુઓનું ધોર
અપમાન કરે છે. ત્રાણકોર જેવા રાજાઓ પોતાના રાજ્યના દેવમંદિરો અત્યંત માટે ખુલ્લાં મુખી
ધર્મમર્યાદાનો નાશ કરે છે તથા સામ્યવાદીઓ હથેર, ધર્મ, મુતિવાદીઓ, નમ્રોત્તરો, રાજાઓ ઉચ્ચ
નીચોને બેઠ વગેરે બાબતમાં રસિયાનો કેવો પિટાચસાદ પ્રસરી રહ્યા છે તેનું બુજ સારી રીતે વક્તાએ
કર્ણ દગ્ધ ત્યારબાદ વક્તાએ એ બધા દુઃખ કાવાનજમાંથી ઉતારવા માટે ઉપાયો બતાવતા જણાવ્યું કે જ્યે
તે કરો આવી પડે છતાં પણ હમે સ્વધર્મથી વિમુખ ન બનતા. વર્ણ અને આશ્રમ ધર્મનું યથાર્થ
સ્વરૂપ સમજ તેને આચરો. તમારા ત્રાણ માટે છેવટે શીદરિ તે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે આરવાનાજ
છે પરંતુ આવા સામાન્ય રાત્રીઓ માટે તેઓ પ્રકટ થવાને પરિશ્રમ ન લઈ રહે. આવે વખતે તમારેજ
વેદ વિદ્યાના અનુસીલનથી, અમરત્ય અગ્રિસ, બીજમ, અનુન અને બામાશા જમડરા પેદા કરવા જોઈએ.
પલિત મુધારકો અને ધર્મધર્મી કૌચિસવાદીઓને ધારાસભા ગુપ્તિસંપાદિતમાં મત ન આપતાં કદર
સનાતન ધર્મસિમાની દિ'દુઓનેજ મત આપી મોકલવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ. હવે પછી એકપણ
પેસો ધર્મદ્રોહી નેતા નામધારીઓને ફરજાળા કે ચેલીઓમાં ન આપતાં ધર્મમંદી સનાતન કાયકતા-
ઓનેજ દ્રવ્યની ધવારાગિ સદાય તમારે આપજી જોઈએ. અધોમામ સનાતન ધર્મસભા; સરેકૂત પાક-
શાળા તથા ધર્મધોર હોયો રચાવન કરવાં જોઈએ. સનાતન ધર્મના દૈનિક તથા અડવાદીક પત્રો કાઢી,
નીકળતા હોય તેને વૈત્તન-સદાયવા આખી મુધારક નારિતોના ઊપાઓનો બહિષ્કાર કરવો જોઈએ.

છે અને આને ને ચાર વર્ષોને રવાને દેશમાં અનેક જાતિઓ લેવામાં આવે છે તેનું કારણ સ્વેચ્છાચારી-ઓનું પરિણામ છે. પરમથ્યાણ ત્રિકાળજ્ઞાની આપણા મહાસમય સાંજકારોએ તેવાં આ માટે પણ ધર્મ' ધર્મ' કરાવી તેના ઉદ્ધારની વ્યવસ્થા રાખેલી છે. શુદ્ધ બ્રાહ્મણના સચાચથી તથા બ્રહ્મદત્ત્યા, માતૃમન આદિ મહાપ્રાપ્તના પરિણામે અત્યંત જાતિમાં જન્મેલા દેવ, ભગી, મહેતર ચમારો પણ પોતાના આમડા ચીરવાનો તથા મેહું ઉપાડવાનો ધંધો કરી, આમની જાદાર વસી નીતિ, નિયમ તથા સ્વચ્છતાથી રહી પોતાના માતાપિતાની સેવા કરતા થકા જો પ્રયુક્તામ રમરજુ કરે તો તેઓને પણ ઉદ્ધારણ ! આપણે દિ'દુઓ ધર્મ'સાંજની આજ્ઞા મુજબ-અત્યંત, રાજ, સુવર્ણ, રત્નરંગાને આજ્ઞા નથી તેથી તેઓને વિરેકાર થતો નથી પણ ભય'કર દોષો અને રોગોના ભોજ થતા અટકીએ છીએ. અત્યંત-જેનો ભુલથી સ્પર્શ થતા ઉચ્ચવર્ણના દિ'દુઓ આવી કહકહતી કંઠીમાં પછી કપડાં સદિત સ્વેચ્છાએ રંગાન કરે એમાં સુધારકોના કાળજી' કેમ ઉઠાય છે અને જ્ઞાનયા હુણી જણાય છે !

રૂઝદરઝો ! આપણા વર્ણ' અને આશ્રમને અજાણિત રાખનારા ચાર કિલ્લા છે: જ્ઞાતિબંધારણ, સ્પર્શના સ્પર્શ વિવેક હમ મર્યાદા અને જ્ઞાનજ્ઞાનની શુદ્ધિ; પરંતુ અત્યારે એ ચારેય હમને તોડી પાડી દિ'દુત્વને નહિબ્રહ્મ કરવા માટે ગાંધી, માલવિયા આદિ દાહના કહેવાતા સુધારકો, કેમિસ આંધ'સમાજો, એનીબીસ-નીઓ, બ્રાહ્મી સમાજોએ કેટલાક દેશી રાજ્યો તથા દિ'દુ મહાસમાજોમાં પ્રચારથી, બળાત્કારથી તથા કાયદાથી અતિ ખારે પ્રયત્ન સેવી રહ્યા છે. જ્યારે દિ'દુઓ વર્ષ દિ'દુત્વની દત્ત્યા કરે ત્યારે ખ્રિસ્તિ મુસલમાનો તથા વિધર્મી વિદેશીઓ સા માટે ક્યારા રાખે કે અર્થાત્ તેઓ પોતાનું પરિણમ વધારવા વકનો લાભ લઈ અત્યાચાર ગુનેગર એ રવામાવે ને.

તત્પરથાત્ ને ધારાસભાઓને સેવાની રાક્ષસી કહી ગાંધીપંથી કેમિસવાદીઓએ બદિષ્કાર કર્યો-કરાવ્યો હતો તેમજ પાછા તેઓ જોળામગ્ગા દિ'દુઓના મતો લઈ જાખવ તથા અને ત્યાં કરો જોળા કરાવવાની હલત ચલાવવાને બદલે તેઓ શારદાએકર, દુશ્કેડા, વર્ણાન્તર લમ દાષમામ બીલ, જુદા તથા મંદિર બીલ, અસ્પૃશ્યતા નિવારણ બીલ તથા અત્યંત મંદિર પ્રવેશ બીલ જેવા ધર્મ'બંસી કાયદાઓ દિ'દુઓને પ્રબળ વિરોધ દેવા છતાં પસાર કરાવવાની ને ચેષ્ટા કરી રહ્યા છે તેનું ભય'કર સ્પર્શ સંભાળીએ સમજાવ્યા બાદ તથા રાજ્ય બંધારણ ફેડરેશનમાં રાજી વિઠેટારીઆના કોઈપણ ધર્મ'માં દરેવજેપ નહિ કરવાના ૧૯૫૮ ના દંટેરાને કેવી રીતે લોપ કરવામાં આવ્યો છે, મુસલમાનોના ૧૪ પોઈન્ટો સ્વીકારી તેઓની સર્વત્ર બહુમતિ અને દિ'દુઓની લઘુમતિ કોમી મુકાદમાં કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે અને ગાંધીએ ને અલિડકરને ધારાસભાઓમાં અત્યંતેની ૩૦ બેઠક વિંધાવતમાં નહોતી આપવાની સ્વીકારી તે ગાંધીએ ઘરોડાની જેલમાં ત્રાચત્રો ટોંગ કરી રહ કરોડ દિ'દુઓના વડી અત્યંતેને ૧૪૮ બેઠકો આપનારા પુતા કરાર, માલવિયા, રાગેર, સર પુરોષોત્તમદાસની સદાયતાથી કરી દિ'દુ-ધર્મ'ની દત્ત્યા કરી છે તેનું રિજેક્શન કરાવી ઉન્મત્ત થયેલા અલિડકર વગેરે દશ દશ હબર માણસોના ખુલ્લી સમ્રાજ્ય વચ્ચે મુર્તિઓ તથા મનુરમુર્તિ જેવા પવિત્ર ધર્મ'સાંજને આજ લગ્યા દિ'દુઓનું ચોર અપમાન કરે છે. ત્રાવણકોર જેવા રાજ્યો પોતાના રાજ્યનાં દેવમંદિરો અત્યંતે માટે ખુલ્લાં મુખી ધર્મ'મર્યાદાનો નાશ કરે છે તથા સામ્યવાદીઓ ઇશ્વર, ધર્મ', મુડીવાદીઓ, જમીનદારો, રાજ્યો ઉચ્ચ નીચોને ભેદ વગેરે બાબતમાં રશિયાનો કેવા પિશાચનાદ પ્રસરી રહ્યા છે તેનું જીવ સારી રીતે વજાએ કળી દદ. ત્યારબાદ વજાએ એ બધા દુઃખ જાતનવમંથી ઉચારવા માટે ઉપાયો જીવવા જણાવ્યું કે તમે તે કહો આવી પરે છતાં પણ તમે સ્વધર્મ'થી વિમુખ ન જનતા. વર્ણ' અને આશ્રમ ધર્મ'નું વધાર્યું સ્પર્શ સમજ તેને આચરો. તમારા ત્રણ મટે છેવટે શુદ્ધિ તો પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે આવવાનાજ છે પરંતુ આવા સામાન્ય રાજ્યો માટે તેઓ પ્રકટ થવાને પરિશ્રમ ન લઈ શકે. આવે વખતે તમારેજ નેદ વિધાના અનુસીલનથી, અસ્તેચ અગ્રિરા, લ્હીમ, અલ્હુન અને બાખાસા નમરૂસા પેદા કરવા જોઈએ. પતિત સુધારકો અને ધર્મ'બંસી કેમિસવાદીઓને ધારાસભા અનિર્ણયાલિતમાં મડ ન આપતાં કદર સનાતન ધર્માભિમાની દિ'દુઓનેજ મત આપી મોકલવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ. દવે પણ એકજણ પેસો ધર્મ'દોષી નેતા નામધારીઓને ફરજાના કે થેલીઓમાં ન આપતાં ધર્મ'મદી સનાતની કાય'કર્તા-ઓનેજ દ્રવ્યની વધારાજી સદાય તમારે આપવી જોઈએ. જાઓમામ સનાતન ધર્મ'ઉદ્ધાર; સરેજી પાડ-સાળા તથા ધર્મ'વીર જોવા સ્થાપન કરતાં જોઈએ. સનાતન ધર્મ'ના દેનિક તથા અડારાક પત્રો ઘડી, નીડળવા દોષ તેને ઉત્તેજન-સદાયતા આપી સુધારક નાચિતોના છાપાઓને બદિષ્કાર કરવો જોઈએ.

પરિપદ વખતે તેઓનો પ્રયત્ન સામનો કરી આપે સનાતન ધર્મ અને હિંદુ જાતિની ચિરમ્ભરણીય સેવા બજાવી છે.

આપે સનાતન ધર્મ રક્ષાની પ્રવૃત્તિને વધારે દેશવ્યાપક બનાવવાને માટે હિંદના ભિન્ન ભિન્ન પ્રાંતોમાં પ્રવાસ કરી ઉગ્ર બ્રાહ્મણો દ્વારા ભોક્તૃમતબળ ભગૃત કરવા માંડ્યું. અધ્યયન અધ્યાપનમાં નિરત રહેતા શાસ્ત્રી પંડિતોને સ્વકર્તૃત્વનું ભાન કરાવી “સનાતન ધર્મ પત્રિકા” નામનું સાપ્તાહિક પત્ર ચાલુ કરી લેખો દ્વારા તીવ્ર આંદોલન કરવા માંડ્યું. સુબંધમાં સનાતન ધર્મ પરિપદ ભરવાનો પ્રયત્ન કરી, લાહોરમાં કોંગ્રેસના મેનાઓ સાથે સન ૧૯૨૯ માં વાટાઘાટ કરતા તેઓએ ધર્મમાં હસ્તક્ષેપ ન કરવાનું નહિ સ્વીકારતા કોંગ્રેસને અલ્ટીમેટમ આપી, પ્રયાગમાં કુંભપર્વ પ્રસંગે એકત્રિત થયેલા લાખો સાધુ સંન્યાસી મહંત મહાધીશોને સનાતન ધર્મની લખાવડ રચિતિનું ભાન કરાવી, અધર્મીઓની અધાર્મિક પ્રવૃત્તિ ખાળવાથે સુબંધ મ્યુનિસિપાલિટીની ચુંટણીમાં બખ્તે વખત કોંગ્રેસ પક્ષ સામે એકલા પડે મોટા ખર્ચે ઉમેદવાર તરીકે ઉભા રહી ઝૂંઝા અને ગુરુવાયુર, અંત્યજ મંદિર પ્રવેશ બીલ, પુના પેક્ટ તથા દ્રાવણકેાર મહારાજના અધાર્મિક હસ્તાન વખતે આપે પહેલ કરી જે અદ્વિતીય બીરતાલરી લડત ચલાવી છે તેને સાફ સમરત હિંદુ સનાતની પ્રજા આપની સદાને માટે ઋણી છે.

આપનો ઉત્સાહ અદ્ભુત છે, આપની અડગતા મેરુ સમાન છે, આપનું ધર્મ પ્રતિદાસ તથા રાજનીતિ વિષયક જ્ઞાન અત્યંત ગહન અને તલસ્પર્શી છે. હમણાંજ આપ ઠાઠિયાવાડ, યુ. પી., બંગાળ, સિંધ, ગુજરાત તથા કચ્છમાં ઠેકઠેકાણે સનાતન ધર્મની પાંચ માસ પૂર્વે અતિ અનુકરણીય ઉપયોગી પ્રવૃત્તિ કરી લાવનગર પધારા છે તેનો અહમ્મદીય સત્કાર કરતાં અમને પારાવાર હર્ષ થાય છે. ગાંધીજી ખર્ચે, અનેક શારીરિક કષ્ટો વેળી, જીવના મધુ જોખમે આટલી અગાધ પ્રવૃત્તિ અને પ્રવાસમાં મધુ આપે હિંદુ જાતિ ધર્મના ઉદ્ધારથે “સનાતન ધર્મ” અને હિંદુ સંસ્કૃતિના ઉદ્ધારની યોજના” એ નામની ૮૧ પ્રલેસકેપ પૃથ્વી સર્વોગ સંપૂર્ણ અહમ્મદીય યોજના ધરી ઠાઠી સમરત સનાતની જનતા સમક્ષે ગુજરાતી, હિંદી અને અંગ્રેજી ભાષાદ્વારા ચૂકવા ધારી છે તે વિચારતાં અમારા આશ્ચર્યની સીમા રહેતી નથી અને હર્ષનો અતિરેક થાય છે. અમારે નિઃસંદેહ્યપણે કહેવું પડે છે કે આ યોજના એ હિંદુ પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરનારી આજની ભગવદ ગીતા, ભગવત્ કે મહાભારત સમાન છે માટે સનાતન ધર્મ પ્રેમીઓએ તેને તુરંત અપનાવી લેવી જોઈએ.

આપની આવી જાતિ ધર્મ સંસ્કૃતિ તથા દેશના ઉદ્ધારની ઉત્કટ મહત્વાકાંક્ષા, ધ્યેયમાં અવિચલ થકા, અપૂર્વ હિંમત તથા અખંડ પ્રયત્ન પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા શ્રીહરિ સત્વર પાર પાડે અને તેમાં સમગ્ર સનાતની જનતા મન વાણી કર્મથી સાથ આપી કૃતાર્થ યામ એવી ભાવનાસહ અમે આપને નિરાગી ધનધાન્ય સંપત્તિ સુખી અને દોષધીયુષી ઇચ્છી આવા આદરણીય પ્રયાસ બદલ આપને પુનઃ અભિનંદન અર્પાએ છીએ. તા. ૧૧-૩-૩૭ ગુરુવાર.

શ્રી મહાલક્ષ્મી માતાનો વડો,
લાવનગર.
મહા ચિવરાત્રી સં. ૧૯૯૭.

}

બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્મા
શ્રી ગાંધીર શર્મા
પ્રમુખ, શ્રી હિંદુ સનાતન ધર્મ સભા.

શ્રીરંગ.....આનંદ રંગ.....નયરંગ
શ્રી સનાતન ધર્મરક્ષક, દેશદાઝરા, શૂરસાક્ષર, શ્રીમાન્, ધીમાન્, સાંગાણીજ નારાયણજ
સુર્યોત્તમને શ્રી ભાવનગરની સનાતન ધર્માવલમ્બી પ્રજાસમાજે પ્રદાનિષ્ઠ મહાત્મા શ્રી
ગ'ભીરશંભાજીના પ્રમુખપદે ભાવભર્યું અભિનંદન પત્ર સમર્પ્યું તત્પ્રસંગે ગવાએજું

કાવ્ય

: હા ૬ રા :

આજ અમારે આંગણે, બહે પધાર્યાં આપ, સત્ય સનાતન ધર્મની છાપા છો છા છાપ—૧
અમૃતવાણી આપની, સર્વિ અમૃતધાર; વીરત્વ ત્રિલસે અંગમાં ઉરવા ધર્મોદ્ધાર—૨

: હા ૬ રા :

ઓ વીરનર! ઓ વીરનર! છા કારણે રૂં કેસરી, રણક્ષણે રે વિકરાળ, બહે દુષ્ટ હંધિયા યરયરી;
છા સત્યનો ખેલી, ખરે ખેલી રહ્યો રણ આંગણે; હા! વીરદાહ વગાડી, સાંગાણી સુપત નારાયણે—૧
આ શ્રી સનાતન ધર્મ' કેરે વદાણે ચોલાં ખાય છે, બદાંદર નાવિક સદાય વિજ્ઞાં ત્યાં અપડાય છે;
આ તરફથી રાક્ષા તણાં વસમા પ્રદારો ધાય છે, સંકટ તણાં મહાસાગરે અતિ વિષમ વાણુ બંધાય છે—૨
દે! બ્રાહ્મણોને, ક્ષત્રિ, વૈશ્યો મોદમસ્ત બની ગયા, છા શ્રી સનાતન ધર્મ' અવળા માર્ગે માંડી વણી રહ્યા;
પોતેજ પોતાને બહે નિજ ધર્મને દાયે દણે, એવા સમયમાં રંગ રાખ્યો એક આ નારાયણે—૩
હુકમો મહા રણ ક્ષેત્રમાં, નિજ બાદુલગને અપ્રથમે; કોની તમા ધરતો નથી, એ અડમ છે નિજ નિયમે;
દેહ ભરેને વાતવાસિ ધર્મ' મેરા રક્ષણે, એડું અચળ પ્રવ' શુદ્ધ લીધું વીરનર નારાયણે—૪
સંસારના સુખમાં તન્યા, વાણી તણાં રાક્ષા સન્યા, યા હોમ કરી રણમાં ચડ્યો, તો વિનયના ડંકા બન્યા;
સમજાવી છો છા બહુ કોની વીર વેધક વાણીમાં, નહીં તો અરે આ સનાતન ધર્મ' હુલત વાણીમાં—૫
વારી જનેતા ધન્ય! પ્રસન્નથી વીર બાળક હજારમાં, રણરંગના ધા જીવતો કોનો અડમ અમ દુઃખમાં;
“ખાદા ખસે, દાંડા નહીં” સંકલ્પ એ હરમાં મળે, સંરક્ષણ જીવન ધર્મનું આ માઈપુર નારાયણે—૬
આજે વધાવે છે તને, આ પૂરના નરનારીઓ, તન મન બને ધન દો સમર્પિ' ધર્મ', તેજ કમારીયો;
દળ-પ્રબળમાં રે હોટ રૂં રરીયા વિરોધીના દણે, અવતાર કીધો સફલ શ્રી સાંગાણીજ નારાયણે—૭
આ પત્ર અભિનંદન તણો કર્તવ્ય કેરે ચિત્ત છે, ઓ! વીર બંધાવા તન ચારિત્ર વિચિત્ર પણ સુપરિત્ર છે;
શિવરાત્રીમાં આ અર્ધિએ હરભાવ ઉત્કટ આણીને, શ્રી સાગ્ય લીધુંયુગ્ય રાખો એક નર સાંગાણીને—૮

: હા ૬ રા :

સાંગાણીજ સિંહ છા, પ્રેમ સદા પડકાર સત્ય સનાતન ધર્મનો, રૂં છા રક્ષણ દાર.

ભાવનગર,
મહાશિવરાત્રી, સં. ૧૯૯૩ ગુરવાર. }

શ્રી. સનાતન ધર્માનુયાયી,
રેવડારકર વાલજી બધેકા.

જગદ્ગુરુ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પ્રાકટ્ય મહોત્સવ નિમિત્તે જાહેર સભા.

સિદ્ધપુર. શ્રીગોપાલકૃષ્ણ સનાતન પ્રજાચર્યાશ્રમ સંસ્થામાં જૈન જ્ઞ ૧૨ શુક્રવારે સાંજે
સાત વાગ્યાથી દસ વાગ્યા સુધી જગદ્ગુરુ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પ્રાકટ્ય મહોત્સવ નિમિત્તે જાહેર
સભા ભરાઈ હતી. અનેક પ્રકારનાં તોરણ, પતાકા, ચત્રોત્ક પટ્ટા, સુવર્ણપાત્ર તથા શિષ્યકક્ષાથી ભરપુર
બળ્ય મંડપમાં મળકુર, સભાએ રવાન લીધું દર. તેમાં શ્રી. રા. રા. મધુકમાર શિ. રૂઢિસાઈ દેડમાસ્તર
સા. એમ. એ. શ્રીમાન્ સાંગીજ શંકરાવલજી, રા. રા. શ્રી. રોક શ્રીમનલાલ ત્રિવેદી તથા શ્રીમાન્
રોક ત્રિવેદીસ બાલુમાઈ વિશેષ આગેવાન સાક્ષરો તથા સદૃશદરેશ અને સનાતનીઓએ દાંતરી આપી
હતી. સમાનું કાર્ય રાજ પર્વા અત્યુચ્ચ પીઠ ઉપર પધરાવેલ શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞજીની પ્રતિદ્વિત્તું વેદિક વિધિથી
પૂજન, બ્રહ્મચારીઓનું વેદાધ્યયન તેમજ સંજીવ સાથે શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞ સ્તવન થયું દર. ત્યારબાદ વિ. લાલ-
શંકર મ. ઉપાધ્યાય “સાદિત્ય તીર્થ” પોતાના ભાષણમાં શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞજીનું પ્રતિપાદન કરનાર અનેક

શ્રુતિ વાંકમાં કન્યાની તેમને સંપ્રદાય તથા ભાવામાં જણાવી શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞાલ વેદ પ્રતિપાદ છે, તેમજ તેઓશ્રી અનાદિ કાળથી નિત્ય બ્રહ્મવૃદ્ધિમાં વિરાજે છે વિગેરે જણાવ્યું હતું વિદ્યાર્થી નરવરચાર ઈશ્વરવાદે પોતાના ભાવણમાં શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞાના પ્રાકટ્ય સંબંધી અનેક ચમત્કાર પૂર્ણ ધરનાએ, પણ વાં શ્રોતાઓને શ્રીવદ્ધિમાધીરા ચરણચરણ પરાયણ કર્યા હતાં વિદ્યાર્થી રતિલાલ-છગનલાલ “સાદિત્ય તીર્થ” પણ પોતાના ભાવણમાં નૃપજીવેવરાળની સમામાં, અન્ય સર્વ આચાર્યો સાથે યથેચ્છા, “શુદ્ધદેવ સિદ્ધાન્તની અકાટ્ય દલીલોને સમજવતે શ્રીવદ્ધિભાષ્યાચંને” સાચાં તથા તેઓશ્રીને કનકભિષેક સંપૂર્ણમાં વર્ણવ્યો હતો. એમ વિદ્યાર્થીઓનાં ભાવણે પુરા થતાં અન્ય સર્વ વિદ્યાર્થીઓએ મધુરાષ્ટક રતોત્રને વાદ સાથે સુસ્વર કંઠે ગાઈ શ્રોતાઓને માનસ પરિશ્રમ દૂર કરવા સાથે ભગવદ્દસમાં વધારે કર્યો હતો ત્યારબાદ શ્રીમાન શાસ્ત્રીજી ત્રિકમવાલ મૂ. ઉપાધ્યાય “શુદ્ધદેવવિચારદે” શ્રીવદ્ધિભાષ્યાચંને સ્વરૂપ લક્ષણ અને કાર્ય લક્ષણ વર્ણવતા “સોમ્વર્ધ” પદનો વારંતરિક અર્થ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે સચોટ છતાં રહેલા અને રસમય ભાષામાં વર્ણવતા શ્રીવદ્ધિભાષ્યાચંને આનન્દમયત્વ અને સર્વ ક્ષણદાતૃત્વ સપ્રમાણ અને સદૃશાન્ત સમર્પણું હૃદય પછી પણ શ્રીવદ્ધિમાધીરાને નયનચક્ર સચ્ચવર્ધ સંગીત વિદ્યાર્થીઓએ આપા બાદ મજાકર સંસ્થાના મંત્રી શ્રી હમીયોસંકરજી શાસ્ત્રીએ શ્રીમદ્દાચાર્યશરણોપદેશ સમજવતાં સર્વેએ સ્વધર્માચરણ ચંપાસક્રિ કરવું પરંતુ વિધર્મથી તો સર્વથા અગ્રા ન રહેવું, કદાપિ બહિર્ગુપ્ત ન થવું એ ચવારી તો કાલ પ્રવાહમાં તણાઈ જવારો વિગેરે સમજવી અજ્ઞા. પ્રમાણે સર્વ સંસ્થાને ઈર્ષ્યાનાનન્દ આપ્યો હતો ત્યારબાદ વિદ્યાર્થીઓએ અપસિદ્ધાન્તરલિત શાસ્ત્રાચંમય સંવાદ જાળવી જાળવી જમત સાથે જ્ઞાન પ્રકટ કર્યું હતું શ્રીમાન પંડિતજી નરનાય ઝોપાલજી પેરેરાજી સમાનું કૌંય જેઠું પેદા થયેલ પોતાને હાર્દિક અત્યાનંદ નહોતું કરતાં જણાવ્યું હતું કે:—“વિદ્યાર્થીની સમા શીવાય આવે આનંદન આપે.” તેઓશ્રીએ પણ શ્રીવદ્ધિમાધીરાના શુભાનુવાદ કરી પ્રાકટ્ય મંદોત્સવને સફલ માન્યો હતો અને સંસ્થાના મંત્રીજી શ્રી હમીયોસંકર જાંજીજીએ ઉપસંહાર કરતાં પધારેલા સર્વ સંસ્થાનો આભાર માન્યો હતો ત્યારબાદ નજદગુરુ શ્રીવદ્ધિમાધીરાના નયનાદ સાથે સમા વિસંજન પઈ હતી.

વિક્રમની ઓગણીસમી શતાબ્દીના શુજરાતના મહાન તત્ત્વજ્ઞાની અન્યકર્તા અને કવિ સમ્રાટ શ્રીદયારામભાઈના વિદ્યાગુરુ મહાન ભગવદ્ભક્ત શ્રીધૃષ્ટિધારામ ભટ્ટજીના

આંતર ઉદ્ગાર.

આ સંગ્રહ પ્રાચીન હરતલિખિત અન્યનો હોઈને મહાનુભાવી ભગવદ્ભક્ત શ્રીધૃષ્ટિધારામ ભટ્ટજીએ પુષ્ટિમાર્ગના તત્ત્વપૂર્ણ રહસ્યોને તદ્દન સરળ ભાષામાં વર્ણન કરેલ છે અને સંપ્રિદાયિક શ્લોકિયમાં વિકટ અશ્રોની ગુચ્છ ઉઠતો પ્રસંગો આ પુસ્તકમાં વાંચવાથી “વૈષ્ણવ સંગ્રહાય” આ અસાર સંસાર સાગર તરવામાં એક મહાન સાધનરૂપ છે તેનું અચ્છી રીતે દિગ્દર્શન થશે તેમજ તેમના આદર્શ સિદ્ધાન્તો જનસમૂહ સમક્ષ આર્કર્ષક ભાષા શૈલીમાં ગોદવાએલા હોવાથી આખાલ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષને પુષ્ટિપથના પ્રવાસમાં આશીર્વાદાત્મક છે. તેઓશ્રીના એક એક ઉદ્ગારમાં જીવાત્મા નિઃસાધનપણે ભગવદ્ગિયન સુખ અનુભવવા તલપાપક થઈ રહે એટલુંજ નહિ પણ તેમના હૃદયપ્રદેશમાં ભગવદ્દલીલાની વિચારયુક્ત સરિતાનો દિવ્ય પ્રવાહ “ભગવદ્ગુપ્તસંગ્રહ” માર્ગનાં કાંઈક ઉપર લાવી મુકી પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરાવે નહિ. દરેક વૈષ્ણવોએ પોતાના ઘરમાં આ પુસ્તક રાખવા લાયક છે. ન્યોછાવર માત્ર ચાર આના-ટપાવ-ખર્ચ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું—

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.

અનુક્રમણિકા.
ભાદ્રપદ, સંવત ૧૯૯૩.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧. શુશિષ્યસંવાદ...	...૧૭૭	૯. વાર્તાસાહિત્ય ...	...૨૨૫
૨. વિનયમયત્રીસી ...	...૧૯૧	૧૦. જીવન અને કવન ...	...૨૨૮
૩. શ્રીદયારામભાષા...	...૧૯૫	૧૧. મુજરાતના દયારામભાષા ...	...૨૩૦
૪. રસિક ભક્ત ...	...૨૦૭	૧૨. વૈષ્ણવની વાત ...	...૨૩૨
૫. માહાત્મ્યગાન ...	...૨૧૩	૧૩. સાહિત્યસત્કાર ...	...૨૩૫
૬. દયારામભાષા અને સાહિત્ય ...	...૨૧૫	૧૪. લીલાવૈયિગ્ય ...	...૨૩૬
૭. વાણીમાં અવગાહન ...	...૨૧૮	૧૫. સમાચારાદિક ...	...૨૪૦
૮. ભાગવતગાન ...	...૨૨૨	૧૬. જગતનો પ્રવાહ...	...૨૪૪
		૧૭. અર્ચાપત્રો ...	...૨૪૫

બે હજાર પૃષ્ઠો

શાયલ ૧૬ પેજ સાદજીનું બે હજાર પૃષ્ઠોનું સાંપ્રદાયિક સાહિત્ય
માત્ર બે રૂપીઆમાં.

[૮. ખ. ૮-૧૪-૦ જીડ.]

ઈતિહાસ.	રતોત્રપાઠાદિ.
૧ પુષ્પિમાર્ગનો ઈતિહાસ ૦-૮-૦	૧ પંચાવન પાઠો ૦-૩-૦
૨ શ્રીગોકુલેષજીનો માલા પ્રસંગ ૦-૧-૬	૨ સર્વોત્તમ રતોત્ર ૦-૪-૦
૩ શ્રીપુરુષોત્તમજીનું ચરિત્ર ૦-૪-૦	૩ આટલું તો કરજોજ ૦-૧-૦
૪ જીવલંકા મહાકાવ્ય ૦-૪-૦	૪ ગીતાનો ૧૫ મો અધ્યાય ૦-૨-૦
૫ મહાનુભાવ ભક્તો ૦-૩-૦	૫ દયારામવાણી ૦-૨-૦
૬ વૈષ્ણવ નરેશ ૦-૩-૦	વચનામૃતાદિ.
૭ ચિત્રાવલી ૦-૪-૦	૧ વચનામૃત (૫૦૦લાંબામાં) ૨-૬-૦
૮ અરપૂષ્પોદ્ધાર ૦-૧-૬	૨ રસાલય મૃદરસ ૦-૬-૦
અર્ધા.	૩ આંતર-ઉદ્ગાર ૦-૪-૦
૯ મનભાષાસાહિત્ય ૦-૧-૦	૪ પ્રશોત્તરવિચાર ૦-૪-૦

ઉપરનું સાહિત્ય બાલમ, વૃદ્ધો, વિદ્વાનો, બહેનો, બધાએને માંત્રાધારિક જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ કરાવનારું છે. એની મૂળ કિંમત ઉપર મુજબ નણુ રૂપીઆ છ આના ધાયા છે પણ આવતી પ્રજાધિની સુધીમાં માત્ર બે જ રૂપીઆમાં મળશે. આ કાર્યોલયના પુસ્તકોન કિંમત 'મરતા સાહિત્ય' કરતાંએ એછી છે. ચારચાર ગણી કિંમત રાખીને, મોઢ દરેટકોન દરેટીએને ઉધા પાટા બધાવીને એધો કિંમત કરવાનો પાખંડી દંભ આ કાર્યોલયમાં નથી થોડાન સદ વેચવાના છે.

શુદ્ધોદ્ધૃત કાર્યાલયમાં અથવા

ડે, શ્રીદેવકીનંદનનિવાસ-રેલેશન પાસે મણિલાલ મેન્ડન માળે, અમદાવાદ.

॥ श्रीविभुयदनानलाचार्य विजयन्ततमाम् ॥

વર્ષ ૧૨.

અંક ૬

શુદ્ધાદિત

ભાગ ૫૬,

અને

શ્રીવૃષભાષ

સં. ૧૯૨૩.

શુદ્ધિતમાર્ગ

૪૫૩.

॥ શ્રી ગુરુભ્યો નમઃ ॥ શ્રીગોપીજનવલ્લભાય નમઃ ॥ શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥

મહાનુભાવ કવિસમ્રાટ ભક્ત દયારામભાઈ રચિત

ગુરુશિષ્યસંવાદ

અથવા

આત્મકથા

સાંભળો વિનંતિ શ્રીગુરુરાયજી ક્યાંથી ઉપની અવિદ્યા માયજી—૧
જીવ શિવ ઠાવે નિર્માયાજી, હરિહર બ્રહ્મા ઠાવે જ્ઞાયાજી—૨
કોહોનો કોષો એ સંશ્ચાદજી, કૃપા કરીને કોહો નિરધારજી—૩
ગુરુ નારાયણુ દીનદયાળજી સંશય મારાશે સ્વામી ટાળોજી—૪
સમરથ સ્વામી તું અવિનાશજી તેમાં હું આગ્યો તમારી પાસજી—૫
હોણતું પામ્યો શરણ તમારજી એ દુઃખ ટાળો સ્વામી અમારજી—૬
જન્મમરણવશ અતિ વિશુદ્ધોજી હરપના કાલવમાંહે ખુતોજી—૭

દાંજી

હરપના કાલવ માંહે ખુત્યો, નવ લહું ઉદાશ;
ક્યમ કરી છુટિયે, યુખ દુઃખ આશાપાશ—૮
લક્ષ ચોરાથી રહવગ્યો, પ્રકૃતિ દેરે અંગ;
લોગ બહુવિધ ભોગવ્યા, તે રોગ બ્યાપ્યા અંગ—૯
ત્રિવિધ તાપે પરલગ્યો. આગ્યો તમારી પાસ;
કૃપાદે અમૃતવૃષ્ટે દેશે તેદનો નાશ—૧૦
ન્યમ વનમાંહે એકલો, ભુલ્યો પંથી વાટ;
વોલાવાને આગળ કરે, તો ઉતરે દુર્ધટ ઘાટ—૧૧

આંગળ નદી પૂર વહે, નબ્ધ જાણીયે ઉતાર;
 તે જાણીતાને અનુસરે તો તરી પામે પાર૦—૧૨
 રાગિયો રાગે ગર્યો, દુર્બલ થયો દેહ;
 શુદ્ધ વેદ ઉપચારતાં મમાધિ થાયે તેહ૦—૧૩
 તું વળાયો તું નિજામો, વેદ તું માળાપ;
 આ દીનને દયા કરી, ટાળો ત્રણે તાપ૦—૧૪
 ઉપાસના અહનિશ કરે, શરણ પામીને રહું;
 શ્રીશુરકૃપા કરી કહો તે મનકમ વચને હું ગ્રહું—૧૫

કડવું ૧

જ્ઞાન શુર કહે સુણો શિષ્ય ઉપદેશરે, શબ્દાતીત છે દેવેશરે. ૧
 ઇચ્છા ઉપની રમવા ભૂપરે, માયા અવિદ્યા કારણ રૂપરે. ૨
 જ્યમ બીજ પૃથિવી પર્જન્ય વુઠેરે, મહીજલયોગે અંકુર ઉઠેરે. ૩
 અંકુર ને જે કોમલપત્ર રે શિવજી ઉમીયા એહ વિચિત્ર રે. ૪
 તરુવર પ્રપંચ જડ સંસાર રે, સુલશું બીજ છે ફલ મોહારરે. ૫
 તે પાંખીએ શોધી જાણીરે, શાખા જોતાં બીજ ન પામે રે. ૬
 જાણ્યા વિના ન જાણે જમરે, ડાળે લમતાં ઉપજે દૈશ્વમરે. ૭

ઢાળ

ડાળે લમતાં શ્રમ હોયે, નવ પામીએ વિશ્રામ;
 આવાગમન તો છૂટીયે, જો મળે અંતર રામ. ૮
 દેહ મધ્યે દેવ છે, કાં જુઓ ગાહારે ભૂર;
 મૃગજલનાં ઝાંજુઆં જુડી તૃપ્ત્યા પૂર. ૯
 પાહાણ હોહને ચમક મળતાં સદ્ય પ્રગટે વર્ણિ;
 ત્યમ ત્રિવિધ સંગે અનુસરે, બહુતાપ લાગે મંન્ય ૧૦
 યશ શોભા કીરતિ કારણે કરે છે બહુ કર્મ;
 તેહતું તતુ ભમે જુહુ સુક્ય મિથ્યા શ્રમ. ૧૧
 ઇન્દ્રિય મનનો પ્રભાવો સર્વ વિષ વાંછે લોગ;
 બ્રહ્મ રસ વૈરાગ્ય ઔપધિ, નિગમે ભવ રોગ. ૧૨
 મંસાર સાગર મોહ જલ કલ્પના લહેરી હોય;
 વિવેક વેડિ જ્ઞાન શઢ તતક્ષણ તરીયે તોય. ૧૩
 યોવન વન અહંકાર પર્વત આશા મોટી મોહ્ય;
 સદૃશુર વચન વિચારતાં તે સુગમ મારગ હોય. ૧૪
 તે સુગમ મારગ હોય સદ્યજે જમ્મે તે જાણે ભૂર;
 અજ્ઞાન નિશા તો શમે જો જ્ઞાને પ્રગટે સૂર. ૧૫

કહેવાં ૨

શિષ્ય કહે ગુરુજી એવું સત્યજી, અજ્ઞાન નિશા કયમ ઉત્પત્યજી. ૧
કનકને કૈહિ પેર કાચ ન લેદેજી, પરમ પુરુષ સર્વ બંધન છેદેજી. ૨
અવિગત તે કયમ થાયે અજ્ઞાનીજી, આશા તૃષ્ણા કોણે માનીજી. ૩
અહો અલક્ષ તે કલ્યાણ ન લાયજી ચૈતન્ય તે કયમ મૂરખ થાયજી. ૪
નિગમ કહે એ નર નિષ્કર્મજી, સુખદુઃખ કહેને લાગે બ્રમજી. ૫
અજર અમર અકલ અરૂપજી, કોણે ધરીયાં નાનાં રૂપજી. ૬
તે બ્રમ ટાળો શ્રીગુરુ નાથજી, પ્રેમે પૂછ્યું જોડી હાથજી. ૭

ઠાળ

હાથ જોડીને પુછિયું તે બ્રમ ટાળો ભૂપ,
આ દીનને કયા કરો દેવલ નિજ સ્વરૂપ. ૮
સંસાર કેરૂં મૂલ શું રે, રહ્યું કવણુ આધાર,
એહના કવણુ માત ને તાત કવણુ કોણુ પરિવિસ્તાર. ૯
યોવન જરા કોહને વ્યાપે? કોણુ પામે મૃત્યુ,
હર્ષ શોક ને દિવા રજની કેમ હોય નિત્યાનિત્ય. ૧૦
પિતા પુત્રને મિત્ર વેરી કેમ ઉપરો? ક્યહાં જાય ?
સદિ સર્વ પ્રલય થાતાં શિવજી ક્યાંકાં સમાય ? ૧૧
કોણુ કારણુ ઉત્પન્ન કોણુ, સ્થિતિ કોણુ નાશ ?
એ સર્વ જાતાં ઉગરે તે કહો હરિ અવિનાશ. ૧૨
નિદ્રાએ કોણુ આવર્યું સ્વપ્ન કોણુ દીઠ ?
અદ્ભુત કયમ વિસ્તર્યું, બ્રહ્માંડ પૃથિવી પીઠ ? ૧૩
દેશગામ ને નગર નાના કોણુ ક્યાં નવખંડ ?
નર વૃક્ષ વેલી પશુ પક્ષી કોણુ રચ્યું બ્રહ્માંડ ? ૧૪
સ્વામી હું તમ શરણે આપ્યો; શ્રી ગુરુ સંશય ટાળો,
સકલ સિદ્ધિ દાતા તમે કહોવો, લાઠ માહારાં પાળો. ૧૫

કહેવાં ૩

ગુરુ કહે સુણુ વાત શિષ્ય અમારી રે, જેનું પુછે તે કહું વિસ્તારી રે. ૧
જયમ નજ નિર્મલ વાદલ છાય રે, ત્યમ એ નરને અજ્ઞાન થાય રે. ૨
તન મળતાં ખૂટવાને રે, પ્રકૃતિ સંગ અવિધાને માને રે. ૩
અગ્નિયોગે જોલને બાળે રે, કુંદન યાએ કલમપને ટાળે રે. ૪
વૈરાગ્ય વહિન અજ્ઞાન જાયે રે, વિવેક વિચાર નિર્મલ થાયે રે. ૫
બ્રમર ગધિ લમતે લાસે પ્રકૃતિ ન જાણે આત્મા પાસે. ૬
નાટક માંડ્યું જયમ નટકાર રે રૂપ ધરે તે નર ને લે નારી રે. ૭

દાળ

રૂપ નર નારીતણાં એ નટકાર અનેક, રૂપ બ્યાહારે સંવરે ત્યાહારે નિર્ગુણ નાયક એક. ૮
 નિદ્રાવશ એ સ્વપ્ન માંહે સંયોગ લોગવિલાસ, બ્રમે ભુલો લોગવે મુખદુઃખ આશાપાશ. ૯
 સંસાર કેરું મૂલ જોતાં લાધશે તુજપાર, સંસય તારો છુટતાં એ સાચા અવિનાશ. ૧૦
 પ્રકૃતિને, સન્નિધાને ઉપચો વિસ્તાર, સંયોગે બેહુ એક ઘાતાં પામીયે નિસ્તાર. ૧૧
 કાંતમણિ ને સૂર્યયોગે અગ્નિ બાળે વન, સ્નેહસુધા જ્ઞાન પ્રગટે નિર્મળ ઘાયે મન. ૧૨
 હૃયં શોક ને દિવા રજની મિથ્યા ભાસે એક, જન્મ જશ તે આવે ભયે મૃત્યુ પામે દેહ. ૧૩
 આ બ્રહ્મજલ માંહે જંતુ સઘલા સુષિલેદ, વિવયધારી મોહ પામ્યા કરે સત્યનો છેદ. ૧૪
 કરે સત્યનો ઉચ્છેદ સ્વામી ભેદ શુણ તે અનુસરે,
 સદશુર વચને બ્રમ લાગે તો જંતુ સઘલા નિસ્તરે. ૧૫

કેડવાં ૪

સદશુર કયમ ભાગે બ્રમજી, ષટદર્શનના જુગુઆ કર્મજી. ૧
 શિવ દર્શન કહે ધરીયે ધ્યાનજી, સાંખ્ય સંન્યાસી કરે જપ સ્નાનજી. ૨
 મીમાંસા વિપ્ર કરે પટ કર્મજી, જૈન ને જીવદયાનો ધર્મજી. ૩
 બૌદ્ધ કહે એકાકારજી, આર્વાકી કહે શૂન્યાકારજી. ૪
 દર્શન સઘલે બ્રહ્મ વિચારજી, કહો સ્વામી હવે શું નિરધારજી. ૫
 વેદાંતી કહે કેહવો ધાયજી, સિદ્ધાંતી કયહાં ત્રમળયજી. ૬
 આત્મજ્ઞાની તે શું ઉપાસેજી, પરબ્રહ્મ તેહને કેહવો ભાસેજી. ૭

દાળ

પરબ્રહ્મ તેહને ભાસે, નહિ વર્ણ રૂપ ને નામ,
 માયાવી એ કયમ થયો ? નિઃસંગ આત્મારામ. ૮
 પેર્યં પેર્યંનો પાપંડ સ્વામી શુર શિષ્ય એ અનંત,
 અજગો કહિને દાખવો મને બ્રહ્મજ્ઞાન સંત. ૯
 સ્વામી મુળને પ્રીછવો, આત્મજ્ઞાનની પેર્યં,
 કૃપા કરીને પ્રભુજી સુને તુજ સરખો કર્યં. ૧૦
 તું શુરુ જૂં શિષ્ય સ્વામી એ ભેદ ભાંગો દૈત,
 ગલિત વચને ગર્ભ ગળે, બળો એહ અનિત્ય. ૧૧
 તું દયાશુ જૂં દીન દેખીએ, ટાળોને એહ બ્રાંત,
 આત્મા પરમાત્મા જાહુ કરે ત્યાંહાં એકાંત. ૧૨
 જપ તપ તીર્થ દયા દાન પાળી આચાર,
 અહંકાર તેહ ધકી વાધે ન પામીયો નિસ્તાર. ૧૩
 એ સર્વ કરતાં શ્રમ પામ્યો આવિયો તમ પાસ,
 તમ ધકી દૈત છટીયે, મુજ એ દેહ વિશ્વાસ. ૧૪

સુજ એહ દેહ વિશ્વાસ સ્વામી અંતયાંત્રી કથમ મજે ?

શ્રી શુર કૃપા કરી કહોયે દૈત બુદ્ધિ સઘળે મજે ?

૧૫

કહવાં ૫

વાર પ્રશ્ન ક્રીધુ' શિષ્યપુત્રે, એ પ્રશ્ન પુછે મહા અવધૂતરે ૧
તાહારી બુદ્ધિને લીધેરે બ્રહ્મવિદ્યારે, દૈત કલ્પના ગઈ અવિદ્યારે ૨
અંજને' ઉપન્યો પરમ ધેરાચરે, કરવા હાંટે દૈતને ત્યાગેરે ૩
દર્શન ત્યાંહાં લગી સઘળાં સત્યરે, જ્યાંહાં લગી હું મહારાની માત્યરે ૪
માહકે રૂઢં એહનું કુદૂરે, ત્યાંહાં લગી સઘળું કર્તવ્ય બુદ્ધ્યુરે ૫
એ સર્વ સમું જ્યાહારે બાસેરે, ત્યારે સઘલે અવિદ્યા નાસેરે ૬
આત્મજ્ઞાની તેહને કહીયેરે, પદ દર્શન માહે સંમરસ લહીએરે ૭

હાળ

સમરસ લહીયે પરમાત્મા નવ્ય ભેદ દષ્ટે, ભેય, ૮
વહે ન નિધે દોષને બ્રહ્મજ્ઞાની ક્ષોય. ૮
પૂર્વ પશ્ચિમ જ્યાંહાં છે ત્યાંહાં ઉપાધિ અજગી થાય, ૯
ધ્યાન મસ્તકે ઊર્ધ્વ દષ્ટે આપ આપ માંહે સમાય. ૯
કાષ મધતાં હુતાશન જ્યમ પ્રગટ થાએ કાંત, ૧૦
સ્વકાષ જાળે ધુસ ટાળે પરમાત્મા એકાંત. ૧૦
હૃદય દધિ છે જ્યાંહાં લગી ત્યાંહાં લગી તત્ત્વ મધ્ય તોય, ૧૧
પાત્ર નેત્ર રવિ મધતાં નવનીત અજગું હોય. ૧૧
તત્ત્વ મધ્યે તકા છે ત્યાં લગી, ઉપજે જત, ૧૨
બ્રહ્મ અગ્નિ તાવતાં સમરસ ધૂત અનંત. ૧૨
દેહ બુદ્ધિ એ આત્મા આવરણ આશાપાશ, ૧૩
સ્વચ્છંદ સુદ્ધિ પ્રવર્તક પરમાત્મા અવિનાશ. ૧૩
સિંધવ સિંધુ મેલતાં એ લે નામ ને રૂપ, ૧૪
કલિણ મન ગળી ગયું તેથી આદિ સ્વરૂપ. ૧૪
યયું આદિ સ્વરૂપ સ્વામી જીવ જીવની માંહી જળ્યો, ૧૫
શુર લક્ષ લાગ્યો ભેદ લાગ્યો, શિષ્ય સદ્ગુરુમાં જળ્યો. ૧૫

કહવાં ૬

શુર લક્ષ લાગ્યું ધરિયું ધ્યાનજી, હું ને મહાકે ગયું અજ્ઞાનજી ૧
કોટિ દિવાકર પ્રગટયું તેજજી, હકી ગયું ને આવ્યું સદેજજી ૨
ઉન્મનીને ઘેર આસન વાળ્યુંજી ચિત્ત ચિદાનંદ સમ રસ ગાળ્યુંજી ૩
જીવ જીવ પરબ્રહ્મને મળીયોજી જન્મ મરણનો સંધે ટળીયોજી ૪
મહારે તાહારે ભાગો વ્યક્તજી દેહ છતે યથો જીવનમુક્તજી ૫
જ્ઞાને છેલી માયા જતજી નિર્મળ નલ ઉતયો આ ભાલજી ૬
જીવ ત્યાં વેરી કરતા દ્રોહજી મન છોદ્રિયનો કયો વિષોદજી ૭

ઢાળ

વિછાડ પડીયા મિત્રને સર્વ મળી તે તે હોય,	
ઘણા દિવસના હુઝી થયા, શરણ પામ્યા સોય	૮
જ્યમ દેશ માંહે દોલ હો તો કષ્ટ પામે રાય,	
પરડી પરાજય થયા સર્વ લોક સુખિયા થાય.	૯
એક ક્ષત્રિય રાજા હતો મુઘો સઘળે ન્યાય,	
દંડ કરતા હુમતિને તે મળી લાગ્યા પાય.	૧૦
નિવૃત્તિ રાણી પાસ બેઠી, પ્રવૃત્તિ સેવે ચરણ,	
જે પુત્રને બળે ગાજતી તે મોહ પામ્યો મરણ.	૧૧
વિવેકનું બળ વાધિયું યશ પામીયું સતોષ,	
લોભ લાલચ પરહરે સર્વ ગયો તૃષ્ણા દોષ.	૧૨
અષ્ટ મહાસિદ્ધિ કિંકરી, આગળ ઢાળે વાય,	
સેવા કરે નવનિધિ દાસી તેહ તલાસે પાય.	૧૩
તત્પદ દેહ વિસયો, તત્ત્વ ત્યાંહા નિરધાર,	
અસિપદ આનંદિયો અતિ મગ્ન તેહ મોહાર.	૧૪
તેહ મધ્યે મગ્ન થાતાં પરમ પુરુષ પૂરી રહ્યો,	
સદશુર રૂપે સર્વ વ્યાપક વિશ્વંભર અવિગત થયો.	૧૫

કંઠવાં ૭

હવે સર્વ આયુ નહી અસ અસત્યરે વૈકુંઠ ઉપર વાધે મત્યરે.	૧
મન ઇન્દ્રિયનો નહી પ્રવેશરે, બિર્ધ્વમાર્ગ વસીઓ દેશરે.	૨
ત્યહાં નહી દિવસને રજનીરે, ત્યહાં ન કોષ ને કામરે.	૩
વેદ ને શાસ્ત્ર સમ્યક્ પુરાણરે, કાલ ને કર્મ જ્યોતિષ જાણરે.	૪
શીત ને ઉષ્ણ નહી વરસતારે, અષ્ટકુલ પર્વત નહી સાધર સાતરે.	૫
રવિ ચંદ્ર તારા નહી નવખંડ, નહી ભૂમંડલ નહિં પ્રદાંડ.	૬
ન જલશાયી નહી કલખાંતરે, અક્ષયપદ ત્યહાં સેવે સંતરે.	૭

ઢાળ

સંત સર્વ સેવા કરે તે પામીયો મુખવાસ,	
વિધાતાને વેગળો પરબ્રહ્મપદ અવિનાશ.	૮
કૈલાસવાસી ધ્યાન ધરતાં મુખ કિંચન હોય,	
પરબ્રહ્મપદ પામવાને કરે આશા સોય.	૯
મુક્તિ આરે દાર રહે નહી શંખનો વિસ્તાર,	
બ્રહ્માંડ કોટિ પરહરિ સર્વત્ર સર્વાધાર.	૧૦
સર્વ મધ્યે એહ ભાસે પ્રપન્ચ ચૈતન્ય હોય,	
કર્તા ભોક્તા પરબ્રહ્મ પેળી પોતે સોય.	૧૧

વિશ્વ સઘળે વિપ્લુ વ્યાપક અખંડ ગળીયું આપ,
 સુખ દુઃખ સમતા ઉપન્યું તેણે સુખ મળીયા બાપ. ૧૨
 તીર્થ સર્વ અવગાહિય દાન સઘળાં દીધ,
 પરમાત્માને અનુસયાં હવે કાર્ય સઘળાં સિદ્ધ. ૧૩
 કર્તવ્ય માત્ર પૂરાં થયાં સદગુરુને ઉપદેશ,
 સાર સુધું અનુસરું, નવ ઉગર્યું લવલેશ. ૧૪
 નવ્ય ઉગર્યું લવલેશ સદગુરુ માંડી સમરથ યયા,
 ધૂતનાં ખાંડનાં પૂતળાં તે ને અંગોઅંગે ગળી ગયાં. ૧૫
 જે દેશ હરિમંદિર નદી, લોગરોગ સદુ આન,
 સુમે ત્યાં વસવું નહી લહી સદા તે સ્મધાન. ૧૬
 સત્પુરુષ ધર્મ દયા વસે જ્યાં ત્યાં વસવાનું સ્થાન,
 શ્રીલાલ વિદ્યા વિજય કીર્તિ ત્યાંજ વસે નિદાન. ૧૭

કહવાં ૮

હરિનામનો કહો મહિમાયજી, જેણે કરી સૌ પાતિક જાયજી.
 અતુલજી તણા કહો ધર્મજી, પતિમતાના સાખો ધર્મજી.
 શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત ધર્મવિચારજી તે શ્રીગુરુજી કહો નિરધારજી.
 ધર્માધર્મનો નિર્ણય સારજી ધવળ કરનાનો હોંશ અપારજી.

રાગ કેદારના ઢાંગ

પાસ નથી પરમેશ્વર એવું, દીન વચન કેમ બાખો ?
 ઘરઘર સર્વોન્તર્યામી સચરાચર મન રાખો.
 તગારી પાસ સદા છે શ્રીહરિ આજો દદ વિનાસ,
 જેની પાસ સદા પ્રભુ તેને સઘળી સંપત્તિ પાસ. ૧
 જેનું નામોઆરણ કરતાં, પાતક સઘળાં જાય,
 જેની પાસ રહે હરિ તેનો દોળ કહે મહિમાય.
 કાશી નગર ગલીનું વારિ, અગ્રચિ મોરી માંય,
 તે વહે શ્રીગંગા મધ્યે ગંગાસમ તે ધાય. ૨
 વિપ્લુપાહોદરી મધ્યે ભળી જઈને જ્યારે,
 પરમપાવન જગતકેશં હહે પાપ તે ત્યારે.
 અસત્જન સત્પુરુષ સંગે રહે ન કાંઈ પાપ,
 રાગઅરણ શિલા સ્પર્શી પવિત્ર યઈ મઈ આપ. ૩
 નાના ધર્મો કહે ગુરુ જે હિતકારી સો લોકને,
 સુણે શિષ્ય તે આદરે દરે જે સૌ ચોકને.
 સામાન્ય ધર્મો સર્વ હિતના કહે શ્રીગુરુસય,
 આ લોકે સુખકીર્તિ પામી પરલોકે તે સિધાય. ૪

શુદ્ધાદૈત અને લકિતમાર્તક.

મહાભારત અશ્વમેધે કહ્યો જે મહિમાય,
વ્યાસ નારાયણે વણ્યા સાંભળો કહું સોય,
આરત તહારી અતિશે જાણી બહાલ આણી હુંદે,
સારરૂપનાં વિવરણુ વ્યાસ વાણી વહે. ૫

રાગ ધન્યાશ્રી.

જે કો બ્રાહ્મણ હોય સમર્થ ધર્મશાસ્ત્રનો જાણે અર્થ
કરે વિહિત નિત્યાદિક કર્મ નિષિદ્ધ ત્યાગે લહી અધર્મ. ૬
પરબ્રહ્મ શું વૃત્તિ ધરે જન્મ લગી પર વસ્તુ ન હરે,
પરધન પરત્રિય ઇચ્છે નહીં ન્યાયે વિત્ત ઉપાજે સહી. ૭
ક્ષત્રિય જાણે સઘળા ધર્મ પ્રબરક્ષણુ પાળે ધર્મ,
પ્રજા સુખી કરે ધાય સુખ પ્રજા દુઃખી તો માને દુઃખ. ૮
ગૌબ્રાહ્મણની બહારે ધાય દાતા યુદ્ધ પરાયણુ રાય;
સંશ્રામે પાછો નવ કરે આત્મજ્ઞાન સદા તે આચરે. ૯
હવે વૈશ્યનું લક્ષણુ કહું વ્યાપારે ધન પામે જહું,
સદા સત્ય વચન ઉચ્ચરે અતિથિનો સતકાર જ કરે. ૧૦
ગૌબ્રાહ્મણની વંદના કરે પ્રાણીમાત્રનું હિત આચરે.
શ્વર સદા દિજને સેવતા બ્રાહ્મણને જાણે દેવતા. ૧૧
રાખે દાસ્યભાવ સદાય હરિસેવાએ શ્રેય ગતિ ધાય,
સુલો સતી સ્ત્રીના ધર્મ, રાખે પૂર્ણ પાતિનત્ય ધર્મ.
દાસીવત શૃહકારજ કરે, પતિપરાયણુ મત આચરે,
પતિ સંબંધિનો આદર અતિ, સાસુ સસરા જેઠ ને સેવતી. ૧૨
વૃદ્ધ પૂજ્ય મર્યાદા જહું રાખે નમ્ર વાણીએ સત્યજ્ઞ ભાખે,
જે કો કહાવે સાધ્વી નાર પતિ પરિવાર તણી હિતકાર.
પતિપરાયણુ રહેવું સહી, પતિ સમકો પૂજ્યજ્ઞ નહી,
પતિ પિતાદિ પૂજ્ય સ્વસુર આજ્ઞા પાળે સદા ભરપુર. ૧૩
પતિ આજ્ઞા તો પીયેર જાય પરમંદિરજ્યાંહાં ત્યાં ન ધાય,
તન મન વસન વિમળ વેષ મૂકે કદિ ન છૂટા કેશ.
પીયેર મોસાળ પતિને ઘેર વનિતા રાખે ઉત્તમ ચેર,
સદા સ્ત્રી સ્વતંત્ર ન હોય વૃદ્ધ વડિલ વશ રહેવું સોય. ૧૪
બાળપણે રહે છે પિતા યૌવનમાં સ્વામી રક્ષિતા,
વૃદ્ધપણે પુત્રાધીન રહે, સ્મૃતિશાસ્ત્ર પુરાણુજ કહે.
હઠામહ ન કરવો ક્યારે વૃદ્ધોની આજ્ઞા મન ધારે,
પાળે શિયળ પતિનો ધર્મ તે નારી પદ પામે પરમ. ૧૫

સ્વધર્મે શ્રેય મુખદાય, અન્યધર્મે અશ્રેયજ ધાય,
આતુર્વણ્ય તણાં એ કર્મ સતી સ્ત્રીના પણ લાખ્યા ધર્મ.
સ્ત્રીને પૃથક ધર્મ દેા નહી પતિએવા એ મુખ્યજ કહી.
શાસ્ત્રાનુસારે વર્ણન કર્યું ધર્મ રહસ્ય મેં તુજને ઉચર્યું. ૧૬

કડવાં ૯

જે જે વિહિત નહીં સ્ત્રીને હોયજી, શ્રીશુરને પણ કહો મુને સોયજી,
કુલટા કુલક્ષણી ક્યમ ઝોળખાયજી, વરણી કહો તે શ્રીશુરચાયજી.
ત્રિય ને બાધક સંજ જે હોયજી, તે તજ્યા પતિ વનિતા પ્રાયજી,
તે સારું હું પુછું પ્રશ્નજી પુરો ધીમંત માહારો તૃપ્તજી.

અસતી નારીના કહું ધર્મ ચિત્ત રાખીને સુણ્ય તે મર્મ,
કુલક્ષણી વૃદ્ધજ યાય, તોહે કામાસક્તિ ન લય.
લોગાસક્ત ઇચ્છે વપુ પુષ્ટ અંતરવૃત્તિ મલિન મહાદુષ્ટ,
રૂપ બળ ધન પુરુષને દેખી ગીત વાંચે મતિ વિશેષી. ૨
નરને નિરંખી હરખે ઘણું એ લક્ષણ કુલટા સ્ત્રી તણું,
ધને મહમાતી ને પાપણી બણે પાંખ સહિત સાપણી. ૩
છાયા મગરી વત પાડે તે ઘડી અધોમાર્ગે પાડે પોતે પડી,
જે શક પરત્રિય ઇચ્છે સહી નિશ્ચે તેની દુર્ગતિ કહી. ૪
તન ધન મનનું બળ તે હરે જીવિત ફેક ને નરકે સંચરે.
સ્ત્રી છળ માયાને વેશે કામાંધ થઈ કાયા વેચે. ૫
તેમાં રોધ કરે થાય ઝાળ આણે પતિ પુત્રાદિનેા કાળ,
મોહ વિદ્યાની નાખે જાળ શિક્ષા દેતા મુકે આળ. ૬
પ્રદીપ વાંકી કરવા શાંત ઉઠે જ્વાળા સામી અગ્નિાંત.
જળે શાંતિ અનલની ન થાય તૃપ્ત અગ્નિ દહન કરે દાય. ૭
જે યુવતિની જીજ્ઞાસ્યામ સદા સ્યામ રહે તાણુ ઠામ,
કામી ન જીવે જાત કલત ઉભયનેા કરે વિનિપાત. ૮
કામાગ્નિ અંતર ભરપૂર, રહે મલિન સદા તેણું ઉર,
લાજે સ્પષ્ટ વચન ન ઉચ્ચરે નખસત અવનિ ખોતરે. ૯
લજ્જાએ નીચું મુખ ધરે નૈણુ કટાક્ષ બાણુ નીસરે,
અશુચિ ગાત્ર એહું જમે સદાચાર ન મનથી ગમે. ૧૦
તીર્થ ત્રત જપ તપ ન આચરે શુભક્રિયા કદા ન કરે,
ભ્યાં ત્યાં કલેશ ને રાહજ કરે મન ઇચ્છ્યું કરવાને કરે. ૧૧
ભરબજારે અલાપે ગાન નર દેખી ખજવાળે કાન,
કટિ કેડું કંડૂચન કરે, મિથ્યા લાજ કરી સંચરે. ૧૨

શિર અંબર આધુ ઝોઢતી નરસામાં લોચન બેડતી,
 મિથ્યા લવરી કુત્સિત કરે મિથ્યા પરમંદિર પરવરે. ૧૩
 અસત જનનું દર્શન કરે કુદ્ર જનનું ઉપાસન કરે,
 દૂતીને જનુનીવત્ ગણે શુભ સકળ તે આગળ લણે. ૧૪
 દૂટણી નિરખી હરખે તથા ગ્રામ્ય કુથળીની કરે કથા,
 માલણ ને નાપિકની નાર નપુંસક રાખે શું બ્યવહાર. ૧૫
 વારંવાર હથે જે નાર બાળકને શુભે વારંવાર,
 પુરુષ દેખી વિષ્ણુ થાય નરની આગળ આવે જાય. ૧૬

કડવાં ૧૦

શિષ્ય વઢે ત્યાં કહો ગુરુચાલ, કોણ ઉપાયે ધન સ્થિર થાયલ.
 કેમ ઠરી રહે લક્ષ્મી ઘરમાંચલ, હુંદયે સ્થિત હરિ ક્યમ કરી થાયલ.

ઢાળ

માધવ હૃદયે કેમ વસે તેની કહો રીત, કોણ ઉપાય કયાં થકી હોય શ્રીહરિમાં પ્રીત
 એ વિચાર ઉઠ્યો તુજ અંતર તેના કહું ધર્મ, જે કયાંથી શ્રીહરિની કૃપા હોયે પરમ.
 કુલાચાર પોતાતણો કદિ ન ત્યાગે જેહ, સહુ જગતનું શુભ ઇચ્છતો સ્વધર્મીજન તેહ.
 તાપિતાને જયેષ્ઠગંધુ સૌનું કરે સન્માન, પરિકર તણી પ્રતિપાલના સ્થિર સંપત્તિને સ્થા
 નોદ્રિય નહિ કામવશ પતિવ્રતા પતિ જન ઉપકાર બણે જેહ જન સ્થિર રહે લક્ષ્મી તત્ર
 જીહી સાખ ભદ્રે નહીં, કરે શ્રાદ્ધ વિધિએ પૂર્ણ, વિહિત કર્મો શ્રદ્ધાચુક્ર કરતા દારિદ્રજ ચૂર્ણ
 મધુરે ભાષે સુપાત્ર દાન દે, કરે યશસ્વિ સગ્રામ પરનાર પ્રાર્થે બધિર વા નપુંસક રહે તે ઠામ
 ઇષ્ટાપૂર્ત કૃતિ કરે સમરાવતો સુરગેહ, ધર્મોલય કૃપ વાપી કરતાં સંપદા પામે તેહ
 દેવ સરિતા સરોવર તટ દેવાલયના ધામ, અન્નદેવ પરોપકારી બ્રહ્મપુરી .દે દાન
 કન્યાદાન ઉપવીત કારણ પરમાર્થ ખરચે દામ યાત્રા કરવા કારણે જાય દેવપુરી મહાધામ
 અસત્ કર્મ કરે ન ક્યારે, અધર્મનો ડર રાખે, સત્ય હિતકર પ્રિય નમ્ર વાણી સદા તે ભાષે
 જ્યાં ધર્મનું વર્તન સદા ત્યાં સંપદા સ્થિર થાય, હવે કહું છું જે વિધિથી લક્ષ્મી જેણે પળાય
 દુષ્ટાત્માથી લક્ષ્મી દુરે વળી ચાડિયાને નહોય, અગિયાર વર્ષ ગયા પછી કન્યકા વૃષલી હોય
 તેને વરે વૃષલીપતિ ત્યાંહાં લક્ષ્મીનાથ, વળી દૂત રમણ કરતાં ત્યાં લક્ષ્મી ન આવે પાસ
 છે દૂત તેર પ્રકારનાં લક્ષ્મીરહિત કરે તેહ, બ્યાસજીએ ભાષીયા અશ્વમેધ મધ્યે જેહ
 પરાન્ન સેવે જે સદા વળી કરે મદિરાપાન, આધુની નિંદા કરે લક્ષ્મીરહિત અનુમાન
 સુદૃત તેનાં સર્વ હરાયે ગૃહ કોટ ભંજક જેહ, તથા તસ્કર કંચનાદિ ધાતુ હરતા તેહ
 ગુરુદ્રવ્ય ને દેવદ્રવ્ય વળી બ્રાહ્મણુદ્રવ્ય હરે જેહ, પારકું પુસ્તક હરે લક્ષ્મી ન પામે તેહ
 પક્તિ ભેદ કરે ભોજનમાં ન સમાન પીરસે જેહ, ભાણા અંતર કારણે અન્નરહિત થાયે તેહ
 અમાસ ને વ્યતિપાત વૈધૃત ઉપોપણાદિ યોગ, સંકાત ને સંવત્સરીયે કરે મૈથુન ભોગ

રાગ ગાડી.

ભારત અશ્વમેધ મોઝાર, અનુશાસ્ત્ર આગમનો વિચાર દ્વાદશમે કહાવે
 અધ્યાય કહ્યો નામ સ્મરણ વિસ્તાર.
 જે કે જન મહા પાતિક કરે, પ્રહ્લહત્યા આદિ આચરે,
 પ્રાણુ હેમતણે હરનાર યદ્યપિ ગુરુપતિનું જીર.
 એવા પાપી નિર્ભય હોય લેતાં નામ કૃષ્ણનું સોય તત્ સંગી પંચમ
 જાણ્યો મહાપ્રાયશ્ચિત્તી તે પરમાણુવો.
 શ્રેષ્ઠ પ્રાયશ્ચિત્ત પાતિક ધોય, નામ સમ પ્રાયશ્ચિત્ત નહીં કોય,
 જેવું પાતિક કીધું હોય તેવું પ્રાયશ્ચિત્ત સાધે સોય.
 સહુ પાતિકનું પ્રાયશ્ચિત્ત એક હરિનામ એ નિઃસંદેહ,
 દ્વાદશ વર્ષ લગી તપ કરે તેણે પાતિક જેવું હરે
 દ્વાદશ વર્ષ સાધે વ્રત જેહ, નામ સમોવડ નાવે વેહ,
 જે કે નામ હરિનું શ્રદ્ધે તે સર્વે પાતિક દહે.
 પ્રત્યેક પાપ થવા પરિહાર જુદા પ્રાયશ્ચિત્ત ઉપચાર,
 જે તે પાપ મુકાય છે જેણે સર્વ પાપ ન જાય તેણે
 મૂળ સહિત છેદનો ઉપાય-એ સદા હરિ સ્મરણ,
 જે કે મૂળ હોય મહા ધણું નામ ન લે નારાયણતણું
 પાતિક - સર્વેનો હરનાર હરિ નામ સ્મરણ નિરધાર,
 ધ્રુવ પ્રહ્લાદાદિ રહે નામ વિભીષણ રટે શ્રીરામ.
 પાતાળે બલિરાજ હટે જેણે સર્વે પાતિક કટે, નારદ કીર્તન કરે શ્રીસ્વામ,
 અજ શિવ શેષ રટે આઠે જામ
 મુધન્વાળે લીધું હરિ નામ કદા તૃપ્ત શીતલ તેણી ઠામ,
 વિપાશિ શમવાને કામ શંકરે કંઠ ધર્યો શ્રીરામ.
 અતુલાલ કરે વેદોચાર હરિ નામનો મહિમા અપાર;
 યસ્યનામ-મહદયઃ શ્રુતિ પુરુષસૂકતે શ્રીહરિની સ્તુતિ
 ગજેન્દ્ર દ્રોપદી જહુ સંત રટે કૃષ્ણ સદા ધીમંત,
 સનકાદિક યોગી ચાર હરિ રટણ કરે લહી સાર.

ઠાળ

રાગ કેદારના.

સત્ય રાખવા કૌશિકને હરિશ્ચંદ્રે આપ્યું રાજ,
 પોતાનાં સુત વનિતા વેચ્યા છાંડ્યો મુખનો સાજ
 ગંગા તીરે ધીર નૃપતિ નિજ નાર હણવા માંડી,
 કાશી-મધ્યે મુઆ પુત્રની કાચાધી પટ છાંડી

સત્ય પાળવા દયારૂપરણે શ્રીરામ પુત્ર વન વાસ્યા,

પોતે વચન પ્રમાણ્યુ પૂરી કૈટકીની આથા
હંસવંશ નૃપતિ સત્યવાદી વચનથી ન ચળ્યો કદા

પુત્ર સુધન્વે ન આજ્ઞા પાળી તમ તેલ નાખ્યો તદા
ને દેા નહિ વિસદે પુર બાંધી-પુત્ર મહોદર સુધી

નૃપતિ આજ્ઞા નહીં માને તે તપીત તેલે બળયે કુશુદિ
હંસવંશના વચન ઘડી ત્યાં તેલ કદા ઉછળતી,

ભૂરિ ભયાનક ભ્રાજા બળવી તમ તેલ ઉછળતી
તાલી તેલ કદામાં નાખ્યો કંઠ ઝડી તે બાળ,

શુચિ તુલ્ય અંબર તે ધારી ગ્રોવા તુલસીમાળ
સુખે શ્રીહરિ બંધ કરતો કેશવ કીર્તન વાણી,

પિતુ વચન પાળવા કારણ પડ્યો હંસવંશ આણી
પ્રત્યલિત ભ્રાજા તેલ કળકળે લીપણુ ભભરા ધાય

તેલ થયું અતિ શીતળ ત્યાં સુમનનાને શીત વાય
સત્ય નિત્ય પરબ્રહ્મ પરાતપર પૂજ્ય પરમાત્મક

ભજન કીર્તન સત્ય પ્રમાણે નહિ અનૃતકો ફંક
મારતું કૌમારથી વર્તન સત્ય પુરુષ શું હેત,

પ્રદાયથ' છતેન્દ્રિય સુશુષ્કપૂર્ણ નિકેત
પ્રાકૃત કો રમતગમત ને નહિ માયિક છંદ,

સ્વપ્ને ન ફોઈ કામના લગતી એક ગોવિંદ
સામ ભરે નહંજી સુકૃતવંતણ, વિવિધ મળ્યા મુને જે જે સંતણ. ૧

મધુકૈ ભાળે સુપાત્ર દાન દે, વિગારજી, કર્મો ભાળે બહુ કર્મ પ્રચારણ. ૨

ધૃષ્ટાપૂર્ણ કૃતિ કરે સમરાવતો મુરજી, અર્જુન કહે પ્રભુ અનુરાગણ. ૩

ક્ષેત્ર સરિતા સરોવર તટ દેવાલયના ધામ, અર્જુન કહે પ્રભુ અનુરાગણ. ૪

કન્યાદાન ઉપવીત કારણ પરમાર્થ ખરચે દામ માત્રા કહે પ્રદાના તે સ્વાંગણ. ૫

અસત્ કર્મ કરે ન કયારે, અધર્મનો ડર રાળે, સત્ય હિતકાં સ્નાનવિષુ ચાળેણ. ૬

ભ્યાં ધર્મનું વર્તન સદા ત્યાં સંપદા સ્થિર થાય, હવે કહું છું હન બ્રહ્મ વિકારણ. ૭

હૃષ્ટાત્માથી લક્ષ્મી હરે વળી ચાડિયાને નહોય, અગિયાર વર્ષ ગો હું છું નિરધારણ. ૮

તેને વરે વૃષભીપતિ ત્યાંહાં લક્ષ્મીનાથ, વળી દૂત રમણુ કરેતા

છે દૂત તેર પ્રકારનાં લક્ષિમરહિત કરે તેહ, વ્યાસજીએ ભાષિતનિષ,

પરાન્ન સેવે જે સઘ વળી કરે મદિરાપાન, સાધુની નિંદા કકોરાધીશ જેતા ઈષ્ટ

સુકૃત તેનાં સર્વ હરાયે ગૃહ દોટ ભજક જેહ, તથા તરુર કંઠ જેહને,

શુદ્ધવ્ય ને દેવદ્રવ્ય વળી પ્રાણાણુદ્રવ્ય હરે જેહ, પારકું પુસ્તક ભાષીયું મેં તહેને

પંક્તિ ભેદ કરે ભોજનમાં ન સમાન પીરસે જેહ, ભાણા અંતર કંઠાંત,

અમાસ ને વ્યતિમાત પૈદ્યત ઉપોપણાદિ યોગ, સંક્રાંત ને તપ થયો હું અક્ષાંત

કર્મજ્ઞાન ઉપાસના વેદના ગ્રંથે કાંડ,
 મર્મ તેનો સ્વરૂપમાં કહી, બાખ્યા વિવિધ પ્રદાંડ
 પ્રદાંડ નાયક ત્રિશુભ પર તેની કરવા પ્રતીત,
 સરળ ને વળી શ્રેષ્ઠ સૌથી બાળી ભક્તિ રીત
 માહાત્મ્યજ્ઞાનયુક્ત દેહ કરી, પ્રતીતિ પરમ
 સદાનંદ શ્રીકૃષ્ણ છે ન દીસે તે ચક્ર ચર્મ
 દિવ્ય ચક્ર અંતરના ખુલશે તુજને સઘ
 ભક્તિમાર્ગે પ્રભુ સહેલા સુરૂપ બાખ્યું ગદ્ય
 પૂર્વ પ્રશ્નોત્તર કહ્યા તે અન્ય પ્રતિના સર્વ,
 રંગાયણી મતિ તે સુણી ટાળીયા મારા ગર્વ
 અવળચંદી વાળી મ્હારી તદપિ મહાત્મા શાંત
 મેં સુણેલું શ્રી નિવેદન કરી બાખ્યો સર્વ વૃત્તાંત
 અવળાં હલતાં યથામતિનાં મુશ્યાં સર્વ વચન,
 નિઃસંશય કરી હસી શુર બોલીયા પ્રકુલિત મન.
 ચરણે પડતાં માત્રમાં કહે નિર્ભય રહે છે બાળ,
 જગદી શ્રી સુધારણે ગોવિંદ શ્રીગોપાળ
 ચિંતા ન કર્યા કોઈ વાતની સંદેહ ત્હારા ટળશે,
 નિર્દોષ મન ત્હારું મધને શ્રીહરિપદ મળશે
 ત્રિકાળદર્શી મહાત્માએ દીધો આશીર્વાદ,
 પૂર્વજન્મકૃતિ માહરી કહી સુણી ધરી આદહાદ.
 મજ્યાત્રા કરી આવ્ય તું પ્રદાસંબંધ તુજને યાગે,
 મેં કહ્યું નથી દ્રવ્ય તેટલું સી પેયું મ્હારી યાગે ?
 કૃપાકટાક્ષે અવલોકીને દીધી પ્રસાદી વસ્ત,
 તેણે કરી મેં યાતરા ખર્ચે ન થઈ તે અસ્ત
 યુનિત કરી તીર્થોવસી ત્યાં પ્રગટ પ્રભુ સંબંધ,
 ભગવદી જનની કૃપાએ છટયા ત્યાં ભવના બંધ
 સર્વાત્મનિવેદન કર્યું સર્વે સમર્પ્યું કૃષ્ણ,
 આ લોક ને પરલોકની જુદી ગદ્ય શ્રી લૂણ
 શ્રીવલ્લભકુલ પ્રગટીયો શ્રીપુરુષોત્તમનો વંશ
 આચાર્યભાતુ વૈશ્યાનર દિવ્યામિકેરા અંશ
 તિલકાયત શ્રીમત્ સદ્ગુરુ ગોસ્વામિ વલ્લભલાલ
 પ્રદાવિયા દાન હઈ દાસને કરીયો ન્યાલ
 શ્રીવલ્લભના વંશમાં સર્વ વલ્લભરૂપ,
 સ્વર્ગે સ્થાપન કર્યું તે પેખ્યું પ્રગટ અનૂપ.

શુદ્ધાદૈત અને લક્ષિતમાર્તક.

કર્મજ્ઞાનસહિત લક્ષિત યથાક્રમ સુસાર
 હિત વાત્સલ્ય સહિત સેવા એક નંદકુમાર
 શ્રીગોપીજનવલ્લભ પ્રભુ આનંદમય સર્વાંગ
 ક્ષણ ક્ષણે અધિકાધિક રાજે, પૂર્ણ સાંગોપાંગે
 અગણિત આનંદ રસાત્મક હીસે રસિક રસાળ,
 નટવર લલિત ત્રિલંગ છળી ભક્તજન પ્રતિપાળ.
 શ્રીમદનમોહન પ્રગટ પ્રભુ સેવ્ય કરી મુજ માથ,
 પધરાવીયા પુષ્ટિ પ્રભુ અનાથ કીધો સનાથ-
 હું સદા ત્રણી શુરહેવનો કરી કૃપા અપરંપાર,
 અલૌકિક કર્યું દાન તેનો શું શું ઠંકે ઉદ્ધાર
 ચો વેદ ને પટશાસ્ત્ર વળી, ભાખ્યાં પુરાણ સમસ્ત,
 ઉપનિષદ તો માત્ર બાવન સુણ્યાં રહસ્ય મંત્ર પ્રશસ્ત
 ત્રિશુભ લેદ પુરાણ સ્મૃતિના ને મહારામાયણ સાર
 મહાભારત ઇતિહાસની ખણ કંથા કહી વિરંતાર
 વ્યાસસૂત્રનું ભાષ્ય કહી તત્ત્વ સારોદાર
 તેણે કરી સદેહ છેલો ન રહી શંકા લગાર
 રસોદ્યોધક લીલા લલિત પરમ પુરુષ પર પ્યાર,
 પ્રેમપૂર્વક શ્રવણ કરતાં વાધી પ્રીત અપાર
 ચો સમ્રાટ્ય ને લક્ષ્મિકેરા, તેના ભાખ્યા લેદ,
 શુદ્ધાદૈત પ્રદાનું પ્રતિપાદન કર્યું સવેદ
 વેદાર્થ ને વૃદ્ધિ પમાડે, એવાં સાહિત્ય
 જોઈ પ્રસન્ન થયું અંતર મહાદ્ધીલી બુદ્ધિ અત્ય
 વળી શિષ્ટ પુરુષના ને સદાચાર વિચાર,
 વિવેક નીતિ ને ધર્મના સમજાવીયા સુસાર
 મતી રંગી શ્રીકૃષ્ણચરણે વ્યાખ્યો અત્યાનંદ
 નિર્મળી ધી શુદ્ધ વૃત્તિ થઈ પરમાનંદ
 યથાનામ તથા શુભો જોઈ નમ્યો શ્રીગુરુમાય,
 હિતકર પ્રિયકર સર્વ રીતે માન્યા શ્રીગુરુમાય.
 વ્યાકરણ પીંગળ છંદ સુતનાં કાવ્ય અપરંપાર,
 મર્મતત્ત્વ પ્રબોધીને પ્રભુ શું કરાવ્યો પ્યાર.
 પરાક્ષ પ્રદ્ધ તે પ્રગટ પેખ્યા શ્રીગુરુની કહાણી
 પરમદયાળુ શ્રીગુરુની અગાધ બુદ્ધિ બાણી.
 નિસ્પૃહી ને નિર્લોભી અતિ એક શ્રીહરિ રંગ,
 અંતર વિમળ ઝરે પ્રેમલક્ષિત ક્ષણ ક્ષણ આધક ઉમંગ.

અપાત્ર ને અત્પાત્ર દીધો એાંધો મુને શ્રીનાથ,
 આત્ પ્રપન્ન લહી મુને મેળવ્યો તાદશી સાથ.
 શ્રીકૃષ્ણકીર્તિ ગાન કરવા શીખ ગુરુએ દીધી,
 મેં સાદરે તે પ્રભાલી માથે ચઢાવી લીધી.
 પૂર્વસ્થિતિ સ્મૃતિકારણે મેં પ્રશ્નોત્તર યહાં લીધા,
 મૂઢ મતિની મૂઢ ભુદિ પરખવા કહી દીધા.
 ગુરુશિષ્યસંવાદે કરી તે વરણીયા પદ બધ,
 ઉત્તર વચન આખર તણાં સંલગ્ન હરિ સંબધ.
 હવે રહી નહીં દો કામના એક ઇષ્ટ ગુરુ પ્રતિ હેત,
 દયે વરણી નિજ કૃતિ અંતરવૃત્તિસમેત.*
 ઇતિ શ્રીદયારામભાઈ દત્ત ગુરુશિષ્યસંવાદ મધ્ય સંપૂર્ણ.

વિનયવત્રીસી.

રાગ દાસેરો.

શ્રીમદ્ ગુરુ ગિરિવરધારી, એક વિનતિ સાંભળો મારી,
 મારે મોટી એાથ તમારી, દીનદયાળ છે રે.
 ગુરુદારે મહો કર મહારો, જેવો તેવો હું કહાવ્યો તમારો,
 હાવાં અવગુણ શીઠ વિચારો, શ્રીગોપાળજી રે. ૧
 દોષ જોવા હુતા હરિ જ્યારે, મુને શરણે લીધો શીઠ ત્યારે,
 હાવાં ગરહ ને ગટ્ટો વિચારે, સમર્થ શ્રીહરિ રે.
 દોષ જોતા નથી પ્રભુ કહેયો, હજી આવો રહો છું અનેયો,
 દીનજંધુ ગરહ કયમ બહેયો, મુજને વિસરીરે. ૨
 યયો સ્પર્શમણિનો સંગ, હજી લોહોપહું કયમ નથી જંગ,
 નથી દોસતો કંચન રંગ, કહો પ્રભુ કયમ હશેરે;
 નથી સંગ યયો નહિ કહેવાય, યયો છે ન લક્ષણ લહેવાય,
 પ્રભુ હજી એ સમી નહિ લાપ, વલે મારી શી યશેરે. ૩
 ચાંડાલી કર રહાયો ભૂપ, તેમાં શા ગુણ વેચતી સૂપ,
 પતિ ઢાંકયું નિજ પલટયું રૂપ, નાથ વિચારીએ રે,

૧) આ મન્યની માર એક પ્રતિ એકોગ્રવાસી જોયોજી નાપજમામના દાસની લખેલી મળી છે. ધણે રમણે અગુદિ રહી છે, તે મોટી યકામ નથી. વળી આ મધ્ય ક્રમ ક્રમ રમણે અનુ-સંધાન વિનાનો સાગે છે, જાણે કે ત્રુટિ દોષ. છતાં એમાં કવિમહાદ્ શ્રીદયારામભાઈની આત્મકથા અને કહીએ તો જીવનપદ્ધતિના સમકાલ દેખાય છે. કવિશીતા પ્રાસંગિક વિચારો અને તેમના જીવનપદ્ધતિના મહાનુભાવ મીઠાચારામ બહેજીની હાથ એ વસ્તુ આ મધ્યમાં સ્પષ્ટ પ્રકાશ છે. મધ્ય સરાય છે, તેથી દીક્ષા લખી નથી તંત્રી.)

નીચી પણ રાજપત્ની કહેવાયે, ત્યારે કોડ તો મોટા થાયે,
 નાં પૂરીએ મન લજવાયે, કહો કયમ હારીએ રે. ૪
 આમંત્રણ મોટાનું એ નિશ્ચે વાત, હું પણ અધમ મળ્યો-અધડાત,
 ગ્રહિ મૂકો ઘટિત નહિ વાત, સંકલ્પ સત્ય છો રે;
 કહે શો ગળેપડું ગિરિધારી, તોહે શી ઘટી આમરૂ મારી,
 મુને વૂઠો જાણીને જિજ્ઞાસી, દયાળુ અત્ય છો રે. ૫
 મહા અધમ પતિત હું જન, શીજી આપ પતિતપાવન,
 તાર્યાં અમિત અધમ તેવું મન, મુજપર કીજીએ રે;
 કોટિ કલ્પનો અવગુણ રશિ, મુજમાં ગુણ શો હોય અવિનાશી,
 રીઝવું એવી મુને સત્તા શી, નિજ લહી રીઝીએ રે. ૬
 ગમે શુભ મતિ સુકૃતિ કરાવો, મુજને પ્રમેયબળથી બોલાવો,
 માટે તમ ઉપરે મારો દાવો, અશરણશરણ છો રે;
 સૌ વિધિ દુઃખ નથી સહેવાતું, હાંવાં તમ વિના નથી રહેવાતું,
 નથી પ્રગટ કરું કહેવાતું, જાણી ગિરિધરણ છો રે. ૭
 પ્રભુ તમને ગમું નહિ જેથી, મુને મૂકાવો હરિ તેથી,
 કહું દુઃખ આપ વણ કેથી, પ્રાણજીવન પ્રભુ રે;
 રુચું તમને થયે હું જેવો, નિજ બળથી કરો મુને તેવો,
 નિજ જાણી ઉગારી લેવો, નિઠુલવર નિશુ રે. ૮
 ધારો મનથી તો સઘળું ચાય, કરવું ન હોય તેનો કાંઈ ન ઉપાય,
 શીદ તરસાવો ઋજરાય, શ્રમ તો કરો નથી રે;
 કાલાવાલા કરે દીન વાણી, પાલવ પાયરે જોડીને પાણિ,
 ઘસું નાક વૂઠો જન જાણી, ગહું શું કહું કથી રે. ૯
 કંઈ છું કોટિ પ્રણામ, દંતે તુણ ગ્રહિ સુંદરશ્યામ,
 વંજી કહો તે કરે દીન કામ, નાથ નિવારીએ રે;
 સદા દાસનો દાસ તમારો, વિના કૃષ્ણ કો સ્વામી ન મારો,
 મહાએ મારો કે જિગારો, તમ બળે ગાજીએ રે. ૧૦
 ધર્મ સાધન છે નહિ એક, લક્ષિત જ્ઞાન વૈરાગ્ય વિવેક,
 હું તો અપ્રયોજક છું છેક, આપ આધાર છો રે;
 આપ અતિ ગંભીર ઉદાર, સહિષ્ણુ મુજણ સરદાર,
 સહુ સફળના લાંડાર, નંદકુમાર છો રે. ૧૧
 દાસના દોષ ગુણ કરી લેજો, આપ ગુણ કરો અલપ ન દેજો,
 જીવ વિમુખ થતો નિજ પેજો, એવા ગુણ આપમાંરે;
 પ્રીત કરો તેને પલક ન મૂકો, વિના વિનતિ સમો નવ ચૂકો,
 દાસ દુઃખ દેખી ઝટ ચૂકો, તપો દીન તાપમાં રે. ૧૨

- નિદોષ સદા નંદનંદ, ધિક દોષ દેહ મતિમંદ,
તોડે સહન કરે ગોવિંદ, મણા ન મોટાઈમાં રે;
દોષ સઘળા હુંમાં મુને ભારયા, તે ઉપર શુભ આપ તપાસ્યા,
મારા બોલ વિચારે આશા, બોલ્યો ઘેહેલાઈમાં રે. ૧૩
- એમ જાણું તોડે ન રહેવાય, વિધ્નલતાએ વિનતિ થાય,
તમે સહુ સમજે મનરાય, હુઃખહું મન તણું રે;
પડદે રહી અતિ પ્રીતિ દેખાડો, નથી દીસતો અનુભવ ધાડો,
રજો નહિ વેગજો કહાડો, જીવનનાં અવર અણું રે. ૧૪
- અનુભવ દો છે વરદરાય, કયો ભોગવડો ન જણાય,
જૂઠું કહેતાં જીહ્વા છેદાય, આશ્ચર્ય અતિ ઘણું રે;
ગળવા માંડ્યો છે કલિકાળે, હુણ્ડિ ટળે નહિ ટાળે,
વળે નહિ મન તમ ભણી વાળે, વાંચું અસિખલપણું રે. ૧૫
- હરિ સેવા સ્મરણ કહાં પ્રીતિ, અવિદ્યાએ લીધો લૂંટી જીતી,
કૃતિ નીપળે સર્વ વિપરીતી, તમે વિના કયાં કહું રે;
ધન્વિયો મારી વિપયાસક્ત, રાધાળર મન તમથી ન રક્ત,
ભોળા ભોલ કહે છે મુને ભક્ત, સૂણીને કાળજ દહું રે. ૧૬
- વેશ વૈષ્ણવે ભક્તિ લલવી, કામ દામે હર્ષ ચિત્ત આવી,
પેટ ભરીઈ પાખંડ ગતાવી, કણું ન ભજ્યા હરિ રે;
માયા મોહની જાળ નાં તૂટી, જોયો જન્મ કુસકા ફૂટી;
કાળ આંચો અચાનક ફૂટી, સમય આંહાં ફરી રે. ૧૭
- હુંમાં કાંઈ નથી ભલી વાર, લાણું છું કરતો પોકાર,
પડ્યો શરણ ઉતારે પાર, કહું પ્રભુ દરગરી રે;
કયો દોષ ન જોયો મારો, સોંપ્યો છું તેની કહાણુ વિચારો,
મુને ભવસાગરથી તારો, કરુણા ગળ કરી રે. ૧૮
- કૃપાદષ્ટે સહામું પ્રભુ ભાળો, મારા તન મન તાપને ટાળો,
મારી હૃદયામાં ટાલક વાળો, નિન્તનંદ આપીને રે;
પ્રેમભક્તિ સદા દદ આપો, દાસ તું મારેં શ્રીમુખ આલાપો,
મારા પ્રતિષંધ પ્રભુ કાપો, રૂપ હૃદે ધાપીને રે. ૧૯
- સહવણલ વણલ યઈએ, મારી કુમતિ સમૂળી દહીએ,
મારો શ્રીહાથે કર ગ્રહીએ, પ્રભુ અરવિંદજી રે;
પ્રાણી માત્રનો ન ભાસે દોષ, હરિ શુર સંત ઉપજે ન રોષ;
અદા માયા જનિત મુખ તોષ, માગું મુકુંદજી રે. ૨૦
- શ્રીજી સાચો કરો મુને ભક્ત, નિજ સેવા સ્મરણ આસક્ત,
સહેજે મન પ્રપંચ વિરક્ત, મુલ મતિ છે અતિ રે;

માત્રં સર્વસ્વ મહાપ્રભુ આપ, હું તમારો પડી જગ છાપ,
 ટાળો પાપ સકળ સંતાપ, શ્રીજી મારી ઘો ગતિ રે. ૨૧
 પતિતપાવન અધ્યોદ્ધરણ, દીનબન્ધુ અશરણશરણ,
 આરત ત્રાણ સ્વજન સુખકરણ, કૃપાના કોપ છો રે;
 ભક્તવત્સલ ભક્તાધીન, ભક્ત પ્રેમપર્યાયી મીન,
 કૃષ્ણચન્દ્ર કૃપારસ પીન, દૃષ્ટ નિદોષ છો રે. ૨૨
 અતુલિત બળ અંતર્યામી, સર્વેશ્વર સર્વાત્મા સ્વામી,
 બહુનામી અક્ષરધામી, અક્ષરાતીત છો રે;
 પ્રભુ હરિ ઇશ્વર ભગવાન, મહામંગળરૂપ નિધાન,
 ન કેા તમથી અધિક સમાન, અનુપ અલૌપત છો રે. ૨૩
 સર્વ કારણ છો સર્વ રૂપ, અનંત કોટિ પ્રજ્ઞાંકના ભૂપ,
 પર પરમાનંદ સ્વરૂપ, નિબનંદ મગ્ન છો રે;
 ગોપીજનવલ્લભ ગોકુલેશ, રાધિકાવર નટવર વેષ,
 રાસરમણ રસિક હૃપીકેય, રતિરસમગ્ન છો રે. ૨૪
 કરુણાકર કેશવરામ, પુરુષોત્તમ પૂરણકામ,
 મહાપાપ તાપ હર નામ, અધિક ચિન્તામણિરે;
 સર્વે જીવની નિજ કર નાથ, સઘળી બાળ નાથ તવ હાથ,
 તે જીત્યો જેને રતિ તમ સાથ, ત્રિભુવનના ધણી રે. ૨૫
 કરે તો ન થવાનું થાય, ધારો તો થવાનું મટી જાય,
 કર્તા હતાં સર્વ મજરાય, ઇશ્વર છો અકળગતિ રે;
 તમો કાળ માયાના ઇશ, વેદ વિધિ શિવ નાંમે શીશ,
 શેષ રટે મહાલક્ષ્મીશ, મહાપ્રભુ છો ગતિ રે. ૨૬
 સર્વેશ્વર સર્વાધાર, કૃષ્ણ આપથી સહુ અવતાર,
 તમો શ્રુતિ શિખરનો સાર, નિગમ નેતિ ઠહેરે,
 એવા મોટા ને હીનદયાળ, પ્રભુ છો પુત્ર જન પ્રતિપાળ;
 જ્યમ માતા નાં ભૂલે બાળ, ચિત્ત જન પર રહે રે. ૨૭
 તમો દુરીજનથી ઘણા દૂર, સ્નેહે સમયો હરિ ત્યાંહાં હંજુર,
 ત્હેને આનંદ ઘો ભરપૂર, સંકટ સહુ છેદીને રે;
 સમયો પક્ષણી બાળ ઉગાર્યા, સમયો દ્રોપદી વચ્ચ વધાર્યા,
 સમયો હરિ ગજ કારજ સાર્યા, શત્રુ તન બેદીને રે. ૨૮
 ભક્તાધીન નામ વ્રજરાય; સુણી સુજને તો હરખ નાં માય,
 સુણી પતિતપાવન દુઃખ જાય, લક્ષણ કયાંહાં ભક્તનાં રે;
 પુદ્ગલક્ત સકલનો હું દાસ, તેમને અરણે હું માથું નિવાસ,
 મુંને આપો શ્રીઅવિનાશ, લક્ષણ આસક્તિનાં રે. ૨૯

શ્રીદયારામભાઈ.

(સફળતા શીયુત મૂલચંદ્ર વુ. તેલીવાળા B. A. LL B. નો અપ્રકટ લેખ)

(હમણાં કવિશ્રી ઉપર રા. મુનશી વગેરેએ કાઢવ ફેંકવા શરૂ કર્યા છે ત્યારે આ વિરોધિ-
સુખમર્દન કરનાર લેખ છાપવો ઉચિત માન્યો છે.)

રતનબાઈના સંજ્ઞામાં પણ એવી જ ભતનો ગોટાળો નર્મદાશંકર અને તદ્દનુસારી વર્ગે
પોતાની બ્રાન્તિઓને અનુસરીને કર્યો છે. દયારામભાઈ પરંપરાએ વૈષ્ણવ હતા. એમનું નામકરણ
શ્રીદેવધીનન્દનજી મહારાજે કરેલું, અને એમને બ્રહ્મસંજ્ઞા શ્રીવલ્લભજી મહારાજે કરાવેલું. આ
પ્રમાણે વૈષ્ણવોના સામાન્ય આચાર તેમને બાલવંચમાં પ્રાપ્ત થયા હતા. ૧૭-૧૮ વર્ષની ઉંમરે
કવિશ્રીનું વૈષ્ણવ ઇચ્છારામ ભટ્ટજીના સમાગમથી ગાનવાળું થયું. અને ત્યાર પછી જેમ જેમ
બ્રહ્મવાદ અને પુણિમાર્ગ વિષે એમનું ગાન વૃદ્ધિગત થયું તેમ તેમ એમની આસક્તિ તેમાં વધી
ગઈ; તેથી ૨૮ થી ૩૦ વર્ષની વયે કવિશ્રીએ શ્રીકૃષ્ણ જઈ મહારાજશ્રીની આગ્રા લઈ મર્યાદ
લીધી. એ મર્યાદાને ટેક પોતાથી બન્યું ત્યાં સુધી તો કવિશ્રીએ ભતે જ નિભાવ્યો, પરંતુ
જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ, અને ગાત્ર શિથિલ થયાં ત્યારે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સેવાનું બાલ અને
આંતર કાર્ય સ્વતઃ નિભાવવાને અશક્ત થવાથી વૈષ્ણવોના આચાર પ્રમાણે વૈષ્ણવ મર્યાદાવાળા
રતનબાઈનું સાહાય્ય લીધું. કવિશ્રીને પરમ ભક્ત બાણીને આ બાઈએ પ્રમુસેવાનું બાલ કાર્ય
કવિશ્રીના જીવન્ત પર્યન્ત કર્યું. રતનબાઈએ શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજની આગ્રાથી મર્યાદ લીધી
હતી. જે સમયે રતનબાઈ દયારામભાઈને ત્યાં બાલ પરચારગી કરવા આવી ત્યારે એનું વય
૪૫ વર્ષનું હતું. રતનબાઈના વડીલોએ એ વિધવા બાઈનો સમય ભગવન્નાર્ગમાં વ્યતીત થાય
એવા ઉદ્દેશથી દયારામભાઈને ત્યાં બાલ કાર્ય કરવા રાખી, અર્થાત્ દયારામભાઈનું વય ૫૫ થી
૬૦ વર્ષનું અને રતનબાઈનું ૪૫ વર્ષનું હતું. તે સમયે સ્વવિધવાસનાઓ તૃપ્ત કરવાને ભગવત્-
સેવાનું નિમિત્ત એ બંનેએ શોધ્યું એ કેવી નર્મદની સુંદર કલ્પના છે! બાલિચારને વાસ્તે
અન્ય પન્થ ના મળ્યો, એટલે આ રસ્તો સ્વીકાર્યો! રમણાનવૈરાગ્ય થવાથી દયારામભાઈએ
સ્વગાંતિની માન સાથે મલતી કન્યા ન લીધી, પણ પાછળથી વિધવાસના પ્રબલ થવાથી,
પ્રમુસેવાને બદલે રતનબાઈદ્વારા સ્વમનોરથ તૃપ્ત કર્યો એ પણ દયારામની કેવી વિચિત્રતા!
સ્વ. ઇચ્છારામ પણ દયારામભાઈનો સંજ્ઞા રતનબાઈ સાથે ૫૫-૬૦ વર્ષની વયે થયેલાનું
જણાવે છે. કા-દો-ભા-પ પૃષ્ઠ ૨૮. રા. ચમનલાલના પત્રમાં પણ આજ વાતને પુષ્ટિ આપી છે
ઈસ્વીસન ૧૮૩૨માં અથવા સવત ૧૮૮૬માં, અર્થાત્ કવિશ્રીનો જન્મ ૧૮૩૩નો તે ૧૮૮૬ માંથી
બાદ કરતાં કવિશ્રીની ઉંમર ૫૬-૫૭ વર્ષની થઈ છે. અર્થાત્ દયારામભાઈનો પ્રથમ /સમાગમ
રતનબાઈ સાથે ૫૬-૫૭ વર્ષની વયે થયેલો એ સિદ્ધ છે. અને તેથી જ દયારામભાઈનો રતન-
બાઈ સાથેનો સંજ્ઞા નિર્દુષ્ટ હોવાનું વધારે સંભવિત છે. ૫૫-૫૭ વર્ષની ઉંમરે વિધવાસના
તૃપ્ત કરવાનો આલેખ દયારામભાઈ ઉપર આરોપવો એ વસ્તુરિચિતો વિચાર કરતાં કવિશ્રીને
મહાન અન્યાય કરવા જેવું છે એટલું જ નહિ પરંતુ જળહળતા સત્યનું અનિષ્ટ ગોપન છે.

આ બાઈને કવિશ્રી પોતાના મરણ પાછળના અવસ્થાસેખમાં ૩ રૂપા આપવાનું જણાવે
છે. નર્મદાશંકર ૩. ૨૫૦) ક્યાંથી લાગ્યા તે તો એ જ જાણે! આવી પવિત્ર બાઈનો આવા
ભક્ત કવિની સાથેના સંજ્ઞાને 'પ્યારી' 'માશુક' ઇત્યાદિ શબ્દોથી જે નર્મદાશંકરોએ
વર્ણવ્યો છે તે કેવલ મહાનુભાવીના પવિત્ર ભાવના અગાનજન્ય લેખકનું હૃદયમાલિન્ય જ સૂચવે છે.

દયારામભાઈના પંદોથી એમનો સદાચાર ધર્મ પ્રતિ અતિશય આગ્રહ છે એ તો સ્પષ્ટ જ
છે. વહી ; એક વર્ષો ગોપીજનવલ્લભ નહિ સ્વામી બીજો' આવો સિદ્ધાંત સ્વીકારીને, લખ

માટે કન્યા પણ મળતી હતી છતાં તેનો અસ્વીકાર કરીને, હેઠ્ઠી દશામાં પાપપંકમાં દયારામભાઈ પુનઃ પડેલા એમ માનવાને કંઈ સમજ કારણ નથી. 'જીવ જાણી લે જગદીશ વિના જીવ પ્રીત છે જૂઠી' આ સિદ્ધાન્ત સ્વીકારી પ્રભુનો નિત્ય રસ અનુભવવાનો ત્યાગ કરી, સંવિધન, અસ્પં, અને ધાતક સાંસારિક સોઢક સુખાભાસને અનેકધાર નિંદીને, પુનઃ તે જ મોહમાં પડી ડોહાઈ વગેરે રથળોમાં જે ઉજ્જવલ કીર્તિ સંપાદન કરેલી તેના ઉપર રંગેરંગ કરે એ દયારામભાઈ જેવા ચતુર અને વૈરાગ્યયુક્ત યાત્રી ભક્તને વિશે સંભવી શકે ખરું? વધી રતનઆઈ જેણે સ્વજીવન પર્યાન્ત ભક્તકવિશ્રીને ગુરુભાવથી પૂજીને, અને કવિશ્રીના ગોકુલવાસ પછી પણ કવિનઃ ચિત્રને પૂજ્યું. તે શું સુખાભાસના મોહનું જ પરિણામ હતું? અને કવિશ્રીનો રતનઆઈનો આવા નિષિદ્ધ સંબંધ હોવા છતાં ડોહાઈ ચાણુદાના જનસમાજની કવિશ્રીને વિશે પ્રીતિ માન અને ભક્તિ અઘાપિપર્યાન્ત તેવાં જ રજાં એ શું ઝોખું આશ્ચર્યકારક છે? વસ્તુતઃ નર્મદ બૂચ્યો છે. કવિશ્રીનું, કાવ્યોનું હાઈ સમન્વયો નથી; કવિશ્રીનું જીવનચરિત જેવું જેથી રણજોડે કહ્યું તેવું આલેખ્યું નથી; સ્ત્રીમનલાલનું કહેવું અનુસર્યો નથી. જેથી સ્ત્રીમનલાલને આ ચરિતાભાસ વાચતાં પરમ ખેદ થયો.

ડોહાઈ વગેરે રથળોમાં દયારામભાઈની કવિતાએ વ્યભિચાર વધારી દીધો એમ લખવું એ મનુષ્યજાતિનું ઉપરચોટીયું જ્ઞાન સૂચવે છે. દયારામભાઈની કવિતાના સામાન્ય રીતે બે વિભાગ થઈ શકે. એક વિભાગ નીતિ, ભક્તિ, ધર્મોપદેશ ઈત્યાદિવિષયક છે. મનોમતિસંવાદ, પ્રબોધ આવની, યુવતિશિક્ષા, ઇત્યાદિ કાવ્યો ગમે તેવા મલિન અંતઃકરણના પુરુષને પણ પ્રભુની ભક્તિ કરવાને એક વાર તો પ્રેરે એવાં છે; અને તેથી એ કાવ્યોમાંથી વ્યભિચાર રદ્દરે એ સર્વથા અસંગત છે. નર્મદાશંકરની દાંભિકતાને લીધે આ અમૂલ્ય કાવ્યોનું દર્શન સ્વજીવનપર્યાન્ત થયું સંભવતું નથી. દ્વિતીય વિભાગ ભગવદ્વિષયક કાવ્યોનો છે. આ કાવ્યોની શુદ્ધ પ્રતે તો નર્મદાશંકરને નજ મળી. રણજોડ જેથી એ પદ ગાતા તે સમયે નર્મદનો અનુયાયી વર્ગ છાતોમાતો ઉતારી હોતો, આવી રીતે સંપાદન કરીને પ્રગટ કરેલો કાવ્યસંગ્રહ શુદ્ધ નજ હોય એ સ્વાભાવિક છે. ભગવદ્વિષયક કાવ્યોને વિશે કહેવું જેમણે કે ધણા સ્ત્રી-પુરુષો ભક્તિભાવથી આ કાવ્યો ગાવાં છતાં નિંદોપ હોય છે શ્રીમદ્ભાગવતની રાસપંચાધ્યાયીનું અહોરાત્ર મનન કરવાથી જ મધુસૂદન, શ્રીધર, ચૈતન્ય શ્રીમદ્વાચાર્ય અને અન્ય અનેક મહાત્માઓ પરમપદને પામી ગયા. ગીતગોવિંદનું ગાન કરીને અનેક ભક્તો તરી ગયા. રાસપંચાધ્યાયીના શ્રદ્ધાપૂર્વક વાચન પડનું ફલ કામરૂપી હૃદયોગનો નાશ છે એમ દર્શાવી શુદ્ધેવજ્યે ભગવદ્ગુણુગાનનું અલૌકિક માહાત્મ્ય સિદ્ધ કર્યું છે. તેવાં જ ભગવદ્લીલાવિષયક દયારામ ભાઈના કાવ્યો છે. એ કાવ્યોમાં દયારામભાઈ સ્વરતિકેલિવર્ણન કોષપણ કાવ્યમાં કર્યું છે એમ તો અઘાપિ પર્યાન્ત કોષએ જણાવ્યું નથી. દયારામભાઈના કાવ્ય ભગવદ્વિષયક હોવાથી, તેમાં વલ્લુવેલા સુંગારનું લૌકિકમાં તાત્પર્ય નહિ હોવાથી, એમાં વિષયગંધની રૂઝિત પ્રભુની લીલાના ગુણુગાન કરનારને થતી નથી. તેથી સર્વ વિષયોનો ત્યાગ કરીને પ્રભુને શરણે ગયલા ભક્તજનોમાં આ કવિતા વ્યભિચાર ફેલાવે છે એ પણ એક કલ્પના માત્ર છે. એ કાવ્યો વ્યભિચાર ક્યારે ફેલાવે કે ન્યારે સુધારાના બ્રહ્મથી એ કાવ્યોનું અલૌકિક તાત્પર્ય રદ્દરે નહિ અને અંતઃકરણમાં વિષયવાસનાઓ શુદ્ધ કરી બેઠી હોય, ત્યારે જ એ કાવ્યોમાં લૌકિક પ્રાકૃત સુંગારાભાસનું દર્શન થાય, અને તેનું ગાન લૌકિક વિષયવ્યાપારનું કારણ અને ભક્ત કવિશ્રીનું અસંગત સામ્ય વિષયસંપદ આચરન સાથે થાય. નર્મદનું મન એટલું બહુ સંકુચિત યદ્યપિ મધુ હતું કે એને કંઈ પણ તત્ત્વ રદ્દરું નહિ. એણે જે કેવલ ઉદારીન વૃત્તિ રાખી હોત તો રા. ઝવેરીવત કાંઈક રદ્દરું હોત જ. પરંતુ લાખસૂત્ર કેસના સંભમથી પુષ્ટિમાર્ગનું યાત્રવ એની રંગેરંગમાં પ્રસરી મધુ હતું તેથી પુષ્ટિમાર્ગનું અને તેની સાથે

દયારામભાઈનું હાથ સમજવા નહિ પણ સમજવા દરકાર પણ કરી નહી. દયારામભાઈ આ સર્વ કાન્ય કૃષ્ણગોપીવિષયક હોવાથી, સર્વ દોષથી વિમુક્ત છે. વ્યભિચાર સાથે તેમનો કંઈ સંબંધ નથી. એ અધોક્કિક શૃંગારનો વ્યભિચાર સાથે સંબંધ માત્ર મહિન હૃદયના પામર જંતુઓને જ રહુરે.

દયારામભાઈના બાલ જીવન ઉપર દુષણ આપવાનો સ્વ. ઇન્દુજીરામનો પ્રયત્ન નર્મદ કરતાં દોષ પણ અંશે ન્યૂન નથી. એ પોતે ડોહાઈ ચાણોદ વગેરે રથગોએ ગયેલા અને કેટલી પરસ્પર વિરુદ્ધ વાર્તાઓ કવિશીના સંબંધમાં શ્રવણ કરેલી, પરંતુ રા. દરગોવિન્દદાસની માફક કવિશીની અત્યંત પવિત્રતા દર્શાવનારું તો કંઈ એમના જાણવામાં નહિ આવેલું હોવાથી તે સંબંધમાં મૌન રહી, દયારામભાઈ તો સ્વતઃ કૃષ્ણભક્ત હોવાથી કૃષ્ણતત્ત્વ આચરવામાં પરમ કૃતાર્થતા માનતા એમ દર્શાવવાને ડોહાભાઈ સાહેદરાના નામની કેટલીક કાવ્યિત વાર્તાઓ રતનજાહના સંબંધમાં, અને કમલાભાઈના નામથી અન્ય વાર્તાઓ ઉલ્લેખ કરી અન્તે એવો નિર્ણય પ્રકટ કર્યો છે કે કદાચિત્ દયારામે પાછલી વયમાં અર્થાત્ ‘વૃદ્ધા નારી પતિમતા’ ‘અદાક્તિમાન્ મયેન્ જાણુઃ’ એ ન્યાયાનુસાર વિષય ત્વજીને પવિત્ર જીવન આદર્યું હશે અને ‘જે દોષ જન કન્યાશુ ચાહો તે સ્ત્રી સંગત લગ્નજોરે’ થી સ્ત્રીસંગતિભાગમાં જનકદયાણુ છે ઈત્યાદિ ઉપદેશથી બોધ તથા જ્ઞાન થયા પછી અને વ્યુત્પાત્તિના મદ ઉતર્યા પછી કવિ ગણી મયો હશે, તો પણ તરણાવરયામાં એણે ચાણોદ અને ડોહાઈની સ્ત્રીઓ સાથે રાસક્રીડા કરવામાં કયાસ રાખેલી હોય એમ જણાતું નથી, આ સર્વ એમણે કાલવિદ્યાના બળથી લખ્યું છે. આ કાલવિદ્યાના મદાજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થયેલા કહેવાતા તથ્ય (!) ને સિદ્ધ કરવાને એક વૃદ્ધ નાગર બ્રાહ્મણનું (જેનું નામ નિશાન પોતે લખવાનું ભૂલી ગયા !) વચન ટાંકે છે કે દયારામે સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરી છે એ વાત ખરી છે પણ એ તો સાક્ષાત્ શીકૃષ્ણનો સખા હતો અને પ્રેમી જનોના કાંડ પુરવાને વારતે જન્મ્યો હતો. તેણે કરેલી ક્રીડાને વ્યભિચાર કેમ કહેવાય ?

આમુરી જીવો આવી વાતની ખુબી શું જાણે ! આ સાહેદરા નાગરનું નામનિશાન ઇન્દુજીરામે આપતું થોડું ધાર્યું નથી એટલે એમણે તેના મુખથી કહેલી વાત કેટલે અંશે થયાર્થ છે તેની પરીક્ષા કરવાને આપણે અસમર્થ છીએ. પરંતુ ઇન્દુજીરામમાં કાલવિદ્યાના જ્ઞાન કરતાં પણ કલ્પનાબળ બહુ પ્રબલ હતું. એમની કલ્પનાનો વેગ વિદ્યુતના વેગથી ન્યૂન ન હતો. એ કલ્પનાના બલથી એ પોતે ઉમેરે છે કે ગમે તેમ હો પણ દયારામ જ્યોતે દર્દી રસીઓ કાઢીશો અને પ્રેમીજન હતો ને તેથી જેમ કાલીદાસાદિ સમર્થ કવિઓએ નવાં અંકુર રહુરતાં તારણવમાં પ્રેમરસનું જ્ઞાન મેળવવાને જીવિતનો કંઈ કાળ તરણીઓના પ્રેમમાં ગાળ્યો હતો, તેમ એણે પણ જીવિત ગાળ્યું હતું. ડોહાઈ ચાણોદની સ્ત્રીઓ અત્યાધિ પર્યન્ત આ પ્રેમીલા કવિના રસનાં હૃદયોમાં રહે છે. કવિની હૃદયોત્પત્તિમાં પ્રેમવેશી ગોરડીઓ તેની પુંડે પુંડે રજગતી હતી. પુરુષોનો પણ તેને પ્રત્યે અપૂર્વ પ્રેમ હતો અને તે ઉપરથી એમ કારણ નહિ કે કવિની નીતિ સ્વચ્છ હતી (જો કારણથી નહિ તે જણાવ્યું નથી.) આટલું લખી મનુષ્યહૃદયના સ્વાસ્થ્યનો પરિચય કરાવે છે કે સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ જ છે કે પ્રેમ જાણે ત્યાં ટળી પડે. ચાણોદ અને ડોહાઈની સ્ત્રીઓ ગુન્જરાતના બીજા ભાગ કરતાં વધારે પ્રેમીલી છે એમાં તો શક નથી. (ડોહાઈ ચાણોદની કેટલી સ્ત્રીઓનો પ્રેમ સ્વતઃ અનુભવ્યો હતો અને જે અનુભવજન્યથી આ નિર્ણય પર પોતે આઝ્યા તે પણ દર્શાવ્યું નથી.)

આ સર્વ વાત ઉપરાંત એક વૃદ્ધ બાઈ કે જેનું નામવિરમરણ લખની વખતે એમને કદાચિત્ યસું હશે, તેના રાખેદા દયારામભાઈની અનીતિના સમર્થનમાં ઉગેરે છે. સ્વ. ઇન્દુજીરામના એ કથનનો તથ્યાંશ સદ્ગત વિચારીયે.

પ્રથમ તો ઇન્દુજીરામ આંરંભમાં જે લખે છે તે જીતારીયે. એ જણાવે છે કે “દયારામ અપવા દયારાંદર કવિનું પ્રભાણુમુક્ત અને વિરતારવાણું હૃદયીના સામાન્ય જનાવોથી બરેલું

ચરિત્ર મેળવવાને કવિ નર્મદાચંદ્ર રા. હરગોવિન્દદાસ અને મેં ધણો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરંતુ વિગતવાર અને સંપૂર્ણ મલતું 'ફુલોલ યમ પડ્યું' છે. એક તરફથી એક હકીકત મળે છે તો બીજી તરફથી તેનું મળે ખંડન કરતું હોય તેવી બીજી હકીકત મળે છે. " આ ઉપરથી ૨૫૪ સમન્વયે કે જે વાતોના આધારે કવિશ્રીની નીતિ ઉપર ઈચ્છારામે નિર્ણય પાંખ્યો છે તેનું ખંડન કરતી અન્ય વાતોએ પણ ઈચ્છારામના સાંભળવામાં આવી હશે, પરંતુ દયારામભાઈ તો અનીતિમાન હતો એવા નર્મદના મતથી એમનો દૃઢ નિશ્ચય થયેલો હોવાથી, અથવા તો અન્ય કોઈ અગમ્ય કારણથી તે વાતો એમણે દર્શાવી નથી. કોથી મોટું આતુર્ય તો સ્વ. ઈચ્છારામે એ ક્યુ છે કે જેની કહેલી વાતો ટાંકી છે તે લોકોનાં નામનિશાન આપ્યાં નથી, અથવા તો જેનું નામ આપ્યું તેનું મરણ થયાનું સૂચનું છે. અર્થાત્ કોઈ પણ રીતે એમના કહેલા વચનોની પ્રમાણ્યૂતતા તપાસવાનું અશક્યમત્ત યર્થ પડ્યું છે. વસ્તુતઃ ઉભોષના લોકો દયારામભાઈને પૂર્ણ ભાવથી જુએ છે, અને જ્યારે જ્યારે એ લોકોના નર્મદાચંદ્ર અને સ્વ. ઈચ્છારામ જેવાના દુષ્ટ તરફ કવિશ્રીને વારંતે વાંચવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ સખેદાશ્ચર્યથી દિલ્મૂઢ થઈ જાય છે.

એક બે બાધઓના અભિપ્રાય ટાંકી દયારામભાઈને અનીતિમાન દર્શાવવાની ધૃષ્ટતા કરવા કરતાં ઉભોષના અને ચાણોદના સર્વ લોકો દયારામભાઈને વિષે શું કહે છે તે જાણવાની આ સર્વ લેખકોએ ઉપેક્ષા કરી છે. રતનખાઈના સંબંધમાં પણ તે પવિત્ર બાધને અપમાન કરનારા અસભ્ય રાખેલોના જે ઉત્તેષ ઈચ્છારામે કર્યો છે તેનું ઉદ્દેશન કરતું અમે વ્યાખ્યાની જોતા નથી. દયારામભાઈને અનીતિમાન દર્શાવવાના ઉત્સાહમાં એમણે રવભુદિની કેવી ચપલતા દેખાડી છે તે એમના ચાણોદ ઉભોષની સ્ત્રીઓને વારંતે કરેલા અનુમાનથી ૨૫૪ થાય છે. ઉભોષ અને ચાણોદની સ્ત્રીઓ રસિક અને પ્રેમીલી (અર્થાત્ વ્યભિચારિણી છે.) ત્યારે સુરત વડોદરાદિની સ્ત્રીઓ અરસિક અને પ્રેમચૂન્ય એવું જો કોઈ અનુમાન કાઢે તો એ કેટલું દારમજનક કહેવાય ?

વળી એક બીજું પણ કહેવું સદગત ઈચ્છારામનું છે કે દયારામ યુવાવસ્થામાં વિચપલપટ અને વૃદ્ધ વયે સુધયો. આ અનુમાન સિદ્ધ કરવાને દયારામભાઈની ' જે કોઈ જન કલ્યાણ માહો તે સ્ત્રી સંબંધ લજ્જાનેરે ' એ પંક્તિ ટાંકે છે. પ્રથમ તો આ પંક્તિ વૃદ્ધાવસ્થાની છે. એ માનવાને સજલ પ્રમાણ નથી, તેમ દયારામભાઈના જેવા વિચપલ કવિ નાની વયે એવી પંક્તિ ના લખી શકે એવું કંઈ નથી. જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ કે જે કવિએ ૧૭-૧૮ વર્ષની વયે અને તેથી પણ પૂર્વ ધાર્મિક અને પવિત્ર કાર્યોમાં અસ્તમન થઈને ભાગવતાદિના ભાષાન્તર યોજ્યાં, અને તત્તજ્જનિત વૈરાગ્ય અને કૃષ્ણમાં દૃઢ આસક્તિથી સ્વ સ્વામી તરીકે કૃષ્ણને સ્વીકારી મલતી કન્યાને તિરસ્કરીને ' એક વર્ષો ગોપીજનવલ્લભ નહિ સ્વામી બીજો ' એ ભક્તિભાવયુક્ત વૈરાગ્યથી સાંસારિક વિવેકસુખાભાસને સદૈવ તિલાંજલિ આપી, તે કવિ રતનખાઈ નામની મર્મહી સ્ત્રી જેડે વ્યભિચારસંબંધ રાખે અને તે પણ પ્રભુભક્તિના નિમિત્તે એ સર્વથા અસંગત જ છે. કવિશ્રીને જે સાંસારિક મોહક સુખની અભિલાષા હતી તો વિવાદ થતો તરછોડી અનેક સ્ત્રીઓના મોહમાં સપડાવું અને તેમાં નિત્ય મગ્ન રહેવા છતાં પ્રભોધ્યાવની અને મનોમતિસંવાદ જેવા અન્યોથી નીતિના ઉપદેશ કરવા જવું એ એમની કૃતિ અને વાણીમાં કેટલો મહાન વિસંવાદ કહેવાય ? વસ્તુતઃ અઘાપિ પર્યન્તના લેખકો મૂલ ઉભોષના નહિ હોવાથી દયારામભાઈના અન્યોથી તેમ કૃતિથી અજાત જ રહ્યા છે. જેટલો જોઈએ તેટલો ભક્તિભાવ નહિ હોવાથી કવિશ્રીના સિધ્ધોએ ઉક્ત લેખકોને કવિશ્રીના સર્વ અન્યોનું દર્શન ન કરાવ્યું એટલું જ નહિ પરંતુ કવિશ્રીના ચારિત્ર્ય સંબંધી પણ કંઈ કહ્યું નહિ અને તેને પણ સર્વ લેખકોએ કલ્પનાવિહાર સ્વચ્છેદ કર્યો. જેથી રણછોડના મુખમાં મૂકેલી વાતોના ૨૫૪ અસ્વીકાર તત્પુરપોષાદિ કરે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ દયારામભાઈને વારંતે નર્મદાદિએ આપું વિરુદ્ધ લખ્યું છે તે જાણી આશ્ચર્યચકિત

યાય છે. ઉક્ત લેખકોએ પ્રયત્ન કરી કેટલું સત્ય ચરિત્ર દયારામભાઈનું રોપી કાઢ્યું તે માત્ર એઓશીના જન્મસંવત્સરી અનિશ્ચિતતા દર્શાવી આપે છે. જોયી રણછોડાદિ કને કવિશ્રીની જન્મપત્રિકા હોવા છતાં આ વાત નર્મદાદિને ન કહી તે માત્ર એટલું જ સિદ્ધ કરે છે કે રણછોડાદિએ કવિશ્રીના જીવનચરિત્રનું નર્મદાદિથી નિષ્પન્ન કર્યું. ૧૭-૧૮ વર્ષની વયે દયારામભાઈએ ભાગવતનું ભાષાન્તર કર્યું શ્રવણ કર્યું છે તે ઉપરથી એટલું તો નિશ્ચય જ છે કે કવિશ્રીનું મન તે સમયે શુદ્ધ અને પવિત્ર વિચારોમાં ગ્રસ્ત હતું. તે આશ્ચર્ય તો એ છે કે દયારામભાઈને ઈચ્છારામોદિ લખે છે તેવાજ વ્યભિચારી હતા તો ડોહોઈમાં વા ચાણોદમાં એવો એક પણ સત્યનિષ્ઠ ચારિત્ર્યવાન પુરુષ દયારામભાઈની સામે પોતાનો સખળ તિરસ્કારયુક્ત અભિપ્રાય દર્શાવવાને પ્રકટ ન થયો? ડોહોઈ અને ચાણોદના સર્વ મનુષ્યોએ એકમતે દયારામભાઈની અનીતિ પ્રસિદ્ધ જાણવા છતાં? આ કેવળ અસંગત જ લાગે છે.

દયારામભાઈના માતૃપિતા પણ પવિત્ર જીવન નિર્ગમન કરતાં. એમના માતૃશ્રી રાજકુંવર-બાઈ પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને શ્રીનર્મદાજીમાં તારાસ્નાન કરીને શ્રીશેષશાખીના દર્શન કરીને ઘેર આવતાં. પ્રાતઃકાળમાં વારંવાર માતૃશ્રીની સાથે શ્રીશેષશાખીના દર્શન કરવાથી કવિશ્રીનું પ્રથમ ચિત્ત શ્રીશેષશાખી તરફ વળ્યું, અને ભક્તિભાવથી શ્રીશેષશાખીનું ધવલ ગાયું. બાલપણમાં કવિશ્રીના ઉપર આ પ્રકારે પોતાના માતૃશ્રીની નીતિ અને ભક્તિની છાપ પડેલી, અને તેને પરિણામે કવિશ્રીની પ્રવૃત્તિ ધાર્મિક વિષયો તરફ મૂળથી જ વળી. કવિશ્રીને નામકરણ વૈષ્ણવ સંસ્કાર શ્રીદેવકીનન્દનજી મહારાજે કરાવ્યો હતો. (૧)

આ પ્રમાણે નામકરણ બાલવયમાં થયું હતું. વૈષ્ણવોમાં અઘાપિ પર્યન્ત સંપ્રદાય છે કે બાલકને અવતર્યો પછી જેમ અને તેમ જલદીથી નામકરણ કરાવવું. નામકરણ થયા પછી જ દુધશીમાલા ધારણ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે દયારામભાઈની માનસિક પ્રવૃત્તિ ચાણોદમાં નર્મદાના તીર ઉપર બેસી કામિનીઓમાં ચિત્તગ્રસ્ત કરી લાવણીઓ ગાવામાં ન હતી, પરંતુ કંઈ અલૌકિક દિશામાં હતી. કવિશ્રીના જીવનને પરમ આમદી વૈષ્ણવ યજ્ઞ જવાનું અન્ય કારણ છે. આશરે ૧૯ વર્ષની ઉંમરે કવિશ્રીનો સમાગમ ગાદીરવાળા ઇચ્છારામભટ્ટજી સાથે થયો. આ ઇચ્છારામ ભટ્ટજી જાતે શ્રીમાલી બ્રાહ્મણ હતા અને પેટલાદના રહીશ હતાં. સંસ્કૃતના અને વેદાન્તશાસ્ત્રના પરમ યાતા હતા. ઉક્ત ઇચ્છારામ ભટ્ટજી કૃત શ્રીમદ્ભગવાદ ઉપર પ્રદીપનામક^૧ સંસ્કૃત ટીકા નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં મુદ્રિત થાય છે. એ ટીકા ઉપરથી એમના ગદ્યન પાંડિત્યને અચ્છ આવે એમ છે. જેમ પારસમણિના રપરથી લોક સુવર્ણ જની જમ છે તેમ ઇચ્છારામ ભટ્ટજીના સમાગમથી દયારામભાઈની ‘આ લોક અને પરલોકની તુલ્યા’ છૂટી મધ. ઇચ્છારામ ભટ્ટજી જે સમયે તેને ગામ આવ્યા તે સમયે દયારામને એઓશીનો સમાગમ ગમ્યો. એ સમાગમનું શું પરિણામ આવ્યું તે આપણે આપણા શબ્દોમાં નહિ પરંતુ કવિશ્રીના ગુરુશિષ્યસંવાદની પંક્તિઓ ઉતારીને જ દર્શાવીશું. (આ ગ્રંથ આખો આ અંકમાં જ છે.)

કવિશ્રીના ઇચ્છારામભટ્ટજી વિષે ઉદ્દગાર આપણને એમની આન્તર વૃત્તિ મુજબ છે. ઇચ્છારામભટ્ટજી પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં ગાદીરમાં નિવાસ કરતા, અને કવિશ્રીનું ગાદીર જવાનું મુખ્ય પ્રયોજન પણ તેમનાં દર્શન અને સમાગમ જ હતા. જ્યારે કવિશ્રીને ઇચ્છારામભટ્ટજીનો પ્રથમ સમાગમ થયો ત્યારે એઓ પ્રતિ પૂજ્યભાવ આવવાથી, સર્વ પ્રકારના પ્રશ્ન પૂછ્યા અને સર્વ પ્રશ્નનું સમાધાન થયું, તેથી અધિક પૂજ્ય બુદ્ધિ યજ્ઞ. ઇચ્છારામભટ્ટજી કવિશ્રીને ‘બાલ’

કરીને સંબોધે છે તે ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ જ છે કે દયારામભાઈનું વય તે સમયે નાની વયનું હશે, પોતાની કને યાત્રા કરવાને દ્રવ્ય નહિ હતું તેને વારસે ઇચ્છારામભટ્ટજીએ એમને પ્રસાદી વસ્તુ આપી જેથી યાત્રામાં ખર્ચી ખૂટી નહિ. ઇચ્છારામભટ્ટજીની કૃપાથી શ્રીવલ્લભલાલજી મહારાજ પાસે બ્રહ્મસંબંધ કવિશ્રીને પ્રાપ્ત થયો- શ્રીવલ્લભલાલજીએ કવિશ્રીને માથે શ્રીમદન-મોહનજીનું સ્વરૂપ પધરાવી આપ્યું. અને તેમના દ્વારા કવિશ્રીને ચાર વેદ, બાવન ઉપનિષદ, તત્ત્વસૂત્રભાષ્ય (વેદાન્તસૂત્ર ભાષ્ય), ધર્મ શાસ્ત્ર, બ્રહ્મસંબંધ મંત્ર, પુરાણ, સ્મૃતિ, મહારામાયણ સાર, મદાભારત, ચાર વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના ભેદ ઇત્યાદિનું સાર ગાન થયું. વેદાયને વૃદ્ધિ પમાડે એવું સાહિત્ય જોઈને એમનું અન્તર પ્રસન્ન થયું અને બુદ્ધિ અત્યંત ખીલી. ભટ્ટજીએ માત્ર શાસ્ત્રગાન આપ્યું. એટલું જ નહિ પરંતુ શિષ્ટ પુરુષના સદાચાર, વિવેક, નીતિ ઇત્યાદિનો સાર સારી રીતે સમજાવ્યો. આ સર્વનું શ્રવણ કરવાથી એમની બુદ્ધિ નિર્મલ થઈ, એમની વૃત્તિ શુદ્ધ થઈ અને અન્તરમાં અતિશય આનંદ વ્યાપ્યો. એજ ભટ્ટજીએ વ્યાકરણ પૌર્ણાણ હંદ યુતના કાવ્યોનું મર્મતરવ અપરંપાર પ્રબોધ્યું અને પ્રમુક્ત પ્યાર કરાવ્યો, શ્રીવલ્લભજીદ્વારા પ્રભુને સર્વોત્તમનિવેદન કરીને સર્વ સમર્પ્યું અને આ લોક અને પરલોકની મુક્તિ તુષ્ટ્યા-છૂટી ગઈ. ઇચ્છારામ ભટ્ટજી જેવા ભગવદીયથી એમના ભવના-સંસારના બંધ છૂટી ગયા. ભટ્ટજીએ દયારામભાઈને અપાત્રના સત્પાત્ર કરી શ્રોનાયજીને શરણે સોંપ્યા, કવિશ્રીને આર્ત, અને પ્રપન્ન બાણી એક તાદશી વૈષ્ણુવોના (વિરક્ત વૈષ્ણુવોના) સંગ કરાવી આપ્યો અને શ્રીકૃષ્ણકીર્તિગાન કરવાની શિક્ષા દીધી, અને પ્રભુની સાથે સંબંધ સદૈવ બાંધી આપ્યો. શ્રીઇચ્છારામભટ્ટજીના આ સમાગમથી કવિશ્રીની માત્ર ઇચ્છા 'હવે રહી નહિ દો કામના' એક ઇષ્ટ ચક્ર પ્રતિ હેત 'શુરપદ્મેશ-શ્રીકૃષ્ણ કીર્તન કરવા અવશ્ય રહી. આ ઉપરથી સમજાશે કે કવિશ્રીએ બપોરે જ્યાં મળતી હતી તેના 'એક વયો ગોપીજનવલ્લભ નહિ રવામી ખીજો' ગાઇને અસ્વીકાર ગી તે માત્ર વાચનિક ન હતું. પરંતુ આ લોક અને પરલોકની તુષ્ટ્યા છૂટી ગયાથી, અને પ્રભુ જે લગની લાગવાથી, માત્ર પ્રભુની સેવામાં અને તદ્દશુભગાનમાં જીવન વ્યતીત કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા સહિત મનોરમ હતો. આવા દૃઢ નિશ્ચયવાળો પુરુષ અને તે પછી પૃથ્વીવસ્થામાં વિધવા બાઈ સાથે નિષિદ્ધસંબંધ બાંધવા પ્રવૃત્તિ કરે. એ કેવળ અસ્વાભાવિકજ છે. વધી જે રતનગ્રાહ કવિશ્રીને ત્યાં બાલસેવાચાર કરવાને રહી હતી તે તેના વડિલોની આજ્ઞાથીજ. બાઈનું વિધવાજીવન સન્માર્ગમાં વ્યતીત થાય તેવા ઉદ્દેશથી બાઈના વડિલોએ દયારામ જેવા આર્તહીન ભગવદીયને ત્યાં પ્રભુસેવા કરવા મોકલી બાઈનું પિતૃગૃહ તેમ શ્વશુરગૃહ ઉભય કવિશ્રીના ગૃહની બહુ સમીપમાંજ હતા, ને આવા ઉભયગૃહ સમીપ હોવા છતાં, આવા નિષિદ્ધ સંબંધ કવિશ્રીને બાઈ સાથે રહે તે તેમને મંદ પણ ન આવે તે પછી વિચિત્રજ કહેવાય. બાઈ ઉત્તરાવસ્થામાં દયારામભાઈને ભક્તિભાવથી કવિશ્રીના ચિત્રને પૂજતી તે માત્ર વિધવસુખનો પ્રત્યુપકાર ન હતો, પરંતુ જે ભગવદીય કવિશ્રીના સંબંધથી શ્રીમદનમોહનજીની બાલપરિચર્યા કરવાનું પોતાને પ્રાપ્ત થયું હતું, અને જેથી પોતાનું ઐહિક અને પારલૌકિક ઉભય સુધર્યો હતા તે હતું.

કવિશ્રીનો વસ્તુતઃ અંતિમ ઉદ્દેશ પ્રભુના શુભગાન ગાવા અને ગવગ્રાવવાનો હતો. કવિશ્રીનો નિશ્ચય ભગવાનના અને તેની લીલાના શુભગાન ગાવા અને તેમાંથી અવશ્ય જે સમય મળે તેમાંથી લોકોને સદ્બોધ આપવો, આજ કારણથી દયારામભાઈના ભગવદ્દશીત્રાવિધયક કાવ્યોનો અને ભક્તોનાં ચરિત્રનો જાણી સદ્બોધ કરવાનાં કાવ્યો કરતાં વિશેષ પ્રમાણમાં છે. આ ભગવદ્દશીત્રાવિધયક કાવ્યોથી કવિશ્રીએ પોતાનું ઐહિક અને પારલૌકિક જીવનનું સાકાર્ય માન્યું તેજ

કાઓમાં હિતમ ચુંગારસરૂપ પ્રભુનું દર્શન સ્વવિષયવાસનામરતનાને લીધે નહિ થવાથી પાપર જન્નુ-
ઓને અને ચુંગારાતના શેખડાને વિષયવાસનાનો મધ આપ્યો અને મધથી બુદ્ધિવિન્નમ થવાથી
કવિથી ઉપર અનીતિનો આરોપ કયો તેમને આપણે શું કહીશું? કંઈના નદિ માત્ર
'મવન્તો ધન્યા:'

વળી, જે કવિથી ખાનપાનાદિ સર્વ વસ્તુ, વસ્ત્રાભૂષણ વગેરે સમસ્ત વસ્તુનું મદણ નિજ
પ્રભુપ્રસાદ તરીકે લેતા, પ્રભુપ્રસાદ વિનાની સર્વ વસ્તુને નરકસમાન ગણતા, આશર્ય તથા
અદંકાર ત્મજ્ઞને આન્તર તથા બાહ્ય શુદ્ધિ અનિશ્ચય રાખતા ઇન્દ્રિયા, અવરવિષયક ચિન્તા
તથા રતિ રાખવાની અનિચ્છા રાખતા, દરિને મથવાની અત્યાતુરતા ધરાવતા, સર્વ ઇન્દ્રિયોને
વિષયથી ખાળી, તેનો પરાભ્ય કરી, દરિસેવામાં ઇન્દ્રિય વાળગતો દદ ઉપદેશ કરનાર અને
આચાર પાળનાર, એવા કવિ સર્વ મોહકવસ્તુનો પરિમદ સ્ત્રીઓનેજ મોહ કરવામાં ગાળે એ કેવળ
કલ્પનામાત્રજ લાગે છે. દરિદ્રીર્તન અને દરિકથાનો નિત્ય આસંગ રાખવાનો ઉપદેશ દેનાર સ્વછવન
વિષયમાં ગાળે એ કેવું અસંગત કહેવાય? હરિનું નિત્ય સ્મરણ અને સેવા કરવાનો ઉપદેશ
વિષયવાસનાથી કૃદ્ધો વિરદ છે?

શ્રીદરિયેવા કરની સદા, સ્મરણ કૃષ્ણ ત્મજનું નહિ કદા,
દરિદ્રીર્તન નિત્ય દરિ કથા, બૃહ્મે કૃષ્ણ, જન્મ દોષ વૃથા,
નામ મન ત્મજલો નહિ ક્ષાય અન્યાયમ કરવો નહિ અય
ખાન પાન આદે સદુ વસ્ત વસ્ત્રાભૂષણ અવર સમસ્ત.
મહેતું નિજ પ્રભુનજો પ્રસાદ નરકરૂપ છે તે વખ સ્વાદ.
પવિત્ર રહેતું અંતર બદાર, ત્મજવા આગસને અદંકાર
અવર ન ધરવી ચિન્તા રતિ, દરિ મથવા આતુરતા અતિ,
દરિ શુર દરિજન લહેવા એક તન મન ધન અપંપુ' વિવેક.
વિષય છૂટી ઇન્દ્રિય ખાળવી દરિસેવનમાં સદુ વાળવી.

x

x

x

અર્થાત્ અંગે અડના માત્ર પાપરૂપ યાવ જન મન ગાત્ર.

દયારામભાષાએ 'નિગદ્ધતિ' ને 'અંતરૃત્તિસમો.' વર્ણવી તેના કરતાં તેા દયારામ-
ભાષાના રીકાકારો એઓથીનું આન્તર વિશેષ જ્ઞાતતા નહિ જ દોાય.

મદારાજત લાઘવજ કેસ તાજેજ યયતો દતો, અને તે ઉપરથી જમિત ધર્મ નર્મદાચંકર
અને તદનુસારી વર્ગને ઓતુંજ સુરુષ' કે પુષ્ટિમાર્ગીય તમામ વૈષ્ણવો અને મદારાજને સર્વ
અનીતિની મૂર્તિઓજ છે. નર્મદાચંકર એક મૃષ્ટ પુરુષ દતો અને એની મૃષ્ટતાની સીમા એટલે
સુખી પદોંચતી કે જાગે પોતે સર્વજ દોષ તેમ શીવમ્મભાયાર્ષજના રમેલા પ્રયોને વારને એને
સંકા આવતી, અને તે મન્યો એઓથીએ સ્વનઃ નહિ રમેલા પરંતુ એમના નામથી એઓથીના
દાર્ઢિ શિષ્યોએ રમેલા, એમ તે સ્પષ્ટવતો. આવા ઇતિહાસથી અઘાની અને દેવપ્રબુજ મસિન
અન્તરૃત્તિવાળા પુરોને દયારામભાષા જેવા આમલી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ અનીતિમાન સુરે
એમાં શું આશ્ચર્ય! જ્યારે ડા. ભાવકારકર જેવા વિદ્વાનો આત્મનિવેદન ગચમન્તો અવલો
અર્થ કરે અને તે પણ વૈષ્ણવ તથા મદારાજને અનીતિમાન સિદ્ધ કરવાને, તેા પછી નિત્યજ
નર્મદાચંકરની તેા શી મતિ! એ અઘાનથી સ્વ. યોવર્ધનરામની મતિ પણ કુપ્રયિતજ ધર્મદતી.
પોતે શીવમ્મભાયાર્ષજના મિદાન્તોનેજ તે સમયે ભવજમ્મર પાજ જ્ઞાતવા ન દોના, તેમ જ્યાં
'ચુંગારાતના શિષ્ટ કવિઓ' નામક આંગ્રજ ભાષણમાં સપ્રદાય અને કવિઓના કાવ્યો સ્તંભધર્મ

કેટલાકે મિથ્યાપ્રલાપ આલાખ્યા છે. વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રકારે હોવાથી જ્યારે સર્વ સપ્રદાય દુષ્ટ તો પછી દયારામભાઈ એમના મતે દુષ્ટ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય! આવા ખેદકારક અજ્ઞાનને લીધે નર્મદાદિ ઈવિશ્રીનું જ કાવ્યદ્વારા હાઈ સમજ્યા નથી, અને તેથી જ્યાં સામ્ય નથી ત્યાં સામ્યાભાસનું દર્શન તેમને થયું. નર્મદાચંકર છપ્પારામ, શેઠ વગેરે લેખકોના મતક્રમાં એક એવી ભ્રાન્તિ આવી કે દયારામ ખાયરન જેવો હતો. આના જેવો અન્ય ‘હિંગોરોલો’ દ્રાષ્ટા હોઈ શકે ખરો! ક્યાં ઐહિકપારલૌકિકતૃષ્ણારુહિત અને ભગવદ્લીલાગાનૈકનિષ્ઠ ભક્ત કવિવર દયારામભાઈ અને ક્યાં વિપવલપટ પ્રાકૃતશૃંગારાભાસ-આલેખનાર ખાયરન! આ ઉભય વચ્ચે સામ્યાભાસ સિવાય એ લોકોને અન્ય શું રહ્યું હતો કે જે ઉપરથી આવા અસંગત અનુમાન ઉપર એઓ આવ્યા! ખાયરન અનીતિમાન રવત: હતો, એટલું જ નહિ પરંતુ એની સર્વ કવિતા પ્રાકૃતવિષયક જ હતી. એની કવિતામાં દયારામભાઈની કે નરસિંહ મહેતાની કવિતા જેવું કંઈ નથી પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કટ અભિલાષા ક્યાંદિએ દષ્ટિગોચર થતી નથી. દયારામભાઈનું કાવ્યમાં દ્રાષ્ટ પ્રાકૃત સ્ત્રીપુરુષોને નાયકનાયિકા તરીકે વર્ણવ્યાં નથી. દયારામભાઈને ઐહિક અને પારલૌકિક તૃષ્ણા છુટી ગઈ હતી, અને છપ્પારામ ભટ્ટજીની છપ્પાનુસાર દયારામની પ્રવૃત્તિ કૃષ્ણલીલાગાનૈકનિષ્ઠ થઈ હતી, આવું ઉભય વચ્ચે વૈપરીત્ય છે. અને તેથી ઉભય વચ્ચે નથી એવા સામ્યનું આરોપણ કરી જેમ ખાયરન અનીતિમાન હતો તેમ દયારામભાઈ પણ તેવાજ હતા એવું સાદર્યાનુમાન સર્વથા તુચ્છ અને કિલ્લજ છે.

મોટી વયે જ્યારે ઈવિશ્રીએ પોતાનો નિત્યનિવાસ ડોહાધમાં કયો ત્યારે પોતાના નિત્યનિયમ ઉપરાંત રાત્રિના ભગવદ્વાતા કરતા. ભગવદ્વાતાનું શ્રવણ કરવાને એમને ત્યાં ડોહાધનાં અનેક સ્ત્રીપુરુષો આવતા. વૈષ્ણવોમાં અને તેમાં ખાસ કરી મયાર્દો વૈષ્ણવોમાં, હજુ પણ એ રીવાજ છે. આ ઉપરાંત મયાર્દો વૈષ્ણવો એક બીજાને ત્યાં સેવાસામગ્રીમાં સાહાય્ય કરવાને જાય છે. રતનખાઈ પણ ઈવિશ્રીને સેવાના બાજકાર્યમાં મદદરેપે હતી. વળી વૈષ્ણવોમાં સંન્યાસ લેવાનો પ્રચાર નહિ હોવાથી ફનીયાના સંતમ જીવેને ફનીયાનો સંતાપ ન લાગે તેને વારંતે મંદિરોની મૂળ સ્થાપના થયેલી, અને તે મંદિરો પ્રભુસેવાના વિનિયોગમાં આવીને વિધવા સ્ત્રીઓ પણ સોજાગ્યનું સુખ કાંઈક રીતે અનુભવતી. આવા મંદિરોના અભાવમાં રતનખાઈ જે દયારામભાઈ જેવા આર્ત મયાર્દો ભગવદીયને ત્યાં પ્રભુસેવા કરીને કૃતાર્થ થવાની છપ્પાથી જાય તો તેમાં અનીતિનું દ્રવ્ય આરોપવું એ દ્રવ્યકની પોતાની નીતિનું સૂચન કરવા જેવું છે.

વળી ભગવદ્લીલાવિષયક પદો અને કાવ્યોને બાજુ પર રાખી ભક્ત કવિશ્રીએ જે સહજોષ કાવ્યો લખ્યા છે તે વાંચવાથી સાધારણ સંસારાસક્ત મનુષ્યને સ્વાભાવિક વૈરાગ્ય યદ્યપે પ્રશુભક્તિ કરવામાં પ્રેરે એમ છે. ઈવિશ્રીના મનોમતિસંવાદની પ્રતિજ્ઞા અને સમાપ્તિ આ કથનને કેટલું બળ આપે છે.

“મન કહે છે સુણ સુમતિ મારે કુખ ગોઠું, સમજી છું હરિમજન વણ વિષયસુખ ખોટું,
પણ નિશ્ચય જનનું નથી કામ દામ મન જાય, કષ્ટ યદ્યપિ અને કયમ રીઝે મજરાય.”

“વિષય વિત્તથી મન હોં હરિ શું લાગે રંગ, દયારામ નાટક રચ્યું ભવકુખ યાવા લાગ.”

સંસારમાં મનુષ્યને કનક અને કામિની પ્રશુપ્રાપ્તિમાં અન્તરાયરૂપ છે. તે વિષય અને વિત્તરૂપ અન્તરાય દરં થાય, હરિ શું રંગ લાગે અને તદ્દ્વારા સંસારકુખ નાશ પામે એ ઉક્ત મન્યોને આશય દયારામભાઈના નીતિમાન મનની અવસ્થા સૂચવે છે.

પ્રબોધાવતી પણ આજ સલ સિયર કરે છે.

‘વેચી હૃદય ભગમરો મળે શે શીદ મૂઠ મળે શે શીદ મૂઠ, ચિત્ત પરપત્ની પ્રોતાં, ઢાંક્યું ધીકણ યરો પાર નહિ આવે રોતાં, દશન સાલ જયમ જીમ જીવ તેને નહિ ત્યાગે, કરતાં પ્રિતિ.

પ્રયત્ન મન માધવ નહિ લાગે, લાગે નહિ મન કાષ્ઠમાં દયા મોહ આરુઢ, વેચી ઉંઘ ઉગમગદો-
મેળે લે શીઠ મૃદુ? પ્રજુભજનની આવશ્યકતા અને સંસારની મોહકતા અને વ્યર્થતા દયારામભાઈને
એટલે સુધી સ્પુરી કે જીવના કલ્યાણ માટે સ્વતઃ 'કાલજ્ઞાન' સારાંશ નામક ગ્રંથ રચ્યો. મનુષ્ય
માત્રને મરણુ તો છે જ. તથાપિ જો અન્તઃસમય પ્રભુમરણુ કરે તો તેનો પ્રભુ ઉદ્ધાર કરે છે.
આવા ઉદ્દેશથી મનુષ્યના આગામી મરણુના ચિદ્ધ વધુવે છે, અને અન્તમાં કહે છે;—જેમ
સતી સ્ત્રીને પતિના મરણુનાંતરે સર્વ કંઈ હાથે છે, તેમ હે જીવ! તું મનથી સર્વ લજીને પ્રભુને
છેજ એવું ભજન કર, એમ કરવાથી જો મરણુમયે પણ પ્રજુભજન તારાથી ચશે તો હરિપદ
પામશે, મનુષ્યદેહનું પરમ કર્તવ્ય પરસ્તીરમણુ નથી પરન્તુ નંદકુમારનું ભજન જ છે.

હુલ્લ મનુષ્યદેહ છે આવે દોષક વાર, તે પામ્યાનો લાભ એ ભજવા નંદકુમાર;
જન્મ્યું તેને મરણુ તો ન્યારે ત્યારે યાય, પણ તેને ધન્ય જોનો હરિ ભજતાં દિન ગય.
તેમ સંસારી જીવથી સદા ભજન ક્યાં યાય? પણ અન્તે સ્વજીવ લજીભજવા શ્રીયજરાય.

આ પ્રકારે પ્રારંભ કરી મરણુના સૂચક ચિદ્ધનો વર્ણવે છે ને અન્તે દર્શાવે છે કે, સાચે
મન પ્રજુ સમરતાં તું પણ પામીશ ત્યમ.

સદ્ સાધનનું ચિદોમણિ મર્મ ન જાણે મંદ, સાચે પ્રેમે રમરવા રામકૃષ્ણ ગોવિન્દ. ૭૭
આચાર્ય પ્રજુ સરીખડા જાવું તેને શરણુ, નિત્ય રહેવું સત્સંગમાં ત્યજનાં દુષ્ટાચરણુ. ૭૮
જો દિન હોયે પહોંચતા મળ વૃન્દાવન જાય, નહિ તો ધધેા સદુ ત્યજી ન્યાં ત્યાં ગોવિન્દ ગાય ૭૯
સતી બજવા જેમ નીકશે તેને કંઈ ન મિષ્ટ, તેમ તું મનથી સદુ ત્યજ પ્રિયકર જે પ્રજુ હૃદિ. ૮૦
નિત્ય પ્રતિ રહેજે નિરખતો કલાં તેટલાં ચિન્દ, મરણુ જાણશે સવાઈ હરિપદ ધરને મજ. ૮૧

સંસારાસક્ત કામરોગગ્રસ્ત મનુષ્યની આવી પ્રવૃત્તિ હોષ શકે?

પદ રાગ રામ કળી.

શ્રીહરિ શરણે રહેજે, હો મનવા, શ્રીહરિ શરણે રહેજે	
અવર ઉપાય નથી કાંઈ બીજો, કૃષ્ણ કૃષ્ણ મુખ દેહેજે	હો મ. ૧૩-
અકલ વિદ્યાના જોરમાં રે, પંડિત પડિયા ચર	
ગાંતી વેરાગી ને જોગિયા આદે ચાવી કીધા ચકચૂર.	હો મ. ૧
સ્ત્રી મોહોડી મોહની રે, બીજુ સર્વ એકની ઢેક;	
પોહોંચેજાને પાડે પલકમાં, છેલ્લી સીડી લગી ઢેક;	હો મ. ૨
અપાર માયાબળ એટલું રે, હોય અગત્યાં વ્યવાય,	
જાણીતીને છેતરે, એવી મોહન કરી માય.	હો મ. ૩
જ્ઞાન વેરામ્ય ગોઠે નહી રે, હરિ શું ન ઉપજે હેત,	
જાય વિવેક વિરગ રહેરે, ન્યારે ચતુરા ચોરે ચિત.	હો મ. ૪
ચંદ્ર છદ પારાસર રે, એકલ સુંગી મુન્ય;	
શિવ બ્રહ્માદિક બુદ્ધિયા, એથી કોણ છે મોટા અન્ય.	હો મ. ૫
મન તો અમલ આખા વિશ્વનુરે, તનથી ન રેહેવું સ્ત્રી પાસ,	
ધીરાને ચંચળ કરે, એ તો કાલુંમાં ધાશે સત્યાનાથ.	હો મ. ૬
ચતુરાષ્ઠ તાહારી સુલે પડીરે, પ્રાઈનું ન ચાલે જોર;	
દયા જગતનાં એ બધે, જોનો કર પ્રજો નંદકિશોર.	હો મ. ૭

સંસારાસક્ત કામચરત મનુષ્ય આવા વૈરાગ્યોદ્દેશક ઉપદેશ કરી શકે? એવા મનુષ્યને પહેલો એવો પણ નિશ્ચય હોય કે આ એમનો પોતાનો અન્તિમ જન્મ છે? પ્રભુએ પોતાનું સ્વીય તરીકે વરણ કરેલું છે તે દર્શાવવાને કવિશ્રી ગાય છે કે,
 ત્રીવલ્લભ પ્રહો હાય તેનો મુને ભારે ભરોસો, મેલવ્યો મુને તાદશી સાય તેનો મુને ભારે ભરોસો.
 પ્રમેય બ્રહ્મવડે પોતાને કરી સોંપ્યો શ્રીગોવર્ધનનાથ, સાધનહીન પીન સહુ પાપે તદાપિ ચરણરજ માય.
 ઉભયલોક યદ્ય ચૂરણ ચિન્તા બલિયુ' અરદ્ધ શ્રુતિગ્રામ, ખેતી કર્યાનો ખપ ન રહ્યો મને સિદ્ધ સહજ મન્યો ભાય.

જનનીજન્મમાં હાવાં જવું નથી હરિપદ વસવું જાય, મહાપ્રભુ જોડ્યા રોગ ગયો ભવ, બંધુગોળી કવાય.
 અનાયાસ મુને પાર પમાડ્યો દુસ્તર ભવનિધિ પાથ દયાપ્રિતમ શ્રીકૃષ્ણ નિજનો કહી ભરી પાથ.
 વહી આજી આસક્તિ કર્યું નવ રાખીશ માયા મનથી છોડ નિશ્ચિન્ત યદ્ય સહુ શોક ત્યજને પ્રીતિ પ્રભુ શું જોડ.

સર્વ મોહક વસ્તુનો ત્યાગ કરી, આસક્તિ ત્યજ, પ્રભુ શું પ્રીત બાંધવાનો ઉપદેશ શું વિપયચરત કરી શકે?

ભગવદીય જનની કૃપાએ છૂટ્યાં ત્યાં ભવનાં બંધ, સર્વોત્તમિવેદન કર્યું સર્વે સમર્થુ કૃષ્ણ, આ શોક ને પરલોકની છૂટી ગઈ સૌ તૃષ્ણ.

હવે રહી નહિ શા કામના એક ઈષ્ટ શુરુ પ્રતિ હેત, દયે વરણી નિજ કૃતિ અન્તરજ્ઞતિ સમેત.
 દયારામભાર્ગવતઃ આ પ્રકારે સ્વનિર્દોષત્વ કાવ્યોદ્ધારા પ્રગટ કરે છે ત્યારે એઓશ્રીના વચ્ચેના ભગવદ્દેશીકાવિપયક પદોમાંથી, કે જેનું શ્રવણ કરવાનો પણ એમને દયારામભાષના મતે અધિકાર હોય એ સંશયચરત છે, તેઓ દયારામભાષને બાલિચારી ઠેરવે એ શું હાત્ય છે? કૃષ્ણ-લીલાનો આનંદ અનુભવવાને અને તેનું ગાન કરવાને પ્રથમ આવશ્યક એવો નિરોધ જોઈએ, સર્વ પ્રપંચની વિરમૂતિપૂર્વક ભગવદાસક્તિ જોઈએ. દયારામભાષના આ પદો પ્રેમભક્તિથી ગાનારા આખાશ શ્રીપુરુષોને આ ભાવ સ્વતઃસિદ્ધ હતો અને તેથી તેમને એ પદોમાંથી વિપયચંદ્ર ન આવતો એટલું જ નહિ પરંતુ પરમપ્રેમના વિપય રસોત્તમ દર્શન થતું, ન્યારે દયારામભાષના નિરોધચન્દ્ર સંસારાસક્ત ટીકાકારોને એ જ પદોમાં નિર્મલદયમાલિન્યને લીધે વિપયગાન રકુર્યું એ પ્રભુની અનવગણ લીલાનું મહાત્મ્ય સૂચન કરે છે. આ ન્યાય ધોમવ કૃષ્ણદ્વિપાયનન્યાસ 'માત્રે જામદગ્ધ' સૂત્રમાં ઉપદેશ છે.

દયારામભાષના સમકાલીન પુરુષોને પણ એમને વિષે કેવો ઉચ્ચ અભિપ્રાય હતો તે અમદાવાદવાળા કવિ માધવરામ વ્યાસે દયારામભાષને કાવ્યમાં પુછેલા પ્રશ્નો પરથી જણાય છે.

આ સર્વ ઉપરાંત કવિશ્રીનું દીર્ઘ આયુષ્ય પણ ધ્યાનમાં લેવાનું છે. વિપયલપટ અનીતિ-માન કાષ્ઠપિણુ પુરુષ આટલું બધું આયુષ્ય ભોગવાને અને તેની સાથે આટલું બધું વિશાલ કાર્ય કર્યું હોય એવું ઇતિહાસમાં વિરલ પ્રસંગે બને છે. સારાવલિ અન્યમાં સવાલાખ પદ પોતે ગાયો એમ તો દયારામભાષ સ્વતઃ જણાવે છે. આ ઉપરાંત ન્યારે આપણે એમના પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ અન્યો પ્રતિ દૃષ્ટિશેષ કરીએ છીએ ત્યારે કલા વગર નથી રહેવાતું કે કાષ્ઠ વિપયાસક્ત ક્ષેત્ર આતું કાર્ય કરી શકે નહિ. રસિકવલ્લભ, સંપ્રદાયસાર, ભક્તિવિધાન, માયામતખંડન, હાલદિ અન્યો શુન્નરગિરામાં તો અખાને ટક્કર ભારે એવા છે. આવા અન્યોની ચોળના સંસારના મોહક મિથ્યા સવિધ અલ્પ અને ઘાતક સુખમાં મગ્યા રહેનારથી યદ્ય શકે એ અસંભવજ છે. બાયરનનું આયુષ્ય ૪૦ ૪૨ થી વધારે ન હતું. અત્ર એવું. વક્તાન્ય નથી કે અનીતિમાન ન હોય એવા પુરુષો અલ્પ વયે મરણ પામતા નથી, પરંતુ દીર્ઘ આયુષ્ય અને

વિચાર શર્ધા મન અને શરીરની ઉત્તમ શક્તિઓ વિના બની શકતું નથી, જે ઉત્તમ શક્તિઓ નીતિ અને ચારિત્રના દૃઢ આધાર વિના ટકી શકતી નથી. દયારામભાષ્યાનાં જે કાવ્યો છપાયાં છે તેનાં કરતાં ૬૦ જેણે ભાગ લગભગ નહિ છપાયલાનો છે. આ ઉપરથી આપણને સદજ ખ્યાલ આવે છે કે નર્મદ, ઈન્દારામ, શેઠાદિએ દયારામભાષ્યનું કેટલું તલરેપથી દતિરત સંપાદન કર્યું હતું? વસ્તુતઃ દયારામભાષ્યને જેવી રીતે વિપવલપટ ફક્ક, અનીતિમાન કુવાદિ સંસ્કારનોએ વર્ણવ્યા છે તેવા તે તે સર્વથા દતા જ નહિ. દયારામભાષ્ય તો એમના લખ્યા પ્રમાણે, આ લોક અને પરલોકની વૃષ્ટ્યારદિત, કૃષ્ણકૃતાન, ખાનપાનવસ્ત્રાભૂષણાદિ સમસ્ત પ્રભુપ્રસાદ, સ્વસ્વામિપ્રસાદ તરીકે, ગ્રહણ કરનાર, સ્વસ્વામિશીકૃષ્ણગતિમાં તબીન, અને તેના જ બલથી નવગદાદિનું સામર્થ્ય અવગણનાર, અને સ્વકેરમાં શીતજરાજની મૂર્તિ સર્વદા વસે એવી દદાનુરક્તિમાન દતા. આવા આશયવાન ભક્તનું રતનભાઈ કે જે એમને પૂજ્યભાવથી પૂજતી, તેના હૃદયમાં વસીને શું કલ્યાણ કરી શકે તે તો દયારામભાષ્યાની ટીકાકારો જ જાણે.

ખાનપાન આદિ સદુ વસ્તુ વસ્ત્રાભૂષણ અવર સમસ્ત
મહેવું નિજ પ્રભુ તણે પ્રસાદ, નરકરૂપ છે તે વણ સ્વાદ.
કૃષ્ણગતિ જેમાં તે મુખી, સપગી વાતે છે તે મુખી
મદનાદિક તેને નવ દમે, નવગદ તેને ચરણે નમે.

(દરિભક્તિચન્દ્રિકા)

ખાધા હરન મળેશ વેદ નર કુંજ વિહારી, લે મુરલી નિજ હાથ નીચ તારે નરનારી.

દિનદિન ચરિત્ર ઉદાર ભાર મહી હરણ ભુગર, મનદર નંદકુમાર નાર હર પ્યાર નિરન્તર.

રસરૂપ બૂપ રાધારમન અજગ બની છપી આજકી, દયા પ્રિયતમ મમ હર સદા યદ રહે.

મૂર્તિ શીતજરાજકી.

આ ઉપરથી ૨૫૮ માત્રમ પડશે કે દયારામભાષ્યને અન્યથા વર્ણવનારાઓએ ખૂબ ખાધી છે, અજ્ઞાન અને દેવ ભક્તકવિથી પ્રતિ પ્રકટ કર્યા છે, ઠાલીદાસાદિત્વ લોકિક મુંગારના અનુભવ પ્રાપ્ત થયા પછી જ આવા રસોદ્બોધકપરે દયારામભાષ્ય લખી શકે એમ રા. શેઠાદિનું માનવું છે પરન્તુ તે જાણતિ છે. દયારામભાષ્યાનાં ભગવદ્વિષયક કાવ્યો લોકિક મુંગારના અનુભવ વગર ન થઈ શકે, અને તે પણ સૂરદાસાદિ અદ્વૈતજ્ઞાના કૌતુહલના અભ્યાસ કર્યા પછી, ભાગવત ગીતગોવિન્દાદિના શ્રવણ કર્યા પછી, એમ માનવું યુક્ત નથી. વળી મહાકવિનું અને ચિત્રકારનું આતુર્ય અને મદત્તા એમાં જ છે કે તે તે વસ્તુના સાદાદુનુભવ વિના, પોતાના આનંદિક બળથી, તે તે વસ્તુઓનું તાદરશ સ્વરૂપ ચન્દ્રથી વા ચિત્રથી ખડું કરી આપવું. શેઠસ-પિયશદિએ જેટલાં પાત્રો વર્ણવ્યાં છે તે સર્વનો સાદાદુનુભવ તો નહિ જ થયો હોય, તેમ કલ્પનાચિત્રો ચિત્રકાર સાદાદર્શન કરીને કરે તો તેમ કહેવું તે પણ તેની શક્તિનો અનાદર કરવા જેવું છે. અર્થિ તો દયારામભાષ્યને ભક્તિવજ્ય હતું, સૌભાગ્યમદ દતો, તો પછી એમને શી વાતની ન્યાતા રહે!

વળી કવિશીની સ્વછવન પર્યન્ત અન્તરમયે અને અદ્વાપિપર્યન્ત ડોહાંચ ચાણેદ વગેરે રચણેએ જે લોકપ્રિયતા ગિયતિ કરી રહી છે તે સ્વેલંપટ પામર જનુની કરી શકે! દયારામ-ભાષ્ય જ્યારે ગોકુલવાસી યથા અને જ્યારે એમનું રાજ્ય ચરોતરી સમજાનમૂર્તિ ઉપર ડોહાંચી લઈ જવામાં આવ્યું તે સમયે એક માઈઝ સુધીનો રસો એ ઉત્તરક્રિયામાં ભાગ લેનારા મનુષ્યોથી રાજયથો હતો. તે સમય સર્વ મનુષ્યો અને તેમના વંશજો અદ્વાપિ પર્યન્ત તેમને પૂજ્યભાવથી સમરે છે, તેમના અન્ધોની સેવા કરે છે, અને તેમના ઉપર અન્યથાત્રાત આરોપનારા ઉપર

ચંદ્રાશીલ નજરથી જોઈ તદ્વિરચિત ગ્રન્થસમૂહના માત્ર દર્શનથીજ કૃતાર્થ થાય છે. આવી લોકપ્રિયતા આવા અપૂર્વ માન અને રસેહ જો કોઈ મનુષ્ય લખેટ અને ફક્કડ હોય તો ચિરકાલ સુધી રાખી શકે? વરતુતઃ જે ગ્રન્થોને આધારે કવિશ્રીની નીતિ ઉપર જે લોકો અધમારોષ કરે છે તેઓ નથી તો જાણતા કવિશ્રીનું હૃદય કે તત્ત્વેરિત ભક્તિમયી કવિતા. દયારામભાઈના ઉપદેશ પ્રમાણરમભટ્ટજીને વારસે એવું કહેવાય છે, કે કામ પોતાને પ્રભુસેવામાં અન્તરાયરૂપ કવચિત યાય તેનું સમૂહોન્મૂલન કરવાને કામકરણનો ઉચ્છેદ કર્યો. આશુભાષ્યાદિ ઉપર સંસ્કૃતમાં ટીકા આલેખનાર, અનેક જગોને સન્માર્ગે પ્રવર્તક ઉપદેશના શિષ્યમાં ગુરુનું અનુકરણ કરવાની અભિલાષા પ્રકટે એ સ્વાભાવિક છે, અને તદ્વાત્તાનુસાર યાત્રા કરી, બહુમંથ લઈ, આ લોક અને પરલોકની તૃણુ છોડી સંસારની મોહમ્મ્યાને સદૈવ તિલાંજલિ અર્પે છે એવું કવિશ્રીનું સ્વવચન નહિ સ્વીકારવું, અને અનીતિમાન છે એમ સિદ્ધ કરવા પ્રવૃત્ત થવું, એ એક જાતનો દુરાગ્રહ અને બુદ્ધિનો દુરુપયોગ શું ન કહેવાય? અનેક પદોમાં અનેક ગ્રન્થોમાં સંસારની અહંતામયતા તરવાને સામર્થ્યની પ્રાર્થના કરી તે શું કવિશ્રીનું માત્ર વાગ્વિગ્લાપન હતું? શું દયારામભાઈના ભગવદ્ગીતાવિષયક પદોથી એમને અનીતિમાન ઠેરવવાના મોહમાં એમના ટીકારોને આ આન્તરવૃત્તિસૂચક પદો દષ્ટિગોચર થયાં જ નહિ? કે સ્વાત્સાહમાં દષ્ટિરેષ કરવા છતાં તેની અવગણના કરી? સત્ય શું તે નિશ્ચય કરવાનું સુર વાચકને અર્પીયું.

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૬૪ થી આગુ].

જેવો તેવો હું શરણે પડ્યો છું, ટાળ્યો નહિ ટળું અટલ અડ્યો છું,
પગરેખની રીતે જડ્યો છું, પ્રભુ સોંપ્યો શ્રીમહાપ્રભુરે;
હાવાં તો હજ થઈ છે સ્વામી, ઘણો દુઃખીઓ છું અંતરજામી;
એ કે કલેશની રહી ન ખામી, ઝાલો કર છો વિભુ રે. ૩૦

કેવળ પ્રમેય બળ જો વિચારો, ત્યારે સુખનો દિવસ આવે મારો,
વિના કરણા નાં દુઃખ નિસ્તારો, જાણું છું નિશ્ચયે કરી રે;
જેને નિજનો માન્યો ભગવંત, હૃદય પશુ થાયે સાચો સંત,
વિભુ સહુ શ્રી કંત, કૃપા કર શ્રી હરિ રે. ૩૧

છેલ્લી વિનતિ સુણો હરિ મારી, છબું છું એક આશ તમારી,
મારી સામું ભાળો ગિરિધારી, વિચારી પોતાપણું રે;
જે કે વિનયખત્રીસી ગાયે, તેનાં જન્મમરણ દુઃખ જાણે,
દયાપ્રીતમ પ્રસન્ન તેને યાયે, આપણે સુખ ધણું રે. ૩૨

ઇતિ શ્રીકૃષ્ણજન કવિ દયારામ વિરચિતાયાં “વિનયખત્રીસી” સમાપ્ત ॥

(સર્વ હક્ક સંમાહકને સ્વાધીન છે.)

સંપ્રાદય:—પરમ ભગવદીય કવિવર શ્રીદયારામભાઈના પદસિખના પ્રયોગ

જોશી છવણલાલ હમનલાલ, ડભોઈ.

રસિક ભક્ત કવિશિરોમણિ.

સાહિત્ય, સંગીત અને કલાનું મિલનસ્થાન, ત્રિવેણી સંગમ, પ્રવાસગરાજ, તેજ પનોતા યુનિત દ્યાર્દ્ર દ્યારામની દર્શાવતી, દ્યારામભાષ્યએ અર્ધુ સાહિત્ય, ને સંગીત. હીરા કડીઆએ અર્ધો નક્સીદાર કલાનો કલામય નમુનો.

સંસારના સારા નરસા પ્રવાહોના પેખનાર, સામાજિક રૂઢિઓના જાણુકાર, મિત્રનસાર મુસાફર, પરમ પ્રેમ પેખનાર, ભાવનામય જીવન જીવનાર, દીનતાએ આર્દ્ર બનનાર ભાવમીની ભક્તિએ ભીંજાએલા રહેનાર, ખેસીતો મંજુલ રવ મુણ્ડાવનાર, આનંદરસની ઝડીઓ વરસાવનાર, માધુર્યરસનું પાન કરાવનાર હોય તો છે એક અજોડ રસમેધ દ્યારામ.

ગરબે ધૂમનારી ગોરીઓને ગરવી ગરબીઓનું દાન કરનાર, સુવદ્ધને આત્મીય ધ્યેય-મન્તવ્ય દર્શાવનાર, સાહિત્યકારોને ઉત્તમ સાહિત્યધુંજનો વારસો આપનાર, અરે! દરેક ચિન્તાપારાવારે પીઠાએલા આત્માને સચોટ-સરળ રરતો બતાવનાર-નિષ્કામિક ધ્યેયની સાચી સમજાવટ પાડનાર હોય તો છે એક અજબ રસમરત દ્યારામ.

દ્યારામભાષ્યએ વહેવા દીધું સાહિત્યને, ઉત્તમ રીતે સરળ સચોટ ભાષાથી સામાજિક-ઐતિહાસિક-રૂઢિનિર્ધાર આપ્યાનોમાં, કર્મ-ગાન-વેરાગ્યાદિ સ્થાનોમાં, પ્રેમ-ભક્તિ-દીનમયી વાણીમાં, માધુર્ય જીવતી રસકુંજથી ગરબીઓમાં. સાહિત્યનું સમ્યક્ સર્જન એજ સાહિત્યકારનું સાક્ષરત્વ. સંગીત વિના સાહિત્ય સૂનું દીસે છે. સાહિત્ય વિષુ સંગીત લખ્યું લાગે છે. સાહિત્ય-સંગીતનું એકીકરણ એટલે ત્યાંથી આનંદરસની ઝડીઓનું વરસનું. સાહિત્ય માટે કોષ્ટના બે મત છેજ નહિ. સંગીતપરના પ્રખર કાણુની પ્રતીતિ વારતે. વરોદરાના હરિભક્તિના ત્યાંનો અહેવાલ ખમુસ પૂરતો છે. એઓથી તે વખતના સાચા સંગીતકાર હતા. તંબુરાના તારના અચૂકજાટથી-કોઠિલયા ટહુંકતા મંજુલ રવથી સારારે શુજરાતને ગાંડું-વેલું કરી મૂક્યું હતું. ઉત્તમ સંગીતકાર હોવા છતાં “શુંબરીદા” નો અનુકરણીય સદ્ગુણ આપતો હતો. પ્રતિમાને વધારે તેજસ્વી બનાવતો હતો.

જનસમાજ જયંતી કાની જિજ્ઞે છે! જેણે જનસમાજની સેવામાં આત્માનું બલિદાન આપી દીધું હોય, જનની કાર્ય કરી બતાવ્યું હોય. જયંતિ ઉજવવાનું કારણ? ફક્ત સાહિત્યની કમનીય સેવા. કવિ હૃદયને પારખનું-પેખનું એટલે અક્ષરહેકને વારંવાર વાંચવો. વારંવાર વાંચવાની ઉત્કંઠા યવી એજ રસિક વાચકોના રસિક હૃદયની સાચી સાખ. સાચા સાહિત્યકારની રસમય સેવા. એ અનુપમ સેવા કેવા પ્રકારથી હતી એનું ખ્યાન કરવાનું કાર્ય સાહિત્યરસિક જનતાને સોંપું છું.

વિવાદપ્રત જન્મપ્રકરણને વધારે છણવા માગતો નથી. ડહોળાઇ ગયેલા ક્ષરહેકને વધારે ચૂંચવા છત્તો નથી. ક્યાં સુધી બે મત રહેશે? ક્યારે લીસોટો જૂસારો? જરૂર દર્શાવતીને પ્રકાશમાં આવ્યું હોય, શુજરાતમાં નામીયું બનાવ્યું હોય તો ફક્ત દ્યારામભાષ્યની સુમધુર-રસમય-ભાવવાહી શૈલીએ; હીરા કડીઆની કમનીય કલાએ. દર્શાવતી જેટલું ઝણુ ફેડે-અક્ષ કરે તેટલું ઓછું!!!

જે કવિએ કુન્ધવી પ્રેમના વર્ણનમાં કુન્ધવી પાત્રો લઇને પ્રેમનું તાદર્ય ચિત્ર ચિત્રે છે-દોરે છે, સચોટ વાતાવરણ ખડું કરે છે, જેનાથી વાચકો ખુશ થઈ “વાહવાહ” ના ઉદ્ગારો કાઢે છે-તે પ્રેમના વર્ણનનો કવિસમ્રાટ ઉપદાસ કરે છે. કહો કે એ પ્રેમ ખરો પ્રેમ નહિ-એ

રસ ખરો નહિ, પણ પ્રેમાભાસ-રસાભાસ. માટે જરાએ દીકે ગમતો નહિ. સદાએ આનન્દરસમાં મગ્ન રહેતા રાધાકૃષ્ણની રસમેલડીના સારી રીતે ગુણાનુવાદ માર્ગ માધુર્યરસની ઝડીઓ વરસાવતા. રસરાસેશ્વરના ગુણાનુવાદ શિવાય કશુંએ ગણું નથી. હૃદયે ઉલ્લસું પણ નથી. સદાએ રસસાગરને હિંગોળે હિંચતા હતા. રસમન્દિરમાં પિરાજતા હતા. સાચા રસજી તરિક્કે રસરાસેશ્વર સ્વરૂપનાં દર્શનની અંતિમ અભિલાષા સેવતા હતા. એજ અભિલાષાના સેવનના પૂરમાં, પૂરે વહેતા ઉમંગતાં, ઉમંગે ઉભરાતા પ્રેમમાં ફક્ત જોઈ શકાશે રસમસ્ત આત્માને રસકુંજશી ગરખીઓમાં. એમની એકેક ગરખી એટલે બંસીના સૂરનો ભાવવાહી પડયો. ભાવવાહી પડયાનો આંતરધ્વનિ પણ જુદોજ પડવાનો. અનોખો તરી આવવાનો. દયારામભાઈ સારાયે ગુજરાતના બંસીધર હતા. કહો કે એ ટાડીલા બંસીધરની ગૂંજતી બંસી દયારામભાઈના હૃદયે વસી વદને રમી રહી હતી. દરેક ગરખીઓમાં આત્માનું વલણ જુદું પડવાનું. મનોભાવ અનેરો તરી આવવાનો. પ્રેમરસ કહો, શુંગારરસ કહો, માધુર્યરસ કહો-એનાથી હૃદય છલકાઈ જવાનું. દયારામભાઈ માધુર્ય મૂર્તિ સરિખા દીસતા હતા. છતાં આક્ષેપકારો ગરખીઓને એક આક્ષેપ તરિક્કે પેપે છે-લખે છે એ શું નવાધ પમાડે એવું નથી? દયારામભાઈ વારતે આવો મત દાખવે છે ત્યારે દુન્યવી પ્રેમના કવિઓ માટે કેવો દાખવશે? હું તો કહીશ કે એમનો અક્ષરદેહ એજ એમના ક્ષરદેહનો અરીસો. અક્ષરદેહની અમૃતૃતિ એજ ક્ષરદેહની પ્રતિભા-મનોહર મનોભાવના-ઉચ્ચ આદેશ. નિર્મળ હૃદયની સાચી સાખ.

આ ટેકાણે કેટલીક ગરખીઓ અનુભવીશું-અવલોકીશું તો અરથાને નહિંજ ગણાય.

“સુણ સાહેલી રે મારે નંદકુંવરશું નેહ.....” “રાધાજી” સાહેલી પ્રત્યે “નંદકુંવર” સાથે પ્રકટેલા પ્રેમનું એ તાદરસ ચિત્ર ખડું કરે છે. રનેહ બંધારણનું પહેલું પગથીજ-પગરણ મંડાય છે. માર્ગમાં મિલન થાય છે. અવાક રહે છે-આંખલડીમાં ધસારત યાય છે. મેળાય માટે તલસે છે, હૃદય પડયો પાડે છે. અન્તે સાહેલી સાથે જવાનું નક્કી કરે છે. તે પણ ‘મયની’માં (દાણીમાં) ગોરસ લખને-જાણે કે તેજ મિલનનું સાધન ન હોય! સાહેલીઓની સાથે સત્યરે છે. હૈયાતી હોંસ પૂરાય છે. ક્યામસુંદર મળે છે. ભાવવાહી ભાવે ભાગ્ય છે.

“હું શું જાણું જે વ્હાલે મુજમાં શું દીકું.....” રાધિકાજી આંતરભાવ પ્રકટ કરે છે. શા સાઈં રસીયો મારી સામું જોતો હશે? શા સાઈં વહતાં-તરછોડતાં રીસ ન લાવતાં મારે ત્યાં આવીને બોલાવતો હશે? શા માટે યસુનામાર્ગે પાછળ પાછળ આવી વગર, કહે બેલકું ચઢાવતો હશે? અરે! આતો દીક-પણ દૂરથી દેખી એકદમ દોડી પાસે આવી શા માટે માળા કઢારી પહેરાવતો હશે? બેની! મને કશીએ સમજ પડતી નથી. એ તો દયાપ્રીતમે પીઠો પકડયો તે પકડયોજ. આનો જવાબ સુંદર મનોહર ભાવમાં રસિયા કવિ “નેડાની ગરખીમાં” એક ગોપિકાના પાત્રમાં આપે છે.

“એને તુજ પ્યારીને બીજું અવર ન કાષ”.....હે! રાધે, જે આખા જગતને ગ્રાહ પમાડી રહ્યો છે, જે સારાયે જગતને તૃપ્ત કરાવી રહ્યો છે તે તો ફક્ત તનેજ નેપા કરે છે. તારા શિવાય કાષ પણ એનો આત્મા નથી. એને પ્યારું એ નથી. જો તો ખરી? સારાયે ગ્રાહુળની ગોરીઓ એની પૂંઠે ભમે છે, કયાંયે દાવમાં આવતા નથી. તેજ પ્રજુને તારી-તારા સ્પર્શવદનની મનગમતી મેથિરો ગાળો ગમે છે. જે મજબાળાઓને નાક ધસાવે છે તે તો તારે ત્યાં વણ તેડયો આવે છે. અરે! હું પણ મિલન કેવી રીતે ચઢી શકું! જરાએ તારે ત્યાંથી ખસે ત્યારેને! અરે! રાધે, તો તો દયા પ્રજુને વશ કરી દીધો છે. મને એ કશી ખબર નથી પડતી કે તે એવી ‘કયા એક ગોર પૂજી છે!’

દરેક ગરબીઓમાં આત્મોનો મંજુલ રવ જુદો પડવાનો. જોવા ભાવ તેવો રવ. અન્તે શ્યામસુંદરે પરિણમવાનો. નાયિકાભેદથી પ્રણું ખડું. ભાગ્યે ભાવોનું મિશ્રણ દેખાશે. ભાવનું અન્ય જોડાણ એજ ચમત્કૃતિનું નિધાન.

ધડીભર સુમધુર, સરળ, સુંદર, પદલાલિત્યની ચમકથી ભરપૂર સાહિત્ય તરફ વળીએ. માધુર્યરસનું આચમન કરીએ. પ્રેમલક્ષિત-દીનતાએ આર્દ્ર બનીએ. આંતરગૂઢ ભાવોને સમજીએ. થોડાંએક રસનાં છાંટણાં છાંટીએ, હેતે રસ ઘૂંટ પી પચવીએ. રસમન્દિરે રસરાસેશ્વરનાં દર્શને કૃતાર્થ બનીએ.

“હોયને મનનો રે ઝગડો.....” એમાં કવિવર હોયન મનના ઝગડાથી શરૂઆત કરી રસની અગ્રણી જમાવટ કરે છે. અરે ! એ ઝગડો રસીઆ જનનો હોઈ શકે ! અરસિકને ભાગ્યે સમજ પડે. હોયન અને મન એ બે પાત્રોથી ઝગડાની શરૂઆત કરે છે. પ્રભુ પાસે પ્રેમ બધાવનાર કોણ ? મન કહે કે હોયન. હોયન કહે કે મન. ચક્ષુએ દર્શનનો લાલ લીધો. શ્યામ-સુંદરનાં દર્શને કૃતાર્થ બન્યું. નયણે હોંશભેર નીરખ્યાજ કર્યું. મને દર્શન ન કર્યો તે નજ કર્યો ! વિરહાગ્નિના અદીક દર્દમાં પીડાયાજ કર્યું. ધમધમતા અંગારામાં બળ્યાજ કર્યું. બીતરના ભડકામાં દોભાએલું રહ્યું. મન તો મૂળ પાંગળું. તેમાં વળી એની આ દશા ! આંખ એનું વાહન, વાહન નર્તી લઈ જાય ત્યાં સ્વાર જાય. મન દરેક ઇન્દ્રિયને સ્વામી. સ્વામી આજી આપે ત્યાં સેવક જાય. હોયન તો જણે દર્શને કૃતકૃત્ય થયું. અંતમાં બુદ્ધિને આયાસને બેસાડે છે, હોયનને મનની કાયાની ઉપમા આપે છે. મનને હોયનનો પ્રાણ કહે છે. હોયન અને મન એ બન્નેના જણકારથી શ્રીપ્રભુ સાથે પ્રીત થાય છે. ત્યારેજ રસનાં મનોહર ઝરણાં ઝરે છે. આંતરભાવનું હૃદયપાટન કરે છે.

“મારે અંત સમે અલખેલા.....” “શ્રીવલ્લભ વિદુસ શ્રીજી સ્વામી...” વિગેરે વિન-તડીઓમાં આત્મીય અતિકરણ આંતરરવ પ્રકટ કરે છે. છેવટે મન-સુખ-હોયનમાં આવી વસવા વિનવે છે. દર્શન વારતે તલસે છે. વાંચતાં-ગાતાં સાંભળતાં રસિક હૃદય આર્દ્ર બને છે. ધડીભર નયણેથી અશ્રુ સ્રવે છે. હૃદય કોમળ ભાવોથી ભરપૂર બને છે. ગદ્યગદ્યકે વિજ્ઞાપનના પદો ગવાય છે. અન્તે કરુણ રસે વિરમે છે.

“મોટાનું વચન સુખ ધામ કૃતિ રીતે કરીએ”..... એમાં પુરાણ, ઇતિહાસ વિગેરેના રજૂટ સચોટ દાખલાઓ આપી અવલે રસતે ચાલતી જનતાને સીધો-સરળ આત્મોત્તરનો માર્ગ બતાવે છે. જગતનિયંતાએ નિયમન કરેલી સીમાએને ઝોળગતી અટકાવે છે. એથીજ અન્તે કહે છે કે “મોટે પ્રમાણપથે ચાલવું ને જાળવા શ્રીગિરિવરધારીરે, મોટાનો ગતિ મોટા જાણે દયા દીનતા સારી.”

“મનજી મુસાફર રે ચાલોને નિજ દેશ ભણી”..... પોતાના દેશ ભણી જવાનો-ગોક્ષેષ ધામે પ્રયાણ કરવાનો સમય વીતી જવાથી મનને તે રસતે પરવરવા પ્રબોધે છે. આત્માને સદ્-બોધે છે. જગતની સારીયે વસ્તુ ઇશ્વરની છે, આપણી-જીવની નથી. રસતે બેઠેલા કામકોલાહિ “ફાંસીઆઓને” મારવા ભક્તિસત્સંગાદિ “વળાવા” રાખવા સૂચવે છે. વળાવાના અચૂક સેવનથી ફાંસીઆઓનું-કશુંએ જોર નહિ ચાલે. એ તો ગતિ, બેઠુએ-સદ્ગુરુએ ખતાવી છે. કોમળ પણ જાતનો માલ વહોરવો તે શેઠના-જલ્દના નામનો વહોરવો ખરીદવો. નુકસાન થાય તો થાય શેઠને. નોકરને-જીવને કશુંએ લાગે વળગે નહિ. કારણ ? માથ જલ્દના નામનો ખરીદા-એલો છે. મોટે નોકરે-જીવે પોતાના નામે કશુંએ ખરીદવું નહિ. આ મેં કર્યું એવું મનમાં લાવવું

નહિ. સદાએ અહંતા-મમતાનો ત્યાગ કરવા સદ્બોધે છે. પ્રભુ પ્રલે પ્રેમભાવે આદ્ર બનવા પ્રબોધે છે. છેવટે એઓશ્રીના ધામે-ગોશ્લોક ધામે જવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા તરી આવે છે. આત્માનો ઊડેરો મનોહર ભાવ ઉભરાઇ આવે છે.

“શ્રીવૃંદાવનવિલાસ” માં એઓશ્રીએ રસિકશિરોમણિને છાજે તેવી રીતે નાય-તાનને ગાનની મનોહર ગૂંથણી ઉત્તમ રીતે કરી છે. અનંબ જમાવટ કરી છે. નાયતાં પગનાં ઝાંઝરેનો અણકાર, મદંગનો મધુર રણકાર, કંદનો મંજુલ દટકાર-અરે! એકજ માધુર્ય રસે પરિણમે છે. અચ્છી રીતે ગૂંથાએમાં દીસી આવે છે. ધડીભર મનોભાવના તાદશ થતાં એક અનોખા વાતાવરણમાં વિચરી રહ્યા હોઇએ એમ સાચી સાચી સાખ આપે છે. રસમસ્ત આત્મા રસબદ્ધ બને છે, લાવાત્મક સ્વરૂપે ભીંમએશે રહે છે.

નિઃસ્વૃદ્ધી વૃત્તિ પોતાનામાં કેવો અજગ રીતે ભેડાએલી હતી તે ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. પ્રતિભામાં વધારો કરે છે. વધારે કમનીય બનાવે છે. એને માટે દ્રક્ત વડોદરાના ગોપાળરાવ મહેરાણનું દૃષ્ટાંત પૂરતું છે. ગણપતિજીના આરૂઢ ઉપાસક ગોપાળરાવ મહેરાણનું આવેલું તેડું પાછું મોકલનારે પણ આપણા પનોતા પુનિત દ્વારામભાઇ હતા. તેડું લઇ આવનારને પાછો મોકલ્યો. “એક વર્ષો ગોપીજનવક્ત્ર નહિ સ્વામા ખીજો” એ પદ લખીને મોકલી આપ્યું. દહ ટેક છડે એક બતાવી આપ્યો. પોતાને પેસાની લાલસા હોત તો સારી રીતે રળી ચકયા હોત. પણ એ અરિથર પદાયને શું કરે? એમને તો પડ્યો હતો રસ રસપ્રચુર રસરાસેશ્વર સ્વરૂપમાં-દર્શનમાં-મિલનમાં, માટેજ “એક વર્ષો ગોપીજન વક્ત્ર નહિ સ્વામા ખીજો.” કારણ? “બેના બાળક ને આશા બેની” એજ પોતાનો જવાબ.

સાક્ષરનું લક્ષણ! બહુશ્રુતત્વ. એઓશ્રી પણ બહુશ્રુત હતા એમ એમના “વરતુવન્દ દીપિકા” ગ્રન્થ પરથી સહેજે માલુમ પડશે. એઓશ્રીએ એક વરતુથી લઇ એકસોને એક વરતુ સુધીનું વર્ણન કર્યું છે. દરેક વિષયોપરના જ્ઞાનનો પરચો બતાવ્યો છે. ખરે! દીપિકા વાંચવાથી રસિક વાચક પોતાના જ્ઞાનમાં ઉમેરો કરી શકે છે. રસિક આત્માને સતોષી પ્રકૃષ્ઠિત બનાવી શકે છે. દીપિકાને અનેરી દીપિકાની ગરજ સારે છે. અરસિકને પણ રસિકતા બ્યાપે છે. સાહિત્યપુંજનો વાસો કરાવે છે. ઘણું ઘણું-તરેહ તરેહનું ચિહ્ન આપે છે.

પોતે રસિક હોવા છતાં દુનીઆદારીના વ્યવહારિક જ્ઞાનમાં કેવા નિષ્ણાત હતા તેની સાચી સાખ વાસ્તે “વહેવારચાતુરી” ગ્રન્થ પૂરતો છે. વ્યવહાર-ધર્મને પણ વ્યવહારકૃષ્ણ બનાવે છે. વહેવારચાતુરીની એક કડીઓ હૃદયમાં કોતરી રાખવા જેવી છે. તે પ્રમાણે વર્તન કરવા જેવી છે. વર્તવાથી ભાગ્યે વ્યવહારમાં પાછળ પડી શકાય.

“રસો વૈ સઃ” એ શ્રુતિ જે રસને-રસ સ્વરૂપને ઓળખાવે છે તે સ્વરૂપને એઓશ્રીએ અનંબ રીતે ઓળખ્યું છે. ઓળખી શુણ્ણાયા ગાઈ શાવ્યને સમધુર-મનોહર બનાવ્યું છે. ખરૂં કાવ્ય તો એજ હોઈ શકે કે જેમાં ખરા રસનું ઉદ્ભોષિત થએલું હોય, રસરાસેશ્વર સ્વરૂપનાં દર્શન યદ્ય રહ્યાં હોય, માધુર્યરસની જ્વાળા યદ્ય રહી હોય, પ્રેમરસની હેલી મચી રહી હોય, આનન્દરસનો ઝડીઓ વરસી રહી હોય! એમનું એક પણ ક્ષયન એવું નહિ હોય. કે જેમાં માધુર્યરસની મધુરી મીઠાશ ન મહેકી રહી હોય, પ્રેમ-ભક્તિના કમનીય રસ્મિઓ ન ઓપી રહ્યાં હોય, આનન્દરસનાં ઝરમર ઝરણાં ન ઝરી રહ્યાં હોય! ટુંકમાં પોતે હતા શુજાતના મેધિરા “રસરાજની”.

“રુકિમણી દરણીમાં” બધાએ રસની જમાવટ થએલી જોઈયું. એઓથી જે વર્ણન કરવા માગે છે તેમાં પોતાનું સાચું હૃદય રેડી દે છે. એક પ્રસંગ લઈએ. રુકિમણીજી કાગળ લખે છે. આઠાથુને દારિકાં લઈ જવા વિનવે છે. દિન કુમારિકાના આજ્ઞાનને ઉપદાસ કરે છે. નિરાંતે ગામની ભોગોળે જઈ ઉઘે છે. સવારે જંગમતાં દારિકાંની ભોગોળનીરખે છે. દારામતીમાં પ્રવેશે છે. પ્રભુને દરબારે પધારે છે. સારી આગતારવાગતા થાય છે. પ્રભુથી કાગળ વાંચી શકાતો નથી. અશ્રુનું ઝરણુ થાય છે. આ બધુંએ પોતે વર્ણનાત્મક દૃષ્ટિથી શ્રેષ્ઠ રીતે સાંગોપાંગ વર્ણવે છે. રુકમણીજી અંગિકા પૂજવા જાય છે. સ્ત્રી સૈનિકાનાં વચમાં વિચરે છે. બીજા સૈનિકા તો વધારાના ! રુકમણીજીના દર્શનથી સૈનિકાનું મોહવચ થયું. શ્રીકૃષ્ણના દર્શનથી સ્ત્રી સૈનિકાનું ભાન બૂલારું. રુકમણીજીનું દરણુ થયું. રુકમણીનું પાછળ પડ્યું. શ્રીકૃષ્ણ સાથે દંડયુદ્ધ થયું. રુકમણીને પદા પાડવા રથ પાછળ બાંધવો. જગત્રયે આવીને છોડાવવો એમાં બેચક વર્ણન સાથે વીરરસને સાંતકાર્ય રસની અનન્ય રીતે જમાવટ થએલી છે. “ગૌરવ” પણ બધીએ વસ્તુઓથી પડરસથી લરપૂર છે. ખાનપાનાદિના રિવાજ મુજબ વર્ણવામાં આવ્યો છે. દરેક જાતની વાનીઓ આવી જાય છે. ભાગ્યે જાણી રહી જતી હશે ! સાંભળતાં મુખમાં પાણી આવ્યા વગર રહેજ નહિ આ એમના સામાજિક જ્ઞાનની સાચી સાખ. એઓથી કોઈપણ વિષય શે છે તેને સારી રીતે જણે છે. દર્દાંતો વડે દદ જનાવે છે. એટલું તો ખરું કે પોતે જે વખતે જેવો અર્થ લાવવા માગતા તે સમયે તેવો જ સબ્દ વાપરતા. પદ્માભિષેકની ચમકમાં અનેક ઓજસ પ્રસારવતા.

હિન્દી ભાષાના પ્રખર કાવ્યની પ્રતીતિ વાસ્તે એઓથીનો “સતસૈયા” મધ્ય એકલોજ પૂરતો છે. એક યુગજાતી કવિ હોવા છતાં હિન્દી ભાષામાં નિષ્ણાત જતી ઉત્તમ કાવ્ય મેળવરી કવનમાં અચ્છી રીતે જતાયો છે. પોતાનો પ્રાણ રેડી દીધો છે. એમાંએ પ્રકરણો પાડ્યાં છે. નામિકા બેદથી ઉદાહરણ સાથે વર્ણન કરેલું છે. કાર્દિયાથપ્રકરણ રસિકોના મગજને વિરમયના આગારમાં દોરી જાય એવું છે.

“સુનિયે જુ હરિ હનરત.....” એમાં કવિરાજ પ્રભુને આત્મીય દુઃખઃ કલાણી કહી બતાવે છે. દુઃખ દરીએ કુખેલું હૃદય ખોલી બતાવે છે. દર્દનો ઉમરો દાલવે છે. અનંતે બે વાતની પ્રભુ પાસે માગણી કરે છે. અરિયર મનને સ્થિર જનાવો અગર સદાને માટે આપના દરબારમાં ખોલાવો. એજ અંતિમ અભિલાષા. ઉપદેશ પણ ઉત્તમ સમાએતો છે.

“એક ખુશસુરત ગખર રે ગુલઝાર સાંવરા.”

એમાં ગોપિકા સાંવળીઆનું દર્શન કરે છે. તારીફ કરવાની શક્તિ પણ નથી. ગોપીવલ્લભ દીકરીદીકાને જોવાજ કરે છે. કંઈ કલા કરીને વિરઙ્ગુખ દેલાવે છે. પ્રભુ વિરહે ખૂરે છે. દુઃખ અસીમ છે. કરુંએ ચેન પડતું નથી. જેવટે મેળાપ ન થાય તો ગળું કાપીને પ્રાણ અર્પવાનું કયુલ કરે છે.

“થે કાણુ મંત્ર સાધ્યો...” એમાં રસિક કવિ રાધાજી પાસે એકજ વસ્તુ જાણવા સાહે છે. પ્રભુને, દેવના દેવને, તે કયા મંત્રના જોરથી કયા દેવના આરાધનથી વચ કયાં ? લક્ષ્મીજીને એ પરમ મંત્ર મળી શકતો નથી તો તે કયા ગુરુ પાસેથી મેળવ્યો ? કવિ પોતાનો હાર્દિક પ્રેમ ઉઘાળે છે. રાધિકાને આંતરિક અભિનંદન આપે છે. કન્ય છે ! ઝીર્તિન ! તે તો અજીતને પણ જ્ઞાયા. અજખને પણ બાંધી લીધો. ખરો રંગ તો તેજ રાખ્યો કહેવાય !

“બરસાનેકી ડગર બતા દે...” એ કેરવામાં મઘી બૂઝી પડેલી વૃષભાનુનંદિની મસરાય છે. રસતો ખતાવવા વિનવે છે. વિરહે પીડાય છે. નામ દામ બધુંએ ખતાવે છે. સમય અતીત યર્ધ ગમેલો હોવાથી પ્રભુ સાંજ રહેવાનું સૂચવી ટહેલ કરવાનું કબુલ કરે છે. રાધિકા દ્વારા આત્મીય ઉમંગી ઊર્મિઓ દાસવે છે. પરમ પ્રેમરસનું ઉદ્ધાટન કરે છે. માધુર્યરસનું શ્રવણ કરે છે. અનેરો ભાવવાહી પડથો પાડે છે.

“મેં તો મેરા બાલાએખન દીયો નંદલાલકું...” એ કેરવામાં કવિશ્રીના આત્માનો પુનિત પડકાર નોંધવું. કુમારી ગોપિકાની હૃદયગાથા વાંચીશું. પુનિત પ્રેમકથા, પ્રેમસંધાનનો સમય, અનુરાગિણી હૃદય-કવિવર અઝી રીતે મુમધુર મનોહર રાગદોની નોડણીમાં વણીવે છે. આત્મીય અતિતીવ ઉત્કંઠા ખડી કરે છે. અંતઃકરણીય અભિલાષા સેવે છે. સેવનના પૂરમાં આત્મા અનેરો ઓપે છે.

“મોતીવાલા બનમેં પાઈ...” એક ગોપાંગના રસરાજને વને નીરખે છે. દર્શનની અભિલાષા પૂરી પાડે છે. ગોપીનાથના સ્વરૂપને સારી રીતે પીછાને છે. મુખે દલી શકાતું નથી. અનુભવી હૃદય સમજી શકે છે. દ્રુત પ્રભુના શુણાનુવાદનું અન્વેષણ કરે છે.

“નૃસિંહ મહેતાની દુડીમાં” વર્ણનાત્મક દષ્ટિથી મહેતાજીનું સારી રીતે ટુંકમાં અચૂક વર્ણન કરે છે, પ્રસંગને અઝી રીતે ચિત્રે છે. મહેતાજી પાસે યાત્રાજીઓનું આવવું. રૂપીઆ સવાસો લેવા. રામજીશા પર ચિટ્ટી લખી આવવી, યાત્રાજીઓનું દારિકા જવું, કનનદર્શના દિક્ષી પરવારી રામજીશાને શોધવા, યાત્રાજીઓનું શીકા પડવું, અન્તે રૂપીઆ મળવા ચઢિત થવું આ બધુંએ એઓશી અજમ રીતે મનગોઠક મધુરી ભાષામાં વણીવે છે. તે સિવાય કુંવરખાઈનું મોસાળું કરવું, પિતાનું શ્રાદ્ધ કરવું, કર્મકાંડી સંપારીઓના દેખતાં સ્ત્રી વેષમાં પ્રભુએ પાણી પાવું. વિગેરે દાખલાઓ આપી પૂજનીય ભજનીય ભક્તરાજોનાં કાવ્યો અવસ્થ પ્રશ્ન કરે છે એમ સામે ભોધ પ્રમેયે છે.

હવે અમ અનેકથા: ભાવભીના કમનીય પ્રણામ એ મંત્રુજ રવે ટહુકતા સાહિત્યકારને, આદર્શ સંગીતકારને, નર્મદાતીરના, ભાવભીની ભક્તિએ ભોળાએલા ભાવુક ભક્તને, પુનિતપ્રેમે પમરતા રસિક દયારામને.

લેખક:—પરમ ભગવદીય કવિવર શ્રીદયારામભાઈના પટ્ટશિષ્યનો પ્રધીન,
લેખી જીવજીલાલ છગનલાલ ડોશી.

સુલતાનપુર:—અરેના શ્રીમદ્વૈષ્ણવમતપ્રદર્શનને નીચે લખેલા શુભેચ્છા ઉપરથી કેટલાક સામ્પ્રદાયિક ગ્રંથોના ‘ભેટ’ મળ્યા છે, જે સામાન્ય રિવાજો, ‘મંદલ’ ને સામ્પ્રદાયિક સાદિત્યની ભેટ આપી, ઉત્તેજન આપવા બાદ, ‘મંદલ’ ના એ શુભેચ્છાને ઉપકાર સાથે ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે. ૧. ગો. શ્રીમદ્ભગવાદગીતા મહારાજ ચાંપાસેની, ૨. ‘શ્રીપુષ્પિમાર્ગેય યુવક પરિપદ’ મુંબઈ, ૩. શ્રીમુંદરદાસ વીરવાનદાસ દુહા (સિંધે), ૪. શ્રીભજાનદાસ સુનીલાલ શાહ નડિયાદ. આ સિવાય કેટલાક ભગવદીયોએ સાદિત્ય મોકલી આપવાનું વચન આપ્યું છે, તેઓને પણ આ ગ્રંથે ઉપકાર માનવામાં આવે છે. ‘મંદલ’ ઉપરથી દુપાલ ઓસ્તામી બાગદોને તથા વેંજુવાને વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે, આપને પ્રભુ ને પ્રેરણા કરે, તે સાદિત્ય મંદલને ભેટ આપી, ઉત્તેજન આપવાની દારતા ફરી-વરોજ. ત્રિવેદક, પ્રેમલાલ ગો. કંસારા. વ્ય. ‘શ્રીમદ્વૈષ્ણવમતપ્રદર્શન’ સુલતાનપુર.

માહાત્મ્યજ્ઞાન.

(શ્લોક:—શ્રીયુત વિનાદરાય જ્ઞેષુખરાય મજ્જુદાર, B. A. LL. B. વપ્રી.)
(ગતાંક પૃષ્ઠ ૧૪૫ થી આગળ.)

જન્મકર્માભિધાનાનિ સન્તિ મેઽગ સહસ્રયઃ । ન શક્યન્તેઽનુસંલ્યાતું અનન્તત્વાત્ ૧૦-૫૧-૩૭.
કાચિદ્રજાંસિ વિમમે પાર્થિવાન્યુરુજન્મભિઃ । ગુણકર્માભિધાનાનિ ન મે જન્માનિ કર્હિચિન્ સદર ૩૮.
(સરખાવોઃ ઋગ્વેદના વિષ્ણુસૂક્તમાં “વિષ્ણોર્નુકો દેકં વીર્યાણિ પ્રવોચં યઃ પાર્થિવાનિ વિમમે રજાંસિ”)
કાલ્દયયોગપત્તાનિ જન્મકર્માણિ મે નૃપ । અનુકમન્તો નૈવાન્તં ગચ્છન્તિ પરમર્ષયઃ ॥ સદર ૩૯.

એ પ્રભાણે અનન્ત અપાર ઐશ્વર્ય વીર્ય યશ શ્રો જ્ઞાન વૈરાગ્ય દર્શક ભગવદાવિર્ભાવો તો છે. તથાપિ અત્યત્માન્યય શ્રુણુવ ગદયો મમ ॥ સદર ૪૦ ॥ એમ કહી છેજ્ઞા કૃષ્ણાવતારની દર્શકત દહીને છેવટે આગા કરી કે—

જશ્વં મદુપાશ્રિતઃ ॥ સદર ૧૩ ॥ એ પ્રભાણે આપણે પણ સો વાતની એક વાત સાર રૂપે બરાબર ધ્યાનમાં રાખવી કે શ્રીકૃષ્ણના આશ્રિત થઈને શ્રુતિ જેને “અરહતપામ્યા” કહે છે તેવા થવાનું છે. માટે ઔપચારિક આચારો નહીં રાખતાં પૂરેપૂરો અને ખરા દિલનો શુદ્ધ અંતઃકરણથી આચારો રાખવો. એવા સાચા ભાવવાળાને ભગવદાગા ખરેખરી જ્ઞે છે. દાખલા તરીકે “યો, નૌ ભાવયોઃ સ્મરતિ સંવાદં તસ્ય ત્વન્ મયેદ્રય” મરતે વ્યવસ્થિતં તન્મે સાખનુનેદિતં” વિગેરે ૧૦-૬૪ માં શ્લો. ૨૯-૪૬.

ન કશ્ચિત્ત્મત્પરં લોકે તેજસા યશસા પ્રિયા । વિમૂર્તિર્નિર્વાઙમિભવેન્ દેવોઽપિ કિન્નુ પાર્થિવઃ ॥

એ પ્રભાણે અમય, કર્મસિદ્ધિ અને અજ્ઞેયપણું પ્રભુ આપવાને તૈયાર છે. પણ આપણી યોગ્યતા એવી ક્યાં છે? તે જરા પોતાના હૃદયને પૂછો અને પહેલાં પોતાને તો ભગવદાગા પાળી પાળીને સુધારો અને પોતે યર્ષ તે પ્રભુ આપણા ઉપર કૃપા કરે તેવી પાત્રતા તો મેળવવી અને કેળવવી જોઈએ; આ કાંઈ સદો નથી કે તાલનસાધ્ય નથી. “યનેવૈવ જુગતે તેન લભ્યઃ એ માર્ગ છે. શ્રીકૃષ્ણકૃપાનો માર્ગ છે. પણ કૃપા એ પાત્ર કે કુપાત્ર ઉપર વગર વિચારે, વગર યોગ્યતા મેળવે યર્ષ જરો? વગર ભક્તિ કરે, વગર આદે કે હિંસરી અવગા કરે, વિરદ વર્તન કરે, અપરાધો કરે, આગાનાં ઉલ્લંઘન કરેથી કૃપા યર્ષ જરો? ના, ના. યોગ્યતા અધ્યાયના ૪૨ માં શ્લોકમાં ૨૫૪ આગા છે કે—

યોઽન્યથા મે સ દંડમાર્ગ ॥ અને આગળ અધ્યાય ૮૧ ના શ્લોક ત્રીજામાં આગા છે કે “મૂર્ધ્વપ્પમક્ષોપહૃતં ન મે તૈપાય કલ્પતે એમ છે. પણ તે સાથે એજ શ્લોકમાં? અન્યપુનાહતં મલૈઃ મૂર્ધ્વેવ મે મલેવ અને પછી? પુત્રં પત્રં ફલં ટૈવં દો મે મમયા પ્રવચ્છતિ તદર્હ મવલુપદતં ભધામિ પ્રવતાત્મનઃ ॥ ૧૦-૮૧-૪ ॥ એજ ગીતાછમાં પણ એજ શ્રીમુખે આગા કરી હતી. માટે લમચ મટવું અને ભક્તિ કરવી એ દરેક હવાતામાની ફરજ છે તો પછી સ્વાભાવિક રીતે શ્રીમુખની આગા પ્રભાણે નહીં વર્તતાં હું ભક્તિ કઈ છું એમ માનવું એને દંડ અને તૃપા અભિમાન સિવાય બીજું શું કહેવું? જૂલ ભરેલા પોતાના વિચારો છોડી દહને શ્રીકૃષ્ણરાક્ષાનિ આ અને અગાહિના લેખોમાં શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાછમાંથી એકાદય રક્ષમાંથી તેમજ દયમ રક્ષમાંથી સુંદી કારેલાં વાક્યો પૈકી કેટલાંએક વાક્યો માહાત્મ્યદર્શક નહીં પણ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના

ભક્તિશાસ્ત્ર શ્રીમદ્ભાગવત, શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો શુદ્ધદૈત ભક્તિમાર્ગ, અને દયારામભાષના સાહિત્યને જાણે કે એક સીધો દોર સંબંધ છે, એમ એ ત્રણની ભાવવાહી સમજનારા કહે તો તેમાં અયોગ્ય કંઈ નથી. 'વિવાલતાં ભાગવતે પરીજ્ઞા'ની જેમ, ગુર્જરી સાક્ષરોની કસોટી, દયારામનું ભક્તિવિષયક સાહિત્ય છે, એવું કથન વધુ પડતું નથી. દયારામભાષના સાહિત્યનો ઇતિહાસ થોડે ઘણે અંશે પૂરવાર કરી શકે તેમ છે. જે વિદ્વાન યા અભ્યાસી શ્રીસંપાદિભાવાનાં વિષયથી યથાર્થતા સમજી શકે છે. ચોક્કસ તે વલ્લભસંપ્રદાયને પણ ન્યાય આપવાનો; અને દયારામભાષને પણ સારી પેઠે સમજી શકવાનો. તેમ સકારણુ શ્રીવ્યાસભગવાનની આ સર્વ નિર્ણાયક કૃતિને શ્રવણ અને પઠન કરવામાં તે હૃદયશુદ્ધિની જરૂર રહે છે, (ભક્તિમાર્ગીય પરિભાષામાં જેને નિર્ણયતા કહેવાય છે) કે જેવાં શુદ્ધ હૃદયની શ્રીદયારામના સાહિત્યઅવલોકનમાં પણ જરૂર છે. વે. શા. સં. શાસ્ત્રી વસંતરામ દયારામકૃતકાવ્ય મણિભાલા ભાગ (૨) જ્ઞાની પ્રસ્તાવના પાન (૫) માં લખે છે છે કે, 'તેવીજ રીતે એ સાહિત્યયંત્રના આત્માને લોકોત્તર સાહિત્યનાજ અભ્યાસીઓ સિવાય અન્ય વર્ગ ન જાણી શકે તો તે કાંઈ આશ્ચર્યજનક નહિ કહેવાય', એ બરોબર જ છે. વલ્લભ સંપ્રદાયના જ્ઞાન વિના દયારામભાષનાં સાહિત્યને સમજવું બહુકઠિન છે, એ કહેવું અરથાને નહિ ગણાય. એક સંસ્કૃત કવિ કહે છે,

“વજ્રાદિવિ કઠોરાણિ મૃદુનિ કુસુમાદિપિ ।

લોકોત્તરાણાં ચેતાંસિ કો હિ વિજ્ઞાતુમર્હતિ ॥”.

દયારામભાષા લોકોત્તર હતા એમ કાણુ ના પાડી શકે? એ તો જેઓ 'કમળીઆ' માફક નિહુંદ યસલીલામાં, પોતાની રહેલી પીળાશ જુએ છે, તેવા 'વિશિષ્ટમનસો ધ્યાનાઃ જિહ્વોપરવચચળાઃ' નરાધમ પુરુષો દયારામભાષામાં પણ પીળાશ જોયા કરશે.

શ્રીદયારામભાષનું સાહિત્ય ભક્તિવિષયક છે, તે તો ઉપર જોવાયું. કિંતુ તેમના સાહિત્યની જુનિકા નક્કી થતી જોઈએ. તેમના ન્હાના મોટા અથવા તપાસીશું, અને પડો તપાસીશું. 'લગભગે આખાય તેમના સાહિત્યવિસ્તારમાં આર્યજાતિનાં ધર્મશાસ્ત્રો પુરાણો, વેદોમાંની કથાઓ, વાતી દર્શન, ભગવત્સરિત્તમહાત્મ્ય વિગેરે સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યાનાં ગ્રંથન તરી આવે છે. કેટલાક પડો કાવ્યોમાં તો શબ્દો અને પંક્તિઓ પણ ફેરફાર વિના મળ્યા આવે છે. વધુમાં શ્રીદયારામ જાતે વલ્લભસંપ્રદાયના અનુયાયી હતા અને આ માર્ગના સાહિત્યનો ગાઢ પરિચય અને જોડો અભ્યાસ હોવાને લીધે રસિકવલ્લભ જેવા મોટા ગ્રંથોમાં શુદ્ધદૈતજીવવાદના સિદ્ધાંતો અણુભાષ્ય, તત્ત્વચાર્યદીપનિમંથ, ગોડશ અથવા ઉપર આધારભૂત હોઈ અથવાસ્તુત્ત્વે લેવાયાં. એમનું સાહિત્ય લોકવિષયક ન હોવાથી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યે માન્ય રાખેલ 'વિદ્વાઃ ધ્યોઽભ્યાસવાચકાનિ' પ્રમાણુચતુષ્ટય તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા અન્ય શાસ્ત્ર ગ્રંથો અને શુદ્ધદૈતભક્તિમાર્ગીય સાહિત્યસાગરની જગદાર તેઓ ગયા નથી. ટૂંકમાં આ સાહિત્યો દયારામભાષામાં જુનિકારૂપ હતાં.

ભક્તિમાર્ગની નજરે, નરસિંહ મીરાં અને દયારામ ન તો એક કોટિનાં છે; ન તેમનું સાહિત્ય પણ એકજ કક્ષાનું. તેથી શ્રીવાલ્લભ સાહિત્યમાં દયારામભાષને અનોખું સ્થાન હોય તે આશ્ચર્યભર્યું નથી. ગુર્જરાતી સાહિત્યના આદિતીય ભક્તકવિ, શ્રીવલ્લભાખ્યાનકર્તા શ્રીગોપાલદાસજી પછી દયારામ અનેક અપૂર્ણ પલ લેય છે. શ્રીદયારામનું ગુર્જરભાષા અને સંપ્રદાયને સાગર જેવું સાહિત્યદાન છે. તેમનાં ૫૬ વા વિષયો પ્રેમભક્તિ ઉપર રચાયેલ છે. રેવાતીરે વસતા એ દયારામે ગોપીભાવે વેણુરૂપ સુશૃતાં જે વિરહ-પ્રેમ પીડા અનુભવી; તે આજીવન કાવ્યરે

પરિણમી. "દયા"ની ગરબીમાં જે અને જેવા રસની છાલો છે તે અન્યત્ર નથી દેખવામાં આવતી. ગરબીઓ રૂપનું તેમનું ખરનિકાલ્ય કલાની દૃષ્ટિએ અત્યંત ઉચ્ચ છે. આંગ્રેજ ભાવના વર્ડઝવર્થ (Wordsworth) અને શેલી (Shelly) ની માફક દયારામ એ ગુર્જર સાહિત્યે વેલુધર છે. તેમની ગરબીઓ 'રસિકપ્રીતમ' વિરહાનુભવે ઉભરાતાં ભાવ-રસંગર છે. તે પદો કાવ્યોનું મધુર સંગીત, કાનાની મોરલીની મોહિનીરૂપ છે. એ તો દયારામની ગરબીની સુમધુરતા, સૌંદર્ય, અને રસ પીનારને "દયા" જેવા વિકલ અને અસ્વસ્થ હૃદયની તૃપા બેઠાએ. રથૂલ અને દેહચર્મસૌંદર્યના રસિકોને તેમનું રસપાન ઝેરપીણું નીવડે તો તે ચિત્ર નહિ. દયારામના કાવ્યો 'દયા' હૃદયની નિર્માળ આરસીઓ છે. દયારામની આંક તેમનાં "રસિકવક્ત્ર" જેવા પ્રથો નહિ, પણ 'જેનાં હૃદયમાં અર્પાડ રસિકરૂપ તેને કાંઈ નથી કરવું રે, ' 'પાઓ પ્રેમરસ પ્રાણુજનને દીન થઈને જાયું રે' એવાં તેમનાં કાવ્યો.

સાદું, સરળ, સ્વચ્છોદ્ધ, અને મધુર એ દયારામભાઈનું સાહિત્ય. પાંડિત્ય, સર્વભાષા વિચારદક્ષતા, ભાષા ઉપરનો અસાધારણ કાણુ, તેમનું અગાધ વ્યાવહારિક જ્ઞાન, ઉપમારૂપક અલંકારાદિ સમૃદ્ધિ એ સર્વે તેમનાં સાહિત્યલક્ષણો તેમની સર્વદેશીયતાને લઇ તેઓ અખિત્ર વિશ્વસંપત્તિ છે. વિદ્યમને હિંદુઓ અને હિંદ પૂજે, પણ દયારામને તો રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની જેમ આપ્તું જંગમ પૂજે છે, તે 'વિદ્વાન્ સર્વં પૂજતે'ની રચે.

શુદ્ધદૈત સંપ્રદાયને સમજનાર, દયારામને જાણી જાય છે...તેથી ઉર્દુ દયારામના સાહિત્યને જેણે સમજાયું, તે થોડાં ભાગને યોગ્ય થકશે. ભક્તનો સંગી ભાગવનધર્મ અને ભગવાનને યોગ્ય એ તો ગીતાવચન છે.

જીજ્ઞાસુ નહોતો બાકી છે. પહેલો તે પહેલો નહિ ખરીદે તે પસ્તાશે.

શ્રીવેણુગીતનું સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર.

'વૈષ્ણવ સેવા મંડળ' બુકસેલરી દુકાન નથી જે જ્યારે માગે ત્યારે પુસ્તકો મળી શકે. આ તો શ્રીસુબોધિનીજીનાં સરનાં ભાષાંતર સરળતામાં મળે માટે પ્રકાશક સંસ્થા છે. એટલે ભાદરવા વદી ૦)) પછી છુટક વેચાણ અંધ કરવામાં આવશે. જેઓએ આજસ સેવી મંગાવ્યું ન હોય તેમણે તાજાં મંગાવી લેવું.

મેમ્બરોના બાકી રહેલા ઓર્ડરો હવે રદ કરવામાં આવે છે.

શુદ્ધદૈતના પ્રાથમિક પ્રત ૧ ના પાકાના ૦-૧૨-૦, કાચાના ૦-૮-૦.

પોસ્ટેજ " " ૦-૪-૦, " ૦-૨-૦,

પાછળથી " " ૦-૧૨-૦, " ૦-૮-૦.

પ્રમાણે અગાઉથી પોસ્ટેજ સ્ટેમ્પ મોકલવા, વી. પી. નથી. નૃથ્યાનંધ ખરીદનાર સર્વને ભાદરવા વદી ૦)) સુધીજ પ્રત ૧૦૦ ના પાકાના રૂ. ૬૦) અને કાચાના રૂ. ૪૦) પ્રમાણે આપીશું. જેવેણુવેલી છંદના હોય તે સર્વેએ રહે પારસજી સામગ્રી નહોતો મંગાવી લેવી.

તા. ક. અમદાવાદના પ્રાથમિક શુદ્ધદૈત અને ભક્તિમાર્તંડની ઓરીસમાંથી ૦-૧૨-૦ ને ૦-૮-૦ ભરી નકલ લેવી.

સુનીલાલ પરીખ. શ્રીવૈષ્ણવ સેવા મંડળ ૪૭૮ ડંકનરોડ-મુંબાઈ નં ૪.

ભક્તિશાસ્ત્ર શ્રીમદ્ભાગવત, શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો શુદ્ધાદૈત ભક્તિમાર્ગ, અને દયારામભાઈના સાહિત્યને જાણે કે એક સીધા દોર સંબંધ છે, એમ એ ત્રણની ભાવવાહી સમજનારા કહે તો તેમાં અયોગ્ય કંઈ નથી. 'વિચારતાં માગવતે પરીક્ષા'ની જેમ, ગુર્જરી સાક્ષરોની કસોટી, દયારામનું ભક્તિવિષયક સાહિત્ય છે, એવું ક્યન વધુ પડતું નથી. દયારામભાઈના સાહિત્યનો ઇતિહાસ થોડે ઘણે અંશે પૂરવાર કરી શકે તેમ છે. જે વિદ્વાન યા અભ્યાસી શ્રીસંપ્રદાયોનાં વિષયથી યથાર્થતા સમજી શકે છે. ચોક્કસ તે વલ્લભસંપ્રદાયને પણ ન્યાય આપવાનો; અને દયારામભાઈને પણ સારી પેઠે સમજી શકવાનો. તેમ સકારણુ શ્રીવ્યાસભગવાનની આ સર્વ નિર્ણાયક કૃતિને શ્રવણ અને પઠન કરવામાં તે હૃદયશુદ્ધિની જરૂર રહે છે, (ભક્તિમાર્ગીય પરિભાષામાં જેને નિર્ગુણતા કહેવાય છે) કે જેવાં શુદ્ધ હૃદયની શ્રીદયારામના સાહિત્યઅવલોકનમાં પણ જરૂર છે. વે. શા. સં. શાસ્ત્રી વસંતરામ દયારામકૃતકાવ્ય મણિભાગ્ય ભાગ (૨) જાની પ્રસ્તાવના પાન (૫) માં લખે છે છે કે, 'તેવીજ રીતે એ સાહિત્યચંદ્રના આત્માને લોકોત્તર સાહિત્યનાજ અભ્યાસીઓ સિવાય અન્ય વર્ગ ન જાણી શકે તો તે કાંઈ આશ્ચર્યજનક નહિ કહેવાય', એ બરોબર જ છે. વલ્લભ સંપ્રદાયના જ્ઞાન વિના દયારામભાઈનાં સાહિત્યને સમજવું બુદ્ધિહિન છે, એ કહેવું અરથાને નહિ ગણાય. એક સંસ્કૃત કવિ કહે છે,

“વજ્રાદપિ કઠોરાણિ મૃદ્વિનિ કુસુમાદપિ ।

લોકોત્તરાણાં ચેત્તાંસિ કો હિ વિજ્ઞાતુર્મહતિ ॥”.

દયારામભાઈ લોકોત્તર હતા એમ કોણ ના પાડી શકે? એ તો જેઓ 'કમળીઆ' માફક નિર્દુષ્ટ રાસકીલામાં, પોતાની રહેલી પીળાશ જુએ છે, તેવા 'વિક્ષિપ્તમનઘો બ્રામ્નાઃ જિહ્વોપસ્પત્તયળાઃ' નરાધમ પુરુષો દયાગમભાઈમાં પણ પીળાશ જોયા કરશે.

શ્રીદયારામભાઈનું સાહિત્ય ભક્તિવિષયક છે, તે તો ઉપર જેવાયું. કિંતુ તેમના સાહિત્યની શ્રુતિકા નહીં યતી જોઈએ. તેમના ન્દાના મ્હોટા અર્થો તપાસીશું, અને પદો તપાસીશું. લગભગે આખાંય તેમના સાહિત્યવિસ્તારમાં આર્થજ્ઞાતિનાં ધર્મશાસ્ત્રો પુરાણો, વેદોમાંની કથાઓ, વાર્તા દર્શન, ભગવદ્ગદગિત્તમહાત્મ્ય વિગેરે સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ બાજતોનાં સૂચન તરી આવે છે. કેટલાક પદો કાવ્યોમાં તો શબ્દો અને પંક્તિઓ પણ ફેરફાર વિના મળી આવે છે. વધુમાં શ્રીદયારામ જાતે વલ્લભસંપ્રદાયના અનુયાયી હતા અને આ માર્ગના સાહિત્યનો ગાઢ પરિચય અને જોડો અભ્યાસ હોવાને લીધે રસિકવલ્લભ જેવા મ્હોટા અર્થોમાં શુદ્ધાદૈતવલ્લભવાદના સિદ્ધાંતો અજીણાથ, તત્ત્વાર્થદોષનિબંધ, ખોડશ અર્થો ઉપર આધારભૂત હોઈ અંધવસ્તુરૂપે લેવાયાં. એમનું સાહિત્ય લોકવિષયક ન હોવાથી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યે માન્ય રાખેલ 'વેદાઃ પ્રોઠ્ઠાણવાક્યાનિ' પ્રમાણુચતુષ્ટય તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા અન્ય શાસ્ત્ર અર્થો અને શુદ્ધાદૈતભક્તિમાર્ગીય સાહિત્યસાગરની બહાર તેઓ ગયા નથી. દ્વંદ્વામાં આ સાહિત્યો દયારામભાઈમાટે શ્રુતિકાર્ષ હતાં.

ભક્તિમાર્ગની નજરે, નરસિંહ મીરાં અને દયારામ ન તો એક કોટિનાં છે; ન તેમનું સાહિત્ય પણ એકજ કક્ષાનું. તેથી શ્રીવાલ્લભ સાહિત્યમાં દયારામભાઈને અનોખું સ્થાન હોય તે આશ્ચર્યભર્યું નથી. ગુર્જરાતી સાહિત્યના અદ્વિતીય ભક્તકવિ, શ્રીવલ્લભાખ્યાનકર્તા શ્રીગોપાલદાસજી પછી દયારામ અનેક અતુલ પલ લેય છે. શ્રીદયારામનું ગુર્જરાતીમાં અને સંપ્રદાયને સાગર જેવડું સાહિત્યંદાન છે. તેમનાં ૫૬ વા વિષયો પ્રેમભક્તિ ઉપર રચાયેલ છે. રેવાતીરે વસતા એ દયારામે ગોપીભાવે વેણુરવ સુણતાં જે વિરહ-પ્રેમ પીડા અનુભવી; તે આજીવન કાવ્યરૂપે

પરિણમી. “દયા”ની ગરબીમાં જે અને જેવા રસની ઓશો છે તે અન્યથા નથી દેખવામાં આવતી. ગરબીઓ રૂપનું તેમનું ધ્વનિકાવ્ય કલાની દૃષ્ટિએ અત્યંત ઉચ્ચું છે. આંગણ ભાવના વર્ડ્સવર્થ (Wordsworth) અને શેલી (Shelly) ની માફક દયારામ એ ગુર્જર સાહિત્યે વેલુધર છે. તેમની ગરબીઓ ‘રસિકપ્રીતમ’ વિરદાનુભવે ઉત્તરાતાં ભાવ-રસંજરા છે. તે પદો કાવ્યોનું મધુર સંગીત, કાનાની મોરલીની મોહિનીરૂપ છે. એ તો દયારામની ગરબીની સુમધુરતા, સૌંદર્ય, અને રસ પીનારને “દયા” જેવા વિકલ અને અસ્વસ્થ હૃદયની તૃપ્તિ જોષ્યો. રમ્ય અને દેહ્યર્મસૌંદર્યના રસિકને તેમનું રમ્યાન ઝેરપીણું નીવડે તો તે ચિત્ર નહિ. દયારામના કાવ્યો ‘દયા’ હૃદયની નિર્મળ આરતીઓ છે. દયારામની આંક તેમનાં “રસિકવલ્લભ” જેવા ગ્રંથો નહિ, પણ ‘જેનાં હૃદયમાં અર્ખંડ રસિકરૂપ તેને કાંઈ નથી કરવું રે,’ ‘પાઓ પ્રેમરસ પ્રાણુજીવનરે દીન થઈને મન્યુ રે’ એવાં તેમનાં કાવ્યો.

સાદુ, સરળ, સચ્ચોટ, અને મધુર એ દયારામભાઈનું સાહિત્ય. પાંડિત્ય, સર્વભાષા વિચારદતા, ભાષા ઉપરનો અસાધારણ કાણુ, તેમનું અગ્રાધ વ્યાવહારિક જ્ઞાન, ઉપમારૂપક અલંકારાદિ સમૃદ્ધિ એ સર્વે તેમનાં સાહિત્યલક્ષણો તેમની સર્વદેહીયતાને લક્ષ તેઓ અખિત વિશ્વસંપત્તિ છે. વિદ્યમને હિંદુઓ અને હિંદ પૂજે, પણ દયારામને તો રતીન્દ્રનાથ ટાગોરની જેમ આખું જંગમ પૂજે છે, તે ‘વિદ્યાનું સર્વત્ર વૃક્ષતે’ની રુએ.

શુદ્ધદૈત્ય સંપ્રદાયને સમજનાર, દયારામને જાણી જાય છે...તેથી ઉત્પન્ન દયારામના સાહિત્યને જેણે સમજ્યું, તે શ્રીવલ્લભમાર્ગને ઓળખી શકશે. ગાકતો સંગી ભાગવતધર્મ અને ભગવાનને ઓળખે એ તો ગીતાવચન છે.

જીજ્ઞ નક્કો બાકી છે. પહેલો તે પહેલો નહિ ખરીદ તે પરતાશે.

શ્રીવેણુગીતનું સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર.

‘વૈષ્ણવ સેવા મંડળ’ જીક્ષેત્રની દુકાન નથી જે જ્યારે માગે ત્યારે પુસ્તકો મળી શકે. આ તો શ્રીગુણોદિનીજીનાં સરનાં ભાષાંતર સરળતામાં મળે માટે પ્રકાશક સંસ્થા છે. એટલે ભાદરવા વદી ૦)) પછી છુટક વેચાણ થઈ કરવામાં આવશે. જેઓએ આજસ સેવી મંગાવ્યું ન હોય તેમણે તાજીદે મંગાવી લેવું.

મેમ્બરોના બાકી રહેલા ઓર્ડરો હવે રદ કરવામાં આવે છે.

શુદ્ધદૈત્યના પ્રાદકોને પ્રત ૧ ના પાકાના ૦-૧૨-૦, કાચાના ૦-૮-૦.

પોરબંજ “ ” ૦-૪-૦, “ ” ૦-૨-૦,

પાછળથી “ ” ૦-૧૨-૦, “ ” ૦-૮-૦.

પ્રમાણે અગાઉથી પોરબંજ રોમ્મ મોકલવા, વી. પી. નથી. જરૂરથાજંધ ખરીદનાર સર્વને ભાદરવા વદી ૦)) સુધીનું પ્રત ૧૦૦ ના પાકાના ૩. ૬૦ અને કાચાના ૩. ૪૦) પ્રમાણે આપીશું. જેવૈષ્ણવોની ઇચ્છા હોય તે સર્વેએ રહે પારસપથી સામગ્રી નક્કો મંગાવી લેવી.

તા. ક. અમદાવાદના પ્રાદકોએ શુદ્ધદૈત્ય અને ભક્તિમાર્ગની ઓરીસમાંથી ૦-૧૨-૦ ને ૦-૮-૦ ભરી નકલ લેવી.

સુનીલાલ પરીખ. શ્રીવૈષ્ણવ સેવા મંડળ ૪૭૮ ડાંગરોડ-મુંબાઈ નં ૪.

વાળીમાં અવગાહન.

(લેખક:-પરમ ભગવદીય કવિવર શ્રીદયારામભાષીના પદ્મશિષ્યનો પ્રપૌત્ર
જેશી જીવજીલાલ જગનલાલ, ડભોઈ.)

પરમ ભગવદીય કવિવર શ્રી દયારામભાષીનું ભક્તિમય જીવન આલેખતાં મારી લેખિનીથી એ મહાન ભાવુક ભક્તરાજની રસજસતી પ્રાસાદિક વાણીનું દિગ્દર્શન કરાવાય તો વાચક હ્રમ્ય કરશે એવી આશા રાખું છું.

પરમપુનિત પ્રેમરસે પમરી રહેલા, દીનમણિ દીનતાએ દ્યાર્દ્ર બનેલા, ભાવંભયાં ભક્તિ-રસમાં નિમગ્ન બનેલા, શૃંગારરસની અવિચ્છિન્ન વરસતી ઝડીઓમાં તરખોળ થએલા, રાધાકૃષ્ણની રસબેલડીના અખૂટ ગુણાનુવાદ ગાવામાં એકાગ્ર બનેલા દયારામભાષીનો જન્મ સંવત ૧૮૭૮ નાં ભાદરવા સુદી એકાદશી ઉપરાંત વામનદ્વાદશીને દિવસે ડભોઈમાં (મોસાળમાં) થયો હતો. વામન દ્વાદશીને દિવસે જન્મ થવામાં આધિક્ય હતું. બલિરાગએ વામનજીને સર્વસ્વ અર્પણ કરી આત્મનિવેદન કર્યું હતું. દયારામભાષીએ પણ પોતાની અદ્ભુત કવિત્વશક્તિને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના ગુણાનુવાદ ગાવામાં અર્પણ કરી હતી. અર્પણ કરી જીવનને સફળ બનાવ્યું હતું. દયારામભાષીના પિતાશ્રીનું નામ પ્રભુરામ હતું. માતાશ્રીનું નામ મહાલક્ષ્મી ઉર્ફે રાજકોર હતું. ભગિનીનું નામ મંગાજી હતું. અટકે ભટ્ટ હતા. માતાતાતનું સુખ વધારે વખત ભોગવ્યું નહોતું.

દ્યાર્દ્ર દયારામભાષીનું બચપણ કંઈક અનેરી રંગબેરંગી વિદ્યભણ્ણોથી અંકિત થતું પસાર થતું હતું. માતાપિતાના ગોશોકવાસ પછી ડભોઈમાં (મોસાળમાં) રહેતા હતા. આણેદ-ડભોઈ આવળ કરતા હતા. ભક્તબીજના સંસ્કાર નથી તરી આવતા હતા. સંસ્કારિત માતાપિતાના ઉચ્ચ સંસ્કારો પડ્યા હતા. ઉચ્ચ આદર્શોલિલાપી બન્યા હતા. ભક્તિપૂર્ણ હૃદયની સાચી સમજ પડી હતી. ફક્ત ભાવુક હૃદયને વિકસાવનારની ખોટ હતી.

દયારામભાષીના ભાવુક હૃદયને સંપૂર્ણ વેગ આપનાર મહાન ભક્તરાજ હનુમારામ ભટ્ટજી હતા. એઓશ્રીના સમગ્રમથથી દયારામભાષીના આંતરજીવનમાં અજળ પલટો થયો હતો. ભક્તિ-બીના આત્માને અજળ એક અપાયો હતો. પ્રેમી આત્માને અનેરો વેગ મળ્યો હતો. એ રસબીનો આત્મા પ્રભુતાના પયે પરવર્યો હતો. એ ભક્તિરસભરો સમાગમ પરમ પુનિત પ્રેમી દયારામભાષીને 'તેનતળાવ' આગળ સાંપડ્યો હતો. ત્યાંથી થીટુંદાવને જવાની આજ્ઞા થઇ હતી. આધિદૈવિક જીવનની ચર્યાચર થઇ હતી.

એ કોડીલા દયારામભાષી હોંરાબેર રાધેસ્થામના દર્શને ટુંદાવને પરવર્યો હતો. ત્રણ દિવસ અનરાન રૂત લીધું હતું. યુગલ સ્વરૂપની ઝાંખી થઇ હતી. માગણી કરતાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની પ્રાપ્તિ થઇ હતી. એવા અજળ, અદ્ભુત, અનુભવમય અનુભવોની યાદગીરી માટે એઓશ્રીએ “અનુભવમંજરી” ગ્રંથ બનાવ્યો છે. જેમાં હરેક પ્રકારની લીલાના અનુભવોનું દિગ્દર્શન થાય છે. ભાવુક આત્મા સતોષાય છે.

લગ્ન કરવાની યોજ્ઞા ના પાડનાર આપણા પનેતા પરમપુનિત દયારામભાષી હતા. પોતાનો જવાબ એકજ હતો ને તે એ હતો કે “માફ તો લગ્ન ક્યારનુંએ “શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર” સાથે થઇ ગયું છે. મને મારી પૂર્વની પ્રીત સાંભરી આવી છે. મારે લૌકિક લક્ષ્મી જરૂર નથી. હું માયાની બેડીમાં જકડાવાનું પસંદ કરતો નથી. મારે તો આધિદૈવિક લક્ષ્મી જરૂર છે. ભગવાન-નંદના દ્વારવાની જરૂર છે.” માટેજ પોતે કહે છે કે,

“આ સાંભળીઆ સાથે મારો નેહ લાગ્યો રે, આ પાતળીઆ સાથે મારો નેહ લાગ્યો રે.
આ સાંભળીઆ સાથે. ટેક.

સાંભરી આવી મુને પ્રીત પૂરવતી, તે અનુભવ આજ નાગ્યો રે.
મનનો માન્યો અંતરનો ધ્રુવો, વર મળ્યાઓ છે મુખ માગ્યો રે.
દયાના પ્રીતમછતી નિત્ય અંગે રમતાં, ભવનો તે હાય સહુ ભાગ્યો રે.
“એક વયો ગોપીજનવલ્લભ, નહિ સ્વામી બીજો, નહિ સ્વામી બીજો રે મારે નહિ સ્વામી બીજો.
હું ચાતક જળ સ્વાતી શ્રીજી હું જાત દરિ વારિ, હું દારીદ્ર કાદી-દરિ દદ વ્રત ધારી તે ધારી,
અનન્ય પતિવ્રત જેને નહિ તે કહીએ વ્યભિચારી, હે શ્રીગુરુદેવ નમવજો કહે દયો મદા ટેક મારી.”
દયારામભાઈ શુદ્ધાદૈત સંપ્રદાયના દશાવધાની હતા. શ્રીકૃષ્ણચંદના રસિક ભક્ત હતા.
ભાવુક ભક્ત તરિકે ભાવબીના ભક્તિરસમાં ભીષ્મજીવન જીવી જાવડું હતું. અંતરે ઉત્તરાતી.
અદીક દદની કલાણથી પ્રેમરસને પીછાન્યો હતો. ગોપીજીવનને વ્યતીત કર્યું હતું. શુદ્ધાદૈત.
સંપ્રદાય એ રસીકા રસમેધથી મગર છે. એ શુજરાતનો જંગીધર પુષ્ટિ સંપ્રદાયમાં કૃષ્ણો,
કાવ્યો, કેયો ને પરિમલ પ્રસયો સારાએ શુજરાતમાં-હિન્દમાં, હજુએ એ મહેકતા કેવડાની પરાંગ
આસરતી નથી.

દયારામભાઈ ટેકી ભક્ત હતા. પોતાનો ટેક હોયોક જાહેરમાં પ્રકટ કરતા હતા. તથા.
વખત પગરસે ખોંડે ઝોળીઓ મૂકી સારાએ હિન્દની પરિક્ષા કરી હતી. હરેક પ્રકારની ભાષાનું
ગાન મેળવ્યું હતું. ગાનને કવનમાં ઉતાર્યું હતું. રાધાકૃષ્ણના ગુણાનુવાદ ગાવામાં દ્વિતી-મુખ.
ખનાયું હતું. એઓશીએ એકંદરે અગીઆર ભાષામાં સાહિત્યનું સર્જન કર્યું હતું. શુજરાતી-
હિન્દી સાહિત્યને વધારે પોષ્યું હતું. રાધેસ્થામના ગુણાનુવાદ ગાવામાં કવિત્વશક્તિને સમર્પી
હતી. બીજા કોઈના ગુણ ગાયા નહોતા. ગુણ ગવડાવનારને હોયોક ના પાડી હતી.

ધડીકભર એ રસભસતા રસમેધની શબ્દલાલિત્યે પરિણમતી પ્રાસાદિક વાણીથી તે મીઠી
ભાવભરી દલકથી ભરપૂર સાહિત્ય તરફ વળીએ. વળી એમના આશયને સમજીએ. સમજી.
ભજનાનંદમાં ભીજીએ. ભોજુ પ્રેમ લયો ભાવે ભાવાત્મક સ્વરૂપનાં દર્શન કરીએ. દર્શન કરી
કૃતકૃત્ય થઈએ.

“રાધા બરસોં જો બને તારો” હમકો સ્વાદ; દયા બને જો યોરસો હમરે હરપરસાદ.”
“બલ્લભ હેં દુર્લભ કહાં, સમઢી જાકે હાય; જંગલમે મંગલ કરે, બાબા ગિરુદનાથ.”
“બલ્લભ સખ સંસારદો, તારાસીજી રામ; તારાસી અરિ અરિ અરિ, અરિપતિ કે હમ દાસ.”
“જિન સખધ હરિકાવ્ય સખ, અતિ અદ્ભુત દુ નકામ; આરકુટ જૂખન કચિર, પેં છમિ મિસે ન દામ.”
“બરન થોર અતિ અર્થ સહ, અમલ સરસ સહ હેમ્; કૃપા ભારતી કૃષ્ણ વડ, કાવ્ય ન એ સી કોમ.”
“દેવી નાંહિ ન દેવતા, નિજ યોતાર દુ કોન; રાજકુ રાધાકૃષ્ણ જુગ, નિતિ મો ચિર બોન.”
“ચિન્તા ઉદધિ નિમખ હો બધો મહે કો હાય; એક તિહારો શરન હે બડવાનસ ધનનાથ.”
“ગોકુલ બુંદાવન સેઈ, મોપે જુગ જીવન, પડટે મોકું દેહુ શિર ગે.કુગ બુંદાવન.”
“જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં કરે;.....(૫૬)
“પાઓ પ્રેમરસ પ્રાણજીવનરે. દીન યર્ધ યાચુરે; મુક્તમાર્ગોને આપજો ગાનરે, હું તો નવ રાચુરે.”
અનન્ય સેવા અખંડ સત્સંગરે, મનોહર માચુરે; દયાપ્રીતમજી આપો મુને એકરે, પાપલગી લાચુરે.
“પૂજા તે ચાહે વેદ પ્રમાણ, સેવા તે જેમાં રનેદ બધાણ.”
“મન ખટકે જયમ રજ નેત્રમાં વણ નીકળે નહિ મ્હેન; લખ અન્યાય વણ છોડવે, નહિ
જાંપ પંકજનેન.”

“સાચી પ્રીત તે પ્રાણુ લેરે, સાધારણ થાય પરી; દાદુર જળ વિણુ જીવેરે માછલડાંતો જાય મરી.”
 “ગુરુબળે ગોકુલવાસી યાશું, શ્રીવલ્લભ શરણે નિત્ય જાશું; દયાપ્રીતમ સેવીને રસજશ ગાશું.”
 “પણુ શ્રીવલ્લભ શરણુ યજી, સદુ પડે સહેલુંરે; દૈવીજન પ્રત્યે દયો ગાયરે.”
 “વ્યસનાવસ્થા વિદેશ શુંરે, સદા મુખે કૃષ્ણ નામ; તે ભગવદીય તણા દાસનો. સદા દાસ દયારામ.”
 “જેમાં તે સુખ માણ્યું તે દુઃખનો ભંડાર, તેમાં પડતાં પેંજરાં ખાતાં નહિ પાર રે.”
 અનન્ય સેવા અખંડ સત્સંગ તેને કાંઈ નથી કરવુંજો; દયાપ્રીતમનો જેની ઉપર રંગ તેને બાકી નથી તરવું જો.

“એ ઝીટા સરિખા જોગને અમે પાથરીએ કે ઝોદીએ; પ્રત્યક્ષ પાવક પર હરિ શીદ પથરમાં શીદ ફોડીએ.

એમારાં ઉર રનેદ લયી ત્યાં એ યોગ જિયારો ક્યાં દરે; પાદુઓ ખાઈ પ્રેમની અથડાઈને એજ મરે. જ્ઞાન પ્રેમી બેમાં ઉદ્ધવ કહો અંતર દેટલો; દયાનો પ્રભુ પ્રાણુવલ્લભ જે જાણે તેહને તેટલો.”

“દાસાનુદાસ દયારામ, યુગલયા યુવામ; મ્હણે યથાદાર પુટે નિજ ઉભા ઉભા ચરણકમલીહો. ચરણકમળી માઝી મતિ-લુભાયા વૃથભાનુ સુતા વૃથભાનુ સુતા રાધિકા

“શે કોણ મંત્ર સાધ્યો રાધા પ્યારીજીરે શે કોણુ....રેક

દેવારા દેવપે” તું સેવા કરાવત ધર્યો કોણુ દેવ તે આરાધ્યો મારી પ્યારીજીરે.

“દયારો પ્રીતમ ધ્યારો અજીત શેં જીયો, રંગ હેજી અવધતે બાંધ્યો મારી પ્યારીજીરે.”

એ ભાવુક ભક્તારાજે જુદી જુદી ભાષામાં જુદા જુદા વિષયોપર ઉચ્ચ સાહિત્યનું સર્જન કરી કોઇ પણ જાતની ભાષા જાણનારા ભાવુક આત્માને અનેરો આપ આપ્યો છે. રસિકજીવનને ઉજાળવામાં મદદ કરી છે. એ પરમ પુનિત પ્રેમરસે પમરતા રસમેધનાં રસભીનાં કવનોની જેને લગતી લાગી હશે તેને અન્ય કવનો ગમશેજ નહિ. થોડા ધણા ચંચુપ્રવેશથી જાણી શકાશે કે દયારામભાઈનો આશય એકજ હતો. “આ જીવન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની-અખલિ-આરિણી ભક્તિ કરી, ભાવુક ભક્તિપૂર્ણ જીવન વ્યતીત કરી, પરમ પ્રેમપયોધિમાં મન માછલડાને તરવું મૂકી, ભાવાત્મક સ્વરૂપની ઝાંખી યતાં ભજનાનન્દ ડાળે ગોસોકધાને વિચરવું.” આ એમના જીવનનું અણુમૂલું ધ્યેય !!!

દયારામભાઈની ગરવી ગરબીઓએ તો સારાય ગુજરાતને ગાંઠધેણું કરી મૂક્યું છે. સાચી, સરળ ને સર્વોત્તમ ગરબીઓ તો દયારામભાઈનીજ. પ્રેમરસના ધૂંટડા તો દયારામભાઈજ પાવ. ગુર્જરસાહિત્યમાં દયારામભાઈનું સ્થાન જેટલું છે તેથીએ અધિકું રસિક, મર્મજ, ગરબે ધૂમનારી ગરવી ગોરીઓના હૃદયમાં છે. નારીહૃદયની અચૂક પરીક્ષા કરી જો નારીહૃદયને વીંધી નાંખ્યું હોય તો દયારામભાઈજોજ. જ્યાં સુધી ગુજરાત છે, ગુજરાતી ભાષા છે, ગુજરાતી સાહિત્યમાં ‘ગરબી સાહિત્ય’ નું સ્થાન છે; ત્યાં સુધી દયારામભાઈ ભાવ ભભક ને વિદ્વત્તાથી વૃંધાએથી ગરબીઓથી ‘ગરબી સાહિત્ય’ માં અજોડ છે-અમર છે. એ ગરવી ગરબીઓથી દયારામભાઈ રસધેણી ગુજરાતજોના હૃદયરાજવી હતા-છે અને રહેશે. પરમ પ્રેમરસે પમરતા દયારામભાઈનું કથન જુદી જુદી ભાષામાં જુદા જુદા વિષયો પર માણુમ પડે છે. છતાં પ્રુખી તો એ છે કે એક ભાષાના કથનમાં બીજી ભાષાનો સંજુમેજો યએશે જોવામાં આવતો નથી, એક પણ કર્ણકંઠ શબ્દ માત્રમ પડતો નથી, ગેયતા ને જ-દોષદતાની ખામી દેખાતી નથી. દયારામભાઈનો અક્ષરદેહ એ એમના ક્ષરદેહનો અરીસો છે, નિર્મળ હૃદયની સાચી સાખ છે, મનોદર મનોભાવની નિશાની જે

કનેપાએ ગોકુલ-વૃંદાવન ને યમુના તીરેથી રત્નજસતી બરડી છેડી હતી. એ મધુરી મન-ગેહક મુરલીના પડ્યા પડ્યા રેવાતીરના

ભાગવતજ્ઞાન.

(લેખક:—રા. રા. અમૃતલાલ દરજીવનદાસ પારેખ.)

શુભરાતના મહાન જ્યોતિર્ધર કવિસમ્રાટ દયારામભાષના જીવનસંસ્મરણોનું ગૌરવ સારા આરતવર્ષમાં એએર પ્રસરી રહ્યું છે. તેની કૃતિકૌમુદીની ઉત્તમવલતા મહાનુભાવી પ્રાતઃસ્મરણીય પ્રદીપકાર શ્રીધૃત્યારામભાષને આભારી છે. જો શ્રીધૃત્યારામભટ્ટજીને સમાગમ કવિ દયારામને ન થયો હોત તો ? આપણને પુષ્ટિમક્ત તરીકે દયારામભાષ ભાગ્યેજ સાંપડત. અર્થાત્ માતૃપિતાના પરશોકપ્રયાણથી દયારામભાષ પોતાની ન્હાની વય હોવાના કારણે મોસાજમાં રહેતા. પરંતુ માતૃ-પિતાના વૈષ્ણવ સંસ્કાર તો તેના લોહીના અણુ પરમાણુમાં મળેલાજ હતા. પણ સંસ્કાર ઉદય નહિ થયેલો હોવાથી એકલું અટુલું જીવન ગાળીને મુખનો માર્ગ શોધવાનો પ્રયાસ કરતા હતા. તેવામાં શાંકરમતના સંન્યાસીઓ પાસે જઈને તત્ત્વરહસ્ય જાણવા જશેમત હાવી, માયાવાદાધિકારનો પડો વ્યક્ત સમક્ષ રજી થતાં જૈનમુનિઓ પાસે ગયા. ત્યાં દુધિરની ઉપાસનાજ ન મળે એટલે જ્ઞાતિવર્ગ પાસે ગયા. પણ તેના આચારવિચારે કવિશ્રીના મગજમાં 'કંટાળો ઉપગમ્યો. મહાપંડિતો પાસે ગયા, તેમણે જગત મિથ્યાનો ઉપદેશ આપ્યો, આથી મનમાં ચિંતા વધી, પ્રકૃતિ સાથે વિચારમગ્ન દશમાં અદર્શિત રહેતા હોવાથી શરીર કૃશ થઈ ગયું. પણ તત્ત્વ રહસ્ય જાણવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા તીવ્રરૂપે રીતે વધવા માંડી. આમ દરતાં દરતાં ઘાટરજીમાં ભટ્ટ મહારાજનો સમાગમ થતાં સંસ્કારોદય થયો. એટલુંજ નહિ પણ તેની નાડીમાં લોહીની ગતિ તેજ યદ્ય, જ્ઞાનતંત્રમાં પોતાને સદૃશ્ય મળવાની આશા સાંપડી, અને કવિશ્રીને, શ્રીમદ્ભગવદ્કૃપાથી ભટ્ટ મહારાજને સંસારથી સંતપ્ત થયેલા હૃદયને, પોતાના વિશ્વોપકારક દિવ્ય ઉપદેશમુધાનું પાન કરાવી શીતજતા પ્રાપ્ત કરાવી; કવિશ્રીના મગજમાં ધર કરી રહેલ ભ્રમણાઓ નાસી ગઈ. મન્યાત્રાદર્શન અને પરિક્રમાથી પુષ્ટિતત્ત્વનું જ્ઞાન થયું, ત્યારે તેમણે 'શ્રીવલ્લભવંશ પાસેથી 'બ્રહ્મસમ્પન્ન' દાન લીધું. એટલે કવિત્વશક્તિમાં અજબ પલટો આવ્યો. સારા પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તને કાવ્યશાસ્ત્રની પ્રજ્ઞાલીએ પ્રયિત કરી પુષ્ટિમુદારસ-મહોદધિસ્વરૂપ કાવ્યો બનાવી જગતને આપ્યાં અને સાથે સાથે 'અપ્રદાયસાર' જેવા ઉત્તમ ગ્રંથમાં ચેતવણી આપી કે ભગવદ્પ્રાપ્તિ કરવામાં કોઈ અવરોધક હોય તો માત્ર માયાવાદ છે. તેથી સો ગાઉ દૂર રહી પુષ્ટિમાર્ગની રીલાનુસાર ભગવત્સેવા, રમરણ કરશે તો તમારો સંસાર પ્રભુમય બનશે. જેથી સંસારની કોઈપણ શક્તિ તમારા ભગવત્કાર્યમાં નડતર રૂપ નહીં બનતાં સદાયશૂત થશે. માયાવાદીઓ તમારી ઉત્કર્ષતાયુક્ત ભવ્ય જહોજલાલી જોઈ દગ્ધહૃદય બનશે. અરે ! દાંતવડે આંગળા કરડશે. પણ જ્યાં સાક્ષાત્ શ્રીગોપીજનવલ્લભ પોતાના કૃપાકટાક્ષથી સદા સર્વદા રક્ષણ કરે છે એટલે એ લોકો ખીચારા ચું કરવાના હતા ?

એક વખતે કવિશ્રી દયારામભાષને શ્રીમદ્ભાગવતની કથા કહેનાર પંડિતજીનો બેટો થયો. ત્યારે પોતાની શીઘ્રકવિત્વશક્તિના પ્રભાવે નીચેના પદમાં સ્પષ્ટ વક્તવ્યનું સૂચન કરી મીઠો ઉપાસંભ આપ્યો. કારણ કે શ્રીગોક્ષોકનાયના સ્વરૂપને વૈષ્ણવ સારી રીતે પીછાણી શકે છે કે શ્રીમદ્ભાગવત સાક્ષાત્ શ્રીનાથજીનું સ્વરૂપ થયું, તેથી તેનાથી નિર્વાહ કરવો એ દેવસ્વયથી ઉદર પોષણ કૃત્ય કહેતાય. તેથી તેની ઉપર એ કરુણાણુ પ્રભુ દયા કરે તો મદ્ગતિને પ્રાપ્ત થાય. જેથી નીચેના પદમાં રહસ્યપૂર્ણ ભાવના આશ્રેષી પંડિતજીને કહ્યું કે:—

ભાગવત જાણીને શું કીધું એ ભાષરે, તે ભાગવત જાણીને શું કીધું;

મારે જંતુ અદિ મણિ અજવાળે, તેમ તે હર પોખી લીધુરે.—ઓ.

અર્થાત્—ઓ ભાઈ ! ભાગવત જાણીને તે શું કહ્યું ? જેમ મણિધર સર્પ પોતાના મસ્તક વિશે રહેલ અમૂલ્ય મણિના અજવાળા (પ્રકાશ) માત્રથી જીવ જાતુંને લક્ષ બનાવી ઉદર ભરે છે. પરંતુ તેનામાં રહેલી અસૌકિક દિવ્યતાનું જ્ઞાન નથી. તેમ શ્રીમદ્ભાગવતના દિવ્ય સ્વરૂપને નહિ જાણતાં માત્ર ઉદરપોષણના સાધનરૂપે તે જાણ્યું. આથી બીજું શું વધારે જાણ્યું ? હવે દયારામભાઈ પોતાની વિદ્વત્તાનો પ્રભાવ નીચેની ઠડીમાં આશ્વેષી તત્ત્વદર્શન કરાવતા કહે છે કે:—

પારસમણિનું પાત્ર હાથમાં, ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગે;

જ્યાં લગી વસ્તુજ્ઞાન ના ત્યાં લગી; દુઃખ દારિદ્ર્ય ના ભાગે ઓ ભાઈ!

જે પારસમણિનું પાત્ર આપોઆપ દુઃખદારિદ્ર્યનો નાશ કરનારું છે તેનો મહિમા નહિ જાણતાં બ્યાસજી ઘેરઘેર ભિક્ષા માગે, તેથી સમજવું કે તેમને તે વસ્તુજ્ઞાનનો અભાવ છે ત્યાંસુધી તે પાત્રની દુઃખદારિદ્ર્ય મિટાવવાની અદિતીય સામર્થ્યશક્તિ પોતાનો પ્રભાવ નથી પાડતી. અર્થાત્—દુઃખદારિદ્ર્યને મિટાવી જે અદેવદાન દેવાને સમર્થ એવું શ્રીમદ્ભાગવતરૂપ પારસમણિનું પાત્ર તારા હાથમાં છે. પરંતુ તેનું રહસ્ય નહિ જાણનાથી તું માત્ર ઘેરઘેર કથાને બદલાને બાટપી તેનાથી ભિક્ષા માગે છે. ત્યારે તે ભાગવત જાણીને શું કીધું ?

દુઝાણી ગાયને ગોતું મારીને, પય જેમ પર લેછ જમ;

તેમ તું બોધ કરી પૂજા પામે આપ ધામ્ય કોઇ થાય.

જેમ કોઈ માણસ દુધ આપનારી ગાયના પય નોંઝણાવતી બાંધીને દુધ (અમૃત) લઇ જમ તેમ કથા સાંભળનારાઓ શ્રીમદ્ભાગવતરૂપી ગાયને દ્રવ્ય (વૃત્તિ) રૂપી લાલસાના નોંઝણાથી તારી પાસે બોધ પામે છે અને તેથી તું પૂજાને પાત્ર બન્યો, તારો આપેશો બોધ તને લાગી શકતો નથી, ત્યારે તારો ઉપદેશક બીજાને કોઇ થાય, તારી ધામ્ય (ધાત્રી માતા) બીજું, કોઈ થાય, ત્યારે ભાઈ, ભાગવતનો જાણકાર યજ્ઞને તેનું રહસ્ય તે શું જાણ્યું ?

જેમ મલયાગર પોઠી લાખ્યો, તે સુગંધી શું જાણે;

જ્યાં લગી સાર ના સમજ્યો, ત્યાં લગી તું પણ તેજ પ્રમાણે. ઓ.

જેમ કોઇ પોઠીયો મહિમાગર ચંદન કાઢીને ભારો પીઠ ઉપર લાધીને ચાલ્યો જમ પણ તેને તેની ઉત્તમતાનું જ્ઞાન નથી. ત્યારે શ્રીમદ્ભાગવત-રહસ્યની ઉત્તમતા તું ન સમજ્યો ત્યાં સુધી તું પણ એક ભાર વહન કરનાર બળદીયો છે. હવે કવિશ્રી કથાકાર પંડિતજીને તત્ત્વ-રહસ્ય સમજાવતાં કહે છે કે:—

રતિ કૃષ્ણની ધર્મ તો મન, દયા અખિલપર આવે;

ભારે હું જાણું ભાગવત ભણ્યો, ગર્વ ઈર્ષ્યા નવ આવે. ઓ. ભાઈ.

માટે ભાઈ શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપ વિશે તારા મનથી રતિ (પ્રેમ) અનન્યતાપુરક રાખતા અને હૃદયને દૈન્યપૂર્ણ બનાવી અખિલ માનવ જંધુ પર દયા લાવ, કારણકે કૃષ્ણને રીઝવવાનું માત્ર સાધન દયા, અને દીનતા જ છે. શ્રીકૃષ્ણ તો સાક્ષાત્ પ્રેમસ્વરૂપ છે. તેથી હૃદયમાં ધર કરી રહેલી ઈર્ષ્યા, ગર્વનો ત્યાગ કરી દે ત્યારે હું જાણું કે તું હવે ખરૂં ભાગવત ભણ્યો. અર્થાત્ રહસ્યને જાણ્યું. હવે દયારામભાઈ તે લોભી પંડિતજીને જરા સ્પષ્ટ સંજ્ઞા દ્વારા કહવું સત્ય કહે છે.

જર જથાદિ તુષ્ણા મન જ્યાં લગી. ત્યાં લગી હરિ નવ રીઝે;

આટલા ઉવમ તેમાં વધ્યો એક, સુણી સમજી નવ ખીઝે. ઓ ભાઈ.

દ્રવ્યલાભસા, યશઃસમ્પાદનની તૃષ્ણા ન્યાં સુધી મનમાં છે, ત્યાં સુધી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ રીઝતા નથી. અર્થાત્ પૈસો મેળવવાની આકાંક્ષા, મોટા પંડિત કહેવડાવવાની તૃષ્ણા ધ્યાદિ ઉવેગોમાં શ્રીમદ્ભાગવત કથાવૃત્તિને એક ઉદ્ભવ વધ્યો, આ સાંભળીને જે વિદ્વાન સમજી કથાકાર પંડિત હોય છે તે ખીજતો નથી. આટલું કલા પછી લક્ષ્મી કવિશ્રી શ્રીમદ્ભાગવત અને શ્રીનાથજીના એક સ્વરૂપની એકચાક્રયતા કરે છે:—

દયાપ્રીતમ શ્રીજી શ્રીભાગવત, એકરૂપ છે બન્ને;

નિઃસ્પૃહ અણુ અભ્યાસ કરેથી, જીવનમુક્ત, નહીં સંધે.   ઓ ભાઈ.

લક્ષ્મી કવિશ્રી દયારામના હૃદયસંપ્રદાઈ ભગવાન શ્રીજીવર્ધનધરણુ શ્રીનાથજી અને શ્રીમદ્ ભાગવત સર્વ એકરૂપ છે અને તેનો નિઃસ્પૃહવૃત્તિથી અણુ જેટલો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો જીવનમુક્ત થવામાં કોઈ શક્તિ અડચણ કરતી નથી. તેમાં કોઈપણ જાતનો સંદેહ નથી. માટે ઓ ભાઈ! ભાગવત ભણીને ન્યાં સુધી તત્ત્વદર્શન, સ્વરૂપરહસ્ય ન સમજ્યો ત્યાં સુધી અન્ય ને ઉપદેશ આપી પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિ સિવાય તું શું સમજ્યો ?

ઉપરના વિદ્વાતાપૂર્ણ પદમાં ભાગવતવૃત્તિથી નિર્બોધ ચલાવનારા પંડિતોને ખૂબ કહ્યું છે. તે આજના કથાકારોએ ખાસ જણાવ્યું છે. આજ તો ભાગવતસમાહ કરી પૈસો ભેગો કરવો, પછી દીપ કરીને નામના મેળવા રદયાગ કરવા, પણ ખરી રીતે તે પરમશ્રદ્ધા પૂર્ણ પુરુષોત્તમસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું દ્રવ્ય થયું ગણાય. ત્યારે આ દેવદ્રવ્યથી કરવામાં આવતી ક્રિયાઓને શું અંગીકાર કરતા હશે ?

અત્યારે કેટલાક માયાવાદીઓ આ પારસમણિસ્વરૂપ શ્રીમદ્ભાગવતના સ્વરૂપનાં રહસ્યને નહિ જાણતાં, માત્ર પોતાનું પેટ ભરવાનું સાધન માને છે. તેમને મન તો માત્ર એકજ હિંદુ ભગવાન સંકરજ છે. જેથી તે અગ્નિનીઓ તત્ત્વરહસ્ય જાણતા નથી, અને શ્રોતાઓને પણ અગ્નિ રાખે છે. આજકાલ તો માયાવાદીઓ તિલકકંઠીના દાંભિક સ્વાંગ તળે આપણા વૈષ્ણવોના ગૃહમાં પણ પ્રવેશ કરી ગયા છે. અરે ! વૈષ્ણવ બાળકોને ગ્ન આપનારી સરેકૃત પાદશાળામાં તે અર્ધદંઘ્રી ઘુસી જઈ આપણા પૈસાથી પોતાનું પેટ ભરી શ્રીમદ્આચાર્યચરણુ અને તદ્વંશ્ય શ્રીમાન જો. બાળકોની નિંદા કરતા અચકાતા નથી. આવા વખતે દયારામભાઈ જેવા સ્પષ્ટવક્તા હોવા જોઈએ કે જેથી તે માયાવાદીઓની સાન ઠેકાણે લાવે. હજી વૈષ્ણવોએ એતવાનું રહ્યું. કવિશ્રી દયારામભાઈએ આવાં દિવ્યગ્ન ભરેલાં પદો આપણને વારસામાં આપ્યાં છે. તેને સમજી સાંપ્રદાયિક ગ્ન ફેલાવવું. પૈસાપાત્ર સદ્ગુરુઓએ પાદશાળા આદિ સંસ્થાઓમાં દેશાભિદંઘ્રી દય ૨ માયાવાદીને નહીં રાખતાં વૈષ્ણવતાયુક્ત શાસ્ત્રીને રોકવો જોઈએ જેથી તેમના નિર્મળ ચારિત્ર્યની છાપ આપણા ઉછરતાં બાળકો ઉપર પડે. અને કોઈ પાદશાળામાં ભાગવગ મેળવી અધમવૃત્તિનો માયાવાદી પેટો હોય તો કાનપટી પકડીને કાઢવો જોઈએ કે જેથી બેળસેળવાળું ગ્ન આજના ઉછળતાં કુમળાં બાળકોનાં મગજમાં ન દસે.

૧. આજ વૈષ્ણવોને ત્યાં કથા કરી, અધ્યાપક પંડિત બનીને ઈર્ષ્યા રાખીને દાવાનજ ચેતાવી મરસપર હોળી રળાવવાની જે અધમ મનોદસાનું પ્રદર્શન કરે છે, અને પોતે મોટા શાસ્ત્રીય વિષયનો દિવિગ્ન્ય કરી દાંધો ન હોય તેમ કુલાતો ફરતો અર્ધદંઘ્રી આધુનિક શાસ્ત્રી આ વસ્તુ સમજે તો ચાંફે છે. બાકી તો જે જીવ ગર્ભ તેને-ખાશીએ જાલીને એવા પટકરો કે જેથી ઈર્ષ્યામિતી પ્રગ્નવિત નવાલામાં ભરેલી ભૂત બની કાળાં કાળોનાં ઈતિહાસ રજૂ કરવા ચિત્રગુપ્ત પારો દાનર યશે.   લેખક.

વાર્તાસાહિત્ય.

(લે.—ગ્રા. જેઠાલાલ જોષધનદાસ શાહ ઇ. A.)

ઉપરના વિષયને લગતાં કેટલાંક ચર્ચાપત્રો આ પત્રમાં પ્રકટ થયાં છે, તે ઉપરથી તથા કેટલાક મિત્રોની ઈન્છાથી હું તે વિષયપરતે મારા કુંઠા વિચારો રજુ કરવાની રમ લઉં છું.

સંપ્રદાયનું સમસ્ત સાહિત્ય મુખ્ય બે ભાગમાં વહેંચાયું છે (૧) સંસ્કૃત, (૨) પ્રાકૃત. પ્રાકૃત એટલે ગ્રન્થભાષા, તથા અભ્યાસની મુલતલી, મરાઠી, હિન્દી વગેરે ભાષાઓમાં પ્રકટ થયેલું. આ તમામ સાહિત્ય પ્રામાણિક છે એમ આપણે કહી શકીએ નહિ. પણ સંસ્કૃતમાં શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી તથા તેમના વંશજોએ નિર્મિત કરેલું તે બધું પ્રામાણિક છે, તેમ પ્રાકૃત સાહિત્ય બધું અપ્રામાણિક છે એમ પણ કહી શકાય નહિ. સંસ્કૃત સાહિત્ય વિદ્યાનો તથા પશ્ચિમો મારે છે, બ્યારે પ્રાકૃત સામાન્ય વૈષ્ણવ જનતા મારે છે. જેમ ઉપનિષદો અને યજુરવેદો અને તેની ઉપરનાં ભાષ્યો પશ્ચિમો મારે છે, તેમ સંપ્રદાયના અભ્યુદય, તત્ત્વદીપનિજન્ય અને શ્રીમદ્બોધિની જેવા ધર્મો પશ્ચિમો મારે છે. પણ તેની અંદરના સિદ્ધાન્તોને શ્રેષ્ઠમોખ્ય બનાવવાને જેમ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીને પુરાણોના વિસ્તાર ક્યો તેવી રીતે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ઉપરના ગ્રન્થોમાં રહેલા સિદ્ધાન્તોને સામાન્ય વૈષ્ણવ મદખ કરી શકે તેટલા મારે આ વાર્તાસાહિત્ય આપણા સંપ્રદાયમાં ઉત્પન્ન થયું છે. આવા પ્રકારનું વાર્તાસાહિત્ય આપણા સંપ્રદાયમાં છે એટલુંજ નહિ પણ તમામ સંપ્રદાયો અને ધર્મોમાં છે બીજાધર્મની ગાથાઓ, જીનોની કથાઓ, આયજની પેર-બાસ, ઋગ્યુજા ધર્મની આખ્યાયિકાઓ એ બધી તે તે ધર્મના સિદ્ધાન્તોને શ્રેષ્ઠભાષામાં સમજાવવાના પ્રયત્નો છે. એ વાર્તાસાહિત્ય છે મારે અપ્રામાણિક છે એ કહેવું તે તો કનિદાસનું ઘોર અજ્ઞાન મૂલ્ય છે. અને જગતના ઇતિહાસો પણ શું છે ? દંતકથાઓ અને આખ્યાયિકાઓ તથા chronicles ઉપરથી નીપજાવી કાઢેલા નથી ? આથી આપણા વાર્તાસાહિત્યનું મૂલ તેની ઐતિહાસિકતામાં નથી. તેમાં જો કે ઇતિહાસ છે. તે સમયની આપણા સમાજની સ્થિતિ શું હતી તથા ધર્મનું બંધારણ કેવું હતું વગેરે બાબતો કાંઈ અવગણીને જાણવી હોય તો તેમાંથી તે તારવી શકે છે. પણ તેમાં સોએ સો ટકા ઇતિહાસ હોવો જોઈએ એમ માનવું એ મોટી ભૂલ છે. વાર્તાઓ કાલ્પનિક નથી. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી તથા શ્રીગુરુસાહજીના સમયના ધર્મ ગયેલા ખરેખર વૈષ્ણવોનીજ વાર્તાઓ છે. એટલેજ ઇતિહાસ આપણે મારે ગમ છે. બાકી તે વાર્તાઓ તેમનો ઇતિહાસ આપવાને મારે લખાયેલી નથી. તેમનું ધાર્મિક અને વૈષ્ણવ જીવન કેવું ચાલ્યુંરૂપ હતું. તેઓ વૈષ્ણવજીવનના માર્ગે કેવી રીતે વળ્યા, શ્રીમદાપ્રમુદજી તથા શ્રીગુરુસાહજીએ તેમાંના કેટલોકનો વિષયગામી જીવનોને કેવી રીતે સન્માર્ગે વાળ્યાં, એ વસ્તુ ભવિષ્યના વૈષ્ણવોને જાણાવવાને મારે એ વાર્તાસાહિત્ય પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. એ વાર્તાઓ શુદ્ધ અને નિષ્પક્ષ જીવન માગનાર વૈષ્ણવોના જીવનપ્રસંગો છે. તેઓમાં જિદ્દતા નહોતી, બાળાકાંડ નહોતો, તેમની વૈષ્ણવતા બહાર તેઓ કાંઈને જાણાવતા નહોતા. તેઓ યગ, યાગાદિ તથા વેદમાં પણ શ્રદ્ધા રાખનારા નહોતા, તેઓ વધુશ્રમની ચર્ચાને પણ અનુસરનારા નહોતા. તેઓના જીવનમાં એકજ પરમગાંધ દતો, અને શીવસમાચાર્યમાં પરમશદ્ધ અને પોતાના કેવ્ય સ્વરૂપમાં અનન્યાસક્તિ આ બાબતોજ તેમનાં જીવન રંગાઓ છે. તેમનો જમ, અર્થ, કામ કે મોક્ષ જો કહો તે ભગવાનજ દત્તા. તે ભગવાનની સાર્થનો ભાવ તેમજો કેવી રીતે ખીલ્યો, અને એ બાબતી ખીલવણીમાં શ્રીમદાપ્રમુદજી કે શ્રીગુરુસાહજીની રૂપા કેવી કારજુરૂપ હતી. તેજ આજ આપણને તેમાંથી જાણાવ છે. આ વાર્તા-

સાહિત્યનું મૂલ્ય તે દષ્ટિએ કરવાનું છે. તેમાં ટ્રાઈ વિવાદાર્પક સિદ્ધાન્તોની ચર્ચા નથી, પણ સિદ્ધાન્તો જોએએ ગાતાના જીવનમાં ઉતારી છે તેમનું જીવન કેવા પ્રકારનું છે, તેજ એમાંથી જણાશે. અત્યારે આપણે જમાનો critical બન્યો છે. અત્યારે ટ્રાઈ પણ નવીન સિદ્ધાન્તને ગ્રહણ કરતાં પહેલાં આપણે ત્રાજવાના બન્ને પક્ષોમાં સિદ્ધાન્તને જોખી જોઈએ છીએ, અને પછી તેનું મૂલ્ય આંકીએ છીએ. જે જમાનો આવી રીતનો critical નહોતો, તે સંમયમાં આ વાર્તાઓ લખાઈ છે, છતાં અત્યારના જમાનાને કશું પણ ખાસ અનુચિત તરવ એમાં નથી. જે કંઈ એમાં આપણને અનુચિત જેવું જણાતું હોય તે આપણી તે તરવને અવગણવાની દષ્ટિ છે. આખા સાહિત્યમાંથી અમુક ગણીમાંકી વાર્તાઓ જે આપણી ટુંકી દષ્ટિએ તેના લાવાચરને આપણે સમજી શકતા ન હોઈએ, તેને છૂટી પાડીને એમ કહીએ કે આ અયોગ્યજ છે, તે સંશોધનનો માર્ગ કહેવાય નહિ. મારે મન તો વૈષ્ણવોની વાર્તાઓનું સાહિત્ય લાવપ્રધાન હોવાથી વૈષ્ણવોના પ્રાણરૂપ છે. તે સાહિત્યને શુંગળાવી નાખવું એટલે વૈષ્ણવતાના પ્રાણને શુંગળાવી નાખવા બરાબર છે. સંપ્રદાયેતરો એ વિષે ગમે તેમ લખે કે બોલે પણ સાંપ્રદાયિકીનું તો પરમ કર્તવ્ય છે કે આવાં સાહિત્યને શુંગળાવી નાખવાના જો ટ્રાઈ પ્રયત્ન થાય તો તેને દાખી દેવા રહ્યા.

વૈષ્ણવાચાર્યો એ વાર્તામાં ફેરફાર કરી શકે એવી એક રચણે દલીલ કરવામાં આવી છે. તો તે વિષે માફ મનતબ્બ એ છે કે તેમણે તેવી રીતે પરંપરાથી ચાલતા આવેલા ગ્રંથોમાં ફેરફાર કરવાનો કશો અધિકાર માન્યો નથી. વૈષ્ણવાચાર્યો એવું કામ કરતા નથી, ને કરશે પણ નહિજ એમ હું ધ્વંસીયું છું. એ સાહિત્ય વૈષ્ણવોની પવિત્ર ગંગા છે, તેમાંથી ટેકાંએ વૈષ્ણવોએ પાન કરીને તેમના આ સંસારના રોગોને દૂર કરી શક્યા છે. તે ગંગાનદીને શુદ્ધ પ્રવાહ છે તેમાં અન્ય દ્રાઘ બીજો પ્રવાહ મળેલો નથી. ધડીબર દલીલ કરનારઓની દષ્ટિએ તેમાં મલિન પ્રવાહ પણ બળેલો હોય. જો કે હું તે દલીલ સ્વીકારતો નથી ! તો પણ તે ગંગાનદીમાં તેને પવિત્ર બનાવવાનું સામર્થ્ય છે.

હીરાનો જન્મ કોલસાની ખાણમાં છે માટે તેનામાં કોલસાના દોષો છે, માટે હું તેને ગ્રહણ નહિ કરું એવું માનનારને આપણે જરૂર હસીએ. આમ છતાં સંશોધન વિષે હું નીચે પ્રમાણે સૂચના કરું છું.

૧. જો સંશોધન કરવું હોય તો અસલ પ્રાચીન હસ્તપ્રતો જોળવવી અને તે બધીને સરખાવવી, તેમાં જ્યાં પ્રસંગોમાં ફેરફાર હોય તો કુટનોટમાં અગર પરિશિષ્ટમાં આપવા. પણ અમુક સનાતન ધર્મના સિદ્ધાન્તનો વિરોધ છે, અગર અમુક બનાવ આમ હોયજ નહિ એમ માનીને તેને ઉડાડી મૂકવો તે બરાબર નથી. જે લેક્ટર શ્રીમદ્ભાગવતમાં 'સસ' ના ભાગને પ્રામાણિક માનતા નથી તેઓ તેને હેષક માનીને ઉડાડી મૂકે છે. આપણે તેવા 'ઓખરીઆ' યજ્ઞને સંશોધન કરવું વ્યાજબી નથી.

૨. જે વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો સંશોધનની તરફેણમાં ચૂકવામાં આવ્યા છે. તે બધા એ વિષયના અભ્યાસી છે કે કેમ તેની ખાતરી થવી જોઈએ. આ બાબતમાં અત્યારના ઉછરતા લેખકોના અભિપ્રાયો ખપમાં ન આવે. પ્રો. મહેન્દ્રલાલ શાસ્ત્રી અગર પરમભગવદીય મનમોહનદાસ, અગર શ્રીયુત રણછોડદાસ પટવારી જેવાના અભિપ્રાયો ચૂકવા જોઈએ, અને પછી તે અભિપ્રાયની વિચારણા થવી જોઈએ. એવા કોઈના પણ અભિપ્રાય હજી સુધી આ વિષયમાં બહાર પાડ્યા નથી.

૩. જે જે વાર્તાઓમાં સંસ્કૃત શ્લોકો કે બીજાં અવતરણો પ્રકાશકોના પ્રમાદથી અશુદ્ધ છપાયાં હોય તો તેને જરૂર સુધારવાં જોઈએ. ગમે તેવી રીતે માત્ર પુસ્તક વેચવાની દષ્ટિએ ભાયાની અશુદ્ધિઓવાળા ગ્રંથો છપાય તેનાથી હું તદ્દન વિરુદ્ધ છું. આ વિષયમાં મને ઘણુંજ કડવો અનુભવ થયો છે.

દહીવતી એ કવિની જન્મભૂમિ; ડોહા વાસીઓને અભિમાન-લેના જેવું છે. સંવત ૧૮૩૩ ના ભાદ્રપદ શુકલ એકાદશીના રોજ દહીવતી દયારામથી વધુ ગૌરવવતી બની. જ્યમ રામથી. સારોએ ભારતવર્ષ. નેપોલીઅનથી ટ્રાસિકા.

મહાલક્ષ્મી અને પ્રભુરામ યશસ્વી કારકીદીના ભાગીદારો હતાં. ત્રેમાળ માતાપિતાની ગોદમાંનું બાલજીવન દયારામે પૂર્ણ કર્યું.

બાર વર્ષની કુમળી વયમાં પિતા પ્રભુરામ અને માતા મહાલક્ષ્મીનું અવસાન થયું. પિતાની સઘળી આશાઓ વ્યર્થ ગઈ. પુત્રનું સુભાગ્ય પૂજતાં હૃદયમાંથી આનંદ છલકાઈ જતો એવા માતાપિતાને પુત્રની યશસ્વિતા નિહાળ્યા વિના જ આત્મા જવું પડ્યું. માતાપિતાના કંઈ કંઈ મનોરથો અધુરાજ રહ્યા. Man proposes God disposes. પુત્ર પ્રત્યે ત્રેમાળ દષ્ટિ ફેંકી પોતપોતાને રસ્તે સીધાગ્યા. કવિનું જીવન એકલવાયું બન્યું.

રમશાનભૂમિમાં ભડભડ બળતી માતાની ચિંતા બાલહૃદયથી ભૂલાઈ ન શકી. ચિંતાનો ચિતાર કુમળા હૃદયમાં જડાઈ ગયો. વસતું વૈરાગ્ય કવિહૃદયમાં વસ્યું. કવિએ અવિવાહિત જીવન ગાળવાનો નિર્ણય કરી મૂક્યો.

કવિએ આજના જેવી નિશાળોમાં અભ્યાસ કર્યો ન હતો. તે સમયે આવી નિશાળો ન હતી. નિશાળો ઇ. સ. ૧૮૨૬ માં રચાઈ. કવિનો કાળ ઇ. સ. ૧૭૭૭ થી માંડીને હતો. ગામઠી નિશાળમાં આપુરામ નામના મહેતાજીએ કવિને લખતાં વાંચતા શિખવ્યું. બહુશ્રુતપણાથી કવિએ ઘણું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આજના કથાકારો અને પુરાણીઓ! કવિએ તો એવા જ પાસે ધાર્મિક કેળવણી સંપાદન કરી. ત્યારના કથાકારો અને પુરાણીઓ શુદ્ધ આશયી પણ હોય! શુર્જર ભોખધારી ત્રેમાનંદના ગાગરને કંઈ શુજરાતી જૂલસે? તેમાં સ્વાર્થ ન હતો. એમની ગાગરનો રણકાર અને ઘોષણા શુર્જરી ભાષાના ગાનમાં હતાં. તાંબાના ખણખણાડ માટે નહિ. માણુભટ્ટો કથાકારો અને પુરાણીઓ સાચા ઉપદેશકો હશે. દયારામભાઈએ શુજરાતી ગજલ સાહિત્યના મંડાણુ હિન્દી દ્વારા કર્યા. દયારામભાઈ માટે તો આપણે કહેવાનું જ છે. યોગ્ય સ્થાને સ્ત્રી વધુ દીપ્તી.

શરૂઆતના કવિના બાહુડાં કાવ્યો હૃદયર્જન છે. બાહુડાં બાળકોને ગમી જાય તેવાં વર્ણન પણ બાહુડાંના જ.

માતા જગાડે જન્ય કાનુગ્ર! જોંદરે ઉભી 'ગામે,

રહામા રહામી સાન કરે ને માવીઆ! મેળો થાય.

ત્રેમ-રનેહ-વાસલ્યનાં મંડાણુ તો કવિ દયારામના.

માતાપિતાની શીળી છાંય દયારામને વધુ વખત ન મળી. કવિનું જીવન ભદ્ર દમ્પતીરામની આશિષે ઉન્નત બન્યું. ન્હાનકડા કવિ મિજલસોમાં પણ આમંત્રણ મેળવતા. ન્હાના કવિની કવિતાઓ ન્હાની. બાળકની કાલી વાણી જેવી. સૌને ગમે.

કાવ્ય પ્રદેશમાં આ તો કવિની તાજ પગલીઓ. Morning shows the day childhood shows the man. કવિનો વિકાસ સમુદ્રની ભારતી સમો, તેમનો કાવ્ય પ્રવાહ અંખડિત હતો.

લક્ષ્મી શુર્જર કવિ દયારામભાઈએ પોતાની સુમધુર કવિતાઓથી શુર્જરભૂમિને લક્ષિત રસથી તરબોળ કરી. તેની કામળતાએ-તેની કુમારતાએ શુર્જર ઘેલું બન્યું.

યોગ્ય સમયે વિકાસના મંડાણુ મંડાયા. પર્યટન માટેની ઇચ્છાઓ વધુ બળશાળી બની. સાત વર્ષના લાંબા કાળ જેટલું કવિનું મહેલું પર્યટન હતું.

કવિએ એક નહિ પણ ત્રણ ત્રણ વખત યાત્રાઓ ખેડી. પ્રવાસી જીવનમાં કવિનો અનુભવ હતો. અનુભવોનું મંથન જનસમૂહને મિલ્ય.

પ્રવાસમાં કવિ હુંડારાના પંજનમાં સપડાયા હતા. રાત્રિના સમયે હુંડારાની યોગીમાં કવિ ભગ્ન લલકારતા. પાંચ માસ અને અગીઆર દિવસ પછી હુંડારાએતા પંજનમાંથી કવિને સુસ્તિ મળી. અનુભવ કહેવો સહેલો છે, પ્રાપ્તિ કઠિન છે.

શું જાણે વ્યાકરણી વસ્તુને શું જાણે વ્યાકરણી ?

મુખપર્યંત ભર્યું ધૂત તદપિ સ્વાદ ન જાણે અરણી.

કૃષ્ણદાસ વૈયાકરણીને આ જવાબ છે. કવિનો ઉછેર અનુભવ અને અવલોકન આમાં તરવરે છે. મુશ્કેલીને સ્થિતિ રીતે કવિએ કૃષ્ણનો છત્રક પણ ગાયો છે.

“ રોમ રોમ દીપે ડસ વિરડ દુઝ્મ,

“લગા મેરે કસેમે, ઈસ્કકા જખમ તો જુલમ દે;

હર્દ મેરા મહેરમ માલુમ, આલમ સારા મેમાલુમ દે. ”.

કવિના પ્રેરણાદાયી કાવ્યો લક્ષ્મીનદેનો પાસે ધન યાત્રતાં ન દતાં. શિશુકે કવિના કાવ્યો લલકારી તેમાંથી પોષણ મેળવતા. કવિના કાવ્યોની કિંમત પણ અણમૂલ્લી. કવિએને તે પ્રેરણાદાયી નીવડ્યાં. ગોપાળરાવ મહેરાનાં દણ્ડાં આપણી જીભમાં જ રમતા દશે. કવિને લક્ષ્મીની લાલસા નહેડતી.

ગિરિધર મુંઝે પ્રાણ, તુ દિ સામગ્રા ખાર, આ કાવ્યમાં કવિએ આર જાણ્યોનું ગૂંસણ કહ્યું છે. ઉર્ડુ, મરાઠી, પંજાબી, ગુજરાતી નંદન વિગેરે પણ જાણ્યાઓમાં કવિના કાવ્યો મળી આવે છે. કવિએ ગુર્જર હથોળે ઓળખ્યાં. ગુર્જરે કવિ ગુર્જરાના હૃદય પોતાનામાં પરાવી શક્યા.

કવિના સંગીત-જગીરે ગુર્જર હથોળે યજ્ઞપદ્યા, હૃદયતારે ઝજ્જનપદ્યા. કવિના કાવ્યો-જ્યન ગગનગામી દતાં.

સંગીત કવિનો પ્રિય વિષય હતો. સિંધુ પણ સંગીત શોખીન હતા. કવિ સિંધોની કથામાં બાવાજીએ ઉસ્તાદીની પહેલ કરી. કવિએ સિંધોનું સ્વમાન ધરાવું નિદામ્યું. કવિએ નરમાં પોતાના હાથમાં ઉપાડી લીધાં, બાવાજી તૈયાર જ દતા. રપથી જોયમેરે ચાલી. બાવાજી સાચા ઉસ્તાદ હતા. કવિએ ઉસ્તાદીને નીરખી. અતે બાવાજી ગુંચરાઇ પડ્યા. બાવાજીની ઉસ્તાદી માટે કવિએ સુવર્ણમાળા અર્પણ કરી. કવિ સાચા સંગીત શોખીન હતા.

કવિ પાસે કાવ્યકલા હતી. કાવ્યકલાના કવિ શોખીન હતા, એના એ પૂજક હતા. કાવ્ય શોખીનોને કવિ વધારે ગમતા. કવિ કાવ્ય શોખીનોને આદરતા, કલાની વિશુદ્ધતા કવિહૃદયમાં હતી.

કાવ્ય અને સંગીતનો સુમેળકવિમાં દતો. યાદ અને મુદરતા સુવર્ણ અને સૌરભ અને કવિમાં દતાં. કાવ્ય અને સંગીતના મિશ્રણમાં ગુજરાત હુન્ન છે. કવિ એ ગુજરાતનું કાવ્ય અને સંગીત દતું.

કાવ્યની વિશુદ્ધતા એ કવિનો મુદલેખ હતો. આણું પણ રપટ થોડું પણ સંગીત સાફ. કવિની કાવ્યસમૃદ્ધિ વિચાળ, રપટ અને અર્થવાલી છે.

કાળના પ્રપાટમાં કવિ ૧૮૯૮ માં આવી ગયા હોત. આ સમયે કવિ ને માંદગી મંઝીર હતી. આ માંદગીમાંથી એઓ બચી ગયા. અગીઆર વર્ષ જેટલું આયુષ્ય લાંબાનું.

આ રવમાની કવિએ ગુર્જર કાવ્ય વાટિકાએને વધુ રસમથી જનારી સંવત્ ૧૯૦૯ ના માધ્યમ્ય પંચમીના રોજ કાણુમંચર દેલને ત્યજ દીધો. ગુજરાતનું મેકેન્ડુ કુખ કરમાઇ ગયું. તેની મેકેન્ડા છાંટણા ગુર્જર હૃદયે ચીસાં.

આજે એ મહાકવિ ક્યાં છે ? ચોપાંચી વર્ષ પછી પણ હૃદયો કવિને ઝૂકે છે.

વન્દન હજી બહુ કવિ બારનવર્ષોને.

ગુજરાતના દયારામ.

(લેખક:—પરમભગવદીય કવિવર શ્રીદયારામભાઈના પદ્મશિષ્યનો પ્રપૌત્ર,
જેથી જીવજીવલ લગનલાલ, હસોઈ.)

દયારામભાઈનો જન્મ થયો ત્યારે અંગ્રેજો દિન્દના આરે હતા. ગોક્ષોક્વાસી થયા ત્યારે લગભગ પોણા ભાગનું દિન્દ અંગ્રેજોનું હતું. એ પોણીસદીનો કાળ તે જગત ઇતિહાસનો ભયંકર કાળ. ઠેરઠેર ખુનામ રહી-સદાઈ-હુટકાટનો કાળ, મહાન અશાંતિનો કાળ. એવા અશાંત વાતાવરણમાં દયારામભાઈએ રસમસતી ખંસી છેડીને પરિમલ પ્રસારાઓ સારાએ ગુજરાતમાં. હજુએ એ મહેકતા કેવડાની પરાગ ઓસરતી નથી. એ ખંસી નહોતી ત્રજની-ગોકુલની-યમુનાતીરની; પણ હતી નર્મદાતીરની-આણેદની-દર્ભાવતીની.

દયારામભાઈના લૌકિક જીવનનો અંત અને અલૌકિક જીવનની શરૂઆત-એમનો હૃદય-પલટો મહાનુભાવ ઇન્દ્રારામભટ્ટજીના સમાગમથી થાય છે. શ્રીમદ્વ્યાસાર્યચરણે ‘બ્રહ્મસૂત્ર’ પર ‘અણુભાષ્ય’ લખ્યું. એ ‘અણુભાષ્ય’ પર ‘પ્રતીપ’ નામની ટીકા લખનાર તેજ પંરાકાષાપન્ન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના લાડીલા ઇન્દ્રારામભટ્ટજી. એવા મહાનુભાવીનો સમાગમ આપણા પનોતા પુનિત દયારામભાઈને ‘તેનતલાવ’ આગળ સાંપડ્યો હતો. ત્યાંથીજ લૌકિક જીવનને તિશાંજલિ આપી હતી. પ્રીતપુરવની સાંભળી આવી હતી. મનોહર સત્સંગથી સાંપડેલ શિક્ષાથી વૃંદાવન તરફ જવા મન આકર્ષાયું હતું. જીવનને દિવ્ય બનાવ્યું હતું.

દયારામભાઈએ એકંદરે અગીઆર ભાષામાં સાહિત્યનું સર્જન કર્યું હતું. સાહિત્યરસિક જનતાને ખોળે મૂક્યું હતું. સાહિત્યની રસમય સેવા કરી હતી. એમના સાહિત્યના બે ભાગ પાઠી શકાય. એ ક્ષોકભોગ્ય સાહિત્ય. બીજું વિદ્વદ્ભોગ્ય સાહિત્ય. ક્ષોકભોગ્ય સાહિત્યમાં ‘ભક્તિપોષણ’, ‘પ્રબોધબાવની’, ‘રક્તિભૂમિરણ્ય’, ‘સત્યજ્ઞાનો વિવાદ’, ‘મનમતિસંવાદ’, ‘બ્રાહ્મણભક્તસંવાદ’ અને ગરબીઓ આવી શકે. એ સિવાય ચોક્કસબંધ કવનોનો સમાવેશ થઈ શકે. વિદ્વદ્ભોગ્ય સાહિત્યમાં ‘રસિકવલ્લભ’, ‘પ્રેમરસગીતા’, ‘સત્યસૈયા’, ‘રસિકરંજન’, ‘વરુણદીપિકા’, ‘આતુર-ચિત્તવિલાસ’, ‘પિંગળસાર’ વિગેરે મહાન ગ્રન્થોનો સમાવેશ થઈ શકે. દયારામભાઈ સાચા સાહિત્યકાર હતા. સાદારણિરોમણિ હતા. આદર્શ સંગીતકાર હતા. સાદી, સરળ, સુમધુર ભાવવાહી ભાષામાં સચોટ શિક્ષા તે દયારામભાઈની. એયતા, રમણીયતા, વિન્દળતા, તાલબદ્ધતા, ધ્વનિ, ડોલન, મીઠપ, મળક અને ભાવ એઓશ્રીના કવનમાં અચ્છી રીતે ગૂંથાએલાં છે. ખુબી તે એ છે કે જુદીજુદી ભાષામાં કવનો હોવા છતાં ભાષાજ ભાષાનો શબ્દભોગ યગ્યેયો દેખારી.

સાચી અને સર્વોત્તમ ગરબીઓ તે દયારામભાઈની. ભાવ-ભક્ત અને વિન્દળતાનું અનન્ય જોડાણ તે દયારામભાઈનું. ગરબી ગરબીઓથી દયારામભાઈ અંગ્રેજ છે. રસિક લલનાઓનું હૃદયરાજની છે. એમનું એક પણ કવન એવું નહિ હોય કે જેમાં દીનતાનું વાતાવરણ ન ધવાઈ રહ્યું હોય, પ્રેમરસની હેલી ન મચી રહી હોય, ભક્તિરસની હેરો હેરોઈ ન રહી હોય, આનંદરસનાં ઝરમર ઝરણાં ન ઝરી રહ્યાં હોય !!!

દયારામભાઈ તે સમયના પૂજનીય વ્યક્તિ હતા. ગુરૂરૂપે પૂજતા હતા. તીર્થરૂપ હતા. પર્યટનથી સારોએ દિન્દ પવિત્ર બન્યો હતો. એઓશ્રીને પૈસાની લાલસા જરાએ નહોતી. એ નાથવંત પદાર્થપર જરાએ પ્રેમ નહોતો. એમને તો પડ્યો હતો પ્રેમ રાધાકૃષ્ણની રસબેલડીના શુણ્ણુવાદ ગાવામાં તેમજ રાચવામાં.

દયારામભાઈએ ‘જો કાંઈ પ્રેમઅંશ આવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ફરે’ એ પદ ગાયું. પ્રેમરસની મીમાંસા ગાઈ. પરમપ્રેમ પરબદને પેખવાનો પાઠ પઢાવ્યો. એ પ્રેમરસની મીમાંસા

નથી એકલા નર્મદાતીરના વાસીઓ વાસે, નથી એકલા દત્તોપતીના વાસીઓ વાસે, નથી એકલા શુભરાત-દિનને માટે, પણ છે સારાએ જગતને માટે એ પ્રેમરસની પ્રીતિમાં નથી પરાશ રહેવાની એકલા વૈષ્ણવદર્શન, એકલા સાદિગદારીમાં, દવારામભાઈની પ્રેમપ્રીતિમાં અગ્રાધ છે. અનુભવમય છે, અનુભવી સ્ત્રીઆજ્ઞન પીછાની શકે છે, માણી શકે છે. શબ્દ રચનામાં નવ આવી શકે. એ પ્રેમપ્રીતિમાં નથી દાઝ્યામની, ન્દોની ભીનિક એજાની, પણ હતી એક વિરલ, અદ્વિતિય, અલોકિત. ખરે ! રસરાસેશ્વર મગ્ન ધનારી, તેમાંજ રાચનારી. માટે પાઓ પ્રેમરસ-પ્રાણીજનને દીન થઇ પાવું રે." The love of great Dayaram was not the love of the flesh no physical union but a love purely mystic the ecstatic and rapturous joy of the devotee in communion with the Divine Soul. દવારામભાઈની પ્રેમપ્રીતિમાં અનેરી તરી આવે છે, અનેાળી પડી જાય છે, જ્યારે જગત્પ્રવમાં પ્રેમપ્રીતિમાંના મૂલ્ય અંદાશે ત્યારે મૂલ્ય અંદાશે દવારામભાઈની પ્રેમપ્રીતિમાંનાં. જગત્પ્રવમાં પ્રેમપ્રીતિમાં દવારામભાઈ અનેક છે.

શુદ્ધાર્થસંપ્રદાયમાં સંયોગની ભાવના કરતાં, પ્રાપ્તમુખ કરતાં, વિપ્રયોગની ભાવના-પરાશમુખ ઉત્તરોત્તમ મનાય છે, અટકાવના કરતો અટકા મયોગની ભાવનામાં હુબ્બ થાય છે. પ્રત્યક્ષ લીલાના અનુભવની આત્મ-કદાવ છે. અનુભવમય લીલાનું સુખપૂર વાણીમાં દિવ્ય દર્શન છે. દવારામભાઈનાં કરતો સંપૂર્ણ રીતે વિપ્રયોગની ભાવનામાં, ભાવનાથી ઉપવ થતી વિવ્રગતામાં, વિવ્રગતાએ ઉપવવેલા અટક દર્શન-વિવ્રગતામાં પરિણમે છે. કુખડ કદાવળીથી લાંબું અંતર થીકે છે. જિનાં જિનાં આંસુ મચે છે. પરાશ અનુભવનું પગરજ મંદાય છે. વિપ્ર-યોગની ભાવનામાં પ્રો-મુખ અને છે, તદાકાર અને છે, તેમાંજ રાચે છે. રસિામગ્ન કવિભાઈ સંપ્રદાયમાં અનેરી આવ પારે છે-અનેક રહે છે.

નર્મદાતીરના આરેથી એ શુભરાતનો કોડીઓ ભજ જગતને દેખીતીય મરેશે: પાવે છે. "નિષેના મરેશમાં વસે મદારો બ્રહ્મભો..." એ પદ કહે છે. એ સ્ત્રીયા રસમેષે નથી જનાઓ મંદિરો, નથી સિખમ્બુ મોજાઓમાં પેલા ઉગવવાનું, મનમગ્ની મનમોજીથી દલાણ પીરમવાનું. નથી પાકાઓ પાક વેવલાવિલાના ઉપાસક જનરાનો, નથી પ્રભોઓ મોય અધમદાણુ જનરાનો. એ દવાર દવારમે તો પદાઓ છે પાક એક દડ નિષય જનરાનો-જની પરમપ્રતે યોગરાનો. સદા અખંડ મનોદર મુક્તિમયી ઉમરાતા દેશમાં વિચરવાનો. વિમરી ખસિરસની દેશની દેશમાં રચાવચ્ચા રહેવાનો, રહી પ્રેમરસની પોસને પીછાની પાવરવાનો. પગરવી વિરલ અને તાપ એ એ પોગીઆના આર દવાસક જનરાનો. જની મેવાગીરીએ ચરવાનો, ચરી નિષયગી મેશે જવાનો, જલ દીનનારથી અમૂલ્ય પાવમાં મનારથી મળિને મૂડી એક કરવાનો. મનપ્રભુમાં પરાવવાનો, પરાવવા સદ્ગુરુ ધીવસમની કૂપા વાચવાનો. કવિથી દેવીજન પ્રતે કહે છે. દેવીજન તો જોજ દોષ શકે, પણ તે બહેને અમે તે વદનિયો દોષ, અમે તે સિમનો દોષ, અમે ત્યાં રહેતો દોષ; કે જે પ્રભુને શાપવામાં દલનિષય જન્યો દોષ, કૂપાથી સતમંથી જન્યો દોષ, બસિરસમાં તરભોગ થયો દોષ, પ્રેમરસની દેલીમાં રાચી રમે દોષ, દીનતાને પૂનરી જન્યો દોષ, સેવાનો અભાસી જન્યો દોષ, અદર્નિષ જનને પ્રભુના પુગ ચરણમરોગમાં ગમ્મને દોષ. એમનો સદેશ નથી સારાં સારાં મિટાનો ખારાનો, ખાકને મોજાઓ ખાણવાનો; પણ છે સદાએ અંતરે પીલાજ કરવાનો-વિમ્બિવિવ્રગતામાં મરવાનો. આ એમને: માંડે મધુપેસ.

હવે ખારાં વદાવર્ધી વંદન એ સમગ્રકિરોમળિને, નર્મદાતીરની ભાવના મગ્ની એ. પીને, શુભરાતના કોડીયા રમરન દવારામને.

વૈષ્ણવની વાતું.

(લે:—પરમભગવદ્વીય વેલજીભાઈ નચુલાઇ.)

ખીજે દી ભગવદ્વાર્તા પછી ઉકે કયું આતા, મદાધરદાસજીની વારતા ભારે આ હો ? પોતે તો સંપ્રચરે લહી ભુખ્યા રીયા. પણ દાકરનેય એમ, છે કાંઈક હમજવો.

આતો—ભગવાનની અટપટી લીલા છે. ભગવાન બધું સિદ્ધ કરવા સમર્થ છે. પણ ભગતની પરીક્ષાને માટે આવી લીલા દેખાડે.

ઉકે—સામગ્રી વિના પ્રભુને શું ધરવું એનું તો બહુ દુઃખ થીયું હશે હો ?

આતો—ભગત ભગવાનના સ્વરૂપને બહુ જાણ્યો છે. એટલે ભગવદ્અર્થે પણ ચિન્તા કરતા નથી. જેમ ગોપીયુંને પરચમ તેજામાં ને પછી ધીરે જાવાનો બોધ કર્યો. ઇ. પરીક્ષા હારજી હતો, જે મારા સ્વરૂપમાં એની આસક્તિ છે. ખરેખરી હશે તો નહ જાય, ને કાંઈક એાછી હશે તો વીયાં જાહે.

ઉકે—આતા, ચોથે દી જન્મજાનની સામગ્રી આવી ને રોકડા પસાની જલેખી મગાવી સેનમાં ધરીને વસનેવને લેવાયવી દીધી. તમ પોતે કેમ, નો લીધી ?

આતો—કયાંથી લીધે, મારગની મેંડ હુટી જાય, ત્યાં હુધી દાકારજીને રાજભોગ ન ધરાય ત્યાં હુધી લેવાયજ નહ, આપણુ જેવા ભાવવોણા તો ઉદ્ધારવિત દુષ્કના વાટકા ચહકાવા મૂડે, રાજભોગ તો ભક્ષેને ગમે તઈ યાય.

ઉકે—આતા, માધવદાહ ઉપર તો ભારે મેર કરી હો, પ્રભુની ભક્તીનું દાન આપી દીધું, તમ ભગવાનમાં ને ભગતમાં હું ફેર ?

આતો—ફેર મેર કાંઈ નહી. ભગવાન ભક્તના મનોરથ પુરા કરવા પ્રાગટ લીધે, ને ભગત ભગવાનના મનોરથ પુરા કરવા જન્મ લીધે, મેં આગળ તને કયું છે. હરેતિ હરિઃ એમ અરસપરસ ન હોય તો, ભગવાનની લીલા અને સુધા. નિષ્ફલ યાય, તુંને ખંજર છે. આપણે નાંછું મુકવા પેટારો કે પેટી રાખીઈ છમ એમ ભગત ભગવાનની પેટારી છે.

ઉકે—આતા, ભગવાન ભગત પેટારીમાં કમ જણુદ મુકતા હશે ?

આતો—પોતાનું સામર્થ્ય, પોતાના છ ચુણુ, ને પોતાના બધાય ધરમ.

ઉકે—છ ચાપણુ મુકેલ ભગવાનની રજા વગર કાઢને કેમ આપી હકે.

આતો—ચાપણુ તો હઈ દીધે, ને વધારે દેવા ધારે તો ચાપણુ મુકનારનેય આપી દીધે, એટલી બધી ભક્તમાં સત્તા આપી છે.

ઉકે—આપી તો દીધે, પણ પાત્ર જોઈને આપે કે, કપાત્રનેય આપે, માધવદાહે તો વેદા રાખીતી, એને કેમ ભગતી અપાય.

આતો—તું કહેને વેસ્થા રાખીતી, એનો અરથ હમજવું. વેસ્થા રાખી, ખરે, જગતના પ્રવાહમાંથી તણાતી રાખીતી, હમજો. માધવદાસમાં અત્રાન્તર કામાવેશ હતો. કાંઈ સ્થાઈ કામ નોતો, સ્થાઈ કામ હોત તો, વેસ્થા અને પોતે કામનો ત્યાગ કરીને ભગવદ્વિરાગણુ નો યાત. હરકોઈ દુર્ગુણ, સ્વભાવને વશ છે. સ્વભાવ બદલે અટલે અવગુણુ હોય ઇ પણ ભાગી જાય, ને સદ્ગુણુ રદામાં પ્રાપ્ત યાય, ભગતજીજ કોઈ કાળાન્તરે નારા ચાલું નથી. અટલે દુર્ગુણુ હોય ઇ ભુવણુ યઇ જાય, ભગવાનના મહદવીર્યનો ઉપયોગ અધમનો ઉદ્ધાર કરવાથી યાય છે, ને ભગવદ્ભગત પેટારીમાં મુકેલ વીર્યનો ઉપયોગ અધમના પણ અધમનો ઉદ્ધાર કરવામાં ઉપયોગી યાય છે, એ મહના.

ઉકે—આતા, પણ એણે વેસ્થા રાખીતી ને, ઇ બહુ મને અટકે છે હો. એણે એવું કાંઈ અધાન નોતું કર્યું ને ભક્તી મળી.

આતો—એના જેવું સાધન કાઈકજ કરી દે, ભગવદ્દશરણ તો હતું અને પ્રભુના સુખનો અલ્પ પણ વિચાર, ભગતીના કારણરૂપે બન્ને, ગદાધરદાહજીએ ક્યું કે કાઈ-યા ખીરીયાં ભાજી લે આવે, તઈ માથોદાહે ખીડું જીત્યું, ને લેવા ગીયા, રસ્તામાં વિચાર્યું કે પ્રભુને અવેર ન ધાય, માટે વીણુતો ભઈ. વીણુલ ભાજી ગદાધરદાહજીને આપી, એટલે બહુ પ્રસન્ન થયા. વાહ માથોદાસ, તેરે હુ હરિભક્તિ દદ દોમગી.

ઉકે—ભક્તિ હતી તોય વેશ્યા કેમ રાખીતી ?

આતો—દીકરા, જ્યાં જ્યાં ઉત્તમ વહત હોય. માં એક એક દોષ હોયજ, ગુલામ ઉત્તમ છે તો કાંટા છે, ચંદન ઉત્તમ છે સાપ છે. કસ્તૂરી ઉત્તમ છે તો મૃગના દુડાનો મેલ છે, અંબર ઉત્તમ છે પણ મધરમજના મોહાનું કીણુ છે એમ ઉત્તમ જથ્થો દોષ હોય પણ તેના સામું ન જોતાં વસ્તુ મદલ્ય કરાય છે એટલે દોષ હામી નગર ન કરતી પણ ગુણ હામી કરતી, ઈ બધીય પ્રભુની લીલા છે. જગતમાંય પ્રભુની સક્રિયો બધું કામ કરી રહ્યું છે અને ઇ પ્રભુની જ ઇચ્છાસક્રિયને આધીન છે ? જ'ત જ'ત્રીને આધીન છે, એવી હમજણ ન હોય ત્યાં હુંધી જીવને મોહ મટતો નથી.

ઉકે—આતા, ભગવાને જ્ઞાનસક્રિય આપી હોય છતાં, આવી વાત કેમ નષ્ટ હમજાતી હોય ?

આતો—ઇએ પ્રભુની લીલાજ, યજ્ઞાય ઇદ્રિયાના સંયમમાં મથતા હોય, દેહથી સંયમ રાખતા હોય, પણ મનનો સંયમ તો પ્રભુને હાય છે, ભગવાનની લીલાથી ઉપરવટ થઇને પોતાની ઇચ્છાએ ત્યાગી વૈરાગીના શંકા નકામાજ છે. એજ સર્વેશ્વર્ય સર્વાત્મા નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ, એ સુદઃ રાખનું એમાં લાભ છે.

ઉકે—ભણે ભગવદ્દશરમમાં આવે. પણ વેશ્યાના સંગતો દોષ તો રે'ને.

આતો—ગાંડા, ગુણ આવે એટલે દોષને ઠેકાણુંજ નોરે, માધવદાહ તો શું પણ મોટા મોટા ભગતો, મોટા મોટા દેવતાઓમાં પણ મૃગમાં એક દોષ સિદ્ધ હતો. એવી વાતું શાસ્ત્રમાં લખી છે. પ્રથમ દુરાચરણી દેખાવા માત્ર હોય, ઇ અવિદ્યાનો નાશ કરી ભગવાન જમ પોતાના સ્વરૂપાનંદનું દાન વિચારે તમ, વિદ્યા પ્રાપ્ત કરાવી, લીલાસંપત્તી સ્થાપન કરે છે. આવા પ્રકારનું જ્ઞાન રહ્યમાં પ્રભુ નો પધરાવે ત્યાં દુહી ભ્રમણા મટતી નથી ને દોષીત મનને નિંદોષ વહતમાંય દોષ સ્ફુરે છે, દલે ટુને કહ્યું છે, તારે જગતમાં કે ભગતમાં કયાંય દોષ ન જોતાં બધી એની લીલાજ માનજે. ચોરાસી બસો આવનનું સ્મરણ રાખજે, કૃતારથ ચાવાનો ભગતશરણાગતિ વિના ખીજો ઉપાય નથી.

લાહોરમાં ઉપહનનાર દલખાનનાં સામે પેશવનંદના વેષ્યવેનો વિરોધ—વત્સાલ-પત્રોમાં પ્રકટ થયેલા એવા સમાચારથી કે લાહોરમાં એક મોટા પાયા પર કલખાનું ઉપહનનું છે અને તેની વેષ્યવ સહિ ખગમળા હી છે અને તેનો લીપખે પ્રતિષ્ઠા કરવા આવતું વડી એમદશીના દિને અનેની શ્રીગોપીનાથજીની હવેલીમાં ગોરવામી શ્રીગોવિન્દરાવજી મહારાજના પ્રમુખપદે વેષ્યવોની વિરાટ સમા મણી હતી. જેમાં શ્રીપુરુષોએ મોટી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. સભામાં સાસીજ દરિદ્રજી તીરજી રામાં, સાસીજ રવાસંકર બેથરાસ રોડ રામજી તીરજી પચસવાલા વગેરેનાં આવા કલખાનાં નિંદુ-ભાવનાનાં જડ હમેશી નાખનારાં તેમજ આવાવર્ડ એ પુવજશ્રમિ છે એ નામને કલંકિત કરનારાં છે. વગેરે મુદ્દાઓ પર આખ્યાનો પણ બાદ સર્વાનુમતિથી નીચે મુજબ પ્રસ્તાવ પાસ થયા હતા. કસતઃ—

“આજ તા. ૧-૬-૩૭ ના દિને શ્રીગોપીનાથજી હવેલીમાં ગોરવામી શ્રીગોવિન્દરાવજી મહારાજના પ્રમુખપદે મણેલી વેષ્યવોની બંદેર સમા લાહોરમાં ઉપહનારાં કલખાના સામે સખ્ત વિરોધ પ્રસિદ્ધ કરે છે. અને નામદાર વાઈસરોયને તક્ષપટ્ટો અરજ કરે છે કે તેઓ નામદાર દિંદુષમનાં મુખ્ય અંગ ગણાતી એ પ્રાણીની યનાર દિંસાને અટકાવે.”

ત્યારબાદ પ્રમુખશ્રીનો આમાર રોક દયાલજીસાઈ પરજાણુંદે માન્યા પછી સમા વિસર્જન પઈ હતી.

કરી છે. પુષ્પિમાર્ગ એટલે શું ? શરણમંત્ર, નિવેદન, અસમર્પિત તથા અન્યાયવનો ત્યામ, સેવાધર્મ અને પુષ્પિમાર્ગ એ વિષયોની છત્રાવટ થઈ શું કરી રીતે કરી છે. મદારાષ્ટ્ર ભાષામાં મૌલિક સંપ્રદાયિક શ્રવણ આ પદ્યોત્તર છે, અને તે લખીને લેખકે મદારાષ્ટ્ર ભાષા ભજનાર વેંચુવો ઉપર અનંદ ઉપકાર કર્યો છે. વળી વજત આવે સંપ્રદાયસિદ્ધાંતોના વચર સમજે ઉપદાસ કરનાર મદારાષ્ટ્ર લેખકોની પણ આ શ્રવણી આજો કષ્ટી રહી છે. મદારાષ્ટ્ર પત્રોએ આ મંથને સારો આવકાર આપ્યો છે. કેટલાંક વર્ષ પહેલાં સાક્ષીજી રમાનાથજીના 'શુદ્ધરેલેલશન' નો મદારાષ્ટ્ર ભાષામાં અનુવાદ કરાવીને પૂ. પા. ગો. શ્રી. ૬ શ્રીગુરુવાચક મદારાષ્ટ્રને પ્રકટ કરેલો હતો. આ શ્રવણ પણ આપશ્રીએ પ્રકટ કરાવીને સંપ્રદાય પ્રચારનો અનુકરણીય દાખલો પૂરા પાડ્યો છે.

શ્રીવદલભવામસ્તોત્ર—અનુવાદક—રા. રા. દેવરામ કાશીરામ સાક્ષી, પ્રકાશક 'શુભરાત્રી' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, મૂલ્ય આઠ આના છે. સામુદ્ર બીરદીય, સરપલ, કોટ, મુંબઈ નં. ૧. ભવદ્ગુરુ શ્રીવદલભ વામસ્તોત્રના ઉત્તર નામોની આ નામાવલી અતિપ્રશ્નોત્તર છે અને તેનો સરવ સચોટ ભાવાનુવાદ રા. રા. દેવરામ સાક્ષીજીએ કરેલો છે. નામાવલી માત્ર ગુજરાતવાચક નથી, પણ શ્રીમદાચાર્યશરણુ મેટ્રિકાસિક ચરિત્ર પણ તેમાં ગ્રંથિત છે, તેનું સ્વર્ણીય અનુવાદક પત્રીય કુચવલ્લી કરી જતાવ્યું છે. નામાવલીના લેખનું નામ પ્રાપ્ત થયું નથી. તિ. લી. શ્રીમદ્ગુરુવાચક મદારાષ્ટ્રને એક પુસ્તક પ્રકટ કરેલું, તેમાં અમુક નામો દર્શાવેલાં પણ તે આજ છે. એમ કહી શકાય તેમ નથી.

વિવાદનાં પદો—સંપાદક—શ્રીયુત કાશીરામ કરસનજી સાક્ષી, મંત્રોત્તર (કાશીઆવાદ) અમુલ્ય છે. કાશીવાવાડમાં આવેલા માધવપુરમાં "શ્રીમાધવરાયજીનો વિવાદ" એ એક પ્રતિવર્ષે પ્રાપ્ત થતો મહાન દિવ્ય મદોત્સવનો આનંદ-નમ્રાસવાદ છે. આ સમયે વેંચુવો અને અન્ય આગુક ભક્તો દલ્દોની સંખ્યામાં માધવપુરમાં આવે છે. સદૃશ પૂજ્ય શ્રીવિદ્યાભાઈ ન્યાસે આ આનંદનો સ્વાદ ચખાડેલો અને કિંગડો આનંદમય સ્વરૂપ પણ તે પ્રસંગે મેં અવલોકેલું. આ પ્રસંગનાં પદો સાક્ષીજી કાશીરામમહાંએ સંચીત કરીને છપાવ્યાં છે. પદો માધવ અને શુદ્ધ તથા કીર્તનીય છે. આનંદ સંપાદન કરીને સાક્ષીજીએ કીર્તનરસારસાદી ભક્તો ઉપર ધોરો ઉપકાર કર્યો છે. આ પુસ્તક સદૃશ મદોત્સવ વખતે (પ્રતિ ચૈત્ર સુદી ૧૨ ના રોજ) દાવમાં રાખીને મદોત્સવ નિરખનાં અદ્ભુત આનંદ મળે. આ પુસ્તિકા કીના કૃપાપાત્ર દેસાઈ ઉપરચંદ દરિદ્રજનનાં સ્મારકમાં લેખના પુત્રો-દે. રજુગોદાસ, દે. વલ્લભદાસ, દે. અમીતાલ પ્રકટ કરીને વિનામૂલ્યે આપી છે.

શ્રીકૃષ્ણસ્તવનાવલી—અનુવાદક—દેવરામ કાશીરામ સાક્ષી; પ્રકાશક—શ્રીપુષ્પિમાર્ગીય પુસ્તકાલય, બડિયાદ. આ સંસ્થા તરફથી પ્રકટ થનાર શ્રીદરિયાવશમુદ્રાવલોના બીજા ભાગમાંથી શ્રીદરિયાવ મદોત્સવજીના પશ્ચિમ રતોત્રે અલગ કાઢીને આ પુસ્તિકા ધિગાળના વતની પ. મ. પાંદેજ કદાનવાસ અમરચંદ તેમના ગોલોજગસી પુત્રી અ. સી. નર્મદાનાં સમજૂમાં વિનામૂલ્યે વાંદી છે. અનુવાદક શુભરાત્રી ભાષાના અનુભવી વિદ્વાન અને સિદ્ધદત્ત લેખક છે, એટલે તેમનો અનુવાદ સચળ અને મનોહર હોય તેમાં આશ્ચર્ય ન શું ?

વેંચુવભાત્રપાદાવલી—લેખક—રા. રા. દેવરામ કાશીરામ સાક્ષી દે. મોદાજની, અમદાવાદ. મૂલ્ય પાંચ આના. પ્રકાશક—મંત્રીએ-અ. ભ. મંત્રોત્તર વે. સુ. પાદગાળા, મંત્રોત્તર. સંપ્રદાયમાં ભાવપાકમાળાએ લખાના પશુ પ્રવાસો થયા છે, તે બધામાં આ પ્રવલ એક નવીન આદ પાડે છે. આ પાદાવલી એ ભાગમાં વહેવાલી છે. આપજી છત્રનાં સ્થિતિય ચલણ આચારવિચારો, સ્વચ્છતા, શસ્ત્રો, ર્શનો વગેરેનું સ્વરૂપ ર્શ્યોત્તરે, ભાવોના અલ ઉપર સચોટ અસર કરે તેવી સચળ રીતીમાં પાઠો લખાવ્યા છે. તે ઉપરાંત ભાક્ષો પંચપોરીયાં ન જને તેને માટે દોરા ધાગ અને ટોંગીએના પાઠો લખીને લેખકે સંપ્રદાયની ઉત્તમ સેવા જનવી છે. સિદ્ધાંત તથા આચાર્યશ્રીમોનાં ચરિત્રો પણ ભક્તોનાં બીજને અંતરિય કરે તેવાં લખાયાં છે. આજ કેટલેક દેહાત્મે ભાષા એકદમ કાશીવાવાડનાં નામ-દમ્બિની છે, એમ 'કાશીરામ ભાષા' વગેરે.

કામાખ્યદોષવિવરણ અને કુસ્તંગવિદ્યાનપ્રકાર—અનુવાદક—ગજ સાક્ષીજી. પ્રકાશક—પરમજગદીય રા. વિદ્વાદાસ મોદીયંદ, મંત્રોત્તર. મૂલ્ય અમૂલ્ય. ગજ જન્મે શ્રવો શ્રીદરિયાવજી વિચરિત છે, અને સંપ્રદાયમાં અતિપ્રસિદ્ધ છે. મિત્ત મિત્ત પુરિવાના આચારમાં ગજ જન્મે

મંથોની છ દબર પ્રતિઓ પ્રકારે વંચાવીને સંપ્રદાયનું ઝંઝૂ અદા કર્યું છે. આવા મંથોની દબરો નકલો છુટે હાથે વહેંચાવાની ઘણીજ નકર છે, જેથી વંચકોનો દરેકો છેકનું ધરી નવ અર્થવા તે નિસ્તેજ થઈ જાય. સાચીજ કેશવરામ સાચીજએ મૂળ શ્લોકનો સમગ્રોગ્રાંથી અનુવાદ કરીને ગુજરાતી ભાષા ઉપરનું પોતાનું ઉત્તમ સંસ્કરણ પ્રકટ કર્યું છે. વળી શ્લોકનું વાતપય સમજવવા માટે સવિસ્તર ટિપ્પણ પણ તેમણે લખ્યું છે, જેથી ગ્રંથ સચોટ અસર કરી શકે છે. અનુવાદક અને પ્રકાશક આવી સેવા બળવતા રહો એવી પ્રજા પ્રતિ પ્રાર્થના છે.

રસદર્શન—લેખક—કવિવર શ્રી. વલ્લભજી બાણજી મહેતા, મોરબી, પ્રકાશક—શ્રીપુષ્પિમાર્ગીય યુવક પરિષદ, ડૉ. મોહા મંદિર, મુંબઈ નં. ૨. મૂલ્ય બે આના. લેખક કવિવર ભણીતા પ્રાસાદિક કાવ્ય લખનારા ઉચ્ચ કક્ષાના કવિ છે. ‘રસો વે સઃ’ એ કૃતિપ્રતિપાદ્ય સ્વરૂપની ઝાંખી કરાવવાના દિવ્ય ઉદ્દેશથી એમણે આ નાની પુસ્તિકા લખી છે. ‘યતો વાચો નિવર્તતે’ કહીને કૃતિ અટકી નવ છે, પણ કવિ વલ્લભજીની ભક્તવાણી તે આખા રીતે એ અનુભવેકવેદ રચને વાણીના કાયા સૂતરના વજ્રમાં ઝીલી બતાવે છે, અને વાચકને તેનો સ્વાદ ચખાડે છે. આ નાનીશી પુસ્તિકા અનેકવાર વાચતાંએ તૃપ્તિ થતી નથી. ભક્તવાણીવશ રસિકશિરોમણિની રસલીલાની દિવ્ય આનંદમયતાની ઝાંખી પણ આમાં થાય છે. કામ કે વિષયવાસનાની દુર્ગંધ દૂર નહાસે છે. આ વાણી શ્રીવાક્યવિત્તિ વાક્યસુધાથી એ સંમિશ્રિત થઈ હોત તો કઈ એરજ લીજવત આવત. પ્રસ્તાવના તે અંગુલીનિર્દેશ કરીનેજ માગી વળે છે.

કંઈકરૈલી—પ્રકાશક—શ્રીવિદ્યાવિભાગ, કંઈકરૈલી; મૂલ્ય દોઢ આનો. પૂન્યપાદ શ્રીવૃત્તિવં પીઠાધીશ્વરના વિદ્યાવિભાગ તરફથી સુપ્રસિદ્ધ સંપ્રદાયિક વિદ્વાન શ્રી. કંઈકરૈલીએ આ પુસ્તિકા પ્રકટ કરી છે. કંઈકરૈલી અનેક વેંધુઓ નવ છે, પણ ત્યાં બજતત્ત્વરૂપના દર્શન વિના અન્ય શું શું હોય અને ધ્યાનાસ્પદ છે તેની ઐતિહાસિક માહિતી ચિત્રો સાથે આ પુસ્તિકામાં છે. કંઈકરૈલી નજારને આ હિન્દી પુસ્તિકા અત્યંત ઉપયુક્ત થઈ પડશે. આવી માહિતીવાળી પુસ્તિકા પ્રકટ કરીને શ્રીમાન આચાર્યશ્રીએ વેંધુઓ અને અન્ય યાત્રાળુઓ ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. હવે શ્રીનાયકદાસ ભંભરી

લીલાવૈચિત્ર્ય.

ધાર્મિક ક્ષેત્ર અત્યારે નધણીયાતો જેવું થઈ પડ્યું છે. એટલે મક્કનું ચરી ખાનારા ધોક્કાપંથીઓને ઠીક ફાવટ આવી ગઈ છે. ધર્મને નામે ધોક્કા પહોંચાડે, ગમે ત્યાંથી એકઠા કરેલા ફકરાઓ ચોરીને ભંદેર છાપડામાં લાંબાલય લેખો લખીને ભેટફૂંડાના માનને પાત્ર બનવું, બહુ સહેલું થઈ પડ્યું છે. મૂર્ખોના ઝાડરીયા પ્રવાહને ઉશરીને પોતાની ચરી ખાવાના ક્ષેત્રને નિર્ભય બતાવવા માટે આવા ધર્મ-ટોંગીઓ કેણુ જાણે કેટલાંએ કાવત્રા કરે છે કે પોતે લાખાશુદ્ધમાં બેસીને બીભ્વના થર ઉપર સળંગેલું દારૂખાનું ફેંકવાની બચ્ચારાહી બતાવવામાં એ લોકો બહાદુરી માને છે. પણ પરિણામે પોતાનું લાખાશુદ્ધ ન્યારે સળંગે છે ત્યારે પોક મૂકે છે કે, અરે અમારે પર આ લોકોએ સજાખાનું, આ રાવાનળ ચાંપી દીધી. પણ તેમના આ પાપમૂલક પ્રથમ પોકારથી ભયત ધાર્મિક જનસમાજ હવે ઉતારાશે નહિ, કારણ કે સનાતન આર્ય સંસ્કૃતિના આ અંતઃપ્રવિષ્ટ ચોરોથી હવે બધા સાવધ થતાં નવ છે.

પ્રવચનબોજ માવાવાદી શૈવ પંડિત રેવાચંકર મેથળને રહુતરા જેટલુંએ સંસ્કૃત સાધાનું જ્ઞાન હશે કે કેમ એ વિષે સંકા ઉપજે છે. ‘વિદ્યાવાગીસ’ જેવો—‘સામાન્ય પોલીસને ‘જમાદાર’ના ચિરોપણુ જેવો’—પુછડા ધરાવનાર એ મહારાજને બાન નથી કે આર્ય સંસ્કૃતિમાં વંદન અને ધરણુ-સ્પર્શને શું સ્થાન છે? સૂર્યવંશી સમ્રાટ દીક્ષિત અને મહારાણી સુદક્ષિણા નિન્દકશુરક વસિષ્ઠ મહર્ષિના આશ્રમમાં નવ છે. તે વખતે એ યુવક કંપતી યુરુદેવને વંદન કેવી રીતે કરે છે તેનો આભેદ્ય ચિતાર કવિકુલકુર કાલીદાસ નીચે મુજબ રહુતરાના પ્રથમ સર્ગમાં આપે છે:—

તયોર્જયદ્રુઃ પાદાન્ રાજા રાજી ચ માગધી । તો શુદ્ધર્ણવતી ચ પ્રીત્યા પ્રતિનન્દતુઃ ॥

અર્થ સ્પષ્ટ છે. સમ્રાટ દીક્ષિતે અને સમ્રાણી સુદક્ષિણાએ—એમ બંને—કંપતીએ—યુરુ અને યુરુપતનીનાં ચરણો અહણુ કર્યા—અર્ધાંત અવલુપ્તપર કરીને વંદન કર્યું. અર્ધાં મહારાણી

પતિવ્રતા સતી છતાં પિતાવ્રત્ય શુરદેવ વસિષ્ઠ મદલિનાં ચરણોના રપરાં કરે છે. આર્થ સંસ્કૃતિમાં શુરદેવનાપેન્ન શુરદેવશ્રમી મદલિંઓના દત્તા અને છે. તેમનાં ચરણોના રપરાં કરવાનો સહચાર જુન-નનો છે. સંન્યાસીઓ આચાર્ય પણ ન હોઈ શકે અને શુર પણ ન હોઈ શકે. શુરદેવ મદલિંઓને ખસેડીને ત્યાગી અને ભગવાં કપડાધારીઓને શુર પદવીએ બેસાડયા જોડોએ, અને તેમ વાત પ્રચલન-ભાંજ શંકરાચાર્યએ પણ પકડી રાખીને આર્થ સંસ્કૃતિનાં મદલિનાં અંગેના વિધેય કીધો છે. થોડાં વર્ષ પહેલાં નળીતા એવઃસાધક સદ્ગત મી. કણીઆએ ‘આચાર્ય કાણુ હોઈ શકે’ એ વિષે લેખમાળા લખેલી, તે ‘શુરદેવ’ પ્રજ્ઞાની નૂની કાઈએ એવાથી નજારો. તેથી શંકરાચાર્ય કે સંન્યાસીને કોઈ પણ વસ્તુશ્રમી. શુર તરીકે નજ માની શકે. કાંઈએ તો સર્વથા નજ માને. શુર તો શુરદેવશ્રમી તપોનિષ્ઠ, જ્ઞાનનિષ્ઠ કે ભક્તિનિષ્ઠ હોય, અને તેના ચરણરપરાં કોઈ પણ સ્ત્રી-પુરુષ પિતામાતે કરી શકે છે. આર્થ સંસ્કૃતિની જુગલની આ ભવ્ય મથાલ છે. પણ માયાવાદી પાંડત દેવાશંકરની આખાંમાં અત્યારે પુણિમાર્ગને નિંદવાનું જુનનસ ભરાયું છે એટલે આવી સાદી વસ્તુ પણ તેમનાથી દેખી શકાશે નહિન.

શ્રીવલ્લભસંપ્રદાયની વૈદિક આર્થસંસ્કૃતિમય ચરણરપરાંની પરંપરાને દસી કાઢતા માર્દ દેવાશંકર સાચી પોતાના શેવસાકર સંપ્રદાયમાં શું ચાલી રહુ છે તે તરફ કેમ આંખમીચામણ કરતા હશે ? સંન્યાસનો ઠલિયુગમાં રપષ્ટ નિવેધ છે, છતાં ત્રિદંડ વિનાનો નવો પરમદંસ નામનો આશ્રમ કષ્ટપીને, તેમાં રાખલ ધર્મને રક્ષાપટધારીઓની મોઢી ફાળ ભારતવર્ષમાં ફેલાઈ રહી છે, તે કોની નજર બહાર છે ? આ લોકોની સંખ્યા દબરોની છે. જુડાં જુડાં મંડળો બનાવીને તેમાં વળી પાછા અધીશરો યદુ બેઠા છે. આમાં મોટે ભાગે અજ્ઞાનજો છે. દબર, કુભાર, અગ્રીત ગોસાંકીએ વગેરે શત્રુ, અતિશત્રુ વર્ણસંકર ભવિષ્યો છે. આ લોકો ભગવાં કપડાં પહેરીને શેવ ઉપાસના રાખીને, યાકર વેદાંતને ઉપદેશ કરે છે. કારિયાવાડમાં એમને ‘રાવડીયા’ કહે છે. આ લોકો અસંખ્ય વિધવા સંપ્રવા સીઓને ચરણરપરાં કરાવે છે, તેમની પાસે પચ્ચેથી કરાવે છે. તેમની પધરામળી યાય છે. શુરદેવમાંથી દબરો રૂપીઆ લઈ નય છે. આ બધું શું આર્થસંસ્કૃતિને બચાવે છે ? આશા છે કે, સાચી દેવાશંકરજી પોતાના સંપ્રદાયના આ સડાએને સાફ કરીને પછીથી ખીજને કહેવા નીકળશે તો તેમાં તેમનું શ્રેય થશે. નહિતર હંધાંત્રિમાં તો જળી મરતા પતંગીઓને કાણુ ફેંકી શકે છે ?

સાચી દેવાશંકરજી પંચદેવોપાસના સાખીત કરતાં દાસ્યદેવદ કહીસે કરે છે. પણ તેમનાં તેવાં “નિરાધાર મપોડને વેદાંતશ્રવ્ય વેવલાં પ્રેમલાંઓના બાળા વાક્ય” પ્રમાણુ માનીને ” નાયરા મંડી પડશે. વિષ્ણુ, શિવ, રાક્ષિ, સુયં અને ગણપતિ એ પચિન ઈશ્વરી મૂર્તિઓ છે એનું કંઈ પ્રમાણુ છે ? વસ્તુતઃ રમૂતિશ્રીમાં પંચદેવનીન પૂજ કરવીન જોઈએ એનું એક પણ પ્રમાણુ નથી. અજબત, પોતપોતાના ઈશ્વરની પૂજ કરવી એવાં અનેક પ્રમાણુ છે. વેષુવો વિણુપૂજન કરે, શેવો શિવપૂજન કરે, સાકો રાક્ષિને પૂજે, એનું વિધાન છે. વળી પચિ મદાબજો. સાથે પંચદેવોને અડાવી દીધા છે ! તેને માટે એક પણ પ્રમાણુ ન મળે. વળી માયાવાદી રાકરો તો શેવ ધર્મનું ખંડન કરે છે. વસ્તુતઃ ખીજમાં કોઈ પણ રચણે પંચદેવોપાસના કહીન નથી. ઉશ્વરની પચિન મૂર્તિઓ છે તેવી છેક આધુનિક અતિસંકુચિત ભાવનાન નથી. પ્રજુ તો પોતાની અનેક વિભૂતિઓ ગજાવે છે. પોતાના રવરપમાં સુવ વિભૂતિઓને પ્રત્યક્ષ બતાવે છે, સર્વથી પોતે પરાતપર છે એમ રપષ્ટ ઉપદેશોને કહે છે કે—” દે અનુન ! મન્ગના ભવ, મદ્દભક્તો, મુઠાજી, મી નમરકુક ! મારામાં મન રાખ, મારો સજન યા મારે યજન કર, મને નમરકાર કર. ” ભક્તિ એ મદાન યોગ છે, યોગમાં ચિત્તશુત્તિનો નિરોધ એકજ પરમતત્ત્વમાં છે. એ પરમતત્ત્વમાં શિવ વિષ્ણુ આદિ પચિન નહિ, પણ અસંખ્ય દેવો આવી નય છે. એટલે જુદા જુદા દેવોને પૂજને પંચેથીરીયા બનવાની સંકુચિત ભાવના નથી. કોઈ દેવની નિંદા નથી, રત્તિ નથી. દા, પચેથીરીયા વેવલા બનાવે, બધા દેવોથી રરપોક કાયર કહીબ બનવાનું નથી. તેથીન કવિસચાદશ્વેયારામમાઈ કહે છે કે—” ફણુને અંશ દશે ફણુને સેવે, બિના બાળકને આશા બેની રે. ” નરસિંદ મદેતો પણ કહે છે કે—” તારા એકારનું કરને અથાણુ મારી સાથે જંદાવન ચાલ રે. ” માટે સાચી દેવાશંકરજી, ભાગવત બજો, મમં સમજો. આમ ડાડાં મારે કંઈ વળવાનું નથી. પંચદેવોપાસનાની વેષુવોને કંઈ જરૂર નથી. વેષુવો તો ખરા રૂકી હોય છે. ભારતમાતે સંસ્કૃતિમાતેમાં પચાયતનપૂજનો નિવેધ વેષુવો

માટે રપદ બતાવ્યા છે. માટે કાઈ વૈષ્ણવ શાસ્ત્રી ખાસે લખ્યા. પણ ઘોળાં પર કાણું કરો. એ તંત્રથી કહેવું કે બધાય શિવોદ્ધ છે, મતલબ કે શિવસ્વરૂપ છે. અર્થાત્ જગદ્ગુરુ શિવસ્વરૂપ છે. એટલે કોઈ પણ પ્રાણી જગદ્ગુરુ કહેવાય એવો શંકર સિદ્ધાંત છે, છતાં 'જગદ્ગુરુ' ની પદવી તો સંકરાચાર્યો મટિજ રચરચડે છે એવી બાજી પોકારવી એનો કાંઈ અર્થ ખરો કે ?

‘શુનરાતી’ ના તંત્રી શ. નટવરલાલ દેસાઈએ વૈષ્ણવનિન્દાની સાપેટથી તક કઢી નવા રીધી નથી ! ‘શૈવ ધર્મ’નો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ ના સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસજ્ઞ લેખક શ્રી. દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીની લખેલ દેખાડવાં વૈષ્ણવોને આજો આડવાની એજ પણ સાત કરી લીધી છે. બતાવેલો તર શ. રા. અબાલાલ બનીએ પણ ‘ત્રેમાસિક’ માં લેખ છાપીને રોડ નટવરલાલનું લુણ દલાલ કર્યું છે. રા. નટવરલાલ કહે છે કે—

“શુનરાતી સાદિત્યમાં સૌથી પહેલાં શિવભક્ત તો બક્ષરાજ નરસિંહ મહેતા બતાયા છે,” હું ધારું છું કે આવી માન્યતાની અલ્પ શોધ શ. નટવરલાલની શૈવમતધિ ભુદ્ધિ વિના બીજા કોઈએ ભાગ્યેજ કરી હશે. નરસિંહ મહેતાએ પ્રારંભમાં બોળા અને શીખ પ્રસન્ન થતા હોવાથી શંકરને લપાસ્યા, પણ શિવજી પોતે પરમ શ્રીકૃષ્ણભક્ત હોવાથી મહેતાજીને શ્રીકૃષ્ણભક્ત બતાવીને શ્રીકૃષ્ણભક્તગાન કરવા પ્રેર્યા. નરસિંહ મહેતા પોતેજ લખે છે કે—“મદાદેવે અને કહ્યું સમજામાં માગ માગને આપું તને, મેં માથું સ્વામી તમને જે વડાહું” તે કૃપા કરી આપો મને. બોળા શંકર પ્રસન્ન હવા આવી મસ્તક મૂક્યા હાથ, સોજ સદસ ગોપી સંજ રમવાં રાસ દેખાડ્યો વેડુંડનાથ.....હેત આણી પોતાનો માની, મદાદેવ વચન બોલ્યા તે વાર, નરસેયા આ લીલા આજે જે ભેડું કૃષ્ણાવદાર.” (રા. નટવરલાલના રવ. પિતાજીએ છાપેલા અંધર્માથી આ ઉતારો છપાવે છે.) શ. નટવરલાલમાઈના શિવજી તો શ્રીકૃષ્ણભક્ત છે અને પરમ વૈષ્ણવ છે, તેથીજ દેવાસલીલા ન દેખાડવાં વેડુંડનાથની રાસલીલા મહેતાજીને દેખાડે છે અને વૈષ્ણવ બતાવે છે. નરસિંહ મહેતા પણ શિવભક્ત મંદીને કહર વૈષ્ણવ બને છે. હવે શિવજી પોતેજ શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત છે તો નરસિંહ મહેતા શિવભક્ત કહેવાયજ કેમ ? અલબત્ત, શિવજીના સત્સંગથી પરમ કૃત મહેતાજીને મદ્યું, પણ તેથી કાંઈ શિવભક્તિ મહેતાજીએ સ્વપ્રભાંત્રિ કરી નથી. ખરી અણીને વખતે મહેતાજીએ શંકરને સજાર્યા નથી અને શંકરે વડાર પણ કરી નથી. નરસિંહ મહેતા પણ કહે છે કે—

“ઉલ્લખીશો છાગાજો તેને મૂળીને બીજો લગવો નથી,
થડ મૂળીને ડાળે કાણુ વળજે ? મૂળી મોઢક ખડ કાણુ ખાય ?”

“શ્રીઆ સંન્યાસી રાજુજ પાગ્યા ? હંડ બેળ નટાધારીરે,
તું વૈષ્ણવની નિંદા કરે તો નરક તણો અધિકારીરે.”

“હાં સ્ત્રી મરે કે ખાવા રજે ત્યારે મુંડ મુંડાવી સર્ગવાં પહેરેરે,
પ્રેમભક્તિ વૈશ્ય વિનારે કુંઠાવો કાન બહેરે.”

“ભણે નરસેયા રાખ ચાળીને શીઠને જન્મ વણસારો ?”

“લપટી કપટી જન્મ નોકા સદા, જે દરિ કૃષ્ણ રાજુ ન આલેયો
હીન તે દીન તે ચટપટ આડિયો, જે દરિનન વણી દૂર કદાલેયો.”

“તારા ચરણને જે કાઈ અનુસરે તે તો વેડુંકથી અધિક દોષ,

“દ્વંદ્વાદિક બદ્ધાદિક શંકર સેવતા, વડારો પાર ન ભણે કોય.”

“નંદના નંદ્યું નેહ જેને નહીં તેર માનવ ખરા મવાન તોલે.”

કાંઈ શિવભક્તે આવી વાણી કચ્ચરી દોષ તો તે દેખાડી આપવાનો શ. નટવરલાલમાઈને પડકાર છે. પણ શ. નટવરલાલને પોતાના વળીએએ પ્રકટ કરેલું સાદિત્ય વાચ્યું છે ક્યાં ? તેમજ વાચ્યું દોષ તો તેમની શૈવ મતના પડળવાળી અંજિા તેમજ સત્ય ક્યાં ભેરા કે તેમ છે ? પહેલાં વૈષ્ણવ થઈને પછી માયાવાદી બનેલા અંજિાને વૈષ્ણવ તરીકે કૂટી મારનાર એટલે દારવારપદ ધાય તેના જ સાથ નટવરલાલ ધાય છે.

વળી શ. નટવરલાલ કવિ.શ્રીધારામને સિવનિંદક કહીને વળાવે છે. મદાદનાથી કવિશ્રીએ કોઈ દેવની નિંદા કે રદ્ધિ કયોજ નથી, પણ શૈવ લોકોના આગ્રેપોથી ચમરાતા વૈષ્ણવોને પોતાના માર્ગમાં

સમાચારાદિક.

શ્રીશંકરાચાર્ય ઉપર ‘શુભરાતી’ છાપામાં મી. કહાન ચક્ર ગાંધીએ કરેલો હુમલો—
 “શંકરદિગ્વિજય” એ તેમના જીવનની વિસ્તાર ભરી અતિશયોક્તિ વાળી કથા છે.....તેઓ કેવલા-
 દૈતપદ્ધતિ અને માયાવાદ વિષયવાદરૂપ નવા વાદના જન્મદાતા છે. તે સાથે સનાતન ધર્મમાં શરદ્વૃત્ત
 અને અનેકયના જન્મદાતા પણ તેઓ છે, એ આપણે દુઃખ વાંચી અવાજે કહીએ તો ખોટું નથી.
 કારણકે એક પરિવ્રાજકાચાર્ય પૂન્યપાદ સંન્યાસીને પ્રતિપક્ષી કેવા? જયવિજયનું કામ શું? કેવલાદૈતર્મ
 દૈત કેવું? બુદ્ધધર્મને ધધકાવી દેશપાર કરવાની શી જરૂર? આ બધા પ્રશ્નો આપણને જગદ્ગુરુ
 શંકરાચાર્યજીના વેદધર્મ ઉદ્ધારકપણાં તરફથી મોટી સુંગ્રહ્ય હતપન્ન કરે છે. ન્યારે હું નાલંદા અને બુદ્ધ
 ગયામાં ગયો ત્યારે તે આદ્ય શંકરાચાર્યે બોલ્યોને કેમ હાંકી કાઢયા અને તેમનાં હૃદયમાં હૃદય મંદિરો
 મહાવિદ્યાલયો અને વિશ્વવિદ્યાલયોનો કેવો નારા કર્યો, ઉન્નત કર્યો, ફાળ્યો તે જોયું જણ્યું, ત્યારે
 મને ખરેખર ફાંસું આળ્યું. મારું હૃદય રોકાઈઈત થયું. મને નજીકથી જોઈને ધર્મ બોલના સમકાલીન ધર્મ
 હતા તેને ભારતમાં રાખ્યો તેમ બોલેને પણ રાખવાની જરૂર હતી. તેને દેશપાર કરવાનું દુષ્ટત્ય તેમણે
 કરવું જોઈ શકે નહોતું, એક વખતે કાશીનાથમાં એ ત્રણે ધર્મનો ત્રિવેણી સંગમ હતો. ત્રણેનાં મહાવિ-
 દ્યાલયો પાસે પાસે હતા, સમર્થ વિદ્વાનો ત્યાં જનતા હતા, પણ એક તરફ સંન્યાસીને વિજયનો
 મોહ થયો કે વેદ ધર્મનું અભિમાન ભળ્યું કે કુમારેલ બદની યાચનાથી ફરકેરાયા, ગમે તેમ પણ તેમના
 હાથે ભારતમાં હતપન્ન થયેલું બોદ્ધદર્શન દેશપાર કરાવું, સનાતન ધર્મના ન્યાય પૈરીષિક આદિ
 ધર્મદર્શન તરફ જોઈએ તો એકમાં આછપ નજીક તે બીજાએ નહું દર્શન લખી પૂરી કરી. તિરસ્કાર
 કે નારાની વાતન ક્યાં? હવે દર્શન હતજી વચાય છે. બુદ્ધનું વિજ્ઞાનદર્શન પણ જીવનચોચ હતું.
 ભારતમાં હતપન્ન થયેલાં એ દર્શને ભારત બહાર આપારે ને માન મેળવ્યું છે, તે વિજ્ઞાનને ભારતમાંજ
 દોલ અને નાલંદા, તક્ષશિલા આદિ વિશ્વવિદ્યાલયો અભ્યાસની જેમ રમરજુરોપ ન થયાં હોત તો
 ભારતનું રવરૂપ જીવું હોત. શીમદ્રુભાજવતકારે બુદ્ધને વિષ્ણુના અવતાર ગણ્યા તે શંકરાચાર્યે સ્ત્રીકાર્ય
 નાંદ, મહાઉત્ક્રાપાત કર્યો.....પણ માત્ર બોદ્ધ ધર્મને દેશપાર કરવાનું તેમણે કાર્ય
 તેમની કીર્તિકોમુદીમાં કાળાધેરા કલંકરૂપે તેમને ઝાંખા પાડે છે. ઉપરાંત દિગ્વિજય મેળવાય, ઓચાર્ય
 થવાય, નવા વાદ ઉભા કરાય આદિ અનેક્ય હતપન્ન કરનારી વાતો તેમણે બાદાણીને વારસામાં
 આપી એ વાત પણ રમ્ય જેવી સુપ્રસિદ્ધ છે.....શંકરાચાર્યે આ વાત ન વિચારી કે આ વારસો મને
 પોતાને અને સનાતન ધર્મને ફેરડો લુકસાનકારક યસે, એથી હતપન્ન થતા અનેક્ય અને હિંચાંથી ધર્મની,
 પવિત્રતા અપવિત્રતામાં હલશઈ જશે,” (શુભરાતી તા. ૮-૮-૩૭)

આવા કાર્યકર આણેયો સામે શાંકરો કેમ ચૂપ છે? ક્યાં ગયા રાક્ષાં દેવારાંકર અને પેલા દીક્ષિત? બોદ્ધગયાની સનાતનધર્મઘાતક ચળવળ વખતે આવા ખુદશા આણેપ કરનાર કહાન ગાંધી અને ‘શુભરાતી’ ના તંત્રીના ખબર લેવા જોઈતી નથી? રા. સંપતીજ કેમ સુઈ રહ્યા છે?

દાદીદીયાં પ્રાદિણી—સાક્ષી દેવારાંકર મેધજ તા. ૪-૮-૩૭ ના “સુંબાઈ સમાચાર”માં લખે
 છે કે:—“દારની વૃદ્ધિ એકલા અંગેનેમાં છે એમ નથી, કેમકે ધણા બાદાણી, નાગરો વગેરે. તેમાંના
 ફેરલાંકને દાર વિના ચાલે નથી. એમાં જેઓ હવે વધુના કહેવાય છે તેઓ કહે છે કે અમે તો
 શક્તિભવાન્નાના ઉપાસક છીએ એમ માતાના નેવેલના નામે દીધે છે.” સાબારા છે સાક્ષી દેવારાંકરને!
 આવા દારદીયાના જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય કાંઈ રા. દેવારાંકરને કાંઈ કહેશે ખરા કે? સાક્ષી દેવારાંકર તો
 બાદાણીમાં ‘ધણ’ ને દારદીઆ કહે છે, તો શું તેમને તેઓ સમજાવી શકતા નથી? તેમના જગદ્ગુરુ
 શંકરાચાર્યે ક્યાં થયે છે? સાક્ષી દેવારાંકર પહેલાં ધર્મની નીચે બળે છે, તે હોલવીને પછી વેળુવોને
 કહેવા ભય એ વાત હતજી હતી આંખે દેખી શકતા નથી? શીવ શાક્ત બાદાણી સાક્ષી દેવારાંકરના અ
 આણેપોને ગળી જવાના છે કે?

શોધ—‘શુદ્ધાદૈત’ ના આવાદ અંકમાં છપાયેલાં હિન્દી કાવ્યમાં ‘અવલક’ ને બદલે ‘અપલક’
 ને બદલે ‘યલ’ તથા ‘ઔબલસુદામાં ટમહી બતા દો મેરે કૈયા’ એ હાંસી વાંચવી,

કડીમાં શ્રીકૃષ્ણજયંતી—કડીના વૈષ્ણવોએ આ વખતે કડીમાં જો દિવસનો આખ્યાન પ્રબંધ કરેલો હતો. તેને માન આપી અમદાવાદથી શ્રી. કેશવરામ દાશીરામ શાસ્ત્રીએ આવી શ્રીગોપાલવાહનની દબેલીના પ્રતિજ્ઞા સમગ્રીના દિવસે સત્તે થ થી ૬૫ સુધી “આધુનિક યુગ અને પુષ્ટિમાત્ર” અને નનમાજીના દિવસે સવારમાં ૬૫ થી ૧૧ સુધી “શ્રીકૃષ્ણજયંતી”એ વિષય ઉપર આખ્યાન આપ્યું.

ગોરાગામ છ, કોલાખા ટીવૈષ્ણવ ધર્મ વિવર્ધિની સભા તથા શ્રીકૃષ્ણધર્મચાયાનાથને બેઠાએ વાર્ષિકોત્સવ તત આગમ્ય સુદી એકાદશીએ ઉજવવામાં આવ્યો હતો. પ્રમુખરવાને સનાતન ધર્મભવણ શ્રીયુત નારજીલ પુરોહિતમ સંપ્રાપ્તીની યોજના થયેલી હતી પરંતુ પોતાની શારીરિક અસ્વસ્થતાને લીધે તેઓ આવી શક્યા નહતા. તેથી શ્રીયુત ગોવર્ધન રામચંદ્ર શાસ્ત્રીએ પ્રમુખરવાને સ્વીકાર્યું હતું. રાજાવામાં શ્રીમદ્વલ્લભાનુવાદ ગાયા પછી સંસ્થાના મંત્રી શ્રીયુત ધનરામભાઈ નેઠાલાલ શાહે સંસ્થાના વાર્ષિકોત્સવની સફળતા માદનારા શ્રીયુત નારજીલ પુરોહિતમ સંપ્રાપ્તી (મુંબઈ) શ્રીયુત મળવીર વિશ્વાસરાવ ઠાવરે (પુના) શ્રીયુત દરિજીજી તીરજીભાઈ શાસ્ત્રી (પોરબંદર) શ્રીયુત ગિરધરલાલ જયજીવનરામ શાહ (મુંબઈ) શ્રીયુત પીતાંબરભાઈ વજીર (મદાદ) તરફથી તરફથી આવેલા સંદેશ વાંચી બતાવ્યા હતા અને ત્યાર બાદ સંસ્થાના વાર્ષિક રિપોર્ટ વાંચી બતાવી સંસ્થાએ કરેલા કાર્યોનું સ્વકીકરણ કર્યું હતું. ત્યાર બાદ શ્રીયુત પરિસ્થિતિ ઉપર બાગીનો સંવાદ થયો હતો. બાદ શ્રીયુત નારજીલ નેલજી મદેતાએ અન્યામય, અને અસમર્પિત એ વિષય ઉપર વિવેચન કર્યું પછી શ્રીયુત મોદનલાલ રત્નજી વર્ધિએ સંસ્થાનો પૂર્વ ઉત્તિદાસ, રથાપવાનો દેવ સંસ્થાને મળેલ શ્રીયુકેરના આશીર્વાદ આપ્યા પવિત્ર એકાદશીનું મદાત્મ્ય દેવી છયોના ઉદ્ધાર માગેમાં પ્રવેશ થયા આપાદા આત્મનિવેદનની થયેલી આજે આજા જોરે વિષયો ઉપર વિવેચન કરી પછી શ્રીયુત પરિસ્થિતિમાં સનાતન ધર્મ સામે જે આક્રોશ થઈ રહ્યા છે, અને સનાતન ધર્મની પ્રજ્ઞાવિમા તેમજા માટે દેશનેતાઓને કુત્રાકાના હાથ નહી બતાવવાની વિનંતિ કરી હતી ત્યાર પછી પ્રમુખ શાસ્ત્રીજીને સંપ્રદાયના ઉચ્ચ તત્ત્વો. સનાતનધર્મ પ્રજ્ઞાવિમા જળંબરેશાની મદતા, તેને તેમજાનાં આજી રૂપિં જમરે ઉપર જાંજીથી દાખલા દબીએથી કહી, આવી અમર્મિક પ્રજ્ઞાવિમા દેશની અધિગતિ થવાનો સંભવ રહે છે, માટે સાવચેતી રાખવાની સૂચના કરી હતી. બાદ બીજા દિવસ ઉપર સમાનું કામ મુકતથી રાખી, મંત્રીએ આમાર પ્રદર્શિત કર્યા બાદ સભા બરખાસ્ત થઈ હતી.

બીજો દિવસે પાપુ સાર્વ સાશીલના પ્રમુખપદે સભા મળતાં મતવર્ધન કાર્યવાદો મંડળ કરી સનાતનમતે કાલમ રજુ હતું અને આવતા વર્ષમાં સંસ્થા તરફથી પ્રચારકાઈની રૂપરેખા બાંધીને તે કાવ દાખ મરવાનું નજી થયું હતું.

પાદજીમાં પાકેરાણા તરફથી—શ્રી નનમાજીના રોજ પ્રમુખ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનો પ્રાકૃત્તરમદાન મદેતાસવ જદ્દજી કામધુનથી ઉજવવામાં આવ્યો હતો. તેમાં શીલજાવાના દિવસને આડીમાં પપરાલી મોરો વરપોરો કીર્તનસમાજ સાથે તથા યાવ કવચ સાથે નીકળ્યા હતા. તે વરપોરો ઉત્તર પછી શીલાવરજીની દબેલીમાં મોટી સભા થઈ હતી. તેમાં શાસ્ત્રીજી નેજીતમ વિજોવનદાસે તથા પાકેરાણાના શાસ્ત્રી ઉમ્મદાસે પ્રજ્ઞા પ્રાકૃત્તરવ રિયે મુંદર આખ્યાન કર્યું હતું. વહી બળીલા વજીવ રોડ કૃષ્ણલાલ મોલીલાસે કહ્યું કે હાલનો ઉજવવાથી સંપ્રદાયમાં ભવિષ્ય થાય છે. અને પુરાન પુવતીએ પ્રમુખ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ભજિમાં પ્રશાસ છે. તે પછી કીર્તનો વધાવ્યો થઈ પ્રસાદ વંશી શ્રીનોવર્ધનનાથજીની જે મોલી સભા વિસર્જન થઈ હતી.

શાસ્ત્રી નેજીતમ આખ્યાન—શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના યજ્ઞ પુષ્ટિમાર્મમાં શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે, ને તે શ્રીકૃષ્ણ સારસ્વત કવચમાં પ્રકટ થયા તેજ પુત્રે રવરજ છે. સારસ્વત કવચની શ્રીકૃષ્ણની પદ્મવતારની લીલા કીર્તમાવવર્ગા છે. ને તેજ દેવેથી શ્રીમદ્વાચાર્યચરજે શ્રીમદ્વલ્લભ ઉપર શ્રીમુખેખિની રીકા કરી દેવી હતને કૃતાર્થ થઈ છે, સારસ્વતકવચનાજી શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણ સ્વયંભરવાન છે તે રિયે બુદ્ધામ્બદુતાનુમાં કથા છે કે કૃતિએ પ્રજ્ઞાના દર્શનાર્થે આપી મેડુમાં ગયા ત્યાં સાક્ષાત્ પુત્ર પુત્ર રવરજનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થઈ પ્રમુખે તેઓને વર માગ્યા હતા, ત્યારે તેમજે આજથી દબારી સાથે રમજી કરો એમ માગ્યું ત્યારે પ્રમુખે આજા કરી કે આ તમારે વરતન હુઈ છે, છતાં પપુ આપું છું. આજ વરતનના કાવજી વચ્ચે શ્રીકૃષ્ણ સારસ્વત કવચમાં પ્રકટ થયા. તેજ શ્રીમદ્વાચાર્યચરજનું મેર છે ને તેમનીજ મેરનો આજનો

હાથ મુકીને મેળવી શકે છે કે સારા વૈષ્ણવ સમાજના મુખ્ય પ્રતાપથી. આથી આજનમ અહેસાની તો લલ્લુભાઈ છે. તેથી 'નામનિવેદનમત્રનિરૂપણ' ગ્રંથમાં જે મર્યાદાઓ કર્યા તે અશ્વમ્ય હોઈને તેની સામે સારો વૈષ્ણવ સમાજ પ્રેરિટ હકાવે છે. છતાં પોતાની હપરના અહેસાનને નહિ તપાસતાં બીજને પોતે પરમાનંદના લક્ષમાં કે બીજ પ્રસંગે પાછાંબો, બંધાવીને કે આરથમાં વિકરાળ પશુઓના પંજરમાંથી છોડાવ્યા બરાબર એટલે અહેસાન તજે રાખવા નીકળ્યા છે. તે પહેલાં ઘર તપાર્યું હતે તો ખજાર પડત કે ખરો અહેસાની કોણ ? આ વસ્તુ રા. લલ્લુભાઈના કમીશન એજન્ટોએ ભૂલથી જોઈતી નથી.

વૈષ્ણવોએ એક વાત ભૂલવી જોઈતી નથી. "શુદ્ધાદૈત" માસિક એક કરોડ વૈષ્ણવ પ્રભુ મુખપત્ર છે. છેલ્લા ચાર વર્ષથી જે આર્થિક સંકટ વેઠતું પડેલું છે, તે આદકોથી અલગરૂં તો નથી. આથી તે માસિકને નમાવવા મદદ આપવી એ ધનિકોની ફરજ છે. કોઈ જાહેર ખજારદારા પણ આપી શકે છે. આ વસ્તુસ્થિતિથી વૈષ્ણવ (૧) રા. લલ્લુભાઈ વાકેફ હતા. આજ બાર વર્ષની કારકીર્દીમાં તેમની જાહેર ખજાર 'શુદ્ધાદૈત' માં કેટલી આવી છે ? જાહેર ખજારના ભાવ વધારે છતાં સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોને ઉત્તેજન આપવા ખાતર તદ્દન ચોરા ભાવ લીધા. હાલમાં તે પણ આકરા પડી ગયા, કારણ કે તેઓ હવે લક્ષ્યાધિપતિ વેપારી બન્યા. ત્યારે વડ રાખવા ખાતર કહેવાય છે કે રૂપીઆ છસોનો એક જાહેર છાપાને મોકલી છ મહીના સુધી જાહેરાત આપવા બંધાય છે. રાહણી રહે છે કે વેપાર નથી. વેચાણ નથી. આ બહાના તજે બીજાના ગરીબ નોકરોના ખજારો કપાય છે. આવી દરામાં છસોનો એક પારસી માલીકને મોકલી જાહેરાત કરે છે. દુશ્વળી ગાય જેવી વૈષ્ણવ મહાસભાને પણ દવાઈ ખાતર જે મદદ આપેલી છે તે કેવી છે તેની તપાસ વડરથ કમીટીદારા રા. લલ્લુભાઈએ કરાવી પોતાની નિર્મલ્યતા સાબીત કરવા તૈયાર છે ? હું કોઈ જાતના આરોપો નથી કરતો પણ તેમના હાથના બાલકો મોપડાઓ કાનમાં અવાજ આપે છે કે તપાસ ચલાવી જરૂર છે.

તા. ૮-૮-૩૭ ના ગુજરાતીના અંકમાં મી. કદાન ચક્ર ગાંધીએ માયાવાદપ્રવર્તક શ્રીકરાચાર્ય ઉપર જે સામ્પ્રિક દુમશો કર્યા છે તેની સામે મી. રેવારાંકર દેલવાડાકર કેમ કલમ ચલાવતા નથી ? એક વખતે એજ મી. ગાંધીની કુમકે ચડીને મ. મ. હાથીબાઈ સાસીને જાદુશુક્રના નિર્ણયમાં મુકાવવા આપીજ બહાર પાડી ત્યારે તે 'શાંકર ભક્ત' દુલ્લભા હતા. હવે તમારૂં વિદ્વાતપૂર્ણ સાક્ષીપદ ક્યાં મળ્યું ? મી. કદાન ચક્ર ગાંધી સાહીવાદ પોષવાની ડાહી ડાહી વાતો કરી મિથ્યા જગતના શુક્ર ઉપર દાંક પીછેચાકે કરે છે અને સાહીવાદનો ટાપલો અન્ય આચાર્યોના શિર ઉપર ચોરાવવા નીકળ્યા છે. ત્યારે તે વાઈ જવાળ આપરો કે સંન્યાસી થઈને દ્રવ્યસંગ્રહ કરવો, પાલળી મોઠર કે વિકટોરીઆના વાદનમાં બેસવું, અપ-ડ-ડેટ જુટ (જેટ) પહેરવા એ ક્યા સાસમાં લખ્યું છે ? તે સંન્યાસી સાહીવાદનાં પહેલા નંબરના પોષક ખરા કે નહિ ? બાજી જીભ આચાર્યો શુદ્ધચાત્રથી છે. તેથી તે સાહીવાદી છે તે કહેવું અજ્ઞાનજનક છે. પણ સાહીવાદ સમ્રાટ તો એઓ છે કે જે 'પરિત્રાનકોપનિવર્ત' પ્રમાણે નહિ આલતાં છડેચોક સાસવું ખૂન કરી પોતાને સંન્યાસી કહેવરાવી 'અદ' બદમાશિમ' 'શિવોદ્ધમ' ના દ્વિલોક રવજ ધરાવનાર પાંખડીઓ બન્યા છે. જ્યારે સાઈ હિન્દુસ્તાન ખજાર લેરો ત્યારે બાવન લાખ સંન્યાસીઓના ભારથી મુકા યરો.

અમૃતલાલ હરજીવનદાસ પારેખ.

ચર્ચાપત્રો.

(૧)

સનાતની દાવાનળ કોણે સળગાવ્યો ?

૧. આપના અર્તાકમાં "સનાતનીઓની આધુનિક પરિસ્થિતિ" એ મથાળાં નીચે એક લેખ પ્રકટ થયો છે. એના લેખક રા. રાધાકૃષ્ણ દીક્ષિતે મને "પરોક્ષભિન્ન" તરીકે જે સૂચના કરી છે, તેને માટે હું તેમના આભાર માનીશ. પરંતુ મતધિવાને લીધે જલથે કે અન્યથે "ચાર ઠાટવાલને ફડ" એ કહેવતનો ભાવ મને મળેલા 'પરોક્ષભિન્ન' ના ઉપાલંબમાં રપષ્ટ તરવરે છે, એ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ ક્યાં વિના રહેવાય તેમ નથી.

ભક્તિયોગ એ એક મહાન યોગ છે. તેમાં મનના શેષ નિમાત્ર એક જ પરમ તત્ત્વમાં હોય છે. જેમાં જે યોગમાં પડવા માગતા ન હોય તેઓ બધે શિવાદિની પૂજા કરે, વૈષ્ણવો તેમને કંઈ કહેતા નથી, અને યોગે પંચધારીયા થવા માગતા પણ નથી. વાદ્યમાત્રિકા રામાયણના શ્લોકોના અર્થ કરતાં મહર્ષિએ જે વાત કહી નથી તેવી વાતો ગળવામાંથી અંદર 'પરોક્ષમિત્ર' હુસારી દીધી છે તે મૂળ શ્લોક અને તેનો અર્થ સમજતાં સ્પષ્ટ થાય છે. પણ તે વિષે અહીં વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી.

૬. છેવટે રા. દીક્ષિતજીને એટલું જ કહીરા કે, હું તો શેવશક્તિએ સળગાવેલા આ દાવાનળથી પહેલેથી જ અગ્નિ જ રહ્યા છું. આ ચર્ચામાં હું કંઈ પડ્યો જ નથી. નહોર છાપગિમાં પણ મેં કંઈ કંઈ લખ્યું નથી. 'શુભરાત્રી' જેવાં શેવશક્તિ પરના વૈષ્ણવોના લેખો છાપતાં નથી, તેથી તે પ્રકટ કરવાનો મારો ધર્મ મેં બળવ્યો છે. મારણ કે યોગે કાચના બંગલામાં બેસીને બીજાના ઘર ઉપર પત્થર ફેંકે તો તેનો જવાબ બીજો માણસ પત્થરથી જ આપે એ સ્વાભાવિક છે. પણ કાચના બંગલામાં બેસનારે કાગારોળ કરવાની જરૂર જ ન હોય એ વાત 'પરોક્ષમિત્ર' સમજ લેશે. 'અમે વૈષ્ણવો શિવજીને ઈશ્વરકોટિના વિશ્વત્રિપ વૈષ્ણવ માનીએ છીએ. શિવજીની નિંદા અમારાથી ન જ થઈ શકે, તેમ તેમનું કે બીજું દેવમાત્રનું પૂજન પણ ન થઈ શકે. આ વાત સોંકતા વર્ષથી નહોર છે. છતાં અમારા પર પંચાયતનપૂજા કે શિવપૂજનની ફરજ હોય બેસાડનારા શેવશક્તિએ જ સમજાવવાનો ધર્મ. 'પરોક્ષમિત્ર' નો છે, નહિ કે વૈષ્ણવોને વગેરેને સનાતની દાવાનળ બળાવવાનો. ('શુભરાત્રી' પૃષ્ઠ ૧૫ તા. ૫-૬-૩૭.)

અમદાવાદ.

આવળ પદ ૧૧ સં. ૧૯૯૩

વસંતરામ, હરિદ્વિષ્ણુ શાસ્ત્રી.

[૨]

“વ્રજભાષાસાહિત્ય”ના લેખકને જવાબ

પૂ. પા. આ. ક. અ. ચિ. ગો. શ્રીમદ્ભાષાસાહિત્ય મહોદયની સત્પ્રવૃત્તિ અને સુશ્રીતિથી ચમકી નહીં કંઈ રા. કુસુમાકરે તેઓશ્રીના “ભાષાસાહિત્યની શોધ સ્થિતિ” નામક મુદ્રિત નિબંધના જવાબમાં ઉપયુક્ત શીર્ષકની એક પત્રિકા આલેખી શ્રી વસંતરામ હ. શાસ્ત્રીએ પ્રકટ કરી છે. મનકુર પત્રિકામાં કેવળ પૂ. મહારાજશ્રીને હતારી પાડવાનો જ મુખ્યત્વે પ્રયાસ કરાયેલો છે. પણ સૂચે સામે મૂળ હઠાડવાથી હઠાવનારી જ આખર્ષા પડે છે. એ સત્ય લેખકે અને પ્રકાશકે બંનેબર સમજવું પડે.

મને લાગે છે કે રા. કુસુમાકરને શિષ્યાપાત્રમાં કેમ ચર્ચા કરવી ? તે નથી આવડતું તેથી તેઓ જે ભવિષ્યમાં શિષ્ય-પ્રયોગો શીખીને ચર્ચા કરશે અથવા લેખો લખશે તેમને જ ફાંચેલો છે.

૧. પૂ. મહારાજશ્રીનો મનકુર નિબંધ અમદાવાદની વેદાનર બુક એન્ટરપ્રાઇઝે છપાવ્યો છે. છતાં રા. કુસુમાકર લખે છે કે તે લેખ તેઓએ છપાવ્યો છે એ તકન બોલે છે.

૨. એ દેખાતી ચર્ચાના સંજ્ઞામાં લેખક જણાવે છે કે “શ્રીમાન ભાષાસાહિત્યને આ રજૂસંમામમાંથી પાછી પાની કરવી પડી” એ પણ સાચી દુર્ગ છે. પૂજ્ય મહારાજશ્રીએ તે માટે રજૂસંમામ છડ્યો જ ન હતો. તેથી તેમાંથી પીછેહઠની વાત ક્યાંથી સંભવે.

૩. લેખક જણાવે છે કે “પૂજ્ય મહારાજશ્રીએ મરનદીઓની સ્પેશીયલ ટ્રેન કાઢવાનો યત્ન કરેલો. પણ નાસીપાસ થયા” આ વાત પણ પ્રથમની જે વાતો જેવી બનાવદી છે. પૂ. મહારાજશ્રીએ તેવી કંઈ નહોતાર કરી જ નથી. કેવલ કેટલાક ચક્રરોએ તેઓશ્રીએ વિનંતિ કરેલી કે અમે સ્પેશીયલ ટ્રેન કાઢવાના છીએ. આપ પધારો ? ત્યારે પૂ. મહારાજશ્રીએ તેમાં માત્ર જોડાવાની જા પાડી હતી. બાકી બધા પત્રિકાના મુદ્દા નિમૂલ છે. તેના જવાબની જરૂર પડતી હોવાની જરૂર નથી.

શાસ્ત્રી ગોકુળદાસ કેશવજી શ. વિ.

(૩)

સીકેંગવણીમંડળ, વાદાસીનોર.

શ્રીમાન તંત્રી, શુદ્ધાદેવ અને ભક્તિમાર્ગ, અમદાવાદ:

ઉપયુક્ત ગાસિકના ૧૨ મા વર્ષના ઓળખાં અંકના પૃષ્ઠ ૧૨૬ પર અમારા તરફથી આપે જે પ્રકાશો, છાપ્યો તે બદલ અમે તમારા આભારી છીએ પરંતુ તેની નીચે નોંધ લખી તમે મંડળને ફરી અન્યાય કર્યો છે તે વરદ આપવું લઘુ એવી નીચેનો વધુ પ્રકાશો કરવાની અમને દુઃખદાયી સંજ્ઞા પડી છે.

“બાઈ કલાવતીના બાઈ તથા પિતાએ જીવેરમાં અને સીંગલજી મંડળના નેતાઓની દબાવીમાં આંદોષો કરેલા એટલે પછી વધુ તપાસની જરૂર કોઈ પણ વરદસ્તને નહીં લાગે છતાં આ ખુલાસાને સ્થાન આપ્યું છે.” તરે એ પ્રસંગે દાબર દત્તા છતાં આકું લંબાણ તંત્રીરધાનેથી આવે એ દુઃખપ્રદ છે. બાઈત્રી સહકરવાદ ત્રીધી (મંડળના પ્રમુખ) ખુલાસો કરવા ઉભા થયા હતા, પરંતુ ઉરેરાયેલા વાતાવરણમાં તેમનો તો ગું પછુ ખુદ પોતાને (મદાસજીને) પણ સમિજવા કોઈ તૈયાર નહોતું એ તમે જાતે જોયા પછી બીજા પક્ષને કઈ પણ પૂછવા સિવાય આવી નોંધ લખવામાં આવે એ એક જોખમદાર માસિકને યોગ્ય નથી. સરખાવમાં પંચે રસાવ કરેલો કે મંડળમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ (દયા નીમા ન્યાતની) પોતાને ત્યાંથી કોઈ પણ સીવજને મંડળમાં અભ્યાસ માટે મોકલશે તો તેને ૩. ૫૧) એકાવન દંડ થશે અને દંડ છતાં પણ મોકલશે તો તેને ન્યાત બદલ મુકવામાં આવશે. આ કરાવને અંગે મંડળના સહમંત્રી આચરવાલ ઊડાલાલ મોદીએ પંચ સમસ્ત ખુલાસો કર્યાં દત્તો કે મંડળ આ કિસ્સામાં જરા પણ સંડોવાયલું દોષ તો તેની નિષ્પક્ષતાવ તપાસ થવી જોઈએ અને તેમ કરવા પંચ પોતે અસક્ત દોષ તો એક સર ન્યાયાધીશની રેકને માલુસ નીમવો અને તે અંગેના બધા ખર્ચ આપવા પોતે તૈયાર છે. આ ખુલાસા પછી સરદુ કરાવ કાઢી નાખવામાં આવ્યો હતો. તમારાં પત્ર મારફત દબ્બુ પણ ઉપર જણાવેલી કબુલાત ઉશી છે. મિથલા આમુષો કર્યાં સિવાય કોઈ પણ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા મંડળને અથવા તેના કાર્યવાહકોને ચકાસી શકે છે.

મંડળનો ધ્યેય માત્ર યોગ્ય ફેળવણી આપી બહેનોની જનતિ સાધવાનો છે એટલે બીજા ચર્ચાર્પદ પ્રશ્નમાં ઉતરી પોતાની પ્રવૃત્તિને વેડફી નાખવાની મંડળને જરૂર નથી.

આશા છે કે આપનાં અંકમાં આ ખુલાસો છાપી અમને કરેલો અન્યાય દૂર કરશે એજ.

આચરવાલ ઊડાલાલ મોદી સોમાલાલ હરિલાલ દેસાઈ. (મંત્રીઓ)

શ્રી. સહકરવાલ ઊડાલાલ ત્રીધી સ્થાપિત અ. વડાસીનો સંસ્થા શ્રી કે. મંડળ.

નોંધ:—બાઈ કલાવતીએ પતનપંચે પ્રયાણ કર્યું. અને તે ફેળવણી મંડળમાંથીજ, એ વાત તો સોચે સો દબા સાચી છે. ફેળવણી એટલે શું? ફેળવણી એટલે આરિયસિક્ષા. તે ન્યાં અપાતી દોષ, ત્યાંની બહેનો શુદ્ધાઓના ભાગ બનીને જમે તેની સાથે નહાસમાજ નજ કરે અને તેમ કરતી બહેનોને અટકાવી શકે, અમે એમ નથી કહેતા કે મંડળ આ કિસ્સામાં સંડોવાયલું દો. કલાવતીના દાખરો અપવાદરૂપ મણાશે. છતાં કલાવતીના આભાષ કે બીજા કોઈ ને સંદેહ સોવે છે, તેના કારણે ખુશી છે. આવી બાબતોના ઉધારા પુરાવા નહીં મળે શકે. તેથી તપાસ પંચ તો બચેજ છે. છતાં ઉપરનો ખુલાસો પ્રકટ કર્યો છે. તંત્રી.

(૪)

શિવલિંગ પૂજા.

આપના સુપ્રસિદ્ધ “સાજ વર્તમાન”ના તા. ૧૨-૮-૩૭ના અંકમાં મારાં “શુદ્ધાદેવ” માસિકના આધાર માસના અંકમાં લખાણ બાબત “સાકર બજા”ના લખણ નીચે આંદોષો કરેલા છે.

શિવલિંગપૂજા “સાકર બજા”ને એ સંબંધમાં જણાવવાનું કે મેં મારા લેખમાં મારો પોતાનો એક પણ અસર લખ્યો નથી, પરંતુ શાસી રેવાસંકર જેવા શિવલિંગપૂજા સાકરબજાને જોખનાં મારામાર લખાણ કરે છે, તેવા અંગેજ વિદ્વાન પ્રોફેસર મેક્સમુલરના મતો તથા ડૉ. થીઓ અને ખર્માનંદ માસંજી જેવા અંગેજ-હાંદી વિદ્વાનોના મતો રીકા છે. આ વિદ્વાનોના પુસ્તકો અત્યાર અજાણ પ્રકટ થઈ ગયેલાં છતાં તેની સામે ચવાની કોઈપણ સાકરબજાને લાકાત બતાવી નથી અને માફી ગંજાવવાની બાંધિસતા દેખાડી નથી. સરદુ વિદ્વાનોના આધારે લખાણે મારા લેખ ઉપરથી સાકર બજાની બક્તિ એકમ બજાથી નીકળે. તેથી કોઈને પણ આશ્ચર્ય થાય. પ્રો. મેક્સમુલર “(પોતાના એનસંટ સરેકીટ લીટરેચર નામના પુસ્તકના પેજ ૫૫ માં) શિવલિંગ અનાથોની છે એમ લખે છે. ડૉ. વીલ્સન પણ એમજ લખે છે.

તેમજ વળી હાલમાં ધર્માનંદ કૌસમ્બી નામના ઇતિહાસવેત્તાએ લખેલા અને 'રા. રા. છાન્નલાલ અમરશી'એ પ્રકટ કરેલા "દોહી સંસ્કૃતિ અને આદિસા" નામના પુસ્તકમાં શિવપૂજા અધુનિક છે અને તે આર્યોની નથી, એ વસ્તુ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ સિદ્ધ કરેલ છે. થોડા સમય પહેલાં "બેધરી મોન" પત્રમાં પણ શિવલિંગપૂજા આર્યોની છે તેવા લેખો પ્રકટ થયા હતા. તેમજ "સમાજ સ્વાસ્થ્ય" નામના માસિકમાં પણ તેવા લેખો પ્રકટ થયા છે. વળી મહાગુપ્તરાજના નજીવતા સાક્ષર સુનોલાલ વર્ધમાન શાહે હાલમાં પ્રકટ કરેલા "રાજ્યલતા" નામના પુસ્તકમાં શેવાને ધાતકી અને વિધર્મીઓની હત્યા કરનારા આલેખ્યા છે, તે આ બધા સામે શંકરે બક્ષોએ શું કહ્યું છે ? તે તે 'શંકર ભક્ત નહેરમાં નજીવરો તેો ઉપકાર થયો. શંકરનો ગાથાવાદ તેો વેદવિરુદ્ધ છે એમ હવે ખુદ શંકરેજ કહેવા લાગ્યા છે, અને રો. થીઓ લેવા અંગેજી વિચારો અને રો. સર બારીકર લેવા હિંદી વિચારો અને શ્રી. નર્મદાશંકર મહેતા લેવા શ્રેયઃસાધકો પણ ખાયાવાદને વેદિક માનતા નથી, તેો હવે તેને ધરાશાયી ગણવા તેો મરી ગયેલો માનવામાં 'શંકર ભક્ત' ને શું ખુંચે છે ? તે કંઈ સમજાવું નથી. પૈથાવતનપૂજા તેો આઠમા સૈકામાં શ્રીશંકરાચાર્યના વખતથી ચક્ર ચએલી છે, તેથી તે લાખવાર આધુનિક છે તે સાબીત થાય છે. રુદ્રના રવરૂપ માટે તેો "ગુપ્તરાજી"ના હીનાળીના ખાસ અંકમાં "દરિદ્રાદિસંસ્પર્શવાતમ્ય" નામના લેખથી મજબૂત લખાયેલું છે તે એક લેખ. આ લેખમાં મેં "હિન્દી તેમજ અંગ્રેજી વિદ્વાનોના મતના ફકરા પુસ્તકમાંથી લેવાયાં નથી, કારણ કે તેથી લેખ લખી થઈ જવાનો ભય રહે છે." મેં શિવલિંગપૂજા તેમજ શંકર ભત માટે ને લખ્યું છે, તે માત્ર પુષ્ટિમાત્ર કપર હુમલો કરનાર શિવલાલ બહેચરલાલ મહેતાના જવાબમાં લખ્યું છે. મતલબ કે મારા પેખુર મર્મ કપર હુમલો કરનાર કાઈપણ શંકરને જવાબ આપવાની મારી ફરજ છે. મેં કંઈ ખાસ આવી ચલાનીને શિવલિંગપૂજા અને શંકર ભત માટે લખ્યું નથી. વળી તાલેતરમાં "ગુપ્તરાજી" પત્રના વા. ૮-૮-૩૭ ના અંકમાં કદાન યજ્ઞ માંથી મેં શ્રીઆચાર્યશ્રીઆચાર્ય કપર ને હુમલો કર્યો છે તે વિષે શંકરભક્તો કેમ ગુપ છે ? તેવા મતીય હુમલો તેો શંકરાચાર્યના મતના પૂરા વિરોધી નેન બીજોએ પણ કર્યો નથી. આ શું સચવે છે ? ઉપર "શંકરભક્ત" માફી માગવાનું લખે છે, પણ માફી તેો ચાંત બેઠેલા પેખુરો કપર હુમલો કરનાર શિવલિંગપૂજાએ માગવી જોઈએ, અમે તેો વગાસા હુમલાઓને બચાવજી માત્ર કરીએ બીએ. તેથી અમારે માફી માગવાપણું હોયજ નહીં. ચીર કોરવાગને કંઈ એ કેમ બની રાકે ?

અમૃતલાલ હરજીવનદાસ પારેખ.

(૫)

રથર ની વાર્તા અપ્રમાણ નથી.

પૂ. આચાર્યશ્રી મળનાથલાલજી મહારાજ—આપશ્રીનો ઇન્દ્રજી વા. ૮-૧-૩૬ના 'નયરવેદ' ના અંકમાં પ્રકટ થયો ને તેમાં આપશ્રી નજીવરો છે કે "બસો બાવન વાર્તાઓ અને ચોપાંસી વાર્તાઓ બધી બોલી છે એમ મેં ક્યાંય પછુ કહ્યું નથી, બસો બાવનની વાર્તામાં બેસાડે થોડીક વાર્તાઓ એવી છે કે ને પેખુરસિદ્ધાંત વિરુદ્ધ છે." તેો આપશ્રીને વિનંતિ કરવાની કે એવી ક્ષી ક્ષી વાર્તાઓ સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ છે તે અપ કૃપા કરી નજીવરો

આ સંબંધમાં પ્રો. નેહલાલ શાહ એમ. એ. આપશ્રીનો જવાબ છે વા. ૨-૧-૩૬ ના રોજ આવેલા હતા તે વખતે પ્રો. શાહે લખેલી બસોબાવનની પેખુરની વાર્તાનું છાપેલું પુસ્તક આપશ્રી સમક્ષ રજૂ કર્યું હતું અને તેમાં વિરુદ્ધવાળી વાર્તાઓ ક્ષી ક્ષી છે. એ બતાવવા વિનંતિ કરી તે કપરથી આપશ્રીએ તે પુસ્તકના કેટલાં પૃષ્ઠો રાંધી લીધા અને નજીવરો કે આ પુસ્તકમાં કંઈ વાંધા બરેનું નજીવરું નથી પણ દરવિલિખિત. પુસ્તકમાં છે તેમજ પેખુર મહારાજના સંબંધમાં અપે પામી લાગેલાં હતાં તેનો પ્રો. શાહે આપને સચાઈ જવાળ આપેલાં હતાં છતાં આપશ્રીને અપે કાંઈ પ્રકર વાચ તેથી વળી પેખુરને આશ્ચર્ય થાય છે. તેો આ બાબતને ખુલાસો આ બહેરે પત્રમાં આપવા કૃપા કરેલો. વા. ૬-૧-૩૬.

વો. લક્ષ્મીબાઈ ઇમનલાલ દેસાઈ.

"નય રવરેશ" વા. ૧૨-૧-૩૬

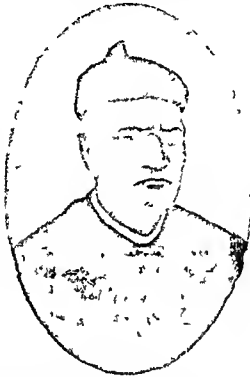
॥ श्रीजगद्गुरुश्रीविद्वाचार्यवरणा विजयन्तान्तमाम् ॥
 सर्वोद्धारप्रयत्नात्मा-विधिना तारणार्होद्धार-जगद्गुरु
 श्रीवल्लभाधीश्वरना मહान्निधिधर्मना प्रथार करना

गुह्याद्वैत-भक्तिमार्तण्ड

वर्ष १२]

आश्विन, सं. १९८३

[अंक ७]

भगवन्नामनिर्णयान् शुद्धपुष्टिभागीय भक्तगण विद्वद्
 गोविन्दवासी श्रीभक्तज्ञान शास्त्री प १ ना पवित्र अभिलेख

समा २ कां ६

म पाठम —

श्री श्री. जेहादाव गोवर्धनदास शास्त्री प. १.

(प्रिन्टिंग, भरिला पाठशाळा)

श्री नागवन्दन काशीराज आचार्यशास्त्री प १ ११ ।

(प्रिन्टिंग, मद्रास पाठशाळा)

तनी अन्य प्रमाण — वर्गगतम दृष्टि शान्ति,

१०३३ गजप्रदेशानी योग-अभिलाषा,

अनुक्रमणिका.

क्र.सं.	विषय	लेखक	पृ.
१	शोकोद्गारः	शास्त्रीश कुल्लुशभाष	...
२	सत्यप्रशस्तिः	रा. रा. भद्रशंकर जयशंकर शास्त्री	...
३	श्रीशास्त्रिणां स्मरणम्	श्रीभगवदाचार्याः (श्रीगमानंदसंप्रदायाचार्याः)	...
४	प्रशस्तिलेखः	श्रीधरशर्मा, महामहोपाध्यायः ।	...
५	निर्भोक्त श्रीमन्मलाल शास्त्रीजी	पं. श्रीरमानाथ शास्त्री, नाथद्वारा	...
६	श्रीशास्त्रीजी के स्मरण	पं. श्रीपुरुषोत्तम शर्मा चतुर्वेदी	...
७	"Prof. M. G. Shastri as a great Scholar	Dr. S. K. Belvalkar	११
८	"Shastri as a Friend"	M. A. P. H. D.	...
९	My impressions of the late Prof. M. G. Shastri M. A.	Syt. K. S. Vakil, M.E.D; M.B.S.T.P.	१६
१०	Reminiscences of the late Prof. Maganlal G. Shastri	Prof. P. K. Godé, M. A.	१६
११	The Great Defender of the Sampradaya	Syt. Manubhai C. Pandya	१७
१२	An Appreciation of S'astri	M. A. B. S.C; LL. B; Solicitor	...
१३	दीक्षसेविका सहस्राब्दी, तार, इरावे, पत्रे	Harilal Ganpatram Shah	२२
१४	शास्त्रीजीने अंगरेजी... ..	B. A.; B. T. S. T. C.	...
१५	'साक्षर जीवन' मे प्रत्यक्ष दृष्टान्त	Sheth Harilal Jethalal, M. A.	२२
१६	शास्त्री भगवान गणपतिराय M. A.	...	२६
१७	प्रे. भगवान शास्त्रीजीनां स्मरणो	श्री. श्री. जगन्नाथ क. शार B. A.	२६
१८	सहगत शास्त्रीश	श्री. विभूतनाथ गणेशजी अंगरेजी M.A.	३३
१९	शास्त्री भगवान गणपतिरायना स्मरणो	श्री. विभूतनाथ पी. पं. B. A. J. P.	...
२०	विद्वन्मणि भगवान (काव्य)	श्री. अतिसुभषंकर कमलशंकर त्रिवेदी	३८
२१	रस-भग श्रीगणपत्य	रा. रा. रणुजोदास वृंदावनदास पटवारी	४०
२२	निवापान्ति	रा. रा. वासीनाथ नगीनदास शाह	४३
२३	विरहाष्टक... ..	रा. रा. धीरजनाथ वृंदास सांकेतीया	५२
२४	आद्वितीय पण्डित	"लक्ष्मिप्रिय"	५७
२५	अनन्ध भक्त	श्री 'पराग' भट्टाचार्य	५७
२६	इष्टांक स्मरणो	रा. भोदननाथ नरोत्तमदास शाह पी. जे.	५८
२७	विद्याल हृदय	रा. रणुजोदास के. परीष	५८
२८	मेक आदर्श वैष्णव	श्रीवृत्त कल्याणशुभाष कान्तभाष शास्त्री	६०
२९	प्रे. भगवान शास्त्री अने आर्यसंस्कृति	रा. रा. नातुनाथ नारायणदास गोंधी	६२
३०	अग्रगण्य पाणिन्य	प्रे. जेहासाव गोवर्धनदास शाह, M. A.	६४
३१	...	प्रे. सांजयचंद जेहासाव शाह	७१
...	...	रा. नागरदास काशीराम शास्त्री M.A., LL.B	७२
...	...	प्रे. जेहासाव गो. शाह. M. A.	७३
...	...	रा. रा. जगन्मोहनदास रणुजोदास श्री	७५

॥ श्रीमद्ब्रह्माधीश्वरा विजयन्तेतमाम् ॥

“शुद्धाद्वैत-भक्तिसार्तण्ड”

प्राप्तभगवच्चरण भगवच्छास्त्रनिष्णात

श्रीमन्नलाल शास्त्रीजीनां स्मरणमां

आश्विन.

स्मारकाङ्क

मं. १९२३.

श्रीमोरवीरवाजिराजसंस्कृतपाठशालाऽध्यापकशास्त्रिदुर्लभशर्मणो भगवच्छास्त्रनिष्णात
शास्त्रिमन्नलाल एम्. ए. इत्येतेषां धरातलाभयाणमारुर्ण्य शोकोद्धारः

असाधनजनं तु संगमयते व्रजेशं निजं
कृपाजलाधिभूतो भगवदाननाशिः प्रभुः ।
यदीयहृदयस्थितः सद्गुणाभ्यामप्यपयद्
हृहाऽगमददर्शनं स बुधमग्न्यालो द्रुतम् ॥१॥
यदीयवदनाम्बुजादधरिक्रथामरन्दं सत
निषीय भुवि नातृपन् विमलभक्तचङ्गाः कदा ।
निरुद्धमनसोऽभयन् रसरमेशपादाब्जयो-
र्हृहाऽगमददर्शनं विबुधमग्न्यालो हृहा ॥२॥
प्रसन्नवदनश्च यत्नयनयोः प्रभा बाह्वी
सदा वसति बाह्वर्भ मनसि यस्य रूप लसत् ।
शरीरमनउक्तिषु स्वयमभूत्समः सर्वदा
गतः सभगवत्पदं विबुधमग्न्यालो हृहा ॥३॥
मुदा सकलधामनां श्रुतिमुभापितामश्वनां
रसेन रसिको भवन् सह विपाधिना श्रमणा ।
तदुक्तिरिह तमना विबुधमग्न्यालो
रसेभरकृपाधनैकमुगने परे व्योमनि ॥४॥

सत्यप्रशस्तिः ॥

भाष्यार्थः सप्रकाशः सततमवगतः श्रीमदाचार्यपाद—

प्राप्तप्रेमार्द्रदृष्ट्या सदासि विषटितो येन सदैवगेषु ॥

शुद्धाद्वैतप्रभावो भुवि सकलजने दर्शितोऽनेकरीत्या

स श्रीमान् मग्नलाले गणपतितनयो राजतेऽस्तंगतोऽपि ॥१॥

वादी मदोन्मत्तगजेन्द्रतुन्यः पलायते यस्य मुहुर्निनादैः ॥

नराकृतिः श्रीनरसिंहतुन्यस्तिरोहितो जीवति मग्नलालः ॥२॥

यज्जिह्वा परिचिता वज्रवल्गुमानां वाणी मुधेव मधुरा प्रमुक्कमानाम् ॥

आलेखिता हि सरले हृदये च तेषां सौम्या कृपा विव्रसिता प्रणमार्द्रमूर्तिः ॥३॥

अन्याथयो न विहितो न कृता कुबुद्धिर्न स्वार्थवीरभिहिता निजवृत्तिभ्रमे ॥

मिथ्या स्तुतिर्न विदिता गणिता न निन्दा कर्त्तव्यपालनविधौ विदिता न लज्जा ॥४॥

स्वाचार्यपादैः प्रकटीकृतानि वेदान्तसिद्धान्तविधितानि ॥

मुद्राङ्कितानि प्रथितानि तानि येन प्रयत्नैरपि पुस्तकानि ॥५॥

यः स्पष्टवक्तव्यविरोधकर्ता रसं निमग्नोऽपि निशुद्धशीलः ॥

विद्याप्रियो नन्दमुत्तानुरागी स मग्नलाले विबुधो लयं गतः ॥६॥

य आंगुलविद्याभिमतोऽपि नित्यं गीर्वाणशार्ङ्गारसिकः सुवक्ता ॥

यः साक्षराणां नवभारतेऽस्मिन्व्यापकानामपि माननीयः ॥७॥

श्रीवल्लभाचार्यवचःसुबोधिनीसुवासरित् सुन्दरमाववाहिनी ॥

प्रकाशिता येन सदावगाहिता सुबोधिता किं स बुधो दिवं गतः ॥८॥

बपुरेव तिरोद्धितं भवेत् शुणिनां किन्तु गुणाः स्फुरन्ति ते ॥

पतितेऽपि सुचन्दनद्रुमे न कदा गच्छति तस्य सौरभः ॥९॥

मतिमान् स तु वैष्णवाप्रणी रसरूपं किल गोकुलं गतः ॥

हरिभक्तिपरायणो जनो निधनं कापि न याति छेदवत् ॥१०॥

भुवि सम्भवतीत्यया हरोर्नेजकार्योद्बहनाय तादृशः ॥

अपि कर्मणि पूर्णतां गते स जनो याति हि सेव्यसन्निधौ ॥११॥

श्रीगोकुलेश्वरचरणाम्बुजरागमग्नौ यो मग्नलाल इति सर्वजनप्रसिद्धः ॥

यः सम्प्रदायगतमांषविदारणाय भुज्यमानः स च गतो हरिसन्निधानम् ॥१२॥

हरिचरणानुचरः भद्रशंकर जयशंकर श्याम्भो, “शुद्धाद्वैतविचारदः” “काव्यमनीषी”.

श्रीशास्त्रिणां स्मरणम्.

(विषयः—वेदरत्नायनेकोपाधिभूषित श्रीमगप्रज्ञाचार्यः । (श्रीरामानन्दतत्त्वप्रदायाचार्यः)

संसारोऽयमनवस्तप्रवाहशालिनीनां भयमालिनीनामपद्रमाकर इति, अनिष्टवेष्टितानाम-
नन्तानां वस्तूनां सागर इति, अपरिहायो महान् रोग इति, हेय इति, मानवसमाजस्य प्राणहिकी
प्रवर्तते कृतार्ता खड्ग वार्ता ।

येषामविदुषामखिलं सततवृत्तिप्रवृत्त्यनुजीवनं जीवनं खड्ग सर्वदाऽविकलवृत्तवृत्तार्थं
स्वार्थेऽप्रमाणं स्ममाणं भवति, येषामविहितदये हृदये नोपजातं परोपकारप्रकारभावनाजातम्,
येषामसमदृशि मनसि नोदयेतेऽप्योऽपि सङ्कल्पः कापि परपरितापानलवनउमनागपि कल्पयितुं, तेषा-
मसकलानां सकलानां नृणामवश्यमेवाय संसारस्थथाविध इति नात्र विवादेनाऽवसादः सम्पादनीयः ।
परन्तु येषां भगवदभिमुखानां महाशयानां जीवनकथानां, सामर्थ्यं करिचन्द्रो वा नितरां विविधा-
तुष्यंचालुर्त्यसागराभ्यन्तरनिमज्जनेन्मज्जनपराहृतसमाधाना कथ्याणकलापोपचये हर्षोपचयं पुण्याति,
येषामादितदयं हृदयं स्वार्थपरायणता न पुण्याति, येषां धर्गोरमगोरमगीयाहारामविहारपरिहारैः
रुचिर्विरतिमन्दिरे, न रतिमन्दिरे, दुःखितानां परमादरेण सर्वैव श्रीमगप्रज्ञेवेति येषामभिमतं भवति,
न भवति तेषामनुरूपोऽय दुःखरूपः संसारः । तेषां ज्ञानिजनसम्भते मते नास्ति संसारस्य हेयत्वं
न वा कथिताविदुःखकरत्वं । ते तु संसारेऽस्मिन्नुत्पन्नं स्वकर्मविपाकं वा भागवतीं सर्वोत्ति-
शायिनीमिच्छां वा बहुलश्लेशानिराशान्तरनिधितुमुत्तरह्यतिताज्यमानायमानजनानाममृतपुत्र-
तया स्वबन्धूनां बन्धुतया, दासतया, मानवतया वा सर्वैव भगवत्सेवायाः सर्वोत्कृष्टं स्थानामिदमिति
मन्वानास्तन्वानाश्च नियतेनानेनैव परमानुभावेन भावेन हृदयेऽमन्दमानन्दमिह महापुरुषनया परि-
शीलितविश्वशीलैः सकलैर्गुणप्रहणाभिराचिभिः शुचिभिश्च परिगम्यमाना ग्रन्था एव ।

जनसेवाया नैकः प्रकारः । कैश्चिद्वनदानेन घनापोक्षिणः सेव्यन्ते । कैश्चिद्वसनप्रदानेन
वसनाभिलाषिणस्तोष्यन्ते, कैश्चिदन्नप्रदानेन वुषुक्षापराहतायां भ्रातृणां भगिनीनां चाशीर्वचनानि
संगृह्यन्ते, परमदयालुभिश्च कैश्चित्सर्वज्ञानप्रेक्षया सर्वत्र परमप्रेषकरं ज्ञानमेवेति निश्चितं तदज्ञानेन
तदीहमानाः कर्तार्यं नीयन्ते ।

लूणगरिष्ठप्रतिष्ठाः श्रीमन्मगप्रज्ञाशस्त्रिणो नष्टपुरुषतयाऽस्वाक्रमभिमताः । न तेषां नते
संसारो दुःखसार आसीत् । सर्वेषां ज्ञानप्रदानेन भक्त्याल्ले भगवन्मानं समानयनमेव तेषां प्रधानं

व्यानायनम् । तेषामुन्नतकं मस्तकम् । नामित्रे नेत्रे, वशीकृतदुर्बला रसना, निर्मलहास्यमुखं मुखम्, अमले हृदयकमलम्, मनोहरो-व्यवहारः, सर्वमेवैतत्तेषां महापुरुषतां समर्थयितुं समर्थमेव । एतत्समस्तं नास्मदन्यप्रत्यक्षम् ।

प्रायेण दशवर्षाणि व्यतीतानि-वयं दुप्यपत्तनं (पूनानगरम्) गतवन्तः । नासीत्काचिदपि तत्रास्मद्विषया व्यक्तं परिचिता व्यक्तिः । तत्र तिष्ठसथैवास्मद्गमनम् । किं कर्तव्यम् ? क गन्तव्यम् ? क स्थातव्यमिति सामयिकविचारचक्रचूर्णितचंचतसामस्माकं सौभाग्यवशादनायासेनैव महामहसां श्रीशक्तिनहोदयानां भविष्यत्सुखोपचयः परिचयः सम्पन्नः । वयमपि तेषां-पूर्वतोऽपरिचितास्ते चाप्यस्माकम् । त्याद्यदि कश्चन हितोपदेशपुस्तकाप्येता, शठित्येव प्रभूयात् “अज्ञातकुलश्रीलस्य वासो देवो न कस्यचित् ।” परन्तु विद्वज्जनसमर्चितैः परमकारुणिकचेतस्कैस्तैः कथमेतदाचारितं स्यात् ? तेन्वस्मदर्थं सर्वं मेव स्थिरनियन्वं प्रबन्धं समपीषदन् । यावद्वकाशं तेषां कालस्तदानीमस्माभिः समं चेदान्तर्चर्चयैवातीतोऽभवत् ।

ते श्रीमदल्लभसम्प्रदायानुयायिन आसन् । अन्येऽपि साम्प्रदायिका अस्माभिरवलोकिताः । परन्तु तथाऽन्यप्रेमाणस्तु नयनपदवीं नागताः । सम्प्रदायस्य जातान्नतिरुन्नतिः कथंकारं कार्येति चारुविचार एव प्रत्यहं तेषां मनोऽपाहरत् । अणुमाप्ये तेषां महानापह आसीत् । तद्वाच्यरसात्वाऽदोस्माभिरपि कर्तव्य इति विद्या मुधियस्तेऽव्यहमस्माभिः सहाप्यणुमाप्य विपयिणीं कुरुलिनीं वार्तामारचन् । सूक्ष्मोत्तिकया तद्वाच्यं विचारयितुं तैरेकं तद्वाच्यपुस्तकमपि दत्तम् । एकान्ते चैकान्ततोऽस्माभिस्तदवलोकितं । एतदर्थं तेषां हृदये महान् हर्षोःकर्षः समजानि । अणुमाप्ये तेषां पाण्डित्यवैलक्षण्यमवगम्यास्माकं हृदये तेषां सदाचारे इव शालीयरहस्यान्तःसञ्चारेऽपि समादरः सादरं साग्रहं च स्थानमप्युत्कर्षात् । तेषामणुमाप्यविमर्शोमकः कश्चनैको लेखस्तु बन्धदस्मन्मनो मनोहरोऽहरत् ।

ते सम्प्रदायाभिमानिन आसन् । एकदा मोहमय्यामणुमाप्यस्यावैदिकत्वमनौचित्यं चोद्घोषयतः पण्डितपद्मनाभराजिणो मदायमर्दनेन तैर्यैः स्वसम्प्रदायाभिमानः प्रदर्शितः स त्वलौकिक एव सर्वैर्व्यलोकितः । पद्मनाभं गतामं विधाय तत आरभ्यैव प्रतिरविवारं तत्रैवाणुमाप्यप्रवचन रचनया सम्प्रदायप्रतिभां वैष्णवमर्यादां च प्रकाशयन्तः सांसारिकाङ्गनान् कृतार्थतां नीतवन्तः सम्प्रदायं च सकलान्यर्थनीयताम् ।

ते महान्तो विरक्ता अपि । जनकानामनेकाः कथा अस्माभिः शाखेषु दृश्यन्ते श्रूयन्ते श्राव्यन्ते च । तादृच नास्माकं दृष्टिगोचराः केवलं शास्त्रगोचराः, अत एवाद्या श्रद्धैकसाधनसम्पादाराच । तादृयो बहूयः कथा अस्माभिः प्रत्यक्षिताः खड्ड शास्त्रिणाम् । सत्कन्यासन्ततिमतां श्रीमतां तेषां त्रामे दयसि समजानि हृदयानन्दतो नन्दनः । सोऽस्मैर्वैष्णवैर्मित्रैःचागाय वर्षापनं दत्तम् । परं

तेषामानने सञ्जाततनुजानुजातप्रसादलोऽपि नावगतोऽमृत । गतेषु कृतिपयेष्वेव दिवसेषु द्विवृत्ते
तस्मिन्नतिथिदिशिवावश्रुधारां प्रवाहयन्तीषु सम्बन्धिनांषु श्रीषु अनुभवन्तु च परमां वेदनां सम्बन्धि-
जनेषु, प्रकटयन्तु चेत्कदां समवेदनां सद्धार्षिषु केन्दुषु, नावलोपिता गगनेकाऽपि रेखा मुखे
तेषाम् । बहुविधलोका आतन्वान्मय लोलवतो भगवतो येषु एवामिल्याः, पर्यतां सुखेनेति सुखिन
आसन् । न महीयसाऽनेहसा चिरसाक्षिण्या अर्थाक्षिण्या अपि निरवधिको वियोगो दैवादुपरिस्थितः ।
तदानीमपि सर्वत्र प्रभवति प्रभौ मृतीमिदां श्रद्धां स्थिरमर्द्धमहासुनिमिरिच तैर्मनना-
लभ्याऽवस्थितिरकारि ।

न्यायकारित्वमपि तेषाम् । एकदा भ्रमजितस्तत आगतः कदचन प्रख्यातो व्याख्याता
वणिक् । वैष्णववर्णिगन्धूनां समर्थस्समस्या । गालिप्रदानकुरादेन किमपि कारणं पुरस्कृत्य पत्रमुपिते-
न तेन वणिग्भ्याख्यात्रा सभायां श्रीमद्रांविमृष्टात्मनां हृदयेन्मरणं विवाय, जिह्वा चोवाये तेषामेव
समाधेयं नामधेयं, गालिमायनलब्धायाभिरात्मानं प्रदृष्टन्त्यानपि द्वाहयितुमुद्युक्तम् । स्थितवति परि-
समाय व्याख्यातं तस्मिन्व्याख्यातार्याख्यातवन्तः भगवन्तः शास्त्रिणो "यद्यस्य व्याख्यानस्य कदचित्प्र-
त्याख्याताऽपि भवेत्तस्यायवकाशो दयितेऽस्मान्निगिनि ।" वैष्णवाः प्रायेणासहिष्णवो भवन्ति ।
श्रीगंधिमहात्मनां पञ्चनादाय तदुपरि कृताशेषाणां समाधानाशयकारं दत्त्वा तैः सर्वसन्त्यजनानु-
मोदितमप्रतिमद न्यायकारित्वं प्राकाशयति सर्वजनस्पष्टम् ।

• संयोगो विप्रयोगान्ताः । आगतोऽस्मदीयो वियोगकालः । गुर्जरदेशगमनेहृष्यमानु तेषां
वप्रेमाधिरमं यद्य वास्तव्यमस्माभिरनुभूतं तत्तु कथं विस्मर्तव्यम् । नशानिमरणे चक्षुषी दधवस्ते
स्वप्रशस्तदृष्टिस्त्रितामिकां पत्रिकानादाय "मोहमयी गथा तेन्वीशान्नहारायसविधे गथा दत्त्वा
चेमां पत्रिकां, गृहीत्वा च शुद्धाद्वैतसंप्रदायस्य कादचन ग्रन्थान्ततो यथाभिप्रेतं गन्तव्यम्"
इति सन्दिद्यास्मान्मयसर्जयन् ।

• स्मृतिस्तेषाम् । तैर्न वयं कदापि विस्मृताः । अस्मदागमनानन्तरं केनापि महारुयेनाशु-
भाप्यस्याव्ययनं समीहितम् । श्रीमच्छास्त्रिभिस्तद्गानो वयमेव स्मृतिपथमानीताः । एतद्विषये प्रेषितं
तत्पत्रं दर्शयति तेषामौदार्यार्थीनां भगवतः । तदानीं वयं श्रीरानानन्ददिग्विजयमहाकाव्यनिर्माणं
समापयितुं व्यावृत्ता इति न तेषामिममभिलाषं पूरयितुमशक्नुमः ।

अन्तिमं सम्मेलनम् । बहुतिथेषु गतेषु संवत्सरेषु चंडोदाराजधान्यां स्वजामातृगृहमागतौ-
स्तानाभिगय विलसितदर्शनलालसाः सद्गता तद्गतास्तं वयं गतवन्तः । दृष्ट्वास्मांस्तैः समुत्थायासना-
दहो ! अस्मद्भक्तचारिणः प्राप्ता इतिवचनामृतचाराभिः सन्तर्प्य, बहुविधशतानन्तरं 'पुनरव्यवभाष्ये
चिन्ता कर्तव्येति भद्रचनगरमवश्यमागतव्यमिति नैसर्गिकेन स्नेहेनामन्यान्मयप्रतिज्ञा गृहीता ।
परन्तु हन्त ! तादृशममहोपकाश्यां शास्त्रिणां नासीद्विधिना ज्ञाप्यतेन हस्तेन लिखितोऽस्मद्गम्ये

પુન સમાગમ ઇતિ પ્રયત્નમાના અપિ કાર્યવાહુ-ચાત્ર ગન્તુમપારયામ તેષા નિવાસનગરી મૃગપુરીમ્ ।
અન્તે ચાતિસ્ત્રિત્રેન દ્વયેનાવર્ણિતમસ્મામિ “શાશ્વિણ પરિત્યજ્યેમ નરવરં સસાર સુર્વથા કૃતકૃયાઃ
શ્રીકૃષ્ણભગવતા સમાદૃષ્ટ્ય ગતવન્તઃ સર્વત્ર પ્રમત્તો ભગવતોઽશ્વયં ધામેતિ” । સમ્ભાવયન્તુ જગતી-
મેતાદૃશો ડયાદૃશો મૃશ સ્વજનુષા ધર્મપુષેતિ મુદુર્મુદુર્ભગમન્ત પ્રાર્થયામહે ।

પૂનાનગરેઽરમચ્છાશ્વિણામનુપ્રદયન્નેત માર્દમોદનદાસ, માર્દમોપાલદાસ, માર્દચન્દૂલપ્રમૃતયો
વિશુદ્ધમતયોઽકારણવન્ધવોઽસ્મામિઃ સમ્પ્રાપ્તસ્તેષા સ્મરણમિદં નાપ્રાપ્તસારમિતિ શમ્ ।

પરમમાનનીયા નાગરદાસમહોદયાઃ, સારીરામિન્ય ચોવ્યન્તે યત્ ભવતા ૨૧-૧-૩૬
પત્રાનુસાર પ્રશસ્તિલેખઃ પ્રેયતે । અથ મયા ૫ મમ્મલશાશ્વિણા પ્રશસ્તિલેખઃ ૧૯૨૬ મધ્યે
૧૪૧૪૫૫ એવ શ્રીમદ્ગુભાષ્યવાલ્કેયીધિન્યાં શુદ્ધિત્ત્વાદિરોપમાદધાતીતિ શમ્.

૫. મમ્મલશાશ્વિણ । એતે વિદ્વાસ M. A. ઇત્યુપાધિ મૂપયન્તોપિ નાન્યાદશા યત.
શુદ્ધાદ્વૈતમતે નિરતિદાયશ્રદ્ધાસપન્નાસ્તન્મતાનુયાયિસદાચરેણાધુનાતનાન્ સર્વાનાતિશેરતે । મન્યે નિશ્ચિલ-
ભારતેઽધુના ન કોપિ પઢિતઃ શુદ્ધાદ્વૈતમત રહસ્યવેદિતયા શ્રીમમ્મલશાશ્વિણા સામ્યં લભેતેતિ
નિર્દિશ્યાપિ નામાનમતિદાયોક્તિભાજનં કરોમીતિ । એતે મહાવિદ્વાસઃ શુદ્ધાદ્વૈતમતપ્રન્યાન્મુદ્રાપ્ય
ગુર્જરાશિભાષાસુ તાનનય ન કેવલ શુદ્ધાદ્વૈતમતાનુયાયિન ઉપકુર્વાન્તિ અપિ તુ પ્રત્યક્ષાદિદક્ષીન-
ન્યાનાપિ । મયાપ્યુપોદ્ધાનલેસનસમયે શ્રીમદ્ભ્રમતપ્રતિપાદનવિષયે સાપ્રદાયિકૃતતત્ત્વદ્વિષયેષુ ચૈતેષા
તથૈતન્નિરુદ્ધશુદ્ધાદ્વૈતપ્રદીપસ્ય ચાર્તાવ સાહાન્યમાસાદિતમ્ ।

निर्भीक श्रीमन्नलाल शास्त्रीजी.

(लेखक:—शुद्धद्वैतभूषणाद्यनेकपदवीविभूषित श्रीरमानाथ शास्त्रीजी, विद्याविभान, श्रीनाथद्वारा.)

शुद्धद्वैत के कुशल सम्पादक महोदयने श्रीयुत मग्नलाल शास्त्रीजी के स्मारकांक के टिप्पे मुझे भी कुछ लिख भेजनेका लिखा है। श्रीयुत मग्नलालजी के अंतिम ध्वजांजलिरूप कार्य के लिये सम्पादक महोदय धन्यवादार्ह हैं। मैं भी उनके मित्र के अनुरूप उनकी स्मृति में कुछ लिख सकूँ तो मुझे आनंद ही होगा।

श्रीयुत मग्नलाल शास्त्री एक निर्भय वक्ता और संप्रदायके लिये विपुल कार्यकर्ता के रूप में संप्रदाय में चिरस्मरणीय रहेंगे। एक बात जो अवश्य स्मरणीय और कभी २ खटकने-वाली रही है वह है उनकी निर्भय स्पष्टवादिता। उनके मन में जो बात नहीं बैठती थी उसका प्रतिवाद वे उसी समय कर देते थे इसका लक्ष्य चाहे कोई भी हो। पूज्य गोस्वामिबालकों को भी एक से अधिक बार उनसे अपना परिचय दिया था यह स्पष्ट है।

फिर भी वे एक ओजस्वी कार्यकर्ता थे यह तो निर्विवाद मानना पड़ेगा। संप्रदाय की उन्नति के वे प्रतिपक्ष पक्षपाती थे। और यदि स्पष्ट कहा जाय तो कह सकते हैं कि अंग्रेजी पढ़े लिखे संप्रदाय जाननेवालों के वे माननीय गुरु थे।

उनके समान अनन्य भी संप्रदाय में मिलते हैं। अनन्यता में वे आदर्श थे। पिछले समय जब वे नाथद्वार आये थे तब अनन्यता के परवश होकर ही आये थे यह भी एक अफवाह रही है। वे सरल प्रकृति के नहीं थे यह भी बात नहीं है। उन्हें अभिमान नहीं था। संप्रदाय के कट्टर अनुयायी होते हुए पिछले समय में वे सनातन धर्म के पक्षपाती थे। थोड़े में कहें तो कह सकते हैं कि श्रीमग्नलाल शास्त्री आडंबरशून्य, सरलहृदय, सात्विक प्रकृति और सम्प्रदायैकनिष्ठ व आदर्श कार्यकर्ता और निर्भीक वक्ता थे। उनकी क्षतिपूर्ति होनी कठिन है। श्रीयुत मग्नलाल शास्त्री संप्रदायके अद्वितीय विद्वान् थे। और गोस्वामी बालकोंमें उनकी अनन्य भक्ति थी। और श्रीमदल्लभाचार्यमें तो श्रीगुरुणा से भी अधिक भक्ति थी।

પ્રેમભક્તિ-ગ્રન્થમાળા.

છપાચેલા ગ્રન્થો.

કૌમલ

કૌમલ

૧ કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ શ્લો	૩. ૧	અજ્ઞાત આદિતિ	૫
૨ રાજસુત્રીની કાવ્યત્રિપુટિ	૦૧૧	૨૬ કુરુક્ષેત્ર, ચતુર્થ કાંડ, યોધપર્વણી	} ૧
૩ વસન્તોત્સવ	૧	૩૦,, પંચમ કાંડ પ્રતિષ્ઠાદંડ	
૪ કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ શ્લો	૧૧	૩૧ કુરુક્ષેત્ર એકાદશ કાંડ, શરણમ્યા	૦૧૨
૫ ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ શ્લો	૧૧	૩૨ ,, દ્વિતીય કાંડ, હસ્તિનાપુરના	
૬ રાક્ષ, ભાગ ૧ શ્લો	૧	નિર્ધેય	૦૧૧
૭ ભગવદ્ગીતા, મમશ્લોકી	૨	૩૩ શાલનશાલ અકબરશાલ	૩
૮ જયા-જયન્ત	૧૧૧	૩૪ પાખડીઓ	૧૧૧
૯ મેઘદૂત, મમશ્લોકી	૧૧	૩૫ કુરુક્ષેત્ર, દશમ કાંડ, કાળનો ડંકો	૦૧૨
૧૦ ઉપા	૨	૩૬ મંથોધન	૨
૧૧ મિત્ર દર્શનો	૧૧	૩૭ દામપત્તરતોત્રી	૧૧
૧૨ રાજર્ષિ ભરત	૧૧	૩૮ શિલાપત્રી, મમશ્લોકી	૦૧
૧૩ પ્રેમકુંજ	૧	૩૯ આભાગ્યો	૦૧
૧૪ પ્રેમભક્તિ-ભજનાવલિ	૧૧	૪૦ ઉપનિષત્પંચક	૧૧
૧૫ માહિયમન્યન	૧૧	૪૧ મંધમિત્રા	૧૧
૧૬ વૈષ્ણવી ગોડશાસ્ત્ર-ચો, મમશ્લોકી	૦૧૧	૪૨ પ્રેનાવમાળા	૨૧
૧૭ અમર પન્થનો યાત્રાળુ	૦૧	૪૩ ઇન્દુકુમાર, અંક ૩ શ્લો	૧૧૧
૧૮ શકુન્તલાનુ મંભારણ્ય	૧૧	૪૪ દક્ષપતનમ, ભાગ ૧ શ્લો	૨૧
૧૯ કુરુક્ષેત્ર, પ્રથમ કાંડ, યુગ પલટો	૦૧	૪૫ ઓગ અને અગર	૧૧
૨૦ કુરુક્ષેત્ર, દ્વાદશ કાંડ, મહાસુદર્શન	૦૧૨	૪૬ જગત્ કાદંબરીઓમાં સરસ્વતીચંદ્ર	૧૧
૨૧ ઉદ્યોધન	૨	૪૭ આપણાં માક્ષરરત્નો, ભાગ ૧ શ્લો	૧૧
૨૨ અર્ધશતાબ્દિના અતુલવગ્દોલ	૧૧	૪૮ દક્ષપતનમ, ભાગ ૨ શ્લો, પૂર્વાર્ધ	૩૧
૨૩ સંભારમન્યન	૧૧	૪૯ આપણાં માક્ષરરત્નો, ભાગ ૨ શ્લો	૧૧૧
૨૪ વિશ્વગીતા	૧૧	૫૦ ગોપિકા	૧૧
૨૫ ઇન્દુકુમાર, અંક ૨ શ્લો	૧૧	૫૧ કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૩ શ્લો	૧
૨૬ ગમ, ભાગ ૨ શ્લો	૧	૫૨ ગુરુદક્ષિણા	૧૧
૨૭ ગીતા મંજરી	૧૧	૫૩ પુણ્યકન્યા	૧૧૧
૨૮ જલદાંગીર-નૃગદાન		૫૪ સ્માતિકાપરની શિક્ષાવટ્ટી	૦૧

આનંદજન જગત્ પાછળનું જગત્ ૦૧૧

પ્રેમભક્તિ-શિક્ષણમાળા.

૧ વ્યવહાર ગુજરાતી વ્યાકરણ	૧૧	૪ ગુજરાતની ભૂગોળ	૦૧
૨ વ્યવહાર હિંદી વ્યાકરણ	૧૧	૫ કાશિવાસની ભૂગોળ	૦૧
૩ આત્મી કમગતના દમ દાવ	૧૧		

હવે પછી છપાશે : જૂના ગુજરાતની ઐતિહાસિક વાતાંઓ.

૩૦ સાલશકર બંગ્લો, એમીમશ્લોક-અમદાવાદ.

श्रीशास्त्रीजी के संस्मरण.

(लेखक:—श्री. पुरुषोत्तमशर्मा चतुर्वेदी, माहिलाचार्य, यमोपदेशक एवं संस्कृतप्रपाठक,
मेयो कालेज, अजमेर.)

आज दश वर्ष से ऊपर हुए। वि. सं. १९८२ की बात है। मैं निम्नलिखित श्रीमान् गोस्वामितिलक श्रीगोवर्धनलालजी महाराज के साथ संस्थानपण्डित के रूपमें ध्वंस् गये। ध्वंस् जानेका यह मेरा पहला ही अवसर था। यद्यपि नामसे प्रायः वहाँकी सभी साम्प्रदायिक कृतपिघमण्डली परिचित थी, किन्तु कभी किसी से मेरा विशेष प्रकार से साक्षात्कार न हुआ था। वहाँ सबसे पहले मेरा परिचय गोलोकवासी प्रिय मुहूर्तर लेखीवाला से हुआ, और साथ ही साथ उनके अभिन्नहृदय मुहूर्त् वीरजलाल भाई से भी। परिचय यद्यपि सद्योजात था, तथापि इन लोगोंके स्नेहपूर्ण सद्भावने 'सत्यं सतां सामपदानमाहुः' इस कविकुलचूडामणि की उक्तिको चरितार्थ किया। एकदश दिनके परिचय में ही हमलोग मृचिरपरिचित से हो गये।

श्रीतिलकायितमहाराज बालकेधर रहते थे और मैं भी उनके साथ था, इसलिए शहरसे हमलोग प्रायः पृथक्-से ही थे। किन्तु तिलकायित महाराज शुद्धादित वैष्णव वेदनाटीय समा के स्थायी सभापति थे, और उक्त-सभा-सम्बन्धी सभापतिका कार्य भी, सजातीय न होनेपर भी विधस्तता के कारण, मेरे ही आधीन था। सभाका अधिवेशन चंद्रावाड़ी में होता था। अतः मुझे एक बार तो एक साथ-ही दो-तीन दिन चंद्रावाड़ी ही रहना पड़ा। वहाँ रहने पर यों तो दिनमें कई बार बड़े मंदिर-जानेका क्राम पड़ही जाता था, पर एक दिन तेजोवाला, वीरजलालभाई और मैं साथ ही साथ शृंगार के दर्शन करने बड़े मन्दिर गये। दर्शनों में थोड़ा विलम्ब था। हम लोग जगमोहनमें बैठ गये। इतने ही में मैंने देखा एक गोरग भन्वरूप ध्याते हुए ओढ़े और लाल रंगकी गुजराती पगड़ी सिर पर दिये मुस्किराते हुए हमारी ओर आ रहे हैं। मेरा परिचय न था। मैं आगत व्यक्ति को पहिचान न सका। किन्तु 'असंस्तुतानामपि भावमाई ब्रूतेन चेतसु समासजन्तम्' इस उक्तिके अनुरूप उस व्यक्ति को देखकर त्रिजामात्र प्रवृत्त हो ही उठा। इतने पर भी नवीन परिचय में प्रथमतः प्रवृत्त होनेकी आदत न होने के कारण मैंने सबके साथ उस व्यक्तिको यथोचित स्वागत तो किया, किन्तु उसके विषय में किसी से कुछ पूछा नहीं।

उन दिनों श्रीनाथद्वारमें तृतीयरक्तचक्री मुचोपिनीजी छप रही थी और उसके संगोपनादिका कार्य भी अधिकारमें मेरे ही अधीन था। उस समय तक छपे हुए लगभग १२-१३

अध्यायके फॉर्म में बंवाई भी साथ ले गया था। तेलीवाला महाशयकी मुद्रित अंशको देखनेकी तीव्र अभिलाषा थी, अतः वे फॉर्म में चंदावाड़ी ले आया था। वे फॉर्म उस समय भी मेरे हाथ में ही थे।

क्रमशः आगत व्यक्तिकी सख्त दृष्टि मेरे ऊपर भी पड़ी। दृष्टि पड़ने के साथ ही साथ बोलनके मृदा अग्यस्त तेलीवालासे न रहा गया। उनने वह व्यक्ति, कृष्ण पूछे इसके पहले ही मेरा परिचय दे दिया और तृतीयस्कन्ध सुवोधिनीकी बात भी कह दी। मैंने उन आंखों में देखा, मानो, किसी निधिके प्राप्त होनेका आनन्द उनमें सहसा समाविष्ट हो गया था। साथ ही तेलीवाला ने मुझसे भी कहा—आपने पहिचाना, यही हैं वे मग्नलाल शास्त्रीजी। मैंने शास्त्रीजीके विषयमें तो पहलेसे ही सुन रखा था, अतः विशेष परिचयकी आवश्यकता न पड़ी। अब तो दोनों हृदयोंमें आनन्दोच्छ्वासकी मात्रा उमड़ उठी। शास्त्रीजीने मेरे हाथमें से सुवोधिनीजी के फॉर्म छिप और उन्हें विवेचनामक दृष्टि से देखा। उस समय उनका जो आनन्दातिरेक मुख पर भासित हुआ वह अनुभवेकगम्य था, शब्दोंमें उसे प्रकट करनेकी शक्ति नहीं है।

इतने—से परिचय मात्रसे शास्त्रीजी मेरे आत्मीय हो गये। दर्शन करके जब हम लोग बाहर निकले तब शास्त्रीजीने स्वयं अपने मुखसे कई व्यक्तियोंको मेरा परिचय प्रदान किया। उनके हृदयकी उस बालोपम सरलताका और साम्प्रदायिक साहित्यके प्रगाढ़ प्रेमका चित्र आज भी स्मरण करते ही, मेरी आंखोंके सामने उतर आता है। उस चित्रको मैं अपने जीवनमें कभी नहीं भूल सकता।

थोड़े समयके अनन्तर मुझे श्रीतिलकायित महाराजके साथ दक्षिणयात्रामें जाना पड़ा।

हमारा पहला मुकाम पूना हुआ। वहां मैं एक दो बार शास्त्रीजीके स्थानपर भी गया और वे तो प्रायः श्रीतिलकायित महाराजके पास आया—जाया ही करते थे। यों बंवाईका परिचय और भी सुदृढ़ हुआ। मैं उस समय काशीकी साहित्याचार्यपरीक्षाके पञ्चम खण्डमें था। उन दिनों आचार्यपरीक्षामें माहिमभट्टत व्यक्तिविवेक रसगङ्गाधरके स्थानपर वैकल्पिक रूपसे नियत था। कठिन होनेपर भी ग्रन्थविस्तार कम होनेके कारण मैं उसे लिया चाहता था, किन्तु वह ग्रन्थ अप्राप्य (out of stock) था। शास्त्रीजीसे एकदिन इस बातका जिक्र हो गया। उनके पास वह ग्रन्थ था। उनने मेरे कहते ही, बिना किसी शर्तके, वह ग्रन्थ निकालकर मुझे दे दिया। यद्यपि बादमें पता पड़ा कि अप्राप्य होनेके कारण वह ग्रन्थ काशीकी उक्त परीक्षासे ग्रृह्य कर दिया गया है, तथापि वह ग्रन्थ लगभग ४—५ महीने मेरे पास रहा। ऐसे अप्राप्य पुस्तकका मेरे जैसे नवपरिचित व्यक्तिको, सहसा दे देना उनके सत्कार्यानुसरणका एक असामान्य उदाहरण है। वे चाहते थे कि हमारे संप्रदायके लोग यथार्थ चिन्तन करें और इसी लिए उनने बिना किसी आनाकानीके वह पुस्तक मेरे सुपुर्द कर दी।

उसके बाद तो मेरा कई बार बंबई जानेका काम पड़ा। जब गया तब मैं शास्त्रीजीसे चिना मिले न रह सका और शास्त्रीजीने मेरे प्रति अपने प्रेम-भावका सदा एक-सा ही परिचय दिया। जब कभी कोई नवीन ग्रन्थ प्रकाशित होता, मिलते ही, वे मुझे पहले वह देते। उसे देते समय उनके हृदयमें जैसा कुछ आनन्दोत्साह होता उसका वर्णन नहीं किया जा सकता। मैं स्वयं तो उन ग्रन्थोंको दुर्लभ समझकर उस प्रणयोपहारका हृदयसे आदर करता ही, किन्तु वे स्वयं भी उन्हें, अपने हाथों, मुक्त-जैसे व्यक्तिको, जिसके विषयमें उनके हृदयमें यह विचार था कि यह इन्हें दत्तचित्त हो कर पढ़ेगा और समझेगा, कम आनन्द नहीं होता था। वे सद्गुणों और सत्पात्र साम्प्रदायिकों को हृदयसे प्रेम करते थे।

तदनन्तर एक ऐसा समय भी आया जब मुझे श्रीगोकुलाधीश मंदिरके अध्यक्ष गोस्वामी श्री १०८ श्रीमत्पालजी महाराजके आश्रयमें, कुछ समय तक, स्थायी रूपसे बंबई रहना पड़ा। शास्त्रीजीका नियम था कि वे, जब बंबई रहते, प्रतिदिन सार्वकाल सभी साम्प्रदायिक मंदिरोंमें दर्शन करने जाते, इस लिए श्रीगोकुलाधीश मंदिरमें आना भी उनके लिये अनिवार्य ही था। वे आते और दर्शनोंमें विलम्ब होता तो मंदिरमें पेड़ीके सामनेके पाटिया पर बैठ जाते। कभी कभी पेड़ोंमें भी आ बैठते, पर बहुत कम। मुझसे प्रायः प्रतिदिन मिलते और घरकों की तरह कुशल प्रश्न करते। उन्हीं दिनों एक बार रामनवमीके शालाधरका शगडा चला। मेरे पूज्य गुरु (श्रीनन्दकिशोर शास्त्री) जीका और शास्त्रीजीका परस्पर मतभेद था। एक दिन वहीं पाटिया पर शास्त्रीजी और धीरजलालभाई दोनों बैठे थे। मैं भी प्रतिदिनकी तरह शालाधीशके समीप जा बैठा और उक्त विषयकी बातें होने लगीं। धीरजलालभाईने मुझसे कहा कि—आप अपना अभिप्राय इस विषयमें क्यों नहीं प्रकट करते? इसका उत्तर मैं कुछ देना ही चाहता था कि शास्त्रीजी बीचमें ही बोल उठे। कहने लगे—इनका विचार ठीक है। हम लोगोंकी लड़ाईमें इनका तटस्थ रहना ही अच्छा है। मैं इस नीतिको पसंद करता हूं। इससे ये स्वतन्त्र रूपसे अपने विचार स्थिर कर सकेंगे! इस समय इन नवीनोंकी बीचमें डाढ़नेसे इनका विचारस्वातन्त्र्य नष्ट हो जायगा। अब देखना यह है कि यद्यपि शास्त्रीजी स्वयं उस समय एक पक्षके दृढ़ आग्रही थे, तथापि इनके इस विचार स्वातन्त्र्यके पक्षपातकी जान कर कौन साम्प्रदायिक संतुष्ट न होगा? मनुष्यका स्वभाव है कि वह सर्वदा अपने पक्षकी प्रचल करनेके लिए अनेक कूटनीतियां रचता रहता है। हमारे महाराजश्री शास्त्रीजीके पक्षमें थे, और वे चाहते तो, परिणाम चाहे कुछ भी होता, उनके द्वारा मुझे अपनी तरफ लेनेका आग्रह अवश्य करवाते। पर ऐसा न करना उनके हृदयकी उदारता और मतभेदसहिष्णुताका पौतक है।

Nothing pleased Mr. Shastri more than to be able to answer questions relating to the texts, teachings and traditions of his own Vallabha Sampradaya; and I took every opportunity to learn from him whatever I wanted to know. It was then that I really knew how great a scholar he was in certain aspects of Vedanta. It was no wonder that even Dr. Sir Ramkrishna Bhandarkar consulted him occasionally on specific points.

Once I was invited by him for the marriage of his daughter. I was rather late in going and expected the ceremony to have been completed; and I was strengthened in my belief when, upon going upstairs, I found Shastriji in his usual study, seated on the floor and unceremoniously talking with daughter and his future son-in-law. I was about to apologise for being late when he told me, to my surprise, that the ceremony was yet to be. "But the appointed hour is already past".—"True: but Shreeo..... our preceptor who was to perform the ceremony and bless the newly wedded pair, is delayed in coming, and whatever time he comes, that is the most auspicious hour for the marriage!"

In 1925 when I invited Shastriji to help me in organising the post-graduate studies at the Bhandarkar Oriental Research Institute in Poona, he most willingly consented. He lectured on the Suddhadvaita Vedanta, and his enthusiasm in teaching the subject—as many of his students would testify—was boundless. His was a deeply religious mind; simple, obliging and affectionate. By writing and preaching, by precept and by example, he seems to have felt it the mission of his life to spread the solacing gospel of the Bhagavata religion wherever he went. In another age he might have been the Founder of a sect or a church. In our much too sophisticated age he lived his life and passed away recalling to our mind each day the glory that was Hinduism—a glory that one need not despair of resuscitating. If we could have more of Magnalal Shastris amongst us. But alas ! ॥ पुनस्तारणे नन्दनसौख्यस्य साधोः संभवः :

BENARES,

Hindu University.

10th December 1935.

“Shastri as a Friend”.

[By : K. S. Vakli, M. ED., M. R. S. T., F. R. G. S., I. C. S.]

(Retired) Principal,

Maharani Tarabai Teachers College, Kolhapur.

Dear Mr. Shah,

Your letter dated the 30th October. As regards the late Maganlal Shastriji, I had known him since the year 1895. In that year I went to Bombay to appear at the University Matriculation Examination. I had taken Sanskrit as my second language for that examination, and my elder brother, who was then studying law in Bombay and living then in a chawl near Grant Road Station, introduced me to Shastriji who was living in the same chawl and studying for his M. A. Examination and advised me to seek assistance from him in my studies whenever I needed it.

Thus began my contact with him, which grew closer after I entered service in the Government Education Department and became Camp clerk of the Educational Inspector, Northern Division (Gujarat), and had occasions to go to Bombay with the Inspector on annual school inspection tour and set up his Camp office on the Elphinstone High School premises and there meet Shastriji who was then Sanskrit Teacher in that school.

The contact so established deepened into intimate friendship and love after my transfer to Poona as Superintendent of the Office of the Director of Public Instruction and Shastriji's transfer about the same time to Poona as Asstt. Professor of Sanskrit, Deccan College. In Poona, we met often, almost every week, and discussed religious as well as education matters in a frank and open-minded manner from general and popular standpoints. Shastriji during his long stay at the Nana Vaishnav Mandir in Poona, became a veritable institution and attracted a large concourse of Vaishnavas every night to listen to his learned but lucid and simple expositions to them of Shree Sabodhiniji and won the love and admiration of all who thus came within the

orbit of his personal influence and fell under its spell. Even after my transfer from Poona to Gujarat as Educational Inspector N. D. in 1923, my friendship with Shastriji continued. It grew with its growth and strengthened with its strength and was maintained till his sad demise brought it suddenly to an end. I greatly deplore it as involving loss of a revered friend, the like of whom I do not now possess. I do hope and trust that the Vaishnava community will not fail to perpetuate his memory and useful work for the community in a suitable manner.

7th December, 1935.

Yours sincerely,

K. S. Vankil.

My impressions of the Late Prof. M. G. Shastri, M. A

By : P. K. Gode, M. A.

Curator, Bhandarkar O. R. Institute and

Editor, Review of Philosophy and Religion, Poona.

I first came into contact with the late Prof. M. G. Shastri, M. A. of the Deccan College, Poona in 1919 when, I was appointed Curator of the Bhandarkar Oriental Research Institute. He was an intimate friend of the late Prof. N. B. Utgikar, M. A. who was his colleague for a number of years at the same college and who subsequently played a prominent part in the early years of the Institute as the first Editor of the Critical Edition of the Mahabharat and as one of the Secretaries of the First Oriental Conference held at Poona under the auspices of the Bhandarkar Institute.

Prof. Shastri impressed me as a true devotee, of learning ready to co-operate with other scholars in all scholarly matters besides pursuing his own special studies, in the field of Shri Vallabhaacharya's Vedanta, which he had made his own and on which he lectured to the Post-Graduate students at the Institute a few years before his retirement. Though Prof. Shastri is now no more; his stentorian voice which used to be audited to me in my office room at the Institute still haunts me and I miss his

શુદ્ધિ—

શ્રીમદાપ્રબુદ્ધતી મેડક, ભરૂચ-મા દયાકર્તા
સ. શા. નિ. શ્રીમમલાલ શાસ્ત્રીજી.

presence with sad recollection of his religiosity and zest for learning and above all his readiness to impart knowledge to his students for whom he had always a soft corner as I was informed by many of his students during his lifetime as also after his demise.

Prof. Shastri is the editor of a work on Dharma Shastra in the Bombay Sanskrit Series and it is a pity that just when he wanted to devote his leisure to other learned pursuits besides his studies in Vallabh Vedanta he has been snatched away by the cruel hand of death!

By disposition Prof. Shastri was quite affable and there was always a kindly smile on his face whenever we met him. He was always courteous and sincere in all his dealings with others without losing the firmness of his character and his high sense of self-respect.

Reminiscences of the Late Prof. Maganlal G. Shastri.

[By: Manubhai C. Pandya, M. A., B. Sc., LL. B., Solicitor].

By the death of Prof. Maganlal Ganpatram Shastri, not only Gujrat but the whole of India has sustained a deep and irreparable loss. The deceased who was for several years a Professor of Sanskrit in the Deccan College Poona, was a great and distinguished Sanskrit scholar of vast erudition achievements in the domain of Indian philosophy in general and the school of Pushti Marga of which he was a staunch follower in particular. I had the good fortune of learning from the deceased in the year 1927 lessons in Vedanta Philosophy as taught in the school of Pushti Marga started by Shri Vallabhaacharya in Anu Bhashya and several other Philosophical works of the latter. I was deeply impressed by the excellent mode of teaching of Prof. Maganlal in such an abstruse and difficult subject as the Vedant Philosophy of Anu Bhashya which was mastered by him so thoroughly as to create a deep and permanent impression on the minds of all the students who attended his classes regularly. The deceased had

a peculiar mode of imparting lessons in Vedanta viz., by visual diagrams and charts drawn by him on the black board and the same will never be forgotten by his students. Prof. Maganlal had also studied so critically and thoroughly the Subodhini which is one of the monumental works of Shri Vallabhbacharya, the distinguished founder and head of the Pushti Marga school of Philosophy and other works of the school, that he could explain most thoroughly to his students to their satisfaction the abstruse problems of Philosophy by citing from the Subodhini and other works of Vallabhbacharya apt illustrations and anecdotes to bring home to the students the lessons taught by him. Though the deceased was a staunch follower of the Pushti Marga school of philosophical thought, he had also a sound knowledge of the principles of the other schools of Indian Philosophical thought as Sankhya, Yoga, Nyaya, Vaisesika, Purva Mimansa and so on as would be evident to any one who reads his printed Essay "Examination of Shankaracharya's Refutation of the Sankhya system" submitted to the Bombay University as a prize Essay. Further the learned Professor believed in the special efficacy of a comparative mode of study of the Vedanta Philosophy as taught by its several illustrious and eminent teachers who founded various schools of Indian Philosophy as Sri Jagadguru Shaokaracharya (non-dual monism) Sri Ramanujacharya (qualified monism) Sri Vallabhbacharya (pure monism) Sri Nimbarka (dual non-dual monism) Sri Madhva (dualism) and so on. Throughout his lectures, he took pains to explain side by side with the views of Vallabha on Badarayan's Vedanta Sutras as contained in Anu Bhashya, the interpretations of the teachers of other religious schools. Though Prof. Maganlal had naturally a partiality for the doctrines of the Pushti Marga school of Vedanta Philosophy being a staunch follower of that school, yet he was also well versed in all the doctrines of the Shankara school of philosophy which were also mastered by him and ably expounded by him. The learned professor who by nature was rather of a strong temperament, in his ardent zeal of expounding the doctrines of the school of Vallabh, several times passed rather scathing remarks against Jagadguru Sri Shankaracharya one of the oldest founders

of a regular school of Vedanta and as he severely criticized the doctrines of the latter. Yet it must be said to the credit of the learned Professor that he was very sincere and frank-hearted. Being an admirer and follower of the Shankara school of thought, I had occasions to differ from the views of the learned professor, yet I must confess that he was never unkind to me and he always solved my doubts and difficulties in a very cheerful spirit whenever I approached him for guidance: even though I had left his classes. Once I had occasion to differ from the learned Professor in the explanation given by him on the interpretation of Shri Shankara of a certain Vedanta Sutra and I respectfully submitted to him my doubts for solution when the learned professor was so very candid and frank as to admit the correctness of my understanding of the interpretation of Shankara and he specially took pains to write to me a special letter from Poona by return of post elucidating the matter which is reproduced by me here for information of the curious reader.

Poona, 13th January 1927.

Dear Manubhai,

Your favour to hand duly. I shall read the same Adhikarana again for your assurance this Sunday. You are right so far as Apatatah Samya (apparent similarity) between Shankara and Vallabha is concerned but for criticism please see Bhaskara. I call the Samya (similarity) merely Apatatah (apparent) as the divergence between Sankara and Vallabha's conception of Jiva (individual soul) and Paramatman (God) is very great. With Shankara Brahman is undoubtedly an Abhoktri (non-enjoyer) Bhoktritra (enjoyment) being Agatigatika (attributed to that which is without motion) not so with Vallabha. You should not forget with Shankara Mukta Jiva (Released soul) and Paramatman (God) are not different, all differences being Avidyaka (illusory).

Yours sincerely,

M. G. Shastri.

This will give the reader an idea as to what high regard the learned professor had for truth and how much sincerity and frankness were evinced by him for truth. The above incident speaks volumes in favour of the deceased and shows the sterling

qualities of the head and heart possessed by the deceased who valued truth more than dogmatic sectarianism. I had also the good fortune of attending last year the public lecture given in English by the deceased in a well attended public meeting held at the Town Hall under the presidentship of the Hon'ble Sir John Beaumont the Learned Chief Justice of the High Court of Bombay to celebrate the anniversary of Sri Vallabhacharya the founder of the Pushti Marga sect when the learned professor expounded the religious and philosophical doctrines of Sri Vallabhacharya and particularly that of Divine Grace in such a lucid and intelligent manner as to create a deep and permanent impression upon the minds of the audience. Prof. Mangalal was so kind to me that he presented me several philosophical works published by him. I have to acknowledge a deep debt of gratitude that I owe to him for the valuable assistance and inspiration received by me from him in the domain of philosophy and pray for eternal blessedness of the deceased in the divine sweet home of our Lord Shri Krishna who was the most cherished idol of his heart, in sportful union with the latter for all eternity (Nitya Lala)

The Great Defender of the Sampradaya.

[By Harilal Ganpatram Shah, B.A., B.T., S.T.C.,]

Once it was a time when very few people outside the fold of Pushti Marga knew the real worth and the meaning of the Sampradaya and especially the so-called English-educated class of people understood it to be a Sampradaya of the ignorant wherein nothing but pleasure was the ultimate aim. The writer himself has heard many people saying that it was based on narrow principles and was very circumscribed. The fact is quite the reverse. It is the Marga which has for its goal the highest bliss. It is the only Sampradaya which touches of Nishkam—Bhaktimarga and it is the Sampradaya which is best suited to the present needs of time and which has included in its fold the Brahmin and the Pariah alike and even the females and the Shudras.

Leaving aside these things let us see what literature it has produced. The founder Shrimad Vallabhacharya himself was

the great and profound scholar and has written best works propounding his principles of which Anubhashya, Tatavadipinibandh and the Shodashgranthas together with Subodhini are some. His younger son Shrimad Vitthaleshvar Prabhu Charan was also a great scholar of Sanskrit and has written many books on the principles preached by his revered father. This is perhaps the only Sampradaya, wherein are born so many scholars, students and writers of the principles of the Sampradaya for the last four hundred fifty years *in one and the same family* of Shrimad Vallabhaacharya. Goswami Shri Purshottamlalji alone wrote the Sampradaya literature comprising nine lacs of verses.

Thus we see that the Pushti Sampradaya has got a very wide literature but it was not published and no body cared to do it. It was the late Shastriji Maganlalbhai who at this time came forward with his batch of friends like the late Mr. Toliwala and others and made Herculean efforts to get the whole literature published. He was the first man—and that too with Western education,—who showed and proved to the world that Pushti Marga,—Nishkam Bhakti Marga had a very wide and great range of literature and was founded on very broad and sound principles. It was he who daringly proved to the world at large that if people had no time to read and eyes to see the literature of the Sampradaya it was not the fault of the Sampradaya but their own. Shastriji always worked for the uplift of the Sampradaya with body, mind and wealth too. He lived his life only for it. Take away the Sampradaya activities from his life and there remains nothing behind. In his words and deeds, one saw nothing but the practice of the bare principles of the Pushti Marga. He dazzled the educated with his lectures and writings and thus the people knew the worth of Sampradaya.

For all his services to, and sacrifices for the Sampradaya, all the followers of Vallabhi Sampradaya are deeply indebted to the late Shastriji and the gap created by his sad and untimely demise will never be filled up.

May his soul rest in eternal bliss in Golok, the abode of Rasvihari Shree Krishna Chandra!

“An Appreciation of Magnalal S'astri.”

[By Sheth Harilal Jethalal, M A]

The scribe of the present article is one who could have the privilege but no fortune to see or hear the departed S'astri—the dear and great of Shree Vallabha who dedicated his entire life-time to the sacred as well as noble cause of Vallabha Faith. It is no unfounded contention to observe that the literary history of the past fifty years of Vallabh Sampradaya may appropriately claim the credit of “the Age of S'astri Magnalal.” Yet, if one is reminded of the like and parallel services of the late Sjt Tehvala it may seem more just to sufficiently revere both of our sparkling stars to name it “the S'astri-Tehvala Age” in the annals of our Sampradaya. Doubtless it needs admission on anyone's part who takes to the writing either of the history of Vallabha lineage or Vallabha-religion that such history remains yet to be written and investigated. Nevertheless, he who undertakes an appreciatory review of the S'astri's life as a whole, even though from a detached point of views has justification or the basis enough for calling the history of the last fifty years as “the S'astri-Tehvala Age.” The mere reference to the publication of voluminous literature by them, together with their unswerving attempts to conclusively demonstrate to the general public and also the scholars, what in fact Vallabha Sampradaya is as revealed in its texts, are grounds sufficient for the above contention.

To-day Vaishnava hearts lament that their star is physically lost to their eyes and can be seen no more. A Religion which views the universe as an outward form of Brahman, and all created beings, human or non-human as divine fragments, sees no need of mourning. This is strictly known as the doctrine of Brahmavada. We may not bewail over the S'astri, for he is now in company with the sporting Lord Krishna. He is not dead but ever alive. There is no death, no life for him. As Gita truly sings, he has cast off the old garment, never to put on a new one. The S'astri enjoys the Vraj and not the dry unity with

God as Shree Dayarambhai would have put it—a fruit decidedly higher than that accruing to a strict follower of Vedic injunctions. So, S'astri's departure is a matter, not of sorrow, but of spiritual or divine joy. Still the heart overflows with emotions; tears are a natural outcome to relieve the burdened heart. Piteous cry is instinctive to man. And if Vaishnavas lament the loss of S'astri, such a lament has place in the economy of human instinct. Reason or intellect being built on instinct, has to bow down to mother-source. Spontaneous waiting of human heart for the love it bore for some one, cannot be inconsistent with the spirit of even this religion. On the one side, we have divine joy, which S'astri attained, on the other, the hearts bewail which is naturally human. The poet says, "Our sweetest songs are those that tell of saddest thought".

Thus, when there is sweetness in sad thought, we are encouraged to seek a seed of hope in such a worldly wailing. Certainly, as there cannot be many Shakespeares, nor numerous Kalidases; so too we shall not have many S'astris. Still the monumental services he rendered to Vallabha literature,—founded on Vedas, a glory to him and God, are rightly starting-points to all aspirants and especially the educated who earnestly wish to take up the cause of this religion to which S'astri belonged. If my memory fail not, S'astri himself said in one of his lectures last year in Bombay while Vallabhaacharya's birth-day was being celebrated, that he and the late Telivala had done the preliminary or groundwork. And the construction that requires to be raised in future on the foundations laid by them must be by those only who have studied the Sampradayic literature if not with a sympathetic attitude atleast as neutrals. I think the learned will agree, that the work now or in future essentially lies in writing the publication of our literature in essay-form. There is necessity of such work not only in Gujarati but in English for the educated youth disillusioned by western form of learning. What is to be done is to draw upon the sources left us by S'astri and Telivala. Prof. Jethalal's Life of Shree Krishna (સ્ત્રીય શ્રીકૃષ્ણ) is a model work no one will deny.

The life which the great S'astri lived is the ideal life both to the educated and uneducated Vaishnavas. By 'educated' here I mean, those who have learnt or learn English whatever the course they might have taken up. S'astri himself had the M A degree and was the professor of Sanskrit in the Deccan College for several years past. As a scholar of the Sampradayaic literature, he was the first rate scholar. His scholarship in Sanskrit was of the same type. He can be compared to Lakshmana Dravid S'astri and Bharat Martanda Pandit Gattulaljee. His knowledge of the comparative philosophies was very deep. As remarked above, he had no rival at the present as the exponent of Vallabh system of philosophy. His powers both of speech and pen were fitting mark to his distinguished learning and scholarship. They say S'astri had a childlike simplicity of language and address while lecturing before the general body of Vaishnavas. But if one happens to look to his "શુદ્ધાદિત સુવેદિન્યુવાદ" he finds the language even more difficult than true Sanskrit-reading. He is reported to have said, as his life was approaching the wintry days, that he could not think but Sanskrit. Some have asked why did not S'astri write in simple Gujarati language, all or some of his works, as could have been intelligible to the generality of readers? But it is a foolish fondness to expect such great men of learning at high levels to condescend to bottom. It is not that they deprecated such an expectation, but it is next to impossible for them, this weakness or if permissible the strength being inherent in men of far-fetched scholarship. It is for us to transmute the beauty and spirit latent in their language.

It is S'astri's private life which is most interesting, attractive and an object of praise. Funny as it would indeed appear, it is none the less true in the words of Kumandas that S'astri was a complete son to his father. This is because, he offered NamaSeva (Literary works) and performed S'vayampra Seva as well. He had devoted in fact all his learning, wealth and life to Shree Krishna who is the End and Object of all pursuits. The most notable feature in his life was the unflinching devotion to Shree Vallabhacharya. Those who know his life intimately, tell us how ready he was to do anything and everything in the name of Shree

Vallabh. He was another Dayarambhai who declared ' એવથે ગુણવત વ્રજ નદિ સ્વામી બીજે.' And this he is said to have literally carried out in his life. His respect for the Vallabh-Kula was high and in keeping with his deep learning. To all of us, his life is a guiding symbol of an illustrious career he lived. And besides all doubts it testifies the obvious truth, now commonly ignored that the welfare and beneficence of the individual, mankind, and religion lies in leading a worthy life, consistent with the spirit of one's own religion and not in indulging individual or otherwise censured hatred etc. or propagating this or that theory which supports individual grudge. This is a lesson which is sadly to be taken or sent home by the present generation from the life of our beloved and great S'astri.

In this article, I have not dwelt upon S'astri's proficiency and unrivalled mastery over Anubhashya in recent times, nor over his various other publications. I have conveniently avoided the task.

It appears that there is no special need to appeal to the Vaishnava Committee now. Everyone should feel his duty he has doubtless to pay to the glorious S'astri. Vaishnava Committee must raise some monument to the memory of their S'astri. The position of the Vallabh Sampradaya as it stands to-day after a chequered history of the last fifty years is largely due to the efforts of our departed S'astri. It will be a fitting memorial to the glory of his, who has left behind a permanent foundation upon which to build.

Bow to the divine Magnalal, as it is to the Acharya as to The Lord Krishna.

દીલસો છતાં સંદેશાઓ, તાર. હરવો તથા પત્રો.

'Extremely regret Shastri's Golokwas Loss to Sampradaya irreparable"
—His Holiness Shri Gokulnathji Maharaj.

"Greatly shocked at the sudden demise of Great Scholar of Shuddadwaita Philosophy, Maganlal Shastri Sampradaya sustains irreparable loss Condolence to the bereaved family"

—Goswami Shri Brajratnalaji.

"Extremely sorry for Shastri's death May God bless his soul"
—Shri Damodarlalji.

"Extremely sorry of Maganlal Shastri's death."

—Goswami Shri Anrudhlaji.

'Extremely sorry Sampradaya lost his valuable Sova"

—Goswami Shri Govindrayji Bava.

"શાસ્ત્રીજીકે હરિશરણમેં પહુંંચેને સમાચાર પઢકર ચિત્તમેં અતિ દુઃખ મયો હૈ ॥ શાસ્ત્રીજી હમોરે માર્ગ કે આદિતીય વિદ્વાન્ એવ પરમ ભગવદીય થે અનેકે દ્વારા જો વૈષ્ણવ જનતા કો સ્વમાર્ગીય પુસ્તક પ્રકાશનરૂપ લાભ હુઆ હૈ વહ સુવર્ણાક્ષરોં મેં લેખન ચોગ્ય હૈ ॥

—ગોસ્વામીશ્રી મુરલીધરદાસજી

"Deeply deplore sad demise Maganlalbhai irreparable loss to Sampradaya"

—Shri Ranchhoddas Vrindavandas Patwari, D A LL B

"Shastri's demise much regretted tender consolations for bereaved"

—Shastri Badrinath, BARODA

અન્ય સંસ્થાઓ.

"We are very sorry to hear about the death of Prof M. G Shastri, who had been a member of the Society for a number of years"

—Royal Asiatic Society, BOMBAY

"That this meeting of the Executive Board places on record their sense of grief at the sad demise of Prof M G Shastri a life-member and once a post-graduate teacher of the Institute"
16th September 1935

—Bhandarkar Oriental Research Institute, POONA

(આ મેમ્બરી કાર્યાવાહક મહાએ તા ૩૧ મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૫ ને રાજ નીચેનો દાવ પચા. કર્યો હતો)

“ અમારી અદિની સમાજના લાઈફ મેમ્બર અને આપના મુરખી શ્રીયુત મગનલાલ શાસ્ત્રીજીનું એકાએક અવસાન યાદ જવાથી સમાજને બહુ દીલગીરી થતી છે. સ્વર્ગરેયના અદિના નિવાસ વખતે તેમની સમાજને બહુજ મદદ હતી. ”

27-7-1935.

—*Shri Poona Gujarati Bandhu Samaj, POONA.*

“It is not possible for me to express my feelings of sorrow and desolation. It is a loss, which I believe, I share with the whole Vaishnava world. His services to the Vaishnavas are of an undying nature and so long as Shuddadvait philosophy and Pushtimarga have any votaries his name will always be cherished with the most grateful and sacred feelings.....He had a personality like of which we can hardly hope to come across again within any definite time ”.

—*Diwan Bahadur Motilal Lallubhai Parekh,*

M. A. LL. B., DEVGADH BARIA.

“He has died full of honours and only those who are blessed by God Shrinathji get such happy and painless ending. His death has created a void in the Sampradaya which will not be easily filled ”.

—*Ramakant Malviya, B. A. LL. B.*

“.....In his passing away we have lost a great and learned soul whose place it will be difficult to fill. But such is the way of the world and we have to submit to His will with resignation ”.

—*Rao Bahadur Govindbhai Hathibhai Desai,*

24-7-35.

B. A. LL. B.,

“.....Prof. Shastri was known as a great religious teacher. Pushti Sampradaya has lost in him a sound pillar ”.

—*Chunilal L. Malvi, LL. B., Late Assistant Judge & Addl. Sessions Judge, -AHMEDABAD.*

“He was sociable and very pious. His mode of living was simple. Though learned he had no pride and his whole life was purity incarnate ”.

—*Prof. G. S. Dixit, M. A. Deccan College, POONA.*

“I was very much grieved to hear of the sad and rather premature death of my friend, Prof. Maganlal Shastri. He was a noble soul and ever obliging.

—*Prof. R. G. Bhandarkar, M. A. ANDHREI, BOMBAY.*

“In him Gujarat has lost a sound scholar and the Vaishnavas an able exponent of Vaishnavite Principles of Philosophy ”.

29-7-35.

—*B. J. Akkard, B. A. S. T. C., SURAT.*

"His death is a loss to Vaishnava Sampradaya of which he was a great pillar "

—*Bhagwandas N. Merchant, B A ,
Principal, Gokuldas T. High School, BOMBAY*

"In our small group of friends, he meant to us a type of pious and earnest workers for the proper understanding of the cult he loved as his very life. He leaves a void that cannot be filled up "

—*Nanubhai K. Majmundar, I A LL B, BARODA.*

'He was a real વૈષ્ણવ and his going to વૈદ્ય is an irretrievable loss to the વૃદ્ધિમયમય as a whole "

—*Goculdas M. Shah, B A I L B*

Late Principal, Male Training College, BARODA.

'..... Indeed it is a great loss to your family, to scholarship and to Vaishnavism all over the Presidency. Such men are now very rare to find straightforward sincere and loving "

—*Prof A K Trivedi, M A, I L B BARODA*

"The sad news of the sudden death of the revered Shastriji, may his soul rest in peace, came to me as bolt from the blue. This is an irreplaceable loss to all of us ..... . But God's ways are mysterious. Whom he loves die young and who can say Shastriji was not young in his spirits and ambitions. Alas! the great and good schemes of translating and publishing the best part of ગ્રંથસંગ્રહો were not realised. The Gujarati literature has remained without a great contribution and the Sampradaya without its noetrir '

—*Prof B D Varma, M A ,*

M O L, Ferguson College Poona.

'By the death of Mr Shastri, Gujarat lost one of her noble sons, and Sanskrit scholarship is poorer to day in the absence of a distinguished and erudite scholar "

—*Rajya Ratna Dr B Bhattacharya, M A Ph D ,
Director, Oriental Institute, BARODA*

'In him the વજ્રવ્યવસ્થા scholarship has been irreparably lost "

31-S-35

—*Dr N. G. Sardesai, L M & S Poona.*

'In him Sanskrit learning has lost a veteran scholar. The loss to Suddhadwaita Sampradaya is simply irreparable. It is difficult to find a man who like him had imbibed the spirit of both the old and the new learning "

Prof. A B Gajendragadkar, M A , BOMBAY.

શાસ્ત્રી મગ્નલાલ ગણપતિરામને અંજલિ.

(લેખક:—પ્રા. શ્રી. બળવંતરાય ક. ઠાકર, M. A.)

ઈ. ૧૯૧૪ ના જાનેવારીથી હું પૂણી ડેકન કોલેજમાં નીપાયો. તે પછી થોડા વખતમાં શ્રી મગ્નલાલ શાસ્ત્રીની મુળાઈની સરકારી હાઈસ્કૂલમાંથી ત્યાં બહલી થયેલી, એટલે એ ભાઈએ ડેકન કોલેજમાં પણ સુક્યો તે ક્ષણથી અમારી ઓળખાણ જન્મી, અને તેમાંથી જોતજોતામાં ગાદ નિર્ભળ સ્નેહ અને અન્યોત્તર અંધુલાવ અને ભાઈચારો જન્મી ગયો. ડેકન કોલેજના અધ્યાપક વર્ગમાં તે સમયે ગુજરાતી અને એ જ, અને જાને ભરૂઆ, અને આજન્ય વિદ્યાર્થી, એવને કૌટુંબિક સાંસારિક આદિ માયા ઉપાધિ સાધારણ, દુન્યવી પ્રતિષ્ઠા ઉન્નતિ આદિ વિષે એય બેઠરકાર, ધનવાન થવાની કળાઓમાં એય પછાત, ભાઈબંધ દોસ્ત મેહમાનાદિનાં વળગણે એવાં જ, વળી ઉમરમાં ય ઝાઝો ફેર નહીં.

શ્રી મગ્નલાલ તો દુનિયાદારીની સામાન્ય બાળતોમાં પણ છેક આખર લગી નિર્દોષ અનુભવવિહીન અતિવિદ્યાસુ બાલક જેવા, એટલે પ્રસંગે પ્રસંગે એમને સલાહની જરૂર પડતી. અને આ પ્રદેશમાં એમની બે વિશિષ્ટતાઓ લાક્ષણિક હતી. શું કોનાથી ગુપ્ત રાખવું ઉચિત, એવી એવી ગમ એમને કદાપિ આવેલી નહીં. પાંચ સાતની સલાહ લેતા. અમુક સલાહ આપનારનો તેમાં કશો સ્વાર્થ કે બીજો હેતુ પણ હોય, એવા સ્પેષ એમને કદાપિ નડતા નહીં. કહેણે શી સલાહ આપી છે તે એમને સ્પષ્ટ યાદ રહેતું પણ નહીં. જે ગણ જણની સલાહનું ખીચકું જે કંઈ છેલી ઘડીએ થવા પામે તે સુજળ ડગલું ભરી દેતા. એટલે એમને ઈષ્ટપ્રાપ્તિ જવલ્લે જ થતી. લાભ યાય ત્યારે પણ સો ટકા હક્કમાંથી પિસ્તાળીયા પચાશેક જેટલું આવી મળે, તો તે એમનાં નસીબ દિ'વા એમના કપરીઓની ન્યાયશુદ્ધિનું જ પરિણામ ગણવું પડે, એવા અનુભવ એમને ફરી ફરીને થતા. અને એમની બીજી વિશિષ્ટતા આ કે જે કંઈ બનતું તેને અંગે એમના સ્વસ્થ બિલોરી દિલમાં કોઈને વિષે પણ કાંઈ લાગતો નહીં. એપની ખાનપાનાદિમાં વૈષ્ણવતા એમનો પહેરવેશ અને સ્ફેરાગ્રહોરો એમનું અંગ્રેજી આદિ કેવળ બાહ્ય અને નજીવી બાળતોને અધટિત મહત્ત્વની ગણનારો એપનો એક અંગ્રેજ કાપરી એપની વિરુદ્ધ હતો, તે આખી દુનિયા જાણતી; પરંતુ લલાલોળા શાસ્ત્રીએ તો બધો વખત તેને પણ પોતાને ન્યાય અપાવવાને મથતો સત્તજન જ પાનેડો.

શુદ્ધદેવ દિલસૂરી અને સાહિત્યસાક્ષિમાં એમના જેવો નિષ્ણાત મેં બીજો એક પણ દીઠો નથી. સ્મૃતિઓનું એમનું જ્ઞાન વિશાળ અને સંગ્રહીત હતું, અને એ શાસ્ત્રપાં અન્યોન્યવિરોધી; અને પરસ્પરવિદ્વાતક શાસનોમાંથી પણ એક-વાક્યતા તારવવાની એમની ઝીણવટ અસાધારણ હતી. આ એમની યોગ્યતા એક

તો એમના પદ્મ શિષ્યો બંધુતા અને બીજા બંધુતા ન્યાયમૂર્તિ લલ્લુભાઈ આશાસન શાહ. એ વ્યુત્પન્ન ધારાશાસ્ત્રીએ હિંદુ લો (Law) માં પારંગત થવાને વર્ષો લગી શાસ્ત્રીજીને પોતાના ગુરુ લેખે રાખેલા અને તમામ સ્મૃતિઓ સલાખ્ય એ ગુરુની સાથે એમણે ફરી ફરીને ખૂબ ઝીણવટથી છણેલી. હિંદુ લોમાં શ્રી લલ્લુભાઈ સાહેબ હાલના યુગને અનુકૂલ જે કંઈ સુધારાઓ દાખલ કરી શક્યા અને ધારાશાસ્ત્રીઓ અને કાયદા ફિલસૂફીની આલમમાં નામના રળી શક્યા, તેની પાછળ આ પ્રમાણે શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રીની સંગીન વિશાળ વિદ્વત્તા હતી.

યુરોપીય શોધખોળ માટે શાસ્ત્રીજીને પક્ષપાત હતો નહીં. એ આખું મંથન એમને તો ઉપરછલું અને પાણીબહોળું જેવું લાગતું. કોઈ પણ શાસ્ત્ર કે દર્શનનું સંગોપાંગ પરિશીલન મળે નહીં; અને આખા સંસ્કૃત વાક્યમયને કહોળવું, મગજમાં અને મેજ ઉપર પ્રાચીન ગ્રંથો અને રોમ અને એન્ગ્રોસોલોજીનાં વધારે પ્રાચીન કે છેક જંગલી-વળી અસ્કુટ અને એવી સરખી સાખીતીવાળાં જ શાસનો અને વિધાનોને રાખવાં; અને એકેતું તલસ્પર્શી જ્ઞાન નહીં એવી બે ચાર અત્યંત જિનન દેશકાળ પરિસ્થિતિવાળી વસ્તુઓ વચ્ચે તુલનાઓ ખેંચતાણ કરી કરીને કયો કરવી, કયાં જ કરવી; માનવબલતિના ઇતિહાસનાં રહસ્ય અને તેની ભાવિ પ્રગતિની આવીઓ આ વિચિત્ર આડંબરી અને અશાસ્ત્રીય માર્ગે મળશે જ એવી શ્રદ્ધામાં વર્ષોને વર્ષો મંડ્યા રહેવું; લાંબાં લાંબાં પીંજણો લખ્યે જવાં, અને એક બીજાનાં પીંજણોનાં ખંડનખંડનની મહાકુસ્તીઓની ધૂળ ઉરાડ્યા કરવી:-પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ એટલે કેવળ આ, એવો એમનો ગ્રહ બંધાઈ ગયેલો, અને એ કમુચે શાસ્ત્રીજી જેવા વિદ્વાનને નાજ રહે. જૂની પરંપરાની સંગીન ઉડી અને વિશાળ વિદ્વત્તાવાળા શાસ્ત્રીઓ આ “ નવી શોધનપદ્ધતિ ” અપનાવે, તો કશોય શુકવાર થાય, એમ એમને કદાપિ ભાસેલું નહોં. એમને આવા “ નવીનો ” જૂનવાણી અને માત્ર ગોખેલું રચ્યા કરતા પોપટિયા પડિત ગણુતા, તેની પોતાને પરવા પણ હતી નહીં. અને ઓરિયેંટલ કોન્ગ્રેસ આદિ સમારોહો અને મેળાવડામાં હાજરી આપતા જ, તો તે પોતાના જેવા કોઈ કોઈ અગ્રાધ પાંડિત્યવાળા શાસ્ત્રીને નમસ્કાર કરવાને તથા તેવા અધિકારીની આગળ પોતાની કાંઈક શંકા કે ગૂંચ શિષ્ય ભાવે રચુ કરવાને, અથવા તો એ મેળાવડામાંની પડિતોની શાખા આગળ કવચિત્ત સંસ્કૃતમાં લખેલી ચર્ચા વાંચી સંભળાવવાને, કે બીજા કોઈ શાસ્ત્રીએ ઉપાડેલી એવી ચર્ચામાં તત્કાળ મોંઝેથી સંસ્કૃતમાં પોતાનું ‘લુહ’ મંતવ્ય સપ્રમાણ અને સભ્ય મધુર વાણીમાં બહેર કરવાને.

પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિના વિદ્વાનોમાંય કોઈ કોઈ સંગીન જ્ઞાન ઉડી વ્યાપક પર્યે-પણાવાળા છે ખરા; દરેક મોટા લેખકના સમયનો નિર્ણય આવશ્યક છે; તેના સિદ્ધાન્તો અને તેના વિચારમિનારનું હાદ તેના અંધમાત્રની પ્રેરણ નથી

ઉકળતું, સાથે સાથે તેના ઇતિહાસ સમયપરિસ્થિતિ આદિની માહિતીને ભેળવતાં એ બધા ઉપર અણુધાર્યો અને શબ્દદેહમાંના આત્મકિરણોનો પણ પ્રકાશ મળી જાય છે: દાખલા તરીકે, પ્લોટાઈનસ કે ઓગસ્ટાઈન, એકવાઈનાસ કે દેકાર્ટ, સ્પાઈનોઝા કે કોસ્ત, મેકિયાવેલ કે માર્ક્સ, દાંતે ગ્યઅથ મિલ્ટન કાન્ટ કે નીચેશનાં ન્હાનાંમોટાં મનતબ્બ આપણે એ પ્રત્યેકની ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિના જ્ઞાનબળે જ પૂરેપૂરાં ઉઠેલી શકિયે છિયે: દુઃકામાં, નૈયાયિક પર્યેષક વા મીમાંસક પદ્ધતિઓ કરતાં આ પાશ્ચાત્ય ઐતિહાસિક પદ્ધતિ વધારે સમર્થ અને પૂરેપૂરી પ્રતીતિ ઉપજાવી શકે એવી છે:—વગેરે વગેરે પશ્ચવાદ હું શરૂવાતમાં કંઈક આગ્રહથી શાસ્ત્રીજી આગળ માંડતો. પરંતુ થોડા પરિચયમાં જ મ્હારી સમજમાં આવી ગયું કે શાસ્ત્રીજીનું માનસ આવા વિષયોમાં પાકો ઘડો બની ગયેલું છે, મ્હારા પશ્ચવાદથી એમના હૃદયને ત્રાસ થાય છે, એમની બુદ્ધિ ઉપર તલ માત્ર અસર નથી થતી, એટલે મેં પણ—એમની મૈત્રી મ્હને પ્રિય વસ્તુ હોવાથી—એ વાત અને એ આખો પ્રશ્ન એમની આગળ ન જ છેડવાની ગાંઠ વાળી દીધી.

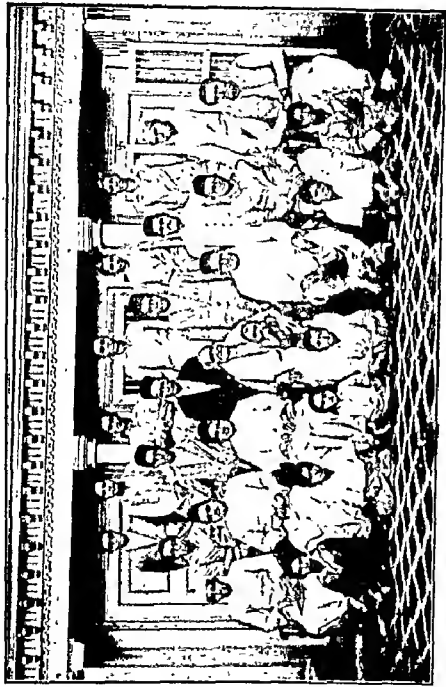
શાસ્ત્રીજી ઉદ્યોગી પણ સારી પેઠે હતા. સ્વાધ્યાય અને શિક્ષણ ઉપરાંત જાતે ગુજરાતી લખતા પણ ઘણું બધું. પરંતુ એમનું ગુજરાતી એટલે સંસ્કૃતનું માત્ર પ્રત્યયાન્તર. આ શૈલીના અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉત્પાદક મન:સુખરામ સૂર્યરામ જેવા એક અર્ધદેહને ગણવામાં આવે છે એ તો એ વગવસીલાવાળા મોટા માણસના આગ્રિતો અને વખાણનારાઓએ તેની પ્રીતિ ફેલાવવાને. જિલ્લો કચ્છો કેવળ ભ્રમ છે. અને એ ખોટી વાત માથી લેજે છપાઈ જવા પામી છે, તે દાખલો બતાવી આપે છે કે આગ્રહી માણસો ફરી ફરીને અમુક કદા કરે, એટલે કેટલેક કાળે તેને લોહો સ્થાપિત સત્ય લેજે સ્વીકારી પણ લે છે. એ શૈલીનો ઉત્પાદક આપણો શ્રદ્ધાલુ શાસ્ત્રી વર્ગ જ ગણવાને પાત્ર છે. સ્મૃતિત્રયો અને શાસ્ત્રોને પણ ઈશ્વરપ્રણીત જેવાં શ્રદ્ધેય માનતો આ આપણો વિદ્વદર્શ અભિધા લક્ષણુ વ્યંજના અને તે ઉપરાંત પદાર્થોના યોગાનુયોગે સૂચના, એમ વાગ્યાપારની આરે શક્તિઓ વડે મૂળના શબ્દશબ્દ પદેપદમાંથી જે કોઈ અર્થ કોઈ પણ બુદ્ધિને બેસે, તે આખો અર્થભર મૂલના જેટલો અને મૂલ પ્રમાણે જ ભાષાન્તરમાં પ્રતિબિંબિત થયો જોઈએ, આખું ભાષાન્તર તેજ ભાષાન્તર, ખીન્નું વૃથા, એવા આગ્રહને પેદી દર પેદી વળગેલો જ રહ્યો હતો. સામળ પ્રેમાનંદ અને અખાની કોઈ કોઈ ચંક્તિમાં શાસ્ત્રી વર્ગનો પોરાણિકો માણજોતો બગતો આદિ સામે વિરોધ ચોકજોઝાંજો છપાઈ રહેતો જોઈયે છિયે, તે ઉપરથી અમુકના જીવનમાં ખાસ વાદવાદી કે અધડાનો પ્રસંગ કદ્યવાની કશી જ જરૂર નથી. શાસ્ત્રીઓ શાસ્ત્રીઓ હોવાથી તમામ જીવનના પ્રાકૃતીકરણો અને સુગમ સરળતાને લોભે મૂલના આવશ્યક અંગોપાંગના “ખૂન” નો વિરોધ

સદા સર્વદા કરવાના જ. આવા માનસમાંથી પ્રત્યયાન્તરની શૈલી જ ઉદ્ભવે, જે કે તેનો ઉપયોગ પંથુ શાસ્ત્રીઓ તો કમને જ કરવાના. ભુદી ભાષાના વાહન દ્વારા પણ એ પરિતો તો તદ્વરૂપતા જ વાંછે. અને આ રહારા કથન વિષે શંકા રહે એમ કુદરતી માનીને અહીં એના સમર્થન માટે અપ્રસ્તુત લાગે એવા બે બાણીતા અર્વાચીન દાખલા પણ ઉમેરવા રબ્બ લઉં છું. પ્રથમ ભુવો ગદુલાલનો શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો શુજરાતી અનુવાદ. બીજા દાખલા લેખે ભુવો મહિશંકર રતનજી લઈ જેવી અત્યંત લિન્ન, ઉછેરવાળી વ્યક્તિએ રચેલા-તથાપિ આજ પ્રત્યયાન્તર શૈલીના નમૂના જેવા-બાઈબલ દાન્તે આદિના કેટલાક ભાગનાં ભાષાન્તર. એવાં પ્રત્યયાન્તરોમાં વળી વિશેષ મુશ્કેલીઓ પણ નડે છે. અંગ્રેજી બાઈબલ કે દાન્તેનું અંગ્રેજી ભાષાન્તર પોતે મૂળ નથી તરજુમો જ છે; હીબ્રુનો, ગ્રીકનો, અંધવા તો ઇટાલિયનનો. પ્રત્યયાન્તર કરવું તો તે મૂલ્યું જ કરવું ઘટે, તેના કોઈ તરજુમાનું નહીં. તથાપિ મહિશંકર લઈ “the Word made flesh” જેવા અંગ્રેજી શબ્દ શુદ્ધને પણ ઇશ્વરપ્રોક્ત ગણી તેનું જ પ્રત્યયાન્તર કરે છે. શાસ્ત્રીજી મગનલાલની ભાષાન્તર શૈલી આવી પ્રત્યયાન્તર શૈલી જ હતી, જે તેઓ ગદુલાલ કે મનં-સુખરામ કનેથી શીખ્યા એમ સુદલ હતું નહીં. મૂલથી ઓછામાં ઓછી લિન્ન રૂપતા જ શાસ્ત્રી વર્ગ તો વાંછે. અને આવાં પ્રત્યયાન્તરો માત્ર દેખાવે શુજરાતી, બાતે શુજરાતી જ નહીં; એટલે મૂલ ભાષાથી અજ્ઞાન વાચકોને એવાં સરખાં જ ખપ લાગે, એજ વક્તવ્ય છે.

. . જે ખાતામાં શાસ્ત્રીજીએ નોકરી કરી તે ખાતાએ એમને ન્યાય આપ્યો નહીં, તથાપિ એ સંતોષી અને વિરક્ત અથવા સ્વાધ્યાયાસક્ત જીવને એવું કશું ય દુઃખ લાંબા વખત લગી પીડી શકતું નહીં. એવા કોઈ જનાવ પછી પાંચ પંદર દિવસમાં જ પોતે પોતાના પ્રિય ઉદ્યોગોમાં લાગી જતા.

એમની સુસંગતિ લાવુક અને શ્રદ્ધાળુ વૈષ્ણવો નિત્ય શોધતા. એવા લગભગ અલગ લોકને રુચે એવાં કથા વાતો વાચનાદિનો કેમ પણ શાસ્ત્રીજી પોતાની દિનચર્યામાં રાખતા. એમને પોતાને તો પોતાનાં પ્રિય પુસ્તકોમાંથી સોખત અને પ્રોત્સાહન આનંદ અને શાંતિ મળી રહેતાં.

એમના શિષ્યમિત્ર અને મુરબી શ્રી લલ્લુભાઈ આશાસમ શાહના તેમ શાસ્ત્રીજીના ચારિત્રમાં અને સાદાંત જીવનવ્યવહારમાં કેટલાંક તત્ત્વ એવાં હતાં, એવી મહમતા અને અધર્મભીરતા હતી, એવી સરલતા અને નિર્મલતા હતી, એવી ઋણુતા અને સાર્વિકતા હતી, એવી નિઃસ્વાર્થતા અને વિનમ્રતા હતી, એવી કર્ત્તવ્યનિષ્ઠા અને તપોમયતા હતી, એવી સાદાઈ અને શાંતિ હતી, કે સામાન્ય વાણી તે કથાને ન્યાય આપી જ શકે નહીં. બેશક લલ્લુભાઈ સાહેબની પદવી જિંદગી હતી, એમનું કાર્યક્ષેત્ર ધણું વિશાળ હતું, એમની ઉદારતા, એમનો

સદગત શાસ્ત્રીજીનો છેલ્લો દિવસ, દોહિત્રને લઈને વિશાળ કુટુંબ કચીલા સાથે બેઠા છે.

ગુહાકૃતિ—

સદગન રાત્રીએના ધર્મપાત્રી ગોવિંદચંદ્ર

શ્રીકમલા બાહેન

(પેતાનાં હૃદયે બે પુત્રીઓ સાથે, તથા બાળકને ગાંઠના લાઠ બેસતા દેખાય છે)

સમભાવ, મોટી મોટી સંસ્થાઓને લુટી લુટી પ્રકૃતિનાં માણસોના રાગદ્વેષાદિમાંથી રક્ષીને લક્ષ્યગામી રાખવાની એમની શક્તિ, વગેરે એમની પદવીના પણ વિરલા મહાપુરુષને યશસ્વી બનાવ્યા વગર ના રહે એવાં અસાધારણ હતાં. આવા મોટા ગુણો ખીલે એવા સંભોગો શાસ્ત્રી મળ્નલાલને મળેલા જ નહોતા. તથાપિ લલ્લુ-લાઈ અને શાસ્ત્રીજીની મૈત્રી માત્ર આકસ્મિક નહોતી. બંને એક જ જાતના ખમીરથી એક બીજાથી આકર્ષાઈને સાથી બનેલા સજ્જન હતા. આવા માણસો પાકતા અત્યંત ઘટ્ટી ગયા છે, એટલી આપણી ગુજરાતી પ્રજામાં આર્યતાની ઓર્ટજ પ્રવર્તતી લાગે છે.*

સ્વ. મમ્નલાલ શાસ્ત્રી—‘સાક્ષરજીવન’નો પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાન્ત.

(લેખક: શ્રી. હિંમતલાલ ગણેશભાઈ અંગરીઆ M. A.)

સ્વ. શાસ્ત્રીજીની સાથે સ્નેહસંબંધ લાંબા વખતથી હોવા છતાં, તેમના નિકટ પરિચયમાં આવવાના સંભોગો મળેલાં નહોતા. તેા પણ પાંત્રીસેક વર્ષની ગુરૂત દરમીયાન તેમના જીવનને-બહાર જીવનને-જોવાના પ્રસંગો પરથી, સ્વ. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી જેને સાક્ષર જીવન કહે છે તેવું તેમનું. જીવન હતું એમ હમેશાં જ લાગ્યા કરતું. હાલના સ્પર્ધાના અને સ્વમાનના વિશ્રદ્ધમાં પોતાની શક્તિનો સારો ભાગ રોકી દેનારા વિદ્વાનોને ‘સાક્ષર જીવન’ માટે ભાગ્યેજ મોહ રહે છે. પોતાની પ્રવૃત્તિ જગત કેમ બાણે, પોતાની મહત્તા લોકો કેમ સ્વીકારે, નોકરી કે ધંધાના જીવનમાં આગળ ને આગળ કેમ અવાય એ વિચારોમાં અને તે વિચારોનાં ફળ મેળવવાની પ્રવૃત્તિમાં આપણા પરિતો અને વિદ્વાનોનો એટલો બધો સમય જાય છે કે પ્રવાહથી પર જાની, તટ ઉપર ઉભા રહી, પ્રવાહની ગતિ, વેગ અને પ્રકાર તપાસી, તે પરથી પોતાને સૂઝતા નિષ્પક્ષપાત અભિપ્રાયો જગતને આપ્યા કરવાનો ‘સાક્ષર જીવન’નો લ્હાવો લેવાનું ભાગ્ય ઠોઈને મળે છે.

પ્રવૃત્તિમય જીવનમાં મશગુલ રહેવા છતાં પણ વિદ્વાનો પોતાના અભ્યાસ અને ઉત્સાહનાં ફળ લોકોને અનેક રીતે આપી શકે છે. વિદ્વાનો, લેખકો, વિચારકો, પોતાની પ્રવૃત્તિ ભેસભેર ધપાવે જાય છે. અને તેથી ગુજરાતમાં જ્ઞાન, આનંદ ઉત્સાહની વૃદ્ધિ થયેજ જાય છે, એ બહુ શુભસૂચક સ્થિતિ છે. પરંતુ તેવે સમયે પણ સર્વ પ્રવૃત્તિની સંપૂર્ણ માહિતી મેળવીને, સર્વ વિચારોને સારી રીતે સમજી, પચાવીને, સર્વ પ્રકારની પ્રગતિની દિશા અને પ્રમાણ સાથે જરાજર તનમય જાનીને

* મૂળ લખેલું પૂણા બંધુ સમાજના ‘બંધુવિભાગ’ નામે હસ્તલિખિત સામયિકના સં. ૧૬૯૨ ના માગસર માસના અંક માટે અને “શુદ્ધરૂત” માસિકના શ્રી મન્નલાલ શાસ્ત્રીના જ્ઞાનમાં આસ સ્મારક અંક માટે.

તે બધીથી જરા અલગ જાની, તે બધા પ્રવાહમાં તણાયાને. ખદલે તે પ્રવાહના તટ ઉપર ઉભા રહી, એ બધી પ્રવૃત્તિ અને પ્રવાહની સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી નિરીક્ષા અને પરીક્ષા કરી, એ બધાથી પર, છતાં એ બધામાં ઐતપ્રીત જેવા જાની અલગ, અડગ, અને મનનપરાયણ રહી, પોતાના લેખન અને મનન મારફત જગતને ઉપકારક બને એવું 'સાક્ષર જીવન' ગાળનારાઓની આપણને બહુ જરૂર છે એ સંમજવા જેવી વાત છે. સ્વ. ગોવર્દ્ધનરામ એ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિથી અલગ જાની સાક્ષર જીવનનો એક દૃષ્ટાન્ત આપણી આગળ રજુ કરી ગયા છે. સ્વ. મગ્નલાલ શાસ્ત્રી પણ અમુક અંશે 'સાક્ષર જીવન' જ જીવી ગયા છે એમ શુજરાત બાણી શકશે.

ઈ. સ. ૧૮૯૭ માં વડોદરા કોલેજમાં બી. એ. ના વર્ગમાં ઐત્થિક સંસ્કૃતમાં સાથે લખવાનો સંભોગ થતાં મારે અને શાસ્ત્રીજીની સાથે પિછાનની શરૂવાત થઈ.

કોલેજ જીવનમાં મને તો તેઓ ખરા વિદ્યાર્થી તરીકે અત્યંત અભ્યાસ-પરાયણ લાગ્યા હતા. જીવાન વિદ્યાર્થીઓ અનેક પ્રવૃત્તિમાં કોલેજ જીવનનો આનંદ મેળવે છે; પણ શાસ્ત્રીજી તો ભાગ્યેજ તેવી કોઈમાં જરા સરખો પણ ભાગ લેતાં જણાયા હશે. અભ્યાસ અને વિદ્યાભ્યાસ'ગ એજ એમનો પરમ વ્યવસાય: 'શાંત, બહુ થોડા બોલા, પણ મીઠા અનુપદ્રવી સ્વભાવના શ્રી. મગ્નલાલ શાસ્ત્રીજી સાથે થોડાકજ વિદ્યાર્થીઓને પરિચય હશે, પણ એમને જેમને પરિચય હતો તે બધા તેમના શાંત, ગંભીર, એકમાર્ગી જીવન માટે ખૂબ માન ધરાવતાં હતા. શ્રી. શાસ્ત્રીજી વલ્લભસંપ્રદાયના અનુયાયી હતા, અને તે સમયમાં અણુ-ભાષ્યનો અભ્યાસ મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં સ્વીકારાયો નહોતો એટલે તેઓ બી. એ. થઈ, અણુભાષ્ય અને એમ્. એ. ના અભ્યાસ માટે કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં ગયા. ત્યાં પણ સંસ્કૃતમાં ઉત્તમ અભિપ્રાયો મેળવી, સરસ અભ્યાસ કરી આજીવિકા માટે તો શુજરાત તરફ જ પાછા ફર્યા. એમનો સંસ્કૃતનો અભ્યાસ એટલો ઉંડો હતો, અને પ્રભુદત્ત શક્તિ એટલી ઉંચી હતી કે તેમણે ધ્વિચ્યું હોત તો કલકત્તામાં કે કાશીમાં તેમને ઘણું સાડું સ્થાન મળી શકત. પરંતુ સદ્ભાગ્યે મુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કેળવણી ખાતું તેમને આકર્ષી શક્યું અને એઓ જીવનભર શુજરાતમાં-શુજરાતની નજીકમાં જ રહી શક્યા.

આજીવિકા માટે ઘટતી પ્રવૃત્તિ તો હાલના સમયમાં બધાજ વિદ્વાનો અને પંડિતોને કરવી પડે છે. પરંતુ કેટલાક વિદ્વાનો તે પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા પછી, સહજ પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં સંતોષ ન માની, આગળ ને આગળ કેમ વધાય, મોટો હોદ્દો કેમ મળે, વધારે ધન કેમ લેશું' કરાય એવા એવા વિચારમાં પોતાના અવકાશનો મોટો ભાગ રોકી દે છે અને તે એટલે સુધી કે પોતાની વિદ્વત્તા અને પંડિતાર્થ નકામાં વેડફી દેવાય છે એવું જાન થયા છતાં, ક્ષણિક સ્વાર્થની ખટપટ તેઓ તજી શકતા નથી. સ્વ. શાસ્ત્રીજીએ એ જાતની કડાફ્ટ કદીજ કરેલી નહિ' એમ

મારું માનવું છે. જે જગા મળી, તે જગામાં સંપૂર્ણ સ્વસ્થતાથી અને ખરા જીવનથી નોકરી કરવી, અને પોતાના પગારને હક્ક કરવો, અને એટલું કર્યા પછી જે સમય ફાજલ રહે તે યોગ્ય અભ્યાસમાં અને વાચનવિનોદમાં જ ગાળવો એવો એમનો હિમેશનો આગ્રહ હતો. અલગત, નોકરી ઉપરાંત બીજી કંઈ સેવા કરવાનાં પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતા તો તે જવા ન દેતા, પણ તે સેવાના પ્રસંગોમાં હિમેશાં વિવેક સેવતા. પોતાના અભ્યાસ અને વાચનના ક્રમને આડે ન આવે, પણ મદદરૂપ થાય તેવી જ ઈતર સેવા એમણે સ્વીકારી હશે. હાઈસ્કૂલમાં નોકરી કરનારા શિક્ષકો-માંથી ઘણાને ખાનગી ટ્યુશન આપવાની ફરજ પડે છે-અને બી. એ. એમ. એ. માં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવેલ પંડિતો પણ ઘણી વાર નોકરી અને ટ્યુશનમાં પોતાની સર્વ શક્તિનો વ્યય કરી નાખે છે-તેમને કરી નાખવો પડે છે. પરંતુ તેવી હાડ-મારીના સમયમાં પણ ગમે તેવા ટ્યુશન નહિં લેતાં, પોતાની વૃત્તિને અનુકૂળ હોય અને અભ્યાસ અને ચિંતનમાં ઉપકારક બને તેવાં જ ટ્યુશન લેવા માટે શિક્ષકો નિશ્ચય કરે, તો તેવા નિશ્ચયવાળા ગૃહસ્થોને ઘણું ખર્ચ અનુકૂળતા મળી જાય છે. શ્રી. શાસ્ત્રીજીને તેવી અનુકૂળતા સ્વ. ન્યાયમૂર્તિ લલ્લુભાઈ શાહ તરફથી મળી ગઈ હતી. જાને આગ્રહી અભ્યાસી, જાને જગતના ક્ષણિક મોજચોખ માટે ઉદાસીન, જાને વિવિક્ત જીવનના પક્ષપાતી, જાને હિન્દી સંસ્કૃતિ માટે જાહુ માન ધરાવનારા એ જાનેનો યોગ ઘણાં વર્ષો સુધી આશ્યો અને તેથી પરસ્પર જાને વાંચન, વિચાર, બુદ્ધિ અને કર્તવ્યપાલનમાં ઉચ્ચી કોટિએ ચડતા ગયા. આવી અનુકૂળતાથી પોતાના જીવનધ્યેયની સિદ્ધિમાં શ્રી. શાસ્ત્રીજીને અધિક સરળતા મળી. જ્યાં નિશ્ચય છે, ત્યાં ફળ મળે છે જ. જ્યાં તપ છે ત્યાં સિદ્ધિ છે જ એ સત્યોને એક વધુ વાર સદૃશાન્ત થવાનું બન્યું. વિદ્વાનો, વિચારકો, ચિંતકો જે ધારે, તો આવા હાથલાથી ખૂબ ઉત્સાહ અને ધૈર્ય મેળવી શકે.

શ્રી. શાસ્ત્રીજીને થોડાં વર્ષો પછી, મોઢો મોઢો પણ, ઘટતો લાલ મળ્યો અને તેઓ કેલેન્ડરમાં પ્રોફેસર તરીકે ચુંટાયા. તેમણે લડત ચલાવી હોત, તો આદિક સ્થિતિમાં તેઓ ઘણો વધારે સારો લાલ મેળવી શક્યા હોત-પણ શાસ્ત્રીજીને એવી કડાફ્ટમાં સમય અને શક્તિ ગાળવા જેવું લાગતું જ નહિં. તેઓ તો કર્મવ્યેવાધિકાર: એ બ્રોધ પ્રમાણે સહજ પ્રાપ્ત ફળથી વધારે મેળવવા જરા પણ ખટખટ કરતા જ નહિં. પોતાની ફરજ, અને ને પછી પોતાના અભ્યાસ અને વાચનમાં જ પોતાની સર્વ શક્તિ એઓ કેન્દ્રિત કરતા. આવા જીવનની અસર પ્રતાપ પાડનારી થવી જ એમણે, અને તે પ્રમાણે તેમને ભોળા અને ભલા ગણનારા તેમના મિત્રો પણ તેમના નિશ્ચય અને તેમની એકરાગી વૃત્તિના પ્રતાપથી અંતર્ધ જતા.

‘સંસારમાં સરસો રહે, ને મન મારી પાત્ર’ એ ઉક્તિ પ્રમાણે એવો સંસારના વ્યવહારમાં ઠીક ઠીક હુબેલા રહેતા. કવચિત સંસારના વમળમાં ફસાઈ

અસ્વસ્થ પણ થયા હશે, પરંતુ તે બધી અસરોથી પર રહી 'એમણે પોતાનું માનસિક જીવન હરમેશાં ઉંચી જાતનું જ ગાળેલું હતું.

શ્રી. શાસ્ત્રીજીને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ બીજાને આપવાનો આગ્રહ હતો જ નહિ. તેઓને લખવાની જરૂર છે એમ બહુ લાગતું નહિ. તેઓને લાપણ કે વ્યાખ્યાન માટે કાંઈ લાભ કે મોહ હતો નહિ. ફરજ તરીકે માથે આવી પડે ત્યારે લેખ પણ લખી કાઢે, અને લાપણ કરવું પડે તો લાપણ પણ કરી નાખે-પણ એ જાતની પ્રવૃત્તિ પર તેમને જરાપણ રાગ હતો નહિ. ઉલટું, જેમ જીવનના બીજા મોજશોખ માટે વિરાગ હતો તેમજ આવી પ્રવૃત્તિ માટે પણ તેમને વિરાગ જ હતો. એટલું જ નહિ, પણ શક્તિ અને પ્રભાવ હોવાને લીધે અસુક ઉંચી કોટિનાં કાર્ય કરવા તેમની સાથે ચર્ચા કરવામાં આવતી, ત્યારે પણ તેઓ તો એક 'તટસ્થ' તરીકેજ રહી, પોતાનાજ ક્ષેત્રમાં જે કાંઈ સંકુચિત કાર્ય થઈ શકે તેટલુંજ કરવાના મતવાળા હતા. દાખલા પ્રમાણે, જાહેરમાં એવું માનવું છે કે વૈષ્ણવપંથના મહારાજો પાસે પુષ્કલ દ્રવ્ય છે અને શાસ્ત્રીજીને મહારાજો સાથે સારો પરિચય હોઈ, તે દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરાવવામાં પોતાની લાગવગ વાપરવી જોઈએ, અને બીજું નહિ. તો જેમ વિદ્વાન કોલેજ અને સેન્ટ ઝેવીયર કોલેજ છે તેવી વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની એકાદ કોલેજ હોય તો હિન્દુ ધર્મ અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાય માટે બહુ ઉંચું કાર્ય થવા ઉપરાંત ઈતર જગતને પણ પુષ્કળ લાભ મળે. મુંબઈ, અમદાવાદ કે વૈષ્ણવ મહારાજોને અત્યુદ્ધ હોય તેવા કોઈ સારા શહેરમાં આવી એક કોલેજ કાઢવામાં આવે તો ઘણું સાફ પરિણામ આવે. એવી બાળતમાં તેઓ આપણી દલીલ સાંભળે; પણ બધું સાંભળ્યા પછી તો 'ભગવદ્-ઇચ્છા' પરજ પોતાની અડગશ્રદ્ધા વ્યક્ત કરી આવી આવી સર્વ બાળતોથી તો તદ્દન અલિપ્તજ રહેતા.

આવા તેમના નિર્ણયનો અર્થ સામાન્ય કોટિનો માણસ ન સમજી શકે એમ સ્વ. ગોવર્દનરામ આપણને 'સાક્ષર જીવન' માં સીખવી ગયા છે. 'સાક્ષર જીવન' ગાંજનાર વ્યક્તિ ચર્ચાત્મક વિષયો ખૂબ છલે છે, ખૂબ ચિંતન કરે છે, ખૂબ જિહ્વાપોહ કરી તન્મય બનવા સુધી પણ આગળ વધે છે; પરંતુ વ્યવહારપક્ષમાં પ્રવેશ કરવાનું સૂચવવામાં આવે ત્યારે તે વ્યક્તિ એમાંથી એકે પક્ષમાં ભળતી નથી. તે તો નિષ્પક્ષ રહી પોતાના ચિંતનને જ આગળ ધપાવે જાય છે. શ્રી. શાસ્ત્રીજી આવી એક સમર્થ વ્યક્તિ, હતી એ તો ઘણાના જણવામાં હજી સુધી પણ ભાગ્યેજ આવ્યું હશે.

એવી વ્યક્તિ જીવનના પ્રવાહમાં, અને પક્ષવાદનાં ઠલહામાં નથી પડતી; પણ તેથી પોતાના ચિંતનનાં ફળ એક કે બીજી રીતે જગતને આપ્યા વગર પણ રહેતી નથી-રહી શકતી નથી. નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી મળવા હળવા-

આવે તે સીને, અને પોતાના ગામમાં, જે કોઈ લાભ લેવા ઈચ્છા રાખે તેવા બધાને શ્રવણ કરાવવાનો તેમણે નિયમ રાખ્યો હતો, અને એ રીતે પોતાનું શેષ જીવન લોકકલ્યાણમાં તેમણે સરસ રીતે ગાળ્યું હતું.

શુદ્ધાદૈતમાં આત્મા પરમાત્મા સિન્ન છેજ નહિ—બધીજ પરમાત્માની લીલા છે, અને પરમ જ્ઞાન અને મુંદર જીવન ગાળી શ્રી. શાસ્ત્રીજી પણ પરમાત્મામાંજ વિલીન થઈ મુક્ત થયા છે એમાં કોને શંકા હોય ?

પરંતુ તેવા મુંદર જીવનની સ્મૃતિ પણ મુંદર રીતે રહેતી ભેઈએ, તેમના અનેક મિત્રો અને પ્રશંસકોની પાસે મારી તે એજ નમ્ર સૂચના છે કે તેમના નામની અને જીવનની યોગ્ય કદર તો ત્યારેજ કરી કહેવાય, કે જ્યારે તેમના નામથી જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરવાનાં સાધનો વધારવામાં આવે. મુંબઈમાં એક વધુ કોલેજની જાહેર છે, અને આવી સમર્થ વ્યક્તિને નિમિત્તે, એ વૈષ્ણવ મહારાજો અને તે સંપ્રદાયના ભક્તો ઈચ્છે તો જાહેર સરજતાથી તેવી એક સંસ્થા ઉપસ્થિત કરી શકે. શ્રી. મગનલાલના જીવન માટે ઉંચામાં ઉંચી અને સારામાં સારી તેજ સ્મૃતિ હોય તેની કોણ ના કહી શકયે ? શાસ્ત્રીજીને પ્રિય એવા પુષ્ટિ-માર્ગ અને શુદ્ધાદૈત માટે આવી કોલેજ એક ખાસ સંસ્થા બનાવી શકાય અને તે દ્વારા જ્ઞાનનો જે હઠાવો જીવાનીઆઓને આપવામાં આવે એ ખરેખર જગતનું ભવિષ્ય મુધારવામાં કાંઈ નહિ તો કાંઈક પણ ફાળો આપ્યા વગર રહેજ નહિ.

શાસ્ત્રી મન્નલાલ ગણપતિરામ, વય. ૫. (કલ.)

(શ્રી. શ્રી. વિશ્વનાથ પી. પેઠ B. A. J. P. બાર-એટ્-સો.)

શાસ્ત્રીજી એમ. એ. ની પરીક્ષા આપવા છેક કલકત્તા કેમ ગયા તે સમજાતું નથી. એમ પણ હોય કે શુદ્ધાદૈત શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવા તેમનો આગ્રહ હોય; પણ તે શાસ્ત્રમાં પરીક્ષા લઈ વિદ્યાર્પદવી આપવાની યોજના તે સમયે મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં ન હતી; અને તેથી તેઓ કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થયા હોય. તેઓ અતિસરળ અને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા હોવાથી તેમના શાસ્ત્રીય વિષયનો પ્રચાર સારો થતો અને સ્વીકૃત ધર્મપ્રધા માટે આગ્રહ બંધાતો.

હું શાંકરમત અથવા કેવલાદૈતનો આગ્રહી છું એમ તેઓ માનતા; પરંતુ શાસ્ત્રના પરિચયની સમાનતા હોવાથી અમારો સ્નેહસંબંધ ગાઢ રહેતો.

પ્રથમ પરિચય તો તેઓ મુંબઈની એલફીન્સ્ટન હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક નિભાયા ત્યારથી થયેલો. અમે એકબીજાને નામથી જાણતા પણ અપરોક્ષ પરિચય નહિ. પરંતુ તે અરસામાં મ્હારા પુત્ર એજ સ્કૂલમાં તેમનાજ વર્ગમાં હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે પરિચય શરૂ થયો અને વિદ્યાવ્યાસજીથી વધ્યો.

પછીથી તેઓ ઠક્કન કાલેજમાં સંસ્કૃત વિષયોના અધ્યાપક નિભાયા. લાણુદારકર ઈન્સ્ટીટ્યુટના કાર્યનિમિત્તે મહારે વારંવાર પુને જવાનું થતું અને તેઓ પછુ એ પ્રદેશમાં રહેતા હોવાથી અમે મળતા.

એમના શાસ્ત્રીય જ્ઞાન માટે મને બહુ આદર હતો. શુદ્ધાદૈત શાસ્ત્રોનું તેમનું અધ્યયન ઉત્તમ હતું અને તેથીજ તેમને એ સંપ્રદાયના મહારાજો સાથે જરાતરા મન દુઃખ થતું. તેમના ધારવા પ્રમાણે આ સત્પુરુષો સંપ્રદાયને સાંગોપાંગ સમજતા ન હતા, અને સમજતા હશે તો એ સંપ્રદાયની પ્રથા પ્રમાણે વિચરતા ન હતા.

અન્ય સંપ્રદાયના આચાર્યો પ્રતિ આક્ષેપ ન કરતા, પરંતુ તેમની માન્યતા પ્રમાણે ભક્તિ તે દ્વારા જ્ઞાન અને મોક્ષ એ સરળી પ્રાસ્તવિક હતી.

તેમનો વ્યવહાર-આચાર સ્વીકૃત જ્ઞાનમાર્ગને અનુસરતો હોવાથી તેમની પ્રતિ લોકને આદર થતો.

એવા વિદ્યાવિલાસી સદાચારી પુરુષ બહુ થોડા મળે છે.

શ્રી. પ્રો. મન્નલલ શાસ્ત્રીજીનાં સ્મરણો.

(લે. શ્રી. અતિમુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી M. A. LL. B.)

શાસ્ત્રીજીનું નામ એટલે ઘણી બારેખમ વિદ્વત્તાવાળી છતાં અત્યંત સાદી વ્યક્તિનું નામ. તેમની વિદ્વતાને વિષે એ મત હોઈ શકેજ નહિ.

મારા પર તેમની પ્રથમ છાપ ૧૯૧૧ માં મુંબઈમાં કોરોનેશન બિલ્ડિંગમાં થયેલી. તેઓ ત્યાં મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીને મળવા આવેલા તે વખતનું તે દૃશ્ય. સુમારે કલાકેક તેમણે વાતો કરી હશે. બધો વખત અનેક વેદાન્તનાં અને અન્ય પુસ્તકોને વિષે તેમની વાત ચાલેલી અને તે પરથી તેમની વિદ્વત્તા ઘણી વિસ્તૃત અને જાડી હતી તેવી મારા પર છાપ પડેલી. તેઓ વડીલશ્રીના શિષ્ય થતા હતા, અને જ્યારે જ્યારે મળવા આવે ત્યારે અત્યંત વિનય દર્શાવતા. તેમનામાં પ્રૌઢી વિદ્વત્તા સાથે અત્યંત વિનીતતા હતી.

તેઓ તે સમયે એલ્ફિન્સ્ટન હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક હતા. છતાં તે પ્રોફેસરપદને માટે સંપૂર્ણ લાયક હતા. પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં તેમને પ્રોફેસરનું પદ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા થઈ. કેળવણી ખાતાના સુખ્ય અમલદારને તેમને માટે વડીલશ્રીએ સુંદર ભલામણ કરેલી અને સામાન્ય સંજોગમાં તે પ્રસંગે તેમને તે પદ પ્રાપ્ત થકું ભેઈતું હતું, પણ તેમને ખદલે અન્ય વ્યક્તિની પસંદગી થઈ તેથી તેમને ખેદ થયો તેના કરતાં વડીલશ્રીને વધારે ખેદ થયો હતો, એમ અમને યાદ છે; કારણુ તેઓ તો કોઈ પણ દિવસ ખોટી ભલામણ કરતાજ

નહોતા. પાછળથી કેટલાંક વર્ષ પછી શાસ્ત્રીજીને પ્રોફેસરશિપ પ્રાપ્ત થઈ હતી તે તેમણે વધે સુધી સુંદર રીતે લીધાવી હતી.

એક વાર અમને ભૂલેશ્વરમાં એમના ભત્રના મકાનમાં મળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. જૂની દાયે, અત્યંત સાદાઈથી પલાંડી વાળીને ચોપડીઓના ઢગલાની વચમાં બિરાજમાન થયેલી એમની હસમુખી ને ઉત્સાહપૂર્ણ બુદ્ધિના ચાંચદયથી અમકતી આંખોવાળી સુખાકૃતિ અમારા સ્મરણપદ પર અત્યારે પણ તાજી છે. અનેક પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકોનો તેમણે અમને પા અર્ધ કલાકમાં પરિચય કરાવી નાંખ્યો.

એક વાર પૂનામાં એમના પરોણા થવાનો અમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. એઓ મંદિરમાંજ રહેતા. એમનો દૈનિક ક્રમ ક્રિષ્ણનિઓનાં જીવનનો ખ્યાલ આપે એવો અમને લાગ્યો. કામ સિવાય વાત નહિ ને વાચન સિવાય બીજી પ્રવૃત્તિ નહિ. રાત્રે પરવાયા પછી પોતે બાગવત વાંચતા અને તે સમયે થોડુંક જ્ઞાસુ મંડળ હાજર રહેતું. શબ્દેશબ્દ જીણવટથી સમજાવતા, અને એમના વિશ્વાસપૂર્ણ વાચનની ઢળથીજ જાણે ધાર્મિકતા શ્રોતાના મન પર પ્રેરતા.

એમનો નિવૃત્તિનો સમય નજીક હતો અને અમારે એમને મળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. અમે પૂછ્યું, શાસ્ત્રીજી, નિવૃત્તિમાં વખત કેવી રીતે ગાળશે ? તેમણે સંપૂર્ણ નિશ્ચયથી બેજ શબ્દોમાં ઉત્તર આપ્યો:—

અધ્યયન-અધ્યાપનમાં.

અને ખરેજ, તેમણે તે સમય અધ્યયનમાં તેમજ અધ્યાપનમાંજ વ્યતીત કર્યો.

શાસ્ત્રીજીના પત્રો આવે ત્યારે તે હમેશ અત્યંત સંસ્કૃતમયી શૈલિમાં આવતા, અને કેટલીક વાર તો એમજ લાગે કે આપણે અધરી શૈલિનું સંસ્કૃત વાંચીએ છીએ. એક વાર પરીક્ષામાં એમની સાથે કામ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ને મને બારે ગભરામણ થઈ. ન્યાયે સ્કૂલ લીવિંગ બોર્ડ સ્કૂલ-લીવિંગ પરીક્ષા લેતી ત્યારે તેણે કેટલાંક વરસ એવી પદ્ધતિ દાખલ કરી હતી કે પ્રશ્નપત્રો કાઢનાર પરીક્ષકોની સાથે સ્કૂલ લીવિંગ બોર્ડના એક સભ્યને ભેડીદાર બનાવવો. આ સુવળ એક વર્ષ સ્કૂલ લીવિંગની પરીક્ષાના સંસ્કૃત પ્રશ્નપત્ર કાઢનારાઓની સાથે બોર્ડના મેમ્બરોમાંથી મારી નીમણુક થઈ હતી. પરીક્ષકોમાં એક શાસ્ત્રીજી હતા. ક્યાં તેમની સંસ્કૃતમાં વિદ્વતા ને ક્યાં મારો સંસ્કૃતમાં માત્ર અચ્ચુપ્રવેશ ! તેમણે કાઢેલા પ્રશ્નો તેમણે મને જતાગ્યા, પૂછ્યું: “ અતિસુખલાઈ ! કેમ બરાબર છે ને ? ન હોય તો બેધડક કહેજો: આમાં નાના મોટાનો સવાલ નથી. ” તેમના વચનથી ને તેમના નિરભિમાનથી મારાં નેત્રો સળંગ થયા: હું તો છંકજ થઈ ગયો. કેટલી સાદાઈ ! તે સાથે પ્રશ્નપત્ર પણ તેવોજ સાદો. મને તો તેમના પત્રોની શૈલિથી ગભરામણ થયેલી કે પ્રશ્નપત્ર પણ તેવો કાઢ્યો તો

તેમના જેવા મુરખીને મારે કહેવું. કેવી રીતે; તે મારે માટે વિકટ કામ થઈ પડશે પણ તેમાંનું કશું બન્યુંજ નહિ. તે ખતાવે છે કે તેઓ ઉમેદવારોનું અજ્ઞાન જેવા ઇતેજર નહોતા, પણ સાધારણ જ્ઞાન જેવાજ ઇતેજર હતા. આ બનાવથી તેમના વ્યક્તિત્વને માટે મારે માન વધ્યું.

ધમાલ તેમને ખીલકુલજ પ્રિય નહોતી; છતાં તેઓ એવા સ્નેહાળ હતા કે ખીલઓની ધમાલ પણ સ્નેહવશાત્ નીલાવી લેતા. તેઓ જેવા વિદ્વાન, જેવા સાધુચરિત, તેવાજ સ્નેહાળ, ને તેવાજ સરળ હૃદયના હતા. તેમની ખોટ પુરાવની લગભગ અશક્ય છે. પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ અર્પે !

સદ્ગત શાસ્ત્રીજી.

(શ્રે. શ્રી. રણછોડદાસ વૃંદાવનદાસ પટવારી B. A. LL. B. પાલનપુર,
મોરબી અને ગોંડલના નિવૃત્ત દિવાન.)

પાલણપુર સ્ટેટના ચીફ મીનીસ્ટર તરીકે સને ૧૯૦૧ માં મારી નીમણુંક થઈ ત્યાંસુધી શાસ્ત્રીજીનો મને ખીલકુલ પરિચય નહોતો. સદ્ગત લલ્લુભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસભાઈનો હતો. આ બન્ને ભાઈઓ સને ૧૯૦૪ ના અરસામાં એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે સંપ્રદાયની ઉન્નતિ કરવી હોય તો ‘અખિલ હિન્દ વલ્લભીય પૈથુવ પરિષદ્’ સ્થાપવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. આ સ્તુત્ય વિચાર નિત્યલીલાસ્થ ગોસ્વામિશ્રીલવણલાલજી મહારાજે અને નડીઆદના ગોસ્વામિ મહારાજશ્રી અનિરુદ્ધલાલજીએ વધાવી લીધો, મેં અનુમોદન આપ્યું. પહેલી પરિષદ ક્યાં ભરવી તે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો.

વડોદરાના સદ્ગૃહસ્થ શેઠ ચીમનલાલ શામળ ખેચરે ઘણા ઉમંગથી વડોદરામાં ભરવાનું ખીડું ઝડપ્યું. તેમણે અને વડોદરાના વૈખણ્યોએ ઘણા ઉત્સાહથી પ્રખંધ કર્યો, અને પહેલી પરિષદ્ વડોદરામાં ભરવામાં આવી. તે વખતે મને સાંપ્રદાયિક ગ્રન્થોનો અભ્યાસ નહોતો. પરંતુ હું વકીલ અને પાલનપુરનો ચીફ મીનીસ્ટર હતો તેથી સદ્ગત શાસ્ત્રીજીએ અને લલ્લુભાઈએ પ્રમુખપદ સ્વીકારવા મને આગ્રહ કર્યો. મેં તેમની આજ્ઞા શિર ઉપર ચઢાવી. આ પરિષદ્માં જે ગોસ્વામિબાલકે હાજર હતા તેમના અને શાસ્ત્રીજીના સરળ ગુજરાતી ભાષામાં વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યાં ત્યારથી શાસ્ત્રીજી પ્રતિ મને પૂન્યભાવ થયો, અને દીવાનગીરી કરવાની સાથે અવકાશના વખતમાં સંપ્રદાયના ગ્રન્થો વાંચવા માંડ્યાં.

શાસ્ત્રીજીએ મને એવી ભલામણ કરી કે શુદ્ધાદૈતના અદૈતના, વિશિષ્ટાદૈતના અને દૈતના અને દૈતાદૈતનાં કેવાં સિદ્ધાંતો છે તે જાણવું હોય તો “શુદ્ધાદૈત માર્તંદુર” નામના ગ્રન્થનો અભ્યાસ કરવો. આ ગ્રન્થ મેં મંગાવ્યો. ગ્રન્થ ઉપર

સદ્ગત છગનલાલ શાસ્ત્રીએ કરેલી વિદ્વત્તા ભરેલી વિસ્તૃત ગુજરાતી ભાષામાં ટીકા છે, અને મગનલાલ શાસ્ત્રીની કથાએલી કલમથી પ્રસ્તાવના લખાએલી છે. આ પ્રસ્તાવના તેમના બહોળા જ્ઞાનનો સંહાર છે. સદ્ગત ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી સાક્ષરશિરોમણિ હતા અને સાહિત્યની તેમણે પોતાના જીવનમાં અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે. બ્રહ્મવાદ-શુદ્ધાદૈતના સિદ્ધાંતોનો તેમને અભ્યાસ નહોતો. તેમણે શાસ્ત્રીજીએ લખેલી શુદ્ધાદૈતની પ્રસ્તાવના લક્ષ્યપૂર્વક વાંચી, તેથી સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોનો ખ્યાલ આવ્યો. ત્યારપછી ગુજરાતના પુષ્ટિમાર્ગીય અદિતીય કવિ દયારામભાઈનો “અક્ષરદેહ” તેમણે લખ્યો અને શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાંતનું રહસ્ય તેમને સમજવાથી, તેઓ કવિને ઉક્ત ગ્રંથમાં કેટલેક અંશે ન્યાય આપી શક્યા; અને સાક્ષર હોવાનો દાવો રાખનારાઓમાંના કેટલાકે કવિની સામે આક્ષેપ કરેલા તેનો આ ગ્રંથમાં ગોવર્ધનરામભાઈએ નિરાસ કર્યો.

સાંપ્રદાયિક જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરવી, અને ન્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે તેનો લાભ બીજાઓને આપવો તે શાસ્ત્રીજીનું મહાસૂત્ર હતું. તેમના જીવનમાં વિદ્યાર્થી તરીકેનું જીવન ગાળી, તેમણે વિદ્યાનું અને સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતોના ઉપદેશનું દાન તંદુરસ્તીના ભોજને કર્યું હતું. વડોદરામાં પરિવ્રજ સ્થપાયા બાદ, પરિવ્રજન બેઠકો, નંદરમાર, પાટણ, સુરત, પુના વગેરે સ્થળોમાં યજ્ઞ હતી. દરેક પ્રસંગે શાસ્ત્રીજીએ હાજરી આપેલી. તે સમયમાં જ્યાં પરિવ્રજ ત્યાં ગોસ્વામી શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી પણ ખરા બન્ને જુલંદ અવાજથી બાપણો આપતા ત્યારે શ્રોતાઓનાં ચિત્ત પ્રસન્ન થતાં. પરિવ્રજ સ્થપાયા પછી શાસ્ત્રીજી, વાડીલાલભાઈ, ધીરજીભાઈ અને તેલીવાળાએ માસિકો ઠાઠવાનું કામ શરૂ કર્યું. તેમના માસિકોમાં અપ્રગટ પ્રગટ કરવા જેવા અનેક સંસ્કૃતમાં લખાયેલા ઉત્તમ ગ્રંથો છપાયા છે, અને જૂદા જૂદા લેખોમાં સંપ્રદાયના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોનું સારી રીતે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

આ માસિકો લાંબો વખત કાયમ રહ્યાં હોત તો સંપ્રદાયના સંસ્કૃતમાં લખાયેલા સંખ્યાબંધ અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો પ્રગટ થયા હોત. પરંતુ જેમ તમામ ધર્મોને ઓછો અગર વધારે કાટ ચડી ગયો છે તેમ આ સંપ્રદાયને પણ ચડ્યો છે. હિન્દુસ્થાનના જૂદા જૂદા યજ્ઞેશ અને ગામડાંઓમાં સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ છે. તેમને મનોરથો કરી, તેમના ગામે, પ્રસાદ લેવશવવામાં આવે, તો આશરે ૭૦ લાખ પાતરો નાખવી પડે તેમ છે. પરંતુ ભાષાંતરની મદદ લઈ તેઓ સંપ્રદાયના સંસ્કૃત ગ્રંથો સમજી શકે તેવા છે. તેઓમાં પણ આવા ગ્રંથો વાંચવાની રૂચિ ઘણી ઓછી છે. ધનાઢય અને મધ્યમ સ્થિતિના વૈષ્ણવો મોટા યજ્ઞેશોમાં ખર્ચોળ જીવન ગાળી દર વર્ષે હજારો રૂપીઆનો ખર્ચ રાખે છે આવા ખર્ચમાંથી કુદા પાંચ ટકાનો ખર્ચ ઓછો કરી, સંપ્રદાયના ગ્રંથો અગર વાંચવા જેવા સાંપ્રદાયિક માસિકો ખરીદ કરી, અવકાશના વખતમાં રાજની ૧૪૪૦ મીનીટમાં ફક્ત ૩૦ મીનીટ ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોના ગ્રંથો વાંચે તો સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતો શા

છે તે જાણવામાં આવે અને સંપ્રદાયના વિરોધીઓના આક્ષેપો સાંભળી અર્ધદૃઢ થાય નહિ.

ગીતા, ભાગવત અને સાંપ્રદાયિક ગ્રન્થો 'પ્રતિપાદિત' અનન્યત્વ તે તો શાસ્ત્રીજીની ગળથુથી હતી. "વર વિકૃતને વરીએજી" તે સૂત્ર અનુસાર, 'રસો વૈ સઃ' પરમ તત્ત્વનેજ ભગવાન માનતા, તેની ભક્તિમાં અડગ શ્રદ્ધા હતી. અન્યાશ્રયનો ગંધ પણ નહોતો. તેમની મોટી પુત્રીનાં લગ્ન પુનામાં થયા તે વખતે હું હાજર હતો. અનન્યત્વનો ભંગ ન થાય તેવી વિધિથીજ તેમણે આ લગ્ન કર્યા હતાં. શ્રીવલ્લભાધીશ તરફ પણ તેમને અનન્ય ભાવ હતો:—"આચાર્યમ્ મામ્ વિજાનીયાત્" એ સૂત્રાનુસાર તેઓશ્રીને ભગવાન જ માનતા. શ્રીવલ્લભાધીશ રચેલા અને તેઓએ પ્રતિપાદિત કરેલા સિદ્ધાંતોમાં તેમને અડગ શ્રદ્ધા હતી. શ્રીભાગવત ઉપરની શ્રીસુખોદિનીજીની અપૂર્વ ટીકાના તેઓ ઉંડા અભ્યાસી હતા એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેનું તો તેઓ પાન કરી ગયા હતા. શ્રીસુખોદિનીના અભ્યાસી તરીકે પુષ્ટિમાર્ગીય સાક્ષરો અને પંડિતોમાં તેમનું સ્થાન અદ્વિતીય હતું તેમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. સંપ્રદાયના જે ગોસ્વામી બાલક અગર બાલકો શ્રીસુખોદિની-જીનો અભ્યાસ કરતા, શ્રવણ કરતા અગર કરાવતા તેમને માટે તો શાસ્ત્રીજીનો આસ પક્ષપાત રહેતો.

શાસ્ત્રીજી પાખંડ અને પ્રપંચના કદા વિરોધી હતા. જ્યારે તે જોવામાં આવે અગર સંભળવામાં આવે ત્યારે ક્રોધાવેશમાં ડુર્વાસાનું રૂપ ધારણ કરી ગમે તેવા ઉદ્વેગારો કાઢતા, પરંતુ સદ્ગતને અન્યાય ન થાય તે હેતુથી મારે કહેવું જોઈએ કે તેમનો ક્રોધ થોડી મીનીટ જ રહેતો. તેમનું હૃદય વિશાળ હતું.

થોડા વખત ઉપર શાસ્ત્રીજી ઉદેપુર, શ્રીનાથદ્વારા અને કાંકરોલીમાં મને મળ્યા ત્યારે તેમણે કહેલું કે સુદ્રણ કરાવવા જેવા અનેક ગ્રન્થોએ તૈયાર રાખ્યા છે. આ કામ માટે મારી કમાણીમાંથી મોટી રકમ જૂદી કાઢી છે. કેટલાક વૈષ્ણવોએ પણ સાહાય્ય આપવા વચન આપ્યું છે. જો તેઓ તાંદુરસ્તી સાથે ૧૦-૧૫ વર્ષ વધારે જીવ્યા હોત તો આવા ગ્રન્થો પ્રગટ કરવાની તેમની અભિલાષા પરિપૂર્ણ થાત અને સંપ્રદાયને ઘણો લાભ મળત. પરંતુ સુસાક્ષરીનો અંત આવતાં કેઈ કેઈને રાખી શકતું નથી. સદ્ગત તેલીવાળાએ થોડું આયુષ્ય લોગવ્યું તેમ છતાં ૩૮ ગ્રન્થો પ્રકટ કર્યા. તેમનો અવતાર યયો ન હોત અને તેમના કામમાં શ્રીમાન ધીરજભાઈની સંપૂર્ણ સાહાય્ય નહોત તો અનેક ટીકાઓ સાથે પોડશ ગ્રન્થોની ભાંખીનો આપણને લાભ મળત નહિ. શ્રીરશ્મિજી પ્રગટ કરવાનું ભગીરથ કામ પણ તેલીવાળાએ ઉપાડ્યું અને દ્રવ્યની સહાયતા સદ્ગત શેઠ લાલજી નારણજીએ દૂરડે ફંડમાંથી અપાવી. આ કામ તેલીવાળાની હૈયાતીમાં અપૂર્ણ રહ્યું. શ્રીવલ્લભાધીશે તેમના મિત્રોને પ્રોત્સાહન આપ્યું, અને તેઓ અપૂર્ણ રહેલ કામ કરવા કંટિબદ્ધ

થયા છે. સંપ્રદાયના જે જે અનુયાયીએ, (પછી તે બ્રાહ્મણ હોય કે વૈદ્ય હોય) સંપ્રદાયની સેવા જે અમુલ્ય ગ્રન્થો પ્રગટ કરી, લાપણો આપી અને લેખો લખી, બળવી છે તેના આપણે હમેશને માટે ઋણી છીએ.

મગનલાલભાઈનું રમારક ફંડ કરવું તે ખાસ જરૂરનું છે. આ નિમિત્તે સાફ ફંડ થાય તો તેમાંથી અનેક સાંપ્રદાયિક ગ્રન્થો પ્રગટ થાય; પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રેણીઓટો અને પંડિતોના જ્ઞાનનો લાભ લઈ શકાય અને આ સંપ્રદાયના કેવા ઉચ્ચ સિદ્ધાંતો છે તે સંસ્કૃત જાણનાર જગતના જુનામુઓ જાણી શકે, મગનલાઈએ પોતાની કમાણીની અસુક રકમ તો આ કાર્ય માટે કાઢી છે. હિન્દુસ્થાનના ૮૦ લાખ પુષ્ટિમાર્ગના અનુયાયીઓમાંથી ૫૦૦ કે હજાર વૈષ્ણવો નામ-સેવામાં રસ લે તો વૈષ્ણવો દ્વારા રૂપીઆ પચાસ હજારનું ફંડ કરવું તે સુફલ નથી. આ ફંડનું ટ્રસ્ટ થવું જોઈએ અને ફંડની વ્યવસ્થા કરનારા એવા હોવા જોઈએ કે જેમની પ્રકૃતિ સ્વચ્છતા ફંડવાની, વિતરણવાદમાં ઉતરવાની ન હોય. વ્યવસ્થા આ પ્રકૃતિવાળાઓને સોંપવાથી ફંડનો ઉપયોગ થતો નથી અગર દુરુપયોગ થાય છે. જો આવી સારી રકમનું ફંડ થાય અને કામની બરોબર વહેંચણુ કરવામાં આવે તો દર વર્ષે ઓછામાં ઓછા ૧૦ ગ્રન્થો પ્રગટ થાય, અને મારા જેવા ૭૩ વર્ષની વયના વૈષ્ણવને એટલું આશ્વાસન મળે કે મારે આશુખ્ય ૮૦ વર્ષનું હોય તો સાત વર્ષમાં અપ્રસિદ્ધ સંપ્રદાયના ૭૦ ગ્રન્થોના દર્શનનો લાભ મને મળે.

શાસ્ત્રી મય્યલાલ ગણપતરામનાં સુસ્મરણો.

(લેખક: રા. રા.—વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, B. A. LL. B. મુંબાઇ.)

શાસ્ત્રીજીનું પ્રવચન સને ૧૯૦૫ કે ૧૯૦૬ માં વડોદરા પરિષદ એટલે પ્રથમ વૈષ્ણવ પરિષદમાં થયું અને તે પર્વમાનપત્રદ્વારા અમદાવાદના પુસ્તકાલયમાં પાંચવામાં આવ્યું, ત્યારથી જ મારું નૈઋતિક આકર્ષણ તેમના તરફ થયું અને તેમના સમાગમમાં આવવું—તેમનો સત્સંગ કરવો, તેમના દ્વારા સાંપ્રદાયિક આયયન કરવું તેવો મનોરથ થયો. ત્યારે હું LL. B. નો મુંબાઈમાં અભ્યાસ કરતો હતો અને ઉચ્છ્રાલની રજામાં મારા પિતાશ્રી પાસે રાજનગર ગયો હતો. રાજનગરથી રજા પુરી થયે મુંબાઈ આવ્યો ત્યારે હરિશ્ચરણસ્ય વૈષ્ણવ જમનાદાસ તલકચંદના દ્વારા શાસ્ત્રીજીના પ્રથમ સમાગમમાં આવ્યો. તે સમયે હાલની જેમ સાંપ્રદાયિક સાહિત્ય મુદ્રિત નહોતું. હસ્તલિખિત પ્રતિઓ પરથી તામસફલપ્રકરણના શ્રીમુત્રોધિનીજી, ટિપ્પણીજી, પ્રકાશ, લેખ અને યોજનાસહ પ્રતિરાત્રિ શાસ્ત્રીજી પાંચતા હતા અને વૈષ્ણવો કે જેમાંના ઘણા ખરા પ્રજુ પાસે પધારી ગયા છે, જેઓનાં નામ છગનલાલ વાલજી, ધરમસીસાઈ, કરસનદાસભાઈ, જમનાદાસ તલકચંદ, ભાણુભાઈ વગેરે હતા અને ધોતૃવર્ગમાં ધીરજભાઈ પ્રભૂતિ હતા અને તેઓ ભાવપૂર્વક કથાનું

શ્રવણ કરતા. કેટલાક વૈષ્ણવો વધાર્ધ-કીર્તન પણ ગાતા. તેમાં ધરમસીભાર્ધ જ્યારે ગાતા ત્યારે એવા તો ગદ્ગદ્કંઠે ગાતા કે તેમને ભક્તિભાવ શ્રવણ કરનારને પ્રત્યક્ષ થતો. શાસ્ત્રીજીની કથાની શૈલી અપૂર્વ હતી. ગીર્વાણભાષાનું જેને અક્ષરે જ્ઞાન નહોતું-અરે જેણે કોઈપણ ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો નહોતો-તેને પણ શ્રીસુબોધિનીજી જેવો ઉત્તમ ગ્રંથ સુસ્પષ્ટ સમજાય તે પ્રકારે તેઓ પ્રવચન કરતા હતા. કેટલાક કથાકારો ગ્રંથની વાત જાણુએ રહે અને પોતાને જે કહેવું હોય તે પોતાના જ વિચારો ભરડયા કરે છે તેમ કરતા નહિ, પરંતુ ગ્રંથની પંક્તિએ પંક્તિ સુસ્પષ્ટ તદ્દન સહેલી ભાષામાં સમજાવતા હતા: સ્ત્રીવર્ગ પણ તેમની ભાષાને સમજી શકતો હતો. શ્રોતૃગણ ‘શૃણ્વાન્તિ મીલિતદશો વિગતન્યવાચ:’ જેમ શ્રવણ કરતો હતો. કોલેજના પ્રોફેસર જે પ્રકારે સર્વ પૂર્વ તૈયારી કરીને કોલેજમાં લેક્ચર કરે તે પ્રકારે પૂર્વ તૈયારી કરીનેજ કથાનું પ્રવચન કરતા હતા, અને ભારપૂર્વક કહેતા હતા કે પૂર્વ અભ્યાસ કર્યા વિના કથા વાંચુ અને કોઈપણ પંક્તિનો અર્થ કરવામાં સ્પષ્ટતા થાય તો મને અક્ષરહત્યા થાય, અને તેથી જે દિવસે તેમનાથી પૂર્વ-વાચન ન થયું હોય તે દિવસે ગમે તે નાનો ગ્રંથ શ્રીમદ્દહરિરાયજીનો વાંચી લેતા, પણ શ્રીસુબોધિનીજીનું વાચન કરતા નહિ. એ પ્રકારે શ્રીમદ્દહરિરાયજીના ગ્રંથના વાચનથી વૈષ્ણવો પણ સહેલાઈથી પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તો સમજી શકતા. પુષ્ટિમાર્ગ-સામાન્ય ભક્તિમાર્ગ અને કેવલ વેદમાર્ગ કે મર્યાદામાર્ગ તેઓનું તારતમ્ય સમજતા અને તે તે માર્ગના સિદ્ધાન્તોનો વિશ્લેષ કરતા નહિ.

પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયા પછી શ્રોતૃવર્ગ ઘણો ખરો પુસ્તકો સાથે બેસતો, અને કથાનો પ્રકાર પણ જરા બદલાયો અને અધ્યયનનો વર્ગ હોય તેવો ભાસ થવા લાગ્યો. શ્રોતૃગણ ઘણે ભાગે હાથમાં પુસ્તક લઈને જ બેસતો.

કથારસ જમાવવામાં જેવા નિપુણ હતા તેવાજ તેથી અધિક વ્યાખ્યાન-ભાષણ કરવામાં પણ એકા હતા. સહેલામાં સહેલા વિષયને લઈને છેક કંઠણમાં કંઠણ વિષયને પણ સુસ્પષ્ટ રીતે સમજાવી શકતા અને મહાન્ શ્રોતૃવર્ગને તેમાં તક્ષીન કરી દેતા. મૂળદત્ત અવાજ પણ ચોટો અને સ્પષ્ટ હતો, તેથી દશ દશ હબારની સભામાં પણ તેમને લાઉંડ સ્પીકરની જરૂર પડતી નહિ. કોઈ વખત પણ તેમના વ્યાખ્યાનમાં ગડબડ થતી નહિ. પત્રાવલંબન જેવા ગ્રંથનું પણ સુંદર રીતે વ્યાખ્યાન કરતા, તેમજ શાંકરભાષ્ય અને વાલ્મીકીભાષ્યની તુલના પણ સરળ રીતે કરી શકતા. નિરક્ષર મનુષ્ય પણ સમજી શકે તેવી રીતે સરલ ભાષામાં વ્યાખ્યાન કરતા. જે જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવું હોય તે નિયત સમયમાં જ કરી શકતા. વ્યાખ્યાનમાં નિયત સમયથી વધુ સમય લેતા પણ નહિ અને સુદાની વાત કહેવી રહી પણ જતી નહિ. જ્યોત્સેદ્રી (ભૂમિતિ) નો પ્રોબ્લેમ (મનો-યત્ન) સિદ્ધ કરે તે પ્રકારે વ્યાખ્યાનના વિષયને પ્રતિપાદન કરતા.

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના ંથોના અધ્યયન કરાવવાનો એટલો બધો ઉત્સાહ હતો- કે ગમે તે સમયે અધ્યયન કરનારની અતુલતાએ પોતે દ્રવ્ય અને સમયનો પણ ભોગ આપીને અધ્યયન કરાવતા. મંગલદાસ જેવાને સમય મળે તો તેને પ્રાતઃ ચાર વાગે ઉઠીને પણ તત્ત્વદીપનિબંધનું અધ્યયન કરાવતા. ગોસ્વામી શ્રીમજ્જરતલાલજીથી પુના કે મુંબઈ બિરાજવાનું બની શકતું ન હોવાથી ઉષ્ણ-કાલની રત્નમાં પોતાના ખર્ચે સુરત જઈને પોતાના ખર્ચે ત્યાં રહી મહારાજશ્રીને શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યનું અધ્યયન કરાવ્યું હતું. તે સમયે પણ સાત્રિના શ્રીસુબોધિનીજીનું પ્રવચન તો ચાલુ જ હતું. બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીને રોકોલરશીપ સ્વયં આપીને કે બીજી સંસ્થાદ્વારા કે કોઈ વૈષ્ણવ ગૃહસ્થદ્વારા અપાવીને પણ સાંપ્રદાયિક અધ્યયન કરાવતા. તેમાંના એક શુદ્ધદેવતા તંત્રી-શાસ્ત્રી વસંતરામ છે. સાંપ્રદાયિક કંઠજી ંથો પત્રાવલંબન, વિદ્વન્મંડન, પ્રથાનરત્નાકર, પ્રકાશસહ અલ્પભાષ્ય અને શ્રીપુરુષોત્તમજીના વાદ્યંથો વગેરે ંથોનું વૈષ્ણવો સરળતાથી અધ્યયન કરી શકે તે માટે શ્રીપુરુષોત્તમમંડળની તેમણે રચાપના કરી અને દર અઠવાડીએ પુનાથી પોતાને ખર્ચે અત્ર આવી ત્રણ દિવસ સુધી નિયત વર્ગ ચલાવતા. તેમજ ઘણી ખરી રત્ન અહિંજ ગાળતા. પરંતુ મોહમયીરથ વૈષ્ણવો એટલા બધા પ્રવૃત્તિમય કે તેમને લાભ કોઈપણ તેમની ઇચ્છા મુજબ લઈ શક્યું નહિ. ભગવદ્કૃપાથી અને શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની કૃપાથી મારામાં છે તે કોઈપણ વૈષ્ણવ હે તેવી ધગશ હમેશાં તેમના હૃદયમાં રહેતી. તેમાં પણ કોઈપણ ગોસ્વામિબાલક સાંપ્રદાયિક ંથોમાં તૈયાર થઈ જાય અને નિરંતર શ્રીસુબોધિનીજી નિયમપૂર્વક દરરોજ વાંચે એમ તેમની તીવ્ર ઇચ્છા હતી પરંતુ તે ઇચ્છા તેમની સર્વોચ્ચ ફક્તીભૂત થઈ નહિ. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યનું સંપૂર્ણ અધ્યયન તેમના જન્મતાને કરાવ્યું છે. તેમજ તેમનો થોડો લાભ આ સ્મારક અંકના સંપાદક રા. નાગરદાસને પણ મળ્યો છે. હરિચરણસ્થ મી. તેલીવાળાને પણ લાભ મળેલો અને તેમના પ્રથમ લગ્ન પ્રસંગે સપ્રકાશ અલ્પભાષ્ય ચાંદામાં આશીર્વાદ સાથે આપેલું અને તે હમેશાં કહેતા કે મને શાસ્ત્રીજીના આશીર્વાદથી અલ્પભાષ્ય ફળ્યું છે. પીરજભાઈ, હું, મંગલદાસ વગેરે સાંપ્રદાયિક ંથોના વાચક થયા તે તેમના સત્સંગેજ. મી. પટવારીજી અને સદ્ગત લલ્લભાઈ પ્રાણજીવનદાસમાં સંપ્રદાય માટે જે ઉત્સાહ આવ્યો તે પણ તેમના સમાગમે. સંપ્રદાયમાં આટલું બધું સાહિત્ય છે તેનો ઘંટનાદ અને પરિપદની પ્રવૃત્તિ કરી, શાસ્ત્રીજીએજ સર્વ વૈષ્ણવો અને ગોસ્વામિ-બાલકોને જાગૃત કર્યા. મુંબઈમાં પરિપદનું છેલ્લું અધિવેશન થયું ત્યાર પછી એકે અધિવેશન થયું નહિ, તે માટે તેમને ખેદ થતો. હરીચંદ્ર માની આશ્વાસન લેતા.

સાંપ્રદાયિકજ કેવલ અધ્યયન કરાવતા તેમ નહિ પરંતુ જરૂર પડે એક અમેરીકનને જૈનના સાહિત્યનો અભ્યાસ તેમજ એક સંન્યાસીને શાંકર સાહિત્યનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. શાસ્ત્રીજી જન્મથીજ અધ્યાપક-શિક્ષક હતા, He was

a born teacher એમ તેમના સમાજમમાં આવનાર સર્વતુ' માનવું છે. જૈન સાહિત્યનું અધ્યયન કરાવતાં કદ્દર જૈન જેવા બનતા અને શાંકર સાહિત્યનું અધ્યયન કરાવતાં કદ્દર શાંકર જેવા બનતા.

તેમનું આરિય તદ્દન શુદ્ધ અને નિર્મલ હતું અને તેથી સૌ કોઈને તેમના તરફ માન રહેતું. જેમને તેમનો દ્રેષ હોય, જેમને જેમના તરફથી શત્રુભાવ હોય તે પણ તેમની સામે જરાકે બોલી શકતા નહિ. સંપ્રદાયની સેવા માટે તન મન અને ધન સર્વ અર્પણ કરવાને તત્પર રહેતા. જ્યારે જ્યારે સંપ્રદાય ઉપર હુમલા થતા ત્યારે તેઓનીજ સેવા સર્વને કામ લાગતી. પોતાના ખર્ચે પાટણ ગયા હતા, નંદુરબાર ગયા હતા અને ગમે ત્યાં ગયા હોય અને મહારાજશ્રી ગોકુલનાથજીનો કે અન્યનો તાર કે પત્ર આવે કે તરતજ પોતાના ખર્ચે હાજર થતા અને હૃદયપૂર્વક પોતાને સોંપેલી સેવા બત્તવતા.

સમય આવે ગોસ્વામિબાલકોને સ્પષ્ટ અને કહ્યું પણ કહેવાનું કહેતા હતા. એક પ્રસંગે એક ગોસ્વામિબાલકને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં ચાર ઘોડાની ગાડી-ચોકડીનો મોહ થયો. શાસ્ત્રીજીએ આપશ્રીને કહ્યું કે તેવી ચોકડીમાં બિરાજ બહાર પધાર્યો તો લોકો તમારી તરફ આંગળી કરશે, પરંતુ વેદ, ગીતા, સૂત્ર, શ્રીમદ્ ભાગવત રૂપી ચોકડીમાં વિરાજ્યો અર્થાત્ એ ચારેના સાહિત્યમાં નિપુણ થયો તો લોકોમાં તમારી વાહવાહ થશે. તદુપરાંત આપનું-વૈષ્ણવગણનું અને આપનું કથાણુ કરી શક્યો. ગોસ્વામિબાલકોને આ પ્રમાણે કહેવું તે પણ કેટલાક કહેવાતા લાલુક વૈષ્ણવોને રુચતું નહિ. શાસ્ત્રીજી વારંવાર કહેતા કે તેવા વૈષ્ણવોજ ગોસ્વામિ બાલકોના હિત-શત્રુ હતા.

શાસ્ત્રીજીનો નિયમ હતો કે અમુક ગોસ્વામી મહારાજ મુંબાઈમાં બિરાજતા હોય ત્યાં મુખી તેમના દર્શન કર્યા સિવાય જમવું નહિ. તેમજ રાત્રિએ કથા પણ તેઓશ્રીના રચાનેજ વાંચતા. એક સમય એવો પ્રસંગ બન્યો કે તે ગોસ્વામિ મહારાજને ત્યાં મશહુર ગોહરબાન નાયિકાના નૃત્યનો સુન્દરો કરાવવાનો હતો અને મહારાજશ્રીએ શાસ્ત્રીજીને કહેવરાવ્યું કે ગોહરબાનનો સુન્દરો જોવો હોય તો અમુક સમયે આવજો. તે દિવસથી તેમના દર્શને જવું છોડી દીધું. તેઓશ્રીના તરફથી કેટલાક વૈષ્ણવો સમભવવા આવ્યા તેમને જવાબ આપ્યો કે કંઠી બાંધી છે એટલે જ્યારે જ્યારે આજ્ઞા કરશે ત્યારે હું તેઓશ્રીની સેવામાં હાજર-ધર્મશ પરંતુ મારી પૂર્વની શ્રદ્ધાનો લોપ થયો છે. ગુરુ યદ્દને નાયિકાનું નૃત્ય જોવા બોલાવશે તો નાયિકાનું નૃત્ય જોવું નહિ તેવો ઉપદેશ મને દોણ કરશે ?

એક સમય શાસ્ત્રીજીના પિતા દોઈ ગોસ્વામિબાલકની સાથે નાટક જોવા મુંબાઈમાં ગયા ત્યારે પણ તેમના પિતાશ્રીને તેમણે વિનયપૂર્વક બહુજ કહ્યું હતું આ તેમણે ઘણુંજ અનુચિત કર્યું હતું. આપણે નાટક, સ્ત્રીનેમા, સર્કસ વગેરે

તમાશા જેવા બેઠાએ નહિ તેમજ ગોસ્વામિબાલકો જેવા પધારતા હોય તો વિનિતિ કરી તેમને રોકવા બેઠાએ તેને બદલે તેમની સાથે જઈ તેમને ઉત્તેજન આપવું એ આપણને શોભે નહિ. આવા તો ઘણા પ્રસંગો બનેલા છે જે બધાની નોંધ લાગે તો એક મોટું પુસ્તક થાય. શાસ્ત્રીજી કોઈ દિવસ નાટક, સીનેમા સરકસ કે બીજા તમાશામાં કદી પણ ગયા નથી. તેમજ ખાવા પીવા અને પહેરવામાં પણ તદ્દન સાદા હતા. ખાવામાં એક ચીજ હોય તો પણ તેમને ચાલે. પહેરવામાં કેવલ ધોતી અને ઉપરછોજ બેઠાએ તેમને સંસ્કૃત વાચન તેમજ પઠન અને સંસ્કૃત પુસ્તકોની ખરીદી સિવાય અન્ય કોઈ પણ પ્રકારનો શોખ ન હતો. અર્થાત્ તેમનું જીવન આદર્શ, સાદામાં સાદું હતું. તેમના જેવી સંસ્કૃત પુસ્તકોની લાયબ્રેરી અન્યત્ર ભાગ્યેજ મળશે. ‘ઉચ્ચ સ્વભાવ પરમ પરમારથ સ્વાર્થ’ લેશ નહિ સંસારી’ એમાં વળુંવેલાં વૈષ્ણવનાં સર્વ લક્ષણ શાસ્ત્રીજીમાં હતાં.

ઉચ્ચતા—જે કોઈ તેમના સહવાસમાં આવ્યા છે તે સારી રીતે જાણે છે કે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તની બાબતમાં પોણાસોલ આની વાત હોય તો પણ તેમને સોહાતી નહિ અને સિદ્ધાન્તપરત્યેજ તેઓ ઉચ્ચ રહેતા. સિદ્ધાન્ત પરત્યે જેવા ઉચ્ચ હતા તેવાજ સામાન્યતઃ મૂઠું અને સરલ સ્વભાવના હતા. ગમે તેવા નાનામાં નાના માણસને પણ જરા પણ ઓળખતા હોય અને તેને રસ્તામાં દેખે તો દુરથી બોલાવે, તેની બળરખતર પૂછે અને કોઈનાપર જરાક પણ શુસ્સે થતા નહિ. દુર્ગુણીમાં દુર્ગુણી પુરુષ કે સ્ત્રી હોય અને તેમને પરિચિત હોય અને તેના દોષ સર્વ જાણતા હોય છતાં તેના પર સદૈવ અનુકંપા અને દયાભાવજ રાખતા, તે સુધરે તેવાજ તેમના તરફથી પ્રયત્ન થતો અને પ્રસંગ પડે તેવાને પણ દ્રવ્યની પણ મદદ કરતા. મારા અને ધીરજભાઈ જેવા તેમના મિત્ર તેમને કહેતા કે આ અપાત્રને દાન કરવા જેવું થાય છે, ત્યારે કહેતા હતા “અનુગ્રહ કૃપાના માર્ગમાં યોગ્યતા, અયોગ્યતા, પાત્ર-સુપાત્ર-કુપાત્રનો વિચાર રહે, ને તેનો વિચાર કરવામાં આવે તો પછી અનુગ્રહ-કૃપા કે દયા શાની ? ગરીબ મનુષ્યની-દીનની, હીનની તેમને વિશેષ દયા આવતી અને તેના અભ્યુદય માટે પ્રયત્ન કરતા.

વિદ્યાનો પણ સત્કાર કરતા હતા. પ્રતિપક્ષી હોય તો પણ તે મનમાં લાવતા નહિ. બે વખત પં. પદ્મનાભ તેમને મળવા ઘેર આવ્યા હતા. બીજી વખત મળવા આવ્યા ત્યારે બન્ને વચ્ચે ચરસપર વિનયપૂર્વક વાતચીત થઈ હતી. પં. પદ્મનાભે તો તેમને કહ્યું કે શાસ્ત્રાર્થના હેન્ડબીલો બાબત મને પોતાને કંઈ ખબર નથી. મારો વિષય ન્યાય અને તમારો વિષય વેદાંત. ઇતિહાસના અને ગણિતના પ્રોફેસરનો વાદવિવાદ કેમ સંભવે ? માટે હવે તમારે હેન્ડબીલ છપાવવાં નહિ કે છાપામાં કંઈ જવાબ આપવો નહિ અને હું પણ

તેમજ કરીશ. પ્રથમ આવ્યા ત્યારે પંડ્યા મનુભાઈ સાથે હતા ત્યારે વાદવિવાદની પરિષ્કૃત સંસ્કૃત ભાષા વિષે વાતચીત થઈ. કારણ કે પં. પદ્મનાભના નામના હિન્દુભાઈમાં વાદ પરિષ્કૃત સંસ્કૃતભાષામાં થવેા જોઈએ તેવી શરત હતી અને શાસ્ત્રીજીએ શાંકરભાષ્યની ભાષાને પરિષ્કૃત સંસ્કૃત તરીકે સ્વીકારેા કે કેમ તેવું પં. પદ્મનાભને પૂછતાં તેમણે ના કહી, જોટલે શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું કે ત્યારે વાદ જ ન ચાલે, કારણ કે વાદ 'શાંકરભાષ્ય અને વાલ્મીકીભાષ્ય' ઉપર છે અને વાંત ત્યાંથીજ અટકી.

ગોસ્વામિભાલકોની વહુબેટીજીઓની પણ નિઃસ્વાર્થ સેવા કરતા. ગમે તેવા ગોસ્વામિભાલકોની ટહેલ કરવામાં, મિત્રો હાંસી કરે કે તમે શાસ્ત્રી છો કે સમાધાની ? તે પણ સહન કરી જે જે ગોસ્વામિભાલક, વહુજી કે બેટીજી તેમના સમયમાં પુણા કે ભરૂચ બિરાજ્યા, તેમની બનતી ટહેલ કરી, તેમની સેવા પણ કરાવતા. કોઈપણ ભાલક ઉપર તેમને અભાવ નહોતો. સર્વના ઉપર શ્રીમદ્વાચાર્ય-ચરણના બાળ છે એ ભાવે તેમના ઉપર વાતસલ્યભાવ તેમનો રહેતો. પ્રસંગ આવે તેજોશ્રીને કહેવાતું તડ ને દૂડ કહી નાંખતા, પરંતુ તેમના વાતસલ્યભાવમાં કદી ખામી આવવા દેતા નહિ. તેમના સમાગમમાં આવતા દરેકને તેમના તેવા બે પ્રકારના વર્તનમાં વિદોષાભાસ લાગતો. કોઈપણ ગોસ્વામિભાલકને કોઈપણ પ્રકારની પોતાના કાર્ય માટે શાસ્ત્રીજીની જરૂર જણાય કે સંપ્રદાયના કાર્ય માટે જરૂર જણાય અને તેમને ખબર આપવામાં આવે ત્યારે વિનાવિલમ્બે પોતાના ખર્ચે જ્યાં હોય ત્યાંથી હાજર થતા અને પોતાથી બનતી સેવા કરવા ચૂકતા નહિ. ગોસ્વામિભાલકોને, વૈષ્ણવગણને અને સમગ્ર સંપ્રદાયને એક નિઃસ્વાર્થ તન મન અને ધનથી ખરી સેવા કરનારની-અરે તેઓના એક સાચા વકીલની, શાસ્ત્રીજીના જવાથી મોટી ખોટ પડી છે અને અત્યારે તેવી ખોટ પૂરનાર કોઈ નથી.

શાસ્ત્રીજી તદ્દન નિરપેક્ષ હતા. અને કહેતા કે પોતાની પુત્રી, બામાતા, મિત્રમંડળ વગેરેની કે કોઈની માટે અપેક્ષા નથી. મને કેવલ આશ્રય શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યનો છે. ભગવદ્વિષ્ણુએ અંતિમ અવસ્થાએ પણ મર્યું તેવુંજ. કોઈની પાસે લેશ-માત્ર ચાકરી પણ કરાવી નહિ.

વ્યવહારમાં પણ તદ્દન ચોખ્ખા, કોઈની પાસે કોઈપણ ચીજ વસ્તુ મંગાવે કે તેના પૈસા તરત ચૂકવી આપે. પાઈએ પાઈનો હિસાબ ચોખ્ખો રાખતા. એક પાઈ પણ નકામી ખર્ચતા નહિ, અને જરૂર પડે ઉદારતામાં જરાકે કચાશ પણ દેતા નહિ. ઉપાજન કરેલા દ્રવ્યની વ્યવસ્થા કરવામાં સ્વરૂપસેવા, નામસેવા અને પ્રભુકૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલા સંતાનોને સરખાં ગણ્યાં છે. તેવી વ્યવસ્થા અધુના કોઈ વૈષ્ણવે કરી હોય તેવું ભાગ્યેજ ભાવમાં આવે છે. કોઈને ઘેર જાય ત્યાં પણ કોઈને જરાકે ભારરૂપ થાય કે ત્રાસ થાય તેવું વર્તન જરાએ રાખે નહિ.

એટલુંજ નહિ પણ પરોણા આગ્યો છે કે ઘરમાં કોઈ બહારનું માણસ આવ્યું છે તેવો ભાસ પણ થવા દેતા નહિ.

સંપ્રદાય માટે આટલી ધગશ હોવા છતાં અને અનન્ય શ્રીમદાચાર્યચરણના અનુયાયી હોવા છતાં પરમત-સહિષ્ણુ હતા અને તેથી અન્યમાર્ગીય ઘણાજ વિદ્વાનોના પરિચયમાં હતા. તેમના મિત્રમંડળમાં પણ પારસી, મહોમેદન પણ હતા અને તેઓનું પણ ઘરે આવે ત્યારે આતિથ્ય કરતા.

શાસ્ત્રીજી જન્મે બ્રાહ્મણ હતા અને આચરણે આદર્શ વૈષ્ણવ હતા, વિદ્વાન હતા, અણુભાષ્યમાં તો નિપુણ હતાજ, તદુપરાંત શાંકરભાષ્ય, રામાનુજ ભાષ્યમાં નિપુણ હતા અને મધ્વભાષ્ય, નિળ્લાર્કભાષ્ય ઇત્યાદિ સર્વ ભાષ્યોનું વાચન હતું. તદુપરાંત ન્યાય, સાંખ્ય, વૈશેષિક, પૂર્વમીમાંસા વગેરે દર્શનનું પણ સારું જ્ઞાન હતું. ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ અત્યંત પ્રવીણ હતા. વૈદિક, જ્યોતિષ વગેરે ગ્રંથોનો પણ પરિચય હતો અને તે તે વિષયોનું પણ તેમને જ્ઞાન હતું. ઇંગ્લેન્ડ પદ્ધતિએ પણ વ્યાકરણ બહુતા હતા અને કૌમુદી પણ બહુતા હતા. તેમનામાં પ્રાચીન અને અર્વાચીન યત્ને પદ્ધતિ હતી. આવા વિદ્વાન હોવા છતાં આશ્ચર્યપૂર્વક નિયમશઃ મંદિરે તથા બેઠકે દર્શને જતા. સ્વરૂપસેવા સંબંધી પણ ઘણુંજ સારું જ્ઞાન હતું. ઉત્સવમાં અને આઠે દિવસે કયો શુંગાર ઠાકોરજીને ધાય અને કયા પ્રકારે ધરવામાં આવે, શ્રીઠાકોરજીને તિલક કયા પ્રકારે ધાય તે બધી બાબતનું લાલભલા સુખીઆના પણ કાન પકડાવે તેનું ઝીણામાં ઝીણું જ્ઞાન હતું. તેવી જ રીતે કીર્તનમાં પણ નિપુણ હતા. કીર્તનીઓ રાગ આલાપે કે તરત પારખી શકે કે અસુક રાગ ગવાયો, કયા સમયે, કયી ઋતુમાં કયો રાગ ગવાય તેનું પણ સારું જ્ઞાન હતું. કીર્તનના ગૂઢાર્થ ઉકેલવામાં પણ નિપુણ હતા. જ્ઞાની હોવા છતાં શ્રદ્ધાળુ હતા. સાચા ભક્ત હતા. તેમની શ્રદ્ધા પ્રમાણે તો શ્રીમદાચાર્યચરણની નિત્ય નિકુન્જમાં જ શાસ્ત્રીજી બિરાજતા હોવા ભેદ્ય.

શાસ્ત્રીજીએ સાંપ્રદાયિક મૂલ્ય પુસ્તકોનું શોધન કરી તેમને સારા રુપમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા છે, જેમ કે અણુભાષ્યપ્રદીપ, જન્મપ્રકરણ શ્રીસુબોધિનીજી સર્વ સાહિત્યસહ, તામસ પ્રમાણ, પ્રમેય અને સાધન પ્રકરણના સુબોધિનીજી તથા એકાદશ સ્કંધના સુબોધિનીજી લેખ સાથે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા તત્ત્વબોધિની ટીકાસહ વગેરે, વેણુગીત, યુગલગીત, ગોપીગીત, વેદરતુતિ વગેરે ગ્રંથોનો અનુવાદ પણ કરી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. પ્રભુએ વધુ આયુષ્ય આપ્યું હોત તો તામસ ફલપ્રકરણ, ભ્રમરગીત શ્રીટિપ્પણીજી, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, દ્વિતીય તૃતીય સ્કંધ સુબોધિનીજી, શ્રીમદ્ભાષ્ય વગેરે ગ્રંથોના અનુવાદ તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યા હોત. શ્રીમદ્ભાગવતના દરેક સ્તોકના દરેક પાદની અકારાંત સૂચિ તેમણે તૈયાર કરાવી છે. પ્રસિદ્ધ હવે કરવાની છે. મૂળ ગ્રંથમાં શુદ્ધદેવમાર્ગવૃક્તા ઉપોદ્ઘાતરૂપે લખેલો તેમનો પ્રદીપનામનો ગ્રંથ તેમનું નિત્ય સ્મારક છે. આ લઘુગ્રંથમાં સંક્ષેપમાં

શુદ્ધાદૈત્યસિદ્ધાન્ત અને પુષ્ટિભક્તિમાર્ગના સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તદુપરાંત તેમાં વિશિષ્ટાદૈત્ય દૈતાદૈત્ય કેવલાદૈત્ય વગેરે સિદ્ધાન્તો, તથા મર્યાદા ભક્તિ સાથે તુલના કરી તેમનું તારતમ્ય પણ જણાવવામાં આવ્યું છે.

ગવર્નમેન્ટ તરફથી શ્રીમદ્ભગવાદ પ્રસિદ્ધ કરનાર શ્રીધર શાસ્ત્રીને તે ગ્રંથ એટલો જાણો રમ્ય અને હૃદયગમ્ય લાગ્યો કે તેનો અક્ષરશઃ સંસ્કૃત અનુવાદ પ્રસ્તાવના તરિકે પોતે પ્રસિદ્ધ કરેલ અભિપ્રાયમાં તે થયો છે. તેમના અનેક વિષય ઉપર અત્યાર સુધી પ્રસિદ્ધ થયેલાં વ્યાખ્યાનો એકઠા કરી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તો એક મોટું પુસ્તક તૈયાર થાય. પુષ્ટિભક્તિમુખા અને પુષ્ટિમુખા માસિક દ્વારા પણ તેમણે સંપ્રદાયની ઓછી સેવા જાળવી નથી. જ્યાં સુધી તેમણે જાળવેલી સેવાને યોગ્ય તેમનું સ્મારક વૈષ્ણવો અને ગોસ્વામિબાલકો મળીને કરે નહિ ત્યાં સુધી તેમના ઋણમાંથી તેઓ કદી છૂટવાના નથી, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેઓ કૃતદાપણાના આરોપને પાત્ર થશે. સ્મારકને માટે જ્યારે પણ હિલચાલ થાય ત્યારે સર્વ વૈષ્ણવો અને ગોસ્વામિબાલકો તેમાં ખરા જીગરથી સહાય કરશે એવી મને સંપૂર્ણ આશા છે.

મારા ઉપર તેમની પોતાના સગા ભ્રાતા કરતાં પણ અધિક પ્રીતિ હતી, તેમના જવાબી મને તો જાણે મારા પ્રાણ ઉડી ગયા તેવું લાગે છે. આ લોકનો હવે તેઓ ત્યાગ કરવાના છે તેવી આગાહી પણ તેમના મુખમાંથી નિકળતાં વચનોથી કરતા પણ મારા લેવા અજ્ઞાન તે સમજી શકતા નહિ. છેલ્લા ભરૂચ તેઓ રહેતા ત્યારે વારંવાર ધીરજભાઈ અને મને લખતા કે થોડો વખત રત્નમાં સહકુટુંબ અહીં આવો અને લાભ લો, પણ તે અમારા લાગ્યમાં ખીલકુલ લખાયેલ નહિ.

તેમની દ્વિતીય પુત્રીના લગ્નપ્રસંગે એક બે દિવસ માટે ગયો પરંતુ આમરૂ કરી મને ચાર દિવસ રાખ્યો અને ઘણો અલૌકિક લાભ આપ્યો. આ લગ્નમાં કોઈનો ચાંદલો રાખ્યો નહિ. પુણાથી અને બહારશામથી આવેલા સગાઓ, સંબંધીઓ અને વૈષ્ણવો તરફથી ઘણા આમરૂ થયો કે ચાંદલો ન લો તો કન્યાને તો ભેટ આપવા જ દો. તેનો પણ નિરેધ. અત્યાર સુધી વ્યવહાર કયો અને લીધો. હવે મરતી વખતે મારે કોઈના ઋણમાં પડવું નથી. મારી પુત્રીને આપો તે પણ મારા સંબંધથી જ તો. પોતાના વિચારમાં મક્કમ રહ્યા અને કોઈની એક પાઈ પણ લીધી નહિ. લગ્ન થઈ ગયા પશ્ચાત્ત તેમના મોટા ભ્રાતા ગોવિંદલાલને પોતાની અતિમ અવસ્થાએ કયાં વસ્ત્રો પરિધાન કરાવવાં તેની પણ સૂચના કરી હતી. નિજ દેહનો ત્યાગ નિજમ્થાનમાં જ કરવો ઉચિત એમજ જાણે સમજી તેજ દિવસે વડોદરાથી ભરૂચ આવ્યા, સર્વ વૈષ્ણવગણને મળ્યા, ભેટયા, મંદિરે બેઠકે શયન પર્યતનાં દર્શન કર્યા અને પોતાના પિત્રાઈ ભ્રાતા મૂળશંકરભાઈને

ત્યાં પ્રસાદ લીધા. મને હાટીફલ તો નહિ થાય ? એમ એક બે વખત સૂચન કરતા તે પ્રસાદ લઈ નિજ ઘેર આવ્યા અને દશ પંદર મીનીટમાં દેહ છોડ્યો, અને આખી વૈષ્ણવ આલમને રહતી મુકી ગયા. વૈષ્ણવ ઇતિહાસમાં છેલ્લા ૩૦-૩૫ વર્ષને શાસ્ત્રીયુગ કહેવો યોગ્ય ગણાયો.

શાસ્ત્રીજીનાં સંમરણો.

(લેખક—રાં. રા. ધીરજલાલ પ્રજ્ઞાસ સાંકેળીઆ B. A. LL. B, એડવોકેટ.)

૧. મારો પ્રથમ સંબંધ એમની સાથે ઇ. સ. ૧૮૯૧ માં થયો, પણ ધર્મ બાબત ખાસ વાતોલાપ ઇ. સ. ૧૮૯૪-૯૫ માં શરૂ થયા. તે વખતે મેં નૃસિંહાચાર્યના ઘણા ખરા ગ્રંથો વાંચ્યા હતા, અને વડોદરામાં ૨૧. મહિલાલ નભુલાઈને કેટલાક મિત્રો સાથે કોલેજમાંથી મળવા જતો. તેમની 'અભેદોર્મિ' વગેરે નાની નાની સુંદર ધાર્મિક ગણલો વગેરે વાંચી મને આનંદ થતો, પણ કાંઈક એ સર્વમાં ઉણપ લાગતી, અને છેલ્લે મોટું point જેવું લાગતું. પ્રશ્ન વર્ણન થઈ શકે નહિ, છુવ આલાસ અથવા પ્રતિબિંબ અને જગત મિથ્યા, ત્યારે અવલંબન શેનું કરવું ? શૂન્યમાં શું આનંદ ? આ વાતચીત મગનભાઈ સાથે થતાં તેમણે મારી સાથે સૌથી પ્રથમ 'શૃંગારસમંડન' વાંચવું શરૂ કર્યું. એ વાંચતાં કેટલીક ચર્ચા પણ થતી. હું બહુ નાનો હતો ત્યારે પ્રજ્ઞાસંબંધ લીધેલું હતું, તેથી તે મંત્ર મને યાદ ન હતો. મગનભાઈના પિતાશ્રીએ તે મંત્ર અપરસમાં લંખી આપ્યો ત્યારપછી અમે બે ભાઈઓ જેવા જ થયા.

૨. મગનભાઈના નાનપણના મિત્રોમાં ખાસ કરીને એક હરિલાલ બેકીસનદાસ કોઠારી હતા. એના ઉપર તેમના હૃદયનો સર્વ પ્રેમ હતો હતો એમ કહીએ તો ચાલે. હરિલાલને માટે પોતે જે કરે તે એણે હતું. પ્રાણ આપવા પડે તો ખુશીથી આપે એમ મને લાગતું. એમના અગાધ જ્ઞાનની દુનીયાને ખજાર હતી, પણ એમનો પ્રેમ કેટલો ઉંડો હતો, તે ખજાર ન હતી, કેમકે પ્રેમ-સંબંધ એકદમ થતો નથી. એકવાર મેં એમને પૂછ્યું કે મનુષ્યવ્યક્તિ તરફ આટલો પ્રેમ યોગ્ય છે ? એમણે ઉત્તર આપ્યો કે પ્રભુ તરફ કેવો પ્રેમ બેઠેલો તેના શિક્ષણરૂપે અભ્યાસરૂપે આ છે. મારી શંકાનું સમાધાન બરાબર થયું નહિ પણ એ વાત એટલેથી જ અટકી. હરિલાલ ઘણાજ વિચારશીલ મનુષ્ય હતા, એમનું મસ્તક વિચારમાં કોઈથી ઉતરે એવું ન હતું, પણ એમના હૃદયમાં આદ્રતા બહુ ઓછી હતી એમ મને લાગતું. પુણિસંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તો એ બહુ સારી રીતે બજાતા, પણ પાછળથી સત્સંગ ન મળવાથી અથવા સંપ્રદાયના સાહિત્યનો સંબંધ ન હોવાથી કે બીજા કોઈ પણ કારણથી પ્રભુ અને પ્રભુની લીલાસાદિ બાબતમાં શંકાઓનો ઉદ્ભવ એમને થયો હતો. મગનભાઈનાં પહેલાં એકાદેક વર્ષની અંદર જ એ ભૂતલ છોડી ચાલ્યા ગયા.

૩. ભરૂચમાં શિવમોહનદાસ નામના એક મહાનુભાવી વૈષ્ણવ યર્ધ ગયા. ગર્ભશ્રીમાન હોવા છતાં એમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો હતો એમ કહીએ તો ચાલે. માત્ર ભરૂચમાં જ નહિ પણ આસપાસની વૈષ્ણવ સ્થિમાં એમનું બહુ માન હતું. બાઈ મનમોહનદાસ તથા મગનલાલ, હમનલાલ, અને સુનીલાલ લીમડી તેમજ અન્ય ઘણા વૈષ્ણવો ઉપર એમણે મોટો પ્રભાવ પાડ્યો હતો. એક દિવસ ભરૂચમાં મંદિરની સામે એક ઉંચા ઓટલા પર બેસાડીને મને સંયોગ, વિપ્રયોગ, પૂર્વદત્ત, ઉત્તરદત્ત વગેરે રસની ઘણી વાતો અડધા કલાક સુધી કરી હતી, પણ મારા મન ઉપર એમને વિષે ખાસ કંઈ અસર થઈ હતી નહિ. મેં એ વાત મગનભાઈને કરી. એઓ ખૂબ હસ્યા, અને કહ્યું કે સામાન્ય વૈષ્ણવ સમાજમાં આવા હોદ્દા બહુ માન પામે છે. ત્યાર પછી શિવમોહનદાસ વિષે મને એમણે ઘણી ઘણી વાતો કરી. પોતે કેવા નિકટના સંબંધમાં આવ્યા હતા તેનું આશ્ચર્ય વર્ણન મને આપ્યું, ગુપ્ત કામ પણ પોતે જે જે કરેલું તે સર્વ મને કહી બતાવ્યું, અને એમને પોતાને એમનાથી કેમ દૂર રહેવાનું યોગ્ય લાગ્યું તે સર્વ વાતો મને કહી. આથી મારા મનમાં ઘણા ઘણા વિચારો ઉત્પન્ન થયા, પણ તે ત્યાં જ રહ્યા. એમાં તો લેશ માત્ર પણ શક નથી કે શિવમોહનદાસે સર્વસ્વ શ્રીમદ્દામૃતજીને તથા શ્રીગુણદીપ્તિને સમર્પણ કર્યું હતું, અને પોતે સી તથા પુરુષ વૈષ્ણવોને ધોળ વગેરે તાળીઓ પાડી ગવડાવતા અને કેટલીક વખત આંખોમાંથી અશ્રુ પણ સ્રવતાં. આજે સાંજ સુધી ભરૂચમાં હોય તો રાત્રે મજામાં જવાને ઉપડી ગયા હોય. પાસે કંઈ પણ રાખતા નહિ, અને રસ્તામાં દીકરીના પૈસા ગમે તેની પાસેથી લઈ ગાડીમાં બેસી જતા. એમનો દેહ મજામાં એકાદશીને દિવસે પડ્યો એમ મેં સાંભળ્યું છે. એમના સમયમાં ભરૂચમાં વૈષ્ણવોની જહોજહોલી કંઈક ઓરજ હતી, આજે એમાંનું કશું પણ રહ્યું નથી.

૪. વડોદરા કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા ત્યારે યાત્રીજી હોસ્ટેલમાં રહેતા, તે સમયે ગમે તેવા અબજ મહારાજને તેઓ પૂર્ણપુરોષોત્તમ માનતા, અને તેમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરતા નહિ. કોઈ મથુરાના બાલકે પરીક્ષાને આગલે દિવસે પોતાની સાથે મથુરા આવવાની આજ્ઞા કરી, એમણે પોતાનું વર્ષ પડ્યે એમ લીધી બતાવી. પણ મહારાજની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરતાં તેમની સાથે મથુરા ગયા અને વર્ષ ગુમાવ્યું. કોલેજમાંથી દરરોજ સાંજે એ માઈલ દૂર શહેરમાં દર્શન કરવા જતા અને રાત્રે આઠ વાગે પાછા ફરતા, અને ઉત્સવને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં જતા ને દશ વાગે પાછા ફરતા. એ પ્રમાણે કોલેજમાં પણ એમનો ઘણો સમય દર્શન વગેરેમાં જતો. આથી એમના મિત્રો એમને બહુ સમલવતા અને એક મિત્ર જગજીવન વલ્લભજી શાહ જે પાછળથી બરોડા કોલેજમાં પ્રીવોસોફીના પ્રોફેસર થયા તે તો એમને 'પુષ્ટિમાર્ગની અનુનવાળા' અધ્યક્ષદાણુ કહેતા.

૫. ભાઈ મૂલચંદ્ર તેલીવાળાને પોતાના નાના ભાઈ તરીકે ગણતા, અને તેના લગ્ન વખતે પ્રકાશસહિત અણુભાષ્ય લેટ આપ્યું હતું. ભાઈ તેલીવાળાને તેનું બહુ સાનું ફલ થયું, કેમકે તેના અભ્યાસને લીધેજ એમને સુસ ગોઠુજી ઝાલા વેદાન્ત પ્રાઈઝ મળ્યું. જ્યારે અમે તેર ટીકાઓ સહિત સેવાફલ છાપ્યું ત્યારે 'મગનભાઈનું' નામ તે પુસ્તક સાથે જોડવાની રજા આપવા કહ્યું, પણ મગનભાઈએ કહ્યું કે જ્યાં સુધી હું બધું તપાસી જાઉં નહિ ત્યાં સુધી રજા આપી શકાય નહિ. આ કારણે લીધે સેવાફલ અને ત્યાર પછીના જે જે પુસ્તકો અમે પ્રકટ કર્યા તેમાં અમારી મરજી હોવા છતાં આપી શક્યા નહિ.

૬. જ્યારે મુંબઈમાં એલફ્રીન્સ્ટન હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક તરીકે તેમની નીમણૂક થઈ અને પાછળથી તેલીવાળાની પણ નીમણૂક થઈ ત્યારે અમે ત્રણે જણા બખબર બીલ્ડિંગમાં રહેતા હતા. તે વખતે સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તો વિષે ઘણા પ્રશ્નો ચર્ચાતા. એક સમયે ભાઈ તેલીવાળાએ એમને પૂછ્યું કે “લીલાની નિત્યતાને માટે શ્રીગુણાંધરનાં તો ઘણાં વાક્યો મળે છે, પણ શ્રીમહાપ્રભુજીનાં તે બાબતનાં વાક્યો આપને બગર હોય તો તે મુખાધિનીમાંથી કહો.” આથી એમને એકદમ ક્રોધ ઝડપ્યો, અને નાસ્તિકતાનો આરોપ ભાઈ તેલીવાળા ઉપર મુક્યો. એમણે જવાબ આપ્યો કે લીલાનિત્યતા વિષે મને શક નથી, પણ તે બાબતનાં મારે શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વાક્યો જોઈએ છે. એ પણ ભાઈ તેલીવાળાના પ્રશ્નને અયોગ્ય ગણ્યો નહિ. આથી તે સમયે તેમણે કાંઈપણ ઉત્તર આપ્યો નહિ અને પાછળથી અમોએ જોએ જ એ વાક્યો શોધી કહાડ્યાં. લીલાનિત્યતાનાં શ્રીમહાપ્રભુજીનાં ઘણાં વાક્યો છે, અને શાંતિ રાખી હોત તો મગનભાઈ પણ તરતજ કહી શકત.

૭. એક વખતે પોતે કેટલાક વૈષ્ણવોને અપરસમાં સ્નાન કરાવીને પોતાને ઘેર ગદાની ટીકા સંભળાવતા હતા. એટલામાં નીચલે માળેથી ભાઈ તેલીવાળા આવી પહોંચ્યા અને બહાર ગલેરીમાં ઉભા રહ્યા. મગનભાઈએ પાંચેક મીનીટ સુધી જોયા કર્યું; પછી તેમને અંદર બોલાવ્યા. તેલીવાળાએ કહ્યું કે હું નહાયો નથી. ત્યારે મગનભાઈએ કહ્યું કે ભગવાનની તારા પર કૃપા છે; તું ખેસ, તને કાંઈ બાધ નથી, તેલીવાળા અંદર આવી જાણુ પર બેઠા અને ગદાની ટીકા સાંભળી.

૮. એઓ બાલપણથી શ્રીગોકુલનાથજીના ભક્તી વૈષ્ણવો જે પાવડીયા પણ કહેવાય છે, તેમના પ્રસંગમાં બહુ સારી રીતે આવેલા. એમના કુટુંબનો, એમના પિતાનો અને એમનો એ વૈષ્ણવોને બહુ સારો આશ્રય હતો. એ વૈષ્ણવોની અનન્યતા એમને બહુ રુચતી. શ્રીગોકુલનાથજીનેજ એ વૈષ્ણવો પૂર્ણ પુરુષોત્તમ માને છે, અને શ્રીવલ્લભાચાર્યજી અને શ્રીગુણાંધરજીને પણ તેટલું માન આપતા નથી, એ બાબતમાં પણ મગનભાઈ એમની અનન્યતાને લીધે એમને માન

આપતા. અમે મગનભાઈને પ્રશ્ન કરતા કે એ રીતે તો હાલના અશિક્ષિત ગોસ્વામિબાળકોને તેમના સેવકો પણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ માને તેમાં બાધ શો ? ઉત્તરમાં એઓ કહેતા કે શ્રીગોકુલનાથજીથી આગળ પૂર્ણ પુરુષોત્તમપણું લઈ જવું ઠીક નથી. શાસ્ત્રમાં શુરુ અને ભગવાનમાં ફેર ન ગણવાનું કહ્યું છે, પણ આપણા પુષ્ટિસંપ્રદાયમાં શ્રીમહાપ્રભુજી સિવાય અન્ય બાલકો શુરુદાર છે, શુરુ નથી, એ શાસ્ત્રથી તેમજ રૂઢિથી સિદ્ધ છે, કેમકે બ્રહ્મસંબધ પણ શ્રીમહાપ્રભુજીની સમક્ષ અથવા તેમની આડીથીજ કરાવવામાં આવે છે. ભરૂચી વૈષ્ણવો શ્રીગોકુલનાથજીને શુરુ અને મહાપ્રભુજી માને છે, માટે તેમની બાળતમાં તેઓ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ કહી શકાય.

શ્રીગોકુલનાથજીને પણ મગનભાઈ બહુજ માન આપતા અને શ્રીગોકુલનાથજી પાસે યજુનાદકની છેલ્લી પંક્તિઓની ટીકા શ્રીગુસાંઈજીએ કરાવેલી, તે ગર્વથી કહેતા. શ્રીગુબોધિનીજી પર એમની બહુજ આસક્તિ હતી, અને શ્રીમહાપ્રભુજી તરફ એમને અત્યંત માન હતું તે એમની સર્વોત્તમસ્તોત્રની બંડી ટીકા તથા અન્ય ગ્રંથો પરથી સ્પષ્ટ છે એમ કહેતા, અને કહેતા કે શ્રીમહાપ્રભુજીનું અને શ્રીગુસાંઈજીનું હૃદય જેટલું શ્રીગોકુલનાથજી સમન્વયા છે તેટલું અન્ય બાળકો સમન્વયા નથી. વળી વર્ણાશ્રમધર્મની આવશ્યકતા પુષ્ટિમાર્ગમાં નથી તે શ્રીગોકુલનાથજી સારી રીતે સમજતા, જે એમની ભક્તિવર્ધિનીની ટીકામાંના શાસ્ત્રાર્થથી સ્પષ્ટ છે, એટલુંજ નહિ, પણ અત્યારમાં પણ વર્ણાશ્રમધર્મની અવગણના થાય તેની દરકાર કરતા નહિ. મોહનભાઈ વગેરે વૈશ્યોને (જનોઈ વગરના) બ્રહ્મસંબધ આપવાનો અધિકાર એમણે આપ્યો હતો, એટલુંજ નહિ, પણ તેમની સાથે તેમજ બેહેનજીબા વગેરે અન્ય કૃપાપાત્ર વૈષ્ણવોની સાથે બહુ નિકટતા, કાંઈ પણ ભેદભાવ વિનાના, સંબધમાં આવતા.

મગનભાઈ પોતે વર્ણાશ્રમધર્મનો આચાર બનતા સુધી મુકતા નહિ, પણ એમના વિચારો તો એ બાળતમાં નિશ્ચિતજ હતા. પુષ્ટિમાર્ગના ગ્રંથોના અમારા અજ્ઞાનને હીધે અમે પણ ઘણા સમય સુધી એમના આ વિચારોને બહુજ આગળ પડતા-પ્રશ્નસનીય માનતા. એક સમયે તો વાલીલાલભાઈને ત્યાં રાત્રિની નિયમિત સુબોધિનીજીની કથાપ્રસંગે શ્રીગોકુલનાથજીની વાત નીકળતાં વર્ણાશ્રમધર્મની ચર્ચા થઈ; અમે સર્વેએ એમના વિચારોનો વિરોધ કર્યો. આથી એઓને બહુજ કોપ ચઢ્યો, અને આવેશમાં જનોઈ હાલી નાંખી, અને એમની આંખોમાંથી બળતા અંગારા ઝરવા લાગ્યા. મંડળીમાંથી ઠોઈની સાથે તે વખતે બોલાય તેમ નહતું. પાંચ દશ મિનિટ સુધી સર્વ મોનજ રહ્યા. હાલ ત્યારે એ સમયનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે અમને અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થાય છે, કે વગર સમજે અમે અમારા અજ્ઞાનને હીધે એમને વિના કારણે ઉફેરી મુક્યા હતા.

માત્ર વર્ણાશ્રમધર્મની જાળતમાંજ નહિ, પણ પ્રાયશ્ચિત્તની જાળતમાં પણ એમના વિચારો મજબૂત હતા. સ્મૃતિઓનાં પ્રાયશ્ચિત્ત ભક્તિમાર્ગમાં હોયજ નહિ, એ સ્પષ્ટ કહેતા, અને પોતે એ જાળતમાં સર્વ તૈયારી હાલના ચાલુ પ્રસંગને માટે કરી સુકી છે, એમ સૂચવતા. બ્રાહ્મણાદિદેવતાવાદ તો અમારી આગળ ઘણાં વર્ષો પર એઓ વાંચી ગયા હતા. પુષ્પિસંપ્રદાયમાં જે અજ્ઞાન છવાઈ રહ્યું છે તે જાળતમાં જેટલું દુઃખ એમને લાગતું તેટલું લાગ્યેજ કોઈએ અનુભવ્યું હશે. પુષ્પિમાર્ગનો પેટો સર્વ જાળતમાં ન્યારો છે એમ એ ઘણી વાર કહેતા. પુષ્પિમાર્ગ ભૂતજાના સર્વ જીવોને માટે છે, એ વાત તો એમની જીભ પરથી ખસતીજ નહિ. આ સર્વ હોવા છતાં નાનપણથીજ પોતે ઘણા ગોસ્વામી બાલકોના પ્રસંગમાં આવેલા, સર્વ જાળતોમાં તેમનું માન રાખેલું, અને પોતાના વિચાર ગમે તેટલા જૂઠા હોવા છતાં તેમની કોઈ પણ કારણસર ખનતા સુધી અવગણના કરતા નહિ.

૬. જ્યારે જ્યારે સિદ્ધાન્ત વિષે પોતે કંઈ સાફ વાંચતા ત્યારે મને તે સંભળાવવાની ઇચ્છા દર્શાવતા અને એ રીતે ઘણી વખત જે જે એમને બહુજ સુંદર લાગતું તે એમના મુખથી મને સાંભળવાનો લાભ થતો. શ્રીશુસાંઈજી અને હરિરાયજીના સ્વતંત્ર લેખો તથા નાના નાના ગ્રંથો તથા શ્રીસુબોધિનીજીના સુંદર ભાગો તથા અણુભાષ્યના અને વિદ્વન્મંડનના લીલાનિત્યંતા વગેરે કેટલાક ભાગો એમણે પોતે અત્યંત આનંદથી મને સંભળાવ્યા હતા. રાસપંચાધ્યાયી, યુગલગીત, જમરગીત, ગોપિકાગીત અને વેણુગીત તો ઘણી વાર એમને મુજેથી મેં શ્રવણ કર્યા હતાં. હમણાં જ્યારે પુષ્પિમાર્ગમાં વર્ણાશ્રમધર્મ આવશ્યક છે કે નહિ તે ચર્ચા ઉભી થઈ ત્યારે તેઓ હસીને કહેતા કે “હાલ તો લોકોએ પુષ્પિસંપ્રદાયને બામણીયા બનાવી દીધો છે. ભક્તિમાર્ગમાંજ વર્ણાશ્રમધર્મ આવશ્યક નથી તો પુષ્પિમાર્ગમાં તો ક્યાંથીજ હોમ.” તે જાળતમાં જે જે શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વાક્યો મેં ચર્ચામાં સુક્યાં હતાં તે બધાં યોગ્ય છે એમ કહેતા અને યદા યમનુજ્ઞાતિ

....સ જહાતિ મર્તિ લોકે વેદે ચ પરિનિવિતામ્ (મા. ૪-૨૧-૪૬) અંતઃકરણથી ભાવના કરાયલા ભગવાન જેના પર કૃપા કરે છે, તે ભક્ત લોક અને વેદમાં નિષ્ઠા પામેલી મતિનો ત્યાગ કરે છે. એ વાક્ય તો એમણેજ મને લખી મોકલ્યું અને સ્મરણમાં આવ્યું હતું. એ જાળતની વધુ ચર્ચા યતાં આશ્રય મુખ્ય છે, અને નરેશ જોષી છે, એમ પોતે કહેતા, અને તેના સમર્થનમાં દ્વિતીય સ્કન્ધનો દશમો અધ્યાય પ્રકાશસહિત વાંચવાને મને પોતાનાં ચિન્હ કરેલાં પુસ્તકો પુનાથી મોકલી આપ્યાં હતાં, અને મેં તે વાંચ્યાં પણ હતાં. મેં એમને ઉત્તરમાં લખ્યું કે તમારું કહેવું સત્ય હોવાનો મને લેશ માત્ર પણ શક નથી પણ મને જે

સમજ પડે તેજ મારું મન કણુલ કરી શકે. નિરોધલક્ષણમાં નિરોધને મુખ્ય માનીને “આનાથી બીજો કોઈ ઉચો મંત્ર નથી, આનાથી બીજો કોઈ ઉચી વિદ્યા નથી, આનાથી બીજું કોઈ ઉચું તીર્થ નથી” વગેરે શ્રીમહાપ્રભુજી સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે, માટે પુષ્ટિમાર્ગને નિરોધ સાથેજ મુખ્ય સંબંધ છે. એના ઉત્તરમાં એઓ કહેતા કે નિરોધલીલા પછી મુક્તિ અને આશ્રય લીલા આવે છે અને જે નિરોધમાં પ્રાપ્ત કર્યું હોય તે કાંઈ આશ્રયમાં જતું રહેતું રહેતું નથી અને જેવડો લાભ થાય છે. આ ચર્ચા આનંદથી આગળ ચાલી શકત અને મને છેલા બે મહીનામાં ઘણીવાર એમણે આમંત્રણ કરીને એમના મુખથી એકાદેક લીલાના સાતે અર્થ શ્રવણ કરવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. મારી અત્યંત શિથિલ પ્રકૃતિને લીધે મારાથી તે બની શક્યું નહિ એ મારું દુર્ભાગ્ય. એમના એકદમ જતા રહેવાથી મારા જીવનમાંનો એક મુખ્ય ભાગ જતો રહ્યો. ખાલી ધર્મ ગયો એમ લાગે એમાં શું નવાઈ ?

“વિદ્વન્મણિ મગ્નલાલ”

(શાર્દૂલ.)

“જેણે વૈષ્ણવ યુદ્ધિનાં અવનવાં, કાર્યો ધણાંએ કર્યા,
સ્વોપાનિત લક્ષ્મી તણો વ્યય કર્યો, સાહિત્ય ઉદારમાં;
જેણે ગ્રન્થ વિશુદ્ધ મુદ્રિત કરી, ચરણે ધયો પુદ્ધિના,
એ “વિદ્વન્મણિ-મગ્નલાલ” પળતાં, હેયું દુભાયે ધણું.”

“મક્તિમિય.”

“રસ-મગ્ન શ્રીગાણપત્ય”

(ભે:-શ્રી. ‘પરાગ.’)

ગમ્ભીર નર્મદ તણો વહતો પ્રવાહ, ઉત્તાલ-વીચિ ઉછળે અતિ-દર્શનીય;
હીસે કબીર-વડ એક તટે પ્રસિદ્ધ, બીજી દને વિલસતું ભૃગુ કચ્છ ભંચ. ૧
ત્યાં જન્મીને યથા મગ્ન, વડિલનાં વચનામૃતે; ઘયા પાછા હરીચણાએ,
શ્રીમગ્ન રસ-મગ્ન એ. ૨

ચારિત્ર્ય ઉન્નવળ હંતું વદતા મુચારે, આજેય ભાષણ તણા પડયા મુજાણ;
લેખો ગમ્ભીર લખતા રસ-પૂર્ણ સૌમ્ય એ ગાગપત્ય પરલોક ગયા હવે તો. ૩
વિદ્યાનાં દાન અર્પ્યા કેં ઉદાર ઉરના હતા, બહુ કાર્ય કરી એવા રક્ષા

શ્રીપાદપંકજે. ૪

નિવાપાંજલિ

(લે: શ્રી. મોહનલાલ નરૈત્તમદાસ શાહ, બી. એ. અધ્યાપક મેલ. ટૂ. કો. વડોદરા.)

[મરાઠી સાખી.]

“ મમ ” સદા વહ્નિભવાણીમાં, “ લાલ ” તણા હિત-વચને,
 સેવકે શ્રીમહાપ્રભુજી કેસ, નામ યથાર્થજ ધારે
 વિસરે કથમ સુજો તે, સ્મરશે વૈષ્ણવ નિત્યે, વિસરે કથમ સુજો તે. ૧
 અડગ ટેક, વાણી વર્તનમાં, ચિન્તનમાં પદ ગતિમાં,
 નીતરતી પ્રભુ પ્રીતિ સાથે, સ્પષ્ટ થતી પદપદમાં
 નીકર પ્રતાપી ચોદ્ધો, પુષ્ટિ તણે મળશે ક્યાં ? નીકર પ્રતાપી ચોદ્ધો. ૨
 લબ્ય લાલ તિલકથી દીપતું, તિલક લક્ષ્મ-જ્ઞાનીના,
 પ્રસન્ન મુખની પ્રચંડ વ્યક્તિ, ગૌરવ માર્ગે ભક્તિના
 મૂર્તિ ધર્મ-જ્ઞાનની, કલિયુગ ફલ્લ માર્ગે નિરખી, મૂર્તિ ધર્મ જ્ઞાનની. ૩
 સાદો વેશ અને પરિભાષા, આર્થ-સ્વદેશી દીપતી,
 સાદી રહેણી-કરણી નિત્યે, વૈષ્ણવ પદ શોભવતી
 વિનોદી સદા સ્વભાવે, સત્ય ન કદિ છુપાવે, વિનોદી સદા સ્વભાવે. ૪
 કદુ સત્ય સિદ્ધાન્તરક્ષણે, વદતાં ના અંચાતા,
 શાસ્ત્ર-પ્રભુ-શુર-વૈષ્ણવ-સ્વરૂપ, જાણી ના અંજતા
 પૃચ્છક હોય લલે જે, નિર્ણય સ્પષ્ટ જણાવે, પૃચ્છક હોય લલે જે. ૫
 વ્યસની શાસ્ત્ર ને સુખોદિનીના, ફલ્લ માર્ગે વિષે તે,
 વિદજજન વૈષ્ણવ શુર પ્રભુને, સ્મરતા કોઇ મિષે તે
 બ્રહ્મનાં અંગ બધાંને, શુદ્ધાદૈવી સમજે, બ્રહ્મનાં અંગ બધાંને. ૬
 પત્ર પરિષદ માર્ગે તણાંના, પ્રેરક ને વળી ડ્રંટા,
 અજળ જાતા વ્યાસ-સૂત્રના, વક્તા સુખોદિનીના
 ત્રાતા પુષ્ટિમાર્ગના, સિદ્ધાન્તો સાચાના, ત્રાતા પુષ્ટિમાર્ગના. ૭
 સંગતિ વૈષ્ણવ વિદજજનની, શાસ્ત્રજ્ઞાની કરતા,
 શુર ધણા વહ્નિભાષિયોના, શિષ્ય સ્વયં વહ્નિભાષા
 ચિરંજીવી જ્ઞાન વારસે, નિવાસી નિત્ય લીલાના, ચિરંજીવી જ્ઞાન વારસે. ૮
 અધ્યાપક ઉચી કક્ષાના, દષ્ટા સસલીલાના,
 લોકતા બ્રહ્મ વિપશિત સહ તે, આયુષ્મિક લોગોના
 સ્મરશે શિષ્યો સાચા, નીતિ સાચી નિજની. સ્મરશે શિષ્યો સાચા. ૯

વિ ર હા ષ ઠ

(લેખક:—શ્રી. રણછોડલાલ કે. પરીખ, કડી.)

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

- રૂઠું ગૌર શરીર ને સરસ હા જેનીય સુખાકૃતિ,
જોજન્મથી નયને રૂડી ઝળકતી દિને પ્રભુની છબી;
હાસ્યેથી ભરિયેલ હા વદન એ છલકાવતું હાસ્યને,
ભાલે સુંદર રાગતા તિલકથી શોભા સી રૂડી બને. ૧
- પામ્યા સુકુલથી સ્વધર્મ દલતા સદ્ભક્તિ એ જન્મથી,
અભ્યાસે વળી પોણીનેય ખીલવી સેવા કરી ધર્મની;
ધર્મગ્રંથ તણાય અધ્યયનથી શાસ્ત્રે સુસંપન્નતા,
સેવા સુંદર પુષ્ટિમાર્ગની કરી પરલોક સીધાવીઆ. ૨
- સારા શાસ્ત્ર જ્ઞાનથી ભરતમાં વિખ્યાતિને પામિયા,
પુષ્ટિમાર્ગ તણીય વિજયધ્વજ દિગંત દરકાવતા;
આવ્યાં આક્રમણ પ્રતિ પણ સદા તૈયાર રેતા હતા,
શાસ્ત્રોનાં સભ રક્ષને તુરત એ ચૂરો કરી નાંખતા. ૩
- સંપારંગત શાસ્ત્રમાં રતિ અતિ સેવા મહી છે ભરી,
સ્પર્ધામાં ઉતરે કદીય નહિ એ હારે ન કોથી જરી;
જેનો નિર્ણય શ્રેષ્ઠ સૌ સમજી લે સત્સંપ્રદાયી જનો,
વિદ્યાને યશ વ્યાપીઓ અવનવો રૂઠો અતિ જિજ્ઞો. ૪
- શુદ્ધાદૈત સુરમ્ય છે જગતમાં સિદ્ધાન્ત જે વ્યાપક,
શ્રીમદ્ભગવાદ છે ભૂતળમાં જેનાય સુસ્થાપક;
સ્થાપ્યો છે કરીને કૃપા એવ પરે સૌ વિશ્વ ઉદારક,
પુષ્ટિમાર્ગ તણા વિશાળ ગગને તેજસ્વી એ તારક. ૫
- ગાદા ધોર તિમિરમાં ભટકતાં સુઝે ન કાંઈ જરી,
આપ્યું જ્ઞાન માહાત્મ્યનું સરસ એ ચક્રથી રસ્તે ચડી;
આવે યાદ ધડી ધડી સમરતાં ભૂલાય ના એ કદી,
સ્થાપીને કઈ તારકો ગગનમાં એ તો ગયો આયથી. ૬
- લીલા નિત્ય પ્રભુ તણી અવનવી આનંદ લેવા સદા,
છોડી આપ ગયા વળી સહજમાં સંસારની આપદા;
પામે જે ઠમનીય સ્થાન પ્રભુનું તેનો ન ચોકે ઘટે,
ચાલે છે ઘટમાળ આ જગતમાં બેઠાય અગ્નિ તટે. ૭
- શ્રીમદ્ભગવાદ અતન્ય અતિશે ભક્તિ જાદુ ભાવની,
શ્રીસુખોદિની લેખમાં રતિ મતિ હરમેશ જેની હતી;
શ્રીમન્મન્ય મોહને કરી કૃપા કીર્તિ પ્રસારી ઘણી,
શાસ્ત્રી મમ જ લાલને અરપું હું રમેઢે પ્રણામાંજલી. ૮

અનન્ય ભક્ત.

(લે.—રા. રા. નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી, M. A. LL. B.)

સંવત ૧૯૬૨ માં હું ગૂજરાત કોલેજમાં એમ. એ. નો અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે વડોદરામાં પહેલી વૈષ્ણવપરિષદ ભરાઈ. રા. પટવારી રણજીડલાલભાઈ પરિપતમાં ગએલા, તેમના દ્વારા વે. શા. સં. મમલાલ ભાઈનો મને પ્રથમ પ્રરિચય થયો. એ પરિપતમાં મમલાલભાઈએ જે ભાષણ કરેલું તેની અસર પટવારીજીના હૃદય ઉપર ધણી થએલી. તેથી તે મમલાલભાઈની પ્રશંસા કરતા, આ પ્રશંસા સાંભળેલી હોવાથી અને સાંપ્રદાઈક સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવાની અભિલાષા હોવાથી સંવત ૧૯૬૩ માં મારે મુંબાઈ જવાનું થયું ત્યારે રા. પટવારીજીની નોટ મમલાલભાઈ ઉપરની હું લઈ ગયો. ત્યાં એલ્ફીન્સ્ટન હાઈસ્કુલમાં તે સમયે તે સંસ્કૃતના શિક્ષક હતા. મેં તેમને હાઈસ્કુલમાં મળ્યા નોટ આપી ત્યારે મારે મુંબાઈ આવવાનું પ્રયોજન પૂછી મારા કાર્યમાં ઉપયોગી થાય તેવી કેટલીક સૂચનાઓ તેમણે કરેલી.

આ સમયે મમલાલભાઈ “An examination of Samkar's refutation of the Sankhya theory” વિષય ઉપર નિબંધ લખતા હતા તે તેમણે મને દેખાડ્યો. આ નિબંધ તે લખતા તે દરમિયાન તેમને ત્યાં હું જતો આવતો. ઉનાળાની રજા પડતી વખતે તેમણે મુવર્ણસુત તથા હરિતોપિણી એ જે દોઝાઓ સહિત હરતલિખિત વિદ્વન્મંડન ગ્રંથ મને આપેલ તેના મેં રજાઓમાં અભ્યાસ કરેલ.

સંવત ૧૯૬૪ માં મારી પછુ એલ્ફીન્સ્ટન હાઈસ્કુલમાં શિક્ષક તરીકે યોજના થઈ. મમલાલભાઈએ તેમનાજ ખુખર બિહિંગના માળામાં મને ઝોરડી અપાવી. આથી મને તેમનો પરિચય ઘણો વધ્યો.

સંવત ૧૯૬૫ માં શાંકરમતાનુયાયીઓએ પુણિમાર્ગ ઉપર આક્ષેપ કરેલા તેના પ્રત્યુત્તર શ્રીત વૈષ્ણવ વાડીલાલ નગીનદાસ શાહે આપેલા. આ કાર્યમાં વાડીલાલભાઈને શાસ્ત્રીજી મમલાલભાઈ તરફથી સંપૂર્ણ સાહાય્ય મળેલું હતું.

શાસ્ત્રીજી મમલાલભાઈ સામાન્ય જાણણો પેઠે જરા પણ કોણી ન હતા. ધનની તેમને સ્પૃહાજ ન હતી. ઘણા વૈષ્ણવો પોતાના ગ્રંથો બીજાને આપતાં અચકાય છે તેમ પણ શાસ્ત્રીજી કદાપિ કરતા નહિ. તેમની પાસે જે ગ્રંથ હોય તે તેમના હસ્તોમાં મિત્રને અથવા સામાન્ય પરિચયવાળાને પણ જોઈએ ત્યારે ઉદાર મનથી આપતા.

શાસ્ત્રીજીનો પ્રેમલા વૈષ્ણવોમાં પણ સમાવેશ કરી શકાય નહિ. તે નિડર હતા. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણના વંશજો ઉપર ભાવ રાખતા પરંતુ તેમને ઘટતી શિષ્યામણુ આપતા, અને પુણિમાર્ગના સિદ્ધાંતો પ્રતિ તેમનું ધ્યાન જેટલી તે પ્રમાણે વર્તન રાખતા કહેતા. સંવત ૧૯૬૫-૬૬ ના અરસામાં ગોસ્વામી શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી મહારાજને તે અણુભાખનો પાક કરાવતા તે સમયે લાકડે મોનશોખથી પર રહેવાનો ઉપદેશ તે પ્રસંગોપાત આપતાજ.

શાસ્ત્રીજીની ભાષા શેષક અને વક્તા તરીકે તદ્દન જૂદા પ્રકારનીજ હતી. શેષક તરીકે પોતાના શેષોમાં તે સંસ્કૃત શબ્દો અને સમાસોનો પણ જદું ઉપયોગ કરતા તેથી તેમના શેષો સામાન્ય વૈષ્ણવો અને થોડું ઘણું સંસ્કૃત ભણેલા વૈષ્ણવો પણ સમજ ન શકે તેવા છે. વક્તા તરીકે તેમની ભાષા ઘણીજ સરસ હતી. અભણમાં અભણ શ્રોતા પણ માર્ગનાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો પણ તેમના ભાષણથી સમજી શકે તેવી સરસ ભાષાનો તે ભાષણમાં ઉપયોગ કરતા, અને એવી છટાથી ભાષણ આપતા કે શ્રોતાઓ તેમનું ભાષણ પુરું થાય ત્યાં સુધી અથવા પોતાની મગજ ચકિતનો ક્ષય થાય ત્યાં સુધી ભાષણ એક ચિત્તથી સાંભળતા. તેમનાં ભાષણોમાં જે ભાષા તે વાપરતા તેવીજ ભાષામાં તેમના શેષો તેમણે લખ્યા હોત તો વૈષ્ણવોને ધણો વિશેષ લાભ થાત.

સાંપ્રદાયિક તથા અન્ય સંસ્કૃત ગ્રંથોનો શાસ્ત્રીજીએ અભ્યાસ ઘણો ઉડાવેલો. શાસ્ત્રીજીના જ્ઞાન વિષે કોઈને શંકા દશેજ નહિ, તેથી તે વિષે લખતું નિર્ધારક છે. આ સંપ્રદાયમાં મૂળ ગુરુ શંકર વિષ્ણુસ્વામી વગેરે હતા એવી ગુરુપરંપરા કોઈએ પ્રચલિત કરેલી તે ખોટી છે એવો શાસ્ત્રીજીનો દૃઢ મત હતો. વૈષ્ણવપરિપત્તા તે મુખ્ય નેતા હતા. દરેક પરિપત્તમાં તેમનું ભાષણ આકર્ષક થતું. સુબોધિની તે વાંચતા અને જે વૈષ્ણવો આવે તેમને યવજ કરાવતા. મુંઝાટથી તેમની બદલી પુના થયા પછી પણ ઘણા સમય સુધી દર રવિવારે ભાષણ આપવા અથવા સુબોધિનીનું વાંચન કરવા તે પુનાથી મુંબઈ આવતા.

પુણિમાર્ગ અને તેના સિદ્ધાંતો ઉપર શાસ્ત્રીજીને ઘણીજ રુચિ હતી. તેમનામાં અનન્યતા સારી હતી. શ્રીમદ્ધાર્મચરણના ચિત્રજીની સેવા તે કરતા. શીકૃષ્ણ વિના ખીખ દેવનો કદાપિ તે આશ્રય કરતા નહિ. અનન્યતા પુણિમાર્ગનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે અને તેનો કદાપિ ત્યાગ ધવો ન જોઈએ એવો તેમનો દૃઢ મત હતો. ભરરુચિ વૈષ્ણવોમાં અનન્યતા જોવાથી તેમના પ્રતિ શાસ્ત્રીજીને પ્રેમ રહેતો. તેમણે ભગવત્પીઠિકાનું ભાષ્યતર પુણિમક્રિસુધા વર્ષ ખીજી અંક પડેલામાં છપાવેલું તેમાં પણ પોતાની નીચે પ્રમાણે નોટ મૂકી છે:—

“ભગવત્પ્રાપ્તિને અર્થે પણ કાત્યાયનીવત કરવામાં કુમારિકાને અન્યાશ્રય-દોષ પ્રાપ્ત થયો અને તેઓનું અનન્ય વ્રત વિનષ્ટ થવાથી તેઓ મર્થોદય લેખામાં, તેથી પુણિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ અન્યાશ્રયનો તો સર્વથા પરિત્યાગ જ કરવો.....”

આવા અનન્ય ભક્તોની લોકિકમાં આસક્તિ હોતીજ નથી. તેથીજ શાસ્ત્રીજીના એકજ પુત્ર અને ત્રીએ ભગવત્ચરણારવિંદની પ્રાપ્તિ કરી ત્યારે પણ શાસ્ત્રીજીને દુઃખ લગ્યું નહિ. આવા અનન્ય ભક્તોનો ભગવાનના ચરણકમલમાં વાસ થાય છે. તેથી શ્લોકમાં “મરનારના આત્માને પ્રભુ ધ્યાનિ આપો” એવી ઇચ્છા પ્રકટ કરવાની સામાન્ય રીતિ છે તેવી રીતિનું અદ્ય અત્ર નિષ્પ્રયોગન છે.

કેટલાંક સ્મરણો.

(લે: શ્રી. પ્રો. જોહાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ M. A. પ્રીન્સીપાલ, મહિલાપાઠશાળા.)

વજ્રાદિપ કઠોરાણિ મૃદ્ધનિ કુસુમાદિપિ ।

લોકોત્તરાણાં ચેતાંસિ કો હિ વિજ્ઞાતુમર્હતિ ? ભવમૂતિઃ ।

Lives of great men all remind us
That we can make our lives sublime
And, departing, leave behind us
Foot-prints, on the sands of time,
Foot-prints, that perhaps another
Sailing O'er life's solemn main,
A forlorn and ship-wrecked brother,
Seeing shall take heart again.

Longfellow.

લગભગ ગયા જેઠ માસમાં ધર્મવચાત્ ભારે પૂના જવાનું થયેલું. આથી બપોરની દાદરથી પૂના જતી ગાડીમાં બેસવાને પ્રીન્સીપાલ શ્રી. હિંમતલાલ અંબારીઆ અને હું રોશન પ્લેટફોર્મ ઉપર ગયા, ત્યાં તો બોરીબંદરથી ગાડી રોશને આવેલી અને તેના એક કંપાર્ટમેન્ટમાંથી શાસ્ત્રી વસંતરામે અમારા તરફ ડાકીયું કર્યું અને અમને બોલેને તે કંપાર્ટમેન્ટમાં બેઠક લેવા બોલાવ્યા, અમે અંદર બેઠા અને ગાડી ચાલી. પછી અમે ફેટલીક બીજી પ્રસંગને લગતી વાતચીત કરી. આ વખતે શાસ્ત્રી વસંતરામે મને ઉદ્દેશીને કહ્યું, તમને ખબર છે કે શાસ્ત્રીજી મમ્મલાલ તો નાથદાસ ગયા છે. અને હવે ત્યાં શ્રીગોવિંદરાયજીની પાસે રહેશે. મેં ઉત્તર આપ્યો. 'મને ખબર નથી. પણ જો તે સમાચાર સાચા હોય તો હું ઘણો આનંદિત થાવ છું.' પ્રો. મમ્મલાલજી જેવાની વિદ્વતા અને સેવાનો લાભ સંપ્રદાયે જોષ્ઠ્યે તેવો લીધો નથી, તે નિઃસ્વાર્થવૃત્તિથી પોતાની સેવા આપવાને તૈયાર છે. પણ લેનારા ડાકુ-છે ? જ્યારથી પોતે નિવૃત્ત થયા ભારથીજ સંપ્રદાયે તેમને નાથદાસ જેવા સ્થાનમાં નિયુક્ત કરવા જોષ્ઠ્યતા હતા. તેમના જેવા વયોવૃદ્ધ અને સ્થાનવૃદ્ધ તથા સાંપ્રદાયિક આચારીવચારથી સુપરિચિત વ્યક્તિના અભાવેજ નાથદાસનું વહાણ ડાખોડાણ થઈ રહ્યું છે. નાથદાસકમીટી કે જે કોઈ અત્યારે નાથદાસના કારભાર માટે જવાબદાર છે તેણે વહેલી તકે શાસ્ત્રીજીની સેવાનો લાભ લેવો જોષ્ઠ્યે અને અત્યારે જે વિકટ પ્રશ્નો તેમને મુંઝવી રજા છે તેનો નિકાલ તેમની સલાહ પ્રમાણે કરવો. તેઓ જે કોઈ અભિપ્રાય આપશે તે સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ અને સંપ્રદાયના દિતની દૃષ્ટિએ દશે. 'આવો ઉત્તર મેં આપ્યો. આ વિષય ઉપર અમારે લંબાણથી વાર્તાલાપ થયો. ભાઈ હિંમતલાલ પણ શાસ્ત્રીજીના એક વખતના પરિચિત શૃદ્ધત્ય તરીકે પણ અમાં રસ લેઈ રજા હતા. હવે પૂનાનું રોશન આવ્યું અને શાસ્ત્રી વસંતરામ તથા અમે બે છૂટા પડ્યા.

આ બનાવ પછી દોઢ માસને અંતરે મારા એક મિત્રનો પત્ર ભરૂચથી નીચેની મતલબને આવ્યો. 'શાસ્ત્રીજી મદ્રાસ હાલે (તા. ૧૮-૭-૩૫) વડોદરથી બપોરે આવેલા. સાંજે બેઠું સમય સુધી બે કલાક રોકાયા હતા. સમય વૈષ્ણવોને વાતચિતનો આનંદ આપીને ઘેર ગયા પછી પાંચ મીનીટમાં શ્રીહરિશરણ થયા છે.' આ પત્ર અણુધારી રીતે મળતાં મેં એવો સખ આઘાત અનુભવ્યો કે થોડીક ક્ષણો સુધી અવાક બની ગયો. પત્રને બેત્રણ વખત વાંચ્યો પ્રથમ તો તે પત્ર સાચો નથી એમ હૃદય કળવવા લાગ્યું. પણ તે પત્ર મારા એક સ્નેહી મિત્રને દોવાથી તે અસત્ય સમાચાર કદી ગોકલેખ નહિ, એમ મને કબૂલ કર્યું. ખીજો દિવસે શાસ્ત્રીજીન જન્મતા ત્રો. ગોવિંદલાલ ગદનો પત્ર મળ્યો. એટલે શાસ્ત્રીજીના હરિશરણ થયાના સમાચાર સત્ય છે એમ પાકે પાયે થયું. શાસ્ત્રીજીને પ્રશ્નકૃપાથી દેહનું સ્વાસ્થ્ય એવું અનુપમ હતું કે તેમન નખમાં પણ રોગ નહોતો એમ કહીએ તો ખોટું નથી. એમના અવસાનના સમાચાર ખરેખ અણુધારી હતા. પણ તે સત્યઘટના હતી. તેઓ નાથદારા ગયેલા અને ત્યાંથી પાછા ફરતાં આ આ લૌકિક દેહનો ત્યાગ કર્યો. આ ઘટનાએ મને કેટલાક કલાકો સુધી વિચારમગ્ન બનાવ્યો છેવટે 'નવરત્ન'નું સર્વેશ્વર્ય સર્વાત્મા નિજેચ્છતઃ કરિષ્યતિ એ વાક્ય સ્મૃતિમાં આવ્યું. આ સુખસ્ ઘટનાની પછવાડે પ્રભુની ઇચ્છા એજ નિયામિકા હોવી જોઈએ. જગત્પ્રાપ્તી નાટકના સૂત્રધા પ્રમુખ છે. તેની ઇચ્છા પ્રમાણે સર્વ કંઈ બને છે. આ જગત્ તેજોજ નીમ્યું છે તેનું ક્રીડાભાષ છે. તેજ પ્રભુનીજ ઘટના આ છે, એમ આપણે અવશ્ય માનવું જોઈએ. શીનાયજીપ્રભુએ તેમને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, ત્યાંની વસ્તુસ્થિતિનો અભ્યાસ કરાવ્યો. ત્યાંનું ગુચવાયલું કાકડું કે ઉકેલવું તેની સૂચિતિનું દાન પણ કર્યું, પણ પછીજ શીનાયજીની એવી ઇચ્છા ધર્મ કે અભ્યાસન સંજ્ઞેગોમાં શાસ્ત્રીજીની સેવાની અદિઆ જરૂર નથી. તેમનું રથાન હવે અલૌકિક ધામમાં છે સોજીતે સર્વાન્વિમાનસદ્ મદ્રગા વિપથિતા એ ભગવતી શ્રુતિએ નિર્દેશેલા રથાનમાંજ તેવા ભગવદીયે વિવિધ ક્રીડામાં ચતુર એવા પ્રભુની સાથે રમણનો આનંદ અનુભવવો જોઈએ. અત્યારે નાથદારાનું વાતાવરણ બરાબર નથી. એવા વાતાવરણમાં એમના જેવા ભગવદીયનું રથાન નથી. મારે શીનાયજીપ્રભુએ તેમને સ્વધામમાં બોલાવી લીધા. આવા વિચારથી મેં આશ્વાસન મેળવ્યું.

×

×

×

×

શાસ્ત્રીજીની સાથે મારા પ્રત્યક્ષ સંબંધ ધણો ઓછો છે, છતાં મારા તેમની સાથેના પરોક્ષમાંથી પણ મેં મારા જીવનમાં ધણું મેળવ્યું છે એમ હું કહું તો ખોટું નથી. હું જ્યારે જીવનના ઉમરે ઉભો હતો, અને દૂર સુદૂર સિતિજમાં અરપટ અને આજ જન્માતા જીવન પંથને જ્યારે નિદાનતો હતો ત્યારે મને લાગ્યું. 'આ જીવનયાત્રા મારાથી શી રીતે યશે? દરેક વ્યક્તિને માટે જીવનપંથની યાત્રા નિર્માયિકી તો છેજ. પણ તે યાત્રા કહેણાન્ય અને સરળ શી રીતે બને? પરીને પાંખો ફૂટે ત્યારે વિચાળ મગનમાં ઉડનાના મનોરથો સેવે. પણ તોશની પવનો તથા ઘિઘારી પડીઓથી સાવધાન રહેવાની તો તેને જરૂર ખરીજ. મને પાંખો ફૂટતી હતી અને ઉડું, ઉડું એમ ઇચ્છા કરતો હતો. પણ અધગારથી ધેરાયલી દિશાઓમાં અને પારાધિઓની જળ જ્યાં પથરાયલી હોય તેવા માર્ગમાં ધમને ઉડતાં વિચાર તો કરવો જોઈએ. તે માટે પૂરતી ચક્તિ મેળવવાની જરૂર છે. જ્યારે જીવનના ઉમરે ઉભો રહીને આવી મનોદયાને હું અનુભવતો હતો, ત્યારે મને તે યાત્રા કયા માર્ગે ધમને કરવી અને કેવી રીતે, તેનો બોધ આપનાર તે વખતે જો મને ક્ષુદ્ર મન્યા હોય તો તે શાસ્ત્રીજી મદ્રાસ છે. તેમને નજરે જોયેલા નહિ. વીસ વર્ષ પહેલાંની વાત છે જ્યારે હું કોનેજમાં હોશ વર્ષમાં હતો ત્યારની. તેમની

ભજેલું જરાજર કહ્યું છે પણ તે અર્થ જરાજર છે કે કેમ તેવું તમારા પ્રેરેકરને તમે પૂછ્યું છે ? જુઓ તે સૂત્રનો ખરો અર્થ શ્રીવલ્લભાચાર્ય શું કરે છે તે તમને સમજાવું. એમ કહીને આપું સૂત્ર તેમજે મને જરાજર સમજાવ્યું. આ તેમની સાથેનો પ્રથમ પ્રસંગ. તે જો કે અરૂપ પ્રસંગ હતો પણ ક્ષણમય ધ્વનિસંગતિરેકા મળતી મહાનિવરતે નોંધ એ સાચું નથી ? તે અરૂપ પરિચયે મારા જીવનમાં મોટું પરિવર્તન કર્યું. તેમજે બ્યારે શ્રીવલ્લભાચાર્યની દૃષ્ટિએ અલગ્યનું પ્રથમ મૂલ્ય સમજાવ્યું ત્યારપછીજ શ્રીવલ્લભાચાર્યના શુદ્ધદૈન સાહિત્ય તરફ માફ ચિત્ત આકર્ષાયું. તે આકર્ષણ દબ્બુ પણ ચાલુ છે. ગમે તે પણ ખીજને જીભીન ઉપર વેરવામાં આવે તો સમય આવે તેમાંથી છોડા ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ તે પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાન્તની તેમજે કરેલી ચર્ચાથી ખીજે મારા હૃદયમાં શુદ્ધદૈનસાહિત્ય પ્રતિની અભિજ્ઞાયાથી વેદને ઉત્પન્ન કરી છે. તે વેદીને બ્યારે હું અત્યારે ખીજતી જોઉં છું ત્યારે તે ખીજ વાવનાર પ્રતિ માફ મસ્તક નમાવું છું.

આ પછી સાત વર્ષો વધી ગયાં. અમદાવાદ છોડીને હું નડીઆદમાં રહેતો હતો. તેજ વર્ષે હું એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ભેરેલો. આ વખતે શાઓછ નડીઆદના શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજીના મંદિરમાં આવેલા, મને ખજર મળતાં હું ત્યાં ગયો. તેમને મળતાં પ્રથમની મુલાકાતનો પ્રસંગ યાદ કયો. ખીજ કેટલીક શાઓછ સાથે સમયોચિત વાતો કરી. એમ. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ થયા પછી શું કરવું તે વિશે પણ મેં એમની સલાહ લીધી. આ સમયે પોતે જાણે દાઈ અભિ-ચિતો સત્કાર કરવા ઈચ્છતા હોય તેમ મને પૂછ્યું 'જળ મંગાવું ? મેં કહ્યું 'ના જી.' તેમજે પૂછ્યું 'શા માટે ના પાડો છો ?' શ્રી મહારાજશ્રીના રચનમાં છે તેથી ? જો તે કારણ હોય તો જરાજર નથી. ક્રોધ પણ મંદિર વૈષ્ણવોનું જ છે. તેમના વાક્યનો મર્મ હું સમજી ગયો. મેં પણ સમયમુચકતા વાપરીને ઉત્તર દીધો 'ના જી, તે કારણ નથી' વાતો થઈ, તે પ્રકટ કરવાની જરૂર નથી. પણ તેમનાથી છૂટા પડતાં મને એમ લાગ્યું કે ખરેખર પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રખર વિદ્યાન તરીકે તેમનું સ્થાન અદિતીય છે. વળી તે સ્પષ્ટવક્તા પણ છે. દાખને ખુશ કરવાને સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ વચનો ઉચ્ચારવાનું તે પસંદ કરતા નથી. શ્રીવલ્લભાચાર્યનો સિદ્ધાન્ત એજ સાચો છે એવી દૃઢ પ્રતીતિ તેમજે અત્યુભવી છે, અને તે સિદ્ધાન્ત સમય આવે નિર્ભયતાથી પ્રકટ કરવાનું સામર્થ્ય પણ તેમનામાં છે. એવી છાપ મારા મન ઉપર તેમજે પાડેલી અને હજી પણ તે છાપ કાયમ રહી છે. તે સમયે એ પણ હું સમજી ચકયો કે તેઓ વિદ્યાનો તરફ માનની દૃષ્ટિથી જોનાર છે.

જોરવામી શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી તથા સુરતવાળા જોરવામી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની વિદ્યાતાની તે વખતે મુક્તકંઠે તેમજે પ્રશંસા કરેલી. તેઓશ્રીના પરિચયમાં તેઓ વધારે દરો.

x

x

x

x

આ પછી પ્રથમ વૈષ્ણવપરિષદ મુંબાઈને આંગણે ભરાયેલી, તે સમયે હું તેમના પરિ-ચયમાં આવ્યો. સિદ્ધાન્તને માટે તેમનો ટેક હતો, અને કેટલી નિર્ભય સ્થિતિ તેમજે પ્રાપ્ત કરેલી એ વિષયવિગારિણી સમિતિ સમક્ષ રજુ થયેલા એક ચર્ચોરૂપ પ્રશ્નપત્રે તેમજે રજુ કરેલા અભિપ્રાય ઉપરથી હું જોઈ ચકયો. ખૂદ તિલકાચત અષ્ટદશરથાને હતા, અને અનેક જોરવામી-ખાલો તથા સંપ્રદાયના ધુરંધુર પંડિતો તથા શાઓઓ પણ તે સમયે હાજર હતા. અત્યુભવે વિશેનો પ્રશ્ન પ્રસ્તાવરૂપે લાવવો કે નહિ તેની ચર્ચા હતી. તે ચર્ચાથી વાતાવરણ ધ્રુજી જરેકાઈ ગયું હતું. પણ શાઓછએ વિરોધ છતાં કહ્યું. શ્રીવલ્લભાચાર્યનો પુષ્ટિમાર્ગ એ વિષ-કર્મ છે. તેને બધાઓએ જરાજર સમજવો જોઈએ. ઓછોતો ઉદારક : શ્રીવલ્લભાચાર્યના

કોર્તિ સાંભળેલી અને તેથી તેમનાં કેટલાંક ભાષણો પુષ્ટિભક્તિસુધામાં વાંચેલાં, તે ભાષણોમાં શ્રીમદ્વલ્લભાધીશના સિદ્ધાન્તોના સારરૂપ જિઠાસ આત્માઓને માટે ધર્મની સાત્ત્વિક ગોળી તેમણે બનાવેલી, જે ગોળીના સેવનથી વ્યાધિભયથી મુક્ત થવામાં તેઓ તેમાં ગુણ્ય હતા. મેં તે ગોળીનું જાણે અળણે સેવન કર્યું અને તે સેવન કરવાથી માનસિક વ્યાધિમાંથી મુક્તિ મેળવવાનો અનુભવ કીર્તીઓ મેળવેલો. પ્રત્યેક વ્યક્તિને જીવનસાત્રા દરમ્યાન સાત્ત્વિક અને પૌષ્ટિક જીવન પાથેય (ભાથુ) ની જરૂર છે. પાથેય લીધા વગર યાત્રા કરનાર યાત્રીને અધવચ યાત્રા છેલ્લી પડે. પાથેય ઉદરમાં જતાં યાત્રા માટેની શક્તિ આવે છે, અને તે શક્તિના બળે યાત્રાનો પથ ઘણો લાંબો હોય તો પણ કંટાળા કે થાક સિવાય તે પૂર્ણ કરી શકાય છે. જીવોના ઉપકારને માટે શ્રીમદ્વલ્લભાધીશે એવું ‘પાથેય’ તૈયાર કર્યું છે કે જે કદી જીર્ણ કે નીરસ, કે વાસી બને નહિ, હું જે સમયની વાત કરું છું તે વખતે આ જીવનપાથેય પરાક્ષરીતે પૂજ્ય શાસ્ત્રીજી દ્વારા મને મળ્યું છે. તે ત્રણ હું હજી ચૂકવી શક્યો નથી, તેજ મારે માટે ખેદનો વિષય છે. આજે કંઈક અંશે તે ત્રણમાંથી મુક્તિ મેળવી શકું તે આશાએ તેમનાં કેટલાંક સંવાદોનાં અર્થો આ રજુ કરું છું.

x

x

x

. x

આજથી ૨૦ વર્ષ પલાં લગભગ ઈ. સ. ૧૯૧૫ ની સાલમાં હું અમદાવાદની રાજરાવ વૈશ્વસભાની સંસ્થામાં રહેતો હતો અને જુનીયર બી. એ. માં અભ્યાસ કરતો હતો, તે સમયે શાસ્ત્રીજીને પ્રત્યક્ષ જોવાનો મને લાલ્લ મળ્યો. અમારી સંસ્થાના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ અમૃતલાલ ગાંધી પુષ્ટિમાર્ગના સુરત અનુયાયી હતા. તેઓ ૨૫. લક્ષ્મીભાઈ પ્રાણવલ્લભાસ સખજીના સહવાસમાં ખૂબ હતા. અને તેમના થકી શાસ્ત્રીજીના પરિચયમાં આવેલા. તેમાં એક વખત ગ્રો. મન્નલાલ શાસ્ત્રીજીને અમારી સંસ્થા જોવા તેડી લાવ્યા. શાસ્ત્રીજીની ઝોળખાણ કરાવવાને વિદ્યાર્થીઓની એક સાધારણ સભા પણ બોલાવવામાં આવી હતી. આ સભામાં શાસ્ત્રીજીએ વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશીને કંઈક કહ્યું હતું. મુખ્ય વિષય ધાર્મિક જ્ઞાન અને તેમાંથી પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રન્થોનું વાચન વિદ્યાર્થીઓએ કરવું એવું તે વખતે જણાવ્યું. સભા પછી અમે ત્રણ ચાર વિદ્યાર્થીઓ તેમની પાસે ઉભા રહ્યા. આ વખતે મને તેમણે પૂછ્યું. તમે શું બલો છો ? મેં કહ્યું ‘હું જુનીયર બી. એ માં છું.’ તમારો ઐત્તિક વિષય શો છે ? મેં કહ્યું ‘અંગ્રેજ અને સરકારે જોનસમાં સરકાર લીધું છે.’ તેમણે કહ્યું ‘તો તમારે રામાનુજભાષ્ય ચાલવું હશે’ મેં કહ્યું હાથ, અમારા પ્રેફેસર આર્નલ્ડકરે તે ચર કરી દીધું છે અને અવિદ્યાખંડનો ભાગ ચાલે છે. ત્યારે તેમણે પૂછ્યું કે ‘તમે તે ખંડનવાળો ભાગ સમજ્યા છો ખરા ?’ મેં કહ્યું ‘નાથ, મારે તે આપની પાસે સમજવો છે,’ તો આપ મને કૃપા કરીને સમજવો. આ પછી પુસ્તકની મદદ સિવાય બેઠાં બેઠાં તે આખો વિષય તેમની પાસે સમજવાને મેં ‘અવિદ્યા’ વિષેનો પૂર્વપક્ષ ચર કર્યો. તે પૂર્વપક્ષની તમામ દલીલોનો બહુજ ઝીણવટથી તેમણે નિરાસ કર્યો અને આખો સિદ્ધાન્ત મને હસ્તામલકવત્ સુપ્રાસ કરી દીધો. તેમને સમય બહુજ થોડો હતો, પણ તે થોડા સમયમાં, આખો સિદ્ધાન્ત ધણીજ સરસ રીતે મને સમજાવેલો. વળી મારી પરીક્ષા કરવાને તેમણે કેટલાક પ્રશ્નો પણ મને પૂછ્યા-બોલો તમે પ્રથમ સૂત્ર વાંચો છો તો અથનો અર્થ શો કરો છો ? અલગિત્વાસા એટલે શું ? તેમાં કયો વિકલિતનો સંબંધ છે વગેરે. મેં તો રામાનુજમત પ્રમાણે તે ચપ્પોના અર્થ આપ્યા, કારણ કે રામાનુજ ભાષ્યજ મારે બહુવાનું હતું. શાસ્ત્રીજીએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે ‘તમે તમારા પુસ્તકમાંથી

બળેલું બરાબર કહ્યું છે પણ તે અર્થ બરાબર છે કે કેમ તેનું તમારા પ્રોફેસરને તમે પૂછ્યું છે ? જુઓ તે સૂત્રનો ખરો અર્થ શ્રીવલ્લભાચાર્ય શું કહે છે તે તમને સમજાવું. એમ કહીને આપું સૂત્ર તેમજે મને બરાબર સમજાવ્યું. આ તેમની સાથેનો પ્રથમ પ્રસંગ. તે જો કે અત્ય પ્રસંગ હતો પણ ક્ષણમપિ તત્ત્વનિર્ણયતિરેકા મરતિ મર્ગચરતરકે નોકા એ સાચું નથી ? તે અત્ય પરિચયે મારા જીવનમાં મોઢું પરિવર્તન કર્યું. તેમજે ત્યારે શ્રીવલ્લભાચાર્યની. દષ્ટિએ અજ્ઞપ્રત્યુ પ્રથમ મૂત્ર સમજાવ્યું ત્યારપછીજ શ્રીવલ્લભાચાર્યના શુદ્ધાદિત સાહિત્ય તરફ માર્ક ચિત્ત આકર્ષાયું. તે આકર્ષણ હતું પણ આશુ છે. ગમે તે પળે બીજને જમીન ઉપર વેરવામાં આવે તો સમય આવે તેમાંથી છોડ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ તે પળે શ્રીવલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાન્તની તેમજે કરેલી ચર્ચાઓ બીજે મારા હૃદયમાં શુદ્ધાદિતસાહિત્ય પ્રતિની અભિલાષારથી વેષને ઉત્પન્ન કરી છે. તે વેશને ત્યારે હું અત્યારે ખીલતી જોઈ છું ત્યારે તે બીજ વાવનાર પ્રતિ માર્ક મરતક નમાવું છું.

આ પછી સાત વર્ષો વધી ગયાં. અમદાવાદ છોડીને હું નડીઆદમાં રહેતો હતો. તેજ વર્ષે હું એમ. એ. ની પરીક્ષામાં બેઠો. આ વખતે શાસ્ત્રીજી નડીઆદના શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજીના મંદિરમાં આવેલા. મને ખજર મળતાં હું ત્યાં ગયો. તેમને મળતાં પ્રથમની મુલાકાતનો પ્રસંગ થાદ ક્યો. બીજી કેટલીક શાસ્ત્રીજી સાથે સમયોચિત વાતો કરી. એમ. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ થયા પછી શું કરવું તે વિશે પણ મેં એમની સલાહ લીધી. આ સમયે પોતે જાણે કાંઈ અતિ-ધિનો સત્કાર કરવા ઇચ્છતા હોય તેમ મને પૂછ્યું 'જળ મંગાવું ? મેં કહ્યું 'ના જ.' તેમજે પૂછ્યું 'શા માટે ના પાડો છો ?' શ્રી મહારાજશ્રીના રમજમાં છે તેથી ? જો તે કારણ હોય તો બરાબર નથી. કોઈ પણ મંદિર વૈષ્ણવોનું જ છે. તેમના વાક્યનો મર્મ હું સમજી ગયો. મેં પણ સમયસૂચકતા વાપરીને ઉત્તર દીધો 'ના જ, તે કારણ નથી' વાતો ચર્ચ, તે પ્રકટ કરવાની જરૂર નથી. પણ તેમનાથી છૂટા પડતાં મને એમ લાગ્યું કે ખરેખર પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રખર વિદ્વાન તરીકે તેમનું સ્થાન અદ્વિતીય છે. વળી તે સ્પષ્ટવક્તા પણ છે. કાંઈને પુચ્છ કરવાને સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ વચનો ઉચ્ચારવાનું તે પસંદ કરતા નથી. શ્રીવલ્લભાચાર્યનો સિદ્ધાન્ત એજ સાચો છે એવી દૃઢ પ્રતીતિ તેમજે અનુભવી છે, અને તે સિદ્ધાન્ત સમય આવે નિર્મયતાથી પ્રકટ કરવાનું સામર્થ્ય પણ તેમનામાં છે. એવી છાપ મારા મન ઉપર તેમજે પાડેલી અને હતું પણ તે છાપ કાયમ રહી છે. તે સમયે એ પણ હું સમજી ચક્યો કે તેઓ વિદ્વાનો તરફ માનની દષ્ટિથી જોનાર છે.

ગોસ્વામી શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી તથા સુરતવાળા ગોસ્વામી શ્રીમન્નરત્નલાલજીની વિદ્વાતાની તે વખતે મુક્તકંઠે તેમજે પ્રશંસા કરેલી. તેઓશ્રીના પરિચયમાં તેઓ વધારે હશે.

x

x

x

x

આ પછી સપ્તમ વૈષ્ણવપરિષદ મુંબાઈને આંગણે બરાબેલી, તે સમયે હું તેમના પરિચયમાં આવ્યો. સિદ્ધાન્તને માટે તેમનો ટેક હતો, અને કેટલી નિર્મય રિયતિ તેમજે પ્રાપ્ત કરેલી એ વિષયવિચારણી સંમિતિ સમક્ષ રજુ થયેલા એક ચર્ચાર્પદ પ્રખરરત્વે તેમજે રજુ કરેલા અભિપ્રાય ઉપરથી હું જોઈ ચક્યો. ખૂદ તિલકાચત અખસરસ્થાને હતા, અને અનેક ગોસ્વામિ-બાલકો તથા સંપ્રદાયના ધુરંધુર પંડિતો તથા શાસ્ત્રીઓ પણ તે સમયે હાજર હતા. અંત્યજને વિશેના પ્રશ્ન પ્રસ્તાવરૂપે લાવેલા કે નહિ તેની ચર્ચા હતી. તે ચર્ચાથી વાતાવરણ ધણુંજ ઉરકેરાઈ ગયું હતું. પણ શાસ્ત્રીજીએ વિરોધ છતાં કહ્યું. શ્રીવલ્લભાચાર્યનો પુષ્ટિમાર્ગ એ વિષય-ધર્મ છે. તેને બધાઓએ બરાબર સમજવો જોઈએ. ઓછોના ઉદારક શ્રીવલ્લભાચાર્યના

ભક્તિમાર્ગમાંથી થકોને દૂર કરવામાં આવ્યા નથી. આ પ્રેમમાર્ગ એ વિશ્વધર્મનો માર્ગ છે. શાસ્ત્રીજીના આવાં ૨૫૪ ઉચ્ચારણથી સનાતનધર્મની દૃષ્ટિએ પુણિસિદ્ધાન્તને સમજનારાઓમાં ખળભળાટ થયેશે, પણ શાસ્ત્રીજી તો અડગ અને અચલ રહેલા.

નડિઆદની મુલાકાતમાં મેં તેમને અનુભવેલા, પણ આ સમયે તેમને પણ આ કઠોરતા તે દ્વષણરૂપ નહિ પણ શૂન્યરૂપ હતી. તે અસત્યના તિરસ્કારમાંથી ઉત્પન્ન મૃદુઃ કુસુમાદપિ થએલી તેથી કવચિત્ *righteous indignation* નું રૂપ લેતી. શોકોત્તર વજ્રાદપિ કઠોરઃ પુરુષોમાં આવેા ક્રોધ સામાન્ય હોય છે. તે ક્ષણિક અને નૈમિત્તિક હોવાથી તિરસ્કરણીય નથી. પ્રશ્ન જેમ વિરુદ્ધભાવન્ય છે તેમ મહાપુરુષોનાં ચિત્ર પણ ઉભય (વિરુદ્ધ) ધર્મોવાળા હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું? તેમની આ ક્રોધયુક્તતા પણ મૃદુતાથી જ અંકિત હતી. તે રાગજન્ય નહોતી. તેથી રાજસી નહિ પણ સાત્ત્વિક જ હતી.

x

x

x

x

કાવ્યોત્પત્તિની મીમાંસા કરતાં કાલોષ્ઠલ કહે છે કે જેમ પ્રેમમાંથી કાવ્ય સર્જાય છે તેમ કવચિત્ ક્રોધમાંથી સર્જાય છે. પણ તે ક્રોધ વસ્તુતઃ પ્રેમ જ છે. તેને કાલોષ્ઠલ *Inverted love* કહે છે. *The Indignation, which makes verses is properly speaking, an inverted love; the love of some right, some worth, some goodness belonging to ourselves or others, which has been injured and which this tempestuous feeling issues forth to defend and avenge.* આ શબ્દોમાં ક્રોધને તે સદૃશ્ય અગર પ્રેમનું પ્રતીક જણાવે છે; મહાપુરુષોમાં તે હોય છેજ. જે તેમનામાં તે ન હોય તો સેવા કરી શકતા નથી. સેવાધર્મવાળાનું ચિત્ર વજ્રાદપિ ચક્રોર જણાય.

x

x

x

x

ત્યાર પછી લગભગ સાત આઠ વર્ષને ગાળે, ઇન્ડિઅન ત્રીમેન્સ યુનીવર્સિટીની સીન્ડીકેટની સભા માટે મારે મુંબાઈ જવાનું થયેલું તે વખતે વાડીલાલભાઈને ત્યાં શાસ્ત્રીજીને મળવા હું ગયો હતો. (આ પહેલાં વડોદરે પ્રો. ભટ્ટને ત્યાં એકાદ વખત મળેશે). આ સમયે શાસ્ત્રીજી નિવૃત્તિ લેઈને મુંબાઈમાં આવેલા. મુંબાઈમાં પણ તેમણે જીઝાસુઓને માટે પુણિમાર્ગીય અંધોનું વાચન આપ્યું રાખેલું. નિવૃત્તિ પહેલાં પણ ખાસ તે કામ માટે પૂતેથી દર શનિવારે મુંબાઈ જતા અને રહવાર અને સાંજ શનિ રવિ સંસ્કૃત ગ્રંથોનું વાચન નિઃસ્વાર્થ રીતે કરતા. નિવૃત્તિ લીધા પછીથી તો મિત્રોના આગ્રહને લીધે મુંબાઈમાં જ તેમણે નિવાસ કરેલો, અને સાહિત્યવાચન અને શોધનનું કામ તેમણે વિદ્યુદ્વેગે ચલાવેલું. આવી તેમની અડગ સાહિત્યભક્તિથી આકર્ષાઈને અને તેમને મળવા જવાની ઇચ્છા થતી રહવારના સમયે વાડીલાલભાઈને ત્યાં હું ગયો. ત્યાં શાસ્ત્રીજીનાં દર્શન કર્યાં. તેમણે પ્રથમ વિવેકપૂર્વક માફ આતિથ્ય કર્યું. શ્રીની સેવામાંથી ૧૬ની પ્રસાદી આપી. પછી પોતાની પ્રવૃત્તિઓ વિષે વાતચિત કરી. તેમનો પોતાનો પુસ્તકોનો સંગ્રહ જે કબાટોમાં હતો તે દેખાડ્યો. શ્રીમહાપ્રશ્નજીના અમુક ચિત્રજ તેમને જોઈએ છે, તે મોકલવા વિષે મને સૂચના કરી. મને જણ્યું કે ખરેખર સંપ્રદાય શાસ્ત્રીજીને ખરાખર ઝોળખી શક્યો જ નથી. તેમની વિદ્વતા અને સેવાનો લાભ જોઈએ તેવા સેવાયો નથી. મારી ઇચ્છા થઈ કે જે મને અનુકૂળ સંજોગો આપ્યા હોત તો જરૂરથી હું તેમની વિદ્વતાનો લાભ લેત. ‘પ્રસ્થાન રતનાકર’ જેવા આકર ગ્રંથો તેમની પાસેથી લીધી સેવાય તો કેવું સાફ! શાસ્ત્રીજીને એ ઇચ્છા

મેં બ્રમ્હા કરી. તેમણે પુણીથી હા પાડી. પણ મારું કમબાગ્ય કે હું તે મનોરથ સિદ્ધ કરી શક્યો નહિ. આ સમયે એક વિદ્યાર્થીના પિતા શાસ્ત્રીજી પાસે આવેલા, શાસ્ત્રીજીએ પૂછ્યું કેમ લાઇ, પરીક્ષામાં પાસ થયો કે નહિ? તે માણસે કહ્યું 'ના.' શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું હશે, નપાસ થયો તેથી તમે એને નારાજ ન કરો. અગ્રીજી છટા ધોરણમાં તે વિદ્યાર્થી છે. એક વર્ષ ફરીથી રહેશે તો તેનો અભ્યાસ પાકી થશે એમ તેના પિતાને આશ્વાસન આપતા હતા. શાસ્ત્રીજી ખરેખર મિથ્યાભિમાનરહિત શુદ્ધ પ્રેમનો મૂર્તિ હતા. એનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ મને તે વખતે થયો.

x

x

x

x

આજથી લગભગ ત્રણ વર્ષ પહેલાં મુંબાઇ છોડીને શાસ્ત્રીજી ભરૂચ આવ્યા પછીથી ભરૂચના વૈષ્ણુવાને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપવા માંડ્યો. આથી ત્યાંના વૈષ્ણુઓએ ગઢેરમાં તેમનો માનવનથી સત્કાર કર્યો. આ સમયે મારે ભરૂચ જવાનું થયું. શાસ્ત્રીજીને પ્રથમ પત્ર મેં લખી જણાવ્યો હતો, એટલે જો કે તેઓ જાતે રોજન ઉપર આવ્યા નહોતા પણ તેમના વતી એક વૈષ્ણુવ ભાઈને મોકલ્યા હતા. તેમની સાથે હું ગાડીમાં બેસીને શાસ્ત્રીજીના ઘર તરફ જતો હતો એટલામાંજ ફક્ત આગળ શાસ્ત્રીજી આવ્યા, અને ગાડી ઉતરી રખાવી અને કહ્યું ગાંધી, જલદીથી પ્રથમ દર્શન કરી આવો! આથી હું દર્શન કરવા મંદિરે ગયો. દર્શન કર્યા બાદ શાસ્ત્રીજીને ઘેર હું ગયો. આ વખતે તેમના જામાના પ્રે. બટ્ટ સેવામાં હતા. તેઓ મારા મિત્ર છે તે શાસ્ત્રીજી જાણતા હતા, છતાં એમનામાં એટલો જોશ વિવેક હશે તેનો પરિચય મેં તે વખતે કર્યો. ગોવિંદલાલને જણાવ્યું, પ્રે. બટ્ટ, પ્રે. શાહ અમદાવાદથી આવી ગયા છે, અમને બન્નેને 'પ્રે.' શબ્દથી સંબોધતા. મને જરા વિચિત્ર તો લાગ્યું. ગોવિંદલાલ તો એમના પરનાજ ગણાય. વળી હું ગોવિંદલાલને મિત્ર તથા શાસ્ત્રીજી આગળ તો વિદ્યાર્થી જેવો, છતાં આજે એમનો મહેમાન હોવાથી 'અતિવિદ્વો મત'ની ગ્રામીન ભાવના તેઓ લુપ્ત ગયા નહોતા અને તેથીજ આટલો જોશ વિવેક તેમની લાપામાં હતો. તેમની વ્યવહારનો ભાષા એટલે શુદ્ધ ચક્રચકિત સોનું. પછીથી હું શાસ્ત્રીજી સાથે નર્મદામાં સ્નાન કરવા ગયો. આ વખતે મુંબઈથી શાસ્ત્રી દરિકૃષ્ણ ચોરજી પણ આવ્યા હતા. જોપોરના લગભગ સાઝગારનો વખત હતો. નર્મદાપાટ ઉપર નિદ્રામાં કાલના સૂઈને પ્રવ્રત્ત તાપ ભૂમિને સંતાપ કરતો હતો. મેં તો જાતી વખતે પગના રક્ષણ માટે જોડા પહેરેલા હતાં પણ શાસ્ત્રીજીએ ન તો પગે જોડા પહેરેલા કે ન તો માથા ઉપર ઠેઈ પણ બાધિયું. માત્ર એક ધોતીજી ચરીરે પહેલી. સૂઈને તાપ પ્રખર હોવા છતાં પણ આમારી સાથે જગવહવાતાં કરતા કરતા નર્મદાપાટ ઉપર તેઓ આવ્યા. આ વખતે જ્યે તેઓ સૂઈની મસ્કરી કરતા હોય એમ મને લાગ્યું, આવો તેમનો સાંપ્રદાયિક આચાર. તે દિવસે તેમને ત્યાં જાણુસર અને કોઠાના કેટલાક વૈષ્ણુઓ આવેલા તે બધાને પ્રસાદ સેવગવવાનું કાર્ય શાસ્ત્રીજીએ જાતે કરેલું એ ચિત્ર તો હજી પણ હું લુપ્તી શકતો નથી. શ્રીવશ્વભાઈની સેવામાં તેમની અનન્ય રતિ અને વૈષ્ણુઓ તરફનો સત્કાર ખીજે કાંઈ સ્થળે મેં એટલો જોશ અનુભવ્યો નથી. આદર્શ વૈષ્ણુવનાં જીવન કેવાં હોય તે બસોચાવન વૈષ્ણુવની વાર્તા કે ચોરસી વૈષ્ણુવની વાર્તામાંથી વાંચેલું જાતે અનુભવ કરેલો નહિ. તે અદિઆં મેં પ્રત્યક્ષ કર્યો. અદિઆં ખીજું પણ અનુભવ્યું, તે એ કે વૈષ્ણુવનાં જીવન કષ્ટદુઃખસમાન હોય છે. શાસ્ત્રીજીની પાસે સાક્ષર અને નિરક્ષર વિદ્યાનો અને અમણ સાંપ્રદાયિક જ્ઞાન માટે આવતા તે બધાએને તેઓ પુરતો સંતોષ આપતા. જેઓ શાસ્ત્રીય આજો ન સમજી શકે તેવી ઘરડી ડેસીઓ પણ શાસ્ત્રીજીની પાસે આવેલા કલાક

ભગવત્કથા સાંભળે તો ધણુજ તેઓ મેળવીને જતાં. આમ કલ્પવૃક્ષની માફક તમામ જીવાત્માઓને તે સંતોષતા.

શાસ્ત્રીજી જેટલા નામસેવામાં આસક્ત હતા, તેટલાજ રૂપસેવામાં આસક્ત હતા પોતાને. ત્યાં શ્રીમદ્વાપ્તજીની સેવા ખીરાજતી અને તે સેવા પોતે જાતેજ કરતા. સેવામાં ભાવ એ મુખ્ય વસ્તુ હોવાથી ભાવ પ્રમાણે સેવા કરતા અને તે સેવામાર્ગની પ્રજ્ઞાલિકા પ્રમાણે. મંદિરમાં દર્શન કરવા જાય ત્યારે પણ તેઓ ખાસ જોતા કે સેવાની પ્રજ્ઞાલિકા પ્રમાણે શ્રીદાકોરજીને અલંકારાદિ ધરાવ્યાં છે કે નહિ? તેમાં જો કોઈ પણ કંઈ જણાય તો તેમનું હૃદય એકદમ ખિન્ન થઈ જતું. એક વખતે અમદાવાદમાં શ્રીનટવરલાલ સ્યામલાલજીનાં દર્શન કરવાને તેઓ ખાસ ભરત્યથી રાતની ગાડીએ અમદાવાદ રહેવારના પાંચ વાગે આવેલા અને મંગળાનાં દર્શન કરીને દુર્તજ ૭-૪૦ ની કાર્ટમાં પાછા ભરત્ય પાછા ફરેલા. સેવા, ભગવદ્ગુણગાન કથાવાચન અને સાહિત્યશોધન છતાંહિ ભગવદ્વિષયક પ્રવૃત્તિમાંજ તેમનો બધો સમય જતો. લૌકિક વિવાહાદિક કાર્યપ્રસંગે પણ સાપ્રદાયિક પ્રજ્ઞાથી તેમણે ઊંડી નથી. પુષ્ટિભક્તિ એજ જીવનનું સર્વસ્વ છે, અને ખીજું બધું ગૌણ છે, તે સિદ્ધાન્ત તેમના જીવનમાં વજની માફક જડાયેલો હતો. આથી યોગીના કાર્યોમાં કે કુટુંબના કાર્યમાં કે ખીજા કોઈ પણ પ્રસંગે જો કોઈ ફરજ તેમને માથે આવી પડે, તે 'ભક્તિ' થી અવિરહ રીતે કુશળતાથી અદા કરતા.

શાસ્ત્રીજીના બહુજ પરિચયમાં હું આવેલો નથી પણ જે યોગ ધણા પ્રસંગો મને તેમની સાથે પડેલા તે ઉપરથી મારા મન ઉપર તેમના વિશેની એક મહાવ્યક્તિ તરીકે એવી સ્પોટ છાપ પડી છે કે હજુ પણ દૂર ચલી નથી. સંપ્રદાયમાં તો તેમની સમાન ખીજ કોઈ પણ વ્યક્તિ નહોતી અને થશે નહિ એમ હું માનું છું. શાસ્ત્રીજી એટલે સંપ્રદાયનો પ્રકાશ સંપ્રદાયની શોભા, અરે સંપ્રદાયની કીર્તિ. સંપ્રદાય માટે તેમણે સમસ્ત જીવન ધસી નાખ્યું એમ કહેવું 'ખોટું' નથી. દધીચિએ પોતાનાં અરિયઓ જતને આપ્યાં, તેમ શાસ્ત્રીજીએ પોતાની આખી જીંદગી આખી દીધી. શાસ્ત્રીજીની ખોટ હમેશને માટે સાલશે પણ તે ખોટ આંસુઓથી પુરાશે નહિ. તેમના માર્ગે ચાલીને સાપ્રદાયિક પ્રવૃત્તિમાં તત્પર રહેવું તેજ આપણે માટે અવશિષ્ટ છે. જો કે તેમની કાર્યશક્તિની અત્યારે મોટામાં મોટી ઉજ્જવ છે. છતાં ચોડીક ધણી શક્તિ મેળવીને તેમના બતાવેલા માર્ગે આપણે જઈએ તો જરૂરથી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર આપણને ધ્યેય રથજો, પહોંચાડશે. માટે શાસ્ત્રીજીના ગુણોનું સ્મરણ કરીને 'ધાન્ના સ્વેન નિસ્તકુહક' એવા પર સત્યને 'ધીમહિ' તેજ આપણું કર્તવ્ય છે.

વિશાલ હૃદય.

(લે. ગ્રા. શ્રી. સાંકળચંદ જેઠાલાલ શાહ ડા. A; ડા. B, C, I.)

ગોશોકવાસી શાસ્ત્રી મગનલાલ ગણપતરામ સાથેનો મારો પરિચય ધણો અદ્ય છે છતાં પ્રકાશકની ધણી ઇચ્છા હતી કે મારો અનુભવ અદ્ય હોય તો પણ આ પત્રમાં આપવો તેથી હું આ લેખ લખવા પ્રેરાયો છું.

પત્રમાં લેખો તો વિવિધજાતીય વિદ્વાનોના, વિવિધ સંપ્રદાયવાળા શુદ્ધચર્યાના પ્રસિદ્ધ યવાના છે તો મારા મનમાં એમ વિચાર આવ્યો કે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ અંધુ તરીકે મારે કંઈ પણ લખવું જોઈએ, એ મારી ફરજ સમજી હું લખું છું.

શાસ્ત્રી મગનલાલ ગણપતરામ સુસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ હતા એ સર્વ જાણે છે. એમણે અગ્રેજી કેળવણી લીધી હતી. એમ. એ. ની હંચામાં હંચી ડિગ્રી પણ મેળવી હતી. આધુનિક કેળવણી લીધા છતાં તેમને ધર્મના સંસ્કાર આત્માવરણમાંથી દૃઢ જનમેલા હોવાથી અને સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરેલો હોવાથી તેમનો પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તો તરફ તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય વર્તન તરફ ધણોજ આકર્ષ હતો. ગમે તેવી રિયલિમાં મૂકાયા હશે તો પણ શુદ્ધ આચાર પાળ્યા છે. આ લેખ લખું છું ત્યારે પણ તેમની મૂર્તિ મારા આગળ જાણે ઉભી છે એમ મને યાદ છે. તેમનો સુભોધિની પ્રંધનો અભ્યાસ ધણો ઉડો હતો અને તેમના પોતાના અભ્યાસનો ધાલ તેઓ વૈષ્ણવોને વિનામૂલ્યે આપતા હતા. મુળધર્મ તેમણે પોતાનું મંડળ જમાવ્યું હતું અને શ્રેણ્યકોશને આપણા શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તો અભ્યાસ કરતા કપાં હતા. તેઓ સાદો વેશ ધારણ કરતા હતા. તેમનામાં નિયમિતતાનો અદ્ભુત ગુણ હતો. અગ્રેજી કેળવણી લેખને જો ખરેખરો ગુણ એમણે કેળવ્યો હોય તો તે નિયમિતતાનો હતો.

ન્યારે પોતે નવી ભાટીઆની વાડીમાં ગીતાનું પ્રવચન કરતા ત્યારે હું કોઈ કોઈ વખત ગએલો. તેઓ પોતે જે ટીકાઓનો આધાર લેખ (એક શ્રીવક્ષમજની અને ખીજ અમૃત તરંગિણી) વિવેચન કરતા હતા. વિવેચન કરવાની તેમની ભાષા ધણી સરળ હતી. લખવાની તેમની ભાષાથી ધણા લોકોને કંટાળો આવતો હશે, પણ વિવેચન કરવાની તેમની શૈલી સરળ હતી.

તેમનું હૃદય કેટલું વિશાળ હતું તેનો એક દાખલો હું આપું છું. ન્યારે તેઓ ગીતાનું પ્રવચન કરવા પ્રારંભ કરતા હતા તે વખતે એક બોળા વર્જની જાઠએ આવી તેમને રૂંછડું કે નારે આપનું પ્રવેચન સાંભળવું છે. આપની પરવાનગી હોય તો આવું. તેમણે તે બાધને પ્રવચન સાંભળવા રમ આપી. આ તેમનું મૂલ્ય કોઈ પણ ધર્મ પ્રત્યે તેમનું વિશાળ હૃદય બતાવે છે.

વૈષ્ણવ અને ગોસ્વામી બાલકો પ્રત્યે તેમને ઘણુંજ માન હતું. આંગ્રેજ સંસ્કૃત વિદ્વાનોને ગોસ્વામી બાલકો પાસે લેઈ આવતા અને તેમની સાથે આપણા પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તો સંબંધી વાતોલાપ કરાવતા.

તેમણે પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તોનું સાહિત્ય પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારી બધી વૈષ્ણવ જનતા પર ઉપકાર કર્યો છે, કારણ કે તેમણે તે કામ અર્થપ્રાપ્તિને માટે કર્યું નથી. એમનામાં ખરા બાલકજનાં લક્ષણ હતાં.

एक आदर्श वैष्णव.

(લે. શ્રી. નાગરદાસ કાશીરામ શાસ્ત્રી. M. A. LL. B.)

आचार्यवर्याङ्घ्रिप्रसरोजभक्तांस्तदेकसिद्धान्तविहारदक्षान् ।

समर्थ तेभ्यः सकल विचिन्तान् श्रीमन्नलान् प्रणतोस्मि नित्यम् ॥

મારૂં માનસ આ લખાણ લખતી વેળા એટલું વ્યગ્ર છે કે મારાથી શીશુત શાસ્ત્રીજીના સમ્બન્ધમાં કંઈ પણ લખી શકાય તેમ નથી. ઉપરાંત અનેક દષ્ટિનિન્દુથી નિહાળતાં શીશુત શાસ્ત્રીજી આદર્શ વૈષ્ણવ નથી, અને આ અનેક દષ્ટિનિન્દુથી નિહાળવા મારામાં શક્તિયે નથી. મારે કંઈક લખવું નેહયે એટલા માત્રથી હું લખવા પ્રેરાયેલો છું.

પ્રસ્તુત પર આવતાં, શાસ્ત્રીજી કેવા પરમ ભગવદીય હતા તે બાબતથી વાકેફ બની ભાવિક વૈષ્ણવો તેનું તન મન ધનથી અનુસરણ કરી આજ જીવનમાં અલૌકિક પુણિરસ આપે એ દષ્ટિએ આ લખાણ છે. શ્રીહરિરાયજી નમ્મપૈશ્વયાદિકની શરૂઆત

नाश्रितो बलभावीशो न च दृष्टा सुषोषिनी ।

नाराधि राधिकानाथो वृथा तज्जन्म भूतले ॥

એ શ્લોકથી કરે છે. આનો અર્થ એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવના જીવનસાક્ષ્ય માટે શ્રીવલ્લભાધીશના આશ્રયની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. સુષોષિનીપરિચય તેની બીજી આવશ્યકતા છે; અને શ્રીરાધિકાનાથના આરાધનની ત્રીજી આવશ્યકતા છે. શાસ્ત્રીજીના જીવનમાં આ ત્રણેય પરતુ હતી. તેઓ અનન્યાશ્રયી હતા; સુષોષિનીજીમાં એકા હતા; અને પ્રભુમાં પરમ ભાવવાળા હતા.

અનન્યાશ્રય એવો જનરો કે અન્ય આચાર્યને એક લૌકિક દષ્ટિએ પણ માળા ક્ષરાવરી એ અન્યાશ્રય. પોતાની પત્ની સાથે યાવ તે નિમિત્ત માનતા કરવાની “ભણે કાલ મરતી હોય તો આજ મરે” એવા સાદા શબ્દોમાં ના કહેતી. ઉપરાંત એઓની નિર્ભયતા એનું કારણ પણ આ અડગ અનન્યાશ્રય.

સુષોષિનીના તો કોણ જાણે કટલાંય આવતનો કરેલાં. સુષોષિની સંભળતી રાત્રે સૂઈ એવો નિયમ. અને સુષોષિનીનાં મૂલ અને ભાષાન્તરરૂપે જે દર્શન થયાં તે માટે સમગ્ર સમુદાય શાસ્ત્રીજીનો આભારી છે.

વળી પોતાને ત્યાં મિરાજતા શ્રીમદનમોહનજીના સ્વરૂપમાં અત્યંત ભાવ. એ ભાવ શબ્દોથી વર્ણવી ન શકાય. આ ભાવનો તો જોયેજ ખ્યાલ આવે. આ ભેખક પર ખરેખર પ્રભુનો અનુગ્રહ કે તે ભાવના દર્શન કરવા સમર્થ થયેલ.

પ્રિય એક, આ પ્રમાણે શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનો આશરો રાખજો, સુષોષિનીનું ધ્યાન કરજો અને કરાવજો, તેમ શ્રીરાધિકાધીશમાં પરમ ભાવ રાખજો. આજ જીવનમાં તું કૃતાર્થ થઈશ. અને યાદ રાખજો કે કાલેયં કઠિનેપિ ધીરૂષ્ણમણાન્ ન શયતે । એન.

પ્રો. મગ્નલાલશાસ્ત્રી અને આર્ય સંસ્કૃતિ.

(લે:—પ્રીન્સીપાલ પ્રો. જોડાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ. M. A.)

શાસ્ત્રીજીએ આંગ્રજભાષાનો અભ્યાસ કરેલો હોવા છતાં પણ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો સ્પર્શ પણ તેમના ઉપર રહ્યો નહોતો. જળમાં કમળની માફક તેમનું જીવન આંગ્રજભાષાના સંસ્કારો તથા પશ્ચિમની સંસ્કૃતિથી નિર્લેપ હતું. તેનાં મુખ્ય કારણોમાં તેમના પિતા તરફથી તેમને મળેલો સંસ્કાર વારસો તથા સંસ્કૃત ભાષા તરફની તેમની પ્રીતિ એ બેજ હોઇ શકે. Plain living and high thinking સાદું જીવન અને ઉચ્ચ વિચારો એ આર્ય સંસ્કૃતિનું મૂળ મૂલ છે. મનુષ્યે જેમ અને તેમ સાદામાં સાદી રીતે જીવવું. સાદું જીવન એટલે પવિત્ર જીવન, મન, વાણી અને કર્મની પવિત્રતા. દૃષ્ટિવૃત્ત વ્યવેત્ પાદે, વસ્ત્રવૃત્ત પિષેચલ્પ, શાસ્ત્રવૃત્ત વદેત્ શાવચં તેમ મનમૂલં, સમાચરેત્ એ આર્ય નીતિની ભાવના શાસ્ત્રીજીના જીવનમાં પદાર્થ રીતે દેખાઇ આવતી હતી. તેમની સાદાઇ જોઇને લલાલસાએને તેમને માટે માન ઉત્પન્ન થતું. તેમણે કાદ કે પાદવન પહેચી દશે કે કેમ તે કું ભણતો નથી. મેં તેા ત્યારે તેમને જોયા છે ત્યારે ધીલીધું અને કાસોવાળું અંકશરું, માથે પાધરી અને ખરે ખેસ સહિત જોયા છે. કાલેજ રૂમમાં ભાષણ કરતા હોય ત્યારે કે મંદિરમાં દર્શન કરવા જતા હોય ત્યારે અગર વિહાનોની સમામાં હોય ત્યારે, દરેક વખતે તેમણે પોતાનો આ વેષ કદી પણ છોડ્યો નથી. અત્યારના અંગ્રેજી બહેલા ઉપર જોતામાં જોડો આલેષ કરવામાં આવે કે તેઓ પોતાના દેહનો વેષ ત્યજ દે છે. આ આલેષ દરેક અંગે સત્ય છે તેની ચચાં અદિઆં અરથાને છે પણ શાસ્ત્રીજી એ આલેષથી તદ્દન મુક્ત હતા. શેકસપીઅર બહે એમ કહે કે Apparel oft proclaimeth the man અગર વ્યવહારની નીતિનાં ખેરખાં બહે એમ કહે કે Dress and Address are an index to success પણ શાસ્ત્રીજીએ એવા આડંબર નીતિસિદ્ધાન્તોને ખોટા કયાયા છે. તેમણે જીવનમાં જે સરળતા જોળી તે તેમના વસ્ત્રને લીધે નહોતી. તેમના મધનમાં પણ માદી તરીઆ કે શેવંજનીજ એક હોય, પુરશી ટેળશોની નહિ.

આર્યોના જીવનની મુખ્ય ભાવના જેમ સરળતા અને સાદાઈ છે તેમ આપણે જેવા હોઇએ તેવા દેખાવું. ખોટો આડંબર ન કરવો. આ મૂત્રને પણ શાસ્ત્રીજીએ સંપૂર્ણ રીતે પાશુ છે. તેમનામાં કોઇ દિવસે આડંબરનો આભાસ સરખો દેખાયો નથી, પોતે જે કોઇ આચાર પાળતા, તે બીજાની ટીકાઓની દરકાર કર્યા વગર પોતાની મેળે પાળતા. તે આચારને કર્તવ્યબુદ્ધિજન અનુસરતા. તે શ્રદ્ધિ છે અગર બીજાઓ પાળે છે માટે પાળવો જોઇએ, એવી બુદ્ધિથી દેખા-દેખીથી નહિ. એમના હૃદયની વિખાલસતા, કીર્તિ અને સરળતા તથા આડંબર પ્રતિનો તિરસ્કાર તેમની મુખ્યકૃતિ ઉપરથીજ સૌ કોઇને જણાઈ આવતું હતું. તેમનું આત્માનું તેજ અને મનની ઉચ્ચ સંસ્કારિતા તેમના ભવ્ય અને દેહીધમ્માન મુખપ્રદેશમાં પ્રતિબિમ્બિત થતાં. Face is an ideal of the mind તે એમની બાળતમાં તદ્દન સાચું હતું. જેનું તેમનું મુખ ભવ્ય અને મુંદર તેવા તેમનો અપમા ભવ્ય અને મુંદર જણાતો.

શાસ્ત્રીજીનું ગૃહસ્થ તરીકેનું જીવન ખરા વૈષ્ણવોના આદર્શ પ્રમાણે હતું. જીવનનિર્વાહ માટેના લૌકિક કાર્ય કરવું. પાકીના સમયે ભાગવતસેવા, કથા ગુણકીર્તન વગેરેમાં જીવનનો સમય વ્યતીત કરવો. એ વૈષ્ણવોનો જીવનપ્રકાર. વૈષ્ણવને માનમરતબો ન જોઈએ. એવી કીર્તિની અપેક્ષા ન હોય. તેને હિન્દુઓની માયાવી મોજશોખો ન જોઈએ. તેને વાડી, લાડી કે ગાડીની દરકાર ન હોય. લક્ષ્મી પણ તેને પ્રેક્ષણી થકે નહિ. પ્રભુની સેવામાંજ ધન્યોનો નિરોધ કરવો ઇત્યાદિ વૈષ્ણવ જીવનનાં સૂત્રો તેમના જીવનમાં વણાઈ ગયાં હતાં, એ વૈષ્ણવ જીવનનાં આદર્શો જે શુદ્ધ આર્યસંસ્કૃતિના આદર્શો છે તે આદર્શને અનુકૂળ પોતાનું જીવન તેઓ ગાળતા. તેઓ સેવા કરતી વખતે, મંદિરે દર્શન કરવા જતી વખતે, કે સાંપ્રદાયિક કોઇ પણ આચારનું પાલન કરતી વખતે કદી પણ સંક્રાંતિયા નથી તેમ તેમનું ચિત્ત કોઈ કુતર્કપંકથી ખરડાયું નહોતું. તેમણે 'લોકજીવન' ગાળ્યું નથી. લોકજીવન લૌકિકજીવનને અલૌકિક બનાવી શકતું નથી. પ્રભુના અંશરૂપ જીવ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ જૂલી જાંબને સંસારમાં લેપાયો, તેને પરિણામે તેને આ લૌકિક દેહ મળ્યો, હવે તે આત્માને તેના મૂળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય અને તે પોતાની દિવ્યક્રિયા મેળવે, એ વિચારના ચિન્તનમાં તેમનું ચિત્ત સર્વદા પરોવાયલું હતું.

શાસ્ત્રીજીની આર્યસંસ્કૃતિ એટલે વેદ અને શ્રીમદ્ગીતા તથા ભાગવતાદિ પુરાણપ્રતિપાદિત સંસ્કૃતિ, મન્વાદિસ્મૃતિ કે ધર્મશાસ્ત્રપ્રતિપાદિતા નહિ.

વેદ, ગીતા અને ભાગવતનેજ મુખ્ય પ્રમાણ માનતા. તેનાથી અવિરદ જોટલાં સ્મૃતિ વાક્યો તેને પણ પ્રમાણ ગણતા. એટલે ઉપર જણાવેલા વેદાદિથી અવિરદ મન્વાદિ સ્મૃતિ પ્રતિપાદિતા સંસ્કૃતિને અનુસરતા. અર્થાત્ તેઓ ચુરત વાદબ હોવાથી, શ્રીવલ્લભાચાર્યે વેદાદિમાંથી આર્યસંસ્કૃતિના જે આદર્શો પોતાના ગ્રંથોમાં રજુ કર્યા છે તેનેજ અક્ષરશઃ પાળતા. તેમની આર્યસંસ્કૃતિની જાવના વલ્લભસંસ્કૃતિમાંજ પરિણમી.

અત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમનું અન્તર દૂર કરવાના પ્રયત્નો થાય છે. પણ શાસ્ત્રીજી પોતે માનતા કે પૂર્વ તે પૂર્વ છે અને પશ્ચિમ તે પશ્ચિમ છે. એ બન્ને વચ્ચે ઉત્તર અને દક્ષિણ દ્રુવ જોટલું છેલું છે. પૂર્વ કદી પણ પશ્ચિમ સાથે તડપ બને નહિ, અને પશ્ચિમ પૂર્વ સાથે ન બને બન્ને પ્રદેશો જેમ ભાગોલિક રીતે ભિન્ન છે, તેમ તેમની સંસ્કૃતિઓ ભિન્ન છે. એટલે પૂર્વની સંસ્કૃતિ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ ગમે તેટલા ઉપાયો કરવા છતાં એક થઈ શકશે નહિ. એ એક પ્રાકૃતિક છે. તેને એકરૂપ બનાવવાના પ્રયત્નો કૃત્રિમ છે, તેથી તે પ્રયત્નો નિષ્ફળજ નિવડવાના. પૂર્વનું દર્શિનિન્દુ નિવૃત્તિમય જીવન તરફ છે, પશ્ચિમનું પ્રવૃત્તિમય તરફ છે. પૂર્વજીવન રચની ગતિને ધર્મચક્રને આધીન માને છે, પશ્ચિમ તેને અર્થચક્રાધીન માને છે. પૂર્વ સંયમપ્રધાન છે, પશ્ચિમ ભોગપ્રધાન છે. આમ બન્ને વચ્ચે નૈસર્ગિક ભિન્નતા હોવાથી પૂર્વને માટે પશ્ચિમનું અનુકરણ હિતાવહ નથી.

શાસ્ત્રીજીની માન્યતા પ્રમાણે પૂર્વમાં શાન છે, પણ તેથી શૈલી નથી. બ્યારે પશ્ચિમમાં શૈલી છે પણ શાન નથી. The East has matter but no manner, the West has manner but no matter.

આ એમની દૃઢ માન્યતા હોવાથી તેમણે પોતાનું જીવન પૂર્વની મરફતિ પ્રમાણેજ નિયમિત સંયમી અને સાદું બનાવ્યું હતું.

અગાધ પાણ્ડિત્ય

(શ્રે:—શ્રી. જગમોહનદાસ રણછોડદાસ શ્રીફ B. A. LL. B.)

પરમ માનનીય પ્રોફેસર મદ્રાસ શાસ્ત્રીજીના નામથી કેમ વૈષ્ણવ ભાગ્યેજ અપરિચિત હશે. શાસ્ત્રીજી સાથે મારો પરિચય ૧૯૨૩ માં થયો. ઇ. સ. ૧૯૨૪-૨૫ માં સંપ્રદાય ઉપર તેમજ શ્રીનાથજી તથા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી ઉપર અનેક આક્ષેપો થવા લાગ્યા. આજ સમયમાં “શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનું તત્ત્વજ્ઞાન” એ વિષય ઉપર સદ્ગત શ્રીયુત તેલીવાલાનું એક વ્યાખ્યાન હીરાગ્રામમાં ગુજરાતના મુગસિદ્ધ સાક્ષર શ્રીયુત નર્મદાચંકર દેવચંકર મહેતાના પ્રમુખસ્થાને રાખવામાં આવ્યું હતું.

લગભગ એજ સમયમાં મુંબઈમાં શ્રીતરમાર્તપ્રતિષ્ઠાપક વિદ્યપરિષદનું પ્રમુખસ્થાન પૂન્યપાદ શ્રીમદ્ગોકુલનાથજી મહાસાગરને આપવામાં આવ્યું હતું તે પ્રત્યે દ્રેષની લાગણીથી આચાર્યશ્રી તેમજ સંપ્રદાય પર આક્ષેપયુક્ત લેખો “મુંબઈ સમાચાર” તેમજ અન્ય પત્રોમાં છપાયા હતા.

આ બધું વાતાવરણ એટલું ઉગ્ર બની ગયું હતું કે, પૂજ્ય ગોસ્વામિશ્રી૧૫૫૭જીવનજી બાવા-સાહેબ સાથે વિચાર કરી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો મહામહોત્સવ ખૂબ ધામધૂમથી ઉજવવાનો અને એ પ્રસંગે સાંપ્રદાયિક વિદ્વાનોના વ્યાખ્યાનો ગોઠવવાનો નિર્ણય કર્યો. આ પ્રસંગે શ્રીયુત તેલીવાલાએ મને સૂચના કરી કે શાસ્ત્રીજીનું વ્યાખ્યાન પણ આ પ્રસંગે રાખવું. તદનુસાર શાસ્ત્રીજી, મનમોહનદાસભાઈ, તથા ગુજરાતના મહાકવિ નાનાલાલનાં ખાસ વ્યાખ્યાનો ગોઠવાયાં અને મોટા મંદિરમાં ત્રણ દિવસ વિચાલ સભાઓ થઈ.

આ સભામાં શાસ્ત્રીજીએ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની સાત પેઢીની શુદ્ધતા એવી સચોટ રીતે પુરવાર કરી આપી હતી કે શ્રોતાઓનાં મન પર ઘણીજ ઉડી અસર થઈ હતી. શાસ્ત્રીજીની વિદ્વાતથી પરિચિત વૈષ્ણવો મુંબઈમાં તે વખતે બહુ જ યોગ્ય હતા એવો મારો નમ્ર મત છે. મુંબઈમાં એ વ્યાખ્યાનથી ઘણાએ પુરોગામી મનમાંથી સંપ્રદાય વિષેના જમ દૂર થયા હતા. શાસ્ત્રીજીએ મુંબઈ છોડ્યું તે પછી શાસ્ત્રીજી ઘણા વર્ષોથી પુનામાં રાંત પ્રજ્ઞા કરી રહ્યા હતા—એટલે મુંબઈની વૈષ્ણવ જનતાના મોટા ભાગને—એમાં પણ ખાસ કરીને યુવક વર્ગને શાસ્ત્રીજીના અગાધ પાંડિત્યનો પરિચય આ વ્યાખ્યાન પછી જ થયો હતો એમ હું માનું છું.

એ વ્યાખ્યાન પછી શાસ્ત્રીજીએ “અલ્પભાખનું પ્રવચન” માધવગ્રામમાં આરંભ્યું. ૬૨ રાત્રિવારે પોતાને ખર્ચે શાસ્ત્રીજી પુનાથી આવતા અને પ્રવચન કરતા—ત્યારથી શાસ્ત્રીજીની

વિદ્વાનો પરિચય મુખ્યની વૈષ્ણવેતર જનતાને પણ ચવા લાગ્યો અને અન્ય સંપ્રદાયના વિદ્વાનો પણ શાસ્ત્રીજીનું પ્રવચન સાંભળવા આવવા લાગ્યા. હું પણ શાસ્ત્રીજીના સંબંધમાં વધારે આવવા લાગ્યો. વળી શાસ્ત્રીજી જ્યારે મુખ્ય આવતા ત્યારે મારા ઘરની સામે જ વાડીલાલ લાકોને ત્યાં તેઓ ઉતરતા હોવાથી, જ્યારે આવે ત્યારે એક બે કલાક વાતચીતનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો અને એ વાતચીતમાંથી કંઈક નવું જાણવાનું મળતું.

થોડાક સમય “માધવબાગ” માં પ્રદર્શન હોવાથી શાસ્ત્રીજીનું પ્રવચન મારે ત્યાં રાખવા મેં વિનંતિ કરી હતી. લગભગ દસ બાર દિવસ ‘વેણુગીત’ ઉપર શાસ્ત્રીજીએ પ્રવચન કર્યું શાસ્ત્રીજીના લેખની ભાષા કઠિન હતી. પરંતુ પ્રવચનની ભાષા અત્યંત સરલ હતી. એમની સમજાવવાની શૈલી અનોડ હતી. શાંકરભાષ્ય જેવા કઠિન ગ્રંથનું પણ અત્યંત સરલ અને સચોટ રીતે તેઓ અંખ્યાન કરાવતા.

શાસ્ત્રીજી જ્યારે કોલેજની નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે એમને મુંબાઈમાં રહેવાની વિનંતિ અનેક જીરામુઓ તરફથી કરવામાં આવી હતી, અને તે તેમજે કંઈક અંશે સ્વીકારી હતી. પરંતુ જગતનો નિયમ છે કે જીવિત અવસ્થામાં કોઈક જ ભાગ્યશાળી વ્યક્તિની કદર થાય છે. આજે શાસ્ત્રીજી નથી ત્યારે કોઈ તેમની વિદ્વાતા મંભારી આંસુ પાડે છે—અને એ વિદ્વાનો લાલ જોઈએ તેવા ન લેવાયો એટલા માટે પોતાને ઉપાલંબ આપે છે.

છેલ્લામાં છેલ્લા શાસ્ત્રીજીને લામજલ કેસમાં પ્રખ્યાત થએલા કહેવાતા સુધારક કરસનદાસની શતાબ્દી ઉજવવામાં આવી હતી, તેની મામે સાંપ્રદાયિકો તરફથી એક સપ્તાહ આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું તે વખતે મુખ્ય આવી વ્યાખ્યાન આપવા આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. અને મુંબઈના ટાઉન હોલમાં મુખ્યની હાઈકોર્ટના ચીફ જસ્ટીસ સર જોન બૉમ્બાઈના પ્રમુખ-સ્થાન નીચે, મુખ્યના અનેક સાંપ્રદાયિક તેમજ અન્ય સાક્ષરો અને મુંબઈની વિશાલ જનતા સમક્ષ, એ બીજાપિતામહસમા વૃદ્ધ વિદ્વાને એક કલાક સુધી આંગ્રેજ ભાષામાં શોભદ્વક્ષતા-આર્પણના સિદ્ધાંતની જે ગર્જના કરી હતી એ ખરેખર કોઈ અજાગી જનેજ નહિ સાંભળી હોય !

શાસ્ત્રીજી ગોષ્ઠોક્રાસ થવા પહેલા થોડા સમય પૂર્વે જ શ્રીનાથદ્વારા ગયા હતા. તે વખતે ગોસ્વામીથી ૧ શ્રીદક્ષિતેજ બાવામાહેજના આગ્રહથી શાસ્ત્રીજીએ ‘તત્તુ સમન્વયાદ’ સૂત્ર પર શાંકર અને વાલ્મીકિ લાખ્યનો દુષ્પનાત્મક પરિચય કરાવ્યો હતો. તે અવજ કરવાનું સૌભાગ્ય મને પણ પ્રાપ્ત થયું હતું. તે પછી શાસ્ત્રીજીને મેં શીમદ્વજાગવતની એક શુદ્ધ પ્રતિ તૈયાર કરવા માટે માર્ગદર્શન કરાવવા વિનંતિ કરી હતી. તેમજે થોડીક વાતચીત કરી ટ્રેનનો સમય થતો હોવાથી તેઓ ઘેર ગયા. શાસ્ત્રીજીનું આગમન છેલ્લું હતું. એવો કોને ખ્યાલ હોય ! પ્રજા એમના આત્માને શાંતિ અર્પે એજ અભ્યર્થના !

શાસ્ત્રીજીનાં પત્રો.

(લેખક:—રા. રા. ઉચ્છવશી બાપુલાલ કાપડીઆ. મ. ડ.)

હરેક મોટા પુરુષની ખોટ તેમની જીવનદશામાં સાલતી નથી એટલુંમ નહિ, પરંતુ તેમના મૃત્યુ પછી પણ ઘણા સમય તેમનાં જીવનવૃત્તને ન્યાય પણ મળતો નથી. કદાચ આ અનુભવના અપવાદરૂપે શાસ્ત્રીજીને તેમના મૃત્યુ પછી પણ તરત ન્યાય મળે ! અને તેમના સંસ્કારો દેહલા ઉચ્ચ હતા તે જાણતું હોયે પણ જ્ઞાન યતાં સત્તાવાન મહારાજશ્રીવર્ગ કેવળ સ્વાર્થ છોડી વિદ્યાન ભક્તનાં પગથે ચાલે તો પુષ્ટિમાર્ગનો ઉદ્ધાર થવાનો સંભવ છે. શારીરિક અને માનસિક કષ્ટનાઓ એવાં સુદમ રૂપે પડે છે કે નજી બાજતોમાં સુદિ ઘેરાઈ જાય છે, અને સ્વાર્થી કષ્ટનાનો વશ થઈ વારંવાર વર્તન કરી કરવાથી હોયે હૃદય પણ ખૂંડું થઈ જતાં સારાં નરસાનો, સાચાં અસત્યનો, મદસ્ત્વ બીન મદસ્ત્વનો, કર્તવ્ય અકર્તવ્યનો, ઉપયોગી નિરુપયોગીનો કે સ્વાર્થી નિઃસ્વાર્થીનો નિર્ણય કરવાની શક્તિ નાશ પામે છે એમ ધ્રુવે આપેલો દંડ.

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગના અંકાયેલા યુરુ કરતાં શાસ્ત્રીજીએ મારાં જીવન ઘડવાનો સારો પ્રયાસ કરેલો હોવાથી તેમને માટે મારે કાંઈ કહેવાનું નથી. માત્ર તેમનાં અનેક પત્રોમાંથી થોડાંક રજુ કરી છું. મને તેમનાં જીવનમાં પણ તેમનાં પત્રો પ્રકટ કરવાનો પરવાનગીજ હતી, તેથી ખાનગી હકીકત બહાર પાડવાની ફતખતા કરી છું એવી બીતિ નથીજ. તેમને ખાનગી કાંઈ હતું જ નહિ એમ હું જાણું છું.

(૧)

શ. મુ. ૧૦

19 th March 1924.

પ્રિયભાઈ,

x. x આપના સહવિચારો માલ છે. મારું નમ મત આ છે. ધી, શ્રી, સત્તા એ ત્રણ વર્ગ આપણાંમાં છે. સત્તાવાનની સંતતિ શું ખારો એ ચિન્તામાં તે વર્ગથી હવે કાંઈપણ થઈ શકતું નથી. વ્યય પુરક અને આય ન્યન તેથી સરથા (સેના) અભાવવાનું પણ તેમને ભારે પડી ગયું છે. શ્રીમાન વર્ગ ધીમાનને નિવામ્ય મળે છે. આથી મારે પ્રથમ અખ્યાય દશમ રકન્ધ કરીને બધે થવું પડ્યું. હવે રહી ધીમાન વર્ગ. શાસ્ત્રી નામધારીનો રાફડો ફાટ્યો છે. તેમને પાશ્વત્યપદ્ધતિનો પરિચય નથી, શ્રેયુએટને પુરસ્કયનો પરિચય નથી; ઉત્તમના ચોગ્ય સમન્વયની જાણ જરૂર. આથી નેરાસ્ય ન અવલંબવું, પરંતુ તામસ રાજસનો નિમદ્ધ કરીને સાત્ત્વિકતાનો પ્રકાશ કરવાથી નિર્ણય સપ્રદાવને વિજયપાશ છે. હું જે પ્રકારની પરિપદ કરવા ધાંકું છું તે જ પ્રકારનું રૂપ પરમાત્માએ આપદ્ધારા તેને અપાયું છે એમ માનીને હું વગાદે દાનર રહીશ. જે રા. વાડીલાલને નિમત્રા તો સારું. ફંડના ફંડમાં નહિ પડશો, શીખો અને કાઈ કરો. પૈસા આવી પડશે જ. x x ભગવદ્વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાને મારાં દાર સવને માટે સદૈવ પ્રુક્ષાં છે. માત્ર એકજ બેદ ટવમિત્ થાય છે કે ઉપદેશ વર્ગ જાણે થઈ ગયો. પ્રથમ અખ્યાયન પછી ઉપદેશ એમાં પણ વ્યુત્ક્રમ થવા બેસે છે. હરીમણ.

x

x

x

(૨)

ચેત્ર. ફ. ૧.

(22 nd April 1924.)

પ્રિયભાઈ,

જે ૫૦૦) રૂપીયાની વાર્તા લખે છે તે રકમ અને ખીમજીભાઈ કુંવરજી તરફથી બક્ષિસ આપવામાં આવી હતી. શ્રીસુખોદિનીજીનો દશમ પ્રથમાધ્યાય પ્રસિદ્ધ થતાં એક બ્રાહ્મણે તે વૈષ્ણવનાં કણ્ઠમાં વિષ સિંચીને અમને વેર ન કરાવ્યું હોત તો આજે પંદર વર્ષમાં કેટલાકે અધ્યાય યદિ ગયા હોત, આ પ્રસંગ આપ રા...ને પૂછશે અને શ્રીસુખોદિનીજી માસિકના પ્રથમ વર્ષનો દાદરાફું વાચશે. મેં તે કાર્ય છોડ્યું ત્યારે ગોકુલદાસે તે કાર્ય સ્વીકાર્યું. તેમની પ્રશંસાસમયે તત્કાલીન તંત્રીએ એ ૫૦૦) ની વાર્તા લખી છે, તેનો ઉપયોગ કરે છે. વસ્તુ-સ્થિતિ...સમજાવશે. ભરૂચીઓ તરફથી એક પાછ પણ મને મલી નથી. મેં શ્રીસુખો. ફું ના ૫૦૦ લીધા તેથી હું ભાડુતી અને તેવા “ભાડુતી બ્રાહ્મણનું શરણ” ભરૂચીઓને લેવું પડ્યું એમનો...આશય સ્પષ્ટ છે.

યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર છે, ત્રૈવર્ણિકને તેનો અધિકાર છે. યજ્ઞોપવીત પ્રાપ્ત કરીને, સ્વાધ્યાયનું અધ્યયન કરીને, તદર્થ જાણીને, અનુષ્ઠાન આચરીને, અક્ષરબ્રહ્મદ્વારા “બ્રહ્મવિદ્યાધોતિ પરમ્” શ્રુત્યુક્તા દ્વલભોગ વરણથી સત્યાદિયુગમાં થતા. એ વૈદિકી મર્યાદા માયાવાદીએ બદલ કરી તેથી અભ્યુભાષ્યનું પ્રાકટ્ય. શાસ્ત્રાર્થનિબંધના પ્રારમ્ભના ૨૫ અને ભક્તિપ્રકરણના સમગ્ર શ્લોક વાચવાથી આપને નિશ્ચય થશે કે વૈદિક માર્ગથી અવિરુદ્ધ ભગવ-માર્ગે જ હવે તો કલ્યાણ થઈ શકે, અને યાવ-માત્ર વૈદિક સાધન પણ માત્ર ભગવ-માર્ગમાં જ પર્યવસિત થાય છે, તેથી જ આપણા યુગમાં પ્રપત્તિમાર્ગ શ્રેયસ્કર કલો મત્તવાદિમાર્ગ દિ દુઃસાધ્યા इति ને મતિઃ કથીને સર્વમાર્ગેષુ મષ્ટેષુ ધત્યાદિએ જે શરણુમાર્ગ ઉપદિશ્યો તે શરણુમાર્ગ નિઃસાધનતાપ્રધાન હોવાથી મારા પૂને આન્મા પછી...આ કંપનીએ નિઃસાધનતા=આલસ્ય કથીને મારા પર જે આરોપ કયો છે તે “પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધન હોય કે ?” એ સીધુંકના જે લેખની સહોથી પુ. ભ. સુધાના ૬ દા. વર્ષના અન્તિમ ભાગમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે, જે વાચવાથી આપને આનન્દ થશે. પાછળથી તે...ની કંપનીમાં ભાગલા પડ્યા, તે પણ પતાકામાં જોયુંજ છે, મેં ખીમજીભાઈ પાસે રકમ ધાચી નથી, ભાવ ઠેરવ્યો નથી, પણ મને કોઈ આપે તો તેનો ઉપયોગ કરતાં મને આવડે છે, તેથી મેં ૫૦૦ સ્વીકાર્યા. x x

(૩)

શ્રા. શુ. ૬

7 th August 1924

x x “ભાગવતપાઠ” વિષયની ચર્ચામાં તેલીવાલાને જે કહેવું યુક્ત લાગશે તે કહેશે જ. આપ હાલ મૌન રાખશો. મહારાજશ્રી ગોકુલનાયજીનો તાર અને શ્રીતજસ્વલલાલનાં પત્ર દેશકાલમાત્રને જ અનુસરે છે, ત્યારે શ્રીપુરુષોત્તમજીએ શુભાધિકરણમાં સાસ્ત્રને અનુસરીને આગ્રા કરી છે, અને જે માર્ગમાં દૈન્યેજ સર્વકાર્યસિદ્ધિ તે માર્ગમાં રૂપાએ આગવિશેષનો લાભ લઈને શ્રીમદ્વાચાર્યપ્રભૃતિની આગ્રાને વિરોધ સર્વથા અકર્તવ્ય જ છે. x x બ્રહ્મવિદ્યામાં પછી તે ઔપનિષદ હોય કે શ્રીમદ્ભાગવતીય હોય તો એ અનુપનીતનો સાસ્ત્રતઃ તો અનધિકાર જ, જો કે વ્યવહારમાં તો અનુપનીત યવનશ્બેદ્બાદિ પણ ગાયત્રી પણ મુદ્રિત થઈ જવાથી વાગે છે જ, અને કોઇપણ વૈદિક ઉપનીત તેને રોધી ચકું નથી, કારણ સ્પષ્ટ છે. x x x

(૪)

પૂના, સોમ.

August 1924.

પ્રિયબાહ,

આ પત્રને તાર જ માનજો. તારમાં પ્રભુના પૈસાનો મિથ્યા વ્યય ન કરવાની બુદ્ધિએ જ ક્યો નથી. x x ગાંધી મહાદેવ છે, સ્વયં પુષ્ટ છે, તેથી મારા નત્ર વિચાર પ્રમાણે ભરતીઓએ મોડી વહેલી તે માધોદિક ગાંધીને ત્યજતી જ પડશે, અને નિત્ય સ્વમંત્રીયની જ અવેદિક ગાંધી બાંધવી પડશે, અને આ જેમ સત્વર થાય તેમ મને સંતોષ છે. ગાંધીના કુટુંબ નિયમે ભક્તિમાં સર્વને જ બાંધક નથી ?... મને તેટલું ગાંધીપ્રદાન કરે તથાપિ વિના ગાંધીપ્રદાન ઉત્તર આપવું એ જ આપણું બુદ્ધિ x x ભાડીયા કામનું પુસ્તક મુશ્કાલ મને મળ્યું હતું, વાડીવાડને ત્યાં રહી ગયું, તે તેલીવાલાના મિત્ર છે. આપે દાદા સમીક્ષા ન કરવી. માત્ર પદોચ સ્વીકારવી. દરે મંત્રનું મંત્રત્વ ગાયત્રીવત્ જ. રા.... ઝગકરો. આપ સાક્ષિવત્ જોયા કરો શું થાય છે ? અનુપતીત-ને ષ્ઠવિવામાં અધિકાર નથી તથાપિ જે મદદાગારે ઉદ્ધારીને શ્રીમદ્ભગવત વાચવાનો અમને અધિકાર છે એમ જો તેઓ કહેવા નીકળે તો પુરોહિતમંત્રણે જે તેમને વિષે આજ્ઞા કરી છે તે જ શ્રીમદ્ભગવત અનુવદે છે. ભક્તને દાસ્ય જ અપેક્ષિત છે, તેને દૈન્ય હોવાથી "દક" શોભતા નથી. 'મને દક છે' એમ દાન ભક્ત કહે ? જો કહે તો દૈન્યભોપ=મત્સર. આજ્ઞાત દૈવિક છે, વૈષ્ણવત્ આત્મધર્મ છે તે શ્રીગોકુલેશના અન્યથી સ્પષ્ટ થઈ જશે. પણ જ્યાં વર્ણબેદને જ ઉદ્દેશીને મોખાંસા ચાલતી હોય ત્યાં તે અનવગચ છે. x x

(૫)

પૂના, રવિ.

9 th August 1925.

x x રામેશ્વરથી દેવબાદ જમને યુગાધિપી ગઈ કાલે શીતિવકાષિત નાયદાર ગયા. જ્ય જ્યશ્રીગોકુલેશના ભરતી વૈષ્ણવોને આપ પુષ્ટિમાર્ગીય ગણા હો કે નહિ એમ તેમને તારથી મદ્રસ મેં પ્રશ્ન ક્યો તેનું ઉત્તર નથી ? x x

(૬)

Poona, Wednesday.

(August 1926)

Dear Ufamshibhai,

Read the latest issue of "Gujarati," wherein the writer of the correspondence is suspected to be or same victim of. You need not-unless you consider it absolutely necessary-send your answer to that પ્રવાહિન, but you should, I think, make your position clear at least to me or to the readers of your monthly. You may point out from મક્ષિત્વરૂપ નિવચ (1) that મક્ષિત્વરૂપ-to say nothing about પુષ્ટિ-is quite different from વૈદિક માર્ગ, (2) that after settling the meaning of વેદ distorted by પૂર્વનોત્તરક and શાસ્ત્ર etc. the ભાષ્ય considering the times kept વેદમાર્ગ distinct and preached મક્ષિત્વરૂપ, (3) that the ભાષ્ય has styled those who do not covet

(૨)

ચિત્ર. ૬. ૧.

(22 nd April 1924.)

પ્રિયભાઈ,

જે ૫૦૦) રૂપિયાની વાર્તા લખે છે તે રકમ મને ખીમજીભાઈ કુંવરજી તરફથી બક્ષિસ આપવામાં આવી હતી. શ્રીસુખોદિનીજીનો દશમ પ્રથમાધ્યાય પ્રસિદ્ધ થતાં એક બ્રાહ્મણે તે વૈષ્ણવનાં કર્ણુમાં વિષ સિંચીને અમને વેર ન કરાવ્યું હોત તો આજે ૫૬૨ વર્ષમાં કેટલાકે અધ્યાય ઘર્ષ ગયા હોત. આ પ્રસંગ આપ શા...ને પૂછશો અને શ્રીસુખોદિનીજી માસિકના પ્રથમ વર્ષનો દ્વાદશાર્ક વાચશો. મેં તે કાર્ય છોડ્યું ત્યારે ગોકુલદાસે તે કાર્ય સ્વીકાર્યું. તેમની પ્રશંસાસભ્યે તત્કાલીન તંત્રીએ એ ૫૦૦) ની વાર્તા લખી છે, તેનો ઉપયોગ કરે છે. વસ્તુ-સ્થિતિ...સમન્વદશે. ભરૂચીઓ તરફથી એક પાછ પછ મને મળી નથી. મેં શ્રીસુખો. ૧૦ ના ૫૦૦ લીધા તેથી હું ભાડુતી અને તેવા “ભાડુતી બ્રાહ્મણનું શરણુ” ભરૂચીઓને લેવું પડ્યું એમનો...આશય રપષ્ટ છે.

યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર છે, ત્રૈવર્ણિકને તેનો અધિકાર છે. યજ્ઞોપવીત પ્રાપ્ત કરીને, રવાધ્યાયનું અધ્યયન કરીને, તદ્વર્થે જાણીને, અનુષ્ઠાન આચરીને, અક્ષરબ્રહ્મદ્વારા “બ્રહ્મવિદ્યાભોતિ પરમ્” શ્રુત્યુક્ત ફલભોગ વરણથી સત્યાદિયુગમાં થતા. એ વૈદિકી મયોદા માયાવાદીએ બ્રષ્ટ કરી તેથી અણુભાખનું પ્રાકટ્ય. શાસ્ત્રાર્થનિબન્ધના પ્રારમ્ભના રપ અને ભક્તિપ્રકરણના સમગ્ર શ્લોક વાચવાથી આપનો નિશ્ચય થશે કે વૈદિક ભાગથી અવિરુદ્ધ ભગવન-માર્ગે જ દબે તો ક્યાણુ ઘર્ષ શકે, અને યાવન-માત્ર વૈદિક સાધન પણ માત્ર ભગવન-માર્ગમાં જ પર્યાવરિત થાય છે, તેથી જ આપણા યુગમાં પ્રપતિમાર્ગ શ્રેયસ્કર કર્મો મ્લેચ્છાદિમાર્ગો દિ હુચાણ્ય દ્વિતિ મે મતિઃ કથીને સર્વમાર્ગેષુ નષ્ટેષુ ઇત્યાદિએ જે શરણુમાર્ગ ઉપદિસ્યો તે શરણુમાર્ગ નિસ્સાધનતાપ્રધાન હોવાથી મારા પૂત્રે આવ્યા પછી...આ કંપનીએ નિઃસાધનતા=આલસ્ય કથીને મારા પર જે આસેપ ક્યો છે તે “પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધન હોય કે ?” એ શીર્ષકના બે લેખની સહીથી પુ. ભ. સુધાના ૬ ઠા વર્ષના અન્તિમ ભાગમાં પ્રમિદ્ધ થયા છે, જે વાચનાથી આપને આનન્દ થશે. ખાછળથી તે...ની કંપનીમાં ભાગલા પડ્યા, તે પણ પતાકામાં જોયુંજ છે, મેં ખીમજીભાઈ પાસે રકમ માગી નથી, ભાવ ઠેરવ્યો નથી, પણ મને કોઈ આપે તો તેનો ઉપયોગ કરતાં મને આવડે છે, તેથી મેં ૫૦૦ સ્વીકાર્યા. x x

(૩)

ચા. સુ. ૬

7 th August 1924

x x “ભાગવતપાઠ” વિષયની ચર્ચામાં તેલીવાલાને જે કહેવું યુક્ત લાગશે તે કહેશે જ. આપ હાલ મોન ગખશો. મહારાજશ્રી ગોકુલનાથજીનો તાર અને મીનજરતનલાલનાં પત્ર દેશકાલમાત્રને જ અનુસરે છે, જ્યારે શીયુરુનોત્તમજીએ શુભાધિકરણમાં શાસ્ત્રને અનુસરીને આજ્ઞા કરી છે, અને જે માર્ગમાં દૈત્યેજ સર્વકાર્યસિદ્ધિ તે માર્ગમાં કૃપાએ આજ્ઞાવિશેષનો લાભ લઇને શીમદાઆર્ષપ્રભૃતિની આજ્ઞાનો વિશેષ સર્વથા અકર્તવ્ય જ છે. x x બ્રહ્મવિદ્યામાં પછી તે ઔપનિષદ હોય કે શીમદાભાગવતીય હોય તો એ અનુપનીતનો શાસ્ત્રતઃ તો અનધિકાર જ, જો કે વ્યવહારમાં તો અનુપનીત યવનશ્લેષાદિ પણ ગ્રાપત્રી પણ મુદિત યષ્ટ જવાથી વાચે છે જ, અને કોઈપણ વૈદિક ઉપનીત તેને રોધી રાકતું નથી, કારણુ રપષ્ટ છે. x x x

(૮)

× × આપણે કરકસરથી જ કાર્ય કરીએ છીએ એમ જાણે છે જ, અને કવચિત્ વિરુદ્ધ પણ જરૂરિયા છે કે અતિશય કરકસરથી સમપ્રદાયની સેવામાં પાછળ પડ્યા. × × પ્રવેશ ભૂત ભૌતિકમાં નહિ યદ્ય સકલાથી મનોમય વેદનો અને વિજ્ઞાનમય જીવનો કાર્યત્વે ઉત્પાદ માની શકાતો નથી, કાર્ય તેને જ કથી શકાય જેનો પ્રવેશ જૂનમાં વા ભૌતિકમાં પણ હોઈ શકે, વેદ તેમ જીવ પણ જૂત-ભૌતિક નથી તેથી કાર્ય નથી, પરંતુ નિત્ય છે. વેદ પ્રભુનું મનોમય અને જીવ વિજ્ઞાનમય સ્વરૂપ છે, આનન્દમયમાંથી જીવાત્મનું અનુભવવા વિજ્ઞાનમય અને તદ-નન્તર તેનું શાબ્દરૂપ વેદ વા મનોમય. ઉત્પત્તિ અન્નમય પ્રાણમયની જ હોય, આન્તરત્રયની મનોમય-વિજ્ઞાનમય-આનન્દમયની નહિ જ. આનન્દમયવિષયક પ્રશ્ન જ નથી તેથી ઉત્તર પણ નથી. અન્ય ટીકાકાર મનોમયશબ્દે મનોવિકારનું અને વિજ્ઞાનમયશબ્દે બુદ્ધિવિકારનું મદજ કરે છે તેમ આપણે કરતા નથી. × × ૨૫૦ શ્લોકની જૂલ ગોવિન્દલાલે કરી હોય તો તેમને તેની પ્રતીતિ કરાવીને તે રકમ પાછી અપાવી દો. આપણે મહારાજના રૂપીઆ શ્લોક એ હું યોગ્ય જ માનતો નથી, પરંતુ ગોવિન્દલાલ તેમ માનતા હો તો હું નિરુપાયત્વે ચાન્ત જ રહું. મહારાજનાં પુસ્તક શ્લોક, પણ ગાણાં ન જ શ્લોક એમ મારો મત છે, પણ ગોવિન્દલાલનું મત તેમ નથી, અને અત્યારે જે શ્લોક આપણે ઈતર ઉપર મૂકીએ તે જ શ્લોકનું પાત્ર આપણે ઘણું જ છીએ. અરે! એમના સમ્યક્ષે કુદ્દ તે શ્લોક મને પણ આરોપી જ. સુખાકર્ષમાં મિ. તેસીવાલાએ લાલચ આપીને ગોવિન્દલાલને દસાવ્યા એમ હું માનું છું. દશ પણ જૂલ સુધારી શકાય છે. × × ×

૨૧. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહને ત્યાં

(૯)

ધ. વ. ૧.

20 th, March 1927.

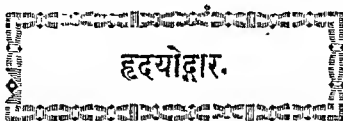
આપના સુદૃઢ માનથી પુ. સુધાના જીવનવિષયક ભીતિ જણાય છે. ભાદ્રપદ પછી માસ-પટ્ટમાં એક પણ અંક ન પ્રસિદ્ધ થાય ત્યારે ઉપસંહાર જ અબીદ છે? × × સંસારની પ્રવૃત્તિ દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ જ પામવાની, એનો રોધ ભગવદ્કૃપા કરે એમ તીવ્ર આતિ રાખવી, જેથી “દ્વિજા વં વિનિર્મુક્તાઃ” માં ગતિથી રક્ષાપ્રાપ્તે. × ×

ભિન્ન ભિન્ન વિષયો ઉપર ચાલોજીનું મન શું હવું તે રજી કર્યું છે. કેવલ મૂર્તિપૂજા કરવા કરતાં ચાસ્તી શું કહેવા માંગતા તે સમજીને તે પ્રમાણે આચરણ કરવાનો નિશ્ચય કરવાથી લાભ છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં તો હવે કેવલ મૂર્તિપૂજા ચલી ચાલી છે. શીવભક્તિમાર્ગમાં શુભો ગાવા, પણ આચરણ તો મનરથી જ કરવું એને હું શીવભક્તિમાર્ગની મૂર્તિપૂજા કહું છું. હુદ્દિએકદમજીવન પાદપદ પ્રસીદ્ધ !

× અત્યારે પણ મને આ નિયમમાં જરાવર સમજાતું પડતી નથી. કદાચ ગુરુના આમાને મરણ-પર્યન્ત પણ સમજ ન શકું તો મને શી દાન છે એ મારું પુષ્ટિમાર્ગીય લક્ષ સમજાવશે !

લેખક: ઉજ્જવલી.

હૃદયોદ્ધાર.

(એ. પરમભગવદીય મંગલદાસ મોહનલાલ.)

શ્રીવલ્લભચરણનખચન્દ્રની છાયાથી નિશ્ચયિત છે હૃદયારવિન્દ નેમનું એવા તથા શ્રીવલ્લભા-
ધીરાની આત્મલોકિક વાકસુધાનું આત્માસક્તિપૂર્વક પાન કરનારા તથા સ્વકીય ભાગ્યવાન વેણુવ-
૫ન્દને તે પાન કરાવનારા મહાનુભાવી પરમ ભગવદીય શાસ્ત્રીજી મમ્મલાલ ગણપતિરામનાં
સ્વરૂપને જીવણુદિથી સમજવું એટલું દુર્ધટ છે તેથી વિશેષ દુર્ધટ તેને પ્રાકૃતવાણીથી બીજાને
સમજાવવું એ છે. આકાશ આત્મન્ત વિશાલ હોય છે તથાપિ પક્ષી પોતાની શક્તિપર્પન્ત જ
હૃદી રાકે છે એવી અમારી પરિસ્થિતિ તેમનાં મશોગાનમમ્મન્થે છે. એક વિદ્વાને માયું છે કે—

વજ્રાદપિ કઠોરાણિ મૃદ્ધાનિ કુણુમાદપિ । એકોત્તરાગાં ચેતાંસિ કો હિ વિજ્ઞાતુમર્શતિ ॥

અર્થ—શ્રેષ્ઠ પુરુષોનાં મન વજ્રથી પણ કઠોર અને કુસુમથી પણ મૃદુ હોય છે તેમને
બરાબર સમજવાને ક્રાણુ થોડા છે વાર ?

આશય એ છે કે પરમ ભગવદીય મમ્મલાલ શાસ્ત્રીજી જેવા ભગવદીયના હૃદયને સમજવાને
થોડાવતા પ્રાકૃત મનુષ્યોમાં હોતી નથી એ સ્વાભાવિક છે. શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રતિ આશ્રમદિધીએ
કહ્યું છે કે—

ત્વાપાદપદમકરત્વજુષાં મુનિનાં કર્ત્માસ્ફુટ વૃષશુભિનર્નુ દુર્વિભાવ્યમ્ ।

યસમાદૃલીકમિવેહિતમીચારસ્ય મૂમંસ્તવેહિતમથો અનુ યે ભવન્તન્ ॥

જા. દ. ઝ. ભ. ૧૧ શ્લો. ૨૬.

અર્થ—આપનાં ચરણકમલના મકરન્દનું પાન કરનારા મુનિઓનો માર્ગ અસ્ફુટ હોય છે
અને મનુષ્યપશુઓથી તે કળી રાકાતો નથી, કારણકે નેમ ઈશ્વરનું ચેહિત અબ્ધેકિક હોય છે તેમ
હે જૂમન ! આપનું ચેહિત છે, ત્યારે આપના સેવકોનું તો કંઈક ઓર જ પ્રકારનું હોય છે.
આનો ભાવ શ્રીમહાપ્રજ્ઞએ શ્રીસુબોધિનીજીમાં પ્રકટ કર્યો છે. તેમાં એક વાક્ય છે કે—

એટલે કે ભગવાનનું ચેહિત તો શાસ્ત્રમાં તેનો ભાવ વણુવેશો હોવાથી જાણી પણ શકાય
છે પરન્તુ તદીયોનો અભિપ્રાય તો જાણવો અત્યન્ત અશક્ય છે.

મગવતસ્ત્વીહિતં શાસ્ત્રેષુ માવર્ણનાઙ્ગાતુમપિ શક્યમ્ । તદીયાનાં હુ સુતરામેવાભિપ્રાયો ન
બુચ્યત્ત્વેતિ મિત્રપ્રક્રમઃ ।

આમાં નિઝજનનો આશય એ છે કે પરમ ભગવદીય વિદ્વદ્ગુણ મમ્મલાલજી ઉપર ઉપરથી
જોતાં ભાગ્યદીન જનોને નેટલા કઠોર જણાયા તેટલાજ મૃદુ, ભાગ્યશાળી પુરુષોએ તેમના ગાદ
પરિચયથી તેમને અનુમત્યા એટલુંજ નહિ, પણ તેમના પદરજપ્રનારે પુષ્ટિમાર્ગની ઝાંખી પણ
કરી, જે વૃષણુએ સુદુર્ધભ છે. ભગવદ્કૃપા વિના પરમ ભગવદીયોના ગાદ પરિચયમાં આવી
શકાતું નથી માટે નિઝજનને આ લાભ મળ્યો તે પણ ભગવદ્કૃપા જ.

જે બીજો નથી મળતું તે વૈષ્ણવશિરોમણિ મમ્મલાલ શાસ્ત્રીજીમાં મળ્યું. જમતમાં શ્રાવણવ્રત તથા વૈષ્ણવત્વ એકત્રિમિલિત. કોઈએ જોયું છે કે તેમજ અગાધ પાણિત્ય તથા પરમ દૈન્ય એકત્રિમિલિત કોઈએ અનુભવ્યું છે કે નિરુદ્ધમોક્ષ પ્રસૂની ઝાંખી તો પુષ્ટિમાર્ગમાં જ યાય છે અને તે શ્રીનવનીતપ્રિયજીએ અનુબ્રહ્મ કરી પોતાના આશ્રિતને ભક્તવર્ષ શ્રીમદ્ભગવાદજીના સ્વરૂપમાં કંઈક કરાવી એમ જો બાનીએ તો શ્રીવલ્લભચરણામૃતગદ્યાસક્ત મધુપ મમ્મલાલજીનું એકકાલાવચ્છિન્ન જગતમાં નૈદાય પ્રચલ્લ ભારકરસમ પ્રકાશિત થવું અને નિજ લાઝવાન વૈષ્ણવવૃન્દ સમક્ષ મૃદુ શારદ ચન્દ્રસમ આઘાદક થઈ તેમને પુષ્ટિમહારસનું અત્યનુપમ પાન કરાવી ફૂંટારું કરવા એ કામું અદ્ભુતકર્મી શ્રીયશોદોત્સર્ગલાલિતનું અથવા એવા પ્રજા જેમના હૃદયારવિન્દમાં બિરાજે છે એવા શ્રીઆચાર્યજી મદામૃતજીનું નથી તો ફાનું છે કે આમાં અતિ-શયોક્તિશ્લેષ પણ નથી. એમના પરિચયમાં આવેલા સર્વને એ વાત વિદિત જ છે.

એમની નિજજન પર કૃપા અગાધ હતી. પ્રથમ વિશેષ પરિચય ન હોતો ત્યારે મુંઝવણમાં પુનેથી આવી વૈષ્ણવપરિપત્ને રથાને નિત્ય સ્વમાર્ગીય મન્યો એ વાચતા ત્યાં નિજજન ઉપરિચિત થતો અને યથાધિકાર કથાશ્રવનું પાન કરતો. શાસ્ત્રવજ્રમઆધ્યની ગુજનાના તેમજ ઇ. ૧૯૨૨-૨૩ વ્યાખ્યાનોમાં પણ ઉપરિચિત થતા તેમજ મદુલાલાજીની લાયજેરીમાં પણ એમની પાસે શ્રવણાર્થ ઉપરિચિત રહેતા. જેમ જેમ શ્રવણ થતું તેમ તેમ શ્રવણાર્થ આસક્તિ વધતી, અને અન્યાસક્તિ નિરૂપત થતી. એમની પાસેથી નિજજનને વૈષ્ણવપરિપત્ને રથાને પ્રથમ સર્વનિર્જયનિબન્ધ જૂતીયાધ્યાય અલ્પમાધ્ય તથા સમ્પ્રદાય દ્વિપ્રકરણ સુમોષિનીજીમાંથી કંઈક કંઈક શ્રવણ કર્યું. પછી વિશેષ પરિચય થતાં શ્રીનવનીતપ્રિયજીનાં હર્ષનાર્થ સાંપડાને એમના અર્જુન રમેડી સાથે એ લાલજાવાના મન્દિરમાં આવતા ત્યારે નિજજનની પ્રાર્થના થતાં આરતીથી શયનવર્ષાન્ત તેના પર કૃપારસ વધીવતા તેથી લાઝવાન શ્રીનમણ પણ ફૂંટારું થતો. એમની પાસેથી નિજજનને જુદસ્તોત્રસરિત્સાગરમાંથી શીદરિશમળના મન્યો, શ્રીગુણોંકજીના ભક્તિદંત તથા ભક્તિદેવનિર્જય વિગેરેનું પાન કર્યું છે. તેમજ રાત્રિએ એમને રથાને કાલ્યાણનીમનપ્રસન્નના સુમોષિનીજી, સસાદિત્ય ભમરગીતનાં સુમોષિનીજી, યોગિગોષ્ઠરજીના ભક્તિમાર્તંડનો અમુક ભાગ, દ્વિતીય-રકન્ધ સુમોષિનીજી પ્રકાશ સાથે, પુનઃ સસાદિત્ય દ્વિપ્રકરણ સુમોષિનીજી, પુનઃ નિજજનનો પ્રાર્થનાથી સર્વનિર્જયમાંનું ભક્તિપ્રકરણ, એકાદશરકન્ધ સુમોષિનીજીનો અમુક ભાગ વિગેરે અત્યલૌકિક પુષ્ટિવાદસુધાનું પાન કર્યું છે એ એમની કૃપાથી જ થયું છે. આ ઉપરાંત નિજજન ઉપર બીજી કૃપા થયેલી છે તે એ કે એમણે પુષ્ટિમાર્ગના સંસ્કૃત સાહિત્યસુદ્ધના કાર્યમાં નિજજનને વિનિયોગ એમની કરુણમયી દૃષ્ટિથી કર્યો છે. સંસ્કૃત મન્યોનાં મૂંડા તથાસવા, શુદ્ધિપત્રો તૈયાર કરાવવા, પરિશિષ્ટો તૈયાર કરાવવા, ગ્રેસ કોપીએ તૈયાર કરાવવી ગ્રેસમાં જળની મુંડું મુંડું કરવું તેની મુચનાએ નિજજનને કરવી પોતાના ખાનગી ઓળખાં પણ નિજજનને ઉપયોગ કરવો વિગેરે અનહદ કૃપા કરી છે. સાહિત્યના કાર્યમાં (નિજજનને મોઢી રાખેલી અશુદ્ધિએ તરફ લક્ષ આપવું વિગેરે કાર્યમાં) તેમજ ઈતર સમયે નિજજનને શાસ્ત્રીજી સાથે એકાન્ત થવું તે સમયના એમના હૃદયોદ્ગારોનો લાભ મળતો, તેમજ શાસ્ત્રીજી જેમને પોતાના દક્ષિણ તથા વામદશ તરીકે ખાનગી એવા ભાષવાન ભગવદીયો રા. રા. શ્રીમદ્ભગવાદ મળદાસ સાંકળીયા તથા રા. રા. વાલીલાલ નગીનદાસ સાદ સાથે સમ્પ્રદાયની સિદ્ધાન્તપિપચક મૃદુ નયા ઈતર વાતો થતી તેવા પ્રસંગોનો પણ લાભ લેવા આ નિજજન લાઝવાળો થયો છે. નિજજનને શાસ્ત્રીજી 'સાધુ' સંબંધી કહેતા. 'અથા સાધુ ! મુર તૈયાર છે કે ?' 'ક્યાં ગયો સાધુ ?' વિગેરે વાક્યો આને આ એમના 'સાધુ'ના કષ્ટમાં માત્ર ભજ્યારારૂપ જ છે. આ ઉપરાંત

એમના દક્ષિણ તથા વામહસ્તના પશુ ગાઠ પરિચયમાં આવવાને આ એમનાં સાધુ ભાગ્યશાળી થયો છે. આ બધો લાભ મળ્યો અને શાસ્ત્રીજીએ મોતાનો ગણ્યો એમાં કારણ મોટાઓની કૃપાજ છે એમ નિર્ણયન માને છે. શ્રીમહાપ્રભુજનું વાક્ય છે કે:—

‘અત્ર મહાપુરુષકૃપૈવ કારણમ્’ શ્રીસુવોધિનીજી ૧૦-૮-૪૮.

આ વાક્યનો આશય એ છે કે પુષ્ટિભક્તિ મોતાના અવજ્ઞાદિક કોઈપણ સાધનથી મળતી નથી પણ મહાપુરુષોની કૃપાથીજ મળે છે, માટે સાધનસાધ્ય નથી પણ શાસ્ત્રી-જીનાં વચનમાં કહ્યું તો ‘દાનતઃ’ સાધ્ય છે.

વળી નિર્ણયન એમ માને છે કે જેઓ શાસ્ત્રીજીના ગાઠ પરિચયમાં આવ્યા તેવા ભગવદીયોને પુષ્ટિમાર્ગનાં દર્શન થયાજ, એટલુજ નહિ પણ તેવાઓને કોઈપણ જાતના સાધન કરવાની અપેક્ષા રહેતી નથી. તેઓ તો એમનાં દર્શન એમનો સત્સંગ એમની સેવા વિગેરેથીજ કૃતાર્થ છે એટલુજ નહિ પણ તેઓની શુદ્ધિ ઠતઃની શુદ્ધિ કરતાં વધારેજ છે. કહ્યું છે કે:—

કેચિત્ કેવલયા ભક્ત્યા વાસુદેવપરાયણાઃ । અર્થ ધુન્વન્તિ કાર્ત્ત્યેન નીહારમિવ આસ્કરઃ ॥૧૧॥

ન તથા હાથવાન્ રાજન્ પૂયેત તપઆદિભિઃ । યથા કૃષ્ણાર્પિતપ્રાણસ્તત્પૂરુપનિષેવ્યા ॥૧૨॥

અર્થ—કેટલાક કેવળ ભક્તિથી વાસુદેવમાં પરામણ્ય ધર્મને સ્વર્ગ જેમ ઝાડળોને નારા કરે તેમ પાપનો સમ્પૂર્ણપણાથી નાશ કરે છે. ૧૫.

હે રાજન્! પાપી પુરુષ કૃષ્ણને પ્રાણ સોંપી દઈને કૃષ્ણના ભક્તની પુષ્કળ સેવા કરવાથી જેટલો પાપન થાય છે તેટલો તપ વિગેરેથી પાવન થતો નથી. ૧૬

વળી પણ વાક્ય છે કે—

શુદ્ધિર્વૃણાં ન તુ તથેભ્ય દુરાશયાનાં વિદ્યાશ્રુતાધ્યયનદાનતપઃક્રિયાભિઃ ॥

સત્વાત્મનાં રૂપમ તે યશસિ પ્રવૃદ્ધસચ્ચદ્વયા શ્રવણસમ્પત્તયા યથા ત્યાત્ ॥

મા. ૧૨-૬-૧૨.

અર્થ—હે પ્રશંસાચોગ્ય પ્રભો! હે દેવોમાં શ્રેષ્ઠ! દુષ્ટ હૃદયવાળા, મનુષ્યોની શુદ્ધિ જેટલી આપના યશના શ્રવણથી એકડી કરેલી આપના યશ વિષે અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલી સત્સદ્વાથી થાય છે, તેટલી વિદ્યાધ્યયન, વેદોનું શ્રવણ વેદોનું અધ્યયન, દાન તપ વિગેરે ક્રિયાઓથી થતી નથી.

આ બધાનો સાર એ છે કે શાસ્ત્રીજી જેવા મહાન્ ભગવદીયાએ નિત્ય કરેલા ભગવદ-શોભાનના નિત્ય શ્રવણાદિથી ભગવાનના યશમાં અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલી સત્સદ્વાથીજ જીવ કૃતાર્થજ છે અને તેને કોઈપણ સાધનની અપેક્ષાજ નથી.

શાસ્ત્રીજીને પુષ્ટિમાર્ગનો કેટલો ઉઠો અભ્યાસ હતો અને એમણે કેવો મર્મ જાણ્યો છે તેની સાક્ષી એમના નીચેના બે પત્રોજ પૂરે છે:—

શાસ્ત્રીજીએ ૫ ભ. ધીરજભાઈ પર સંવત ૧૯૯૧ ના વૈ. શુ. ૪ ને મોમ તા. ૬-૫-૩૫ દિવસે લખેલા પત્રની પ્રતિકૃતિ.

॥ શ્રીવલ્લભઃ ॥

ભરૂચ, સોમ

પુષ્ટિમાર્ગનું શ્રીગુરુમંદિરજીએ આપેલું લક્ષણ મારા હૃદયમાં આકર્ષ્ય ધર્મ જવાથી શાસ્ત્રીય જ્ઞાનભક્તિને હું પુષ્ટિમાર્ગીય માનતો નથી એ તમે મારી રીતિએ જાણો છો. તમારા જીવનમાં જે સત્ય નિશ્ચિત તમે કર્યું હોય તે પ્રકટ કરવાનો અભ્યર્થ લાભ તમને પ્રત્યુકૃષ્ટિએ મળ્યો તેથી હું રાજી થું પ્રચલિત સપ્રદાયને હું ‘બાહ્યીઓ’ સમગ્રદાય વારંવાર કહું છું, એ પણ તમે

જાણે છે. તમારા સર્વ લેખ નહિ પરન્તુ બહુલા વાચ્યાં છે, સામા પશુનું કંઈપણ વાચ્યું નથી. યત્નપૂર્વે ભગવાન સ્વયં પ્રકટ થઈને નિરોધવાન ન કરે તત્તપૂર્વે તે નિરોધી પણ હું પુષ્ટિમાર્ગીય કહેતો નથી. નિરોધનું પ્રથમજ અંગ ભક્તના અસહ અન્યાપ્રતીકાર્ય દુઃખે ભગવાનનું પણ પ્રાકટ્ય છે, તત્પ્રાદ્ય જે કંઈ તે સર્વજ્ઞ માધોદિક, વિદિત અર્થાત્ તમે જે શ્રવણાદિ માનો છે તે પણ ધર્મમાર્ગીયજ છે, નહિ કે ધર્મિમાર્ગીય, તે માર્ગમાં તો ભગવત્સંયોગ અને ભગવદ્વિરદ વિના ઇતર કાંઈજ નથી. શ્રવણાદિ પદ્મપ્રકારક ધર્મમાં ઉત્તમેત્તમજ છે. બાહ્યો અને પંડવારી એ ઉભયથી તમારું મનત્વ અત્યંત ચેષ્ટાજ છે. અને તે શુક્રમાર્ગ છે. શ્રવણાદિમાં વણીઅભ્યાસ કત્તવ્ય છેજ. પુષ્ટિમાં સર્વ દાનતઃ સિદ્ધ છે. નિમગ્નતા ભક્તિમાર્ગ પ્રાથમિક છે.

શ્રીકૃષ્ણોપનિષદ દશમસ્કન્ધ પછીના પૂર્વ મળતાં નથી, તથાપિ જે દ્વિતીયસ્કન્ધનો દશમાધ્યાય વાંચવાથી મદ્ભિવિચિન્તિ શ્રુતિનુંજ મર્મ દ્વાદશસ્કન્ધીય ક્રમ પ્રાપ્ત આશય છે, અને ઉત્તમેત્તમ દ્વમ આશયજ છે. જે કે કેટલાક આચાર્યોએ નિરોધને મદ્દાક્ષ કહીજ છે, એમુ હું માનું છું. વસ્તુતઃ અન્યથા પંચ અતે વ્યતિરેકથી પંચ એમ એકંદરે દશ સીલા સર્વના મૂલમાં અને તે મૂલનીજ સર્વ પ્રતિકૃતિ માત્રમાં અનુભવાવરી એ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનો આશય જણાય છે. અત્ર વિમર્શપ્રક્રિયા કાંશે આરંભારો. પુનઃ લખુ છું કે અત્રજ આવો. મનમોહનદાસ સપરિકર અત્ર છે જે કે તે લિખ થય છે. સર્વને ભગવત્સમરણ.

M. G. Shastri

૫. બ. કીરણભાષ ૫૨ તા. ૨-૧૧-૩૪ લખેલો પત્ર.

॥ શ્રીવક્ષઃ ॥

પડોદરા, શુક.

અખણ બહાવાદ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ અચુકજ પ્રસંગોમાં નિરૂપ્યો છે. ઉદાહરણ નિમગ્નમાં પ્રત્યેયપ્રકરણના અન્તમાં, આનન્દમયસૂત્ર જાખના અન્તમાં, શ્રીઉદવકૃત યીનદોપદેશમાં, પ્રભુકૃત શ્રીવસુદેવોપદેશમાં, અને એકાદશમાં ચારંચાર શ્રીઉદવકૃતે, આશયનિરૂપણમાં દ્વાદશસ્કન્ધનો ઉપસંહાર કરતાંજ તે યથાર્થ નિરૂપાય, તેથી દ્વાદશસ્કન્ધીય વિરૂતિના અભાવમાં યત્ર યત્ર સૂચ્યો છે તત્ર તત્રથી સંમદ કરીનેજ નિર્ણય કરવો પડે છે. દષ્ટિમિન્દુ અસ્પૃહ નથી. આધિ-દૈવિક વાદમાં પણ આધારાધેયત્વ નિયમ્ય નિયામકત્વ ચક્રુમધુઃ સ્પૃહ્યુક્તપ્રકારે સ્વીકારતાં એચિત્ક દ્વિતાદૈત્યમાં પર્વવસાન થાય છે. તેથી શુદ્ધાદૈત્યી તે કક્ષા કિચિન્માત્ર પણ અપકૃષ્ટ ખરીજ, યત્ર આધારાધેયત્વાદિ સર્વજ્ઞ ઈદંત્વપ્રકાર પણ ન રહે અને જે છે તે એકજ અખંડ કૃષ્ણબદ્ધ છે એ અખંડજનું ઉત્તમ છે. તત્ર કૃષ્ણવો હેલમાત્ર શ્વ કિલ કમલીલાદિની સ્ફૂર્તિ પણ રહે નહિ. જ્ઞાનમાર્ગમાં અદ્વૈતપ્રકારનામાં પણ અદ્વૈત રહે છે તેથી સર્વોત્તમભાવવાન વિરદીનોજ એમાં અધિકાર છે, તાદૃશ વિરદમાં પ્રભુની પણ અપેક્ષા નથી ત્યાં સીલાદિની અપેક્ષા ક્યાંથી હોય! ઉત્કટ વિરદ કેવલ દાનસાપ, તેથી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના પણ કૃપાપાત્રમાં શ્રીદામોદરદાસજીનેજ એ દાન હવું અને તેથી તેમનું સ્વરૂપાદિ (મૈત્ર્ય) કાંઈ પણ નહિજ. બદ્ધ-વિત્ત બદ્ધ ભવતિ ધર્સાદિશ્રુતિનો અર્થ શ્રીમદ્દાપ્રભુજી કાંઈક એવોજ કરે છે. હાલ તો તેવાં રથોના ચારંચાર વિચારો, સાધન નિઃસાધન જેવુંજ આ આધિદૈવિક નૈર્ગુણ્ય છે.

શાસ્ત્રીજીમાં નીચલા શુભો સ્પષ્ટ દષ્ટિએવર થાય છે:—

પોતાના પરિચયમાં આવનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણે. સદોપનો ત્યાગ ન કરતાં દયા કરી અંગીકાર કરે, સર્વમાં ભગવાન જિત્તો છે એમ જાણી સર્વને માન આપે, કોઈના દોષ સંભજવા સજ નહિ, કોઈના દોષ માવા સજ નહિ છતાં કોઈ મિત્ર જુલ કરતો

હોય તો તેની આંખ ઉઘાડે, અંધાધુધી ચક્ષુવ્યાજ કરવી એવા વિચારો નહિ, તેનો વિશેષ કરવા મત્ન ચાલુ, ગોરવામી બાલકોની સમીપમાં સવિનય રિયતિ તથા સંકટ પ્રસંગે સદા તેમની સેવામાં હાજર રહેવું, સર્વ સાથે મળતાવડો સ્વભાવ રાખવો, પોતાનું જીવન પરાયં છે એ વાત જૂલવી નહિ, સર્વ પરંદયા રાખી બનતી સહાય કરવી, પોતાને જે મળે તેમાં સન્તોષ માનવો, પોતાની તુચ્છતાનું નિરન્તર ભાન રહેવું, કેવલ આશ્રયથીજ પ્રભુ સર્વ સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ, લોકવેદમાં બિલકુલ આસક્તિ નહિ, શ્રીમદ્ભગ્વદ્ગીતા પોતાનું સર્વસ્વ માની તેમના કાર્યમાં પોતાના તન મન અને ધનનો નિરન્તર ઉપયોગ, સદાએ સાદાઈમાં રહેવું અને સરળતા રાખવી, કોઈની પાસેથી કંઈ પણ વસ્તુની અપેક્ષા રાખ્યા વગર તેનું હિત કરવું, આવેલા અતિથિનો અવશ્ય સત્કાર ધનથી વચનથી વિનયથી ઓળખાણથી કરવો. ગ્રામની ઈચ્છાથી આવેલાનું સન્માન કરી વગર રવાર્યે ગ્રામદાન કરવું, સાચો સ્નેહ રાખવો, જેની સાથે સ્નેહ બાંધ્યો તેનો દોષ જાપયા છતાં તે દોષનું મહત્ત્વ ન કરતા તેનો ત્યાગ ન કરતાં તેના હિતમાં મંડયા રહેવું, સાચી સલાહ આપવી. સામાના ગુણ જાણવા તથા દોષ પર લક્ષ ન આપવું, વિદ્વાનની કદર કરવી, વિદ્વાનને સારી મદદ કરવી, પ્રકાશનકાર્યમાં ખનતથી પરાયણ રહેવું, અપેક્ષા નહિ છતાં અનામાસે સિદ્ધ થાય તેમાં હું તો આ નહિ લઈ એવો દુરામદ નહિ, બ્રાહ્મણપણાનું અભિમાન નહિ, વૈષ્ણવપણાનું સુંદર અભિમાન, ભોક્ષમાં ધૃતિભેદ ઉત્પન્ન કરવો નહિ, કાપટ્યથી વર્ણાશ્રમ પાળવો, ભાષણોમાં ગમ્માં નહિ કોઈની નિન્દા નહિ, મુદ્દાસર કથન, પુષ્ટિસિદ્ધાન્ત બરાબર સામાને મહત્ત્વ ધાય તેવી રીતે સમજાવવો, કથાશ્રવણમાં જિજ્ઞાસુને સન્તોષવો, બધું નિશ્ચિત કરેલું તે એટલે સુધી કે અત્યન્ત ગૂઢ પ્રશ્નોના એજાન્તમાં સંતોષકારક ઉત્તરો આપવા, સમ્પૂર્ણ નીડરતાથી રપટવસ્તુત્વ, સર્વ દ્રવ્ય પ્રભુનું છે મારે આવશ્યક અર્થે વાપરવું તથા ખોટો ખર્ચ નહિ, સદાએ નિજજનો પર અમીષ્ટિ વર્ષાવ્યા કરવી વિગેરે વિગેરે.

આ લેખ તો માત્ર દિગ્દર્શન છે. એમનાં સ્વરૂપને સમજાવવા મારે પૂરતો નથી. એમનો સાસંગ કરનાર એમનો નિજજન એમને નીચેના શ્લોકમાં કહેલા વક્તા તરીકે જાણે છે:—

ગુણાતીતતયા શુદ્ધાન્ સધિદાનન્દરૂપિણઃ ।

સર્વોન્નિવ ગુણાન્ વિષ્ણોર્વર્ગયન્તિ વિચક્ષણાઃ ।

તેઽમૃતોદાઃ સમાલ્યાતાત્તદાક્ષ્યાનં મુદુર્લભમ્ ॥

અર્થ—ચતુર પુરુષો સર્વ વ્યાપી ભગવાન્ના સર્વ ગુણોને ગુણાતીતરૂપે શુદ્ધરૂપે તેમજ સવિચ્છાદનરૂપે એટલે કે ભગવાન્ના સર્વ ગુણોને ભગવદ્રૂપેજ વધુથી છે. તેઓને અમૃત રૂપ જલના મહાસાગર સુંદર રીતે કહ્યા છે. તેમની વાણીનું પાન અત્યન્ત દુર્લભ છે.

સાર એ કે ચન્દ્ર કેરવચક્રવાલને વિદ્યસિત કરે છેજ. તેમ પુષ્ટિમાર્ગની અન્ધકારમય રાત્રિમાં નિજજનોનાં હૃદયરૂપી દેરોને એમણે કૃપાથી સુધાસંવલિત વચનરૂપી કિરણોથી પુષ્ટિ-પ્રભોધથી પ્રકૃષ્ણિત કર્યાજ. ચક્રોર ચન્દ્રિકાનું પાન કરે છેજ. તેમ નિજજનનાં નેત્રરૂપી ચક્રોરે એમની પ્રભાવશાળી વૈષ્ણવાકૃતિનું પાન કર્યુંજ. વૈષ્ણવગન્ધો ! તું ચોક્કસ સમજજો કે વાગીચના પરમકૃપાપાત્ર મમ્મલાલજી પરમભાગ્યવાન વૈષ્ણવ દ્વિમોદરદાસ હરસાણી કૃષ્ણદાસ મેધન માધવ ભટ્ટ કાસ્મિરી પદ્મનાભદાસ કોટિમાં વિરલ્યા રાણા વ્યાસ પથારાવળ આદિ સ્વકીય યથની સાથેજ નિકુંજમાં નિત્ય શ્રીવલ્લભાધીશની અત્યલૌકિક અધરમુખાનું પાન કરે છે અને તારા જેવા નિજજનને પણ કરાવે છે.

પ્રપત્તિમાર્ગનો આદર્શ

(લે. શ્રી. હીરાલાલ પી. ભંડારી, નાગર તથા કલાર્ક એન્ડ પિ સમગ્રજ્ઞ ડાઈ, જાંનુસર.)

નિલસીલામાં પ્રવિષ્ટ ભગવદ્ગાંધીનિષ્ઠાત ચાત્રીય મમલાલભાઈનું પકન પાઠન અને સર્વ દર્શન ધાર્મિક સલાહો ઉપર તેમનો સપ્રભાષ્ય નિર્ણય, એ પુષ્ટિસપ્રદાય આત્મને તેમજ અન્ય ચાત્રપ્રેમીઓને સુવિદિત છે.

શ્રીમદ્ભગવાદીશ્વરે વેદ, પુરાણ અને શ્રીમદ્ભગવતમાંથી અતિમૂલ રહેલા પુષ્ટિમાર્ગને પ્રકટ કર્યાને સાડી મારસો વર્ષોનો આંકડો પૂરો થયો અને ઉપરાંત જે સમય માટે છે તેમાં એ માર્ગ ઉપર અનેક પ્રદારો થતા છતાં આજે પણ એ ઉત્તરવળ રહ્યો છે તેમાં કંઈક રહસ્ય છે. સદ્ગત ચાત્રીય મમલાલભાઈ અનેક વખતે કહેતા કે આ માર્ગ એકલોજ એવો છે કે જે વિશ્વધર્મ ધરાવે છે. ગીતાજી અને ભાગવતધર્મજી આ સમયને અનુકૂળ છે. કારણ કે ત્રિવર્ણ ઉપરાંત સ્ત્રી-પુરોના ઉદાર જેવો આ માર્ગમાં સુલભ છે તેવો ક્યાંય નથી. એવો આ માર્ગ યશ્વમાર્ગ યાને પ્રપત્તિમાર્ગ તરીકે વિશ્વોદ્ધાર માટે શ્રીમદ્ભગવાદીશ્વરે ધ્યેયપ્રત્યક્ષ પ્રમાણી રૂઝ કયો: તેમાં વિપુલતા બદ્ધ સારા પ્રમાણમાં પરમ દયાળુ શ્રીગુરુઓએ આપી: શ્રીગોપાલનાથજી મદારાજે એવા પિતૃપ્રવર્તિત સંપ્રદાયને માયાવાદીઓ વગેરેથી રક્ષ્યો; શ્રીદરિયામજીએ વિરદાનકલ્પે પાઠ ભણાવ્યો અને સંયોગવિપ્રયોગનો રસમાર્ગની રીતે પ્રપત્તિ માર્ગમાં આરવાહ કેમ થાય તે બતાવ્યું. ઉપરાંત પ્રપત્તિમાર્ગને જરૂરનું સ્વતંત્ર ધણું સાદિલ લખી તે કાલની જરૂર પુરી પાડી; તે પછી તેજ અસામાન્ય શ્રીવલ્લભાધીશ્વરે ચાત્રાર્થ કરે અને જરૂરી ખીજી સાદિલ લખી બહાર પાડે અને વિરોધીઓને ચાત્રાર્થથી ચાંન કરી રૂઝ તેવા પાંડિત્યપૂર્ણ શ્રીપુરુષોત્તમજી મદારાજને પૃથ્વી ઉપર મોહલી તેમની સેવા લીધી: તેનીજ રીતે આ માર્ગની ઉત્તરવળતા કામચ રાખવામાં સદાયક શ્રીવલ્લભાધીશ્વરમાં અડગ પ્રેમ માટે આદર્શ, મદાન પંડિત, અને સંપ્રદાયના અધ્યો મુદ્દણ કરાવી અધિકાર દલાવી આ માર્ગને વિશ્વોદ્ધારક માર્ગ જાહેર કરી ઉચ્ચી ડોકે જવાબ દેનાર સદગત ચાત્રીય મમલાલભાઈની સેવા જ્ઞાનાથી અભણી છે.

શ્રીમદ્ભગવાદના બલ ઉપર જ માત્ર શ્રદ્ધા રાખી, તેમના અને તેમના આત્મજ્ઞોના પ્રયોગ તેમના પરાક્ષ ગુરુપણાં દેશ સ્વયં વિચારી-અભ્યાસ કરી-નુલના માટે અન્ય સર્વ માર્ગોના પ્રાપ્ય અધો મેળની તેનો અભ્યાસ કરી સર્વ રીતે તેમાર યથા સંપ્રદાયની અપ્રતિમ સેવા જીવનની છેલ્લી ક્ષણ સુધી અર્પિ, એ મદાર બ્યક્તિ ૧૯૯૧ ના અગાડ વદ ૨ તા. ૧૮-૭-૩૫ ના દિવસે સાંજે ૮ વાગ્યા સુધી ભર્યની શ્રીવલ્લભાધીશ્વરની બેઠકે સાંપ્રદાયિક અનેક વાતો કરી સર્વને સુચક જ્ઞાનીપૂર્ણ કરી છુટા પડી પોતાના ખાતે ગયા દતા; અને એકજ કલાક બાદ રાત્રે નવ વાગે દેહત્યાગના સમાચાર સંપેદ ભર્યનિવાસી મિત્રોને સાંભળતાં આશ્ચર્યનો પાર

રહ્યા નહતો. દેહત્યાગ પછી પણ છેલ્લાં દર્શન કરતાં એમનું તેજ એટલું બધું વધી પડેલું જણાયું હતું કે ઝીંકવું બારે પડતું. જેવું ઉચ્ચવય જીવન જીવી નવડું તેવોજ પ્રભાવશાલી દેહત્યાગ એમનો વિરલ હતો.

સર્વ ધર્મનો અભ્યાસ પુત્રનાત્મક રીતિથી દરેક વિષય ઉપર કહેનાર પૃથ્વી ઉપર વિરલ હોય છે. દરેક મત-સંપ્રદાય-માર્ગનો અભ્યાસ કરી તે પ્રત્યેકના પ્રયો સંપાદન કરી વર્ગવાર તેની જાણજેરી રાખનાર ધાર્મિક સાહિત્યગ્રંથો ઉત્તમ ચારિત્રવાદી આં વિરલ વ્યક્તિની સેવાની હજી ધર્મમાર્ગને બહુ જરૂર હતી. અખિત્ર દિલમાં અગર બીજા દેશોમાં પણ આવાં દરેક ધર્મના ઉત્તમ પુસ્તકોની મોહોટી લાજજેરી ધરાવનાર એક વ્યક્તિ ભાગ્યેજ જાડશે. કદાચ સંગ્રહકર્તા જરૂરો પણ સચોટ અભ્યાસ કરી સંગ્રહ કરનાર તો મળવો દુર્લભ છે.

વાચરપતિ શ્રીમદ્વલ્લભાધોરાજીની અપૂર્વ કૃપાથી વાણી ઉપરનો કાચુ મગનલાલભાઈનો જેજો જેજો અનુભવો હશે તે સમજી શક્યા હશે.

દરેક પ્રશ્ન ઉપર સર્વમાર્ગીય વિચારો નિઃશંક, વિચારશાસ્ત્રીય શૃદ્ધિપૂર્વક નોતિબદ્ધ રીતે ચુકી વિચારોના બળનું માપ કાઢવાની શૈલીને લીધે તેમની કયાના શ્રોતાઓને કદિન વસ્તુઓ સંદેહાણથી તે સમજાવી શકતા. અમુક પ્રશ્ન ઉપર સામાન્ય મત ધરાવનાર સંપ્રદાયો નેટલાં હોય તે પ્રત્યેક માટે એક એક શ્રેતાને એક હારમાંથી કસપતા અને જુદા મતવાળા ધર્મો માટે તેવી રીતે બીજી હારમાં જેટલા પૈકીથી કસપતા અને પ્રત્યેક મત થા સંપ્રદાયનું કહેવું ને હોય તે પચાશિત, કસપેલી તે ધર્મ-યા મતવાળી વ્યક્તિ તરફ આંગળી-દર્શિ રાખી કહી જતા, એમ દરેક મતનું કહી, વિષયનો પાછો અભ્યાસ કરાવી દઇ, તેના ઉપરનો અભિપ્રાય સાધારણ જુદિવાળા શ્રોતાઓ પણ સદજ બાંધી શકે એવી રીતથી કદિન પ્રમોનો ઉકેલ તેમના નાવજુમાં થતો. કોલેજમાં સંસ્કૃતના પ્રોફેસર તરીકે નેટલી તેવારીયો જતા હશે તેટલી તેવારી

સવાર સાંજના પ્રવચનો માટે દરરોજ તે રાખતા. એટલું બળ આ વદ ઉમરે તેમનામાં જ. એમની કયા એટલે ને વિષય ને દલાડે કહેવાનો હોય તે ઉપર પદશાસ્ત્ર-પુરાણ-સુબોધિનીજ-ઇતિહાસ અને અનુભવ એ સર્વ દર્શિથી તે વિષય ઉપરનો સંપૂર્ણ વિચાર, એમનાં સર્વ જાણજુ તદ્દન અનેશું—ભક્તિભાવથી પૂર્ણ સંસારવિચારક અને ભગવાન હરિની સાંનિધ્યતાસાધક અનુભવાયલાં છે. સંપ્રદાયના અને બહારના અનેક પરિતોને સાંભળ્યા હશે, વાંચનાર! તમારો અનુભવ તમે જાણો પણ મારી પુત્રનાત્મચક્તિ મને છેતરતી નહોય તો 'હું નિઃશંક કહી શકું છું કે તેમનાં જાણજુ અને ખાસ કરીને ગીતાજી-સુબોધિનીજની કથામાં ને તેમના મુખમાંથી નીકળતું તે સાધારણ જીવકોટિનું નહીં, પરંતુ કોઈ રસપૂર્ણ ભક્તિભારનો આસ્વાદ તેઓ પોતે ઝીંકતા હોય અને સાથે હાજર રહેવાનું પણ કસ્યાજુ સાધતા હોય એમ લાગતું. ભગવદ્દેસવાની વાત કરવી હોય તો સાધારણ ભક્તોના પ્રસંગ માફક વચ્ચો-સામગ્રી વગેરેની સાદી વાત નહોય. પરંતુ જ્યારે શાસ્ત્રીજ એ વાત ઉપર આવે ત્યારે સેવાને વૈદિક પ્રથમ બતાવી પૂર્ણ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરે; વેદના પૂર્વકાંડ ઉત્તરકાંડ અને અંગો સમજાવે. ઉપનિષદને સેવાભાવ તરીકે પ્રતિષાદન કરે, જલતત્ત્વને ભક્તિરસની, પૃથ્વીતત્ત્વને ચર્ચાશ્રુત-વજની માટીની, આકાશતત્ત્વને મંદિરની, વાયુતત્ત્વને ચંપચનિ-કોતન-વાત-ત, જ્વાલતત્ત્વને નિઃસાધન જીવની ભાવનાથી વગેરે સેવાપ્રકારને લખતી દરેક ભાવના વૈદિક બતાવતા અને વૈજ્ઞાનિક પરિણામો ને દર્શિગોચર થાય છે તેનાથી તત્ત્વોની ભાવના અને વિચારની મેળવણી

અને અનુકૂળતા મગજમાં ઇસાવતા. દરેક શબ્દ-વસ્તુનું આધિદેવિક સ્વરૂપ શોધવાની સતત ટેવ તેમને હોવાથી કદિન જાળ્યાતા ભાવોને રસમયતાથી ગળે ઉતારી શકતા હતા.

રસિકતા શાસ્ત્રીજી મગજનાકાંઈમાં ડગલે ડગલે દેખાતી. તાલ-મૂર-નૃસંકળા-રસ વગેરે રસિક ભાષા કથામાં વચ્ચે આવે તો તે તાલના-મૂરના, નૃત્યકળાના પ્રકારો અને તેની જુદી જુદી અસર કહી સમજાવતા. ઉદીપન-વિભાવ-અનુભાવ વગેરે રસશબ્દાર્થથી અને ઉદાહરણોથી સમજાવતા અને પ્રભુની રસિકતા અને મહત્તા આશ્વજન્યમાં સફળતા મેળવતા. રાસપ્રકરણમાં રાસનું મહાન સ્વરૂપ સમજાવવામાં આ સાંપ્રત અધિષ્ઠાનનું અકામદતપણું અને રસમય ભાવ ભક્તિ સહજ જોવામાં આવતાં. જાણે સ્વયં એક મહોદ્ધુ જાત હોય અને મુઠીમર કથાઆશ્વાદી તેમની સાથે રસિક પ્રદેશમાં આનંદ અનુભવવા નીકળ્યા હોયની. ધન્ય છે તે ધડીઓ જેમાં સ્વયં શ્રીતા સહિત સંસાર બુદ્ધી બૂલાવી આવા દેવી આનંદનું દાન કરી રહ્યા હતા. અકામદત થવા અને તે સાર રાસલીલાનું અવગાહન અનેકવાર યાંત્રિયી કરવા તેમની ભલામણ શ્રીતાને હતી. એ પ્રમાણે રાસલીલાના અવગાહન વગર આ કાલમાં અકામદત થવાનું નથી એમ શાસ્ત્રીજી સ્વાનુભવના પરિણામ તરીકે ભારપૂર્વક આગા કરતા: તેઓ કહેતા કે શ્રીનીય પણ જે અકામદત ન જન્યા હોય તો પ્રભુરૂપાની યોગ્યતા માટે જરૂરી શુદ્ધ સત્તાવિભાવ ગ્રામ કરી શકતા નથી.

લીલાશબ્દ આજકાલ સુધરેલામાં ખપતા કટાક્ષથી વાપરે છે. પ્રભુનાં રૂપ-નામ-ગુણ અને ક્રિયા પ્રત્યેક નિત્ય-અનંત અને સ્વતંત્ર છે. અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટે રૂપલીલાની સ્મૃતિઓ સાથે નામ-રમરણ જરૂર રહે છે. હોયના દમલા હોય પણ પ્રભુની મૂલરૂપ લીલા, જગદ્રૂપ લીલા અને વેદરૂપ લીલાનાં રમરણો સહિત ગુણગાન કરવાથી પ્રભુ પોતે હોય દૂર રહે છે. એવી અડગ શ્રદ્ધા આ પ્રપતિમાર્ગનો પાયો છે અને હોય દૂર થયે અંતઃકરણની શુદ્ધિ થતાં, ભક્તિભાવનું રૂપ-પ્રભુરૂપા, જરૂર અનુભવાય છે. માટે જીવે: કર્તવ્ય જાળવે. એવો સાધારણ ઉપદેશ છતાંમુ દરેક વ્યક્તિને શાસ્ત્રીજી દુકમાં કહેતા. એમની કથામાં નિરાધ સ્વતઃસિદ્ધ દરેકને તેટલો વખત થતો એટલું મનોબળ અને પ્રભાવબળ શાસ્ત્રીજીનું હતું. વેધદીક્ષા કોષ્ટક વિરલ પ્રસંગે સવારની કથામાં શ્રીતાને અનુભવાવતા.

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીને ગુરુ અને સર્વસ્વ ગણ્યા અને તેમના વંશજોને ગુરુ-ગાલક તરીકે માનપૂર્વક જોતા અને તેઓમાંથી જે વંશજો વિદાન નિવડ્યા તેમના માટે મુક્તકંઠે ગુણગાન કરતા, એ રીતના સહગત શાસ્ત્રીજીને હું સમજ્યો છું.

પ્રધનિરીક્ષણ શાસ્ત્રીજીનું એવું હતું કે પ્યાન ખેંચવા જરૂર દેખું છું. મ્હોરો મંચ હોય તો કથાના બે વખતના ૩ કલાક બાદ કરતાં બાજીના વખતમાં ત્રિચાર દિવસમાં નોટ સહિત પૂરા કરે; અને નાના નાના પ્રંથો ભાગ્યેજ એક કલાક એમના દરનમાં ટકી શકે: સવારના પાંચથી આઠ સુધીમાં પણ જેમ નાંખના.

વાતો તરફ સદગ્ન ઉદાસીન ભાવ શાસ્ત્રીજીને હતો. છતાં બધવદારમાં ઉજવતા ન દેખાય તે સાર બદ્ધન દુકમાં સંસારની વાતોને આરાપી દેતા.

પાંડિત્યમાં પૂરા અને દેખીના કોષ્ટી જેવા ભારેખમ છતાં શાસ્ત્રીજીની અંતઃકરણની મુક્તતા નિર્દોષ શાંત બાલક જેવી હતી. દૂર રહેવાયને અને સંપ્રદાયવિરોધી સ્વાર્થ સાધુઓને તે કોષ્ટી-ખીંદામણા કે અભિમાની લાગ્યા હોય તો સંભવિત છે પણ જે તેમની નિકટ આવ્યા તેમજે આ અસભ્ય વ્યક્તિમાંથી અતીક્રિક ધજો લાભ છાજ્યો છે. સંસારમાં રહ્યા છતાં અંતર

દષ્ટિ માટે શાસ્ત્રીજીને પ્રયાસ કરવો પડતો નહિ, એટલે ઉંચે તે હતા. માર્ગમાં એક ઢાળ તરીકે તેમનો ઉપયોગ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના વંશજો કરતા એ શાસ્ત્રીજીની દષ્ટિ ખંદાર નહોતું. એમ ધ્યેય માત્ર સ્વતંત્ર રહી આ પ્રપત્તિમાર્ગ ભવિષ્યમાં એક વિશ્વધર્મ બને તેની સામગ્રી તૈયાર કરવામાં હતું. અનેક સંસ્કૃત પુસ્તકો આ સંપ્રદાયનાં અલભ્ય થયાં છે તે માટે તેમનો એક અપહતો. સંપ્રદાયનાં જેટલાં સંસ્કૃત પુસ્તકો લભ્ય હોય તેનું મુદ્રણ કરાવવું અને તેના તરજી કરાવી શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો ચરણમાર્ગનો સંદેશો પૃથ્વી ઉપર સધળે પહોંચતો કરવો એ એમ કર્તવ્ય હતું. તે કર્તવ્યના પંથે જેટલું કાર્ય બન્યું તેટલું શાસ્ત્રીજીએ કરીને માર્ગની અપ્રતિચિરરચાથી સેવા કરી છે. બાકીનું કાર્ય આચાર્યશ્રીના ઉન્નતવળ ચરણમાર્ગમાં પડેલા, સેવાભાગ પડિતોને માટે રાખી, પોતે શ્રીમહાપ્રભુજીની ઘટડી વાગતાં ક્ષેત્રનો ત્યાગ કરી તેમના ચરણમ્મુક્તિ, હસ્તે મુખે, પહોંચી ગયા છે. અવશેષમાં તેમના ચારિત્ર્યવાન દેવી જીવનની ઝાંખ બુલંદ પાંડિત્યપૂર્ણ સાંપ્રદાયિક ભાવણોના ભણુકારા, સરલતા-વાતસલ્યભાવ અને ધાર્મિક દૈન્યની ગદ્ગદતા, વાણી વિચાર ઉપર કાબુ અને પઠનપાઠનના ઉદાદરણો, નામસેવાનાં ફળ અને દૃઢ ધર્મ ચરણ કરેા ભરોસો, ધ્યાનાદિની યાદ, સર્વ ગોસ્વામી ગુરુ-આજ્ઞાકો માટે, તેમ શાસ્ત્રીજીનાં મિત્રો-શિષ્યો અને રોહી વર્ગ માટે મુકી ગયા છે.

“ સ્મરણાંજલિ ”

(ભેષક:-પરમ ભગવદીય કવિવર શ્રીધ્યારામભાર્ગના પદ્મશિષ્યનો પ્રપાત્ર, જોષી જીવજીલાલ જગનલાલ હોમોર્થ.)

પ્રકટાવ્યા ભૂચુ કચ્છ નગરે, શુદ્ધાદૈત જ્ઞાનીને;
પહોંચ્યાડયા આનન્દમય દ્વારે, ભાવુક ભક્તને.
અનેકવિધ બળ યૌવને, વિદ્યાસંપન્ન બનીને;
વિચાર્યા ભક્તિરસસાગરે, ઝુજીમતી જરાએ.
દીધાં દાન પ્રેમે શ્રોતાઓને, સુબોધિની રતને;
શુદ્ધ પ્રેમ ભક્તિ રસનાંરે, અનેક ભાવણથી રે.
એવાં દીધાં દાન પ્રેમે, અનેક સુઅન્યથી;
અજોડ રક્ષા વર્ણાશ્રમ ધર્મે, અનન્યતાના ભાવથી.
હજી પ્રણામ અનંત કોટિ, પુનિત પ્રેમીને;
નિત્ય લીલાના અધિકારીને, મહાપ્રભુ ભક્તને.
અર્પું હું સ્મરણાંજલિ, અશ્રુભીના નયને;
અરવિંદ યુગ્મ ચરણે, શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલને.

શાસ્ત્રીજીના સમાગમમાં દશ વર્ષ.

(લે. ભગવદીય મોહનલાલ ગુલાબચંદ જરૂરીવાળા.)

શ્રીપુરોત્તમમંડલની સ્થાપના—પ્રો. મમલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રીજીનો પ્રથમ પરિચય મને સંવત ૧૯૮૧ ની સાલમાં થયો. મુજાર્ધમાં તેઓ શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ વડીલને ઘેર ઉત્તમી હતી, તે વખતે મારૂં રહેવાનું સ્થળ પણ તેમની સામે જ હતું, અગામીમાં ઉભા હતા અને કોઈ પંડિત સાથે વાતો કરતા હતા ત્યારે પ્રથમ મેં તેમને જોયા અને નામ સાંભળ્યું ત્યાર પછી હાથમાં બેઠેર ખખર વાંચી કે “આજે રાતે માધવજીમમાં શાસ્ત્રી મમલાલ શ્રી અણ્ણાખ્ય ઉપર વ્યાખ્યાન કરશે.” મને અવજી કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ જેથી તે સમયે હું અવજી કરવા ગયો. શાસ્ત્રીજીએ વાચન કર્યું અને પ્રથમ સૂત્ર બદ્ધ સારી રીતે સમજાવ્યું. આ અરસામાંજ શાસ્ત્રીજીએ “શ્રીપુરોત્તમમંડલ” સ્થાપ્યું હતું. તેના સભ્યોને સુરતવાળા શ્રીપુરોત્તમજીના આહાર મંથોનો અભ્યાસ કરાવવો એ શાસ્ત્રીજીનો હેતુ હતો. એ ક્લાસમાં હું પણ નિયમપૂર્વક જતો અને અવજી કરતો. અણ્ણાખ્ય, તત્ત્વાર્થદીપનિર્મલ, પત્રાવલંબન, મહાભૂતોપનિષદ ઉચરતી ગૌડપાઠકારિકા, શ્રીસુબોધિનીજીનાં દ્વિતીય રકન્ધ તેમાં મુખ્યત્વે મતથપો, વેણુગીત, યુગલગીત, રાક્ષપંચાધ્યાયો, શ્રીઉદવસદેશ અને ભમરગીત, વિગેરે શ્રીપુરોત્તમજીના પ્રકાશ અને પ્રાખ્ય ખીજ સાહિત્યો સાથેનું વાંચન થયું. ઉપરાંત મીમંસાગવદ્ગીતા અને તેના ઉપર અખૂત તરંગિણી અને કલ્યાણબદ્ધજીની ટીકાઓનું વાંચન પણ થયું. ઉપરાંત શ્રીસુસાધજીના દ્વિપક્ષી શીઠરિશયજીના પણ કેટલાક લઘુ મંથોનું પણ આ સમયમાં વાંચન થયું. શાસ્ત્રીજી પુનામાં રહેતા અને ત્યાંની ડેક્કન કોલેજના પ્રોફેસર હતા. તેથી ત્યાંના રમના દિવસોમાં દર આઠવાડીયે આવતા હતા. રાત્રિવારે સાંજના આવતા. રાત્રિ, રવિની રાત્રિએ વાંચન થતું. રવિવારે રાત્રિની બાર વાગ્યાની ગાડીમાં પુના રવાના થઈ જતા, વેકેશનની અને ખીજ રમઝાના દિવસો. પણ મુજાર્ધમાં ગાળતા અને ત્યારે સતત રાત્રિનું વાંચન થતું. આવી રીતે દર આઠવાડીયે પોતાને ખર્ચે આવતા. શ્રોતાઓને આવા ઉત્સાહથી અવજી કરાવવાના શાસ્ત્રીજીના પ્રયાસો ખરેખર ધન્યવાદને પાત્રજ ગણાય. તે વખતે મેં પણ ગીતા ઉપનિષદો, પાતંજલયોગમુત્રો વિગેરેનો સામાન્ય અભ્યાસ કરેલો એટલે એટલે શાસ્ત્રીજીના વ્યાખ્યાન અવજી કરવામાં મને બહુજ આનંદ આવતો. આ પ્રભાવે નિત્યના સહવાસથી શાસ્ત્રીજીની પણ મારા ઉપર અત્યંત કૃપા થઈ અને પોતે જે પુસ્તકો હાવાવતા તેનાં મૂલ્ય તપાસવાનું કામ પણ મને કોઈ વખત સોંપતા. શ્રીસુબોધિનીજીના સરફત કેટલાક અધ્યાયો ઉપરાંત શ્રીવેણુગીત, યુગલગીત, ગોષીગીતના ગુજરાતી અનુવાદના મુદ્રો શોધવાનું કાર્ય મને સોંપ્યું હતું. તે કાર્યથી તેઓ મારા ઉપર બહુજ પ્રસન્ન થયા હતા. શ્રીઅણ્ણાખ્યનો ગુજરાતી અનુવાદ જે દજી અપ્રસિદ્ધ છે તે પણ મને તપાસવા તેમજ આપ્યો હતો. આવી તેમની મારા ઉપર કૃપા હતી. આટલા સામાન્ય પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ કરી શાસ્ત્રીજી વિશે મને જે કંઈ અનુભવ થયો તે પ્રસંગોનું વર્ણન હવે કરીશ.

શાસ્ત્રીજી પ્રકૃતિ—શાસ્ત્રીજીનું શરીર મુદ્દા બરાબર હતું. મુખ પણ તેજસ્વી અને પ્રભાવશાલી હતું, આલસ્યનો અભાવ હતો, આદાર અને વિદારમાં તેઓ બહુજ નિયમથી રહેતા

એટલે કે ગીતાજીમાં ભગવાને જે છઠ્ઠા અધ્યાયમાં ચોગીનાં લક્ષણ આપતાં જણાવ્યું છે ? યુક્તહારવિહારસ્ય યુક્તચેટસ્ય કર્મસુ યુક્તસ્થાવચોધત્ય યોગે મયતિ દુઃસ્વપ્ના ॥ આ લક્ષણો શાસ્ત્રીજીમાં વિદ્યમાન હતા. દર અઠવાડીયે પુનાથી મુંબઈ અને મુંબઈથી પુના આવતા છતાં કંટાળતા નહિ અને પ્રસન્નચિત્તે દરેક કાર્ય કરતા.

વાણી—શાસ્ત્રીજીની વાણી ધણીજ તેજસ્વી હતી, તેઓ સભામાં ભાષણ કરતા, ત્યારે બુદ્ધ અવાજે એક પણ લક્ષણ અટક્યા વિના કલાકો સુધી બોલી શકતા અને જે વિષય મહણ ક્યો હોય તે સંપૂર્ણ રીતે આખી સભાને સમજાવી શકતા, ગમે તેટલી સભા હોય તો પણ તેમને જરા પણ હોલ થતો નહિ.

સાદાઈ—શાસ્ત્રીજી પોતે એમ. એ. ગ્રેડેસર હતા અને રાયલ એશિઆટિક સોસાયટીના સભ્ય હતા, છતાં તેઓમાં બહુજ સાદાઈ હતી. આજના ગ્રેન્થ્યુએટોની માફક હેટ, પાટકુન વિગેરે કોઈ પણ વખત પહેરતા નહિ. કોલેજમાં જતા ત્યારે જરીની લાલ પાઘડી કાયમ ધારણ કરતા, ઘોતીયાં બંદી ઉપર કોટ પહેરતા, કોઈ પણ માણસ કંઈ પણ પુછવા જાય ત્યારે તેની સાથે બંદુ જ સરળતાથી વાત કરતા.

ભાષ્યોનો અભ્યાસ—શાસ્ત્રીજીનો દરેક ભાષ્યોનો અભ્યાસ અદ્વિતીય હતો. શંકર, રામાનુજ, માધ્વ, નિમ્બાર્ક, નીલકંઠ, ભાસ્કર, વિદ્યાનભિક્ષુ વિગેરેના ભાષ્યોનો અભ્યાસ મણીજ ઉત્તમ પ્રકારનો હતો. તેઓ કોલેજમાં શંકરભાષ્યના શિક્ષક હતા. તેમજ શ્રીભાષ્ય પણ વિદ્યાર્થીઓને ભણાવતા અને અણુભાષ્ય ઉપર તેમનો કાણુ એટલો બધો હતો કે એવો સરસ કાણુ ધરાવનાર અભારે કોઈ વિદ્વાન હશે કે ક્રમ તેની શંકાજ છે. જેણે તેમની “શંકર અને વાઘ્ન ભાષ્યની તુલના” આંભળી હશે તેને ખબર હશે કે એવું પાંડિત્ય અભારે દુર્લભ છે. ઉપરાંત શાસ્ત્રોજી ધર્મશાસ્ત્રોમાં પણ વિદ્વાન હતા મનુસ્મૃતિ, યાગવલ્ક્યસ્મૃતિ પારશર્યસ્મૃતિ વિગેરે સ્મૃતિઓ ઉપરાંત શૃલભૂતોનો અભ્યાસ પણ સારો ધરાવતા. ધર્મશાસ્ત્રોના મંથો મોટા પ્રમાણમાં તેમની પાસે હતા. આ બાજતનો અનુભવ મને શ્રીનાથદ્વારા પ્રકરણને અંગે થયો.

શ્રીનાથદ્વારા પ્રકરણ—શ્રીનાથદ્વારામાં શ્રીદામોદરલાલજીના પ્રકરણથી સર્વત્ર ખજભગાટ થયો તે વખતે શ્રીદામોદરલાલજી શ્રીનાથદ્વારા જોડી જવાની તૈયારીમાં હતા ત્યારે શાસ્ત્રીજી ભર્યમાં હતા. શાસ્ત્રીજીને કોઈ ગોસ્વામી બાલકે આ બાજતમાં ધર્મશાસ્ત્રોનો પ્રાયશ્ચિત્તનો નિર્ણય લખી મોકલવા જણાવ્યું. આ વખતે શાસ્ત્રીજીના ધર્મશાસ્ત્રના પુસ્તકો મુંબઈમાં હતા તેથી શાસ્ત્રીજીએ વાડીલાલભાઈને મુંબઈ કાગળ લખ્યો અને કોઈની સાથે ધર્મશાસ્ત્રોના પુસ્તકો મોકલવી દેવા જણાવ્યું. વાડીલાલભાઈએ મંગલદાસને જણાવ્યું પણ મંગલદાસ લાલજીવાના મંદિરમાં ગાયની સેવા કરતા જેથી તે ન જઈ શકવાથી વાડીલાલભાઈએ મને જવાનું કહ્યું જેથી હું તેજ રાતની ગાડીમાં ધર્મશાસ્ત્રોના પુસ્તકોની ગાંસડી લઈ ભર્ય ગયો. શાસ્ત્રીજીએ પુસ્તકો તપાસી લીધાં છે. પ્રાયશ્ચિત્તની બાજતમાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં પ્રથમ પ્રકરણ “પર્વદ” તું પ્રકરણ છે તેમાં એવો નિર્ણય છે કે ત્રણ અથવા તેથી વધારે ધર્મશાસ્ત્રોના ગાતા પંડિતોની પર્વદ બોલાવી તેનો નિર્ણય લેવો જોઈએ, આ દષ્ટિકત તેમણે તે ગોસ્વામી મદારાજશ્રીને લખી જણાવી. ત્યાર બાદ પોતે નાથદ્વારા શ્રીદામોદરલાલજીને નાર કરી જણાવ્યું કે “હું ત્યાં આવું ત્યાં સુધીમાં મહેર બાની કરી શ્રીનાથદ્વારા જોડશે નહિ.” શાસ્ત્રીજીને શ્રીદામોદરલાલજીને સમજાવી લેવાની ધણીજ ઉમેદ હતી પરંતુ શ્રીદામોદરલાલજી તે વખતમાંજ નાથદ્વારા જોડી ચાલ્યા ગયા. આથી શાસ્ત્રીજીને બહુજ આપાત થયો હતો. શાસ્ત્રીજી કહેના કે મને ખેદ એટલા મારે થાય છે કે અભારે

સંપ્રદાયમાં વિદ્વાન ગોસ્વામી જાણકારી સંખ્યા જન્ય થોડી છે તેમાં પણ શ્રીકૃષ્ણોપનિષદનું નિત્યનિયમપૂર્વક વાંચન કરી વૈષ્ણવેશને શ્રવણ કરાવનાર અત્યારે કોઇ નથી. આવા સમયે સંપ્રદાયમાંથી આવા શ્રીકૃષ્ણોપનિષદના વિદ્વાન સાધવા જન્ય એ સંપ્રદાયને મોટી હાનિ છે તેથી મને ખેદ થાય છે. પ્રભુની કૃપા શું છે તે જણી શકાતી નથી નહિતર આવી જુદી થોડામોદર-લાલજીને કેમ સૂચે.

ગીતાવ્યાખ્યાન—શાસ્ત્રીજીએ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપર ભાટીયા મદાનનરાડીના નવા હોલમાં વ્યાખ્યાન કર્યો તે તો ખરેખર શાંતિપૂર્ણ હતો. મેં ગીતા ઉપર નયુરામ ચમૌના, નરદરિ શાસ્ત્રીજીના તેમજ ખીલઓના વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યા હતાં પરંતુ તે ગીતામાં ભગવાને શ્રીકૃષ્ણે જણાવેલા સિદ્ધાંતોને અનુકૂલ ન હતાં, કારણ કે કોઇએ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને માધિક કરા, કોઇએ સચણ કરા, કોઇએ જગતનું કારણ માયા કહ્યું, કોઇએ જીવના અજ્ઞાનથી કહ્યું, કોઇએ જગતને મિથ્યા કહ્યું, કોઇ દિતોપદેશની વાર્તાઓ કહી ગીતાના શ્લોકોના અર્થ સમજાવી શ્રીતાઓના મનરંજન કરે, આથી મને સતોષ થયો નહિ કારણ કે ગીતાના સિદ્ધાંતો ભગવાનના શ્રીકૃષ્ણેથી અર્થની કાંઈ પણ ખેંચતાણ કરી વિના સમજી શકાય છે, કારણ કે ભગવાન પોતે કહે છે કે હું કારણ અને અક્ષરથી ઉત્પન્ન છું અને તેથી શ્લોકોમાં “પુરુષોત્તમ” નામથી પ્રસિદ્ધ છું. જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયનું કારણ હું જ છું, સર્વનું ખીન હું છું. મારાથી પર ખીનું કંઈ નથી, જેઓ મારેજ સરજે આવે છે તે જ આ મારી કુશલ માયાને તરી જાય છે, મૂઠ શોકો અને સામાન્ય મનુષ્યદેહધારી સમજે છે, માઈ પદાત્પર સ્વરૂપ તેઓ સમજી શકતા નથી, હે અર્જુન ! જે કંઈ કર તે મને અપણું કરીનેજ કર, સાત્ત્વિક શોધો દેવ-દેવતાઓનું ભજન કરે છે. રાજસ શોધો યજ્ઞ વિગેરેને ભજે છે, તામસ શોધો જૂન પ્રેત ગણને ભજે છે, પણ હે અર્જુન ! જે પુણ્યયાજી જીવના પાપનો ક્ષય થઈ ગયો હોય તેવા નિર્ણય ભક્તો દ્વંદ્વોદયથી નિર્મુક્ત થઈ મને શ્રીકૃષ્ણને જ અનન્ય ભાવથી ભજે છે તેઓના હું ઉદાર કહી છું. અક્ષર માઈ ધામ છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, વરુણ યમ, ઇન્દ્ર, વાયુ, રત્ન, આદિત્ય, વસ્તુ, સાધ્ય, વિગેરે મારા વિરાટ શરીરમાં વસે છે તે હે અર્જુન ! જહાનના પ્રાપ્ત થયા પછી જ જહાનમૂલ પ્રસન્નાત્માનેજ મારી પરામર્શિનો લાભ થાય છે મારે તું સર્વ ધર્મો છોડી મને એકનેજ સરજે આવ. હું તારો સર્વ પાપમાંથી મોક્ષ કરીશ. આ સર્વોત્તમ સિદ્ધાંતોનું શ્રવણ શાસ્ત્રીજીએ ગીતા ઉપરની અમૃતતરંગિણી તથા કથાજાળકાળી સર્વે શ્રેષ્ઠ રીતે સાચે કરાવ્યું હતું.

નિર્ભયતા—શ્રીકૃષ્ણદેવ પુણ્યપ્રદાયના સિદ્ધાંતો નિર્ભય રીતે કોઇએ જો અમનવ્યા હોય તો શાસ્ત્રીજીએ, તેઓ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ચખેથી અને વેદગીતામુજ ભાગવતના પ્રમાણથીજ વાત કરતા અને સંપ્રદાયનું સ્વરૂપ સમજાવવામાં જરા પણ સંકેત રાખતા નહિ. એક વખત આઠ વર્ષ પર કેશવજાગમાં શ્રીકૃષ્ણદેવજીના મહારાજ સાંપાસેનીવાસના અધ્યક્ષશાને શાસ્ત્રીજી શાંકર અને વાલ્મીકીના તુલનાત્મક સમીક્ષા કરતા હતા. અગાઉ પણ આ પ્રકારના પ્રેરણક વ્યાખ્યાનો થઈ ગયેલાં જેથી કેટલાક સ્માર્ત માયાવાદીઓ તે દિવસે કોલાહલ કરવાના ઉદ્દેશથી આવ્યા. સર્વથી પ્રથમ મનુભાઈ ચં. પંડ્યા સોલીસીટર શાસ્ત્રીજીના વ્યાખ્યાનમાં વિનં કરવા ઉભા થયા. શાસ્ત્રીજીએ જહાનું સ્વરૂપ સમજાવતાં કહ્યું કે “જહા પોતે સમ્યક્દર્શન પણ છે અને જહામાં સત્, ચિત્, આનંદ અને કર્તૃત્વાદિ ધર્મ પણ છે” આ વાત મનુભાઈ સંકલ ન કરી શક્યા અને બોલી ઉઠ્યા કે “જહામાં કર્તૃત્વાદિ ધર્મો છેજ નહિ” પછી શાસ્ત્રીજીએ તેમને જન્માવસ્ય કહ્યું : જાણ્યોનિતાત્વ ! જાણ્યોનિતાત્વ ! પ્રજ્ઞેતાવસ્યે દિ પ્રતિષ્ઠાપતિ સ્વદેવસંતિ

ચ મૂલ્યઃ ઇત્યાદિ મૂલ્યોથી અને સ્વાભાવિકી દાનચત્રક્રિયા ચ ઇત્યાદિ શ્રુતિથી સિદ્ધ કર્યું હતું કે બ્રહ્માં કર્તૃત્વાદિ ધર્મો છે અને તે સર્વે ધર્મો અપ્રાકૃત છે, જે સ્થળે ધર્મોનો નિવેધ કરેલ છે તે પ્રાકૃત ધર્મોનો નિવેધ છે માટે બ્રહ્મ ધર્મો પણ છે અને કર્તૃત્વાદિ અપ્રાકૃત ધર્મોથી યુક્ત પણ છે એમ સૂત્રકારનો સિદ્ધાંત છે. સારાનાદ મનુભાષ પંડ્યા સહ્યા છોડી ચાલતા ચલા દતા.

ગોસ્વામિબાહોડે પ્રત્યે સ્નેહલભાવ—શાસ્ત્રીજીને કોઈ કોઈ વખત પ્રસંગવશાત્ કોઈ ગો. બાલકો સાથે વિરોધ થયો હશે અને કોઈ વખત કંટુ વચન કહેવાનો પ્રસંગ પણ ઉભો થયો હશે, પરંતુ તે સિદ્ધાંતપરત્વેજ, રાગદ્વેષથી નહિ, કારણ કે શાસ્ત્રીજીને પોતાને અંગત રાગદ્વેષ હતો જ નહિ. ત્યારે કોઈ ગો. મહારાજ તેમને બોલાવે ત્યારે પાછા તુરત સરજતાથી ત્યાં જતા. એક વખત શાસ્ત્રીજીએ ગો. શ્રી ૬ ગોકુલનાથજી મહારાજની પ્રશંસા કરી, તેના પ્રસંગ એવો હતો કે શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ પુના પધાર્યા હતા, શાસ્ત્રીજી પણ તે વખતે પુનામાં હતા. ત્યાં શાસ્ત્રીજી પાસે કોઈ જર્મન પ્રેફેસર આવ્યા અને તે પ્રેફેસરને મહારાજશ્રીની મુલાકાત લેવાની ઈચ્છા થઈ. શાસ્ત્રીજી તે પ્રેફેસરને લઈ મહારાજશ્રી પાસે આવ્યા. તે પ્રેફેસરે મહારાજશ્રી સાથે બ્રહ્મના સ્વરૂપ વિષે સંસ્કૃતમાં ઘણી ચર્ચા કરી. પ્રેફેસરે જણાવ્યું કે બ્રહ્મ તો નિરાકાર છે તેને તમે પુરુષાકાર કેમ માને છો ? પછી મહારાજશ્રીએ શ્રુતિના પ્રમાણોથી બ્રહ્મની પુરુષાકૃતિ સિદ્ધ કરી આટલું જ નહિ પણ મહારાજશ્રીએ જણાવ્યું કે યોગશાસ્ત્રના કર્તા પંતજલિ પણ પોતાના મૂત્રમાં ઇશ્વરને પુરુષાકાર જણાવે છે એમ કહી મહારાજશ્રીએ તે મૂત્ર ક્લેત્ત્વર્ક વિપાકાદયેષ્વરામૃતઃ સુષુપ્તવિશેષે રૂપરઃ સંજળાવ્યું ત્યારે તે જર્મન પ્રેફેસર ખુશ થઈ ગયો અને શાસ્ત્રીજીને મોટે મહારાજશ્રીની પ્રશંસા કરી. તે વાત શાસ્ત્રીજીએ અમને કહી મહારાજશ્રીની પણ પ્રશંસા કરી હતી.

બીજો એક પ્રસંગ એવો છે કે શાસ્ત્રીજીને ઘણા વર્ષો અગાઉ કામવનવાસા ગો. શ્રી ૬ ગોપાલલાલજી મહારાજે બે ગરમ શાસો જરી કીનાર અને પાલવથી બરેલી ઓરાડી હતી, ઘણા વર્ષો થવાથી શાસોની અંદરનું લાલ ગરમ કાપડ ઉધઈ બેસી જવાથી ખવાઈ ગયું હતું, પરંતુ જરીની કીનારો અને પાલવો સારા રહ્યા હતા. શાસ્ત્રીજીને આ પ્રસાદી શાસો મહારાજશ્રીની યાદગીરીરૂપે કાયમ રહે તેવી તીવ્ર ઈચ્છા હતી. શાસ્ત્રીજીએ તે બંને શાસો મને સુધારવા આપી, મેં તે શાસોનું કપડું અંદરથી કાઢી નાખી તેને બદલે નવું લાલ ગરમ કાપડ તેની અંદર ગોઠવી ઉપરથી જરીના સાંધા જરીથી મેળવી દઈ બંનેને નવા જેવી બનાવી દીધી શાસ્ત્રીજી તે શાસોને જોઈ બહુજ પ્રસન્ન થયા, ત્યાર પછી મને કહ્યું કે આ શાસો મને કામવનવાસા મહારાજ તરફથી મળી છે તેની યાદગીરી જળવાઈ રહે માટે આ બંને શાસો ઉપર મહારાજશ્રીનું નામ મને જરીથી બનાવી આપો. પછી તે શાસો ઉપર જરીથી મહારાજશ્રીનું નામ “કમ્વવનસ્પ ગેસ્તામિ ધીદ મદ્ ગોપાલલાલજી” એમ લખાવ્યું ત્યારે પોતાને સંતોષ થયો, હવે શાસોના ગરમ ટુકડા વધ્યા તે પોતે સાચવી રાખ્યા અને મને કહ્યું કે આ પ્રસાદી ટુકડાઓ છે માટે તેના ગૌમુખી વગેરે બીજા કાર્યમાં ઉપયોગ થશે આવો તેમનો ઉત્તમ ભાવ હતો. પુનામાં ગો. બાલકો પધારતા ત્યારે શાસ્ત્રીજી પોતાને ઘેર પધરાવી બેઠ કરતા અને ગામમાં સાથે ચાલીને કરાચી આપતા.

શાસ્ત્રીજીએ પોતાની નાની પુત્રીના લગ્ન પ્રસંગે દરેક ગો. બાલકોને પધરાવી બેઠ વિગેરેથી સન્માન કરી “આ મારા દેવો છે.” એવા ઉદ્ગાર કાઢી પોતાનો ભાવ પ્રકટ કર્યો હતો. આ તો ગયા વરસની તાજી બીના છે. એ વખતે શાસ્ત્રીજીએ બાહ્યોને પણ બોલાવી વેદપાઠ

કરાવી દક્ષિણાથી તેમને સંતોષ્યા હતા. વળી જે સમાજોમાં પોતે ભાવણ કરવાના હોય તે સમાજના અધ્યક્ષરથાને જે કાષ્ઠ ગોરવાથી મદારાજ વિજ્ઞાનમાન હોય તે પોતે ઉભા થઈ “શ્રીમદ્વલ્લભગજ્ઞમાર સમાપતિ મહોદય” થી સંતોષી પછી ભાવણ કરતા. આવી તેમની ભાવના હતી.

સેવાસાધના—અરૂંધમાં શાસ્ત્રીજીને ઘેર તેમની દાદીમાના વખતથી શ્રીકૃષ્ણજીનાં સેવ્ય સ્વરૂપ ચિત્તને છે. શાસ્ત્રીજી કોલેજથી નિવૃત્ત થયા પછી ભરૂચમાં રહ્યા. પોતે પણ સેવામાં ન્દાઈ રાજભોગ ધરી પછી પ્રસાદ લેતા. ત્રણ વર્ષ પહેલાં શાસ્ત્રીજીને કાકોરજી માટે જન્મહાઈથીના ઉત્સવ ઉપર જરીની પીછવાઈ ખંડપાટ ચોકી વગેરે બતાવવાની ઈચ્છા થઈ અને કાગળ લખ્યો તેમાં પીછવાઈ વગેરેના માપ લખી મોકલ્યાં અને જણાવ્યું કે આ સાજ અને આવણ વડી ૪ તે દિવસે મળી જાય તેવી રીતે મોકલ્યો કારણ કે આવણ વડી ૫ તે દિવસે મારે ઘેર કાકોરજીનો પાટોત્સવ છે. તેમાં પણ ધરી ચકાપ. આ પ્રમાણે બધો સાજ તૈયાર કરી આવણ વડી ૪ ને રાતે સાથે લઈ દે ભરૂચ ગયો. સવારમાં પહોંચ્યો. શાસ્ત્રીજી સાજ જોઈ બહુ પ્રસન્ન થયા અને પોતે સેવામાં ન્દાઈ પોતાને દાયેજ તે સાજ ધરી. દુ તે વખતમાં ચાર દિવસ શાસ્ત્રીજીને ઘેર રહ્યો તે વખતેના શાસ્ત્રીજીનો કાર્યક્રમ નીચે પ્રમાણે હતો.

ભરૂચનો કાર્યક્રમ—તવારમાં પાંચ વાગ્યાને સુમારે શાસ્ત્રીજી ઉઠ્યા અને પ્રશ્નરમરણ અને શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સ્મરણ કરતા ત્યારબાદ કાતણપાણી કરી આ પીતા, ત્યારબાદ શ્રીમુખો-ધિનીજીના મૂંઢે તપાસતા. ત્યાં લગભગ દસ વાગી જતા પછી શીવ જઈ રનાન કરી સેવામાં જે કાષ્ઠ ન્દાઈ હોય તેને મદદ કરતા. ત્યારપછી કાકોરજીને રાજભોગ ધરી પોતે પ્રસાદ લેવા બેસતા, પ્રસાદ લઈ મુખવાસ લઈ પછી કિંચકા ઉપર આરામ કરતા. બપોરના ત્રણ વાગે આ લેતા, ત્યારપછી ગામમાંથી કથા શ્રવણ કરવા વૈષ્ણવોના સમૂહ આવતા. બેઠકનો હોલ વૈષ્ણવ શ્રીકૃષ્ણોથી ચિકાર ભગઈ જતો. એક પારસી શુદ્ધચિત્તવાદી શ્રીમુખોધિનીજીનું શ્રવણ કરવા આવતા, એક સંન્યાસી પણ શ્રવણ કરવા આવતા, ચારથી છ વાગતા, બે કલાક સુધી શ્રીમુખોધિનીજીનું નિત્ય નિયમપૂર્વક વ્યાખ્યાન શાસ્ત્રીજી કિંચકા ઉપર બેસીને કરતા, શ્રોતાઓ વ્યાખ્યાનથી રસમાં તક્તીન થઈ જતા, સાંજના છ વાગે હવેલીએ દર્શન કરી પછી શ્રીમદ્ભગ-વદ્ગીતાની બેઠકે દર્શન કરવા જતા, ત્યાંથી દર્શન કરી ઘેર આવી જાય. ત્યાં કાકોરજીને રાખનમાં ધરેલી પાતળ તૈયાર હોય તે પ્રસાદ લઈ લેતા એટલામાં રાતના નવ વાગી જતા. ત્યારબાદ આખા દિવસના ખર્ચનો હિસાબ માણસ પાસેથી તપાસી લખાવી લેતા. લગભગ દસને આશરે પ્રશ્નરમરણ કરતા સુઈ જતા. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રીજીનું જીવન ભગવત-મય હતું.

સિંહગર્જના—શાસ્ત્રીજીનું પાંડિત્ય એટલું બધું અગાધ હતું કે કાષ્ઠ વાદી તેની સામે ટકી શકતો નહિ. ઈ. સ. ૧૯૨૬ ના આગસ્ટ મહીનામાં કેટલાક માયાવાદીઓએ ખટપટ ઉભી કરી પદમાલ નામના કાષ્ઠ પંડિતને ઉભા કર્યો. તે પંડિતે એક દેવગીત પ્રકટ કર્યું અને તેમાં પોતે “શ્રીમદ્ભગવાદ” નું ખંડન કરવાની ચેલેન્જ કરી. જે કે તે પંડિતને પોતાને તે કાષ્ઠ પણ ભાખ્યો અપાસજ નહતો છતાં તેણે ચેલેન્જ ફેંડી. શ્રીમદ્વલ્લભગજ્ઞમાર સિદ્ધાંત ઉપર કાષ્ઠ ચડી આવ્યો હોય ત્યારે શાસ્ત્રીજી કેમ શાંત બેસી રહે? શાસ્ત્રીજીએ તે પદમાલને મર્જના કરી લેખિત પકડાર કર્યો કે આવો વાદ કરવા, તમો અધ્યુભાષ્યમાં જેટલી અનુપપત્તિ દર્શાવશો તે સર્વનો સપ્રમાણ પરિહાર કરીને શ્રીમદ્ભગવાદ શ્રીમદ્ભગવાદમાર્ગજીના ભાષ્યરચ સિદ્ધાંતનું દુ

વેદાન્તતત્ત્વં દયયોપદિશ્ય યોમૂન્મદીયોદયહેતુભૂમિઃ ।

શ્રીવલ્લભાચાર્યપદૈકનિષ્ઠત્તં મગ્ગલાલં મનસા સ્મરામિ ॥

વળી સુરતેવાલા ગો. શ્રીવજ્રનલાલજી મહારાજનો રનેહ પણ અત્યંત હતો. શાસ્ત્રીજી પાસે બેસીને મહારાજશ્રી કોઇ વખત ભાષ્ય વિગેરે અંચનું વાંચન કરતા અને કહિનતા લાગે ત્યાં શાસ્ત્રીજીને પુછતા, શાસ્ત્રીજીને સુરત પણ બોલાવતા અને કવચિત્ ટપાલથી પણ કંઈ પુછતા. શ્રીલાલબાવાના મંદિરવાલા ગો. શ્રીરણુછેડલાલજી મહારાજનો પણ શાસ્ત્રીજી સાથે સારો સંબંધ હતો અને મહારાજશ્રી તરફથી શાસ્ત્રીજીએ જન્મપ્રકરણના સુબોધિનીજી પ્રસિદ્ધ કર્યા હતાં. મહારાજશ્રીની તખીયત નરમ થવાના ખજર સાંભળી શાસ્ત્રીજી ભર્યથી મુંઝા આગ્યા હતા અને થોડા દિવસ રોકાયા હતા. શ્રીનાથદ્વારાધીય તિલકાચત ગો. શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજ મુંઝા પધાર્યા હતા ત્યારે લગભગ પાંચ વર્ષ અગાઉ મહારાજશ્રીનો મુકામ વાલકેશ્વરના જંગલામાં હતો. શ્રીનાથદ્વારામાં મહારાજશ્રી નિત્ય નિયમપૂર્વક રાત્રિના શ્રીસુબોધિનીજી શ્રવણ કરતા તેથી અહિં શ્રીસુબોધિનીજીનું શ્રવણ કરવા શાસ્ત્રીજીને બોલાવ્યા હતા. શાસ્ત્રીજીએ દસ બાર દિવસ સુધી વાલકેશ્વરના જંગલામાં રાત્રિના વખતે શ્રીસુબોધિનીજીનું સર્વસાહિત્ય સાથે વાચન કર્યું, મહારાજશ્રી વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરી પ્રસન્ન થયા હતા. ચિ. ગો. શ્રીદીક્ષિતજી બાવા-સાહબનો ભાવ શાસ્ત્રીજી ઉપર ધણો સારો હતો. બાવાસાહજ કોઇ કોઇ વખતે પોતાના લખેલાં વ્યાખ્યાનો શાસ્ત્રીજીને વંચાવતા, બાવાસાહજની શાસ્ત્રીજી પાસે આકર ધંધોના અભ્યાસ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હતી. પરંતુ દેવેચ્છાએ એ અપૂર્ણ રહી. તો પણ હેવટના વખતમાં પણ આપશ્રીએ શાસ્ત્રીજીને ગયા વરસમાં મોટા મંદિરમાં બોલાવી તેમની પાસેથી તત્તુ સમન્વવાદ એ સૂત્ર ઉપર વ્યાખ્યાન શ્રવણ કર્યું અને બહુજ પ્રસન્ન થયા. અન્ય ગોસ્વામિ બાલકેશ્વરનો રનેહ પણ શાસ્ત્રીજી સારો ધરાવતા, તે શાસ્ત્રીજીને ત્યાં-લગ્ન સમારંભમાં તે ગો. બાલકેશ્વરે પધારી પોતાનો રનેહ બતાવ્યો હતો અને મોટા મંદિરવાળા ગો. શ્રી ૧૦૮ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજનો શાસ્ત્રીજી ઉપર કેવો ભાવ હતો તે તો આપશ્રીએ શાસ્ત્રીજીની શોકસભામાં શાસ્ત્રીજી માટે પોતાના હૃદયના સુંદર ઉદ્ધારો જણાવ્યા છે તે ઉપરથી ખણી શકાય છે.

માનપત્રો—શાસ્ત્રીજીને સંવત ૧૯૯૨ ના ભાદરવા સુદી ૧૧ ને દિને માધવભાગમાં શ્રીપુરુષોત્તમમંડળના અધ્યેતાએ તરફથી સન્માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું. શાસ્ત્રીજી કોલેજમાંથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે પુનામાં શાસ્ત્રીજીને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું અને તેમની ગતિ તરફથી મુંગઈમાં સુખાનંદની વાડીના હોલમાં શાસ્ત્રીજીને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું.

શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપમાં દહાસક્તિ—શાસ્ત્રીજીને શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપમાં અનન્ય નિષ્ઠા હતી, શાસ્ત્રીજી કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા ત્યારથી શ્રીમહાપ્રભુજીની વસ્ત્રસેવા કરતા અને સમગ્ર જીવનપર્યંત શ્રીમહાપ્રભુજીની નામસેવા પણ કરી અને શ્રીમહાપ્રભુજીના ભાષ્ય સુબોધિની પોડશત્રધો વિગેરેના ચિંતનમાંજ આગ્રહ્ય વ્યતીત કર્યું. શાસ્ત્રીજી ટપાલ લખતા ત્યારે પ્રથમજ “શ્રીવલ્લભ” લખી પછી ચર્યાત કરતા. શ્રીમહાપ્રભુજીની બેઠકે ભર્યમાં નિત્ય દર્શન કરવા જતા. ચંપારણની તથા ખીજ કેટલીક બેઠકોની યાત્રા પણ કરી હતી. એક પ્રસંગ એવો બન્યો હતો કે ભર્યમાં શ્રીમહાપ્રભુજીની બેઠકને રંગ લાગતો હતો અને બીજા ઉપર શ્રીમહાપ્રભુજી ચિત્ર કાઢવાનું હતું. આ કાર્ય એક ચિત્રકારને સોંપવામાં આવ્યું હતું, તે વખતે હું શાસ્ત્રીજી પાસે ભર્યમાં હતો. ચિત્રકારે શ્રીમહાપ્રભુજીનું ચિત્ર કાઢ્યું. અમે સાંજના બેઠકે દર્શન કરવા

ગયા, શાસ્ત્રીજીએ ચિત્ર જોયું પરંતુ તેમને પસંદ થયું નહિ, જેના હૃદયમાં શ્રીમદ્ભગવદ્ગુરુ અદર્શિત ચિંતન હોય તેને સ્વપ્નમાં દેશદારવાણું ચિત્ર કેમ મળે ? શાસ્ત્રીજીએ તુરંત ચિત્રકારને બોલાવ્યો અને શ્રીમદ્ભગવદ્ગુરુના મુખારવિંદમાં તથા વર્ણમાં જે દેશદાર કરવાનો હતો તેની તેને બરાબર સૂચના કરી અને ચિત્રમાં સુધારો કરાવ્યો. શ્રીમદ્ભગવદ્ગુરુના પ્રાકટ્ય હિતકર્તે દિવસે શાસ્ત્રીજી જરીકીનારનો કેસરી ઉપરજો ધારણ કરતા અને સમાચારમાં શ્રીમદ્ભગવદ્ગુરુના ગુણગાન કરતા, આવા શ્રીમદ્ભગવદ્ગુરુના અનન્ય સેવક આ જમાનામાં દુર્લભ છે.

સમયસૂચકતા—શાસ્ત્રીજી વ્યવહારમાં ધણજા સમયસૂચક હતા. શાસ્ત્રીજી કોલેજ-માંથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે શાસ્ત્રીજીને પેન્શન મળ્યું. કેળવણી ખાતામાં પેન્શનનો પદ્ધતિ બે પ્રકારની છે. એક તો આયુષ્ય પર્યંત નિયત પેન્શન મળ્યા કરે, બીજી રીત પેન્શનના અર્ધાં હિસાબે દશ વર્ષની રકમ રોકડી મળી જાય. શાસ્ત્રીજીને જાણે પોતાના આયુષ્યનું શાન હોય તેમ શાસ્ત્રીજીએ બીજી રીત પસંદ કરી અને દશ વર્ષની રોકડ રકમ લાંબી લીધી. આથી મોટી રકમનો લાભ થયો ગણાય. શાસ્ત્રીજીએ કોલેજમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી પોતાના મકાનો જે નર્મદાજીના કીનારા ઉપર બહુજા સમુદાય રચાયાં છે તેને મોટી રકમ ખર્ચો સુધારાઓ. દરેકમાં લાદીઓ નખાવી દરેક વ્યવસ્થા પોતાને લાગેજ કરી ગયા કે જેથી પાછળથી કંઈ મુશ્કેલી જીમી થાય નહિ. શાસ્ત્રીજીને છાત્રીમાં રાત્રિના દુઃખાવો થયા માંડ્યો ત્યારે પોતે જરાપણ મનરામણ વિના ચોડા કરી તેમાં પોતાને સુવાડવાની આજ્ઞા આપી દીધી અને પોતે અંતિમ પ્રયત્નમરણ કરવા મંડ્યા.

કનુજી—શાસ્ત્રીજીનું હૃદય કામલ હતું. એક વખત લાડીમેશ નામના કોષ્ટ વૈદ્યન પડિત આવ્યા અને પોતાને કન્યાદાન માટે પૈસાની જરૂર જણાવી ત્યારે શાસ્ત્રીજીએ પોતે રૂ. ૫૧) આપી બીજાઓ યાસેથી પણ તેવી રકમો અપાવી રૂ. ૨૦૦) કરી આપ્યા. પુખ્તમાં પોતે રહેતા ત્યારે કોઈ ભાડીયા શુદ્ધરથના ઘર સાથે શાસ્ત્રીજીને સારો સંબંધ હતો. તે શુદ્ધરથ ગુજરી ગયા ત્યારે તેમની વિધવા સ્ત્રીને પૈસાની જરૂર પડી, આ જાણને શાસ્ત્રીજી પોતાની પુત્રીવત્ માનતા તેથી શાસ્ત્રીજીએ તે વખતમાં છુટક છુટક રૂ. ૧૦૦૦) એક દબારની લગભગ મદદ કરી તેની મોંઘ પોતાની ડાઘરીમાંથી શાસ્ત્રીજીએ મને વંચાવી હતી.

સિદ્ધાંતમાં આગ્રહ—શાસ્ત્રીજીએ પોતે જે સિદ્ધાંતો અત્ય માનતા હોય તેમાં તેમને બહુજા આગ્રહ રહેતો, આ જાણતમાં એક વખત મોટા મંદિરમાં રામનવમીના શીશુસાંબજીના નિર્જય મંચ ઉપર બહુજા ચર્ચા ચાલી હતી, ત્યારે તેનો નિર્જય કરવા ધણા ગો. બાસકો અને પંડિતોની સભામાં ફાનરી હતી. ધણા વાદવિવાદને અંતે શાસ્ત્રીજી પોતે પોતાના સિદ્ધાંતમાં દર રહ્યા હતા. એક વખત શાસ્ત્રીજીને અમારા કલાસમાં પણ વાડીલાલભાઈ અને ધીરજભાઈ સાથે બ્રાહ્મણદેવતાવાદ પરત્વે અર્થમાં વિરોધ થયો હતો અને પોતે શુરમે યજ્ઞ ગયા હતા અને તે જાળનની ટપાલ બીજે દિવસે શાસ્ત્રીજીએ વડોદરે પોતાના જભાઈ ગોવિંદલાલ ભટ્ટને લખી તેમાં શાસ્ત્રીજીએ જણાવ્યું હતું કે વાડીલાલ અને ધીરજભાઈ શાસ્ત્રીના નિર્જયમાં આપેની ડીક્ષેતરીથી અર્થ કરે તે કેમ ચાહે ? શાસ્ત્રીના અર્થનો નિર્જય મીમાંસાથીજ થયો જોઈએ, આમ લખી તે હાગગ પોરટમાં નાખવા મને આપ્યો હતો.

પુણિસપ્રદાયમાં જગૃતિ—સપ્રદાયમાં જગૃતિ લાવવામાં શાસ્ત્રીજીનો ધણો મોટો હિસ્સો છે. તેમણે સદગત મુલ્યદ તેથીવાજાને સપ્રદાયમાં આકબી અને જાળ્યોના રસારવાદ

લખી શકતો નથી. આપણા સંપ્રદાયના તે આધારસ્થળ હતા, તદુપરાંત તેઓ બહુજન સ્પષ્ટવક્તા હતા. મોટા મોટા આચાર્યોને અને પંડિતોને તેમને જે યોગ્ય લાગતું તે સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ કહી સંભળાવતા. અગ્રેજ ઉચ્ચતમ જ્ઞાન હોવા છતાં તેમજ કોલેજમાં સંસ્કૃતના અધ્યાપક હોવા છતાં કેવળ સાદાઇમાં, તિલકમાલા ધારણ કરવામાં પોતાનું ગૌરવ સમજતા. આધુનિક થોડી ઘણી આંગ્રેજ વિદ્યા ભણનારાઓને તિલકમાલા ધારણ કરતાં જે શરમ લાગે છે તેમને માટે શાસ્ત્રીજીનું દર્શાવેલું શું અનુકરણીય નથી? આડંબરથી તો તેઓ દૂરજ હતા.

મહારા પિતાશ્રી એક વખત સહકુટુંબ બંધ્ય ગયેલા અને શાસ્ત્રીજીને ત્યાં ઉતરેલા. પ્રસંગ-વશાત્ મહારા માતૃશ્રી પ્રદોષ કરતાં ને તે દિવસે પ્રદોષ આવતાં સાધારણ મહારા દાદીમાએ શાસ્ત્રીજીને શિવમંદિર સંબંધી 'દર્શનાર્થ' જવા પુછ્યું પછી તો પુછ્યુંજ શું? શાસ્ત્રીજીને ઉપદેશ શરૂ થયો. અન્યાયમ માટે સખત ટીકા કરી અને ગુસ્સાના આવેશમાં ખુબ કહ્યું પણ: શા માટે? એક પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ અન્યાયમ કરે તે દોષથી મુક્ત કરાવવા માટે. આ તેમનો રોષ નહિ, પણ માર્મિક વચનરૂપી મહાન સહુપદેશજ.

ખીજે પ્રસંગ એવો હતો કે મહારા પિતાશ્રીએ હાલના વડોદરાનરેશ શ્રીમંત સમાજરાવ મહારાજશ્રીને એક સમયે શ્રીશાસ્ત્રીજી સંબંધી બહુજન ઉચ્ચ કોટિના વિદ્વાન અને તત્ત્વવેત્તા તરીકે વાત કરેલી. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ કે જેમની કીર્તિ જાતી અને ગુણોમાં સર્વત્ર સુવિકિત છે તેમને શાસ્ત્રીજીનાં વ્યાખ્યાન સંભળવા અભિલાષા થઈ. શાસ્ત્રીજીને પુનાથી એકદમ ખોલાવી મંગાવવા સૂચના કરી. તેમનું વ્યાખ્યાન રાજમહેલમાં રાખવામાં આવ્યું. શ્રોતા વર્ગ એટલે વિકૃતસભાજન હતો. શાસ્ત્રીજીએ તો તેમની લાક્ષણિક શૈલીથી વ્યાખ્યાન કર્યું, અને એટલું સમોટ અને તુલનાત્મક દર્શિથી શીવલક્ષ્યાચાર્યજીના સિદ્ધાંતોનું પ્રતિપાદન કર્યું કે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ તેમના વ્યાખ્યાનથી ઘણુંજ સંતુષ્ટ થયા. આ પછી એક 'બે દિવસ રાત્રિના સમયે પોતાની પાસે ખાનગીમાં પણ તેમની સાથે રસભરી ચર્ચાઓ થઈ. શાસ્ત્રીજીને માટે ઘણા આદર ઉદ્ભવ્યો અને તેમને અહીં કોલેજમાં અગર અન્ય યોગ્ય સ્થળે સારા વેતનથી નિયુક્ત કરી રાતના પોતાની પાસે થોડો સમય Philosophy સંભળવા અને ચર્ચવા માટે અહીં ખોલાવી સારી નોકરી આપવા મહારા પિતાશ્રી દ્વારા પુછાવ્યું. પણ શાસ્ત્રીજી સંયોગવશાત્ આવી શકતા અશક્ત હતા. આ વાત મહારા પિતાશ્રીએ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને નિવેદન કરી જે જાણી તેઓ પણ દીલગીર થયા, પણ નિરુપાય. આમ ના પાડવામાં પણ કોઈ રહસ્ય હશે એમ સમજ મહારા પિતાશ્રીએ સંતોષ માન્યો.

શાસ્ત્રીજીના જીવનનો અન્ય એક મહત્વનો પ્રસંગ વર્ણનીય છે. મનુષ્યમાં અગાધ જ્ઞાન હોય છતાં વાસુદેવપરામુખ હોય તો તે જ્ઞાન દીપી નીકળતું નથી. જેમકે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે કે:—

નૈર્ઘર્મ્યમપ્યચ્યુતમાવવર્જિતં ન શોભતે જ્ઞાનમલં નિરજનમ્ ।

જ્યારે તેજ જ્ઞાન જે ભક્તિસંપૂર્ણ હોય તો ધણુંજ ઝળહળી નીકળે છે. અને આ જ્ઞાન હોવા છતાં જે લાગતી લાવના નથી હોતી તો તે કેવળ મુષ્કજ્ઞાન મુષ્કભક્તિ કહી શકાય. આ ત્રણેનો સમન્વય ધરમ ભગવદીય શ્રીશાસ્ત્રીજીમાં હતો. એમના મહારા પિતાશ્રી

નિકટ સહવાસ હજી સુધી મ્હારા સ્મરણમાં છે. હેવટમાં, જ્યારે તેમનાં પત્ની ગોસોકવાસી યયા ત્યારે તેમનો પત્ર આવેલો જેમાં શોકની હાથ જરા પણ ન હતી, હવે હું લખેલું કે " હવે હું સંસારમાંથી મુક્ત થયો. " આ ભાવના લખીને દેખાડવી સહેલી છે, પણ તેમણે તો અનુભવી બતાવી પણ હતી. સંસારમાં હોવા છતાં અનાસક્તિનું પણ મુંઝવે દર્શાવે રહ્યું કરે છે.

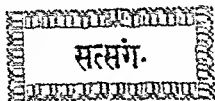
તેમણે સ્વમાર્ગનિર્દિષ્ટ સ્વસેવા અને નામસેવા પણ જીવનપર્યંત કરેલી છે. ઘરમાં મિરાળવેલ શ્રીહાસરાજની સ્વસ્થસેવા અને ભગવતસ્મરણરૂપી શ્રીમદ્ભગવત અને શ્રીમુખોધિનીજીનું અધ્યયન અને પ્રવચનરૂપી નામસેવા એ તેમના જીવનનો અચૂક અર્થક્રમ હતો. શ્રીહરિરાયજીએ "જન્મવૈદ્ય-નિરૂપણાદ્ય"માં કહ્યા પ્રમાણે:-પોતાનું જીવન સાર્થક કર્યું છે.

મ્હારા પિતાશ્રી સાથે મિત્ર તરીકેના એમનો એટલે ગાઢ સંબંધ હતો કે જ્યારે મ્હારા પિતાશ્રી ગોસોકવાસી યયા ત્યાર પછી અમારે ત્યાં જીવરતા નહિ. અમને ઘેર મજલા આવતા પણ મ્હારા પિતાશ્રીના અભાવે તેમને જીવરવાનું અને રહેવાનું પ્રિય લાગતું નહીં, છતાં અમારા આખા આખા કુટુંબ ઉપર તેમનો હેવટ સુધી પ્રથમ જેવોજ સારો પ્રેમ હતો. તે મ્હારા પિતાશ્રીને પોતાના એક બધું તરીકેજ ગણતા હતા.

હુંકામાં તેમનું સમસ્ત જીવન આપણા વૈષ્ણવ સમાજને અનુકરણીય છે અને તેઓએ જેમ મરણપર્યંત શ્રીમદ્ભગવાદસાચાર્યશાપિત પુષ્ટિમાર્ગની કાયા, વાચા અને મનસા જે સેવા કરી બતાવી તેવી આપણે પણ પ્રભુ કૃપાએ કંઈક સેવા કરવા સમર્થ નીવડીએ એવું હૃદયીશું. તેઓએ તો સ્વમાર્ગના સિદ્ધાંતો જાણ્યા, જાણ્યા અને જીવનમાં પણ ઉતાર્યા. કેવળ, સિદ્ધાંતોનું જ્ઞાન હોવું તે તો નિપ્રાણવત છે. નિર્જીવ પુસ્તકોમાં પણ આપણે બહુ ન શીખીએ તેટલું જ્ઞાન સમાયેલું છે. તેના શો ઉપયોગ ? તેથી શું સાર્યક્રમ ? જ્યારે થોડું પણ જાણવા છતાં જીવનમાં જો તે જ્ઞાન ઉતારાય તોજ તેની મહત્તા, પરંતુ મનુષ્ય બધું સમજવા છતાં, ઘણું જાણવા છતાં શ્રીહરિકૃપા વિના અને શ્રીમદ્ભગવાદપ્રભુજીની કૃપા વિના કંઈ પણ કરવાને અસમર્થ છે. જત જ્ય તેમનોજ અનુમત મેળવવાને આપણે ભાગ્યશાળી થઈએ એજ આપણી યાચના અને એજ આપણી ગતિ.

હેવટમાં પરમકૃપાલુ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રીવૃદ્ધભાષીય શ્રીશાસ્ત્રીજીને તેમના નિકટમાં રથાથી સ્વસેવારૂપી દાન અર્પે એજ તેમના જેવા મારે આપણી નમ અભ્યર્થના શ્રીપ્રભુ પ્રત્યે હોઈ શકે. વધુમાં, સદૃશ શ્રીશાસ્ત્રીજીના સન્માનાર્થે સમસ્ત વૈષ્ણવવર્ગ તેમજ મુસ્લિમો તરફથી તેમનું યોગ્ય સ્મારક કરવા પ્રત્યે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તે પશ્ચં સ્વત્વ લેખારો, એ અભિલાષા સદા વિરમુ હું.

સત્સંગ.

(લે. શ્રી. શાસ્ત્રીજી નરોત્તમ ગોત્રીરામ પુરાણી.)

પાઠ્યાત્યસંસ્કૃતિચિરઃ સ્વકરે ગૃહિત્વા વ્રાહ્મણ્યતાસરલતામૃતાસિન્ધુમ્માઃ ।

કાલોધુના ભગવતા વિષમે સ્વકીયલોભાસુલેડ્યધિકૃતઃ કિલ મમ્મજાલઃ ॥

શાસ્ત્રીય જ્ઞાન વેદ ઉપનિષદોના અભ્યાસ એટલે વ્યવહારજ્ઞાન વિના એકમાત્ર વસ્તુ રહેનારો સંસ્કૃતિ વિનાનો પરિશ્રમ. આ નવીન જમાનાની માન્યતા છે. અંગ્રેજ અભ્યાસ બી. એ. એમ. એ. ડીગ્રી સંપાદન એટલે વડલાચેસોનારિતક; ભારતના આર્યધર્મને હિંગોદનારો, અંગ્રેજ જેવી રહેણીકરણીવાળો, પૂર્વ ઋષિમુનિના ચરિત્રને બુલાવનારો દુઃસ્વભાવક પ્રસંગ. આ જુલું માણસોના વિચાર છે, દલીલોથી કર્તવ્યવ્યવહાર બિહારથી વાણીમાંજ બધું સમાવી ભીમને તેમના આંજી મદાત્ર અથાવતું એ પાઠ્યાત્ય સંસ્કૃતિ, વેદીયા દોર બની શ્રુતિ અને ગીતાના સ્તોત્રક શિક્ષણ અને ન્યાય બ્રાહ્મણની લાંબી પંક્તિઓ મોટે રાખી રાખે અને અર્થના નિર્ણયમાં કર્તવ્યને બૂસતું એ પૌરુષ્ય શિક્ષણ.

ભાવિક એટલે જગતને દેશને નિરુપયોગી, દુનીયામાંથી ગયેલો, ભણેલો એટલે ભગવાનને બૂઝેલો, લોકિકમાં મચ્છાત્રય પશુચારી. આવા વિરુદ્ધ સંચારમાં વિદેશી વિધર્મીવાળા પ્રાણીના સંમ વચ્ચે વૈષ્ણવો અને હિન્દુઓમાં મેળ રવનાના અંગ્રેજોની સાંકળોથી દુનીયાને આંધવાના પ્રયાસો જમાનાઓથી થતા પશુ નિબંધ.

આ વિરોધાભાસને મટાડનાર અંગ્રેજી વિદ્યાનો સદુપયોગ દેખાડનાર શાસ્ત્રીયજ્ઞાનને ભવહાર ઉપયોગમાં લેડનાર તે મગનલાલ શાસ્ત્રી એમ સાંભળેલું હતું. એમની સાથે જોતા, પાતે કરવી, તેમની પાસેથી સાંભળવું કે પુછવું તે પશુ ટ્રેસ બાહ્યજીને આકાશકુસુમ પ્રમાણે હતું. આવી ગડબાંધ વચ્ચે હાથી જેવા સાંભળ્યા છતાં સાતેક વર્ષ ઉપર કપડવંજ શ્રીમદ્દેવજીજ્ઞાનના હિત્તવ પ્રસંગે અમદાવાદ ઔદિન્ય સમ્મેલનમાંથી પાછા ફરતાં અદિ પધારેલા શાસ્ત્રીજીને દર્શન થયું. ધાર્યું ન હતું તેવું સરળ પ્રતિસાવાણું હતું અને નાના બાળકને પણ અપરિચિત ન સામે તેવું દર્શન થયું. પ્રોફેસર છતાં સાદાઈ સરળતાથી અંગ્રેજી આખા વૈષ્ણવ સમાજ સાથે નિકાનો પશુ મંત્રમુગ્ધ બન્યા.

અંગ્રેજી ભણેલા બધામ એાહાબોલા અને દાંડિક દોતા દશે આવી નક્કી કરેલી માન્યતા તૂટી પડી. ક્યાં એમનો દાસ્તપૂર્વ વાર્તાવાપ ? સાંભળનારને થાક લાગે તેવી સરળ હૃદયની વાર્તાયેલી ?

ધણને મોટે સાંભળેલું કે તેઓ વર્ણોચ્ચમને માનતા નથી. મદાપ્રસાદ જેવાં રતનાકિકી જરર તેમને નથી પડતી. પરિચયથી જણાયું કે રેશમી મુગટો મંગાવી દેનાર કરી, પદેરી, તિલક ચરણામૃત લઈ નિત્ય નિયમ પાદાદિક પડી પ્રસાદ લીધો. પ્રસાદ લેતાં યયેલ મોડો વાર્તાવાપ તેમનીજ બાવાથી લખું. સાંભળ્યા પ્રમાણેજ લખીય.

ન્યાતના સંમેલનમાં શંકરાચાર્યજીના ફેટાને માળા પહેરાવાની ના કહી. તમે માનો છો કે નહિ તેમ મેં પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેને ચોક્કસ જવાબ આપ્યો કે કૃષ્ણ પશુ શ્રીવક્ષમચરણના સેવ્ય ન હોય તો હું ન માનું તો ઇતરને માનુંજ ક્યાંથી ? ન્યાતની કે તેના પ્રયુખરચાનની દરકાર કરીને શું ધર્મમાં દાંભ કરવો ?

આના કહવા અનુભવે આઠણીની ન્યાતના સંબંધવાળા (અને તે શંકરમતાનુયાયી આઠણીના સમાજ વચ્ચે રહેનારા) દરેક આઠણીને થાય છેજ.

આ તો તુલસીદાસને કુલ્લી મલક જવ નમે ધનુષ્યવાળ લેજ હાય તેને પણ જૂઠાવે તેવો ટક અને અપૂર્વ અનન્યતા.

કોદામાં (શ્રીજદેનજીરાજના મંદિરે) શ્રીગોકુલેશજીના હરતાક્ષરવાળાં સુભોધિનીજી વિરાજે છે તેનાં દર્શન કર્યાં. પોતાનું કલપકરણ સુભોધિનીનું પંચાખ્યામીનું વૈષ્ણવ હરિદાસ જ્વેરદાસરાજીનું પુસ્તક મને આપી તેના પાક સરખાવવા સૂચના કરી. દોઢ મ્થોક તે સુભોધિનીજીમાં નડતો. *इमान्यधिकममनि पदानि बहतो बधूम् । गेयः परयत इत्यस्य माराकान्तस्य कामिनः । अमावस्येति वाच्यता उपपदेतोर्मदामना ।* ૧૦-૩૦-શ્લોક ૩૧ પછી.

આ પ્રસંગે ક્ષેપક બતાવ્યો. કારણ કે શ્રીકોદાના સુભોધિનીજી જે સંવત ૧૬૪૬ માલનાં લખેલાં છે તેમાં નડતો. શાસ્ત્રીજીએ તે પ્રસંગે મનનીય સૂચન કર્યું. આપી તેમનું જ્ઞાન લક્ષ્યમાં ફેટાં વિદાનો આશ્ચર્ય પામે તેમ હતું.

કૃષ્ણરામાયિતે દે તુ ગોપાયન્નયથ કાશ્વન । યત્સાયતીં હન્તિ વાન્યા તૈત્રેકા તુ વકાયતીર્ગ

આ મ્થોકમાં હન્તિ પાઠને જાણે શેષિન સુભોધિનીજીમાં પ્રતી પાક હતો. આ પાક શ્રીમદા-ચાર્યસંમત છે તે માટે વ્યાકરણમુજથી પોતે જણાવ્યું હતું જે હન્તિ ૫૬ પ્રયોગથી અર્ધવિચારમાં દોષ આવે છે. આવા પ્રશ્નોથી તેમની અગાધ વિદ્યા તેમજ દરેક શાસ્ત્રનું મનન વિદાનોને આશ્ચર્યચકિત કરે તેવાં હતાં.

ખીમં પુરતકાનાં સંશોધનોમાં શીકેશ્વાલુભટ્ટજીના કલ્પેશના મુદ્દજીની આતુરતા બતાવી. અહીંના વૈષ્ણવ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન આપવાનું વિજ્ઞાપન કરતાં જણાવ્યું જે જરાગ પાડી સમા ગાળવતાં સરસ આવડે છે પણ જે સેવું હોય તો એકાદ મ્થોક શ્રીસુભોધિનીજી સાંભળી શ્રીમ-દાપ્રજુજીની વાકસુધાનું પાન કરો. તો પણ જનરુચિને વરા ૨૫ ત્રણ કલાક વ્યાખ્યાન અત્રેના મંદિરમાં આપ્યું. શંકરમતાનુયાયી પણ અત્યંત ધણા માણસો અને વિદાનો હતા તે પ્રસંગે રા. નાનુઆઠ નારણદાસ ગાંધી એમ. એ. એલ. એલ. બી. પણ અહિં હતા. શાસ્ત્રીજીનું વ્યાખ્યાન એટલે કહોરજબદની પરંપરા સોમવત્થી પાન પ્રમાણે જીરવી શકાય તેજ બેસે. મેં સૂચવ્યું કે, શાસ્ત્રીજી, આ અન્યમતાનુયાયીને મીઠી ભાષામાં કહો. જવાબ દીધો કે સત્યને અને શરમને બનતું નથી. આપણને સત્ય સાગે તે ૨૫૪ શબ્દોમાં કહેવુંજ જોઈએ. એક મેજનું દણાંત આપી તે સમયે જણાવ્યું હતું કે જેમ આ મેજને ચાર પાયા છે છતાં મેજ એકજ છે અને તેમાંથી એક પાયો ખાલી થાય તો તે લથડે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીમદાપ્રજુજી, શ્રીગુણાંકજી, શ્રીગોકુલનાથજી એ ચાર પાયા છે. સમાનાકારે તેમનાં ત્રેવારમરણથી કૃતાર્થતા છે. મેં સદજ સૂચનરૂપિએ કહ્યું કે જેમ જુમિ વિના મેજ રહિ શકતો નથી, તેમ આ ચારે અપ્રત્યક્ષને ફેટાં ૩૫૬ આપીએ ? માટે શુભેદને જુમિપ્રમાન ગળી ઉપર આ ચાર પાયા સિંધર ગજવામાં શો દોષ ? આ વાત મારી કબુલ રાખી તેના ઉપર શાસ્ત્રીજીએ વિવેચન કર્યું હતું. આ તો બાજબી કરી જાણે કયા કહેતાં

બ્રાહ્મણની રીતે ન આવડે આવી માન્યતા તો નજ તૂટી. બીજે દિન મંદિરમાં વૈષ્ણવોના આગ્રહથી જન્માચલ્ય એ પ્રથમ સ્થોકનાં સુખોધિનીજીનું વ્યાખ્યાન કયા કરી. એકજ ઉપરજો ઓઢીને. વેદસૂત્રોના જાણકાર વૈદિક બ્રાહ્મણને જુલાવે તેવી તેમની તે દિવસની કયામાં આશ્ચર્ય થયું. તેથી વિશેષ તો ભ્યારે સર જોન બોમોન્ટ જેવા વિદ્વાન ના જજ અને મેજસ્ટ્રેટ રૂબરૂ અગ્રેજી ક્ષાપામાં તેમના ટાઉન હોલના વ્યાખ્યાનની વાત જાણી સારે થયું. તે દિવસની કયા અને આ વ્યાખ્યાનકાર બંને મૂર્તિઓને મનમાં કલ્પી સરખામણી કરવા માંડી ત્યારે અપૂર્વતા અવગત થઇ. શ્રીમજી સર્વસત્તાધીશ સ્વતંત્ર છે. ગમે તેટલી આપણા મનની જરૂરીયાત પણ તેમની ઇચ્છા હોય તોજ ફલે છે. શ્રીમજીએ એમનો નિજ લીલામાં વિનિયોગ કર્યો. એમની ન જોડ પૂરાય તેવી છે.

સરકારે પેન્શન આપ્યું ત્યારે વૈષ્ણવોએ તેમનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો. હવે શ્રીમજીએ તેમને નિજબામમાં કાયમનું પેન્શન આપ્યું. ત્યારે આપણે શ્રીની ઇચ્છાનુસાર વિનયીએ કે તેમની આ લોકની જોડ તેમની લાક્ષીમયી ઉછરેલા તત્સદય શીશુત પ્રા. ગોવિન્દલાલ હરગોવિન્દ ભટ્ટ એમ. એ. પૂરી પાડે તેવું સામર્થ્ય શ્રીમજી તેમને આપે.

(લે:—રા. રા. રમણલાલ જયેષ્ઠારામ શાસ્ત્રી, ડહોહ.)

૫. શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલ એટલે સમ્પ્રદાયનો અદિતીય સ્તંભ. પૂર્વ પશ્ચિમ બંને સંસ્કૃતિનો સંગમ.

શેખનશકિત, પ્રવચન-વાચનશકિત અને વ્યાખ્યાનશકિત ત્રણેયનો ત્રિવેણીસંગમ.

એમના જીવનમાં એવા કેટલાય પ્રસંગો આવ્યા હશે જેમાં આબાલવૃદ્ધ સામાન્ય શિક્ષિત તથા સુશિક્ષિત સર્વ જનસમાજને તેઓએ સારી રીતે સંતોષ્યા હશે. પુણિસમ્પ્રદાયમાં અનેક વિદ્વાનો થઇ ગયા અને હાલ હશે, પરંતુ શાસ્ત્રીજીની સરખામણીમાં ભાગ્યેજ કોઇને સરખાવી શકાય. શ્રીવલ્લભાધીશમાં તેઓનો નેટશો અનન્ય આશ્રય હતો તેવાજ હાર્દિક અનન્ય આશ્રય ભાગ્યેજ બીજા વિદ્વાનોએ જીવનમાં ઉતાર્યો હશે એમ કહેવામાં અતિશયોકિત હું સમજી છું ત્યાં સુધી ન ગણાય.

પ્રાચીન અને અર્વાચીન બંને વર્ગને બની શકે તે રીતે સંતોષવા તેઓની શેખિનીદ્વારા નેટલું સાહિત્ય પ્રકાશ્યું છે તેટલું ભાગ્યેજ કોઇ વિરલ વિદ્વાનથી હશે !

આ રીતે મારો બીજા વિદ્વાનોને ઉતારી પાડવાનો જરાય આશય નથીજ પરંતુ શાસ્ત્રીજીમાં જે વિશેષતા છે તે નમ્રભાવે જણાવું છું.

સમ્પ્રદાયની વાડી વિકસાવવા તેઓએ જે અચામ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે તેવો ભાગ્યેજ બીજાઓએ કયો દરો અને ભવિષ્યમાં પણ કદાચિત્ થઈ શકશે.

પુષ્ટિમાર્ગના વિદ્વાનોમાં તેઓનું સ્થાન અનેક હેતુ. અન્ધોના મર્મનું આપ ૪૦ વર્ષ જેટલા લાંબા સમયના અભ્યાસી હતો. શ્રીવલ્લભાધીધરના સ્વરૂપ અને અન્ધોને સમજવા તથા સમજાવવા તેઓએ જે કાર્યસેવા કરી છે તેની જોડ મારી અદ્યપ્યુદ્ધિ મુજબ ભાગ્યેજ દશે.

સદગતનાં પ્રસન્ન દર્શન કરવા હું ભાખ્યાશો યથ શક્યો નથી, પરન્તુ પ્રત્યક્ષન તથા અદ્ય અભ્યાસના અનુભવથી જરૂર કહું કે તેઓના અન્ધને સમજવા એ સામાન્ય-પદ્ધતિમાલી વિદ્વાનોની શક્તિ બહાર ગણી શકાય.

વાદવિવાદમાં શાસ્ત્રીજી અપૂર્વ વિજેતા નિવડતા. આવા અપૂર્વ, અજોડ વિદ્વાન માટે સમ્પ્રદાય, પૂજ્યપાદ આચાર્યચરણો, વિદ્વાનો અને વૈષ્ણવો જરૂર જાણી છે. જે કાંઈ રમારક કાર્ય યોજે તે ઓખું છે.

ઉચ્ચે-ઉમાં કયો શેકસપીઅર વગેરેનાં બ્ધવસ્થિત યાદગાર રમારકો આજે મોજુદ છે, બપોરે આપણામાં એ તરફ વધુ દુર્ગંધ છે એમ કહેવાથી ખોટું નહિ ગણાય.

અંગત વિચારોના મતભેદ અને સામાન્ય જીવનની ઉત્કૃષ્ટતા એ લુપ્ત બાબત છે જેથી તે દિશાએ દૃષ્ટિબિન્દુ ફેંકવાનો અર્થ પ્રસંગ નથી.

આજની આ સભા અને આ પ્રસંગ બીજી કોઈપણ સભા અને વ્યાખ્યાન પ્રસંગથી નિરાશા છે. પૂ. શાસ્ત્રીજીની સાદાઈ, તેઓનો વિદ્યાપ્રેમ, સામ્પ્રદાયિક પ્રવૃત્તિ અરેખર પ્રવચનનીયજ્ઞ હતો. શાંતિપણ મહાન વ્યક્તિ જેની પાછળ આવી શોકસભાઓ થાય તેવાની જરૂર ગામ, ગાતિ અને સમ્પ્રદાયે જીવતાં યોગ્ય હદર કરવીજ જોઈએ. પૂ. શાસ્ત્રીજી સંજયી કેટલેક અંશે તેમ બન્યું છે.

ગામે (ભરમે) ગતવર્ષેજ સન્માનપૂર્વક માનવત્ર અર્પું, ગાતિએ અધિવેશન ભરી પ્રમુખપદે શોભાવ્યા, વૈષ્ણવ સમ્પ્રદાયે અનેક સભાઓના સભાપતિ તરીકે લાભ લીધો. સદગતની વિશેષતા એ હતી કે, પૂજ્યપાદ ગોરવામી શ્રી ૬ શ્રીગોકુલનાયજી તથા અન્ય વિદ્વાન આચાર્યો શાસ્ત્રીજીના અધ્યક્ષપદે થતી સભાઓમાં વિરાજતા, અને વ્યાખ્યાનો આપતા.

પાશ્ચાત્ય ઈંગ્લેન્ડ વર્ગ એક વખત તેઓના પ્રત્યક્ષ સમાગમમાં આવ્યા બાદ હૃદયથી ચાહતો અને શિર ઝૂકાવતો. વિદ્યાવૈભવ આગળ કોણ ન નમે ?

આજે એ અનુભવ લીધેલ કોઈના ભાગ્યશાળી વૈષ્ણવજનોને જરૂર એ પ્રસંગ યાદ આવતો દશે. તેઓની ભવ્ય આકૃતિ, અપૂર્વ વિદ્વતા, આજાકવદ સમજી શકે તેવી પ્રવચન શૈલી હૃદય પાસે તરી આવતાં દશે.

શ્રીવલ્લભાધીધરના અનન્ય ઉપાસક શાસ્ત્રીજીના આત્માને પ્રભુ ચાન્તિ પ્રદાન કરે અને રા. રા. પ્રો. ગોવિન્દલાલ ભટ્ટ એમ. એ. જેવા યોગ્ય વિદ્વાન જાતાને શ્વસરવિયોગદુઃખ સહવા ધિર્ધ અર્ધે એ પ્રાર્થનાએ વિરમું છું.

નિવાયાંજલિ.

(લેખક:—પાદશાવાસી રા. રા. કુલચંદ ગોવર્ધનદાસ શાહ.)

૧. ભૂ ગુપ્તવાસી ઓદીચ્ય ટોળકીયા વિપ્ર,
રુચિ પ્રભુપદમાં જન્મથી રે વિશેષ.
૨. અરણ્યકમલનું ધ્યાન અહર્નિશ ધરતા,
નિત્ય હરિલીલાનાં ગાન શુદ્ધ પ્રેમે ઉચ્ચરતા.
૩. વાણી શુદ્ધ ચરિત્ર જીવનમાં રે શોભી,
સીમા સદગુણોની રહી અલંકૃત ઓખી.
૪. મગ્ન રહેતા અખંડ નામ પ્રમાણે શુભ,
ગર્વને ન કિંચિત સ્થાન દીનતામાં પ્રવણ.
૫. ન નડે અંતરાય પ્રભુ કૃપા શિર ઉતરી,
લાગી લગની દિનરાત પુષ્ટિની વૃષ્ટિ વરસી.
૬. લક્ષ્મી વિષે ન ખ્યાર, ગુણોધિની એજ સર્વંસ્વ,
ગમગીની સદા આતુર ઉલટ હરિ દર્શન.
૭. છુ અનન્યભાવ પુષ્ટિ વિષે વિખ્યાતા,
પરિવર સ્થાપી વેદી શ્રમ, શ્રીકૃષ્ણપ્રેમમાં મદમાતા.
૮. તીવ્ર જીજ્ઞાસા ભરપૂર સદા પ્રસન્ન વદન,
રાજ્ય અન્ય સ્થળે અતિ માનકામ કીધો દહન.
૯. મતિ સંસ્કારી ઉત્તમ પ્રભુ પર દદ પ્રીતિ,
શાસ્ત્રોમાં પારંગત અન્યથા નહિ દોષ પ્રીતિ.
૧૦. સ્ત્રી પહોંચ્યાં લીલામાંછ, સેવાસ્મરણ ગૃહ વિષે,
નો ખત ગળવી વિશેષ પુષ્ટિ પ્રજ્ઞાલિકા રીતે.
૧૧. જો વિપ્ર સીને ચદ્ર ઉદ્ધારનો અર્થ છે સાર,
લો ભતેનો સેવી દિનરાત પંથ પ્રવેશ તદાકાર.
૧૨. કે રે સદા સ્વરૂપસેવા આત્મસમર્પણ સત્ય,
વાસવસો નિધુજનેદાર આદ્ય ઉઠાવો નિત્ય નિત્ય.
૧૩. સખી સ્વરૂપે રહી તત્પર શ્રીજી ગુણનો વિચાર,
ચંદ હૃદયે વસો એ ભાવ સેવા શ્રીનંદકુમાર.

મર્યાદામગ્ન પુષ્ટિના પૃથક્કર્તા

(લે. શ્રી. મુન્દરલાલ વીરલાલ, અધ્યાપક ઈંગ્લીશ સ્કૂલ, નગરહકુલ.)

પ્રિય વાંચક વર્ગ! સમગ્ર વિશ્વ મર્યાદામાં બંધાયેલું છે. અસાધારણ શક્તિસમ્પન્ન બ્રહ્માદિ સમગ્ર દેવતાઓ, આદિ-મદર્ધિઓ મૂર્ત-અદર્શદિ તરવે પણ મર્યાદાને તોડી શકતાં નથી, તો બિચારા વેદવાદી પંડિતો, સાક્ષરો, પુરાણીઓ અને બિચારા મર્યાદામાર્ગીય આચાર્યોની શી શક્તિ કે તેઓ મર્યાદાની શૃંખલાઓને તોડી તેની (મર્યાદાની) પેલી પાર કૃષ્ણાનુમદાત્મક સુધાસાગરના અસંખ્ય મુખનો રપથોં પણ કરી શકે અને બીજાઓને એવા દુર્લભ કૃષ્ણપ્રેમામૃતનું દિવ્ય પાન કરાવી શકે? અરે! એ સ્વતંત્ર રસ શીન્વાસ, શેષ, નારદ અને મૈત્રેયજ્ઞ વગેરે મુનિઓને પણ દુર્લભ છે. એવા અનુચ્છાત્મક પુષ્ટિતત્ત્વના વિલાસી શ્રીવજ્રગોચિકાઓ શ્રીમદ્ વલ્લભાધીશ્વર, શ્રીમદ્વિકૃલેશ્વર, તદ્વંશ અને તેઓશ્રીના અંતરંગત્ત્વ નિમગ્નતા જ છે.

ત્યાં સુધી વૈશ્ણવ, વાકપતિ શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરના હૃદયંગમ સિદ્ધિતાથી શુભાચાર્ય શ્રીસુબોધિનીસાહિત્યનું અધ્યયન અને તેના રહસ્યનું સેવન અને વિલાસ ચાલુ હતો ત્યાં સુધી પુષ્ટિમાર્ગમાં અનેક આદર્શ ભક્તજનો, કવીશ્વરો, અને માર્ગીય સાહિત્યકારો પાકતા, પરંતુ ન્યારથી તેનું અધ્યયન, સેવન અને વિલાસ બધે ધર્માં ત્યારથી પુષ્ટિમાર્ગીય દેવી હોવા પણ મર્યાદા માર્ગમાં ધસઝાવા માંડ્યા; વૈષ્ણવો તો શું પણ ખુદ જો. સ્વામિઆસક્તો પણ મર્યાદા-માર્ગીય પંડિતો રાખી વૈષ્ણવોને તેઓની યાસેથી ઉપદેશ અપાવવા લાગ્યા, અને સ્વયં પોતે તેઓનાજ સંસર્ગમાં દિવસો વ્યતીત કરતા. શું આપ કહી શકશો કે એ માર્ગોદ્ધિક પંડિતો અમને અમારા સર્વોચ્ચ ધ્યેયનું દર્શન કરાવવા શક્તિ ધરાવે છે? મિત્કુલ નહિ. તેઓ પોતે પણ મર્યાદાની જાંઝીરથી જકડાયેલા છે, તો બિચારા બીજાઓને શું પ્રમાણાતીત અને સર્વેન્દ્રિયોને આપ્યાયન કરનાર અનુચ્છા પ્રમેય તત્ત્વામૃતનું ઉપદેશદાન કરશે! મર્યાદામાર્ગમાં નિમગ્ન થઈ ગયેલા પુષ્ટિમાર્ગને તેવા સમયમાં તો પુષ્ટિમાર્ગના અનન્યાશ્રયી, શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરના અનુચ્છા પ્રતાપ વડે તેઓશ્રીના નિઃકૃદ્દયમાં પ્રવિષ્ટ શ્રીગોચિકાઓની રંગમુખિકા ઉપર આરૂઢ થયેલા પુષ્ટિમાર્ગના આદિ અનુયાયી મહાનુભાવી શ્રીદામોદરદાસ દરસાની જેવા મહાત્મગવદીયની આ ભૂતળ ઉપર પ્રકટ થવાની ખાસ જરૂર હતી. એવા કટોકટીનાં સમયમાં જે વખતે ભારતવર્ષના આધુનિક કેળવણીના સાક્ષરો પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતોને અભ્યાસ કર્યા વિના આવા પરમ રમણીય ધર્મો માર્ગને નિંદવા લાગ્યા, તે વખતે જ તેઓના અગ્નિ અને મિથ્યા મોહને દૂર કરવા સાર અને એક વખતે ફરીથી આ અપૂર્વ પુષ્ટિમાર્ગને મર્યાદામાર્ગથી પૃથક્કરી બતાવવા સાર કરુણા-સાગર દૈવજીવાસક્ત શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરે કૃપા કરી મહાનુભાવી પરમ ભગવદીય યાત્રીજી શ્રી મમ્મલાલજીને ભૂતળ ઉપર જન્મ આપ્યું. એવી યાત્રીજીના સદ્વાસથી મને સંવોગે પરિપૂર્ણ ખાતરી થયેલ છે.

“ શ્રીવૈષ્ણવપરિવર્ત ” સરથાનું નામ સૌ જાણે જાણે છે. તેના જન્મદાતા યાત્રીજી મમ્મલાલ પોતે જતા. આ પરિવર્તનો એક એવા નિયમ યાત્રીજીએ દીધો દૃષ્ટિથી પડી શકેલા કે જે દેશમાં પરિવર્ત

ભરાય ત્યાં પરિપદનો વ્યાવહારિક પ્રમુખ કોઈ મહાનુભાવી વૈષ્ણવન યદ્ય શકે અને સધળા ગોસ્વામિબાળકો અલ્પકલિક અધ્યક્ષતાના સ્થાન ઉપર બિરાજે; એવાં કાપદાને' અનુસરી કેટલીક પરિપદો ભરાઈ ગઈ હતી. પણ જ્યારે સિંધ નગરદ્વામાં પરિપદ ભરવાનું નહીં થયું તે વખતે સિંધ નગરદ્વાના મુંબઈમાં વસતા કેટલાક શ્રીમત ભાત્રુક વૈષ્ણવોએ પરિપદ કમિટીને પૂછવા વગરન પૂન્યપાદ ગોસ્વામી શ્રી ૧ ગોકુલનાથજી મહારાજને પરિપદના પ્રમુખસ્થાનને અલંકૃત કરવા સારૂ વિનંતિ કરીધી. આપશ્રીએ કૃપા કરી પોતાનું કર્તવ્ય સમજી વૈષ્ણવોની આપદભરી વિનંતિ તો સ્વીકારી લીધી, પણ પરિપદના નિયમને આ વાત અનુકૂળ ન હતી. જેથી પરિપદનો વ્યવસ્થાપક કમિટીના સંચાલકોમાં મતભેદ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. ઉપર્યુક્ત કારણને લીધે બે ચાર વર્ષ પરિપદકાર્ય બંધ થઈ ગયું. જેથી અહીંઆના વૈષ્ણવોના મદારા ઉપર પત્રો આવવા લાગ્યા કે "અમારા પરિપદકાર્ય માટે ભરેલા નાણાં અમને પાછા આપો. કાં તો પરિપદ ભરો." તેથી મેં ગોંડળ રેટનાં પહેલાંના દિવસ ભગવદીય શ્રીયુત રણુછાડદાસ પટવારીજી સાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કર્યો. કારણકે તેઓ પણ પરિપદના સંચાલકોમાંનાં એક હતા. શ્રીયુત પટવારીજીએ આ પરિપદકાર્ય સિદ્ધ કરવા સારૂ મહેને સાથ આપ્યો. પરિપદતંત્ર આપું શાસ્ત્રીજીનાં હાથમાં હતું. શાસ્ત્રીજીનો પટવારીજી સાથે મતભેદ હતો. માટે સંચાલકોનો મતભેદ દૂર કરવા સારૂ મારે ગોંડળ યદ્ય મુંબઈ જવું પડ્યું. શ્રીયુત પટવારીજી મુંબઈમાં સર્વ રાત્રીઓની કોન્સર્ટમાં રવાના થઈ ગયા હતા, તેથી તરત ગોંડળ છોડી હું મુંબઈ ગયો. પ્રજુકૃપાપ્રતાપથી શાસ્ત્રી મંત્રસાલજી પણ ત્યાં આવી ગયા હતા. પહેલાં તો શાસ્ત્રી મંત્રસાલ અને શ્રીયુત પટવારીજીનું પરસ્પર જેળાપ કરાવવાનું કાર્ય પણ મહેને મુશ્કેલ લાગ્યું. આખર ટેલીફોનથી વાટાઘાટ કરી. રાત્રિનો કોષ પણ સમય મુકર કરવામાં આવ્યો. ધણી દિવસથી વિખૂટા પડેલા બેઉ આત્માઓએ મનોદમન વડે વૈમનસ્થને દૂર કરી પરસ્પર સંભાષણ શરૂ કર્યું.

પછી ધણીજા બેઠાપોદ ક્યાં બાદ શાસ્ત્રીજીએ એકજ ચોક્કસ ઉત્તર આપ્યો કે હું પરિપદમાં બિરફેલ ભાગ લઈશ નહિ. પરિપદ ભરવા માટે પણ પહેલાં મંજુરી આપતા ન હતા, પણ અમારા લોકોના અત્યાગ્રહથી તેમણે મંજુરી આપી; અને પટવારીજીએ પોતાની ઉપર જવાબદારી લઈ લીધી. શ્રીયુત પટવારીજી જો અમેને મદદ ન કરત તો અમારો મનોરથ સિદ્ધ ન થાત. શાસ્ત્રીજીએ મંજુરી તો આપી પણ એના પક્ષવાળા સભ્યોએ પરિપદમાં ભાગ લીધો નહિ. પરિપદના સેક્રેટરી શા. વાહીલાલે પણ રાજીનામું આપી દીધું. શ્રીયુત પટવારીજી અને ભગવદીય મૂલચંદ્ર તેલીવાલાએ પરિપદકાર્ય ઉપાડી લીધું. પણ શાસ્ત્રીજી એકેના બે થયા નહિં, એજ એઓનો ફાલતમક તામસલાવ. 'કિં કમં કિમકર્મેતિ કવયોપ્યત્ર મોહિતાઃ' એજ ન્યાય નિશ્ચય સમજવો.

નગરદ્વામાં પરિપદ ભરવાનું કામ ધમધોઝાર ચાલ્યું. તાંરીઓ મુકર થઈ ગઈ. રંગમંડપ બંધાવવા લાગ્યો. આમનંજી બ્યાપક થઈ ગયાં. સધળા ગોસ્વામિબાળકોને પત્રો અને વિદ્યુત-સંદેશોથી આપદભરી વિગ્રહિઓ કરવામાં આવી. ટાઇમ બાકી ૧૦ થી ૧૨ દિવસનો રહ્યો તો પણ કોઈપણ ગોસ્વામિબાળકનાં પધારવાનો તાર કે પત્ર મળેજ નહિ, અને વૈષ્ણવોનાં તો હજારો પત્રો તાર વગેરે દિન પ્રતિદિન આવનાજ રહેતાં. તેથી પૂન્યપાદ ગોસ્વામિ શ્રીદ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજને તે વખતે અનેક વિદ્યુતસંદેશ મોકલ્યા, પણ આપશ્રી પણ પધારવાની આનાકાની કરવા લાગ્યા. ગોસ્વામિબાળકો વિના પરિપદ બેઠક સ્ત્રી ને સુપ્રાજ લાગે. તેથી અમે ધણીજ કહેાડી રિયતિમાં આવી પડ્યા. મહેને ધણીજ ચિંતા - યદ્ય અને વૈષ્ણવો

નિરાશ થવા લાગ્યા. તેથી હું તરત નડીયાદ ગયો. ત્યાં પણ શ્રીઅનિદલાલ બાવાએ નિરાશ કીધો. પછી સુરત શ્રીમદ્ગરત્નલાલબાવા પાસે ગયો. તો ત્યાં પણ શાસ્ત્રીજી મમલાલ દાબર. શાસ્ત્રીજી મમલાલ, બાવાસાહેબને શ્રીસુભોધિનીનું અધ્યયન કરાવવા આવ્યા હતા. મેં પોતાનાં કુટુંબનું નિવેદન શ્રી મદ્ગરત્નલાલ બાવાને કીધું. આપશ્રીએ ઉત્તર આપ્યું કે મારા ગૃહમાં પ્રવૃત્તિસમય છે, તેથી જો બીજા કોઈપણ બાળક ત્યાં નહિ પધારે તો હું ત્યાં પધારી તમારો મનોરથ પૂર્ણ કરીશ. જો બીજા કોઈ બાળક પધારશે તો તમારું કાર્ય થશે; અને હું આ મારા કાર્યને લીધે નહિ પધારું. સંપ્રદાય અમારો છે. તમેો સોજોને તો ધન્યવાદ ધરો છે, કે વૈષ્ણવ ધર્મ પર એટલી મનતા રાખો છો. શાસ્ત્રી મમલાલજી ત્યાં બેઠા હતા, તે વખતે બાવાસાહેબનો આવો ઉત્તર સાંભળીને પોતાના સ્વભાવાધીન યજ્ઞ શ્રીમદ્ગરત્નલાલજી બાવાને પરિપદમાં ન પધારવા માટે પ્રયત્ન અનુરોધ કરવા લાગ્યા. અને કહ્યું કે હું હમણાંજ ચાલ્યો છું છું. આપશ્રીના સુભોધિનીના અભ્યાસની છતિશ્રી સમજાવે. પ્રિય વાંચક વર્ગ! તે વખતે મને પણ તામસ આવી ગયું. કારણ કે તે વખતે મને એમ લાગ્યું કે જો કદી નગરદ્વાની પરિપદમાં કોઈપણ ગોસ્વામિબાળક નહિ પધારશે તો અમારો સમગ્ર પ્રયાસ વિફળ થવાનો. મેં શાસ્ત્રીજીને કહ્યું કે—“સિંધના હળશે વૈષ્ણવોને તમે નિરાશ કરો છો તેમાં દોષભાગી તમે છો.” અને કાર્યારંભ કરી દીધો છે. કેટલો ખર્ચ થઈ ગયો છે. વૈષ્ણવો ત્યાં બાળકોનાં દર્શન માટે ચક્રોરવત રાહ જોઈ બેઠા છે. આપ જેવા મહાન ભગવદીયોના સત્સંગ માટે તત્સરે છે, અને આપ પરિપદ વિરુદ્ધ આંદોલન કરી રહ્યા છો એ હું સારી રીતે જાણું છું. પરંતુ આપ જેવા મુકુટમણિ ભગવદીયને એમ કરવું ન પડે. હું આપને સાથાંગ હંડવત કહું છું અને આપ કૃપા કરી પરિપદને અસંકૃત કરો અને બાવાસાહેબને રોકશો નહિ. આ શબ્દો ઉપર શાસ્ત્રીજીને મોન ધારણ કરવું પડ્યું.

શાસ્ત્રીજીના નિશ્ચયમળ ઉપર મને તે વખતે અસાધારણ દયાણુ કરવું પડ્યું હતું. જેનો મને અને બાવાસાહેબને સારો અનુભવ છે. પછી તો તેજ વખતે આપશ્રીના પધારવાનાં નિશ્ચયો નગરદ્વા તર કીધો, ત્યારે નગરદ્વાના વૈષ્ણવોમાં પ્રાણપ્રચાર થયો. પછી અમારા અત્યામદને લીધે પૂન્યપાદ ગોસ્વામિશ્રીગોકુલનામજીને પણ દયા આવી ગઈ, અને ચોરનંદરવાળા શ્રીરણુકોડલાલ બાવાનાં પધારવાના પણ મંગલ સમાચાર આવી ગયા. જેથી વૈષ્ણવોનાં હૃદયોમાં અપાર હર્ષ ઉત્પન્ન થયો.

શાસ્ત્રીજીનો એવો મત હતો કે વૈષ્ણવપરિપદમાં વ્યાવહારિક પ્રમુખરથાન કોઈ વૈષ્ણવનેજ સોંપવું. ગોસ્વામિબાળકો અધૌકિક અધ્યક્ષતાપદે વિરાજે. સત્તાને નિયમમાં રાખવાનું કાર્ય બુદ્ધનું છે અને શ્રીપુરોહિતમનું કાર્ય વચનમુખા સિંચન કરવાનું છે, અને તે કુલ્લંક ઉપરેય તો વાગધીયવંશદ્વારાજ યજ્ઞ શકે. તે સિવાય પ્રમુખરથાને જો કોઈ બીજા સાક્ષર બાળકને આપવામાં આવે તો ગાદીપતિ ટીકાયતો પરિપદમાં નજ પધારે. આપણી દષ્ટિમાં તો શ્રીવલ્લભવંશ સમાનજ છે. પ્રમુખને કોણ વખત દેવદાસીમાં પણ જરૂં પડે. જો બાળકોને તે ન્યૂતપદ અપાય તો તેઓશ્રીઓ ને કાર્ય કરવા સમર્થ છે અને ધર્મરક્ષા ખાતર કોર્ટમાં પણ જવા પૂરતું બળ ધરાવે છે અને તૈયાર છે પણ તેઓશ્રીઓને એટલે ભગવત્સેવાબ્ધસનદીય આપણા ચુરચરણોને ભગવત્સેવા વિયોગ થાય એ અમારાથી સહન ન કરી શકાય એજ દષ્ટિબિંદુથી કોણ અનુભવી વૈષ્ણવને પરિપદમાં વ્યાવહારિક પ્રમુખરથ આપવાનો નિયમ ચાલુ રાખ્યો છે.

પ્રિય વાચક વર્ગ ! શ્રીકૃષ્ણમુખાર્જુનમકરંદપાનાસકત શાસ્ત્રીજીએ રાખેલા નિયમ અનુસાર પરિપદની કાર્યવાહી ન થવાથી નગરદંતાની પરિપદમાં એક ભયંકર વિદ્ય આવી પડ્યું. અધ્યક્ષસ્થાને ગો. શ્રીરજુછેડલાલ બાવા બિરાજ્યા. ત્રણ દિવસની બેઠકમાં બે દિવસ નિર્વિધિ સંતોષ રીતે પસાર થયા, પણ ત્રીજે દિવસે કાર્યોરંભ થતાં જ મંડપની બાહરે કોઈ પરિપદના વાલંટીઅરે રેહરી શહેરનાં એક માછરૂટ ઉપર કોઈ નજીવી ગેરસમજુતીથી લાઠીમાર ચલાવ્યો. તેના મસ્તકમાંથી પુષ્કળ લોહી નીકળ્યું, અને બાહરે ભયંકર મારામારી શરૂ થઈ ચૂકી અને કેટલાક લોકો તથા વાલંટીઅરો મંડપમાં ઘુસી સુલેહભંગ કરવા લાગ્યા અને સ્ત્રીઓને ઉઠાવવા લાગ્યા. તે વખતે પૂજ્યપાદ ગોરવાગિ શ્રીઃ ગોકુલનાથજી મહારાજ તે દિવસની બેઠકની કાર્યવાહી સમયસૂચકતા વાપરી બંધ કરી દીધી. ત્યાં હાહાકાર વર્તા ગયો. માછરૂટ ભસો ભગવદીય હતો. તેણે પરિપદ પર ફર્ચાદી ન મારી. પરિપદકીર્તિરક્ષા માટે અને સુલેહ જળવવા માટે આખી રાત્રિ કાર્ય સુધારવા માટે પ્રયત્ન થયા. ગુનાહગાર વાલંટીઅરને પકડી તે માછરૂટ આગળ લાવવામાં આવ્યો. તેણે માધી માગી અને તેનો રૂ. ૧૦૧) ફંડ કરવામાં આવ્યો. પછી એથે દિવસે ત્રીજી બેઠક થઈ તેમાં અપૂર્વ આનંદ અને રસાવેશ થયો.

એથે દિવસે ત્રીજી બેઠકની કાર્યવાહી શરૂ થતાં પટવારીજીએ કહ્યું કે અમે સિંધના વૈષ્ણવોના ભગવદ્ધર્મની પ્રથસા સાંભળતા હતા, પણ તેઓના દેવી લક્ષણોનાં દર્શન હવે અમે પોતાની નજરોનજર જોયાં. અમારા ગુજરાત દેશમાં કોઈ એવા ઓશીસર-વગર દોષે, એવો અધ્યાચાર થાય તો આવી એક પરિપદની બે પરિપદો કરી બતાવે. પ્રિય વાચક વર્ગ ! તેજ વખતે મહેને શાસ્ત્રી મગ્નલાલજીના આવા તામસ સ્વભાવ સંબંધી જે સંકો હતી તે નિવૃત્ત થઈ ગઈ. શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ અનુગ્રહથી પરિપદાર્થ પણ ફળીશ્રૂત કીધું અને સ્વભક્તવાક્યની પણ પરિપાલના કરી બતાવી. અને મહેને પરિપૂર્ણ ખાતરી થઈ કે શાસ્ત્રીજીમાં એ લૌકિક તામસ ભાવ નથી પણ શ્રીગોપિકાઓનો ફલાત્મક પારિભાષિક તામસભાવ છે.

જે વખતે શાસ્ત્રીજી રીટાયર્ડ થઈ ભરૂચમાં શ્રીનર્મદાતલ ઉપર પોતાના બંગલામાં નિવાસ માટે આવ્યા હતા તે વખતે દુ. પણ મે વેકેશનમાં શ્રીસુભોધિની શ્રવણાર્થે ભરૂચ ગયો. શાસ્ત્રીજીના બંગલામાં જ જઈને હું રહી હતા પણ પાણીની તંગીને લીધે ત્યાં મહેને શબ્દ નહિ, તેથી શાસ્ત્રીજીએ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીની બેઠકવાળા મકાનમાં. મને મહારા મનોનુકૂલ સંગવડ કરી આપી. એક દિવસે પરિપદના બનાવની તેમની પાસે મેં વાત કીધી તે સાંભળી માત્ર હસ્યા, પણ લૌકિક જોઈ માફક અહંવાદમાં ન પડ્યા. નવારે સાંજે શ્રીસુભોધિનીજીની કયા રમણપ્રસંગ ઉપર રસથી કરતા તે શ્રોતાઓને એવું ભાન થતું કે અમે અનન્યાશ્રયના મહારસોદધિમાં પડ્યા છીએ. શાસ્ત્રીજીના મુખ્યારવિદમાંથી અનન્યાશ્રયના એવા તો અદ્ભુત અદોહનો વ્યક્ત થતાં કે શ્રોતાઓનાં અનન્યાશ્રયોના આવરણોને બેદી નાંખતા અને એવું ભાન થતું હતું કે બીજા કોઈના મુખથી શ્રીમદ્દભાગવત સાંભળવું જ નહિ. બરેબર, શાસ્ત્રીજીએ અણુભાષ્યની કથાવડે, શ્રીસુભોધિનીજીના પ્રવચન વડે, જાહેર વ્યાખ્યાનો વડે માર્ગીય શ્રોતાના હૃદયબેદી અનુવાદો વડે સમાચારપત્રોમાં પ્રુદ્ધિમાર્ગીય સિદ્ધિતાથી વિરુદ્ધ વર્તનપરાયણ વૈષ્ણવો, ખાલકો ઉપર હિતવર્ધક કડવી ટીકાઓ વડે પ્રુદ્ધિમાર્ગના અનન્યાશ્રયનો ઘંટ વગાડી મર્યાદામાર્ગમાં મગ્ન થઈ ગયલા પ્રુદ્ધિમાર્ગને પૃથક્ કરી બતાવ્યા છે.

હું એક વખત મુંબઈમાં હતો તે વખતે શાસ્ત્રીજીએ શ્રીસુસાંધિકૃત ન્યાસાર્થ ઉપર દિંદીમાં અનુવાદ જોયો. શાસ્ત્રી રમાનાથજીએ તે વખતે અનુવાદ પ્રગટ કર્યો હતો. શાસ્ત્રીજીએ તે

અનુવાદનું પુસ્તક જોતાં વેંત મઢને કહ્યું સુદરદાસ ! ક્યાં ગોપિકાઓનો અદ્ભુત રસસંન્યાસ અને ક્યાં ગોપિકાઓના તે સંન્યાસદર્શક ન્યાસાદેશ મંથના અનુવાદનો અધિકાર ! ન્યાસાદેશ મંથમાં શ્રીગોપિકાઓના અનુપમ સંન્યાસનું વિવરણ યીગુસાંધજીએ કીધું છે, તે તોટલી પાત્રતા પ્રાપ્ત ક્યાં વિના આવા મંથનો અનુવાદ કરવો ઉચિત ન ગણાય. ગોપિકાઓની દશાવાળા ન એ મંથને આપી શકે. આજકાલ તો થોડું સંસ્કૃત જ્ઞાન ધરાવનારા ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી શીમદાપ્રસુજી શ્રીગુસાંધજીનાં ગદ્યન મંથોનો નિરંકુશપણે અનુવાદ કરવા મંડી પડ્યા છે એથી સંપ્રદાયને દાનિ પહોંચવાનો સંભવ છે. ખરેખર સંપ્રદાયમાં જેને જેમ હાવે છે તેમ કરી રચા છે. પુષ્ટિ-માર્ગીય સાહિત્યનાં અનુવાદો અને ઉપદેશો માટે પ્રામાણિક વ્યવસ્થાની ધણીજ ખોટ જોવામાં આવે છે. ખરેખર, મને એ કહેવું અદ્વયઃ સસ સાચું. શાસ્ત્રી મદ્ભગવાતજીએ જે અનુવાદો પ્રગટ કર્યા છે તેના જેવો એક પણ અનુવાદ દષ્ટિપથ થતો નથી. હા-માત્ર શાસ્ત્રી હગન-લાલજીના યોડ્યમયો ઉપર પ્રામાણિક અનુવાદો નજરે પડે છે.

શાસ્ત્રીજીએ શ્રીભાગવતસુખોદિધીજી ઉપર યુગ્વરાતી ભાષામાં જે થોડો પણ અનુવાદ લખ્યો છે તે એવો તો સરસ હૃદયસ્પર્શી છે કે માનો તે માત્ર અનુવાદ કરતા નથી, પણ વિદ્યાર્થીને હિતમ પ્રકારનું અભ્યસન કરાવતા હોય એવું જ્ઞાન ધાય છે. શાસ્ત્રીજીના વેણુગીત, યુગલગીત, ગોપીગીત અને પુષ્ટિચિખરના શ્રેણો એવા તો અદિતીય છે કે જે વાંચનારને સારસ્વતકલ્પની સ્મૃતિ કરાવે છે. શાસ્ત્રીજીએ મઢને કહ્યું હતું કે ભમરગીતનો અનુવાદ મેં તૈયાર કીધો છે, તે થોડા વખતમાં છપારો. પણ ધણીજ દીલગીરીની વાત છે કે તે હજી કેમ છપાયો નથી ?

-શાસ્ત્રીજીના તિરોધાનથી પુષ્ટિસ્રષ્ટિને અસલ તુકથાન પહોંચ્યું છે. એમના જીવનનો સાશ નેટલા પ્રમાણમાં જોઈએ તોટલા પ્રમાણમાં આચાર્યવર્ગે કે શીમંત વૈષ્ણવવર્ગે લીધો નથી. શાસ્ત્રીજી અમને દશમ રકષની સમગ્ર સુખોદિધી અને અણ્ણભાષ્યનો અનુવાદ જો આપી ગયા હોત તોજ એમના જીવનનું સદૃશ પરિપૂર્ણ ચત્રું દોત, અને પુષ્ટિસ્રષ્ટિ સાંખ્ય સમય સુધી કદ્દોલ કરત. પ્રભુ હજી !

કેટલાક વૈષ્ણવો વગર વિચારે કહેતા કે શાસ્ત્રીજીની ગોસ્વામી બાળકોમાં નિજ ન હતી; એ પણ તદ્દન જુડી પાયા વગરની વાત છે. એ વાતનો મેં એમને ક્ષણ આપ્યો હતો. એક વખતે જે શબ્દો મને શાસ્ત્રીજીએ કહ્યા તે નીચે પ્રમાણે છે. “હું બાળકોનો ખરો હું. એક પાંચ વરસનું બાલક મઢને મધરાત્રિએ બોલાવે તો હું, તેજ વખતે જઈ તેઓથીના ચરણકમળોમાં હાનંદ રહું. હું બાળકોના ચરણસ્પર્શ કઈ હું અને ઘેર પધરામણી કઈ હું. ત્યારે કાઈ બાળક ભર્યમાં પધારે છે ત્યારે હુંજ તેઓથીની એવામાં હાનંદ રહું છું. એમની કન્યાના લગ્નસમય કેટલાક ગોસ્વામી બાળકોની પુનામાં પધરામણી કરી હતી એ સોઝપ્રસિદ્ધ વાત છે. માટે શાસ્ત્રીજીએ માત્ર વાગવિસર્ગથી જ પુષ્ટિમાર્ગ મધોદામાર્ગથી પૃથક કરી જતાયો છે એમ નહિ, પણ ચોતાના અનુકરણીય આચરણવડે પુષ્ટિનમત ઉપર છાપ પાડી ગયા છે.

પુષ્ટિમક્ત શાસ્ત્રીજી

(લે. — રા. રા. ચીમનલાલ મગનલાલ વૈદ્ય, મોડાસા.)

ખિહાર ધરતીકંપથી અખિલભારત ચમકી ઉઠ્યું હતું. વર્તમાનપત્રો દ્વારા ખિહાર દિન તરિકે અનેક રીતે નિરાધાર માનવીઓને સહાય અપાઇ રહી હતી. તેવા સમયમાં ગ્રા. મગનલાલ શાસ્ત્રી તથા એડવોકેટ વાડીલાલ શાહનું નામ પાટણુ દત્તેદસિંહરાવ પુસ્તકાલયમાં આવતા સુપ્રસિદ્ધ સાપ્તાહિક સયાજી વિજયમાં વાંચવામાં આવ્યું. તેઓ બે મહાનુભાવો ધરતીકંપના કાળા માટેની સલામાં મદદનીશ તરિકે હાજર હતા.

ચિરમરણીય શાસ્ત્રીજીના નામથી તે ક્યારનોયે અને પરિચય હતો. સંપ્રદાયની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિજનક શાસ્ત્રીજીની નામસેવા સમ્પ્રદાયના ઈતિહાસમાં ચિરમરણીય છે. તેમનું નામ સાંભળતાં મારા હૃદયમાં સ્વાભાવિક ભૂમિ આવી. તેમ સાંજે હું શાસ્ત્રીજીને મળવા પુષ્ટિભક્તિ-સુધાના તંત્રી શ્રી. વાડીભાઈ શાહને ત્યાં ગયો. તે વખતનો મારા હૃદયનો આનંદ અવશુભીય હતો. એક સુદર નાના ભવ્ય ખંડમાં શાસ્ત્રીજી ગાદી પર ખિરાજેલા હતા. સામેનું એક કબાટ, ધાર્મિક પુસ્તકોથી વિભૂષિત હતું; ને ચારે બાજુ દિવાલો ઉપર પુષ્ટિસમ્પ્રદાયની ભાવનાનુસાર ચિત્રણથી તે ખંડની શોભા અધિક ઉજ્જવળ તથા હીસિમાન થતી હતી. પાસે નાનીશી ભગવદ્-ખંડશી બેઠેલી હતી. ને શાસ્ત્રીજી સાથે સંપ્રદાયમાં સુપ્રસિદ્ધ અત્યંત વિકાન લાડિસેજી શાસ્ત્રીજી શ્રીનાથદ્વારાવાળા તથા સામા જાણીતા સાહિત્યકાર ઈતિહાસપુરાતરવેત્તા રામલાલ મોદી પણ અનેકવિદ્યાર્ચિતનમય આસનરથ હતા. સ્વચ્છ ને ભરાવદાર ટેક, તિલકરાજીત વિશાળ ને તેજસ્વી લલાટ, ઉજ્જવળ ને પવિત્ર નયન, નિર્મલ સ્મિતયુક્ત વદનકમલ, દાઢિમકલુસમ સ્વેતદિગ્ગ, અરવિંદગર્ભસમ રક્ત અધર, અંગે જાડી તથા એક ધોતી પરિધાનયુક્ત શાસ્ત્રીજી બધામાંથી મહેલાધથી ઝોળખી રાકાય તેમ હતા.

“નમઃશ્રીકૃષ્ણ” કહેતાં જ હું ત્યાં બેઠો. શાસ્ત્રીજીએ પણ નમઃશ્રીકૃષ્ણ હ્રિમ્યારવાંચનો વધામાં લીધો. શાસ્ત્રીજી જોડે મારો આ પ્રથમ સામાન્ય પરિચય હતો. શાસ્ત્રીજી અનેકવિધ દૃષ્ટિથી વાતોમાં વિદરતા હતા પણ તેમનું ખ્યેય પુષ્ટિસમ્પ્રદાયની સેવા સિવાય અન્ય ન હતું. એ પહેલા પરિચયે હું અનુભવી શક્યો. તેમની વાતમાં મુખ્યત્વે બે વાત તરી આવતી, કે તેઓ સમ્પ્રદાયના સમર્થ વિકાન છતાં અતિસરલ ભક્ત છે, ને કોઈની પણ યતિચિંત વાત સમ્પ્રદાયના ઇતિહાસ કે પ્રણાલિકાલગ્નની હોય તે ત્યાં તેઓ જરૂર સૂચન કરી વગર રહે નહિ. જ્યારે તેમણે મને સમ્પ્રદાયની ઉત્પત્તિ માટે ચેતાનો વૃત્તાંત કહેવા માંડ્યો ત્યારે તેમના રસિક હૃવનમાં અનેક વિચિત્ર કથન સાંભળી આપણને ગ્લાનિ સાથે પ્રભુનું લીલાવૈચિત્ર્ય જરૂર “યાદ” આવ્યા વિના રહેતું નથી.

કનકાભિષેક વિષે મારે શાસ્ત્રીજી જોડે વાત થયેલી. શાસ્ત્રીજીએ તુરતજ નિકટ આસનરથ રા. રામલાલ મોદીને તે માટે ઐતિહાસિક સાથ તારવવા સૂચના કરેલી ને તેના અર્થે માટે

બધી બદામત સ્વચિરે લેવા કબુલેલું. આ વાત વખતે તેમની મુખમુદ્રા નિદાળનાં સ્વાભાવિક તેમનું હૃદય સમગ્રદાયની ઉત્તરવળ ક્રાંતિ નિદાળવા વિરહી હતું તે સદનમાં મેં અનુભવ્યું. એમણે વાત શરૂ કરતાં કહ્યું કે ભયારે અમે વૈષ્ણવપરિપક્વ સ્થાપી તેમજ સમગ્રદાયમાં ચેતન લાવવા માટે પુષ્ટિમક્તસુધા નામનું પત્ર કાઢ્યું ત્યારે બહુ નિરાશા ન હતી પણ આખરે અમારી પ્રવૃત્તિને બદલે ટેકા ન મળ્યો. તદુપરાંત કેટલાક ગો. બાલકો તરફથી અંદર વિશેષ યવા લાગ્યો. વળી આગળ બોલતાં તેમણે કહેલું કે પુનાથી દર અડવાડીયે મુંબાઈ દે પ્રવચન કરવા આવું છું તેનો લાભ સમગ્રદાયના મદાનુભાવોએ નહિ જોવો લીધો છે. વૈષ્ણવ સમાજની ઉન્નતિ વિશે કહેલું કે વૈષ્ણવ યુવાનોએ હવે પોતાનું મંડળ સ્થાપી તેમાંથી તેમણે ધાર્મિક શિક્ષણ લેવું જોઈએ ને સમગ્રદાયમાં ત્યાં અધર્મમૂલક પ્રવૃત્તિ લાગે ત્યાં આગળ તેમણે વિરોધ કરવો જોઈએ. જે તેમનું (યુવાનોનું) સંગઠન યામ તો આ કાર્ય સ્ફોટાક્રમથી પાર પડશે નહિતર એકાકી વ્યક્તિ દાસની પરિસ્થિતિને બાંધે જ મુધારી શકશે. તેમનો શ્રીગોકુલેશ પ્રત્યેનો પ્રેમ અનહદ હતો. શ્રીગોકુલેશ નામ સાંભળતાં તેમના ચરીરમાં શાંતિ થતો. તમા મુખ ઉપર પ્રેમાભિ આવી જતી.

શાસ્ત્રીજીનું હૃદય બાબુક સરક ને કંઈક ભોળું હતું. તેઓ જે કંઈ બોલતા તે દૃઢ નિશ્ચય સાથે બોલતા ને તેમના વાક્યમાં ઐતિહાસિક કે સિદ્ધાંતની બલ પ્રવેશી શકતી નહિ. સિદ્ધાંત ને પ્રણાલિકા પ્રચાર (શ્રીમદ્દા પ્રજ્ઞાની રચનાનુસાર) માટે તેઓ આગ્રહી હતા એટલું જ નહિ પણ તેની વિરુદ્ધ જે લોકો હોય તેમની સામે તેઓ કંઈક ફલીસો પણ કરતા. છતાં તેમના હૃદયમાં તે લોકો માટે જરા પણ અણમો ન હતો, પણ ઉમટી તેમની તરફ સ્નેહભરી દૃષ્ટિ રાખતા.

શાસ્ત્રીજીનું હૃદય સ્વરૂપસેવામાં પણ નામસેવા જેટલું જ આસક્ત હતું. તેમનો અલ્પ-સખાના પહેનો અભ્યાસ અતિ ગ્રીણી તથા તલસ્પર્શી હતો. તેમનું જીવન પ્રજ્ઞાસેવામાં અત્યંત તક્ષીન રહેતું. તેમને મન તેથી અધિક સેવા બીજી કંઈ ન હતી.

સમગ્રદાયની પ્રણાલિકા મુજબ જે નામસેવા ને સ્વરૂપસેવા કરી જાણે તે સાચો પુષ્ટિમક્ત કહેવાય. પ્રે. શાસ્ત્રીજી પણ તેની જ દાટિના એક બગવદીય હતા. તેમનું મન સદા શ્રીપ્રજ્ઞ સેવા તથા શ્રીમુખોધિનીજી વિશે આસક્ત હતું. તેઓ કહેતા કે અમારે એ કાર્ય કરવાનાં છે. એક તો પ્રજ્ઞની રાસલીલાના અર્ધ શ્રીમદ્દા પ્રજ્ઞાની વાણીદ્વારા વૈષ્ણવોમાં ફેલાવવા ને બીજું પ્રજ્ઞની રાસલીલા વિષેનો ખોટો ખ્યાલ સામાન્ય લોકપ્રવાદમાંથી દાળવો.

શાસ્ત્રીજીને આજ્ઞાલવદ સર્વ આદતા હતા ને તેમનો પ્રભાવ પણ બધાં ઉપર સારી રીતે રહેતો. એક જ્ઞેન પુનાથી પોતાના વતન પાટણમાં આવેલાં. તેઓ સ્તિશ્કાન્નાદથી (Puerperal insanity excitable type) પીડાતાં હતાં. પણ શાસ્ત્રીજી ભયારે તેમની પાસે જતા ને પિતા તુલ્ય પ્રેમથી વાત કરતા ત્યારે તે જ્ઞેન એકદમ સ્વાસ્થ્ય પામતી. કહેવાનો અર્થ એ છે કે શાસ્ત્રીજીનો પ્રેમ અથવા પ્રભાવ સર્વને મુગ્ધ કરતો. તેમના નિકટ વસવાથી મન સ્વાસ્થ્ય બોગવતું તથા આત્મા પ્રભુવિષેનો આનંદ બોગવતો તેવો અનુભવ કંઈક મને થયો છે. તેથી જ મારે મન શાસ્ત્રીજી સાચા જીવંત પુષ્ટિમક્ત છે.

પ્રે. શાસ્ત્રીજીની પુણ્ય મદદથી ગોચોડવાસી મૂલચંદ તેલીવાલા કુંઠ જીવનમાં સમગ્રદાયની ઉચ્ચી કક્ષાની સાહિત્યસેવા કરી શક્યા. રા. ધીરજીભાઈ એડવોકેટ સમગ્રદાયને વર્ણાશ્રમ વિષેનો સાચો સિદ્ધાંત દાલ ચર્ચે છે. તથા પુષ્ટિમક્તિસુધાદ્વારા રા. વાદીભાઈ પણ વૈષ્ણવ સમગ્ર-દાયમાં જ્ઞાનપ્રચાર કરી શક્યા છે. શાસ્ત્રીજીના ચિષ્ણોની ગોળ્યા બદ છે. તેઓ તેમનું સાચું સમારક હિલુ કરવા કટિબદ યામ તેની વર્તનિ છે.

શાસ્ત્રીજી આંગણવિદ્યાથી પૂરાં વિભૂષિત તથા ડેક્કન કોલેજમાં સંસ્કૃત પ્રૌફેસર છતાં તેમનામાં લૌકિક ગર્વ હતો જ નહિ. તેમની સેવાઓ અબુવિધ છે. તેમનું યથાર્થ સ્મારક કરવું હોય તો ફક્ત તેમના જેટલી ધનચયી. પુણિસમ્પ્રદાયની સેવા તનમન ને ધનથી દીન હૃદયના ભક્ત થઇને કરવી જોઇએ.

શાસ્ત્રીજીનાં ભાવણે વૈષ્ણવ ધર્મના સિદ્ધાંત માટે અત્યંત રમણીય તથા ઉપયોગી છે તેનો સંગ્રહ કરી પ્રકટ કરવાનું કામ તેમના કાઈ નિકટવાસી ભગવદીય મિત્રે જવાબી લેવું જોઈએ તથા તેમના જીવન પ્રવાહ વિષે પણ તેમના મિત્ર તથા સંબંધી વર્ગે કંઈકે સ્મરણ સંજીવની સમાજ આગળ મુકવી જોઈએ.

સમ્પ્રદાયની નીચેની સેવામાં ભગવદીય શાસ્ત્રીજીની સેવા આવી જાય છે. (૧) વૈષ્ણવ પરિપદનું જાગૃતિભર્યું પુનરુત્થાન. (૨) ઉચ્ચ કોટિનું સામ્પ્રદાયિક પત્ર. (૩) સમ્પ્રદાયસાહિત્ય પ્રવૃત્તિ. (૪) પાઠશાળાઓ ખોલવી, કીર્તનસેવા તથા સ્વરૂપસેવા વિષેની પ્રવૃત્તિ કરવી. (૫) શ્રીમદ્ભાગવત તથા બીજા આશ્રયો, ભક્તો, કવિઓ વિગેરેના યથાસ્થિત ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ જીવન પ્રગટ કરવાં. (૬) મંદિરોમાં જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં સુધારો કરવો. આટલું કાર્ય યથાશક્તિ થાય તો સમ્પ્રદાયે શાસ્ત્રીજીનું સ્મારક યથાર્થ કર્યું કહેવાય.

ભગવત્શાસ્ત્રાનિષ્ઠાત શાસ્ત્રીજી.

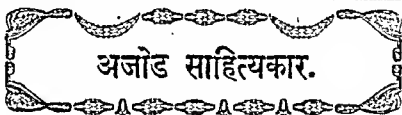
(લેખક:—શ. “ રશ્મિ ” નવસારી.)

ભગવદ્વિષ્ણુ અગમ્ય છે. જેની સુધાત્યોતે અનેક જ્ઞાનદીપકો પ્રકટાવ્યા છે, એવો પુણિ મગતનો એક અત્યંત તેજસ્વી તારો ખરી પડ્યો છે. ભગવત્શાસ્ત્રાનિષ્ઠાત પરમ ભગવદીય શ્રીમદ્ભગવાદ શાસ્ત્રીજીએ અર્ધશતાબ્દિ પર્યંત સમ્પ્રદાયની અખંડ સાહિત્યસેવા—નામસેવા કરી આ લોકને ત્યાગ કર્યો છે.

શ્રીમદ્ભાગવત ઉપર શ્રીહરિરાયજીવત શાસ્ત્રીજીની અનન્યતા અને આસક્તિ અત્યંત સુદૃઢ હતી, તેમજ ગો. આળકા તરફ પૂજ્યતાની ભાવના તેમજ કદુ છતાં સત્ય જાહેર કરવાની કૃતવ્ય-નિષ્ઠા આદરણીય હતી. શાસ્ત્રીજી પ્રાચીન ભગવત્શાસ્ત્રો, શ્રીસુખોદિનીજી, પોડશાસ્ત્ર, અણુભાષ્ય, નિબંધ તથા સામ્પ્રદાયિક સર્વ ગ્રંથોના પ્રત્યેક વાક્યના મર્મજુ તેમજ સચિરત્વ સુરમ્ય ભાવામાં વિવેચનકાર પણ હતા. સ્વદેશમાં તેમજ પરદેશમાં સામ્પ્રદાયિક સાહિત્યનો પ્રચાર કરવામાં તેમજ મનુષ્યમાત્રની ભગવદર્મ તરફ અભિરુચિ થાય તે માટે તેઓ હંમેશા પ્રયત્નશીલ તેમજ ઉદાર મતવાદી હતા. શાસ્ત્રીજીની પ્રતિભા અન્યમાર્ગીઓ તેમજ સમ્પ્રદાયના વિરોધીઓમાં પણ સારી પડતી. ‘ પુણિભક્તિસુધા ’ વગેરેમાં શાસ્ત્રીજીએ અને તેમના વિદ્વાન મિત્રમંડળે પીરસેલી સુધાનો આસ્વાદ લેતાં આજે પણ અનેરો આનન્દ અનુભવાય છે.

ગો. આળકા, મેન્યુએટ, વૈષ્ણવો, શાસ્ત્રીઓ, વૈષ્ણવ સુવકો, ભગવદીયો તેમજ અન્ય પંડિતો, પ્રૌફેસરો સાથે શાસ્ત્રીજીનો પરિચય ધણેજ સન્માનિત હતો. તેમના કુટુંબીજનો સ્નેહી મંડળ વગેરે તેમને ધણેજ સ્નેહથી ચઢાતાં.

આખો સમ્પ્રદાય શાસ્ત્રીજીનો ઋણી છે. તેમની ખોટ પુરે તેવો સમ્પ્રદાયમાં આજે એક પણ વિદ્વાન નથી. શાસ્ત્રીજી તો અત્યારે ભગવદ્દીવામાં નિમગ્ન થયા છે, પરંતુ તેમના અમર આત્માની સુવાસ સર્વત્ર પ્રસરે અને શાસ્ત્રીજીએ સેવાયમમાં ખોટાનું જીવનસર્વસ્વ આત્મસમર્પણ જેમ કર્યું છે તે પત્તાજો નિવેદનનું સમગ્ર ગદ્યી પ્રત વૈષ્ણવોમાં એવી ભાવના સ્પરે એ અભ્યર્થના.

અજોડ સાહિત્યકાર.

(લે:—પ્રો. શ્રી. લેઠાલાલ ગો. શાહ, મ. અ.)

પ્રો. મમલાલ શાસ્ત્રી ઉચા પ્રકારના સાક્ષર હતા. પોતે યુનીવર્સિટીની એમ. એ. ની પરીક્ષા સંસ્કૃત વિષય લેખેને પાસ કરી હતી એટલુંજ નહિ પણ સંસ્કૃત ભાષાના મન્યોના મર્મગુ અને રસિક વાચક હતા. તેમની સ્વભાષા ગુજરાતી હતી, અને વિદ્યાર્થી જીવન દરમ્યાન આંગ્રેજી ભાષા શીખેલા, તથા એક કોલેજના પ્રેક્ટિસર તરીકે તે ભાષામાં પોતાનું અભ્યાસન કાર્ય તેમને કરવું પડતું હતું. છતાં સંસ્કૃત ભાષા પ્રતિભા તેમનો પ્રેમ અમૂલ્ય આજીવન યથો હતો નહિ. ઉલટું તેમની બાળતમા એવું જણાતું હતું કે સંસ્કૃત ભાષાએ અન્ય ભાષાઓ કરતાં તેમના ઉપર અપૂર્વ વિજય મેળવેલો. તેમની (મંથરય) ગુજરાતી ભાષા સંસ્કૃત કરતાં પણ વધારે કદિન જણાતી તેનું કારણ માત્ર એ છે કે સંસ્કૃત ભાષાની પ્રખર અસર નીચે તેઓ હતા. તેમનાં અંગ્રેજી લખાણોમાં પણ સંસ્કૃત ભાષાનાં ખાસ કરીને વૈદિક સંસ્કૃત, શ્રીમદ્ભાગવત અને શ્રીવલ્લભાચાર્યના મન્યોનાં વાક્યો બહુજ છૂટથી વપરાતાં. એટલે તેમનું અંગ્રેજી એટલે સંસ્કૃત ભિન્નિ અંગ્રેજી એમ કહીએ તો ખોટું નથી. તેમની ગુજરાતી ભાષા એ અતિસંસ્કૃતભાષા હતી. કેવલ શુદ્ધ સંસ્કૃત લેખન તેમણે બહુજ થોડું કર્યું છે. પોતે પ્રકટ કરેલા મન્યોની પ્રસ્તાવનારૂપે તેમનાં સંસ્કૃત લખાણો લખાયેલાં છે. પણ તે થોડા ધણાં લખાણો ઉપરથી એક ઉમી દાટિના વિદ્વાનને શોભે એવો સંસ્કૃત ભાષા ઉપરનો તેમનો કાબૂ હતો તે આપણે જોઈએ છીએ. અખાપક તરીકે તેઓ એશી-રેટન હાઈસ્કૂલમાં સંસ્કૃતજ શીખવાડતા. પછીથી ન્યારે પૂતામાં ડેક્કન કોલેજમાં ગયા ત્યારે પણ સંસ્કૃતનોજ વિષય તેઓ શીખવાડતા. તેમની સંસ્કૃત ભાષા તરફની પ્રીતિ જોઈને મુંબઈ યુનીવર્સિટીએ કેટલાંએ વર્ષો સુધી તેમને એડીકની તથા કોલેજની બીજી ઉમી પરીણાઓમાં મુખ્ય પરીક્ષક તરીકે નીમેલા.

જેમ તેઓ સંસ્કૃતભાષાના વિચારક હતા તેમ એક સાક્ષર પણ હતા. સાક્ષર દમેશાં પોતાની જ્ઞાનની સમૃદ્ધિને આજીવન વધારતો જાય છે, તેમ તેમણે પણ યાવતપ્રાય તેમના પ્રિય વિષયના મન્યોમાંથી જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. આથી જ તેમનાજ બહુશ્રુતતા આવેલી હતી. જો કે તત્ત્વજ્ઞાન અને તેમાંએ ખાસ કરીને શુદ્ધાદૈત તત્ત્વજ્ઞાન એ એમનો પ્રિય વિષય હતો, છતાં ઇતર તત્ત્વજ્ઞાનની તેમણે ઉપેક્ષા કરી નથી. ચાંકર કે સમાવુજ કે અન્ય ભારતવર્ષીય તત્ત્વજ્ઞાનના મન્યોનો બહુજ ઉડી રીતે અભ્યાસ કરેલો. ધર્મશાસ્ત્ર, વ્યાકરણ, કાવ્યશાસ્ત્ર, ન્યાય સંગીત વગેરે વિષયોને લગતાં પુસ્તકોનું ખૂબ વાચન કરેલું તેમણે જણાય છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યના અગર તેમના સપ્રદાયના અગર મન્યોનો મુદ્ધમદિષ્ટી અભ્યાસ કરનારને સાવદેશીય જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે. આથીજ પોતાના પ્રિયવિષય 'શુદ્ધાદૈત' ને યથાર્થ રીતે સમજવાને અગર તેને યથાર્થ સ્વરૂપમાં વિદ્વાનો સમક્ષ મુકવાને માટે ઉપર જણાવેલા તમામ વિષયોનું વાચન તેમણે કરેલું. તે વાચત અખણિત રીતે જીવનપર્યંત ચાલતું હતું. જાગ્યેજ એવો પ્રસંગ હોય કે ને સમયે તેમનો પામે ક્ષણ પણ પુરતક હોય નહિ. જોકે તેમનું વાચન એક દિષ્ટિએ મશીનિત હતું. ગુજરાતી

ભાષાનાં કુસ્તકો બહુ જ થોડાંક વાંચતા. નરસિંહ અળો કે દયારાગ જેવા કવિઓને પણ તેમણે ઉપર ઉપરથી વાંચેલા. અગ્રેજ સાહિત્યનું પણ વાચન ઓછું, પ્રવાહી પત્રો, સામયિકો કે માસિકોને તે કવચિત્ જ વાંચતા. સામાન્ય રીતે નહિ. આમ તેમનું વાચન મર્યાદિત ખરું, પણ ખીજી રીતે તેમણે પોતાના જીવનનું જે ધ્યેય નક્કી કરેલું તે ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે તેમને તેમ કરવાની જરૂર હતી. આથી જ ખીજી દૃષ્ટિએ તેમનું વાચન અતિવિશાલ, વેધક, વિપુલ અને હંડુ તથા તેજસ્વર્ણી હતું.

હવે આપણે તેમની સાહિત્યસેવાનો વિચાર કરીએ. સાહિત્યસેવકો ત્રણ પ્રકારના હોય છે. ૧ સાહિત્યના સર્જકો, ૨ સાહિત્યના વિવેચકો, ૩ સાહિત્યના સંશોધકો. કમિઓ, નવલકથાકારો, નાટકલેખકો આ બધા સાહિત્યના સર્જકો છે. નિખેદોના લેખકો પણ આ કોટિમાં આવે છે. સાહિત્યના વિવેચકો પોતે સ્વતંત્ર રીતે કંઈ લખતા નથી. પણ બીજા કોઈ સારા લેખકે લખેલા ગ્રંથનું રહસ્ય તથા તેની ખૂબીનું વિવેચન જનતાની સમક્ષ રજૂ કરે છે. ભાષાન્તરકારોને પણ આપણે આ કોટિમાં મૂકી શકીએ. ત્રીજા સાહિત્યસેવકો જાતે લખતા નથી, તેમ તેની ઉપર વિવેચન કરતા નથી. પણ ધૂળધોયાની માફક હ્રસ્વપ્રાય થયેલી અગર અગ્રાત રહેલી જૂતકાળની ઉત્તમ સાહિત્ય કૃતિઓને શોધી કાઢીને પ્રકાશમાં લાવે છે. પ્રો. મમલાલે તેમના જીવન દરમિયાન વાંચ્યું થયું હતું તેમ લખ્યું પણ ઘણું હતું. તેમની સેવિત પ્રવૃત્તિઓની હારમાળા એટલી બધી લાંબી છે કે તે બધાનો ઉલ્લેખ એક ન્હાનકડા લેખમાં કરી શકાય નહિ. આ બધું લેખન તેમણે સ્વતંત્ર રીતે સાહિત્યસર્જક તરીકે કર્યું નહિ. તે સાહિત્યસર્જક નથી પણ સાહિત્યવિવેચક છે. તથા સાહિત્યસંશોધક છે. તેમના જીવનની મહદિશા સાહિત્યસર્જક તરીકે કૃતિ યોજવાની ન્હોતી. તેમણે જે તેવી ઇચ્છા કરી હોત તો તેઓ અદ્યતન સાહિત્ય ગુજરાતને અને ભારતવર્ષને આપત, પણ પ્રભુ તેમના દ્વારા પુણિસંપ્રદાયના સાહિત્યની સેવા કરાવવા ઇચ્છતા હતા, તેથી તે સંપ્રદાયની જ સાહિત્યસેવા વિવેચક અને સંશોધક તરીકે તેમની પાસે કરાવી છે. તેમના જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય શ્રીવલ્લભાચાર્યના પુણિમાર્ગના ગ્રંથો જે સંપ્રદાયના સરસ્વતી ભંડારમાં પડી રહ્યા હતા, તે રિચિતિમાં તેને પ્રકાશમાં લાવવાનો હતો. તેમણે જેયું કે સંપ્રદાયમાં અનેક ગ્રંથરત્નો હતાં સંપ્રદાયમાં જડતા અને અજ્ઞાનતા બેસમાર છે, આને લીધે નથી સાંપ્રદાયિકો સ્વસિદ્ધાન્ત જાણી શકતા તેમ નથી ધૃતિરજનો જાણી શકતા. મહારાજ લામળલ કેસે સંપ્રદાયને ઘોર અન્યાય કર્યો છે, પણ તેને માટે સુધારકો કરતાં પણ જવાબદાર સાંપ્રદાયિકો છે. તેમણે પોતાના ધર્મનું રહસ્ય સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી, તેમ તદ્દનુસાર પોતાનું જીવન બનાવ્યું નથી આથી જ તે જગતની બત્રીશીએ ચડ્યો છે, અને શિષ્ટ પુરુષોમાં પણ અવગણનાને પાત્ર બન્યો છે, આવી એમની કંઈક માન્યતા હોવાથી સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોનું સંશોધન કરીને, તેમને મૂળ સ્વરૂપે પ્રકટ કરીને તથા તેનું રહસ્ય ભાષાન્તર રૂપે, સ્વતંત્ર લેખ રૂપે અગર વ્યાખ્યાન દ્વારા વૈખણેને સ્ફુટ કરીને, સંપ્રદાયમાંથી અજ્ઞાન અને ભડચને દૂર કરવાના શુભ આશયથી તેઓ આજીવન સાહિત્યસેવામાં અહિરત રહ્યા પોતે જાતે જ આ કાર્ય કરવાને કટિખંડ થયા એટલું જ નહિ પણ જેમ પ્રેમાનંદ શુર્જભાષાની સેવા કરવાને શિષ્યમંડળ હેતુ કર્યું તેમ શાસ્ત્રીજીએ પણ શિષ્યમંડળ હેતુ કર્યું તે શિષ્યમંડળને શ્રીવલ્લભાચાર્યના ગ્રંથો સમજાવ્યા અને તે ગ્રંથોને પ્રકાશમાં લાવવાનું કાર્ય વ્યક્તિગત ઉપાડી લે તે માટે તેમને પ્રેયો.

તેમના અનેક લેખોમાં સૌથી જૂનો ગ્રંથલેખ સંવત ૧૯૫૬ માં ગોસ્વામિશ્રીનું સિંહલાલજી મહારાજની આગાથી સુઓધિની સભાએ પ્રકટ કરેલા સંસ્કૃત શુદ્ધાદિતમાર્ગ નામના ગ્રંથની

પ્રસ્તાવનાવાળો ભાગ છે. આ લેખ પ્રસ્તાવનાનાં ૮૮ પૃષ્ઠો રોકે છે. આ લેખ શ્રીગિરિધરજીના શુદ્ધાદૈત્યમાર્તંડ્યને આધારે લખાએલો છે, છતાં તે તદ્દન મૌલિક જેવો દેખાય છે. આ શાસ્ત્રીજીના લેખે તે વખતના ગુજરાતના સાક્ષરોનું પણ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. કારણ કે ૨૧. ગોવર્ધનરામે ત્યારપછી લખેલા દયારામભાઈના અક્ષરજીવન નામના પુસ્તકમાં શાસ્ત્રીજીના આ લેખમાંથી ૨૪જો ૨૪જો ઉતારા લીધા છે. ગોવર્ધનરામભાઈ શાસ્ત્રીજીના આ લેખને વાંચ્યા પછીથીજ પુષ્ટિમાર્ગને તથા શુદ્ધાદૈત્યને કંઈક અંશે સમજવાને સમર્થ થયા હતા. ગોવર્ધનરામભાઈએ શાસ્ત્રીજીના લેખનો આ રીતે ઉપયોગ કર્યો ત્યારથીજ ગુજરાતના સાક્ષરોનો પુષ્ટિમાર્ગ તરફનો દૃષ્ટિકોણ બદલાયો છે એમ આપણે કહીએ તો ખોટું નથી. આ માટે પુષ્ટિમાર્ગ શાસ્ત્રીજીનો ખાસ આભારી છે. ત્યાર પછી એમણે ધણા નાના મોટા મન્યોનું મુદ્દણ કર્યું છે તથા તેનાં ભાષાન્તરો બહાર પાડ્યાં છે. તેમાંના કેટલાકનો અસ્પષ્ટ સ્તેષ માત્ર અર્થિયાં કરીશું.

૧. શ્રીમદ્ગાયત્રીભાષ્ય—આ મૂળ મન્ય શ્રીવલ્લભાચાર્યનો છે. તેમાં ગાયત્રીમંત્રનું રહસ્ય સમગ્રવેલું છે. ગાયત્રીમંત્રનું રહસ્ય ભૌતિક સૂર્યની ઉપાસનામાં નથી પણ વિવિધક્રીડાચતુર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની સર્વાત્મવિપ્રયોગસાવાત્મક ભક્તિ અને તત્ત્વજ્ઞાન આનંદના અનુભવમાં છે. આ રહસ્ય શ્રીવલ્લભાધીરો ગાયત્રીભાષ્યમાં જણાવ્યું છે. શાસ્ત્રીજીએ આ લઘુમન્યને શ્રીવિદ્યેશજીની 'બ્યાખ્યા' તથા 'ગાયત્ર્યર્થ' સહિત સંસ્કૃતમાં પ્રકટ કર્યું અને તેની ઉપર સરજ ગુજરાતીમાં સમગ્ર્ય એવી દિવ્યરાજસુધા નામની દીકા પોતાની લખેલી છપાવી.

૨. 'પ્રધાનરત્નાકર' આ મંથ શ્રીપુરોત્તમજીનો રચેલો છે. ન્યાયશાસ્ત્રમાં મુદ્દાન્ય સ્થાને બિરાજે તેવો મંથ છે. સપ્રદાયના આકર મન્યોમાંનો એક છે. વિચારદૃષ્ટિએ મન્ય કદિન અને દુષ્કર છે. શાસ્ત્રીજીએ જગીરથ પ્રમાણ કરીને આ મન્ય મુદ્રિત કર્યો છે.

૩. 'તત્ત્વદીપિકા' આ નામની શ્રીવલ્લભજીની રચેલી ગીતા ઉપરની દીકા છે. આ દીકાને શાસ્ત્રીજીએ સંશોધન કરીને પ્રકટ કરી છે.

૪. શ્રીઅલ્પભાષ્ય—પ્રદીપ શ્રીવલ્લભાચાર્યના અલ્પભાષ્ય ઉપર ધ્રુવશરમ ભટ્ટજીએ લખેલી પ્રદીપ નામની દીકા શાસ્ત્રીજીએ ત્રણ રત્નકોમાં સંશોધન કરીને પ્રકટ કરી છે.

૫. 'શ્રીવેલ્લગીત' શ્રીમદ્ભગવતના ૧૦ માં સ્કંધનું આ ગીત છે. તેના ઉપર શ્રીવલ્લભાચાર્યની રચેલી શ્રીસુભોધિની દીકા તથા દિગ્વિજી તેમજ પ્રકાશસહિત શાસ્ત્રીજીએ વૈષ્ણવપરિવ્રજ તરફથી પ્રકટ કરી, વૈષ્ણવો ગુજરાતીમાં સમજી શકે માટે ધણું જ મુંદર પ્રાસાદિક ભાષાન્તર ગુજરાતીમાં છપાવ્યું છે. આ મન્યોના મુદ્દણનો ખર્ચ આમરણના સોની રણુકોડભાઈ લીલાધરે આપ્યો હતો.

૬. 'શ્રીવેલ્લગીત' આ મૂળ શ્રીમદ્ભગવતના ૧૧ માં સ્કંધમાં આવે છે. તેની ઉપર શ્રીવલ્લભાચાર્યે સુશ્મદીકા સંસ્કૃતમાં લખેલી છે. તથા શ્રુતિગીતા કારિકા પણ રચેલી છે. તે મંથ મૂળ સંસ્કૃતમાં તથા તેના ગુજરાતી અનુવાદમાં શાસ્ત્રીજીએ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. આ પુનઃકરને પ્રસ્તાવનામાં સુશ્મ દીકા શ્રીવલ્લભાચાર્યની જ રચેલી કે શ્રીગિરિધરજીની છે તે વિષેનો પ્રશ્ન ચર્ચ્યો છે. ને કે તેનો ઉત્તરનો નિર્ણય પોતે કરી શક્યા નથી.

શ્રીયુગમગીત તથા શ્રીગોપીગીત. આ બંને મૂળ મન્ય અને ગુજરાતી ભાષાન્તરો શાસ્ત્રીજીએ છપાવ્યાં હતાં.

આ ઉપરાંત 'પાદમેદસહિતઅલ્પમૂલ' નૈમિનિમૂલ ભાવાર્થપાદભાષ્ય તથા વિવરણ 'પત્રાવલંબન' શ્રીવલ્લભાદિકીકા, શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રીકા, તથા શ્રીસુભોધિનીના છુદા છુદા.

ભાગો સંસ્કૃત ભાષામાં સ્વતંત્ર ગ્રંથરૂપે પ્રકટ કરેલા. નીચેના સંસ્કૃત ગ્રંથો પુષ્ટિભક્તિસુધામાં જુદા જુદા સમયે પ્રકટ થયેલા. પ્રપંચવાદ અલોપનિવર્થ્યસંગ્રહ, પ્રતિગ્નિષવાદ વાદકથા, ભક્તિરસવાદ, વિગ્રહવાદ, સ્વરૂપનિર્ણય, પ્રપંચસંસારભેદ, સ્વવૃત્તિવાદ, મુક્તિતાસ્તમ્ય, ભક્તિજન્ય વગેરે.

પુષ્ટિભક્તિસુધા, વૈષ્ણવીત અને પુષ્ટિસુધામાં પોતે અવરનવર લેખો લખતા હતા. પુષ્ટિભક્તિસુધાની શાશ્વતમાં નીચેના તેમના લેખો જેવામાં આવે છે. નિઃસાધનતા, મીતાતાત્પર્ય, અક્ષરસૂત્રનો અક્ષરાર્થ, ભગવતપીઠિકાનું ભાષાન્તર, અધિકરણસંગ્રહાનુવાદ, હરિત્રિયા અને 'આદ્ર' અને આત્મ'. પુષ્ટિસુધામાં પ્રકટ થયેલા લેખોમાં 'મુખ્ય ભક્તિમાર્ગમાં પ્રથમ ચરણ કે લોકાદિત્યામાં પુષ્ટિમાર્ગ અને આદ્ર. અને ભગવતકથાનું શ્રવણ કાણે કરવું? એ લેખો ખાસ ધ્યાન જેથે છે.

પૂતાની ઓરિએન્ટલ કોન્ફરન્સ માટે પણ સંસ્કૃત ભાષામાં સમૂચય ઉપર નિબંધ વાંચ્યો હતો. વર્ષ ૧૯૦૭ માં મુંબાઈ યુનીવર્સિટી માટે એક પારિતોષિક નિબંધની હરિદ્વાષને અન્વયે 'An examination of Sankar's Refutation of the Sankhya Theory' નામનો ૧૧૪ પૃષ્ઠનો લાંબો નિબંધ લખ્યો હતો. આ વિષય યુનીવર્સિટીએ નક્કી કર્યો હતો. એકંદરે ત્રણ નિબંધો આવેલા તેમાંથી આ નિબંધ ખીજ નંબરનો. સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો. શાસ્ત્રીજીએ પારિતોષિકની લાલચે નિબંધ લખ્યો નહોતો, તેમને તો પરીક્ષકોની જાણ ઉપર લાવવું હતું કે અક્ષરસૂત્રના ચાર્ચ અર્થ શંકરાચાર્યે કયો છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યે? તે હેતુ આમાંથી સિદ્ધ થયો હતો. મસ્તાવનામાં તેમણે જણાવ્યું છે કે જે પરીક્ષકોમાંથી એકને વલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાન્તનું જ્ઞાન જ નહોતું. ખીજાને જ્ઞાન હતું પણ તે ચુસ્ત ચાંકર હોવાથી શ્રીવલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાન્તને નિબંધમાં સહન કરી શકતા નહોતા. શાસ્ત્રીજીએ આ આખો નિબંધ પુષ્ટિભક્તિ સુધામાં કકડે કકડે છપાવ્યો હતો. વર્ષા પુસ્તકકારે પણ તેને પાછળથી પ્રકટ કર્યો છે. વર્ષા જ્યારે પોલ પત્ર તરફથી સંપ્રેમણ ઉપર આલેખો ચતા તે વખતે વૈષ્ણવપરિષદની સૂચનાથી 'સિદ્ધાન્તરહસ્ય' નામના અન્ય ઉપરની શ્રીગોકુલેશજીની ટીકાનું ભાષાન્તર કરીને પુસ્તક છપાવ્યું હતું. આ ઉપરાંત તેમણે શ્રીવલ્લભાચાર્ય, શ્રીવિક્રમેશજી, શ્રીહરિરાયજી તથા શ્રીપુરુષોત્તમજી વગેરેની જ્યન્ટી પ્રસંગે ધણાંજે લાખણો આપેલાં. તે ભાષણો સાંભળવાને ધણા વૈષ્ણવો આકર્ષીતા. તે ઉપરજીમાં નહિ, પણ સિદ્ધાન્તથી પૂર્ણ હતાં. થોડા સમય પહેલાં તેમણે મુંબાઈના ટાઉન હોલમાં જરડીસ જોમન્ટના પ્રમુખપણા નીચે એક સુંદર આખ્યાન આપ્યું હતું. વર્ષા ખૂદ શ્રીમન્ત મહારાજ ગાયકવાડે તેમને ભાષણ કરવાને નિમંત્રણ હતા. તેમનું વક્તવ્ય અખણિત અને અસ્ખલિત પ્રવાહે વહેતું અને પ્રત્યેક શ્રીતા તેથી મુગ્ધ થયા વગર રહેતો નહિ.

તેમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ વિવેચક તરીકેની તથા સંશોધક તરીકેની છે. જન્મે કરોડજન્ય છે. સ્વયં શુદ્ધિત નથી. વિવેચક મૂળગ્રંથનો વેધક દષ્ટિએ અગ્યાસ કરવો જોઈએ અને પછી તેને સુંદર અને પ્રાસાદિક શૈલીમાં તે ગ્રંથનું રહસ્ય પ્રકટ કરવું જોઈએ. તોજ જનતા મૂળ ગ્રંથકર્તાનો સંદેશ ઝીલે શકે. આ દષ્ટિએ મૂલસર્જક કરતાં પણ વિવેચકનું કાર્ય અતિક્રિંદ છે, અને સંશોધકનું કાર્ય તો એથીએ વિશેષ ક્રિંદ છે. તેને તો ધૂળધોયાની માદક બદુજ બારીક નજરથી અને સાવધાનતાથી મૂલ કૃતિને તપાસવાની છે અને પ્રકાશમાં લાવવાની છે. તેમાં સહજ પણ અનવધાનતા આલે નહિ. આ કાર્ય પણ શાસ્ત્રીજીએ કુશળતાથી સંપાદાન કર્યું છે.

નામસેવાસક્ત શાસ્ત્રીજી

(લેન્ડ-શ્રીયુત કીસનદાસ પુરુષોત્તમદાસ મુગાધી, પૂના.)

શાસ્ત્રીજીની શ્રીમદ્ભગવાદપ્રભુજી પ્રત્યે આત્મતિક સુદૃઢ પ્રેમ અને ભક્તિ હતી. તેઓ હંમેશાં પોતાના લોકવ્યવહારિક કાર્યોના સમય પછી શ્રીમદ્ભગવાદપ્રભુજીના મંથોનું પઠનપાઠન, શોધન-લેખન, મંથપ્રકાશન આદિ કાર્યોમાં અદર્શનિયમિત રહેતા. એમનો એક પણ દિવસ એવો ગયો નહિ હોય કે જે દિવસે શાસ્ત્રીજીએ શ્રીઆચાર્યમંથનું પઠનપાઠન કર્યું નહિ હોય. એમની એ હંમેશની શ્રીઆચાર્યમંથો પ્રત્યેની આસક્તિ હતી. પઠનપાઠનના સદવાસથી આચાર્યશ્રીના કોઈ પણ પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન, ફલાદિ મંથોનું મર્મ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં કોઈ પણ જાતની તાણ-ખેંચ વિના આચાર્યશ્રીના શબ્દોમાં સાંભળનારાઓના હૃદયમાં એવી રીતે ઉતારી દેતા કે તેજ વિષય જેને ખીન સાંપ્રદાયિક શાસ્ત્રીઓ પાસે સાંભળવામાં આવે તો ખીન શાસ્ત્રીઓનું વક્તવ્ય એકદમ શીકું અને અચિત્તર લાગતું. તેમજ શાસ્ત્રીજી સાંપ્રદાયિક મંથો ઉપર વિવેચન અથવા વ્યાખ્યાનો કરતા હતા ત્યારે જે વિષયપરત્વે વિસ્તૃત રૂપમાં વિવેચન કરતા હતા, તેજ વિષય પર તે વિષયનો આશય ભંગ થયા વગર બરોબર સંકલના કરી યોગ્યમાં સમજાવી શકતા હતા. કોઈ વ્યક્તિ કહે કે આપે જે વ્યાખ્યાન અથવા વિવેચન કર્યું હોય; તે શબ્દ શબ્દ ઉતારી આપો, તો તે વ્યાખ્યાન અથવા વિવેચન એક શબ્દની પણ વિરમ્ભિતિ થયો વગર બરાબર જાણી આપતા. એવી રીતે શાસ્ત્રીજીની રમણજીવિત સતેજ અને દૃઢ હતી. કોઈ પણ મંથ શાસ્ત્રીજી એક વખત વાંચી જતા તો તે મંથ શાસ્ત્રીજીના રમ્ભિતિ પર કાયમી રહેતો હતો. વિરમ્ભિતિ થતી નહિ. શાસ્ત્રીજી હંમેશા કહેતા હતા કે શ્રીઆચાર્યજીના અને તેમના રૂપાપિન સિદ્ધાંતપ્રણેતા અને તેમના સિદ્ધાંતમંથો પ્રત્યેના કાર્યોમાં જેમને મારા પાસેથી સેવા લેવી હોય તેમને; જેની રીતે દેવકાર્યો માટે દષ્ટીચિત્તર દેવને પોતાનાં અસ્થિનું કવચ બાણ કરવા માટે પોતાના ચરીરસર્વરેવનો ભોગ આપ્યો હતો, તેવી જ રીતે મારા ચરીર જુદી કાંઈક વાંચિક માનસિક શક્તિનો સર્વ પ્રકારે ભોગ આપવા તૈયાર છું ! મારે આચાર્યશ્રીના સિદ્ધાંત પ્રચાર માટે કોઈ પણ જાતની માનપાન આદિની અપેક્ષા કે ઈચ્છા છે જ નહિ. ફક્ત કોઈ પણ રીતે સાંપ્રદાયિકસિદ્ધાંત પ્રચાર થઈ સંપ્રદાયનો ઉત્કર્ષ થાય એજ ઇચ્છા.

આ સદૃઢ અને ઇચ્છા શાસ્ત્રીજીના હૃદયમાં હરહંમેશાં હોવાથી જ અને તે ઈચ્છાથી પ્રેરાઈને જ શાસ્ત્રીજી હંમેશાં શ્રીઆચાર્ય વંશજોને પણ રપટ કહી દેતા. ત્યારે ત્યારે જે જે કહેણે તેમના સંસર્ગમાં આવતા અને વાર્તાલાપાદિ થયો ત્યારે સ્નેહપૂર્વક વિનંતિ રૂપે અથવા શ્રીઆચાર્યવંશજોના કર્તવ્યજુદિના વિચારરૂપે પણ, મંથોનું પઠનપાઠન પરિશીલન અને પ્રાચીન પ્રણેતાઓનાં પરિવારનું માટે હૃદયથી નિમિત્તે કહેતા હતા. શાસ્ત્રીજીની હંમેશની એવી ખાસ આકાંક્ષા રહેતી કે દરેક આચાર્યવંશજે સાંપ્રદાયિક પ્રમાણ, પ્રમેય આકર મંથોનું અનુદૃઢ જાણ કાઢીને અધ્યયન કર્યું થયે. તે નિમિત્તે શ્રીઆચાર્યવંશજોને લાગણીપૂર્વકનાના

કારણે જ હમેશા શાસ્ત્રીજી ટકોર કરીને કહેતા કે આપના પૂર્વજોના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરો પરિશીલન કરી તે મુજબ કૃતિમાં મૂકો, પછી જોશો, વાતો કરો.

તે શુદ્ધ આશય અને શુભ નિષ્ઠાથી જ શાસ્ત્રીજીએ મુંબાઇમાં શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિપદની વિષયવિચારણી સમિતિની બેઠકમાં તે બેઠકના પ્રમુખ શ્રીનાથદાસાધીશ અને અન્ય શ્રીવંશજોને સંબોધીને સ્પષ્ટ કહ્યું હતું. ત્યારે અને તે પછી પણ આચાર્યવંશજોને બહુ ખરાબ ખોટું લાગ્યું હતું અને શાસ્ત્રીજી પ્રત્યે સખ્ત અણગમો થયો. પરંતુ તે વખતે શ્રીઆચાર્યવંશજોને શાસ્ત્રીજીની સદ્બુદ્ધિ અને શુભ નિષ્ઠાના તે શબ્દો રુચ્યા નહિ અને કેટલાક શ્રીઆચાર્યવંશજોએ ખાનગી મંત્રણા કરી કે શાસ્ત્રીજીનું સાંભળવું જ નહિ, પરંતુ તે શાસ્ત્રીજીનાં તે શબ્દો શુદ્ધ કનકસમાન શુભ કલ્યાણના દર્શિર્નિદુના હતા. તેમાં શાસ્ત્રીજીનો કોઇ પણ જાતનો સ્વાર્થ કે ખરાબ હેતુ કે દુષ્ટ બુદ્ધિ હતી જ નહિ.

એકદમ ખારીક અને સાંપ્રદાયના કટોકટીના સમયમાં પણ શાસ્ત્રીજી પોતાના તનમન ધનથી પણ સાંપ્રદાયિક સેવાકાર્યોમાં આચાર્યવંશજોના પડખે ઉભા રહેતા હતા. શાસ્ત્રીજીના હૃદયમાં હમેશ એવી ભાવના રહેલી કે શ્રીઆચાર્યવંશજોએ આચાર્યથીની માફક સર્વશાસ્ત્ર વિશારદ થઇને આચાર્યથીની આત્મા મુજબ 'કૃષ્ણસેવાપર' વીક્ષ્વ દંભાદિરહિત નર' એ શ્લોકોક્તિ પ્રમાણે પોતાની જીવનદોરીની રૂપરેખા ચોળને જ ચાલવું જોઇએ. તે આશયથી જ શાસ્ત્રીજી આચાર્યવંશજોને હમેશ રોકટોક કરતા હતા.

શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિપદ જેવી સંસ્થાના અધ્યક્ષપદ માટે આચાર્યવંશજોના અધ્યક્ષપણના માન માટે પણ શાસ્ત્રીજી એવા વિચારના હતા કે એવી પબ્લીક જાહેર સભામાં કોઇ મૂર્ખ માણસ અથવા વિરોધી મતના શાસ્ત્રી પડિતો આવી ઈદંતુતીય' જેવા પ્રશ્નો કરી એસે તો સાંપ્રદાયિક વિદ્વાનોની શું રિયતિ થાય? આચાર્યવંશજોના મોહાને અને માનને કહેલો શોક પોહોયે? માટે જ શાસ્ત્રીજી હમેશાં શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિપદના અધ્યક્ષપદે સાધારણ વ્યવહારચતુર વૈષ્ણવની યોજના કરતા હતા. શ્રીઆચાર્યવંશજોને તો તેથીએ ઉપર એસારી વૈષ્ણવોપદેય રૂપી વ્યાખ્યાનો, વચનામૃતો તેમના દ્વારા કરાવીને શ્રીઆચાર્યવંશજોનો અને શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિપદનો બન્નેનો મોહો જાળવતા હતા.

શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિપદની શરૂઆતથી અહેવાલ શું છે અને કેવા સંજોગોમાં, કારણોમાં કેમ કેમ તેની બેઠકો ભરવામાં આવી તેનો અભ્યાસ મને નથી. તે વિષે હું બહુ અચાત છું. છતાં પુના મુકામે તે ભરાઇ ત્યારે તે વિષયમાં શાસ્ત્રીજીનાં સાંનિધ્યમાં તથા પત્રવ્યવહારથી પણ બહાપોહ કરવામાં આવ્યો હતા. શાસ્ત્રીજી પરિપદનો મૂલ હેતુ લક્ષ્યમાં રાખીને જવાબો આપતા હતા. તેથી દેખાઇ આવે છે કે વૈષ્ણવપરિપદનું સંચાલકત્વ શરૂઆતથી શાસ્ત્રીજી પાસે જ હતું અને તેની મૂલ વિચારરેણીને અનુકૂલતાથી જ અનુસરવામાં આગતું હતું.

શાસ્ત્રીજીના ઉચ્ચ અને ગૂઢ શાસ્ત્રીય જ્ઞાનથી અને તે સમયની સાંપ્રદાયિક રિયતિ ઉપરથી શાસ્ત્રીજીના હૃદયને એવી ચોટ લાગી હોવી જોઇએ કે આ નવીનતમ નવયુગના જમાનામાં નવી હમથી શોક આકર્ષીય છે. આપણા પ્રાચીન શૈલીના શ્રીઆચાર્યવંશજો અને શાસ્ત્રીઓ મૂલ શ્રીઆચાર્યવંશ અને વિદ્વાન શ્રીઆચાર્યવંશજોના હેતુને અન્ય શોકો સમક્ષ મૂકતા નથી, તેનો પ્રચાર પણ કરતા નથી, તેથી કરીને આપણા સાંપ્રદાયિક શોકો તથા અન્ય શોકો આપણા

સિદ્ધાંતથી અગણ્ય રહે છે, અને બોલી રીતે લોકઆલેષને પાત્ર થાય છે. મારે તે લોકઆલેષ નિવારણાર્થ અને શ્રીમદ્ભગવાત્યાર્થજ્ઞતા શુદ્ધ સિદ્ધાંતો નિર્બીજતાથી વિના સંકેતે જાહેરમાં મુકવા મારે શ્રીમદ્વેષ્યવપરિપદ જેની નવીન પદ્ધતિની સંસ્થા ઠાળીને તે દ્વારા સાંપ્રદાયિક શુદ્ધ સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર, અંશેનું સંશોધન મુદ્રણ અને વ્યાખ્યાનો કરીને નવીન ઉછરતા ગ્રેન્થુએટો અને અન્ય આંતરપદ્ધતિનું અનુસરણ કરનારા વૈષ્ણવ યુવકોને આપણા સિદ્ધાંતોનું જ્ઞાન કરાવવું એવી એમની ખાસ આકાંક્ષાથી પ્રેરાઇને જ પરિપદની ઉત્પત્તિ શાસ્ત્રીજીદ્વારા થઈ હોવી જોઈએ. એમ માઈ અનુમાન છે, કારણ કે આપણે સારી રીતે જોઈ શકીએ છીએ કે પરિપદના અંશશોધન મુદ્રણ આદિ કાર્યોમાં અને શ્રીમદ્વેષ્યવપરિપદના મુખ્યપત્ર, પુષ્ટિભક્તિસુધા નામક માસિકમાં વિવિધ વિદ્વાન ગ્રેન્થુએટો અને અન્ય વિદ્વાન લેખકોના લેખન શોધનકાર્યના ઉત્સાહપૂર્વક કાર્યોથી જોઈ શકાય છે કે કેટલું સારું અને શુદ્ધ સાંપ્રદાયિક કાર્ય થાય છે ? તે શાસ્ત્રીજીના શુભ અને શુદ્ધ હેતુના પરિણામે જ તેને અનુસરીને જ સદૃશ વિદ્વાન તેલીવાલા અને હાલમાં હયાત વિદ્વાન ધીરજીભાઈ સાંકળીયા આ બન્ને યુગ્મ જોડીના સંપૂર્ણ ઉત્સાહ મહેનતથી જ અંશશોધન મુદ્રણ અને પ્રચારકાર્ય વિના કેડે અને કોઇના સહાય વિના થયું છે, અને થયે જ જાય છે, તે કાર્ય શિથિલતમ જમાનામાં આપણા શ્રીઆચાર્યવંશજોથી અને પ્રાચીન શૈલીના વિદ્વાનોથી પચાસ વર્ષમાં પણ આના કરતાં કેટલાયગણા દુર્ગમ્યથી થતે કે નહીં તે કહી શકાય નહિ. તે કાર્યને પ્રોત્સાહનરૂપ આપણે શ્રીમદ્વેષ્યવપરિપદનો અને તેના મૂળ સંચાલક શાસ્ત્રીજીનો શુભ્ય આભાર માનીશું, મારે એટલું તો ખાસ કહેવું જોઈએ કે શાસ્ત્રીજીના પુષ્ટિભક્તિસુધા માસિકના અંગેના લેખો અને અન્ય તેમજ લખેલા અંશો અને ભાષાંતરો અને છપાવેલાં વ્યાખ્યાનો, એટલાં તો સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતથી આતપ્રેત નિમગ્ન ભરેલાં છે કે તેટલી સીમાપર્યંતના સિદ્ધાંતપૂર્ણ બીજા કોઇના હરો કે નહિ તે શંકા જ છે. જો કે શાસ્ત્રીજીની ભાષા કદિન સંસ્કૃતમય બદલ રહેતી, તે સાધારણ મારા જેવા અદ્યતને સમજવી જ કઠણ હતી, પરંતુ વિદ્વાનોને બહુ ઘુંદર અને સુગમ હતી. મારે તો એટલું કહેવું જોઈએ કે હાલમાં સર્વપ્રાપ્ય સાદિત્યમાં પુષ્ટિભક્તિસુધા માસિકની આખી ક્ષાત્ર અને શાસ્ત્રીજીનાં વ્યાખ્યાનો અને લેખો સંપ્રદાયમાં પ્રથમ પંક્તિમાં મુકવા જેવાં છે. નવીનતમ કોઈ પણ માણસને સાંપ્રદાયિક શુદ્ધ રૂપરેખા જાણવી હોય તો પુષ્ટિભક્તિસુધાની સંપૂર્ણ ક્ષાત્ર અને શાસ્ત્રીજીના સર્વે લેખો વ્યાખ્યાનો ભાષાંતરોનું અનુસંધાન કરવાથી સાંપ્રદાયિક રૂપરેખા ખજર પડી જાય તેમજ છે.

શ્રીમદ્વેષ્યવપરિપદનો હેતુ એટલો શ્રીમદ્વાચાર્યસિદ્ધાંત પ્રચાર કરવો, તેમાં વ્યક્તિનો અગ્રણ્ય કરવાનો ન હતો. શ્રીઆચાર્યવંશજોએ અને પુષ્ટિમાર્ગીય દરેક વૈષ્ણવ બધુ ભગિનીઓએ શ્રીઆચાર્યસિદ્ધાંતનું વાચનમનન નિહિધ્યાસન તે પ્રમાણે તેનું પરિપાલન અનુસરણ કરવું જ જોઈએ. તોજ વૈષ્ણવ કહેવાય. શ્રીમદ્વાચાર્યજીની પ્રમાણ પ્રગેય પ્રજ્ઞાસિકાનું અનુસંધાન આચરણ કરી વૈષ્ણોને તદ્દનુગામી કરે તેજ આચાર્ય, આ વાત પરિપદદ્વારા શાસ્ત્રીજીએ સમજાવી છે.

તારો સ્વર્ગો

(લે. રા. રા. અમૃતલાલ હરિજીવનદાસ પારિખ.)

જગતના ઇતિહાસમાં નહિ બનેલા બનાવો, “ધરતીકપ” ની કરુણાત્મક દશા, “જળપ્રલય” અને “અગ્નિપ્રક્રોધ” ના ભીષણ તાણવનૃત્યથી “બચાવો બચાવો” ના આત્મનાદપૂર્વક માનવ-બાળોના કરુણસ્વર કણપટે અથડાયા, અને પ્રભુના ક્રીડાભાંડ પ્રપંચના મહાલીલાવૈચિત્ર્યસ્વરૂપનાં દર્શન કર્યાં. આમ છેલ્લા બે વર્ષથી ભગવાન શ્રીનિકુંજ-નાથક પૃથ્વીના પદ ઉપર અનેકવિધ લીલા બેલી રહ્યા છે. શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરપ્રકટિત પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં પણ પ્રભુની મહાલીલા વૈષ્ણુવોને આશ્ચર્યમુગ્ધ બનાવી રહી છે, એટલુંજ નહીં, પણ એવા બનાવો બની રહ્યા છે કે વૈષ્ણુવોના હૃદય હચમચી રહ્યાં છે. સીમલાના અસ્તાચલસમા ગિરિસૃગોમાં અસ્તાચલને પથે “મક્ષિમાર્ગાન્નમાર્ગ” અદસ્ય થયો. શીતળ પ્રદેશના શીત વાયુએ જળહળી રહેલા “દીપક” ને યુગાવી દીધો, હવે રહ્યું પુષ્ટિભોમ’ડળનું તારામ’ડળ, તેમાં અતિતેજસ્વી નવચનસમા તારુઓમાં, ૫૦-૫૦ વર્ષથી દિવ્યતેજયુક્ત ચમકતો એક તારો, અડગ અને નિશ્ચયપણે પોતાની પ્રકાશપ્રભા વિદ્ય-મ’ડળ ઉપર ફેંકી રહ્યો હતો. તે લાગતો હતો “ધ્રુવ” જેવો, બે કરોડ ચક્ષુઓ વૈષ્ણુવોનાં ચાહુ મામલા પરત્વે તે તેજસ્વી તારલા સામે અનિચેષ મીટ માંડી બેઠા રહ્યા હતા. તેવામાં તા. ૧૮-૭-૧૯૩૫ ના ગુરુવારની રાત્રિના નવ વાગતા એકાએક તે તારણે, પુષ્ટિભોમ’ડળમાંથી પોતાનો દિવ્યપ્રકાશયુક્ત વિદ્યુતેજપ્રભા ફેલાવતો નિકુંજનામ શ્રીનાથદ્વારામાં શીદેવમન, શ્રીકાંકરોલી શ્રીદ્વારકાધીય, શ્રીવડોદરામાં છદ્દમન, અને શ્રીકલ્યાણપ્રભુના, યુગચરણોમાં પોતાનું શિર ઝુકાવતો પસાર થઈ બ્રહ્મપુરમાં નમદાતટપર મિરાજીત શ્રીભગવદ્વદનાનલાવતાર શ્રીમદ્-વલ્લભાધીશ્વર પ્રભુના સન્મુખ શ્રીયુગલસ્વરૂપના સાજિધ્વમાં રિયત થયો, અને રચૂળદેહ તો તા. ૧૯ મીએ પ્રભાતના પ્હોરમાં “વૈશ્વાનર” શરણાગત થઈ, જગતના વાતાવરણમાં અણપરમાણુના રૂપમાં મળી જઈ સદાને માટે અદસ્ય થયો.

“ધરતીકપ” અને “હૃદયકપ”—ઉપર જણાવ્યા મુજબ તારામ’ડળનાં તેજસ્વી તારાનું આમ અત્યાંક અદસ્ય સ્વરૂપ થતાં, તા. ૨૦ મીના રોજ ગુજરાતભરમાં આ હુન્મદ સમાચાર વિદ્યુતપેડે પ્રસરી ગયા. તે વખતે એક આશ્ચર્યકારક બનાવ એ બનવા પામ્યો કે એ મહાન ન્યોતિર્ધરના દેહવિલયથી જાણે પોતાનો બહાલો કાકતપુત્ર, જારતજનનની શોકસાગરમાં ડુબાવી દઈ ચાલી નીકળ્યો ન હોય ! તે ભારતીય જનવીને પોતાની ગોદ સુની જોતાં તીવ્ર ખેદયુક્ત થયાં હોય તે માફક ૧-૨૦ મીનિટે ધણુધણુ... ..ના ખેદોદ્ગારી અવાજ સાથે “ધરતીકપ” થયો. અને વૈષ્ણુવોને તો ધરતીકપના આંચકા લાગતા હતા. પ્રિય પાદકગણ ! આવો મહાપુરુષ કાણ તેની ઝોળખ માટે જગાસા યતી હશે ? તો સાંભળ ! સાગચારસો વર્ષની સામ્રાજ્યિક સાહિત્યની તવારિખમાં જેની કીર્તિપ્રભા અનેરી ઝળકી રહી હતી, તેવા સાહિત્ય ન્યોતિર્ધર ભગવદ્ગતસ્ત્રનિષ્ણાત પ્રે. મુક્તલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી એમ. એ.

પ્રો. ગુપ્તવાલ યાત્રીતો જન્મ ગુજરાતમાં થયો હતો. તે ગુજરાતનું યશ ગણાય. સાહિત્ય તો તેઓનો જીવનમંત્ર હતો, તેમની સેવા અરધી સદી થઈ ચૂકી છે. અવિરલ અને અવિદ્યમંત સાહિત્ય નિકુંજમાં બિરાજત શ્રીયુગલસ્વરૂપના તન, મન, ધનની હતી. સંપ્રદાયના સાહિત્યની સજીવ ભૂતિસભા હતા. આત્મનિવેદનનો સિદ્ધાન્ત સાચા રૂપમાં તેઓએ રજુ કર્યો છે. સંપ્રદાયના સ્વરૂપોની બાવના તેના જીવનમાં એતપ્રેત હતી. શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વર મહાપ્રભુજીના સ્વરૂપ ઉપર અનંદદ આસક્તિ હતી.

તેની “કૃતિપ્રભા” વિદ્યુત્પ્રગ્લ ઉપર અનેરી હતી. સંપ્રદાયનું સાહિત્ય તેણે પોતાનું સર્વસ્વ સમાન હતું. “જગતગુરુ શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરે શ્રીયમુનાજીના કિનારેથી રસગંધરી સમાં સુખોધિનીજીની રસછોળો ઉછાળી. તેના પ્રવાહ શ્રીયુત યાત્રીજી મમલાલજીએ “સુખોધિનીજી” માસિકદ્વારા ગુજરાતના વૈષ્ણવોના હૃદયમાં રેલાવ્યો, અરે! એ દિવ્ય રસછોળોના રસામૃતના ખાન કરાવ્યાં. “આયુભાખ્ય” જેવા આકરમંથોના મર્મરૂ વિદ્યાન હતા. સંપ્રદાય ઉપર દુર્મતો ભ્રષ્ટ આવનાર સુધારકો કે વિવાદમસ્તો સામે પોતે વાક્યાણ્ણથી મુસન્નિજત રહેતા. તે તેમની સ્વરૂપાકૃતિથી સૂચન થતું હતું. તેમનું વ્યાખ્યાન વખતનું ચિત્ર (ફોટોગ્રાફ) જતાવી આવે છે કે નિરભિમાનીની માફક માત્ર ઉપરજો એકી, દાદમાં અસદ્ધ સુખોધિનીજી કે દોષી બીજા મંથની પ્રત રાખી, અંગુળને પ્રથમ અંગુલી અડકાડીને વિવાદમસ્તોની દલીલોને તોડી નાખના દોષ તેમ લાગતું હતું. અને “શુદ્ધાદિત્તમવાદ” નું પ્રતિપાદન કરતા દોષ તેની પ્રતિકૃતિ અન્યથા પ્રસિદ્ધ છે. તેમની વાદચ્છિત શ્રીયુગોત્તમજીની વાદ્યેલી અનુસાર હતી. આંગ્રજવિદ્યા અને પૌર્ણત્ય વિલાનો સંગમ કરી જે તત્ત્વરદરે પ્રકટ કરતા હતા તેનું તત્ત્વરદરે આજના આદવાડીએ આદવાડીએ માત્ર ગીતાનું વાંચન કરનારા યાત્રીઓ બાએજ કરી ચકતા. તેની દિવ્યપ્રભા એવી હતી કે નામ સાંગતતા માત્રથી માયાવાદીઓ સાહિત્યના રણજેતમાંથી જડાદુરીથી પાછા હસતા હતા. તેનું દર્શન ચાર-પાંચ વર્ષ પૂર્વે જ જન્મ્યું હતું. આવા અદિતીય વિદ્વદ્ગતના ગોચર-વાસથી મોટી જોડ પડી છે.

શ્રીયુગલસ્વરૂપના યુગલચરમ્પારવિદ્યામાં તેઓથીના દિવ્ય-આત્માને ચિરરચાન પ્રાપ્ત થયું જ છે. એટલે આપણે જીવ સું પ્રાર્થોએ !

અલૌકિક આમૂષણ.

(લેખક:—રા. રા. રણુછાડલાલ કે. પરીખ. કડી.)

સંપ્રદાયની સેવાની શરૂઆત જીવનવ્યવહારની શરૂઆતની સાથે જ નેમણે આદરેલી એ શ્રીયુત શાસ્ત્રીજીની સેવાની ગણુના કેટલી કરવી ? આજથી ત્રીસ વર્ષ પહેલાંની વાત છે. વડોદરામાં શ્રીવલ્લભીયસભાની સ્થાપના અને તેને અંગે વૈષ્ણવપરિપદનું પ્રથમ સમ્મેલન. સંપ્રદાય ઉપર ચારે તરફથી જે વખતે આક્ષેપો જ થતા તે સંપ્રદાયનાં અનામ્યાસીઓનું મતવ્ય તો એવું જ કે પુષ્ટિમાર્ગ એટલે ખાવાપીવાનો માર્ગ. મહારાજ લાયમલ કેસ વખતે સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતને સમજાવી ન શકવાથી કોર્ટની માન્યતાઓ પણ સંભ્રમવાળી થઈ રહે એવું વાતાવરણ. એની અસર પણ મગજમાંથી ન ભૂલાય તેવા સમયે સિદ્ધાન્તોનો પ્રચાર કરનારી સંસ્થાઓ તો હોવી જ નોઈએ. મુંબાઈમાં શ્રીમન્ત્રસિદ્ધલાલજી મહારાજની કે ભારતમાર્ષડ પંડિત ગદુલાલાજીની સંસ્થા કામ કરે, છતાંએ ભારતવર્ષના અને જગતના જગાસુઓને પુષ્ટિમાર્ગના શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના વિશ્વોદારક સિદ્ધાન્તની જાણ કરવાની પરિપદદારા પ્રચાર કરવાની ખાસ જરૂર હતી. શ્રીમદ્વલ્લભ શાસ્ત્રીજીએ પરિપદદારા સંપ્રદાય બહારના અને સંપ્રદાયમાં ડગમગ ટકી રહેલાઓનાં દીલ આક્રમ્યા.

વડોદરાની વૈષ્ણવપરિપદના એમના ભાષણોએ પુષ્ટિમાર્ગમાં અદ્વિતીય અને અનુપમ સાહિત્ય છે એમ વિદ્વદ્વર્ગની ખાતરી કરી આપીને સંપ્રદાયના ઉત્તરવળ ને તેજસ્વી સાહિત્ય તરફ જનતાનું આકર્ષણ કીધું. ગુજરાતના કવિઓ વિષેના નિબંધમાં શ્રી. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીએ સંપ્રદાયની નિન્દા કરી કવિશ્રી દયારામભાઈને ફક્ત કવિ તરિકે ચિતયાં. એજ સદ્ગત ત્રિપાઠીએ શ્રીમાન શાસ્ત્રીજીના શુદ્ધાદૈતસિદ્ધાન્તપ્રદીપના વાચન પછી દયારામતો અક્ષર દેહ લખ્યો, અને યમલા અન્યાયનું પ્રાયશ્ચિત કર્યું.

શ્રી. લક્ષ્મણભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ પારેખ જેવા વ્યવસાયીનું આકર્ષણ કર્યું, અને ૫-૭ વર્ષના ઉત્તર જીવનમાં તેમણે વલ્લભચરિત્ર, તત્ત્વદીપનિર્મિત, શ્રીકૃષ્ણલીલામૃત અને બીજા ૧૦-૧૨ ગ્રંથો જગત આગળ રજુ કયો. માધવતીર્થજીનો ઝંઝાવાત તે વખતે ઉપડેલો. દ્વિતીય પરિપદ પાટણમાં મળી સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તનો પ્રચાર કરવાની પરિપદ તરફથી ચોજના થઈ. નંદુરઆરમાં ઝંગડા જગાવેલો તેજ રથજે પરિપદનું તૃતીય અધિવેશન મેળવી વિરોધીઓનાં માનમદન કરે તેવું વાતાવરણ ઉપરિચિત કર્યું. એ બધા સંયોજોમાં શાસ્ત્રીજીનું કાર્ય દીપી નિકળ્યું અને એમના પ્રખળ કાર્યનો પડથો સારા ગુજરાતમાં અને ભારતવર્ષમાં પડ્યો. વિદ્વાન ઐન્યુએટોને માર્ગ તરફ આકર્ષી તેમના દ્વારા હિન્દુસ્થાન બહાર પણ શ્રીમદ્વાપ્તજીનો ઉત્તરવળ સિદ્ધાન્ત વિદ્વાનોના હૃદયમાં સ્થાપ્યો. ચતુર્થ પરિપદ સુરતમાં મળી ત્યારે તો શ્રીત વૈષ્ણવ તરિકે પ્રખ્યાતિ પામેલાં પરિપદના સેક્રેટરી શ્રી. વાડીલાલભાઈએ રિપોર્ટમાં મહેર રીતે શ્રી. શાસ્ત્રીજી જેવા પ્રખર વિદ્વાને શું કર્યું ? તેનો જવાબ આપતાં જણાવ્યું હતું કે:—

“રા. શાસ્ત્રીએ જે ગ્રંથ લખે તે શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજીને સામ્પ્રદાયિક જ્ઞાતિવિદ્વાનું પ્રદાન કર્યું છે તેના ફળનો આસ્વાદ આપ સર્વને પ્રાપ્ત થયો છે. રા. શાસ્ત્રીએ પરિપદ વારતે શું કર્યું એનો

સદગ ઉપર એજ કે એક ગોસ્વામી બાળકને પ્રખર પંડિત તરીકે ભારતભૂમિમાં પ્રસિદ્ધ કર્યા અને અન્ય ગોસ્વામી બાળકને પણ સામગ્રદાયિક જ્ઞાનવિદ્યા તરફ આકર્ષ્યા. આ ઉપરાંત શાસ્ત્રીએ મિ. તેલીવાલા અને મિ. વાડીલાલને જ્ઞાનવિદ્યાનું અધ્યયન કરાવ્યું. મિ. વાડીલાલને શ્રીતત્ત્વબોધ તરીકે સર્વદેશી પરદેશી ભાષાં છે અને મિ. તેલીવાલાનો પણ આજના હાથપુથી આપ સર્વને પરિચય થશે.”

સંપ્રદાયનું સાહિત્ય મૂળસ્વરૂપે પણ પ્રકટ થઈ જાય એ પ્રમુખ હિચાથી ગોસ્વામિબાળકોને પણ અનેક વખત વિનંતિઓ કરી તે પ્રકટાવવામાં પ્રયત્ન કર્યો અને ગો. શ્રી ૬ શીજીવનલાલજી મદારાજની મદદથી પ્રસ્થાનરતનાકર જેવો અથે પ્રસિદ્ધ કરાવી તેની નકલો વિદેશી વિદ્વાનોને પણ પહોંચાડી. સત્ય પ્રકટ કરવામાં જરાએ પ્રમાદ ન સેવવાથી ધણીઓને રુચની વાત ન હોય એટલે ન ગમતું છતાં હૃદય ખડું હોવાથી કષ્ટભર્યું એટલે તેમના સામે થવામાં કોઈ ક્ષતિ થકતું નહિ.

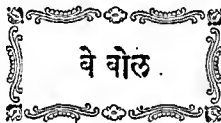
ગીતા તત્ત્વપિષ્ઠા અને પછી તો અનેક સંસ્કૃત ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરી કરાવીને સંપ્રદાયના અણુભાષ્ય જેવા મહાન ગ્રંથને પ્રસિદ્ધ કરવાની યોજના કરી. તેમના મિત્ર શ્રી. ધીરજલાલભાઈ અને યુવાન શ્રેણ્યએટ તેલીવાલાએ તે હામ રહિમ અને પ્રકાશ જેવી મહાન ટીકાઓ આથે પ્રસિદ્ધ કરવાનું ચક્ર કર્યું. શ્રી. તેલીવાલાને યુવાવસ્થામાં પ્રભુએ નિમગ્નચરણમાં ભોલારી લીધા. શ. ધીરજલાલભાઈ યુદ્ધાવસ્થામાં આ કાર્ય પાર પાડવા મચી રહ્યા; અને તે ઉપરાંત શ્રી. શાસ્ત્રીજીનું અધૂરું કાર્ય પણ ઉપાડવા કટિબદ્ધ થાય છે.

એમની વ્યાખ્યાન શૈલી માટે તો કાંઈને કહેવાનું રહ્યું જ નથી. ગમે તેવો કંઈ વિષય તે ગમે તેવા હૃદયમાં ફાટી શકતા અને અખ્યાન શક્તિ પણ તેવીજ સુંદર હતી એમ તો સદૃ કાંઈ કષ્ટભર્યું હશે. ભાષાની કઠિનતા માટેનો આસેપ શાસ્ત્રીજી ઉપર દેહલાકા તરફથી કરવામાં આવે છે. વિષયની કઠિનતા, ગદ્યનિચાર અને ભાષાશુદ્ધિ તરફ ખ્યાન આપવામાં આવે તો તેટલીજ ગંભીર ભાષા હોય એ સ્વાભાવિક છે. ગદ્યનિચાર અને કઠિન વિષય લખનાર સદગત મજીલાલ નમુઆઈની ભાષા વાંચનારને તેમાં સામ્ય લગ્યાશા વિના નહિજ રહે. અને તેમ છતાં એ વિદ્વદ્ભોજ્ય સાહિત્યસર્જન તરફ એઓનું વધુ લક્ષ હોય તો તેપાર થએલા વિદ્વાનો આમલગને માટે પથ્ય સાહિત્ય સર્જકો રાકશે એટલે એથી પણ આપણને લાભ જ મળ્યો છે એ નિર્વિવાદ છે. આચાર્યપરંપરાની જાળતમાં પણ દેહલાક વખત ચાલેલી અસંગતતા દૂર કરી. અણુભાષ્યને યુનિવર્સિટીમાં લખાવ કરવા વિદ્યાર્થી તરીકે શ્રી. ગોવિન્દલાલ ભટ્ટને તેપાર કહ્યો.

અનન્યતાની જાળતમાં તો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કાટિનું તેમનું જીવન કુદન માધક ગમતી રહ્યું છે. અનેક સંકેતમાનુષાથી તેમના જાતિજન્યુઓએ ટોળક પરિપક્વ પ્રમુખાધ્યાન રચીકરેલું તે વખતે આદેશી પરીક્ષામાં તે સંપૂર્ણ હતેકમંદ નિવડ્યા હતા. તેમજ એમનાં એકી પુત્રી શ્રી. રાકેન્તલા (ગોડસક્રમારિકા) બ્લેનનાં લક્ષ શ્રીમદ્વાપ્રમુજના જન્મમહોત્સવને દિને કરી મંગલ પ્રસંગમાં પૂનામાં પરિવહ ભરી ભારતવર્ષના વેષ્ણુવાને નિર્મત્રી અનુગમ અનન્યતા દર્શાવી છે.

સેવાની જાળતમાં પુષ્ટિમક્તિમુદ્ધામાં નિરસાધનની સદીથી લખાતો હરિમિયા નામનો લેખ વાંચનાર તેમના પોતાના ઘરની સેવાની રીતભાત સદને જાણી રહે છે. અને ખરેખર આત્મનિવેદન કરી સર્વ વસ્તુને વિનિયોગ પ્રમુખમાં કર્યો છે. તે પ્રમાણે જાણી રાકીએ છીએ.

શ્રીહરિ, શુરુ, વૈષ્ણવમાં અગ્રે નિદાનવા માટેનો ઉપદેશ હૃદયમાં રાખનાર વૈષ્ણવ ભણી શકશે કે શ્રીરાસીજીના હૃદયમાં શ્રીહારજીનું સદૈવ ચિન્તન હતું. શ્રીશુરદેવ-શ્રીમદ્ભગવાદ્યાચાર્યજી-શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીમાં એકનિષ્ઠતા હતી. અને “નેનનમે” ગ્રંથકે ગિરધારી ” એવું અદ્ભુત દર્શન એમને જોનારને થયું. એઓનાં સમસ્ત વ્યાખ્યાનો શાસ્ત્રોના નિષ્કર્ષરૂપ અને પ્રજ્ઞવાદને પ્રતિષ્ઠાન કરનારાં તેમજ આકર્ષક નિવંધો છે. ‘શુદ્ધાદૈતસિદ્ધાન્તપ્રદીપ’ શુદ્ધાદૈત માર્ગના ઉપોદ્ધાતરૂપે લખાએશે એકજ ગ્રંથ મનનપૂર્વક વાંચનારના હૃદયમાં પ્રજ્ઞવાદનું ધ્યાનસ્થિતસ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થઇ ગયા વિના રહે નહિ એવો ઉજ્જવળ, તેજસ્વી દીપક પ્રકટાવીને સુંદર પ્રકાશ ફેલાવ્યો છે કે જ્યાં જ્યાં એ દીપક વિરાજે ત્યાં તિમિરનો નાશ અવશ્ય થાય. હૃદયમાં રહેલા તિમિરનો નાશ કરવા માટે એ દીપક ધરમાં પધરાવવો જ જોઇએ. શ્રીમદ્દા-પ્રભુજીનો સિદ્ધાન્ત જગપ્રસિદ્ધ કરવાનો સફલ પ્રયત્ન કરનાર શાસ્ત્રીજીની કદર કરવાની ફરજ પ્રત્યેક ગોરવાગિખાળક પ્રત્યેક વૈષ્ણવ અને પ્રત્યેક વખાણુનારની છે. તેમના સ્મારક માટે સાઈ ફંડ કરી તે માટેની વ્યવસ્થા કરવા સાઈ યોગ્ય પ્રયત્ન રચવો જોઇએ એમ માઈ નમ્ર મનન્ય છે.

વે વોલ

(શ્રે-પરમભગવદીય વેલજીલાઈ નથુભાઈ.)

નિયમ છે કે સ્વચ્છુદ્ધિને વિચારસ્થાન પ્રાપ્ત થાય તો સર્વાનુભવે નિર્ણય પર વિશ્વાસ રખાય છે. વળી વસ્તુની શક્તિ સિવાય વિશ્વાસ પેદા થતો નથી. સ્વજલની નિષ્કલતાએ બુદ્ધિ ઉપર ક્રોધ પર પદાર્થના અંકુશનું અનુભવન થઇ શકે છે. અને એજ પ્રભુનું વિચિત્ર નાટ્ય છે કે પૃથક્ વ્યક્તિએ જુદા જુદા વિચારોનું પરિવર્તન થાય જ છે, અને યોગ્ય અધિકારના કારણે ઉચ્ચ અવસ્થા કાર્યે જીવનું અનુસરણ થયા કરે છે. જેમ આકાશનાં વાદળો ક્યાં જશે તે કલ્પનાથી બહાર છે, તેમ શક્તિમાનની શક્તિની કલ્પના કોઇથી કરી શકાતી નથી. પ્રભુની માયા આશ્ચર્ય-જનક છે. તેથી થતા ભૌતિક પદાર્થોના તદ્દાવત મોહના કારણરૂપ છે, પરંતુ પ્રભુની શક્તિ જ્યાં વિશેષ પ્રમાણમાં જણાય; ત્યાં ભક્તિ પેદા થાય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી પ્રભુની પ્રપંચરૂપ માયા-લીલામાં પ્રભુકૃત આર્વિભાવ ન જણાય તત્ર પર્યંત ભૌતિકમાં ભક્તિ દોષાવહ છે. જો કે દરેક અર્ધકારરૂપે ચેતનના આધાર છે, પણ એ ચેતન યત્રવત પ્રત્યક્ષ છે, અટકીને ઉજી થઇ રહે છે, એકાદ તત્ત્વની ન્યૂનતા ગતિને અટકાવી દે છે, તેમ સર્વશક્તિના નિર્ધતાની શક્તિનું થવું નથી, પ્રત્યક્ષ છે કે એ જીવ બલશક્તિ, ચેતનમાં અચેતન પેદા કરે છે, ને સર્વશક્તિમાનની શક્તિ જગદિમાં ચેતન્યનો આર્વિભાવ કરે છે. આટલી વાત ઉપોદ્ધાતરૂપે નિવેદીને મુખ્ય કથન ઉપર આવું છું. આ ‘શુદ્ધિમાર્ગ’ એક અલૌકિક લઘ્ય ધ્રુમાર છે. જેનો પાયો શ્રીજગદ્ગુરુ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સ્વહસ્તે સુદૃઢ સ્થાપેલ છે, કે જે ધ્રુમારતને કોઇ પ્રતિબંધ કરી ગીરાવી દેવા મથતા હોય તો તે દેવજ દાસમારૂપ જ છે. જે ધ્રુમારમાં શ્રીવલ્લભકુલનો સદા વિલાસ છે, જે ચેતનરૂપ સુદૃઢ વિદ્વદ્વર્ગ અને ભગવદ્ભક્તોના સ્વભો લાગેલા છે, જે સ્તંભમાંથી નુસિદ્ધ પ્રગટ

યદ્યદિદમ્પત્યસિપુનો નાશ થયો હતો, એ સત્ત્વો પુષ્ટિમાર્ગમાં જ્ઞાનસંક્રિષ્ટ છે, જેમાં પ્રજ્ઞાન આગાધ સૈતન્ય તેમના પ્રતિરોધમાં રથાપેલું છે. જેનો ઉપયોગ માર્ગપ્રતિબંધનિવૃત્તિ અને રિયલિટીના કારણરૂપે છે. તેને માટે તે વ્યક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રીયુત શાસ્ત્રીજી મમલાલભાઈ સદગત યથા; તે સમયે રાજકોટમાં શોકસભા ભરવામાં આવી હતી, અને રા. રા. પટવારી સાહેબે દીવગીરી સાથે તેમના સ્વરૂપનો પરિચય આપ્યો હતો. અને તેમનો વિશેષ પરિચય નહિ, પરંતુ તેમનું સાદિત્ય તેમના અસર સ્વરૂપનો અનુભવ આપે છે. આગળ ઉપર મોટા સમય વિદ્વાન યથા છે, જેમણે ઇલકાઓ સંગ્રહ કરેલા, પરંતુ મારી દર્શના પ્રમાણે શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગનાં તત્ત્વચિહ્નની કાંઈ અંશે ન્યૂનતા રહી હોય એવું માર્ગ દર્શાય છે. પણ આ લીલાસા કવચદીપ મમલાલભાઈને આધુનિક સમયમાં કોટિવિરલ કહીએ તો અતિશયોક્તિ તો નજર દહી શકાય. કારણકે (તારીકે સિર નાહ્યે જે શ્રીવલ્લભસુતપદરત્નરતિ હોય) જેમ જેમનાં રામ રામ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સ્મૃતિ કરતાં એ પ્રત્યક્ષ હતું. જેમની મુખમુદ્રા ઉપર પુષ્ટિમાર્ગના સ્વરૂપાનંદનું તેજ અલકી રહ્યું હતું. વરતુત: હું તો પ્રજ્ઞાની કારણિકતા માનું છું. કોઈ વખત જેમના માર્ગશિક્ષાના ઉદ્દેશરૂપે પૂજ્ય વર્ગ સમક્ષ પણ નીકળના હતા. તેને લહીને કોઈ કોઈ જેમની કાંઈ અંશે સ્વચ્છિદ્રિય ન્યૂનતા કદમતા, પરંતુ તે મદાનુભાવનું લક્ષ્યચિહ્ન કાંઈ જુદું જ દેશે, જેમ હું માની શકું છું. વળી તેમનો વિશેષ અંશપારચય અને નહિ, પણ શ્રીગોપીગીત, શ્રીયુગલગીત, યાવેલગીતનાં શ્રીમુખોદિનીશમાં જેમણે કારિકા પ્રકાશ સ્વતંત્ર લેખોની યોજના કરીને કોઈ અનેરો પ્રકાશ પાડ્યો છે કે જેનું સ્મરણ હૃદયને આત્મિક રસ અર્પે છે. પ્રકટ દશમાં સ્વરૂપનો અનુભવ અગમ્ય હોય છે. અદૃશ્ય માર્ગ સ્વરૂપ અનુભવમાં આવે છે. શાસ્ત્રીજીની ખોટ પુષ્ટિમાર્ગમાં પુરેપુરી ગણાય. હવે પ્રજ્ઞા તેના આગિર્ભાવનું દાન વસંતરામભાઈ જેવાને અર્પે અને માર્ગના સ્મરણ સિદ્ધાંતોને અર્પે છે તેથી અધિક અર્થે. અસ્તુ.

અનન્યતાના આદર્શ

(લે. ૦—રા. ૨૧. જીવજીલાલ જગનનાથ જીવી, વ્યોમર્ષ.)

સખતાં દીનવદન દ્યાર્દ દીસે છે, દરને અશીમ કંપારી છટે છે, હૃદય કંપે છે—ગીતાણે ઉડેડા ધાવ ભજુશ્રી રહ્યો છે સજગતે હૃદયે, ક્યવાને મને, કુન્યતી દૃષ્ટિએ સાલસની મધલાગમાં સપટાર્ધ સખવા લલચાયો છું. હૃદયનો શોકમરન ઉગરો ખાલી કરવા પ્રેરાયો છું. પ્રેરણામાં એ પ્રજ્ઞાતિનું અસ્તિત્વ દૃષ્ટિએ દીપ્તિ આવે છે.

સખવાનું રક્ત સૈમ્ય-ઓનરિવન-પ્રતિભાસાગી-મનિમામર-દમાં મ્હેકના જાણુક ભક્તના તિરોધાનને લીધે. શુદ્ધાદ્રિયજ્ઞાનીના મોલોકવાસથી સ્મરત ગોસ્વામી ખાલકોને-વૈષ્ણવદેને અશીમ શોકનો પ્રભવજિત ઘૂંટ પચવેલો પડ્યો દરી. પડનાં ન જૂનાનાં દીનવદને પ્રેમ ભીની આંખલડીમાંથી કંઈક અનેરું શોભાતું અશ્રુભિન્ન-કોણે કપોલ ચૂમી હૃદયે વાસો કરી રહ્યાં દશે. પડીકમર રોવરાવી પણ રહ્યાં દરી !

સૈમ્ય-ઓનરિવન-પ્રતિભાસાગી જાણુકમક્ષ કાંઈ નહિ પણ આપણા “પ્રાદેશ મમલાલ શાસ્ત્રીજી મ. ડી.” પોતે ન્હોતો સ્ત્રીકાંધો પુષ્ટિમાર્ગ દેવનાં પોષણને માટે, બાળાડંબર વારતે, લોકાચાર રાજે—પણ પાળ્યો હતો, દેહાધ્યાસના પતન યતાં સુધી આત્માના હૃદયસંસ્કૃતિ તરિકે કદો કે કૃપામાર્ગે હૃદયે જ્ઞાતપ્રેત યદ્યદિ મંજુલરૂપે દૃઢકી રહ્યો હતો. એ દૃઢકો દૃઢકાર ધૃણીએ કોટિલાભ્યાને વસુઓ પડતો હતો. પુષ્ટિમાર્ગીય સાદિત્યની જે પોતે દેહકોર સેવા જનવી છે તે

સદાએ સ્તુત્ય છે. અમૂલ્ય છે. આત્મીય ઓળસુ, ઓળસુનાં રમ્મરસ્મિ, રસ્મિથી પ્રકટતી અપરિમિત રોશની એટલી ગંધી તીવ્ર દીઠે દીપ્તી કે કેટલીક વખત ઝીલવાની પણ સુરેલી આવી પડતી.

સમયપરતે એક પ્રસંગ આણેપીય તો અરથાને નહિજ ગણાયે. સંગેય દતો "સમસ્ત ઉદીચ્ય રાગક શુભેચ્છક સુવર્ણમહોત્સવ" નો પોતે પ્રમુખ દતો, સભામાં આવતા પહેલાં પોતાના દદાશ્રયની પરીક્ષા કરવા કહો કે પ્રતિભાસક્તિના પ્રશોભનમાં પડારથી પ્રકટેલા દેવને લીધે કહો-એ કહો તે પણ એરી ઈચ્છાને બર લાવવાને કેટલાક વિધેતાપી જ્ઞાતિવાઓએ મધ્યે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની પ્રતિમા પધરાવી આશુઆણુ શ્રીઆલયકસચાચાણી પ્રતિભાઓ પધરાવી હતી. સભાના નિયત સમયે પોતે આવ્યા. આવતાં પુષ્પહાર આપરામાં આવતાં શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની પ્રતિમાને પહેરાવ્યો. જ્ઞાતિવાઓએ ખળભળાટ મચાવી શોરમકાર કરી મૂક્યો. લદાઇનું જોમ પણ જમાવવા માંડ્યું ધણાઓએ શાસ્ત્રીજીને જ્ઞાતિની માશી માગવા વિનંતિ કરી, કહો કે બૂલ થઇ ગઇ, પોતે ઉમા થઇ સચોટ જવાગ આપ્યો કે, "એક વયો ગોપીજનવલ્લભ નહિ સ્વામી બીજો..." "સર્વેધર્માન્ પરિત્યજ્ય..."; એમના સિવાય બીજા કોઇની રપૂઠા રાખતો નથી-માશી માગવા લેશમાર પણ પરવા રાખતો નથી.

વૈષ્ણવો !, આ પ્રસંગ કંઈ અમરતો ટાંકતો નથી. આવા પ્રસંગો તો વિરલ પુરોના આકર્ષિત જીવનના "મણિ" રૂપ નીવડે છે. એવા પુરોના તો હરદમેશ સંસારની 'સાગરતી વેદીમાં તપાજ કરે છે. તપી શુદ્ધ સુવર્ણ જેવા નિરાળા બને છે. કૃપાનો સંચાર થતાં આનન્દમય ધામે વાસો કરવા વિચરે છે. અન્તરંગ લીલાના અધીકારી બને છે. દુન્યવી જીવન જટપટ આટોપી લે છે. પોતે તુલસીનાલાને શિરસાવંચ ગણી નિરસાટાની માનતા હતા. કોઈક વખત થીસુમેધિનીજીનું રહસ્ય સમજવતાં લાપણુ આપતાં સાંધે મનોહર રેખાચિત્ર શ્રોતૃવન્દ સમક્ષ ખડું કરી દેતા હતા. એમાં લખવાનું વધારે શું હોય ? લખનાં એસીએ તો પાનાનાં પાનાં ભરાઈ ગયા. હૃદયે, આવનવા ધાવ ઉપજાવે, ધડીકભર રડી પડીએ. અન્તે મીટ માંડીને ખેસવું પડે. લાપણુનો અદિતીય લાભ તો ગયો જ. રપરમંભણિના યુજાતુરાદ ન ગાઇએ તેટલા ઓછા એટલું તો છાતી ઠોકીને કહેવું જ પડશે કે સાંપ્રત કાળમાં કૃપામાર્ગને એ રપરમંભણિની ધણીજ ખોટ પડી છે. કાણ જાણે આનન્દમય ધામે-નિત્યલીલામાં એમનું શું કામ હશે !!! કાંઈ ખોટ પૂરનાર નીકળશે ?

ખોળું જાન, કૃપામાર્ગપ્રતિ અપ્રતિમ પ્રેમ, કમનીય મનોમળ, દદાક્તિ, સમદષ્ટિ, સાચો ટેક, દીનમણિ દીનતા-આ બધાંએ લાક્ષણિક લક્ષણો એક "વિરલતાદશી" જનના જેવા દીઠે દીસતા હતા. અનુભવે અનુભવી થકાતા હતા. લાકા 'તો ભક્તિસ્વરૂપ છે. માયા લેશમાર પણ પીડતી નથી; હમેશ ભક્તિરસમાં ગમ્મ હોય છે. નામે પણ "મમલાલ" ભક્તિરસમાં મમ્મ થનારા ભગવદ્ભક્તોના લાડીલા. પરમ ભગવદીય કવિવર શ્રીદયારામભાઈ ભક્તિપોષણમાં, કહે છે કે, "શ્રીહરિ શ્રીગુરુ ભગવદી એ ત્રણે એક સ્વરૂપ, ત્રય ધારા વ્યય સુરસરી લેમાં બેદ નહિ તદ્દપ..."...ઉપસુક્ત પંકજનુસાર વૈષ્ણવોને જરાએ રડવાનું ન હોય. હૃદયે ઉડેરા ધાવ પાડવાનું એ ન હોય. જીવસલાવને પણ સાંતવન આપવાનું હોય. "નિજેચ્છતાઃ કારિષ્યતિ" નો પાઠ પઢાવવો એજ યુક્ત હોય.

એએના અદિતીય યુજોનું અનુકરણ કરવા, સર્જેલ ગ્રંથોનું વાંચન કરી અનુકરણમાં મૂકવા વિભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરી, કૃપાકટાક્ષે સાચી દીનતા લઇ એ ભગવદ્ભક્તની પ્રતિમાના અદર્શિશ દર્શન કરી કૃતાર્થ થવું એજ અંતિમ અભિલાષા હોઇ શકે.

એજ ભાવભીની અંતિમ શ્લોક-સુંખ ભાવના હોવી જોઈએ. હજો અમ અનેકથઃ ભાવભીના હંડવત કોટિ પ્રણામ એ અન્તરંગ લીલાના અધિકારીને.

Days spent with Shastri Bapa in Poona

By: N. K. Bambhanla, M. A., LL. B.

It was in the end of June 1931 that I first came into contact with Shastri Bapa. Thanks to the Almighty that I failed to secure my first class in the B. A. examination. Otherwise it would have been impossible for me to serve his holy foot. Finding that I had no chance of becoming a Fellow in the Baroda College, I immediately decided to study the *अनुभाष्य* under him in Poona. First I went to Baroda. Thence with Govindlalbhai, my beloved Professor of Sanskrit and Shastriji's worthy son-in-law, I went to Broach to get myself introduced to him. There for the first time I had the *दर्शन* of that *दिग्गज*. After the introduction I let him know of my intention to study the *अनुभाष्य* under him. And from that moment he began to love me as his own son. (The wonder of all wonders is that his two worthy daughters, Kikiben and Nanduben, have regarded me as their own brother ever since.) He was to come to Poona after some time; nevertheless, he asked me to proceed to Poona at once and to stay in his house. Accordingly, I went to Poona. After some days he too came.

And what a new light and life now filled the house! Evening after evening the devout *वैष्णव*s flocked there to partake of the divine *रात्रि* showered by Shastriji. He daily read *श्रीगुरुदेवकीर्ति*. I, however, was unfortunate. Like a fool I used to snore at that divine hour. Ah! what a great loss to me!

After some time he started delivering post-graduate lectures on the *अनुभाष्य*. He was to be in Poona for only one term, since after that he was to retire. It was hardly possible to finish the *अनुभाष्य* in so short a time. But it did not matter to him. He resolved to finish it. And his was the iron resolution. For hours together he used to teach us. And I wonder neither he nor we felt the least disgust. So very entertaining and absorbingly inter-

esting were his lectures that we were hardly conscious of how time passed. His knowledge was both intensive and extensive. He constantly laid stress on **પદ્મજ્ઞાન** and **પદ્મજ્ઞ**. At the same time, he had read very carefully the other **વેદાન્તમાધ્યસ** too, and he never failed to compare and contrast the views of **શ્રીવલ્લભાચાર્ય** with those of the other **વેદાન્તાચાર્યસ**. He was very bold. Whatever he believed he gave out frankly without the least fear of any criticism. Once upon a time he related to us a very fine episode of his life. He had been to **ઉડ્ડી**, the great centre of **મધ્ય-philosophy**. There he had a **શાસ્ત્રાર્થ** with the **માધ્ય પંડિતસ**. They said to him, "If you say that everything is **મદ્દન**, then **વિષ્ણુપિ મદ્દન** and **વિદિપિ મદ્દન** (i. o., **વિષ્ણુ** is also **મદ્દન** and excrement is also **મદ્દન**)." Shastriji calmly replied, "That is exactly so." Then they said, "Would God like to be excrement?" Shastriji said, "Who can control Master's wish?" The **પંડિતસ** were highly pleased at the very decisive and curt replies of Shastriji, and they wished to honour him. Shastriji only asked for the works of **શ્રીમદ્વાચાર્ય**. They gave them to him and also presented him a shawl. He possessed a wonderful knack of explaining doctrines which were otherwise very difficult to understand. A **શુદ્ધાદિત** constantly thinks of the comforts of the Lord. To illustrate this doctrine he related the story of **શ્રીકૃષ્ણદાસી**. When **શ્રીકૃષ્ણદાસી** had to go out preaching, he got emaciated owing to separation from his Lord **શ્રીનાથજી**. Now when it was time to return, he thought that if **શ્રીનાથજી** were to see him reduced in body, He was sure to feel anxious about his health. He did not like that. So he took nourishing food for some days. And it was only after getting all right that he returned to **શ્રીનાથજી**. This is **શુદ્ધાદિત** par excellence. By relating such stories he sweetly drove home the truth of various doctrines. A supreme master of his profession no doubt!

Now imperceptibly but suddenly stolo on that time of trial. Shastriji's term of office was over. He had to retire. And with his retirement he had to leave Poona also. But the **ફેલ્લસ** of Poona did not like it. They pressed him, requested him, and even prayed to him to stay for some time at least. Then we had very interesting programmes. He was requested to give his final reading of **શ્રીકૃષ્ણદાસી**. He gave it. The **સમ** was the **સુતિ** of

श्रीगोपीजन by उद्भवजी. Now for the first time I heard him. So inspired a preacher I had never heard. Wonderfully simple and clear in exposition like him none have I seen. I heard some two stanzas. But that was sufficient to ignite the fire in me. A spirit requires the touch of a Master Spirit, says Carlyle. And I had that touch of a Master Spirit. Ever since I have loved श्रीगोपीजी. And if I have any श्रेष्ठ in so difficult a book, it is solely due to the grace of my Master. So wonderful was his exposition of श्रीगोपीजी that even श्रीदामोदरदासजी महाराज aspired to have it. So great was his love for श्रीगोपीजी that he had read it some six times. One of his hearers had related to me how he first read it. He would just start reading it before his audience. If he found any passage difficult, he would at once start reciting श्रीगोपीजी. And one recitation was sufficient to clear up the meaning. So devout a soul is no doubt वैदिकी सुदुर्लभः।

Then we had another very interesting programme. He was requested by the वैष्णव to explain to them the meaning of the महात्म्यमन्त्र. We all assembled in the temple of श्रीविठ्ठलायजी; and after taking our bath we heard him explain the meaning of the मन्त्र. He read the commentary of श्रीविठ्ठलायजी and also that of some other. We sat for some two hours. We learnt the wonderful lessons of दैव्य, अनन्याश्रय, and other things. The occasion was unique. Roaring like a lion he explained how fearless a पुष्टिमागीय ought to be. Everything at that time was simply grand.

He was also given a public address. श्रीविठ्ठलायजी महाराज, of Bombay was the President. The place was overflowing with men. They were not वैष्णव only. All the admirers of Shastriji had also assembled there. This showed how very loved by all, he was. We had then a वन्देभोजन. It was very delightful. We had a group-photo too. We remember all this and painfully cry: "ते हि नो दिवस गताः।"

Now draw nigh that real hour of trial. A definite date was now announced when Shastriji was to leave Poona. Shastriji was a very practical man. He had the habit of being present on the platform an hour before the train arrived. Accordingly at mid-day we all started. He was to leave Poona by 3 P.M. train.

કેટલાંક સ્મરણો

(સંગ્રહક:—રા. રા. ચુનીલાલ પરીખ.)

પરમ ભગવદીય પુષ્ટિમાર્ગના નિરર અદ્વિતીય વિદ્વાન શાસ્ત્રીજીનો સત્સંગ હોવા દરકારમાં જ અને થયો છતાં તે જીવન સમયમાં તેમણે જે જે સદુપદેશો આપી અસંખ્ય લાભો આપ્યા છે તે અનિરમરણીય છે. તેમના વિશેષગીના વ્યથા તો મારા જેવા વિશેષગી અવરત જાણે છે. તેથી તે માટે વધુ લખાણ નહિ કરતાં તેમણે જે જે પ્રસંગોમાં સંપ્રદાયની સેવા બાબતી છે, તે પ્રકટ થયેલા માંસિકો, અથવા વગેરેમાંથી તારવી અહીં રજૂ કરું છું.

પ્રસંગ ૧—સન ૧૯૧૦ માં તેમણે પુષ્ટિભક્તિસુધા માસિક કક્ષાની સંપ્રદાયની યોગ્ય સેવા બાબતી છે. મહુમ યાં. માધવતીર્થ તથા સ્મારતો તરફથી સંપ્રદાય અવેદિક છે વગેરે યત્ના કુમલાઓમાં બરાબર સેવા અર્પણ કરેલી છે, અને શ્રીવલ્લભાધીયનો પુષ્ટિમાર્ગજ વેદિક છે, અને સ્મારતમાર્ગ અવેદિક છે એમ ઉમડિમ યોગથી જાહેર સાબીત કરેલું હતું.

પ્રસંગ ૨—જ્યારે એક વખત એવા હતો કે સંપ્રદાયનું મૂલ શોધવા બધા નીકળી પડ્યા હતા. તે વખતે જેને જેમ શાવે તેમ વાઝયો શોધી કાઢી તેની પરંપરા બતાવવી શરૂ કરી હતી. તે વખતે પં. ગદુલાલાલ વિદ્વાન હતા, પણ તેમણે સંપ્રદાયના મૂલ મથે અને તેમાં દર્શાવેલ નિદાન્તો (સર્વ મથે તેઓ મેળવી શક્યા નહિ હોય તેના અભાવે)ની ઉપેક્ષા કરી વિષયભૂમિની પરંપરા આ સંપ્રદાયની છે અને શિવજી આચાર્ય છે, એમનો મત વેખજુઓમાં ફેલાવવા માંડેલા દેખાય છે. તે સમયે વિદ્યાનુરાગી પુષ્ટિમાર્ગના વિદ્વાનો તથા શ્રીગેરવામિત્થાલ-કોએ તેનો વિરોધ કરેલો હતો. એ ચર્ચા કેટલાંક વર્ષ પછી ફરી ફાટી નીકળતાં શાસ્ત્રીજીએ સન ૧૯૧૨ માં 'ગુજરાતી' પત્રમાં સિદ્ધાન્તો જાહેર કરેલા હતા.

આ દવાં તેમનાં આપ્તૈન રવીકારેલા ચંદ્રો-“ગુજરાતી” પત્રમાં મેં મારા વિચાર પ્રતિદ કર્યા છે તે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી અને શ્રીમદ્ભિક્તુમાર શ્રીવલ્લભનાથજીના મથેથી વિરદ છે એમ મિ. ભટ્ટે (બલભદ્રલાલાજીએ) તેજ મથેના અને તદનુસાર સંપ્રદાયિક મથેના પ્રમાણ આપી પૂર્વપક્ષ કરવો પડેશે. જે પૂર્વપક્ષનું ઉત્તર હું ઉક્ત મથેના પ્રમાણથી આપીને મારા વિચારોનું સમર્થન કરીશ” તા. ૮-૨-૧૯૧૨ (પુષ્ટિભક્તિસુધા).

“વિષ્ણુસ્વામીને શ્રીવલ્લભાચાર્યના ગુરુ જ્ઞાનવામાં ન આવે તેટલા માત્રથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજી (નગુરા) થઈ જતા નથી, કારણ કે શ્રીમદ્વલ્લભાધીયરના નિત્ય ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ છે જ. જનોષ દુષ્ટને વિદ્યાબ્યાસ પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને તેમના પિતા શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટજીએ કરાવ્યો હતો તેથી તે અંતમાં શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટ પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યના ગુરુ છે. વિષ્ણુસ્વામીના વારતવ બેદાત્મક તામસ ભક્તિમાર્ગથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો નિર્ગુણભક્તિમાર્ગ અત્યંત જુદો છે. વગેરે.

પ્રસંગ ૩—આજકાલ વેખજુઓમાં જરાક કાઈ સિદ્ધાન્ત માટે મતભેદ પડે તો તરતજ તે તે વ્યક્તિએ માટે ગુરુસે થાય છે. પમ્ શ્રીમદ્ભગવતજીનું ખ્યેવ કેવું હતું તે શાસ્ત્રીજી તેમના એક બાવણમાં દર્શાવે છે “બાબાવાચ્ય” પ્રમાણ ” નાથે અને કહીએ છીએ તેજ માનો એવું કાંઈપણ રચે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ કહ્યું નથી. પોતાના મથેમાં મથેમાં પોતે ચાર પ્રકાર પાડે છે, અને તેમાં પ્રથમ પ્રકારજીમાં પ્રમાણનો પથયોગ્ય નિર્ણય થઈ રહ્યા પછી પ્રમેય સાધન અને ફક્ત જીવન કરે છે.

પ્રસંગ ૪—એક ભાષણમાં તેમણે વૈષ્ણવોના હક વિશે સુંદર ખ્યાલ આપ્યો છે તે અહીં દર્શાવું છું. વૈષ્ણવોના હક—“હવે એટલું જ કહેવાનું છે કે આપણે આચાર્યોના ગુણો નથી, આચાર્યો પ્રતિ આપણા પણ ફેટલાક હજી છે. આચાર્યોના યોગ્ય ધાર્મિક ખરચમાં આપણે એમને મદદ કરવી, પરંતુ આચાર્યો પ્રાપ્તે સદુપદેશ માગવાનો આપણો હજી છે એ આપણે જાણવાનું નથી. આચાર્યોનું કામ પારકે પૈસે રમવા ખેલવાનું નથી. આપણા સંપ્રદાયમાં એક માથા છે કે એક વખત શ્રીગુરુસંબંધી ખેલતા હતા ત્યારે શ્રીદામોદરદાસજીએ વિનયથી જણાવ્યું હતું કે આપણો સંપ્રદાય દક્ષમસ્કરીનો નથી પણ પ્રભુપ્રાપ્તિવારતે તાપકલેષ કરવાનો છે. ગુરુઓને પણ યોગ્ય સમયે વિનયથી સૂચના કરવાની હજી વૈષ્ણવોને છે.

પ્રસંગ ૫—મયોદામાર્ગનું અને પુષ્ટિમાર્ગનું તારતમ્ય—જેમ પ્રાવાહિક કામો વિષયમાર્ગથી ભગવત્સેવાત્મક પુષ્ટિમાર્ગ ભિન્ન છે તેમજ મયોદામાર્ગથી પણ તે વિભિન્ન છે. પ્રભુનાં વચન દ્વારા જે માર્ગ પ્રકટ થાય તે માર્ગ “મયોદા” કહેવાય, અને પ્રભુના સાક્ષાત્ આનંદાત્મક સ્વરૂપમાંથી જે માર્ગ પ્રકટ થાય તે માર્ગ “સ્વતંત્ર પુષ્ટિમાર્ગ” કહેવાય છે. મયોદામાર્ગનાં પ્રમાણ પ્રત્યેક સાધન અને દ્વંદ્વથી અત્યંત ત્રાહ્ય છે. પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસ પણ પૃથક છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિ પણ વિચિત્ર છે. પુષ્ટિમાર્ગીય સેવ્ય શ્રીગુરુભક્તિ અને તેમના શ્રીપદગોકુન્દાદિ ધામોના વ્યાપિવૈકુંઠાદિથી પણ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનિ શ્રેય તથા જ્ઞાન સૂત્રમાં થીમદાચાર્યો પ્રતિપાદિત થયો છે. આપણા પ્રશ્નોમાં વિહિતમાર્ગ, વૈદિકમાર્ગ, આચાર્યમાર્ગ, સાધનમાર્ગ, પ્રમાણમાર્ગ ઇત્યાદિ નામ મયોદામાર્ગને આપેલાં છે. વૈદિક આચાર્ય સનાતન માર્ગ માયાવાદાદિકથી કલુષિત થઈ ગયો હતો, તે કાલુષ્ય નિવારણ કરીને, તેને શુદ્ધ કરીને પ્રકટ કર્યો તેથી, શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી મયોદામાર્ગના પણ આચાર્ય છે. અવિહિતમાર્ગ, સ્વતંત્રમાર્ગ, ભગવાનનું કૃપામાર્ગ, નિઃસાધનમાર્ગ, દક્ષમાર્ગ, પ્રત્યેકમાર્ગ, નિરુપાધિસ્તેશમાર્ગ ઇત્યાદિ સંજ્ઞા પુષ્ટિમાર્ગની છે. જેમ લોકિકમાં સર્વ વ્યવહાર લોકિક પદાર્થથી થાય છે. જેમ વૈદિકમાં વૈદિક પદાર્થથી થાય છે તેમ પુષ્ટિપુષ્ટિમાં સર્વ વ્યવહાર સાક્ષાત્ અવિદ્યુત, અદ્વિતીય, નિર્દોષ, નિર્દોષ પૃષ્ઠગુણ, રસરૂપ ભગવદ્વસ્તુ પદાર્થથી થાય છે.

પ્રસંગ ૬—વૈષ્ણવોને અકર્તવ્ય તથા કર્તવ્ય વિષય ઉપરના તેમના પ્રચારો ધણજ અગત્યના છે “સર્વમાં મુખ્ય અકર્તવ્ય કામ છે. શ્રીમદાચાર્યચરણ સંન્યાસનિર્ણયમાં આચાર્ય કરે છે કે “જેમનાં દેહપ્રાણાદિ વ્યવસ્થા આશ્રિત થઈ ચુક્યાં છે તેમનામાં કુઃખદંશુરીય હરિનો આવેશ સર્વથા યતો નથી.” શ્રીહરિચરણ કામાખ્યદોષવિવરણ નામના ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે કે ‘સર્વદોષમાં કામ મુખ્ય છે. x x x જીવમાં એ કામદોષ ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવનો એ કામ સર્વથા નાશક છે. કામ વિષયાવેશનો હેતુ છે, કામથી ચિત્ત વિષયમાં આવિષ્ટ થાય છે, તેથી ચિત્તનું પ્રભુસેવામાં પ્રવણ થવું જોઈએ તે ન થતાં વિલેપ ઉત્પન્ન થાય છે. એ કામ રજોગુણમાંથી પ્રકટ થયેલો હોવાથી મુખમાં રજ (ધૂસ) નંખાવે છે, કામીના મુખમાં ધૂસ પડે છે. x x વિષય અને પુષ્ટિનો સંબંધ કરીને પુષ્ટિને નામે વિવચાસકિતનો આદર કરવો અત્યંત અયોગ્ય છે. એક અર્ધ શ્લોકમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ અકર્તવ્યનું નિરૂપણ કર્યું છે. “વ્યાલાપક્રિયાચ્ચાત્ સર્વથૈવ પરિણતેત્। મિથ્યા આલાપ મિથ્યાક્રિયા અને મિથ્યાધ્યાનનો સર્વથા પરિત્યાગ કરવો” વાણીવડે મિથ્યા આલાપ ન કરવો, શરીરવડે મિથ્યા ક્રિયા ન કરવી, મનવડે મિથ્યાધ્યાન ન કરવું. અર્થાત્ મિથ્યામાર્ગમાંથી વૃત્તિઓનો કાષિક વાચિક અને માનસિક નિરોધ કરી દેવો એ દોષની નિવૃત્તિ પણ જીવદૃત સાધનથી સર્વશે અશક્ય છે, યરજી દ્વારા ભગવદ્દાશ્રય સિદ્ધ થતાં શરીર, વાણી અને મનમાં પૂર્ણ ભગવત્પ્રવેશ થાય ત્યારેજ સર્વ દોષની સંપૂર્ણ નિવૃત્તિ થાય છે એ સિદ્ધાન્તનું વિસ્મરણ થવું જોઈએ નહિ.

પુષ્ટિમાર્ગીય જનતાની ફરજ

(લે. રા. રા. સુનીલાલ પરીખ, એ. એ. વૈષ્ણવસેવામંડળ.)

દરેક ભગવદ્દીપોના આત્મા પ્રભુની ઈચ્છા થતાં આ જૂનક પર પંચમહાજૂન સરીર ધરે છે, અને આવા ભગવદ્દીપ આત્માઓ ફક્ત શોકસંપ્રદાય-શોકકરવાળાઈ જ રિયતિ કરે છે, અને તેઓનો સર્વ વ્યવહાર મુશ્કેલીઓને આપીને દોષ છે, તેમજ તેમનું કાર્ય નિઃસ્વાર્થ હોવાથી દાર્દ્રિક અને મુક્તપણે કરાતું જોવામાં આવે છે. જેથી તેમના કાર્યની કદર તેમની દયાતામાં ભાગ્યે જ થતી જોવામાં આવે છે. ઉચ્ચ તેઓના સ્વદેહકામણનાં સ્વભાવને લીધે કેટલાક સ્વાર્થોઓ વિરોધી મુશ્કેલી કદાચવાને પણ ચૂકના નથી. પણ જ્યારે તે વ્યક્તિની જોડ પૂરી થકાતી નથી ત્યારે જ સત્યપણું બાન સર્વેને થાય છે.

શ્રીપુષ્ટિસંપ્રદાયમાં પણ ચારસો વર્ષનો દાઢ પ્રચાર થતાં તેનો સ્પષ્ટ વિસ્તાર તો સારી પેઢે વધ્યો, પણ મૂલમૂલ સિદ્ધાન્તોના પ્રચારકાર્યના અભાવે સંપ્રદાયના સ્તંભરૂપ સિદ્ધાન્તો જુલાઈ ગયા. તેમજ કેટલાક સ્વાર્થી વર્ગ તરફથી અન્યમાર્ગીય સિદ્ધાન્તો પણ ગમ્ય જોઈ જુલાઈ દેવામાં આવ્યા અને તે પણ સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્ત તરીકે જ ગણાવા લાગ્યા. વિરોધ સંપ્રદાયનું સમર્થન મૂલમૂલરૂપ સિદ્ધાન્તોથી જ થવું જોઈએ તેને બદલે અગાનતાથી તાર્કિક વિચારોથી કરવાનાં કાંઈ મારવામાં આવ્યાં અને તેને લઈને પચાસ વર્ષ પહેલાં એવી પરિસ્થિતિ ઉભી થઈ જે 'પુષ્ટિમાર્ગમાં મૂલમૂલ સિદ્ધાન્તો કાંઈ જ નથી, તે તો નરીન માર્ગ' છે, ફક્ત ચારસો વર્ષનો જ છે' એમ સર્વ જવાતાવરણ ફેલાઈ રહ્યું. આવા અધિકારમય જવાતાવરણમાં પ્રભુએ આ આત્માને બાહ્યજાતનું ધારણ કરાવી, શ્રીમદ્ભગવદ્ગુણને કૃપા કરી તેને ભગવદ્દીપ બનાવી, અને કોઈ વ્યક્તિ માર્ગદર્શક નહિ હોવાથી પોતાના પ્રમેયવચ્ચથી જ પુષ્ટિમાર્ગના મૂલ સિદ્ધાન્તોને ફરીથી જનમમૂલ સમજાવવા આગ્રહ કરી, જે તેમણે સિર સાટે પાર પાડી. તેમના પ્રસંગમાં આવનાર સારી રીતે જાણે છે જે તેમણે પોતાની જાતિની સહામાં પણ શ્રી વદ્ભાષીધર તેમજ શ્રીકૃષ્ણ સિવાય અન્યને જવા પણ માન આવતા રીકાર્ણ નહિ, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણનાયાર્થજીવન ચિત્રજીને પુષ્પમાળા ધરાવવાનું કહેવાં પોતે સ્વદેશ ના કદી અને અન્યાયમ કયો નહિ. દાઢમાં આધુનિક રીકાર્ણનાયાર્થજીને કાર્યે અમુક પદવી ધારણ કરતા આપણે કોઈને જોઈએ છીએ, ત્યારે ચાઓજીનું આ દેહાન્ત આપણને જડ જ ઉપયોગી થકા પડે છે. બેદની વાત તો એ છે જે સંપ્રદાયના મૂલ સિદ્ધાન્તોના આ પ્રચારકને પણ કેટલાક નેતાઓ તરફથી સહકાર ન મળી થકાયે, છતાં તેની દરકાર નહિ કરતાં છેમણે પોતાના ખરે સેવા તથા પ્રભુ પ્રીત્યથે જેમ શ્રીકૃષ્ણે વૈકુંઠ છોડી જોવાળી આવ્યોના સમજાવે જોવાળ જેવા થકાને તે અમણ જોવાળોનો નિરોધ કર્યો તેમ તેઓએ અમણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલ. JI. A. ની પદવી મેળવેલ અને જુદાવરણ હોવા છતાં અને સરકાર તરફથી માસિક સાડી ચારસો રૂપીઆ મળતા હોવા છતાં પણ તેમણે તેનું તજમાત્ર પણ જમનપણું નહિ મણકારતાં આજમને તજ નિષમિત દર ચાનિવારે પૂનાથી મુંબાઈ પધારી ત્રણ દિવસ સુની વૈષ્ણવોને શીવદ્ભાષાસુધાનું પાન કરાવી,

પાછા સોમવારે પૂના તોડરી કરવા જતા અને આ તો પુણિમાર્ગ એટલે સેવા જ મુખ્ય, તેમ માનનાર એવા તે એક પાર્શ્વ પણ ખર્ચની હેવાની આશા રાખના નહિ, અને પોતાના જ ખર્ચે આવતા જતા. આવી તેમની સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તપ્રચાર કરવાની દાર્દિક ધમકા હતી.

આ અદિતીય પરમ ભગવદીય અને વિદ્વાનને તેમના સ્મારક તરીકે શું પ્રિય હોય ? તે સર્વે વૈષ્ણવ જનતાએ વિચારવું જોઈએ. તેમના તરફથી કિંચિત પણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારની શી ફરજ હોવી જોઈ એ ? જે વ્યક્તિએ પોતાનું સર્વસ્વ શ્રીકૃષ્ણભક્તિની, અણ્ણમાધ્ય, નિર્મલ વગેરેને માનીને શ્રીવલ્લભાધીયની વાણીનો પ્રચાર કરવો એ જ ધ્યેય રાખેલ, અને તેમના તે તે પ્રયોગના પ્રવચનસમયે શ્રોતાઓને જાણે કે શ્રીવલ્લભાધીય જ તેમના હૃદયમાં ગિરાઈ ઉપદેશ આપતા હોય તેવા રસાનંદ આપનારને શું પ્રિય હોય ? તેમના પ્રત્યેનું ઋણ આપણે કેવી રીતે અદા કરી શકીએ ? તે તો તેમને પગલે ચાલીને જ, તેમના વિચારોને અમલમાં મૂકીને જ અદા કરી શકીએ તે વિચારીયે.

૧. સંપ્રદાયના મૂલ સિદ્ધાન્તપ્રયોગ લખવા અને લખાવવાની યોજના કરીને.

૨. સંપ્રદાયને તેના મૂલ સિદ્ધાન્તાથા જ વિશ્લેષિત કરીને, તાર્કિક સિદ્ધાન્તો ઉપજાવી કઢાડ્યા સિવાય સંપ્રદાયના રહસ્યને સમજાવીને અને પુણિમાર્ગની વિરુદ્ધ મતો જે પોતાના હૃદયમાં ધુસી ગયા હોય તે તરતજ કઢાડી નાખીને.

૩. તેઓ પુણિમાર્ગની બન્ને સેવા (નામ અને રૂપ) મુખ્ય માનતા અને તે બન્નેનો અન્યોન્યસંબંધ હોવાથી નામસેવાના તેમના અતિમાનીતા કાર્યને તથા અધુરા રહેલ સંસ્કૃત પ્રયોગ છપાવવાની, છપાવવાનાં લાપાંતર કરાવી પ્રકટ કરાવવાની યોજનાઓ રચીને.

૪. તેઓએ જેમ નિઃસ્વાર્થ જીજ્ઞાસમયમાં ધણાઓને પુણિમાર્ગનું તત્ત્વ સમજાવ્યું તેમ દરેક વિદ્વાનો આજસ તજને મોટાછપણાના મદને તિલાંજલિ આપી જનસમૂહ સાથે જોગામ મૂલભૂત એવા પ્રયોગો શ્રવણ કરાવવું, મનન કરાવવું અને તે શ્રવણ મનન કીર્તન કાયમ રહે તેમ પ્રયત્ન કરીને.

૫. આ ઉપરાંત ખાસ એટલું તો અવશ્ય કરવું જ જોઈએ, જે તેમણે વખતોવખતે સભાઓમાં આપેલાં લાપણાં અને જુદા જુદા પત્રોમાં જે જે લેખોમાં સિદ્ધાન્તના ઉપદેશો આપેલા છે તે સંગ્રહ કરીને એક અંકરૂપે તેમના ટુંક જીવનચરિત્ર સહિત પ્રકટ કરવા જોઈએ. જેથી તે વાંચતાં સર્વને તેમનાં સ્મરણ કાયમ રહે અને આપણને અમૂલ્ય લાભ થાય.

આ રીતે આપણે તેમનું યોગ્ય સ્મારક કરી શકીએ અને તે માટે પૂજ્યપાદ ગોસ્વામી શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજશ્રીએ પણ માધવજાગની સત્તામાં તેમનું સ્મારક જળવાઈ રહે તેવી યોજના કરવા આગ્રહ કરી છે તો હવે, વૈષ્ણવો તે આગ્રહનો અમલ જેમ બને તેમ જલદી કરવાને પોતાની ફરજ ચૂકી નહિ એમ આશા રાખું છું.

સંસ્કારરૂપી ભવસાગરમાંથી તરવાને પુણિમાર્ગરૂપી નૌકા બતાવનાર અને અસંખ્ય દોષોથી ભરપૂર એવાને શ્રીપુણિમાર્ગીય શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું સ્વરૂપજ્ઞાન આપી તેમની ચરણમંજિતનું તેમજ મુખપરિવેશ ભક્તિનું સ્વરૂપ સમજાવી પુણિમાર્ગીય લીલાસૃષ્ટિ પર્યન્તનું શુદ્ધ જ્ઞાન આપી મહાદેવમાર્ગમાં પડતો બચાવી પ્રભુના અનુમદને મેળવવા યોગ્ય કરનાર એવા પરમ પૂજ્ય શાસ્ત્રીજી મહાશય ગણપતિરામને સાદાંત્ર પ્રણામ કરતો અત્ર વિરમું છું.

પ્રો. મન્મલાલ શાસ્ત્રીનો ગોલોકવાસ

(અંગ્રેજી અર્પનાર: શ્રી. ધીરજીલાલ સાંકળીયા બી. એ. એલ.એચ. બી.)

સકલશાસ્ત્રસંપન્ન પરમ ભગવદીય શાસ્ત્રી મન્મલાલ જુગુપ્સ્યમાર્ સંવત ૧૯૩૦ ના માર્ગ-શીર્ષમાં કૃષ્ણ ચતુર્થીએ જન્મ્યા હતા, એમના કુટુંબનો પુષ્ટિમાર્ગ સાથે પ્રથમથીજ સંબંધ હતો અને ભરથમાં પુરાણી તરીકે એ કુટુંબ પ્રસિદ્ધ હતું. મદિરમાં પ્રીમદ્ભાગવત સિદ્ધાપત્ર વગેરે એમના પિતા ધણા વખતથી વાંચના હતા. નાનપણમાંજ ઝગઝગેલું અધ્યયન એમણે કર્યું હતું. શ્રીગોકુલનાયજીના વૈષ્ણુત્વોના એમના ગૃહ સાથે પ્રથમથી સંબંધ હોવાને કીધે તેમની અનન્યતા વગેરે સદ્ગુણો અને પુષ્ટિમાર્ગનો આગ્રહ એમને જન્મથીજ હતો. ગોરખામી આગ્રહના પ્રસંગમાં પ્રથમથીજ બહુ આવેશ અને સંપ્રદાયની પ્રાચીન પ્રણાલિકાનું એમનું જ્ઞાન અદ્વિતીય હતું, અને સંપ્રદાયના શ્રીયુગોધિની અભ્યુદય, પ્રધ્યાનરત્નાકર વગેરે સર્વે આકાંક્ષા એમને હસ્તામલક-વત્ હતા. આજે એમની ખોટ પૂરનાર વિદ્વાન સંપ્રદાયમાં એક પણ નથી.

અભ્યાસ—ઈ. સ. ૧૮૯૧ માં સાલમાં વડોદરા કોલેજમાં પ્રીવીયસ કક્ષામાં એમણે હતા ત્યારે, એમની સાથે મારો વિશેષ સંબંધ થયો. ધર્મસંબંધી મારે એમની સાથે ચર્ચા થતી, અને પુષ્ટિમાર્ગના સ્વરથનું જ્ઞાન એમનાદ્વારાજ મને પ્રાપ્ત થયું. એમની સાથે શૃંગારસમ્બંધન વાંચ્યું અને ત્યાર પછી અભ્યુદયના આનંદમયાધિકરણ, સિંગજૂવરતાધિકરણ અને ચતુર્થીધ્યાય વાંચ્યા. અને વિદ્વન્મંડનમાંથી નિવૃત્તીલાવાદ વાંચ્યો. ઇ. સ. ૧૮૯૭માં એમને અંગ્રેજીની ફેલોશીપ વડોદરા કોલેજમાં મળી અને પછી કલકત્તા યુનિવર્સિટીની એમ. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી. કલકત્તાના બાણુ હામોદરદાસ સાથે એમણે બહુ સારા સંબંધમાં આવેલા. દુકાલ વખતે તેઓ સ્પેરથલ એપીસર નીમાયા હતા. તે વખતે ધણેજ સુંદર દામ કરવાથી ઉપરી સાહેબોના બહુ સારા સટીશીઝો મળ્યાં હતાં.

શિક્ષણની સરળતા—રકુલમાં વિદ્યાર્થીઓને સરકૂત બહુજ સરલ પદ્ધતિથી શીખવના હતા, અને કેટલીક વખત પોતાને શુદ્ધ તેમજ સર્વેને બોધાવી અભ્યાસમાં બહુજ સહાય કરતા—તેમના પર પુત્ર જોવાજ ભાવ રાખતા. સોલ્ડીસીટર ત્રિભુવનદાસ માલવીના પુત્ર ચિ. શાંતિલાલને ‘પણ પછોજ શ્રમ લઈ કોલેજનું શિક્ષણ આપતા, અને મહુમ દાર્ઝિંગ ઝોન સર લાલુભાઈ આચારામ ચાદને ત્રણ ચાર માસમાં સરકૂત શીખતી દિંદુ લાં જને રમૂનિઓમાંથી વાંચી શકે એટલું જ્ઞાન હુંક સમયમાં એમને કરાવ્યું હતું. ડીરકટર જોષ પન્ડીક ઇન્ડિયન સાથે ઇટરવ્યુ લઈ પોતાને સરકારી નોકરીમાંથી પ્રમોશનમાં અન્યાય થયો છે એમ સિદ્ધ કરી આપવાથી તેમણે એમને ડક્લન કોલેજમાં સરકૂતના પ્રોફેસર તરીકે મોકલ્યા હતા. ત્યાં પોતાના ઉત્તમ જ્ઞાનથી અને સારી શીખવવાની પદ્ધતિથી પ્રોફેસર તથા વિદ્યાર્થીઓની તરફ સારી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી, અને જ્યારે સરકારી નોકરીમાંથી રીટાયર્ડ થયા ત્યારે એમને બહુજ સારું માનપત્ર પુનામાં આપવામાં આવ્યું હતું. મરીજ વિદ્યાર્થીઓને તથા કન્યા-વિદ્યાર્થીનીઓને પણ પોતે બહુજ મદદ કરતા અને પ્રેરણા તથા અન્ય સહાય પણ ધણી આપતા. વિદ્યાર્થી એટલા બધા હતા કે નિઃસક્રિય સંન્યાસીને સાંકરભાષ્ય પણ પોતે એ કરી શકે દોષ તેમ બજાવના.

ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ—પુત્રામાં પોતે સુરતવાળા ગોસ્વામીશ્રીમજ્જરતલાલજીના મંદિરમાં જાડે રહેતા, અને પુત્રાના વૈષ્ણવોની બહુ સારી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. પોતે ત્યાં હોય ત્યાં કથાવાતાં તો નિત્ય થાયજ. પોતે કેહન કોસેજના પ્રોફેસર હતા, તે સમયે દર અઠવાડીએ પોતાને ખરચે પૂનેથી મુંબઈ આવી ભાટિયા મહાજન વાડીમાં ગીતાનું પ્રવચન કરતા, અને સંપ્રદાયની હિન્નતિને માટે અત્યંત પ્રયાસ કરતા. “પત્રાવલંબે પડિત જીત્યા” એ શ્રી વલ્લભાચાર્યના પત્રાવલંબન ગ્રંથ પર માધવભાગમાં આઠ દિવસ સુધી લાગલાગત લાપણો આપ્યાં હતાં, અને ગુજરાતી પણ ને ન સમજી શકે તેને અત્યંત સરળતાથી આ કિશ્કિષ્ઠ સમગ્રની વૈષ્ણવનાં ચિત્ર પ્રસન્ન કર્યાં હતાં. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ તથા તરનારામજીના મંદિરમાં શાંકર તથા વાલ્મીકી વેદાંતની સરખામણીના કેટલાંક લાપણો કરી તેને છપાવ્યાં પણ હતાં.

એમના પ્રથમ પત્ની ઉત્તમ વૈષ્ણવ કુટુંબના હતાં, તે નાનપણમાં જ ભગવદ્વચરણ પ્રાપ્ત થયા હતાં. ત્યાર પછી અપદાવાદના એક રેટે કારભારી કુટુંબની કન્યાની સાથે એઓના લગ્ન થયાં હતાં, તેમનાથી એમને બે પુત્રોએ થઈ. તેમાંની એકના લગ્ન પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટ સાથે છે, અને બીજાનાં લગ્ન દાલજ કર્યાં છે. પુત્ર તો નાનપણમાં જ હરિચરણ થયો હતો, અને એમનાં પત્ની પણ થોડા વર્ષ પર હરિચરણ થયાં હતાં. એમના પ્રયાસથી ઘણા વર્ષ પર વૈષ્ણવ પરિવ્રજ શરૂ થઈ પછી પાછળથી કેટલાંક વિરોધને લીધે તે બંધ પડી છે.

પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ—ત્યાં ત્યાં મંત્રલાલ સાચી હોય ત્યાં પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ અગ્રી રહેતો. કરસનદાસ જયંતિ વખતે પુષ્ટિમાર્ગના વિરોધીઓને ઉત્તર હાઈકોર્ટના વડા જજના પ્રમુખપણાં નીચે ટાંકીને હોસની ભવ્ય સભામાં એવી સુંદર અને આકર્ષક રીતે આપ્યો હતો કે વડા જજે પણ એમના બહુ વખાણ કર્યાં હતાં. વડોદરાના મહારાજા શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડે એમને ખાસ બોલાવી પુષ્ટિમાર્ગ વિષે પોતાની સમક્ષ બે ત્રણ લાપણો કરાવ્યાં હતાં. ગોસ્વામી શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજીને અણુભાષ્યના બે અધ્યાયનો બહુજ સુંદર અભ્યાસ, અત્યંત શ્રમ લઈ એમણે કરાવ્યો હતો, અને સુરતના ગોસ્વામી શ્રીમજ્જરતલાલજીને પણ પોતે અભ્યાસમાં સહાય કરતા. એમના રીટાઈડ થયા પછી કોઈ પણ ગોસ્વામી જાળકે એમને પોતાના પુત્રોના શિક્ષણ માટે રાખ્યા નહિ, એમના મનને તો એ ઉત્તમોત્તમ સંપ્રદાયની સેવા હતી, અને પોતે અતિ આનંદથી વિના શુલ્કે કરત. છેલ્લે છેલ્લે થોડા દિવસ પર ચિ. શ્રીદક્ષિતજીને અણુભાષ્યમાંથી ત્રણ સમન્વયાદ સૂત્ર પરના શાંકર અને વાલ્મીકી લાખ્યનો પરિચય કરાવ્યો હતો.

પુષ્ટિમાર્ગની બધી તરફથી પડતી તો આવી છેજ. અગ્નિયથી, કુંડી નર્મરની વર્તણૂકથી વિદ્વાન વૈષ્ણવો તરફ જતાવાતી બેદરકારીથી એવા ઘણાં કારણોને લીધે સંપ્રદાય હાલહવાલ સ્થિતિમાં આવી ગયો છે. એવે સમયે આવા એક અત્યંત વિદ્વાન અને પુષ્ટિમાર્ગમાં પૂર્ણ નિષ્ઠાવાળા અદ્વિતીય વૈષ્ણવના અગ્નિય, રવિપ્રભમાં પણ અસંભવિત, એકાએક જતા રહેવાથી પુષ્ટિમાર્ગને જે ખોટ મળે છે તે પુરાય એવી નથીજ. (“વિશ્વદર્શન” તા. ૨૨-૭-૩૫)

જીવનચરિત્ર

(ધ. વે. યા. સં. શ્રીમદ્ભગવાદ શાસ્ત્રી, સ્મૃત.)

શાસ્ત્રીજી મદ્રાસ પુણ્યપ્રદાયના અમરવૃક્ષ વિદ્યાન અને એક કરોડ વૈષ્ણવના બાહોષ નેતા હતા. ભારતમાં સાક્ષરોની ગણનામાં તેમનું નામ મૌલિક હતું. શાસ્ત્રીજીને આશરે ૬૨ વર્ષની વયે ગેણેકવાસ તા. ૧૮-૭-૩૫ ને ગુરુવારે ભરૂચમાં અચાનક હૃદય ગંધ પડી જવાથી થયો છે, અને તેથી તદ્દવિયોગવન્ય શોકની ભારી ઝાવા ફેલાઈ ગઈ છે. શાસ્ત્રીજીએ સંપ્રદાયની અમૌલિ સેવા બજાવી છે. તેમના પિતા ભરૂચના વતની હોવા છતાં સુરતના આચાર્યો સાથે ગાદો સંબંધ હતો. શાસ્ત્રીજીનામાં સાંપ્રદાયિક સંસ્કારોને જાગૃત કરનારા તેમના પિતાજી હતા.

સંપ્રદાયની સેવા—આરંભમાં શાસ્ત્રીજી મદ્રાસે ગો. થી-૬ શ્રીનિંદલાલજી મદારાજની આગાથી શુદ્ધાદૈત્યાર્તનો ઉપોદ્ધાત લખ્યો અને તેમાં પોતાની વિદ્યાતાનુ ઓળખ અન્ય મતોનું તુલનાત્મક પ્રદર્શન કરીને પ્રકટ કર્યું. ઉપોદ્ધાતમાં ભાષ્ય, સુબોધિનીજી આદિ આકર પ્રધાનોના નાર દર્શાવવાથી ગો. શ્રીનિંદલાલજી ધણાજ પ્રસન્ન થયા. આ વખતે શાસ્ત્રીજી વડોદરા કોલેજમાં ફેલો તરીકે નિમણાવ હતા. તત્કાલીન ટીકા સાથે ગીતા શીખનસ્થાનમાં સંબંધથી પ્રસિદ્ધ કરી તેમાં સંસ્કૃત ઉપોદ્ધાત લખ્યો છે.

શાસ્ત્રીજી મુંબઈ આવ્યા બાદ ખખખર ગિર્મીમાં રહેતા હતા; અને મુંબઈમાં એટીન્સ્ટન હાઈસ્કૂલમાં ભોગ્યા. બાદ આખા સંપ્રદાયનું નેતૃત્વ અરૂપ સમયમાં તેમના હાથમાં આવી ગયું હતું, તેમાં મુખ્ય ત્રણ કારણો હતાં. “પુણ્યક્રિયાસુધા” માસિક પ્રકટ કર્યું અને તેમાં સારા ઉત્તમ લેખો ઉપરાંત સંપ્રદાયના સુધારક તરીકે અને સંપ્રદાયને શું નેહ્યું છે, તેના માર્ગદર્શક લેખો લખી સાંપ્રદાયિકોને જાગૃત કર્યા. બૃહન્નું સંપ્રદાયમાં સાદિયની જે ઉત્પત્તિ, તેમાંની સાદિયસમૂહ પ્રકટ કરી, અનુવાદ કરી, જનતા સમક્ષ મૂક્યો, તેથી લોકો સાદિયપ્રેમી બન્યા.

આ કારણોનો લાભ લઈ તેમણે વૈષ્ણવપરિષદ પ્રકટ કરી અને ભારતના શુદ્ધ શુદ્ધ રચણામાં તેનાં અધિવેશન જારી આખા ભારતના વૈષ્ણવોમાં તેને લોકપ્રિય સંસ્થા બનાવી. આ હાથમાં ગો. આચાર્યો અને વિદ્વાનો તેમજ સંભાવિત શુદ્ધરોએ સદાય આપી; જેમાં ગો. શ્રીજીવનલાલજી મદારાજ પોરબંદર, ગો. શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી નરિઆદ, ગો. શ્રીમદ્ભગવાદજી મદારાજ સુરત, ગો. શ્રીગોકુલનાથજી મદારાજ મુંબઈ અને ગો. શ્રીગોપાલલાલજી મદારાજ મથુરા વિગેરે હતા. વિદ્વાનોમાં શ્રી. શ્રીચંદ્ર તેલીવાળા, રા. સાંકલીઆ, રા. વાડીલાલ અને શાસ્ત્રીમંડળ હતું, આ પ્રકારે સંપ્રદાયમાં જાગૃતિ આજવાનું માન તેમનેજ ધટે છે.

શાસ્ત્રીજી પાસે દેટલાક ગો. જાલકોએ અને અંગ્રાજીયાધિસિત તેલીવાળા પ્રમુખિએ અને દેટલાક શાસ્ત્રીઓએ અભ્યાસ કરેલો છે, કે જેઓ હજી સુધી પણ તેમનાં મુક્તકંઠે ગુજરાન ગાય છે. શાસ્ત્રીજીએ મુલ્લાખપ્રદીપ, સુબોધિનીજી તથા બીજા અનેક અપ્રસિદ્ધ પ્રયો અનુવાદ સાથે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. તેઓની જદલી ન્યારે પુના કેહન કાંઈજના પ્રેદેસર તરીકે ધણ ત્યારે. માસિક વિગેરે કાર્યોના ભાર તેમના સન્નિવોને યારે આવ્યો, અને પરિણામે માસિકમાં તેમના સન્નિવો પેટા એક મિત્રે (રા. ધીરજીલાલ સાંકલીયાએ) સાધનતા નિઃસાધનતાની-ગયો.

શાસ્ત્રીજીની સામે ગરૂ કરી અને ત્યારથી તેમનો મિત્ર સાથે સિદ્ધાંત વિષે મતભેદ પડ્યો. અતઃ શાસ્ત્રીજીએ માસિકનું તંત્રીપદ હાથમાં લઈ સાધનવાદનો સચોટ જવાબ આપ્યો. તેઓ નિરૂપ થયા પછીથી તેા કેવળ સાંપ્રદાયિક સેવામાં જ પોતાનું જીવન વ્યતીત કરતા હતા.

વસ્તુતઃ તથા લેખન—શાસ્ત્રી એક પ્રખર વક્તા હતા. તેમનું ભાષણ ઘણું સ્પષ્ટ, સરળ અને આકર વિષયને પણ ઘણી સરળતાથી સમજાવે એવું હતું. પરંતુ લખાણ તેટલું જ કઠિન, ગૂઢભાષી અને હિચ્ચતમ ભાષામાં લખતા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે હું ચિદ્દેભોગ્ય લેખો લખીશ. મારી પાછળ તેને સરળ કરનાર ઘણા થશે. તેમનાં સુબોધિની ઉપરનાં પ્રવચનો પુના, મુંમણ, વડોદરા, સુત, મથુરા, કાશી, ભરૂચ, વિગેરે અનેક રથજોએ યજ્ઞેશાં છે અને પુનેથી પોતાને ખર્ચે અઢત્તાડીખામાં બે વાર મુંમણ મહાજનવાડીમાં પ્રવચન કરવા આવતા હતા.

સ્વભાવ—તેઓ સ્વભાવે સત્યવક્તા હોવાથી ઉપ લાગતા હતા, પણ તેટલાજ પ્રેમાળ હતા. ગોસ્વામી આચાર્યોને પૂજ્ય માનતા છતાં પણ સત્ય વક્તામાં જરાએ અચક્ષતા નહોતા, સ્વાગત અને આતિથ્ય તેમનો સદજ સ્વભાવ હતો, પ્રતિવાદી પ્રતિ પ્રતિવાદિભયંકર જ હતા. “મહાપુરોનાં હૃદય કુસુમથી કામળ અને વજ્રથી પણ કઠિન હોય છે” એ ભવમૂર્તિના કથન મુજબ એમનામાં હતું.

અતુકરણીય ગુણ—તેમની પાસે ખરી શિખવા લાયક વસ્તુ અનન્યતા હતી. તેમણે કદિ પણ અન્યાયય કર્યો નથી એટલું જ નહીં પણ શ્રીમદ્વાપ્તજીમાં અચળ વિશ્વાસ હતો અને હરિચણ્ડવત્ શ્રીમદ્વાપ્તજીનેજ પોતાનું સર્વસ્વ માનતા હતા. પ્રોફેસર હોવા છતાં કોલેજ કે કોલેજના મેળાવડા વિગેરેમાં ભણત તિલક કરીને જ જતા હતા. તેઓનો પહેરવેશ સાદો, આકૃતિ તેજસ્વી અને નિરોગી, ગૌર ચરીર, શુક્રનાસિકાવાળી સદાસ્ય મુખાકૃતિ, કંઠ પાનજો અને તીવ્ર એમ ભગવદીય સ્વરૂપથી શ્રીમદ્વાપ્તજીનો તેમના હૃદયમાં જરૂર અંશાવેશ બીરાજતો હતો. તેમની પાછળ બે પુત્રી સિવાય કોઈ પણ પુત્રસંતાતિ નથી. તેમના જમાઈ વડોદરા કોલેજના પ્રોફેસર ગોવિંદલાલ ભટ્ટને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે તેઓ શાસ્ત્રીજીના આશય શ્લીમૂત કરશે; અને સાઈ સ્મારક તેમની પાછળ રિયર કરે, કે જે વાકમય હોય—એજ.

શ્રી. મ. શાસ્ત્રીની નામસેવા

શ્રી. મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રીના રચેલા, સંપાદિત કરેલા સંપ્રદાયના ગ્રંથોની યાદી.

- (૧) ગાયત્રીભાષ્યાદિ, સાત ટીકા અને ગુજરાતી ભાષાનુવાદસહિત (સં-ગુ). (૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, તત્ત્વદીપિકાદિ સહિત (સં). (૩) પાદભેદ અને મતમતાંતર સહિત અભિપ્રાય (સં), (૪) અભિપ્રાય-આશુભાષ્ય-ઠગજીરામભટ્ટકૃત પ્રદીપ ટીકા સાથે (સં), (૫) જૈમિનીમુન ભાવાર્થપાદ ભાષ્ય (સં), (૬) " " " " વિચરણ (સં), (૭) શ્રીમદ્ભાગવત સૂક્ષ્મ ટીકા પ્રથમ શ્લોકત્રય (સં), (૮) શ્રીમદ્ભાગવત દશમ સ્કંધ સુબોધિની જન્મપ્રકરણ પહેલા ચાર અધ્યાય સર્વસામગ્રીસહિત, (૯) શ્રીમદ્ભાગવત દશમસ્કંધ સુબોધિની પ્રથમાધ્યાયનો ગુજરાતી અનુવાદ, (૧૦) શ્રીમદ્ ભાગવત સુબોધિની તામસ પ્રમાણ પ્રકરણ (અ. પ. ૧૧) (સં), (૧૧) શ્રીમદ્ભાગવત સુબોધિની તામસ પ્રમાણ પ્રકરણ પ્રકાશ (સં), (૧૨) વેણુગીત સુબોધિની સર્વસામગ્રીસહિત, (૧૩) વેણુગીત સુબોધિની ગુજરાતી ભાષાંતર, (૧૪) શ્રીગોપિકાગીત સુબોધિની અનુવાદ (ગુ), (૧૫) વેદવૃત્તિસૂક્ષ્મ ટીકા, અનુવાદ-સાથે (સં-ગુ.) (૧૬) પત્રાવલમ્બન, (સં), (૧૭) શીવલભાષ્યકટીકા (સં), (૧૮) શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રકટીકા (સં) (૧૯) પ્રસ્થાનરત્નાકર (સં), (૨૦) શુદ્ધાદિતસિદ્ધાંતપ્રદીપ (સં), (૨૧) સ્મૃત્યર્થ (સં), (૨૨) અધિ-

કરણમયદ નિર્ભયરામ બદ્ધ વિરચિત (૨૩) સંસ્થિતમજિપ્રવ-માધ્ય-મુરશીદાસનું સ્વેચ્છા. અનુવાદ સાથે, (૨૪) શ્રીભાગવત-દશમ-તામસપ્રમેયપ્રકરણ સુબોધિની (૨૫) શ્રીભાગવત દશમ-તામસ પ્રમેય પ્રકરણ સુબોધિની પ્રકાશ. (૨૬) શ્રીભાગવત તામસ આધન પ્રકરણ. સુબોધિની શ્રીયુગમગીત સુબોધિની અનુવાદ સદિન: (૨૮) શ્રીયુગમગીત એકોક્તે મુગ્ધગતી અનુવાદ (૨૯) શ્રીમદમરશીન સુબોધિની મુગ્ધગતી અનુવાદ સાથે (૩૦) શ્રીભાગવત દશમ સ્કંધ પ્રથમ અન્ધ પ્ર. અને દ્વિતીય તામસ પ્રકરણ સુબોધિનીની કારિકા, (૩૧) એજ કારિકાનો અર્થ, (૩૨) પોદય મય, (૩૩) પોદય અન્ધો. કારિકા સાથે તામ પંચામ્યાથી, વેણુ-ગોપિકા યુગમ જમરગીતના સુબોધિની, (૩૪) પુષ્ટિ-પ્રવાદમયોદાભેદ, ધીરોદયેતવિરચિત વિરચિત મદિન મુગ્ધગતી ભાષાંતર સાથે. (૩૫) મુરશીદરસાસ વિરચિત શ્રીવલ્લભાચાર્યવિરિત મુગ્ધગતી અનુવાદ સાથે, (૧૬) An Examination of Samakara's Refutation of the Samkhya System.

“પુષ્ટિમજિમુધા” માં મસિદ્ધ કરેલા સંસ્કૃત ગ્રંથો

(૧) શ્રીમદ્ગોપનિવદ્યંસંપ્રદ, (૨) પ્રયંચવાદ, (૩) પ્રતિજિમ્મવાદ, (૪) સ્વરૂપિવાદ, (૫) વાદકથા, (૬) ભક્તિરસવાદ, (૭) વિપ્રવાદ, (૮) પ્રયંચસંસારભેદ, (૯) ભેદભેદરૂપનિર્ણય (૧૦-૧૨) ખ્યાસપનરિષંભવાદ, (૧૩) મક્ષિત અન્ધ, (૧૪) વૃષામુગ્ધગતુ: શ્લોકો, (૧૫) શ્રી મુગ્ધામ્બિકા પત્રો, (૧૬) ચતુર્મુલ્યદરશનવિચાર, (૧૭) ભક્તિજનન, (૧૮) શ્રીમુગ્ધામ્બિકા સેવા શ્લોક, (૧૯) શ્રીદરિશયદ્વંદ્વ શ્રીમુદ્ગેષાદ્વંદ્વ, (૨૦) શ્રીમિતિમરદ્વંદ્વ, (૨૧) શ્રીમુદ્ગેષાદ્વંદ્વ, (૨૨) કાશીવાસા શ્રીજનકાલજી કૃત શ્રીયમુનાદ્વંદ્વ, (૨૩) ચોદગ્નસ્તોત્ર (૨૪) શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યનું અન્ધ.

પુષ્ટિમુધામાં ઉપાયસા લેખો ઇત્યાદિ

(૧) માઈ પત્ર, (૨) યજ્ઞાનર, (-) મોતીલાલભાઈને માઈ પત્ર, (૪) વસન્તરામને ઉત્તર, (૫) શ્રીમદ્ગ્નસ્તોત્રની આદ્યવિષયક પત્ર, (૬) ભક્તિમાર્ગનાં પ્રથમ ચરણ કે લોકાદિશ્વામ (૭) અમત્ય વક્ત્રા કોણ ? (૮) પાવડીઆ ચન્દની શ્રીમાંસા. (૯) પુષ્ટિમાર્ગ અને શાદ, (૧૦) શ્રીદરિશયજી અને શાદ, (૧૧) પુષ્ટિમાર્ગ અને યજ્ઞોપવીત, (૧૨) ભગવતકથાનું શ્રવણ કોણે કરવું ? (૧૩) નિરસાધનતા, (૧૪) વસન્તપ્રયંચ, (૧૫) શ્રીમદ્ગ્નસ્તોત્રપદ્યેનુનિર્ણય, (૧૬) શુનિમીનાનાતપર્ષપરિચય.

પુષ્ટિભિક્ષુમુધાના મુગ્ધગતી લેખો વગેરે

(૧) શ્રીસ્વામિનીપ્રાર્થના, (૨) સપ્રાર્થના, (૩) ભક્તિમાર્ગમાં પુષ્ટિમાર્ગપત્નું, (૪) ભૂમિકા સાથે અગ્નિમાધ્યના અનુવાદનો આદર્શ, (૫) ભક્તિમુખનો અમ્બાર્ય, (૬) અધિકરણ સંપ્રદાનો અનુવાદ, (૭) પૂર્વશ્રીમાંસાકારિકા, (૮) ગીતાતાત્પર્ય, (૯) પુષ્ટિમાર્ગે ચાર ચતુર્શ્લોકો, (૧૦) ભાગવતશાસ્ત્રતાત્પર્ય, (૧૧) ભગવત્પીઠિકા, (૧૨) ભગવત્પીઠિકાપૃથક્કરણ, (૧૩) વિદગાવલોકન, (૧૪) પદમુદય આખ્યાનો, (૧૬) દરિપ્રિયા, (૧૭) આદર્ અને આર્ત.

જયધ્રુવજીદાસ મયમાળા

(૧) આસારિક, (૨) સ્ફિદંતરદશ્યપરિચયક, (૩) વેદાનુતિ, (૪) શ્રીદરિશયજીનો પ્રાકર્યોત્સવ, (૫) શ્રીપુરપોષમજીનો પ્રાકર્યોત્સવ.

ઉપાતા ગ્રંથો

(૧) શ્રીમદ્ભાગવતદશમસ્કંધ ચરણ પ્રમાણ પ્રકરણ સેખ સાથે, (૨) દશમસ્કંધનું ધર્મ-પ્રકરણ, (૩) દશમસ્કંધની ચોળના, (૪) દશમસ્કંધસંગ્રહ, (૬) તામસપ્રમેયકરણનો મુગ્ધગતી અનુવાદ (૭) શ્રીદિપ્તીગીતનો અનુવાદ, (૮) એકાદશ સ્કંધનો પ્રકાશ, (૯) અગ્નિમાધ્યના ચન્દાર્ય, (૧૦) ભાગવતના કરેક પાદની મુદ્રિ “મુગ્ધગતી” તા. ૪-૮-૩૫

સ્મરણાંજલિ

(શ્રી. શ્રી. રામપ્રસાદ શિવરાંકર વ્યાસ B. A. મામલતદાર અને ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ)

સને ૧૯૧૯ માં પ્રિન્ટિંગ સરકારના હિસાબી ખાતામાં પુના ખાતે મારી નીમણુંક થઇ હતી. તે વખતે સદ્ગત મગલાલ શાસ્ત્રીજીના સમાગમમાં આવવાનો અવસર મને પ્રાપ્ત થયો હતો તે વખતે હું તાન્નેજ ટ્રેન્યુએટ થયો હતો અને પુનાથી તદ્દન અપરિચિત હતો અને તેથી તેઓ તરફથી મને વારંવાર જે સલાહ તથા મદદ મળતી તે અમૂલ્ય હતી. શાસ્ત્રીજી તે વખતે પુનાની ડેક્કન કોલેજમાં સંસ્કૃતના આચાર્ય. પ્રોફેસર હતા. પરંતુ મેં 'જોધુ' કે તેઓથી નિરભિમાની ભગવદ્ધર્મપરાયણ, શાન્ત અને સાદું જીવન ગાળતા હતા. ત્યારપાદ કેટલાંક વરસો પછી તેઓ અમદાવાદમાં મળેલી ટોળક મહાસભાના પ્રમુખ તરીકે નીમાયા હતા. મહાસભાનું અધિવેશન પ્રેમાભાઈ હોલમાં ભરાયું હતું તે વખતે હું પણ હાજર હતો. યાત્રિસુધારણાના ગૂઢ અને વિકટ પ્રશ્નો ત્યાં ચર્ચાયા હતા. આવા સંમેલનોમાં હંમેશાં વિરોધી વાતાવરણ જોવામાં આવે છે. પરંતુ આ સભામાં તેવું કંઈ હતું નહીં. ઉલટું શાસ્ત્રીજીની ગંભીરતા તથા કુનેદથી યાત્રિના કેટલાક મહાન પ્રશ્નોનો સહેલથી ઉકેલ થઇ શક્યો હતો. ટોળક મહાસભાની આવી સુદર મીઠીમ પ્રથમ કોઈ વખત મેં જોઇ નહોતી. અમારી યાત્રિમાં અત્યાર સુધીમાં મેં ફક્ત બેજ વિદ્વાનો જોયા છે. એક વડોદરાના વિદ્યમાન શ્રી છોટાલાલ નરભેરામ ભટ્ટ જેઓ શુજરાતી ભાષાના સાક્ષર, તથા વિદ્વાન તરીકે શ્રીમાન શાસ્ત્રીજી હતા. બી. એ. માં મારો વિષય સંસ્કૃત હતો અને મેં યથાશક્તિ ધર્મ તથા તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો છે. શ્રીમાન શાસ્ત્રીજી સાથેના સમાગમમાં મારા જોવામાં આવ્યું કે તેમનું ધર્મવિષયનું જ્ઞાન ઉચ્ચ અને અદિતીય હતું. તેઓ જે વિષય ઉપર પ્રવચન કરતા તે ધણી દુઃશણમાં તથા સરળ રીતિથી કહેતા. આથી તેઓ જે કંઈ કહેતા તેને હું તો "સત્ર" રૂપે જ માનતો. નિષ્કૃષ્ટ પછી પણ તેઓથી આડંબર વિનાનું અને ધર્મ પરાયણ જીવન ગાળતા કે જે તેમની જીંદગીનું મુખ્ય લક્ષ્યબિન્દુ હતું. આ પ્રમાણે તેમનું જીવન યાત્રિક-કુલને તથા ધર્મજ્ઞને અનુકરણીય હતું. તેમના અવસાનથી ટોળક યાત્રિએ એક મહાન રાગ ગુમાયું છે જેનો ખોટ ધણી વરસો સુધી પુરી પાડી શકે એમ નથી.

ગોધરા હાઈસ્કૂલના અધ્યાપક શ્રી. જયંતીલાલ કવિ B. A. લખે છે કે:— "પ. શાસ્ત્રીજીના યોચિતા અવસાને વૈષ્ણવ સમાજે એક અખર અને સમર્થ સ્વધર્મપરાયણ વિદ્વાન ગુમાવ્યા છે. ટોળક સમાજે આવા વિદ્વદ્વત્તનો સ્વરૂપ પણ લાભ ન લીધો એ મહાખેદનો વિષય છે."

અમદાવાદથી શ્રી. ગોકુલભાઈ ભટ્ટ લખે છે કે, "આપણી યાત્રિ કઈ રીતે આગળ વધે અને તેની ઉન્નતિ થાય તેવા પ્રયાસો કરવામાં ચૂક્યા નથી. એવા યાત્રિના સૂચક દીપક શાસ્ત્રીજી મગનલાલભાઈના અવસાનથી યાત્રિનો એક મહાન દીપક પ્રગ્ન થયો."

મહાશુજરાતના સાક્ષરોના ઉદ્દગારો

અમદાવાદથી દિ. બ. દેશવલાલ દવદરાય કુવ B. A. લખે છે કે:— "લક્ષ્મીભરિત હૃદય અને એમની ધર્મપરાયણતાની મને જે પ્રતીતિ થઇ છે તે હજુ પણ તાજ છે."

કવિસત્રાટ શ્રી. ન્હાનાલાલભાઈ B. A. લખે છે કે:— "શુજરાતને અને શુજરાતના વૈષ્ણવ સમાજને શાસ્ત્રીજીની જરૂર હતી. સનાતનના થાંભલાઓ પડે છે એમ નથી લાગતું! દેવયોગ એ હશે."

કાશીથી હિન્દુ યુનિવર્સિટીના પ્રો. વાઇસચેન્સર ડૉ. આનંદચંદ્ર મુન M. A. LL. B. લખે છે કે:—“એથી આપણને સદ્ગુણ એમની ખોટ પડી છે. એમનો મને ન્યાયમૂર્તિ લક્ષુભાઈને ત્યાં એ આવના હતા ત્યારે બંદે એથી પણ કાંઈક પૂર્વેના પરિચય હતો.”

મુંબઈથી એડવોકેટ રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશી લખે છે કે:—“અવસાનના સમાચાર જાણી ખેદ થયો. તેમના કુટુંબીઓને મારા તરફથી આશ્વાસન આપશે.”

મુંબઈથી રાવસાહેબ શ્રી. મગનલાલ ખખ્ખર લખે છે કે:—“પોતે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના સ્તંભ તરીકે ઘણી સારી ખ્યાતિ મેળવેલી.”

પૂનાની એન્જીનીયરીંગ કોલેજના માજી પ્રોફેસર શ્રી. ભાનુચંદ્ર ધનજીભાઈ M. A. લખે છે કે:—“સમસ્ત ગુજરાતને એક પ્રભાવશાલી પડિત, વૈષ્ણવ ધર્મના ઉદારક તથા વિચાર હૃદયના મહાતુભાવની ખોટ પડી છે.”

મુરતથી શ્રી. મોદનલાલ પાર્વતીચંદ્ર દવે M. A. LL. B. (સંસ્કૃત પ્રોફેસર) લખે છે કે:—“આ બનાવથી માત્ર પડિતવર્ગને જ નહિ, પણ સમગ્ર જનતાને બારે ખોટ પડશે. એમના જેવા પ્રખર વિદ્વાન, શુદ્ધ સનાતની અને સુરત વૈષ્ણવ મળવા કુર્તબ છે.”

મુરતથી શ્રી. કમળાચંદ્ર મુ. ત્રિવેદી B. A. સંસ્કૃત પ્રોફેસર લખે છે કે:—“એમના અવસાનથી સમસ્ત ગુજરાતને એક મોટા વિદ્વાનની ખોટ પડી છે.”

ભાવનગરથી કોલેજના તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રોફેસર શ્રી ઇન્દુકાંત ત્રિવેદી લખે છે કે:—“સ્વર્ગચર્યું વિદ્યાધ્યાસંગી જીવન અને મિલનસાર સ્વભાવને લીધે તેઓ અમને એક સ્વર્ગના જેવા જ લાગતા. એમની ખોટ ગુજરાતને સાલશે.”

ભાવનગરથી ડૉ. પ્રતાપરામ મોદી M. A. F.N. D. લખે છે કે:—“શાસ્ત્રીજી સંપ્રદાયિક વિદ્વાતા અદિતીય હતી.”

દેવગઢ બારીઆથી કાષ્ટકૃતના હેડમાસ્ટર શ્રી મન્નેન્દ્રચંદ્ર પંડ્યા, M. A. B. T. લખે છે કે:—“શાસ્ત્રીજી વૈષ્ણવ સમાજનું, સંસ્કૃતભાષાશ્રેયનું નાક હતા.”

જૂનાગઢથી શ્રી. ચંકરલાલ ચાસ્ત્રી M. A. LL. B. સંસ્કૃત પ્રોફેસર લખે છે કે:—“પુષ્ટિ-માર્ગે એક સુરત આચાર્યશીલ ભક્ત ગુમાવ્યો છે, ગુજરાતની સંસ્કૃત વિદ્વાતાએ એક સ્વાધ્યાય-શીલ અભ્યાસી ગુમાવ્યો છે, અને સનાતનધર્મે એક પ્રખર અને ઉત્સાહી કાર્યકર્તા ગુમાવ્યો છે.”

અમદાવાદથી શ્રી. દોશરલાલ ભગત B. A. LL. B. લખે છે કે:—“મારા તો તેઓ એક વખત ગુરુ હતા. તેઓ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પુષ્ટિસંપ્રદાયના મુકુટમણિ હતા.”

અમદાવાદથી શ્રી. મૂળચંદ આચાર્યમ યાદ B. A. LL. B. એડવોકેટ લખે છે કે:—“શાસ્ત્રીજી એક ગુજરાતના જૂથજી હતા, તેના સ્વર્ગવાસથી ગુજરાતને એક પ્રખર વિદ્વાનની ખોટ પડી છે.”

પાટણથી પુગતત્ત્વજ્ઞ શ્રી. રામલાલ મોદી લખે છે કે કે:—“તેમની ખોટ નજીકના ભવિષ્યમાં પૂરાય એમ લાગતું નથી.”

કોટરથી હેડમાસ્ટર નરદરિચંદ્ર શાસ્ત્રી B. A. લખે છે કે:—“આજી જમાનામાં એમના જેવા સરલ, સાંત, અને ધર્મનિષ્ઠ પુરુષો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ નીકળશે નહિ.”

દેવગઢ બારીઆથી શ્રી. ચીમનલાલ નાણાવટી B. A. LL. B. પોલીસ સુપ્રી-ટેન્ડન્ટ લખે છે કે:—“વૈષ્ણવ સંપ્રદાયે એક મહાન પડિત ભક્ત તથા મહારથિ ગુમાવ્યો છે. ગીતાંજ બાપા દાલ તો પાંગરી છે, તે વધુ પાંગરી જનશે.”

પાટણથી શ્રી. નરેશભાઈ પંડ્યા લખે છે કે:—“આવી સુશીલ, નિરભિમાન અને તત્ત્વજ્ઞાની અને સન્માનનીય વ્યક્તિઓનો લોપ ઘવાથી જે ખોટ પડે છે એ ગુજરાતનાં પાપનું ફલ છે.”

નિવાપાંજલિ

(અર્પનાર:—મ. મ. શાસ્ત્રી જયેષ્ઠારામ હરિજીવન જોશી, શુદ્ધદૈતપાઠશાળા—વેટલાદ)

શાસ્ત્રીજી મમલાલભાઈનો જન્મ સંવત ૧૯૩૦ ના માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ ૪ ના રોજ ઓદીચ ટોળકાયા વિપ્ર જાતિના વૈષ્ણવ કુટુંબમાં થયો હતો. વૈષ્ણવતાનો વારસો તેમના પિતૃચરણથીજ તેમને પ્રાપ્ત થયો હતો. તેઓ સ્વરૂપે સૌન્દર્યવાન અને દિવ્ય પ્રતિભાશાલી હતા, શ્રોમઢા-પ્રભુજીની કૃપામળનું અપ્રતિમ તેજ તેમના મુખ ઉપર ઝલકતું હતું. તેઓ કલકત્તા યુનિવર્સિટીના એમ. એ. હતા તથાપિ આંગલ વિદ્યાનો પ્રભાવ તેમના પર પડ્યો નહોતો. તેઓ સ્વભાવે મીલનસાર અને સાદા પોષાકમાં રહેતા. તેમણે વિદેશી વસ્ત્રોની વાનરનકલ કદિ કરી નથી. તેઓ પ્રથમ મુંબઈ એશીન્સ્ટન સ્કુલમાં અને પછી લગભગ ૧૬ વર્ષ મુંબી પૂના ડેક્કન કોલેજમાં પ્રોફેસર તરીકેના ઉચ્ચ હોદ્દા ઉપર હોવા છતાં તેઓ સ્વધર્મપાલનમાં એટલા બધા દૃઢ હતા કે કોલેજ યા સભાઓમાં જતાં પછી નિરાંત રીતે તિલક ધારણ કરીનેજ જતા હતા. તેઓ હમેશાં આંગલભાષાના વિદ્વાનોમાં રહેવા છતાં સ્વધર્મમાં દૃઢતાનો પરિચય કરાવી ગયા છે.

શાસ્ત્રીજીએ આંગલવિદ્યાના અભ્યાસ ઉપરાંત વ્યાકરણ, સાહિત્ય, વેદાંત અને મીમાંસાદિ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ પણ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી કર્યો હતો, અને શાંકર, રામાનુજ, મધ્વ, નિંયાક અને વલ્લભ સામ્પ્રદાયિક ભાષ્યોનું પણ ધણીજ નિપુણતાથી અવલોકન કર્યું હતું અને અદ્વિતીય પારિત્યથી પ્રકાષ્ટ વિદ્વાન તરીકે ગણાતા હતા.

પ્રો. શાસ્ત્રીજી શુદ્ધદૈત વેદાન્તના પ્રખર અભ્યાસી હતા, તેમની પાસેથી ગોસ્વામી બાલકૃષ્ણ, વિદ્વાનોએ અને સામ્પ્રદાયિક સાહિત્યોદ્ધારક તેડીવાળા વગેરે ઐન્ધુએશીએ સામ્પ્રદાયિક વિદ્યાભ્યાસનો લાભ મેળવ્યો હતો, તેમની અભ્યાસ કરાવવાની શૈલી એવી સુંદર હતી કે સરળતાથી તે વિષય ટુરતજ હૃદયગમ જની જતા હતા. તેઓ સમ્પ્રદાયના સ્તમ્ભરૂપ હતા, એટલુંજ નહિ પણ એક અમૂલ્ય અને અદ્વિતીય રત્નરૂપ હતા.

પ્રો. શાસ્ત્રીજીની વ્યાખ્યાનશૈલી ધણીજ અસરકારક અને પ્રભાવશાલી હતી, તેમનું વક્તવ્ય સચોટ અને અસરકારક શ્રોતાઓને મુગ્ધ કરે તેવું હતું. તેઓ અઠવાડિયામાં બે વખત પોતાને ખરચે મુંબઈ આવી માધવઆગ પ્રભૂતિ સ્થળોમાં શ્રીસુબોધિનીજી, ગીતા, અજીઆખ્ય, વગેરે વિષયોપર પ્રવચન કરી શ્રોતાઓને મુગ્ધ બનાવતા હતા, શાંકર અને વલ્લભાખ્યની આલોચના કરવાની દુલનાત્મક તેમની દષ્ટિ માંન ઉપજાવે તેવી હતી. તેઓ એક સસતા ભક્ત હોવાથી શાંકર શીક્ષોપાથી યા કાષ્ઠપણ્ય વિષયપર વાદના પ્રસંગ સમયે ધર્મના ઝડપને લીધે ત્રિસિંહ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવતા પરંતુ ચિત્તના ધણીજ સરળ અને શાંત હતા. તેઓનાં પ્રભાવશાળી વ્યાખ્યાનો મુંબઈ, પૂના, સુરત, નંદૂરબાર, પાટણ અને ભરૂચ વગેરે સ્થળોએ નવાં નવાં સ્થાં હતાં ત્યાં ત્યાં અમલદાર વર્ગ, વિદ્વદ્વર્ગ, ઐન્ધુએટવર્ગ અને વૈષ્ણવવર્ગ તેમના તરફ આકર્ષાયો હતો, અર્થાત્ પુણિસમ્પ્રદાયમાં તેઓ એક પ્રખર અદ્વિતીય વક્તા હતા.

પ્રે. શાસ્ત્રીજી પુણિસમ્પ્રદાયના એક કર્તા વૈષ્ણવોના અગ્રગણ્ય ધર્મવીરનેતા હતા, તેઓનામાં શ્રીમદ્વાલપ્રભુજીનું આપૂર્વ કૃપાબળ હતું, અને તેની દિવ્યતા તેમના લગ્ન લગ્ન ઉપર અનેરી પ્રકાશી રહી હતી, તેમની સુવચિત આકૃતિ જોતાંજ જોનાર ઉપર તેમની દિવ્ય પ્રતિમા પાડતી હતી. “અભય” એ દેવી યજ્ઞનું પ્રથમ લક્ષણ હોવાથી તેઓ ખરેખર એક નીડર ધર્મવીર યોદ્ધા હતા. જ્યારે જ્યારે સમ્પ્રદાયપર તેમના જીવન સમયમાં પ્રતિરૂપથીઓ તરફથી આક્રમણો થયાં છે ત્યારે ત્યારે તેમણે નિઃસ્વાર્થ રીતે સમ્પ્રદાયની અમોઘી સેવા બજાવી છે.

હું સંવત ૧૯૬૭ ની સાલમાં જ્યારે પાટણમાં પુણિસમ્પ્રદાયિક સંસ્કૃત પાઠશાલામાં અધ્યાપક હતા તે સમયમાં મારા તરફથી “વૈષ્ણવમાર્તક” નામે માસિક પ્રકટ થતું હતું, તે સમયે ચારદામહાધીશ્વર શ્રીમદ્વાલપ્રભુજીના મહારાજ તરફથી પુણિસમ્પ્રદાય સામે આક્ષેપ રૂપે “આત્માત્મતત્ત્વરંગિણી” પ્રકટ થઈ હતી, તેના ખંડનરૂપે મારા માસિકમાં “કુર્મતત્ત્વનાન્તરારક” નામે લેખ લખાયેલો, જેને અડી વર્ષ થઈ ગયા બાદ ચારદામહાધીશ્વરની સ્વામી પાટણ આવતાંજ કલહનું કડવું બીજ રોપાયું, અને મારા ઉપર તા. ૧૫ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૭૧ ની લખેલી રજીસ્ટર નોટિસ આવી, મેં તુરતજ જવાબ આપ્યો કે-“હું પોતે જે પ્રમાણે શાસ્ત્રદ્રષ્ટિથી ધર્મસિદ્ધાંત માનુ છું અને જે હું સિદ્ધ કરવાને મારી બુદ્ધિ અનુસાર સમર્થ છું તે સિદ્ધાંતાનુસાર ચારદામહાધીશ્વરની સ્વામીમાં મારાથી આવી શકાય નહિ. શાસ્ત્રાર્થ કરવો હોય તો મધ્યસ્થ નીમી જે વિગત ઉપર શાસ્ત્રાર્થ કરવો હોય તો તે પ્રથમ નક્કી કરી જાને તરફના વક્તા નક્કી કરી જાનેને અનુકૂલ સ્થાન. તથા દિવસ, અને સમય નક્કી કરે.” વગેરે પ્રત્યુત્તર આપ્યો એમ સામાસામી લખાણો આવતાં પૂજ્યપ્રવર વિદ્વાન આચાર્યવંશીને મેં તારે અને રજીસ્ટર પત્રોદ્ધાર સદાયતા માટે સચિત્ત વિનંતિ કરી, પરંતુ જાણવતીં પડ્યોજ એક થાય છે કે પૂજ્યપાદ ગુરુવર્ય શ્રીમદ્દેવજીનંદનાચાર્યજી મહારાજ સિવાય અન્ય કોઈ આચાર્યો તરફથી કોઈ પણ પ્રકારે સદાયતા નજ મળી. ફક્ત મારા ગુરુવર્યે આશીર્વાદભરે પત્ર દ્વારા આગાહી કરી કે-“તિલકાપન પ્રગતિ જાલક પધારે તો દમ આનેકાં તેષાર દે, કિન્તુ હમે આગા દે કિ માધવતીયજી કબી શાસ્ત્રાર્થમેં ઉતરેજે નહિં ઓર કબી ઉતરેજે તો ઉનકે સિધે તુમદિ જસ હો.” આ પત્રને મેં શિરોધાર્ય માની લીધો. અને ત્યાર બાદ શાસ્ત્રીજીને તાર કપો, તાર મળતાંજ શાસ્ત્રીજી તા. ૧-૧૦-૧૯૭૧ ના રોજ સવારમાં સપરિંકર પોતાને ખર્ચે પાટણ આવી પહોંચ્યા. તેમની સાથે વે. શા. સં. શાસ્ત્રીજી વસંતરામભાઈ, શ્રીયુત પ. ભ. તેલીવાળા, શ્રીયુત વાડીલાલ નગીનદાસ વજીસ, અને શ્રીમાન લક્ષ્મીદાસ નાગરદાસ ઓદ વગેરે આવી પહોંચ્યા. આ ધર્મવીર યોદ્ધા પ્રે. શાસ્ત્રીજી મમલાલભાઈ ત. શાસ્ત્રીજી વસંતરામભાઈ વગેરેના શુભાગમનથી મને સદાયતા મળી અને જગત્કૃપાજનનું અલૌકિક નવચેતન મને પ્રાપ્ત થયું. મેં તુરતજ સ્થળેના પ્રગથ કરી જાગતા ૫ વાગે ચારદામહાધીશ્વરને શાસ્ત્રાર્થ કરવા નિમંત્રણ મોકલ્યું, પરંતુ તેઓ આ ધર્મવીર યોદ્ધાને આવેલા જાણી શાસ્ત્રાર્થ કરવા નજ પધાર્યો અને દ્વંધ્યચંચલાર્થે પલાયન કરી ગયા, અને સત્તાધિકારી મારફતે ખાનગી તબતીબ કરી સભા પણ બંધ કરાવી. જેથી પ્રે. શાસ્ત્રીજી સપરિંકર પાછા નિરુપાયે આવ્યા ગયા. કન્ય છે એ સદ્ગતની ધર્મવીરતાને!!

પુનઃ મુંબઈમાં અલ્પમાધ્યના ખંડન માટે પવનામ શાસ્ત્રીજી તેષાર થયા હતા તે સમયે પણ આ ધર્મવીર પ્રે. શાસ્ત્રીજીએજ તેમને પડકાર કપો હતા કે તેઓ તુરતજ પલાયન કરી ગયા હતા.

પ્રો. શાસ્ત્રીજીનાં વ્યાખ્યાનો કેવળ વાણીના વિલાસરૂપજ નહોતાં પરંતુ તેઓએ સદાચરણમાં મૂકી વૈષ્ણવ સંજિને પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યાં હતાં. શાસ્ત્રીજી હમેશાં ભગવત્સેવાપરાયણ રહી અવકાશમાં સત્સંગોને લાભ આપતા અને નામસેવાપરાયણ સ્વજીવન વ્યતીત કરતા. તેમનું નિવેદન કથનમાત્ર નહોતું પરંતુ સર્વરંગ પ્રભુનુંજ માની પ્રભુનેજ વિનિયોગ કરતા, તેઓ દંભથી ધરાતા જીહ્વાં મોતી વિગેરેના શૃંગારથી વિરહ હતા અને સાક્ષાત્ પ્રભુના શૃંગારો તો શું પરંતુ પાત્રાદિક પણ પ્રભુ માટે સુવર્ણનાં વાપરતા હતા. તેમની ભક્તિ અને ભગવદ્ભાવ સંપ્રદાયમાં અબેક છે. તેમનું લખાણ ધણુંજ કઠિન, ગૂઢ અને ઉચ્ચતમ ભાષામય હતું એટલુંજ નહિ પણ વિદ્વદ્ભોજ્ય હતું. સમ્પ્રદાયમાં નામસેવાનું પ્રથમ માન પૂજ્ય પંડિતશ્રી રત્નગોપાલભટ્ટજીને છે અને તે પછી સ્વરૂપસેવા સાથે નામસેવાદ્વારા સંપ્રદાયનું અપ્રકટિત સાહિત્ય શુદ્ધ રીતે મુદ્રણ કરાવી જાહેરમાં મૂકી વિદ્વાનો અને ઐશ્વર્યોદયોને આકર્ષી મહારાજા લાયબલ કેસ પછીથી આ સમ્પ્રદાય તરફ ધૃષ્ટાદષ્ટિથી જોનાર સાક્ષર વર્ગને પ્રદર્શવંતું ભાન કરાવી સમ્પ્રદાય તરફ માનની દૃષ્ટિથી જોતા કરવાનું માન શાસ્ત્રીજીનેજ છે. પ્રો. શાસ્ત્રીજીની તેમજ પ. ભ. તેલીવાળાની સાહિત્યસેવા સંપ્રદાયમાં ચિરમરણીય રહેશે. પ્રો. શાસ્ત્રીજીએ સમ્પ્રદાયની સાહિત્યસેવામાં શ્રીસુખોદિનીજી, સપ્રદીપ અણ્ણભાખ્ય, ગાયત્રીભાખ્યવિવરણ, શુદ્ધાદિતપ્રદીપ, અને શ્રીસુખોદિનીજી માસિક દ્વારા શ્રીસુખોદિનીજીનું ગુર્જરગિરમાં ભાષાંતર વગેરે દ્વારા તેઓ પુષ્ટિમાર્ગમાં પોતાનું નામ અમર કરી ગયા છે.

જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરના ચરણે જેમણે સ્વજીવન સમર્પ્યું, જેમણે સ્વરૂપસેવા અને નામસેવાનો આદર્શ વૈષ્ણવ ઋષ્ટિ સમક્ષ આજેહુજ ખડો કર્યો, ભગવદ્દીપ પદ્મનાભદ્રાસજી જેવા વિરલ વૈષ્ણવનું જવલંત જીવન જેમણે પ્રદર્શિત કર્યું, વિશ્વધર્મ પુષ્ટિમાર્ગ માટે જેમણે મહર્ષિ દંધીચિ સમાન સ્વદેહ સમર્પ્યો, પ્રતિરૂપધર્મ આશ્લેષકોના સાથે જેમણે ધર્મવીર યોદ્ધા તરીકે ભગવત્રૂપાથી પ્રયજ્ઞ પડકાર કર્યો, તેવા પ્રો. શાસ્ત્રીજી મમ્મલાલભાઈએ સંવત ૧૯૯૧ ના આષાઢ કૃષ્ણ ૨ તા. ૧૮-૭-૩૫ ના રોજ રાત્રે ૯ વાગે આ લૌકિક પાંચભૌતિક નશ્વર દેહને ત્યજી શ્રીહરિની નિત્યલીલામાં મહારસનો, અમંદ આનંદનો અનુભવ કરવા પ્રવેશ કર્યો. અને પુષ્ટિમાર્ગના કીર્તિસ્તંભરૂપ તેમની નામસેવારૂપ વૈષ્ણવ સંજિને દિવ્ય વારસો અર્પણ કરી ગયા અને સદાને માટે તેઓ અમર બની ગયા.

ધન્ય છે એ ધર્મવીર ભગવદ્દીપ નરનાન્ને ! એ દિવ્ય વિશ્રુતિને યતથઃ મારા વંદન હો !! વંદન હો !!!

મિત્ર મિત્ર ઉદ્ગારો

અધ્યક્ષપદેથી ગોસ્વામી શ્રી ૧૦૮ શ્રીકૃષ્ણનાથજી મહારાજને સદ્ગતતા ગોસોક્ષરમાં માટે શોક પ્રદર્શિત કરતાં જણાવ્યું હતું કે:-સદ્ગતે હૃદયની વિદ્યુતિ પ્રેરનારી આંગ્ર કૃતવણી લીધેથી. પણ તેઓ સંગ-દોષમાંથી મુક્ત રહેલા. એમના હૃદયમાં ભક્તિનું બીજ હતું અને તે નવાકુરિત ને નવપ્રસ્થિત બન્યું હતું. નવીન યુગની વિદ્યુતિને સંગદોષ એમને ન લાગ્યો અને શ્રીમદ્-આચાર્યચરણમાં એમની ભક્તિ વધીજ ચાલી. અગ્રેજી ભણતર શું સિખવે છે? અવિવેક... અવિનય... એમને મન માઆપ કાઢ ચીજ નથી, ગુરુ કાઢ ચીજ નથી ને ધર્મશાસ્ત્રને એક પ્રકારનું વૃત્ત છે! શાસ્ત્રીજીનાં મનોભાવ નિર્મળ હતા. વિદેશી કૃતવણીનાં વિષ એમને નહોતાં ચડ્યાં. ફેટલાય બી. એ યવા અને એમ. એ. યવા પણ આજે તો આપણે શાસ્ત્રીજીના ગુણને સંભારીએ છીએ. કાણ કહે છે કે શાસ્ત્રીજી મૃત્યુ પામ્યા છે? હું તો કહું છું કે શાસ્ત્રીજી જીવતા છે! જગત ઉપર જેની કીર્તિ છે એ કાંઈ કાંઈ મરતો નથી. જગત ઉપર જીવે છે છતાં જે કલંકિત છે તે જીવતાં મુએ છે. એનું જીવન શા કામનું? શાસ્ત્રીજીના ગુણ તો જીવતાં ગવાયા, મરતાં ગવાય છે અને ભવિષ્યમાં પણ મવાશે. એમનો પાંચમોલિક દેહ ચાલ્યો ગયો પણ એમનો કીર્તિદેહ અમરજ રહેવાનો. એમનું અવસાન પણ કેનું યદુ? જરાયે દુઃખ નહિ... ભગવાનનું નામ લેતાં લેતાં... ધીનાથજીની મુક્તિ હૃદયમાં પધરાતીને. એમને માટે શોક શા? જેની ભક્તિ ભગવદ્ચરણમાં હોય એને માટે શોક હોયજ નહિ. જીવદેહ ભગવત્સેવાને લાયક ન રહે એટલે નવો દેહ ધારણ કરી તે ભગવદ્સેવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. શાસ્ત્રીજીને મૃત્યુનો ભય નહોતો. એમના જીવનનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હતો ભગવદ્ગાત્રનું પ્રસરણ: એ કાળેજ એમણે જીવન સમર્પણ કર્યું હતું. હું છત્તું છું કે વૈષ્ણવો એમનું સ્મારક જીવું કરે. મારી એ યોજનાને સક્રિય રાહતુમુક્તિ છે. એમના જીવનકાળમાં જેની ભગવદ્કૃપા એમના પર હતી તેવીજ એમના દરિ-શરણમાં પણ હજો એવી મારી શ્રીકૃષ્ણને પ્રાર્થના છે.

કવિ માંડવીવાળા ગો. શ્રી શ્રીકૃષ્ણનાથજી મહારાજને જણાવ્યું હતું કે સદ્ગત શાસ્ત્રી-જીનો જન્મ સુરત વૈષ્ણવ કુટુંબમાં પરમ વૈષ્ણવ માતાપિતાને ત્યાં સં. ૧૯૩૦ ના માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ ૪ નાં દિને બુદ્ધકવિમાં થયો હતો. તેમનામાં વૈષ્ણવત્વ તેમના પૂર્વજેથી પ્રાપ્ત હતું. તેઓ સંપ્રદાયના એક જન્મ રત્નભક્ષા હતા. તેમની ભાવજીવેશી પ્રણસનીય હતી. તેમણે સંપ્રદાયની આજીવન નિસ્વાર્થ સેવા બજાવી છે જેને સંપ્રદાય કરી પણ ભુલી રાક્યો નહી, તેઓ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના અનુયાયી ભક્ત હતા અને તેમને તેઓ પૂર્ણપુરોષોત્તમ તરીકે માનતા. તેમના અવસાનથી પુષ્ટિપ્રદાયે એક અમૂલ્ય રત્ન ગુમાવ્યું છે. જુદાજુદા રીતે એક જન્મ તરવેતા વેદાંતી અને મનનશીલ સાધર ગુમામ્મે છે.

ગો. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય વિ. મહારાજને જણાવ્યું કે આજે આપણે ગમગીનીમાં લેતા યવા છીએ. શ્રી. શાસ્ત્રીજીની પુષ્ટિમાર્ગની સેવા અનેક છે. ત્યારે સંપ્રદાયમાં અધિકાર એટલે અગ્નિ પ્રવર્તા રહ્યું હતું તેવા સમયમાં તેઓએ સંપ્રદાયનો ઉદાર કરવા સાદિતમુદ્ધ બાખ્ખાન પ્રજ્વલિત રચનાત્મક કાર્ય ઉપાદી લીધું હતું. ગોસોક્ષરથી શ્રી. શાસ્ત્રીજીનું પાંચિય અપૂર્વ હોવા

છતાં તેમનામાં સાદાઈ નમતા ઘણી હતી. અંગરખી, દક્ષણી પાઘડી, ધોતી અને ઉપરણો એજ એમનો સાદો પોશાક હતો. તેમણે પ્રથમ મુંબઈની એલ્ફીન્સ્ટન સ્કુલમાં અને પછી પુનાની કેલ્કન કોલેજના સંસ્કૃતના પ્રેફેસર તરીકે પ્રશસ્તીય કાર્ય કર્યું હતું. નમ્ર સત્યને કહેતા તેઓ જરૂરે અયક્રાંતા નહીં. પુષ્ટિમાર્ગના અનુયાયી સમાજમાં ગ્રાહ્યતા સમયે અને કુપ્રયોજના તેઓ કટર વિરોધી હતા અને તેનો નાશ કરવા માટે સદા પ્રયત્નશીલ રહેતા. અમારા શોધને પણ તેઓ કહેતા કે તમે ભણો અને વિદ્યાન થાઓ તોજ જગત પૂજશે. તેઓનું ચારિત્ર્ય ઘણું ઉજ્જવળ હતું, તેમનું જીવન પણ નિર્મલ હતું. ઓરિજીનલિટીમાં તેઓની અત્યંત આસક્તિ હતી. સંપ્રદાયના સાહિત્યમુદ્ધુમાં તેઓએ લગભગ દસ હજાર રૂપિયા આપ્યા છે. એજ એમની સાંપ્રદાયિક સાહિત્યપ્રચાર પરત્વેની ધગસ દેખાડી આપે છે.

ગો. ચિ. શ્રી ૬ શીશુજીવનજી જાવાસાહેબે જણાવ્યું કે; શાસ્ત્રીજીનો પરિચય મને એક વ્યાખ્યાનમાળા પ્રસંગે થયેલો. શાંકરભાષ્ય અને વલ્લભભાષ્યની આલોચના પર તેઓ વ્યાખ્યાનો કરતા હતા. મધ્યના એક વ્યાખ્યાનમાં અધ્યક્ષપદે હતા, જન્મે ભાષ્યોની આલોચના કરવાની એમની તુલનાત્મક દષ્ટિ માન ઉપગમે તેવી હતી. વિદેશી કેળવણી ધર્મ ઉપરથી, સંપ્રદાય ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉઠાડતી નય છે. તે જમાનામાં અંગ્રેજ કેળવણી લીધેલાઓને સંપ્રદાય તરફ એવાનાશ ધ્રુષ્ટ હોય તો તે શાસ્ત્રીજી. તેલીવાળાં જેવા વિદ્વાનોનો સંપ્રદાય પ્રતિ આદર વધેલો તે શાસ્ત્રીજીનાજ પ્રયત્ને. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના નામ ઉપર ગરદન પણ કપાવવા તત્પર બને એવી તો શાસ્ત્રીજીની સંપ્રદાય અને આચાર્યશ્રી પ્રત્યેની મમતા.

ચિ. ગો. શ્રી ૬ દીક્ષિતજીએ જણાવ્યું કે લૌકિક દષ્ટિએ એમનો વિયોગ અસલ છે. એમનું પાંડિત્ય અગાધ હતું. અંગ્રેજીના વિદ્વાનોમાં સંસ્કૃત પાંડિત્ય અને તેમ પ્રાચીન પરિવાહીનું પાંડિત્ય ભાએજ હોય છે. પ્રાચીન પરિવાહીના સંસ્કૃતના વિદ્વાનોમાં મોખરાનું સ્થાન લે એવા સદૃશ પાંડિત્યપૂર્ણ હતા, સંપ્રદાયને એમની ખોટ ન પૂરાય તેવી છે.

શેઠ દેવીદાસ માધવજી શકરશી જે. પી. એ જણાવ્યું હતું કે જે કુખ્ય પ્રસંગે આપણે એકલા થયા છીએ તે પ્રસંગ એટલો હૃદયવિદારક છે કે પુષ્ટિસંપ્રદાયના વૈષ્ણવ જગતના હૃદયમાં એથી સખ્ત આઘાત થયો છે. સદૃશ મમજાલ શાસ્ત્રીજી પુષ્ટિસંપ્રદાયનું એક રત્ન હતા. એમનો અકાલીન ગોલોકવાસ એ પુષ્ટિસંપ્રદાયને મોટામાં મોટી ખોટ છે.

મુંબઈ હાઈકોર્ટના માજી ન્યાયમૂર્તિ દિ. જ. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ કવેરીએ સદૃશતે અંજલિ આપતાં જણાવ્યું હતું કે સદૃશ ભરૂચના હતા અને હું પણ ભરૂચનો છું. હું એમનો પાડોશી છું. સદૃશતના કુટુંબને ને મહારા કુટુંબને જખ્મે પેડીનો સંબંધ છે. એટલે હું એમના ગાઢ પરિચયમાં આવ્યો છું. સદૃશતનું અવસાન થયું તોજ અરસામાં હું ભરૂચ ગયેલો-રેલને છતરતાંજ મેં સમાચાર સાંભળ્યા અને મને એના તથ્યમાં શંકા ઉપજી. મેં માન્યું નહિ. પણ વાત સાચી હતી. એ જાણતાંજ મારા હૃદયમાં આઘાત થયો. હું ભરૂચ ત્યારે ત્યારે ગાઉ ત્યારે ત્યારે તે સદૃશતનો મને દિવસમાં એક વાર તો ભેટ થાયજ થાય. સાંજના એ ભેટ દર્શને જતા હોય અને હું રૂંદવા નીડળતો હોઈ. મોટે ભાગે આજ અમારો મળવાનો સમય, પોતે પુનામાં પ્રેફેસર હતા ત્યારે મુંબઈ આવતા, તે સમયે પણ અમારી મુલાકાત થતી. એ રીતે અમારો રહેલ અને પરિચય ગાઢ થતો ગયેલો. એમની વિદ્વતા માટે મને માન હતું. સંસ્કૃત ભાષાના એ પ્રશંસ વિદ્વાન હતા. વેદવેદાંતની શિલોસોશી ઉપર એમનો અદ્ભુત ઠાણ

હતો. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં ધર્મતત્ત્વો શોધવા અર્થે એમણે જીવન અર્પું હતું. તે ઉપરાંત સંસ્કૃત સાહિત્ય, શ્રીકૃષ્ણોપાનિષદ, શાંકરવેદાંત આદિમાં પણ એ પારંગત હતા. જે શ્રીકૃષ્ણોપાનિષદના વિચારસરણી એજ એમની વિચારસરણી. આ એમની એક-મદાન ખૂબી હતી. શાંકરભાષ્યના વિચાર વખતે શાંકરભાષ્યનેજ અનુરૂપ વિચારસરણી અને વલ્લભભાષ્યના વિચાર કરે ત્યારે તેને અનુરૂપ વિચારસરણી. એક શ્રીકૃષ્ણોપાનિષદ સાથે બીજી શ્રીકૃષ્ણોપાનિષદના વિચારોની ભેજભેજ એ કહિયે ન કરતા. જેનો વિચાર કરે તેનાંજ મૂળતત્ત્વો વિચારે, અન્યથી અલિપ્તજ રહે.

આજે તો જેમ જેમ કાળ વલો જાય છે તેમ તેમ ધર્મતત્ત્વો પર આવરણ પર આવરણ આવતાં જાય છે. આંખે ફરી વળેલાં એ અધકાર ષડળ ધર્મતત્ત્વો પર વિરમૃતિનો પટ ઓરાડી દે છે. આચારો અનાચારોનું રૂપ લે છે. વલ્લભસંપ્રદાયનાં ધર્મતત્ત્વો પરનાં એ આવરણ ભેદલાં એ શાસ્ત્રોજીનું જીવન ધ્યેય હતું. સદ્ગત રપજવકતા હતા. આકળા રવભાવના પણ ખરા. પણ એથી કોઇને ખોટું ન લાગતું; કારણ કે સૌ કોઇ જાણતું કે તેઓ લાગણીથીજ એમ કરતા. તેમના અવસાનથી જુગરાતે તો શુ પણ ભારતવર્ષે એક મદાન વિદ્વાન ગુમાવ્યો છે.

મહાજીવરાતના અંગ્રેડ પત્રકાર રા. મલિલાલ ઇન્ડિયન ટ્રિબ્યુન એમનાં સંસ્મરણો સંભારતાં જણાવ્યું કે એક દિવસ સદ્ગત શાસ્ત્રોજી સદ્ગત હીરાલાલ શ્રોફ સાથે વાઢે ચડ્યા. એક વલ્લભ શ્રીકૃષ્ણોપાનિષદના ભક્ત. બીજા શાંકર શ્રીકૃષ્ણોપાનિષદના ભક્ત. એક બ્રહ્મ સત્ય અને જગત સત્યમાં માનનારા, બીજા બ્રહ્મ સત્ય અને જગત મિથ્યામાં માનનારા. સિદ્ધાંતયુક્તમાં જન્મે ફેસરી સમા કોઇ કોઇથી ગાંઠ્યા ન જાય એવા. ચર્ચા એવી. ગરમાગરમ ચાલી કે, મને તો કેમ ફરી એઓ મળશે કે એનોજ ભય લાગ્યો. પરંતુ બીજેજ દિવસે મેં જાનેને આનંદપૂર્વક વાત કરતા જોયા, એવા એ રવભાવના સંજોગ હતા. સિદ્ધાંતચર્ચાનો વિરોધ એ કહિયે જીવનમાં ન ઉતરવા દેતા. એમના ગોક્ષોક્તવાસથી સંપ્રદાયે એક મદાન વિદ્વાન ગુમાવ્યો છે. એમનો ગોક્ષોક્તવાસ એ હિંદની મોટામાં મોટી ખોટ છે. સંપ્રદાયને તો ન પૂરાય તેવી ખોટ છે.

શ્રી. હરિકૃષ્ણ વીરજીભાઈ શાસ્ત્રીએ સદ્ગતને અંજલિ અર્પતાં કહ્યું કે હું શાસ્ત્રોજીને સંપ્રદાયના અનેન્ય ઉપાસક ગણું છું. શાસ્ત્રોજી તો માનના કે, સંપ્રદાય સમજવાનું પડેલું પગથીયું તો આચાર્યશ્રીની કૃપા છે. તેના વિના ગમે તેવો પંડિત યથાવત તેનું રહસ્ય ન સમજી શકે. હાથરજની સેવા એ સુવર્ણ-પાત્રોથીજ કરના. તેમણે હું એકવાર ભૂંડ્ય ગયેલો ત્યારે મને કહેલું કે, આ સર્વ નિધિ મને હાથરજીએ આપી છે અને તેનો ઉપયોગ હું હાથરજની સેવામાં કરું છું. હાથરજીને ખોટી માળાઓ ધરાવાય તેનો હું વિરોધી છું, પોતે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યશ્રીની સેવા કરવાનેજ જનમા છે એમ માનતા. તેઓ તો કોઇ પણ બ્યાખ્યાનપીઠેથી જણાવના કે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યશ્રી જેવા કોઇ આચાર્ય નથી અને બ્રહ્મવાદ જેવો વાદ નથી. ખોટી દામે દા કરનારા એ નહોતા. પોતાનું મંતવ્ય રપજ જણાવતા. એમની સિંદ્ધગર્જનાથી માધવમાગ અને મુંબાઇ ગરજ ઉઠતાં. ગાયત્રીભાષ્ય પર એમના પ્રવચ્ને હાથીમાં પણ છાપ પાડેલી.

શોક સંભાળો—મુંબાઈ, અમદાવાદ, દાદોદ, નડિયાદ, કચ્છ માંડવી, દેલવાડ, સુરત, વડોદરા, ડભોઈ, જંજીર, કદી, રાજકોટ, ભરૂચ, ટંકારા, દેવગઢ બારીઆ, વલ્લભ શ્રીમદ્ધી, કપડવંજ, સિંધ દેરાણાદ વગેરે ક્ષેત્રે યજ્ઞ દત્તી. સોંકો, તાર, પત્રો તથા હારો વગેરે મથ્યાં છે. તેમાંથી થોડાંકજ આ સ્મારકમાં પ્રકટ કર્યા છે.

કેટલાંક પત્રો

શાસ્ત્રીજીને સમગ્રદાયની વિધાનો પ્રચાર કરવાની કેટલી ઉત્કંઠા છે તે નીચના તારીખ ૪-૩-૧૯૩૩ ને દિવસે ભણ્યથી એમના મિત્ર પ. ભ. ધીરજલાલ મળદાસ સાંકળીઆ પર લખેલા એમના પત્રપરથી જાણી શકાય છે:—

॥ શ્રીવસંતઃ ॥

ભાઈ,

ભણ્ય, શનિ.

તમારી પ્રકૃતિ હવે ધીરે ધીરે સુધરતી દરો. જે અન્યત્ર ન જવું-હોય તો આ તમારું જ ઘર છે એમ મારે આપને લખવાનું પણ ન હોય. ચિ. જયુમે અંગ્રેજીમાં આર્ટિકલ (સ્વિપ) જે તે મને અત્ર ન મોકલી શકે તો અંગ્રેજી કયા કયા પેપરમાં કયી કયી તારિખે તે પ્રસિદ્ધ થયો હતો તેટલું પણ જણાવવાથી હું તે સ્વીપ પ્રાપ્ત કરી શકીશ. કીકી વગેરે અત્ર ચેત્રમાં આવશે. અત્ર રમણ અને તેની વહ પ્રસન્નતાથી સેવા કરે છે.

ગઇ કાલે રાત્રિએ અલ્લાખાદ યુનિ. ના એમ. એ. એલએલ. બી. ટેન્ડન. ગુરુપ્રસાદ આપને મળવાના ઉદ્દેશથી અત્ર ચાર દિવસ રહીને મુંઝમું આવવા નીકળી ચૂક્યા છે, તે યુનિ. તરફથી રિસર્ચ સ્કૉલર છે તે પુષ્ટિમાર્ગ એ તેમની ચામિસનો વિષય છે. એ રિપષ એ સારી રીતિએ લખીને સસ પ્રકાશ કરે એ વિચારે આપણે એને સર્વ સાદિત્ય આપવું જ નોંધ્યું, અને જેટલી ઈતર પણ મદદ વિદ્યાવિપયિણી આપી અને અપાવી શકાય તે પણ આપની અપાવવી નોંધ્યું. રશ્મિ વગેરે જે કાંઈ એને અપેક્ષ્ય હોય તે સર્વ આપને. ગર્વલાલાજીના મન્યોનું પણ નિરીક્ષણ કરવા દેજો. ધીરજલાલ વગેરે મંડલીના પણ સુપરિચય કરાવશે. શીનાયજી યજ્ઞને આ તરફ આવે છે તેથી રમાનાય શાસ્ત્રી દ્વારા શીગોકુલનાયજીને પણ તે મળશે જ અને કાંઈ સદાય તે આપવાના હોય તે આપે કે ન આપે. આપણે જે ઇતિકર્તવ્યતા માની છે તેમાં આપણે ઉત્સાહ અથવા રહેવા નોંધ્યું. વાડીલાલને પણ એમની જ ગાયરીમાં લખી આપ્યું છે, તે વંચાવીને તે ભાઈની પાસે તત્ર મલતા ગ્રન્યાદિ પણ તે લેશે. આ કાંઈ લખવાનો ઉદ્દેશજ આ છે. હવે ચિ. જયુ કૌશલેના સંભમથી મુક્ત થયો દરો, તેથી હવે નવી ટર્મ પ્રારંભાય તત્ર પર્યન્ત શું કરવા હવે છે ? સમગ્રદાયમાં યુવકોએ-ચિ. જયુ જેવા વિદ્વાન યુવકોએ-જનન કરવાનું છે, આક માસ ઇતર પ્રવૃત્તિ ભણે તે વર્ગ કરે, પરન્તુ રમના ચાર માસ તો અવસ્ય સમગ્રદાય પ્રતિ દૃષ્ટિ કરવી નોંધ્યું. જેમ શ્રીમદ્વાપ્તજીએ પત્રાવલંબનમાં આદ્ય કરી કે તે હિ સન્માર્ગસક્ષા: તેમ હું પણ તેજ વાક્યનો પુનરુચ્ચાર કરું છું કે સૂવ સન્માર્ગસક્ષા: । સન્માર્ગનું રક્ષણ કદાપિ અસત્વ કરશે ખરા ? કરું પણ ન બને તો જયુભાઈએ પંદર દિવસમાં નિખંધનો શાસ્ત્રાર્થવિભાગ બાંધે એડિટનમાંથી વાંચીને મને જણાવવું નોંધ્યું કે એ વિભાગ મેં વાંચ્યો અને મારે શું વાંચવું ? ભક્તિપ્રકરણ તો એજ એડિટનમાંથી તેથી પણ પહેલાં વાંચી શુદ્ધ નૈમિષ્યથી જે કાંઈ સિદ્ધાન્ત મદાય તે મઢીને તેનો પ્રકાશ અમલથી કરવો. આપણે અવૈદિક વેદનિન્દક નથી, પરન્તુ વેદ પણ જેના નિન્દાસ છે એવા શ્રીકૃષ્ણે આગમ ભક્તિ-માર્ગમાં છીએ અને વેદના મથાર્ય વ્યાખ્યાતા શ્રીવલ્લભાધીશના બુદ્ધિપૂર્વક અનુયાયી છીએ.

સર્વને ભગવત્સમરણ. બને જાણકોને રમાડશે, તેમની બાને અને બાને સવિનય ભગવત્સમરણ.

M. G. S.

ભાઈ મંગલદાસભાઈ, માતર.

“આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિ ભગવદ્ધીન છે. ભગવાન આપણી વિદ્યાર્થિનું શ્રવણ કરીને પ્રેરણે કે? વસ્તુ તો સિદ્ધ જ છે. વૈષ્ણવોએ આર્તિ રચાવી. જે આર્તિને વિવશ પ્રભુ હજી નિશ્ચય કરશે જ. પ્રભુ પ્રમાણની આવશ્યકતા માને છે ત્યારે પ્રમાણ, અને પ્રમેયની આવશ્યકતા માને છે ત્યારે પ્રમેય પણ રચાય છે. કતો કારણના પ્રમાણ છે. જે કાંઈ જે દર્શન કરાવે તે દર્શન કરીને વૈષ્ણવો પ્રમુદિતજ રહે છે. કદાપિ સ્વેચ્છાનુસાર દર્શન પણ થાય. તથાપિ તાદૃશ દર્શન પણ નિજ પ્રતિ કરાવશે. એમ વિશ્વાસ રક્ષીને તરેકતાન સદા સર્વદાશિયિતિ ભગવદીય કરે છે.

M. G. Shastri.

સંવત ૧૯૮૪ પૌષ વદી ૧૪ પરી. મંગલદાસ ખીમચંદ્ર કરેલા “પ્રસાદ” અને “પ્રભોદ” વિષેના પ્રશ્નો ઉત્તર.

“પ્રસાદ અને પ્રભાદ જિજ્ઞાસુ છે. પ્રભાદ તામસ છે દૈવી સંપત્તિ નથી, પ્રત્યુન આસુર સંપત્તિ છે ક્રોધધર્મ છે, અરે પ્રત્યુનિધર્મ છે ત્યારે પ્રસાદ ગુણાતીત છે. દૈવી સંપત્તિ પણ સંપત્ત છે. કેવળ ભગવદ્ધર્મમાત્ર છે. નિઃસાધનતા આલસ્ય આદિ નથી, પરન્તુ (મનિષ) નિર્ગુણ રમ્યતમ) ભગવન્નિષ્ઠ નૈર્ગુણ્ય છે. શ્રવણ, દર્શન, ધ્યાન, ભાવાનુકીર્તનથી પણ અસંત આતીત સ્વરૂપમાત્રપરતા, ધર્મિનિષ્ઠતા પ્રસાદ છે. યત્ર પરન્તુ શ્રીમદ્દાસાર્થચરણમાં આચાર્યત્વ બુદ્ધિ-સાધનથી છે, યત્ર પરન્તુ શ્રીમદ્દાસાર્થચરણ હજીય છે એમ નિશ્ચય નથી તત્ર પરન્તુ એ પ્રસાદ સ્વપ્રેરણ નથી. અરે અત્ર એ પ્રસાદ છે, તત્ર શ્રીમદ્દાસાર્થચરણમાં હજીયુદ્ધિ છે. શ્રીમદ્દાસાર્થચરણ છે એમ પ્રતીત થાય ત્યારેજ તે પ્રસાદ સ્વરૂપે દર્શન કરાવે છે. કારણ કે કૃપા એ તદીય સ્વરૂપ છે. શ્રીમદ્દાસાર્થચરણ, સામર્થ્યજન, પ્રસાદ વા કૃપા પ્રભાદ નહિજ. કલ્પિત તત્ર સૌભાગ્યમદ તદીયધર્મને પ્રકટ પણ થાય. તથાપિ તે પણ હજીય જ છે. પરન્તુ નિઃસાધનતા આલસ્યાદિ પ્રભાદ ગણવામાં આવે તો, તત્ર Duty કર્તવ્યબુદ્ધિ જ ઉદ્ભવ છે, તદ્વધિક કંઈ પણ નથી.

M. G. Shastri.

[શ્રાવ્યોલોગના ઉદ્ધારની વાતો આજે થાય છે, પણ સદગત શ્રાવ્યોજ તો વર્ષો પૂર્વે આવેા પ્રપત્ત કરતા હતા.]

॥ શ્રીવક્ષ્યઃ ॥

બીહરિસાવોતસવ, પૂના સીટી.

આયુધમાન વસંતરામ,

આ પત્ર લાવનાર શ. હમનજાલ ત્રિકમલાલ માતર સંમેલના નિવાસી છે. ગાયકવાડી રાજ્યમાં શાળામાં શાળાના શિક્ષકનું કાર્ય એમણે ૩૨ વર્ષ કર્યું છે, અને હાલ એ પેન્શનપર છે. શાળાના શિક્ષકમાં કેટલાક નિજ કાર્યોમાં રત રહીને પણ અમુક એવિષ્ઠક વિષયમાં વિચિત્ર લક્ષ્ય અર્પીને કેટલીક નવ્ય શોધ કરે છે. શ. હમનજાલ આ વર્ગમાં છે. સંમેલ સમીપ મિત્રિ છે અને તેમાં કેટલાક ખનિગે ઉપર પ્રયોગ કરીને તેમણે રંગ જનાબા છે, જે ગાયકવાડને તેમજ આપણા નામદાર સરકારને પણ રુચના આવે છે. માત્ર પાંચ રૂપીઆના શિક્ષક આવેા શોધ કરી શકે છે એ આપણા દેશનું ગૌરવ છે. ગાયકવાડ અમુક કારણોથી સદાય આપના નથી, અને આપણા સરકારમાં એમના વિષયમાં અગ્રાપિ પત્રવ્યવહાર ચાલે છે. આ પત્રવ્યવ-

હારને લીધે એ મુંબાઈ આવ્યા પછુ તે અમલદાર રગ ઉપર હોવાથી નાસિક પંદરપુર યહને એ ભાઈ અત્ર આવ્યા છે. આપને જો એમનું વૃત્ત વાળીને અને સાંભળીને એમને માટે કાંઈક કર્તવ્ય સુરે તે માટે આપને જણાવવાનું તે એજ કે શેઠ પરાગજી સરજીનો એમને પરિચય કરાવવો અને બની શકે તો શ. જમનાદાસભાઈ દારકાદાસનો પણ પરિચય કરાવવો, અને તેમની સલાહથી એ ભાઈને એવી કર્તવ્યદિશા દર્શાવવી કે જેથી રંગકલાનો આપણાં સમીપમાં ઉદય થવાના પ્રસંગનો આપણે દેશ પ્રથમ લાભ લઈ શકે. ઉક્ત એ ભાટીયા વૈધ્યુલો ઉપરાંત અન્ય પણ એ કાર્યમાં એમને સલાહ આપે એવા શુદ્ધ પછુ મૂઢરથોનો આપ એમને પરિચય કરાવશો તો એ સત્જનનેજ નહિ પરંતુ દેશને લાભ છે. મ. બ. શાસ્ત્રીના ભગવત્સમરણ

૧૬લાસો તથા સિદ્ધાંતચર્ચા

॥ શ્રીવલ્લભઃ ॥

પૂના. મંગળ

આયુષ્માન વસન્તરામ,

રવિવારે હું મુંબાઈ અમુકકાર્યમાં ઉપરિચિત થયો હતો. ત્યાં વૃત્તાદ્ય કથંગોચર થઈ તેથી આ પત્ર.

આપના ન્યેષ્ઠ જ્ઞાતા શ્રીદરિપદને પ્રાપ્ત થઈ ગયા અને આપને શેઠસાગરમાં નિમગ્ન કરી દીધા. ન્યેષ્ઠ જ્ઞાતા આપણા આયસસારક્રમમાં પિતૃસ્થાનાપન્ન છે. પ્રથમ માતા અનન્તર પિતા, અને તદનન્તર પિતૃસ્થાનાપન્ન ન્યેષ્ઠ જ્ઞાતા પણ પરલોકપ્રણયી થઈ જવાથી સસારભાર આપમા શીર્ષ વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયો. મનમાં ચિન્તા ન જ થાય એવા નિશ્ચિન્ત મનનું તો પરમ ભાગ્યવાન શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગિણિને જ દાન હોય છે. પુષ્ટિમાર્ગદાર અર્જુનસમ ભક્તનાં ચિત્તમાં વૈરાગ્ય થાય છે, તથાપિ ભગવદ્વનમુધાવર્ણ્યી તે વૈષ્ણવાગ્નિ સમી જાય છે. આપણે તો પ્રવાહપતિત છીએ, નથી શ્રીગોપીજનની યોગ્યતા વા નથી અર્જુનોદવાદિની પણ યોગ્યતા, તથાપિ શ્રીમદ્વાયર્ચરણને ચરણે આવવાની આપણી બુદ્ધિ થાય છે, તેથી તેમના આશયમાર્ગથી ચિન્તાસન્તાનનો વધ થઈ ગયા વિના નહિ જ રહે એમ દુઃખમાં પણ પ્રપત્તિ ન લાગવી. આ પણ કથનમાત્ર છે, કારણ કે પ્રપત્તિના ધર્મ ક્યાં અને આપણે ક્યાં ? કથન-ઉપદેશ-સરથ છે, પણ વર્તન તો કૃપાધીન જ. તેથી દુઃખમાં વા સુખમાં કૃપાવાચક જ આપણે થવાનું રહ્યું. પ્રભુ તેમના-ન્યેષ્ઠ જ્ઞાતાના-આત્માને શાંતિ, અને આપને સહનનું દાન કરો.

આપને મારાથી દયારામભાઈના વિચારો અધિક પ્રાણ હોય, આપને પત્રકારનું અમુક અહમ્મત્વ હોય, બેદની-મતબેદની ચર્ચા કરવાની આપની બુદ્ધિ હોય, તે રોષવાનો આ પત્રનો આશય નથી. કલ્પિ આપ પત્રકારના માની છો, તથાપિ ખાલ હોવાથી મધાર્ય મલકુ કરી શકતા નથી. જે શ્રદાજી વર્ગ શ્રીમદ્વાયર્ચરણના વર્ણને સાક્ષાત પુરોષોત્તમ માને છે તેમની શ્રદાની પ્રસાસા સર્વે જ દરે છે. તેમજ જે તેને “શુરદાર” માને છે તે વર્ગ પણ દાર માનીને પણ તે દારદાર જ શ્રીમદ્વાયર્ચરણની કૃપા પ્રાપ્ત થવાની એમ તે સ્વીકારે જ છે. તેથી શ્રીમદ્વાપ્રજ્ઞના ખાલકો તેમનામાં સદ્ભાવ જ રહે છે. વિચક્ષણું તો એ કાર્ય છે કે ખાલક અને આ ઉભયે વર્ગ એમ ત્રણેનું કિત્ત થાય અને આપણી અપ્રતિમ સમગ્રદાયની “પતાંગ” દશદિગન્તમાં દબોચર થાય એવું વર્તન રાખવું. દુઃખ ભગવત્પ્રાદુર્ભાવકેષુ છે, અને તે તો દુઃખ ભગવાન વિના અન્યથી નિવાર્ય ન હોય તો તે દુઃખ સુખકારક છે. આવી ચોક્કસ બુદ્ધિથી જો આપને આપના દુઃખમાં આ પત્ર લખ્યું છે કે સસનાં કિરણ આપના હૃદયમમતામાં પડીને

તેને વિદ્યસિત કરે. સાંપ્રત રિથિતિમાં પાંડિતો અને શ્રેણ્યુએટોનો મદાન વિરોધ પડવાનો અને પરિપદ પડી ભાંગવાની. જેઓ આત્માને સમગ્રદાયના નેતા માનતા હોય તેમને આ પરિસ્થિતિ પ્રશ્ન જણાવે. હું કોઈપણ હતર અવતારનું ભજન કરતો નથી. કેવલ અવતારી અવનારમૂલ અને તેથી સર્વોત્તર શ્રીકૃષ્ણજીને સેવારસ રસૂં હું. તે દાન કરવાનું સામર્થ્ય કેવલ શ્રીમદ્દાયાર્થચરણું છે, અને તે સામર્થ્યનો વિકાસ આપણા હૃદયમાં તેમના દારજીત શુદ્ધ વચ્ચેથી જ થાય છે, તેથી શ્રીમદ્દાયાર્થચરણના શુદ્ધવચ્ચ દારજીત શ્રીગોસ્વામી બાલકૃષ્ણી આપણે સર્વ અટ્ટાશર પંચાસરનું દાન પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, જેમાં પ્રશ્ન દાન છે, શ્રીમદ્દાયાર્થચરણ દાતા છે, અને તેમનો વિશુદ્ધવચ્ચ દારજીત છે. તે દારજ ન હોય તો આપણને કૃપાનું દારાન્તરજ નથી. આથી તેમના ચરણ-સ્પર્શાદિ હું કરું છું. શ્રીમદ્દાયાર્થચરણનું, શ્રીગુંસાધજીનું અને મારા ગુરુદેવ શ્રીકર્યાણગયજીનું એકત્ર ઉચ્છિદ્ધદાન અને મારા ગુરુદેવ શ્રદ્ધાસંબંધદિને બોદકામાં મનોરથ કરીને કર્યું તદનંતરજ મારી બુદ્ધિનો આ માર્ગમાં વિકાસ થયો. હું પ્રુષ્ટિમાર્ગીય મનેયો મારા પિત્રાદિ પાસે ભયજો નથી, પરંતુ ગુરુદારતા અને શ્રીવલ્લભાધીધરે દાન કર્યું છે. એમ આપ અને સર્વ બાલકા સારી રીતિએ જાણે છે. હું તેમના પ્રતિ જે શુદ્ધદારતા કુમારભાવ રાખું છું, તેથી તેઓ સર્વની મારા પ્રતિ કૃપા નિત્ય છે. નહિ તો શ્રીગોકુલનાથજી મારી પ્રાર્થનાથી જાત્રાજયાર્થ અન્ન આગમન કરીને મને કેમ ઉપકૃત કરે? છંદાપુર પ્રતિ ગમનપ્રસંગે અને આગમનપ્રસંગે ઉત્તમપ્રસંગે મારે ત્યાં તેઓશ્રીએ રિથિત કરી તે અન્યથા કેમ કરી? તેઓ સમસ્ત સારી રીતિએ જાણે છે કે જેમ કોણ તેમને પુરોહિતમ માને છે, તેમ કોણ તેમને દારતા કુમાર પણ માને છે, અને એ ઉત્તમપ્રસંગમાં તેમને રસવિશેષ ભોગ થવાથી તે સમસ્ત વર્ગ સુરિમત રહે છે. આ વિક્રમજ કલિમાં આંશ્વભાયા ભણીને કટકો વર્ગ ભટ્ટ થઈ ગયો છે તે આજ અવસોડા ત્યારે તેના કેવલ પ્રવાહપતિત ઉપાધિપ્રાપ્ત શ્રેણ્યુએટથી અંતરિત અને બાહ્યોને “દારજીત” માનનાર શ્રેણ્યુએટ પણ પ્રજુના કૃપાપાત્ર છે એમ આપનો નિશ્ચય થયા વિના રહેશે નહિ. પત્રકારનો અભિમાન અને રથા ભ્રમ ત્યજી-ભજવાન આપને તે સમજવે-અને આ રાણે સમગ્રદાયનો અને પરિપદનો જે ભાગ થાય છે તેનો પ્રશ્ન રાધ કરો. મારે પરિપદમાં ઉપરિથિત થવું નથી પરંતુ ૧૯૬૦ પછી ૧૯૨૨ વૈમનરથને લીધે પરિપદનું મિલન થાય એમ કોણને પણ આમ-ત્રણ આપું નહિ. હામાં નિમ-ત્રણ સ્વીકારાય અને ત્યાં સમાજજોનો પરાજવ થાય તેથી તત્પ્રાશ એક પરિપદ બોલાવરી મને ઉચિત લાગી, પૂતામાં પ્રજુકૃપાથી તે મલી, હામાં પણ તે મલી, દવે જે અન્યત્ર તે બોલાવાય એમ મનીષા હોય તો કુશળજોનો પ્રયોગ રાધી, અને વૈષ્ણવભૂષણ સારથ્ય સ્વીકારો. જેથી શાન્તિથી સામગ્રદાયિક કાર્ય થતાં ભાગ અને તત્ત્વ ઉપદાસ આપણે ન અનુભવીએ. ભ્રમ ન થાય તેથી પુનઃ કર્યું છું, મેં આપનો વૃત્તિચેદ કર્યો નથી જેમને સત્ત્વમાં શબ્દભાવ હોય છે તે જાની પણ પ્રશ્ન છે. તો શ્રીમદ્દાપ્રજુજીના શુદ્ધદારજીત વચ્ચમાં શબ્દભાવ રાખે તેવા શ્રદ્ધાજી વર્ગની પ્રશ્નસા સર્વજ કરે. તથાપિ સ્વમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત તો તદવચ્ચ જ રહે છે કે સર્વોત્તરમૂલ અવતારી શ્રીકૃષ્ણાવતાર સારસ્વતકલ્પમાં પ્રાદુર્ભૂત પ્રુષ્ટિપુરોહિતમ જ પ્રુષ્ટિ-માર્ગમાં સેવ્ય છે, તદ્વિરિજિત અવતારાન્તર કે અવતારવચ્ચ સર્વથા સેવ્ય નથી. પ્રુષ્ટિપુરોહિતમ સ્વરૂપ દાન છે, શ્રીમદ્દાપ્રજુજી જ તેના દાતા છે. દાનથી પણ દાતા અધિક છે, તેથી બુધ. શ્રીગોકુલેશ્વરસ્વરૂપ શ્રીમદ્દલ્લાભાચાર્યચરણને સેવે છે. વિપ્રયોગભાવાત્મક મુખ્યરવિ-દમકિતરસ આપણને તેમના દારજીત વચ્ચદારતા જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી દારજીત શુદ્ધવચ્ચ પ્રતિ પણ સદ્ભાવ રાખવો, તેઓ આપણને શ્રીમદ્દાપ્રજુજીનું સ્વરૂપદાન પ્રાપ્ત કરાવીને તેમનું પ્રાકટવ અને આપણું

આગમન એમ ઉભય કૃતકૃત્ય કરે. તેમના ચરણચરણોદિ કરવાથી પૂર્વોક્ત સિદ્ધાન્તનો ભંગ થતો નથી, પરંતુ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણનું જ તેમનાદ્વારા અર્થજ્ઞ થયા કરે છે. જેમ આ પ્રકારે વંચ પણ આદરણીય છે તે જ પ્રકારે ૮૪ નિયુષ્ઠ અને ૨૫૨ સંયુષ્ઠ (પારિભાષિક) પણ વંદનીય જ છે, એટલું જ નહિ પરંતુ શ્રીગોકુલાધીપરે અમુક ગ્રામના કૃષાપાત્રને પત્રદારો પણ ધ્વજસંબંધની આરા કરી હોય અને તેથી તે પ્રણાલીએ ભગવત્સંબંધ પ્રાપ્ત કરીને શ્રીમદ્-વૃન્દાવને-દુનિષ્ઠ જ પુષ્ટિસનું પાન પ્રકારાન્તરે કરતા હોય તો તે પણ એક ભાવ વિશેષ છે એમ નિશ્ચિત કરીને તેમનો પણ અનાદર ન કરવો, કારણ કે તે પણ પુષ્ટિપુષ્ટિ છે. પ્રપત્તિ અને આત્મનિવેદન એ બે તત્ત્વ સમ્પ્રદાયમાં એવાં તો બલિષ્ઠ છે કે તે દ્વંદ્વીયી આપણા સમ્પ્રદાય રાષ્ટ્રધર્મ તો શું પરંતુ વિશ્વધર્મ થઈ શકે. પરંતુ આપણા માર્ગના પ્રવર્તકાચાર્યવંચ, પંડિતો, ગ્રેન્ડુએટ વૈષ્ણવો, અને અન્ય પણ સામ્પ્રદાયિક વૈષ્ણવોનું તેમજ ભદ્ર વર્ગનું પણ સર્વથા એકમ અપેક્ષિત છે. આપના પત્રકાર થયા પછી આરે આ એકમ પ્રાપ્ત કરવાને શું કર્ત્ત્વ, એ આપ શાન્તિથી અવક્ષોકો એટલે સત્ત્વ પરિસ્થિતિનું પરિચાન થશે.

આ પત્ર વિસ્તૃત થઈ ગયું તેથી પરળીડીયામાં મોકલવું પડ્યું પરંતુ તેથી આ ગુપ્ત હોવાથી પ્રકાશનીય નથી એમ ભીતિ રાખશે મા. પ્રણીત હું તે કૃપા માનું છું કે જેથી શ્રીમદ્વાચાર્ય સમાન કોઈ નથી એ બુદ્ધિ રિયર રહે, અનન્યતા દૃઢ રહે, અને સમ્પ્રદાયનો હાસ થતો રહે. કોષપણ્ય બુદ્ધિમાન ગોસ્વામી એમ સ્વીકારે છે કે “અમારાથી શ્રીમદ્વાચાર્ય અધિક નથી ?” તેમનાથી વંચ, વંચથી શ્રીમદ્વાચાર્ય નહિ, તેથી સેવ્ય તો કેવલ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ જ ઈતર કોઈપણ, નહિ નહિ નહિ.

લી. મ. ગ. શાસ્ત્રીના ભગવત્સમરણ

*ભાટિયા હાઈસ્કૂલને પત્ર

ભરૂચ, તા. ૨૬-૮-૧૬.

(૧)

ભગવત્સમરણપૂર્વક વિનંતિ કે—આપની સ્કૂલની એકિકપુટિય કમિટિના સેક્રેટરી સાહેબો તરફથી અત્ર પત્ર આવ્યું છે. તેના ઉત્તરમાં નીચે પ્રકારે યોજના રજુ કરવાની રજા લઉં છું.

સરકારી હાઈસ્કૂલોમાં ચોથા ધોરણથી સાતમા ધોરણ સુધી સંસ્કૃત શીખવાય છે, તેમાં ચોથામાં ભાષ્યારકરના પ્રથમ પુસ્તકના પાઠ ૧-૨૮, પાંચમા ધોરણમાં પ્રથમ પુસ્તક સમાપ્ત અને દ્વિતીય પુસ્તકના પાઠ ૧-૧૨, છઠા ધોરણમાં પાઠ ૧૩-૨૦ અને સાતમા ધોરણમાં દ્વિતીય પુસ્તક સમાપ્ત કરીને યુનિવર્સિટીની માગણી પ્રમાણે ફેટ્લેક સાહિત્ય વચ્ચાય છે. આ ક્રમમાં કેટલીક ન્યૂનતા રપટ છે, તે સુધારવાના ઉદ્દેશથી કેમવણી ખાતાના ૩૦ વર્ષના અનુભવી રા. બ. કમળાસંકર પ્રાણસંકર ત્રિવેદીએ ગુજરાતીમાં “સંસ્કૃતસિદ્ધિકા” અને ઉગ્રિલસમાં sanskrit teacher નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું. આ પુસ્તકને મારા તરફથી મુંબાઈની એન્ડ્રિયુસ્ટન હાઈસ્કૂલમાં ઉત્તેજન આપવામાં આવતું, અને એ આદર્શિની કેટલીક ન્યૂનતા જણાવી આપવામાં આવી હતી. હાલ આ ગ્રન્થની તૃતીય આદર્શિ થઈ સંબળાય છે. મનુષ્યનાં સર્વ કાર્યમાં ન્યૂનતા સ્વાભાવિક રીતિએ જ રહે છે. માત્ર ભાંડારકરના ગ્રન્થ કરતાં આ ગ્રન્થ વિશેષ

● મુંબાઈમાં રોક મપુરાદાસ કરસનદાસ નાથા ભાટિયા હાઈસ્કૂલની સ્થાપના વખતે સહયોગી સહાય દેવામાં આવતાં આ મનનીય પત્ર સહયોગી સ્વરૂપે દત્તો. તાંત્રી.

રસિક અને સરળ હોવાથી લોકોપયોગી છે. સંસ્કૃતમાં અભિરુચિ પ્રકટ કરે છે. આ અન્યમાં કોપણ નથી એમ ન સમજવું. કોષ કોષ વખતે મારે પોતાને બંને ગ્રંથોની ન્યૂનતા ભાસતી.

આ ઉપોદ્ધાત લક્ષમાં આવવાથી કેટલાક ફેરફાર સહિત પોમના મુકું છું તે આપના લક્ષમાં આવશે એમ આશા રાખું છું. જો બની શકે તો સંસ્કૃત ગ્રામ ધોરણથી આરંભવું. જેથી સાતમા ધોરણમાં સંસ્કૃત સાદિત વાચવાનો અવકાશ પુષ્કળ મળે. સંસ્કૃત અને ગુજરાતી એ બે ભાષા વચ્ચે સંબંધ અત્યંત નિકટનો હોવાથી હું મોટા પાંચમા અને છઠ્ઠા ધોરણમાં ગુજરાતી દ્વારા સંસ્કૃત શીખવતો. આથી છોકરાઓને સંસ્કૃતમાં રસ આવતો. સાતમામાં તો અંગ્રેજીનો ઉપયોગ કરી વિના ચાકે નહિ, કારણ કે યુનિવર્સિટીમાં તેની વ્યવસ્થા નથી. જો કે ડિપાર્ટમેન્ટલ સ્કૂલ ક્ષાત્રણમાં તો તે પણ વ્યવસ્થા છે. માતૃભાષાને પ્રથમ ભાષા ગણીને તેના મૂળ તરીકે સંસ્કૃત માનીને બીજી ભાષા તરીકે અંગ્રેજી વ્યવહારાર્થે લખવું જોઈએ એમ મારું નક્કર મત છે.

કાર્યક્રમ—ત્રીજી ધોરણ—ભાંગારકરનું પ્રથમ પુસ્તક પાઠ ૧-૧૫ પોઝા ગ્રંથનો મુખપાઠ (સરળ શ્લોકોના ભાષાંતર સાથે)

ચોથું ધોરણ—ભાંગારકરનું પ્રથમ પુસ્તક સમાપ્ત શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સાથે અધ્યાય ૫-૬ પાંચમું ધોરણ—રાવજદાદુર કમલાશંકરની સંસ્કૃતસિદ્ધિકા પાઠ ૧-૩૧ શ્રીગીતા સાથે અધ્યાય ૭-૧૨ દિતોપદેશ પત્ર ૨૦.

છઠ્ઠું ધોરણ—સંસ્કૃતસિદ્ધિકા સમાપ્ત. શ્રીગીતા અધ્યાય ૧૩-૧૮ પાંચત્ર પત્ર ૩૦

સાતમું ધોરણ—આકરણ-છઠ્ઠા ધોરણ મુખીમાં હતું તેની આદિતિ સાદિત. ગવ-કાદંબરી અથવા દયુમારચરિત અથવા દર્પચરિત પત્ર ૪૦. પદ-રામાયણ બાલકાંડ અને મદાભારત નક અને સાવિત્રીપાખ્યાન અથવા નીતિવંશઅશતક અને મેધહૂત અથવા રમુવંશ સર્ગ ૧-૨-૫, અને કુમારસંભવ સર્ગ ૪-૫, નાટક-ભાસ, કાલીદાસ, ભવમુતિ, કે શ્રીકર્ણના કોઈપણ નાટકના બે ત્રણ અંક. ઉદાહરણ-સ્વમવાસવદત્તા, શાકુન્તલ, ઉત્તરરામચરિત, રતનાવલી.

સાતમા ધોરણમાં ગવપદ નાટકનો સમુચ્ચય દોષ એવા તેવા Roder પણ પાંચી શકાય. ગમે વર્ષે કમળાશંકરભાઈએ પણ એક એવું Selection બહાર પાડ્યું છે, પરંતુ હું કોલેજમાં ગયો, તેથી તે મારાથી શીખવાયું નહિ. પૂનાના શેતે શાસ્ત્રીના Selection ના બે ગ્રંથ પણ સારા છે. સંસ્કૃતને જેમ બને તેમ વિશેષ ઉત્તેજન આપવું. હું એફિન્ડન્ટ લાઈબ્રેરીમાં પ્રથમ આવ્યો ત્યારે સંસ્કૃતમાં ત્રણ, પચ્ચેનના ત્રણ અને ફ્રેચના ત્રણ સિદ્ધિકો હતા, માર વર્ષે હું ત્યાં રહ્યો, તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે સંસ્કૃતના પાંચ, પચ્ચેનનો માત્ર એક અને ફ્રેચના બે સિદ્ધિકો યથા ગયા. આપનામાંથી કેટલાક ગુરુપ જરી જ, મારે વ્યાપારોપયોગી ફ્રેચ સંસ્કૃતથી બીજે નંબરે આવતું જોઈએ. હું જાતે સ્વતંત્ર સ્કૂલ કાલેનો હોઉં અને જે પ્રકારે સંસ્કૃત શીખવું તે પ્રકાર આપના આગળ રચ્ય કર્યો છે. આમા કોષપણ વિવેચનની અભાવ દોષ તો અવશ્ય પુછવું. સિદ્ધિકે બે વાતો લક્ષમાં રાખવાની છે પ્રથમ સાદિત પછી વ્યાકરણ પછી સંસ્કૃતમાં ગુજરાતી કે અંગ્રેજીમાંથી ભાષાંતર આમ ક્રમ રાખવો, ન્યારે ન્યારે સંસ્કૃત લાગુનો પરિચય કરાવવામાં આવે ત્યારે ત્યારે આપણી માતૃભાષામાં તે લાગુ રખાનતરે વિવેચન હેઠળ એમ બાન કરાવજો. બંને ભાષાનો સંબંધ દઢ કરવો કોષકોષમાં સંસ્કૃતને મારે કોષને પણ જવું ન પડે, અને કદાચિત જવું પડે તો સ્વચ્છ રપદ અક્ષરથી તે કાર્ય સિધ્ધે કર્યું છે એમ સિદ્ધિકે અવશ્ય ખાતરી કરી સેવી જોઈએ.

નીતિ—નીતિનાં પુસ્તકો ગાયકવાડ સરકાર તૈયાર કરાવે છે, તેનો લાભ લેવો એટલું જ નહિ પણ વિદુરનીતિ, શુકનીતિ, ચાણક્યનીતિ એવા ગ્રંથોનો પણ ઉપયોગ કરાવીને સત્ય, વિવેક, આસ્તિક્ય ઇત્યાદિ નૈતિક સદ્ગુણ વૃદ્ધિ પામે તેમ ઉપાય યોજવા, એકાદ વાર અકલાવીયામાં હોલમાં સર્વને ભેગા કરીને પણ નીતિનું શિક્ષણ આપી શકાય છે.

ધર્મ—આ વિષે હું અન્ય પત્ર આપને મોકલીશ.

M. G. Shastri.

હાઇસ્કૂલમાં ધાર્મિક શિક્ષણ

ભગવત્પ્રભુપૂર્વક વિનંતિ કે આપે સા. ઠાકુરદાસભાઈ સાથે મોકલાવેલું 'ગુજરાતી' મળ્યું. મેં વસંતરામનો આર્ટિકલ વાંચ્યો. ધર્મશિક્ષણ માટે મારી યોજના નીચે પ્રમાણે છે.

ધર્મના બે મુખ્ય અંગ છે, ૧. સ્તુતિ, ૨. બોધ અથવા જ્ઞાન, સ્તુતિને માટે જેમ મિશનરી સંદર્ભમાં Prayer Book હોય છે તેની પ્રાર્થનાપોથી તૈયાર કરાવવી જોઈએ. જગૂ-વેદનાં સંકત સ્વતઃ આ સ્તુતિમયજ છે. ગ્રીતામાં એકાદશાધ્યાયમાં સ્તુતિ છે, વિષ્ણુપુરાણમાં સ્તુતિ અનેક રીતે આવે છે, અને શ્રીમદ્ભાગવતમાં તેનો પારજ નથી. હાલ તાર્કાલિંક શ્રીમદ્ભાગવતના દશમ અને એકાદશમાં જોટલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ હોય તે એકત્ર કરી એક પૃષ્ઠ પર સંસ્કૃત અને તેના સામા પૃષ્ઠ પર તેનું સુવાચ્ય ગુર્જર ભાષાંતર આપવું. ભાષાંતર અતિશય Free નહોતાં જેમ તેમ literal હોવું જોઈએ, જેથી સ્તોત્રના અમુક શબ્દોનો અમુક પર્ણીય છે, એમ જાણકોને સત્વર સમજ પડે. આવાં શ્રીમદ્ભાગવતનાં સ્તોત્રનું ભાષાંતર શ્રીસુભોધિનીજી અને શ્રીબાલપ્રભોધિનીજી બે સામ્પ્રદાયિક ટીકાનુસાર કરાવવાં. સા. પદવારી તરફથી પ્રપત્તને યતો હતો, તે ક્યાં પર્યંત આવ્યો તેથી હું અનુરોધ છું.

જો આપની શાળામાં વૈષ્ણવનોજ વર્ગ ચાલવાનો હોય તો આ સ્તોત્રો ઉપરાંત બૃહ-સ્તોત્રસરિત્સાગર દ્વિતીય ભાગમાંથી શ્રીમદ્ભાગવાચર્થો પ્રારંભીને અઘાપિ પર્યંતના કૃષ્ણ-સ્તોત્રના ભાષાંતર પણ ઉપયુક્ત થાય એમ મારી ધારણા હોવાથી જ્યારે ભારસદના મુખ્યાજી ભાઈલાલભાઈ જગનન્દાસ પુને મને મળવા આવ્યા હતા, ત્યારે મેં તેમને આ સ્તોત્રસરિત્સાગર-માંથી શ્રીકૃષ્ણસ્તોત્રોનું પૃથક્કણ કરી તેનો અનુવાદ પ્રસિદ્ધ કરવાનું સૂચ્યું હતું, અને હું માનું છું કે આ ભાગ તે આપણને પૂરા પાડશે, આ કાર્ય કરનાર કોઈ પણ માણસને અર્થદાનનો સંભવ નથી. કારણ કે ઉક્ત સ્તોત્રસાગર મુદ્રિત થયા ને ૨૫ વર્ષ થઈ ગયાં, તથાપિ તેનું ભાષાંતર થયેલું ન હોવાથી વૈષ્ણવો તરફથી પણ તેની માયના થાય છે, અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણસ્તોત્રનું ભાષાંતર એમાંથી પ્રસિદ્ધ થાય તે માત્ર આપણનેજ ઉપયુક્ત થાય એમ નથી પણ સામાન્ય રીતિએ સર્વ વૈષ્ણવોને તે આદરણીય થશે, તથાપિ જો એમાં અર્થસાદાંત્ર્ય અપેક્ષ હોય તો તે અવશ્ય કરવું. આ પ્રકારે સ્તુતિના મેં ભાગ બે માન્યા છે. એક Pre-Vallabhacharya અને એક Post Vallabhacharya.

આવાં બે પુસ્તકો જો આપણને થોડા વખતમાં મળી જાય તો અગ્રેજ પ્રથમ ધોરણથી જ સ્તુતિ તો આરંભાવવી. કલ્પિત સ્તુતિ રચાવવી, તે કરતાં સર્વામાન્ય પ્રાકૃત મયિમાંથી અને આપણા સમ્પ્રદાયના પ્રાચીન ગુરુઓએ કરેલી સ્તુતિ વિશિષ્ટ છે એમ સર્વને માનવું પડશે. શ્રીમદ્ભાગવતનો સ્તુતિ ભાગ કદિન છે અને પ્રાચઃ સપ્તાદમાં પૌરાણિકો તે ભાગના દોષમાં જ

કરી જાય છે. સ્ત્રી શ્રોતાને ઐતિહાસિક વાર્તાની મોહિની વિશેષ હોય છે તેથી અર્થાત્ પૂર્વોક્ત બે સામગ્રદાયિક દીકાઓને અંતઃસરીને સ્તોત્રનો આશય શ્રીમદ્ભગવતમાંથી રૂપક કરી રાકે એવા સામગ્રદાયિક પાસે લાપાન્તર કાર્ય કરાવીને બોધાત્મક મંથમાં વેદ, તેના શાખા વિભાગ, વ્યાખ્યા, ઉપનિષત્, ગીતા, યજુર્ચંદ્રન યજ્ઞ દર્શનના શાંકર આદિ બેદ, શુદ્ધાદૈત, રમૂતિ, પુરાણ, ભાગવતોત્કર્ષ, સાંખ્ય, યોગ, તપ, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, નવધા ભક્તિ, ગ્રેમ આસક્તિ, વ્યસન, મર્ષાદા, પુષ્ટિ, સર્વાત્મભાવ, ચરણ, આત્મનિવેદન સેવા તદ્દનુકૂલ સદાચાર, વિવેક, ધૈર્ય, આશ્રય, ઇત્યાદિનું સ્વરૂપ નિર્મયતાથી સ્વીકૃત્વું જોઈએ. અગાપિ પ્રસિદ્ધ સનાતનમંથમાળા કરતાં આનું દષ્ટિબિન્દુ અત્યુચ્ચ વૈષ્ણવોપશોગી હોવું જોઈએ. નીતિનો સમાવેશ ધર્મમાં થતો નથી. કારણ કે નીતિ લોકિક વ્યવહારોપશોગી હોવાથી અર્થ-શાસ્ત્રનો વિષય છે, અને ધર્મનું લક્ષ્ય Transcend ontal પરમાત્મા છે. ધર્મ મોક્ષશાસ્ત્રનો વિષય છે. સત્ય, દયા, દાન ઇત્યાદિ શિશુજી નીતિમાં આવી જાય છે. તેથી ધર્મમાં તેનું પિષ્ટ મેયણુ ન થવું જોઈએ. હું કોણ ? ક્યાંથી ? આ જગત્ શું ? શા માટે ઇત્યાદિ પ્રશ્નોના સરળ ઉત્તરદ્વારા પરમાત્મામાં ચિત્ત પ્રવણુ કરાવવું એ ધર્મનું દષ્ટિબિન્દુ છે. પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનું માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક ભજન અને તદ્દ્વારા સંસારતરણ એ ધર્મનો ઉદ્દેશ છે. બોધાત્મક Text-Book તૈયાર કરનાર પૂર્વોક્ત Prayer-Book તૈયાર કરનાર કરતાં પણ વિશેષ ભગવાનની સમીપનો હોવો જોઈએ.

આવી Text-book તૈયાર કરાવવી ને આજથી દસ વર્ષ પર પરિવર્તિત તરફથી પ્રયત્ન થયેલો. પરંતુ આપણા સામગ્રદાયમાં સત્તા (મદારાજ)શ્રી (વૈષ્ણવો) અને ધી (વિદ્વાન) એ ત્રણના સમન્વયના અભાવે તે મનોરથમાત્ર જ રહી. આ પ્રથમ અંક સમાપ્ત થયા પછી શા. રા. ત્રિકમલાલ રજીડાદાસ દેસાઈ ગરદથી એકાદ text book તૈયાર થાય એમ માગણી આવી હતી. ઉક્ત કારણથી તે માગણી પણ લક્ષ અપાયું નથી. દ્વિતીય અંકના જ એક પાત્ર શા. વસંતરામ છે. એમનો પરિચય અત્ ઉપયુક્ત થશે. અમદાવાદના રામકૃષ્ણ શાસ્ત્રી પાસે વ્યાકરણ અને તર્કસંપ્રદાદિનું અધ્યયન કરીને વડોદરે ત્રણ ઇષ્ટામાંથી એક ઇષ્ટતા એમજે પસાર કરી છે. સુરનની પરિવર્ત-પછી એમને મારો પરિચય થયો. મને કન્યાની આકાંક્ષા જ નથી, મને જ્ઞાન સંપાદન કરવું છે, એમ મારા આગળ પ્રતિજ્ઞા કર્યાથી શુદ્ધાદૈતવેદાન્તની વડોદરે ચત્રી ત્રણ ઇષ્ટતાની પરીક્ષામાંથી પ્રથમ ઇષ્ટતામાં પાસ થયા. બે પરીક્ષામાં દૂ ત્યાં એક મોડું છે. દ્વિતીય ઇષ્ટતામાં ગણશાખ્ય હોય છે. તેમનો અક્ષરાર્થ એમને ઘટ્ટ થયો છે. પરંતુ એમના પિતાને મુંબાઈ મોટા મંદિરમાં લાવવામાં આવ્યા, ત્યારથી તેમનું મારી પામેનું અધ્યયન પૂર્ણ થઈ ગયું. હાલ મેં એમને જરિસ્ટ સાદને ત્યાં મારે રથાને યોગ્ય છે. મિત્રાસારના ઘણા ભાગનો આટલિ ત્યાં કરાવે છે. પરામજી સુરજી રોડને ત્યાં એમનો સાથ પ્રવેશ છે. સામગ્રદાયિક અભાસ વધારવો તે કરતાં પણ સામગ્રદાયિક મંથોના મુદ્દા નરદ એમનું ચિત્ત વિશેષ છે. મોટા મંદિરના મદારાજશ્રીના કૃપાપાત્ર છે. વૈષ્ણવોમાં પણ પગ છે, અને બે ત્રણ વર્ષની મારી પ્રકૃતિની તાલિમ છે. ચર્ચાપત્ર આપવામાં ખાસ હેતુ નહિ, પણ જો text book લખવાનું કામ સોંપવામાં આવે તો તે કરવાની તેમની આંતર પ્રસન્નતા છે. એમ મેં પત્રવ્યવહારથી જાણ્યું છે. જલભદ્રચર્મી પંડિતને જો આપે એ કામ સોંપુંજ દોષ તો તેને અપ્રસન્ન કરીને તે કામ લેવાને પ્રસન્ન નથી. આ રથને એક આપણ કહેવાનું યોગ્ય છે. જો આપની રૂઢિમાં શા. મુલ-ચંદ્ર તુલસીદાસ તેલીવાળા બી. એ. એલએચ. બી. અને વે. શા. સ. વસંતરામભાઈ એ

બેની યોગ્ય થરતે યોજના યથ શકતી હોય તો ધર્મ નીતિ અને સંસ્કૃત એ ત્રણને માટે આજના મંડળને નિશ્ચિંતતા રહેશે. આ બંને નિરરપૂઢ છે એક હાઇકોર્ટમાં વકોલાત કરે છે. અને બીજાને જસ્ટિસ શાહ પરાગજીભાઈ શેઠ ઈત્યાદિ તરફથી માસિક ૫૦-૬૦ ની આવક છે. જે તેલીવાળાને ફર્ટ એસિસ્ટન્ટ કરવામાં આવે અને વસંતરામને સંસ્કૃત શિક્ષક કરવામાં આવે તો તે શક્ય છે કે કેમ તે જોવું એ આપનું કામ છે. બંને હિસાબી પુદ્ગિમાન પ્રામાણિક યુવાન છે, અને જે બંને તે સામ્પ્રદાયિક સેવા કરવા કટિબદ્ધ છે.

Text book હું તૈયાર કરવાને રાજી છું કે કેમ? આ આપના પ્રશ્નનું ઉત્તર બહુધા આપ્યું છે. જે બલભદ્રરામી તે કાર્ય કરતા હોય તો તેમને અપ્રસન્ન કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. જે કે તેમના કરતાં રા. તેલીવાળા અને વસંતરામ તે કાર્ય વિશેષ સંતોષકારક કરશે. આ બંને મારાજ શિષ્ય છે, અને જે એઓ એ કાર્ય કરતા હોય તો તે મેંજ કહ્યું એમ માનીશ. મારું વય ૪૦-૪૨ થયું તેથી મારું કાર્ય ધીમે ધીમે થાય છે. જે આ બે શિષ્ય પણ ન કરે તોજ હું તેમને પ્રસન્ન રાખીને તે કાર્ય કરીશ, તોએ ધીમે ધીમે. પરાગજીભાઈને જણાવવાથી વસંતરામને આપ જેમ્મ શકશે. તેલીવાળા ખખખર બિલ્ડિંગમાં ત્રીજે માળે પ્રથમ રૂમમાં રહે છે.

Text Book તૈયાર કરાવવામાં રૂઢવું બંધારણ કેવું થાય છે તે પણ જરા જોવાથી અતુભવ મળશે. અર્થાત્ જે તે કાર્ય વિલંબ-સાધ્ય લાગે તો હજી તાત્કાલિક શ્રીમદ્ભગવદ્-ગીતાનું દલાલ વિકુલદાસભાઈ રાજ્યરામનું ભાષાંતર કેટલાક સુધારાવધારા સાથે ઉપયોગમાં લઈ શકશે. આ ઉપરાંત પુષ્ટિમાર્ગીય જુહત્સોત્રસરિત્સાગર દ્વિતીય ભાગમાંથી બોધાત્મક ગ્રંથો જૂદા કરીને તેનું ભાષાંતર આપવામાં આવશે તો તેથી પણ બહુ અંશે બોધકાર્ય થઈ શકશે. ટુંકામાં હાલ તાત્કાલિક.

૧ પ્રાર્થનાબોધ Pre-Vallabhacharyan (કરાવવાની)

૨ પ્રાર્થનાપોથી Post Vallabhacharyan (ભાષલાલ કરે છે)

૩ બોધગ્રંથ જુહત્સોત્રસરિત્સાગર દ્વિતીય ભાગમાંથી સિદ્ધાંતબોધક ગ્રંથોનું સુવાચ્ય ભાષાંતર. (વસંતરામ પાસે કરાવવો)

આ ગ્રંથો શાળા ઉપરાંત સામાન્ય વૈષ્ણુઓને પણ ગ્રાહ્ય થશે. શાળાનો અતુભવ મળતાં 'ટેક્સ બુક' ખાસ તૈયાર કરાવશે.

લી. રમેશાધીન મ. ગ. શાસ્ત્રીના સપ્રેમ ભગવત્સમરણ.

તા. ૬. ૧. ૨. તેલીવાળાને શાળામાં ન યોજવા હોય તો પણ 'ટેક્સબુક' વિશે તેમજ સામાન્ય ધર્મશિક્ષણ માટે તે ઉપયોગી થઈ પડશે. નીતિને માટે ત્રણેક વર્ષ પૂર ખાસ સરકારે બે ગ્રંથો ૨. ૧૧૫ ની કીંમતે બહાર પાડ્યા છે. તેનો અનાદર ન કરવો. 'અંધકાર સેકેટરીએટ'માં સેકેટરી છે. મને નામ માદ નથી.

M. G. S.

લાયબલ ફેસ.

ધર્મપ્રધાન આશીર્વાદો એક એવા પણ વખત હતો કે તેની આર્થિકસંસ્કૃતિ જગતને મુખ્ય બનાવતી હતી, તેમજ પ્રગતી ધર્મભાવના મદારાજા વેન હિરણ્યકશિપુ, મધુરાનરેશ કંસરાય વગેરેને કમ્પાવતી હતી, એટલુંજ નહિ, પણ તે ધર્મપ્રાણ જનતાએ ધર્મની ખાતર તે સંસ્કૃતિભ્રષ્ટ પતિતોને કારમી સજાને પાત્ર બનાવી, ઇતિહાસની તવારીખમાં પોતાની ભાવનાને અમરત્વ અર્પ્યું છે. અરે તેજ હિંદુસંસ્કૃતિના માટે શિવાજીએ ધર્માધ મુસ્લીમ બાદશાહ સામે રણજંગ ખેલ્યો ! ધર્મને વારસે મદારાજા પ્રતાપે કેસરીયાં કપ્યાં, પણ ભગવાનની કૃપાથી ઔરંગઝેબ જેવો ઝનુની, કીન્નાબોર બાદશાહ મદાવ થયો અને આર્થિકસંસ્કૃતિનો વિશ્વમધ્ય વિશ્વના શિખર ઉપર ફરકાવ્યો. તેની ગવાહ ઇતિહાસ આપે છે. ત્યારબાદ સંજાજી મદારાજને બાદશાહે હિંદુધર્મ છોડવાની ફરજ પાડેલી, તેમણે કબુલ નહીં કરતાં મૃત્યુને પ્રસન્ન થઈ, અને બનું પણ તેમજ. બાળક સંજાજીને બાદશાહે જીવતા પછીત (ગોત)માં ઇંચા મુનાના ચણતરમાં ચણી દીધા ! યુર ગોવિંદસિંહે પણ તેવીજ કુરખાની ધર્મ માટે આપેલી હતી. તેજ ભારતવર્ષના બાળકો કિરીયન પાદરીઓના પંજામાં સપડાઈને ધર્મથી પતિત થઈ, તે એટલે સુધી કે રવધર્મને મૂળમાંથી ઉખેડી ફેંટા દેવાની એટા કરે. તે રવ. કરસનદાસ મૂળજી કે જેમાં અન્ય ધર્મ સામે આંગળી ચીંધવાની તાકાત નહતી, મુસ્લીમ બીરાદરોના પયગમ્બર કે મહમ્મદ સામે પોતે "સત્ય" પ્રકાશ થયો હતો તે તેની જીંદગીને મુસ્લીમો માદ કરાવી દેતે, અગર તો તેમનો જન્મનમો સીધો રસો સાફ થઈ જત. અગર શીખ, છસાઇ વિક્રમ જે લખવામાં આવે તો તેની ખેા જુલાવી દેત. પોતાના બાપા દાદાનો ધર્મ કે જે આદર્શના પાયા ઉપર રચાયેલો હતો, જેની સંસ્કૃતિ તથા સિદ્ધાન્તની પ્રતિમા ભારતના પ્રત્યેક ખુણામાં અમટી રહી હતી, તેવા વિશ્વધર્મ પુષ્ટિમાર્ગના અનુયાયીઓના હિંદા-વેપથુ કરી, "સત્યપ્રકાશ"માં અસભ્ય દીકા કરી. એટલુંજ નહીં, આર્થિક લક્ષનાઓ કે જેની પવિત્રતા પૃથ્વીના પડ ઉપર પ્રસરી રહી છે, જેના અરમતના રક્ષણઅર્થે ગળમદારાજઓ તેમજ સમાજના નવ ધુરાનોએ પોતાના મોંઘિરાં માથાના બલિદાન આપ્યાં છે, તેવી ભારતભૂમિની પ્રતિનિધિસ્વરૂપ પોતાની મા-એન બેટીની પાતિદસ્યપ્રજ્વતા આલેખી, તેમણે નજરે જોયું નહતું, પણ પાશ્વર્ય કેળવણીના પ્રભાવે એ પવિત્ર મૂર્તિઓની આખર ઉપર હાથ નાખ્યો, અર્થાત તેઓ આરિત્યજન્ય અને છે તેવો આરોપ મુઠી પોતાના પેદરના પાનાં ખરડા લાગ્યા.

ભારતીય સ્ત્રીત્વની રક્ષા કરવાની તાકાત તો સુધારકોએ મુખાવી દીધી હતી, જેથી પરદેશી ધર્મીક વીક્સન જેવા તેમનો જન્મજો હાથ અને, તેમાં જરા પણ યશ નથી. તે વિધર્મીઓને તો જોઈતું હતું તે વેલે થઈ. કુદાડાનો દાથો કરસનદાસ બન્યો. કવિ નર્મદ તેની પીઠ યાજનાર થયો. અને વાત ઉપાડી વિધવાવિવાહની, કારણ કે વિધવા ખંદેનોનું શીમળ રસવાની દીપતનું દેવાળું કદાચું હતું. એટલુંજ નહિ પણ વિધવાવિવાહના દિમાધતીઓ ન્યાં પોતેજ વાસનાના ગુલામ બની ગયા હોય, તેનું પરિતૃષ્ણિનું આ સાધન બનાવવા અર્થેજ કહો કે વિધવાવિવાહનો પ્રથમ ઉપરિચત થયો. આથી દાંશીના પંડિતોએ ધર્મન્યાય આપ્યો હતો. છતાં કોઇ ધર્મીઆર્થ પાસે જઇ તેમનો અભિપ્રાય માંગવાના આરાધથી વૈષ્ણવધર્મીઆર્થ શ્રીકૃષ્ણનાથજી મદારાજ પાસે ગયા. "વિધવાવિવાહ બાબન ચર્ચો ચલાવી. મદારાજશીએ મચક ન આપી. આથી "સત્યપ્રકાશ"માં સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાન્તો સામે અણુજાળવી દીકાઓ કરી. શીમાનદી સદન ન

યથું. જેથી “બદનક્ષી”ની ફરીવાદ કરી. વિરોધીઓએ સામ્પ્રદાયિક વિદ્વાનોના અભાવે બનાવટી પુસ્તકો રચી કરી, જુદા સાહેદોએ પાસે ખોટી જુઓની અપાર્વા. વિદ્વાન જગત્તેએ ન્યાયપુલામાં એકતરણીજ પુરાવાઓના આધારે, પોતાનું સંસ્કૃત, મંજભાષાનું અગ્નિ હોવાના કારણથી એક મહાન કહેવાતા ધર્મના સિદ્ધાન્તો સામે જગજગત આપ્યું અને કરસનદાસની કહેવાતી ફત્તેહ ધર્મ. આ ફત્તેહથી તે બહાદુરો કુલાઈ ગયા. ડો. વીલ્સન તથા અંગ્રેજ પાદરીઓ પોતાની સંસ્કૃતિના પાયા નાખતા હતા. મંગળાચરણમાંજ હોળીનું નાળાયેર ભારતપુત્રને બનાવી, મૂઠમાં હસવા લાગ્યા. ત્યારથી આયોર્વતની પડતી આવી. અર્થાત્ હિન્દના ગળામાં, હાથમાં અને પગમાં ગુલામીના જંઝીર પડી, અને તેના આદ્યપુત્રો તે પરદેશી સંસ્કૃતિના બદ ગુલામ બન્યા. તે ગુલામના ખેટાઓ હવે સ્વાતંત્ર્યની વાતો કરે છે. આજ ગુલામી દશામાં સ્વતંત્ર દિન્દને કોઈ ધૂલેલનાર હોય તો તે ધર્મ અને તેમના નિર્મળ સિદ્ધાન્તોની અરમત, કુટનાર હોંદવાસી સુધારકો છે. “મહારાજ લાયબલ ફેસ” અંતરનો અવાજ કાઢીને તે વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

આજથી આર વર્ષ ઉપર અમદાવાદના એક સદ્ગૃહસ્થ એક મોટાં હોવાની સર્વોચ્ચ ધર્મ છાપરીઆળી આવેલા, તે જાતે જૈન હતા. એક વખત મહુવામાં આવેલા ત્યારે મેળાપ થયો. તે વખતે સદ્ગૃહ તેલીવાલા પ્રકાશિત શ્રીસુખોષિની મારી પાસે હતાં. તેની નજર તેની ઉપર જતાં તેમને ચોક્કસ યથું કે આ વૈષ્ણવ છે તેથી અને “નેટીવ લાયબેરી” માંથી “મહારાજ લાયબલ ફેસ” વાંચવાની બહામણ કરી. મેં મહારાજ મિત્ર માર્ગત મંગાવી વાંચવાની શરૂઆત કરી, એક વખત વાંચ્યું, બીજી અને ત્રીજી વખતે રસ પડ્યો. ચાર પાંચ વાર વાંચી કહાદયું. તે વખતે ધાર્મિક સિદ્ધાન્તો શું તે હું સમજતો નહતો, અને સામ્પ્રદાયિક પાઠશાળાના અભાવે સમજવાની કોઈપણ પથ ન હતી શક્યો. પરંતુ તે મહારાજ લાયબલ ફેસના બાલ સ્વપ્નમાં છુપાએલ દેવાગિની ચીનગારીઓ દરમિયાન યર્ષ. આ કારણથી મેં સામ્પ્રદાયિક વાંચનનો શોખ વધાર્યો. મેં તે વખતે અમદાવાદમાંથી પ્રકટ થતી “વૈષ્ણવધર્મપતાકા” મંગાવવી શરૂ કરી, તેમજ, શાસ્ત્રીજી વસંતરામભાઈના પુસ્તકો મંગાવી વાંચતો થયો. તેમાંથી સિદ્ધાન્ત જાણ્યા, અને સામ્પ્રદાયિક અજ્ઞાસ કપ્યો. એટલુંજ નહિ પણ હૃદયની તમામ શંકાઓનું નિવારણ કરી પુષ્ટિમાર્ગની ભગ્યતાના નિર્ણય કીધાં.

વિશ્વધર્મના સિદ્ધાન્તોના જાણકાર “મહારાજ લાયબલ” ફેસ પાછળ રહેલા દોરી સંચારકોને જરૂર ઓળખી શકે છે. “કરસનદાસશતાબ્દી” પ્રસંગે જ એવો દાખલો બન્યો. સુધારકોની સભા ગાયકવાડ નરેશના પ્રમુખરથાને એકઠી થવાની તે વખતે વૈષ્ણવોના આદિજને એવી અસર હતી કે ગાયકવાડ નરેશ સભામાં આવી શક્યા નહી. ખી. તેરસી અને મિ. કન્હયાલાલ સુનથીના મોદામાં જુગા પેદા જેથી સિદ્ધાન્તવિરુદ્ધ કહી શક્યા નહિ. આ વખતે ૭૦ વર્ષ પર સુધારકોએ મહારાજ લાયબલ ફેસમાં જે દેવાગિન પ્રગટાવેલો તેનું ખ્યાન મદાગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર શ્રી. મણિલાલભાઈ ઇ. દેસાઈ B. A. “નવી રોચની” તા. ૧ લી એપ્રિલ ૮ માં નીચે પ્રમાણે રચી કરેલું છે:—

ન્યાયાસન પર બેસી મેધુસોસ અને આનોઈ જે વાત કહી છે તે સદંતર ખોટી છે. કરસનદાસ મૂળજીએ તેથીજ કહી શકાશે કે સુધારકનું નહિ, પણ સ્વધર્મનિર્દેશનું કામ કર્યું છે. કરસનદાસ મૂળજીએ મહારાજ બદનક્ષીની લાગવાની બહાદુરી બતાવી એમ કહેવાય છે. આ એક વધુ અણધારે વિનાની વાતો છે. કવિ નર્મદાશંકર સુધારક હતા. તેણે કરસનદાસ મૂળજી

માટે આને નહિ પણ આજથી સિત્તેર વર્ષ પર સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે કરસનદાસ મૂળજી રૈવરન્ડ વિદસનના દાસ હતા. પાદરીઓ અને ખ્રિસ્તીઓ અને ખીનઓ હિન્દુ ધર્મને વૈષ્ણવ ધર્મને હલકો પાડવાને મથતા હતા. અને કરસનદાસ મૂળજી તેમના હાથમાં સાધનરૂપ હતા. કરસનદાસ મૂળજીને તેના ઇનામ તરીકે સરકારમાં નોકરી અપાવી હતી. એટલે કે કરસનદાન મૂળજીમાં સુધારક જનવાને જોઇતી સ્વતંત્રતા પણ નહોતી. કરસનદાસ મૂળજી જે સુધારક હોત તે જરૂર મંદિરોમાં જઈને અને મંદિરના બહાર એકું જૂડું બાદરવામાં સામેલ મતે. ગાળાગાળ કરતે નહિ, પણ સત્ય શું છે તે સમજાવવાનો પ્રયાસ કરતે. આર્થ ધર્મમાં અને વાલ્કળી વૈષ્ણવ ધર્મમાં સત્ય શું છે તે કોર્ટમાં રજુ કરતે અને ક્યાં ધૂડ કચરો છે તેટલું જ જણાવતે. પણ નેને પોતાને સ્વધર્મમાં શું છે તેની જ ખબર નહિ એટલે જે સિદ્ધાન્તો નહિ તે પર જાર મૂક્યો હતો અને તે કોની સદાયથી ? વિધર્મીઓની સદાયથી, કે જે વિધર્મીઓનો હેતુ તે આર્થ ધર્મને જગતની નજરમાં હલકો પાડવાનો જ હોય. અને તેટલા માટે આને પણ તેઓ શું કહે છે ? કહે છે કે કરસનદાસ મૂળજી મદારાજ લાખબલ કેસ લડ્યો હતો, જીત્યો હતો અને તેથી તે સુધારક હતો ! મેથુસોસ અને આનોઈડનાં લાખબલ કેસના નિષ્ણે સુધારા-ધાર્મિક અને સાંસારિક કે સામાજિક સુધારાની ચર્ચા કરવાની નજરે નકામા છે. તેમના ચૂકાદા કંઈ સિદ્ધાન્તો નથી. હિન્દીઓની બાપા, ધર્મ, રીતિ આચાર આદિથી અગાત પરદેશીઓ પાસે ચૂકાદા લેવામાં લોકોને કેટલી તકલીફ થાય છે તે જગપ્રસિદ્ધ છે. સ્વભાષામાં નહિ પણ પરભાષામાં સમજાવાની માધાફટ અને પરદેશીઓ પોતાના ફિલિગિન્ડુએ નિષ્ણંપ આપે..... !

અચ્યુતલાલ હ. પાડેખ.

જગતનો પ્રવાહ

ગોશોઠવાસી પ્રાફેસર મનલાલ જી. શાસ્ત્રીની પ્રીતિંગીપુરીની હૃદયવચ્ચે મહાભવા પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને આકર્ષ્યા, એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતાના સંસ્કૃત પાંડિત્યથી તેઓને આશ્ચર્યમુગ્ધ બનાવી દીધા. આજ જે શુદ્ધાદૈવ તરજૂાનને મોટે લાભે ફેલાવેા થયેા હોય તેા તે પ્રાફેસર શાસ્ત્રીજીને આજારી છે. તેમજ તેણીવાળા જેવા વિદ્વાન નર સંપ્રદાયને આપનાર પણ તેઓજ હતા. તેમનું જીવન મહાવિ જેનું હર્દ. માયાવાદીઓની રદામે કેસરી સિંહની માફક ગળંદા હતા. જ્યાં મુખી તેમની ડવાડી હતી ત્યાં મુખી પુષ્કિમાર્જની સામે જાગળા થઈપાં નાસ્તિકો ખંચાતા હતા. અર્થજ્ઞ શાંકરમજ તેા મુંબઈના મોઈ પ્રજ્ઞામાર્જ લપાઈ પેસતો હતો. શ્રીમત્સલાલજીની સામે 'જગજુક' ની ચર્ચા કરી હતે તેા તેને ખબર પડતે પરંતુ કાળેા અક્ષર કુરી મારનાર માયાવાદી તેની સામે ખીટ મારી ચકતો નહિ.

પ્રો. શાસ્ત્રીની ગુરુમજિ અજળ હતી. શ્રીહૃષ્ણની સેવા અને રમરજુ તેા તેઓનાં હૃદયમાં વસી રહ્યાં રતાં. કલો કેસલર્મીતનાત્તું જનવંત હયાંવ પોતાના જીવનમાં આદ્યંપુજ બતાવી આપું હર્દ, આડાચારસેા વર્ષમાં આવા પુષ્કિમાર્જ સિદ્ધાન્તપુજ રેખુજ શાસ્ત્રી મનલાલજી વિરલોમાંના હતા. તેમની ગુરુદસેવા શ્રીમોહનદાસજીને પ્રત્યક્ષાનુભવ કરાવતી હતી. તેમનામાં અભિમાન લેલમાત્ર હર્દ નહિ. જેવા એ વિવેકધૈયાધિયને પ્રજ્ઞાદાર પદેરનાર સદા પુષ્કિમાર્જના રવંસ હતા.

'જેની લગઈમાં જીતે ફારે' અથ કહેવતને પ્રચલ્નબૌદ્ધ માયાવાદી શાસ્ત્રી રેવાઈકરે સજીવન કરી સાચી ફેરવી છે. પાત જેવી છે કે 'જગજુક' તેા માત્ર એકલાલ સંકરાચાર છે જેની જાત પોકારનાર મો. રેવાઈકર અજળને મોરે મૂખીનેજ લખવા મેડા હોય તેની માફક 'મુંબઈ સમાચારમાં' 'શિવશિંખપૂજ કરતા કોરોડે સનાતનીઓ અનાયો છે' અને લખિ લખ લેખ છપાવ્યો તેમાં મજામાં

મહેશ્વર મહાદેવનું શિવલિંગ સમગ્ર નામના કુવામાં દોવાથી તોપ મારી દીધી. આ ગપગોળાની તોપના ધડાકાથી પુરલીમ બિરાદરો ખડબળી હકયા. ઉના-દેવવાડાના શાસ્ત્રીનાં તો હાંભી ગયી ગયાં, શુભાલ-વાડીમાં રહેલું બારે યજ્ઞ પડરો એવું લાગ્યું. તરતજ 'પુરલમાનભાઈ'ઓની બિનસરને માફી માગી લીધી. મી રેવારાં કરને માન આપ્યું કે ભગિષ્ઠદુરાનું પાન કરી, મદમરત રહેનાર શિવજીના ભક્તને પણ એન ચડતાં છેવટે આમજ થઈ દશે. ન્યારે મી. રેવારાં કરે પુરલીમોની માફી માગી ત્યારે વાયક જનતાએજ તેમના પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખોને બુદ્ધિની કસોટીએ ચઢાવી કરવા રહ્યાં. એટલે માત્રમ પડરો કે તેમની એકેએક લેખના અક્ષરો પરસ્પર પોતાના લખાણવિરુદ્ધ દોષને માત્ર ચર્ચાને બદાને વિતંડાવાદ ઉભો કરી શકિતિય વેળુવોના હાથને સખ્ત આધાત પહોંચાડનારા છે એ નિર્વિવાદ સત્ય છે. પુરલીમ બિરાદરોના ગુરુસાંથી રેવારાં કરે રડી પડીને નાક પડીને ને દીલગીરી નહરે કરી તે ઉપરથી સ્પષ્ટ માત્રમ પડે છે કે કહેવાતા સનાતની શાસ્ત્રી રેવારાં કરના 'જગદ્ગુરુ' શંકરાચાર્યનું 'જગદ્ગુરુ' પદ બુદ્ધવાઈ ગયું. કારણકે સારા હિન્દુસ્તાનના પુરલીમો શંકરાચાર્યનો 'જગદ્ગુરુ' તરીકે સ્વીકાર કરતાજ નથી. તો પછી રેવારાં કરની અક્ષલ કયા બકરાના ટોળા સાથે બીરના જગદર્મા ચરવા અથ છે કે હંજુ મમતા રાખી મિથ્યા જગતના જગદ્ગુરુને સાચા કરાવના પ્રયાસ કરે છે ?

“મને માફી માંગવાનો પરવાનો ગો. શ્રીગોકુલનાયજ મદારાને એકલા વસંતરામ શાસ્ત્રીને આપ્યો છે ?” આ પ્રશ્ન કરનાર લલ્લુભાઈ હંજુ કેટલા સ્વાર્થી પ્રયત્નમાં રમે છે, તે વાત લખવાની આવશ્યકતા નથી. શ્રીગોકુલનાયજ મદારાને તિલકકંઠીયુક્ત સારા વેળુવસમાજને પરવાનો આપ્યો છે તે વર્તમાન વેપરાંમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. ડોકોઈ વગેરે જીજ્ઞાસાના અને કાઠિયાવાડનાં વેળુવોએ બહિષ્કાર કર્યો છે. છતાં સ્વાર્થીમાં અંધ બની ઉપરના ઉદ્દમાર કાઠનાર જીકોલર એ રાખોમાં શાસ્ત્રી પંડરવેનો દેખ નથી બતાવતા તેમ સિદ્ધ કરવા તૈયાર છે. ? ગો. શ્રીગોકુલનાયજ મદારાને કરેલો પુરલભલિષ્કારનો રાખ થીરે થીરે મૂર્ત સ્વરૂપમાં આવતો જાય છે. વેપારી લલ્લુભાઈની આંખ ખુલ્યા પિતા રહેવાની નથી.

“હું પારખીદર ધ્વજમનોરથમાં ગયા હતા ત્યારે શ્રીમાન શ્રીદારેશલાલજ મદારાને અને નામનિવેદન મંત્રનિષ્પણ જપાવવાની ભલામણ કરી હતી” નું જુઝાણું ફેલાવનાર લલ્લુભાઈ પોતાની સ્વાર્થીયાજ બેલવા માટે કેવી યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી વેળુવસમાજને અધિજો બનાવી ડંધા પાંચ બંધિવાની મનોહયા સેવી રહ્યા છે, તે તો અમદાવાદમાં મદારાજીની ખુશ ખબર લેવા ગો. શ્રીદારેશલાલજ પધાર્યા ત્યારેજ લલ્લુભાઈની રૂબરૂમાં આપશ્રીને વિનંતિ કરવામાં આવેલી, ત્યારે તે વેળુવ કહેગવડ પંચમહા-ભૂતતરંગ રારમાઈ ગયું, એક અક્ષર ન બોલી રાક્યા. પાસે બેઠેલા વેળુવો તે સ્વાર્થીના પૂતળાને પિછાણી ગયા. છતાં પણ દિનજી નવો સ્વામિ બનવવાની કુદરતી બક્ષીસ મેળવનાર દેસાઈ હવે તો મદારાજીના વચનોને માનતા નથી. આને શ્રીમાન ગો. બાળકોના નામે ઉંધુ ચર્ચ સમજવીને પોતાનો બ્યાપાર ચાલુ રાખે, સભાઓમાં જાય, નીચું ધાલીને બેસી રહે ત્યારે એક પ્રશ્ન યાચ છે કે તમે પોતે કદો છો કે હું વેળુવ નથી, એક વેપારી હું ત્યારે નહરે સસામાં હાજરી આવવાનો અર્થ શું ?

નદીયાદીઓએ શા. કરાવરામ શાસ્ત્રીના કામની કદર કરી 'સુવચ્ચક્યદ્રક' એનાયત કર્યા, એ એક સાહિત્યના ઇતિહાસમાં સાક્ષર વિદાનની કદર કરવાનો ઐતિહાસિક પ્રસંગ યાદગાર રહેશે. પણ તે નદીયાદના વેળુવોએ એક ગંભીર ભુલ કરી દોષ એમ માફ માનવું છે. ? શા. લલ્લુભાઈ દેસાઈ આજ પચીસ પચીસ વર્ષથી સાહિત્યસેના (૧) કરી રહ્યા છે. તેઓ પોતાને, મોટે કહે છે કે મદારાજી લાયબલ કેસ વખતે સમગ્રદાયમાં એક પણ પુસ્તક નહતું. એ આજ પચીસ વર્ષથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ સાહિત્ય પ્રગટ કર્યું ત્યારે બેકદર વેળુવસમાજ મારી કદર કરતો નથી. મારો તો ને ઉપકાર માને તો તે પણ આછો છે. આજ નહીં તો કાલ, લોકોને માનવુંજ પડરો કે શા. લલ્લુભાઈએ સાહિત્ય પ્રગટ કરી 'ઉપકારકાય' કર્યું છે. તે દિવસે મને સોનાન્ય ચરિત્ર, માનવત્ર, વગેરે મળશે. અને સામગ્રદાયિક ઇતિહાસમાં એક યાદગીરી રહેશે. અને મારા દેશિમાઈનાં ચિત્રે જપારો એટલે અત્યારે નહિ પણ ભવિષ્યની

બ્રમ નજરો કે રા. લક્ષ્મીનાથને પણ સારી સાદિલસેવા કીધી હતી. આવો માન અકરામનો મોટો દજી પણ લક્ષ્મીનાથનો પીછો મુકતો નથી. આનું નામ તે 'ધર્મ'માં પણ રવાઈલુદ્ધિ' નામના વાસીએ લક્ષ્મીનાથનો રોષ નહિ' અને મુનહુ' પણ નહિ, પણ હીરક મદોતસન નર રાજે કારણ કે હીરો થાય નહિ આવ્યા.

રા. લક્ષ્મીનાથ દેસાઈ સાદિલસેવા રજૂઆતમાં લડવા માટે એક છાત્ર' મદવાના છે. તે રજૂઆત-પ્રચારમાં કાઢે તેવી આશા તો તે વેપારી બનેલા સ્વામી પાસેથી રાખતી એ આકાશકુમુદન છે. કારણકે એ માર્ગશીર્ષ' માસમાં શ્રીમાન ગોકુલનાથજી મદારાજ નહેરુ સમાજમાં પુસ્તક બંધિતકર ફાવે છે તેવી સામે મોરચા મારવા માટે પારસી મહાશીખના છાત્રામાં સેક્રેટરી રૂપે આવી ચેલેન્જર નહેરુ ખજાર પ્રસિદ્ધ કરી અમદાવાદીએને ચેલેન્જ આપવા 'સદેશ' માં નહેરુજી થાય છે. દરે વેપુલોને ઉપા પાટા બધાનવા હજી છાત્રાની ચેલેન્જ દાય લીધી છે. વિદ્વાન તંત્રીની ચોખમાં છે. તે રજૂઆતની નીતીવાળા પાસે સેવામાંથી કામ ન હોય. તેમના સ્વામીને બોલોએ કહીને તેના સર્કલમાં નહિ ફાટાઈ પોતાના વિચારસ્વાર્થના હક્ક રાખીને વિદ્વાન તો તંત્રીનું કામ કરી રહે.

અમુતગાલ દરજીવનકાસ પાડેમ.

ચર્ચાપત્ર

શ્રીયુત તંત્રી, " શુદ્ધાદેવ ", સવિનય બચવરેમરણ સાથે વિનંતિ કે, નીચેની દબીકતને આપના સુપ્રસિદ્ધ માસિકમાં સ્થાન આપી આભારી કરીશો.

આપણા સંગ્રહમાં " શ્રીમદ્વાક્યસુત્ર " ના વખતથી " સ્વદેશી " ને મદત્ત આપાય છે. અને " શ્રી " ની રોનામાં ઉપયોગી પ્રત્યેક વસ્તુ " સ્વદેશી " ને વપરાય છે. સામગ્રી સમયમાં " શ્રીમદ્વાક્ય-નાથજી મદારાજ, " " શ્રીમદ્વાક્યજી મદારાજ " અને " શ્રીમદ્વાક્યજી મદારાજ " વિશે મોરચામાં બાલકો પણ વેપુલોને " સ્વદેશી " વસ્તુ વાપરવાનો ખસ આમદ કરે છે, એ પુષ્ટિમાર્ગના બોલ અને આનંદનો વિષય છે.

પરંતુ હમણાં રેડીયો સ્થળે મંદિરોમાં સામગ્રી માટે " કાનપુરી ખાંડ " ને વિદેશી બજાર મોરચામાં જેની મોટી ફાલે આવે છે, તે-વપરાય છે. વળી રેડીયો સ્થળે મોરચામાંથી ન બનાવેલી "સાકર" વપરાય છે. આ " ખાંડ-સાકર " માટે ઘણા વેપુલોમાં મતભેદ છે. કાંઈ વેપુલ આવે શુદ્ધ માની તેને પ્રત્યેક ઉપયોગ કરે છે, અને રેડીયો તેને વિદેશીના જેમ કાપે જણી, રેડીયો પણ કરતા નથી.

તો ઉપરથી " ખાંડ-સાકર " શ્રી " ને અંગીકાર કરવાય તેવી શુદ્ધ છે તેમાં વિદેશી મોરચાની બનાવટ પ્રમાણે કાપે તત્તેજ નથી આવતાં તે મોરચામાં બાલકોના ધર્મમાં આ વપરાય છે ? " આ પ્રશ્નોને પ્રવાસો આપના માસિકમાં આપશો, અને સાથે " શુદ્ધ સ્વદેશી " " ખાંડ-સાકર " કઈ આવે છે, તેનો પણ પ્રવાસો આપશો, તો વેપુલ સુષ્ટિ આપની આભારી થશે. એજ વિનંતિ.

પ્રેમભાવના સંદેશ બચવરેમરણ.

સમાચારાદિક

ભાગ્યવત-દા. ૧૧-૬-૩૭ ની સાંજે " ભાગ્યવત સાદિલસેવા " અને " શ્રીપુષ્ટિમાર્ગ વિદ્યાન પ્રચાર સમિતિ " વસ્તુથી ગ્રા. શ્રીમદ્વાક્યજી મદારાજના અધ્યક્ષપદા દેવે જગદિન્દ્રિયની શ્રીયુક્તેષાતમજી મદારાજનો પ્રાકટ્ય મદોતસન અને હજી કવિસમાજ શ્રીમદ્વાક્યજીના નામ નવંતિ નિમિત્તે એક અન્ય સમિતિ ચેલેન્જમાં આવેઈ હતી. તેમાં ચિ. આયુધમાન ગ્રા. શ્રીમદ્વાક્યજીના બાલક સાહેબે " આત્મનિવેદન " પર બાલેશાન આપ્યું હતું તેમજ ચિ. ગ્રા. શ્રીમદ્વાક્યજી મદોતસને પ્રચલન કર્યું હતું. ત્યારબાદ અન્ય વક્તા રા. રા. દારકાસ હા. સરેશ, B. A. L.L. B. શ્રીયુત ચામનશાખાજી તથા પં. ગોકુલનાથ ' સામીએ વિવેચન કર્યા બાદ સમાપતિમાં " પુષ્ટિમાર્ગ મદાત્ત જનવાર વિદ્યારસી શ્રીયુક્તેષાતમજી અને કવિ હવાશખાજી " એ વિષય ઉપર અક્ષરમાર સુંદર ચાલવા આપ્યું. મજાના-વિશાવિલાસી. ગ્રા. શ્રીમદ્વાક્યજી મદારાજની ' મજાવિકા ' નો મુનામ જીવીપુરા થતાં બીજીરિશાનપૂજન કરવા ગ્રા. શ્રીમદ્વાક્યજી મદારાજ, ચતુર્થેશ્વરપીઠાધીશ ગ્રા. શ્રીમદ્વાક્યજી

આર્થે મહારાજ, તૃતીયપીઠાધીશ્વર ગો. શ્રીમજ્જિમણ્ણસાલ્લ મહારાજ તથા ગો. શ્રીવિક્કલનાયલ, ગો. શ્રીગોત્રિ'સાયલ, ગો. શ્રીમયુસુદનલાલ અને કુટુમ્બી વર્ગે સહિત ધામધુમથી પધાર્યા હતા. શ્રીગિરિ-રાજ્યને કુધ, ક્ષાંતી પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું હતું. સે'ક્રેડા પણ કુધથી સ્નાન કરાવ્યા પછી શ્રીમુખાર-ચર્ચિને અંજવજાદિ યર્થ સુંગાર થયા હતા. ત્યારબાદ વિવિધ પ્રકારની કુધધરની સામગ્રી અન્નસખા પ્રશુને ધરવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ છાપનભોજ કરવામાં આવેલો હતો.

વૈષ્ણવસંપ્રદાય—તા. ૨૬ સપ્ટેમ્બરની પૂર્ણહિતિની ભહેર સભામાં ચતુર્થપંથમપીઠાધીશ્વર પૂજ્યપાદ ગો. શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહારાજશ્રીએ, શ્રીમજ્જિમણ્ણસાલ્લ મહારાજશ્રીને આભાર માનતાં નિવ્યાન્યું કે અમે આપનું અને મજ્જિમણ્ણસાલ્લ શ્રી સ્વાગત કરી નહીંએ ? આપ તો રાહેરના રહેવાવાળા છે. અમે મજ્જિમણ્ણસાલ્લ તો ગામડીઆ ગણાઈએ, અમે તો "ટ્ટીકા સાક" ચોર "જેલકી જેડી" ખાનેવાલે આપ લોકો કા કયા સ્વાગત કરે ? (તાળીઓ) આપે મજ્જિમણ્ણસાલ્લ તરીકે મજ્જિમણ્ણસાલ્લ કહાવી, મજ્જિમણ્ણસાલ્લ મજ્જિમણ્ણસાલ્લ પધાર્યા, છાપનભોજ મહાયજ્ઞ થયા. શુદ્ધાદૈત સંમેલન ભણ્યું અને મજ્જિમણ્ણસાલ્લને પ્રવચન દ્વારા અમૃતરસનું પાન કરાવ્યું. જે માટે મજ્જિમણ્ણસાલ્લ આપનો આભાર માને છે, આપના સ્વાગત તરીકે અમે આપને કહી દેગી ધરીશું. કહીમાંથી નવનીત કહાડવું તે આપશ્રીનું કામ છે. (નેસભેર તાળીઓ) ત્યારબાદ વિદ્યાવિલાસી ગો. શ્રીમજ્જિમણ્ણસાલ્લ મહારાજશ્રીએ પોતાના ભુવંદ અવધાનથી નિવ્યાન્યું કે કુનવારાથી લઈ છાપન ભોજ મહાયજ્ઞ પર્વતના મહાન મનોરથોમાં મહારાજશ્રીએ જે પ્રણય કરી આપે, અને અમેને પ્રતિજ્ઞા પ્રેરનાર આપી હતીએ ક્યાં છે તે માટે જો મોટું પણ મજ્જિમણ્ણસાલ્લને પાત્ર હોય તો કામ્યવનરથ ગો. શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહારાજ છે (નેસભેર તાળીઓ)..... મહારાજશ્રીના શ્રીઅંગને અસ્તરથતા હોવા છતાં રાત્રિમર ખુલ્લા મેદાનમાં શ્રમ લઈ અમેને કાંમતી મદદ આપી છે તે છંદગીશ્વર જુહી રાજાચ એવી નથી. તેઓશ્રીને હું દાર્દિક આભાર માનું છું.

અમદાવાદ—શ્રીવામનન્યાતિ, તથા મહાશુભરાતના કવિશિશેમણિ શ્રીધારામભાઈના નમ્ર દિવસે રા. રા. શ્રી. વસંતરામભાઈ સાક્ષીએ આખ્યાન આપતાં 'સામાન્યવાદ' નું સ્વરૂપ સમજાવી ભજવાન વામનજીના પ્રાકટ્યનું રહસ્ય દર્શાવવાનું સમન્યું હતું. ત્યારબાદ કવિશ્રી ધારામભાઈના પદો દ્વારા મોનીયમ સુર સાથે આલાપ થવિ મીલાવી ગયાં હતાં અને તેનું સ્વરૂપ વિવેચન કરી શ્રોતાઓને આશ્ચર્યમુગ્ધ આનંદમાં મગ્ન કરી દીધા હતા.

નડીયાદ—શ્રીપ્રદિપાર્જય પુસ્તકાલય તરફથી બાદરવ વડી પ ના શ્રીદરિશયમદાપ્રજ્ઞના પ્રાકટ્ય મહોત્સવ દિને રા. રા. કેશવરામ કા. સાક્ષી મંત્રિશેનવાળાને 'સુવર્ણચંદ્રક' અને માનપત્ર આપવાની ભહેર સભા પ્રોફેસર સંકિર્ણચંદ્ર બેઠાલાલ સાહેબ M. A. (અમદાવાદ) ના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી. તેમાં પ્રમુખે સુંદર આખ્યાન કરી રા. કેશવરામ સાક્ષીને માનપત્ર તથા 'સુવર્ણચંદ્રક' એનાયત કર્યાં. તે વખતે રા. નાગરદાસ બાગ્ગણીઆ એમ. એ. તથા રા. વસંતરામભાઈ સાક્ષીજીના બ્યાખ્યાનો થયાં હતાં અને પુસ્તકાલયની નિઃસ્પૃહતા પૂર્વકની રા. કેશવરામ સાક્ષીએ સાહિત્યસેવા કીધા બદલ નડીયાદના વૈષ્ણવોએ કદર કરી એક સાક્ષર અને વિદ્વાન સાક્ષીને સન્માન્યા છે. રા. કેશવરામ સાક્ષીની પ્રસિદ્ધિ સાક્ષર તરીકેની છે. વળી સાગ્રહાચિક સાહિત્યના જ્ઞાતા છે. 'હરિરાયવાક્યમુખાવલી' જેવું અત્યુત્તમ સાહિત્ય આજ ચાર ચાર ગણી કાંમત રાખનારની સાથે રૂ. ૧-૦-૦ માં આપી સરવું સાહિત્ય આપવાની પહેલ પુસ્તકાલયે જો કરી હોય તો તે સાક્ષી કેશવરામની નિઃસ્પૃહ મદદથી કરી છે.

ભગવદ્ગમપરાયણ,

શ્રીયુત શાસ્ત્રી કેશવરામ કાશીરામ

મંત્રિશેન (દાલ રાજનગર)

શ્રીમદાચાર્યપ્રતિપાલિત સિદ્ધાન્તોનું દૃઢ મનથી મનન કરીને, પુષ્ટિધર્મના જુદા રહસ્યોમાં આપે સમૃદ્ધ અવગાહન કર્યું છે.

આપનો નમ્ર પરંપરાગત શ્રીવલ્લભાચાર્ય વૈષ્ણવી કુટુંબમાં હોવાથી, આપનો સંપ્રદાયિક અભ્યાસ કદર બન્યો છે.

તે સિદ્ધાન્તોને સમજાને, તેનો પ્રચાર પુષ્ટિ સંપ્રદાયમાં થાય તે ધ્યેયને અનુસરી, પ્રચારક તંત્ર સરી, આપ પુષ્ટિસુદ્ધિને નવપદ્ધતિ કરવાને ઇચ્છત રહ્યા છે અને રહેશે.

તાત્કાલિક આપના દ્વારા પ્રકટ થયેલાં તેમજ થતાં દરેક સંપ્રદાયિક પુસ્તકોના આપની સાંપ્રદાયિક પ્રવૃત્તિનું સમર્થન સરસ રીતે કરે છે.

પિતૃકૃત ભગવત્સેવા અને ભગવદ્ભક્તી અભિરુચિએ આપે દમણના નરપુરની શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય વરફૂંથી પ્રકાશિત થતી શ્રીઅનિરુદ્ધ હ્રદયાર્થ ગ્રંથમાળાને અંગે, દેવના મૂર્તિરૂપ શ્રીદશરથ મહાપ્રજ્ઞના નાના મોટા પ્રકટિત તેમજ અપ્રકટિત સર્વ ગ્રંથોનો સરસ અનુવાદ સેવામાટે કેવલ સાંપ્રદાયિક પ્રચારનેજ દષ્ટિબિન્દુ બનાવીને કરી આપવાનું મહાનારત કામ હાથમાં લીધું છે.

અગળીને વેટે ગળી સાકાય તેટલા સંપ્રદાયિક વિદ્વાનોમાં આપની સરક્ષતા, નિર્ભયતા, કાર્ય કરવાની ધમકા, સર્વ કોઈને સદન આશય છે, અને અમને પણ તેજ ગુણોએ આપના તરફ આકર્ષ્યા છે.

અમારો આપના પ્રયત્નો સદ્ભાવ પ્રદર્શિત કરવા માટે અમે આપને આ માનવત તથા સુવર્ણપદ્મથી સન્માનીએ છીએ.

ભવિષ્યમાં પણ આવાજ સંપ્રદાયિક કાર્યોમાં આપની સક્રિય રચનાત્મક સેવાની પુષ્ટિસુદ્ધિ અપેક્ષા રાખે છે.

શ્રીભાલકૃષ્ણ પ્રજ્ઞ તમને આર્વા શુભ સંપ્રદાયિક કાર્યો કરવા માટે સામર્થ્ય, ભુક્તિ, અને દીર્ઘાયુષ્ય અર્પે, અને પુષ્ટિસુદ્ધિ નવકુસુમિત બની, તેના ક્ષેત્રો રંગોનો આરવાદ જનતાને હેવરાવે તેજ તેઓશ્રીના ચરણમાં વિજ્ઞાપના કરી વિરમીએ છીએ.

લી. આપના યુક્તચ્છો.

૧. મગનલાલ બાઈલબાઈ શાહ

૨. ત્રીકમલાલ સાંકળચંદ પરીખ

અવરણપકોઃ—શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય, નડીઆડ.

શ્રીદશરથપ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ.

ભાદ્રપદ કૃષ્ણ પંચમી; ૧૯૬૩.

પ્રમુખ—શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય; નડીઆડ.

પાઠશાળા પહેલી યજ્ઞત કયારામજયંતિ—તા. ૧૬-૬-૩૭ ના રોજ ભક્ત કવિરત્ન શ્રી હયારામભાઈનો ૧૬૧ મો જયંતિ મહોત્સવ દોવાથી અંગે પુષ્ટિમાર્ગીય પાઠશાળાના મહાનર્મ વૈદ્યાના નારણદાસ ભગવાનદાસના પ્રમુખપણા નીચે ભાલક ભાવિકાઓના સંવાદો રેતોત્રો મરજીઓ તથા કવિઓના છાન્યચિત્ર વિષે વક્તા ગોરધનદાસ માલેકલાલ તથા તેમના કાવ્યોમાં રહેલી સ્વતંત્રિ ઉપર મંત્રી કુલચંદ શાહે તેમજ પુરાણીલ, અચરવલાલ શાહ, ભાઈલાલ શાહ, ડોક્ટર જયંતીલાલ અને નિરધરલાલ માલેકલાલ શાહ તરફથી પાઠશાળાને મદદ આપવા વિષે તથા આમારની લાગણી દર્શાવ્યા બાદ પુષ્ટિમાર્ગીય પાઠશાળાનો તેમજ પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયનો દિસાજ વંચાયા પછી બાલાઓનું વિદાવની—

“ પમારને પુનઃ આરા પમારએ ” જવાબ બાદ માનવમેદની વિચારન થઈ દની.

જલવાણુ શહેર તા. ૧૭-૬-૩૭ ભાદરવા સુરી ૧૨ વામનદાસીના રોજ અંગેની શ્રીમદનમોદન લાલની દવેલીમાં પૂ. પાદ ગો. શ્રી. ૧૦૮ શ્રીઅનિરુદ્ધાચાર્યનું મહારાજશ્રીની ૪૮ મી જન્મજયંતિ ઉજવવા વૈષ્ણવોમાં ભારે ઉત્સાહ ફેલાયો હતો. ઉત્સવના દિને રથા. શ્રીકેસરીયા મંડળી તથા બજારત રાગલભાઈના મહાનને તથા શ્રી દવેલીને આસોપદ્મ તથા ધનપદ્મકાઓથી સજ્જારવામાં આવ્યાં હતાં. તદુપરાંત અંગેની શ્રીપુ. માર્ગીય વૈષ્ણવ મહાસભા તરફથી રાત્રિનાં નવ પાંચે શ્રીકેસરીયા મંડળીના મહાનર્મ વૈષ્ણવોની ભદેરસભા એકત્ર મળી હતી. રૂઝઆતમાં મંડળીનાં ભાવવાદી કીર્તનપદોએ સમાજ શીર્ષક કર્યાં હતાં ત્યારપછી વિદ્યાર્થીઓએ “ ગુરુભક્તિ ” વિષે “ સંવાદ ” બજાવી બતાવ્યા હતા ત્યારપછી સરવાળા મંત્રી મુદ્રાદાસે સભા યોજાવવાનું રહેલ સમભવ્યા બાદ અંગેના વૈષ્ણવ અંગ્રહીય મહિમાકર મોદીરામભાઈએ જણાવ્યું હતું, કે બાઈઓ આ મનુષ્યવતાર પુનઃ પુનઃ પ્રાપ્ત થતોતથી માટે ગુરુદાસ માવ છે એમ સ્વાધ્યા બાદ સરવાળા માલ મંત્રી શ્રીપુત ગોપાલદાસે કુંડું પણ રહેલ. વલ ભાઈએ આ બાદ આજનાં ઉત્સવપતિ શ્રીઅનિરુદ્ધાચાર્યનું મહારાજશ્રીની જય પંથક સાથે સભા વિખરાઈ હતી. ત્યારપછી પ. સ. બજારતભાઈને ત્યાં દાંચદમથી વગેરે આનંદ થયો હતો.

ઉદર માટે રચ્યા નથી. તેથી પુષ્ટિમાર્ગના અનુયાયી તરીકે આપણી ખાસ ફરજ એ છે કે ને અન્યો પ્રકટ થયા ન હોય તે પ્રકટ કરાવવા, પ્રકટ થયેલ અન્યોને ધરમાં પધરાવવા અને ખીલું કંઈ ન થઈ શકે તો ભાવથી તેવા અન્યોના દર્શન કરવા. આટલું કરવાથી પણ ભાવનું પોષણ થાય.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ નિજુલું છે, તે પરમતત્ત્વ છે. ગીતાના સાતમા અધ્યાયમાં તે સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ નિજુલું ભગવાનની અનન્ય ભક્તિ કરવાથી નિજુલું થવાય છે. જુઓ ગીતાછનો તેરમો અધ્યાય. અનન્યત્વ અને નિષ્કામત્વ શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિના બે લક્ષણો છે. અહીંનને અને હૃદયને ઉપદેશ આપતાં ભગવાને આ બે લક્ષણો ઉપર પુનઃ પુનઃ ભાર મૂક્યો છે.

મનુષ્યમાત્રનો ઉદ્ધાર થાય તેવા પ્રકારનો માર્ગ જાણવાનારે હું જગદ્ગુરુ કહી શકું. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે તેવા માર્ગનું નિરૂપણ કરેલું છે. સીધદ્રાદિના પણ તે ઉદ્ધારક છે. આ માર્ગ ભક્તિમાર્ગ.

સાક્ષીમાં અનેક ધર્મોનું નિરૂપણ છે. ને ધર્મનું સેવન કરવાથી ભગવાનમાં અદ્વૈતુષી અને અપ્રતિદ્વતા ભક્તિ થાય તે પર-મુખ્ય ધર્મ છે. બીજા ધર્મો ચીજ છે. ભાગવત ધર્મ તે મુખ્ય ધર્મ છે. તેનું સેવન કરવાની શ્રીવૃદ્ધિસાધીરો અને તેઓશ્રીના વંશજોએ આજ્ઞા કરી છે. તેથી મારી ભાવના પ્રમાણે આવા આચાર્યશ્રીઓને જગદ્ગુરુ કહી શકાય. આ જ જન્મમાં ને માર્ગનું સેવન કરવાથી જન્મમરણરૂપી સંસારમાંથી મુક્ત થવાય. તેજ માર્ગ ઉત્તમ છે. તેજ માર્ગ સરલ અને નિષ્કંટક છે. ભગવાનમાં પ્રેમ હૃદયનો સીને અધિકાર છે.

સામ્પ્રદાયિક અનેક અન્યોમાં પ્રકટ થયા છે. હજુ થણા અન્યો પ્રકટ થયા નથી, શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞાનું અંગેલ ભાષામાં વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર પણ લખાયું નથી આ રિયતિ શોચનીય છે. સમ્પ્રદાયના ભાવિક અનુયાયીઓ હમરો રૂપીયાઓનો ખર્ચ કરે છે પણ સામ્પ્રદાયિક અન્યો પ્રકટ કરાવવાનો સ્વધર્મ હોવાનું થણા થોડા માને છે. આવા અન્યો પ્રકટ કરવા દરરૂંડ કરવાની જરૂર છે. તેલીવાળાના સંભવમાં એવું દરરૂંડ હોત તો તેઓ કેટલાંક અંગેને બદલે તેથી જમણા અન્યો પ્રકટ કરી સમ્પ્રદાયની વિરોધ સેવા કરી શકત. સમ્પ્રદાયમાં હાલ અનેક બાજણ વિદોને છે. સાક્ષરો પણ છે. તેઓ ને યથાશક્તિ સેવા કરે તેનો હાસ લઈ અન્યો પ્રકટ કરાવો, ધરમાં પધરાવો અને ભાવનું પોષણ કરો.

તે પછી શ્રીયુત કેચરામ કાશીરામ સાક્ષીજીએ વિવેચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે પ્રમાણમાર્ગની દૃષ્ટિએ શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞા, શ્રીયુસાઈજી પછી તરતજ શ્રીયુરુષોત્તમજી આવે છે. બેરાક પ્રમેયમાર્ગની દૃષ્ટિએ જોતાં શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞા, શ્રીયુસાઈજી, શ્રીગોપુકનાથજી અને શ્રીહરિરાયજી આવે છે. આચારના વિકટ કાળમાં પ્રમેયમાર્ગના અધિકાર બહુ સ્વભાવ છે અને તેથીજ શ્રીયુરુષોત્તમજીનું મદદત્ત છે. શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞાજીએ એક પણ અન્ય એવો બાકી નથી કે તેના ઉપર શ્રીયુરુષોત્તમજીએ કંઈ પણ ન લખ્યું હોય. શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞાજીએ પૂર્વ અને ઉત્તર મીમાંસાના ભાષ્ય રચ્યાનો હૃદયેષ તત્ત્વાર્થરૂપિનિબંધના સાત્ત્વાર્થપ્રકરણમાં આવે છે. કમનાગ્યે પૂર્વમીમાંસામાંથી માત્ર ભાવાર્થપાદમાખ્યજી ઉપલબ્ધ છે તેના ઉપર પણ શ્રીયુરુષોત્તમજીએ સ્વતંત્ર દીકા લખી શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞાજીને પૂર્વમીમાંસા ઉપર ને અભિપ્રાય દતો તેની સમજૂતી આપવા સંપૂર્ણ પ્રયત્ન કર્યો છે. પરંતુ દીલ્હીની વાત છે કે, સમ્પ્રદાયમાં અનેક અન્યર્થગ્રંથો હોવા છતાં તેની વ્યવસ્થિત યાદી નથી થઈ. એરેડે નેવાએ દુનિયાભરની સંરેષ્ટ પુસ્તકોની યાદી મેળવી તે ઉપરથી અન્યર્થગ્રંથોનો પરિચય આપે ત્યારે આપણે, આપણે ત્યાં પુસ્તકો, હોવા છતાં પણ કંઈ કરી શકતા નથી. ઉપરમાં સાક્ષીજીએ પુસ્તકપ્રસિદ્ધિ માટે અનામત ફંડોની આવશ્યકતા ઉપર ભાર મૂક્યો હતો.

કુમારી નિર્મળા સંધ્યોનું વક્તવ્ય.

ત્યારબાદ શ્રીયુત જમનાદાસ હરખજી સંધ્યો ને. પી. ની પુત્રી કુમારી નિર્મળા સંધ્યોએ સંરેષ્ટમાં જોલતાં જણાવ્યું હતું કે મળેલું મનુષ્યચરીર વ્યર્થ જવા ન દેવું. મહાનાયાસે મળેલો આ દેહ છે. અન્નાદિનો બનેલો છે છતાં તે યરીરેજ આત્મજ્ઞાન થાય છે. સ્વસ્વરૂપજ્ઞાનથી મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા. આત્માને મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આજળ જોલતાં જણાવ્યું હતું કે બાલિકાઓને અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ તે સિવાય ભારતવર્ષની હન્તિત નહિ થાય તે બાબતમાં માર્ગ, ગીતેથી તથા શંકરાચાર્ય સંસ્કૃત સંવાદ વગેરેના દષાન્તો આપી શ્રીઓને ધાર્મિક શિક્ષણુક્રમ શિક્ષણ આપવાની આવશ્યકતા જણાવી હતી.

શ્રીયુત વાડીલાલ રાહડું' વ્યાખ્યાન.

શ્રીયુત વાડીલાલ રાહે વ્યાખ્યાન આપતાં જણાવ્યું હતું કે શ્રીપુરુષોત્તમજી સર્વોદ્ધારપ્રવૃત્તાત્મા હતા અને તેથી સર્વોદ્ધાર જન્મદુરુત પદને યોગ્ય હતા. એ વિષય પર હું કંઈક કહીશ.

આત્માના સમયમાં જ્યારે આસ્થિક દિનદુઃખોમાં પરસ્પર સંજન અને એકબીની અપેક્ષા છે, ત્યારે જન્મદુરુત કોણ? અમુક આચાર્ય જન્મદુરુત કહી શકાય અને અમુક ન કહી શકાય તેવી ચર્ચા વર્તમાનપત્રોમાં ઉપરિચિત કરવી અગત્ય છે. જ્યારે એ ચર્ચા ઉપરિચિત કરવામાં આવી છે તો શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી જન્મદુરુતપદને યોગ્ય છે એમ સિદ્ધ કરવાની સાથે શ્રીપુરુષોત્તમજી પણ જન્મદુરુતપદને યોગ્ય હતા. એ વાતનું પણ સમર્થન કરીશ. ચર્ચા ઉત્પન્ન કરનાર વક્ત્રી કહેવામાં આવે છે, યુરોપ, આફ્રિકા; અમેરીકા આદિ ખંડોમાં અર્થાત સમગ્ર જગતમાં પરિભ્રમણ કરી સર્વ દેશોના ધર્મગુરુ પર ને વિજય મેળવે તે જન્મદુરુતપદને યોગ્ય છે. તે વક્ત્રી તો તેઓ જેમને જન્મદુરુત માને છે તે શ્રીકૃષ્ણમાં કે શંકરાચાર્યમાં કે અદ્વાયધિ થયેલ શાઈ પણ આચાર્યોમાં થતી શક્ય નથી, અર્થાત તે વક્ત્રીની કસોટીએ કસીએ તો અદ્વાયધિ શાઈ પણ જન્મદુરુતપદને યોગ્ય આચાર્ય' શા ગુરુ થયા છે તેમ કહેવાયેલ નહિ. ત્યારે જન્મદુરુત થવાને યોગ્ય શાખું કહેવાય? સર્વનો સમગ્ર જગતનો ઉદ્ધાર કરવાને માટે જેનો પ્રયત્ન છે, ને સકલજીવોનો ઉદ્ધાર કરવાને સમર્થ છે. કેવલ ત્રેલોકિ'કોના નહિ, તે જન્મદુરુત, અખંડભૂમંડલાચાર્ય' કલ્યાણિપદને યોગ્ય કહેવાય. વેદાદિ શાસ્ત્ર કેવલ ત્રેલોકિ'કોના કમણા; ઉદ્ધાર કરે છે. પરંતુ સર્વનો સાક્ષાત ઉદ્ધાર કરવાને શ્રીકૃષ્ણનું પ્રાકટય થયું. ૨૫૨૫ વડે સકલજીવો ઉદ્ધાર શ્રીકૃષ્ણે નિજ પ્રાકટય દ્વારા કર્યા અને ભૂતલ ઉપરથી આપ પધાર્યા ત્યારે નામવડે ઉદ્ધાર કરવાની વ્યાસજીને આજ્ઞા કરી શ્રીભાગવત પ્રકટ કરાવ્યું. અર્થાત શ્રીકૃષ્ણ સર્વોદ્ધારપ્રવૃત્તાત્મા છે. જન્મદુરુતપદને યોગ્ય છે. વસ્તુતઃ શ્રીકૃષ્ણ ૨૫૨૫' જગતના પરમાત્મા, પુરુષોત્તમ છે. શ્રીભાગવત પણ સર્વોદ્ધારક છે. તેનું સર્વોદ્ધારક સિદ્ધિ રહે તેને માટે શ્રીકૃષ્ણ૨૫૨૫ વાગીય વૈરાગ્યશાસ્ત્ર શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય' વરતાઈદીપનિબંધ પ્રકટ કર્યા અને તેમાં શ્રીમદ્ભાગવતના ચાર અર્થ' પ્રકટ કર્યા. તે નિબંધનું સર્વોદ્ધારકત્વ બની રહે તેને માટે તે ૫૨ ૨૫૨' પ્રકાશ નામની ટીકા પ્રકટ કરી એટલે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય' પણ પરામકૃપાદ અને સર્વોદ્ધારપ્રવૃત્તાત્મા છે. આ વાતની ૨૫૨ આજ્ઞા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય' ૨૫૨' નિબંધમનવતા આજ્ઞામાં કરે છે.

“સર્વોદ્ધારપ્રવૃત્તાત્મા કૃષ્ણઃ પ્રાદુર્ભવત્ ૯, તથાત્મ' એત સંસિધ્યેન્ તદર્થે વ્યાસ ઉત્પાત્ ॥ ૧ ॥ શ્રીભાગવતમત્યન્ત' સર્વેષાં સુખદાયકમ્ ॥ તથાપિ તદર્થ' યદેવ કિંચેદિતિ વિચાર' દિ ॥ ૨ ॥ અગ્નિ ભ્રૂત વરતાઈદીપ' ભાગવતે મદન' તત્ત્વાપિ યેન સંસિધ્યેન્ વ્યાખ્યાન' તલ્લિખ્યતે ॥ ૩ ॥ સર્વેએ નિલચાર્ય'ના ગુરુચરણના વાક્યો પ્રમાણ માનવાન જેઈ એ ચર્ચા ઉત્પન્ન કરનાર નિજગુરુના વાક્યોને પ્રમાણત્વે આગ્રહ કરે છે. તો વૈષ્ણવો નિલચાર્ય'ના વાક્યોને શા માટે પ્રમાણ ન માને? અતી તિલ્ક વાય છે કે શ્રીકૃષ્ણ સર્વોદ્ધારને માટે પ્રકટ થયા અને સર્વોદ્ધારપ્રવૃત્તાત્મા હતા. તેમજ શ્રીમદ્ભાગવત પણ સર્વોદ્ધારક છે. અને શ્રીમદ્વાચાર્ય'ચરણ પણ સર્વોદ્ધારક છે તે સર્વોદ્ધારકત્વ સિદ્ધિ રહે તેને માટે શ્રીપુરુષોત્તમજીએ શ્રીમદ્વાચાર્ય'ચરણના સર્વ' મનો ઉપર ટીકાએ લખી છે તેથી શ્રીપુરુષોત્તમજી પણ સર્વોદ્ધારપ્રવૃત્તાત્મા છે તેથી તેઓ પણ સર્વોદ્ધાર જન્મદુરુતપદને યોગ્ય છે. ને ને ઉપરોક્ત સર્વોદ્ધારપ્રવૃત્તાત્મા હોય તે તે જન્મદુરુતપદને યોગ્ય છે. ત્યારબાદ ચોક જમનાદાસ હરજીએ રાજીએ પ્રાસંગિક વિવેચન કર્યું હતું.

શ્રીમાન સદાપતિદીનીં વચનામૃત.

તે પછી વિદ્યાવૃંદાચી ચિ. જો. શ્રી ટીકિલલ મહેશ્વરે અખંડપદેથી વચનામૃત કરતાં જણાવ્યું હતું કે “આજના ચરિત્રનાથકર્તૃ પૈસિદય આ કારણથી સિદ્ધ થયું કે એમની ઉપાસના બદા બદા વખામિએ બદા બદા ગુણથી કરી. જેમ ભગવાનની ઉપાસના વિશિષ્ટ વિશિષ્ટ પ્રકારથી થાય છે. પ્રમાણે વરીકે આપ્યના વૃંદીશાખ્યાયના ગુણોપસંહાર પાદના અન્તર ભ્રમની વિશિષ્ટ વિશિષ્ટ ગુણોદાર ઉપાસનાપ્રદર્શક અનેક અધિકરણો છે. મન્દનાં ભગવતિઃ તૂળાં નવરઃ એ શ્લોકની અંદર મજાતરેકપની બની બની વ્યાખ્યાએ સિદ્ધ મિન્ન ગુણોદાર ઉપાસના કરી છે. શાઈએ જન્મદુરુત કરી; શાઈએ સર્વોદ્ધારક વરી; હું પણ

શ્રીનાથદાસમાં યુનીવર્સિટી રચાયેલા—મોટા સિંધના વેપુવાના પ્રવાસથી શ્રીમાન હોદ્દા નરેશ મહારાજને સારા હિન્દુતાનના વેપુવાની સહીવાળી આજ્ઞાપત્રિકા મોકલવા હવાવેલા ફોર્મ તેવાર કરેલ છે. તે યુનીવર્સિટીના સુખ પ્રવાસમાં નવરાટ્યાવાળા સુપ્રસિદ્ધ ભગવદીય મુન્દરાસ વીરમાતુએ (અર્ધપાક દોદરકુલ) આગ્રેવાની લીધી છે. તેા વેપુવાએ તે અરજીએના ફોર્મ મંજૂરી લેવાં અને તે ફોર્મ રા. મુન્દરાસ વીરમાતુ, મારવર દાહરકુલ છ. કા. (સીધ) વડા "શુદ્ધાદેવ" કાર્યાલય-અમદાવાદ. સદી કરી-કરાવી મોકલી આપવાં.

વેપુવો સાંવધાન! કીસનમદના શ્રીમદનમોદનજીના મંદિરમાં વડા શ્રીજીવાવાડ નરેશ શ્રીદાસનાયજીના વડા શ્રીનનીવસિયજીના મંદિરમાં પવિત્ર ભગ્નાથજી જેવા મહામહોત્સવ પ્રસંગે અંત્યભવેશ કરાવી, અનુચિત દસ્તગેષ રાજકર્મચારીયો વરૂંથી કરવામાં આવેલો, તે સંબંધી સારા વેપુવ સમાજની ઘાનગી દુખાઈ છે. શ્રીકૃષ્ણજી નરેશ ચુસ્ત વેપુવ છે, અને તેના રાજ્યશાસન વડે કોશની પ્રયત્નોનીચેના મંદિરમાં કર્મચારીઓએ જે ખેડી રીતે કળએ મેળવ્યો છે, તેની સામે તેમજ કલરાપાદનમાં ઉપર દર્શાવેલા મંદિરોમાં જે અંત્યભવેશ કરાવી શ્રીમદાપ્રમુદ સરેવાપિત મેંડ-મર્ણાનો ભંગ કરવામાં આવેલો છે, તેનો વિરોધ અમેજામના વેપુવાએ કરાવીને શ્રીકૃષ્ણજી નરેશ-કીસનજી (ભગમેશ) અને શ્રીજીવાવાડ નરેશ (જીવરાપજીને) મોકલાવી આપવો. શ્રીનાથદાસની કમીટીના સભ્ય રણજી-દાસ પટવારી આ બાબતમાં રૂમ ચૂપ છે.

કવચિત સાંપડતી સોનેરી તક

માત્ર "શુદ્ધાદેવ" ના ગ્રાહકોને જ આ લાભ મળશે.

રૂપીઆ સાડા અગીઆરનાં બે પુસ્તકો સાડા છ માં.

પૂજ્યપાદ આચાર્યવર્ય જગદ્ગુરુ ગોસ્વામિ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજશ્રીના પચાસમાં વર્ષની સવર્ણ મહોત્સવની ખુશાહીમાં એક શુદ્ધચત્રી ઉદારતાથી પવ્વીજ થોડી સંખ્યામાં કીર્તનનાં પુસ્તકો, મુદર મોટા અક્ષરો, નિર્ણયસાગરી ટાઈપ, લેન્ડર ટાગલો, મુદર છપાઈ, સોનેરી પાક પુકું, મજાખા, કથે દિવસે અને સમયે કયું કીર્તન બોલવું એ ૧૫૯ દર્શન જગજગ અદારસો પત્ર કે સત્તાવીસ હજાર પંક્તિઓ, પાંચ લાખ ચાલીસ હજાર અક્ષરોવાળા બે પુસ્તકો મલી એક સેટ જેમાં છ ને પાંચ આનાવાળું સંપૂર્ણ 'વસંત ધમાર દોરી ડાલ' પત્ર એક હજાર આસરે અને બીજું પાંચ ને ત્રણ આનાવાળું વરોત્સવનું 'પુલ્કર્ણકીર્તી આસો ક્ષર ૫ લખીનું' વર્ષાઈ વર્ષરનું સાડા આસો પત્રનું એક રૂપીઆ સાડા અગીઆરનાં બે પુસ્તકો આપના ઉક્ત મહોત્સવની ખુશાહીમાં ૧૯૯૩ ની દીવાળી સુધીજ રૂપીઆ સાડા છ માં રોકડે વૈસે મુંબઈમાં આપવામાં આવશે.

મંદિરધોરી, કીરતનીયાઓ, સેવાભાવીઓ, અહસજીના ભક્તો, સાંપ્રદાયિક સાહિત્યના ઉત્તેજકો, વિગેરે આવી મુદર સોનેરી તકને વગર વિલંબે પકડી લઈ લાવથી જવા દેશે નહીં. બાહારગામવાળાઓને પત્રીસ ટકા અગાઉથી મોકલવાથી રેલવે પારસદાસ વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે. વી. પી. પોસ્ટલ રેલવે ખચ જુદું પડશે.

આજેનાં લખો થા મલો:—દાસાનુદાસ, ચીકમહાસ ચક્રધાર્જ,

૨૭-૨૯ કોલમ્બાટ લેન, મુંબઈ નં. ૨.

ખરીદતાં પહેલાં ભાવ સરખાવો
બંદરના ભાવધીજ જુદી જુદી બાતો અને કારખાનાનાં
માંગલોરી નળીઆં, ધાપાં, ટોપીઓ વગેરે

જથ્થાબધ તેમજ છુટકે તૈયાર લીલીવરી કીફાયત ભાવથી મળશે.
નમુના તથા સી કાલીટીની ખાત્રી કરવા ભલામણ કરીએ છીએ.

પોલીસ્ટ અને રફ લાદીઓ

મદ્રાસી, તાંડુર, કોટા, નાવંદગી, ચિતાપુર વગેરે ઉચી બાતની
લાદીઓ, દરેક સાઈઝની અને બકાઈની રફ અને પોલીસ્ટ
સપ્લાય કરવામાં આવશે.

જથ્થાબધ ખરીદનારાઓ અગાઉથી જોડેલા નોંધાવશે તો કંમી
લાવે પડતર થશે.

મારબલ જેવી ચળકતી મદ્રાસ, કોટા, તાંડુર લાદીનો નમુનો ભેરો.

સફેદ ગ્લેઝડ, રંગીન કુલાવર, ગાલીયાની ટાઈલ્સો
ચંડાસ, બાઈકમ, મોરી માટે તેમજ દીવાનખાનાનાં શણગારરૂપ ફેન્સી
ટાઈલ્સો ઇન્ડિયન, બપાન, હોલેન્ડ, જરમન વગેરે મળશે.

મારબલની લાદીઓ, ટેબલો, પાટીઆં

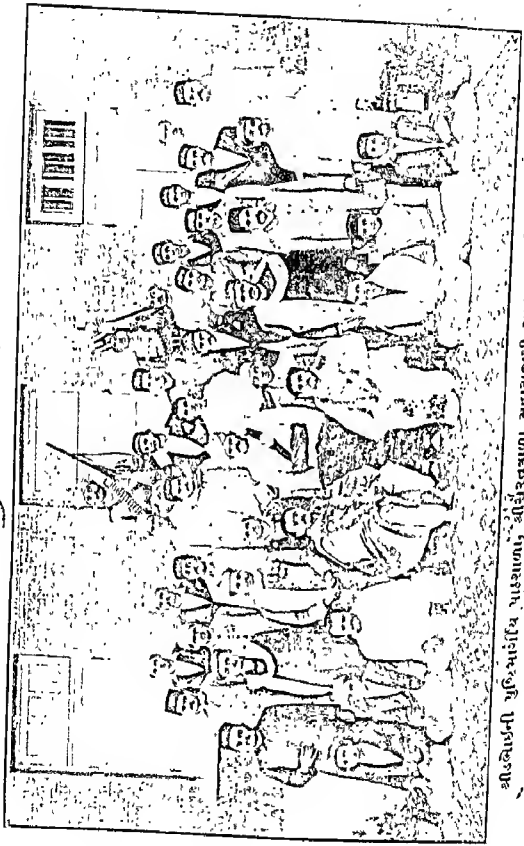
હોટેલ, હેરકટીંગ સેલુન, મીકાઈવાળા તેમજ ફરનીચર માટે સાઈઝ
પ્રમાણે મારબલ બનાવી આપવામાં આવશે. કાળી, જુલુ અને સફેદ
આરસની લાદીઓ રફ અને પોલીસ્ટ મળી શકશે.

કાચના નળીઆં, ક્રાન્સ, જરમન, અને બેલજીઅમ વગેરે સેકરોનાં મળશે.
સીમેન્ટ, હાથીઠાપ (ઇમલિશ) અને દેશી વગેરે નમુના તથા ભાવો
અમારી દુકાનેથી મળશે.

ચુનીલાલ પરીખ એન્ડ કું.

નળીઆં, મારબલ, લાદીઓ, વ. ના વેપારીઓ
અને એજન્ટો.

૪૪૮ ડંકન રોડ, મુંબાઈ નં. ૪.

શ્રીભાઈની પુરિમાર્ગથી પાસાણી, શ્રીપુરત્રયાણી અદાલતની સામગ્રી, અને કાર્યકર્તાઓનો સંગ્રહ.

શ્રીગુખસંગારક કુાં. ગયુગના સ્થાપક
માલીક અનેડ સાહચિક મદાન ઉદ્યમી નર
શ્રી સેવપાલજી શર્મા.

2nd Cavalry Regiment, 1902. The band is shown in the foreground, with the regimental band in the background.

वर्ष १२.

॥ श्रीविभुयदनानन्दाचार्य विजयन्तेतमाम् ॥

अंक ८.

शुद्धदेव

अने

सहितमार्त

शक्ति,

सं. १८८४.

श्रीवल्लभा

४५२.

प्राकट्यमंगल.

(श्रीलक्ष्मीपतीठाधीश्वरके यहां आश्विन सुद ८ के दिन पुत्रजन्म भयो, ताको चर्चन
 हर्ष के प्रकर्ष का प्रकाश फैल फैल गया, सुख के समुद्र की हिलोर उठी चारों ओर ॥
 भव्य भावना का दिव्य शीतल समीर बहा, कामना-लताएँ फल फूल उठी चारों ओर ॥
 'देशिकेन्द्र' देवताधिदेव की दया की घटा, अतुल घटा से घिरी दीख उठी चारों ओर ॥
 श्रील व्रजभूषण के जय गुप्त जन्म होते, तोष की तडाक ध्वनि गूँज उठी चारों ओर ॥

द्वार द्वार रोमित रसाल दल तोरन हैं, विमल भितान घाम सरसाये हैं ॥
 कुंभ फदली के संग यत्र तत्र राजमान, ठौर ठौर प्रचल पताक फहराये हैं ॥
 'देशिकेन्द्र' विविध मनोहर सुख बाजे बजे, मूषा बेग साज नर नारी दौड़ आये हैं ॥
 आज व्रजभूषण के लाल पालन के बीच, मङ्गल प्रमोद भरे स्वजन धुलाये हैं ॥२॥

कैधों पूर्व पितृपुण्य पुत्र लतिका में लग्या, मुफ्त रसाल मोद घाम सरसायो है ॥
 कैधों भव्य नव्य लोक भाग्य-सिंधु मध्य इन्दु, दर्शनीय रूपसे अनूप दरसायो है ॥
 कैधों द्वारिकाधिनाथ गुण चरणारविन्द, सेवा को सुगाव सेवा मधुर मुहायो है ॥
 भरे जान 'देशिकेन्द्र' भास नर मोद नव, बाळ रूप पार ये समोद गोद आयो है ॥३॥

पो. मणिशर्मा 'देशिकेन्द्र'—फांकपोली.

जित सित दान वारे-घर को प्रवाह दियो, देस फरुष कामधेनु दान पाठ सीख्यो है ॥
 द्वारवेश धाम महा रुहिम महोन्लव को- अछ लखि रूप वास वासव को कीन्व्यो है ॥
 भव्य दिव्य नव्य अभिजात शिशु सौष्टव को, नेकुफ निहारी सुकुमार मार सीन्व्यो है ॥
 राज व्रजभूषण अद्भुत तिहारे राज, आज अभिलाष को नवीन रूप दीख्यो है ॥

- ગાને દો ગુમાન ભરે ગાંતિ ગુણ-ગૌરવ કે, આને દો અનન્ત મેંદ, સુખ સરસાને દો ॥
 યાને દો યલામ પારિતોષક, પ્રકામ ધન, પાને દો પ્રમોદ, હર્ષ વર્ષ વસાને દો ॥
 જાને દો ન જાલી હાથ વિપ્ર માટ વન્દી કવિ, સુજસ સુરાગ ભરી કવિતા સુનાને દો ॥
 માને દો મહોત્સવ વજાને દો મનોજ વાય, ધામ વ્રજભૂષણ કે મંગલ મનાને દો ॥

કીર્તિમાન પૂર્વજોં ફા પ્રકટ હુઆ હૈ પુણ્ય કિમ્વા દ્વારકેશ સેવા ફલિતાનુરામ હૈ ।
 સુદ્ધ સુવન્ધુ સિન્ધુ ઉદિત સુધાંશુ હૈ કિ માતૃ મન માનસ કા દીપિત ચિરાગ હૈ ॥
 નવલ 'નરેન્દ્ર' વ્રજભૂષણ નિકેતન મેં 'પુત્ર-જન્મ' કિમ્વા પુરવાસિયોં ફા ભાગ હૈ ।
 ધર્મ સત્ત્વ કા મહત્ત્વ મહનીય હુઆ કિમ્વા દમ્પતી ફા સ્નેહ કમલ પરાગ હૈ ॥
 નરેન્દ્ર ધર્મા—કાંકરોલી.

નૂતનવર્ષાભિનંદનમ્

નવનીરદવપુર્યાગો, નવધામકુજનાનામભિરામઃ । નવર્ષીતામ્બરવારી નવવર્ષે શં કરોતુ નગ્માલી ॥૧॥
 મંગલમયનવવર્ષે મંગલમય સુપ્રભાતસાફળ્યે । મંગલમયકાર્યાણિ કુર્વન્તિવિતિ પ્રાર્થયામીશામ્ ॥૨॥

અનુસારી બનેા જન આપતણા, ધનધાન્ય સરસ્વતી સાથ વિષે;
 કરપક્ષવ દેશ સુકાન ગ્રહી, ઉદ્ધિ સમ ઉન્નતિ મખ્ય ઝીંઝા.

નિહાળું નેત્રાથી યૃદ્ધગૃહ રૂઝ દીપક ઝમે, અનેરા સ્વસ્તિકે પ્રતિગૃહતથાં પ્રાંગણ દીપે;
 પ્રકાશીની રખે ઝળહળિત એ અબ્દ નિસરે, છટા ન્યારી દીસે જન સકળ શું આદર દીએ.
 જીતું જાએ, આવે. નવિન હસતું વર્ષ શ્રુતિએ, પ્રકૃષ્ટે પ્રાચીએ, સ્થિત સુખી ઉપા રક્ષા વદને;
 પ્રતાપી દીસંતો, ગગન સવિતા મંગલમુખી, ખરે । જીવી આજે, અતિથય રીઝે સૌ જન સુખી.
 પ્રકાશો સા કાએ, સુખમય બનેા નૂતન દિને, પરાયો સૌ યાએ, વૃત્તિમય સદા એ રવિ સમા;
 બળી પ્રોતે પોતે તમહરણ એ દીપક બને, જીવે જે અન્યાર્થે, શુભીજન જ તેને સહુ ગણે.
 પરાયો સંકલ્પો, સુભગ ગ્રહજી મગલ દિને, સુખી હો આનંદે, શિશુગણતથાં રમ્ય વચને.

૫. મંગલજી ઉદ્ધવજી શાસ્ત્રી સંપાદક “વિશ્વમંગલ”.

(૨)

“તૈલંગી કુવમાં મહામણિ સમુ, વિન્દે રુદ્ર રાજતું, પાંડિત્યેય પ્રપૂર્ણ ગંગીર ગુણે, સેવાવિષે રાગતું
 જ્યેષ્ઠા જનને “હરિશચરણ” દે, સન્માર્ગમા વાજતું, એ “શ્રીવલ્લભકૃપ” રહો તમ પરે, આશિષ વર્ષોવતું.”

(૩)

“એ આ વિશ્વતું કાર્ય-કારણ અને, વેદાંતતું તત્ત્વ છે,
 જે છે દુર્લભ, યોગિ-જ્ઞાનિ જનને, ને રનેહનું સત્ત્વ છે,
 જેને પ્રાપ્ત થયાં વિના મન સહ, વાણી વિરામી રહે,
 તેને માખન-મિથી માટ નચવે, ગોપાંગના આંગણે.
 એ ગોપીપતિના રૂઝ પ્રણયના, સદ્ભાગી યાજે અને—
 એ નિત્યે તમ જીર આંગણ રમે, ચાચું નવા વર્ષમાં.” “ભક્તિપ્રિય”

મહાકવિના સન્માન.

કવિકુલકવીન્દ્ર શ્રી. ન્હાનાલાલ દ. કવિ. પોતાના અભિમદોત્સવ પછી મહાશીર્ષા સપ્તમી દવો તેમજી સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કરી પ્રથમ મુંબઈ આવેલા દોવાથી તેઓએ સત્કાર કરવા પુષ્ટિમાર્ગેય યુવક પરિષદ, શ્રીપુષ્ટિમાર્ગેય સિદ્ધાન્ત પ્રચાર સમિતિ, શ્રીવૈષ્ણવ છાત્ર પરિષદ (મુંબઈ) અને શ્રીધાટોપર વૈષ્ણવ સમાજ તરફથી સત્કાર સમારંભને એક બહેર મેળાવટો યુધ્ધાર વા. ૨૧-૧૦-૩૩ ના દિવસે સંમિલના ૭ વાગે રચનાીય માધવભાગના ચોગાનમાં શ્રીમદ્ ગો. વિ. શ્રીકૃષ્ણજીવનજી મહોદયના અશ્વમેધપદે થયો હતો.

નિયત સમયે સમાપત્તિ અને કવિસમ્રાટ પધારવા શ્રી પુ. યુ. પરિષદના માનદમંત્રી શ્રી. ત્રિશિખર-લાલ જગજીવનદાસ સાહે આમંત્રણ-પત્રિકા વાંચ્યા બાદ શ્રીમદ્ ગો. શ્રીમદ્માધવાદાસજી મહોદય (અમનગર) વસન્તરામ સાસ્ત્રી (અમદાવાદ), શ્રી. કેશરલાલ તી. સાસ્ત્રી (અમદાવાદ) શ્રીપુષ્ટિમાર્ગેય પુરેલકાલય (નડીયાદ), શ્રી. રમજીલાલ સાસ્ત્રી (કોટાઈ) અને શ્રીધાટોપર વૈષ્ણવ સમાજના પ્રમુખ મં. રવ. મણી-બહેન ચત્રચુલ જીવજીદાસ (ધાટોપર) વગેરેના આવેલા સદાનુભૂતિના સદ્મારપ્રદર્શક સન્દેશોએ વાંચી સંમળનાંયા દવો.

ત્યાર બા. પ્રા. શ્રી. સાહચર્યન્દ્ર જે. શાહ અને સાક્ષર અખ્યાલાલ જનીએ કવિશ્રીના વિવિધ તેમ વિશિષ્ટ સાહિત્ય સેવા પ્રદર્શક પ્રાસંગિક વિવેચન કર્યું હતું.

॥ વિજયતે ધીવાલકુળ્ણ પ્રમુઃ ॥

સાહિત્ય-પાપોગિધિમન્યોત્તરઃ ।

કર્ણાગૃત્નં રક્ષત દે કવીન્દ્રઃ ॥

શ્રી પુષ્ટિમાર્ગેય યુવક પરિષદ

શ્રી વૈષ્ણવ છાત્ર પરિષદ

શ્રી પુષ્ટિમાર્ગેય સિદ્ધાન્ત પ્રચારસમિતિ

શ્રી ધાટોપર વૈષ્ણવ સમાજ.....તરફથી

કવિકુલકવીન્દ્ર

શ્રી ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિને

સન્માનપત્ર

જ્ય દો, જેમના વહાણી બમણી સરસ્વતી નિત્ય પ્રગયરની રહે છે અને જેમના વહન દ્વારા નીજાના સંવાદી સ્ત્ર ઉદાય છે એવા કવિમુવકવીન્દ્રનો જય દો ।

ગુજરાત બૃદ્ધ ગુજરાતના સન્માનનીય કવીન્દ્ર, આપની અર્ધસાતાની વચ્ચેને ગુજરાત-બૃદ્ધ ગુજરાત કૃતકૃત્ય થયાં હતાં; તેમ ગણિમદોત્સવનો મુજરસર પશુ પુનઃ પ્રાપ્ત થતાં એ ધન્ય પ્રસંગેને ગુજરાત-બૃદ્ધ ગુજરાતે અનેરા ઉમંગથી વધાવી લીધી છે. એ પ્રસંગ પછી તરતજ આપની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ થતી; અને આજે મુંબઈ પધારી પુનઃ સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કર્યું એને શાક શરૂ આપને આ સન્માન-પત્ર અર્પણ કરતાં અમને દર્શ થાય છે.

કાવ્યસાસ્ર જેને કવિનિર્મળની પતિંગઃ સ્વયંમુઃ એ વાણીને નિદર્શી-કવિ એટલે તરતસોં કવિ એટલે મુનિ અને ક્ષપિ એમ જો કહે છે તેને આપની કર્મોથી આપ સિદ્ધ કરો છો. તેમજ ચંદ્રવર્ચની કૃષ્ણપ્રાપ્તિ કરાવનાર કાવ્ય એ જ સત્કાવ્ય છે એ સુજિને આપ આપનાં કાવ્યો દ્વારા વધારે કરો છો. કવિત્વ એ મુદ્દુર્ભમ દેવી રાક્ષિ છે એ પુરાણોજિને પણ આપ પરિણામ કરી રહ્યા છો.

સર્વશ્રી હતિદાસદ્રશા, જગતના અને યુગ્ધરત્ને બારતવર્ષના ભૂત અને વર્તમાન હતિદાસનાં રક્ષ-સમૃદ્ધ અને અવિદ્દ હશેનાં કરતાની આપની કલા અને રાક્ષિ અપૂર્વ અને અમુતવધી છે. હતિદાસ અને જીજ્ઞાસના મર્યા આર્ષે અલોકિક રીતે શેષી હતિદાસરાસિક જનમને હતિદાસચંદનનાં સાચાં માન કરાવ્યાં છે. ગુજરાતી સાહિત્યના હતિદાસમાં હતિદાસદ્રશા તરિશે અપરું રચાત અનોખું અને સન્માનનીય છે.

આપની ઇતિહાસકદષ્ટિ નિર્મળ, દૂરદર્શી અને સર્વગ્રાહી છે; તેમજ આપની ધર્મકૃષ્ટિ પણ સર્વ-દેશીય, પારદર્શી અને મર્મગ્રાહી છે. ધર્મનાં રહસ્યોના આપના વિવેકશીલ હૃદયે સર્વ ધર્મોએના હૃદયમાં આપના પ્રત્યે મમતા અને આદર હૃદયસ્પર્શ કરે છે.

ભાગવતધર્મ પ્રત્યેના આપનો આદર અનુચિત્તર છે. શ્રીમદ્ જગદ્ગુરુ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પ્રણીત વેદાંતશાસ્ત્રી, શ્રી ભગવદ્ગીતા ને ઉપનિષદોનાં રહસ્યદર્શનોથી તેમજ વિવિધ ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો દ્વારા આપે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની અનુપમ સેવા કરી છે, કવીશ્વર દક્ષપતરામથી પરંપરાએ શ્રીરત્નામીનારાયણ સંપ્રદાયની પણ આપે પ્રસારણ ધર્મસેવા કરી આપે વૈષ્ણવોના અનુસાર સંપ્રાપ્ત કર્યા છે જે સમયે પ્રાચીન વૈદિક-વૈષ્ણવ ધર્મ ઉપર કહુ આશ્રેયો થઈ રહ્યા છે તે સમયે આપે આપના નિર્મળ ધર્મમર્મ-દર્શનોથી સાચી ધર્મસેવા બતાવી છે. વૈદિક ધર્મ અને વૈદિક સંસ્કૃતિનાં સંરક્ષણમાં પણ આપે અણમોઘ ફાળો આપ્યો છે, વૈદિક ધર્મો જનતા આપની એ સત્ધર્મસેવા માટે આપની અત્યંત ઝાણી છે. આપની અપ્રતિમ સાહિત્યકૃતિઓએ જનસમાજને સત્ત્વ ધર્મ અને સન્નીતિના માર્ગે પ્રેરી છે. સાહિત્યમાં વારંવાર વિકલાને નામે વૈદિક અને પૌરાણિક સત્પાત્રોમાં અનીતિ અને અધર્મ્ય વ્યવહારોના થતા બીજા-રોપણો સામે આપે સતત અને મર્મગ્રાહી પ્રકાશ કરી સત્સાહિત્યસેવા કરી છે તે ચિરંમરણીય રહેશે.

આપને આપના સતત શારદોપાસનામાં થયાર્થ સદ્ધર્મચારિણી સી માણેકજીનેનાં સુધોમ થયો છે એવા કોઈજા વિરવા સાહિત્યરવાખીને થયો હતો. આ ભગવદ્ગીતાનું સાર્વ અને સદ્ભાગ્ય આપને પ્રાપ્ત થયું છે તે જ્ઞેઈ અમને પરમ આનંદ થાય છે.

આપનું આ સદ્ભાગ્ય ચિરંમર્યાથી રહે ને શુભિપ્રેક્ષા થત વખતે આપુધ્ય આપને પ્રાપ્ત થાય અને વૈદિક ધર્મ તેમજ સાહિત્યની સેવા કરવાનું સાધર્મ્ય આપનું સુરચિર રહે એવી શીઘ્રશોકોત્સાહ-ભાવિત શીળાશુભ્યુક્તિ પ્રેમ પ્રત્યે અમારી અંતરની અભ્યર્ચના છે.

માધવભાગ-મુંઝડ, ૪	} તિ. મેયામિલાધી;
સંવત્ ૧૯૬૩, આશ્વિન કૃષ્ણ પ્રતિપદા, બુધવાર	
વારીખ:	
૨૦ મી, એપ્રિલ, ૧૯૭૭	

સભાપતિશ્રી પૂન્યપાદ ગોરવાખી શ્રી ૧૦૮ કૃષ્ણજનન મહોદયના વરદ હરતે સમર્પિત.
શ્રીયુત જગમોહનદાસ ૨ શ્રીફ એડવોકેટ કવિને આપવાનું આર્ટ પોસ્ટ પર છાપેલું સન્માનપત્ર વાંચી સંભળાવ્યા બાદ મજદૂર માનવત્વ સીદ્ધવરના કોર્ટેટમાં પૂન્ય સભાપતિશ્રીના વરદ હરતે કવિશ્રીને આપવામાં આવ્યું હતું.

સભાપતિશ્રીનું મનનીય વ્યાખ્યાન.

અપ્યક્ષપદેથી જાન શ્રીકૃષ્ણજનન મહોદયે વ્યાખ્યાન કરતાં જણાવ્યું હતું:—

આને આપણે કવિવરના મહિમાદોસર ઉભવી રહ્યા છીએ. કવિવર એ વિધાતાની સૃષ્ટિનું અપૂર્વ સર્જન છે. વિધાતા જનતાને સર્જે છે. મદાકવિઓ પણ અનેરી સૃષ્ટિના સર્જનદારો હોય છે અને તેમ વિધાતાનાં ચ ધનોથી નહિ પણ તે અમૂર્ત સાધનો દ્વારા.

અમૂર્તને મૂળ બનાવી જનતાને તેનો પરિચય કરાવતાં તે મદાકવિ એવા કવિવરનો, મદાકવિને મહિમાદોસર ઉભવતા કોને દર્શ ન થાય? એનું સદ્ભાગ્ય કયાંથી? જનતા એમ રૂપે સમજે કે અમે કવિનો કદર કરીએ છીએ. કવિવરનો મહિમાદોસર ઉભવીને જનતા પોતાની કદર કરે છે. કવિના કદર કરનાર તો હંફારજ છે. એ ને કંઈ કહે છે તે લોકિકાવાન પ્રદેશમાંથી પ્રેરણા ગ્રેહીતે-એનું કવન તો પ્રજાપ્રીયથ હોય છે. સ્વત્ત્વ દૂર ન પ્રિયત્વ એ જે વસ્તુ એના જીવનને વાણે વાણે વજાઈ વ્યૂર્થે હોય છે.

પ્રાચીન કાળમાં કેટલાય કવિઓની એમની દેશનીમાં કદર થઈ નથી. ઉગ્રાદના મહાકવિ ચોક્કસ-
પીયરની કદર પણ પરદેશીઓએ કરેલી. ગુજરાતીઓ ગુજરાતના મહાકવિની કદર કરે છે એ ગુજરાતે
ગૌરવ દેવા જેવું છે. તે જમાનામાં તો કવિ પરિશ્રમદુઃસાધ્ય હતો, આ જમાનામાં એ સરળ અને
સાધ્ય બન્યો છે, એટલા સાધ્યો આ જમાનાને ઉપલબ્ધ છે પરંતુ એ સાધનો વિસંવાદી સાર પ્રગટ
કરે તો કવિને આદર કરવાને બાંહે દેવ પણ કરી શકે.

કેટલાક તેજેદેથીઓથી મદદકવિ ન્દાનાલાલનું તેજ ખખડું નથી. એટલે તેમની સામે કાલ જાગરા
પ્રયત્ન થાય છે પરંતુ તેથી કવિની કાંઈ દાનિ થવાની નથી. સૂર સામે ધૂળ કડાડનારની રીત દસા
થાય ? ધૂળ આંખમાં પડે ને ? તેજેદેથીઓની કીમતોની એરણુપર કદિ પરોક્ષિત થઈ શકે કાચન
નિવરે છે. એમની નિઃકલંક કીર્તિ એથી તો વધુ કલ્પના બને છે. કવિશી મનુની દીર્ઘાના ભાગ
બન્યા છે. કવિશી ઉપર આક્રોશ થાય છે કે એમણે કવિ દયારામની અને હોદાણીતોની નકલ કરી છે
પણ એ આક્રોશ કરનારે કવિવરના કાળો વાંચ્યા છે ખરા ? એ કાળો પશ્ચિમે વિચાર કર્યો છે ખરો ?
' જ્યોતોન્નિષ્ઠ જગત સર્વમ્ શોભાકિત છે મહામાન્યો એની ઉપર લખી ગયા દોષ તેની ઉપર લખડું
એ દાંડીએલ નથી વિદ્વાન અને રૂઝ એનાએલ દોષ છે પણ વસન્તમાં એ નવપદ્મલલિત બને છે કે
નહિ કે વરદ એનીએલ દોષ પરંતુ ચમત્કૃતિ સાથે અને રત્ન કરી એ કાંઈ સામાન્ય વાત નથી
કવિશીની કૃતિઓ ચમત્કૃતિથી ભરી છે પણ એને નકલ કેમ કહેવાય ? બની વરદને નવાં કૃપમાં રત્ન
કરવામાં પણ ખૂબી છે અને એ ખૂબી એ ચમત્કૃતિ એવામાં દોષ તે મહાકવિ છે. એક કવિના હૃદયમાં
ને રચ્યું તે શું અન્ય કવિના હૃદયમાં ન રચુરે ? આજના કલ્પવાનક મહાકવિ શરદે માંજ માનનારા
છે. હું તો એમનેજ પૂછવા કે તમે નકલ કરી છે કે નહિ ? તમે નવિનતા લાવી શક્યા છો કે
નહિ ? કવિ કહેશે કે એ નકલ નથી કરી તો હું તે સમજ માનીશ. કવિ એટલે સત્યવક્તા, જ્ઞાની
અને વરવર્ણી. જ્ઞાનનંદનો અનુભવ કરનાર કવિશીની સમજનાનો અને બ્યક્તિગત પરિચય છે. આજ
જાગરો વિશેષ દોષ છતાં પણ એ સત્ય કહેવાના પ્રવાહવિનોદના પ્રદર્શનમાં એમણે કંદારે
પ્રમાણ નથી ક્યું એની સાબિતી એમનું અમરતાદના માણેયોઃ વચ્ચેનું માધ્યમ છે.

સાચા સિદ્ધાન્તવાદી વગર અન્ય કાંઈ માં પણ એ દિગ્ગત ન સંભવે એમણે દિલ્લિદાસને પુરાણના
પાત્રોને કૃપણ લગાડ્યું નથી, એમના છાંત્રમાં એવી કાંઈ ઘટના બની નથી કે જે કવિ છાંત્રને કલ્પોપક
દોષ એમનું છાંત્ર શેમેન્ડીક નથી છતાં એમનામાં ઉચ્ચ કવિવરતાજિ છે. એ એના આશ્ચર્યની વાત
નથી. એમનું કવિત્વ અનેક છે કવિવર પુષ્પવર્ચક છે મહાકવિઓ જગતના શોભામાં સંજોવાયા નથી
એ તો સિદ્ધાન્તોના નિર્માત્ર દોષ છે.

આપણા અત્યારના વિવેચનો પશ્ચિમની અસરથી રજાવડા છે. કવિશીની કૃતિઓને કસોટીની
એરણુ ઉપર ચઢાવતાં આપણે વિવેચનના સિદ્ધાન્તો બદલવા પડશે. અત્યારે તો પશ્ચિમ અને પૂર્વનું દ્વંદ્વ
જોવાય રહ્યું છે બીજા ઉપર નહું પ્રિન્ટ થઈ રહ્યું છે પાવાત દર્શક મહાકવિની કૃતિઓના મૂલ્ય આંકવામાં
આવે તે શાસ્ત્ર નથી કવિશી યોતે પણ પાશ્વર્ય સાદિલથી સમજી રીતે પરિચિત છે અને તેઓ પૂરના
સાદિલના પણ સાચા જ્ઞાતા છે. પરંતુ કવિશીએ સમન્વય સુદ્રિપી પૂર્વેજ પ્રાધાન્ય આપ્યું છે. અવલ
આપી છે. એમને પૂર્વ તરફ સંતુષ્ટતાવાદ છે એથીજ સર્વ પર્મોએ એમના ઉત્સવો ઉત્સાહથી ઉભા
છે કવિ તો હોદાણમતિ છે. પરંતુ એ સમ્પત્તિ ને અપનાવે તેની છે કવિશીનો ઉત્સવ આપણે ઉભરીએ
છીએ કારણ કે તે આપણા છે આપણી સમ્પત્તિ છે.

વેણુનોનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત પ્રેમમતિ છે. અને કવિશીનો એ મુદ્દાએ જ છે. એમની કૃતિઓનો
આવરણનિ પ્રેમમતિ છે એ પ્રેમમતિના ઉદરોને આ પ્રસંગે તાત્કાલિક વરદઃ જગમ્ ઉભી હું તોરમુછું.

કવિસંસાદનું વ્યાખ્યાન.

ત્યારબાદ કવિસંસાદ શ્રી ન્દાનાલાલમાંએ સન્માનપત્રને જ્ઞાત્ય વાગતાં પાતાની તાર્કિક
રીતીથી બોલતાં બહુબળું હતું કે. વેણુને એટલે કોદલિના બાકો, સલાવલિશીને મારી પ્રત્યેના પદ્મ-
તલ ન્દાવના માધ્યમમાં જણાવ શાને છે. આપણે પરિચય મારે કંઈક વચેનો છે અપણે મારી પ્રત્યેનો

એટલો પક્ષપાત છે તેથી વધારે મને આપત્રી પ્રત્યે પૂન્યભાવ છે આપત્રી યુગભાગ છે આપ આપના પૂન્ય પિતાશ્રીના પ્રતિનિધિ તરીકે ને જોણે છે તે મારી પ્રત્યેના સહસાવધી જોણે છે મારામાં એવું કંઈ છે નહિ.

વ્યાસજીએ અદાર પુરાણો લખ્યા પછી એમના આત્માને શાન્તિ ન થઈ એટલે એમણે શ્રીમદ્ ભાગવત રચ્યું અને શ્રીમદ્ ભાગવત રચ્યા પછીજ તેમના આત્માને શાન્તિ મળી. શ્રીમદ્ ભાગવતની ભાષા એટલે સમાધિ ભાષા એવી ભાષા હોય તે મદાકવિ બાકી તો બધા ઠીપાઠીક એ ભાષા સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી કવિનું કવિત્વ લૌકિક અલૌકિક નહિ આજથી પાંચ ૭ વર્ષ ઉપર વૈષ્ણવને એક વચન હતું. હવે આજે તેનો પુનરુચ્ચાર કરું છું વૈષ્ણવમાં વિદ્યા છે, વિદ્યાનો પણ છે ભલભલા શાસ્ત્રીઓને પણ પણ ટકર ખવડાવે એવી વિદ્યા છે. વૈષ્ણવી વિદ્યા હવે અન્ધારામાં નથી. વૈષ્ણવી વિદ્યા એટલે શુદ્ધ કાંચન અને ને શુદ્ધ છે તેને સંતાડવાનું શું ? વૈષ્ણવોએ હવે અનવાળામાં આવવાનીજ ખોટી છે. હું તો કહું છું કે હવે અનવાળામાં આવો બહાર આવો હશેને મંદિરમાં જઈએ પણ સમાઓ તો નહેરમાં બેસે માથાવાદમાં આપણે વૈષ્ણવો માનવા નથી આપણે સિદ્ધાન્ત તો સૌ દ્યનું સૌનું છે. આપણે યા માટે સંકોચ રાખવો હું તો ફરી ફરીને એજ કહું છું કે વૈષ્ણવજન અનવાળામાં આવો બહાર આવો નહેરમાં આવો.

આટલું જોડ્યા પછી કવિશ્રીએ આ પ્રયત્નને માટે ખાસ તૈયાર કરેલું 'વૈષ્ણવ સુધા એમદશ' એ મનનીય વ્યાખ્યાન વાંચ્યું હતું.

છેવટમાં શ્રીયુત જનાર્દન બાઈએ સમાપતિથી, કવિશ્રીના વક્તાઓ, માધવજાનના દ્રશ્યોએ અને દાનર રહેલા સમાસરોનો યોગ્ય સંબોધમાં આભાર માન્યા બાદ શ્રીનાથકૃષ્ણલાલજીના ન્યયોષ વચ્ચે સી વિખાસા હવા.

પેટના તમામ દર્દો પર લય'કર સુરંગ.
એક એક ગોળી એક એક સુરંગ જેવી છે.

૨૯૨૨૬
નં. ૪૫૧૮ મહાસિંહનાદી ગોળી.

ભારતમાર્તંડ પાઠત શ્રીગદુલાલજી સદ્યુરદેવનું સ્મરણ કરીને તેમના આ શિષ્યે અર્ધી સદીના અનુભવના પરિણામે આ ગોળી બનાવી છે. પાચનમાં તો આ ગોળી બીનકરીક છે, તેજસ્વ સ્વાદમાં પણ અદ્વિતીય છે. બાલકે હોય કે જુદા હોય, ગમે તે આ ગોળી હેંડેથી ખાણે અને હૃસ્તજન જેને લગ્નગોળાથી સુરંગ કૂટે તેજ ઉદરસ્થાધિરૂપ કોણને તોડનાર એક ધડાકો સાબળી સકારો. આ શું થોડો અમકાર છે ? અજીણ, યજ્ઞ, ખાટા કચરકા. ગોળો ચડવો, ઉગ્રાસ, ઝાઝ, ઉલટી, આક્રોશ, ગુભ વાયુ, આગ વાયુ, વગેરે ઉદર વ્યાધિઓ નાશ કરશે. સંગ્રહણી, આત્માતિસાર અને કોણેરા રોગને રામબાણ તરીકે આ ગોળી અકસીર થઈ છે એમ ધણાને અનુભવ થયો છે. વધારે વખાણ નકામાં છે. વાપરો અને ખાતરી કરો. વાપરવાની વિગત ડગી સાથે છે.

ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગને પણ ભોજન રૂપ ન થઈ પડે, તે માટે ૧૫૦ ગોળીઓની એક ખાટલીના માત્ર ખાર આના છે. દપાલ ખર્ચ જુદું.

ભા. મા. ગદુલાલાજી સ્મારક ઔપધાલય.

વૈદ્યશાસ્ત્રી માધવજી ગોપાળજી દવે, રે. પાંચરા પોળ, મુંબાઈ નં. ૪.

જગદ્ગુરુ કોણ થઈ શકે ?

(લે:—શાસ્ત્રી જ્યેષ્ઠરામ હરિચંદ્રનજેશી, લાડવાડા, મુ. પેટલાદ.)

(શાસ્ત્રીજી રેવાશંકર મેધજી દેવવાડાકરને પ્રત્યુત્તર.)

(“ ગુજરાતી ” ના પુષ્ટિભાગેન્દ્રોદી તંત્રીએ આ લેખ છાપ્યો નહિ, તેથી અહીં છાપ્યો છે.)

“ ગુજરાતી ” પત્રના શ્રીમાન તંત્રીજી યોગ્ય,

તા. ૨૩ માઈ મે સને ૧૯૩૭ “ ગુજરાતી ” માં “ જગદ્ગુરુ કોણ થઈ શકે ? ” એવા હર્ષિમયી શાસ્ત્રી રેવાશંકર મેધજી પુરાદિને એક લેખ છાપ્યો છે, તેનો પ્રત્યુત્તર શાસ્ત્રીજી કેશવરામ કાશીરામભાઈએ તા. ૩૦ મે ૧૯૩૭ ના અંકમાં તથા શાસ્ત્રીજી ગોકુલદાસ કેશવજી ભાઈએ તા. ૬ જુન ૧૯૩૭ ના અંકમાં તથા માજી દિવાન પટવારીજીએ તા. ૬-૭-૧૯૩૭ ના “ મુખ્ય સમાચાર ” માં આપેલો છે. પરંતુ તા. ૬ જુન ૧૯૩૭ ના ગુજરાતીમાં શાસ્ત્રીજી રેવાશંકરભાઈ અંક (૩) લખી કેશવરામ શાસ્ત્રીજીના લેખનો પ્રત્યુત્તર આપતાં જણાવે છે કે— “ વિદ્વાન શાસ્ત્રી કેશવરામ મહારા લેખના ઉત્તરમાં દાખલા દલીલ સહિત ખંડન કરવા લાયક કંઈપણ લખી શક્યા નથી. ન્યાં સુધી મદારા લેખનું યોગ્ય ખંડન થાય નહિં ત્યાં સુધી હું કંઈ જવાબ આપવા ઉચિત ધારતો નથી. ” એમ જણાવેલું છે, જેથી આ લેખ લખવાની દરજ પડી છે, માટે આ લેખને આપના સુપ્રસિદ્ધ પત્રમાં રચાવ આપી આભારી કરીશો.

શાસ્ત્રીજી લખે છે કે—“ આજકાલ જગદ્ગુ અને આચાર્ય થવાનો અને લખવા લખાવવાનો મોઢ વિંદુ સંપ્રદાયોમાં ધણાને લાગ્યો છે, અને જેને તે દ્વારા પ્રસિદ્ધિની ઇચ્છા હોય છે તેઓ વ. સ્વ. સંઘ અને એવીજ બીજી ધાર્મિક સંસ્થાઓમાં દાખલ થઈ પોને તે પત્ની લખે લખાવે છે ” વગેરે.

ઉપર્યુક્ત લખાણ શાસ્ત્રીજી એ કેવળ પૂર્ણપાદ શ્રીગોકુલનાયજી મદારાજના દેવમૂલક તેમજ ઉદ્દેશીનેજ લખ્યું છે એમ જીભ ફાલમના “ કહેવાય છે ” છત્વાદિ પેરેમાફ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમાન્ય છે. પરંતુ “ અખિલ ભારતવર્ષીય વર્ણાશ્રમ સ્વરાજ્ય સંઘ ” જેવી સંસ્થામાં દાખલ થવું અને તેમાં અગ્રગણ (પ્રમુખ) પદ ભોગવવું એ કાંઈ સામાન્ય વિદ્વાનનું કામ નથી કેમકે એ સંસ્થા ભારતવર્ષના ધર્મપ્રાણ મ. મ. લક્ષ્મણજીશ્રી, મ. મ. તકે-રત શ્રી પંચાનન બ્રહ્મચાર્ય, મ. મ. અનન્તકૃષ્ણશાસ્ત્રી, પંડિતરાજ ધીરાજેશ્વર શાસ્ત્રીજી, યાતારાચરણ બ્રહ્મચાર્ય, શીજીવ-ચાવડીયં એમ. એ. વગેરે માનનીય દિગ્ગજ પંડિતોની સ્થાપેલી છે. અને તેમાં શાંકર, રામાનુજાદિ સમ્પ્રદાયોના સમર્થ ધર્માચાર્યો દાલન સમયમાં એક સાથે બેસી ધર્મનાથ સુપારંગના પ્રવલોને સમુદ્દેશ-મૂલક કરી ધર્મ રક્ષણાર્થે કટિબદ્ધ થઈ ધર્મ સંરક્ષણ કરી રહેલા છે, તેવા સમયમાં શાસ્ત્રીજીએ આ જન-મથનવત્ત વ્યર્થ ઉપરિદ્યત કરી પરસ્પર વૈમનસ્ય સ્થાપનાર શાંકર અને વૈષ્ણવો વચ્ચે જે કલેશનું કઠકું બીજી રોપ્યું છે તેનું દમ દૂં મોઢ રીતે ઉત્તમ નીવડે એ સંભવિત જોતો નથી.

પુનિત ભારત વર્ષમાં ન્યારે ન્યારે અધર્મનું ઉત્પાન થયું છે ત્યારે ત્યારે કાંઈને કોઈ રૂપમાં પરબલ શીદરિને સ્વયં થા અંશવિજૃંભિરે પણ પ્રકટ થઈ સનાતન ધર્મનું સંરક્ષણ કરવું પડ્યું છે. અને ગીતાવાક્યનું પાલન કર્યું છે.

જે જે સમયે જેવા વિદ્વાન્તપ્રચારી આવરણકળ જણાઈ તે તે પ્રમાણે આ ભારતમાં પ્રભુએ દેવી વિજૃંભિતોને પ્રકટાવી અને તે લીલકરાચાર્ય, શીરામનુજાચાર્ય, શીમખાચાર્ય,

શ્રીનિબાકોચાર્ય અને શ્રીવલ્લભાચાર્ય એવા નામે પૃથ્વીમાં પ્રકટ થઈ અને ભારતવર્ષની જનતાને તેમણે ઉપદેશસુધાનું પાન કરાવી પોતાના તરફ આકર્ષી, તેથી ભારતીય જનતાએ તેમને પ્રેમ પુષ્પથી વધાવી લીધી. અને તેમના ગૌરવને જોઈ “જગદ્ગુરુ” ની માનનીય પદવીથી તે તે વિશ્વતિથોને વિશ્વૃષિત કરી.

અતએવ ભારતીય જનતા તે તે વિશ્વતિથોને યા તદ્દશજ્ઞેને યા શિષ્યોને મુખ્ય વિશ્વતિ-થોને અનુસરીને ધર્મસંરક્ષક તરીકે જ્ઞેતાં તેમના મુખથી ધર્મપ્રાપ્તનું પાન કરતાં ધર્મપ્રચારક તરીકે વધાવી લેઈ “જગદ્ગુરુ”ની પદવીથી વિશ્વૃષિત કરે અને પોતાની હાર્દિક કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરે તો તેથી ક્ષતિ શું ? તે કંઈ સમજતું નથી.

“જગદ્ગુરુ” એટલે જગતના અગ્રાનાંધકારનો નાશ કરનાર, જગતમાં શ્રેષ્ઠ યા પૂજ્ય, યા ગૌરવાન્વિત. તો શું ભારતવર્ષમાં ઉપદેશપ્રાપ્ત પાન કરાવી ધર્મસંરક્ષણ કરનાર મહાન વિશ્વતિથો શું પૂજ્ય નથી ? માટે ખરી રીતે તો આ અચોક્ષ્ણ અરધાને છે.

શાસ્ત્રીજી ! આચાર્ય જનવાનો તો આપને પણ અલખરો થયો હશે, પરંતુ

શુચીનાં શ્રીમતાં મેઢે યોગત્રયોઽભિજાયતે ।

શ્રીમાન પવિત્ર પુરુષોનાં ઘરમાં યોગત્રય ઘણાઓનો જન્મ થાય છે. માટે આપ યોગ સાધો ! અને તેમ કરતાં ભટ ઘણો તો કહાવિત ભગવદ્ગુપા હોય તો તેમ જાને. યા ચાકર પીઠના સંન્યાસીથી સંન્યસ્ત મહણ કરો ! બાપી ઇર્ષ્યા કરે આપનું કંઈ વળે તેમ નથી.

જગદ્ગુરુ કોણ ?

આપે લખ્યું છે કે—“પૂર્વે તો માત્ર શંકરાચાર્ય માટે જ જગદ્ગુરુ શબ્દ વપરાતો” ઉપયુક્ત લખાણનો વિચાર કરીશું તો સ્પષ્ટ સમજારો કે, પૂર્વે એટલે પ્રથમ, શીશંકરાચાર્યજી સર્વ વિશ્વતિઓ પ્રકટ થઈ તેમાં પ્રથમ પૂર્વે પ્રકટ થઈ, ઉદયના આધીનએ જે જોદોનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો તે પ્રયત્નને સફલ કરી જોદધર્મીઓનો પરાજય કરી સનાતનધર્મનું રક્ષણ કર્યું જેથી તેઓને જ માત્ર “જગદ્ગુરુ” શબ્દ વપરાય એ સ્પષ્ટ છે. કેમકે તે, સમયમાં શ્રીરામાનુજાચાર્યોદિનું પ્રાકટયજ નહોતું. એટલે તેને માટે જગદ્ગુ એ શબ્દ શી રીતે પૂર્વે વપરાય ?

પરંતુ શાસ્ત્રીજી ! શીશંકરાચાર્યજીએ તો “મદ્મ સત્યં જગન્નિષ્ઠા” એ સિદ્ધાન્ત પ્રવર્તીઓ છે, તો મિથ્યા જગતના ગુરુ સત્ય શી રીતે સંભવે ? માટે જગતને મિથ્યા માનનાર આચાર્યને “જગત્ગુરુ” બનાવવા એ શું હોસીપાત્ર નથી ?

હવે હું આપને પૂછું છું કે—જગત્ગુરુમાં જગત્શબ્દ અસંકુચિતવૃત્તિથી મહણ કયો છે કે સંકુચિતવૃત્તિથી ? પ્રથમ પક્ષ સંભવિતજ નથી કારણ કે અસંકુચિત વૃત્તિથી જો જગત્ સેવામાં આવે તો તેની અંદર આવેલા યવન, કિશ્કિયન, વગેરે સર્વ આવી જાય છે. પણ તેઓના ગુરુ શ્રી શંકરાચાર્ય હોવા ન જોઈએ એમ આપને પણ માનવું પડશે. માટે સંકુચિતવૃત્તિથી જ જગત્ સેવું જોઈએ, તો પછી તેમના અનુયાયીઓના જ ગુરુ હોવા જોઈએ, નહિ કે આખા જગતના. છતાં આખા જગતના ગુરુ જો માનતા હોતો તે ખૂબ ભરેલું છે.

શાસ્ત્રીજી ! આપે લખ્યું છે કે—“દશ ઉપનિષદ, ભગવદ્ગીતા, અને અલખ્ય એ પ્રધાન ત્રણ ઉપર ભાષ્ય કરનારાને જ આચાર્યપદ મળતું.”

“બ્રાહ્મણોના ગુરુ સંન્યાસી (હિંદુ આશ્રમને લીધે) ગણાય છે. અને સંન્યાસીના ગુરુઓ જગદ્ગુરુ લખાય તો તે યોગ્ય કહેવાય.”

શાસ્ત્રીજી ! હિંદુ આશ્રમને લીધે બ્રાહ્મણો સંન્યાસીને સિદ્ધાદ્વારા સન્માન તો તે યોગ્ય કહેવાય પરંતુ ગુરુ તો નહીં કહેવાય, કારણ કે બ્રાહ્મણો સંન્યાસ લેવાની ઇચ્છા દર્શાવી સંન્યાસ લીધા બાદથી કરે ત્યારે જ સંન્યાસી બ્રાહ્મણોના ગુરુ થઈ શકે છે. તેમજ આપે સંન્યાસીઓના ગુરુ લખ્યા તે સંન્યાસીમાં લખવાનું કે કાશીમાં અખિલભારતવર્ષીય બ્રાહ્મણ મહાસંમેલન બરાલું તે સમયે આપની ધ્યાનમાં હશે કે-શારદાપીઠાધીશ્વરનું હિંદુઆચાર્ય સંન્યાસીઓના તરફ હતું અને તે સમયે ત્યાંજ તે હિંદુઆચાર્ય માટે મહાન કોલાહલ થયો હતો અને તેના પરિણામેજ હિંદુઆચાર્ય સંન્યાસીમાં કંઈક ફેરફાર થયો હતો શું તે વાત આપ જાણી ગયા ? કલોપકર્ણે સાંભળ્યા મુજબ જો આ વાતો સત્યજ હોય તો હું પૂછું છું કે જ્યારે સંન્યાસીઓના તે ગુરુ હોય તો આ કોલાહલ થવાનું કારણ શું ? અને સંન્યાસીઓજ જ્યારે તેમને ગુરુ તરીકે ન માને તો પછી તે જગદ્ગુરુ શી રીતે ગણી શકાય ? સંન્યાસીઓને તથા તેમના ગુરુઓને સભાગરી વક્તા પણાનું કામ કરવાનો તથા મહા બાંધવા વગેરેની ખટપટો કરવાનો સ્વષ્ટ નિષેધ છે. જુઓ બાગવત સુ. ૭ અ. ૧૩ શ્લો. ૮ તો તે પછી જગદ્ગુરુ લખાવાને યોગ્ય શી રીતે કહેવાય ? કારણ કે તેમનામાં ધર્મશાસ્ત્રાનુસાર સંન્યાસીના પશુ ધર્મ ન જણાય તો પછી તેમના ગુરુ શી રીતે ખતી થકે ? કેમકે તેઓ સંન્યાસધર્મ વિરુદ્ધ દ્વિધાદિસંયમ કરી મહાદેવી ખટપટો કરે છે તો તે શું ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે જુતિરજુતિરૂપ શ્રીહરિની આચાર્ય ઉલ્લંઘન કરનારા ન ગણાય ?

(અપૂર્ણ)

ગુર્જર પ્રાન્તમાં ઠેકઠેકાણે અમારી સંસાર પ્રસિદ્ધ
દવાઓની એજન્સીઓ કાયમ કરવાની છે.

સુધાસિંધુ

(૨૯૨૮૬)

કફ, ખાંસી, દમ, કૌશ્ઠરા, ચળ, સમઠળી, ઈનફ્લુએન્સા વિગેરેની ઘરગથ્થુ સ્વાસ્થિ દવા. કિંમત ૮ આ. ૮. ખ. ૧ થી તે ૨ ખાટલી સુધી ૭ આ.

દદુ ગજ કેસરી

(દરાજની દવા)

મમે તે જાતની સુખી અથવા પાકેલી દરાજને વાસ અને બળતરા શિવાય ૨૪ કલાકમાં નાબુદ કરે છે. કિંમત ૪ આ. ૬. ખ. ૧ થી તે ૨ ખાટલી સુધી ૭ આ.

સુખ સંચારક કંપની, મથુરા.

નિયમ અને કેટલોગ મફત મોકલવામાં આવશે.

ચિત્ર પરિચય

(પરમ ભગવદીય પરમાનંદદાસ)

(૧)

પરમ ભગવદીય પરમાનંદદાસ મોનલ સંધ્યોને જન્મ સંવત ૧૮૨૩ ના પોષ માસમાં લાડી મુકામે કપોળ શાંતિના સંધ્યો કુટુંબમાં થયો હતો. તેમના માતા-પિતા અનન્ય પુહિમાર્ચિય વૈષ્ણવ દોષાથી તેમના દિવ્ય સરેકાર પરમાત્મદાસના બાલ્યકાળમાં સાંપડેલા હતા. જેથી અનન્યતાના બીજ ન્દાની ઉત્પત્તિ શેષાભિલા હતા, તેથી તેના અંકુરેની ભાવના યુક્ત વયે ખીલી નીકળી હતી. તેમને અભ્યાસ શુભશાંતિના ધોરણે પુરા કરી અંગેલ ચાર ધોષણ મુખીને હતો. ત્યારે તેર વર્ષની ઉંમર હતી. તેવામાં તેમના પિતાશ્રી અચાનક પરલોકવાસી થવાથી કુટુંબ નિર્વાહને તમામ ભાર પરમાત્મદાસ ઉપર આવી પડેલો. હવે આગળ અભ્યાસ ચલાવી શકાય તેવી પરિસ્થિતિ ન હતી, જેથી રૂઝ ઊઠી લાડી રેટદર્માં વૈષ્ણવ ઓફીસમાં કારકુનની ભણ્યા પર નિમણૂક થઈ. આમ નિખાલસ દીવથી નોકરી કરવામાં આવતી દોષાથી ઉપરી અધિકારી વર્ગ તેમના ઉપર રાજ રહેલો. એટલું જ નહિ પણ તેની કૃત્રિમતાની જોડ તેમને આગળ વધારતા ગયા. તેમાં તેઓ એક સારા દોષા ઉપર આવ્યા. રેટદર્માં માણસ તરીકેનું સાદું કાવું બનતી શોરરેટદર્માં કાવું દાખમાં આવ્યું, ત્યારબાદ ઉપર ટ્રેઝરી ઓફીસ તરીકે નિમણૂક થઈ. આ રાજકીય કાર્યમાં કુશળતા પૂર્વક કામ કરવા બદલ ઉપરી, અધિકારી અમલદારો અને યે. દિવાન સાદેબ પાસેથી સારા સર્વોફીકલ મેળવેલા હતા. લાડીના કાકાર સાદેબ શ્રી મુર્સિદાબ નામદારે પોતાના ખાનખી સેક્રેટરી તરીકે રા. પરમાત્મદાસની મોકલણ કરી હતી. પણ તેો રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં તેમની સલાહ મગર કાકાર સાદેબ આગળ પાછું ભરતા નહી. આ લાડી નરેય તે સાદીત્વની ફગીવાને અજેડ સાદર 'લાડી' તેમને આલેખિત 'કાકાર' નું મુંદર રવજી અસરથી લખાણ થા. પરમાત્મદાસ સંધ્યો પાસે કાવેલું હતું. કારણ કે તેમના દરવાસર રવજી હતા. આ નોકરી દરમિયાન તેઓ લાડીની દરેલીમાં કાચમ દર્શન કરવા આવતા હતા. અને પુહિમાર્ચિય અધ્યાત્મ અવમાદન કરતા તેમના અદર્શિય પ્રશ્ન રમરણ કરતા હતા. એક વખતે કોઈ મદોત્સવનો પ્રસંગ હતો. તે વખતે દનેલીમાં રા. પરમાત્મદાસ દર્શન કરવા ગયેલા અને શ્રી...ને પરિશ્રમ પડતો જોઈ, આંખમાંથી મધુધારા ચાલી, આથી પોતે શ્રી...ને પડતા પરિશ્રમ બદલ વિરદર્માં રહેલા. અને વિરદત્તપ કલેશાન'નો દિવ્ય અનુભવ કરતા. આ કારણથી મંદિરે જતા નહિ જેથી કોઈ વખતે મંદિરમાં શ્રીના રવજીની જંખી કરવાની ઉમ્મિલા થાવત્યારે તેઓ શીતળ જામને દર્શન કરી આવતા. પરમાનંદદાસ સંધ્યોએ રેટદર્માં પચીસ વર્ષ માલવા, પણ તેમને અચાનક પોતાના કુટુંબ રાધે મુંબઈ આવવાનું થયું. તે વખતે બોરીવલી મહાક, જમરે રવજે રહેવાનું સુચન થઈ હતું. પરંતુ પોતાનો વિચાર ભગવદ્ મંદિર પાસે દોય અને ભગવદારવાનો લામ લઈ રાકાય તે માટે ઘાટોપર આવી શેક અચળા છત્રણદાસ કપોળ નિખાસમાં શ્રી નવનીતવાલ્લભ મંદિરની ખાનખી પાત્ર વર્ષથી રહેતા. અરથે રંગેશ સવાર શ્રીનવનીત પ્રજ્ઞના દર્શન કરતા, આવો તેમને નિયમ હતો. વળી પોતે ભગવદ્ અનુમદથી શીખ કલિત યક્ષિ ધરાવતા દોષાથી અનુભવ પૂર્વક પદો બનાવતા અને માતા. આથી વૈષ્ણવોના ચિત્ત તેમના તરફ આકર્ષાતા હતા. એથી તેમની સંશીલ વહલિત હતી. વળી એક એક પદની કીમ્મોને વિચારપૂર્વક અર્થ પણ સમજાવતા હતા. જેથી તેમની પ્રત્યે વૈષ્ણવ હૃદયોને આદરભાવ વધી હતો. એટલું જ નહિ પણ રા. મનિલાલ કાનલ પોતે ભગવદ્ વાર્તા કરવા બોલાવી જતા હતા. અને તે નિયમ તેમની છંદોથી પર્વંત અટકવે પાડ્યો હતો. તેમણે શ્રી નવનીત પ્રજ્ઞની શીતળ સેવા ઉપર મુખી ચાલ રાખેલા હતી. અને પોતે બનાવેલ લાલિત્યપૂર્વક પદલિખિતો અતિ ઉત્તમ સામગ્રી અંગીકાર કરાવતા. પુહિમાર્ચિય સાદિત્વ રાધવનો શોખ, પ્રવિવચ્ચ અનુભવ, આ બધા કારણોએ તેમને 'કવિ' બનાવેલા હતા. વ. ૧૮૪૫ જેન મણિબંદેનના તરફથી ઘાટોપરમાં વલ્લભ મદોત્સવ પ્રસંગે જે કાંઈ બોધને સેવા કરી છે તે એક અવજીવની છે. અને ભગવન્તામનું રજી તેો ચાલુ જ હતું. એવા એક એ મદાનુભાવ મળાદ બજા શ્રી પરમાત્મદાસ સંધ્યો રા. ૧૮૬૩ ના જોડ વહી ૦)) ના સવારે સાંઠ ગમતા સમાન શ્રી રાના-કૃત્તના સુવદ દેવરવદ રવજીનો દિવ્યધામ ગૌણ પ્રત્યે ગયા.

(૨)

(મહાનુભાવી બ. દેવરામભાઈ.)

મહાનુભાવી પરમમનદીય દેવરામભાઈનો જન્મ સં. ૧૬૨૫ ની સાલમાં થયો હતો. એમના પિતાશ્રી ઝીજીભાઈ ઢપર ગો. શ્રીમનવાલજી મહારાજની દિવ્ય કૃપા હતી અને શ્રીલાલિયેશ્વરજી એમને સાનુભાવ હતા, તેની હકીકત ગો. શ્રીગોવર્ધનવાલજી મહારાજના વચનામૃત ચોપામાં છે. તેઓએ આજીવનપર્યંત શ્રીની સેવા કરી છે. તેમના પીતાશ્રી ગેવિંદજી શ્રીમદ્ગુરુનાથજી (ગોડાધાર) ના પરમ કૃપાપાત્ર હતા. શ્રીમદ્ગુરુનાથજી મહારાજે યજ્ઞ ભાવપૂર્વક કીર્તનો-પદો બનાવ્યા છે. તેમાં 'સરસ રંગ' ની છાંય મુકી છે. જ્યારે આપશ્રી સંગીત યજ્ઞત્રિએ કીર્તન કરતા ત્યારે ગોવિંદજીના મુદ્દાંબ બાજવતા, (આ બાજવ વખતે હકીકત શ્રીગોવર્ધનવાલજીના રજ વચનામૃતમાં છે.) આવતા પરમ વૈષ્ણવ કુટુંબમાં મહાનુભાવી દેવરામભાઈનો જન્મ યમ્યો, બચપણમાં ગો. શ્રીનરસિંહવાલજી મહારાજશ્રી સાથે રહી સામ્પ્રદાયિક અનુગમજ્ઞાન મેળવ્યું. ત્યાર પછી એમને શ્રીવેરાવળની હવેલીમાં મોકલ્યા. શ્રીહસ્તિત્રિમંત્રમહારાજને શ્રીગોવર્ધનવાલજી મહારાજશ્રીએ મુંબાઈ પધરાવતા ઝોટા તપ્ત પ્રથાન કરેલું ત્યારે બનવદીય દેવરામ આપા સાથે હતા. ત્યાર બાદ સં. ૧૬૭૧ ની સાલમાં શ્રીવેરાવળમાં નવું મંદિર કરી શ્રીને આનંદથી પધરાવ્યા, સં. ૧૬૭૩ થી સાલમાં શ્રીગોવર્ધનવાલજી મહારાજ મજપરિકમાં કરતા પધાર્યા ત્યારે કૃપાપાત્ર દેવરામભાઈને સાથે રાખ્યા હતા. અને એ દિવ્ય લીલાલેખીના મહાત્મ્યજ્ઞાનમુક્ત અક્ષિતીય દિગ્માનંદ પ્રાપ્ત કરાવ્યો હતો. હાલમાં પ્રમાસપાટણમાં આવેલ શ્રીમદ્ગુરુનાથજી ચિહ્નકું રચણ છૂંદ્ય થઈ જવાથી દેવરામભાઈએ કાળજીપૂર્વક નવેસરથી મંદિર વિખારી વગેરે સિદ્ધ કરાવી આશાદે સુદે દેવ દિવસે શ્રી. ને શ્રી. શ્રીમનવાલજી મહારાજશ્રીની આજ્ઞાથી નવા મંદિરમાં પધરાવ્યા. તે વખતે આનંદ જોર હતો. અને દેરાપરદેરાના વૈષ્ણવોએ પણ તે આનંદમાં ભાગ લીધો હતો. ત્યાર બાદ ભાવજી માસમાં શ્રીહસ્તિત્રિમંત્રમહારાજના કથન કરવાની કલ્પકલા થતા બનવદીય દેવરામભાઈ મુંબાઈ ગયા, અને વેરાવળ આવતા પોતાની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ બહાલ. ત્યાર બાદ શ્રીની કૃપાથી પ્રકૃતિ સુધરી ગયા પછી સરદપુનમના દિવસે શ્રીલાલિયેશ્વર પ્રભુના કથન કરી સજ્જ મેને પોતાની વિરાવળીની આજ્ઞા ન માગતા હોય! તે માંડકે દરોતાતુર હૃદય બચાવે ભાવ ગોદાં ઢપર બચ્ત યતો હતો. વળતે દિવસે એટલે અચિન વહી રના બપોરના મુખથી બનવદીયા લેતા લેતા બનવદીયરણુવિંદને પ્રાપ્ત થયા. આવા મહાનુભાવી પરમમનદીયનું લીલાલેખન પ્રત્યેનું મનન જાળના વેરાવળનાં વૈષ્ણવોના હૃદયમાં હરમહી યાદ આવે છે કારણ કે તેમનો કીર્તનોનો સોજ, અને સારસંગમાં દિવ્ય આનંદ દળ પદ્ય રમૂતમાં આવે છે. એજ કિ બહુના.

(૩)

(રોક લીખારીદાસ હરકીશનદાસ.)

રોક લીખારીદાસ હરકીશનદાસનો જન્મ વજસાડમાં સં. ૧૬૧૧ ના જાદરવા વદી ૧૩ ના રોજ થયો. તેઓ એક સારા વૈષ્ણવ ગૃહસ્થ હતા. સં. ૧૬૩૨ માં શ્રીનાથદાસમાં તેઓ પોતાના પુત્ર રામદાસને લઈ ગયેલા. શ્રીજના દિવ્ય રવરપત્ની અતુલમ જીષી થતાં તેમના હૃદયમાં દિવ્ય પ્રેમના અંકુરો ફૂટ્યા, અને ઘેર આવી સેવામાં વિપત્તિરિત કરી તેમજ બનવદીયગીમાં નજ સારસંગમાં ભાગ લેવા ગઈયો. આવા અઢીકિક સરસંગના પ્રભાવે પોતાને મરનહ લેવાનું મન થયું. તોજીદીરાગ જમનાદાસ મરનહી રોજના કલ્પ પ્રસંગે આવેલા ત્યારે મરનહ લેવાની ઈચ્છા બહાલી આપી મરનહી જમનાદાસ તેમને મુંબાઈ સાથે લઈ ગયા અને ત્યાં શ્રીમદ્ગુરુનાથજીના મંદિરમાં જિજ્ઞાસુના ગો. શ્રી નૃસિંહવાલજી મહારાજની આજ્ઞા લઈ મરનહ પાલતા ગાંડી, ત્યારબાદ સુરન નઈ ઇચ્છામાં (નાણાવટમાં) ને ત્યાં મનોરથ કરી મરનહીએ સાથે સજ્જ બનવદીય કર્યો. અને વજસાડમાં (વજીવવાળા) માકુસાઈ મરનહીને ત્યાં સજ્જી બનવદીય કર્યો. ત્યાર પછી રોક લીખારીદાસે પોતાના ધર્મપત્નીને સુરતમાં શ્રીમનવાલજી મહારાજની આજ્ઞાથી મરનહ લેવાની અને મરનહી વૈષ્ણવો સાથેના સજ્જી બનવદીય (વજીવવાળા) માકુસાઈને ત્યાં મનોરથ કરીને ચાલુ કર્યો. સં. ૧૬૩૫ ના વેરાવળ સુદ ૫ શ્રી વજ સેવા, રાજ, જયજયનદાસવાળી માકુસાઈ મરનહીને ત્યાંથી પધરાવી પરમાં અપરસમાં સેવા ટકેલ કરાવી પ્રમુખે કૃપા કરી, અને શ્રીગુરુદેવની પદ્ય કૃપા થતાં શ્રીમુંનાઈવાજા જો-

શ્રી. ચીમનલાલ મહારાજના મંદિરની જ્વાલમંડપીના શ્રી.....ના સ્વરૂપને પદ્મરાત્રી આપ્યા. અને તે સ્વરૂપનું નામ શ્રીમાળગોપાલજી પડ્યું. અને વલસાડમાં પદ્મરાત્રી વખતે એક મનોરથ કર્યો હતો. આ સ્વરૂપની સેવા હાથ પડી તેમના પુત્ર બાઈ રામદાસ તન, ગન, ધનથી કરાવી રહ્યા છે.

મુખના—૫. દેવપાલજીનું ચરિત્ર રચનાખાતથી આવતા અંકે છપાયો.

સમાચારાદિક

મચ્છાર—પેટવાડના રાસોઈ જમાયંકરજીએ પદ્મદાસમાં સાંપ્રત્તિક વ્યાખ્યાનો કરી જૂજ નજીતિ આપી છે.

ઉપકાર—નૂતન ૧૫ નિમિત્તે અમારા દિવાનિયાથી ભગવદીશ્વર અને અભિનંદનો આવ્યા છે, તે બદલ તેમનો અંતઃકર્ણથી આભાર માનું છું.—રા. રા. મોદનલાલ લલિતભાઈ સાહે, નડિયાદ, રા. રા. હરિલાલ ને. રોક M. A. મુંબાઈ, પરી. પનાલાલ ભાણેજીલાલ, રા. રા. ગોપાલદાસ નારાયણદાસ, રોક કાઠલા રા. રા. ધરમસી કે. મરચન્ડ, રા. રા. પુરોષોત્તમદાસ એકદાસ, રા. રા. ધનરાયભાસ, રા. રા. મોદનલાલ રવચંદ ગાંધી, રા. રા. દરગોવન પ્રતાપચંદ સાહે, રા. રા. પ્રામણીય નાનજીભાઈ.

સોગાપુત્ર—શ્રીમદ્વાયાય નમનપુત્રસત્ત મંડળની અધ્યક્ષતા હેઠળ મળેલી સભામાં તા. ૧૮-૧૦-૩૩ ની રાત્રિના સાડા આઠ વાગે પંડિત શ્રી. ત્રિભુવણ મુનશંકર " શુદ્ધાદેવ વિશાલ " રાસોઈને શ્રીવલ્લભ સમપ્રદાયાપુત્રાર વિદ્વતા યુક્ત બાપજી કરતાં જણાવ્યું હતું કે જન્મજન્મ અને છાત્રમક જન્મ પ્રસાદિ દેવાથી સત્ય અને જ્ઞાનથી અભિન્ન છે. આ સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કૃતિ, પ્રભુતિ, સુત્ર અને શુભિ પ્રયુક્તિ પ્રકરના દશાન્ત સાથે સારી રીતે કરવા દત્તા. આથી મંડળના કાર્ય કરતાં જનુ મુશ્કેલી વધા દત્તા. અને તેનો પ્રભાવ શ્રોતા ૧૪ ઉપર સારો પડ્યો હતો. ત્યારબાદ તા. ૨૦-૧૦-૩૩ ની રાત્રીએ કાર્તિક વરી ૧ ના રોજ શ્રીવિક્રમેશ્વરના જુના મંદિરમાં પણ પ્રવચન કરી શોટ રાત્રે આનંદ અપાયા હતા.

ગોવિંદા—[ગોવિંદ] અને એક નિષ્કલ્પ ભાણજી વિષ્ણુ બાઈ તરફથી આરોં વડ ૪-૫ ના રોજ " સુભ મનોરથ " હતો. આનુભાવના આધેના વૈષ્ણવોએ મનોરથમાં પધારી, અનંદમાં રુચિ કરી હતી. " દાદી લીલા " નો અવેશ હતમ હતો. એવપુરના મુખ્યાલ વલ્લભદાસ હાલુ વધા દત્તા, અને ગોવિંદલાલ રોની કાચેદાસ દાદી વધા દત્તા. જ્યાં વલ્લભદાસ મુખ્યાલ હાલુ દોષ, ત્યાં તે આનંદ આનંદ જ દોષ ! પરંતુ આ આનંદમાં ચિત્તલાલ શીનાષ્ટના વધેવજ્ઞ હેરિશાષ્ટ ૧૩મી ૧૩મી પોતાની વૈષ્ણવી વાળીમાં " દાસી પ્રસંગી " ચલાવી નિહ કરતા દત્તા, એ દેવતાએ અવેશા વૈષ્ણવોમાં જરા અચરિત્ત બની ગયું હતું. એ પ્રસંગ ૧૫મી વળાય તે પહેલાં એક બે સમજુ વૈષ્ણવોએ હેરિશાષ્ટને પેતાની શુદ્ધરાઈથી જાણતા બંધ કરી દીધા દત્તા, એવો ખાણું " દાદી લીલા " ને " દાંધલમશી " નું મારું રાકે થયું હતું. દાસી પ્રસંગમાં મામને રૂઝી લાની સદન કરવી પડે છે, તે દાસી પ્રસંગના રહિયાએ સમજશે કે

ગોવિંદા—મદારાજશ્રીના કુંવરનું અકસ્માત મરણ વગથી તેના ચોક્કમાં " અનુક્રા " નો ઘાલવ રાજ્યનાં તમામ મામનાં મંદિરમાં કા. મુ. ૧૫ નો મળાયો.

સિદ્ધપુરમાં મેળાવટી—શ્રી ગોપાલકૃષ્ણ સનાતન જ્ઞાનચર્ચામળના નવિન વિદ્યાવપના ગુપ્તદર્શન ગા. ૧-૧૧-૩૩ તારીખ અંતે પાંચ વાગે જ્યાં જલ્દે સમા મહી હતી, અનેક પ્રધારણાં તેમજ, ખતાકા અને અરોક પદ્મરાત્રી વિદ્યાવપને બન્ય બનાવવામાં આવ્યું હતું સમાનું પ્રયુજાન કરેલાના મંદીજી ઉમાસંકરજીના પ્રેરણાથી અને રા. રા. ત્રિભુવણકરભાઈ માતંગદાસ જુએ.જ્યાં રચાનિક ભગવદીય રોક ચમનલાલ વિકુલદાસે સ્તોત્રાર્થુ હતું. સભામાં મે. રા. રા. વલીયદાર સાહેબ તથા મે. રા. રા. હેડમાસ્તર સાહેબ એમ. એ. તથા મે. રા. રા. રોહર સાહેબ, શીમાન યાત્રીજી સુવંશમ શીમાન શોધર રાસોઈ તથા રોહર દેવપાલ દાદાભાઈ વિષે આગેવાન સાફેતે વગે સફરદરેશ્વરે સારી દાખરી આપી હતી.

ત્યાર બાદ સમાનું કાર્ય રાત્રે વળાં જણાયરીએ મુસર રૂઝી રેલખત અને જનમજ્જન મુંડુ હતું. ત્યારબાદ સિદ્ધપુર અન્ય પાકરાણાઓમાં અવધાસ કરતા નિદાઓંની સાગી ઉપરિચિત્તોં નિમંત્રણ પત્રિકામાં મુખજ્વા મુખજ્વા અધ્યારજીમાં મુદ્દાવને કાવેત્ર સુતમાં. કાવેત્રનું દિવર એ વિષયજી

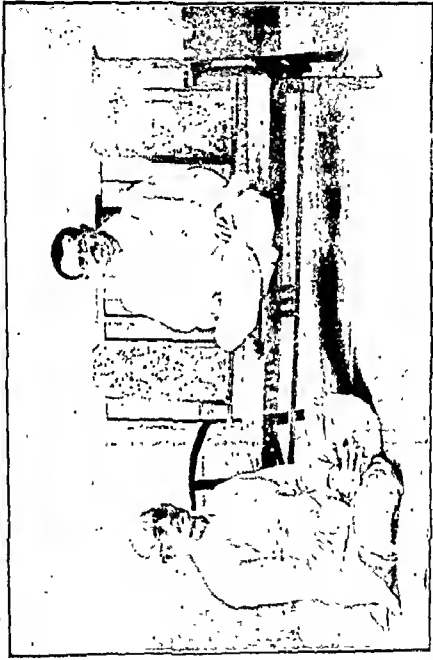

દામોદર, ઠા. વલ્લભદાસ કાનજીભાઈ, રા. રા. જેઠાભાઈ કાનજીભાઈ, રા. વર્નમાળીદાસ લક્ષ્મીદાસ, રા. ચાંપશી કલ્યાણજી, શેઠ દામોદર હરિદાસ, શેઠ પદમશી બાણજીભાઈ, બાઈ માણેકમાઈ મંગળદાસ જમનાદાસ, રા. ઐય્યવલાલ ગોપાળદાસ, શેઠ ઓધવજી કેશવજી, શેઠ ધરમશી રતનશી, શેઠ મોહલાલ એન્ડ કું, શેઠ હરિદાસ ધરમશી, શેઠ હરિદાસ વલ્લભદાસ, રા. રા. ચત્રમુજ દેવકરજી, રા. રા. હરિદાસ દયાળદાસ, શેઠ હરિદાસ વલ્લભદાસ હીરજી, પરી ચીમનલાલ કોદરલાલ, રા. દેશવજીભાઈ રણછોડ બદ, શેઠ કલ્યાણજી જીવરાજ, શેઠ પુરુષોત્તમ લાલજી ત્રીકમજી, ઠા. વલ્લભદાસ માંવજીભાઈ, રા. ગોવર્ધનદાસ વીરચંદ, રા. મજલાલ પુંજરામ, રા. અમૃતલાલ બળદેવદાસ, શેઠ રામદાસ રણછોડદાસ, રા. જગનાદાસ કાનજીભાઈ, શેઠ કેશવજી નાનજી, રા. જેઠાલાલ લાંજીભાઈ, રા. ધનસુખલાલ એચ. પારેખ, શેઠ દેવરામ અખાઈ, રા. કરસનદાસ મુળજીભાઈ, શેઠ વલ્લભદાસ ચતુર્જી શીવજી, રાવસાહેબ શેઠ હરજીવન વાલજીભાઈ, નગરશેઠ વિશ્રામભાઈ ભગવાનદાસ, શેઠ જમનાદાસ પુંજ વેલજીભાઈ, ઠા. લક્ષ્મીદાસ સ્વામજીભાઈ, શેઠ હીરજીભાઈ દામોદરદાસ, શેઠ ગોવીંદરામ દારકાદાસ, શેઠ પદમશી દામોદર ગોવિંદજી, ઠા. પુરુષોત્તમ લક્ષ્મીદાસ, રા. વલ્લભદાસ કાળીદાસ, શેઠ વાલજીભાઈ મુંદરજી, રા. જમનાદાસ દેવીદાસ, શેઠ મણિલાલ અમરચંદ માધવજી, શા. ધરમદાસ શામળદાસ કોઠારી, શેઠ ઇંધરદાસ વેણીલાલ મજબૂખજીદાસ, વ્યાસ કાનજીભાઈ નારજી, રા. મુસરજી કાનજીભાઈ, શેઠ પુણ્યાલભાઈ ગોવર્ધનદાસ લાલજી, રા. રા. માધવદાસ લક્ષ્મીદાસ, શેઠ દયાળદાસ ઓધવજી, મુળજી જેઠાવાળા શેઠ કીસનદાસ ધરમશી, શેઠ મુંદરદાસ હરજીવનદાસ, શેઠ વલ્લભદાસ કરસનદાસ નાથા, ઠા. રવજી ભાઈ બાણજીભાઈ, રા. રા. જેઠમલ નારજીદાસ ટોપરાણી, શેઠ હરિદાસ દારકાદાસ, શેઠ વલ્લભદાસ કેશવજી ઇસર, રા. જગજીવનદાસ મગનલાલ, શેઠ ગોવર્ધનદાસ મુંદરજી ચતરનોજ, રા. હરીરામ રામજી, શેઠ ખીમજી મોરારજી, રા. રા. શામજીભાઈ વીચરામ, શેઠ મુળજી લક્ષા ઇદરજી ભાઈ, શેઠ ગોકુલદાસ જીવરાજ, શેઠ ત્રીકમદાસ લક્ષ્મીદાસ, શેઠ હરિદાસ ધનજી મૂળજી, શેઠ મૂળજીભાઈ ગોકુલદાસ, શેઠ વીસનજી ગોપાળદાસ, રા. ગોવર્ધનદાસ લાલજીભાઈ, શેઠ કેશવજી રામજી લક્ષ્મીદાસ, શેઠ પોપટલાલ શેલાભાઈ મંજીરાકવાળા, ઠા. જમનાદાસ યરદાસ ધીવાળા, રા. રા. નારાયણદાસ કેશવદાસ, શેઠ તુલસીદાસ ગોવીંદજી, શેઠ દેશવલાલ વલ્લજી ચાદ, રા. રા. ગોવર્ધનદાસ મથુરાદાસ, રા. રા. કાનજીભાઈ ખોડીદાસ, રા. પુરુષોત્તમ મૂળજી વકીલ, રા. રા. પાનાચંદ બીખાભાઈ, ર. ૨) ૧૭૨ ઠા. પુરુષોત્તમ ગોવીંદજીભાઈ, શા. સુનીલાલ અમથાલાલ રા. નાયાલાલ મુંદરજી, ર. ૪), રા. જમનાદાસ નરસીદાસ ર. ૩) ઠા. રવજી પ્રેમજી ર. ૩ તથા લાલજી પુરુષોત્તમ ર. ૧), રા. જમનાદાસ નારજી હારાવડ ર. ૨) કુલ એકંદર ૨૦૦) નો એક મર્યો.

ડોહાઈના આઠડોના રા. રમણલાલ શાસ્ત્રી હરતક લવાજમ વસુલ થયા તેના—

વરસ ૧૧ માના—રા. કેશવલાલ પીતાંબરદાસ ભગતવાળા, શા. સુનીલાલ દલસુખભાઈ, શા. મગનલાલ જમનાદાસ ભગતવાળા, વકીલ મગનલાલ ગિરધરલાલ, શેઠ અંબાલાલ ગોતીલાલ, પારેખ પુંજલાલ હરજીવનદાસ, રા. દીપતલાલ મજલાલ ચાદ ધંટડીવાળા, પડયા મનસુખમ મણીજી ર. ૨), મુખ્યાજી મણિલાલ ગણપતરામ ર. ૧), ઐય્યવલાલ જમનાદાસ મુડીવાવળા ર. ૨)

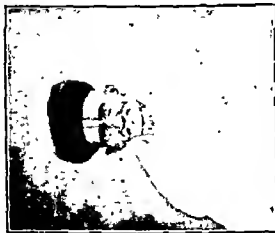
વર્ષ ૧૨ માના લવાજમો—શેઠ વિઠ્ઠલદાસ દિપતલાલ, શા. જેઠાલાલ બાઈજીભાઈ હમરેડ ર. ૨), શેઠ હરિદાસ મણીલાલ વિદ્યાથી ર. ૧) ર. ૨૪) મતીઓડેથી મળ્યા.

પોરબંદરના ડૉ. શ્રી મહાદેવભાઈના યશસ્વિન સંગીય
 પરમભગવતીય વેલ્વેલાર્ન નયુભાય. સંવત્ ૨૦૨૦

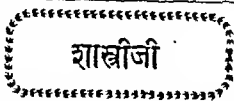
પરમભગવદીય ગોશાસ્થાસી
શ્રી. પરમાનંદાસ મોનજી સંધ્વી.

પરમભગવદીય ગોશાસ્થાસી
શ્રી. લીખારીદાસ દલિપીસનદાસ.

પદ્મભગવદીય ગોલોદવાસી દીર્ઘનીયાલ અને અધિકારીલ
શ્રીદેવરામભાઈ ઝીણાભાઈ.

શાસ્ત્રીજી

(ભે. શ્રી. ગોકુલદાસ મથુરાદાસ શાહ. B. A. LL. B.)

ઓગષ્ટીસમા સંક્રાંતી વાત છે. આજ તો તેને ૪૦ વર્ષ થયાં છે. ઈ. સ. ૧૮૯૭ માં વડોદરા કોલેજમાં ૩૦૦ છોકરાઓ ભણતા હતા. 'સેડી-રુડીન્ટ' ની તો કલ્પના થાય એમ ન હતું. ગ્રેડેસરો ફક્ત ૯ હતા. તેમાંના ૨ યુરોપીયન, ૨ પારસી ને ૫ હિંદુ હતા. યુરોપીયન સિવાય કોઈ કોલર-નેકટાઈ પહેરતું નહોતું. હિંદુઓમાંનાં ગોટા ભાગ પશુ ધોતીયાં, લાંબો કોટ કે અંગરધુ' ને દેશી ભેડામાં સજ્જ થઈ આવતો. છોકરાઓમાં પારસી, મુસલમાન મિત્રામ ભાગ્યેજ કોઈ પાટલૂન પહેરેલા દેખાતા. થોડા તો છઠાડે પૂજે પણ આવે ને એક બે તો લાકડાની પાવડીઓ પણ ખખડાવે. આ સાદાં ચિત્ર સાથે દાલના વિદ્યાર્થીઓની પરિસ્થિતિની સરખામણી કરવામાં સમય ગાળવાની જરૂર નથી તે વખતે ખાત્ર ભેજ દોરોલો હતી ને ૮૮ છોકરાઓનો તેમાં સમાવેશ થતો. 'રહેવર બ્લોક' નામથી એાળખાતી દોરોલમાં યાત્રી મગનલાલ ગણપતરામ નામના વિદ્યાર્થી રહેતા અને તે તમામ વિદ્યાર્થીઓની દિલ્લિનું કેન્દ્ર બની રહ્યા હતા.

પ્રાથમિક વિદ્યાના પ્રસારને પ્રભાવે, બોતિક વિદ્યાની શોધને પ્રભાવે ઉગતા વિદ્યાર્થીઓના મનમાંથી 'સનાતન ધર્મ' ની ભાવના, નિત્યનૈમિત્તિક ધર્મની આવશ્યકતા, વધુ સુચવનારો હિંમો (જેવો કે ઉપરીત, કંઠી, મંથ, તિલક)-આદિનો શોષ સપાટામંથ થઈ રહ્યો હોય તેરે સમયે સહાધ્યક્ષ પાટલીવાળુ' ધોતીયું, લાંબો કોટ, દક્ષિણી ભેડા, ગોર કપાળમાં વાળ સુધી પહેરે એવું જાડું ને પહોળું તિલક, ઉપરીત સાથે કંઠી ધારણ કરનાર, જમન્નાયધુરીની માફક વધુનો ભેદ ન રાખનારી દોરોલમાં જમનાર, અલ્પમૂલના ટાંકરેભાખ્યનો અભ્યાસ કરનાર, જડવાદી-નાસ્તિક સમવ્યવસ્થા મિત્રોની વચમાં આનંદથી રહેનાર મગનલાલ શાસ્ત્રીને ત્યારે સાંજે ખરાખર પાંચ વાગે દોરોલમાંથી નીકળી સરકારી લીબ્રેરીની પાછળ આવેલા ફાઉન્ટેનના કલ્પાણસમજના મંદિરમાં દરજન કરવા સાડા નિષ્પતિ રીતે દોરોલવાસીઓ ભેટા ત્યારે થણાને આશ્ચર્ય થતું ને થણાને વિનોદ પણ થતો. અને અત્યારે પણ એ દરજનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે આનંદ આવે છે.

૧૮૯૬ માં તેઓ જુનીઅર બી. એ. માં હતા. તેમની મિત્રમંડળીમાં રા. જગજીવન વલ્લભજી શાહ (પછીથી ગ્રેડેસર થયેલા), રા. પાટક, રા. ગોગીલાલ શાહ, રા. દરિલાલ કોઠારી આદિ હતા. તેમાંનાં ગોટા ભાગ વિદ્યાન ઉપર જારે મૂકી જડવાદનો આશ્રય લેનારો હતા. તેમની 'શ્મ' માં સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, સમાજ, રાજતંત્ર એવા અનેક વિષયોની ચર્ચા સંખ્યાકાલે જરૂરી રહ્યા પછી જારે જારે વાગના સુધી થતી પણ તેમણે કદાપિ સતોષ થયેલો જણાવ્યો નથી, તેમ તેમની અચલ શ્રદ્ધામાં કોઈ ન્યૂનતા આવી ન હતી.

શાસ્ત્રી ૧૮૯૭ માં સીનીયર બી. એ. માં આવ્યા ત્યારે જાપા (અંગ્રેજ અને સંસ્કૃત) લેનારા સીનીયર જુનીયર ૨૫ એકઠેર ૫ વિદ્યાર્થીઓ હતા, જે પૈકી હાલ રા. દીપતલાલ ગણેશજી અંગ્રેજીમાં ને હું વિદ્યમાન છું. તે વખતેમાં ગ્રેડેજમાં ટાંકરેભાખ્યનેજ મહત્ત્વ આપાતું.

શ્રીભાષ્ય ને અણુભાષ્ય કોણેજના અભ્યાસક્રમમાં પછીથી-અહુ મોક્ષ-લાખલ થયેલાં. ઐચ્છિક વિષયમાં શાંકરભાષ્ય લખીતી વખતે જાહે વાદવિવાદ થતો, કારણ કે અમારા પ્રે. આતેનું વલણ શંકર તરફ વધારે ને અમારા ખીજી શુરુ શાસ્ત્રી વ્યંકટાચાર્ય દૈતવાદી મર્ધના ચૂરત અનુવાધી હતા. વિદ્યાર્થીઓ પૈકી મગનલાલજી શુદ્ધાદૈતના હીમાયતી એટલે એમને પ્રે. આતે ને શાસ્ત્રી વ્યંકટાચાર્ય સાથે તડાતડી ચલી અને અમે જાણીના વલુ તો પરીક્ષા માટે શાંકરભાષ્ય લખવાનું તેનેજ પ્રાધાન્ય આપતા હોવાથી તે પૂરેપૂરું ન સમજવાથી આ તડાતડી પ્રેક્ષક ભાષક ભેષ રહેતા.

મગનલાલ ૧૮૯૮ માં કોણેજનાં 'દેશે' નીમાયા લારે હું તેમની 'રૂમ' માંજ રહેતો એટલે એમનો પ્રસંગ મને જાદ થતો. પ્રાતઃકાળ યતાંજ શ્રીકૃષ્ણની છબી જોયા વિના કોઈનું મ્હેં નહીં જોવાનો એમનો નિશ્ચય હોવાથી '૨મજ ઉપરથી મૂતાં મૂતાં લેવાય એરી રીતે તે છબી તેઓ રાખી મૂકતા. હું નાસ્તિક હોવાથી મને હસવું આવે ને કોઈ કોઈ વાર એમને ચીડવવા સાર એ છબી હું વહેંચે ઉડી ખસેડી બીજી વસ્તુ લાં મૂકી દેતો લારે તે છેવટે અકળાઈ આંખો ઊઘાડતા ને નારાજ થતા, પણ એમણે મને કડવો શુકન કોઈ દિવસ કહી નથી. ગમે તેવા વિરોધી વાતાવરણમાં એમની અડગ શ્રદ્ધા ડગી નથી. એમની દદ માન્યતા હતી કે જે કોઈ પણ આચાર્ય સ્વસ્થનનો ખરો અર્થ કરવામાં સમર્થ ને સફળ થયા હોય તો તે માત્ર શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી છે. મને શાંકરભાષ્યમાં મુશ્કેલીઓ પડે ત્યારે એમને હું પૂછું ત્યારે મુશ્કેલીઓ દૂર કરતાં કરતાં પણ શંકર તરફતો તેમનો કટાક્ષ જણાઈ આવ્યા વિના રહેતો નહીં. લાંબા સહવાસ પછી ને વધારે વાંચન થયા પછી મને એમ પ્રતીતિ થયેલી કે એમનો શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાન્તનો અભ્યાસ ખડુજી ઉડો હતો ને શુદ્ધાદૈતના આચાર્યોને પણ કાન પકડાવે એવા હતા. તેમ તેમની 'હાકોરજી' પ્રત્યેની ભક્તિ તે ખરેખરી જેને 'પ્રેમલક્ષણ' કહે છે તેવીજ હોવી ભેષજી. હજી પણ મને એમ લાગે છે કે એમના 'નિજ-મંડળી' ના પ્રવેશથી શુદ્ધાદૈત સંપ્રદાયને ભારે ખોટ ગઈ છે, જે પૂરાવી કહણ છે.

શાસ્ત્રીને એમ. એ. થવું હતું પણ એમને અંગ્રેજી વિષય ઉપર લાવ ઓછાં ને તે વખતે ભાષા લઈ એમ. એ. થનારને અંગ્રેજી ફરજીયાત લેવું પડતું. તેથી તેમણે કલકત્તા યુનીવર્સીટીના એમ. એ. થવાની તૈયારી કરી કારણ કે ત્યાં એકલા સરફેતથી એમ. એ. થવાનું હતું. છેવટે તેઓ તેમાં સફળ થયા. મારો સહવાસ તો માત્ર બેજ વર્ષનો હતો છતાં તેંના હૃદયની વિશાળતા ને પ્રેમની વિશુદ્ધતાની છાંય મારા મન ઉપર સજડ બેઠેલી. અમે તેમને ઘેર ભરજ ગયેલા ત્યારે પણ અમારું આતિથ્ય સ્વભાવસિદ્ધ ઉદારતાથી એમણે કરેલું. દૂર રવાં રવાં પણ અમારા જેવા 'આસુરી' જીવેની ખજર તેઓ રાખતા. તેઓ ખરેખર 'દેવી' જીવન હતા. તેમની સાદાઈ, રવજીતા, વિનય, પ્રેમ, અભ્યાસ, ભક્તિ વગેરે ગુણો જોવા જેવા હતા. એમના પ્રસંગમાં આવવું એ પણ એક ભાગ્ય ગણાય એમ કહું તો અતિશયોક્તિ કરતો નથી. તે તો હવે રોજ 'સાસલીલા' નાં દર્શન કરતા હશે એટલે આપણે એ દેવી જીવ માટે કરો સંતાપ કરવાની જરૂર નથી.

છેવટે એટલી આશા હું રાખું છું કે વલ્લભસિદ્ધાંતના પ્રયોગો પ્રસાર વધારે જાડોળા થાય ને હાલના નવીન વર્ગને શ્રીવલ્લભાચાર્યની પ્રતિભાનો અંશતઃ પણ ખ્યાલ આવે એવા પ્રયત્નો વૈખણે ને શુરુઓ તરફથી થાય તો 'શાસ્ત્રીજી' ના પ્રયત્નો પૂરેપૂરા સફળ થાય.

A Lecture by Prof. Shastri*

[Pro. A. B. Gajendragadkar in proposing Sir John Beaumont to the chair said:— We have assembled here this evening to celebrate the birth-festival of one of the most profound thinkers and philosophers of ancient India. Four hundred and fifty years ago, Shrimad Vallabbacharya descended on this earth for the purpose of leading people on to light. From very ancient times three paths have been laid down for the attainment of final salvation. They are the paths of Jnana (knowledge), Karma (action) and Bhakti (devotion). Of these, the last, namely, the path of devotion, is perhaps the most ancient because we find that this path of devotion has its place in the earliest documents of the Hindu race, namely the Rigveda. To follow the path of knowledge you require a series of preparation. But the path of devotion is open to all. We have to surrender ourselves completely to the deity. It is this path of devotion that was made popular by Vallabbacharya right from the time of his teachings. Vallabbacharya found that the path he had preached, had been the solace of hundreds of our countrymen. On such an occasion we require a *President*; and I thank the organisers for inviting Sir John Beaumont to accept the chair. As President of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, Sir John is sure to take a keen interest in the subject-matter of this evening's lecture. By attending to-day's meeting, Sir John is establishing a tradition that he is taking part in the intellectual life of this city.

* This lecture was delivered by Prof. M. G. Shastri in the town-hall meeting of Bombay held under the presidency of Chief Justice, Sir Beaumont of Bombay High Court on 8-4-34 when a large number of the Vaishnavas and the non-Vaishnavas attended the meeting. The lecture was highly appreciated by all. J.

Sir John Beaumont in winding up the proceedings, said:—"I made it quite clear when I was invited to preside on this occasion that I was coming to learn from Mr. Shastri and not attempting to instruct. I have made it a rule to make no speeches on subjects of which I know nothing. In this country where there are so many teachings and religions, it is difficult to express an opinion on them. If the judges are to take part in the intellectual life of the city, they should avoid controversial subjects.

"To-day's was an extra-ordinarily interesting lecture. I wish to express my admiration for Mr. Shastri's achievement in having spoken for more than an hour in English, which after all, is not his mother-tongue. Not only has he been most eloquent, he has adhered to the time schedule. I thank you for asking me to preside on this occasion."

Mr. I. N. Mehta proposed a vote of thanks to the President and said:—"Before we disperse, I have two pleasant duties to perform. First I have to thank Mr. Shastri on behalf of you all for the very eloquent and lucid lecture on Vallabhacharya and the Pushti Marga. He has also explained to us that the Pushti Marga is not what its critics make it out to be. As the lecturer has rightly pointed out, one should understand the true implications of the teachings of Vallabhacharya either by studying Sanskrit and carefully analysing his writings or by taking the assistance of some of the learned men and get a correct version of the original writings before passing a hasty judgement. The second part of my duty is to thank Sir John Beaumont for accepting the invitation to preside on this occasion. I understand that Sir John presided over one of the meetings in connection with the centenary of the great reformer Karsandas Mulji. He has now presided over this meeting of Vaishnavas and I am sure that he will weigh the two views in the scales of justice.

Mr. Mehta then garlanded Sir John.]

Mr. M. G. Shastri in the course of his address said:—

"President and friends, To day's subject is 'Vallabhacharya and his principles.' Before proceeding to Vallabhacharya's principles I shall make a brief survey of Shrimad Vallabhacharya's life.

Shrimad Vallabhaacharya was born in Champakaranya in Raipar in Vikram Samvnt 1535 and according to another view in 1529 I do not want to enter into his ancestry. His family is renowned. They were very great sacrificers. Vallabhaacharya's ancestors were, therefore, very proficient in Jnana and Bhakti Margas. His father, Lakshman Bhatta, seems to have given the sacred thread to Vallabhaacharya at Benares and educated him on true Hindu Shastraic lines. He lost his father at the very early age of 11 and seems to have proceeded to Deccan where Bhatta schools were satisfactorily proceeding. It seems that at Vidyanagar two schools of thought decided the truth of Upanishadas. One followed Shankaraacharya and the other Vaishnavas. Tradition says that when Vallabhaacharya went to Vidyanagar, the Shankarites were on the point of winning the game but Vallabhaacharya's arrival turned the balance. Krishnadeo Raja of Vidyanagar and Vallabhaacharya showed that the Shankarite interpretation of the Upanishads was not as it should be. Vaishnavas came off victorious. They all assembled and made a particular ceremony which goes by the name of Kanakabhishek, the highest honour that can be conferred on an Acharya. This done, he seems to have visited the whole of India three times; and he says that practically the whole Indian tradition is going to perish. He saw that Karma Marga was not understood as it should be. Jnana and Bhakti Margas were not satisfactory. Karma Marga was guided in those times by the Bhatta School or the Prabhakar School; the Gnana Marga was in the sway of Shankarites; and Bhakti Marga was equally so. It had changed into Upasana Marga. It was in the government of Shridhar and such other Acharyas.

Now, after taking this experience, he married at Benares at the age of 30 and had two sons who are also illustrious, Gopinath and Vithalesh. After his marriage, he decided to settle at holy Prayag or as it is now called Allahabad, and in the quiet of Prayag, he wrote out all that he had to say. In 1567 Gopinath was born; in 1572 Vithalesh. In 1587 he went to Benares and accepted the final Ashrama of renunciation or Vaishnava *Tridandaka* Sannyasa. He expired in the same year. He has given us a number of valuable books.

I now proceed to describe his temperament. He was dissatisfied because true Karma Marga was failing and true Jnana Marga was being ruined. Bhakti had not made its appearance. Philosophically speaking, keeping aloof for some time the minor thinkers, there were two schools of philosophy—those who accepted that everything is matter and those who accepted that everything is spirit—materialists and spiritualists. Even among spiritualists there were two schools of thought, the absolutists and the purists. The absolutists taught that everything that we observe is a phantom, that there is only one all-pervading Atman or Brahman and that everything else is nothing but a phantom or fiction. Vallabhacharya had to oppose this view and had to teach pure spiritualism. What he wanted to say was that everything that we witness is not a dream or phantom but it is only a form of spirit or Atman or Brahman. He teaches that the Universe is nothing but the Brahman or Atman, nothing but the Supremo Being.

We take up this purist school of Vedanta system that everything is Brahman. How then to account for a difference? Vallabhacharya answers that Brahman has innate power in him and by this power of involution and evolution he gives Ananda complete in itself and involved in us. To be more exact, we are not merely believers in spirit but in one Sachchidananda Brahman. This Ananda is involved in the soul. It is not patent but latent in the soul.

Every soul is working to bring out this Ananda which is concealed in him. So also with the material universe which has not only life in it but Ananda also. When the Supremo Being passes his grace, the whole Universe may develop Ananda again and everything will be Sachchidananda. This is Vallabhacharya's truth in a nutshell. To him Karma, Jnana and Bhakti theory is but a little transformed.

Vallabhacharya wrote an independent Bhashya of Purva Mimamsa. Only a fiftieth part of this is available. Forty-nine parts out of the fifty are lost to us; and even this fiftieth part is just enough to show Vallabhacharya's views on Purva Mimamsa.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ભગવદ્દર્શનપરાયણ મહોદય,

ભગવત્સ્મરણપૂર્વક લખવાનું કે જ્યેષ્ઠ પુત્રી
ચિ. જયમંગલાનાં શુભ લક્ષ સંવત ૧૯૬૪ ના
માર્ગશીર્ષ સુદ ૮ શનિવાર તા. ૧૧-૧૨-૩૭ ના
દિન નિધાર્યા છે. એ શુભંગલ અવસરે આપ સદ્ગુરુના
અપરિવાર પધારીને આ પ્રથમ પ્રસ્તાવને અલંકૃત
કરગ્રા. એજ વિતતિ.

માર્ગશીર્ષ સુદ ૨
સં. ૧૯૬૪
ડૉ. ગોમ્દીશીલી,
જામનગર.

} વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રીના
શ્રીસ્મરણસદ્ યથાચિત

The Vedas teach us the Leela by Supremo Being, Sachchidananda in its Kriya or Karma aspect. The whole Purva Kanda and Purva Mimamsa deal with it. So also Brahma Mimamsa is a little bit transformed. While, according to Vallabhacharya's teachings, the Brahman is not only an efficient and instrumental cause of the Universe but also its material cause. As a gold ornament is made of nothing but gold, so also the Universe, the soul and the Supremo Being are essentially quantitatively and qualitatively only one. We take the positive view. Vallabhacharya has taught us that everything is nothing but Brahman. Why then are we miserable? We have forgotten the Supremo Being. Once we see that the Supremo Being is full of grace, we are not the supplicants of his grace. It is this weakness of the soul that makes him happy.

Vallabhacharya tells us that we are unhappy because we do not seek to shelter our faith in true divine love. God is all grace. He passes it on to us. Then we begin to drink of the ecstasy of which Sachchidananda is all full. This is Brahmavada theory. It does not condemn Karma or Jnana Marga.

Vallabhacharya has written a commentary on the Purva Mimamsa and on the Brahma Mimamsa. He seems to have believed that in the very Gayatri Mantra the word "Varenya" is derived from Vrin 'to choose or woo' the Supremo Being. This Varana aspect is emphasised by Vallabhacharya who teaches that divine love is almost achieved through the common love that we notice between a loving couple. He wants to show that Bhakti Marga has its root in Varan in the Gayatri and that this idea has been later expounded even in the Upanishads. You find that the Supremo Being chooses that soul which seeks a shelter in it. Vallabhacharya says that Gayatri brings out a relationship between Gayatri, the Vedas and Bhagavata which is the ripe fruit of a tree of Vedas, the seed of which is in the Gayatri Mantra which teaches choice marriage with the Supremo Being. Until the soul brings out the choice marriage with the Supremo Being there is no hope of emancipation from Samsara. This idea he found very well developed in Bhagavata, especially in Ras Leela. When Vallabhacharya uses the word Krishna, he does not use it

in the ordinary sense. In the word Krishna, he does not use it in the ordinary sense. In the word Krishna there are two words Krish and Na. Krish means 'Bhoo or existence' and Na means 'Bliss or delight'. This combination of Sachhidananda and Ananda therefore makes Krishna nothing but an embodiment of the Supreme Being. We also use the word Shri Krishna. Shri Krishna is Shriya Yuktab Krishna. Brahman is masculine, feminine and neutral, he is all-embracing and can be what he chooses. We have Chit but we want Ananda also which is possible by choice marriage with Krishna. This teaching has *excellently* been brought out in Ras Leela and therefore Vallabhacharya has taught us Ras Leela. He has given us four books and also a commentary viz, Prakasha. He has, besides, written a number of small books.

I shall now tell you the truth about the Ras Leela. Ras Leela seems to have played a very great mischief in this world in this two centuries. People have believed Krishna to be an ordinary mortal and Gopis to be ordinary shepherdesses. No Vaishnava system has looked upon Krishna as a man. Krishna is the embodiment of the Supreme Being-Sachhidananda and the Gopis are the souls that are all ardently eager to embrace the ecstasy of the Supreme Being. Ras Leela is nothing but a sacred meeting of the ardent Bhaktas with the Sachhidananda Para Brahma. The Gopis are extremely ardent, prepared to give up everything in the world and anxious to meet the Supreme Being. This truth has been sung by Veda Vyasa and commented upon by Vallabhacharya.

All the Acharyas, Bopdeo, Shridhar, Vijayadhwaja and Veeraghava have all explained the real truth of Ras Leela and that Krishna is not a human mortal but an embodiment of God. Vallabhacharya laid a very great stress on the Ras Leela aspect. He called it the highest truth that the soul could aspire to attain. We cannot practise all the Vedanta formalities. Even Bhagavat Gita says that one who seeks after knowledge attains it only after a series of births, after acquiring Janna. 'Those that take my shelter will pass over this Maya of jugglery of Samsara.' So, Vallabhacharya teaches: 'Give up everything and seek the shelter of Krishna-Shri Gopijana-Vallabha. Take shelter in him'

who has ever helped the helpless and devote yourselves whole heartedly to him; give up your whole case to him and just look on what marvels follow. '

Bhagavad-Gita has said: 'Put your mind into me; become my devotees; worship me; offer your salutations to me; if you do only this you are sure to come to me.' To Arjun, Krishna said: 'I tell you the truth and even if you acquire a promise I give it. I never abandon a soul that seeks shelter in me. I shall release you from every evil and sin.' Arjun replies, 'My infatuation is gone, I have come to realise myself and I have regained my memory through your grace and favour. I shall obey your order. I find out my mistake and I am your obedient servant. I shall do exactly what you have directed me to do.' This is a brief summary of the Bhagavad-Gita of which Bhagavata is an enlargement according to Vallabhaacharya. We thus see that unless and until the soul embraces wholeheartedly this loving and lovable Krishna, there is no hope. This truth Vallabhaacharya calls "pushti" and his path is called "Pushtimarga." People laughed at the word "pushti" which they thought meant physical development. Never has a wise man thought so. If you care to read the Vedas you will find the word 'pushti' occurring in several places. In the mantra "Sugandhim pushti-sardhanam", referring to Agni. The meaning is Agni encourages pushti. Vallabhaacharya openly says that he is an incarnation of Agni. His mission is to consume all evils philosophically and to spread only light and true love. He has mentioned this truth in many of his works. The word Pushti is not philosophically 'enrichment' but is the 'grace of God.' If you care to read Bhagavata, you will find that the whole of the sixth canto goes by the name of Pushti Skandha.

Shri Bopdeo, has defined it as follows:—Even if a sin has been committed, the soul does not fall but it rises up through the grace or favour of Krishna who is full of mercy. He says 'Come unto me, I shall consume sin and emancipate the worst sinner.' There are other commentators as well, who define Pushti just as Bopdeo has done.

Shridhar says Bhaktas are always steady. When the Universe is created with the four Purusharthas properly adjusted and God's grace passed on to His devotees, it is called Pushti or Poshana.

Veeraraghava, a commentator of Shri Ramanuj, says that God has not only to create, divide and adjust but has also to show his favour. In this he offers protection without which the Universe cannot go on.

Vijayadhwaja says that Poshana is a technical grace in the form of compunction of Vaikuntha or God. Other commentators of Bhagavata have explained Pushti to mean nothing hut the grace of God.

Vithaleshwar explains Pushti in a very wonderful way. In 3,3,29 of Brahma Sutra Bhasya, the scriptures, he says, teach us the means in the form of knowledge and devotion that can be worked out by the efforts of the soul. The emancipation that the soul gets from this knowledge and devotion, wrought out by the efforts of the soul is not Pushti, it is maryada the limitation. To the soul that has no means, knowledge or Bhakti, God himself appears personally and passes His grace on him. The soul is thus emancipated and this is called Pushti. The same idea has been brought out by Vithaleshwar in several other places. According to Brahma Sotra Bhashya, when you give the soul a series of ordeals, you have to pass through these ordeals, This is Maryada—it is the ordinary righteous path. But the method or the procedure of Pushti Marga is that God does not expect you to do anything. The procedure of Pushti Marga is as Krishna says: 'Do not be afraid, I am for you. I shall grant you emancipation.'

When you understand Pushti you understand Pushti Marga also. We believe in the grace of the Almighty and emancipation results from the grace of God.

Brahma Sutra says, "Pass through these ordeals and I shall save you." Varana is two two-fold. Maryada and special grace. Pushti does not expect anything from any one. She is herself able to bring out emancipation. Vishwanath Chakravarti defines Pushti as follows:—Even when the Bhakta transgresses righteousness,

God does not forsake him. Vallabhaacharya has preached Pushti Marga because he saw that the whole righteous path is gone. He has travelled over India three times and being a keen observer he saw that the right Karma, Jnana and Bhakti were gone. What the Bhakti Margis called refuge was the only way. When the Universe is full of hypocrisy, if one wants to gain emancipation he should seek shelter in Shri Krishna, then only he has a chance of emancipation. I have given you a succinct idea of what Pushti is. I have now to make one request to you.

Vallabhaacharya was not a writer in Gujarati, English or Marathi. His writings are in Sanskrit. If you want to pass any criticism on Vallabhaacharya, study Sanskrit or take the assistance of the professors and request them to teach you the real doctrine of Vallabhaacharya till you have studied his teachings properly.

From 1897 when I was a student of the B. A. class, I have been reading books written by Europeans about Indian religion. I am sorry to find that all have written that Vallabhaacharya has taught immorality. I request you to be a little slow in passing judgement on or abusing him and the system he has preached. Find out the true meaning of Pushti. Vallabhaacharya has given a solution to the burning questions of this century. If any one cares to read his works, I venture and make bold to express that you will find the solutions of the most burning social, political and religious questions in his grand works.

I now want to say only one more thing about Vallabhaacharya. He was full of tyaga, full of renunciation and had nothing to do with sensuality. He says, therefore, that the soul which hopes to go and embrace this path of Krishna, must in the first place dissociate himself from the world and wholeheartedly concentrate his mind on Krishna. Which Krishna? That Krishna who resides or dwells in ecstasy in the midst of Atman himself. Krishna is within you. You can witness him and have communion with him when you dissociate from the world and wholeheartedly devote yourself to him.

The dedication of our persons, of our senses to Krishna have been misunderstood and mis-explained and mis-interpreted even

in the court of law. It has been said that in Brahma Mimamsa, Vallabhacharya has taught us immorality. But that is not true. The Guru of whom there is mention in Pushti Marga, is not Krishna. Therefore, if any Guru is profligate, he alone is to be blamed and not the system. Krishna consumes sin and emancipates the soul and Vallabhacharya just like Christ, undertakes this responsibility on him. If you fall at his feet, then Vallabhacharya's Agni will take your soul and direct it to God. These things have been misunderstood and misinterpreted. Several books were printed in the middle of the nineteenth century. I have read all these books and I see that it is not the Pushti Marga that is at fault but its ignorance. About 200 books have been published within these thirty years and I hope in a few years right translations will appear and darkness will disappear. Either study Vallabhacharya direct or read the right translation. Weigh both sides judiciously and then judge in your own way.

BIJAPUR, 7-7-1937.

Dear Sir,

I hope you have not forgotten your pupil Mr. K. R. Deshpande; who was once your student in B. A. and M. A. classes is Sanskrit.

Taking advantage of your teaching of ધર્મશાસ્ત્ર at M. A., I appeared for LL. M. examination of Bombay University and I am glad to inform you that I have passed the examination this year. I owe this success mostly to your teaching me Sanskrit as I had to read all original texts for my LL. M. Examination.

I am now a practising pleader at Bijapur.

I beg to remain,

Sir,

Your ever obedient pupil,

K. R. Deshpande,

B. A., LL., B. Pleader, -BIJAPUR.

Some Testimonials.

Hindi Department,
UNIVERSITY OF ALLAHABAD,
ALLAHABAD, the 1st April, 1933.

Dear Sir,

On behalf of the University I beg to thank you for the valuable help which you were pleased to give to Mr. Gauri Prasad Tandon, M. A., University Research Scholar, who approached you in connection with his important work on 'Pushti Marga and Hindi Literature.'

I hope you will similarly be pleased to extend your helping hand in future in the cause of researches carried on in connection with our ancient culture.

Thanking you once more I am

Yours truly,

D. Varma,

Head of the Hindi Department,
Allahabad University.

To,

Prof. Magan Lalji Shastri, M. A.

Bhutnath ki Khirki,

Broach.

I certify with pleasure that Mr. Maganlal G. Shastri, M. A. was engaged by me as a Shastri to teach me Sanskrit from May 1913 to December 1914. During that time I uniformly found him to be an enthusiastic, honest and efficient teacher. I feel indebted to him for the satisfactory manner, in which he has initiated me into the study of Sanskrit. I am really sorry to have to part with him on account of his transfer from here to Poona.

Pedler Board, Bombay.

7th January, 1915.

L. A. Shah.

Mr. Maganlal G. Shastri is a very good Sanskrit scholar and a man of intelligenco. I helieve a visit to Europe and acquaintaco with European scholars will do him good. He is in a condition to pick up readily whatever is valuable in the methods of working followed by these.

Sangamashram,

19th December, 1915.

Sd/- R. G. Bhandarkar.

*

*

*

*

I have alre dy given a certificate to Mr. Maganlal G. Shastri M. A. on the 7th January last. I desire to supplement it by adding that during tho period, when he taught me Sanskrit, I read important parts of Mitakshara, which is a commentary on Yajuvalkya Smriti and Vyavahara Mayukha. At the time I had many opportunities of observing his deep study of the Hindu Dharma Shastras and his capacity to deal with and explain obscure and difficult passages in a clear and methodical manner. I was much impressed with his knowledge of this branch of the Sanskrit literature. I am still sorry that I could not keep him on as my Sastri as he had to leave Bombay.

Pedder Road, Bombay,

15th December, 1915.

L. A. Shah.

*

*

*

*

A Cbronogical set of 16 select testimonials.

The College,
BARODA.

Mr. Maganlal G. Shastri was a student of this College and passed his B. A. in 1837. He is intelligent and possesses a good knowledge of Sanskrit. He missed the Sanskrit prize at tho B. A. Examination by only two marks. His conduct throughout his college course was exemplary and he was very diligent in his studies.

12th September, 1898

Sd/- Bhasker R. Arte,
Professor of Sanskrit
Baroda College.

*

*

*

*

I have much pleasure in giving this certificate to Mr. Shastri Maganlal Ganpatram. This student joined the Baroda College in 1895 and after passing the Intermediate Examination continued his studies for B. A., which degree he successfully obtained in 1197. He was thereupon appointed a fellow of the College and assigned certain lectures in English. His career throughout was excellent and his conduct very good.

I have moreover formed a high opinion of his ability not only from his work as a student but also from the admirable way in which he discharged his duties as a fellow.

In addition I may say that his manners are pleasant and gentlemanly, and I think he would never be found wanting of tact or politeness.

Baroda College,
6th January, 1899

Sd/- T. S. Tait,
Principal.

I know Mr. Maganlal G. Shastri. He has passed the M. A. Examination of the Calcutta University in Sanskrit. He was one of my best students and passed his B. A. Examination from the Baroda College. He has kept up his studies and has made Aryan Philosophy his special branch. He will do credit to the chair of Sanskrit in any institution he may be employed in. He is intelligent and hard-working.

Baroda,
11-1-1905.

Sd/- Bhaskar R. Arte,
Professor of Sanskrit,
Baroda College.

I have known Mr. M. G. Shastri, M. A. (Calcutta) for many years. He is a good Sanskrit scholar, especially in the branches of Dharma and Vedanta and enjoys the reputation of being a specialist in Vallabhacharya's Theology. The reputation is fully justified by his many publications on the latter subject, which are all marked by wide reading and rare accuracy of expression and clearness of thought. He is, besides, a capable and energetic teacher a fact of which I have personal knowledge from the manner in which he acquitted himself as a reader in Sanskrit to my friend the Hon. Mr. Justice Shah. I have no doubt he will make a good professor of Sanskrit.

Gujarat College, Ahmedabad,
February 1st, 1937

Sd/- A. B. Dhruva,
Professor of Sanskrit,
Gujarat College.

સ્વજ્ઞાતિ તરફનું માનપત્ર.

વિદ્વદ્ગણ શ્રી. પ્રોફેસર મન્નલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી એમ. એ
 વિદ્યાપ્રીતિ: શાસ્ત્રસદ્ધર્મસેવા તત્ત્વજ્ઞાને ચિન્તનં સત્સમીક્ષા ।
 ચિત્તે સ્વાસ્થ્યં નિર્મલ્યે વાક્પ્રવાહો યામિન્નેતે સદ્ગુણાસ્તં નમામઃ ॥
 ટોચ્ચકાનાં સમુદારં કુર્વન્તઃ સર્વતો હિતં ।
 જીવન્તુ શતવર્ષાણિ મન્નલાલમહોદયાઃ ॥

વેદશાસ્ત્રસંપત્ર શાસ્ત્રીશ્રી !

દીર્ઘકાળ પર્યંત સંસ્કૃત વિદ્યાની દ્વાદશીદ્વારા સમાજની સેવા અળવી મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં હિન્દુવળ કીર્તિ સંપાદન કરી રાજસેવાથી આપ નિવૃત્ત થાઓ છો તેવા આ શુભ પ્રસંગે અમે આપના ગાતિઅંધુઓ આપના વ્યક્તિત્વને ગાતિ માટે ગૌરવકપ ગણી આપને સત્કે સન્માનવા પ્રેરાઈએ એ સર્વથા સ્વાભાવિક છે.

આલ્પકાળથી જ સુવિદ્યાનાં સંસ્કારણીજ્ઞેને સતત અભ્યાસામૃતના સિંચને અંકુરિત કરી વિદ્યાતાની પ્રદુલ્લ વેલીએ જે આપે પથરાવી છે તે અત્યારે આખાએ ગુન્નાતુનેતેના વિવિધવર્ણીય સમાજને શીતલ છાયા અર્પી રહી છે. નિવૃત્તિના લાભથી આપ એને વિશેષ પ્રદુલ્લ બનાવશે એટલે એની છાયા વિશેષ વિસ્તૃત પ્રદેશોમાં પ્રસરી વધારે જનસમૂહને ટાંચી આપશે. ધર્મસેવા અને ધર્મચિંતન એજ માનવીમાત્રનું અંતિમ ખ્યેય છે એ લક્ષમાં રાખી આપે પોતાના જીવનનું નિર્વહન કર્યું છે એટલે આપની પવિત્રતા અને જીવનપ્રજ્ઞાથી ગ્રહપ્રેરિત દુષણોથી અરપૃષ્ટ રહી છે.

પૂનામાં રહીને આપે જે અધ્યાપન અને સંશોધનનું કાર્ય કર્યું છે તેથી વૈષ્ણવ ધર્મે અદ્વિતીય લાભ થયો છે એટલુંજ નહિ પણ સંસ્કૃત ભાષા અને સાહિત્યના પ્રચારને પણ અસામાન્ય લાભ થયો છે. આ સેવાથી આપની જે કીર્તિ અત્રત્ય તથા વિદેશીય વિદ્વાનોમાં વિસ્તરેલી છે તથા સંસ્કૃત ભાષાના વિદ્વાનોમાં આપને જે પ્રશરય સ્થાન મળ્યું છે તેમાં અમે આપના ટોળક અંધુઓ અમારૂં ગૌરવ માનીએ છીએ.

ગાતિના શ્રેયચિંતન પ્રસંગે પણ આપે જે વિચારઔચિત્ય અને કાર્યોત્સાહ દાખવ્યા છે તે અમે કેમ જીલીશું? ગાતિવરા, સ્ત્રીકેળવણી અને સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય, લક્ષ અને ધર્મ ઇત્યાદિ અને મહત્ત્વના તેમજ ઉપકારક વિષયો વિષે જે જિજ્ઞાસુ અને ઉદાર વિચારો આપે સમાજના સર્વથા-મહોત્સવ સમયે પ્રમુખપદેથી દાખવ્યા છે તેની સિદ્ધિ આપણા સમાજમાં સત્તર થાય

સન્માનપત્રમ્ ।

શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ।

શ્રીગોપીચત્રવલ્લભાય નમઃ ।

શ્રીમદાચાર્યચરણકમલેન્દ્રો નમઃ ।

દશાદિગન્તવિજયિશ્રીમદ્રોસ્વામિશ્રીમત્પુરુષોત્તમચરણ વિનયન્તે ।

ભગવદ્દાશ્વિનિષ્ઠાતાવિદ્વદ્વરમગ્ગલાલશાસ્ત્રિણઃ ।

શ્રીમતાં વૈદુષ્યં ન કસ્યચિદાશ્રયજન્યં વા સમ્બન્ધજન્યં વા, કિન્તુ શ્રીમદાચાર્યચરણાનાં નિર-
તિશયકૃપાપરિપૂર્ણકૃપાક્ષેણ પ્રાપ્તં વર્તેતે, તદ્ભાગે ભગદ્વિઃ સાંપ્રદાયિકેન્દ્ર્યે ગતચારિશ્વરેષુ નિઃશુન્કં
દત્તઃ । શ્રીમત્પુરુષોત્તમમગ્ગલસ્ય પ્રાકટ્યં શ્રીમતામેવ પ્રયાસેન જાતમ્ । 'સંપ્રદાયે નિવૃત્તે' સાંપ્રદા-
યિકાકરમ્પ્રથાનામધ્યયનં દુસપ્રાપ્યં યદાસીત્, ઠમિન્ સમયે વ્યાવહારિકાન્ દેષાન્ આર્થિકાન્
પ્રતિબન્ધાન્ વિપદાં શ્રીમદ્ગુભાષ્યાદીનાં શ્રીમત્પુરુષોત્તમમ્પ્રથાનાં ચાખ્યાપનમત્માકં કારિત્વં, તદર્થ-
વચં શ્રીમતાં સર્વથા શ્રદ્ધિનિઃ । સંપ્રદાયરક્ષાર્થં શ્રીમદાચાર્યચરણાઃ શ્રીમતો બહુવર્ષાન્ રહેયુરિતિ
તાન્ પ્રાર્થયામહે હતિ ।

મોહમયી

ભાદ્રપદ શુક્ર ૧૧ સં. ૧૯૮૨ }

નિવેદકાઃ શ્રીપુરુષોત્તમમગ્ગલાધ્યેતારઃ ।

માનપત્ર.

વે. શા. સં. મહાસાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી, એમ. એ.

પ્રાદ્યં, ડેક્કન કોલેજ, પુના.

પરમભાગ્ય ભગવદ્દાશ્વિનિષ્ઠાતા શાસ્ત્રીજી,

આપ સરકારી નોકરીના નિમિત્તે અદિ. વિ. સં. ૧૯૭૧ માં આબ્યા અને સોલ વર્ષ
રહી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થતાં પૂના છોડી જન્મભૂમિ તરફ જવાનો પ્રસંગ હાલમાં આબ્યા
સોલ વર્ષના આપના સમાગમથી અમને નેટકો આનન્દ થયો છે તેના કરતાં અધિક ખેડ
આપના પૂના છોડવાથી આને યાવ છે. આ પ્રસંગે આપના પ્રતિ પ્રેમ આદર અને આભારની
અમારી ભાવનાઓ આ માનપત્રોદ્ધારા અમે દર્શાવીએ છીએ.

આપના આટલા વર્ષોના સત્સંગથી અમને બહુ લાભ મળ્યો છે. આપનાં વ્યાખ્યાનો
શ્રવણ કર્યા છે, આપની પાસેથી નિલ શીશુઓપિની છતાં ક્યારસુન પાન કર્યું છે, શુદ્ધિપ્રાપ્તિ
મથાર્થે સોલવેદનિરપેક્ષ સ્વરૂપ જાવડું છે, આપની જ્યેષ્ઠ પુત્રીના વિવાહોત્સવમાં અનન્યાશ્રમનો
સાક્ષાત્કાર કર્યો છે એટલું જ નહિ પરંતુ આપનેજ લીધે પૈશ્વવપારપદની પંચમ બેઠક પૂનામાં
ભરી રહ્યા છીએ, અને આપની અત્ર રિયતિને લીધેજ પરમપૂજ્ય ગૌરનાથિભદ્રાસ્વામીનાં
અલભ્ય દર્શનનો અને તેઓથીનાં સુમધુર વચનામૃતના શ્રવણનો લાભ અમે પ્રાપ્ત કરી રહ્યા
છીએ. સામ્પ્રદાયિક વિદ્વાનોનો અને અનન્ય ભક્તોનો સમાગમ પણ અત્ર થયો જાય છે તે
પણ આપની પૂનામાં રિયતિનેજ લીધે.

આપના સહવાસથી જ્ઞાન ભક્તિ અને શાસ્ત્રિયનો વિરલ પણ અસાધ્ય સુભગ સંયોગ
અમે જોયો છે. જાલકના નેત્રી સરલાતા, આધુનિકની સાદાઈ, સત્સનિષ્ઠની સત્પ્રિયતા અને
નિરુદ્ધતા આપનામાં સદાજ દરેક યાવ છે. આપની અનન્ય આચાર્યભક્તિ તેજ મમમ
સામ્પ્રદાયમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

શાસ્ત્રીજી, ગયા એ શતકનો આપણા સમ્રદાયનો અગાનાન્ધકાર દૂર કરવામાં આપનો પરિશ્રમ અવલુનીય છે. આ શતકના પ્રારંભમાંજ સામ્રદાયિક સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ કરવાની સત્પ્રવૃત્તિ આદરીને વિશ્વધર્મોમાં આપણા ધર્મનું ઉચ્ચતમ સ્થાન છે એ આપે સિદ્ધ કરી આપું છે. મુંબઈ યુનિવર્સિટિમાં પણ એમ. એ. ના અભ્યાસક્રમમાં અણુભાષ્યને સ્થાન આપવામાં આપનો સ્તુત્ય પ્રયાસ હતો. પૂનામાં સ્થિતિ કરીને આપની પાસેથી અણુભાષ્યાદિ સામ્રદાયિક ગ્રંથોનું અધ્યયન કરીને શાસ્ત્રિપદને તેમજ પ્રોફેસરપદને અનેક વિદ્વાનો આગે અલંકૃત કરી રહ્યા છે. આપનો વર્ણુ શ્રીગુસાંધજીનું અને આપની પ્રપત્તિ દામોદરદાસજીનું સ્મરણ કરાવે છે. સમ્રદાયના હિતાર્થે આપે આપનું જીવનજ અર્પણુ કર્યું છે એ જ્ઞાને વિદિત નથી ?

આપ પૂનામાં આવ્યા તે પહેલાં ગાયત્રીમાધ્ય પ્રથાનરતનાકર, ઇલાદિ અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોની પ્રસિદ્ધિ આપેજ કરી હતી. શ્રીસુખોદિનીજી માસિકના તો આપ આત્માજી હતા. યુદ્ધિભક્તિસુધા માસિકના પ્રેરક પણ આપ હતા, તથાપિ આપના અત્ર આવ્યા પછીજ સમ્રદાયની ખરેખરી સેવા કરવાનો અવકાશ આપને પૂનામાં મલવાથી સપ્રદીપ અણુભાષ્ય દશમસ્કંધ શ્રીસુખોદિનીજીનાં અનેક પ્રકરણો ઇલાદિ ઇલાદિ મહાન્ ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરીને આપણા સમ્રદાયનું ગૌરવ આપ વધારી શક્યા હો. અમારૂં તો સૌભાગ્ય એ છે કે અમારા પૂનાના શેઠ હકમચન્દ ઇશ્વરદાસના તરફથી ફલપ્રકરણીય શ્રીસુખોદિનીજીનો અને શેઠ મગનલાલ સાંકલચન્દ તરફથી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા શ્રીટિપ્પણીજીનો પણ અનુવાદ સ્વસ્થ સમયમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું કમળીને રામ્રદાયિક નામસેવાનો સુંદર માર્ગ આપે અમને દાખવ્યો છે. અત્રેનું શ્રીબાલકૃષ્ણ પુસ્તકાલય પણ આપની સંગતિનું ફલ છે.

સમ્રદાયમાં હજી નામસેવા બહુજ કરવાની છે, અણુભાષ્યનો તત્ત્વદીપનિબંધનો અને શ્રીસુખોદિનીજીનો માતૃભાષામાંજ નહિ પરન્તુ ઈતર પણ ભાષામાં અનુવાદ કર્તવ્ય છે. સામ્રદાયિક પ્રાચીન અપ્રસિદ્ધ મૂલગ્રંથો સાહિત્ય સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાના હજી બહુજ બાકી છે. છાત્રોને સ્વનાર્ગીય બાકર ગ્રંથોનું પાંક્ત ગ્ઞાન કરાવવાનું છે. પ્રાચીન શાંધોળા કાર્યમાં તો આપણું કર્તવ્ય આથી પણ અધિક છે. નિજ વ્યયે પ્રતિસાદ આપ મુંબઈમાં શ્રીગીતાજીનું પ્રવચન અને શ્રીસુખોદિનીજીની સરસ કથા તો કરોજ હો તથાપિ અન્ય પ્રાંતો પણ તે અલભ્ય લાભ પ્રાપ્ત કરવાની ઉકટ અભિલાષા રાખે છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આપને સુદીર્ઘ આયુષ્યનું દાન કરે અને આપ આ ઉત્તમોત્તમ સેવા કરીને કૃતાર્ય યાચો એજ અમારી અન્તઃકરણપૂર્વક અભિલાષા છે. પૂના, આશ્વિનકૃષ્ણપ્રતિપદા.

અને છીએ, આપના ગુણાનુરાગી પ્રેમાકાંક્ષી-

શાહ હરગોવિન્દદાસ ઉગરચન્દ	શાહ કિસનદાસ ગનગોહનદાસ	શાહ રામદાસ ગોવર્ધનદાસ
શાહ કૃષ્ણદાસ ગોવર્ધનદાસ	શાહ હરિદાસ વિઠ્ઠલદાસ	શાહ વલ્લભદાસ મુનીલાલ
શાહ માલીલાલ	શાહ પુરોહિતમદાસ ગોકુલદાસ	શાહ કેશવલાલ ખુશાખીદાસ
શાહ લલ્લુભાઈ દામોદરદાસ	શાહ રામદાસ લક્ષ્મણદાસ	શાહ ચિમનલાલ વિઠ્ઠલદાસ
શાહ ચીમનલાલ કિસનદાસ	શાહ કિસનદાસ ત્રીકમદાસ	શાહ હરિદાસ વલ્લભદાસ
શાહ મગનલાલ સાંકલચન્દ	શાહ પ્રદાદજી ગોવર્ધનદાસ	શાહ કનૈયાલાલ રામચન્દદાસ
શાહ ધનજીભાઈ દાથીભાઈ	શાહ મળલાલ સેવકરામ	પટેલ અંબાલાલ હેમાજી
શાહ દામોદરદાસ જીખણુદાસ	શાહ મનમોહનદાસ સામલદાસ	દગુરામ ચંકરલાલ
શાહ દોરી ગોકુલદાસ નારાયણુદાસ	શાહ વિઠ્ઠલદાસ સાંકલચન્દ	પ્રોફેસર વમો
શાહ સાંકલચન્દ જમનલાલ	શાહ જીવણુદાસ મોહનદાસ	શાહ ગોકુલદાસ તુલસીદાસ
શાહ વિઠ્ઠલદાસ ભગવાનદાસ	શાહ માણેકલાલ ચંકરલાલ	વગેરે વગેરે

શાસ્ત્રીજી, ગયા એ શતકનો આપણા સમ્પ્રદાયનો અગાના-ધકાર દૂર કરવામાં આપનો પરિશ્રમ અવલુનીય છે. આ શતકના પ્રારંભમાંજ સામ્પ્રદાયિક સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ કરવાની સત્પ્રવૃત્તિ આદરીને વિશ્વધર્મોમાં આપણા ધર્મનું ઉચ્ચતમ સ્થાન છે એ આપે સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. મુખ્યર્થ યુનિવર્સિટિમાં પણ એમ. એ. ના અભ્યાસક્રમમાં અણુભાષ્યને સ્થાન આપવામાં આપનો સ્તુત્ય પ્રયાસ હતો. પૂનામાં સ્થિતિ કરીને આપની પાસેથી અણુભાષ્યાદિ સામ્પ્રદાયિક ગ્રંથોનું અધ્યયન કરીને શાસ્ત્રિપદને તેમજ પ્રોફેસરપદને અનેક વિદ્વાનો આજે અલંકૃત કરી રહ્યા છે. આપનો વર્ણુ શ્રીમુસાંધિજીનું અને આપની પ્રપત્તિ દામોદરદાસજીનું રમરણ કરાવે છે. સમ્પ્રદાયના હિતાર્થે આપે આપનું જીવનજ અર્પણ કર્યું છે એ કેને વિદિત નથી ?

આપ પૂનામાં આવ્યા તે પહેલાં ગાયત્રીઆશ્વ પ્રસ્થાનરત્નાકર, ઇલાદિ અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોની પ્રસિદ્ધિ આપેજ કરી હતી. શ્રીમુખોધિનીજી માસિકના તો આપ આભાજ હતા. પુષ્ટિભક્તિશુધ્ધા માસિકના પ્રેરક પણ આપ હતા, તથાપિ આપના અન્ન આવ્યો પછીજ સમ્પ્રદાયની ખરેખરી સેવા કરવાનો અવકાશ આપને પૂનામાં મલવાથી સમ્પ્રદાય અણુભાષ્ય દશમસ્કંધ શ્રીમુખોધિનીજીનાં અનેક પ્રકરણો ઇલાદિ ઇલાદિ મદાન ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરીને આપણા સમ્પ્રદાયનું ગૌરવ આપ વધારી શક્યા હો. અમારું તો સૌભાગ્ય એ છે કે અમારા પૂનાના શેઠ હકમચન્દ્ર ઇશ્વરદાસના તરફથી ફલપ્રકરણીય શ્રીમુખોધિનીજીનો અને શેઠ મગનલાલ સાંકલચન્દ્ર તરફથી શ્રીમુખચરણુકૃત શ્રીદિગ્વિજયજીનો પણ અનુવાદ રવજ સમયમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઇચ્છીને રામ્પ્રદાયિક નામસેવાનો સુંદર માર્ગ આપે અમને દાખવ્યો છે. અત્રેનું શ્રીબાલકૃષ્ણ પુરતકાલય પણ આપની સંગતિનું ફલ છે.

સમ્પ્રદાયમાં હજી નામસેવા બહુજ કરવાની છે, અણુભાષ્યનો તત્ત્વદીપનિબંધનો અને શ્રીમુખોધિનીજીનો માતૃશાપાઘાંજન નહિ પરંતુ ઇતર પણ ભાષામાં અનુવાદ કર્તવ્ય છે. સામ્પ્રદાયિક પ્રાચીન અપ્રસિદ્ધ મૂલગ્રંથો સાહિત્ય સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાના હજી બહુજ બાકી છે. છાત્રોને રત્નાગર્ભ આકર ગ્રંથોનું પાંક્ત જ્ઞાન કરાવવાનું છે. પ્રાચીન શૌધખોળ કાર્યમાં તો આપણું કર્તવ્ય આથી પણ અધિક છે. નિજ વ્યયે પ્રતિસાદ આપ મુખ્યમાં શ્રીગીતાજીનું પ્રવચન અને શ્રીમુખોધિનીજીની સરસ કથા તો કરોજ છે તથાપિ અન્ય પ્રાંતો પણ તે અલબ્ધ લાભ પ્રાપ્ત કરવાની ઉકટ અભિલાષા રાખે છે. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આપને સુદીર્ઘ આયુષ્યનું દાન કરો અને આપ આ ઉત્તમોત્તમ સેવા કરીને કૃતાર્થ થાઓ એજ અમારી અન્તઃકરણપૂર્વક અભિલાષા છે. પૂના, આશિનકૃષ્ણપ્રતિપદ.

અને છીએ, આપના શુભાનુરાગી પ્રેમાર્કાદી-

શાહ હરગોવિન્દદાસ ઉગરચન્દ	શાહ કિસનદાસ મનમોહનદાસ	શાહ રામદાસ ગોવર્ધનદાસ
શાહ કૃષ્ણદાસ ગોવર્ધનદાસ	શાહ હરિદાસ વિઠ્ઠલદાસ	શાહ વલ્લભદાસ યુનીલાલ
શાહ માડીવાલા	શાહ પુરુષોત્તમદાસ ગોકુલદાસ	શાહ કેશવલાલ બુલાખીદાસ
શાહ લક્ષ્મીભાઈ દામોદરદાસ	શાહ શામદાસ લક્ષ્મણદાસ	શાહ ચિમનલાલ વિઠ્ઠલદાસ
શાહ ગીમનલાલ કિસનદાસ	શાહ કિસનદાસ ત્રીકમદાસ	શાહ હરિદાસ વલ્લભદાસ
શાહ મગનલાલ સાંકલચન્દ	શાહ પ્રદાદજી ગોવર્ધનદાસ	શાહ કૈનાલાલ રામચન્દ્રદાસ
શાહ ધનજીભાઈ દાદીભાઈ	શાહ મન્નલાલ સેવકરામ	પરેલ અંબાલાલ હેમાજી
શાહ દામોદરદાસ જૂમણદાસ	શાહ મનમોહનદાસ સામલદાસ	દગડુરામ ચંકરલાલ
શાહ દોશી ગોકુલદાસ નારાયણદાસ	શાહ વિઠ્ઠલદાસ સાંકલચન્દ	પ્રોફેસર વર્મા
શાહ સાંકલચન્દ છગનલાલ	શાહ જીવણદાસ મોદનદાસ	શાહ ગોકુલદાસ તુલસીદાસ
શાહ વિઠ્ઠલદાસ ભગવાનદાસ	શાહ માણેકલાલ ચંકરલાલ	વગેરે વગેરે

શ્રીમદ્ધોધિ-માદિ મન્યોનું દર્શન અને શ્રીરાધિકાનાથનું આરાધન કરીને આપે વૈષ્ણવી સૃષ્ટિને ખતાવી આપ્યું છે કે મનુષ્ય જીવન કેવી રીતે સફલ થઈ શકે છે ? ગોસ્વામિકુલના મહારાજશ્રીઓને કહું પણ સત્ય અને દિતકારક વચનો કહેવાના જે પ્રસંગો આપને પ્રાપ્ત થાય છે તે શ્રીમદ્ધોધિચરણમાં રહેશે આપનો દૃઢ ભાવજ સિદ્ધ કરે છે. આ પ્રમાણે આપ સમ્પ્રદાયની જ્ઞાનમંજૂષા છે. સમ્પ્રદાયના ભાવના ઉદ્ધિ છે.

આપ શાન્ત અને સુખિ દીધોય ભોગવો અને સમ્પ્રદાયની પૂર્વવત્ સેવા કરો એજ અમારી ભગવાન પ્રતિ પ્રાર્થના છે.

અમે છીએ,

મિતિ સં. ૧૯૮૯ ના
ચૈત્ર શુક્લ ૧૧ ભરૂચ

આપના નાણી અને ગુણાનુરાગી
ભરૂચના રતેહી વૈષ્ણવો.

શ્રીવૃક્ષભક્તુલના સમાધાનપત્રો.

શ્રીકાંકરોલીનરેશ પૂજ્યપાદ તૃતીયખીઠાધીશ્વર ગોસ્વામી શ્રીક શ્રીવૃક્ષભૂષણલાલજી મહારાજ લખે છે કે:- 'સંપ્રદાયમે' એક બહે જોર મુખ્ય વિદ્યાન હતે જોર ધર્મસુસ્ત અટલ હતે. ઉનકી સંપ્રદાયમે બહુતહી ખામી પડી.'

કમ્મ માંડવીવાળા જો. શ્રીક શ્રીદ્વારકેશલાલજી મહારાજ લખે છે કે:- 'શાસ્ત્રીજીના અવસાનથી ભારતવર્ષે' એક જગર વેદાંતી યુગાભ્યો છે. આપણા સંપ્રદાયના તો એક સ્તંભ હતા. તેમના જેવું અગાધ અને તત્ત્વરસી શ્રીવૃક્ષભાધીશ્વરકુસુમાનું જ્ઞાન વિરલાઓનેજ છે.'

ગોસ્વામી શ્રીક શ્રીવૃક્ષભાધીશ્વરજી બાવાસાહેબ લખે છે કે:- 'પોતાનું આયુષ્ય અને જ્ઞાન પુષ્ટિમાર્ગના અનુયાયીઓનાં શ્રેય માટેજ સમર્પ્ય હતું. આજે તેમનું રથાન સંભાળે તેવી કોઈ વ્યક્તિ નથી.'

મથુરાથી ગોસ્વામિની શીલાવસ્થવતી વહજી મહારાજ (શ્રીજોષાસલાલજી મહારાજનાં વહજી) લખે છે કે:- 'પુષ્ટિમાર્ગ કે ધર્મ કે ખંભ હતે એસે વૈષ્ણવ હોને બહુત કહિન હેં.'

સાંપ્રદાયિક વિદ્વાનોના પત્રો.

દોઠાથી વિવાસુધાકર પંડિત શ્રીજોષાસલાલજી લખે છે કે:- 'શાસ્ત્રીજીને થઈ તા. ૩૧-૫-૩૧ કે રોજ એક મહત્તી સભામે' વિદ્વાતાપૂર્ણ વ્યાખ્યાન ક્રિયા થા. વેદવાક્યોદ્ધારા શુદ્ધદૈત સિદ્ધાંત તથા પુષ્ટિમાર્ગના અત્યંત ઉત્તમ પ્રકારસે પ્રતિપાદન ક્રિયા. શાસ્ત્રીજીએ 'શુદ્ધદૈતવેદાંતદિવાકર' પદ્ધતિસે વિબૂધિત ક્રિયે ગયે.'

માંગરોલથી શ્રીમુત શાસ્ત્રીજી હાશીરામભાઈ લખે છે કે:- 'સંપ્રદાયના અજેડ વિદ્વાન અને નિરૂ વક્તા શાસ્ત્રીજીના પ્રયાણથી સંપ્રદાયે એક મહાન નિઃશુદ્ધ અસાધારણ કાર્યકર્તાને શુભાભ્યો છે. આજ અધોગતિને પહોંચતા જમાનામાં 'જરે પર ભોત લગાયો જેવું થયું છે.'

'શુદ્ધદૈત' ના તંત્રી રા. વસંતરામ શાસ્ત્રી લખે છે કે:- 'જે સમયમાં એમની અહીં હાજરી અત્યાવશ્યક હતી તેજ સમયે થીનાયજીએ તેમને બોલાવી લીધા ! સંપ્રદાયની દૃષ્ટા કેવી કરવી છે અને નિર્જનને દેખાડવી છે તેના આ એક પ્રત્યક્ષ અનુભવ પ્રમુખે કરાભ્યો છે. પૂજ્ય શાસ્ત્રીજીએ તો જીવી જાણ્યું અને યોગિવત્ દેહ ત્યજી જવડો.'

ખંભાતથી શ્રી. બદશંકર શાસ્ત્રી લખે છે કે:—“શુદ્ધાદિત સંપ્રદાયના પ્રોત્સાહનથી સૂચનો અસ્ત થયો છે.”

ગુનાગદ્યથી રા. રા. જટાશંકર શાસ્ત્રીજી લખે છે કે:—“આત્મારે પુષ્ટિમાર્ગનાં કોઈ દોહાંબ છે કે આવા અસાધારણ તલસ્પર્શી વિદ્વાનને શુભાચ્છા છે. આત્મારે સાંપ્રદાયિક અધ્યયન અધ્યાપનનો યુગ સમાપ્ત થાય છે.”

નડિયાદથી શાસ્ત્રી દયારાંકર લખે છે કે:—“સંપ્રદાયના યથાર્થ તત્ત્વને જાણનાર એક નરરત્નની સંપ્રદાયને ખોટ પડી છે. સંપ્રદાયનો સૂર્ય અસ્ત થયો છે.”

ભારતમાર્ગ સંસ્થામાંથી સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યપ્રકાશકો શ્રી. હીરાલાલ મૂળજી, શાસ્ત્રીજી કલ્યાણજીભાઈ, રા. રા. જમનાદાસભાઈ B. A. તથા રા. રા. પુરુષોત્તમ કાનજી B. A. લખે છે કે:—“આપણે તેમનો લાભ ન લઈ શક્યા એ આપણી લાઝમીનીતા સમજાય છે. પુષ્ટિસિદ્ધિને ખરા સ્વરૂપમાં લાવવાની ઇચ્છા નથી એવું શાસ્ત્રીજીના જવાબી સ્પષ્ટ થાય છે.”

ભામનગરથી રા. હરિશંકર ઓંકારજી શાસ્ત્રી લખે છે કે:—“સંપ્રદાય માટે શાસ્ત્રીજીએ આજન્મ જે જે પ્રકારનાં કષ્ટો સહન કર્યા છે, તેનાં ઇતર લાઝમેજ સહન કરવા સમર્થ થાય. એમનું સ્થાન ઇતર કોઈથી લઈ શકાય તેમ નથી.”

કપડવંજીથી શાસ્ત્રી કેશવલાલ ગોવર્ધનદાસ લખે છે કે:—“શાસ્ત્રીજીના શ્રદ્ધાનુવાદ માવાનું સામર્થ્ય નથી.”

વૈષ્ણવ ટ્રેજ્યુએટ વિદ્વાનોનો સમભાવ.

રાજકોટથી રા. રા. નાનુભાઈ ગાંધી B. A. LL. B. લખે છે કે:—“શાસ્ત્રીજી પુષ્ટિમાર્ગના અદિતીય વિદ્વાન હતા, છતાં સદા વૈષ્ણવો મધ્યેના આંતરકલહને શાંત કરવાની વૃત્તિવાળા હતા. સર્વ ઉપર ઉપકાર કરવો એ તેમનો સ્વભાવ હતો. બીજાના દોષો તરફ તે જોતા જ નહિ.”

કડીથી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર રા. રા. હરિલાલ ગ. શાહ B. A. લખે છે કે:—“સારોએ વૈષ્ણવસમાજ ઉત્થાવો હતો. જનતા સંપ્રદાયને ઓળખતી ન હતી. ત્યારે સંપ્રદાય માટે છડેચોક બોલનાર એ પૂજ્ય વિશ્વતિ હતી. સંપ્રદાયે તે પોતાનો કોહીનૂર શુભાચ્છા છે.”

વડોદરાથી શ્રી. પુરુષોત્તમ નાથભાઈ B. A. LL. B. અને હાઇકોર્ટના રજીસ્ટ્રાર લખે છે કે:—“આખા સંપ્રદાયને તેમની નહિ પૂરાય તેવી ખોટ પડી છે.”

વડોદરાથી સરકારી વકીલ રા. રા. ગિરધરલાલ ડોસાભાઈ B. A. LL. B. લખે છે કે:—“વૈષ્ણવ જનતાએ એક ધર્મધરાયણ અને વિદ્વાન નર શુભાચ્છા છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં તેમના જેવા પ્રખર વિદ્વાન લાઝમે જ નજરે પડશે.”

ધંધુકાથી નિવૃત્ત કે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર રા. રા. ગોપાલદાસભાઈ બી. એ. લખે છે કે:—“એવા ભગવદીયોનો સાસંગ ધંજો જ ફુલો છે.”

અમરેલીથી રા. રા. વિનોદરાય મજમુદાર B. A. LL. B. લખે છે કે:—“સં. ૧૯૫૦ માં વડોદરા કોલેજમાં હુ ફેલો હતો ત્યારે સદ્ગત શાસ્ત્રીજી અને ધીરજલાલ સાંકળીઆ વિદ્યાર્થી હતા. તે વખતે પણ સદ્ગતની ધીર ગંભીર મુખમુદ્રા, હિંડો અભ્યાસ, સંસ્કૃતભાષાનિપુણતા, ફરેલ શ્રુતિ, દટલાયુક્ત વર્તનથી તેમના સદ્ગુણોથી જુદા તરી આવતા હતા. તેમના ગોલોકવાસથી ન પૂરી શકાય તેવી ખોટ આપણને પડી છે.”

સદ્ગૃહસ્થોના દિલાસા.

મુંબાઈની વૈષ્ણવપરિવહની ખેડકના સ્વાગતપ્રમુખ અને અગ્રગણ્ય સનાતની વ્યાપારી નેતા શ્રી. દેવીદાસ માધવજી ઠાકરશી જી. પી. લખે છે કે:—“તેઓ પુણિસંપ્રદાયના બુધ્ધિરૂપ અને એક અગ્રગણ્ય શાસ્ત્રીજી હોવાથી આખા સંપ્રદાયને અને પુણિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને તેમની મહાન ખોટ પડી છે.”

અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ અગ્રણી અને મીલઓનર્સ એસોસીએશનના માજી પ્રમુખ શ્રી. ચમનલાલ ગિરિધરલાલ પારેખ લખે છે કે:—“બહુ દોલગીર થયો છું. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયને તથી એક ખોટ પડી છે. તેમની વિદ્વાનો લાભ સંપ્રદાયને સારો મળ્યો છે.”

નડિયાદના મથહર સરદાર ગોપાલદાસ વિહારીદાસ લખે છે કે:—“તેઓ મને બહુ પ્રેમી અને નિરભિમાની જણાયા હતા. તેઓની સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતો સમજાવવાની અને તેનું વિવરણ કરવાની શક્તિ હિત્ત પ્રકારની હતી.”

ટોરોના એકાઉન્ટન્ટ જનરલ રા. સુનીલાલ શુક્લ લખે છે કે:—એઓ પોતે પુણિમાર્ગના સ્તંભ હતા. એમનો ત્યાગ અને સાથે વિનય અઘોરિક હતો.”

પેટલાઈથી નિવૃત્ત સરકારી પેન્શનર શ્રીયુત વલ્લભદાસ નરોત્તમદાસ શાહ લખે છે કે:—“વૈષ્ણવ સૃષ્ટિને તેમના જવાબી ભારે ખોટ પડી છે. અને તે ક્યારે પૂરાશે એ તો પ્રશ્ન જણે.”

દાહોદથી એડવોકેટ રા. નરવરલાલ મિ. પરીખ લખે છે કે:—“મેં મારા એક પિતા ગુમાવ્યા છે એમ કહી શકું. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના શુદ્ધ તત્ત્વને ખરાબર રીતે સમજેલા પુરુષોમાં તેમનું સ્થાન હિત્ત છે.”

અમદાવાદથી સાંપ્રદાયિક પુસ્તકોના મોટા વિક્રેતા વ્યાપારી શ્રી. લક્ષ્મીભાઈ દેસાઈ લખે છે કે:—“એમની કૃપાથી લાખો વૈષ્ણવો મીસુખોપાધનીજનું પાન કરી રહ્યા છે. સંપ્રદાયનો એક મહાન તારો અસ્ત થઈ ગયો. આ કારી લા કોઈ રીતે રૂઝાય તેમ નથી.”

મુંબાઈથી માધવજાગવાળા શ્રી. મનોહરદાસભાઈ લખે છે કે:—“તેમના અવસાનથી સનાતન ધર્મને મોટી ખોટ પડી છે. એટલું જ નહિ, પણ તેઓ વેદાંતના મોટા અભ્યાસી હતા.”

શ્રી. સુનીલાલ શેલત B. A. લખે છે કે:—“આ વીસમી સદીમાં East અને West નો સમન્વય કરતા શુદ્ધ બ્રાહ્મણ જેવા લાગતા.”

રણોપથી રા. દર હીમતલાલ ખાસ્તર લખે છે કે:—“શાસ્ત્રીજી સમા અદ્વિતીય સ્તંભ જવાથી સંપ્રદાયને ન પૂરી શકાય તેવી ખોટ પડી છે.”

વડોદરાના વૈષ્ણવ યુવકનેતા રા. ચાંતલાલ દીરાલાલ પરીખ લખે છે કે:—“એઓની ગોલોકગમનથી ખાસ કરીને પુણિમાર્ગને અને તેમજ ખાસ કરીને યુવકવર્ગને ન પૂરાય તેવી ખોટ પડી છે.”

મુંબાઈથી વૈષ્ણવ યુવકસંસ્થાના મંત્રી રા. ગિરિધરલાલ જી. શાહ લખે છે કે:—“અત્યારે ત્યારે કોરોડનીના અમયમાં શ્રીમાન શાસ્ત્રીજી સમાન અનુભવી વિદ્વાન તથા સંપ્રદાયના દિર્ઘમુની આવશ્યકતા છે ત્યારે શીએ તેમને સ્વસાંનિધ્યમાં બોલાવી લીધા. એટલાં કમલાખ.”

ભાવુક વૈષ્ણવોના પત્રો.

જાતીપુરા શ્રીગિરિજાજી ૫. ભ. ત્રિભુવનદાસ પીતાંબરદાસ શાહ, ભારતર વલ્લભદાસ ચંદ્રસરોવરવાળા વે. ભગવાનદાસ વગેરે લખે છે કે:—“શુદ્ધાદિત સંપ્રદાયનો સૂર્ય અસ્ત થઇ ગયો. સંપ્રદાયને મહાહાનિ થઈ છે.”

ખેડાથી ૫. ભ. યજ્ઞવલ્કલ શાસ્ત્રીજી વગેરે લખે છે કે:—“સંપ્રદાયના રહસ્યભરેલા તરવ-ગાનમાં તેઓ અદિતીય હતા. શ્રીવલ્લભાધીશ્વર પ્રત્યેની અનન્યતા બહુજ ઉચ્ચ પ્રકારની હતી.”

પરમભગવદીય વલ્લભદાસ ચંદ્રસરોવરજી લખે છે કે:—પ્રો. શાસ્ત્રીજી મમલાલ ગણપતિરામ પુણિસંપ્રદાયમાં હાલના જમાનામાં શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા કૃપાપાત્ર એક જળરહસ્ય સંપ્રદાયિક વિદ્વાન હતા. તેમજ શુદ્ધ નિસ્સાધન ભાવનાથી શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનાં શ્રીમુખોધિનીજી જે સુધારસ સ્વરૂપ છે તેનું પાન પોતે કરતા હતા તેમજ હજારો વૈષ્ણવોને કરાવતા હતા. તેવી રીતે પુણિસંપ્રદાયપર માયાવાદી વગેરેના ગોળાનો પ્રહાર થતો ત્યારે શ્રીવલ્લભાધીશ્વરની કૃપાના બળથી પોતાની છાતી ઉપર ઝીલતા અને આચાર્યશ્રીની વાણીથી તેમને પરાસ્ત કરતા હતા. તેમાં કાઈ પણ રીતે પાછા પડતા નહીં.”

માતરથી મુખ્યાજી ભાઈલાલ જગનલાલ લખે છે કે:—“અમારે તો એ દિશા જ કુખી ગઈ. માનીતા નાથે તેમને જે દાન કર્યું હતું તે ચંદ્રસરોવરમાં ચિત્રિત થાય તેમ નથી.”

માતરથી પરમભગવદીય મંગલદાસભાઈ લખે છે કે:—“આવા બનાવોથી નહીં થાય છે કે હવે પ્રભુને લીલા સમેટવી છે.”

અહીંછાવાળા ૫. ભ નગીનદાસભાઈ લખે છે કે:—“આવા પુણિમાર્ગના જઠાજ એકદમ ચાલ્યા ગયા.”

મુખ્યાજીથી મુપ્રસિદ્ધ હિમાલયકલાકાર શૈઠ ત્રીકમદાસ પ્રેમજી લખે છે કે:—“સંપ્રદાયની મૂળ અઢળક સંપત્તિને મુદ્દણાવરયામાં લાવી અને તદ્દ્વારાએ પંઠનપાઠનાદિકના પ્રાચુદાતા પ્રેરણા-ભાનું હરિશરણ આવા વખતમાં આપણને બહુજ વસમું પડ્યું છે.”

કુપડવજીથી ‘ભરૂચી’ વૈષ્ણવ ઉત્સવલાલ સાંકળચંદ લખે છે કે:—“તેમના જેવા અનન્ય ધર્મરક્ષક જામને મળવા દુર્લભ છે. અમારા ધર્મસંહાયક જવાથી અમને લાગી આવે છે.”

મુરતથી રા. ચંદુલાલ જવેરી લખે છે કે:—“ખીજા શાસ્ત્રોઓ છે ખરા, પણ તે પેટભરા અને અંદરખાનેથી માયાવાદીઓ છે. કેટલું જાણે ભગવદ્ધર્યા શું છે? પુણિમાર્ગને તો ભગવાને હવે સમેટવા માંડ્યો છે. નીડરપણે પગલીકમાં બોલનાર તો તે એકજ હતા. આખા પુણિમાર્ગને અસલ કટકો પડ્યો છે.”

દસાઈ શ્રી. મણિલાલ હરિલાલ, માતર (શૈલકસભાના પ્રમુખ) લખે છે કે:—“આવા અલૌકિક દેવી સંપત્તિવાળા ઉત્તમ પ્રકારના સેવાભાવુક પ્રાતરમરણીય મહાનુભાવીના શ્રીહરિચરણચરણ નિમિત્ત સમાધાનનો વિવેક ‘નિર્નયતા: કરિષ્યતિ’ આદિ શબ્દો વિના કયા શબ્દોથી દસાઈ શકાય ?

દેવગઢ બારીઆના ભરૂચી વૈષ્ણવ ગાંધી કેશવલાલ હરિલાલ લખે છે કે:—“આખા પુણિ-સંપ્રદાયમાં તેઓ એક અગ્રેસર અને દાલરૂપ હતા. એઓ પોતાની કીર્તિ અચલ રાખી દીવાળી ગયા છે.”

મુરતથી ૫. ભ. ધર્મિલાલ મગનલાલ શાહ લખે છે કે:—“પુણિમાર્ગનું ઝાઝ ફૂલું.”

સમાધાન પત્ર.

ગોવિંદલાલ હરગોવિંદ ભટ્ટ, એમ. એ.,

શ્રીયુત આચાર્યવર્ય

સંસ્કૃતના અધ્યાપક, વડોદરા કોલેજ, વડોદરા.

સુરભી આચાર્યવર્ય,

અમે નીચે સહી કરનારા આપના શિષ્યો, વડોદરા કોલેજના પ્રથમ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ આપશ્રીના ઉપર કૌટુંબિક દુઃખ આવી પડ્યું છે તે શોકના પ્રસંગે આપના દુઃખમાં અંતઃકરણપૂર્વક આશ્વાસન આપીએ છીએ.

સદ્ગત આચાર્યશ્રી મગનલાલ ગણપતરામ શાસ્ત્રી એક વાર આ જ કોલેજના વિદ્યાર્થી હતા. તેઓશ્રીની કારકીર્દી અત્યંત યશસ્વી હતી, અને તેને પરિણામે તેઓશ્રી કોલેજમાં ફેરોનું પદ પ્રાપ્ત કરી ચક્રા હતા. ત્યાર બાદ કલકત્તા યુનિવર્સિટીની એમ. એ. ની પરીક્ષા સંસ્કૃતમાં સારી રીતે ઉત્તીર્ણ કરી તેમણે વિદ્વાતાની પ્રતિષ્ઠિત છાપ મેળવી હતી. તે વિદ્વાતાનો લાભ તેમણે સરકારી નોકરીમાં મુબાદ અને પુનાની શાળાઓમાં અને મહાશાળાઓમાં સ્વતંત્ર રીતે આપ્યો હતો. સંસ્કૃત વિદ્યાના પદ્ધતિ તરીકે ગણાતા પુના જેવા નગરની અંદર તેમણે વેદાંતના વિષય પર ડૉક્ટર લાન્ગરકર રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટની અંદર ફેટલાંક વર્ષો સુધી યોજાતા પ્રખર વિદ્વાતાનો લાભ એમ. એ. ના વિદ્યાર્થીઓને આપ્યો હતો. વત્સભીય પુસ્તકોના અભ્યાસમાં તેઓની વિદ્વાતા અદ્વિતીય ગણાતી હતી. પુનેયો ઘણીવાર મુબાદ જઈ બાપણે આપી જનતાને તે વિદ્વાતાનો ઉપભોગ તેમણે કરાવ્યો હતો. જેવા તેમનો પૂર્વોચ્ચ વિદ્યાર્થી અલંકૃત હતો, તેવા તેમનો પાછલો આશ્રમ, નિવૃત્તિ-આશ્રમ, ધાર્મિકતાથી ચાન્ત, સાધુ અને પૂજનીય હતો. તેઓશ્રીના સ્વર્ગવાસથી આપના એક પૂજ્ય સંજયી ગયા તેની ખોટ પૂરી થકાવાની નથી; પરંતુ તે સાથે તેઓશ્રી ગુજરાતના એક પ્રખર વિદ્વાન અને પુષ્ટિમાર્ગના તત્ત્વવેત્તા ગયા છે, એ હકીકતો આપ ધ્યાનમાં રાખશો તો આપશ્રીનું દુઃખ તે માત્ર આપશ્રીનું જ નથી પણ બીજાઓનું છે. અને જે બધાઓને તેઓશ્રીની ખોટ માલૂમ પડશે તેવામાં અમે પણ છીએ, એ આશ્વાસનથી અમને ખાતરી છે કે આપનું દુઃખ કંઈક હળવું થવું જોઈએ. વિશેષ આપના જેવા જ્ઞાની પુરુષને, અને તેમાંએ પણ અમારા મુરશીને, અમારે કંઈ પણ વધુ કહેવું એ અનુચિત છે.

સદ્ગતના આત્માને શાંતિ અર્પે એવી અમારી પરમેશ્વર પ્રત્યે હાર્દિક પ્રાર્થના છે.

તા. ૫-૮-૧૯૩૫
વડોદરા કોલેજ,
વડોદરા.

લિ. અમે છીએ,

વડોદરા કોલેજના પ્રથમ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ.

કૃત્તિકા અથવા પંચપ્રમાણિકા.

“સલિલં વા દ્વદમંતરાસીત્ । યદતત્તત્ । તત્તારકાણાં તારકત્વમ્ ।

યો વા રૂઢ યજતે અમું સ લોકં નક્ષતે । તત્તારકાણાં નક્ષત્રત્વમ્ ।

દેવગૃહાં વૈ નક્ષત્રાણિ । ” યાનિ વા રૂમાનિ ધૃથિવ્યાધિત્રાણિ તાનિ નક્ષત્રાણિ ।

તસ્માદશ્ચીલ્નાર્મથિત્રે, નાવસ્યેત્ત યજેત્ । યથા “ પાપાદે ” કુરુતે

તોદગેત્ત તત્ । કૃત્તિકા પ્રથમમ્ । (તૈ. બ્ર. ૧. ૫. ૨.)

અર્થાત્ સચિદ્રમય વિસ્તૃત આકાશની તારકારૂપ નોકાઓની સદાયથી અમે તરીકે યજ્ઞોએ છીએ, તે તારાઓ કહેવાય છે. તે તારાઓના આધારે જે યજ્ઞપ્રયોગ કરે છે, તે ક્ષોઢ ક્ષતિ પામતો નથી. ભાવાર્થ એ છે કે તે તારાઓના આધારે યજ્ઞન ક્રિયા કરનાર યજ્ઞમાન ક્રાંતિવૃત્ત ઉપર ગણાતા સ્થાનથી ક્ષતિ પામતો નથી, તેથી તે તારાઓ નક્ષત્રો કહેવાય છે. નક્ષત્રો દેવોના મંદિરો છે. પૃથ્વીમાં અનેક પ્રકારની આકૃતિ વિશિષ્ટ ચિત્રોથી એક બીજાનાં ધરો ઓળખાય છે. તેમ અસ્વપુખાદિ ચિત્રોથી તથા તેના અસ્તિત્વનો આદિ દેવતાઓથી શુદ્ધ નક્ષત્રો ઓળખાય છે. તે કારણથી નક્ષત્રોનું નામ ચિત્ર છે. “ જગ્મ્યોઢે ચિત્રં ” એટલે અસ્પષ્ટ (ક્રાંતિકારક) નક્ષત્રમાં ક્ષોઢ યજ્ઞનો આરંભ કે સમાપ્તિ કરવી નહીં. કારણ કે તે પાપાદે (મેઘાન્નહન) દિવસોમાં સ્પષ્ટ દેખાયા વિના યજ્ઞપ્રયોગનો આરંભ કે સમાપ્તિ કરવાથી તેનું ભાષન અનિશ્ચિત થાય છે. દેવનક્ષત્રોમાં કૃત્તિકા પ્રથમ છે.

આકાશનું ચિત્રપટ.

આકાશનું ચિત્રપટ અવલોકન કરવાની અગાધ શક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ જગતની શર્ધ પશુ પ્રાપ્ત કરતાં આર્ય મદર્પિઓમાં પ્રથમ થયો છે. તે ઝગ્ગેદાદિ વેદો શ્રીતમ્સો, શુગ્મો, જ્યોતિઃ સંદિતાઓ અને સિદ્ધિતા સાક્ષી પૂરે છે. પ્રથમ તો તે પ્રાચીન વિદ્વાનોએ જ્યોતિઃ અને જ્યોતિઃમાં કલ્પિત મર્યાદાઓ બાંધીને, તે મર્યાદાઓના આધારે ચિત્રપટ રચિત કરીને, તેમાં દળને વર્ષમાં થતા દૈરકારોની નોંધ રાખીને, અસાધારણ ઐતિહાસિક સામગ્રી આર્ય પ્રાપ્તને વારસામાં આપી છે. વસ્તુતઃ ભારત વર્ષમાં જ્યોતિર્વિજ્ઞાન અતિપ્રાચીન કાળમાં પ્રકટ થયું છે, તેમજ અહાપિ પર્યંત વૃદ્ધિ પામતું આવ્યું છે. જેમકે રથૂલમાનના જ્ઞાનથી સૂક્ષ્મ પરિભ્રામણનો ઉપયોગ કરવો, અસ્પષ્ટાસિક ભગણાદિનો નિશ્ચય કરીને દીર્ઘકાલિક ભગણાદિકોનો નિશ્ચય કરવો, કલ્પિત અને દીર્ઘ પ્રયત્નસાધ્ય પ્રયોગ તથા યજ્ઞોના સ્થાનમાં સુગમ સ્વસ્થાંશરિક પ્રયોગ તેમજ યજ્ઞો કરવાં અને ઉપયોગમાં લાવવાં, શુદ્ધ પરિભ્રામણ પ્રયાસમાં લાવી તેને ચિત્રરચના કરવાના પ્રયત્નો કરવા, ઇત્યાદિ તાર્કિક વાર્તાને ઇતિહાસ જેમ અન્ય દેશોમાં ઉપયોગ થાય છે, તેનાથી લક્ષ્યાવધિ વર્ષો પૂર્વેના ઇતિહાસ ભારતવર્ષના ઐતિહાસિક સામગ્રી થાય છે. મહાભારત રચનાકાળમાં આર્ય ઐતિહાસને ઉત્તરકુલ પ્રદેશમાં દેખાનાર દિવ્ય જ્યોતિઃઓનું જ્ઞાન હતું, તેમજ તે સ્થળનું આધિભૌતિક જ્ઞાન પણ ઉત્તમ પ્રકારનું હતું. તે જ્ઞાન તેમને કેવળ ગણિતની સદાયથી ચર્ચા હતું, તેમ કહી શકાય નહીં. પરંતુ એમ જણાય છે, કે ઘણા પુરવો સદેહે સ્વર્ગમાં મયા દતા, અને ત્યાંથી પાછા આ લોકમાં આવ્યા હતા. તેમજ મેઘ પર્વત વિશિષ્ટ ખજાણની દરમ પટનાઓના સંજોગે દૈવીક વાર્તા કહેલી પણ છે. સ્વર્ગમાં જઈને આવેલા પુરવો (૧) વધારી

(૨) અર્જુન (૩) પાંડુ (૪) સગર (૫) ખડ્વાંગ (૬) મુચકુંદ (૭) હરિશ્ચંદ્ર (૮) રૈવત (૧૦) પુરંજય (૧૧) ઋદુધ્યંજ (૧૨) નહુપ (૧૩) લોમશ (૧૪) સુદુમ્ન (૧૫) પુરૂરવા (૧૬) યુધિષ્ઠિર (૧૭) કુબ્યંત (૧૮) નલ આદિ પુરુષોનાં પૌરાણિક વર્ણનો ઉપલબ્ધ થાય છે. તે સર્વ ધટનાઓ અને કથાઓ કલ્પનાનાં તરંગો નથી જ. પરંતુ તે સર્વ કથાઓ ખગોળના કુવમંડળને લગતી છે, જૂગોળ ઉપર નહીં. તત્કાલીન ઋષિઓએ આકાશમાં સેંકડો વર્ષ પર્વત જોઇને ન્યોતિયના હીસાબથી યથારિથ લખી રાખેલ છે. જો કે તે આજે આપણને કવિતાના રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે, તે સર્વ ખગોલીય ઐતિહાસિક હોવાથી તે કથાઓની સર્વ સંબંધ ધરાવતી ખીનાઓ ન્યોતિ: શાસ્ત્રના સૂક્ષ્મ ગણિતદ્વારા કાલક્રમબદ્ધ નિશ્ચિત થાય છે, તેથી વિશ્વસનીય અને સાત્ય છે. ઉપર બતાવેલ ૧૮ પુરુષોનું સ્વર્ગગમન તેને નામના તારકપુંજોનું આકાશના ક્ષુબ્ધ પ્રદેશસ્વ સ્વર્ગગમન છે. તે સાંગોપાંગ સપ્રમાણ સિદ્ધ થાય છે. તે પછી આકાશમાં હિમપાતનો ક્રાટિકમ લગાવાની કે શીતોષ્ણ વધારે ઝાણું કરવાનાં કોઈ કારણો શોધવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. પરંતુ તે કથાભાગની પ્રત્યેક વાર્તા ખગોલીય સૂક્ષ્મ ગણિત દ્વારા નિશ્ચિત કરી તેની એકવાક્યતાથી તે ધટના જ્ઞેનારનાં સ્થળ અને કાલ આદિનો નિર્ણય કરવાની જરૂર છે તેથી સ્થળો જાણવા માટે તત્કાલીન ઋષિઓએ ખગોળની જે મર્યાદા કલ્પી છે, તેનો પ્રથમ નિર્ણય થયો જોઈએ. તે મર્યાદાઓ નીચે પ્રમાણે:-

(૧) ઉન્મંડલવૃત્ત—જૂગોળના વિપુલ ઉપર રિયત માનવને પૃથ્વી અને આકાશ મળેલ દેખાય છે, તે વૃત્ત કે જે ખગોળના ઉત્તર અને દક્ષિણ કુવોમાં પસાર થાય છે, તે ઉન્મંડલ વૃત્ત કહેવાય છે. વિપુલમાં જે પ્રદેશ હોય તે પ્રદેશોમાં સૂર્યનો ઉદયસ્ત ઉન્મંડલ વૃત્તમાં થાય છે, તેથી તે પ્રદેશોમાં સદેવ દિનમાન અને રાત્રિમાન સરખું હોય છે. વિપુલના અક્ષાંશ ૦ હોવાથી તે પ્રદેશ નિરક્ષ કહેવાય છે. જૂગોળના વિપુલને સમાંતર ખગોળનું કલ્પિત વિપુલ ઉન્મંડલવૃત્ત સાથે કાટખુણે ઉદાય છે.

(૨) ક્ષિતિજવૃત્ત—વિપુલથી ઉત્તરે વા દક્ષિણે સ્થિત માનવને જૂગોળ સાથે આકાશ મળેલ દેખાય છે. તે તેનું ક્ષિતિજ વૃત્ત છે. તે ક્ષિતિજ વૃત્ત સ્થળના અક્ષાંશ પ્રમાણે ખુણો કરે છે અને ઉન્મંડલ વૃત્તની નીચે રહેલ હોય છે. તે કારણથી સૂર્ય જ્યારે ઉત્તરગોળમાં હોય ત્યારે વિપુલના પ્રદેશો કરતાં આપણા ક્ષિતિજવૃત્તમાં વહેણે ઉદય થાય છે, કારણકે આપણે ઉત્તરગોળમાં છીએ, તેજ પ્રમાણે જ્યારે દક્ષિણગોળમાં સૂર્ય હોય ત્યારે વિપુલથી દક્ષિણના પ્રદેશમાં વહેણે ઉદય થાય છે. પછી વિપુલમાં ઉદય થાય છે.

(૩) ચામ્યોત્તરવૃત્ત—જૂગોળ ઉપર કોઈ સ્થાનમાં સ્થિતમાનવને ખગોળના ઉત્તરધ્રુવથી દક્ષિણ કુવમાં જનાર વૃત્ત. પોતાને માથે આકાશના મધ્યમાં ચર્મને પસાર થનાર વૃત્ત ચામ્યોત્તર વૃત્ત કહેવાય છે.

(૪) ખસ્તસ્તિક—જૂગોળ ઉપર પોત પોતાના સ્થાનમાં સ્થિતમાનવને પોતાને માથે આકાશનું જિંદુ ખસ્તસ્તિક કહેવાય છે.

(૫) ક્રાંતિવૃત્ત—સૂર્ય જે માર્ગમાં ફરતો દેખાય છે, તે માર્ગ ક્રાંતિવૃત્ત કહેવાય છે.

(૬) વિમંડલવૃત્ત—કોઈ ગ્રહ જે માર્ગમાં ફરતો હોય તે માર્ગ તેનું વિમંડલ વૃત્ત કહેવાય છે.

(૭) કદંબ—ક્રાંતિવૃત્તથી ૯૦ અંશ ઉત્તરે ઉત્તર કદંબ અને ૯૦ અંશ દક્ષિણે દક્ષિણ કદંબ કહેવાય છે.

(૮) રેખાંશ—વિપુલ ઉપર પૂર્વ પશ્ચિમ અંશો રેખાંશ કહેવાય.

(૯) અક્ષાંશ—ચામ્યોત્તર વૃત્ત ઉપર ઉત્તર દક્ષિણના અંશો અક્ષાંશ કહેવાય છે.

- (૧૦) ભોગ—ક્રાંતિવૃત્તમાં પૂર્વ પશ્ચિમના અંશો ભોગ કહેવાય છે.
 (૧૧) શર—ક્રાંતિવૃત્તથી કદંબ તરફ સીધી લીટીમાં અંતર શર કહેવાય છે.
 (૧૨) ક્રાંતિ—વિષુવૃત્તથી ધ્રુવ તરફ સીધી લીટીમાં અંતર ક્રાંતિ કહેવાય છે.
 (૧૩) સમમંડલવૃત્ત—જુગોળ ઉપર વિષુવૃત્તથી ઉત્તરે કે દક્ષિણે પૂર્વાભિમુખ રચિત હોય, તેના પૂર્વ ક્ષિતિજથી પશ્ચિમ ક્ષિતિજમાં માથે યથાને જનાર વૃત્ત “સમમંડલવૃત્ત” કહેવાય છે. અને તે માથુસનું પૂર્વમિંદુ સમમંડલ પ્રાચી કહેવાય છે અને વિષુવૃત્ત ઉપર રચિત માનવનું પૂર્વમિંદુ વિષુવૃત્ત પ્રાચી કહેવાય છે.

વ્યાખ્યા ૧૩ થી નિશ્ચય થાય છે કે ક્રોધ રચન વિષુવૃત્તથી ઉત્તરે વા દક્ષિણે જેટલા અક્ષાંશ દૂર હોય તેટલા અક્ષાંશ તેનું સમમંડલ પણ દૂર હોય છે, અને વિષુવૃત્ત પ્રાચીમિંદુથી અક્ષાંશ પ્રમાણે સમમંડલ પ્રાચી મિંદુ પણ દૂર હોય છે. દિગંશોની ગણના સમમંડલ વૃત્તથી થાય છે,

અર્ધદંધોનાં ઉભરાતાં ટાળાં !

વેદમાં કૃત્તિકાથી નક્ષત્ર ગણનારંભ થાય છે. જ્યોતિર્વિદ કેતકર સ્વરચિત નક્ષત્ર વિજ્ઞાન (પૃ. ૫૬-૫૭) માં લખે છે કે “एता (कृत्तिकाः) ह वै प्रारब्धं दिशो न कन्वन्ते । सर्वाणि ह वा जन्मानि नक्षत्राणि प्रारब्धै दिग्बन्धन्ते” આ શ્રુતિ સતપથ બ્રાહ્મણની છે, તેનો અર્થ કરતાં જણાવે છે કે “સતપથ બ્રાહ્મણ કાળમાં કૃત્તિકા ખરાબર પૂર્વમાં ઉગતી તે પ્રત્યક્ષ જોડેલી થટના છે.” એટલે એ કાળથી આજ પર્વત વસંત સંપાત ૧૯ અંશ પાછળ હશે છે. તેથી તે કાળ થક પૂર્વે ૩૧૦૦ વર્ષ હરાવેલ છે.

જ્યોતિર્વિદ દીક્ષિતે ભારતી જ્યોતિષ (પૃ. ૧૨૮-૧૨૯) માં ૩૦૬૮ શકપૂર્વનો, ગ્રે. બેન્ટલીએ ઇ. સ. પૂ. ૨૩૨૦ વર્ષ, ગ્રે. ખાયાએ ઇ. સ. પૂ. ૨૩૫૭ વર્ષ, ગ્રે. વેમરે ઇ. સ. પૂ. ૨૭૮૦ વર્ષ, ગ્રે. યીએએ ૧૭૮૦ અને હોક્માન્ન તિલકે ઓરાયન મરાઠી (પૃ. ૨૫) માં ઇ. સ. પૂ. ૨૩૫૦ વર્ષ, ગ્રે. મેક્સમુઝરે ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ વર્ષ, ડોલોએ ઇ. સ. પૂ. ૨૦૦૦ વર્ષ, ગ્રે. દરીયતે નાસિકનિવાસીએ મરાઠી વેદકાળના ઇતિવાસ (પૃ. ૩૩૬) માં ઇ. સ. પૂ. ૨૫૦૦ વર્ષ અને ગ. બ. વૈલે ભારતકાળમીમાંસમાં ૩૦૦૦ શકપૂર્વ વર્ષો હરાવેલ છે. તે પ્રમાણે સતપથ, વિશ્વકેય, વર્તમાનપત્રો અને લેખો દ્વારા વેદકાળ અર્ધજીન બતાવી દીધો અને જેઓ પાશ્ચાત્ય કેળવણીથી રંગાએલા કે જેમણે અંગ્રેજી ભાષાંતરો ઉપર જ અભ્યાસ કરેલો હોય, તેમજ જ્યોતિષના પ્રાચીન પારિભાષિક રાખેલોનો અર્થ સ્વેચ્છ માત્ર સમજેલા જ નહોં તેવા અને કહેવાતા વિદ્વાનોના ટેકાથી પોતાની કાર્યસિદ્ધિના પ્રચાર કરી દીધો. તેથી જ વર્તમાનકાળે અર્ધદંધોનાં ઉભરાતાં ટાળાં તેમની વાત સ્વીકારી રહેવાં છે. પરંતુ સત્યના અનુરોધથી નક્કાપૂર્વક જણાવું છું કે તેમણે કરેલ અનુમાન પ્રમાણશૂન્ય નથી પણ અપૂર્ણ અને સમર્થનરહિત છે. કારણ કે ઉપર્યુક્ત શ્રુતિમાં કૃત્તિકાનો ફીક પૂર્વમાં ઉદય થાય છે, એમ કહેલ નથી જ, તથા તેનો અર્ધ પણ નીકળતો નથી તો પછી તે આધાર ઉપર બતાવેલ કાળ કેવી રીતે સત્ય હોય ? એ શ્રુતિમાં રપષ્ટ કહેલ છે કે જેમાં ચંક્રોને જ રથાન નથી. પરંતુ તેની આગળ અને પાછળના ભાગ ઉપર ક્રોધ પણ વિદ્વાને શોધકતાયુક્ત દ્રષ્ટિપાત કરેલો નથી જ. ત્યારે તેના યથાર્થ શોધ વિના સ્વાર્થ કાળનો નિશ્ચય કેવી રીતે થઈ શકે ? વસ્તુતઃ સતપથની પ્રસ્તુત કંડિકાના પાંચ અનુવાક છે. એક એક અનુવાકથી તેજ કાળ નિશ્ચિત થાય છે, કે જે એક જીમ સર્વ તરફસીન ગ્રંથોના પ્રમાણોથી નિરપવાદવાથી સમર્થિત થતાં સર્વ વાક્યોની જેના સંબંધમાં એકવાક્યતા થાય છે.

“કૃત્તિકાસ્વમી”આદર્શીત । एता वा अग्निक्षेत्रं यत् कृत्तिकास्तद्वै “सलोम” योऽग्निः
नक्षत्रेऽग्नि आदधातै । तस्मात् कृत्तिकास्वादधीत ॥ . (શત. બા. ૨-૧-૨)

અર્થાત્ કૃત્તિકાઓમાં અને અગ્નિનું આધાન કરવું. કારણ કે કૃત્તિકા અગ્નિનું જ નક્ષત્ર છે. તે જ (સલોમ) સર્વ નક્ષત્રોનું શિખારૂપ છે. અગ્નિના નક્ષત્રમાં અગ્નિનું આધાન કરવું યોગ્ય છે. તેથી કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં આધાન કરવું. આમાં સલોમ શબ્દ ધણા મહત્વના અર્થમાં કહેલ છે. મણિત વ્યવહારમાં જે ખિંદુથી આગળ અને પાછળ જવાના અર્થમાં લોમ અને વિલોમ તથા ઉત્તર અને દક્ષિણ તરફ ચડવા અને ઉત્તરવાના અર્થમાં અનુલોમ અને પ્રતિલોમ શબ્દો કહેવાય છે. વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રથી તે ખિંદુની વ્યાખ્યા “લેહતી ત્રિજ્યારૂપં સીમાન્તં, જ્યોમદિવં સ્થાનં તક્ષોમન્ સંઘમ્ । (નામન્ સીમન્ વ્યોમન્ રોમન્ લોમન્” ણ્ણાદિ સૂત્રેણ ૪-૧૫૧) સસ્વતિકે સ્થિતત્વાચ્છિત્વાસ્મિન્નિત્યર્થઃ । અતएव शिखीवह्नौ, बलीवर्दे, शरे, केतुप्रदे, दुमे ॥ મયુરે કુલ્લુદેઽપિ ચેતઃપ્રગ્નેઃ શિખારથાનોયત્વાત્ શિખીતિ નામ પ્રસિદ્ધાઽમર્થવદિતિ માતિ ” દ્વારા નિશ્ચય થાય કે તે સમય કૃત્તિકા પરમ ક્રાંતિસ્થાન (વસંતસંપાત્ત્રી ૯૦ અંશ ઉત્તરે, ક્રાંતિવૃત્ત) માં હતું તેથી શતપથરચનારચણ અશાંશ ૩૫ માં ખરાખર ખરવસ્તિકમાં આવતું હતું. તેથીજ તે સમયથી અગ્નિને શિખી અને કૃત્તિકાને સલોમ એટલે શિખાવાળું કહેલ છે, અને તે યોગ્ય છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે, કે કૃત્તિકામાં વસંતસંપાત્ હતો તે સમય શતપથ રચનાનો છે, તે વાત કેવળ અસંગત છે. શતપથનો રચનાપ્રદેશ જાણવાનો સાધનો ૧૪ અર્થમાં મળી આવે છે. શતપથ (૧-૪-૫-૫) માં જણાવે છે કે “તસ્માત્, હેમંતેમ્લા. ૧. ૫ ” હેમંતમાં અતિદિમ પડવાથી ધાન્યનો પાક સુકાઈ જાય છે. “પ્રવનસ્વતીનાં પલ્લ-શાનિ સુચ્યન્તે” સંપૂર્ણ વનસ્પતિનાં પાન ખરી પડે છે. “પ્રતિતરામિવ ઘર્વાસિ ભવન્વયસ્તયરામિવ. વર્વાસિ પતન્તિ” વૃક્ષો ઉપરથી પક્ષિઓ નીચે પડીને હતપ્રાય થઈ જાય છે. વિપતિતલોમેવ પાપઃ પુરુષો મવતિ પુરુષની છાયા લાંબી પૃથ્વી ઉપર પડવાથી રોમ ખરી પડેલાં હોય તેમ વિપતિત લોમા પુરુષ હોય તેમ દેખાય છે. આ ક્યનથી જણાય છે કે શતપથરચનાપ્રદેશ ઉત્તરમાં લગભગ અશાંશ ૪૫ ઉપર હોય તો જ હિમનું પડવું, પક્ષિઓનું વૃક્ષથી પતન થઈ હતપ્રાય થવું, અને હેમંતમાં સૂર્ય પરમ દક્ષિણ ક્રાંતિમાં હોય ત્યારે પુરુષની છાયા અતિ દીર્ઘ દેખાવાનું બની શકે. અહીં કોઈ શંકા કરે કે સવારે અને સાંજે સદેવ છાયા મોટી દેખાય છે. તો તે શંકાને રચના નથીજ. કારણ કે તે વાતને તો બાળક પણ સમજે છે. તેથી આ શ્રુતિ જે પ્રતિ-પાદન કરે છે, તે હેમંત ઋતુમાં દિવસના મધ્ય ભાગની છે. તેવી રીતે ગ્રીષ્મનું વર્ણન શતપથ બ્રાહ્મણ (૨-૨-૧) માં લખેલ છે. તેમાં જણાવેલ છે કે ગ્રીષ્મ ઋતુના મધ્યથી વર્ષાનો આરંભ અને પુરુષની છાયા પાદતલમાં સમાવાનું જણાવેલ છે. જેમકે-“મધ્યંદિનોઽય વર્ષાઃ । મધ્યંદિનં एवादधीत तर्हि ह्येषोऽस्य लोकस्य नेदिष्टं भवति तन्नेदिष्टं देवैर्नैवेतंमध्याग्निर्मિनीते ॥ અર્થાત્ દેવદિનના મધ્યમાં વર્ષાનો આરંભ થાય છે. અને તે રચના ખરવસ્તિક નિકટ (નેદિષ્ટ) માં સૂર્ય આવે ત્યારે આધાન કરવાનું છે. અને ત્યાંથી એટલે નેદિષ્ટથીજ નતાંશેની ગણના કરાય છે. તેમજ “હાયયેવ વા હયં પુરુષઃ । પામ્નાનુચ્કઃ સોસ્વાત્ર કનિષ્ઠો ભવત્યધસ્પદમિવે ચસ્ય તે તાઃ કનિષ્ઠમેવે. તસ્યાપ્માન મવ વાષતે તસ્માત્ ૩ મધ્યં દિનં एवादधीत ॥ વૈદિક ગ્રંથોમાં છાયાને પાપ કહેલ છે.

પ્રમાણ ૨ બું.

“एकं द्वे त्रीणि चत्वारिती वा अन्यानि नक्षत्राण्यथैता एव भूयिष्ठा यत्
कृत्तिकास्तद् भूमानमेवैतदुपैति तस्मात् कृत्तिका स्वादधीत ॥

(શ. ખા. ૨-૧-૨)

અર્થાત્ અન્ય નક્ષત્રપુંજોમાં કોઈની એક તારા, કોઈની ૨ તારા, કોઈની ૩ અને કોઈની ૪ તારા છે. પરંતુ આ કૃત્તિકાપુંજમાં સાત તારા છે. તેથી કૃત્તિકામાં આધાન કરે તો ઘણું જ્ઞાન અને શ્રેયસની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ શ્રુતિથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે શતપથ આદિ બ્રાહ્મણ અધોના નિર્માણકાળ પૂર્વે સંહિતાકાળમાં જ ૨૭ નક્ષત્રો તેમજ પ્રત્યેક નક્ષત્રોની તારાઓની સંખ્યા તથા આકૃતિઓ વગેરે નિશ્ચિત થઈ ગયેલી હતી. ફેર એટલેજ હતો કે સંહિતા કાળમાં પ્રત્યેક નક્ષત્રને તેના દેવનું નામ અપાતું. અને બ્રાહ્મણ કાળમાં નક્ષત્રોનાં અને તેના દેવોનાં એમ બંને નામોનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો, કારણ કે તૈત્તિરીય સંહિતા (૪-૪-૧૦)માં તથા તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણ (૧-૫-૧, ૩-૧-૧-૨) માં ૨૭ નક્ષત્રોની, તેના દેવોની, અને તારાઓની સંખ્યા આદિનું સંપૂર્ણ વર્ણન અનુક્રમથી થોડા રીતે ઉપલબ્ધ થાય છે. વૈદિક અંશોમાં જો કે એમ જણાય છે, કે અગ્નિર્મતવેદા, હરતામિ, કપિલામિ આદિ વિશેષણો યુક્ત ને નામો આવે છે, તે કૃત્તિકા નક્ષત્રના દેવ અગ્નિપુંજથી બિન્ન તારક પુંજોના ઉપલક્ષક છે. પરંતુ જ્યાં એક દેવજ અગ્નિનું નામ આવ્યું છે, તે સર્વ વર્ણન કૃત્તિકા નક્ષત્રના સંબંધમાં કહેવાયું છે. તે પ્રમાણે (તિ. ખા. ૩-૫-૭-૧) માં લખાયું છે, કે “અગ્નિમૂર્ધા, દિવઃકકુદા. પતિઃ ધૃતિવ્યા હયમ્ । અર્ષા રૈતાસિ જિગ્વતિ । આ શ્રુતિનો અર્થ કરતાં નિર્ધટું (૩-૩-૧૬) માં જણાવે છે, કે “દિમિ મૂર્ધાનં દષિધે સુવર્ષામ્ ” કકુદમિતિહન્નામ ” અર્થાત્ “તે અગ્નિ ઘોઃ શોકના મૂર્ધા=મધ્યનું ઉચ્ચ સ્થાન ખરવરિતકરૂપ અને પૃથ્વીનો પતિ=અભિમુખ સ્થાનનો રક્ષક છે. તેથી પર્ણન્યની વૃદ્ધિને બોલાવે છે. કારણ કે તે ઘોઃ ના મધ્યસ્થાન સુરુદ્ધિનો ધારક છે.” એ કથનથી અને શતપથના સમર્થનથી નિશ્ચિત થાય છે, કે શતપથબ્રાહ્મણકાળમાં અગ્નિદેવતા અર્થાત્ કૃત્તિકા નક્ષત્ર ઉત્તર પરમ ક્રાંતિમાં હોઈને શતપથ સ્થળના ખરવરિતકમાં ઉપરિથત થતાં તારક-લીન મહર્ષિઓને પ્રત્યક્ષ દેખાતુ હતું. કારણ કે પૂર્વ પ્રમાણમાં કૃત્તિકાને “સસોમ ” શિખારૂપ કહેલ છે. તેમજ અહીં અગ્નિ દેવતાને મૂર્ધા, ઘોઃશોકના કકુદ અને સુવર્ણને બોલાવનાર કહેલો છે, તે બંને પ્રમાણોની એકવાક્યતાથી ઉક્તાર્થજ નિશ્ચિત થાય છે.

પ્રમાણ ૩ બું.

“एता ह वै प्राच्यै दिशो न चवन्ते । सर्वाणि ह वा अन्यानि नक्षत्राणि प्राच्यै दिशश्चवन्ते ।
तत् प्राच्यमेवास्त्यै तदिदस्याहितो भवतस्तस्मात् कृत्तिकास्वादधीत ।

(શ. ખા. ૨-૧-૨)

(અન્યાનિ સર્વાણિ નક્ષત્રાણિ) બીજાં ૨૬ નક્ષત્રો (હ) પ્રત્યક્ષમાં. (વૈ) નિશ્ચિતરૂપથી (પ્રાચ્યેદિશઃ) પ્રાચીદિશ્ચરૂપથી (ચવન્તે) ચ્યુત થાય છે, અર્થાત્ દક્ષિણ તરફ ઢળી જાય છે. (વૈ) પરંતુ (એતાઃ) આ કૃત્તિકાઓ (હ) પ્રત્યક્ષમાં (પ્રાચ્યેદિશઃ) પૂર્વદિશ્-સમમંડલથી (નચવન્તે) ચ્યુત થતી નથી. કિંતુ (પ્રાચ્યાંએવ) પૂર્વમાંજ (ભસ્ય) આનો (એતદિશિ) આ પ્રાચીદિશ્ ચરૂપમાં (તત્) કૃત્તિકા અને અગ્નિ બંને (આહિતો) એકકાલાવચ્છેદમાં ઉપરિથત માત્ર (ભવતઃ) થાય છે. (તસ્માત્) તે કારણથી (કૃત્તિકાસ્વાદધીત) કૃત્તિકામાં આધાન કરવું. અર્થાત્ શતપથના પ્રમાણમાં કૃત્તિકાઓનો પૂર્વ દિશામાં ઉદય થાય છે, એમ કહેવું નથી. પણ.

"અન્ય સર્વ ૨૬ નક્ષત્રો પ્રાચી દિશાથી સ્વચિત્ત યર્ધ્ન જાય છે, કેવળ એક કૃત્તિકા સ્વચિત્ત થતું નથી, તેમજ તે કૃત્તિકા તથા અગ્નિ તારા, એ બંને એકકાલાવચ્છેદમાં પ્રાચી દિશામાં ઉપસ્થિત માત્ર થાય છે." એવું લખેલ છે. તેથી પ્રાચી દિશાનો અર્થ પૂર્વ ક્ષિતિજ બિંદુ નહીં, પણ ખરેખરિતકથી પૂર્વદિશ સુર એટલે સમમંડળ એવો થાય છે. સ્પષ્ટ રીતે પ્રત્યક્ષ દેખી શકતા છે, કે કૃત્તિકા પૂર્વદિશાથી સ્થુત થતી નથી. અહીં સ્થુત, અસ્થુત તથા ઉપસ્થિત માત્ર એ શબ્દોનો સ્પષ્ટાર્થ જાણવો જોઈએ. સતપથસ્વનાસ્થળ ઉત્તર અક્ષાંશ ૩૫ છે, તેથી તે સ્થળની પ્રાચીદિશા વિપુલ્લ પ્રાચીથી ૩૫ અક્ષાંશ ઉત્તરમાં આવશે, એ નિયમે -

પૂર્વક્ષિતિજ તે—અ	}	પૂર્વદિશા
ખરેખરિતક તે—વ		
પશ્ચિમક્ષિતિજ તે—ક		

જ બિંદુથી આરંભ થઇ વ બિંદુમાં થઇ, તેજ પ્રમાણે ક બિંદુમાં પસાર થઇને ફરીથી વ બિંદુમાં મળે તે સમવૃત્ત અથવા સમમંડળ કહેવાય છે. તે સમવૃત્તથી દિગંશોની ગણના કરાય છે.

સ્થુત=પૂર્વદિશા તરફથી દૈનિક ભ્રમણમાં જે તારા દક્ષિણ દિશા તરફ હોય છે, તે તારાની ઉત્તરકાંતિ તે સ્થળના ઉત્તરાક્ષાંશથી ઓછી હોય છે, તેના માથોત્તર લંબન (મધ્યાહન) કાળમાં દક્ષિણ દિગંશ ૯૦ લખાય છે દક્ષિણ કાંતિવાળી તારા હમેશાં દક્ષિણમાં જ રહે છે. અસ્થુત=દૈનિક ભ્રમણમાં પૂર્વ દિશાથી દક્ષિણ દિશા તરફ નહીં હળનાર તેજ તારા હોય છે, કે જેની ઉત્તર કાંતિ તે સ્થળના ઉત્તરાક્ષાંશથી અધિક હોય છે. મધ્યાહન કાળમાં તેના ઉત્તર દિગંશ ૨૭૦ લખાય છે.

પૂર્વમાં ઉપસ્થિતમાત્ર=તે તારાની ઉત્તર કાંતિ જોનારના સ્થળના ઉત્તરાક્ષાંશ તુલ્ય હોય છે, તેનો ઉદ્યાસ્ત ઉત્તર અગ્રાતુલ્ય હોવાથી તે મધ્યાહનસમયે ખરેખરિતકમાં ઉપસ્થિત માત્ર થાય છે. તેના ઉત્તર દિગંશ ૦ લખાય છે.

એ પ્રમાણે સ્થુત, અસ્થુત, અને ઉપસ્થિતમાત્ર એ ત્રણ શબ્દોની વ્યાખ્યા વેધકુશલ પુરુષો સમજે છે. અહીં વેધ ક્રિયા વડે સાચીત કરવાનું હોવાથી વેધપદ્ધતિમાં આદતા કાલાંશ, ઉન્નતાંશ અને દિગંશ સમજવાની જરૂર છે.

કાલાંશ—વેધસ્થળના સમમંડળમાં પૂર્વક્ષિતિજનું ઉદયબિંદુ હોય તેના કાલાંશ ૯૦ ગણાય છે, તેમજ વેધસ્થળના ખરેખરિતકના કાલાંશ ૦ ગણાય છે અર્થાત વેધસ્થળના શિરો-બિંદુથી પૂર્વક્ષિતિજ ૯૦ અંશ નીચું હોવાથી તેટલા કાલાંશ થાય છે. તે કાલાંશમાં નતાંશ, ઉન્નતાંશ અને દિગંશ એવાં બેસે છે.

એક ગોળના ચોથા ભાગના ૯૦ અંશ પ્રત્યક્ષ છે. એક જરાખર વર્તુલાકાર તામ્રપત્રના આડા અને ઉભા વ્યાસો કાતરથી કાપતાં તેના ચાર ટુકડા સરખા થાય છે, તે પ્રત્યેક વિભાજની પરિધિમાં ૯૦ અંશ હોય છે. અને તે પ્રત્યેક ભાગ તુરીય નામે ઓળખાય છે. તેવું એક તુરીય ચંત્ર એવી રીતે રાખવું કે જેની પરિધિ સમમંડળ પ્રાચીમાં આવે, તો નીચે પૂર્વ તરફ અંશ ૯૦ અને શિરોબિંદુમાં ૦ આ પ્રમાણે કાલાંશ ગણાય છે. પૂર્વ ક્ષિતિજથી ક્રાઈ મઠ કે તારા ૧૫ અંશ ઉંચે આવે ત્યારે ૯૦-૧૫=૭૫ કાલાંશ ગણાય છે.

ઉન્નતાંશ અને નતાંશ—તુરીય ચંત્રમાં ક્રાઈ મઠ કે તારા પૂર્વક્ષિતિજથી જોટલા અંશ ઉંચે આવે તેટલા ઉન્નતાંશ અને તુરીયના ખરેખરિતકથી જોટલા અંશ નીચે હોય તેટલા નતાંશ ગણાય છે.

દિગંશ—પુરીય યંત્રના ખરવસ્તિકથી શોધાઈ કે તારા ઉત્તર કે, દક્ષિણ તરફ હોય તેના દિગંશ ઉત્તર અને દક્ષિણ અનુક્રમથી ગણાય છે.

પુરીયયંત્ર જે બરોબર સમમંડળ પૂર્વદિક્ષત્રમાં રાખેલ હોય છે, તે સૂત્રથી દક્ષિણ તરફ જનારી તારા મ્યુત કહેવાય છે. તે સૂત્ર બરોબર રહેનારી તારા પૂર્વમાં ઉપસ્થિત માત્ર કહેવાય છે, અને તે સૂત્રથી ઉત્તર તરફ ચાલીને અરત થતાં સુધી સમમંડલ વૃત્તથી ઉત્તરે, રહેનારી તારા અમ્યુત કહેવાય છે. શતપથકાળના મહર્ષિઓએ આ પ્રમાણે કૃત્તિકાને અમ્યુત રિયતિમાં દેખેલી હતી. અને તે વિના અન્ય ૨૬ નક્ષત્રોને મ્યુત થતાં જોયેલાં હતાં. તે પણ ઉત્તરાશ્વાંશ ૩૫ સ્થળમાં એટલે તે કૃત્તિકાની ઉત્તર ક્રાંતિ ૩૫ હોવી જોઈએ તે વિના તે સ્થળના વેધમાં કદાપિ અમ્યુત આવી શકે નહોતું. તે સમજવા માટે ૧૫-૨૫-૩૫ અંશ ઉત્તર ક્રાંતિની તારાના. ઉન્નતાંશ દિગંશ તેમજ મ્યુત અને અમ્યુત વગેરે દર્શાવેલ અક્ષાંશ ૩૫ નું કોષક નીચે આપેલ છે. અક્ષાંશ ૩૫ ઉત્તર શતપથસ્થળમાં તારા, ગ્રહો અને નક્ષત્રોના દર્શગોચર થનારા ઉન્નતાંશ અને દિગંશ.

ઉત્તર ક્રાંતિ ૧૫ અંશ		ઉત્તર ક્રાંતિ ૨૫ અંશ		ઉત્તર ક્રાંતિ ૩૫ અંશ		
કાલાંશ	ઉન્નતાંશ	દિગંશ	ઉન્નતાંશ	દિગંશ	ઉન્નતાંશ	
		દિશા		દિશા	દિશા	
૬૦	૦—૦	ઉ. ૧૮—૨૫	૦—૦	ઉ. ૩૧—૪	૦—૦	ઉ. ૪૪—૨૭
૭૫	૨૦—૪૧	ઉ. ૪—૧૩	૨૫—૪૫	ઉ. ૧૩—૩૬	૩૦—૧૦	ઉ. ૨૩—૪૬
૬૦	૩૨—૫૮	દ. ૪—૨૪	૩૮—૨	ઉ. ૪—૨	૪૧—૩૬	ઉ. ૧૮—૨૦
		અમ્યુત.				
૪૫	૪૫—૫	દ. ૧૪—૪૫	૫૦—૭	દ. ૧—૫૭	૫૩—૨૧	ઉ. ૧૩—૩૬
૩૦	૫૬—૨૬	દ. ૨૬—૫	૬૨—૨૬	દ. ૧૧—૧૪	૬૫—૩૧	ઉ. ૮—૪૭
		અમ્યુત.				
૧૫	૬૫—૫૩	દ. ૫૨—૧૭	૭૩—૩૮	દ. ૩૩—૩૭	૭૭—૪૪	ઉ. ૩—૪૩
૦	૭૦—૦	દ. ૬૦	૮૦—૦	દ. ૬૦	૬૦	ઉ. ૦—૦
						અમ્યુત

ઉપરના કોષકથી સમજશે કે ઉત્તર અક્ષાંશ ૩૫ સ્થળમાં જે તારાની ક્રાંતિ ૧૫ હોય તે તારા પૂર્વદિક્ષિતજથી ૩૨-અંશ-૫૮ કલા ઉન્નતાંશમાં હોય ત્યારે તેના કાલાંશ ૬૦ હોય છે. તે સમયે સમમંડલદિક્ષત્રથી દક્ષિણ દિગંશ ૪-૨૪ કલા થાય છે. તેથી તે મ્યુત ગણાય છે.

તે પ્રમાણે જે તારાની ઉત્તરક્રાંતિ ૨૫ હોય, તે તારાના કાશાંશ ૪૫ થાય છે, ત્યારે તેના ઉત્તરતાંશ ૫૦-૭ કલા હોય છે. અને સમગ્ર પ્રાચીની ૧ અંશ ૫૭ કલા દક્ષિણે વ્યુત થાય છે. માત્ર જે તારાની ક્રાંતિ વેદધર્મના અક્ષાંશ બરોબર હોય તે તારા ખરેખરે પર્વત વ્યુત થતી નથી. શ્વેત્ય નક્ષત્રના દેવ સિધ્ધ્ય અવ્યુત કહેવાય છે, તેનું કારણ પણ એજ છે. પરંતુ ચતુષ્પદકાળમાં તો એક કૃતિકાને અવ્યુત ગણેલ છે. તેથી તે કાળ અતિપ્રાચીન હોવા નેપ્રમ્ણે તે સાધારણ બુદ્ધિથી પણ સમજાય છે.

જ્યારે પ્રાચીનવસ્તુસંશોધકોએ અને અતિદાસિક તત્ત્વજ્ઞોએ વેદકાલીન કળિઓનું નિવાસસ્થળ ભારતવર્ષની ઉત્તરે અક્ષાંશ ૩૫ નિકટ જણાવેલ છે, અને રાનપથ બાજુ (૧-૧-૩-૧૭ તથા ૧-૬-૩-૬) માં કુરુક્ષેત્ર, કાશ્ય વા વિદેહ દેશોની ઉત્તરમાં કહેલ છે, તેથી નિઃસંદેહ સિદ્ધ થાય છે, કે ચતુષ્પદ રથજ-ઉત્તર અક્ષાંશ ૩૫ છે. તે રથજના સમખંડલમાં કૃતિકાનું આવવું તે કૃતિકાની ઉત્તરક્રાંતિ ૩૧ હોય તેજ અને તે વિના કદાપિ બની શકે નહીં. વર્તમાન સૂર્યની પરમ ક્રાંતિ ૨૩ $\frac{1}{2}$ છે અને કૃતિકા ક્રાંતિચતુથી ઉત્તરે ૪ અંશ ૨ કલા છે. તે પ્રમાણે ગણતાં જ્યારે ધનિષ્ઠા નક્ષત્રમાં વસંતઋષાત હોય ત્યારે કૃતિકા પરમક્રાંતિમાં હોય શકે. અને તે સમયે તેની ઉત્તરક્રાંતિ ૨૭ $\frac{1}{2}$ અંશ થાય; તેથી ૩૫ અક્ષાંશ ઉત્તરના સમખંડલથી દક્ષિણમાં ૭ $\frac{1}{2}$ અંશ રહેવાની તેથી પૂર્વ દિશાથી વ્યુત થવાના તે નિયમ છે. પરંતુ સૂર્યની પરમક્રાંતિ ૩૧. અંશ હોય તે કાળમાંજ રાનપથ રથજ ઉ. અ. ૩૬ ના સમખંડલથી. કૃતિકા અવ્યુત રહી શકે. જ્યોતિષ સિદ્ધાંતોમાં સૂર્યની પરમક્રાંતિ ૨૪ અને તે પણ શિથર માનેલી છે. ૭તાં પ્રત્યક્ષ વેધમાં વર્તમાન ૨૩ $\frac{1}{2}$ છે; તેથી ક્રાંતિચક્ર ધીમે ધીમે સંકેતાય છે એમ માનવા કારણ મળે છે. પરંતુ આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં ૨૪ અંશથી વધારે પરમ ક્રાંતિ સૂર્યની હતી એવું સ્પષ્ટ પ્રમાણ મળતું નથી.

તો પણ લક્ષ્યાચાર્યના ગોલાખ્યાયમાં જુઓળના ઉત્તર દ્રુવ પ્રદેશની કાલરિપતિ જતાવેલ છે. તે પ્રસંગથી અર્થોર્થપ્રતિન્યાયથી સિદ્ધ થઈ શકે છે. લક્ષ્મણ ગોલાખ્યાયમાં જ્યેષ્ઠે કે ઉત્તરાક્ષાંશ ૬૬-૭૦ કલાના રથાનમાં કદાપિ ધનુ અને મગર રાશિના તારા હેખાતા નહીં. એટલે તે રથાનમાં મોટામાં મોટી રાત્રે બે માસની થાય. વળી તે રથાને મિથુન અને કર્ક રાશિના તારાઓ સદૈવ હેખાય છે. તેથી મોટામાં મોટા દિવસ પણ બે માસને થાય. એ ઉપરથી સમજાય છે કે લક્ષ્યાચાર્ય પોતાના ગોલાખ્યાયમાં ધજાન પ્રાચીનકાલીની રિપતિ જતાવી છે. કારણ કે ખગોળ ગણિતના નિયમ પ્રમાણે રંગાધિાર ક્રાંતિદરજ્જવાવર તારકિત નૈવર્તનવ ગત્ર (સિ. શિ. ગોલાખ્યાય) અર્થાત્ લંબાંશ કરતાં ક્રાંતિના અંશો અધિક હોય તે રથાનમાં સૂર્ય સતત હેખાય છે. વર્તમાન સૂર્યની પરમક્રાંતિ ૨૩ $\frac{1}{2}$ છે. તેથી ૬૦-૨૩ $\frac{1}{2}$ =૩૬ $\frac{1}{2}$ એટલે ૬૬ $\frac{1}{2}$ અક્ષાંશ ઉત્તરના હોય તે રથજમાં લક્ષ્યાચાર્યના કથન પ્રમાણે અને પણ અક્ષાંશ ૬૬ $\frac{1}{2}$ પ્રદેશમાં વર્તમાન કાળે તે રિપતિ છે.

તે કારણથી જાણકારાચાર્યે પોતાના ગોલાખ્યાય શ્લોક ૨૨ માં વિરતો પ્રતિ પ્રશ્ન કરેલો છે, કે જે ધટના ૬૬ $\frac{1}{2}$ અક્ષાંશમાં જતે. તેજ ધટના ૬૬ $\frac{1}{2}$ અક્ષાંશમાં કેમ અને કે કારણે એજ કે સૂર્યની પરમક્રાંતિ ૨૭ $\frac{1}{2}$ હોય તેજ ૬૬ $\frac{1}{2}$ અક્ષાંશમાં તે ધટના જતે અન્યથા નહીંજ. અને સૂર્યની એટલી ક્રાંતિ કયા કાળમાં હતી તે પ્રશ્ન ઉપરિધન થાય છે. જેમ જાવપ્રાશમાં “વૃત્તાઃ કુર્મનંદાઃ” એવી રીતે સ્તુત્યથી આપેલ છે. અને પ્રત્યક્ષ વર્તમાનકાળમાં મીન અને મેષમાં સમજાય છે કે તે ગ્રંથમાં તે વચનો પૂર્વ પ્રાચીન કાળનાં છે; તેમ લક્ષ્યાચાર્યે

પોતાના ગોલાધ્યાયમાં પ્રાચીન વચનો લખેલાં હોવાં જોઈએ. અહીં અને તારાઓનાં શર સ્થિર છે. અને ક્રાંતિ પ્રતિવર્ષ ૩૬ વિકળા ઘટતી જાય છે. એમ આધુનિક સૂક્ષ્મવેધ ઉપરથી સાબીત થાય છે. પ્રસિદ્ધ વેધકુશળ પ્રો. હાનસેનના અંધાનુસાર જ્યોતિર્વિદ્ કેતકરે પોતાના જ્યોતિર્ગણિત પૃ. ૮૬-૮૭ માં પરમક્રાંતિની સૂક્ષ્મગતિનો સંસ્કાર આપીને દ્રાઘદ્રા તૈયાર કર્યા છે, તેમાં શકપૂર્વ ૨૮૦૦૦ વર્ષે સૂર્યની પરમક્રાંતિ ૨૭ અંશ ૨ કલા જણાવેલ છે. તેથી શ્રી લક્ષ્મણાર્યે પ્રાચીન અંધાનાં પ્રમાણો પોતાના અંધમાં લખેલાં છે, તેમાં તો શક નથીજ. પરંતુ તે સમયમાં પણ કૃત્તિકા-શતપથરચના એટલે ઉત્તરના આકાશ ૩૫ ના સમમંડળગાથી સ્થુત થવાની, તે બાબતમાં કેનાસવાસી મ. મ. સુધાકર દ્વિવેદીએ વિચાર કરીને સ્વરચિત દિગ્ગમીમાંસામંથમાં (પૃ. ૩૨) પ્રો. લેવેરીયન ટેબલ પૃ ૧૦૪ માં આપેલ ગણિત કરીને કૃત્તિકાનો શતપથમાં જણાવેલ કાળ ૫૩૧૫૩૩ વર્ષે શકપૂર્વે કહેલ છે. તે કાળમાં સૂર્યની પરમક્રાંતિ ૩૧ અંશ હતી. તેથી કૃત્તિકા શતપથરચના આકાશ ૩૫ ની સમમંડલ પ્રાચીની સ્થુત થતી નહોતી અને બીજાં ૨૬ નક્ષત્રો સ્થુત થતાં હતાં. ભારતીય વિદ્વાનોએ આકાશના ચિત્રપટ ઉપર બનતી ઘટનાઓની નોંધ લઈ રાખેલી હોવાથી આપણને આજે અમૂલ્ય ઐતિહાસિક સામગ્રી સાંપડે છે. એટલે ગણિતસિદ્ધ નિયમે જણાય છે કે તે કાળમાં કૃત્તિકાની ઉત્તરક્રાંતિ સમર્પિ તારાઓની ક્રાંતિ સમાન થયેલી હતી અર્થાત્ સમર્પિના મર્યાદા તારા પાસે કૃત્તિકા પહોંચી હતી.

તે કાળમાં ભૌગોલિક સ્થિતિ.

“સ. ઔષ્ઠ ઉત્થિતે નાવમાપેદે । તેનૈત્તમુત્તરં ગિરિમતિદુદ્રાવ । યાવયાવદુદકં સમવાયાત । તાવત્તાવદેવાન્વચસર્પ । તદપ્યેતદુત્તરચ ગિરેર્મનોરવસર્પણમિતિ ॥

(શ. બા. ૧-૬-૩-૬)

આ કથનથી જણાય છે કે ઉત્તરગિરિ નિકટમાં સમુદ્રનું અસ્તિત્વ હતું. તેમાં મનુરાગનનું નાવ ચાલતું હતું. ઉત્તરગિરિ તેનું બંદર હતું. તેમજ વધારે રપટ થાય છે કે તે કાળમાં હિમાલય નાનો હતો, તેના ઉપર હિમ દરતું નહોતું, તેજ કારણથી તેને શતપથમાં હિમાલય નામ ન આપતાં ઉત્તરગિરિ કહેલ છે. શકપૂર્વ ૨૦૦૦ વર્ષમાં તો હિમાલય તે હિમાલયજ હતો.

પાશ્ચાત્ય પ્રમાણને લક્ષમાં રાખી આધુનિક વિદ્વાનોએ આર્યસંસ્કૃતિનો અપૂર્વ ઇતિહાસ છિન્ન-લિન્ન કરી પોતાનીજ ભાવિપ્રજાને જુલાવામાં નાખવાની કેવી ગંભીર જૂલ કરેલી છે !!! આધુનિક સૂક્ષ્મવેધ સામગ્રીથી ક્રાંતિનો સંસ્કાર આપી શતપથોક્ત કૃત્તિકાની ક્રાંતિ કયા કાળમાં હતી તે શોધ કેતકર જેવા તેમજ શ્રીમાન દીક્ષિત જેવાને ભારે નહોતી, પણ પાશ્ચાત્ય પ્રજા તે વાત સ્વીકારે નહોતો તો પોતે વિદ્વાન જણાય નહોતો એવા મોહમાં માનપૂર્વક એ જૂલ કરેલ છે. કારણ એજ કે ભારતભૂમિમાં વિદ્વાન જણાવાથી સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ કેમ થાય ? મ. મ. સુધાકર દ્વિવેદીને પણ એવી ચાંકા થઈ કે શતપથરચનાકાળ શકપૂર્વે ૫૩૧૫૩ વર્ષ છે, એ વાત નવીન મતવાળા અને યુરોપીયનોને અસંભવિત લાગશે એ રીતે દિગ્ગમીમાસા પૃ. ૩૨ માં જણાવેલ છે.

ભૌગોલિક સ્થિતિનું બીજું પ્રમાણ એવું મળે છે કે તે વખતે ઉત્તર આર્યાવર્તમાં જંગલો-સુખીનો ભયંકર પ્રકોપ થયેલો હતો. તેમાં મોટી મોટી નદીઓનો નાશ થયો હતો, સરસ્વતી પણ ભસ્મીભૂત થઈ હતી.

“તર્हि विदेशो माथव आस सरस्वत्या । सतत एव प्राड्दहन्मीयायेमां पृथिवीम् । स इमाः सर्वा नदीर त्तिददाह । सदानोरियुत्तराद् गिरेर्निध्वावति तौ ह्यैव नाति ददाह प्राचीनं भुवनमिति । सैषाये तर्हि कोसले विद्वैहानां मर्यादा तेहि माथवाः ॥

(શ. બા. ૧-૩-૩-૧૦)

અર્થાત્ તે સમય વિદેહ (ગનકપુર) નો માધવ નામનો રાગ હતો. સરસ્વતીને તીરે આવ્યો. તે વખતે તેણે જ્વાલામુખીનો પ્રકોપ જોયો. તે અગ્નિમાં ઘણી નદીઓ અને સરસ્વતી પણ બળી ગઈ હતી. પરંતુ વિદેહ અને કોસલ દેશની સીમા બતાવનાર તેમજ હિમાલયથી નીકળનાર સદાનીરા નામની નદી બળી નહોતી. આમાં ગંગાચક્રનાનું નામનિશાન પણ નથી. જે વખતે હિમાલય નીકળતો હતો તે બંદરના સ્વરૂપમાં હતો. ગંગાચક્રનું નામનિશાન નહોતું. એવી ભૌગોલિક સ્થિતિમાં શતપથરચનાસમય હતો, તે કાળને ૫૪૦૦૦ વર્ષ થાય તેમાં નવાઈ નથી.

શકાબ્દ ૫૪૬૯૮ વર્ષ. લેવરીયર ટેમલ પ્રમાણે અયનાંશ-૫૩ અંશ ૫૧ કલા-સૂર્યની પરમ ક્રાંતિ ૩૦-૫૫ સમયે કૃત્તિકા સપ્તર્ષિના સંબંધમાં આવી ને વખતનું સ્પષ્ટીકરણ:—

નક્ષત્ર અને તારા- ઓનાં નામ.	કદંબ ભોગ.	શર ઉત્તર.	વિયુવાંશ.	ક્રાંતિ ઉત્તર.
	અં. ક.	અં. ક.	અં. ક.	અં. ક.
વસિષ્ઠ સપ્તર્ષિ	૧૪૧—૫૧	૫૬—૨૩	૨૨૬—૪૨	૩૯—૩૬
અભિજિત	૨૬૧—૨૮	૬૧—૪૮	૨૯૪—૩૧	૩૫—૪૫
કૃત્તિકા	૩૬—૬	૪—૨	૯૦—૦	૩૪—૫૭
મરીચિ સપ્તર્ષિ	૧૫૩—૫	૫૪—૨૩	૨૩૧—૮	૩૪—૬
અગ્નિ	૫૮—૪૪	૫—૨૩	૧૧૧—૧૯	૩૩—૩૪

આ કોષ્ટક ઉપરથી સમજાશે કે તે વખતે મરીચિની પરમક્રાંતિ ૩૪-૬ હતી ત્યારે કૃત્તિકાની પરમક્રાંતિ ૩૪-૫૭ હતી. એટલે સપ્તર્ષિમંડલમાં તેનો પ્રવેશ થયો હતો. તેમજ કૃત્તિકાના વિયુવાંશ ૯૦ અને અગ્નિના વિયુવાંશ ૧૧૭ એટલે કૃત્તિકાનો ઉદય થયા પછી લગભગ ૧૦૮ મીનીટ અગ્નિ તારાનો ઉદય થતો અને જ્યારે કૃત્તિકા નક્ષત્રપુત્ર ખરવસ્તિકમાં આવે ત્યારે અગ્નિ તારા બરાબર પૂર્વમાં આવતી. પરંતુ કોષ્ટકમાં વર્ષો પછી કૃત્તિકાની ક્રાંતિ ઘટના લાગી અને જે સમયગાળાથી સદા ઉત્તરમાં રહેતી તે ખરવસ્તિકમાં ઉપસ્થિત થયા લાગી. એટલે સપ્તર્ષિ મંડલથી કંઈક દક્ષિણ તરફ આવી તે વાતની નોંધ પણ શતપથમાં લીધેલી છે.

પ્રમાણ ૪ થુ.

અથ યસ્માન્ કૃત્તિકાસ્વાદર્શીત । ઋક્ષાણાં હ વા દ્વાતા અગ્રે પત્ન્ય આયુઃ । સપ્તર્ષિનુ હસ્મ વૈ પુરસ્કાં । ઇત્યા ચક્ષતે તા મિથુનેન વ્યાર્ધ્યન્તામીન્દ્રુત્તરાદિ સપ્તર્ષય ડયન્તિ પુર દ્વાતા અશામેવ વૈ તવો મિથુનેન વૃદ્ધઃ સનેત્ મિથુનેન વૃદ્ધય ઇતિ તસ્માન્ કૃત્તિકા સ્વાદર્શીત (શ. ૫. આ. ૨-૧-૨)

અર્થાત્ કૃત્તિકામાં અગ્નિનું આધાન કરવું નહીં. કારણ કે (અગ્રે) પહેલાં (દ્વાતા; આ કૃત્તિકાની સાત તારાઓ (ઋક્ષાણાં) સાત સપ્તર્ષિઓના સાત તારાઓની- (વૈ) નિશ્ચય કરીને (પત્ન્યઃ) વેદક્રિયા રૂપ યજ્ઞમાં સંયોગ પામનારી પત્નિઓના રૂપમાં (આયુઃ) ચર્ચ હતી (ડ)

તે કારણથી (સતર્પિત) સમર્પિની સાત તારાઓ (હસન) પ્રાચીનકાળમાં (વૈ) નિશ્ચય કરીને તે (પુરુષો:) પૂર્વ દિશામાં આવનારી તારાઓ છે, (જિતિ) એ પ્રમાણે (આવૃત્તિ) જ્યોતિર્વેધન તત્ત્વવેતાઓ કહે છે. પરંતુ વર્તમાનમાં (તા:) તે કૃત્તિકાઓ (મિથુનેન) સમર્પિઓ સાથેથી (વ્યાર્જનત) છૂટી થઇ છે (દિ) કારણ કે હમણાં તો (અની:) આ (સતર્પય:) સમર્પિના તારાઓ (ઉત્તરા:) ઉત્તર દિશા તરફ (દિ) નિશ્ચય (અવૃત્તિ) થયા જાય છે. અને (જિતિ:) કૃત્તિકાઓ (પુરુ:) પૂર્વ દિશામાં ઉપરિચિત થાય છે. (તત્) તે (વૈ) તો (અનં) સુખકારક નથી. (જવ) એમ થાય છે માટે (ગ:) જે નક્ષત્ર (મિથુનેન) જોડેથી (વૃદ્ધ:) યુક્ત રહેત નથી [સ:] તે (મિથુનેન) જોડેથી (વૃદ્ધ) વૃદ્ધિને માટે (ન જત) ઠીક નહોં (જિતિ) એ પ્રમાણે (તત્ત્વત) તે કારણથી (કૃત્તિકાત) કૃત્તિકાઓમાં (ન આરણીત) આધાન કરવું નહોં. એ રીતે ક્યનની સંગતિથી સિદ્ધ થાય છે કે સમર્પિપુંજમાં વસિષ્ઠની ઉત્તર ક્રાંતિ ૩૬-૩૬ અને મરીચિની ક્રાંતિ ૩૪-૬ તેમજ કૃત્તિકાની પરમ ક્રાંતિ ૩૪-૫૭ હોવાથી મરીચિની ક્રાંતિનું ઉદ્ધાન કરી સમર્પિ પુંજમાં કૃત્તિકાનો પ્રવેશ થયો. એટલે સમર્પિની સાત તારાઓ અને કૃત્તિકાની સાત તારાઓ એમ કૃત્તિકાને વેધરૂપ થઇ ક્રિયામાં સમર્પિ પત્નીત્વ પ્રાપ્ત થયું. તે કથા આપણા ઉત્તમ અશ્વેદિક ઇતિહાસ ગ્રંથ મહાભારતના વનપર્વના અધ્યાય ૨૩૦ માં યથાર્થ રૂપે સ્મયવાદ રહી છે. તે નીચે પ્રમાણે:—

અભિજિત્ સ્પર્ધમાના તુ, રોહિણ્યા કનિયસીત્વસા ।

ઇષ્ટન્તી જ્યેષ્ઠતાં દેવી, તપસ્ત્વં વનંગતા ॥૯॥

તત્ર મૂલોઽસ્મિ મદન્તે, નક્ષત્રં ગગનાત્ ચ્યુતમ્ ।

કાલં ત્વિમં પરં સ્કન્દ, વ્રજણા સહ પિતૃય ॥૧૦॥

ધનિષ્ઠાદિસ્તદાકાલે, વ્રજણા પરિકલ્પિતઃ ।

રોહિણી દ્યમવન્પૂર્વમેવં સંલ્યા સમા ભવન્ ॥૧૦॥

પ્રવયુક્તે તુ શક્રેણ, ત્રિદિવં કૃત્તિકા ગતાઃ ।

નક્ષત્રં સમ્રણીષામં, માતિ સદ્વહિદૈવતમ્ ॥૧૧॥

ઉપર્યુક્ત શ્લોકોનો અર્થ કરતાં જ્યોતિર્વેદ દીક્ષિતજી ભારતીય જ્યોતિઃ શાસ્ત્ર (પૃ. ૧૧૦) માં લખે છે કે—“સ્કન્દાખ્યાનાંત હો વાક્યે” આહેત, એકંદર વાક્યાં ચા સર્વ ભાવાર્થ નીટ સમજત નાહો. અભિજિત્, ધનિષ્ઠા, રોહિણી, કૃત્તિકા તા નક્ષત્રાં સંબધે નિરનિરાખ્યા કયા ચાતુ અસંલેખ્યા ચાંત ગોવલેખ્યા દિસતાત, ચા મૂળે ત્યાંચા પૂર્ણ સંબધ કળત નાહો. ધનિષ્ઠાદિ કાળ બ્રહ્મદેવાને કલ્પિત્વા અસે મહત્ત્વે આહે. ચા વરૂન રોહિણ્યાદિ ગણના કધો હોતી તીસ અનુસરૂત તે મહત્ત્વે આહે હો કાય નક્ષત્રે. અભિજિત્ નક્ષત્ર આકાશાંત પડમે હો ચાંતીય કયા મહત્વાચી આહે. અભિજિત્ નક્ષત્રાચા શર સુમારે ૬૧ અંશ ઉત્તર આહે. તે મુવચ્યાનાં અર્થે મહત્ત્વે શર ખાલો આલેચ. ત્યા સંધીસ તે કધો કધો ક્ષિતિજ પર્યત હી થેઉ શકેમ. “કૃત્તિકા આકાશાંત ગેખ્યા” અસે મહત્ત્વે આહે, ત્યાચા સંબધ કળત નાહો.” એવી રીતે ઉપર્યુક્ત શ્લોકોનો અર્થ કરતાં ગોળમોઢાળ વાતો કરી. અર્થાત્ મુખ્યાર્થ નહોં સમજવાથી કોઈ નિશ્ચિત વાત લખી નથી. પરંતુ તે શ્લોકો કાળનિર્ણય કરવામાં અતિમહત્વના છે. તે શ્લોકોનો અર્થ બતાવ્યા પહેલાં અભિજિતને નિગમતિનો સરકાર આપીને તેનાં શુદ્ધ પરિભાણો દેખાડ્યાં

પ્રસ્તુત અર્ચની ઉપપત્તિ અને ગણિતાગત તારાઓની ક્રાંતિથી તેની સંગતિ કેવી અને કયા કાળમાં લાગે છે. તે જોતાં શક્ય પૂર્વ ૫૪૭૦૦ વર્ષમાં જે વખતે શતલિપાના હેક્ષા અંશમાં વસંતસંપાત હતો અને ધનિષ્ઠામાં પ્રવેશ થવાના સમયમાં કૃત્તિકાથી અભિજિતની ક્રાંતિ ઓછી થઈ હતી, અભિજિતનું શરૂ ૬૧ હોવાથી અદ્યસર ૪ અંશનાળી કૃત્તિકા અચ્યુત રહે છે. અભિજિતનું પતન થાય છે તેથી તેની સાથે કૃત્તિકાની સ્પર્ધા પૂર્ણ રીતે થાય છે, કારણ કે કૃત્તિકાની ક્રાંતિ અભિજિતની ક્રાંતિથી ૨ અંશ ૧૨ કલા વધારે હોવાથી અભિજિતનું ઉદ્ધવન કરીને ઉત્તરમાં જાય છે. તેમજ અભિજિત સહિત ૨૭ નક્ષત્રોની યોગતારા પૂર્વ દિશા સમમંડળથી ચ્યુત થાય છે. માત્ર એક કૃત્તિકા અચ્યુત રહે છે, એવી રીતે કૃત્તિકાની જ્યેષ્ઠતા સિદ્ધ થાય છે. ધનિષ્ઠાદિ કાળ પણ સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે એક વાક્યતા થાય છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે ઉક્ત ઘટના ઉત્તર અક્ષાંશ ૩૫ રચળમાં પ્રત્યક્ષ દેખેલી છે, તેજ શતપથબ્રાહ્મણમાં લખાએલી છે.

કૃત્તિકાનો અગ્નિ સાથે વિવાહસંબંધ.

સ્વાહા તં દક્ષદુહિતા પ્રથમં કામયત્વતાં ।

અહં સપ્તર્ષિપત્નીનાં કૃત્વા રૂપાણિ પાવકમ્ ॥

[અ. ૨૨૪-૪૧]

આ કથા મહાભારતના વનપર્વમાં છે. દક્ષ પ્રજાપતિ (રાહિણી નક્ષત્ર)ની સ્વાહા (કૃત્તિકા) નામની કન્યાએ અગ્નિ સાથે વિવાહ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પરંતુ તે સ્વાહાએ (કૃત્તિકાએ) ધારાએ અગ્નિની પ્રીતિ સપ્તર્ષિઓની પત્નીઓ ઉપર છે, એમ જોયું ત્યારે કૃત્તિકાએ સપ્તર્ષિ પુંજ નિકટના નાના તારાઓનું રૂપ તો ધારણ કર્યું પરંતુ “દિવ્યરૂપમહંધ્યા કર્તુ ન શક્તિં તથા” (૨૨૬-૧૪) વસિષ્ઠપત્ની અરુંધતીના રૂપને ધારણ કરી શકી નહોતી. આ અગ્નિ તે, “મરતો મરતસ્વાગ્નિઃ” (૨૧૯-૮) આ કથનથી પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક ઘટનાનું આકાશીય રચળ, કથા લાગમાં આવેલી વ્યક્તિઓનું સ્વરૂપ=આકૃતિ પરિચય અને તેમનો સંબંધ પરસ્પર કેવો છે તે સર્વ રૂપ યર્ષ જાય છે. તથા જ્યોતિર્ગણિતની કસોટીમાં કસવાથી તેનો ભાવ રૂપ જણાઈ આવે છે. ભરત (મૃગશીર્ષ) ઉપર પ્રસિદ્ધ અગ્નિ નામની એક તારા છે. તે તારાની ક્રાંતિ સપ્તર્ષિના સાત તારાઓની ક્રાંતિ સાથે થઈ જાય છે. એટલું ઉત્તર તરફ અગ્નિનું વધવું તે તેમની પત્નીઓ ઉપર પ્રીતિ કહેવાય છે. એ સ્થિતિમાં કૃત્તિકાની સાત તારાઓનો પુંજ, સપ્તર્ષિ નિકટવર્તી તારાસમાન તેજસ્વી થયું, તેમજ સપ્તર્ષિ નિકટ પહોંચવું તે કૃત્તિકાએ સપ્તર્ષિ પતિન્યોનું રૂપ ધારણ કરેલું કહેવાય છે. પરંતુ આગળ લખે છે કે અરુંધતીના દિવ્ય સ્વરૂપને કૃત્તિકા પામી નહોતી. એટલે અરુંધતી સમાન ઉત્તરક્રાંતિ તેની યર્ષ નહોતી. તેથી એટલું રૂપ થાય છે કે સપ્તર્ષિ મંડળમાં તે સમયે કૃત્તિકા પહોંચી હતી. કૃત્તિકાના વિવાહ અગ્નિ સાથે એટલે “પતિર્નોયત્સંયોગે” કૃત્તિકા અગ્નિ સાથે એક કાલાવચ્છેદમાં પૂર્વ પશ્ચિમદિશ સ્વરૂપ સમમંડળની વેંટીમાં આવવા લાગી હતી, માત્ર ૮૭ કલાના અંતરથી બનેલી ક્રાંતિ સમાન થયેલી હતી. તેમાં ઋષિપત્નીઓનું રૂપ ધારણ કરીને અગ્નિની અભિલાષા પૂર્ણ કરી છે. એ કથનથી સપ્તર્ષિ પુંજની ક્રાંત્યંતરગત કૃત્તિકા તો પહોંચી ગઈ હતી અને અગ્નિની ક્રાંતિ ઓછી હતી. તેથી ત્રણ પ્રશ્નો નિશ્ચિત થાય છે. તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. ઋષિઓના સાત તારામાંથી દક્ષિણ ક્રાંતિની તારાનું ઉદ્ધવન કરીને કૃત્તિકા વસિષ્ઠની ક્રાંતિથી દક્ષિણ રહેવી જોઈએ.

૨. કૃત્તિકાથી અગ્નિની ક્રાંતિ ઓછી હોવી હોવી જોઈએ તેમજ તેઓ બંને એકકાલાવચ્છેદમાં સમમંડલમાં આવવાં જોઈએ.

૩. પહેલાં અગ્નિની ક્રાંતિ કૃત્તિકાથી અધિક હોઈને પાછળથી ઓછી થવી જોઈએ એ ગણુ બાબતે સકપૂર્વ ૫૪૭૦૦ વર્ષમાં આવે છે. તે પહેલાં કદાપિ આવેજ નહીં.

કૃત્તિકાનો પુત્ર.

વનપર્વમાં આગળ એ કથાને વધારેલી છે.

તસ્મિન્ કુંડે પ્રતિપદિ કામિન્યા સ્વાહયા તદ્વા ।

તત્સ્કલં તેજસા તત્ર સંવૃત્તં જનયત્સુતમ્ ॥

(અ. ૨૨૫-૧૬)

અર્થાત્ વિવાહ થયા પછી કૃત્તિકાએ અગ્નિના તેજને પ્રતિપદાને દિવસે ધારણ કર્યું. અને તારત તેણે દ્વર કુંડમાં ફેંકી દીધું ત્યારે તે તેજનો રકંદ નામે પુત્ર થયો. હવે ત્યાં આકાશમાં કુંડ તે આકાશગંગાનો હોવો જોઈએ. “તસ્ય ઘડી મહાતિથિઃ” વળી છક તે તેની મહાતિથિ છે. (૨૨૬-૫૩) તેમજ છઠ્ઠા કુંડમાં તે તેજ ફેંકેલ છે, પણ શુકલ પક્ષની ૬ થી તિથિ રકંદપક્ષી ગણાય છે. પ્રતિપદાથી તે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો અને ૬ થી તિથિમાં જન્મ થયો. છઠ્ઠો કુંડ અને છઠ્ઠી તિથિ આ બંને વસ્તુને મેળ એવી રીતે થાય છે કે ક્રાંતિરત્તથી કદંબ સુધીના ૬૦ અંશની ૧૫ તિથિઓ ગણતાં પ્રત્યેક તિથિમાં ૬ અંશ આવે, ત્યારે કૃત્તિકાનું ઉત્તરચર અંશ ૪ અને અગ્નિનું ૫ તે બંનેનો પ્રતિપદામાં સમાવેશ થાય છે. તેથી પ્રતિપદામાં કૃત્તિકાએ અગ્નિનું તેજ ધારણ કરવાનું કહેલ છે. તેજ પ્રમાણે રકંદનું ચર ઉત્તરે ૩૪ અંશ હોવાથી તે છઠ્ઠી તિથિમાં અને આકાશગંગામાં હોવાથી છઠ્ઠા કુંડમાં પણ ગણાય છે.

રકંદ સેનાપતિ.

વનપર્વમાં રકંદને ઇન્દ્રે સેનાપતિપદ આપીને દેવસેના (દેવયાની) નામની સ્વયંભુવા કન્યા સાથે વિવાહનું વર્ણન આવે છે, તેમજ તેનાં ચાસો, ૧૧૧૧ તથા આશ્રુપત્રોનું વર્ણન આપેલ છે; તે ખગોળની કેવી ઘટના બતાવે છે, તે પણ અવલોકન કરવા જેવું છે.

લોહિતાત્રે સુમદતિ માતિ સૂર્ય દ્યોતિતઃ (૨૨૫-૨૦) રકંદપુંજ નિકટ આકાશગંગામાં ઘણી તારાઓ લાલ રંગની હોવાથી ગણે આકાશગંગા પણ લાલ દેખાય છે. અને તેમાં રકંદ દેહીપ્રમાણ દર્શિગોચર થાય છે.

પદ્ શિરા દિગુણઃ શ્રોત્રો દ્વાદશાક્ષિભુજકમઃ ।

પૃક્ષ્મીવૈક્રજઠરઃ કુમારઃ સમપચત ॥

(૨૨૭-૧૬-૧૮).

દેહીપ્રમાણ રકંદની મૂર્તિ આકાશગંગાના પ્રવાહમાં દેખાય છે. તેના શિરમાં ૬ તારાઓ છે. તેથી તે પદ્મુખ કહેવાય છે. તેમજ તેના બન્ને કાનોમાં, બંને આંખોમાં, બંને ભુજાઓમાં અને બંને ચરણોમાં કાળા જમણા ૧૨+૧૨=૨૪ તારાઓ છે. કંઈ અને પેટમાં એક એક તારા છે. એકંદરે ૩૨ તારાની પુરપાકૃતિ છે. એવીને એવી આકૃતિ આપે પણ દેખાય છે. રત્નમુકુત તતઃ પ્રાદ્યુહમ (૨૨૬-૨૯) તે આકૃતિ જૂતંપ નામના તારક જે ચિત્ર અને સ્વાતી નિકટ છે તે રૂદ્ર કહેવાય છે તેને મળી હોવાથી તે રત્નમુકુત અથવા રૂદ્રનો અવતાર પણ કહેવાય છે.

આકાશગંગામાં હોવાથી “ગુહ” નીકા ચલાવનાર અને ગંગાનો પુત્ર પણ કહેવાય છે. શક્તિમુખ્ય (૨૨૬-૩૫) એક હાથમાં શક્તિ ધારણ કરેલી છે. અને બીજા હાથમાં મહિપત્ય, શિરોદત્ત (૨૩૧-૯૭) મહિપત્ય માથું હાલ સમાન દેખાય છે.

કુલ્કુટધ્યાગ્નિના વત્તસ્તસ્ય કેતુરંલકૃતઃ ।

રથે સમુચ્છિતો માતિ કાલ્યાગ્નિરિવ હોદિતઃ ॥

(૨૩૦-૩૩)

અગ્નિએ આપેલ કુકુટ (કરણપુંજ અને શર્મિષ્ઠાપુંજ) તેના રથ ઉપર ધ્વજમાં લાલ રંગનો શોભિત દેખાય છે. સપ્તમં માઘત્વંચ રથ નિત્યમત્તદિતઃ (૨૩૬-૫૫) ઈન્દ્રે તેને વાયુ આકાશના સાતમા સ્તરવિભાગમાં સ્થાપિક કરીને કહ્યું કે (અત્તદિત) સદાદસ્ય રથેતું એવું જે ઈન્દ્રનું રથાન તેનું રક્ષણ કરે. તેમજ સમીપે મદ્યશરૂદ્ય મન્વજ્ઞગમુચ્ચરત્તદા (૨૨૮-૩) તેણે પોતાના જેવો એકભદ્રશાખ નામનો પુરુષ નિર્માણ કર્યો કે જેની ગોદમાં બેસે છે. પતાવા કાર્તિકેયસ્ય વિશાલસ્ય વ લેહિતા (૨૩૧-૧૯) કાર્તિકેય (કૃત્તિકાનો પુત્ર) અને વિશાખ ઉપર પતાકારૂપ ૪ તારાઓ અમકી રહેલા છે. તેમાં વિશાખની પતાકા લાલ રંગની છે.

શતકેતુધ્યામિષિચ્ય સ્કંદં સેનાપતિં તદા ।

સરમાર ત્તાં દેવસેનાં યા સા તેન વિમોક્ષિતા ॥

(૨૨૬-૪૪)

ઈન્દ્રે રકંદને દેવસેવાના પતિરથાનમાં બેસાડી અને અભિષેક કર્યો તથા દેવસેના (દેવયાની પુંજ) ને પહેલાં બધાયેલ હતી તે રકંદકાળમાં મુક્ત દેખાવા લાગી.

અજાતે ત્વયિ નિર્દિષ્ટા ત્વ પત્ની સ્વયંમુવા ।

ગૃહાણ દક્ષિણં દેવ્યાઃ પાણિના પદ્યવર્ચસા ॥

(૨૨૬-૪૮)

ઈન્દ્રે ઉદ્દેશ કરતાં જણાવ્યું કે તમારા ગ્રાહુર્ભાવ પહેલાં જ્ઞાત્યે અમેને કહેલ હતું કે આ દેવસેના રકંદની પત્ની થશે તેથી તમે દેવસેનાનું પાણિગ્રહણ કરો એટલે રકંદ દેવસેનાને વામાંધે ધારણ કરી વિવાહ કર્યો. અઘાષિ પર્વત તે દેવપતિ ધણાંજ શોભાયમાન જણાય છે.

આ રકંદ તે યથાતિ છે. દેવયાની પુંજ તે દેવસેના છે. રકંદ સદા કૃત્તિકાથી ઉત્તરમાં રહેનાર છે. મહાભારતના ઉદ્યોગપર્વમાં તેની કથા આવેલી છે. યથાતિના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં જે લખાયું છે તેથી તેની આકૃતિનો નિર્ણય થઈ જાય છે. આદિ પર્વ અધ્યાય ૮૮ શ્લોક ૯ માં “દુકાર્વવિષ્ણુપ્રતિમપ્રભાવમ્” અર્થાત્ ઈન્દ્ર=અધેશ, રવિ=હસ્ત, વિષ્ણુ=ધનુષની ત્રણ ત્રણ તારાઓ સમાન યથાતિ પુંજની મુખ્ય ત્રણ તારાઓ છે. તે તારાઓ અનુક્રમે શિર, મધ્ય અને ચરણ ગણાય છે. તે યથાતિ હજારે વર્ષ સ્વર્ગમાં રહેલ છે ત્યાંથી તેનું પતન થયું છે, તે કથા વિભાગ ઉદ્યોગ પર્વમાં છે. “મહર્ષિ વલ્ક્યે વૃષતિઃ યથાતિઃ સ્વર્ગમાસ્થિતઃ (૧૨૦-૧૪) મહર્ષિ શોકમાં ગયા પછી યથાતિ સ્વર્ગમાં ગયા.

વહુવર્પસહસ્રાલ્યે કાલે વંહુગુણે ગતે ।

અવમેને નરાન્સર્વાન્ દેવાનૃપિગણાંસ્તથા ॥

(૧૨૦-૧૨)

સ્વર્ગમાં દગ્ગરો વારં રહ્યા બાદ પુરુષ ક્ષીણ થવાથી અજિમાન આવ્યું, તે પોતે ઉચ્ચપદાર્થ હોવાથી દેવ અને ઋષિઓનું અપમાન કરવા લાગ્યો. તે કાળથી ઇન્દ્રની આત્માવડે તેનું પતન થવાનો આરંભ થયો. અર્થાત્ યચાતિ એટલે રકંદ પુંજની ઉત્તર ક્રાંતિ ધરવા લાગી અને ધીમે ધીમે દક્ષિણ તરફ ગમન થવા લાગ્યું. તે વારે યચાતિ ત્રણવાર યોજ્યો કે માઈ પતન સભરનોમાં થાય, તેથી તે ત્રણે તારાનું પતન નૈમિષારણ્યમાં થયું. પતેવં સત્ત્વિતિ વવઃ ત્રિવલ્લા નદુપાલ્મજઃ ” (૧૨૧-૮) એ પ્રમાણે યોજવાથી ત્રણ તારાઓ પણ સિદ્ધ થાય છે. તે ત્રણેય વિષુવત્તની દક્ષિણે ગયા એટલે દક્ષિણ ક્રાંતિમાં આવ્યા સારે સૂર્યપણ્ણ પતન્તમ્ એ પ્રમાણે આદિ પર્વના (૮૮-૮) માં કહેલ છે. ગ્રે. દાનસેન કૃત સૂક્ષ્મ સારણીમાં જણાવેલ ગતિનો ક્રાંતિ સંસ્કાર કરતાં ૨૫૪ જણાય છે કે યચાતિનો પ્રથમ સ્વગોર્થકાળ શક પૂર્વ ૮૬૦૦૦ વર્ષનો આવે છે. ત્યારપછી શક પૂર્વ ૭૫૦૦૦ વર્ષમાં તેનું પતન થયું હતું. અને ફરીથી શક પૂર્વ-૫૪૭૦૦ વર્ષમાં સ્વગોર્થ થયો. આ યચાતિ તેજ રકંદપુંજ છે એમ રકંદોપાખ્યાનથી નિશ્ચય થાય છે. રકંદશિર, રકંદમધ્ય અને રકંદચરણ એ રકંદપુંજની મુખ્ય ત્રણ તારાઓ છે. ધણે લાંબે કાળે સ્વર્ગમાં જાય છે, ત્યાંથી વળી પતન થાય છે, એમ વારંવાર થય કરે છે.

એટલું જ નહીં, પણ ઉત્તર દેવવિભાગના તારકપુંજને ધણે કાળે દક્ષિણ તરફ જાય છે. તેમજ દક્ષિણ વિભાગના પુંજને ઉત્તર તરફ જાય છે. ઉત્તર તરફના દેવ કહેવાય છે, અને દક્ષિણ તરફના દાનવો કહેવાય છે. દાનવો ત્યારે ઉત્તરે જાય છે સારે તેમણે સ્વર્ગ છોડ્યું ગણાય છે. તેજ કાળે દેવો પાતાળમાં એટલે દક્ષિણ ક્રાંતિમાં ગયેલા હોય છે. તેમાં ધણે લાંબો કાળ એટલે લાંબો વર્ષો જવાથી તે કાળ મન્વન્તર કહેવાય છે. એવી ધટનાને તત્કાલીન ઋષિ-જોએ નજરે નોંધને વેદમંત્રોના સામવેદીય ગાનમાં દેવાસુરસંગ્રામ નામથી વ્યક્ત કરેલી છે.

“ યાવદાદિત્યઃ પુસ્તાદુદેતા પથાદસ્તમેતા દિસ્તાવદક્ષિણત ઉદેતોત્તરતોડસ્તમેતિ ”

આ મંત્ર છાંદોગ્ય ઉપનિષદ અને આરણ્યકમાં ઉદ્ઘૂત કરેલ છે. અને તેવાજ અર્થના મંત્રોન્નગવેદ (૭-૮-૬-૧૧) માં તથા સામવેદ ઉત્તર પર્વમાં આવેલ છે. અને તેનો ભાવાર્થ મહાભારત તથા પુરાણોમાં બહિ તથા ઇન્દ્રના સંવાદરૂપમાં ૨૫૪ થયેલ છે. ઉપર પ્રમાણે ઊં. ઉ. અ. ડ. ખં. ૭ માં છે. તેજ અધ્યાય ખં. ૮ માં દક્ષિણમાં સૂર્યનો ઉદય અને ઉત્તરમાં અસ્ત થવાનું જણાવેલ છે. તેજ ખંડ ૯ માં પશ્ચિમમાં સૂર્યોદય અને પૂર્વમાં અસ્ત જણાવે છે. ખંડ ૧૦ માં ઉત્તરમાં ઉદય અને દક્ષિણમાં અસ્ત કહે છે. અને ખંડ ૧૧ માં ઉર્ધ્વ જણાવીને કહે છે કે ઉગતા નથી આથમતા નથી વગેરે. મહાભારત શાંતિપર્વના અધ્યાય ૨૨૫ માં બહિ ઇન્દ્ર પ્રત્યે કહે છે કે—

યાવત્પુસ્તાત્ પ્રતપેતાવદૈ દક્ષિણાં દિશં ૧

પશ્ચિમાં તાવદેવાપિ તયોવીચીં દિવાંકરઃ ॥ (૩૦)

તથા મધ્યંદિને સૂર્યો નાસ્તમેતિ યદ્વા તદા ૧

પુનર્દેવાસુરં યુદ્ધં માવિ જેતાસ્મિ વસ્તદા ॥ (૩૧)

સર્વલોકાન્યદાદિત્ય ઇન્દ્રસ્તપાયિવ્યતિ ૧

તદા દેવામુરે યુદ્ધે જેતાહં ત્વાં શતક્રતો ॥ (૩૨).

અર્થાત્ ક્રાંતિજ્વલમાં સૂર્ય દરતો દેખાય છે, તે ક્રાંતિજ્વલના ચાર સરખા વિભાગ એવા કરીએ કે પ્રત્યેક વિભાગ ૯૦ અંશનો થાય તો પૂર્વમાં વસંતસંતાપ, ઉત્તરે ઉત્તરતું પશ્ચિમ ક્રાંતિસ્થાન, પશ્ચિમે શરત્સંપાત, અને દક્ષિણે દક્ષિણતું પશ્ચિમ ક્રાંતિસ્થાન આવશે. હવે માનો કે વસંતસંપાતમાં સૂર્ય આવ્યો અને વિષુવૃત્ત બરાબર સૂર્યબિંબના વ્યાસરૂપ બન્યું છે. એટલે સૂર્ય બિંબનો અર્ધગોળ ઉત્તર તરફ તથા અર્ધગોળ દક્ષિણ તરફ રહેલ છે. તે સ્થિતિમાં જૂગોળના ઉત્તરધ્રુવસ્થિત માનવ દક્ષિણ તરફ સૂર્યના અર્ધ બિંબનો ઉદય થયો દેખશે, કારણ કે વિષુવૃત્ત ઉત્તરધ્રુવથી દક્ષિણે તેમજ ઉત્તરધ્રુવના ક્ષિતિજરૂપ છે. તેજ સમયે જૂગોળનાં દક્ષિણ ધ્રુવસ્થિત માનવ સૂર્યના અર્ધ બિંબનો અસ્ત ઉત્તરમાં દેખશે, કારણ કે વિષુવૃત્ત તેનાથી ઉત્તરે ક્ષિતિજ રૂપ છે. એ રીતે દેવદિનનો આરંભ કરનાર સૂર્ય દેવોને દક્ષિણમાં ઉદય થાય છે. તેજ કાળે દાનવોની રાતનો આરંભ કરનાર સૂર્ય દાનવોને ઉત્તરમાં અસ્ત પામતો જણાય છે. તેવીજ રીતે શરત્સંપાતમાં સૂર્ય આવે ત્યારે દેવોની દક્ષિણ દિશામાં અસ્ત થાય છે, અને દેવોની રાતનો આરંભ થાય છે. તેજ કાળે દાનવોને ઉત્તરમાં ઉદય થઈ દિવસનો આરંભ થાય છે. એ રીતે ઉત્તરધ્રુવમાં દક્ષિણે ઉદય અને દક્ષિણે અસ્ત તથા દક્ષિણધ્રુવમાં ઉત્તરે ઉદય અને ઉત્તરમાં અસ્ત થાય છે. પરંતુ સંપાતમાં હોય ત્યારે દેવોની દક્ષિણ અને માનવોની પૂર્વમાં ઉદય થાય છે, અને શરત્સંપાતમાં હોય ત્યારે દાનવોની ઉત્તરમાં પણ માનવોની પશ્ચિમમાં ઉદય થાય છે. આવી ઘટના હોય ત્યાં સુધી સ્વર્ગ એટલે જૂગોળના ઉત્તરધ્રુવમાં ઇન્દ્રનો અધિકાર છે.

પરંતુ સૂર્ય મધ્ય દિનમાં હોય તથા અસ્ત પામતો ન હોય ત્યારે દેવ અને દાનવોનું ભાવિયુદ્ધ થતાં બહોલ કહે છે કે હે ઇન્દ્ર હું તને જીતીશ. ત્યારે આદિત્ય એક સ્થાને સ્થિત થઈને સર્વ લોકને તપાવશે ત્યારે દેવદાનવના યુદ્ધમાં હું જીતીશ. એવી રીતે બહિર્નું કથન (શાં. ૫, અ. ૨૨૫, શ્લોક ૩૨) છે. તે શ્લોકની ટીકા કરતાં ટીકાકાર લખે છે કે—

एकस्थो ब्रह्मलोकस्थः सर्वान् मेरुपृष्ठादधस्तनांस्तापयति यदा

ब्रह्मणो मध्याह्नावसाने वर्तमानवैवस्वतमनोराधिकारच्युतौ

सत्यां भविष्ये सार्वणिकमनौ बलिस्त्रિन्वो भविष्यति.

અર્થાત્ એકસ્થ એટલે “બ્રહ્મલોકસ્થ” સૂર્ય મેરુપૃષ્ઠથી નીચે રહેનારને તપાવશે ત્યારે બ્રહ્માનો મધ્યાહ્ન પૂર્ણ થતાં વર્તમાન વૈવસ્વતમનુ અધિકાર ચ્યુત થતાં ભવિષ્યમાં સાર્વણિક મનુમાં બહોલ ઇન્દ્ર થશે. આજ પ્રમાણે શ્રીમદ્ભાગવતના ૮ માં ૨૬ઘટના ૧૩ માં અધ્યાયના ૧૨ માં શ્લોકમાં પણ જણાવેલ છે. તેજ પ્રમાણે શતપથબ્રાહ્મણ (૧-૪-૪-૧૫, ૩૬૨) માં પણ છે. શતપથમાં વિશેષ અર્થ કરતાં લખે છે કે દેવાસુરસંગ્રામ (સંક્રામ-સંક્રમણ) બહિર્ના કથન પછી ઇન્દ્ર કહેવા લાગ્યો કે સ્થાપિતો હાસ્ય સમયઃ પૂર્વેવે સ્વર્ગમુવા (૩૫) પ્રથમથીજ બ્રહ્મદેવે તે સમય સ્થાપિત કર્યો છે. આથી એટલું સિદ્ધ થાય છે કે આવી રીતે દેવદાનવોનું યુદ્ધ એક મન્વંતરને અંતિ થાય છે. અને ભાવિમન્વંતર સાથે બીજો ઇન્દ્ર અધિકારી થાય છે. અર્થાત્ મનુ અને ઇન્દ્રનો સમાન કાળ છે. તે પ્રમાણે એક કલ્પમાં ૧૪ મનુ અને ૧૪ ઇન્દ્ર થાય છે. વર્તમાન શ્વેતવાસાદ નામના કલ્પમાં સાતમો વૈવસ્વત નામનો મનુ આવે છે, તે સમાપ્ત થાય ત્યારે બ્રહ્મ દેવનો મધ્યાહ્ન પણ સમાપ્ત થાય છે; તેથી ટીકામાં “મધ્યાહ્નવસાને” જણાવેલ છે. અને બ્રહ્માના મધ્યાહ્નસમયે બ્રહ્મલોકમાં સ્થિત સૂર્ય હોય. આથી તો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, કે જૂગોળના ઉત્તરધ્રુવ સ્થાનમાં સૂર્ય હોય તોજ બ્રહ્મલોકમાં ગણાય અને ત્યારેજ મેરુપૃષ્ઠથી

નીચેના સર્વ લોકને તપાસે અન્યથા નહોત. કારણ કે જુગોળના ઉત્તરમુખને માથે સૂર્ય આવે તોજ તે ઘટના બની શકે!!! ખરેખર આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે તે વખતે સૂર્યની ઉત્તર-ક્રાંતિ ૯૦ અંશ હોય છે, આવી ઘટના પ્રત્યેક મન્વંતર બદલાતાં બન્યાજ કરે છે. સપ્તેકાશ્વર્ય કહેવું પડે છે, કે મહાભારત અને પુરાણોને ગપ માનનારા અર્ધજ્ઞો અને ડોળ રાખનારા લંબકણોએ કદાપિ આર્યવિદ્યાની અલૌકિક ભૂમિકાસ્થ તે મહાન ગ્રંથો ઉપર વિચાર કર્યો છે ખરો? બંને ગોલાઈ અને ઉત્તર અને દક્ષિણમાં ધ્રુવ મંડલ સમાન અહોરાત્ર અને ઉન્મંડલવૃત્ત ઉપર નિરંતર સૂર્યનું ફરવું થાય, કારણ કે ક્રાંતિવૃત્ત અને ઉન્મંડલવૃત્ત એક યથા જાય. સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિદ્વાનો વિચાર કરે. ઉપરુક્ત શ્લોકો વિશાળ બુદ્ધિવાળા વેદવ્યાસના જ્ઞેષ્ઠા અને તે બીજાપિતામહે ધર્મરાજ પ્રતિ કથારૂપે કહેલા છે. પ્રોફેસર હાનસેનના ગ્રંથાનુસાર જ્યોતિર્વિદ્ કેતકરના જ્યોતિર્મંથિત (પૃ. ૮૬-૮૭) માં લખેલ ગણિતકાશ શક પૂર્વ ૨૬૮૨૦૦ વર્ષે સૂર્યની ક્રાંતિ ૬૩ અંશ ૭ કલા આવે છે. તો ૯૦ અંશ પૂર્ણ ક્રાંતિ સમયે દક્ષિણ ખગોળના દાનવ તારકાપુંને અને ઉત્તર ખગોળના દેવ તારકાપુંનેનું સંક્રમણ અને સમયની ખગોળની ઐતિહાસિક ધટનાનું વર્ણન જે વેદમાં મંત્રો રૂપે લખાયું હતું તેજ લગવાન વેદવ્યાસે મહાભારત અને પુરાણોમાં સ્પષ્ટ વર્ણવેલ છે તે કેવળ સત્ય છે. જ્યોતિષના સિદ્ધાંતો પાછળના વિદ્વાનોએ રચીને મહર્ષિઓને નામે મઝાવેલ છે. તેથીજ ૨૪ અંશથી વધારે કે ઓછી ક્રાંતિ માની નથી, તેમજ સૂર્યસિદ્ધાંત જેવા ગ્રંથમાં અયનાંચનું આન્દોલન આગળ પાછળ ૨૭ અંશ માનેલ છે. છતાં અયનાંચનાં અને ક્રાંતિનાં પૂર્ણ લગણો થાય છે. એમ મહાભારતમાં આપેલ ઈતિહાસોથી જણાય છે. કામબુદ્ધિથી બ્રહ્માનું સરસ્વતી પાછળ જવું, પાછું પોતાનું તે શરીર બદલી નાખવું, અદભૂત પાસે ઈન્દ્રનું જવું, દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞનો નાશ, વામનરૂપે વિષ્ણુનું બલિ પાસે જવું, વૃદ્ધ અવનત સુકન્યા સાથે પરણવું, વગેરે અનેક કથાઓનો 'સંબંધ' જે મહાભારતમાં આવેલો છે, તે સર્વ તે તે નામના તારકપુંનેનું સંક્રમણ વેદકાલીન આપણા પૂર્વજોએ આવી કથારૂપે આપણને પહોંચાડ્યું. તે સર્વ તેમજ નજરે નોંધને નિર્ણય કરી લખેલ છે. આપણા પ્રાચીન ગણતા જ્યોતિર્સિદ્ધાંતોમાં પણ ભેળસેળ જણાય છે, છતાં ધણું ઉપયોગી વચ્ચેના મળી આવે છે. તે પણ આપણા આ કાર્યમાં સહાય આપનારાં છે. છતાં મહાભારતના ઈતિહાસો તો અલૌકિકજ ગણાય.

વર્તમાન વૈવસ્વત મનુ સાથે છે. તેના આરંભમાં બ્રહ્મલોકમાં એકરથ સૂર્ય તપતો હતો એટલે તે સમય ખરેખર સૂર્યની ક્રાંતિ ૯૦ હતી. વૈદિક યુગ પ્રમાણે ગણતાં ૧૨૦૦૦ વર્ષોની એક ચોકડી થાય. જ્યોતિર્સિદ્ધાંતોમાં તેને દેવનાં વર્ષો માનીને તે સંખ્યા ૩૬૦ ગણી કરી છે. પરંતુ તેમ કરવાનું કારણ નથી. કેમકે તે માનવમાન પ્રમાણ છે એમ સખળ પ્રમાણો મળે છે. તે પ્રમાણે ગણતાં વૈવસ્વત મનુના આરંભથી અદ્યપિ પર્યંત ૨૮ ચોકડી મળે છે. તેથી ૧૨૦૦૦×૨૮=૩૩૬૦૦૦ વર્ષો થાય છે. અર્થાત્ ૩૩૬૦૦૦ વર્ષો પહેલાં સૂર્યની પરમક્રાંતિ ૯૦ અંશ યદ્યને બ્રહ્મલોકરથ તપતો હતો તે વખતે મણુ ઉત્તરાયણ અને દક્ષિણાયન ખરેખર થતાં હતાં એમ શાંતિપર્વના ૨૨૫ માં અધ્યાયમાં જણાવેલ છે.

અયને તસ્ય પમ્માસાનુત્તરં દક્ષિણં તથા ।

येन संयाति लोकेषु शीतोष्णो विसृजन् रविः ॥૨૬॥

૯૦ અંશની ક્રાંતિ સમયે પણ દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણમાં જુગોળના દક્ષિણોત્તર ગોળા-ઓમાં શીત અને ઉષ્ણતાને વધતી ઓછી કરતો હતો.

પ્રમાણ ૫ મું.

તદૈવ દધીત । અગ્નિર્વા પ્તાસાં મિથુનમગ્નિનૈતા મિથુનેન સમૃદ્ધાસ્તસ્માદૈવ દધીત

(ય. બ્રા. ૨-૧-૨)

પરંતુ અહીં એવી શંકા લેવાનું કારણ નથી (પ્રમાણ ચોથામાં શંકા લીધી તેવી) કેમકે સમર્પિઓનાં તારાઓ સાથે કૃત્તિકા પુનર્જની જોડી કાયમ નહોતી. તે થોડા કાળ માટે થયેલી હતી. મુખ્યત્વે તે અગ્નિ તારાથી યુક્ત છે. તેથી કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં આધાન કરવું. શતપથના આ પાંચમા પ્રમાણથી ૨૫૪ થાય છે કે કૃત્તિકા સાથે નિકટમાં અગ્નિ તારા નિરંતર હોય છે.

કૃત્તિકા પરમ ક્રાંતિમાં હતી અને શતપથ રચણ અક્ષાંશ ૩૫ માં અચ્ચુત રહેતી તે કાળ ૫૪૭૦૦ વર્ષ શક પૂર્વનો ઠરાવ્યો, અને મહાભારતકાળને શક પૂર્વ ૧૮૦૦૦ વર્ષનો ઠરાવ્યો. તે બંનેમાં ૩૬૦૦૦ વર્ષોનો તફાવત કંઈ નાનો સુનો નથી જ. તો એટલા મોટાં કાળની પ્રાચીન વાર્તા મહાભારતમાં યથાસ્થિત કેવી રીતે આવી શકે? કદાપિ આવી હોય તો શતપથમાં કહેવા પ્રમાણે સમર્પિની પતિનું ૩૫ કૃત્તિકાએ ધારણ કયું હતું ઇત્યાદિ વાર્તા પણ મહાભારતના પ્રસ્તુત કથા વિભાગમાં વિસ્તૃત રૂપથી આપવી જોઈએ. અને જ્યોતિઃશાસ્ત્રના આધારથી તેની અક્ષાંશ ૩૫ રચણની ઐતિહાસિકતા સિદ્ધ થવી જોઈએ. અન્યથા એવો મોટો કાળ સામ્રાજ્ય રાજ યુગમાં સર્વામાન્ય કેવી રીતે થાય?

એ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં કહી શકાય છે કે તે ઘટના પૃથ્વી ઉપર કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા દશવીસ વર્ષનાં અદ્ય કાળમાં બનેલી ન હોઈને આકાશમાં થયેલી છે. અને તે ૬૦૦૦ વર્ષ સુધી પૃથ્વી ઉપર નિત્ય પ્રતિ દેખાતી રહી છે, તે સમયે હજારો વિદ્વાનોનો દષ્ટિપાત તે પ્રત્યે થાય તે પણ સ્વાભાવિક વાત છે. અને તેમાંથી ખગોલીય તત્ત્વવેત્તાઓએ પોતપોતાના સમયની પ્રમુખ દેખેલી વાતોને પ્રાચીનોના કથિત વાતો સાથે મેળવીને 'ગદંપદ્માત્મક' બનાવી છે. તેજ બ્રહ્મજ્ઞાદિ ગ્રંથોમાં વ્યક્તિ થયેલી છે. તેજ ગ્રંથો અપરંપર અને રાજસૂય યજ્ઞમાં ધણુ ગૌરવ સાથે બજાવતી હતી. તેથી તે સમયના કેટલાક વિદ્વાન કવિઓએ તેને પુરાણ કથા અથવા માનવ ચરિત્રનું રૂપક દ્વને વ્યાખ્યાન ઉપદેશાદિના અનેક સાધનો દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરી છે. મહાભારતકાર ભગવાન વેદવ્યાસે મહાભારતમાં એવી ધણી કથાઓ ઉદ્ઘૃત કરી રાખેલી છે. કે જે વસ્તુતઃ ખગોલીય ઐતિહાસિક છે. વનપર્વના કથાભાગમાં રકંદના ઉપાખ્યાનમાં, કૃત્તિકા સંબંધે પ્રસ્તુત શ્લોકો આવેલા છે. જે તે ઐતિહાસિક વાર્તા હોત, અને કોઈ કવિઓ દ્વારા રચાયેલ હોત તો આટલો દીર્ઘકાલ ટકી શકે નહીં. પરંતુ તે હજારો વર્ષમાં ધીરે ધીરે નિચ્ચિત થતો થતો દિવ્ય જ્યોતિષોનો ખગોલીય ઇતિહાસ છે. ત્યારેજ આજ પણ આપણે તેને જ્યોતિઃ ગણિતની કસોટી ઉપર કસીને સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી શકીએ છીએ. એટલું જ નહીં પણ તે ખગોલીય ઐતિહાસિક પદ્ધતિના સિદ્ધાંતને આધારે કથાભાગોના ભિન્ન ભિન્ન કાળોને તેજ ગ્રંથોક્ત સેંકડો પ્રમાણોની એકવાક્યતાદ્વારા નિશ્ચિત કરતાં આજથી ૩૬૬૦૦૦ વર્ષો સુધી કાલાઉં ક્રમવાર ઇતિહાસ બતાવી શકીએ છીએ.

સર્વ સાધારણ વિદ્વાનોને રાત યવા માટે જ્યોતિઃ શાસ્ત્રમાં કાલાવધિ ગણિતનું કૃત્ત મહત્ત્વ છે, અને પ્રહમતિના સૂદમમાનોનો નિશ્ચય કરવામાં તેનો કેવો અને કેટલો ઉપયોગ થતો આવ્યો છે તે બજાવવા માટે ઉદાહરણો આપું છું.

૧. ટાલેપી ઇ. સ. ૧૪૦૦ તે જ્યોતિર્વિદ ઇચ્છામાં હતો. તેણે અભ્યાસરત નામના ગ્રંથમાં આખીસેન શહેરના બાદશીખન શ્લોકોએ જ્ઞેજ્ઞેષ ત્રણ ચંદ્રગણોના ગણિતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેનો ઉપયોગ ગ્રી. હાનસેન આદિ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ ચંદ્રની મધ્યમગતિ નિશ્ચિત કરવામાં કર્યો.

૨. ગ્રીક જ્યોતિર્વિદ હીપાર્કસે ઇ. સ. ૫. ૧૨૮ માં વેધથી ચિત્રનો ૧૭૪ અને મથાનો ૧૧૬-૫૦ સામનભોગ નિશ્ચિત કરી લખેલ હતો, તે ઉપરથી યુરોપમાં સાંપ્રત અપનાંશ અને અધનગતિનો નિશ્ચય કરવામાં તેનો ઉપયોગ થયો છે.

૩. અત્યંત પ્રાચીન કાળથી વસંતસંપાતનું માપ લેવાનું ગ્જાન વેદવેત્તા ધરાવતા હતા તે ચિત્રા અને મથા નક્ષત્રથી ગણુતા. “ચિત્રા મધ્યરાત્ર્યંશે વસૂનામ્” (મ. સં. ૭-૭૫-૫) વસુન્નવસંત સંપાતનું માપ લેવામાં ચિત્ર રાજ અને મથા પ્રધાનતુલ્ય છે. આથી આર્ય વિદ્વાનો અનાદિ કાળથી વેધશાસ્ત્રમાં સ્વતંત્ર છે.

૪. પીઝાર્ડ નામના ફ્રેંચ જ્યોતિષીએ ઇ. સ. ૧૬૬૯ માં સૂર્ય અને યુનર્વસુયોગ તારાનું અંતર માપેલું હતું. તો ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૭૪૫ માં લાકેઝ નામના વિદ્વાને તે ઉપરથી તેમજ પોતાના સમયની સ્થિતિથી નાક્ષત્રસૌર વર્ષમાનનો નિર્ણય કર્યો.

ઈત્યાદિ વાર્તાથી આપને ખાતરી થશે કે આજના સૂક્ષ્મ પરિમાણોથી પૂર્વના પરિમાણો લગ્ને રચ્યલ હોય તો પણ બને ઘટનાઓના પરિમાણોનું અંતર જાણીને તેમાં ગત વર્ષોનો ભાગ દેવાથી તે પરિમાણો અત્યંત સૂક્ષ્મ થાય છે. તે કારણથી જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં દીર્ઘકાલાવધિ. પ્રાકૃત પરિમાણોનું અતિશય મહત્ત્વ મનાય છે. કારણ કે એવી વાર્તા બચાવે જે ચાર સૂક્ષ્મ પરિમાણોથી તે કાળમાંજ નિશ્ચિત થાય તો તેની માન્યતા અખાધિતપણે સિદ્ધ થાય છે.

ઉપર્યુક્ત કાલાવધિ પ્રાકૃત જ્યોતિષ ઘટનાઓથી થતો સ્વરૂપ ઉપયોગ જ્ઞેજ્ઞેષ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો સાથે અર્ધદમ્બ આર્ય વિદ્વાનો તે વિષયમાં પ્રાચીન મહર્ષિઓ ઉપર હોય લગાડે છે અને આશ્ચર્ય કરે છે કે ગ્રીક શ્લોકોએ જ્ઞેમ પોતાના જ્યોતિષના વેધો લખીને સુરક્ષિત રાખેલ છે, તેમજ બાદશીખન શ્લોકોએ પણ રાખેલ છે. તો તેમની જ્યોતિષ અને ઐતિહાસિક વાર્તાઓ આજ પણ આપણને ઈશ્ટિકા કૃતિના લેખમાં આ ગ્રંથ કે નિર્ગ્રંથ આદિમાં ઉપલબ્ધ થાય છે. તે પ્રમાણે ભારતીય જ્યોતિર્વિદોએ લખી રાખી નથી. ભારતીય જ્યોતિર્વિદો સર્વ સ્થાને તૈયાર અગ્રાથી ભરેલા છે. પરંતુ તે કયા કાળમાં કેટલા વર્ષોના વેધ ઉપરથી કેવી રીતે રચેલા છે ? તે વાર્તાનો તેમાં ઉલ્લેખ નથી. કેવળ પ્રાચીન અપૌરુષેય કહીને ભેટી રહેલા છે. તેમાં શકે. ૪૨૧ થી અર્વાચીન ગ્રંથકારોએ કહેલ પરિમાણો કંઈક સૂક્ષ્મ છે, અને તે લખેલાં મળે પણ છે. જેમકે વરાહમિહિર, આર્યભટ્ટ, બ્રહ્મગુપ્ત, લલ્લ, ભારતર કેસવ અને ગણેશદેવદ્ય આદિ વિદ્વાનોએ સૂર્યચંદ્રનાં ગ્રહણો, ગુરુશુક્રાદિના ચરતોદય અને ગ્રહોના શ્વેષકાદિ પરિમાણો લખી રાખેલ છે. તેમજ સિદ્ધાંતસંગ્રહ, સાર્વજોમ અને યંત્રરાજ આદિ ગ્રંથોમાં તત્કાલીન તારાઓના ભોગસર, નગરોના અક્ષાંશ અને રેખાંશ તેમજ પરમકાંતિ આદિ માન વેધસિદ્ધ રીતે સંગૃહીત કરેલ છે. તે પ્રમાણે પ્રાગ્ભિતો કરેલ નથી. એટલુંજ નહીં પણ નક્ષત્રોના નામો ચીન પાસેથી અને ગ્રંથોના નામો ગ્રીક પાસેથી ભારતીય વિદ્વાનો શીખેલા છે !!! ઈત્યાદિ એ સર્વ આશ્ચર્યો મિથ્યાપ્રલાપ છે. કારણ અપ્રાપિયર્થ ભારતીય અલૌકિક વિદ્વાનો એક અંશ પણ જાણે નથી તેથી જ્યોતિર્વિદ્વાનસંબંધે સદેહ હિપ્પન યાજ ને ચ્વાસાવિક છે.

પરંતુ જે પ્રકારે એ હજાર વર્ષમાં પાશ્ચાત્યદેશીય શોધોથી જોટલી ઉન્નતિ જ્યોતિર્વિજ્ઞાનની થઈ છે, તેનાથી સેંકડો ગણી ઉન્નતિ લાખો વર્ષ પહેલાં ભારત વર્ષમાં થયેલી હતી. તેનો વાસ્તવિક પૂરાવો બહુ અને ઈન્દ્રનો છે. ૯૦ અંશ સૂર્યની પરમ ક્રાંતિ થાય ત્યારે એકરથ અક્ષરોક્તરથ તપે. તે સમયે ધારો કે આપણે આ ભૂગોળ દૈનિક બ્રમણ ન કરતો હોય તો વિધુત્તત્ત્વ પરિચય માનવ પોતાની ક્ષિતિજમાં નિરંતર ફરતો દેખે અને એક વર્ષ પૂર્ણ થતાં બરાબર એક આંટો મારે છે એમ પ્રત્યક્ષ માનશે. પરંતુ ભૂગોળના દૈનિક બ્રમણથી દિનરાત્રિ થતાં થતાં ઉત્તર પરમક્રાંતિ વેળા ઉત્તર ધ્રુવમાં અને દક્ષિણ પરમક્રાંતિ વેળા દક્ષિણ ધ્રુવમાં દેખે !! આવી અસાધારણ ઘટનાના ઉલ્લેખો વેદકાળથી નોંધ લેનારા પ્રાચીન જ્યોતિર્વિજ્ઞાનવેતા તે વિજ્ઞાનને અપીરુપેય ન કહે તો પ્રશ્ન એ છે કે તેને માટે અન્યવિશેષણ છે ખરું ? પુરુષાર્થવાદી પાશ્ચાલ દૈનિકા પરમક્રાંતિના અંશ ૬૩ સુધી પોતાના સૂક્ષ્મ સાધનો વડે સૂર્ય જન્ય તે વાત સિદ્ધ હોવા છતાં વિચારના વમળમાં પડે છે; ત્યારે ૯૦ અંશ સૂર્યની પરમ ક્રાંતિની સ્થિતિમાં બનતી ખગોલિક ઘટનાઓની નોંધ લેનારાના સમયે ભારતીય જ્યોતિર્વિજ્ઞાન કંટાળી ઉન્નતિ હોય ? તેનો વિચાર વિદ્વાનો કરશે.

આધુનિક સર્વ દેશના વિદ્વાનો માને છે કે માનવ જાતિનું મૂળ રથાન ભૂગોળના ઉત્તર ધ્રુવ પ્રદેશમાં હતું. તે વાત પાશ્ચાત્ય પંડિત ડૉ. વારને નંદનવનોપલબ્ધિમાં જણાવેલ છે. અને તે વાત લોકમાન્ય તિલક જ્યાં સમર્થ વિદ્વાને પણ સ્વીકારી છે. તેથીજ વૈદિક મહર્ષિઓના પૂર્વજો ઉત્તર ધ્રુવ નજીક રહેતા એ વાત જણાવી છે. એ વાત મને તેમ હોય પણ વેદોની ઉત્પત્તિ ક્યા પ્રદેશમાં થઈ તે વિષયમાં સાંપ્રત જે જટિલ પ્રશ્નો આપણી સામે ઉભા થાય છે.

૧. જે ઉત્તર ધ્રુવ પ્રદેશમાં વેદોનું નિર્માણ હોય તો વેદોમાં કુરુ, પાંચાલ, દ્રોણ અને વિદેહાદિ દેશો, ગંગા, યમુના, સિંધુ, સરસ્વતી આદિ નદીઓ, હિમાલય અને વિંધ્યાદિ પર્વતો, વિનશન, નૈમિષારણ્ય તથા અંતર્વેદ આદિ પ્રદેશો, તેમજ દક્ષિણ ધ્રુવમાં દેખાતાં તારકમુંજો કે જેનાં દક્ષિણ શર અધિક હોવાથી ઉત્તર ધ્રુવ પ્રદેશમાં કદાપિ દેખાયજ નહોં તેવા ત્રિશંકુ, અગરથ અને લોપામુદ્રા વગેરેના ઉલ્લેખો વેદોમાં આવેલ છે તે સર્વ ભારતવર્ષમાં ઉપલબ્ધ થાય છે. તો તે નામોની ઉપલબ્ધિ વેદોમાં ક્યાંથી ?

૨. જે ભારતવર્ષમાં વેદોનું નિર્માણ હોય તો વેદોમાં એક માસની ઉપા, એક માસની સંખ્યા, સતત અહોરાત્રનો મંત્રનો દીર્ઘકાલીન સંધિપ્રકાસ, અતિ શીતને કારણે કાશોપયોગી અતિરાત્રયસ અને મંડલાકાર ધુમનારી દિવ્ય જ્યોતિઓનો જે ઉલ્લેખ છે તે સર્વની ઉપલબ્ધિ ઉત્તરધ્રુવપ્રદેશમાંજ થાય છે. તો તે જ્યોતિઃસંબંધી આધિભૌતિક વિશિષ્ટતાની વાતો ભારત વર્ષમાં કેમ હોવા શકે ?

અનુક્રમણિકા.

માર્ગશીર્ષ, સં. ૧૯૯૪.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ ગામવાદ. ૩૨૬		૫ શ્રી બાલિકા વિદ્યાલય (કાંકરોલી)	
૨ ऐतिहासिक मध्य समारोह ... ૩૩૧		અ ઉદ્ઘાટન	
૩ अभिनदन पत्र ૩૩૬		૬ વેળુરવ	
૪ श्रीद्वारवेरा महावर्णाग्रम कांकरोलीकर		૭ જગદ્ગુરુ પ્રાણુ ચંદ્ર શંકે ?	
उद्घाटन ૩૩૮		૮ વૈષ્ણવની વાતું	
		૯ સમાચારાદિક	

ભગવદ્દીયનો ગોલોકવાસ—અમદાવાદની ગુજરાત વેશ્ય સમાજના પ્રાણુસમાજ એક વૈષ્ણવ યુવક રા રા શ્રી રમણલાલ એક મહેતા શ્રી ખેરાલુમાં શ્રીમદ્દામણુજીના પ્રાપ્ત થયા જલ્દી ખેડ થાય છે તેઓ એક સારા અભ્યાસી દોષને ગુજરાત B A પસાર થઈ H. A. નો અભ્યાસ કરતા હતા તેમજ એક સેવામાંથી વૈષ્ણવ હતા તે દેન્યમાન હતા શ્રીકાકુરુ ઉપરનો પ્રેમ અવર્ણનીય હતો જ્યારે આજના યુવકો તિનક કરતા રા છે ત્યારે તે પોતાના કપાળમાં અવ્ય તિલક (દશાકાર) કરી કોલેજમાં જતા અને વ્યવહારમાં 'શ્રીકૃષ્ણ' સિવાય બીજો કોઈ ઉચ્ચાર ન કરતા તેમનામાં જીન્યુએટનું અભિમાન ન હતું એક સફળ ચારિત્ર્યવાન, ભક્તિમય જીવન ગાળનારા સસારમાં છીડી જીવનના ગુરુ હતા આજ યુવક વર્ગમાં તે મોટી ખોટ પડી છે ભગવાન તેમના દિવ્ય આત્માને પોતાના સારણમાં રાખે એજ અભાવના

તૈયાર છે   તૈયાર છે   તૈયાર છે

શ્રીઅનિરૂદ્ધ બ્રહ્મવાદ ગ્રંથમાળાને અંગે પ્રસિદ્ધ થતી

શ્રીહરિરાયવાડ્ મુક્તાવલી

ની

ભાગ ૨ નો (પૃષ્ઠ સંખ્યા ૪૦૦)

(છપાઈ તૈયાર થઈ જવા આગ્યો છે)

શ્રીગુસાંઈજીના જન્મોત્સવથી ઉપર રવાના કરવામાં આવે છે.

આ બીજા ભાગમાં શ્રીહરિરાય મહાપ્રભુજીના પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ નાનામોટા ૭૬ ગદ્યપદ્યાત્મક ગ્રંથો, ૨ અષ્ટપદીઓ અને ૧૨ સંસ્કૃત પદો ગૂજરાતી અનુવાદ સાથે આપવામાં આગ્યો છે ટાઈપ કાગળ અને સુદ્રઘ્ણ દૃષ્ટિએ પ્રથમ ભાગ કરતા આ બીજો ભાગ ક્રયાય અદિયાતો થયો છે એમ છતાં ન્યોછાવર માત્ર રૂ. ૧-૦-૦ (પોસ્ટ ખર્ચ અલગ) રાખવામાં આગ્યો છે બ્રાહ્મક ન થયા હો તો આને બ્રાહ્મક બની બન્ને ગ્રંથ રા ૨-૪-૦ (પોસ્ટ ખર્ચ અલગ) મા રેગવી લેશે

મળવાન સ્થાન—શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય, નડીયાદ

॥ श्रीचिमुचदनललाचार्या विजयन्तेतमाम् ॥

५५ १२.

अ. ६

शुद्धदेव

अने

मार्गशीर्ष

सं. १८८४.

श्रीवल्लभा

४५३.

सङ्कितमार्तः

॥ अथ लालुभट्टजीकृतनामवादः ॥७

श्रीगिरिधारी जयति ॥ श्रीमद्विरिधरं वत्वा श्रीराधाप्राणवद्वभम् ॥ वन्दे श्रीवल्लभाचार्यान् प्रभून् श्रीविठ्ठलेश्वरान् ॥१॥

पटस्कंधे 'सांकेत्यं पारिहास्यं वा, स्तोभं हेलनमेव वा वैकुण्ठनामग्रहणमदोषावहरं विदुः' निबंधे च 'अतः पुत्रोपचारोपि तद्वस्तु निखिलापनुदिति, अप्रेक्षं विचार्यते, संकेतितादित्यरूपस्य भागवद्भाष्य-सर्वपापनिवारकत्वं श्रीभागवतेश्वरिण्यनपि पुराणे निबंधे च निरूपितं, तर्हि सर्वान् प्रत्यविशेषेण फलदायकमुताधिकारिविशेष एवेतिसंशये निर्णय उच्यते, श्रीमद्भागवते हि सर्गादिका छीयस्तृतीयादिद्वादशांशतस्कंधैर्निरूप्यन्त, इति व्यवस्थापितं निबंधमुपोधिभ्योः, तासु पोषणरूपा छीला पटस्कंधे प्रतिपाद्या, सा भागवतमुग्ररूपा, 'पोषणं तदनुग्रह' इति शुक्रवाक्यात्, 'कृष्णानुग्रहरूपा हि पुष्टिः कालादिवाक्किं' इति निबंधाच्च, तथाच स्कंधार्थे विचार्यमाणे भागवदनुग्रहीतानामिव सांकेत्यादिनामग्रहणे निखिलाहोनारो नतु सर्वेषां, तदुक्तमत्र निबंधे 'भागवतस्यैका ये तु कर्षणीन्द्रजता गताः सर्वात्मना पापनाशस्तेषामेव भवेद्भवमिति । अतो मत्तेरेषां तु ज्ञानकर्मणा प्रायश्चित्तरूपे । अत एव राज्ञा पृष्टेन श्रीशुकेन प्रायश्चित्तप्रसंगे कर्मज्ञाने पूर्वमभिहिते यदि सर्वान् प्रत्यविशेषेण नाम फलेत्तर्हि प्रायश्चित्तत्वे नामैकमेवोक्तं स्यात्, पापनाशने सर्वप्रायश्चित्तापेक्षया हरिनाम्नो वृद्धीयस्त्वान्, अतो नामेतरप्रायश्चित्तोक्तान्यथानुपपत्त्याधिकारिविशेष एव नाम्नस्तथाविधफलदातृत्वमिति ज्ञेयम् । ये तु न मुगृहीतास्तेषामभक्तानां कर्मज्ञानं च पापनाशकं, तत्रापि कर्मपेक्षया ज्ञानस्योत्तमत्वं, 'कर्मणा कर्मनिर्हीरो न ह्यात्यंतिक इत्येत, अविद्वदधिकारित्वात्प्रायश्चित्तं विमर्शनमिति श्रीशुक्रवाक्यात्, न चेवं भक्तानां पापमोचनं नाम्ना, तदितरेषां तु कर्मज्ञानाभ्यामित्युक्ते कर्मज्ञानयोर्नामतीत्यमितिवाच्यं न तथा' लघुवान् राजन् पृथेक तपआदिभिः यथा कृष्णापेतप्राणस्तत्पूरणमिवेषा' 'तैत्तान्य

* अधोऽयं साम्प्रदायिकविद्वद्वत्प्रायश्चित्तसंशयनिर्णयः प्रतिष्ठापितस्य प्रहिते सुदर्णार्थे भागवतस्य धर्मलोकोपरि । तत्र सुदर्णार्थे मधे द्वितीयः इति सूत्रात् स्मरणि पुरोक्तविद्वद्वत्प्रायश्चित्तस्य ।

धानि पृथंते तपोदानजपादिभिः । 'नाधर्मजं तद्दहदयं तदपीशांभ्रिसेवया, न निष्कृतैरुदितैर्वक्ष-
वादिभिस्तथाविशुद्ध्यत्यपवान् व्रतादिभिः यथा हरेर्नामपदैरुद्राहृतैस्तनुत्तमलोकगुणोपलभक'
मित्यादिवाक्यैः सर्वेभ्यः प्रायश्चित्तेभ्यो हरिनामोच्चारणादिरूपभक्तेरुवाधिक्योपलभ्यात् । अत एव
प्रायश्चित्तप्रसंगे महता प्रबंधेन नामोच्चारणादिरूपभक्तेरेव मुख्यत्वं श्रीशुकोवर्णयन् । इदमेव निबन्धे
स्फुटोक्तम्, 'भगवद्भक्तानामेव हरिनाम्ना सर्वाधनाशः, इतरेषां तु ज्ञानकर्मभ्यां पापक्षयः, इतै-
र्ज्ञानिकैर्मभिर्गृह्यमाणस्वहरिनाम्नोपि यथायथं । न क्रमाङ्गत्वेन भक्तिमार्गीयत्वात् । ये भगवद्भक्ता-
स्तत्कर्तृकनामोच्चारणं तु भगवद्भक्तिरूपमेव । 'केचित्केवलया भक्त्या वासुदेवपरायणा' इत्युपक्रम्य
'अत्र चोदाहरंतीमितिहासं पुरातन'मिति निरूपणात् । ये तु पूर्वमुदासीनाः सत्संगादिना
माहात्म्यमवगत्य नाम ग्रह्णन्ति तेषां तु निखिलदोषानिहतिः स्यादेव, भगवत्प्रसादेन
नामोच्चारणात्मकभगवद्भजने सन्निवेशात्, नामोच्चारण एव सद्भिपयककृष्णप्रसादज्ञानं भवति
भगवदनुग्रहमृते नामोच्चारणे श्रद्धैव नोद्भवेत् अतः श्रद्धापूर्वकनामोच्चारणेन भगवत्प्रसादकार्येण
तत्कारणीभूतं भगवत्पोषणमवगम्यते अतः पूर्वमुदासीनत्वेपि कृष्णरूपातो भजनप्रवेशान्नाम्ना तस्य
समस्तदुरितध्वंसः सिद्ध्येदिति चोक्तं, अजामिलस्तु पूर्वं हरिभक्त एव केनचिद् गर्वादिजन्त्यापराधादिना
चाद्यदोषसंघघटस्तथाभूत् । 'अद्यापि मे दुर्भगस्य विबुधोत्तमदर्शने भावितव्यं मंगलेन येनात्मा मे
प्रसीदति, अन्यथा त्रियमाणस्य नाशुचेष्टपलीपतेः वैकुण्ठनामग्रहणं जिह्वा वक्तुमिहाहति,' क चाहं
कितवः पापो वान्यनो निरपवः' क च नाशयगेत्येतद्भगवन्नाम मंगल' मित्यादिवाक्यैरजामिलेनैव
स्वकर्तृकभगवन्नामग्रहणे स्वाज्ञातकारणविशेषपरामर्शान्, सर्वकारणविशेषो भगवत्प्रसाद एव स्वकार्य-
संगतिवलेन तथा निर्णयान् । अतो जामिलः पूर्वं भक्त एवेति तस्मिन् भगवत्प्रसादेन संकेतितना-
म्नाप्यखिलदुरितध्वंस इति निष्कर्षः । तदुक्तमत्रैव निबन्धे 'अजामिलो दासयोग्यः प्रागेव हरिणा
तथा, विचारितो गर्वमुत्सृज्य तथात्वं प्रापितो वयत् । म्भावदुष्टजीवा हि स्वधर्मोत्कर्षभाजुक्ताः, अत-
स्तथाविधं कृत्वा स्वान्मसान्कुरुते हरिरिति । एतदेव कमसंदर्भं जीवगोह्यमिभिरप्युक्तं, अथापीत्यनेन
प्राचीनास्य भक्तिरस्ति किंतु केनाप्यराधेनावृत्तामूदिति गम्यत इति तथा च भगवद्भक्तानां केनचिद्-
पराधविशेषेण दोषसंघघटानामेव सांकेत्यादिनामग्रहणेन सकलदुरितनिरासो नान्येषामिति निर्द्धारः ।
अन्यत्र पुराणादावपि हरिनाममहिम्न एषैव व्यवस्था, श्रीमद्भगवत्तानुसारेणैव सर्वेषां निर्णयकरणस्यो-
चित्तत्वात्, 'सर्ववेदेतिहासाना सारसारं समुद्धृतं, स च संश्रवयानास महाराजं परीक्षित'मित्यादिव
चोभिः श्रीभागवतस्य सर्वसाररूपत्वात् । अर्थोऽयं ब्रह्मसूत्राणां भारतार्थविनिर्णयः, गायत्रीभाष्य-
रूपोसौ वेदार्थपरिवृंहितः, पुराणानां सामरूपः साक्षाद्भगवतोदितः, द्वादशस्कंधयुक्तोऽयं शतविच्छेदसंयुतः
ग्रंथो द्वादशसाहस्रः श्रीमद्भगवत्तामिष इति सम्बन्धवृत्तगारुडवाक्यात् श्रीमद्भगवत्स्य भारतादि-
निर्णायकत्वेन वलिष्टाव्रतदिवरोधेनैवेतरपुराणादिन्यवस्थाया यो ग्यात्वमिति दिक् । इदं त्ववधेयं,
अजामिलेन यन्मरणवस्थातः पूर्वं पुत्रस्नेहेन नारायणनाम गृहीत तेन संकेतितेनापि भगवन्नामं

स्वयंसेवक मंडल, ६ श्रीद्वारकेश व्यायामशाला, ७ श्रीद्वारकेश संस्कृत पाठशाला, ८ श्रीद्वारकेश विश्व वस्तु संग्रहालय, ९ श्रीद्वारकेश ग्रन्थमाला प्रकाशन विभाग, १० श्रीशुद्धादित्त सांप्रदायिक तथा व्याख्यान परीक्षा विभाग, ११ श्रीद्वारकेश बालिका विद्यालय, १२ श्रीशुद्धादित्त द्वारकेश ब्रह्मचर्याश्रम.

उक्त संस्थाएँ कांकोरोलीमें अपना कार्य उत्तरोत्तर बढ़ा रही हैं. उस, के अतिरिक्त नं. २, तथा नं. ९ की कई शाखाएँ विद्याविभाग द्वारा खोली जा चुकी हैं.

नं. ९ के द्वारा अभी तक छोटे मोटे कुल मिला कर १२ ग्रन्थ-हिन्दी गुजराती तथा संस्कृतमें प्रकाशित किये जा चुके हैं.

नं. १० के द्वारा लगभग ३००, ४०० विद्यार्थीओंमें विद्या एवं धर्मका प्रचार किया जा चुका है. विद्याविभागने अभीतक हिन्दी तथा संस्कृतके ५० विद्वानोंको सम्मानोपाधि तथा स्वर्ण रजत के पदक प्रदान द्वारा सम्मानित किया है.

विद्याविभागके इसी कार्यकालमें उसके द्वारा एक भवन भी बनवाया जा चुका है जिसका नाम श्रीबालकृष्णविद्याभवन है और जिसकी लागत प्रायः बीस हजार रु. है. और जिसके निर्माणका प्रायः आधा भाग शेठ हरजीवनदास-पुरुषोत्तमदासके ट्रस्ट फंड द्वारा मिला है.

इस प्रकार विद्याविभागने कांकोरोलीमें एक नया ही वातावरण तैयार कर दिया है. जिसका श्रेय उसके अध्यक्ष गो. श्रीद्वजभूषणलालजी महाराजके विद्याप्रेमको ही दिया जा सकता है.

सं. १९५४ के संवत्सरोत्सवके दिन विद्याविभागकी स्थापनाका उत्सव मनाया गया. जिसकी सूचना इसके अध्यक्षमहोदयके पास भेजी गई. अध्यक्षमहोदयने कांकोरोली पधारतेही विद्याविभागका दशान्दी महोत्सव करनेका विचार प्रकट किया जिसके फलस्वरूप एक योजना तैयार की गई. इस आयोजनको सफल बनानेके लिये विद्याविभाग द्वारा एक संयोजक समिति का निर्वाचन किया गया जिसके प्रधान मंत्रीका पद विद्याविभागके उपाध्यक्ष गो. श्रीविठ्ठलनाथजी महाराजको समर्पित किया गया. इस समितिमें आवश्यक कार्यकर्ताओंके अतिरिक्त उदयपुरके प्रधान २ राज्यकर्मचारी सदस्य श्रेणीमें निर्वाचित किये गये. कहना न होगा कि इन सभी महानुभावोंने उक्त आयोजना की सराहना की और आवश्यक संयोग प्रदान करनेका दृढ़ वचन भी दिया. वास्तवमें दशान्दी महोत्सवकी जो रूपरेखना बनाई गयी है वह मेवाड़ देशके लिये एक अभूतपूर्व आयोजना है जो इसके पृथक् प्रकाशित पत्रसे विदित हो सकता है.

इस आयोजनमें संस्थासमुद्घाटनका कार्यक्रम भी सम्मिलित किया गया था और इसका सौभाग्य मेदपाटेसरके करकमलों द्वारा प्राप्त करनेका विचार निश्चित किया गया था. फलतः इस विचारको पूर्ण करनेके लिये संयोजक समितिके प्रधान मंत्री गो. श्रीविठ्ठलनाथजी महाराज अपने आवश्यक परिकरके साथ आश्विन शु. २ को उदयपुर पचारे और वहां जा कर आपने संयोजक

के समस्त छात्रों अध्यापकोंसे तथा गणमान्य व्यक्तियोंसे भवनका आगेका स्थान खचाखच भर गया था. नीचे सड़क पर चारों ओर जनताकी अपार भीड़ अवलोकनार्थ खड़ी थी. भवन ध्वजापताका तोरण बन्दनवार और श्लोक आदि से तथा च चित्रोंसे अतिशय सजाया गया था.

श्रीदरवार के शुभ आगमन होते ही बेन्डने आपकी सलामी ली और उपस्थित समुदायने खड़े हो कर महाराणा साहबका सहर्ष स्वागत किया. आपके उचित आसन पर आसीन हो जाने पुनः बेन्ड ने एक अपना मधुर गायन सुनाया.

इस के अनन्तर पाठशाला के समस्त बालकोंने खड़े हो कर.... मै सादर शीश... आदि गान गाकर ईश प्रार्थना की. बालकोंकी मधुर बोली तथा हारमोनियम तबला के गंभीर निनादने भवनको उद्घोषित कर दिया. जिसके कारण समुदाय पर अच्छा प्रभाव पड़ा.

ईशप्रार्थना हो जाने बाद गोस्वामिश्रीत्रिजभूषणलालजी महाराजने एक प्रासंगिक भाषण दिया जिसमें आपने महाराणा साहब के विद्याप्रेम का दिग्दर्शन कराते हुए इस समारोह का महत्त्व सुन्दर ढंग से प्रतिपादित किया और महाराणा साहब के प्रति स्वागत प्रदर्शित किया.

प्रारंभिक भाषण दे लेने के बाद महाराजश्री ने खड़े हो कर विद्याविभाग द्वारा निर्मित अभिनन्दन पत्र पढ़ कर सुनाया. जिसकी कापिया पर्याप्त संख्यामें उपस्थित समुदायमें वितरण की गई थी. अभिनन्दन पत्र के पढ़े जा चुकने के बाद वह महाराजश्री के द्वारा जयघोषक बीच श्रीदरवारको प्रदान किया गया. जिसे सादर ग्रहण कर महाराणा साहबने अपना पूर्ण सौजन्य प्रकट किया.

इसके बाद महाराजश्रीने श्रीदरवारको प्रसादी माला पहिनाई जिसे उन्होंने भक्तिपूर्वक ग्रहण की. जिसे देखकर उपस्थित जनसमुदायका हृदय भक्ति विभोर हो गया. यहां यह कहना आवश्यक होगा कि उदघाटन की गत तिथि के परिवर्तित हो जाने से आज के दिन ट्रस्ट फन्ड के ट्रस्टी उपस्थित नहीं हो सके जो पहिले आये थे.

अभिनन्दन पत्र के समर्पित हो जाने के बाद श्रीद्वारकेश व्यायाम शाला के बालकोंने स्वागत गान गाते हुए आकर श्रीद्वारकेश निर्मित स्थली में उपस्थित हो कर अपनी हाजिरी दी, और बाद में निम्न लिखित व्यायाम कला कौशल सम्बन्धी खेल दिखाना प्रारंभ किया.

प्रायः १ घंटे तक व्यायामसम्बन्धी बालकोंके खेल दरबारश्रीने देखे और अत्यन्तही सन्तोष प्रकट किया. दो तीन खेलों को देख कर तो स्वयं दरबारने करतलध्वनि की जिससे बालकोंका उत्साह द्विगुणित हो गया.

खेल और तीन चार लुप्तियां हो चुकने के बाद मद्दागगा साहब की और से उनके मान्य प्राइवेट सेक्रेटरी बानु रामगोपालजीने श्रीदरवारका अभिप्राय वांच कर सुनाया जिसको वहां उपस्थित व्यक्तियोंने बड़े मनोयोग से मना. और जिसकी प्रतिलिपि इस के साथ है.

श्रीदरवारका प्रत्युत्तर पद जाने के बाद महाराजश्रीने महाराणा साहब से विद्याभवनके उद्घाटनार्थ पधारनेका निवेदन किया. इस पर दरवारश्रीने विद्याभवन के नग्यद्वार पर पधारकर चांदीका ताल खोला जिसकी चाबी महाराजश्री के हाथ में थी. दरवाजा खोलकर दरवारश्री तथा उनके परिकरने भीतरके प्रशस्त हालका निरीक्षण किया और भवनके विषयमें आवश्यक प्रश्न महाराजश्री से पूछे.

श्रीदरवारका प्रभुके जयघोष के एवं पुष्पवृष्टि के साथ विद्याभवनके उद्घाटनकी क्रिया सम्पादित हो जाने के बाद महाराणा साहब पधारे. उनके मोटरमें विराजते ही वेन्ड ने पुनः आपकी सलामी ली.

समस्त कार्यक्रमके परिपूर्ण हो जाने के बाद शाला के बालकोंको प्रसाद वितरण किया गया.

इस प्रकार जिस विद्याभवनके उद्घाटनार्थ विद्याविभागके अध्यक्ष उसके संचालक आदि की इच्छा थी वह कार्य आशातीत सफलता के साथ बड़े अच्छे ढंग और पैमान पर सम्पादित हो गया. ऐसा सुवर्ण संयोग आजतक कांकरोलीका अभिगत नहीं हुआ. और जहां तक ध्यान आता है श्रीमहाराणा साहबके करकर्मियोंके द्वारा विद्याविभागकी तीन संस्थाओंके उद्घाटनका जो सौभाग्य कांकरोलीकी अभिगत हुआ है वैसे न तो अन्यत्र हुआ ही है और न होनेकी संभावना ही है. स्थानीय इतिहासमें यह एक अनुपम घटना घटी है जिसकी कोई उपमा नहीं.

इस शुभ कार्यसे विद्याविभाग के दशान्दी महोत्सवका समुद्घाटन कार्यका जो गौरव अभिवर्द्धित हुआ है उससे उसके आगे चलकर सफल होनेकी पूर्ण आशा की जाती है.

प्रस्तुत शुभ कार्य एवं विद्याविभाग संस्थाके कार्यक्रमों से प्रसन्न हो कर श्रीमहाराणा साहबने कांकरोली से उदयपुर पधारनेके पूर्व विद्याविभागकी ३००० तीन हजार रुपयोंका प्रशस्त दान प्रदानकर अपनी विद्याभिरुचिको विशेष विख्यापित कर दिया है. जिसके लिये यह संस्था यावज्जीवन उनके प्रति अपनी कृतज्ञता प्रकाशित करती रहेगी.

हम आशा करते हैं कि श्रीदरवेश प्रभु मेदपाटसर श्रीमन्महाराणा श्रीसूपाटसिंहजीको दीर्घ आरोग्य और सतत सौख्य प्रदान करनेकी कृपादृष्टि करते रहेंगे. जिससे वह मेदपाट भूमि अपने यशको दिग्दिगन्तव्यापी बना सके.

अमरावाटमां श्रीश्रीमुक्ताश्रम—जने आवेना भनामुपारनी पोतमां पण पोतमां श्रीश्रीमुक्ताश्रमना गद्विगां गानसत सुद १ की वसाई गेसाटमां आनी दनी. सुद १-७ ना ३११ तो आनंदनी देशी पणी रही ददी. १० ज्येश्ठी संक्रमां उत्तरा श्रीनक्षत्रे (गवेयायो) आवेना दता. तेमन् शुभसिद्ध साक्षर विद्वान श. अयुव इसवराम साखीछ दया गी. नागरास आभनगीआ M. A. के विद्वत्पुत्र देशीशी श्रीश्रीमुक्ताश्रम दिव्य दरिद्र द्रवर व्याख्यान उद्यु दत्त. मुष्पाछ श्रीयुव साक्षर श्रीश्रीदीवाउलये पोताना सुवर्ण अरान्नी भावदित्त चिन्तना पदो गणी दता.

विद्याकलातुरागी, महामना, उदारचेता, मेदपाटेश्वर, महाराजाधिराज महाराणाजी सर श्री भूपालसिंहजी बहादुर जी. सी. एस. आई., के. सी. आई. ई. की

पवित्र परिचर्या में—

अभिनन्दन—पत्र.

श्रीमान् !

श्रीमान् के शुभागमन एवं समवलोकन से जो सौभाग्य विद्याविभाग कांकरोली को समधिगत हुआ है, ऐसा सद्भाग्य भाग्य से ही किसी साहित्यिक संस्था को संप्राप्त हुआ होगा।

आपके तात्कालिक सद् अभिप्राय के प्रदान से जो अभिनव अनुकम्पा अभिव्यक्त हुई थी, वह न केवल इसके लिये गौरव—अभिवर्धक ही थी, प्रस्तुत इसे अभ्युन्नत करने के लिए वह कारणभूत भी सिद्ध हुई है।

यही कारण है कि आज यह संस्था पुनः श्रीमानों का स्वागत एवं प्रश्रय प्राप्त करने का अनुपम आनन्द अधिगत कर रही है। अतएव प्रस्तुत संस्था सपरिहर हर्षविभोर होकर आपका द्वारिक स्वागत और मुत्सङ्गित करने के लिए सज्जद हुई है।

महोदय।

यह संस्था आज अपने महनीय मंजुल मंगलमय मनोरथ का मधुर सुविकास भूविमान देख कर किन कौमल कान्त पदावलियों से आपका अभिनन्दन करे ? यह एक समस्या सहृदय-हृदयैकसंवेद्य है। प्रस्तुत प्रसंग से विश्वविख्यात खरवर याप्पा रावल के प्रशंसनीय प्रमादर की पुण्यमयी प्रमादरता परिचित होती है।

भगवान् अंशुमाली के आलोकमय आगमन से अराविन्द-वृन्द का मंजु अलि-पुञ्ज गुंजरित होना प्रकृति परंपरागत ही है। अथ च उनके नन्दन-निकुंज-नन्दीय मधुर मकरन्द प्रसरण से अस्मिन् आशाओं का अभिवासित होना भी अत्यन्तमात्री है।

विद्याविभाग-संस्था ने अपने श्रेष्ठ से ही मेदपाटेश्वर महाराणा का जो अविलम्ब अद्भुत करावलम्ब प्राप्त किया है, वह प्रस्तुत पद का विवश स्मरण कराता है।

“तुम ही हाथ निवाहियो, चांद गढ़े की लाज।”

महीमहेन्द्र !

श्रीमानों की अमिवांछनीय उपस्थिति में “विद्याविभाग-दशब्दी महोत्सव” का जो अभिनव आयोजन हो रहा है, उससे “वालकृष्ण-विद्यामवन” के समुद्घाटन एवं “वालकृष्ण-विद्यालय” अथ च “ब्रह्मचर्याश्रम” संस्थाओं की स्थापना के द्वारा उसका महत्व देदीव्यमान हो रहा है। प्रस्तुत विद्यामवन का प्रारंभ कार्य जिन दानशील व्यक्तियों के उदारप्रय का प्रतिफल है, उसमें परिपक्वता लाने का श्रेष्ठ सेठ हरजीवनदास पुरुषोत्तमदास दूरदृष्ट फण्ड की एवं परिपूर्णता लाने का श्रेष्ठ हिन्दूपति महाराणा को है।

मुख्यतः ऐसे विद्वानोंके सम्मेलनमें हमको यह देखकर अति प्रसन्नता होती है कि इस संस्थाका संचालन पुरातन विद्यार्थीलीके अनुसार चल रहा है परंतु फिरभी हमारा विचार यह है कि पुरातन विद्यार्थीलीमें जिस आधुनिक प्रणालीकी आवश्यकता हो वह अवश्य उसमें सम्मिलित की जावे

जो सज्जन ऐसे शुभ कार्योंमें सहयोग देते हैं और जाति तथा देश तनमन और धनसे सेवा करते हैं हमारे धन्यवादके पात्र हैं ऐसे पुरुषोंमें शेठ हरजीवनदास पुरुषोत्तमदासका नाम उल्लेखनीय है

विद्याके सज्जदी कार्योंके साथ हमारी पूर्ण सहानुभूति है और हम सहर्ष बाल्यवृद्ध विद्या भवनका उद्घाटन श्रीगोस्वामीजी महाराज काकरोलीकी इच्छानुसार करते हैं यह संस्था उत्तरोत्तर वृद्धिको प्राप्त हो फले फूले और विद्या और देवकी बहुत सेवा करती रहे

यह एक ऐसा अभिप्राय है जो विद्याविभागके लिये गौरवका कारण होता है जहां तक हमारा ध्यान है मेदपाट देशमें सर्वप्रथम इस संस्थाने ही हिंदुवासूर्य मेदपाटेश्वरका इस प्रकारका सद्भिप्राय प्राप्त करनेका सौभाग्य अधिगत किया है और वही अपने १० वर्षके बायनालके भीतर ही यदि इस संस्थाको नवजीवन उत्साह तथा आवश्यक साहाय्य प्राप्त हो सके तो कहना पड़ेगा कि यह संस्था अपने भविष्य जीवनमें देश जाति तथा धर्मकी बहुत कुछ सेवा कर सकेगी,

श्रीप्रभु द्वारकाधीशसे हम सतत प्रार्थना करते हैं कि वह इस संस्थाको उत्तरोत्तर ऐसा ही बल प्रदान करनेकी कृपादृष्टि करते रहे

२. श्रीद्वारकेश शुद्धाद्वैत ब्रह्मचर्याश्रम, काकरोलीका उद्घाटन.

कार्तिक शु १२ स. १९९४ ता १५-११-१९६७ मध्याह्न २ बजे.

स्थान श्री डा. व्यायामशाला.

राजनगर नौचौकी स्थानसे श्रीमहाराणा श्रीमेदपाटेश्वर श्रीभूपालसिंहजी महोदयका श्री डा व्यायामशालामें पधारना हुआ आपके साथमें आपका आवश्यक परिचार था महाराणाजी के पधारने पूर्वही विद्याविभागका यक्ष गो श्रीत्रिभूषणलालजी महाराज अपने लघुभ्राता गो श्री विठ्ठलनाथजीके साथ तथा नगरके गण्यमान व्यक्तियोंके सहित स्थानपर विराजमान थे स्वागतके लिये शांता स्थापन समुचित रूपेण ध्वजा पताका तोरण बदनवार एवं दोहा आदिसे सजाया गया था

श्रीदरवार सड़क तक मोटर द्वारा पधारकर बाद में तामशाम द्वारा भीतर पचारे महा राजश्री तथा उपस्थित समुदायने आपका सहर्ष स्वागत किया दरवारश्रीके आसनपर आसीन होते ही आश्रमके उपस्थित बालोंने बाजा और तबलके साथ निर्मलके प्राणनामक प्रार्थना गानर स्वागत किया जिसे उपस्थित समुदायने बड़े ध्यानसे सुना

मंगल गायन हो जानेके बाद शास्त्रके प्रबान पं. कंठनाथ शास्त्री विशारद संचायक विद्याविभाग ने वेदमंत्र द्वारा अपना दत्तव्य प्रारंभ किया. आश्रमस्थापना की एवं प्रत्यक्षकी आवश्यकता बताते हुए व्याख्यानमें इस बातपर विशेष जोर दाला गया कि, इस प्रकारके धार्मिक सदनुष्ठानोंका स्थापित्व राजाकी अभिरुचि पर ही अवलंबित रहता जाया है. क्योंकि.... राजा काटस्य कारण.... इस वाक्यके अनुसार राजा ही समयपरिवर्तनका कारण हुआ करता है. अन्तमें कमल और सूर्यके परस्पर सापेक्षभाव एवं दानक कर्तव्यका दृष्टान्त दे कर दत्तव्य समाप्त किया गया.

दत्तव्य हो जाने पर महागजश्रीने दरबारके कंठमें प्रसादी पुष्पहार जयध्वनिके धीन पहिराया. जिसे दरबारने हाथ जोट कर शिरोधार्य किया.

इसके बाद दम्बाश्रीके फरकमलों द्वारा आश्रमके प्रवेशार्थी १० बाबूकोही पुस्तक वस्त्र तथा सग्न्यापात्र आदि प्रदान कराये गये.

तदनन्तर दरबार तथा महाराजश्री स्थान पर पधारे. जहाँ आश्रमका चोट लगाया गया था. श्रीदरबारने अपने फरकमल द्वारा श्री डा. शु. प्रमचयीधमका रेगनी पट्टा हटा कर उसका उद्घाटन किया और भीतर जाकर आश्रमका निरीक्षण किया. वापिस पधारते समय आपन भव्य अक्षरोंमें लिखे गये 'उत्तारगन्धर्वकोट' मुचारुरूपेण अवलोकन किया. यहाँमें महाराजा जी दर्शनार्थ बागमें पधारे.

इस प्रकार आनन्दक आश्रमका उद्घाटन हो जानेसे विद्याविभागके दशान्दी महोत्सवके समुद्घाटन समारोहका द्वितीय अंग आद्यतीत सफरकाके साथ सुमन्वत हो गया.

३. श्रीद्वारकेश बालिका विद्यालय कांठरोलीका उद्घाटन.

कालिक शु. १२ मं. १९४४ ता. १६-११-१९३७ सायं. ५ बजे.

स्थान.... श्रीमुखपालका बंगला.

विद्युभिद्युस बागमें श्रीगणेशप्रभु संस्था आर्तिके दर्शन कर श्रीमन्महाराजाजी श्रीमद्-पाठेश्वर श्रीभूषासिंहजी महोदयका श्रीमुखपालके बंगला नामक स्थानमें पधारना हुआ. आपके साथमें आपके सान्निध्य तथा संधारण था. महाराजाजीके पधारनेके पूर्व ही गो. श्रीमन्महाराजाजी महाराज अपने लघुजाता गो. श्रीविठ्ठलनाथजी तथा परिचरके साथ उक्त स्थानपर विगतमान थे. बालिका विद्यालयका स्थान तोरंग पत्ताका पन्दनकर आदिमें रूख सुमण्डित किया गया था.

श्रीदरबारके शुभ पदार्पण कर्तव्य और अपना आसन ग्रहण करनेपर विद्यालयकी बाबिकाओंने, संस्मृत गुजरानी तथा हिन्दी भाषा के मंत्र गायन द्वारा स्वागत किया. उनके स्वागतके मधुमंथविनिर्गुन पदावलीसे विद्यालय गुंज उठा. जिसने श्रीगणेश अथवा प्रभाव पड़ा.

स्वागत गानके अनन्तर गो. श्रीविठ्ठलनाथजी महाराजने प्रारंभिक वक्तव्य स्वरूपमें आवश्यक भाषण करते हुए दरबारश्रीका सुन्दर शब्दोंमें स्वागत किया और उनके इस परिश्रमके लिये पूर्ण कृतज्ञता प्रदर्शित की. महाराजश्रीने अपने वक्तव्यमें बालिकाओंकी शिक्षाकी आवश्यकता बतलाई और इसके साथ ही महाराणा साहबके शिक्ष प्रेमका परिदर्शन कराया. इस प्रकारकी शिक्षा संस्थाओंका स्थायित्व महाराणा साहब जैसे विद्यानुरागी महापुरुषोंके आश्रय पर ही अवलंबित है. आदि प्रासंगिक बातें कह कर महाराजश्रीने अपना वक्तव्य समाप्त किया.

इसके अनन्तर गो. श्रीव्रजभूषणलालजी महाराजने श्रीदरबारको प्रसादी पुष्पहार जय-ध्वनिके बीच पहिराया.

पुष्पहारार्पण हो जानेके बाद बालिकाओंके द्वारा निर्मित वखोंपर कसीदा कही हुई चीजें राजकिशनजी माथुर एम. ए. एल एल. बी. द्वारा नजर की गयी जिनको देख कर दरबारश्रीने प्रसन्नता प्रकट की.

इस के अनन्तर बालिकाओं को श्रीदरबार के करकमलद्वारा रुपया पुस्तक तथा वस्त्र प्रदान कराया गया. और अन्त में आपने खडे हो कर श्रीदा. बालिका विद्यालय के बॉर्डर उद्घाटन किया. इसके अनन्तर जयकार के साथ सभा विसर्जित हुई और दरबारश्री अपनी मोटर द्वारा नौचौकी को पधारे.

इस प्रकार कांक्रोली में जिसकी बहुत दिनोंसे आवश्यकता प्रतीत हो रही थी उस बालिका विद्यालयका उद्घाटन समारोह बड़े आनन्द से सम्पन्न हो गया और इस प्रकार विद्या-विभाग के दशवर्दी महात्म्य के समुद्घाटन समारोहका तृतीय अंग आशीर्वात सफलता के साथ सुसम्पन्न हो गया.

श्रीद्वारकेश बालिका विद्यालय कांक्रोली की बालिकाएँ...जिनको श्रीदरबारद्वारा पारितोषक प्रदान किया गया.

कार्तिक शुक्ल १२ सं. १९५४ ता. १५, ११, सन् १९३७. सायं. ५ बजे.

संख्या.	नाम.	पितृ नाम.	संख्या	नाम	पितृ नाम
१	सावित्री	नारायणलाल वर्मा	९	कुन्ता	नारायणलाल
२	धन्यभाग	राजकृष्णजी माथुर	१०	अम्बा	चुनीलाल
३	कान्ता	कन्हैयालाल	११	बदामी	नारायणगिरजी
४	सावित्री	चुनीलाल	१२	श्यामा	नाथलाल
५	चंदा	नवलाल	१३	प्रेम	केसरलाल
६	सजनी	गिरिधारीलाल	१४	कान्ता	रत्नलाल
७	तुलसी	गुलबजी	१५	रंजिमणी	रोमालाल
८	अंची	पन्नालाल	१६	यमुना	देवीलाल

संख्या.	नाम.	पितृ नाम.	संख्या.	नाम.	पितृ नाम.
१७	यमुना	गोबिन्ददास	२१	फूट	खुताथ
१८	अनन्दी	नाथूलाल	२२	कमला	जमनाभट्ट
१९	कमला	गिरिधारीलाल	२३	दामी	भैरवलाल
२०	नर्मदा	हीरालाल	२४	दमयन्ती	पन्नालाल

दशमकी पुस्तक और १

નં. ૨૧૪ નહિ મહાન્ ઘટુકાલં તિષ્ઠતિ, અઘ્વસ્થિતમનસા વા મહાન્ ચિન્-
નીયો ભવતિ । સમ્યક્ સ્ફુરણાભાવેન અપરાધમસંગાત્ । મહત્ત્વ ધારણાત્ વૈકલ્ય
ભવતીતિ પ્રકારત્રયેણ નિરૂપણમ્ । તત્ર પ્રથમં મહાન્ સર્વદા ન તિષ્ઠતિ इत्यत्र કો હેતુઃ ?
इत्याकांक्षायां सहि सर्वदा न एकरूपः, स्वगुणैः कालभेदेन नानाविधो भवति इति सर्वदा
तस्य न एकरूपेण अवस्थानम् । तदाह । सर्गे सृष्टिनिमित्तं भगवान् एतावन्ति रूपाणि
करोतीत्याह तैषः अहं ब्रह्मा ऋणयो नवमरीच्यादयः ।... एवं भगवतः प्रतिक्षणं नाना-
रूपत्वान् एकविधा धारणा न तिष्ठति इति यावदित्युक्तम् । एवं मહાન્ ઘટુકાલં ન તિષ્ઠ-
તીતિ નિરૂપિતમ્ । સુ. ૨-૭-૨૯ ॥

અર્થ—મોટા ણહુ કાલ સુધી રહેતા નથી, અથવા જે મન અન્યવસ્થિત છે,
સ્થિતપ્રજ્ઞ નથી, તેનાથી મહાનું ચિંતન ધર્મ શકતું નથી. કેમકે સારી, ખરી,
સ્ફુરણ ન થાય તો અપરાધ થાય. (કેમકે આત્માની ચોરી કરનાર મોટામાં
મોટું પાપ કરે છે). મોટાની ધારણ કરતાં વૈકલ્ય થાય, તે ત્રણ પ્રકારે તેનું
આ શ્લોકમાં નિરૂપણ કર્યું છે. પ્રથમ મહાન્ સર્વદા રહેતા નથી તેનું શું કારણ ?
જે શકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે તે સર્વદા એકરૂપ હોતાજ નથી; પોતાના
શુભ્રાથી, કાલના લેહથી, નાના પ્રકારના પોતે થાય છે, માટે તે સર્વદા એકરૂપે
સ્થિત કરી રહેતા નથી. તે કહે છે કે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિને માટે ભગવાન્ આટલાં
રૂપો કરે છે—તપ, હું પ્રજ્ઞા, નવ ઋષિઓ મરીચિ વગેરે....આ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠ
ભગવાનના નાનારૂપ હોવાથી એકવિધ ધારણા ટકતી નથી, તેથી યાવત્-અર્થ
સુધી ધારણાવત્તિષ્ઠતે ધારણામાં રહે એમ કહ્યું. આ પ્રમાણે મહાન બહુકાલ રહેતા
નથી, તેનું નિરૂપણ કર્યું.

નં. ૨૧૫ તાવંતિ હિ ભગવદ્રૂપાણિ યાવન્તિ નારદેન દૃષ્ટાનિ અન્યૈરપિ । નારદં
પ્રતિ ભગવદવતારા “દર્શનં યાંતિ ચેતસિ ” इति वाक्यात् अनन्ता एवा...नारदेन
तत्तद्दृश्यैश्च परिदृश्यमाना हि मूर्तयो भगवतोऽनन्ता । સુ. ૨-૭-૧૯ ॥

અર્થ—નારદે અને બીજાઓએ જે જે ભગવદ્રૂપોનાં દર્શન કર્યાં છે, તેટલાં
સર્વ ભગવાનના રૂપો છે. “ચિત્તમાં દર્શન આપે છે” એ વાક્યથી નારદને
દર્શન આપનારા ભગવદ્અવતારો અનંત છે. નારદે અને એના જેવા બીજાઓએ
દર્શન કરાતાં ભગવાનનાં સ્વરૂપ અનંત છે.

નં. ૨૧૬ યત્ સાક્ષાત્ સચ્ચિદાનંદરૂપં ऐश्वर्यादिसर्वगुणसहितं, तत् मुर्यं
भगवदवताररूपम् । यद्यपि भगवत्सृष्टो सर्वमेव अवताररूपं इति मुख्यः पक्षः तथापि
तादृशस्य अवतारत्वेन लोकप्रसिद्धयभावाद्भोके यानवतारान् प्राधान्येन मुख्यतया
वदन्ति तेषां लीलावतारेति नाम । ते च पुनरवताराः कस्येत्यपेक्षायां यस्तु भूमा पुरुषो
ब्रह्माण्डादधिको अन्तर्यामिरूपो द्वितीयध्याने उक्तः तस्यावताराः । સુ. ૨-૬-૪૫ ॥

અર્થ—જે સાક્ષાત્ સચ્ચિદાનંદરૂપ, ઐશ્વર્યોદિ સર્વશુભ સહિત, તે મુખ્ય ભગવદ્અવતારરૂપ છે. જે કે ભગવત્સુષ્ટિમાં સર્વજ્ઞ અવતારરૂપ છે, એ મુખ્ય પક્ષ છે, તોપણ તે અવતાર તરીકે લોકમાં પ્રસિદ્ધ નથી, તેથી જેને પ્રધાનપણે મુખ્ય રીતે અવતાર કહે છે, તે હીલા અવતારો કહેવાય. તે કેના અવતાર છે ? તેનો ઉત્તર એ છે કે જે ભૂમા, પુરુષ, પ્રહ્લાદથી અધિક, અંતર્યામિરૂપ, ખીન સૂક્ષ્મ ધ્યાનમાં જેનું વર્ણન છે તેના એ અવતારો છે.

નં. ૨૧૭ યો લીલાભિરનેકયા વિતનુત રૂપં નિજં કેવલઃ । સોયં વાચિ મમાસ્તુ પૂર્ણગુણમ્ઃ કૃષ્ણાવતારઃ પતિઃ ॥ (સુ. ૧-૧ કા. ૨)

અર્થ—જે કેવલ છતાં પોતાના રૂપનો અનેક પ્રકારે લીલાઓથી વિસ્તાર કરે છે તે પૂર્ણશુભવાળા કૃષ્ણઅવતારરૂપ પતિ મારી વાણીને અલંકૃત કરો.

નં. ૨૧૮ કૃત્વા તાવંતમાત્માનં યાવત્રીર્ગોપયોપિતઃ ।

રમે સ ભગવાંસ્તામિરાત્મારામોપિ લીલાયા ॥ ખા. ૧૦-૩૦-૨૦ ॥

ગોપજાતીયા યોપિતો યાવત્ઃ તાવંતમાત્માનં કૃત્વા તત્ર તત્ર માયોદયાટનેન તથા તથા પ્રકટો ભવતિ । સુ. ૧૦-૩૦-૨૦ ॥

અર્થ—જેટલાં શ્રીગોપીજન હતાં તેટલાં સ્વરૂપ પોતાનાં કર્યા, અને તેમને માટેજ પોતે અવતાર લીધેલો એવા ભગવાન પોતે આત્મારામ હતા છતાં લીલાથી તેમની સાથે રમણ કર્યું. ગોપજાતિતાં જેટલાં શ્રીઓ હતાં, તેટલાં પોતાનાં સ્વરૂપ, તે તે સ્થલે ગાયાનો ટેરો ખસેડીને પોતે પ્રકટ કર્યા.

સાર—નં. ૨૧૩ થી ૨૧૮ વચનામૃતો ઘણું ઉપયોગી છે, અને તેવાં ઘણાં વાક્યો શ્રીમુખોદિની વગેરે ગ્રંથોમાંથી મળશે. ઠેટલીક શ્રુતિઓ કહે છે કે આ સર્વ પ્રદ્ધ છે. વ્રજનો અર્થ ઉગવું, વધવું, પુષ્ટ કરવું છે. પ્રદ્ધ વધ્યાજ કરે છે. સત્, ચિત્ અને જ્ઞાનંદમાંથી આવી શ્રુતિઓમાં સત્ પ્રધાન છે. ખીજી શ્રુતિઓ કહે છે કે આ સર્વ આત્મા છે. અત્ એટલે પ્રસરવું, વધરાવવું, એમાં આદિકુળલવંતુ દધાન્ત છે. જેમ સર્વ ગોળો વળીને ઘેડો હોય છે તે એકાકાર દેખાય છે, અને તેજ સર્વ જ્યારે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રસારે છે, ત્યારે તેની લાગણી, આકાર, રંગ વગેરે પ્રકટ દેખાય છે તેમ આ સર્વ જ્યારે જ્યારે અવ્યક્ત હોય છે, ત્યારે સર્વના કુંડાળાથી માફક તેમાં વિવિધ પ્રકારે જણાતા નથી, પણ વ્યક્ત થાય છે ત્યારે વિવિધ પ્રકાર જે અવ્યક્તમાં પ્રથમથીજ હતા તે જણાય છે. માટે આત્મારૂપ જગત્ને સમજનાર અને કહેનાર શ્રુતિ સપ્રકારનું વર્ણન કરે છે, અને આ સર્વ વ્રજ છે એમ કહેનાર શ્રુતિ નિઃપ્રકારનું વર્ણન કરે છે. ઘણું શાસ્ત્રોની દૃષ્ટિ વ્રજ અને આત્મા સુધી લાય છે, પણ રસો વૈ સઃ એ રસરૂપ છે. શૃંગાર તેજ રસ-માટે શૃંગાર રસરૂપ છે, એટલે સુધી દૃષ્ટિ તો તૈત્તિરીય ઉપનિષદ્માંજ સ્પષ્ટ વર્ણવેલી છે, તે

સત્ અને ચિત્તને ગોળુ કરી આનંદને મુખ્ય ગણે છે. જેમ વ્રહ્મ એટલે વધ્યાન્ કરે, આત્મા એટલે પ્રકાર પ્રકટ કર્યા કરે, તેમ આનંદના ક્ષણેક્ષણે અગણિત સ્વરૂપ પ્રકટ થઈ આનંદ આન્યાન્ કરે છે. ક્ષણેક્ષણે યજ્ઞવત્સુપૈતિ તદવ'રૂપં રમણીયતાયાઃ ક્ષણેક્ષણે જે નવીન થયાન્ કરે તેજ રમણીયતા-આનંદનું સ્વરૂપ, એમ સ્વીકૃત્ય, શૃંગારનો સાક્ષાત્કાર કરનાર મહાકવિ કાલિદાસ કહે છે, એકલા રમાય નહિ તેથી બીજાની ઇચ્છા કરી, સહ ઇતાવાન્ આસ પોતે આ સર્વરૂપ થયા, પતિપત્નીરૂપ પોતે થયા, પતિપત્નીરૂપ પોતે થયા, એ સર્વ શ્રુતિમાં આનંદસ્વરૂપ પ્રધાન છે. સત્ય જ્ઞાન અનંત વ્રહ્મ એ વેદ નિહિત ગુહ્યામાં સોધ્યુતે સર્વાન્ કામાન્ સહ વ્રહ્મણા વિપશ્ચિતા પ્રદર્શ સત્ય છે, જ્ઞાન છે, અનંત-આનંદ છે, તેને જે બાણે છે, તે ચતુર પ્રદર્શની સાથે સર્વ કામલોગ કરે છે, એ શ્રુતિ તો વિપશ્ચિત પ્રદર્શની સાથે સર્વ કામલોગનું-શૃંગારનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ કરે છે. અનન્દમયોમ્યાસાત્ એ પ્રદક્ષમૂલ પણ કહે છે કે શાસ્ત્રમાં સર્વત્ર અભ્યાસ હોવાથી-ફરીફરીને કહેલું હોવાથી, પ્રદક્ષ આનંદપ્રચુર છે. જીવમાં પણ જ્યારે આનંદ પ્રકટ થાય છે, ત્યારે તેમાં કોટિ પ્રદક્ષામાં પ્રકટ થાય છે એમ નિર્ગંધમાં કહ્યું છે. આ સર્વ વાક્યો પરથી સમજાય છે કે ભગવાન્ અને ભગવદ્વીલા ભિન્ન નથી. લીલા અનંત હોવાથી ભગવત્સ્વરૂપ અનંત છે, અને તે. અનંત છે, અને તે અનંત સ્વરૂપો નિત્ય છે. જે ભક્તને જે કાલે જે લીલાના-સ્વરૂપના દર્શન આપવા માગે છે, તે લીલા-સ્વરૂપ આગળથી ગાયનાનો ટૂંશ ખસેડી પોતે દર્શન દે છે. આથીજ પુષ્ટિમાર્ગનો એક મુખ્ય સિદ્ધાન્ત એ છે કે લીલાભેદે સ્વરૂપભેદઃ । જે ભક્તપર અત્યંત કૃપા થાય તેને એકી વખતે સર્વ લીલાના, સર્વ સ્વરૂપોના દર્શન કરાવે છે; એને યુગપત્ સર્વલીલાનુભવઃ કહે છે.

જગદ્ગુરુ કોણ થઈ શકે ?

(ગતંક પૃષ્ઠ ૨૭૪ થી આશુ.)

(લે. શ્રીચુત જયેષ્ઠારામ હરિજીવન શાસ્ત્રી.)

તે પછી આપે લખ્યું છે કે-“ આજે તો બહાર્યારી કે ગૃહસ્થી સમ્પ્રદાયના સાધારણ બ્રાહ્મણાદિ પણ પોતાને જગદ્ગુરુ લખે લખાવે છે. તેવા જે જગદ્ગુરુ મનાય તો પછી દરેક બ્રાહ્મણ પંડિતોએ શો ગુરુ-હો કયો છે ? ખરી રીતે તો આવા જગદ્ગુરુનાં પૂજાર્થ લગાડનાંથી લોકોમાં હાંસી થાય છે. ”

શાસ્ત્રોત્ ! આપે જે ગૃહસ્થી સમ્પ્રદાયના આચાર્યોને સાધારણ બ્રાહ્મણ તરીકે ને આલેખ્યા છે તે આપની મુસલામ બુદ્ધિનુંજ પરિણામ છે, કેમકે સાધારણ બ્રાહ્મણ કે જેઓ ઉચ્ચ કોટિના વિદ્વાન પણ હોય તેઓ જે સંન્યસ્ત ગ્રંથ કરે તો તેઓને આપ જગદ્ગુરુ લખવા તૈયાર છો અને જે સામ્પ્રદાયિક આચાર્ય ઉચ્ચ કોટિના વિદ્વાન હોય તદુપગ્રંથ ધર્મરક્ષણાર્થે કટિબદ્ધ હોય અને જેમને ભારતવર્ષના તમારા કરતાં સકલ ધણા સમર્થ હજારો પંડિતો જગદ્ગુરુ તરીકે લખે અને સન્માને તે શું જગદ્ગુરુ મનાવાને લાયક નથી ? અર્થાત્ તેઓ મનાય છે અને હજી પણ તેમને દુનિયાં માનશે, તેમાં તમારાથી કંઈ પણ અટકાયત યઈ શકે.

તેમ નથી. (જુઓ વિશિષ્ટકં પૃષ્ઠ ૧૧). આપ લખો છો કે—“દરેક આજ્ઞા પડિતોએ એ ગુન્દો કપો છે ?” તેના પ્રત્યુત્તરમાં લખવાનું કે—દરેક આજ્ઞા પડિતોને એ જગદ્ગુરુ લખાવવાની અભિલાષા હોય તો તેમણે પણ ઉચ્ચક્રોદિ દ્વારા આચાર્યકૃતમાં જન્મ સંપાદન કરવો જોઈએ, તો તેઓને પણ જગદ્ગુરુનું પૂજનું ભગવદ્દેવતા થાય તો ખરી શકે છે. આપ જે લખો છો કે “જગદ્ગુરુનાં પૂજ્યાં લગાડવાથી ભોજમાં હાંસી થાય છે.” તો પછી શાસ્ત્રીજી ! એવાં હાંસી થાય તેવાં પૂજ્યાં તમારા શાંકર પીઠાદીઓને લગાડવાને હાંસીને પાત્ર થા માટે બનાવશો છો ! આપને માલ્દ હોય તો કેટલાએક વર્ગો ઉપર મુજબમાં “ગુન્દરાતી” પત્રના અધિપતિ રા. શ. શ્રીમાન હજીરામ સુપરમ દેસાઈને ત્યાં બેસને વર્ગ વિદ્યાર્થી યર્ધ દત્તા. શંકર જયંતીની વ્યાખ્યાનમાળાના અવલોકનમાં ભૂમિકા પૃષ્ઠ ૨૫ માં આ વાત રખડે છે. ત સજામાં પધારેલા જગદ્ગુરુના મુખમાંથી નીકળેલા સંસ્કૃત તથા ગુન્દરાતી યોગ યજ્ઞો ઉપરથીજ ત્યાં સજામાં આવેશો સાશર વર્ગ દાંખી કરતો દત્તો, તે શું આપ બૂલી ગયા ? જાણી જો શુદ્ધથી સમ્રદાયના આચાર્યોનીજ તે પૂજ્યાં લગાડવાથી હાંસી થતી હોય તો તે લખના પહેલાં આપ આપના શાંકર સિદ્ધાન્તની પરંપરા તપાસી જોઈ દોત તો આપને ખચર પડત કે આપની પરંપરાના ઘટાછ, વધિછ, અને યોગ્યાસછ વગેરે શુદ્ધથી દત્તા કે સંન્યાસી ? જો તેઓ શુદ્ધથી દત્તા તો તે શુદ્ધથી જગદ્ગુરુઓની પરંપરામાં સંન્યાસી પીઠાદી ધાની જગદ્ગુરુ શી રીતે બની શકે છે ? અને બની શકે તો તે હાંસી પાત્ર નથી ? ખરી રીતે શુદ્ધધાર્મિક જગદ્ગુરુ પદને યોગ્ય છે શુદ્ધધાર્મિક શાંકર બની શકે છે, એ વાત તો વડોદરથી પ્રકટ થતા પ્રાતઃકાલ તથા મહાકાલમાં મદ્યગત દિરાલાલ ધોરને પ્રો. કણીયાએ જવાબ આપી સિદ્ધ કરેલી છે.

આગળ આપે લખ્યું છે કે—“જનં વન્દં જગદ્ગુરુ” કૃષ્ણને જગદ્ગુરુ માનનારા હાસ પોતે પણ જગદ્ગુરુ લખાવી શકે તે શું યોગ્ય છે ?

તેના ખુલાસામાં લખવાનું કે—શ્રીભાગવતના ૫૪ સ્કંધના અધ્યાય ૧૭ના શ્લોકમાં શ્રીશંકર પોતે પાર્વતીજી પ્રત્યે કહે છે કે—

નાઈ વિરિજો ન કુમારનારદો, ન મલ્લપુત્રા મુનવાઃ સુરેશાઃ ॥

વિદ્યામ યસ્યેદિતનંરકાંરુદ્ધા, ન તત્ત્વરૂપં પ્રધર્મોદમાનિનઃ ॥

હું (શ્રીશંકર) ઘટ્ટા, સનતકુમાર, નારદ, ઘટ્ટાના પુત્રો, મુનિઓ, અને દેવતાઓ, એ શ્રીભગવાનના અંચના અંશરૂપ છીએ, તો પણ અમે સર્વે પોતપોતામાં હું રામીગલું માનીએ છીએ, એ અગ્નિમાન વડે ભગવાનના અભિપ્રાયને પણ ભજના નથી તો તેમના સ્વરૂપને તો ક્યાંથીજ ભણી શકિએ ? આ શ્લોકમાં શ્રીશિવજી ૨૫૮ કહે છે કે પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના અંશ નારાયણ અને તેના અંશરૂપ અમે છીએ.

આગળ ૩૪ માં શ્લોકમાં શ્રી શિવજી પોતે કહે છે કે—“શર્દ વેત્તાચુત્તરિઃ ॥” હું (શ્રીશિવજી) પણ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણજન્મદનો ભક્ત છું અને તેથીજ ત્રિતીય સ્કંધના ૫૪મા અધ્યાયમાં, ઘટ્ટાને નારદે પૂછ્યું કે—તમારે આશ્રય કોનો છે ? તમે કોને વશ છો ? તમે તપ કોનું કરો છો ? વગેરે, તેના ખુલાસામાં ઘટ્ટાજી પોતે કહે છે કે—

“યમાયવા દુર્જયવા માં દુવાન્તિ જગદ્ગુરુ”

જે ભગવાનની કોઈથી કાલજ નહિ તેવી માયાથી મોહ પામેલા અને જગદ્ગુરુ કહે છે. અર્થાત્ શ્રીશંકરના ઉપદેશ ઘટ્ટા પણ કહે છે કે ખરી રીતે જગદ્ગુરુ પરબ્રહ્મ

શ્રીકૃષ્ણ છે, પરંતુ તેમની માયાથી મોહિત પુરુષો અમોને જગદ્ગુરુ કહે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે શાસ્ત્રીજી ! આપના ઉપાસના ઉત્પાદક પણ જ્યારે જગદ્ગુરુ બનવા ના પાડે છે અને આપના ઉપાસ્ય પણ જ્યારે શ્રીકૃષ્ણના અંશાંશ હોવાનું ખુદ કયુષ કરે છે તો તે આપના ઉપાસ્ય પણ શ્રીકૃષ્ણના દાસ હોવાથી તે પોતે શ્રીશિવજી શી રીતે જગદ્ગુરુ બની શકે? અને જ્યારે શિવજી જગદ્ગુરુ ન બની શકે તો પછી તેમના અવતારરૂપ મનાતા શ્રીશંકરાચાર્યજી જગદ્ગુરુ શી રીતે બની શકે? મલ્લ નસ્તિ કુતઃ શાસ્ત્રા.

શ્રીશંકરજી શ્રીકૃષ્ણના દાસ હોવાનું કયુષ છે તેથી તેજ આપના લેખ પ્રમાણે જગદ્ગુરુ નથી બની શકતા તો પછી તેમના અવતારરૂપ કહેવાતા શ્રીશંકરાચાર્યજી તો બનવાને ક્યાંથી જોગ્ય હોય? અને જ્યારે ખુદ શ્રીશંકરાચાર્યજી ન બની શકે તો પછી તેમના અનુયાયીઓ જગદ્ગુરુ શી રીતે બની શકે? આ વાત આપનાજ લેખ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

શાસ્ત્રીજી ! આપ આગળ જતાં આપે “પુષ્ટિમાર્ગમાં શુરુ કોણ કહેવાય?” એ હેતુથી નીચે આપે શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજનાં વચનામૃત આપી પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર્ય શુરુ ન થઈ શકે, એમ સાબીત કરવાની ચેષ્ટા કરી છે, પરંતુ આચાર્ય છે કે આપ શાસ્ત્રી હોવા છતાં એક જાપાના વચનામૃતનો પણ આશય સમજી શક્યા નથી, એ વચનામૃતના અંતર્માં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે “તામ્ અપને મેં શુરુપનેકા અભિમાન નહિ” રખતો.” અર્થાત્ શુરુ થવાને જોગ્ય પોતાના મૂળ પુરુષ શ્રીમહાપ્રભુજી તથા શ્રીવિક્ર્મનાથજી છે એમ માની શુરુપણાના અભિમાનનો ત્યાગ કરવા જણાયું છે. પરંતુ શાસ્ત્રીજી ! જે માર્ગમાં સ્વયં લગવાનું બનવાનો ઉપદેશ અપાતો હોય ત્યાં દાસપણાનું સ્વરૂપ સમજવાનું જ્ઞાન હોય ક્યાંથી? અતએવ કોઈ કવિએ લખ્યું છે કે:—

દાસોઽહમિતિ મે વુદ્ધિઃ પુરાસન્નિમ્નસુદને ।

દાકારોઽપદ્ધતસ્તેન ગોપીલ્લાપહારિણા ॥

પૂર્વે મધુદૈત્યવિનાશક લગવાનું શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રમાં હું તેમનો દાસ છું એવી મારી બુદ્ધિ હતી, પરંતુ દાસોહં એ વાક્યમાંથી હા શ્રીગોપીજનોનાં વસ્ત્રો ઢરણ કરનારા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રે ઢરણ કરી લીધો. અર્થાત્ સોઽહં તે (અગવાન) હું છું. એ રહી ગયું. તદનુસાર આપને પણ બનેલું જણાય છે.

આગળ જતાં આપે ૨૬ મું વચનામૃત લખી વૈષ્ણુવોને બોધ લેવાનું લખ્યું છે પરંતુ આપ આપના શંકરોત્તેજ બોધેશો તોજ ધણું છે. વૈષ્ણુવોને ઉપદેશ કરવાનો આપને કોઈ પ્રકારે હક્ક નથી.

શાસ્ત્રીજી ! આગળ જતાં આપે લખ્યું છે કે, “કહેવાય છે કે હાલના શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ ગોસ્વામી ૭ ગાદી પૈકી કોઈ ગાદીના નથી તે છતાં તેમને ૧૦૮ અને ૧૦૦૮ જગદ્ગુરુ લખાવાય છે તે સ્વયંપ્રદાય પ્રમાણે શું જોગ્ય છે?”

આ લેખના ખુલાસામાં લખવાનું કે શ્રીગોકુલનાથજી સાત પીઠ પૈકી પીઠાધીસ હાલે ન હોય પરંતુ તેઓશ્રીએ હાલના જમાનામાં એટલે જે સમયે ધર્મસ્વરૂપી સુધારકો ધર્મને રસાનને પડોંચાડવા તનતોડ પ્રયત્ન કરી રહેલા છે તેવા સમયમાં ધર્મસ્થાપકો ગરુવાચર પધારી રા

કર્તવ્ય તરીકે જે પ્રયાસનીય કાર્ય કર્યું છે તે ગૌરવને લીધે તેઓશ્રીને સનાતની પંડિતો શ્રી ૧૦૮ લખે છે કે શ્રી ૧૦૦૮ લખે મા જગદ્ગુરુ લખે તો તે સમગ્રદાય પ્રમાણે તો શું પરંતુ

યસ્ય દેવે પરમકૃતિર્યા દેવે તથા ગુરૌ ।

એ શ્રુતિ પ્રમાણેપણ યોગ્ય જ છે.

આગળ જતાં આપે લખ્યું છે કે—“ કાશીમાં ભરાયેલા અ. બા. બ્રાહ્મણ મહારાજોલનના વિશિષ્ટાંકમાં ૧૦૮ થી વધુ સંખ્યા પણ લખાઈ નથી. બાકી ૧૦૦ કે ૧૧૦૮ માં ગમે તેટલાં મીઠાં વધારવાની કંઈ કિંમતજ નથી.

આ લખતું પણ આપનું તદ્દન ખોટુંજ છે વિશિષ્ટાંક આપે યથાર્થ રીતે વાંચ્યોજ નથી, જુઓ વિશિષ્ટાંકમાં પ્રતિનિધિઓના લિપ્તમાં નં. ૬૬૦ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજના પ્રતિનિધિ શુદ્ધદૈત્યપણ શ્રીરમાનાથ શાસ્ત્રીજી મયેલા છે તેમજ મહારાજશ્રીના પ્રતિનિધિ તરીકે આશીર્વાદ વાંચ્યો છે તે સંખ્યા લખ્યું છે કે—

“ તતથ જગદ્ગુરુનાં શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણાનામારીર્વાસ્ત્વપ્રતિનિધિપણિતપ્રવાનશ્રીરમાનાથ મહમહોદયૈર્વિજ્ઞાપિતાઃ । ”

શાસ્ત્રીજી ! પદપાતનાં ચરમાં ઉતારી જરા અવગેહન કરશે તો જણાશે કે ઉપર્યુક્ત વાક્યમાં મહારાજશ્રીને જગદ્ગુરુ શબ્દથીજ આલેખ્યા છે, અને પૃ. ૩૮ નં. ૬૬૦ માં થી ૧૦૮ લખ્યા છે. અને મહારાજશ્રીના મૂળ પુરુષ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણને શ્રી ૧૦૦૮ લખેલા છે. જુઓ વિશિષ્ટાંક પૃ. ૧૪૧.

“ શ્રી ૧૦૦૮ વલ્લભાચાર્યવિસિદ્ધાન્તસ્વાપિ વિદ્ધ રતિ વિરાદમિદં સપ્રજ્ઞાશાશુમાખ્યદર્શિનામ્ । ”

શાસ્ત્રીજી ! ઉપરનાં પ્રમાણોથી આપને ખાતરી થશે કે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીને શ્રી ૧૦૦૮ અને “જગદ્ગુરુ” લખ્યા છે. તેમજ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજને પણ “જગદ્ગુરુ” અને શ્રી ૧૦૮ કાશીના સમેલનમાં ભારતવર્ષીય સમર્થ પંડિતોએ માન્ય રાખી આલેખ્યા છે. માટે મીઠાં વધારવાની કિંમત દિગ્ગજ પંડિતોએ ઉપર સુજળ આંકીને જે વ્યક્તિઓનું ગૌરવ માન્યું છે તે આપના દેવામિત્રી ઘટે તેમ નથી.

શાસ્ત્રીજી ! આગળ ઉપર આપ લખો છો કે—“ શ્રીવેદવ્યાસે મહાભારતમાં કૃષ્ણ વન્દે જગદ્ગુરુમ્ લખાને શ્રીકૃષ્ણને જ જગદ્ગુરુ તરીકે લખ્યા છે, તો પછી તેના દાસો જગદ્ગુરુ શા આધારે લખાવી શકે ? ”

તેના ખુલાસામાં જણાવવાનું કે—

એતવારાહકલ્પે ચ કલૌ પદ્મસહસ્રકે ।

તન્મયે કૃષ્ણરૂપાત્મા વલ્લભો નામરૂપધૃક્ ।

મવિવ્યતિ નિજાનંદો ગોપીનાં પ્રાગવલ્લભઃ ।

એતવારાહકલ્પમાં કલિયુગનાં પાંચ હજાર વર્ષે ગોપીજનોના પ્રાણુમિત્ર શ્રીકૃષ્ણમગવાન શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય નામે નિગ્મનંદ સ્વરૂપે પ્રકટ થશે. કૃત્યાદિ વાક્યથી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ હોવાથી જે આધારે આપ શંકરને જગદ્ગુરુ લખો છો અને તે શિવના અપનાર બીશંકરાચાર્યજીને જગદ્ગુરુ ઘોષ્ય ગણો છો તેજ આધારે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને પણ જગદ્ગુરુ ગુરુ માનવા તે યોગ્ય જ ગણી શકાય છે. (અપૂર્વ)

રૂપીઆ ૧૫૧ ઈનામ

—ફાયદો ના પડે તો પૈસા પાછા—

ગમે તેવા ઝેરી અને હાલતા તાવને મારી હાલનાર

જવરનાશક-પીલ્લસ

(શરદરુતુમાં તંદુરસ્તી રાખવા માટે)

આ જવરનાશક પીલ્લસ—અનેક જાતના ઝેરી તાવ જેવા કે: મેથેરીઆ, ઈન્ફલ્યુએન્સા, મોથીયા, એકંતરીઆ અને રોજંદા તાવ તથા ચરીમાં થતી તોઝ (ઝખતર) અશક્તી, આંખે અધારા આવવાં, અપચો, અછર્ણુ કબજાઆત, ગરોળ, કમળો, પાંક, જથ્થેર વિગેરે લાખંદર બાધીઓનો નાશ કરી સંપૂર્ણ શક્તી આપે છે.

આ જવરનાશક પીલ્લસ—તાવ ઉતરી ગયા પછી આવેલી સારીરિક નબળાઈ, મંદાસિ, અરૂચી વગેરે મટાડી લોહિની શુદ્ધ કરી ચરીરને તંદુરસ્ત બનાવે છે.

આ ગોળાથી તાવ નથી ઉતરતો એવું સાબીત કરનારને ઉપરનું ઈનામ આપવામાં આવશે.

દોમત ગોળી ૧૦૦ સોની ડબી એકનો રૂ. ૧) પો. ખ. લુહ.

આ સિવાય અમારે ત્યાં દરેક જાતનાં સ્વાદીષ્ટ ચુરો જિતમ મુખવારો અને અનુશ્વ સિદ્ધ ચમળાણ દેથી દવાઓ, દમ માટે રેવેલીયલ બીડી તથા દીકડીયો, અવશેષો, આટળ, મુરબા, સક્તિની ગોળાઓ, એકજુ પદ્મડી મધ, સ્ત્રીઓના સર્વ રોગનાશક મંદર પાવકર, જેરન્ટીવાળી હરસ-મસાની ગોળા વગેરે ધણી ધણી જાતની શાસ્ત્રોક્ત દેથી દવાઓ વિ. કીકાપત લાવે. છુટક તથા જયાજમ અમારે લાંબી મળે છે. તેમજ શુદ્ધ જનોઈના ભેટા બ્યાજબી દોમતે મળશે.

લખો:—શ્રી સ્વામીનારાયણ મુખવાસ ફાર્મસી,

કે. ગાંધીરોડ ચંદ્રવિલાસ હોટલ સામે—અમદાવાદ.

માલીક ગંગારામ રૂગનાથભાઈ ઠક્કર ભાયલાવાળા.

તા. કે.—માર આનાની પોસ્ટ સ્ટેમ્પ બીડનારને અમારે ત્યાં મળતાં ચુરોનાં સેમ્પલો કંઈકેય ચાર્જ ક્યાં વગર મોકલવામાં આવશે.

વેદાન્તની વાત.

(લે:—પરમભગવદ્દીય વેદાન્તભાષ્ય નમુનામાં.)

બીજે દી હવારે ઉઠ્યા. તમ કહે પ્રહરુ. આતા રાતે અનઆસરાની વાત આવી, એને હું બરાબર હમને નથી અનઆસરો આપજો કયો થાય, કે એની મેજે આપજીને વળગતો હમે, ઇ શુત શુત તો નઈ હોયને ?

આતો—ગાંડા, ભગવાનને સુષીને બીજાં દેવ દેવી કે કાઈ માયુદનો આસરો કરી ઈ, અનઆસરો.

ઉકો—તમ આસરો તો ભગવાનનો હોય, ને કાગોરા આવે તમ આપજો કઈ છઈ કે માથાપ ગરીબ જેહુતની નજર રાખજો, એમ બેલીઈ છઈ, તમ આસરો હો ગાંડે ભાગી બપ ને આપજી ગામનો છોકરો બારે વસનેવ છે બકે રેક વારો છે, ઇ, સરકારમાં નોકરીએ જાય છે તમ એના સાળને સલામુ બારે છે. ઈ અનાસરો તો ખરોને ?

આતો—દીકરા, જીવ અનાસરાયીને અન્યસમગ્રધર્મી કાઈ રીતે છુટી દકનો નથી જ્યાં દુધી હંદાર છે ને ત્યાં દુધી બધાયનો આસરો દેવો પડે છે, અનાસે માંદા માંદા તમ વેદનો આસરો કાઈ છઈ, ઇ પશુ અનઆસરોજ છે, ભગવાન પિતા બીજું અન્ય ભાવે ઇ અનઆસરોજ.

ઉકો—આતા, એમાં હું ન હમને, શું જયેવ ભગવાન દેજે એને અનઆસરો નો થાય,

આતો—હા. એવો સર્વોત્તમાવ ક્યાં થાય છે ? એવો ભાવ થાવો તો મુઠકેલ છે. અતાશી તો ભગવાનમાં એના ભગવામાં મુકમાં બીન ભાવની દરથી છે. મુદારેત સિદ્ધાન્તનું નામનિશાનજ ક્યાં રીયું ? નેટલી સરીમાપરશુજીની વાણીનું અપમાન એનું નામ અનઆસરો, આ પુષ્ટિમારગ આયા પંથી નથી, પણ એનાથી ઉત્તરું દાસે તો બેર મુખ થવાય. દરજીત ભાવ બાધક છે, સરી વસ્ત્રને પોતાના મંથમાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી, એટલે જ્યાં જ્યાં એનું પરમાણુ નો મળે, તો મળે એવી ભાવની સિદ્ધિ પણ દરપના માત્ર ગણાય.

ઉકો—હા આતા, તમે મારગના વિવેક વિચારની વાત બદ્દ ઠીક કરી હો. હવે હું સરી માપરશુજીના સિદ્ધાન્તથી અવગી વાત નઈ હાંગજી બહેને હથેળીમાં પરશુ દેખાડે.

આતો—જો, જીવ અણું છે, અજ્ઞ આયુષ્ય વાણો છે, સત્યાવે હુટ છે. કામ, ક્રોધ ક્ષોભ એકદથી છુટ્યો નથી. માથામાં તણીતો જાય છે. છતાં હું સિદ્ધિને પાળી ગીયો છું એમ માને એનું નામ મિથ્યા અભીમાન ગણાય, જેને સર્વોત્તમાવનું જ્ઞાન ભગવાન કરે એનું તેજ અભો-ક્રીક હોય, મોડું કાણુમેય રોણું તાપડીના તમા એનું ન હોય, એની મનોદલા એર હોય ભગવદ્ભોજના ભંડાર ભયાં હોય.

ઉકો—આતા, ક્રોધ રીતે નિરોધ ન થાયો હોય ને પોતે પોતામાં હ્રયપણની ભાવના રાખે તો બાધ ખરો ?

આતો—કાંઈ ભાવના કરતાયી હજ થવાનું નથી. પણ કેળી એવી રેણી હોતી નોંધ, પણ હો વાતની એક વાત કહી છું કે જ્યાં જગી બીજામાં જોજી શુદ્ધિ હોય ને પોતે માત્સર્યથી પોતામાં હ્રયપણની શુદ્ધિ રાખે તો, શોષકને અતોદિક બેધમાંથી એનોય નો રીયે. આ મારગ તો દાસગાવનો છે, દીનતાનો છે, પોતાની કિમત આંકવાનો છે. વેપારી જો એપણ ન જુવે તો દીરાણું કાંદે, એમ આપજે આપજી મુખ દોહનો એપણે ન નોંધ તો આપજી દીરાણું.

આપણા મારગમાં શ્રીકૃષ્ણનું સેવન. એનું સ્મરણ, અષ્ટ સખાની વેદધીય પર મંત્રણ વાણી, શ્રીવલ્લભના વંશમાં ને એના સેવ્ય સ્વરૂપમાં સમ દરદી, શ્રીવલ્લભકુળમાં, શરણ આવેલમાં, પૂજ્ય ભાવના આટલાં વાનાં શરણ આવેલ જીવમાં જોઈ.

બાકી મનની કલપનાએ, ઉત્તમ મધ્યમ ભાવનાનો કરાય, આપણે કલુષીભાષ વધુ ન દમજ દર્શીઈ.

ઉકે—આતા; આપણે તીરથે જઈ જગનનાથજી કે દારદાં તો યાં ભાગવાનને હાથ-જોડી છ તો અનઆશરો થાય,

આતો—જેને પુષ્ટિમાર્ગનું દાન થીયું છે જ છ ગમે યાં જાય પણ શ્રીનંદરાય કુમાર રસિક શીરોમણીની બરોબરી બીજા સરખાં કરાડગે અશ્વિય ન જીવે. પણ લોકવેદ પ્રસીદ્ધ પુરોહિતમ છે. એટલે હાથ જોડવાથી જરાય દોર નહ,

ઉકે—તથ તીરથમાં વૈદીક કરમ કરવાથી દોર થાય,

આતો—જગતને દેખાડવા પુરતાં કરાય. પણ મન પૂર્વક નો કરાય. હંદારી જીવ છે. લોક વેદનો જેણે ત્યાગ કર્યો હોય એને તો ભગવદ સેવા સ્મરણ વિના દાંષ કરવાપણું નથી રેતું, પણ આપણુ જેવા અધળળા છઈ, જેને કાંઈકે દાની થાય. કે છોકરાં છાખરાં માંદા થાય તથ દાષધોય કરવા મંડી પડી છ છઈ ને આશરો છુટી જાય છે; ખરું કેવરાવ તો આપણે કાયાથી દુષ્ટ છઈ, વાણીથી દુષ્ટ છઈ મનથી દુષ્ટ છઈ આખો દી દુષ્ટ ભાવનોજ ઉદભવ્યો કરે છે એવા છઈ ને દાંકિ રાખી છ તો મિથ્યા અભિમાનજ ગણાય. પુષ્ટ પુષ્ટિ તો શ્રીમજ્જરત્નાઓજ યજ્ઞ ગીયાં જેને રસેશ પ્રજ્ઞનો સાક્ષાત સમ્બંધ હતો. અને ખરા પુષ્ટિ તો શ્રીમદ્દામણજી શ્રીગુરુમંદિરના સેવક હતાં કે જેના શરણથી આપણને એના ભાવનું દાન થાય છે. તે કૃતાર્થ થાઈ છઈ, આપણે તો પુષ્ટિની મયાંદામાંય કર્યા સાલીછ છઈ, ઈવાન કાળજનું બાર ખોલી છ તથ જણાવ એવું છે, બાકી અમે પુષ્ટિ છઈ છ તો વાણીનો વિલાસ માત્ર છે. એટલે જ્યાં નિરોધ સિદ્ધિમાં પુષ્ટિ પણ છે. મારા જેવા માયાના પરવાદમાં તણાતા જતા હોઈ; ને, પુષ્ટિપણું અમેમાન રાખી છ તો એનાથી પુષ્ટિ નો યજ્ઞ જવાય,

દીકરા, આપણે તો સરી માપરજીજના હોળ મંથ હાંભળવા શીક્ષાપત્ર સોરઠી બહો બાવનની વાતો. ને અષ્ટ સખાના પદનું સ્મરણ કરવું, ને જે કોઈ કેનારા મળે તો સરી સળો-ધનીજી હાંભળવાં ને એના ઉપર, વધારે ભાવ ખુશો કરવા. પ્રકાશ લેખ યોજના વિવરણનું શ્રવણ કરવું બાકી સરી મદાપરજીજની વાણી ઉપર બાળકોની કરેલી દીકાઉ પ્રજ્ઞકૃપાએ મળે તો હાંભળવી ને દીનતા ભાવ રાખવો જતેઈ શેવા સ્મરણ કરવું, પ્રજ્ઞને ધરીને હુણુ દીકડો લેવો મીઠા પરસાદમાં મન દોડાવવું નહ, દેહનું સુખ જુલી જાવું. ને પ્રજ્ઞના સુખનો વિચાર કર્યા કરવો. ગમે એવી આકત આવે તોય ભગવાનનો આશરો દદ રાખવો, હાલતાં ને આલતાં પ્રજ્ઞની મરજાએ થાવાનું જુલવું નહ, હવે દુષ્ટ જા. વળી કાલ પુછજે,

વેદલાહ—શ્રીશુદ્ધદેવ પાદસાળા અને બીજા વર્ગમાં અભ્યાસ કરનાર લગભગ ૪૦ બાળોને શ્રીમાન યશશ્રદ્ધ મોડીમાઈ મહેતા બી. એ. એચ. બી. તરફથી આવેલાં “શ્રીમદ્દામણજીના” ના પુસ્તકો તથા પાદશ પુષ્ટિમાર્ગીય પાદસાળાના મંત્રી શાંદુલચંદ મોનખંડાસ તરફથી આવેલાં “રસિક ગરબા સંમદ”નાં પુસ્તકો શ્રીમાન શેઠ મંદુલાલ દેસાઈવાળા શુભ દરેતે પારિતોષિક બીજાજાતિના પ્રણે વદેશમાં આવ્યાં હતાં તેમજ પારિતોષિક મોડીવાર ચંદ્રશેખરો આમાર માનનામાં આપ્યાં હતા.

સમાચારાદિક.

નડીયાદમાં ગીતા સંસાદ—શ્રીપુષ્પિમાર્ગિય પુરસ્કારવતી આશ્રય હેઠળ માર્ગશીર્ષ સુદ ૬ મી શ્રી માર્ગશીર્ષ સુદ ૧૫ સુધી શ્રી સાતસ્વરૂપની દલેશીમાં 'શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા' નું સાપ્તાહિક પારાયણ નાળીતા લેખક રા. રા. શ્રીકૃષ્ણ કુલચંદ્ર ઝવેરદાસ સાદ કરિ ચિત્રકારે આકર્ષક શૈલીપુર્ણ સરળ ભાષામાં સમગ્રશ્રી બાપાતર સાથે કરેલું હતું.

હોમોપાથમાં ગીતા ન્યતિ મહોત્સવ—અનેની શ્રી વીસાલાઠ દિવસનું મહોત્સવ તરફથી શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ન્યતિ મહોત્સવ શ્રી ગોવિંદલાલ બદે (પ્રાકૃતર બરોડા કોલેજ) ના પ્રમુખપણા નીચે સોમોની વાડીમાં ઉજવાયો હતો. પ્રા. ગોવિંદલાલ બદે, શ્રી. ત્રિભુવનપાલ અને શ્રી. સોમાભાઈ ભાવસાર તંત્રી 'આલમિત્ર' આજીવ, શ્રી. ચીમનલાલ દેસાઈ હોમોપાથ સંસ્થાના ઉપર આપતાં શ્રી વીસાલાઠ દિવસનું મહોત્સવ સમારંભમાં પ્રા. શ્રી. ગોવિંદલાલ બદેનું સ્વાગત કર્યું. સમારંભમાં વિદ્યાર્થીઓએ પ્રાર્થના કરી, તેમજ શ્રી ત્રિભુવનપાલે ભગવદ્ગીતા શ્રી માર્ગશીર્ષનું શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર. વિષ્ણુ ગોવિંદપ્રજ્ઞે પદ ગાય બતાવ્યું. ત્યાર પછી આર કન્યાઓએ સ્વાગત ગીત 'સાં કરીએ સન્માન તમારાં' નું ભાવનાપૂર્ણ સંગીતમય પદ્ધતિએ ગાઈ આવેલા મહેમાનોને કુલથી વધાયા હતા. બાદ સંમાર્ગ કામકાજ શરૂ થતા રા. રતનલાલ દેસાઈએ પ્રા. શ્રી ગોવિંદલાલ બદે M. A. ને પ્રમુખપણાનું લેવા વિનંતિ કરી હતી. જેને શ્રી. ચુનીલાલ ડી. પરીએ અનુમોદન આપ્યું હતું.

પ્રાકૃતર ભટ્ટનું ભાષણ—આજે આપણે શ્રી ગીતા ન્યતિ મહોત્સવ ઉજવવા ભેગા થયા છીએ તે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનો અન્ય ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે સ્વમુખેથી આજીવને સંભળાવેલી વાણીનાં પ્રસારે છે. શ્રી અન્ય એટલા બાપક છે કે તેનું સમગ્ર જ્ઞાન જગતમાં ફેલાવવું મેળવી શક્યું નથી. આપણે શ્રી ગીતામાં અને શ્રીમદ્ભગવતમાં પ્રાર્થના જ્ઞાન સારમાં સાફે આપ્યું છે. શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રથમે ગીતાજ્ઞાનને ઉપદેશ કરેલો છે. તે ઉપદેશ ભારતવર્ષના ઉદ્ધાર માટે છે. શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર જગત્પુરુષ છે. તેઓશ્રીએ આપણને શ્રી ગીતાજ્ઞાન દ્વારા જ્ઞાન, કર્મ, અને વાકિયાગતો ઉપદેશ આપ્યો છે. ભૂતાગતો તરીકે આર વેદાંતનામ સંલક્ષ્યા હશે. વેદનું પૂર્ણ આપણે એટલા માટે કરીએ છીએ કે વેદમાં કંઈને આધાર, વાકિયાં આધાર, જ્ઞાનનો પથ આધાર આપતા મનો છે. આજ કારણે લોકો બધા વેદને જોઈને બેઠાર કહે છે, બાદજુ કાળમાં વેદના અર્થો ઉદ્ભવ્યા, અલખનમાં કર્મનું પ્રાધાન્ય હતું. અને હવે ઉપનિષદ કાળ આવે છે જગતને આજે સોની જરૂર છે તે ઉપનિષદમાં વર્ણવ્યું છે. જ્ઞાન, કર્મ અને વાકિયાં અવધારમાં કેમ અમલમાં મુખી શકાય તે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાજ્ઞાનમાં સમજાવેલું છે. આપણે ગીતાજ્ઞાનને જો પવિત્ર અન્ય માનતા હોયએ તે આપણી ફરજ છે કે હંમેશાં ગીતાજ્ઞાન શ્રોત્રોને પાક કરીએ, અને ગીતાજ્ઞાન ભગવાને સ્વમુખે આજીવને કહ્યા પ્રમાણે નિસ્તાર્થ શુદ્ધિથી આપણી ફરજ સમજ આપણું કર્તવ્ય કર્મ ભગવાનની કેવળ આજ્ઞા માની કર્યા કરીએ તે કળીપુત્રમાં પણ મોક્ષ મળે છે. શ્રી જગનાદાસ તથા રા. રા. રમણલાલ ચાસરી, તથા રા. રા. શ્રી ગોવિંદલાલચાઈ વક્તવ્ય વાકિયાવાળાએ પ્રાસંગિક વિવેચન કર્યું હતું પછી રા. શ્રી ત્રિભુવનપાલે ગીતાજ્ઞ પર 'સંગીતપૂર્ણ' આવાપથી ગીત ગાયા બાદ પ્રમુખ સાહેબે ઉપસંહાર કર્યો હતો.

વક્તવ્ય સંભાળી રચના—હોમોપાથ પુષ્પિમાર્ગિય સંસ્થા પાઠશાળામાં પ્રા. શ્રી ગોવિંદલાલ બદે M. A. ને રાં. શ્રી. રમણલાલ ચાસરી વેદાંતની લઈ બધા હતા. અને તેમજ હરેતે પાઠશાળામાં વક્તવ્ય સમાની રચના વિદ્યાર્થીઓને કરાવી હતી. 'આલમિત્ર' ના તંત્રી શ્રી. સોમાભાઈ ભાવસાર અને શ્રી. ત્રિભુવનપાલના દાર્શનિકના સમારંભનો અને ગીતા, સંવાદોનો જલસો સોમોની વાડીમાં જત મંગળવારે યોજવામાં આવેલો હતો.

શ્રી વીસાલાઠ દિવસનું મહોત્સવ સુધી વરસો લોકો પોતાનો મનમોહ ભુલી નઈ ને ઉદાસ અને આનંદથી ઉત્સાહપૂર્ણ આ ગીતા ન્યતિ હાલ હોમોપાથમાં તેમજ ઉજવેલો તે બરેબર પ્રસારનીય ગણાય. શ્રી ચીમનલાલ દેસાઈ અને બાંત મંદિરાળા રા. નરદરલાલને તે કે પ્રભુવાય ?

શ્રી ગીતા ન્યતિ મહોત્સવ પેટલાદ—અનેના કાજીયાની વાણીમાં સમસ્ય ૧ માસથી દરિયોત્તન નામે છે તેમાં માર્ગશીર્ષ સુદિ ૧૧ મનાવારે ગીતા ન્યતિ ઉજવાઈ હતી શરૂઆતમાં દેસાઈ ચંપાકરનાવાણે શ્રી ગીતાજી અને શ્રીકૃષ્ણ વ્યવહારનું પૂજન કર્યું હતું બાદ સુવર્ણ સ્વરે સરકુલા દારગોનિયમ સાથે ગીતા આરવિ ગઈ હતી તે પછી શ્રી શુદ્ધાદેવ પાઠશાળાની બાળાઓએ ગીતાજીના ૧૫ મા અઘાષનો કંઠસ્થ પાઠ કર્યો હતો બાદ નારાયણ વિદ્યાલયધ્યાયક શાસ્ત્રીજી નૌરીશ કરનાથે તથા શાસ્ત્રી 'મંગલકર' પ્રસંગાચિત વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતાં તે પછી શ્રી શુદ્ધાદેવ પાઠશાળા અને ગીતા વર્ગના પ્રધાનકથાપક શાસ્ત્રીજી નૈયધારામ દરિયોત્તન કોશીએ "શ્રીકૃષ્ણનો દિવ્ય સંદેશ" એ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપતાં શ્રીઆદેશ કરાયા હતાં અને શ્રીમધુસૂદનસરસ્વતી તથા ગીતાજીના પ્રમાણે આપી શ્રીકૃષ્ણવંદનું પરમદાત્વ સિદ્ધ કરી બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વર તેમના આદ્યારી દર્શાવ્યા હતા, તેમજ અર્જુને અને ઉર્વશીનો સવાદ દર્શાવી અર્જુન જ્યાં અધિકારી બનવાને ઉપદેશ આપી ગીતાજી લગવડસક્રિ અને સરજાગતિનું મુખ્ય પ્રતિપાદન કરે છે વગેરે નિષ્ણાથી જાસંદાર કર્યા હતા તે પછી જાણવાત ત્રોફે પિરચન કર્યું હતું બાદ કથાકાર શ્રીયુદ્ધ હાલીદાસજીએ ગીતાજી ઉપર પદ્યજન સાથે સંગીત અને દર્શાવેલી દરિયોત્તન કરી શ્રોતાઓને આનંદ આપ્યો હતો, બાદ ઉત્તરપૂજન થઈ પ્રસાદ વહેંચી આમાર પ્રદર્શનપૂર્વક બંધનદં સાથે સભા બરખારત થઈ હતી

૬મજ-માંડવીમાં શ્રીગુણસંયોજનો પ્રાકટયોત્સવ—૬મજ-માંડવીના વેપ્પુવાએ મોગી હવેલીના મ લોક ગો શ્રી ૬ દ્વારકેશાજીજી મહારાજના પ્રમુખપદ્મ નીચે શ્રીમદ્વિકૃપનાથજીનો "પ્રાકટયોત્સવ પૂર્વ દાસાદથી ઉજવ્યો હતો ઉપક્રમ કરતાં મહારાજનીના પ મંગાધર શાસ્ત્રીજીએ "શ્રીગુણસંયોજ અને દેવ" આ વિષય ઉપર વિદ્વતાપૂર્ણ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું ત્યારબાદ પ્રમુખશ્રીના કુમાર શ્રીદામોદરજીએ ચોલાની સુમધુર સુંદર વચનામૃત કર્યા હતાં પ્રમુખશ્રીએ જાસંદારતાં શ્રીગુણસંયોજના છવન ઉપર ઐતિહાસિક શોધબોજથી ભરપૂર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું, શેઠ જગનાદાસ દોપરાજીએ સર્વનો આમાર માની સમાગ્ન કામ વિસર્જન કર્યું હતું

આજેજ ગ્રાહક બની સાંપ્રદાયિક નામસેવામાં સાથ આપો

પ્રબોધિની (દેવદીવાળી) ના શુભ ઉત્સવથી

ગો. વા. શ્રીમન્તલાલ શાસ્ત્રીજીના સ્મારકમાં

અનુગ્રહ

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ, સં. ૧૯૨૪.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

૧. તિત્તક નિર્ણય ...	...	...	...	...	...	...	૨૫૪
૨. જગદ્ગુરુ પ્રણય યજ્ઞ શકે ?	...	...	...	...	...	...	૨૫૫
૩. વૈષ્ણવોનું કર્તવ્ય...	...	...	...	...	...	...	૩૫૭
૪. શ્રુતિસાર ભગવદગ્ના	...	...	...	...	...	...	૩૬૦
૫. પત્ર ...	...	...	...	...	...	...	૩૭૦
૬. સમાચારાદિકે	...	...	...	...	...	...	૩૭૨

ગોલોકધારા—અત્રેના શહેરી અને પરમ વૈષ્ણવ શ્રી શ્રી. ગિરિધરદાસ હરીમાળપરિણે (શેઠ મણિભાઈ) એ તા. ૨૩-૯-૩૭ ના રોજ આ ઐકિક દેહને ત્યાગ કરીને પ્રભુપરજુમાં નિવાસ કર્યો છે. અમદાવાદના પ્રાચીન વૈષ્ણવતાના અવશેષમાં શ્રી શ્રી. મણિભાઈ ૮૧ વર્ષના વૃદ્ધાવસ્થાથી જર્જરિત થયેલા દેહ છતાં દલી નિયતિયમ તથા દર્શન ચુકા નથી હેતુ હેતુ દિવ્ય સુધી માળમના રેકથી મોટા મંદિરમાં દર્શન કરી ગયા હતા. અવસાનકાલે પશુ પત્રે ભગવદ્વાચા યજ્ઞ હોય અને રાજાધુની ની નડોળા કુંડુંમાં ની મા કાઠીને તમાગ પ્રભુની આરાને વશ થયા હોય તેવી રીતે, ભોક્ષના અક્ષતા, પવિત્ર થઈને તિત્તકજાપાંથી દેહને છેડતા અક્ષરૂત કરીને અસૌકિક દેહને ધરરા તેમજ આ હૃદય દેહ ત્યાગ કરી દીધો. ભગવદ્ભક્તો અવમાનકાલ પશુ આવા દિવ્ય હોય છે.

ગુજર પ્રાન્તમાં ઠેકઠેકાણે અમારી સંસાર પ્રસિદ્ધ
દવાઓની એજન્સીઓ કાયમ કરવાની છે.

સુધાસિંધુ

(૨૪૨૬૬)

કે. જાંબી, દમ, કોલેરા, ચળ, ગંધકાળી,
ઈન્ફેન્ટિયુએન્સ વિગેરેની ઘરગથ્થુ સ્વાદિષ્ટ દવા.
કિંમત ૮ આ. ટ. ખા. ૧ થી તે ૨ પાટલી
સુધી ૭ આ.

દહુ ગજ કેસરી

(દરાજની દવા)

ગમે તે માતની સુખી અથવા પાકેલી
દગળને ત્રાસ અને બળતગ સિવાય ૨૪
કલાકમાં નાશુદ કરે છે. કિંમત ૪ આ. ટ.
ખા. ૧ થી તે ૨ પાટલી સુધી ૭ આ.

સુખ સંચારક કંપની, મથુરા.

નિયમ અને કેટલોગ મફત મોકલવામાં આવશે.

॥ अर्थिभ्यान्नायार्थं चरणा विजयन्तेनमाम् ॥

शुद्धाद्वैत-भक्तिमार्तण्ड.

वर्ष १२

सन्धिभ्यन १९९३

शेक ७

मगव'लानिष्ठात श्रीमदाचार्यचर्यकृतान परममगव'रभं गोरोकवासी

श्रीममलाल शास्त्रीजीना पुण्य स्मरणमां

सहजल भगत कोशीसनदास
कवसनदास सभास आनगी
१६ तारकी

स्मारकांक

श्रीक मभय'तलात नदीतमदास
श्रीक भवितात नदीतमदास
श्री. गोविदास भट्ट M. A.

संगारको:-

मो. जेठालाल गावधनदास शाद M. A.

श्री. नागरदास काशीराम पांभणिया M. A. LL. B.

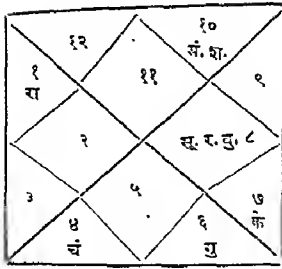
महागुरुः

पसंतराम हरिकृष्ण गारी.

न्यायापर एक कर्तायो.

श्री गुरुनाम प्रिन्टिभ प्रिभर्मा १८ मोभावास भभगदासे छाप्पो,
१. पांभणिया, २२ रणा-भभगदासा

શાસ્ત્રીજીના જન્મશ્લોક

જન્મ—સંવત ૧૯૩૦ ગાર્ગશીર્ષ વૃષ્ણ ૪

પ્રો. આનંદશંકર મુવ M. A. LL. B. લખે છે કે:—

આપણા ગૂજરાતના સંસ્કૃત લાપાના એક વિદ્વાન શ્રીયુત મમતામ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી દાદા થોડા સમય ઉપર વૈકુંઠવાસી થયા. એમની જોડ ગૂજરાતને ગણ્યામાં વિના રહેશે નહિ. શ્રીયુત મમતામ વડોદરા કોલેજમાંથી બી. એ. થઈને કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાંથી એમ. એ. થયા હતા. અને તે પછી શાળાઓમાં કામ કરી ડેકન કોલેજમાં આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર ઓફ સંસ્કૃત નીમાયા હતા. એઓ સંસ્કૃતના ખાસ કરીને વર્ણભાષ્યના સંપ્રદાયમંથોના ખુબ સારા વિદ્વાન હતા, અને એમણે સંપ્રદાયના તત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાન્ત સામાન્ય જનતા અને વિદ્વજ્ઞાન આગળ ઉપરિચિત કરીને એ સંપ્રદાયને તેમજ યુજનને સારી સેવા કરી છે. શિક્ષક તરીકેની એમની કુશળતાનાં અમારા મિત્ર મુંબઈ હાઈકોર્ટના ન્યાયાધીશ રવર્ગરથ સર લક્ષ્મીભાઈ આચારામ શાહ ખુબ વખાણ કરતા. સર લક્ષ્મીભાઈના મ્હોટાભાઈ રા. રા. મૂળચંદ્રભાઈએ 'બીજી ભાષા' તરીકે સંસ્કૃત લીધેલી હોવાથી સર લક્ષ્મીભાઈએ દારસી લીધી હતી. પણ પોતે હાઈકોર્ટના ન્યાયાધીશ થયા ત્યારે 'હિન્દુ કો' ના પ્રશ્નોમાં ચર્ચાર્થ ઈન્સાફ થાય તે માટે પોતે સંસ્કૃત ભાષા લખવા માંડી તેમાં પ્રથમ લાપાનો અને પછી ધર્મશાસ્ત્રનો એમને સંતોષકારક અભ્યાસ કરાવનાર મમતામ શાસ્ત્રી હતા.

ખુબ એમને ભક્તજનના ધામમાં સદા શાન્તિમાં રાખી પ્રભુમકિતનું સુખ આપે.

સં. ૧૯૯૧ ના વર્ષ ૩૪ ના અંક ૫ ન્યેજના. 'વસંત'માંથી લેખન.

કંફક.

આજથી લગભગ બે વર્ષે પૂર્વે, ત્યારે શુદ્ધિત વેદાંત અને પુષ્ટિમાર્ગી લાએના અદ્વિતીય અવધાસી અને મર્મજીવિવેચક પરમભગવદીય સુપ્રસિદ્ધ પ્રે. ગણપાત્ર ગણપતિરામની સાચીની દિવ્ય આત્મા દેવર્ષિગુરો ત્યાગ કરીને, પ્રત્યુચ્ચત્ક્રમણમાં નિવાસ કરવાને યોગેશ્વરમાં મંચેયો, ત્યારે તેગના રમારકમાં એક અંક કાઢવો તેવી યોજના. 'શુદ્ધિત'ના તંત્રી વસન્તરામભાઈની સૂચનાથી, સદ્ગતના પરમરૂનેલીએ મી. વાડીયાસ નગીનદાસ શાદ તથા શ્રી. ધીરજીસાહ સાંકળીઆએ, પ્રે. ગોવિંદશાસ ભટ્ટની સેમતિથી મરી કાઢી આ યોજના અનુસાર 'શુદ્ધિત અને શક્તિમાર્ગ' ગાનિકના ખાસ અંક તરીકે આ રમારક અંક કાઢીને તે અંકટ પ્રકટ કરવા તંત્રીએ તરીકે અમારા બંનેની નીમણૂક કરવામાં આવી. અમે બંનેએ આ ક્ષેત્ર કરવાનું કાર્ય સ્વદયે સ્વીકારી લીધું, પછીથી સદ્ગત પ્રે. ચાસ્તોજના મંબધર્માં જે જે મિત્રો કે વ્યક્તિઓ આવેલી હોય તેમની પાસેથી ક્ષેત્રો મંગાવવાને પત્રો લખ્યા. અમારી આ વિનંતિના ઉત્તરમાં ધણા ક્ષેત્રો અમને મળ્યા. ક્ષેત્રો મળ્યા મળ્યા પછી પણ અંકટ પ્રકટ કરવાના કાર્યમાં વિલંબ થયો, તેનું મુખ્ય કારણ 'શુદ્ધિત'ના તંત્રી રા. વસન્તરામભાઈની મંબીર માદગી છે. તેમની માંદગી થયો ગમય લંબાઇ, તેથી તેમની ગેરહાજરીમાં મુદતને આરંભ કરવો એ અમને ઉચિત લાગ્યું નહોતું. મેં લાંગવા કરવાનું કાર્ય વસન્તરામભાઈએ જ કરવાનું હતું, તેમજ અંકને અંગે બીજી પણ કેટલીક બાજીતોના વિચાર તેમના સાથે કરવાના હોવાથી, તેમની દાવજી વગર મુદત આરંભવાનું અમને યોગ્ય લાગ્યું નહોતું. આવીજ વિલંબ થયો છે. પ્રત્યુચ્ચત્ક્રમણ તેમની પ્રકૃતિ કાંઈકે સ્વરૂપ મર્મ, તેથી તેમની સદાપક્ષે આ અંક અમે પ્રકટ કરી શક્યા છીએ. જે શારત્રી વસન્તરામભાઈ આ કાર્ય પ્રકટ કરવાનું આદય માંધે લીધું ન હોત તો આ અંક બહાર પડી શકત કે કેમ તે માટે અમને શંકા રહે છે. ગાનિકની આર્થિક કિંમત એવી સારી નથી કે જેથી કરીને આવે. ખર્ચો રમારક અંક પ્રકટ કરવાની જવાબદારી તમે લઈ શકે છતાં અમારે આદિઆં નિઃશંકા રીતે જવાબવું જોઈએ કે લાએ વસન્તરામભાઈ આવે અંગેની આર્થિક જવાબદારીના વિચાર જ નહોતો થયો. તેમજ ના કાર્યપત્ર ગોરે અને તેખમે આ રમારક અંક પ્રકટ કરવાનો દંડ નિમય કયો હતો. ખરેખર વસન્તરામભાઈના આ દંડ નિમય પૂર્વે પ્રે. મગાલાલ ચાસ્તોજ તરફના શુદ્ધ પ્રેમ દર્શાવે છે. આ માટે આદિઆં અમે નોંધી પ્રથમ શારત્રી વસન્તરામભાઈને આજાર બનીએ છીએ.

ક્ષેત્રોના સહકાર વગર પણ અંકટ પ્રકટ કરવાનું કાર્ય કેટલું મુશ્કેલ છે તે અમે જાણીએ છીએ. આથી ક્ષેત્રોના પણ ઉપકાર માનવો જાણ્યો. ક્ષેત્રોમાં ગામપ્રમુખો અને ઇતર મંગલાવિન શુદ્ધરો છે. ઇતર સંભાવિત શુદ્ધરોમાં જાણીના સાથરો અને પ્રાદેશરો છે. તેઓ પ્રે. ચાસ્તોજના અંગત પરિચયમાં આવેલા અને તેમને તેમના જીવનમાં જે અસીકિક સુખ કે તત્ત્વની જાંખી થયેલી તેનું કુંક દિગ્દર્શન તેમના ક્ષેત્રોમાં તેમજે કરાવેલું છે. આ ક્ષેત્રોમાં એક ડો. બેરેલેસર છે. તેઓ એક વખત ઉચ્ચન કોલેજના સંસ્કૃતના પ્રોફેસર હતા અને પ્રે. ચાસ્તો તેમના આસીરવંત દના. પ્રે. બ્રજવન્તરામ કોડર પ્રે. ચાસ્તોજની સાથે ઉચ્ચન કોલેજમાં હતા, ત્યારે તે બંને વચ્ચે નિર્મળ બન્ધુભાવ ગમેલો, જે બન્ધુભાવનું જાંખું દર્શન તેઓ તેમના ક્ષેત્રોમાં કરાવે છે. આ ઉપરાન્ત પ્રે. અતિસુખચંદર ત્રિવેદી, મોનીપાલ કિંગતયાલ મહેમંદ અંગદીઆ, મી. કે. એસ. વજાલ (રિયાઝ) એન્ડકોચનાલ ઇન્સ્પેક્ટર અને ચાસ્તોનીના અંગત મિત્ર) પ્રે.

પી. કે. ગોડે એમ. એ. શ્રી. ગોકુલદાસ શાહ, B. A. LL. B., સોલિસીટર મનુભાઈ સી. પંડ્યા, શ્રી. વિશ્વનાથ પી. વૈલ ખાર-એટ-સો, શ્રી. રામપ્રસાદ બાસ, B. A. (મેજસ્ટ્રેટ) ના સેવો જૂદી જૂદી રીતે શાસ્ત્રોજનો પરિચય કરાવે છે.

સાંપ્રદાયિક પંડિત વર્ગમાંથી પં. શ્રી. રમાનાથ શાસ્ત્રીજી, પં. શ્રી. પુરુષોત્તમ રામ ચતુર્વેદી, શાસ્ત્રી ચીમનલાલ, શાસ્ત્રી દુર્લભજી, શાસ્ત્રી જ્યેષ્ઠારામજી, શાસ્ત્રી વસન્તરામ, શાસ્ત્રી કલ્યાણજી, શાસ્ત્રી ભદ્રચંકર, શાસ્ત્રી નરોત્તમ, શાસ્ત્રી રમણલાલ તરફથી સેવો મળ્યા છે. ટ્રેન્યુએટ વર્ગમાંથી દિવાનસાહેબ રણછોડદાસ જંદાવનદાસ પટવારી, શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, શ્રી. ધીરજભાઈ ઘજસાસ સાંકળીઆ, શ્રી. નાનુભાઈ નારણદાસ ગાંધી, પ્રો. જ્ઞેહલાલ ગો. શાહ, શ્રી. ઉજ્જવશી આપુલાલ કાપડીઆ, શ્રી. નાગરદાસ કા. બામભણીઆ, પ્રો. સાંકળચંદ જે. શાહ, શ્રી. મોહનલાલ નરોત્તમદાસ શાહ, શ્રી. હરિલાલ મણુપતરામ શાહ, શ્રી. હરિલાલ જ્ઞેહલાલ શેઠ, શ્રી. જગમોહનદાસ શ્રોધ અને અન્ય વૈષ્ણવોમાંથી શ્રી. મંગળદાસ મોહનલાલ, શ્રી. મુનીલાલ પરીખ, શ્રી. હિરાલાલ પી. ભંડારી, શ્રી. કિસનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સુગંધી, શ્રી. મોહનલાલ ગુલાબચંદ જરીવાળા, શેઠ શ્રી. ટોડરમલ ચીમનલાલ શામળજીહેયરવાળા, શ્રી. મુંદરાલાલ વીરભાનુ, શ્રી. કુલચંદ ગોવર્ધનદાસ શાહ, શ્રી. ચીમનલાલ મગનલાલ વૈલ, શ્રી. અમૃતલાલ હરજીવનદાસ પારેખ, શ્રી. રણછોડલાલ કે. પરીખ, શ્રી. વેલજીભાઈ નયુભાઈ, શ્રી. જીવણલાલ ઇમનલાલ જોષી, આદિના સેવો મળ્યા છે અને તે બધા અત્રે પ્રસિદ્ધ થયાં છે. આચાર્યશ્રીઓમાંથી સેવો, સદેશાઓ આદિ મળ્યાં છે. સેવો સંસ્કૃત, હિન્દી, અંગ્રજી તથા ગુજરાતી ભાષામાં મળ્યા છે. પ્રમાણમાં સંસ્કૃત સેવો ઘણાજ ઓછા મળ્યા છે, પણ તેનું સારું ગુજરાતી સેવોથી વળા ગયું છે. તમામ સેવકોના સેવો ઉપરથી જણાશે કે તેમનામાં પ્રો. શાસ્ત્રીજી માટે કેવો શુદ્ધભાવ હતો? આ બધા સેવકોએ અમારી વિનંતિને માન આપીને જે સેવો મોકલ્યા છે તે માટે અમે તેમનો ખાસ ઉપકાર માનીએ છીએ.

સેવો ઉપરાંત પ્રો. શાસ્ત્રીજીના જન્મભાતા પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટ ઉપર જૂદીજૂદી સંસ્થાઓ વ્યક્તિઓ તરફથી જે દલાસાના ફરિયાદો, તારો તથા પત્રો મોકલવામાં આવેલા તેમાંના કેટલાક ભાગો પણ અમે પ્રકટ કરીએ છીએ. એ ભાગ ઉપરથી પ્રો. શાસ્ત્રીજીએ તેમની વિદ્વતા તથા સેવાજીવિતો તેમનાં જીવન દરમ્યાન કેવી છીંતિ પ્રાપ્ત કરી હતી એ વાચકોને સમજાશે. વળી શાસ્ત્રીજીએ તેમના દેહત્યાગ પહેલાં મુંબઈના ટાઉન હોલમાં ચીફ જસ્ટીસ બોમન્ટના પ્રમુખસ્થાને જે ભાષણ અંગ્રેજીમાં આપ્યું હતું તેને પણ અહિંયા પ્રકટ કરીએ છીએ. આ મેટર પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટે અમને પૂરી પાડીને અમારું કાર્ય પૂર્ણ સરજ કરી આપ્યું છે માટે અમે તેમનો અહીંયા આભાર માનીએ છીએ. સ્વલસકાચને લીધે તેમનાં અન્ય વ્યાખ્યાનો અમે પ્રકટ કરી શકતા નથી પણ તેમના પત્રો, જેમાં તેમના હૃદયના શુદ્ધ ભાવો એમણે પ્રકટ કરેલાં છે તેમાંના કેટલાક જ અહિંયા વાનગી તરીકે પ્રકટ કરીએ છીએ. અમે અંતઃકરણપૂર્વક માનીએ છીએ કે જો પ્રો. શાસ્ત્રીના, જૂદી જૂદી વ્યક્તિઓ ઉપર લખાયેલા પત્રોનો સંગ્રહ કરીને તે જો લાખવામાં આવે, તો તે એક મુંઠર મંથ બનશે. શાસ્ત્રીજીના પત્રો એટલે સાંપ્રદાયિક ભાવના કે સિદ્ધાન્તોની અડધ ચર્ચાઓ કે ખુલાસાઓ, તેમના પત્રોમાં પણ ક્રાઈસ્થિયન ધર્મીકીકની મંથ સરખી પણ નહિ મળે. તે વ્યવહારની દૃષ્ટિથી નહિ પણ અધીકૃત દૃષ્ટિથી જ લખેલા હોય. વ્યવહારની નિમિત્તના પત્રમાં પણ અધીકૃત સિદ્ધાન્ત જ વાંચવાનો મળે. અમે દિલગીર છીએ કે વધુ પત્રો અમે અત્રે આપી શક્યા નથી.

આ સ્મારક અંક પૂરતું અમારું કર્તવ્ય પૂરું થયું એમ અમે માનીએ છીએ, પણ સંપ્રદાય પ્રે. શાસ્ત્રીજીની મદાસેવાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને આટલાથી જ સંતોષ માનવો જોઈએ નહિ. અમે તો પુલ નહિ પણ કુસતી પાંખડી તરીકે જ આ સેવા જગતી છે પણ સંપ્રદાયના આચાર્યશ્રીઓ, વિદ્વાનો, પંડિતો, ધનિકો અને ધર્મરૂપ વૈષ્ણવ ગૃહસ્થોની ફરજ આટલાથી જ સમાપ્ત થઈ નથી. અમારે સુખેદ અર્થિઆ જણાવવું જોઈએ કે સંપ્રદાયના મહાન મુખરૂ થોદા અને સાહિત્યસેવકના સ્મારક માટે હજી સુધી સંપ્રદાયે કોઈપણ યોજના વિચારી નથી. સંપ્રદાયના ધનિકોનું ધન અને વિદ્વાનો તથા પંડિતોની બુદ્ધિ તથા ધર્મરૂપ ગૃહસ્થોની ઉત્સાહ જો પ્રે. શાસ્ત્રીજીની સાહિત્ય સેવાના બદલામાં તેમનું સ્મારક કરવાના કાર્યમાં ઉપયોગમાં ન આવે તો પછી એ ધન, એ બુદ્ધિ અને એ ઉત્સાહ ખપના શું ? શું તે ધન બુદ્ધિ અને ઉત્સાહ વાંછીઆ પડી રહેશે ? આચાર્યશ્રીઓ જો આ બાબતમાં લક્ષ્ય પડે તો હું અચકા નથી. આચાર્યશ્રીઓ તથા વૈષ્ણવોની આ એક ફરજ છે કે તેમણે પ્રે. શાસ્ત્રીજીના સ્મારકની યોજના સત્વર વિચારવી જોઈએ. તે સ્મારક કેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ તે માટે અમે નીચે દિશા સૂચન કરીએ છીએ.

(૧) શાસ્ત્રીજીના નામથી શુદ્ધાદિત યુનીવર્સિટી કે કોલેજ કાઢવી, (૨) અમુક સારી રકમ એકત્ર કરીને મુળર્થ યુનીવર્સિટીને એવી શરતે સોંપવી કે તેના વ્યાજમાંથી એમ. એ. માં અભ્યાસ કરતે, તે વિષયમાં સાચી પ્રથમ આવનારને પારિતોષિક આપવું, (૨) અગર શુદ્ધાદિત તત્ત્વજ્ઞાનના કોઈપણ વિષય ઉપર અંગ્રેજી અગર હિન્દી ગુજરાતી ભાષામાં નિબંધ લખાવે અને અને તેમાંથી ઉત્તમ આવનારને પારિતોષિક આપવું. 'નિબંધ' માટેની દરિદ્રાઈમાં શ્રેયસ્ક્રમેટો તથા સંસ્કૃત પાઠશાળાની ઉત્તમ પરીક્ષા પાસ કરનાર શાસ્ત્રીઓ પણ ઉત્તરી શકે. (૩) અગર હર બીજો વર્ગ યુનીવર્સિટીના હોલમાં કે અન્ય સ્થળે શુદ્ધાદિતના કોઈ પણ વિષય ઉપર તે વિષયના જાણકાર પાસે વ્યાખ્યાનો અપાવવાં.

(૪) પ્રે. શાસ્ત્રીજીનાં અત્યાર સુધીનાં લાવણી, તથા લેખોનો સંગ્રહ કરીને અતિ સંસ્કૃત સૌથીમાં સુધારો કરીને પુનઃ પ્રકટ કરવા.

(૫) તેમનાં સુબોધિની ઉપરના અગ્રશિક્ષ લેખો પ્રકટ કરવા.

(૬) અત્યાર સુધીના તેમના સુબોધિની તથા બીજા મથોન-ઉપરના લેખો ને અગ્રાપ્ત છે તેમને પુનઃ સરળ ભાષામાં મૂકીને પ્રકટ કરવા.

(૭) નવું સાહિત્ય સંસ્કૃત, ગુજરાતી કે અંગ્રેજી પ્રે. શાસ્ત્રીના સ્મારકમાં પ્રકટ કરવાને અગર પ્રે. મહાશય સહુપ્રસાદ સ્મારક સાહિત્ય મંચસભાનું ચરૂ કરવી.

આ ઉપરાંત બીજું ને કંઈ સૂચવવામાં આવે તેનો પણ સમાવેશ આમાં કરી શકાય. અમે આશા રાખીએ છીએ કે પ્રે. શાસ્ત્રીજીના પરમ રનેહીઓ થી. વાડીલાલ નમીનદાસ શાહ, થી. મીરજભાઈ સાંકળીઆ તથા દિવાનસાહેબ રણછોડદાસ જુદાવનદાસ પટવારી તથા પ્રે. ગોવિંદલાલ બટ્ટ આ યોજના ઉપર વિચાર કરશે, અને તેમને શક્ય લાગે તે રીતે મૂર્તિવરૂપ આપશે. પ્રભુ એ યોજનાને સફળ બનાવે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

ને ને ગૃહસ્થોએ આ અંકને પ્રકટ કરવામાં અમને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સહાય કરી છે તે મુદ્દાઓનો પુનઃ આભાર માનીએ છીએ. લેખોમાં મુદ્દજીની અશુદ્ધિઓ રહી જવાનો સંભવ છે. તે માટે પણ અમે ક્ષમા માગી લઈએ છીએ.

જેહાલાલ જી. શાહ

નાગરદાસ કાશીરામ બાંસણિયા

શાસ્ત્રીજીના જીવનની પૂર્ણાહુતિ

પૂન્યપાદ મુરારી શાસ્ત્રીજીના કુટુંબ સાથે મારા કુટુંબનો સંબંધ શાસ્ત્રીજીના જન્મ પહેલાંનો છે અને તેથી તેમના જીવનનું નિરૂપણ કરવાનું મન થાય એ સ્વાભાવિક છે; પણ સ્મારકાર્કમાં એ વાત શક્ય ન હોવાથી તેમના જીવનના અંતિમ વર્ષ-પૂર્ણાહુતિ સમય-વિશે ઠાંકક લખવાનો આ પ્રયાસ છે.

ઈ. સ. ૧૯૩૪ ના ઉનાળામાં કરસનદાસ ચત્તાવીના પરિણામે મુંબઈના ટાઉન હોલમાં શાસ્ત્રીજીનું સર્વોચ્ચ સન્માન થયું. આ જ સમયથી તેમના જીવનના અંતિમ વર્ષનો આરંભ થયો. બ્યાપ્પાન આપીને તેઓ લક્ષ્ય ગયા અને જ્યારે હું લક્ષ્ય ગયો ત્યારે તેમણે એક વાત સ્પષ્ટ કહી-ગોવિન્દલાલ ! આ બાર માસમાં મારા જીવનમાં પક્ષો થવાનો છે. શાસ્ત્રીજીએ પક્ષદર્શન ઉપરાંત આયુર્વેદ અને જ્યોતિષશાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કરેલો હતો, અને હમેશાં પોતે પોતાના વર્ષનું કાલ કૃત્વલદષ્ટિએ સમજતા અને જીવનને સમગ્રવૃત્તા હતા. અંતિમ વર્ષનું પણ ફળ તેમણે લખેલું અને તેમાં જીવનપલટાની વાતનો પણ ઇસારો કરેલો. જ્યારે તેમણે મને જીવન પલટાની વાત કહી ત્યારે હું તેનો અર્થ એવો સમજ્યો કે નાથદ્વારાના પ્રકરણમાં હવે તેઓ રસ લે છે અને તેને પરિણામે શ્રીદામોદરલાલજીનો પક્ષ લેશે અને સમગ્રકાલમાં અંતક પ્રકારનો ક્ષોભ થશે. શાસ્ત્રીજીએ જે વાક્ય કહ્યું તેનું સ્મરણ તે સમયે સમગ્રમું નહિ. પરંતુ તેઓ પોતે ત્યારથી સાવધાન થઈ ગયા. શ્રીદામોદરજીના જેટલા ગ્રન્થો છે તે બધાનું વારાફરતી પાસાયણ કરવાનો તેમણે આરંભ કર્યો. રોજની સ્વાર અને સાંજની કથાનો કાર્પકમ તો સાથે સાથે આમનો જ હતો. સવારમાં પાંચ વાગે ઉઠી શ્રીઆદિમાંથી પંચતારી પોતે પાસાયણ કરવા મંડી પડતા. સાથે સાથે શ્રીગોસ્વામીજીના ગ્રન્થોના પાસાયણનો પણ તેમણે આરંભ કર્યો. પોતાની આર્થિક સ્થિતિની પણ વ્યવસ્થા કરવા મંડી અને મને પુનરુક્તિનો દોષ વડોરીને પણ અનેકવાર સમજાવવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે વર્ષ પસાર થવા લાગ્યું. ઈ. સ. ૧૯૩૫ ના જાન્યુઆરી માસમાં તેઓ વડોદરે આવ્યા અને કહ્યું કે મારે મારી પુત્રીના લગ્ન આ વર્ષે જ ઉનાળામાં કરી નાખવાં છે. તે પ્રમાણે તેમણે તે દિશામાં પ્રયાસ કર્યો અને ઉનાળામાં વાઝ પણ ચલાવ્યાં. તે પ્રયત્ને સ્નેહીઓ અને સગાંઓના જે આજ્ઞાઓ આવ્યા તે તેમણે સ્વીકાર્યાં નહિ અને ઉત્તરમાં કહ્યું કે આ લગ્નનો પ્રસ્તાવ એ માફ છેલ્લું લૌકિક કાર્ય છે અને હવે મારે લોકની સાથેના સંબંધ પૂરા થાય છે મારે મારે કોઈની પાછ લેવી નથી. આ પ્રતિજ્ઞા તેમણે અસ્પરશઃ પાળી અને લોકો આશ્ચર્યમુગ્ધ બન્યા. નવા જન્માત્મને કયા પ્રકારની કેળવણી આપવી અને બાંધકામમાં કયે ભાગે તેમને લાઇ જવા એ જાણતી પણ મારી સાથે તેમણે ચર્ચા કરી નાખી. પણ કોને ખબર કે આ બધી પૂર્ણાહુતિની તૈયારીઓ તેઓ કરી રહ્યા છે કે લગ્ન થઇ ગયા પછી કળાટ ઉઘડાવી તેમાંથી અવસાનસમયે પોતાના દેહના આવરણને માટે કસબી કોરનું કેસરી રેશમના વસ્ત્ર કાઢ્યું અને અમને કહ્યું કે આ વસ્ત્ર મને નાથદ્વારામાંથી ગો. શ્રી ૬ શ્રીગોવર્ધનલાલજી મદારાજે પ્રસાદરૂપે આપ્યું છે અને તેનો ઉપયોગ મારા ગરણ સમયે કરવાનો છે. અમે બધાં જીજી વાતો કરતાં હતાં અને તેમાં જાણે આકાશમાંથી વીજળી પડી હોય તેમ તેમનું વચન સાંભળ્યું અને અમને ખેદ થયો. તે વખતે પણ તેમણે અમને ધીરજ આપી. પછીથી શ્રીદામોદરલાલજીના અનેક પત્રો અને આખરે તાર આવવાથી ધરતી બધી વ્યવસ્થા કરીને તેઓ ઉદેપુર ગયા. ત્યાંથી જ્યારે તેઓ પાછા વડોદરે આવ્યા ત્યારે નાથદ્વારાપ્રકરણની મારી સાથે ચર્ચા કરવા લાગ્યા શકુઆતમાં

અમારા બેની વચ્ચે રાખત મતભેદ થયો અને તેથી તેમનું મન અપ્રમુદ્ધ થયું હોય એમ મને લાગ્યું. મેં મારા અંગત વિચારો દ્રાષી દીધા અને તેમના સંતોષને માટે તેમના મતને સ્વીકાર્યો. તરત જ તેમને ઘણો આનન્દ થયો. થોડા દિવસ પછી તેમને બ્યારે ખમર મળી કે મુંબાઈમાં પરમ ભગવદીય જ્ઞાનાદાસભાઈ ચોકશીએ ગોશોકવાચક થયો ત્યારે તે કહેવા લાગ્યા કે આ વર્ષમાં મારા લગભગ બધામ ગિત્રો દા. ત. પૂનાવાળા ભગવદીય શેઠ હરગોવિન્દદાસ ઉગરચંદ, રાજપીપળાના હરિલાલ જોષીસનદાસ કોશરી, દરજાલના ગોદગલાલ કામેશ્વર પંડ્યા અને મુંબઈના જ્ઞાનાદાસભાઈ ચોકશી-આદ્યા ગયા અને હવે મારો પારો આવે છે. જે દિવસે વડોદરેથી ભરૂચ જવાના તે દિવસે સવારમાં બધાને બહેલા ઉઠાડ્યા, દરેકની સાથે વાતચીત કરી, બાળકોને રગાડ્યા આધિક સ્થિતિનું ફરીથી સ્પષ્ટકરણ કર્યું અને કહ્યું કે તમે ભગવત્સેવા માણુ રાખજો અને જેવી અને તેવી પણ સેવા કરજો. ઘર છોડી વખતે જન્મે પુત્રીએને બણે ઉછા ચખ્દો કહેતા હોય તેમ તેમણે કહ્યું કે જુદેનો ! સંપાને રહેજો. આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને શાસ્ત્રીજી વડોદરેથી ભરૂચ ગયા. ભરૂચમાં બધાને મળ્યા, જન્મેય મંદિરોમાં હમ્મેશાં જેટલો સમય ગાળતા તેનાં કરતાં વધારે સમય ગાળ્યાં, ઘર આગ્યા, ભાઈને ઘેર લખ્યા અને પોતાને ઘેર આવીને જે સ્થળમાં કયા વાતો કરતા હતા ત્યાં જ શ્રીમદાપ્રમુદ્ધના ચિત્રને નમન કરીને સૂતા તે સૂતા જ.

શાસ્ત્રીજીના સમાગમથી મને ઘણો લાજ થયો છે. તેમના સ્વારૂપનો પણ ખ્યાલ મેળવવા હું ભાગ્યશાળી થયો છું. શ્રીમદાપ્રમુદ્ધનાં નમને અચ્છ શ્રદ્ધા હતી અને તેથી તેમના મગજમાં એક જાતની ગરમી રહેતી હતી અને હમ્મેશાં નિર્ભયતાથી સન્માર્ગનો ઉપદેશ કરતાં હતા. તેમના ગોશોકવાચકી અને તેા એક ભારે ખેડ પડી છે. મારા ઉપર તેમના અનેક ઉપકારો છે, તેનો બહુશો હું વાળી ચકું એમ નથી

ગોવિન્દલાલ હરગોવિન્દ ભટ્ટ.

અંજલિ

(અર્પનાર-કીર્તનકાર અંબકલાલ જીગીસદાસ, સંગીતાધ્યાપક, હાઈસ્કૂલ મોગાસા)

[રાગ—લીમપલાત્તી, તાલ છુમાલી.]

શ્રીમદ્ વલ્લભ પદ્ય ગર્ગત, મુગ્ધ સિદ્ધાંત અભ્યાસક હે !
વેદ પુરાણ ગીતા ઉપનિષદ, વિવિધ મુશાસ્ત્ર વિવેચક હે !
અસમર્પિત અન્યાય ત્યાગી, શ્રીવલ્લભચરણ ચરણ અનુદાગી,
આત્મનિવેદન અનન્યતાના, અંત પર્વત ઉપાસક હે !
શુદ્ધદૈત સરળ સમગ્રવે; વૈષ્ણવી સંજિને મન ભાવે,
કૃપ્ય કયા સંજિતા રસ જળી, પરગ મુગ્ધ એ સુખકર હે !
સિંદ સગા ભડવીર સમા; એ ચાત્ર વિરોધી સમાદિકમાં,
વલ્લભ દદ મન ધરી ઝૂંબે, વાદવિવાદ વિજયકર હે !
જીવન વન અતિ વેગે વટાવી; પસીયા હરિ પદ ચરણ સીધાવી,
સદા મગન મન મમચાલ જે પુષ્ટિમાર્ગે સુધાકર હે !

આજેજ પ્રાહ્લક બની સાંપ્રદાયિક નામસેવામાં સાથ આપો
 સં. ૧૯૯૪ પ્રબોધિની (દેવદીવાળી) ના શુભ ઉત્સવથી
 ગો. વાં. શ્રીમન્નલાલ શાસ્ત્રીજીના સ્મારકમાં

અનુગ્રહ

નામકે માસિક પત્રિકા—(ડેમી ૮ પેજ ૩ ફોર્મ)

વાર્ષિક લવાજમ રો. અ. હિંદમાં રૂ. ૧-૦-૦, હિંદ બહાર રૂ. ૨-૮-૦

પરંમ વૈષ્ણવાચાર્ય જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના વિશ્વોદ્ધારક સિદ્ધાંતોની રાગદ્વેષ-
 વિહીન ચર્ચા કરતા, મહાતુલાવ ગોસ્વામી બાલક્રો અને વૈષ્ણવ વિદ્વાનોના સાંપ્રદાયિક ઇતિહાસ,
 તેમજ પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ સાંપ્રદાયિક સાહિત્ય પર પ્રકાશ પાડનારા લેખોનાં અને કૌટુંબિક મંથનોના
 અનુવાદોનાં એ ઉપરાંત અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન-અર્વાચીન સંસ્કૃત-વળ-ગૂજરાતી સાહિત્યનાં દર્શન
 કરવા હોય તો તીચેને રચે મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલી તરત જ પ્રાહ્લક તરીકે નામ નોંધાવો.

વિશેષ લાભ:-પ્રથમ અંકથી જ ગો. વા. શ્રીમન્નલાલ શાસ્ત્રીજીના શિષ્ય શ્રીનાગર-
 દાસ કા. બાંલહિયા M. A. LL. B. એ કરેલો અલ્પભાષ્યનો અંગ્રેજી અનુવાદ
 ગૂજરાતી સાર સાથે પ્રસિદ્ધ થાય છે.

ગજગરનો જંગલો
 મીઠાબળી-અમદાવાદ,

}

તંત્રી
 કેશવરામ કારીરામ શાસ્ત્રી

પુષ્ટિમાર્ગનો ઇતિહાસ.

પહેલી આવૃત્તિ કરતાં બીજી તદ્દન નવીજ આવૃત્તિ. કેવલ ઇતિહાસનો જ
 પ્રકાશ, વિરોધીઓને સચોટ જવાબો. જગદ્ગુરુ શ્રીવલ્લભાધીશ્વર અને
 આપશ્રીના વંશજોને બાદશાહી સન્માન. મોગલ બાદશાહોનાં દરબાનો
 અસલ ચિત્રો સાથે.

शास्त्रीजीकी साम्प्रदायिक सेवा.

(३—चिद्वद्रत्न गोस्वामी धी १०८ श्रीदीक्षितजी महोदय)

भगवद्धरणनिविष्ट श्रियुक्त मप्रज्ञात शास्त्रीजीकी सेवा सांप्रदायिक जनताके लिये अपूर्व आदर्शरूप थी । इन पचास वर्षोंमें भारतमार्तण्ड पंडित गूढालाजीके बाद इस प्रकार अनवरत सांप्रदायिक सेवामें हो जीवन व्यतीत करनेवाले पुरुष बहुत विरल ही दृष्टिमें आते हैं । उनमें भी शास्त्रीजीकी सेवा चिरस्मरणीय है ।

शास्त्रीजीके आदर्शमूल अनेक गुणोंमें से उनको आचार्यचरणमें जो भक्ति थी, वह प्रत्येक पुष्टिमार्गीयके लिये अनुकरणीय है । हमारे यहां श्रीमद्वल्लभाचार्य प्राक्कथ्यमहोत्सवके व्याख्यानमें महानुभाव भगवदीय श्रीगोपालदासजीके “देवलोके दुंदुभि वाजिया आनंद करे रे निसंक, अतुरतिमिर उष्येदवा भुवि बज्रमदेव मयंक ” इस पद्य के द्वारा आचार्यश्रीकी स्तुति जिस समय की, उस समयका दृश्य जिन्होंने आँसोंसे देखा है, उन्हींको अनुभव है कि शास्त्रीजीकी आचार्यश्रीमें भक्ति किस प्रकार थी ! मैं कहाँतक लिखुं ! मेरे हृदयमें सांप्रदायिक प्रश्रुति का अंकुर यदि विकसित हुआ हो तो उसी समय हुआ और शास्त्रीजीकी स्वाचार्यभक्तिका भी प्रत्यक्षवाचक बन गया । जिसके हृदयमें इस प्रकारकी स्वाचार्यभक्ति है उसी पुरुषको स्वसंप्रदायसेवाका भी आग्रह होता है और यही पुरुष स्वमतकी सेवा करता है ।

अन्य संप्रदायोंमें भी जो इस तरह आचार्यभक्त है, मतसेवक है, वही काम करते हैं । जिस तरह देविकाचार्य हैं । मैं इनसे मिलने ‘तिरुपति’ में गया था । वहाँ पर सांप्रदायिक चर्चा करते करते मेरे मुँहसे अप्यगदीक्षितके ‘व्यासतत्पर्यनिर्णय’ की भी चर्चा हुई । इस पुस्तकका नाम लेते ही वे बोले की—“जब वह पुस्तक छपके मेरे पास आई, देखते ही मेरे मनमें हुआ—क्या मेरे ज्ञाते जी रामानुजमतखंडन करनेका क्रोध साहस कर सकता है ! उसी समय ‘व्याससिद्धांतमार्तण्ड’ नामक पुस्तक लिख, पूर्वांत पुस्तकका असंशय खंडन लिख दिया । लेखनके इतने भारी श्रमका विचार न कर सत्तर (७०) वर्षकी अवस्थामें पुस्तक लिखना आचार्य भक्ति और स्वमतसेवाके आग्रहका प्रत्यक्ष प्रमाण है । अब उनकी अरस्था नवति (९०) वर्षके पास पहुँची है । तथापि पधारिमें पड़े हुये विपार्थियोंसे ग्रंथ लिखवा रहे हैं । इतना काम बिना स्वाचार्यभक्ति या स्वमतआग्रहके बिना नहीं हो सकता है ।

शास्त्रीजीकी स्वाचार्यभक्ति ही सांप्रदायिक सेवामें प्रवृत्त कारण हुई । पप्रनामके वरत्न भी पूनासे प्रत्येक शनिवार और रविवार चंद्रसे आके मावस्वामि इत्यादि स्थलोंमें चार वर्ष पर्यंत भाष्य प्रवचन करना, स्वीय व्ययसे इस प्रकार संप्रदायकी सेवा करना; यह उनकी स्वाचार्यभक्तिका ही परिणाम था । इस प्रकार शास्त्रीजीकी अनेक सेवा है कि जो उनका पुनः पुनः स्मरण दिव्य होती है ।

અનકા પ્રેમ જિતના મુશ્કર થા   અસકે યોગ્ય યહ લેલ નહી હો સકા, મવતુ, મગવ-
વિચ્છા, તથાપિ કર્તવ્ય સમજ કર દો શબ્દ લિલ દિયે હૈં । અંતિમ મગવાનકે પાસ યહી પ્રાર્થના
હૈ કિ સંપ્રદાયમેં પુનઃ એસે આચાર્યમત્ત ઔર નિઃસ્પૃહતાસે સંપ્રદાયકી સેવા કરનેવાલે પુરુષ ઉત્પત્ત
હૈં ઔર શાસ્ત્રીજીકો નિત્યલીલાકે આનંદસમેં મગ્ન કર દ ।

વિદ્વત્ત્વ ગો. શ્રી ૧૦૮ શ્રીકૃષ્ણજીવનજી મહોદય એક પત્રદ્વારોં લિલ રહે હૈં કિ,
શ્રીયુત મમ્મલલદ્યાશ્રીજીસે સંપ્રદાયમેં શાયદહી કોઈ અપરિચિત્ત હોગા ॥

અન્હોને જો આજીવન સંપ્રદાયકી સેવા કીં ઉસે સમજદાર વ્યક્તિ કરી નહીં
મૂલ સકતે ।

કદ્દુક સિદ્ધાંતવિષયકે મતભેદકે કારણ મેં અન્હોને વૈદુષ્યકા સંપૂર્ણ પરિચય ન પા
સકા પર અન્હોની શ્રીમદાચાર્યચરણમેં અસીમ ભક્તિ થી રહે તો દારિકે સાથ કહ સકતા હૈં ।

સાથહી સાથ હમ લોગોંકે ઉત્કર્ષમેં સચ્ચે સુખી હોનેવાલે લે એક થે હસકા મુઝે
વ્યક્તિમત્ત પરિચય હૈ । મેં હસ યાતકો યાવજીવન નહીં મૂલ સકતા ।

વિક્રમની આગણીસમાં શતાબ્દીના શુભશતના મહાન તત્ત્વજ્ઞાની અન્ધકર્તા અને
કવિશાસ્ત્ર શ્રીદયારામભાઈના વિદ્યાગુરુ મહાન ભગવદ્ભક્ત શ્રીધ્મિજીરામ ભટ્ટજીના

આંતર ઉદ્ગાર.

આ સંગ્રહ પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રન્થનો હોઇને મહાતુભાવી ભગવદ્ભક્ત શ્રીધ્મિજીરામ
ભટ્ટજીએ પુષ્ટિમાર્ગના તત્ત્વપૂર્ણ રહસ્યોને તદ્દન સરળ ભાષામાં વર્ણન કરેલ છે અને સાંપ્રદાયિક
સાહિત્યમાં વિકટ પ્રશ્નોની ગુંચ ઉઠેલતા પ્રસંગો આ પુસ્તકમાં વાંચવાથી “વૈખણ્વ સંપ્રદાય”
આ અસાર નિઃસાર સાગર તરવામાં એક મહાન સાધનરૂપ છે તેનું અગ્રણી રીતે દિગ્દર્શન
થકે તેમજ તેમના આદર્શ સિદ્ધાન્તો જનસમૂહ સમક્ષ આકર્ષક ભાષા શૈલીમાં ગોઠવાએલા
હોવાથી આત્મા, પદ્મ, સ્ત્રી, પુરુષને પુષ્ટિપથના પ્રવાસમાં આશીર્વાદાત્મક છે. ન્યેઓશીના એક
એક ઉદ્ગારમાં જીવાત્મા નિઃસાધનપણે ભગવન્મિલન સુખ અનુભવવા તલપાપડ થઈ રહે
એટલું નહિ પણ તેમના હૃદયપ્રદેશમાં ભગવદ્લીલાની વિચારયુક્ત સરિતાનો દિવ્ય પ્રવાહ
“ભગવદ્અનુબદ્ધ” માર્ગનાં કાંઈ ઉપર લાવી મુકી પ્રશ્ન પ્રાપ્તિ કરાવે છે. દરેક વૈખણ્વોએ
પોતાના યત્નમાં આ પુસ્તક રાખવા લાયક છે. ન્યેઓજીવર ગાય ચાર આના-ટપાલ ખર્ચ જુદું.

મગવાનું ઠેકાણું—

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.

૧૦૩૨ ગન્દમહેતાની પોળ, દેવગાંધી પોળ—અમદાવાદ

એવાનું મૃત્યું શે દુઃખદ યામ ? એટલેજ તેઓ કિંચિત કાલંભાજ ક્ષણિક હૃદયવ્યથા ભોગવી ગોલોકવાસી થયા. પુણિમાર્ગની પવિત્ર પ્રાજ્ઞવલ્લ નામસેવા કરી લોકવેદમાં અપ્રસિદ્ધ એવા શુદ્ધ પુણિપુરુષોત્તમની સર્વાત્મભાવે સેવા કરવા ઈદિશોકથી ગત થઇ ગયા. આજે તેઓ આપણી વચ્ચે નથી. કિન્તુ તેમના વેશમણાં ઈતિહાસુઓના પરાગનો પમરાટ ચિરકાલ સુધી અક્ષુણ્ણ રહેશે. પ્રબોધિની ૧૯૯૪, કીર્તિર્ઘસ્ય સ જીવિતિ ।

શાસ્ત્રીજીનાં પત્રો.

રા. રા. મંગલદાસભાઈ ખીમચંદ માતર.

તમારા પત્રનો ઉત્તર નીચે પ્રકારે છે.

કૃષ્ણનામક પરમકાષ્ટપિત્ત વરતુસાન્દર્થ જગદુદ્ધાર કરવાને શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે પ્રકટ થઇને જે લીલા સારસ્વત કલ્પમાં કરી તે લીલાનું ગ્રથન શ્રીભાગવત સ્વરૂપે વ્યાસજીને નામે કરાવ્યું. પ્રભુનો એ આશય સદૃશ કરવાને શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ પ્રકટ થઇને શ્રીભાગવતના ચાર અર્થ નિર્મલમાં અને ત્રણ અર્થ શ્રીસુમોધિનીજીમાં પ્રકટ કરી વાણી દ્વારા જીવનો સમુદ્ધાર માર્ગ પ્રકટ કર્યો. સેવા, કથા, કર્તવ્યતા ઉપદેશી સેવાપથથી કથાપદ્યસંયોગથી વિરહ પાછળ પડી ગયો. તે અનવરથા દૂર કરવાને સાંપ્રદાયિક શિખિત સાહિત્યને મુક્તિ અવરથામાં પણ મૂકવામાં આવ્યું. નિરક્ષર ગણાઈ ચુકેલા સંપ્રદાયમાં પુણ્ય સંસ્કૃત શાહિત્ય છે એ સિદ્ધ થઈ ગયું. તથાપિ સંપ્રદાયના વૈષ્ણવો જે હજુ પણ કથાપથ (વિરહાવરથા) સ્વીકારતા નથી. સંયોગભાસમાં જન્મ વૃથા કરે છે. હું પુનઃ ક્યું છું કે સર્વ તમજીને નિર્મલ સુમોધિની વાંચો. એ વિના છતર સર્વ ભાન્ત છે. આપના સર્વજ્ઞ પ્રશ્નનું આ સૂક્ષ્મ સરલ ઉત્તર છે. એ ઉત્તરને ધધામતિ વિચારે અને શ્રીમદ્દાપ્રભુજી જે બુદ્ધિ આપે તેમ વર્તો. પુનઃ ૨૫૪ ક્યું છું કે નિર્મલ સુમોધિની વિના વૈષ્ણવ જન્મવૃથા થઈ જાય છે. હાલ અત્ર નિર્મલ વાંચન સાધપ્રાતઃ ચાલે છે.

M. G. Shastri.

ખીજો પત્ર.

રા. રા. મંગલદાસભાઈ ખીમચંદ માતર.

મારા કથનનો ૨૫૪ આશય એજ છે કે શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું પ્રાદ્ય વાણીકારા જીવોદ્ધાર કરવાને મારેજ થઈ છે. એ પ્રમાણે યાદ કરતાં શ્રીસુમોધિનીજી નિર્મલ, ભાષ્ય, યોગસમ્યાદિ વારસો આપેલો છે. તેનું શ્રવણ મનન કરવામાં તમે કરેલા એક પણ પ્રશ્નને અવકાશ નથી. શ્રીગુણાંકજીએ દર્શાવેલા માર્ગે શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના રસરૂપ ગ્રંથનું પાન કરવામાં જન્મનું સાક્ષ્ય માનીને જે આપને સુયોગ્ય લાગે તે કથા કરો. શ્રીગુણાંકજી વિગેરેના ગ્રંથો પણ પૂર્વોક્ત ગ્રંથ ચતુષ્ટયનું તાત્પર્ય સમજવાને મારેજ છે. તેઓ સ્વતઃ દૃઢતાતા ગ્રંથ નથી. પ્રગત દૃઢરૂપ ગ્રંથ તો શ્રીમદ્દાસાધ્યચરણનાજ છે અને તે ગ્રંથચતુષ્ટય પ્રમાણ અને પ્રમેયની ઉભય દષ્ટિએ સર્વોત્કૃષ્ટ મિત્રજીને સર્વોદ્ધાર કરીજ કરે છે. અમારા દર વર્ષના વાંચન અને અનુભવનું દૃઢ આપને નિવેદન કરી રહી છું.

M. G. Shastri.

શાસ્ત્રીજી સ્મારક ફંડ.

શ્રીગુદાદેવ-પુણિસંપ્રદાયના ઇતિહાસમાં એક મહાન્ વિદ્વાન્ તરીકે અને એક આદર્શ વૈષ્ણવ તરીકે અદિતીય સદ્ગત ભગવદ્દાસનિષ્ઠાત્ શાસ્ત્રીજી મગલાલ ગણપતિરામ એમ. એ. નું નામ ચિરસ્મરણીય રહેશે. પણ પુણિસંપ્રદાયના એક કરોડ અનુયાયીઓ, ૪૬૦ વર્ષમાં વિરલ એવા અને પોતાના પ્રાણસમા સંપ્રદાયપરના વિરોધિ-પ્રહારોને નિષ્ફળ બનાવનાર એક વૈષ્ણવ વિદ્વાન્નું ઋણ કઈ રીતે અદા કરી શકે ?

ગોસોઠવાસી શાસ્ત્રીજી તો ગુદાદેવમહાવિદ્યાલય (કોલેજ)ની યોજના કરી રહ્યા હતા. તેને માટે તેઓ પ્રાયમિક પગલાં પણ લઈ ચુક્યા હતા. અને તેઓ જો વધારે આ બૂતલ પર દષ્ટિપથ ચલા રહ્યા હોત તો તેવી એક યાદગાર સંસ્થા સ્થાપી શક્યા હોત. પણ પ્રભુની ઇચ્છા શી હશે ?

સંપ્રદાયની સેવા માટે સ્વાત્માર્પણ કરનાર મહર્ષિ દધીચિસમા એ. જ્યોતિર્ધર માટે આપણે કયું સ્મારક કરીએ ? શ્રીવલ્લભકુલ, વિદ્વાનો. અને વૈષ્ણવો ધારે તો શું ન કરી શકે ? સદ્ગત શાસ્ત્રીજીની શોકસભાઓએ સ્મારક માટે અપીલ કરવામાં પાછી પાની કરી નથી. મુંબઈના બૃહન્મન્દિરાધીશ્વર ગોસ્વામી શ્રી ૬ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજશ્રીએ સ્મારક ફંડ કરવા અને તેમાં સક્રિય ભાગ લેવા સ્પષ્ટ ઇચ્છા બતાવી છે. તો સંપ્રદાય હવે તે વિષયમાં સુસ્તી સેવતો રહે એ શું ઉચિત છે ?

વીસ હજાર રૂપીઆની જરૂર.

મહાવિદ્યાલય, પુરાતત્ત્વશોધક સંસ્થા વગેરે કાર્યો ખરચાણ લાગતાં હોય તો હાલ તુરત આવશ્યક કાર્ય આ રહ્યું. મુંબઈ યુનીવર્સિટીના “ જાલા. વેદાન્ત પ્રાઈઝ ” જેવું એક ફંડ ઉભું કરવું. સંપ્રદાય વિષયમાં અંગ્રેજીમાં નિબંધો માગવા, અંગ્રેજીમાં અનુવાદો કરાવવા, અંગ્રેજીમાં યુનીવર્સિટીમાં ભાષણો કરાવવાં. આ કાર્ય અત્યાવશ્યક છે અને તેને માટે વીસ હજાર રૂપીઆની તાત્કાલિક અનિવાર્ય જરૂર છે. શ્રીગોસ્વામિબાલકે, ધનાઢ્ય વૈષ્ણવો અને શાસ્ત્રીજીના પ્રશંસકો કે જેઓ લાખોની સંખ્યા ધરાવે છે, તેઓ આ વિષય મનમાં લે તો થોડા જ પ્રયાસમાં વીસ હજાર નેટલી રકમ એકઠી કરતાં વાર ન લાગે. આશા છે કે વૈષ્ણવો પોતાનો યથાશક્તિ ફાળો નીચેને સ્થળે જણાવશે કે મોકલી આપશે.

વાડીજાલ નગીનદાસ શાહ એડવોકેટ, કે. ૪ જે બોમ્બાય, બ્રહેમર, મુંબઈ નં. ૨ પ્રા. જેઠાજાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ, ઝ. ૪.

ડે. ગોવર્ધનનિવાસ, મદાલકમી સોસાયટી, એલીસબ્રીજ, અમદાવાદ પ્રા. મોવિન્દલાલ હરિભાવિન્દ ભટ્ટ, ઝ. ૪. ૪. શીખપુરા, વડોદરા

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી, ૧૦૩૨, રાજમહેતાની પોળ, અમદાવાદ

નિવેદકો:-

૧. ગોકુળદાસ તુળસીદાસ,
૨. સોકળચંદ જોશીદાસ યાદ,
૩. વટસાંકર કાનજી શાસ્ત્રી,
૪. હીરાલાલ મળજી કાપરીઆ
૫. મોખાલાલ મંગળદાસ
૬. કેસવરામ કાલીરામ શાસ્ત્રી
૭. શેઠ ચીમનલાલ દરગોવિંદદાસ
૮. નટવરલાલ ગિરધરલાલ પરીખ,
૯. શેઠ મંછાગમ શિવલાલ ખાંડવાળા,
૧૦. વસન્તરામ હરિદુષ્ણ શાસ્ત્રી,
૧૧. શેઠ નાનાભાઈ ગોવધનદાસ,
૧૨. મંગળદામ ખીમચંદ પારેખ,
૧૩. શેઠ મગનલાલ સોકળચંદ,
૧૪. રણછોડલાલ દેશવત્તામ,
૧૫. ભણિકલાલ નાથાભાઈ,
૧૬. પ્રો. મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે,
૧૭. કનૈયાલાલ ભણિકલાલ મુનશી,
૧૮. વાડીલાલ નગીનદાસ શાંદ,
૧૯. શેઠ વસવંતલાલ નરોત્તમદાસ
૨૦. શેઠ અચરતલાલ હીરાલાલ કોટિયા
૨૧. શેઠ મનજીભાઈ રામજીભાઈ
૨૨. શેઠ કુબ્જીલાલ મુનીલાલ મજમુદાર
૨૩. શેઠ કુબ્જીપ્રભાસ રણછોડદાસ ચોકરી
૨૪. રણછોડદાસ વૃન્દાવનદાસ પટવારી,
૨૫. રા. બ. શેઠ લક્ષ્મીભાઈ દામોદરદાસ,
૨૬. દેવચંદ રમાનાથ શાસ્ત્રી,
૨૭. શેઠ હરિદાસ અચરતલાલ,
૨૮. રા. બ. શેઠ ચીમનલાલ જીરાનદાસ,
૨૯. શેઠ દામોદરદાસ શુકળદાસ,
૩૦. ચીમનલાલ હરિદાસ શાસ્ત્રી,
૩૧. હરિદુષ્ણ વીરજી શાસ્ત્રી,
૩૨. પ્રો. જોશીદાસ ગોવર્ધનદાસ યાદ,
૩૩. રા. સા. પ્રાણજીવેન્દ્રદાસ નરોત્તમદાસ કુમખાવાળા,
૩૪. શેઠ રોહરમલ ચીમનલાલ સામગ્રી બેચર,
૩૫. દી. બ. અંબાસંકર ઉત્તમરામ મલજી,
૩૬. દી. બ. મોનીલાલ લક્ષ્મીભાઈ પારેખ,
૩૭. પ્રતાપરામ મોહનલાલ મોદી,
૩૮. ગિરધરલાલ ડોસાભાઈ પરીખ,
૩૯. શેઠ. ત્રિકમલાલ ગિરધરલાલ જવેરચંદ લક્ષ્મીચંદ,
૪૦. પ્રો. અનિસુખચંકર કમળાચંકર ત્રિવેદી
૪૧. વલ્લભરામ મગનલાલ શાસ્ત્રી,

પૂના
અમદાવાદ
વલ્લભરામ
મુંબઈ
અમદાવાદ ગુ. પંચ
પૂના
દાહોડ
મુરત
અમદાવાદ
જલ્મસર
માતર
પૂના
કડી
બેચ
મુરત
મુંબઈ
"
ભરૂચ
"
"
"
"
રાજકોટ
પૂના
નાથદાર,
અમદાવાદ
પૂના
"
મુરત
મુંબઈ (દાત-યોરખંદર બા
અમદાવાદ
જલ્મસર
વડોદરા
ભરૂચ
દેવચંદ વારીઆ
જાવનગર
વડોદરા
"
"
માતર

અનુક્રમણિકા.

ક્રમ	વિષય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧	શોફોદ્ગાર:	શાસ્ત્રીજી દુર્લભજીભાઈ	૧
૨	સત્યપ્રદાસ્તિ:	રા. રા. મદ્રશંકર જયશંકર શાસ્ત્રી	૨
૩	શ્રીશાસ્ત્રિણાં સ્મરણમ્	શ્રીમગધદાચાર્યા: (શ્રીરામાનંદસંપ્રદાયાચાર્યા:)	૩
૪	પ્રદાસ્તિલેખ:	શ્રીધરદાસ, મહામહોપાધ્યાય: ।	૬
૫	નિર્મલક શ્રીમગ્નલાલ શાસ્ત્રીજી	વં. શ્રીરમાનાથ શાસ્ત્રી, નાયદ્વારા	૭
૬	શ્રીશાસ્ત્રીજી કે સંસ્મરણ	વં. શ્રીપુરુષોત્તમ દાસ ચતુર્વેદી	૯
૭	"Prof. M. G. Shastri as a great Scholar	Dr. S. K. Belvalkar M. A. P. H. D.	૧૩
૮	"Shastri as a Friend"	Syt. K. S. Vakil, M.Ed; M.R.S.T. ૧૫	
૯	My impressions of the late Prof. M. G. Shastri M. A.	Prof. P. K. Gode, M. A.	૧૬
૧૦	Reminiscences of the late Prof. Maganlal G. Shastri	Syt. Manubhai C. Pandya M. A. B. S.C; LL. B; Solicitor	૧૭
૧૧	The Great Defender of the Sampradaya	Harilal Ganpatram Shah B. A., B. T. S. T. C.	૨૦
૧૧	An Appreciation of S'astri	Sheth Harilal Jetbalal, M. A.	૨૨
૧૩	દાસસેજીના સદેશાઓ, તાગ, દસવા, પત્રો		૨૬
૧૪	શાસ્ત્રીજીને અંગવી... ..	પ્રો. શ્રી. બળવંતરાય ક. દાદર B. A.	૨૯
૧૫	'સાધર જીવન' નો પ્રત્યક્ષ દર્શન	શ્રી. વિમલરાય ગણેશજી અંબરીયા M.A.	૩૩
૧૬	શાસ્ત્રી મગ્નલાલ ગણપતિરામ M. A.	શ્રી. વિશ્વનાથ પી. વંશ B. A. J. P.	૩૭
૧૭	પ્રો. મગ્નલાલ શાસ્ત્રીજીનાં સ્મરણો	શ્રી. અતિથાપચંદ્ર દમળાસકર ત્રિવેદી	૩૮
૧૮	સદ્ગુણ શાસ્ત્રીજી	રા. રા. રણજીડાસ જ્ઞાનપ્રદાસ પટવારી	૪૦
૧૯	શાસ્ત્રી મગ્નલાલ ગણપતિરામનાં સ્મરણો	રા. રા. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ	૪૩
૨૦	શાસ્ત્રીજીનાં સ્મરણો... ..	રા. રા. મીરજીલાલ મગ્નદાસ સાંકળીયા	૫૨
૨૧	વિદ્વન્મણિ મગ્નલાલ (કાવ્ય)	"ભક્તિપ્રિય"	૫૭
૨૨	દસ-મગ્ન શીગણપત્ય	શ્રી 'પરાગ' મહેદવ	૫૭
૨૩	નિવાપાંજરિ	રા. મોહનદાસ નરોત્તમદાસ શાહ બી. એ.	૫૮
૨૪	વિરલાટક... ..	રા. રણજીડાસકર કે. પરીખ	૫૯
૨૫	આદિતીય પણ્ડિત	શ્રીમુત કલ્યાણજીભાઈ કાનજીભાઈ શાસ્ત્રી	૬૦
૨૬	અનન્ય ભક્ત	રા. રા. નાનુદાસ નારાયણદાસ ગાંધી	૬૨
૨૭	કટલાંક સ્મરણો	પ્રો. જ્ઞાનલાલ મોવર્ધનદાસ શાહ, M. A.	૬૪
૨૮	વિદ્યાલ હૃદય	પ્રો. સાંકળચંદ જ્ઞાનલાલ શાહ	૭૧
૨૯	એક આદર્શ વૈષ્ણવ	રા. નાગરદાસ કાશીરામ શાસ્ત્રી M.A., LL.B.	૭૨
૩૦	પ્રો. મગ્નલાલ શાસ્ત્રી અને આયશ્વર્ય	પ્રો. જ્ઞાનલાલ મો. શાહ. M. A.	૭૩
૩૧	અગાધ પાણ્ડિત્ય	રા. રા. જગમોહનદાસ રણજીડાસ શ્રી	૭૫

૩૨	શાસ્ત્રીજનાં પત્રો ...	૩૨	રા. રા. ઉજ્જવશી બાપુલાલ કાપડીઆ B. A.
૩૩	હૃદયોદ્ધાર ...	૩૩	પરમભગવદીય મંગલદાસ મોહનલાલ
૩૪	મુક્તિમાર્ગના આદર્શ ...	૩૪	શ્રી. હીરાલાલ પી. લાંડારી. નાગર
૩૫	સ્મરણાંજલિ ...	૩૫	જ્યેષ્ઠી જીવજીલાલ હગનલાલ
૩૬	શાસ્ત્રીજના સમાગમમાં દશ વર્ષ ...	૩૬	રા. રા. મોહનલાલ ગુલાબચંદ જરીયાળા
૩૭	અદર્શ આત્મા ...	૩૭	રમણલાલ જ્યેષ્ઠારામ શાસ્ત્રી શુદ્ધદ્વિતરતન
૩૮	જીવન પ્રમંગલ ...	૩૮	શ્રેષ્ઠ શ્રી ટાડરગલ ચીમનલાલ
૩૯	સત્સંગ ...	૩૯	શાસ્ત્રી નરોત્તમ મોતીરામ પુરાણી
૪૦	સદ્ગત શાસ્ત્રીજ મન્નલાલ ...	૪૦	રમણલાલ જ્યેષ્ઠારામ શાસ્ત્રી
૪૧	નિવાપાંજલિ ...	૪૧	રા. રા. કુલચંદ ગોવર્ધનદાસ શાહ
૪૨	મયોદયમ પુષ્ટિના પૃથક્કર્તા ...	૪૨	રા. રા. સુદરલાલ વીરલાલ નગરહા
૪૩	પુષ્ટિમક્ત શાસ્ત્રીજ... ...	૪૩	રા. રા. ચીમનલાલ મગનલાલ વૈદ
૪૪	લગવત્યાસ્ત્રનિષ્ણાત શાસ્ત્રીજ ...	૪૪	રા. “ રક્ષિ ”
૪૫	અજોડ સાહિત્યકાર ...	૪૫	પ્રો. જોદાલાલ ગો. શાહ એમ. એ.
૪૬	નામસેવાસક્ત શાસ્ત્રીજ ...	૪૬	શ્રી. કીસનદામ પ્રસાદભદ્રાસ સુગંધી,
૪૭	તારો ખર્ચો ...	૪૭	રા. અમૃતલાલ હરિજીવનદાસ પારેખ
૪૮	અધાકિક આબુપથુ... ...	૪૮	રા. રા. રણજોડલાલ કે. પરીખ, કડી
૪૯	જે જોલ ...	૪૯	પરમભગવદીય વેલજીભાઈ નથુભાઈ
૫૦	અનન્યતાના આદર્શ ...	૫૦	રા. રા. જીવજીલાલ હગનલાલ જ્યેષ્ઠી
૫૧	Days spent with Shastri ...	૫૧	N. K. Bambhaniya M. A. LL. B.
૫૨	કેટલાક સ્મરણો ...	૫૨	રા. રા. ચુનીલાલ પરીખ
૫૩	પુષ્ટિમાર્ગીય જનતાની દરજ્જા ...	૫૩	રા. રા. ચુનીલાલ પરીખ
૫૪	પ્રો. મન્નલાલ શાસ્ત્રીનો ગોસોહવાસ ...	૫૪	શ્રી. ધીરજીલાલ સાંકળ્યા B. A. LL. B.
૫૫	જીવનચરિત્ર ...	૫૫	ચીમનલાલ હ. શાસ્ત્રી
૫૬	સ્મરણાંજલિ... ...	૫૬	શ્રી. રામપ્રસાદ શિવચંદર વ્યાસ B. A.
૫૭	મહાગુજરાતના સાક્ષરોના ઉદ્ધારો ...	૫૭	તંત્રી.
૫૮	નિવાપાંજલિ ...	૫૮	મ. મ. શાસ્ત્રી જ્યેષ્ઠારામ હરિજીવન જ્યેષ્ઠી
૫૯	ચિન્ન ચિન્ન ઉદ્ધારો ...	૫૯	તંત્રી.
૬૦	કેટલાંક પત્રો ...	૬૦	સંપાદક: વસંતરામ હ. શાસ્ત્રી
૬૧	શાસ્ત્રીજ ...	૬૧	શ્રી. ગોકુલદાસ શાહ B. A. LL. B.
૬૨	A Lecture by Prof. Shastri ...	૬૨	...
૬૩	Some Testimonials ...	૬૩	...
૬૪	માનપત્રો ...	૬૪	...
૬૫	સમાધાનપત્રો ...	૬૫	...

श्रीगोपुंशो विजयते । अथोर्णपुण्ड्रविषये द्विचिद्विचार्यते । तत्र तावानिचन्द्रन्यास्यायां
 श्रीनिवाचार्यनारैक्यं 'दण्डाकारं' एवाटं स्यात् पद्माकारं तु वरानि । वेनुपत्रनिर्गमं वाद्यैस्तन्वदीपा-
 वानि भवेत्' इति । दण्डवदाकारो यस्येति । दृष्टादिजन्यैर्दण्डाकारं कृत्वा मयेन्तत्ताले द्वार्यम् ।
 'ऊर्णपुण्ड्रं त्रिपुण्ड्रं वा मये मून्यं प्रकल्पयेत् । गृण्य पञ्चसु तन्मये उन्मार्गं श्रिया हारीति
 ध्याचार्यमूमे प्रयोगनरिजातसंभटान् ।' एकांतिनो महाभगा सर्वभूतहिते रताः । सांवगळे
 मगुरंति पुण्ड्रं हस्तिपारति । ऊर्णपुण्ड्रमजुं सौम्यं सुपाधं मुनोदरम् । दण्डाकारं गुणोमादयं
 मये लिपं प्रकल्पयेत् । तर्णपत्रमय मये त दिशले ममनोदरे । सांवगळे सगासीनो हस्तिप

અસંગતઃ સ્થાત્ । કિંચ છિન્નમૂલમિત્યસ્ય દંડાકારાદિકરણોત્તરપ્રોક્તિમૂલમિત્યર્થઃ । કિંચ ચે
 નદ્દમૂલં કુર્વતિ તે તથૈવ કુર્વન્તિ । અસ્મામિસ્તુ ‘દંડાકારં લ્લોટે સ્યા’ કિતિ શ્રીમદાચાર્યલેખન
 સ્વારસ્યોદ્રેશાદ્યમેવ ક્રિયતે । તથાહિ, દંડવદાકારો યસ્યેતિ સમાસેન્તરાલકરણસ્ય મધ્યે શન્યં
 પ્રક્રન્પ્યેન્મધ્યે હિદં પ્રક્રન્પ્યેત્સાંતરાલં પ્રકુર્વન્તીત્યાદિવચનાંતસાપેક્ષત્વાત્તદપિ લિલેયુઃ । અતો
 દંડામ્યામાકારો યસ્યેતિ સમાસે વચનાંતરાપેક્ષાભાવાદ્ દંડાકારં લ્લોટે સ્યાદિત્યેતાવૈતૈવ ચારિતાધર્મા-
 ત્તાવન્માત્રમેવોક્તમિતિ રેશાદ્યકરણમેવ દંડાકારમિત્યર્થાત્ સિદ્ધાતઃ । અત્ર દંડશબ્દો દંડરેખાપરઃ ।
 પૂર્વં ચૈતદર્થબોધકાન્યેવૈતાનિ વચાંસીતિ બોધ્યમિતિદિક્ । इति श्रीमद्गोकुलेशस्य तिलकनिर्णयः
 સંપૂર્ણઃ । શ્રીગોકુલેશ શરણં મમ । શ્રીવલ્લભઃ ।

(અન્યથાંયં સાંપ્રદાયિકચિદ્વદ્ભિન્નનુલ્લભ ગાંધી M. A. LL. B. ” મહોદયૈ
 ત્વતાળ હતિ મદ્દુપકૃતિસ્તેવામ્ ।)

જગદ્ગુરુ કોણ થઈ શકે ?

(ગતાર્ક ૫૪ ૩૪૭ થી આગળ.)

(શ્રે. શ્રીયુત જયેષ્ઠારામ હરિચંપન શાસ્ત્રી.)

આપ શ્રીકૃષ્ણના દાસો જગદ્ગુરુ શા આધારે લખાવી શકો ? એવો જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત
 કરે છે તેના ખુલાસામાં જણાવવાનું કે-પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

નાયયણસ્ય દાસાસ્તે યેચાન્યેન્દ્રસ્ય મધ્યગાઃ ।

યઃ પરઃ પુરુષો વિષ્ણુર્નાયણ ઉદાહૃતઃ ।

દાસમૂતમિદં તસ્ય વ્રહ્માર્થં સકલં જગત્ ॥

જે પરમ પુરુષ નારાયણ બ્રહ્માબંધુર રસાવિષ્ટ પુરુષોત્તમ કહ્યા છે તે નારાયણના બ્રહ્માંડમાં
 રહેલા બ્રહ્માદિદેવો દાસ છે, અને તે “નારાયણના દાસરૂપ બ્રહ્મા વિગેરે સમગ્ર
 જગત્ છે.” આ ઉપરથી શ્રીશિવજી પણ ભગવાનના દાસ છે એમ સ્પષ્ટ છે. અને હરિવંશ
 ભવિષ્ય પૂર્વમાં ૮૮ માં અધ્યાયમાં શિવજી પેતે કહે છે કે—

ક ઇતિ બ્રહ્મણો નામ, ઈશોઽહં સર્વદેહિનામ્ ।

આવાં તવાન્નસંમૂતૌ, તેન કેશવનામવાન્ ॥

કેશવ એ શ્રીકૃષ્ણનું નામ છે તેમાં ક એ બ્રહ્માનું નામ છે, અને-શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે હું
 સર્વ દેહધારિયોનો ઈશ હું. અમે અને હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમારા અંગથી ઉત્પન્ન થયેલા છીએ, તેથી
 આપનું નામ કેશવ પડેલું છે.

શ્રીગોપાલતાપિન્યુપનિષદમાં પણ—“શ્વમધ્વજ્રવન્ધ્યાવ” વૃષભ જેમની પવનમાં છે એવા શિવજી
 વૈષ્ણવ હોવાથી જ શ્રીકૃષ્ણને વંદન કરે છે એમ લખેલું છે, અને શ્રીમદ્ભાગવત ૨૩મ ૧૨
 અધ્યાય ૧૪ માં પણ તેથી જ વૈષ્ણવતાં કયા શબ્દોઃ । વૈષ્ણવોમાં જ શિવજી શ્રેષ્ઠ છે એમ
 લખ્યું છે. અને શ્રીશિવજી પેતે પણ બહુ વૈષ્ણવપ્રિયઃ । એ ભાગવતના ૫૪ સ્કંધના ૧૭
 અધ્યાયના ૩૪ શ્લોકમાં કહ્યું કરે છે. ગર્ગ્યસંહિતાના વૃન્દાવન ખંડના અધ્યાયમાં ૨૧ માં

આસુરિ નામના મુનિ શ્રીકૃષ્ણને શોધતા કૈલાસમાં ગયા છે ત્યાં “શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનમાં તત્પર એવા શ્રીમહાદેવજીને નમન કર્યું” એમ લખેલું છે. શ્રીરાંકર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના ભક્ત હોવાથી દાસ છે એ વાતનાં પદ્મપુરાણાદિમાં ખીન્ન અનેક પ્રમાણો છે એથી સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીસિવજી પણ શ્રીકૃષ્ણના દાસ છે એથી તે જગદ્ગુરુ તા આધારે થઈ શકે ?

બ્રાહ્મણે પણ વિષ્ણુઉપાસક હોવાથી શ્રીવિષ્ણુના દાસ છે. બ્રાહ્મણોને વૈદિકકર્મોપકારાય ગાયત્રીમંત્રોપદેશ થાય છે તે મંત્રમાં પણ શ્રીનારાયણનું જ ઉપાસન છે. ત્યારબાદ વેદારંભ પણ હરિઃ ભોમ્ ઉચ્ચાર કરીને જ કરાય છે. નાગદેવજીત આનંદિક માધ્યન્દિની શાખાવાળાઓને અત્યંત માન્ય છે તેમાં ખુસ્સે ખુસ્સું લખ્યું છે કે-ચાહ્યોને પ્રાતઃસ્નાન કરતી વખતે ત્રણ વખત પ્રણવપૂર્વક શ્રીવિષ્ણુનું ઉચ્ચારણ કરી સંકલ્પ કરવો. અને તેજ પ્રમાણે અઘાવધિ તમામ બ્રાહ્મણો ભોમ્ વિષ્ણુવિષ્ણુવિષ્ણુઃ એમ ત્રણવાર ઉચ્ચાર કરી સર્વકર્મોપકારમાં સંકલ્પ કરાવે છે. અગ્નિહોત્રાદિક સોમાંત યજ્ઞમાં પણ “યજ્ઞે વૈ વિષ્ણુઃ” એ શ્રુતિપ્રતિપાદિત વિષ્ણુનું જ ઉપાસન કરે છે. ન્યૂનાતિરિક્તદોષપરિહારાર્થે પણ ચત્વઃ સ્મૃત્યં ઇત્યાદિથી વિષ્ણુસ્મરણ જ સિદ્ધ થાય છે. બ્રાહ્મણોને દાન આપતાં પણ “વિષ્ણુરૂપાય” એમ કહેવામાં આવે છે. અને “શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ” કહેવાય છે. “બ્રાહ્મણોરય મુખ્યમાસીત્” એ શ્રુતિમાં બ્રાહ્મણાદિ ચાતુર્વર્ણ્યની ઉત્પત્તિ શ્રીવિષ્ણુના જ અંગમાંથી થયેલી દર્શાવેલી હોવાથી ચાતુર્વર્ણ્યના ઉત્પાદક પિતાશ્રમ શ્રીવિષ્ણુ હોવાથી ચારે વર્ણના ઉપાસ્ય શ્રીવિષ્ણુ જ છે એથી ચારે વર્ણ શ્રીવિષ્ણુના દાસરૂપ છે.

સંન્યાસીઓના ઉપાસ્ય પણ વિષ્ણુ જ છે.

સંન્યાસીઓને પણ નિર્ણયસિંધુના તૃતીય પરિચ્છેદમાં ત્રણ ઠાંગ વિષ્ણુનું જ પૂજન કરવાનું લખેલું છે તેથી સંન્યાસીઓના પણ ઉપાસ્ય વિષ્ણુ હોવાથી તે પણ શ્રીકૃષ્ણના જ દાસ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. અને તેથી જ સંન્યાસીઓ તેમને નમન કરતાં આશ્ચર્યમાં નારાયણ કહે છે. આ વાત શાંકર સિદ્ધાંતના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન અને એડવોકેટ જનરલ અદ્વૈતસિદ્ધિકાર શ્રીમધુસૂદન સરસ્વતીજી નીચેના શ્લોકથી કબુલ કબુલ કરે છે કે—

અદ્વૈતસામ્રાજ્યપદ્મધિક્કુદાસ્તૃણીકૃતાસ્વપ્તલૃબૈભવાથ ।

દૃઢેન કેનાપિ મહારાટેન, દાર્ભીકૃતા ગોપવધૃતેન ॥

અમે અદ્વૈતરૂપી ચક્રવર્તિરાજ્યાસન ઉપર બેઠેલા છીએ. અને (તેના આનંદને લીધે) અમેએ ઈન્દ્રના વૈભવને પણ તણખલા બરોળર મળેલ છે. (પણ) ગોપસૌઓની સાથે ક્રોડ કરનાર ક્રોધપણ મોટા ધુતારાએ બલાતકારથી દાસીરૂપ કરાવા છીએ. આ સુપ્રસિદ્ધ શાંકર વિદ્વાન યતિવર પણ શ્રીકૃષ્ણના દાસ હોવાનું કબુલ છે.

શ્રીમદ્ આવશંકરાચાર્યજી પણ પરમજ્ઞ શ્રીકૃષ્ણના દાસ શ્રીસિવજી છે અને પોતાને પણ શ્રીકૃષ્ણ જ સેવ્ય છે એમ દર્શાવી તેમના ચરણકમળનું ધ્યાન કરવા સ્વચિત્તને ઉપદેશી પોતે દાસપણું કબુલે છે. જુઓ પ્રબોધસુધાકર શ્લો. ૨૨૨

શમ્ભુચરણોદર્કં સ્થિરસા, ઘટે સ મૂર્તિત્રયાત્ ।

કૃષ્ણો વૈ પૃથગસ્તિં કોન્યાવિકૃતઃ સચિન્મયો નીલિમા ॥

અનન્યાશ્રિતયતો માં યે જનાઃ પશુપાસતે । તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ ॥

જે મારા ભક્તો અનન્ય ભાવથી મારેજ ચરણે રહે છે તેનું નિત્ય અને યોગ્ય યોગક્ષેમ હું ચલાવું છું એ સમજાવી લગવાન પર દહ ભરેસો રાખી ચરણ રાખવા આજ્ઞા કરી હતી શ્રીગુરુસંપ્રજ્ઞ તો ત્યાં સુધી આજ્ઞા કરે છે જે અન્યસંબંધની ગંધ પણ શિર કપાવનાર છે જેથી અનન્યભાવથી શ્રીકૃષ્ણને ચરણે રહેવું એ વૈષ્ણવોનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. આ ચરણાગતિ મંત્ર લેવાથી શ્રવણ વખતે સાતે પ્રકારની ભક્તિ સિદ્ધ થાય છે અને સખ્ય અને આત્મનિવેદન એ બે માટે આગળ જ્ઞાતસંબંધ શેતું જોઇએ. આ સંબંધ વિષ્ણુ સાથે નહિ પણ શ્રીકૃષ્ણ સાથેજ છે. શ્રીગીતાજીમાં સ્વયં વહે છે જે:—

યસ્માત્ ક્ષરમતીતોહમ્ અક્ષરાહપિ ચોત્તમઃ ।

અસ્તોસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રાથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥

જેથી કરીને ક્ષરથી અતીત હું છું, અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું જેથી લોક અને વેદમાં મને પુરુષોત્તમ કહે છે. જે સ્પષ્ટ છે જે કૃષ્ણ સાક્ષાત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે, અંચ કં કલારૂપ નથી તે શ્રીકૃષ્ણના આપણે સેવકોએ અંશરૂપ તથા કલારૂપ દેવતાઓને છોડી અનન્યભાવથી શ્રીકૃષ્ણનું જ ચરણ રાખવું એ વૈષ્ણવોનું કર્તવ્ય છે. આ માટે જ સંપ્રદાયમાં દીક્ષાનો રીવાજ જેમ સર્વ સંપ્રદાયોમાં છે તેમ છે. જે શુરુ પાસે દીક્ષા લેવામાં આવે તો જ દ્વેષ, પુષ્ટિમાર્ગમાં જ્ઞાતસંબંધ એ દીક્ષારૂપ છે તે સમજાવતા આ જ્ઞાતસંબંધરૂપ દીક્ષા લેવાથી જ જીવ સેવાના અધિકારી બને છે. આ દીક્ષા લેનાર દાસપણું જ પોતાનો સ્વધર્મ માને છે. અર્થ પણ હરિ એ જ માને છે—હરિ તે જ ખગવા રૂપ માને છે; કામ પણ લગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન વગેરેની ઇચ્છા એ જ માને છે અને મોક્ષ પણ મર્યાદામાર્ગો જેવો અક્ષરજ્ઞાનમાં લીનતારૂપ નહિ પણ શ્રીકૃષ્ણની લીલાના અનુભવરૂપી મોક્ષ માને છે. વિશેષ ભક્તો સાલોક્ય સાધ્ય વગેરે માર પ્રકારની યુક્તિને પણ ઈચ્છતા નથી. તેને તુચ્છ માને છે અને ફક્ત શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના ચરણોની સેવા જ મુખ્ય માને છે. સેવા આગળ મોક્ષ પણ તુચ્છ છે તે માટે જનક અને બલિનું વગેરે દર્શનનો આપી સમજાવ્યું હતું અને અર્પણનો મહિમા સમજાવતાં શ્રી ગીતાજીમાં કહે છે જે:—

યત્કરોપિ યદત્માસિ યજ્ઞભુલોપિ દદાસિ યત્ યત્પત્યસ્યસિ કૌંતેય તત્કુરુધ્ય મદર્પણમ્ ॥

જે જે કિયાઓ તમે કરો, જે જે ખાવો, જે જે હોમો, જે જે તપ કરો તે હું કૌંતેય મને અર્પણ કરીને કરો તેજ આત્મનિવેદન. આજ જ્ઞાતસંબંધનો આશય પણ આટલેથી છતિથી ચતી નથી. ત્યાર પછી પણ ધણું કરવાનું છે તે શ્રીકૃષ્ણની પ્રેમપૂર્વક સેવા કરવી એ છે. સેવા અને પૂજા એ બે તદ્દન ભિન્ન છે તે સમજાવતાં સેવાનું લક્ષણ “ચેતરતપ્રવણું સેવા” ચિત્તની પ્રભુમાં એકાગ્રતા થવી તે સેવા. તેના ત્રણ પ્રકાર તેમા માનસી મુખ્ય અને માનસીની સિદ્ધિ માટે તતુજ્ઞ અને વિત્તજ્ઞ બે સેવાઓ છે તે સમજાવ્યું હતું. આગળ મોક્ષ મેળવવાના સાધન વિશે સમજાવતાં કલિયુગમાં કર્મ-જ્ઞાન-જીજ્ઞાસના એ સાધનોથી મોક્ષ મળી શકતો નથી કારણ કર્મ કરવા ચર કરવા જોઇએ તે માટે સર્વ સામગ્રી શુદ્ધ જોઇએ, તે દેહ, કાલ કર્મ વગેરે શુદ્ધ અત્યારે હોતાં નથી. કદાચ માની શો જે સાધનો શુદ્ધ મળે ને ચર હશે તો તેનું ફલ સ્વર્ગ મળે જે સ્વર્ગ સુખ કાષ્ઠી નથી. તેની પ્રાપ્તિવાળાને પણ પુણ્યક્ષય થાય કે મૃત્યુલોકમાં આવવું પડે છે જેથી કલિમાં કર્મથી મોક્ષ યોગ્ય નથી તો નિરર્થક કર્મ કરવાથી શું ફલ ? જ્ઞાન માર્ગ માટે જોઇએ તો જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એ ધર્મજ્ઞ કલિન કાષ્ઠ છે. આજના જીવો મંદબુદ્ધિવાળા, અદ્ય આધુ-પવાળા વગેરે છે, તે આ એકજ જનમમાં જે જનમાંતરના કલિન તપ પછી જ્ઞાન મળે તે કેમ

મેળવી શકે? જેથી આ કલિકાલમાં સેવારૂપી માર્ગનું ફલદાયક છે. જે ભગવત્સેવા કરવામાં આવે તો કલિ દોષરૂપ થતો નથી અને ગ્રેમપૂર્વક સેવા કરતાં સર્વ દોષથી મુક્ત થવાય છે. અને સંસારમાંથી જીવ અવશ્ય મુક્ત થાય છે.

સત્યયુગમાં વિષ્ણુના પધાનથી, ત્રેતામાં યજ્ઞથી, દ્વાપરમાં ભગવાનની પરિચર્યાથી જે ફલ મળે છે તે કલિમાં ગ્રેમપૂર્વક કીર્તન સેવાથી મળે છે. તેથી ઉત્તમ બીજું દ્રાઢ સાધન નથી. જેથી વૈષ્ણવો માટે શ્રીકૃષ્ણની સેવા એજ કર્તવ્ય. દરેક વૈષ્ણવે કીર્તન-રમરણુ શ્રવણુ વગેરે કરવું જ જોઈએ જેથી મલિન વાસના દૂર થાય છે. પરીક્ષિત રાગ શુદ્ધેવળને મુક્તિ સમયે ઉવટનું શું કર્તવ્ય ઈષ્ટ છે તે પૂછતાં કહે છે જે:—

તસ્માત્ ભારત સર્વાત્મા ભગવાન્ હરિરીશ્વર:

શ્રોતવ્યઃ કીર્તિતવ્યક્ષ્ રમર્તવ્યશ્ચેષ્ઠતાભયમ્

તેથી કરીને હે ભારત! જે મનુષ્ય અભયની ઈચ્છા રાખતો હોય તેણે સર્વાત્મા હરિ અને ઈશ્વર એવા ભગવાનનું શ્રવણુ કીર્તન અને રમરણુ કરવું. આથી સમગ્રજો જે જેણે ગ્રેમપૂર્વક સેવા, કીર્તન, શ્રવણુ, અને રમરણુ કર્યું નથી તેનું જીવન જુદા છે, સંસારમાં જન્મ ધરી સેવા કરી નથી તે ૮૦-૧૦૦ વર્ષ જીવે તો પણ શું? ફક્ત એક મીનીટ જેણે સેવા કરી હોય તેનું જીવન ઉત્તમ છે. જન્માસુર ભયારે ઈંદ્રના હાથમાંથી ધનુષ્ય પડી જાય છે ત્યારે ઇંદ્રને કહે છે જે આ ધનુષ્યને ધારણ કર, કારણ, જેનાં પક્ષમાં કૃષ્ણ છે તેનો વિજય છે જેથી વળ જે દુષ્ટીયિ મુનિના અરિયથી બનેલું છે તેનાથી મારો નાશ થશે જેથી આ સંસારરૂપી દાંડીમાંથી હું નીકળી જઈ સેવાનો અધિકારી થઈશ. ત્યાં સેવા, કીર્તન, રમરણુ વગેરે જ મુખ્ય ધર્મ દર્શાવ્યા છે. કદાચ શંકા થાય જે કલિયુગમાં સેવા પણ કેમ થઈ શકશે તો તે માટે ભગવાન શ્રીવૃક્ષાધીશ આજ્ઞા કરે છે જે “તસ્માત્ સર્વાત્માના નિત્ય” શ્રીકૃષ્ણ: સરણુ મમ” જેથી અચક્ષત હો તો “શ્રીકૃષ્ણ: સરણુ મમ” નું હૃદયમાં રમરણુ કરો આટલું તો અવશ્ય કર્તવ્ય છે. તેમાં કશું જ ખરચ નથી, ક્રિયામાં આધ આવવાનો નથી અને જે સરણુ રહેશે તો યાદ રાખજે કે અનુગ્રહને પાત્ર બનશો. પ્રુષ્ટિમાર્ગમાં અનુગ્રહજ મુખ્ય છે. બીજા માર્ગમાં સાધનથી ફલપ્રાપ્તિ ત્યારે અદિ નિઃસાધનતાથી જ ફલ મેળવે છે.

પ્રુષ્ટિમાર્ગના ચુરુ વિષે જણાવતાં દર્શાવ્યું હતું જે પ્રુષ્ટિમાર્ગના ચુરુ શ્રીગોપીજનો જ છે અને તેમના જેવી દિનચર્યા કરવી જોઈએ. તેઓ કેવાં હતાં તે દર્શાવતાં આખો દિવસ લૌકિક કાર્યમાં તે રાત્રે સુવામાં ગાળતાં છતાં પણ તેમનું ચિત્ત ભગવાનમાં હોવાથી તેમને મુખ્ય ફલ સ્વરૂપાનંદરૂપી મળ્યું. તેમણે કાંઈ શ્રુતિનું અધ્યયન કર્યું ન હતું, તપશ્ચર્યા કરી નહોતી, ફક્ત કારણ એક જ શુદ્ધ રનેહાત્મક ભક્તિ જ હતી, ભક્તિ સિદ્ધ થવા ભાવ જોઈએ. “ભાવે ભાવનયા સિદ્ધ.” ભાવની સિદ્ધિ ભાવનાથી થાય છે જેથી કાંઈ ન અને તો ભાવપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણનું રમરણુ, કીર્તન કરવું એ અવશ્ય લક્ષમાં રાખવા આજ્ઞા કરી હતી અને ઉવટે સુંદર સિખામણુ આપતાં સ્વધર્મનું આચરણ શકિત પ્રમાણે કરવું અને પરધર્મથી દૂર રહેવું કારણ ગીતાજીમાં આજ્ઞા છે જે સ્વધર્મમાં મરવું બહેતર છે પણ પરધર્મને ભયાવહ બાધી દૂર રહેવું તે ઉપરાંત આસ મન વગેરે ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોરો છે તેને કાનુમાં અવશ્ય રાખવો જોઈએ. માટે ઇન્દ્રિયોનો નિમગ્ન કરી રમરણુ કીર્તન કરવાની આજ્ઞા આપી યોગ્ય વસ્તુ સમાપ્ત કર્યું હતું.

શ્રુતિસારરૂપ ભગવદાજ્ઞા.

ગીતાક્ત ભક્તિ-પ્રપત્તિનો યથાયોગ્ય નર્ણય

[પોતાને વૈષ્ણવ કહેવત્તપતા ‘ગુજરાતી’ ના તંત્રી મિ. નટવરલાલ ઈ. દેસાઈ, B. A., જેમને સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન ધોળકા સુધીનું છે છતાં ગીતાજ્ઞને નામે ‘પંચપીરીયા’ જેવા મતનો આગ્રહ કરે છે અને તેના પ્રચારમાં મત બને છે, તેમની આંખો ઉઘાડવા માટે સુપ્રસિદ્ધ સાંપ્રદાયિક વિદ્વાન રા. રા. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, B. A. LL. B. એ લખેલો આ લેખ પર્યાપ્ત છે. આવો વૈદુષ્યપૂર્ણ લેખ વાચતાં છતાં જો તે ભાષા નહિ સમજે તો ‘ધ્રુવડ ન દેખે’ તેમાં સ્વર્ગનો શો દોષીઃ એ ન્યાયે ખીન સેવણું રજું.]

સામાન્યતઃ જનસમુદાયને ભક્તિ તથા પ્રપત્તિ મિથિ હોય છે. પરંતુ પ્રજા એ ઉદ્ભવે છે કે ભક્તિ જ્ઞાની કરવી કેમ કરવી તેના વિચાર સર્વસંમત શાસ્ત્રથી કરવામાં આવે તોજ જનસમુદાયને ઉપયોગી થાય. સર્વસંમત શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનુંજ પ્રથમ સ્થાન આવશે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના પ્રમાણત્વમાં સર્વે આચાર્યો અને સમાજનું ઐક્ય છે. સામાન્યતઃ સર્વ આસ્તિક દર્શનાનુસાર પરમકષાપજ, સર્વશક્તિમાન સર્વદ ઈશ્વર એક છે અને તે ઈશ્વરનું જ ભજન કરવું ને તેનીજ પ્રપત્તિ કરવી એ સામાન્ય સિદ્ધાન્ત પ્રાપ્ત થશે.

હવે ભગવદ્ગીતાનુસાર વિચાર કરીએ. સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ સ્વમુખે અધ્યાય પંદરમાંના શ્લોક ૧૬-૧૭-૧૮-૧૯ અને ૨૦ માં નીચે પ્રમાણે આજ્ઞા કરે છે:—

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર एव च
ક્ષરः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥
उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो लोकत्रयमाविश्य विमर्त्यन्यय ईश्वरः ॥
यस्मात्ક્ષરमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥
यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।
स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥
इति शुद्धतमं शास्त्रमिदमुक्तं मया नय ।

एतद् बुद्ध्वा बुद्धिमान् स्वात्कृतकृत्यश्च भारत ॥

લોકમાં ક્ષર અને અક્ષર એમ બે પુરુષો છે. ક્ષર એટલે સર્વભૂતો અને કૂટસ્થ તે અક્ષર, ઉત્તમ પુરુષ-પુરુષોત્તમ તો તે બન્નેથી જુદા અન્ય છે અને તે પરમાત્મા કહેવાય છે. તે અન્યય ઈશ્વર ત્રણે લોકમાં પ્રવેશી ત્રિકોણને ધારણ કરે છે. હું ક્ષરથી પણ અતીત પર હું અને અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું, તેથી હું લોકમાં તથા વેદમાં પુરુષોત્તમ નામથી પ્રસિદ્ધ છું. જે અસંમૂઢ મોહરહિત એ પ્રકારે, મને પુરુષોત્તમને બાળે છે તે સર્વદ સર્વ ભાવથી મને ભજે છે.

હે અનપ-નિષ્પાપ ! મેં આ પ્રકારે આ શુભતમ (સર્વશાસ્ત્રોમાં શુભ) શાસ્ત્ર તને કહ્યું છે. એને જાણીને ભુદિમાન કૃતકૃત્ય યાચ છે.

આ પાંચ શ્લોકોનો સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવામાં આવશે તો ૨૫૯ થશે કે ગીતાકાવ્ય મતે ક્ષર આ પ્રાણિમાન અર્થોત્ અભિવ જગત્ અને અક્ષર એટલે કુટસ્થ-અક્ષર અક્ષ તેનથી પર ક્ષર, પરમાત્મા-હિતમ પુરથ પુરોહિતમ અન્મ છે અને તે સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ છે અન્મ નથી. સર્વજ્ઞ તો શ્રીકૃષ્ણને જ સર્વોત્તમભાવે બ્રહ્મ અર્થોત્ ભગનીય ભગવાન-પરમાત્મા-ક્ષર ને કહે છે તે શ્રીકૃષ્ણ છે તેવીજ રીતે અધ્યાય ૧૮ શ્લોક ૬૪ માં ૨૫૯ આજ્ઞા કરે છે કે—

સર્વગુણતમં ભૂયઃ કૃણુ મે પરમં વચઃ ।

ક્રોડોઽસિ મે હૃદમિતિ તતો વક્ષ્યામિ તે હિતમ્ ॥

સર્વ ગુણમાં પણ શુભ એવું સર્વશુભતમ માઈ પરમ વચન સાંભળ. તું મને હૃદ વક્ષાશે છે તેવીજ રીતે તારા હિતની વાત કહું છું. તે શુભતમ વાત શ્લોક ૬૪ અને ૧૬ માં આજ્ઞા કરે છે કે,

મન્મના ભવ મદ્રક્તો મથાગી માં નમસ્કુરુ ।

મામેવૈષ્યાસિ સત્યં તે મતિજાને પ્રિયોઽસિ મે ॥

સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં ગુરણં વ્રજ ।

અદં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોહયિષ્યામિ મા શુચઃ ॥

મારે વિષે મન રાખ, મારો જક્ત થા, માઈ ચન્ન કરનારો થા, મને નમસ્કાર કરું. તું મનેજ પામીશ. એમ હું સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરું છું. કારણ કે તું મને પ્રથ છે. સર્વ ધર્મોના પરિત્યાગ કરીને મને એકને ચરણે આવ. સર્વ પાપનાથી મું તને મુક્ત કરીશ. શોક કરતો નહિ. આ શ્લોકથી પણ ભગ્ન ભગવાન કૃષ્ણનું કરવાનું કહ્યું તેમજ ચરણે પણ તેનેજ જવાનું કહ્યું અને તે પણ સર્વ ધર્મોના ત્યાગપરંક. વગ્ન અધ્યાય ૭ માં શ્લોક ૧૩-૧૪-૧૫ અને ૨૦-૨૧-૨૨-૨૩ થી ભગવાન આજ્ઞા કરે છે કે—

ત્રિભિર્ગુણમયૈર્ભાવૈરોમેઃ સર્વમિદં જગત્ ।

મોહિતં નાભિજાનાતિ મામેભ્યઃ પરમવ્યયમ્ ॥

દૈવી દેષા ગુણમયા મમ માયા દુરન્યયા ।

મામેવ યે પ્રપચન્તે માયામેવાં તરન્તિ તે ॥

ન માં દુષ્કૃતિનો મૃદાઃ પ્રપચન્તે નરાચમાઃ ।

માયયાપહૃતદ્રાના આમુરં માત્રમાશ્રિતાઃ ॥

કાર્મસૈતૈર્હૈતજ્ઞાનાઃ પ્રપચન્તેઽપદેવતાઃ ।

તં તં નિયમમાસ્યાય પ્રકૃન્યા નિયતાઃ સ્વયા ॥

યો યો યાં યાં તનું મક્તઃ શ્રદ્ધયાચિનુમિચ્છતિ ।

તસ્ય તસ્યાચર્ત્વા શ્રદ્ધાં તમૈવ વિદયામ્યહમ્ ॥

સ તયા શ્રદ્ધયા યુક્તસ્તસ્યારંધિનમર્હતે ।

સ્મરે ચ તતઃ કામાન્મયૈવ વિદિતાન્દિ જાન્ ॥

અન્તવત્તુ ફલં તેપાં તદ્ભવત્યલ્પમેધસામ્ ।

દેવાન્દેવયજો યાન્તિ મદ્ભક્તા યાન્તિ મામપિ ॥

આ તથા ગુણમય ભાવથી-પદાર્થોથી મોહિત થયેલું આપ્તું જગત્ અને જોનાથી પર અને અવ્યય એમ ઓળખતુ નથી. મારી ગુણમયી દેવી માયા દુરત્યય છે. જે મનેજ શરણે આવે છે તેઓ એ માયાને તરી જાય છે. દુષ્ટૃતિવાળા, મૂઠ અને નરાધમ જેઓના જ્ઞાનનું માયાથી અપહરણ થયેલું છે એવા આસુર ભાવને આશ્રિત થયેલા નરાધમો અને શરણે આવતા નથી જુદી જુદી કામનાઓ વડે જેઓનું જ્ઞાન દરાયું છે તેઓ પોતાની પ્રકૃતિથી નિયત થઈ તે તે નિયમનું સેવન કરી અન્ય દેવતાઓને શરણે જાય છે, જે જે ભક્ત જે જે દેવતાની તત્ત્વ-મૂર્તિનું શ્રદ્ધાથી અર્ચન પૂજન કરવા ઈચ્છે છે તેની તેની-તે શ્રદ્ધાન-કૃત્તિ અચલ કરે છું અર્થાત્ તે મૂર્તિમા-દેવતામા તેની અચલ શ્રદ્ધા કરે છું. તેવી શ્રદ્ધાને યુક્ત તે ભક્ત તેનું તે દેવતાનું આરાધન ઈચ્છે છે અને તેનાથી તે દેવતાના આરાધનથી મારાથીજ વિદિત નિર્મિત તે કામનાઓને પ્રાપ્ત કરે છે. તે અલ્પ છુદ્ધિવાળાઓનું ફલ અંતવાણું-નાશવાણું હોય છે. દેવને ભજનારા દેવને પામે છે અને મને ભજનારા મને પામે છે.

ઉપલા શ્લોકોનો ખરામર વિચાર કરવામા આવશે તો રપષ્ટ સમજશે કે કૃષ્ણ પરમાત્માની માયાથી મોહિત થયેલાજ જીવો ભગવાનના સ્વરૂપને ઓળખતા નથી અને ભગવાન કૃષ્ણને અક્ષરથી ઘીન, સચ્ચુ અને માયાશય્ય માને છે કે પ્રાકૃત પુરુષવત્ માને છે. માયાને તરવાનું એકજ સાધન ભગવાનની પ્રપત્તિ-શરણાગતિજ છે. ભગવાનને શરણે જે જીવો નથી જતા તે ક્યાં તો કુષ્ટ કૃત્યવાળા હોય છે કે મૂઠ-મૂખ છે અથવા નરાધમ છે અને તે સર્વ આસુરભાવને પ્રાપ્ત થયેલા છે.

સકામ જીવોજ અન્ય દેવતાને શરણે જાય છે. તે તે કામનાની પૂર્તિ પણ વસ્તુતઃ ભગવાનજ કરે છે અને અન્ય દેવતામા તે જીવની શ્રદ્ધા અચલ કરે છે. ભગવાનનું ભજન કરનારા ભગવાનની પ્રપત્તિ કરનારા ભગવાનને પ્રાપ્ત થાય છે તેનું ફલ અવિનાશી છે કારણ ભગવાન અને તેનું સ્થાન અચ્યુત છે અને અન્ય દેવતાઓનું પૂજન કરનારા તેની શરણાગતિ કરનારા તે તે દેવતાઓને પ્રાપ્ત થાય છે અને તેઓનું ફળ અંતવાણું નશ્વર છે. કારણ કે તે દેવતાઓ અને તેમનું સ્થાન નશ્વર છે અને આ વાત રપષ્ટ અધ્વાય ૮ માના શ્લોક ૧૫ અને ૧૬ માં નીચે પ્રમાણે કહી છે:—

મામુપેત્ય પુનર્જન્મ દુઃસ્વાલ્પમશાશ્વતમ્ ।

નાન્નુવન્તિ મહાત્માનઃ સંસિદ્ધિ પરમાં ગતાઃ ॥

આત્મસમ્યક્વનાહ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ।

મામુપેત્ય તુ કૌન્તેય પુનર્જન્મ ન વિચ્યતે ॥

પરમ સંસિદ્ધિને પામેલા મહાત્માઓ અને પામ્યા પછી દુઃખનું સ્થાન તથા ક્ષણભંગ્યર તેવા પુનર્જન્મને પ્રાપ્ત થતા નથી હે અર્જુન! બ્રહ્મલોકથી માંડીને સર્વ લોક પુનરાવર્તી છે પરંતુ હે કૌન્તેય! મને પામ્યા પછી પુનર્જન્મ થતો નથી, અર્થાત્ ભગવાન કૃષ્ણને પ્રાપ્ત થવાય તોજ પુનર્જન્મના દુઃખથી છૂટાય તે સિવાય આ ભવસાગરથી છૂટવાનો બીજો ઉપાય નથી. એ ભગવાનને કેમ પ્રાપ્ત થવાય તે વાત ઉપર કહી ગયા છીએ. વળી ફરી તેનો વિચાર કરીએ. ૮ મા અધ્યાયના ૧૪ મા શ્લોકમા રપષ્ટ આશ્વા કરે છે કે—

અનન્યચેતાઃ સતતં યો માં સ્મરતિ નિત્યશઃ ।

તસ્યાહં સુલભઃ પાર્થ નિત્યયુક્તસ્ય યોગિનઃ ॥

હે પાર્થ! અનન્ય ચિત્ત વાળો હોઈ જે માં નિત્ય સ્મરણ કરે છે, તેના નિત્યયુક્ત યોગીને સુલભ છું.

તેમજ અધ્યાય ૮ માંના શ્લોક ૨૧ અને ૨૨ માં આગા કરે છે કે—

અન્યક્તોક્ષર ઇત્યુક્તસ્તમાદ્યઃ પરમાં ગતિમ્ ।

યં પ્રાપ્ય ન નિર્વર્તન્તે તદ્દામ પરમં મમ ॥

પુરુષઃ સ પરઃ પાર્થ યત્વત્વા લભ્યસ્ત્વનન્યયા ।

યસ્યાંતઃસ્થાનિ ભૂતાનિ યેન સર્વમિદં તત્ત્વમ્ ॥

જેને અન્યક્ત અક્ષર અને પરમગતિ કહેવામાં આવે છે અને જેને પ્રાપ્ત થઈ પાહું આ લોકમાં આવતા નથી, તે માં ધામ છે. તે પર પુરુષ. અર્થેન પુરેગાતમ (પંદરમા અધ્યાયમાં ૨૫૪નિર્દિષ્ટ) તે ધામમાં રહેનાર અર્થાત્ ભગવાન કૃષ્ણ અનન્ય ભક્તિ વડે લભ્ય છે, જેની અંદર સર્વભૂતા રહેલા છે અને જેનાથી આ સર્વ વ્યાપ્ત છે.

તેમજ તેજ આક્રમા અધ્યાયના ૫-૬ અને ૭ માં શ્લોકમાં આગા કરે છે કે—

અન્તકાલે ચ માયેવ સ્મરન્મુક્ત્વા કલેવરમ્ ।

યઃ પ્રયાતિ સ મદ્ભાવં યાતિ નાસ્ત્યથ સંસયઃ ॥

યં યં વાપિ સ્મરન્ભાવં ત્યમત્યન્તે કલેવરમ્ ।

તં તમેવૈતિ કૌન્તેય સદા તદ્વાવભાવિતઃ ॥

તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ મામનુસ્મર યુઃ ચ ।

મય્યર્પિતમનોઽબુદ્ધિમિવૈવૃત્ત્યસંસયમ્ ॥

અંતકાલે માં સ્મરણ કરતા જે કલેવર-દેહનો ત્યાગ કરીને મલાજી કરે છે તે મારા ભાવને પામે છે, એમાં સંસય નથી અથવા દે હોન્તેય! અંતકાલે જે જે કાવતું (દિવનું) સ્મરણ કરતા કલેવરનો ત્યાગ કરે છે, તે તે જાવથી ભાવિત થઈ તે તે ભાવનેજ પામે છે. તેથી સર્વ કાળમાં નિરંતર માં અનુસ્મરણ કર અને પુદ્ધ કર. મારામાં મન અને બુદ્ધિને અર્પણ કરનાર એવો તું નિશ્ચયે મનેજ પામીશ.

આ ઉપરથી ૨૫૪ થાય છે કે ભગવદ્ગાતા ૬ ભગવદ્ધ્યામ અક્ષરની પ્રાપ્તિ તે સાધન રહ છે તે ફક્ત પામનારનું પુનરાગમન-પુનર્જન્મ થતો નથી અને તે ફક્ત ભગવાનના અનન્ય સ્મરણથી ભક્તિથી થાય છે, ભગવાનમાં જ મન અને બુદ્ધિ અર્પણ કરીથી થાય છે અર્થાત્ ભક્તિ-સારણ-સ્મરણ-અનન્ય હોતું જોઈએ. અન્ય દેવતાઓના ભજન-સારણ-સ્મરણ ચિન્તાનથી મિથ્ય હોતું ન જોઈએ. વળી અધ્યાય ૯ ના ૧૩મા શ્લોકમાં પણ આગા કરે છે કે—

મહાત્માનસ્તુ માં પાર્થ દૈર્ઘ્ય મહાવિમાથિનાઃ ।

મજ્જન્મનન્યમનસો જાત્વા ધૃતાદિમન્યવમ્ ॥

અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।
 તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ ॥
 યેઽપ્યન્યદેવતાભક્તા યજન્તે શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ ।
 તેઽપિ મામેવ કૌન્તેય યજન્ત્યવિધિપૂર્વકમ્ ॥
 અહં હિ સર્વયજ્ઞાનાં ભોક્તા ચ મધુરેવ ચ ।
 ન તુ મામાભિજાનન્તિ તત્ત્વેનાતશ્ચ્યવન્તિ તે ॥
 યાન્તિ દેવગ્રતા દેવાન્પિતૃન્યાન્તિ પિતૃગ્રતાઃ ।
 ભૂતાનિ યાંતિ ભૂતેજ્યા યાંતિ મથાજિનોઽપિ મામ્ ॥
 પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ।
 તદહં ભક્ત્યુપહૃતપ્રશ્રામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥
 યત્કરોપિ યદશ્રાસિ યજ્જુહોપિ દદાસિ યત્ ।
 યત્તપસ્યાસિ કૌન્તેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥
 અપિ ચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યભાક્ ।
 સાધુરેવ સ મન્તવ્યઃ સમ્પન્નવ્યવસિતો હિ સઃ ॥
 ક્ષિપ્રં ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાંતિ નિગચ્છતિ ।
 કૌન્તેય પ્રતિજાનીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ ॥
 માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્વિત્ય યેઽપિ સ્થુઃ પાપયોનયઃ ।
 સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેઽપિ યાન્તિ પરાં ગતિમ્ ।
 કિં પુનર્બ્રાહ્મણાઃ પુણ્યા ભક્તા રાજર્પયસ્તથા ।
 અનિત્યમસુખં લોકમિમં પ્રાપ્ય ભજસ્વ મામ્ ॥
 મન્મના ભવ મદ્ગત્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ।
 મામેવૈષ્યાસિ યુક્તૈર્વૈમાત્માનં મત્પરાયણઃ ॥

અનન્ય ભાવે જે જનો અને પર્યુપાસે છે-ભાગ છે તે નિત્યાભિયુક્તોનું મારામાંજ નિરંતર ચિત્ત રાખનારાઓનું યોગ અને ક્ષેમ હું વહન કરું છું. જે પણ અન્ય દેવતાનાં ભક્તો છે અને જેઓ તે દેવતાઓને શ્રદ્ધાન્વિત યજ્ઞને ભાગે છે તેઓ પણ હે કૌન્તેય ! મારું જ અવિધિ-પૂર્વક યજન કરે છે. હું સર્વ યજ્ઞોનો નિશ્ચયે ભોક્તા અને પ્રભુ સ્વામી છું. તે અન્ય દેવને ભજનારા સકામ જનો અને તત્ત્વેથી મારા ખરા સ્વરૂપથી બાણતા નથી એથી તેઓનું પતન થાય છે. દેવતાનું વ્રત કરનારા દેવને પામે છે. પિતૃનું વ્રત કરનારા પિતૃને પામે છે. જૂતનું યજન કરનારા જૂતને પામે છે અને મારું યજન કરનારા મને પામે છે. જે અને ભક્તિથી, રનેકથી, લાવપૂર્વક પત્ર, પુષ્પ, ફલ, જળ અર્પણ કરે છે-ધરે છે, તે હું નિર્મલ, અંતઃકરણવાળાનું ભક્તિએ રનેકે અર્પેલું આરાધનું છું. હે કૌન્તેય ! તું જે કંઈ કરે છે, ભોગવે છે, હોમે છે, દાન કરે છે, તપ કરે છે તે અને અર્પણ કરે અર્થાત્ સર્વ અને સમર્પણ કરે.

કાઈ સુકુરાચારી પણ તે મને અનન્ય ભાવે ભજે તો તેને સાધુ માનવો, કારણ કે તે ખરા નિશ્ચયવાળો છે અર્થાત્ ભગવાનનું અનન્ય ભાવે ભજન કરવું તેજ ખરા નિશ્ચય-સિદ્ધાન્ત છે. તે જલદી ધર્માત્મા થાય છે અને સાચા જ્ઞાનિને પ્રાપ્ત થાય છે. હે કૌન્તેય, પ્રતિજ્ઞા કર-નિશ્ચયપૂર્વક જાણ કે મારો ભક્ત (કદાચિ) નાશ પામતો નથી. હે પાર્થ! જેઓ પાપ યોગિ હોય જી, વૈશ્ય કે શૂદ્ર હોય તેઓ પણ મારો આશ્રય કરીને પરમ ગતિને પામે છે તો પછી પુણ્યાત્મા બ્રાહ્મણો અને પવિત્ર ભક્તો અને રાજાધિપોને માટે (મારા આશ્રયથી પરાગતિને પામે તેમાં) કહેવુંજ શું? અનિત્ય અને અશુભ-નિરાનંદ આ સોકને પ્રાપ્ત થયે તે મને ભજ, મારા વિષે મન રાખનાર થા, મારો ભક્ત થા, મને નમસ્કાર કર આ પ્રકારે આત્માને અંતઃકરણને મારામાં યોજીને મત્પરાયણ થયે તે મનેજ પામીશ.

ઉપદ્રા શ્લોકમાં પણ સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરી છે કે ભગવાનનું ભજન કરવાનો અધિકાર ગમે તે જીવનો એટલે સ્ત્રીયદ્વને પાપયોગિ ગમે તે હોય તે સર્વનો છે. ભગવાનનું ગમે તે જીવ અનન્ય ભાવે ભજન કરે તે પરા ગતિને પામે તેમાં શંકા જ નથી, તેમજ તેવું યોગક્ષેમ પણ ભગવાનજ વહન કરે છે અર્થાત્ ભગવાનનું ભજન કરવામાં અનન્ય ભાવ મળવો. અનન્યતાના ઉપર ગીતા-કાર ખાસ ભાર મૂકે છે એ તેના અભ્યાસથી-આવૃત્તિથી સુનિશ્ચિત થાય છે. તેમજ રોદપૂર્વક ભગવાનને સર્વ સમર્પણ કરવું. દશમા અધ્યાયમાં શ્લોક ૯-૯-૧૦ માં પણ આજ્ઞા કરે છે કે:—

અહં સર્વસ્ય પ્રથમો મત્તઃ સર્વં મર્વતે ॥

इति मत्वा भजन्ते मां युया भवसमन्विताः ॥

मच्चित्ता मद्गतमाणा योधयन्तः परस्परम्

कथयन्तश्च मां नित्यं वृष्यन्ति च रमन्ति च ॥

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।

ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयन्ति ते ॥

સર્વનો પ્રથમ હું છું, મારાથી સર્વ પ્રવર્તે છે, એમ જાણીને જાતયુક્ત યુધ્ધ પુરશે. મારું ભજન કરે છે. મારામાં ચિત્ત છે જેઓનું અને મારામાં શામેલું છે અંતઃકરણ જેઓનું તેઓ પરસ્પર મારો બોધ કરતા નિર્દોષ મારી કથા કરતા સતોષ પામે છે અને રમણ કરે છે. સતત યુક્ત પ્રીતિપૂર્વક મને ભજનારા તેઓને હું બુદ્ધિયોગનું દાન કરું છું, જેથી તેઓ મારી નિકટ આવે છે. આ પ્રકારે ભગવાનનું રોદપૂર્વક ભજન કરવાની સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરી છે. અ. ૧૧ માંના શ્લોક ૪૮-૫૨-૫૩-૫૪-૫૫ શ્લોકમાં ભગવાન આજ્ઞા કરે છે કે:—

न चेदयस्माध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपोभिल्लैः ॥

एवंरूपः शक्य अहं ब्रूलोके द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुमवीर ॥

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।

देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ॥

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।

शक्यं एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यया ॥

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।

જ્ઞાતું દ્રષ્ટું ચં તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥

મત્કર્મકૃન્મત્પરમો મદ્ગત્કત્તઃ સદ્ગવર્જિતઃ ।

નિર્વેરઃ સર્વભૂતેષુ યઃ સ મામેતિ પાણ્ડવ ॥

હે કુરુપ્રવીર, નવેદ, યગ્ન, અને અધ્યયનથી, ન દાનથી, ન ક્રિયાઓથી, ન ઉમ તપશ્ચર્યાઓથી નૃસેકમાં તારા વિના ખીળ કાઢીથી હું આવા રૂપે જોઈ શકાતો નથી.

આ માઈ સુદૃઢશ્ચ ૩૫ ને તે જોયું, તે રૂપની દર્શનની આકાંક્ષા દેવો પણ નિત્ય કરે છે. જે પ્રકારે મને તે જોયો તે પ્રકારે હું વેદોથી ન તપથી ન દાનથી, ન યગ્નથી જોવાઈ શકાઈ છું. હે અર્જુન, હે પરંતપ, એવા પ્રકારનો હું તેને તત્ત્વ-વસ્તુસ્વરૂપતઃ જાણવાનું અને જોવાનું અને પ્રવેશ કરવાનું તો અનન્ય ભક્તિથીજ શક્ય છે. હે પાંડવ, માઈ કર્મ કરનાર, હુંજ જેને પરમ છું, સંગવર્જિત અને સર્વ પ્રાણીમાં વેર વિનાનો એવો જે મારો ભક્ત તે મને પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ વેદ, યગ્ન, તપ, દાન આદિ સાધનથી ન તો ભગવાનના દર્શન થતાં, ન તો ભગવાનનું જ્ઞાન થતું કે ન તો ભગવાનમાં પ્રવેશ થતો કે તેને પંખાતું. એ સર્વ કૃષ્ણ ભગવાનની અનન્ય ભક્તિથીજ થાય છે—તેમજ અધ્યાય ૧૧ માં શ્લોક ૬-૭-૮ માં પણ ભગવાન આજ્ઞા કરે છે કે:—

યે તુ સર્વાણિ કર્માણિ મયિ સંન્યસ્ય મત્પરાઃ ।

અનન્યેનૈવ યોગેન માં ધ્યાયન્ત ઉપાસતે ॥

તેપામહં સમુદ્ભૂતાં મૃત્યુસંસારસાગરાત્ ।

ભવમિ ન ચિરાત્પાર્થ મય્યાવેશિતચેતસામ્ ॥

મય્યેવ મન આધત્સ્વ મયિ બુદ્ધિં નિવેશય ।

નિવસિષ્યાસિ મય્યેવ અતઃ કર્ત્વ્ય ન સંશયઃ ॥

સર્વ કર્મ મને અપેક્ષ કરી, મત્પરાયણ થઈ માઈ અનન્ય યોગે ધ્યાન ધરતા જેઓ મને ઉપાસે છે, માઈ ભજન કરે છે કે જેમનાં ચિત્ત મારા વિષેજ આવેશિત થયેલા (છે) તેઓનો હે પાર્થ ! ઘોડી વારમાં મૃત્યુસંસારસાગરમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર થાઈ છું. મારામાંજ મનને લગાડ, મારામાં બુદ્ધિને પ્રવેશ કરાવ, તેથી તે પછી નિઃસંશય મારામાંજ તું વાસ કરીશ.

આથી પણ ભગવાનનું અનન્ય યોગે ધ્યાન ધરવાની અને તેનામાંજ મન બુદ્ધિ રાખવાની રખણ આજ્ઞા કરી છે. અધ્યાય ૧૩ માં પણ જ્ઞાનનું નિરૂપણ કર્યું છે તેમાં પણ શ્લોક ૬માં મારામાં અનન્ય યોગે અગ્નિચારિણી ભક્તિને પણ જ્ઞાનના અંગત્વે કહી, ક્ષેત્ર, જ્ઞાન અને જ્યેષ્ઠ પ્રતિપાદન કરી શ્લોક ૧૮ માં આજ્ઞા કરે છે કે:—

મદ્ગત્કત્ત એતદ્વિજ્ઞાય મદ્ભાવાયોપપચતે ॥

મારો ભક્ત અનુભવથી એ જાણીને મારા ભાવને માટે યોગ્ય થાય છે. અધ્યાય ૧૪ માં જ્ઞાનોમાં પણ ઉત્તમ જ્ઞાન આવી રીતે કહીશ કે જે જાણીને સર્વ મુનિઓ પણ સિદ્ધિને પામ્યા છે એમ પ્રથમ શ્લોકે આજ્ઞા કરી શ્લોક ૨૬ માં આજ્ઞા કરે છે કે:—

માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે ।

સ ગુણાન્સમતીત્યૈવાન્બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે

જે મને અવ્યક્તિચાર અનન્ય ભક્તિયોગે સેવે છે, તે ગુણેનું અતિક્રમણ કરીને અલભ્યાવને પામે છે.

અ. ૧૬ માં દેવી સંપત્ત અને આસુરી સંપત્તનું પ્રતિપાદન કરી આસુર સર્ગનું વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરતાં ભગવાન ૨૫૪ આગા શ્લોક ૮ અને ૧૪ માં કહે છે કે:—

અસત્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદાહુર્નશ્વરમ્ ।

આસુરો આ જગતને અસત્ય અને અનીશ્વર કહે છે. દુઃ ઈશ્વર (નિર્ગુણ અલ્પ) ધુઃ ઇત્યાદિ અજ્ઞાનથી આસુરો વિમુદ્ધ થયેલા હોય છે અર્થાત્ જગતને અસત્ય-મિથ્યા કહેનારા અને પોતાને અખ્યાય ૧૫ ના શ્લોક ૭ માં કહ્યા પ્રમાણે અજ્ઞાતા અંશને બદલે સાક્ષાદ્ અલ્પ કે ઇશ્વર માનનારની આસુરી સૃષ્ટિમાં ગણના કરી છે.

તે પછી અખ્યાય ૧૭ માંના શ્લોક ૨-૩-૪ માં:

ત્રિવિધા ભવતિ શ્રદ્ધા દેહિનાં સા સ્વભાવજા ।

સાત્ત્વિકી રાજસી ચૈવ તામસી ચેતિ તાં ગૃણુ ॥

સત્ત્વાનુરૂપા સર્વસ્ય શ્રદ્ધા ભવતિ ભારત ।

શ્રદ્ધામયોઽયં પુરુષો યો યત્તદ્ભદ્રઃ સ એવ સઃ ॥

યજન્તે સાત્ત્વિકા દેવાન્યક્ષરતાંસિ રાજસાઃ

મેતાન્યભૂતગણાંથાન્યે યજન્તે તામસા જનાઃ

દેહીની ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા સ્વભાવથીજ હોય છે, સાત્ત્વિકી, રાજસી અને તામસી તેનું અવણુ કરે છે ભારત! સર્વની શ્રદ્ધા સત્ત્વાનુરૂપ અર્થાત્ પોતાના પૂર્વ સંસ્કાર પ્રમાણે થાય છે. આ પુરુષ શ્રદ્ધામયજ છે. જેની જેની શ્રદ્ધા તે તેવોજ ગણાયો. સાત્ત્વિકો દેવને યજે છે, રાજસી યક્ષ, રાક્ષસોને યજે છે અને અન્ય તામસ જનો મેત્રો અને બૃનગણને યજે છે.

તે પછી આહાર, યગ, દાન, નૃપ વિગેરેના બેઠ જનાન્યા છે. ત્યાર પછી અદારમા અખ્યાયમાં ત્યાગના, જ્ઞાનના, કર્મના, કર્તા, બુદ્ધિ, કૃતિ, સુખના, સાત્ત્વિકાદિ બેઠ જતાવી શ્લોક ૪૦ માં આગા કરી કે:—

ન તદાસ્તિ પૃથિવ્યાં વા શિવિ દેવેષુ વા પુનઃ ।

સત્ત્વં પ્રકૃતિર્જૈમુક્તં યદેભિઃ સ્યાન્નિર્ભિર્ગુણઃ ॥

પૃથ્વીમાં અથવા સ્વર્ગમાં અથવા દેવોમાં એવું સત્ત્વ નથી કે જે પ્રકૃતિનાજ ત્રણ ગુણથી મુક્ત હોય. અર્થાત્ પૃથ્વીના પ્રાણી, સ્વર્ગના વાસી દેવો સર્વ પ્રાકૃતજ છે. અર્થાત્ કેવલ દરિ-પુરુષોત્તમ ભગવાનજ અપ્રાકૃત છે. ત્યાર પછી સાત્ત્વજ, રાજસ, વૈશ્ય અને શૂદ્રના સ્વભાવાનુસાર વિભક્ત કર્યો જતાવી સ્વાભાવિક કર્મ સંદોષ હોય તેનો પણ ત્યાગ ન કરવો તેવો ઉપદેશ શ્લોક ૪૮ માં કરી શ્લોક ૪૯ માં:

અસત્કબુદ્ધિઃ સર્વત્ર જિતાત્મા વિગતસ્પૃહઃ ।

નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિં પરમાં સંન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥

સર્વત્ર અસત્ક બુદ્ધિવાળો, જિતાત્મા, સ્પૃહારહિત પુરુષ સંન્યાસથી પરમ નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિને પામે છે.

સિદ્ધિ માત્રો યથા વ્રહ્મ તથામોતિ નિવોધ મે ।

સમાસેનૈવ કૌન્તેય નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય યાપરા ॥

જ્ઞાનની પરમ નિષ્ઠાશ્ચ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલો પુરુષ, હે કૌન્તેય, જે પ્રકારે બ્રહ્મને પામે છે તે તું સંક્ષેપથી મારાથી જાણ્યું.

બ્રહ્મભાવને પામવાનો પ્રકાર શ્લોક ૫૧-૫૨-૫૩ થી આગા કરી શ્લોક ૫૪-૫૫ માં ૨૫૪ આગા કરી કે.

વ્રહ્મભૂતઃ પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ ન કાંક્ષતિ

સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ મદ્ગત્કિં લભતે પરામ્ ॥

મત્તયા મામભિજાનાતિ યાવાન્યથાસ્મિ તત્ત્વતઃ

તતો માં તત્ત્વતો જ્ઞાત્વા વિશતે તદનંતરમ્ ॥

બ્રહ્મભૂત (બ્રહ્મને પામેલો) પ્રસન્નાત્મા કથાનો શોક કરતો નથી કે કથાની આકાંક્ષા રાખતો નથી, સર્વ ભૂતામાં સમદૃષ્ટિવાળો તે મારી પરા ભંકિતને પામે છે. હું જેટલો અને જેવો છું, તે મને તત્ત્વે-બરાબર રીતે યથાર્થ ભંકિતથીજ જાણે છે. પછી મને યથાર્થ જાણીને મારામાં પ્રવેશ કરે છે. અર્થાત્ બ્રહ્મભાવ યથા પછીજ કૃષ્ણની પરા ભંકિત પ્રાપ્ત થાય છે ભંકિતથીજ ભગવાન કૃષ્ણનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે. અર્થાત્ ભંકિત સાધન પણ છે અને ફલ પણ છે. ભગવાનનું યથાર્થ જ્ઞાન ભંકિત સિવાય અન્ય સાધનથી થતું નથી, ત્યાર પછી શ્લોક ૫૬ માં આગા કરે છે કે:

સર્વકર્માણ્યપિ સદા કુર્વાણો મદ્ગત્પાશ્રયઃ ।

મત્પ્રસાદાદવામોતિ શાશ્વતં પદમવ્યયમ્ ॥

મારો સંપૂર્ણ આશ્રય રાખી સદા સર્વ કર્મોને પણ કરતો છતાં મારી કૃપાથી શાશ્વત, અવ્યય પદને પામે છે.

શ્લોક ૫૭ માં ભગવાન પોતાના વિષે ચિત્ત રાખવાની આગા કરી શ્લોક ૫૮ માં મારામાં ચિત્ત રાખનાર મારી કૃપાથી સર્વ કુર્મોને તું તરી જાઈશ એમ આગા કરી શ્લોક ૫૯ માં

યદહંકારમાશ્રિત્ય ન યોત્સ્ય્યેતિ મન્યસે ।

મિથ્યૈવ વ્યવસાયસ્તે પ્રકૃતિસ્ત્વાં નિયોક્સ્યતિ

અહંકારનો આશ્રય કરી હું યુદ્ધ નહિ કરું એમ માનતો હોઈશ તો એ તારો નિશ્ચય મિથ્યા છે. પ્રકૃતિ તારું નિયોજન યુદ્ધમાં કરશે. એમ આગા આગા કરી શ્લોક ૬૧-૬૨ માં આગા કરે છે કે—

ઈશ્વરઃ સર્વભૂતાનાં હૃદયેર્જુન તિષ્ઠતિ ।

આમયન્સર્વભૂતાનિ યંત્રારુદ્ધાનિ માયયા ॥

તમેવ શરણં ગચ્છ સર્વભાવેન ભારત

તત્પ્રસાદાત્પરાં શાંતિ સ્થાનં પ્રાપ્સ્યસિ શાશ્વતમ્

હે અર્જુન ! સર્વ ભૂતાને યંત્રારુદ્ધ હોય તેમ માયાથી બનાવતો ઈશ્વર સર્વ ભૂતાના હૃદય દેશમાં ધિરાળે છે. હે ભારત ! સર્વ ભાવે તેનેજ શરણુ જા, તેની કૃપાથી પરમ શાંતિ અને શાશ્વત સ્થાનને પામીશ; શ્લોક ૬૩ માં પછી આગા કરે છે કે—

હોવા છતાં તેમના જુદા જુદા કાર્યથી અનેક નામે પ્રસિદ્ધ છે અને અનેક નામે ભગ્ય છે તેવી જ રીતે ભગવાન કૃષ્ણ એકજ હોવા છતાં જુદી જુદી લીલાએ બાલકૃષ્ણરૂપે અનેક રૂપે ભગ્ય છે સેવાય છે. અનન્ય ભાવે ભજન કરવાથી ગીતાશાસ્ત્રને, અતુસરાય છે. તેથી કાંઈ ખીખ કાંઈ દેવની અવલેહના, નિન્દા થતી નથી.

સમાચારાદિક.

(નીચેનું આપણુ કંઈ મહિયોમાં પૂ. પા. ગો. શ્રી. ૬ શ્રીદારિકાલાલજી મહારાજના ન્યેશ

કુમાર વિ. ગો. શ્રીદામોદરલાલજી આપણું હર્દ.)

પૂન્ય સમાપતિ મહાભાગ, અને ઉપરિષદ ન્દોલા વેષ્ણુવા । આજે શ્રીમદ્દશાધ્યાયચરણના દ્વિતીય કુમાર શ્રીવિદ્યનાથજી (શ્રીગુરુજી) ના પ્રાદુર્ભાવ મહોત્સવની સભા છે. અત્યેવ આપણે આજે તેઓશ્રીના ચરિત્રનું કંઈક વર્ણન કરી આપણી છાત્રવા અને ક્ષેત્રિ પવિત્ર કરીએ. શ્રીગુરુજી શ્રીમદ્દશાધ્યાયચરણ પુત્ર હોવાથી “ભાત્મા વૈ પુત્રનામાસિ” આ શ્રુતિ પ્રમાણે સાક્ષાત્ શ્રીમદ્દશાધ્યાયચરણ પુત્રોત્તમજી હતા. પણ તેઓશ્રીનું પ્રાકટ્ય આચાર્યરૂપે “હોવાથી કુનીયાના મનુષ્યોને પોતાના આચરણથી પણ ભગવદ્પરાયણ કરવાની તેઓશ્રીની ફરજ હતી. તેથી પોતે પણ ભગવત્સેવા રમરણમાં અત્યંત આસક્ત રહેતા. પરમભગવદીય ગોપાલદાસજીએ નવાખ્યાનમાં આશું કે “આપ સેવા કરી શિખરે શ્રીદરિ ભક્તિપથ વૈભવ સુદૃઢ કીધો” અર્થાત્ દરિ સાક્ષાત્ પુત્રોત્તમ શ્રીગુરુજી શ્રીગોવર્ધનધરની સેવા કરી સેવા કેમ કરવી તેજીએ । રમરણ કીર્તનાદિ પ્રજ્ઞની ભક્તિ કેમ કરવી ? તે વૈષ્ણુવાને શિખરું છે. અને ભક્તિમાર્ગને મનુષ્ય બનાવે છે.

શ્રીગુરુજી જેમ સેવામાં અનન્ય આસક્ત હતા તેમજ રમરણમાં પણ અત્યંત આસક્તિવાળા હતા. આપશ્રી એક કાલુ પણ અઘાસરમન્ત્ર ન્દોતા વિરમરતા. પોતે શ્રી લોકિક કાર્યમાં આપૃત્ હોવા છતાં પણ શ્રીમુખે તથા હૃદયથી અઘાસર મન્ત્રનું રટણ ચાલુજ રાખતા. આપશ્રી શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞની અતિમ આજ્ઞાને સદા રમરણ કરતા. શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞજીએ ગોલોક પધારવા સમયે શ્રીગોપીનાથજી તથા શ્રીગુરુજીને લખીને આજ્ઞા કરી હતી કે—

યદા વદિર્મુલા મૂળં મવિષ્યથ કયમન । તદા કલપ્રવાહસ્યા દેહચિત્તાદયોડ્યુત ॥ સર્વથા મજ્જ-
યિષ્યતિ યુષ્માનિતિ મતિર્મમ ॥

શ્રીગુરુજીના પંચમલાલ શ્રીરઘુનાથજીના લાલ શ્રીદેવજીનંદનજી પોતાનાં રસાન્ધિકાન્યમાં આજ્ઞા કરે છે કે શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમેતિ શનકૈશ્વર્ય વાતસલ્યતઃ શ્રીહસ્તામ્બુજમાનગોપરિ મમં વ્યાપારયન્ સર્વતઃ ॥ + + + અર્થાત્ (ન્યારે દેવજીનંદનજી શ્રીગુરુજીના પોત પણા બાળવયના ૧ દોઢ બે વર્ષના હતા ત્યારે શ્રીગુરુજી “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ” આ ધીમેથી ઉચ્ચારી પોતાને શ્રીદરે અત્યંત વહાલથી મારા ધુખ પર ફેરવતા. આ પરથી આપણને શ્રીગુરુજીની રમરણમાં આસક્તિ રપ્ક નજાય છે.

શ્રીગુરુજીને અઘાસરમન્ત્ર ઉપર અનન્ય શ્રદ્ધા હતી. તે વાત તેઓશ્રીના બનાવેલ અઘાસર-નિરૂપણથી નજાય છે ઉક્ત ગ્રન્યમાં આપશ્રી અઘાસરમન્ત્રની મહત્તા નિરૂપતા આજ્ઞા કરે છે કે—
મયે ચ સર્વમન્ત્રાણાં મન્ત્રરાજોત્તમોમઃ । વેદવાક્યે મહાવાક્યં પુરાણે મારતે તથા ॥ શ્રીમદ્દશાધ્યાયચરણ શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥

અર્થાત્ આ અઘાસર મન્ત્ર છે. તે સર્વ મન્ત્રોમાં ઉત્તમોત્તમ છે. અને મન્ત્રોનો રાજા છે. જેમ વેદ વાક્યમાં, તથા પુરાણ ભારતાદિમાં “તત્ત્વમસિ” વિગેરે મહાવાક્ય હોય છે. શ્રીમદ્દશાધ્યાયજીનું “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ” આ મહાવાક્ય છે.

ધ્યાન વેષ્ણુવા । આજે હું તમારી પાસે શ્રીગુરુજીએ અઘાસર નિરૂપણમાં અઘાસરમન્ત્રનો જે એક અક્ષરનો ફલ અને પ્રસાદ બતાવ્યો છે તે કહી હું માફ આખ્યાન સમાપ્ત કરીશ.

રચાપનાર શ્રીમદ્ વલ્લભાધીરા શ્રીને પુરવેરત્તમ શ્રીવિઠ્ઠલાધીરા પ્રાકટ્ય થયું. અને આગળના વક્તાઓએ વિરતાર પૂર્વક દર્શાવ્યા મુજબ શ્રીમત્પ્રભુચરણ શ્રીવિઠ્ઠલાધીરાએ જીવે ઉપર કૃપા કરી માત્ર રદરથ સમ્બલ્યા અને વિરતાયા. શ્રીમત્પ્રભુચરણના અનેકનેક ગુણો અન્યોન્ય વક્તાઓએ વર્ણવ્યા છે તે વધારા છે. મને એકોશીનો એક અપ્રતિમ ગુણ સદા દર્શમાત્ર યતો રહ્યો છે અને તે એકોશીની અદ્વિતીય દયા ધીમિત્વામિને પરમદયાલવે નમઃ । એ હક્તિમાં શ્રીમત્પ્રભુચરણની અઘોષિક દયાનેજ વિરોધત નિર્દેશ છે છે એમ હું માનું છું પ્રાણપ્રેષ રસોધર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના દર્શન અને રોવામાંથી છે મારા પવેત વચ્ચિત રહ્યા છતાં ને દયાલુતા મુખમાંથી એક કહું વચન ન નીકળ્યું એ પ્રભુચરણની દયાને મું વિરોધજી લખાડનું વેળુવા વિતાસિએ વાંચે છે અને શ્રીમત્પ્રભુની અદ્વિતીય દયાને અવર્ણનીય કહી મીન રોવે છે. આપશીને જ્ઞા દયાથી તેવાજ પ્રખર પવિત્ર અને રસિક-અથવા કહો કે રસિકસિદોમણિ દત્તા. આપશીના "વિદ્વન્મંડન અને શૃંગારસ્મંડન" એ બે જગેના અધ્યયન કરનાર ભાણુ વેળુવાને આપશીની વિદ્વતા અને રસિકતાનો રહેલે પરિચય થશે. "વિદ્વન્મંડન" નું મુખપુર વાક્યઃ—

ચિરકાલેસત્સમુદિતપ્રાચીન નિર્મિતગુણપાકં મારનિરપિનિજપરનામલાનુગમિલાયામિલાપાં થી શરૂ થતું અને ફાલુચિ દુર્ગુણ ધીમન્નન્દુમાયે ગજજલધિ નિજાનન્દુપાં દર્શવં ત્યાં સુધીનું વાક્ય તેા સંસ્કૃત સાદિત્યનું અમુલ્ય મોક્ષિત છે. સંસ્કૃતભાષા વેળુવાને મુચિત્તિ છે. શ્રીમત્પ્રભુચરણે અનેક વિદ્વાતપૂર્ણ, બાવની વિરહિ કરનાર અને માત્રદર્શન કરાવનાર મંથો રચ્યા છે તેમાં શ્રીસર્વોત્તમસ્ત્રોત્ર અને શ્રીસ્ત્રવમાદય શ્રીમદાપ્રભુલતા સ્વરૂપના જ્ઞાન મળે છે. અને રુદ્રાદિપ્ત પ્રેમામૃત સ્ત્રોત્ર તેા આપશીના ઉદયતા મંથનનો નિર્મલ છે. વેળુવાએ શ્રીમદાપ્રભુરસિત મુંદર મંથો અને શ્રીમત્પ્રભુચરણરૂપ મંથનનું અનુશીલન સદાચરતા કરતું થયે. આપુનિક સમવર્મા સ્વરૂપરોવા તેા થાય છે. પરંતુ તામસેનાનું પ્રભાણ અલ્પ જોવામાં આવે છે. શુદ્ધાદેવ અને ભક્તિમાર્ગે જ્ઞા સંપ્રદાયની સેવા બલવનાર વત્તા મારિયા અને અલ્પભાષ્ય અને શુભાશિની અદિથી મદાનુભાવ શ્રીદશિરાવલ રસિત મંથોના પ્રકાશન વિગેરેમાં વેળુવાએ સદાય આપી તામસેના કરી ભવરથ થોવ્ય છે. વત્તામ્ય થયું છે પરંતુ સમયનો અભાવ છે. આને જ્ઞા ઉત્સાદથી અને ભક્તિમારપૂર્વક શ્રીમત્પ્રભુચરણ પ્રાકટ્યનો ઉત્સવ જ્ઞાવે તેવાજ ઉત્સાદ અને ભાવથી આગળી ચૈત્ર માસમાં શ્રીમદ્વાનપીથશ્રીરાવલ માયાધીની પ્રાદુર્ભાવ મહોત્સવ જ્ઞાવતા તપર રહેશે એવી વિનંતી કરું છું અને અત્ર શ્રીમત્પ્રભુચરણ શ્રીવિઠ્ઠલાધીરા ચિત્ત નિરાભ્યાસ છે તે ચિત્તને વંદન કરું છું.

શુભ્યાષ્ટ મજ્જાસઠ ભગવાનકાસનું ધ્યાનધ્યાન.—શ્રીગુણકાંતે આપજી ઉપર ધર્મશી પાન આપી ને મદદ ઉપકાર કર્યો છે એનું વિચેચન કરવાની મતુભ્યમાં રાજિ નથી. જેઓ સાક્ષાત શ્રીકારણજીનું સ્વરૂપ છે. એક સમય શ્રીગુણકાંત શ્રીગુણકાર પીરાભવા દત્તા તે વખતે એક રોક વેળુવ દર્શને આવ્યા તેણે વિનંતી કરી કે ને રાત્ર અહીં શ્રીમમુતાઇમાં શોચિંદ ધાટ તથા કુચાણી ધાટ બધિત નથી તેથી વેળુવને પાન કરાવવામાં તપર લેજન ધરવામાં દરકત આવે છે તેથી આન આતા કરે તેા હું બન્ને ધાટ બંધાનું મારે એક દણ રાખીજા ખરચવા છે. આપ તેની વાત સાંભળી શીં જાણ્યા તદિ તેથી ફરી વિનંતી કરી એટલે આપે કહ્યું ને સંતિ તમે આવને એટલે રોક સંતિ આવ્યા એટલે આપ સંતિ સંખ્યા કરતા એકલા રોકને હાંતે પધાર્યા. સંખ્યા કર્યા પછી શ્રીવમુતાઇનું જન તેની આખમાં બીરાયું તેથી રોકની કિંમ્ય અઘોષિક ફુલિ વર્ષ. જરુન કરે તેા બન્ને ધાટ કનમનીમવના બ.પીકાના દરશન થયાં પછી આપે જ્ઞા કરી કે સવવધી શ્રીરામિનીજી પધારે છે અને મહાવનધી શ્રીકારણ પધારે છે તે બન્ને પરસ્પર ચાલી કરે છે તેા કુચાણી ધાટ તથા શોચિંદધાટ વચ્ચે જરા તાર ખંડિત છે તેથી આપ નમુતાઇમાં પડી ન ભવ તેા એટલું તમે કરાવે ત્યારે રોક કહ્યું કે એકલા મળી જમ્યા છે તે કરાવવાનું મારા જ્ઞા ઇતનું સામર્ય નથી આપ પૂર્વ પુરોવાતમ છે આપની લીલા આપ બજો આપે મારા ઉપર કૃપા કરી દર્શન અઘોષિક કરાવ્યાં તેથી મારા જ્ઞાવને પાર તદિ તે આપશીની કૃપાનું ફળ એવું આપનું અઘોષિક ચરિત્ર છે કે એનો પાર પામતો નથી.

શુભ્યાષ્ટ બજાવંતરથ મજ્જાસઠનું ધ્યાનધ્યાન.—આપશીને એક પ્રશ્ન ને મારી અવપ્રતિ પ્રમાણે કહું છું. એક સમય શ્રીગુણકાંત શ્રીવનનીવજાવને વખતે મુદારવજા દત્તા શ્રીગુણકાંતે તે વખતે શીદીધી, શ્રીરંગવ તથા આજર બાદાદ દર્શને આવ્યા ત્યારે શ્રીવજાવને હાતન થયો કે નવનીવજાવ મુવે

છે અને શ્રીગુરુસાહેબ જુઝાવે છે પણ બાદશાહને તો એવાં દર્શન થયાં કે શ્રીગુરુસાહેબ પદને ભુજે છે અને શ્રીનવનીતલાલ જુઝાવે છે. દરશન કરી બહાર નીકળ્યા પછી બાદશાહે ખીરબઝને પૂછ્યું કે દર્શન થયાં કે ત્યારે ખીરબઝે કહ્યું કે નવનીતલાલ જુઝાવતા હતા અને શ્રીગુરુસાહેબ જુઝાવતા હતા ત્યારે બાદશાહે કહ્યું કે મને તો એવાં દર્શન થયાં કે શ્રીગુરુસાહેબ ભુજે છે અને શ્રીનવનીતલાલ જુઝાવે છે. ખીરબઝ સાધારણ વૈષ્ણવ હતા. અને બાદશાહ ઉપર શ્રીગુરુસાહેબની પૂજા કૃપા હતી તેથી અત્યંતિક દર્શન ઉપર પ્રમાણે મર્યાદા તે વખતે પૂર્ણ કૃપાપાત્ર અલક્ષ્યામાયી છીતરવામી કીરતન કરતા હતા.

સુખ્યાલ જાલવજી વિચિત્રનાથનું બ્યાખ્યાન—શ્રીગુરુસાહેબ વેણુજીની સુધાનું પ્રાગટ્ય છે વેણુજીને સાત છિદ્ર છે તેમાં પ્રથમ છિદ્ર તે શ્રીચિરધરજીનું પ્રાગટ્ય છે તે ધર્મી સ્વરૂપ છે ખીલ છે છિદ્રો તો તે છ બાળકાનું પ્રાગટ્ય છે, તે ધર્મી સ્વરૂપ છે છ ધર્મી. એકથ, વીર, ધરા, શ્રી, જ્ઞાન, વેરાગ્ય, ખીલે ભાવ એવો છે કે શ્રીમદાપ્રજુજીના શ્રીગુરુના ભાગમાં સાત છિદ્ર છે તે સાત બાળકાને ભાવ છે સાત છિદ્ર તે ધર્મી કે જે નેત્ર બે નાશીકા બે કહ્યું તથા એક મુખ એમ સાતે છે વળી સાતે બાળકો શ્રીગુરુસાહેબનું પણ સ્વરૂપ છે તેને માટે દર્શાવે છે વખતે શ્રીગુરુસાહેબ કંદારમાં પધાર્યા તે વખતે અંદર સખા છીતરવામીએ વિનંતિ કરી કે કૃપાનાથ, આપ વિના અમારે જીવન કેમ નસશે? ત્યારે આપે આજ્ઞા કરી કે હું તો શ્રીજીના સ્વરૂપમાં હીન થઈ જઈ છું પણ મારા સાત બાળકા ખીરાને છે તે મારે સ્વરૂપ છે તેનાં દરશન કરવાથી મારા દર્શન તમને થશે તે ઉપરથી છીતરવામીએ તેનું વખતે વધાર્થિગાર્હ છે. વિહરત સાતો રૂપ ધરે. સદા પ્રચલ શ્રીવૃત્તવાનંદન શ્રીદિગ્ગજ સન્નિ વરે.

બસી સુકુંદરાય દામોદરદાસનું બ્યાખ્યાન—એક સમય શ્રીગુરુસાહેબ જુઝાવત પધાર્યા હતા ત્યારે રસ્તા ઉપર ખીરબઝ મળ્યા. તેણે એક વૈષ્ણવને પૂછ્યું શ્રીગુરુસાહેબ શીત કાઢ્યાં કેમ પરદેશમાં પધારે છે? ત્યારે વૈષ્ણવે કહ્યું કરત બહુ થયું છે ત્યારે ખીરબઝે કહ્યું કે નેરહું મેઝમે તેરહું દ્રવ્ય તેવાર છે શ્રીગુરુસાહેબને શ્રીગોઝુડ પાછા પધારાથી જાઓ ત્યારે વૈષ્ણવે શ્રીગુરુસાહેબને વિનંતી કરી, ત્યારે શ્રીગુરુસાહેબે વિચાર કર્યો કે વૈષ્ણવની સુધ્ધિ ફરી ગઈ છે. અમે દ્રવ્યને માટે પરદેશ પધારીએ છીએ? અમારે પધારવાનું કારણ ફેલી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાનું છે. ત્યારે શ્રીગુરુસાહેબ અધી રાત્રીએ પધાર્યા ત્યારે બાદશાહને ખજાર ન કહી પછી ખીલે દિરસે વૈષ્ણવને આપે આજ્ઞા કરી. તમારી સુધ્ધિ ફરી ગઈ છે. હવે તમે વરણામૃત થી તથા સર્વોત્તમજીનો પાઠ કરો. ત્યારે વૈષ્ણવે વિનંતિ કરી કે અમે તો આપની સેવા માટે ખીરબઝને વાત કરી. શ્રીગુરુસાહેબે ત્યારે આજ્ઞા કરી કે આટલા પ્રધારનાં દ્રવ્ય શ્રીમહારાજ અંગીકાર કરતા નથી. એક તો રાત્રનું દ્રવ્ય વેરવાનું દ્રવ્ય કૃપણનું દ્રવ્ય દિંસા કરનારનું દ્રવ્ય કમનું દ્રવ્ય ચોરીનું દ્રવ્ય વિચારપાત્રનું અને કન્યાવધેયનું દ્રવ્ય આટલા પ્રધારનાં દ્રવ્ય શ્રીમહારાજ અંગીકાર કરતા નથી. માટે આપણે એટલો વિચાર કરવો જોઈએ કે શ્રીગુરુસાહેબ જીવોના ઉદ્ધાર કરવા માટે પૃથ્વી ઉપર પધાર્યા છે એવા આપ કૃપાળુ છે.

મરજદી મેતા ઇવેરદાસ ગોપાળજીનું ભાષણ—અખિલભૂમંડલઆચાર્યવર્યશ્રીગુરુસાહેબ જુઝાવત શ્રીમદ્ ગોરવામી શ્રી આ ૧૦૮ શ્રીગદગુરુ શ્રીચિત્રજનાથજીને આચાર્ય પદવી છે. જેમો, આસ સત્ ઉપર ભાષ્ય કરે તે આચાર્ય કહેવાય છે આપ શ્રીમદાપ્રજુજીના ખીલ પુત્ર છે જેમ મદાપ્રજુજી શ્રીમહારાજના મુખમાંથી પ્રચલ થયા છે તેમ આપ પણ સાક્ષાત્ શ્રીગુરુજીનું પ્રાગટ્ય છે તેથી પૂર્વ પુરોહિતમ છે. હરિદાસજીએ ધીલમાં કહ્યું છે કે જગદેવ શ્રીગોપીનાથ કહીએ શ્રીગુરુ શ્રીચિત્રજનાથ તથા અલક્ષ્યા છીતરવામીએ વધાર્થમાં કહ્યું છે કે છીતરવામી ચિરધરન શ્રીચિત્રજ એકી તેડી તેડી એકી કષ્ટ ન સંદેહ. પરમસમરદીય ગોપાળદાસજીએ ખીલ બ્યાખ્યાનમાં કહ્યું છે કે જગદેવ શ્રીગોપીનાથ પૃથ્વીએ શ્રીચિત્રજનાથનંદ તથા શ્રીમદાપ્રજુજી પંદરપુર શ્રીચિત્રજનાથજી પધાર્યા. ત્યારે શ્રીચિત્રજનાથજીએ આજ્ઞા કરી કે આપ વિનાંદ કરો તમારે પર મારે પ્રચરનું છે. તેથી મૂળ પુરુષમાં કહ્યું છે. અમને તો હજી એક છે જે હું નંદન તમે તાલ. તે પુરોહિતમ પ્રચરશે શ્રીચિત્રજરૂપ નિધાન. વળી કૃષ્ણવતાર એસો પથાસ વરસનો છે તેથીન આપશ્રી પિતાપુત્ર એસો પથાસ વરસ જુગ પર ચિરાન્ત્યા છે. તેથી બંને સ્વરૂપ પુરોહિતમરૂપ છે. એની રીતે અલક્ષ્ય તથા ખીલ સમરદીયોદારા અને કેકાણે નજીન કંઈ છે. આ તો પુષ્પિર્માર્જના રાખડા આખ્યા પણ વેદપુરાણમાં પણ અનેક નમે રાખડાઓ છે. અખિ પુરાણ અખિપાતર ખંડમાં વર્તમાનમિદન; સ્વાત્ત્વિજન; પુરોહિતમ; એમો શ્રીચિત્રજનાથજી પૂર્વપુરોહિતમ

છ એમ અનુસરણિય વાવ છે. એક વખતે આપશ્રી ગોપુરમાં બીરાજતા હતા તે વખતે એક વૈષ્ણવ મીઠીના ખાણ મરીને લાગ્યા અને વિનંતિ કરી કે આ મીઠીના ખાણ આગ્યા છે તે અંગીકાર કરો. આપશ્રીએ જમુનાભમાં હવાની દીધા. તેથી વૈષ્ણવનું મન દીક્ષાની રમ્યું તેનું મન હાસ્ય નેહ આપે કહ્યું કેમ હાસ્ય થઈ ગયું, ત્યારે વૈષ્ણવે કહ્યું કે મિત્રી એ આપને અંગીકાર કરવા મંજાવી દલી. શ્રીનવનીતલાલને આરોગ્યવા લાગ્યા હતા. આપે શ્રીજમુનાભમાં પધરાવી દીધી તે. આપની ઇચ્છા. પણ તે વૈષ્ણવને શ્રીકુશાની ઘાટ ઉપર લઈ નહીં આપે ઉપર શ્રીજમુનાભ ઠાંડી દિવ્ય નેત્ર આપ્યા. શ્રીજમુનાભમાં હયાં કરતાં શ્રીકુશાની શ્રીનવનીતલાલ અનેક જનનકાસદિત મીઠી આરોગ્યના સાક્ષાત્ હયાં થતાં વૈષ્ણવને અતિ આનંદ થયો. આ પ્રમાણે આપશ્રીએ માદાત્રય બતાવ્યું એવા અનેક કારણથી સિદ્ધ વાવ છે કે આપશ્રી પૂર્વ પુરોચિતમ છે અને આપનું પ્રાકટ્ય રીતી ધરોનો ઉદ્ધાર અર્થે થયું છે.

હાણી ઓધવલ કુબેરહાસનું બાપજી—નામદાર મા સટેલ તથા અન્ય વૈષ્ણવસાધનો તથા બહેનો, આને શ્રીઆચાર્યે ઓસ્તમીશ્રી શ્રીરત્ન શ્રીમદ્વિજ્ઞાનપદનો જન્મદિવસ છે. મારા અગત્યના બાપજી કરવાના ૭૫૨થી આજના વિષય ૭૫૨થી સર્વે કાઈ સમજી શક્યા છે તેથી તે વિષે વધારે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. આ પ્રસંગે આ સમાનું પ્રમુખરથાન આપણા માયાજી નામદાર માયાદેવે કૃપા કરી સ્વીકાર્યું છે અને તે પ્રસંગે લેવા થયેલા દરેક શાબ્દો બહેનોએ બાપજી સાંભળવાની સાતિ જાળવી છે તેવા મારે હું દરેકને અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં નિવેદનમંત્ર પ્રાપ્ત થયા બાદ દરેક જણને ખાતર બે જાગત ૫૨ ભાગ રાખવાની જરૂર છે. એક તો પ્રથમ હયાં અને બીજી જાગત રોવા. તેમાં પ્રથમ હયાં કરતાં એટલે મંદિરમાં આવી ને ને ને કરી, પ્રથમે નિરખ્યા ન નિરખ્યા અને ચાલ્યા ગયા તેનું નામ હયાં નથી. હયાં તેનું નામ કે મંદિરમાં આવી શ્રીકુશાલને નમણી સિમ્પવૈત્ર નિદાનતા અને આપશ્રીએ સા સા વત્ર અર્ચકાર ધારણ કર્યા છે તેનું શ્રીનિપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવું, અને ઘેર ગયા બાદ પણ અંતઃકરણથી તેનું મનન કરવું તેનું નામ હયાં. હવે બીજી જાગત રોવા. રોવા કરવી એ કાંઈ સાધારણ જાગત નથી. મંદિરમાં આવી વનુથી રોવા કરવી. જેમકે છુલ્લારી કરવી, માલા કરવી, શાક સામગ્રી સિદ્ધ કરવી. શીલા મુખ મેલા સિદ્ધ કરવા. અને તે પછી સંસાળથી કાળજીપૂર્વક સિદ્ધ કરવા. રોવા કરતાં અપરાધ પણ પડે છે એ વાત બાતમાં રાખવી. જરી રોવા કાણે કરી કે શાલ અંબરીયે. પેલાનો રાજદેવ દેવા છતાં પંડિતમાં શાળા પીછવા જેવી સખ મત્સ્યરીવાળી રોવા કરી તેનું નામ રોવા. આ તો એક મર્ધાલ જાતની વાત છે, પણ આપણા પ્રાથમાર્ગમાં એક સમયે શ્રીગુરુદેવ ભાજન કરતા હતા, તેમાં શાકસામગ્રીમાં લાલ્લા પ્રસાદી સાકર્મ વાસની સળોને ફૂક આપ્યા. આ નેહ આપે યજ્ઞજી દીક્ષાની થયા અને કહ્યું કે અપારથી રોવા જાતની નથી. માણસો પાસે રોવા કરાવવામાં આવે છે અને તેમને જરાબર બાત રાખવા નથી. એટલે શ્રીનિરખરને આજ્ઞા કરી કે મારા પાતી ૭૫૨જી બંદી એમને રંગી બોલી મુખવે. મારે સંન્યાસ દેવો છે. શ્રીનિરખરને આજ્ઞા મુજબ તેમ કહ્યું. દરથાન શ્રીનવનીતલાલ પમાર્થ અને શ્રીનિરખરને પુણ્યું કે આ કોના વચ્ચે રંગ્યા છે કે ત્યારે શ્રીનિરખરને કહ્યું કે કાકાલ સંન્યાસ થો છે અને રંગેલી વસ્ત્ર તેમના છે. ત્યારે શ્રીનવનીતલાલે પણ આજ્ઞા કરી કે આરી તરી ટાપી વસ્ત્ર પણ એમને રંગી તેવાર કરો. કાકાલ ત્યારે સંન્યાસ થો તો પણ મારે પણ સંન્યાસી થવું છે. આ વાત શ્રીગુરુદેવના જણવામાં આવી એટલે પણ આપશ્રીએ સંન્યાસ પ્રદણ કરવાનો વિચાર જન્મ કર્યો અને ત્યારથી શાક સામગ્રી એવા બંધારમાં બદલવડ કરાવ્યા કે દરેક જણ સંસાળપૂર્વક રોવા કરે. સાર એ રોવાનો છે કે રોવા કરવામાં જલ્દન બાત રાખવું. આરડું બોલી બેસી જવાની રત્ન લગ્નું છે.

એવા કરસાનદાસ મિશિરદાસનું બાપજી—નામદાર રાજ્યમાધ્યે તથા વૈષ્ણવ માણે અને બહેનો—આજનો મંચલિક દિવસ શ્રીગુરુદેવના પ્રાદુર્ભાવનો છે. શ્રીગુરુદેવ પુરોચિતમ છે. મલતર માસમાં આપનું પ્રાકટ્ય છે. માયર માસ બાર માસમાં ઉત્તમ માસ છે એમ શ્રીગુરુદેવ તથા શ્રીમદ્ બાજવતમાં શ્રીકુશાની શ્રીમુખે આજ્ઞા કરે છે. શ્રીગુરુદેવનું પ્રાકટ્ય નવમીનું છે. નેમ એટલે (૯) ને. આજે એ ઉત્તમ આકર્ષા ઉત્તમ અને અજંડ છે એ તે આજના નેર કુત્રે અને સરાવેલા કરો તો નવજ આવે છે. બીજી આકર્ષા એમ આપનું નથી. આપશ્રી ગુરુદેવ પરમજ્ઞાણ છે તેના પ્રમાણે

કૃષ્ણદાસજી અધિકારીજીએ એક વખત કાંઈ ગુન્હો કરવાથી બાદશાહનાં સિવાહીઓ તેમને પકડી મયા, તે વાતની શીયુસાંઈજીને ખબર પડતાં તુરતજ શ્રીમિરિધરજી અને શ્રીગોકુલનાથજીને આજ્ઞા કરી કે કૃષ્ણદાસજી આવરો ત્યાર પછી હું, બોબન કરીશ. પછી જાને બાળકો તુરતજ શ્રીગોકુલપી શ્રીદીક્ષી બાદશાહ પાસે જઈ બાદશાહને સમજાવી ઊઠાડાવી લાવ્યા ત્યાર બાદ આપે બોબન કર્યું. શીયુસાંઈજી પાસે એક જલધરીયા કે ભીતરીયા હતી તેને એક પુત્ર નાના હતા તે ભીતરીયા ત્યાં તેમનાં વડુ તે પુત્રને નાની વયમાં મૂકી શ્રીહરિરાયજી યયાં બાદ તે નાના પુત્રને શીયુસાંઈજીએ પાળાપોષી યોર્યા કર્યા. અને સાતલાકજીની પેઠે તેમને સાથે રાખી સાચવતા. પછી જો લાલજીને સ્વરૂપ તથા બીજી વસ્તુઓ વહાંઓ આપી ત્યારે આ ભીતરીયાજીના પુત્રે શીયુસાંઈજીને વિનવિત કરી કે કાકાજી સાતે લાલજીને સ્વરૂપો અને જગીરોનાં બાંટા કરી આપ્યા અને કાંઈ કેમ ન આપ્યું? ત્યારે પરમદયાળુ શીયુસાંઈજીએ તેમને એક સ્વરૂપ પધરાવી આપ્યું અને કહ્યું કે તમે સિંધમાં રહો ત્યાં પુષ્કિમાર્જની રીતે નામમંત્ર આપી વૈષ્ણવોને ઉપદેશ કરો ત્યારથી તે આજ્ઞા પર્વત સુધી તે ભીતરીયાજીનાં પુત્રનો વંશ આઠમાં લાલજી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે અને સિંધમાં ડેરાગાજીબાનમાં રોક કરે છે. એવી રીતે આપ શીયુસાંઈજી પરમદયાળુ છે આ પ્રસંગે આપણે શ્રીમાન નામદાર ઠાકોર સાહેબ તથા નામદાર રામચમાતાશ્રીનો ઉપકાર માનવે જોઈએ કારણ આ પાત્રીતાણા આમ જૈનપુરી છે. જૈનનાં દેરાં અને હુમર છે. આ સ્થળમાં જો રામજી તરફથી દર વર્ષથી મંદિર છે તે ન હોત તે આપણે વૈષ્ણવ યાત્રા કે નહીં તે સંકા છે. કદાપિ ભગવાનની કૃપાથી વૈષ્ણવ હોત તો પણ શ્રીઠાકોરજીનાં મંદિરમાં દરશન કે શીયુસાંઈજીનાં બાળકોનાં દરશન આહી રામજી વૈષ્ણવ ન હોત તો આપણને મળત નહીં, અને આસપાસ સીદોર કે ભાવનગર જત તો શ્રીઠાકોરજીનાં દરશનનો લાભ મળત. ઉપરાંત લાલજી આઠ વરસથી નામદાર મા સાહેબે પોતે બીજાં શ્રીનું મંદિર કરવાથી આપણે વૈષ્ણવને વધારે દરશનનો ભગવદ્ભંડળો અને વૈષ્ણવોનાં ચત્સંજનો લાભ મળે છે. ઉવરે મારી પ્રજા પાસે તમ્ર વિનવિત છે કે આપણાં ઠાકોર સાહેબ તથા નામદાર મા સાહેબ શીપ્રજા પ્રત્યે હમેશાં અધિક અધિક રનેહ રાખે અને વૈષ્ણવોને અધિક લાભ આપે.

તૈયાર છે   તૈયાર છે   તૈયાર છે

શ્રીઅનિરૂદ્ધ બ્રહ્મવાદ ગ્રંથમાળાને અંગે પ્રસિદ્ધ થતી

શ્રીહરિરાયવાહુ સુત્કાવલી

ની

લાગ ૨ જે (પૃષ્ઠ સંખ્યા ૪૦૦)

(છપાઈ તૈયાર થઈ ગયો છે)

શ્રીયુસાંઈજીના જન્મોત્સવથી ઉપર રવાના કરવામાં આવે છે.

આ બીજા ભાગમાં શ્રીહરિરાય મહાપ્રભુજીનાં પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ નાનાંમોટા ૭૬ ગદ્યપદ્યાત્મક ગ્રંથો, ૨ અંદપદીઓ અને ૧૨ સંસ્કૃત પદો ગુજરાતી અનુવાદ સાથે આપવામાં આવ્યાં છે. ટાઈપ. કાગળ અને સુદૃઢ દ્રષ્ટિએ પ્રથમ ભાગ કરતાં આ બીજા ભાગ કયાંય અધિયાતો થયો છે એમ છતાં ન્યોછાવર માત્ર રૂ. ૧-૦-૦ (પોસ્ટ ખર્ચ અલગ) રાખવામાં આવ્યો છે. ગ્રાહક ન થયા હો તો આલેજ ગ્રાહક બની જાને ગ્રંથ રૂ. ૨-૪-૦ (પોસ્ટ ખર્ચ અલગ) માં મેળવી લેયો.

મળવાનું સ્થાન—શ્રીપુષ્કિમાર્ગીય પુસ્તકાલય, નડીયાદ.

શ્રી વિદ્યેશ જયન્તિ નિમિત્તે વક્તૃત્વ સભાની પદેથી એક ઠા. ૨૬-૧૨-૩૭ ને રાજ પ્રવાન નવલકલાદાર શ્રી. દંદુકુમાર સરોરાવાળાના પ્રમુખપદે ભરવામાં આવી હતી. પ્રારંભમાં મંત્રીએ જડ સભાને હેવાલ રજુ કરી સાઠ વર્ષના ઐદ્યેશ્રેષ્ઠ નીચે પ્રમાણે નંદેર કર્યાં દેના. પ્રમુખ સાચી રમજુલાલ જ્યેષ્ઠારામ, મંત્રીઓ બાઈ રમજુલાલ શંદેરાવાળા અને ભાઈ રમજુલાલ માંધી, કાર્યકરો પુકચેત્તમદાસ કે. સાદ, સાદ ચંદુલાલ ના. સાદ, રમજુલાલ એ. પરિણ, નરવરલાલ કુ. પંડયા વિગેરે.

૧૫ યુવકોએ 'જયમતી મદાપુરુષો' વિષયક મુંદર કર્યાં કરી હતી. શ્રીગુરુદિના પ્રાકટ્ય, સિદ્ધિ, તેમજ ઇતર ચરિત્રને વર્તમાન તેમજ ભૂતકાળના મદાપુરુષોના કાષ્ઠા દલીલોથી રમુજ બનાવ્યું હતું. ઇત્યાદી યુવકોના પ્રજ્ઞા સલાહના કાર્યક્રમ બાદ રાસોજી રમજુલાલે વિવેચનાત્મક રીતે શ્રીગુરુદિના વિષયક વક્તૃત્વ દિધે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું; તેમજ પાઠશાળાના રચાયક શેઠ અંબાલાલ-ભાઈ રામજીદર અને વસિલ જમનાદાસ, અને દિગ્ગજાલ વિગેરે વ્યવસ્થાપક મદારાણી સલાહકાર સમિતિ નિભાયાને કસાવ રજુ કરી તેમ કસાવમાં પૂર્વે પાઠશળ આપવા શેઠ શ્રી અંબાલાલભાઈ અને વ્યવસ્થાપકોના આભારવું સૂચન કર્યું હતું. કસાવ સર્વાનુમતે પસાર થતાં પ્રમુખે પોતાની કાશ્નિક રમુજ રેખિમાં કપસંદાર કર્યાં હતાં. પ્રમુખશ્રી તરફથી બાઈ રમજુલાલ મંત્રી તેમજ ભાઈ પુક-ચેત્તમદાસ કાર્યકરને વક્તૃત્વમાં ઉત્તમ નંદેર કરી 'શ. પ નાં પુરતો એક આપ્યાં હતાં. મંત્રીઓએ આભારસૂચન તથા પ્રવચાર કર્યા બાદ સમા વિસર્જન થઈ હતી.

શ્રી વિદ્યેશનાથજીને પ્રાકટ્ય મહોત્સવ—જૂનુકુ પૂજ્યપાદ શ્રીવદ્ધમાયાજીના દ્વિતીય કુમાર પ્રમુખરાજ શ્રીવિદ્યનાથજીના પ્રાકટ્યોત્સવ નિમિત્તે સિદ્ધપુર શ્રીગાનાલુખ સનાતન ભગવતશ્રમ સંસ્થામાં મેારા સમારોહથી ઠા. ૨૬-૧૨-૩૭ ના રાજ સભાના ૭ વાગે એક જામી નંદેર સમા ભરવામાં આવી હતી. સભામાં રચાનિક સંદૃષ્ટરેષો શ. રા. શેઠ જમનાલાલ વિદ્યદાસ તથા અરેની દાઈકુલના હેડમારદર સાદેલ એ. રા. રા. મધુકુમાર "એમ. એ." વિગેરે અને મુંબડીના શ. રા. શેઠ દીકલાલ રજુદાસ દુનીમ તથા શ. રા. શેઠ વિભાવનદાસ ઠેરાલાલ અને શા. રા. શેઠ દવારામ વિદ્યદાસ મહેતા વિગેરેની ઉપગિત સભાને "આદ્ય" બનાવવા માટે બસ હતી. સભાને કાર્યક્રમ ચાર થતાં ચાર સરવાળા મંત્રીજી શ્રી. હમારોજીજી યમ દરતે પ્રમુખરાજ શ્રીવિદ્યેશજીનું નિધિ પુરસાર પૂજન તથા જયમતીના સાથે મનોદારક પુષ્પમાળા ધરાવવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ પ્રમુખરાજના સરવર્ણ સ્વાયં દિગ્દર્શન કરાવનાર શ્રી નામરાત્ર રતેવને પાઠ સુરવર કંઠથી વિદ્યાર્થોઓએ કર્યાં દેના. બાદ મા દ્વેજનિવારણ દરજી લેજોડંચોરોદય એ રવિત આગાનુગાર જાદાજીને પરમ કલંબ્યરૂપ વિદ્યાવચન ઇન્તેએ કર્યા બાદ પ્રમુખરાજની વધાઈ મુખપુર કંઠથી ગવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ વિ. હાદરોજીકર મુલસંકર ઉપાધ્યાય "કાચદીર્ઘે" રવરૂપ લક્ષ્મી તથા હરણ લક્ષ્મી દ્વારા પ્રમુખરાજ શ્રીવિદ્યનાથજીના સરવર્ણ દિગ્દર્શન સહજાત કાન્યું હતું. વનનર પં. મંદારામજી કુમારોજી "આકરજુના-ચાર્ય" પોતાની સુંદર રેખિમાં અભિર્થાન મોક્ષાદિ દુર્લભ પદ્યો પ્રાપ્ત થાય છે. વિગેરે જાળતો વર્ણવી "દુર્લભવસ્તિધનાત્પલા" વિગેરે પાતંજલ સૂત્રોદારા અને આદાર મનોના પ્રમાણોથી અભિની સર્વોદ્દમતા અને ઉપારેયલ સિદ્ધ કરી હતી. બાદ વિ. મેલીશમ નારજુલાલ પંડ્યાએ શ્રીવિદ્યનાથજીના કુલોગ્ય જન્મજન્મનાર ભાવવાદિ સંબંધને મુખર કંઠથી આભાષ કર્યાં દેતા. ત્યારબાદ શ્રીમાનુ શ. રા. સાચીજી નમંદાસજી મોરીશજીજીએ "સાચ્ય કુન્નલયચરચસન" શ્લોક ઉપર ચંદેર વિરચન હયાદર રેખિમાં કર્યું હતું. બાદ શ્રીમાત્ શ. રા. શાસોજી હમારોજીજીએ હયાદર રેખિમાં સરેદારપદ અને શેઠામાં ચર્ચાથી રેલીક પુષ્પિમાર્ગે જાળતો પ્રકાશિત કરી પુષ્પિમાર્ગે વા અનુક્રમમાંથી વિષયમં ઉ વિગેરે વર્ણવી પુષ્પિમાર્ગમાં પ્રમુખરાજ શ્રીવિદ્યેશજીનું રચાન અદિતીય ઉ વિગેરે વાદ્યોના નાદ વચ્ચે સુશુભિક, સપ્રમાણ, સહજાત વર્ણવું હતું. ત્યારબાદ વિદ્યાર્થોઓએ વાદ્યાદિની સાથે જયમતીનું કર્યું અનંતાં શેઠ વિભાવનદાસ ઠેરાલાલે "આ સરવામાં અપાર્ણ શિશુ ધર્મથી એતરપ્રીત દોવાથી અ સરેષા બારદવર્ણની મેરી ન્યુનતારે-મોરને પડે છે અને પૂરેયે" દેવાદિ વિરચન કર્યું હતું, બાદ શ્રીમાનુ શ. રા. શેઠ દવારામ વિદ્યદાસ મહેતાએ વજુ યોગ્ય સંજોમાં સરેવાકાર્ય અને સરેવાના મંત્રીજીની કાર્યવાદકલા પ્રદર્શી, આ સરેવા સંદૃષ્ટરેષોએ નિજાવની એકમે દેવાદિ જુજાના બાદ ભવતપ્રસાદ. પદેમાંમાં આવ્યાં હતાં ત્યારબાદ પ્રમુખરાજ શ્રીવિદ્યનાથજીના જયનાદ સાથે સમા વિસર્જન થઈ હતી.

ઉત્તરેન—અહીં આપણે મહીનામાં શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રી ૧૦૮ શ્રીમદ્ગોસ્વામી મહારાજની નમનગર થી પધાર્યા હતા આપશ્રીએ અર્ચન કરી, અને પ્રવચન કરીને અહીં સ્વમાર્ગીય “શ્રી કૃષ્ણ મંડળ” નામની સંસ્થા સં. ૧૯૮૨ થી સ્થાપિત હતી, પણ હુંક સમયથી સિધિવલા આવી અંધ હતી તેને સમિધિત કરીને “માલવીય બુદ્ધિમાર્ગીય વૈષ્ણવ સેવા સમાજ” ના નામથી સ્વ-માર્ગીય સંસ્થા સ્થાપિત કરી છે દર રવિવારે સાધારણ સભામાં વેદાંતશાસ્ત્રના પાઠ અને વ્યાખ્યાનાદિ ચાલે છે. મહોત્સવને દિવસ કીર્તન સમાજ થયા કરે છે.

એક માસથી સમાજના તરફથી ભાજકોને ધાર્મિક શિક્ષણ માટે દર રાત્રિવારે ભાજકોની સભા ચલાય છે. અને ભાજકોને ધાર્મિક શિક્ષણ આપાય છે. ભાજકોને મંગલચરણ અને નવરત્નના પાઠ ચાલે કરવા વાળાઓને પુસ્તકો રૂ.૨૨ “શ્રીમદ્મંગલચરણ ચીવળ વા. ગોપાળદાસના તારકથી આપવામાં આવ્યા અને પ્રત્યેક ભાજકોને પૈસિલ સાથે હીરાલાલજી સુમંધી વિરધરાજાજી અને સિદ્ધેશ્વરજી તરફથી આપવામાં આવેલ છે. અને આવતા રાત્રિવારે જે જે ભાજકો નવરત્નના પાઠ સાંભળે કરીને લાવશે તેને શ્રીભગવાદજીએ ચાંદીના બિહાર આપવાનું કહ્યું છે. ભજકોમાં અને કાર્યકર્તાઓએ ઉત્સાહ સાથે જવાય છે. શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય શ્રીમદ્ગોસ્વામી, અને શ્રીમદ્મંગલચરણ, કાળજીપૂર્વક કાર્ય કરી રહ્યા છે. પૌષ ૬. ૯ રવિવાર શ્રીમદ્ નિર્દેશનાથશ્રીજીસર્વજીના મહોત્સવ પ્રસંગે શ્રદ્ધાસભા શ્રીમદ્ગોસ્વામી અંદરમાં થઈ હતી. ભાજકોના શિક્ષણના પાઠ કરાવવાના હતા મંગલચરણ થયા પછી શ્રીમદ્ગોસ્વામી મારતર, ગીરધરજીજી સુમંધી, મદનચોપાળજીના વ્યાખ્યાન થયા પછી યતરામદાસજીના કુર્ચર કીર્તન થયા પછી મહાપ્રસાદ વહેંચી શ્રીના જ્વજ્વલકાર થયા બાદ સભા વિસર્જન થઈ હતી.

આ સભાનું કાર્ય ઠીક ચાલે અને માટે શ્રીમદ્ ગો. કૃષ્ણનાથજીજી મહારાજશ્રીના (પ્રતિસાદ અદીનો કાર્યવિવરણ જલ છે તેનો પ્રતિસાર) નિયમિત આવે છે. કોઈ કોઈ વખત આપશ્રીના વ્યાખ્યાન અને જગદી કાર્ય કરવાનું શિક્ષણ પણ મળ્યા કરે છે. અને આપશ્રીએ આ સભાની સાખા સભા-આચર, બેઠાડિયા, નૃસિંહજીમાં સ્થાપિત કરી છે. નૃસિંહજીમાં ઉત્સાહપૂર્વક કાર્ય ચાલી રહ્યું છે, આપશ્રીઓના માર્ગવા પ્રાંતમાં પ્રદેશ કરી ધાર્મિક સભા સ્થાપન કરી વૈષ્ણવ જનમતી કરવાનું વિચાર છે. આપશ્રી પવિત્રા એકાદશી ઉપર નૃસિંહજીથી જનમનગર પધાર્યા હતા હવે માસ બે માસમાં પધારવાના છે. લોક પણ કાઠિયાવાડ પ્રાંતમાં આપશ્રી બહુ શ્રમ લઈને વૈષ્ણવે. નમ્ર કરી રહ્યા છે.

મહાસભા ઉત્તરમાથેડો શ્રીમદ્મંગલચરણ પ્રાદુર્ભાવ મહોત્સવ—અનેની શ્રીકૃષ્ણોદિની વૈષ્ણવ પાંડરાજા તરફથી ઉપયુક્ત મહોત્સવ ધર્મીય ધામધૂમપૂર્વક ઉજવવામાં આવ્યો હતો. શ્રીકૃષ્ણોદિની વિચરણે ચાંદીની પાલખીમાં ગધરાની દમામદાર સરખસ નિકળ્યું હતું. સરખસમાં આ સાથે ચિરિયજી તો એ હતી કે પૂજ્યપાદ ગોસ્વામી શ્રી ૧૦૮ શ્રીમદ્ ગોપુકનાથજી મહારાજ પોતાના આત્મજન ચિ. શ્રી ૬ મુકુન્દરાયજી ચિ. શ્રી ૬ કથાજીરાયજી ચિ. શ્રી ૬ મધુભાગ સાથે પરપાળા ચાલતા હતા. વૈષ્ણવ સૌ પુરોહિતો સંખ્યા પણ વધુ મહોત્સવ હતી. સરખસ સહેના કૃષ્ણ મુખ્ય રત્નાઓ ફરી શ્રીમદ્ગોસ્વામીજી દેવેલીએ આની પહેલિયા બાદ સમાજના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયું હતું. જેમાં પ્રથમ વધાઈ ગયાના બાદ સાચીજી દરિયુજી વીરજીમાંએ શ્રીકૃષ્ણોદિ અને સત્વરસેવા એ વિષયપર વિરત્તવ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. બાદ સમાપતિશ્રીએ વર્તમાન સમયમાં ચાલતી ધર્મ નિરૂદ્ધ યજ્ઞજોથી શ્રીકૃષ્ણને પરિચિત કરી તેનાથી સ્વપ્રધાન રહેવાની સામદ બલામણ કર્યા બાદ “યદ્યપ્યં તાદૃષ્ટાંતે” એ સિદ્ધાન્ત પર અસરકારક નિવેચન કર્યું હતું. અને શ્રીમદ્મંગલચરણની દીનતાની કાંપી કરવા “વિજ્ઞાપિ” વધવા બલામણ કરી હતી. બાદ સાચીજી કન્દેશલાલજી એ હુંક નિવેચન કર્યા બાદ પાંડરાજાના વિદ્યાર્થીઓએ સાગ્રપ્રદાયિક નુરસાથી લેરેલો સુખાલ્ય સંપાદ કરી શ્રીકૃષ્ણને મન્ત્રમુગ્ધ બનાવ્યો હતો જે બદલ સાચીજી કન્દેશલાલજી અત્યંત ધન્યવાદને પાત્ર મળ્યા. બાદ વિદ્યાર્થીઓએ પૂજ્યપાદ સમાપતિશ્રીના કરમભયથી પારિતોષિક વંટાળા બાદ શ્રીમદ્મંગલચરણ તથા શ્રીમદ્ગોપુકનાથજી મહારાજશ્રીના જ્વજ્વલના સાથે સભા વિસર્જન થઈ હતી.

પાંડરા—શ્રીમદ્ નિરૂદ્ધેશજી મળુચાલુને પ્રાકટીતવ્ય ધામધૂમપૂર્વક ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

ચાંદલાનો સ્વીકાર.

૩. ૩૦૦) અંકે ત્રણસો રૂપીઆ પરમ ભગવદ્ભક્ત નામદાર મહારાજા શ્રીજયસિંહજી (સ્વધાન ધાન-લખતરના મહારાજા) કે જેઓની મહાઉદારતાથી દૂં ફેલીએવાર આર્થિક સુંઝવણમાંથી મુક્ત થયો છું અને ખાર વર્ષથી આ પત્રદાસ કાંઈક સેવા બળતી ચક્રો છે, તેઓ તરફથી આ સમયે આવી મોટી રકમ મળી, અને તે આ ખરચાણ શુભ પ્રસંગમાં મોટી મદદરૂપ થઈ પડી. ભગવાન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને તેની પ્રેરણાને આધીન થનારના ગમે તેવા પ્રસંગો 'પ્રભુ પાર પાડે છે એવો વિશ્વાસ દર થયો છે.

૩. ૧૫-૦-૦ પરમ ભગવદ્વીય નામદાર માહુજીરાજા લખતરવાળાં (કોળમહારાજાનાં રાજગાતા), ૩. ૧૦-૦-૦ નામદાર મા ધરમપુરવાળાં (લખતર).

પાંચ રૂપીઆ મોકલનારા—રોહ હરિલાલ ધનજી મુંગાઈ, રોહ રમણલાલ કેશવલાલ પેટલાદ, રા. રા. ધીરજલાલ મજદાસ સાંકળીઆ, B. A. LL. B. મુંગાઈ, પ્રો. ડી. ગોવિંદલાલ હ. બદ M. A. વડોદરા, રા. રા. ખટાઈભાઈ વલ્લભજી જેથી, ડી. નેત્રમણિ રામરામ શ્રોક, રા. રા. ભાદર્યદ માણેકચંદ યાદ B. A. ગામડ, પરમભગવદ્વીય વેલજીભાઈ નયુભાઈ મીઓ, રાજકોટ, પરમ ભગવદ્વીય હરખગાઈ મુંગાઈ, રા. રા. સોમાલાલ મંગળદાસ ચાહ અમદાવાદ, પરમભગવદ્વીય ચાઓજી પ્રજવલ્લભદાસ ધીમડગોકુલ, રા. રા. લલ્લુભાઈ છગનલાલ ફેસાઈ અમદાવાદ, રા. અમૃતલાલ મનનલાલ વામણીનોર.

ચાર રૂપીઆ મોકલનારા—શ્રી. સુખકિશોર બીમજીભાઈ મુખ્યાજી નાયડારા, રોહ ગોવિંદદાસ માણેકલાલ (રોહ હરિવલ્લભ મુખ્યચંદવાળા), રોહ ચીમનલાલ હરિલાલ નગરી, અમદાવાદ.

બે રૂપીઆ મોકલનારા—રોહ માણેકલાલ મણિલાલ રણજોડદાસ, અમદાવાદ, રોહ પોપટલાલ હરિલાલ નગરી, અમદાવાદ રા. રા. મોતીલાલ ગોવિંદલાલ ચાહ, અમદાવાદ પ્રો. જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ ચાહ, M. A. રા. રા. હરિલાલ જેઠાલાલ ચાહ M. A. મુંગાઈ, રા. રા. રા. જગતાદાસ કાનજી B. A. રોહ એમજીવલાલ ગિરિધરલાલ દાળી, કંપડવંજ, વૈવશાઓ માધવજી ગોપાલજી મુંગાઈ, ડી. બરચંદર નવચંદર ચાઓ ખંજાત, રોહ પુરોષોત્તમદાસ ગોરાગામ, રા. રા. વૃણસીદાસ લલ્લુભાઈ ચાહ ધંધુકા, મરાઠી વૈષ્ણવ સમદાસ બીખારીદાસ વલસાડ, રા. રા. મોહનલાલ લલ્લુભાઈ ચાહ નડીયાદ, ચાઓજી ઉગાચંદરજી સિદ્ધપુર, ચાઓજી નરોત્તમ મોતીરામ કપડવંજ, રોહ મોહનલાલ નાનચંદ મદાડ, ચાઓજી જ્યેષ્ઠરામ દરિજન જેથી પેટલાદ, રા. રા. વલ્લભદાસ નરોત્તમદાસ ચાહ પેટલાદ, રોહ રણજોડદાસભાઈ મુંગાઈ, ભગવદ્વીય શ્યામદાસભાઈ મુંગાઈ, રા. રા. ચીમનલાલ મંગળદાસ ચાહ અમદાવાદ, રા. રા. મારતર રતિલાલ અમદાવાદ, રા. અમૃતલાલ ચારદા અમદાવાદ, રા. અમૃતલાલ દરજીનદાસ પારેખ મદુવા, રા. રા. ભગવાનદાસ સુનીલાલ ચાહ નડીયાદ, રા. રા. લાલાજી શીશોરીલાલજી અમદાવાદ, રા. રોહ મોહનલાલ ખાપાલાલ. રા. રોહ ગિરિધરલાલ હરિલાલ અમદાવાદ, રા. રા. હંજીદાસ નાયજીભાઈ મુંગાઈ, રા. મણિલાલ અંજારામ પટેલ (ગુજરાતી પંચ) અમદાવાદ.

એક રૂપીઆ મોકલનારા—ચાઓજી હરિજી વીરજીભાઈ પોરબંદર, ભગવદ્વીય ચંચળમહેન કપડવંજ, રા. રા. મોહનલાલ રવચંદ મીથી ગોરાગામ, પ. બ. પુરોષોત્તમદાસ લલ્લુભાઈ મુંગાઈ, પ. બ. ચતુર્મુર્તિદાસ ત્રીકમદાસ ખમ, પ. બ. બક્ષી મનનલાલ હરિલાલ, બક્ષી ધીરજલાલ મનનલાલ, ધરીયા ચીમનલાલ સુનીલાલ કડીયા, ચીમનલાલ કેશવલાલ

દેવગદગારીઆ, પ. ભ. દાકરશી પુણ્યોત્તમદાસ રંગુન, પં. ભં. જગજીવનદાસ સોની જામનગર.
 રા. રા. કેશવરામ શાસ્ત્રીજી અમદાવાદ, રા. રા. દારકાદાસ લાલજી સરૈયા B. A. LL. B.
 જામનગર, શેઠ નરોત્તમદાસ કદાનદાસ નવા માધવપુરાવાળા અમદાવાદ, રા. રા. સાકરદાસ
 કંકુજી વાગસીનોર, પં. દરિદાસ માણેકચંદ જુનાગઢ, રા. રા. ગોવર્ધનદાસ મનજીભાઈ ઝીપોદડ.

શ્રીગોસ્વામિ બાલકો તરફથી—

પ્રથમપીઠાધીશ્વર પૂ. પા. ગોસ્વામી શ્રી૧૦૮ શ્રીગિરિધરજી મહારાજ કોટા તરફથી રૂ. ૧૫).
 ગોસ્વામી શ્રી૧૦૮ શ્રીવલ્લભલાલજી મહારાજ (શ્રીચાલગીવાના મંદિરવાળા) તરફથી રૂ. ૨૫).
 પૂ. પા. ગોસ્વામી શ્રી૧૦૮ શ્રીદારકેસલાલજી મહારાજ માંડવીવાળા તરફથી રૂ. ૧૧).
 ગોસ્વામી શ્રી ૧૦૮ શ્રીમજનાથલાલજી મહોલ્લ તરફથી રૂ. ૩૦). (એએમીના આત્મજ
 ચિ. ગો. શ્રીમુરલીધરલાલખાવા લગ્નપ્રસંગે મંડપમાં પધારેલાં તે વખતે ભેટ ધરેલાં રૂ. ૨૫)
 તથા ખીજ પોતાના તરફથી રૂ. ૫) મોકલ્યા તે મળી કુલ રૂ. ૩૦).

ઉપરના રૂ. ૮૧) અને તેમાં ખીજ રૂપીઆ ઉમેરીને આ પ્રસંગે અધિક બાહાણ બોજન કરાવી, તેમાં આ રકમ અલગ રીતે ખર્ચા છે.

શ્રીતતીર્થપીઠાધીશ્વર પૂ. પા. ગોસ્વામી શ્રી૧૦૮ શ્રીવલ્લભજીલાલજી મહારાજ, અનુપમપ્રથમ
 પીઠાધીશ્વર પૂ. પા. ગોસ્વામી શ્રી૧૦૮ શ્રીવલ્લભજીલાલજી મહારાજ તરફથી વરકન્યા માટે પ્રસાદી
 વસ્ત્રો તથા શ્રીમદ્ગુરુચરણ તરફથી શ્રીગુસાંધજીના પ્રસાદી વસ્ત્રો ગદ્યાં છે.

તૈયાર છે.

માત્ર જીજ્ઞાસુ નકલ.

વચનામૃત સાહિત્યમાં એક અલંબ આકર્ષણ.

નિઃપલીલાસ્થ શ્રીગાકૃલાધીશજી મહારાજ તથા નિ. લી.

ગો. શ્રી ૬ શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજનાં

વચનામૃત

આ જન્મે આગામીશ્રીઓનાં વચનામૃતો પુષ્ટિમાર્ગીય રહસ્ય, સ્વરૂપ ભાવના જગતનું
 સ્વરૂપ, શ્રીલાડીસેસજીના સ્વરૂપનું દિવ્ય વર્ણન, શ્રીયમ્પારસજીની ભેદનું પ્રાકટ્ય, ગોત્રીક વર્ણન,
 ભગવદ્ આદુર્ભવ વર્ણન, ગદ્યમંત્ર રહસ્ય, શ્રીચલિત ત્રિલોકરાયજીના સ્વરૂપને મુંગઈ પધરાવું,
 અનુચ્છેદની અલૌકિક ભાવના, વગેરે વગેરે દિવ્ય પ્રસંગો સંસાર સમુદ્રમાં અટવાએલા જીવા-
 ત્માઓને માર્ગદર્શક અને સંતપ્ત થએલા હૃદયોને દિવ્ય શાંતિ અર્પી આશ્વાસન આપે છે.
 એટલુંજ નહિ પણ તેના વાચન મનનથી શ્રીયુગલ સ્વરૂપની લીલાત્મક ભાવના દૃષ્ટિપથ સમક્ષ
 ખરી થશે અને ગોદોહની વિપુલ શાંતિનો અનુભવ થઈ, ભગવદ્અનુમહાત્મક તત્ત્વદર્શન
 ચંવાથી યરણાગતિસિદ્ધ થાય છે.

આ દિવ્ય મન્ય માટે ગો. શ્રીમજનાથલાલજી મહારાજ “ભાષા સાહિત્યની” સામ્ય
 સ્થિતિ” ના પૃષ્ઠ ૬ દ્વા ઉપર લખે છે કે. “...ગો. શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજને પોતાના વચના-
 મૃતમાં.....પ્રચાર પર ખાસ ભાર મૂકેલો છે. આવા હળવા સાહિત્યથી જેટલો સિદ્ધાન્ત-પ્રચાર
 થઈ શકે તેટલો કરાઈએ ન થઈ શકે. આ પુસ્તકમાં જન્મે આચાર્યોના ચિત્ર (ફોટા) છે.

ઉપર માત્ર ૦-૨-૬, દપાલ ખર્ચ ૦-૦-૮.

વિરહ અમિતી વેદના, લાગ્યો તનડામાં તાપજી;
ચિત ઉદાસ ફરે માહરૂં, જપે 'તમારો' મન જાપજી. ૨-
લલિત ત્રિભંગી લાલજી, ઠહોને કેમ રહેવાયજી;
વિયોગ અમિતી મારે વિકલ થઈ, અંતર અતિ અકુલાયજી. ૩
રૂઝ હરજી દીન કેમ કાઢીયે, એક ક્ષણ રહ્યો નવ જાપજી;
'ગોવિન્દ'ના નાથજી વિના નવ રહું, ક્ષણ ક્ષણ જીવ ઉડી જાયજી. ૪

જોગીયો ૩ જો.

અલખેલા અલગા રહેશોમાં એક ધડી. ૨૬.
વિકળ થયું મન માહરૂં, એક પ્રિતમ તમારે કાજજી;
ચિત ઝોંટયું થીજના ચરણમાં, તજી વેદ કુળની મર્ધાદજી. ૧
પિયુ પિયુ કરે મન માહરૂં, નંદકુંવર તમારે કાજજી;
અમે લજ્જાવાળાંરે લાલજી, પણ તમે નિર્જાને નવ હોય લાજજી; ૨
હવે હદ થઈ છે હે હરિ, વિત્યા દિવસ' તણજી;
સ્વામજીની શુદ્ધિ ક્યાંય નવ મળે, હવે જાણ્યે કોને ચરણજી. ૩
મુમ થયું છે મન માહરૂં, ક્ષણ ક્ષણ રહ્યો નવ જાપજી;
'ગોવિન્દ' ના સ્વામી જો આવી મળે, તોતો મન સ્થિર થાયજી. ૪

જોગીયો ૪ થો.

મન સ્થિર કેમ કરી રાખીયે, અલખેલા વિના નર સુદાયજી. ૨૬.
પ્રાણના પતિ કઈ વિનતિ, દીનાનાથ દયાળજી
કુર્મજી જાણી સુધી લીજીયે, હદ તમે હરી મારાં પ્રાણજી. ૧
વિદ્યજી રહેશો નવ વેગળા, અંતર યામ છે ઉદાસજી;
પ્રાણના પતિ શુદ્ધિ લીજીયે, હરિ છો હૈયાના હારજી. ૨
પ્રાણના પતિ કઈ વિનતિ, દયા કરો દયાલજી,
સુધી લીયો વેગે મારી થીહરિ, નિધુર નંદકુમારજી. ૩
પ્રથમ પ્રિતમ પ્રીત લગાડતાં, મન નવ કર્યો વિચારજી;
'ગોવિન્દ' ના સ્વામી હવે જો મળે, તો યાજી નાથ હવે ન્યાલજી. ૪

જોગીયો ૫ મો.

મનના પતિ કઈ વિનતિ, દાસને દરશન દેજોજી. ૨૬.
મોહન વિના મન ગાહરૂં તત્તકે દિવસ ને રાતજી;
સુધી લીયો હવે મારી થીહરિ, અંતર યામ છે ઉદાસજી. ૧
જો જાણ્યું મન માહરૂં, રહેશે તમારે પાસજી;
અજગા કેમ થયા નાથજી, ઉદાસ યામ છે દાસજી. ૨
કાણુ કેમ થયા કંથજી, કુર્મજી ઉપર કેમ રાખો રોપજી;
હરિ વિના નવ રહેવાય એક ધડી, નાથ માહરૂં પ્રાણજી. ૩
સુધી લીયો મારી વેગે કરી જોઈ વાણીડાની વાટજી;
'ગોવિન્દ' ના સ્વામી મુજને નવ મળ્યા, અંતર યામ છે ઉગાટજી. ૪

॥ श्रीविभुयदनानलाचार्या विजयन्तेतमाम् ॥

૧૫૧૨.

અંક ૧૨

શુદ્ધાદિત

માઘ

અને

સં. ૧૯૯૪.

સહિત માર્તઁ

શ્રીવલ્લભાજી

૪૫૨.

શ્રીમદ્ ગો. શ્રીગોવિન્દરાયજી મહારાજ કૃત જોગીયા.
જોગીયા પહેલો.

(રાગ—મૃજના ઇવન કરું વિનતિ.)

હોને ધીજ રો હજમે, ધીજ વિના ધરી ન સુદાયજ,
હન વિના રહો નવ જામ એક હિનુ અંતર અતિ અકુષાયજ;
પ્રિતમ વિના પ્રાણુ કેમ રહેશે મદારા નિર્દય નંદુમારજ. ૧
શરે ક્ષણે છાતી કાટીને છિં પડે, હેયું દાસક કોસક યાયજ;
અસમેલા વિના રહેવાય નહી એક ધડી, અંતર થામ છે ઉદાસજ. ૨
મન માઈ વિકલ યયું વાલમ એક તમારે કાજજ;
દરિ વિના સોદાનુ નથી, ચિત્તમાં રહે છે આંકે પદોર ઉદાસજ. ૩
કહિત પદાર્થાં જુઓ પડ્યો, આપડયો દિવસ ને રાતજ,
નાય વિના મને કયાંય નથી જોહું અંતરમાં થાય છે ઉદાસજ. ૪
આતક જેમ રહે રવાતીને, જપીયો રહે દિન રાતજ;
તેમ રહે પ્રાણુ મારાં પારજી, નિરંતર શીનાયજને કાજજ. ૫
છાતી કાટીને છોડા પડ્યા, ફુગ્મ સર્જું ન સહેવાયજ;
અસમેલા વિના રહી નવ શકુ એક ધડી, અંતર અતિ અકુષાયજ. ૬
નિરદયા નવ ધરે નાયજ, આવડી કોરતા ટાણ કાજજ;
ફુગ્મ ઉપર દયા કરો દેહો દરજન દાસજ. ૭
રડી રદ લાગી અને લાલમું, એ વિના અણગું નવ રહેવાયજ;
પ્રાણુ હડી જાશે ક્ષણ એકમાં, પલ્કામાં વિકલતા મનપાદિજ. ૮
હા હા કરતાં હદ યજ નાયજ, આખો દવે અમારો અંતજ;
'ગોવિન્દ' ના રવામિ હજુ નવ મળ્યા, કાણુ કેમ યજા કંથજ. ૯

જોગીયા ૨.

પ્રિતમ મારા તુમ વિના એક ક્ષણું પણ રહો નવ જામજ. ૧૦
અલમેલા અલમા રહેશે નવ એક ધડી, કોને કેમ દિવસ જામજ;
મોહન મન માઈ મોહનું જાલ વિન રહું નવ જામજ. ૧૧

વિરહ અગ્નિની વેદના, લાગ્યો તનડામાં તાપજી;
 મિત ઉદાસ ફરે માહફ, જ્યે તમારો મન જાપજી. ૨-
 લલિત ત્રિભાગી લાલજી, કહોને કેમ રહેવાયજી;
 વિયોગ અગ્નિની મારે વિકલ થઇ, અંતર અતિ અદુલાયજી. ૩
 રૂઝા હરજી દીન કેમ કાઢીયે, એક ક્ષણ રહી નવ જાપજી;
 'ગોવિન્દ'ના નાથજી વિના નવ રહે, કાણ કાણું જીવ ઉડી જાપજી. ૪

જોગીયો ૩ જો.

અલખેલા અલગા રહેશોમાં એક ધડી. ૨૬.
 વિકળ થયું મન માહફ, એક પ્રિતમ તમારે કાજજી;
 મિત ઘોંટયું શીજીના ચરણમાં, તજી વેદ કુળની મધીદજી. ૧
 પિયુ પિયુ કરે મન માહફ, નંદકુંવર તમારે કાજજી;
 અમે લગ્નવાળાંરે લાલજી, પણ તમે નિર્જનને નવ હોય લાજજી; ૨
 હવે હદ થઇ છે હે હરિ, વિત્યા દિવસ તજીજી;
 સ્વામીજીની શુધે ક્યાંય નવ મળે, હવે જમ્યે કોને શરજીજી. ૩
 ધ્રુમ થયું છે મન માહફ, કાણ કાણું રહી નવ જાપજી;
 'ગોવિન્દ' ના સ્વામી જો આવી મળે, તોતો મન રિયર યાપજી. ૪

જોગીયો ૪ થો.

મન રિયર કેમ કરી રાખીયે, અલખેલા વિના નવ સુદાયજી. ૨૬.
 પ્રાણુના પતિ કફે વિનતિ, દીનાનાથ દયાજીજી
 દુર્ભજ જાણી સુધી લીજીયે, હક તજે હરી મારાં પ્રાણુજી. ૧
 વિકલજી રહેશો નવ વેગળા, અંતર યાય છે ઉદાસજી;
 પ્રાણુના પતિ શુધિ લીજીયે, હરિ છો હેયાના હારજી. ૨
 પ્રાણુના પતિ કફે વિનતિ, દયા કરો દયાલજી,
 સુધી લીયો વેગે મારી શીહરિ, નિષ્કુર નંદકુમારજી. ૩
 પ્રથમ પ્રિતમ પ્રીત લગાડતાં, મન નવ ક્યો વિચારજી;
 'ગોવિન્દ' ના સ્વામી હવે જો મળે, તો થાઈ નાથ હવે ન્યાલજી. ૪

જોગીયો ૫ મો.

મળના પતિ કફે વિનતિ, દાસને દરશન દેજોજી. ૨૬.
 મોહન વિના મન માહફ, તલફે દિવસ ને રાતજી;
 સુધી લીયો હવે મારી શીહરિ, અંતર યાય છે ઉદાસજી. ૧
 મેં જાણ્યું મન માહફ, રહેશે તમારે પાસજી;
 અળગા કેમ થયા નાથજી, ઉદાસ યાય છે દાસજી ૨
 કંઈક કેમ થયા કંઈજી, દુર્ભજ ઉપર કેમ રાખો રોપજી;
 હરિ વિના નવ રહેવાય એક ધડી, નાથ માહફાં પ્રાણુજી. ૩
 સુધી લીયો મારી વેગે કરી જોઈ વાલીડાની વાટજી;
 'ગોવિન્દ' ના સ્વામી મુજને નવ મળ્યા, અંતર યાય છે ઉચાટજી. ૪

જોગીયા ૬ કા.

મુખ લીધેને મારી શ્રીહરી, જોઈ હું વાણીયાની વાટજી. ૨૬.
 વહાર કરોને રોગે કરી, દયા કરો દીનાનાથજી;
 કૃપા કરી અમને બોલાવીને, દેતે કરી મહો દાયજી. ૧
 આ રહ લાગી એ લાલમું, ઠહોને કેમ રહેવાયજી;
 શીજી વિના ચીતડું દાઝે ધણું, પ્રાણ અતિ અકુસાયજી. ૨
 કહણ કેમ થયા કયજી, નિરદય નંદકુમારજી;
 અલબેલા જાણીને નવ છોડીયે, ગિરદ પાલો દીનદાણજી. ૩
 ધમં ધુરધરને વિનહું, પ્રીતમ પ્રાણના આધારજી;
 'ગોવિન્દ' ના સ્વામી ને વિતખાં વસે, કરે નેત્રને ધાય સુખ સાંતિજી. ૪

જોગીયા ૭ ગા.

આલી વનમાળા વિના કેસે જીજીયે, કેસે રાખું પ્રાણજી. ૨૭.
 અલબેલા વિના એક મડા, ચીતડામાં નહીં સુડાયજી;
 તલસે પ્રાણ પ્રિતમ કારજી, મનમાં ધાય છે મોટા વિચારજી. ૧
 સ્વાંતી વરસે હમ કારજી, નહીં ઉગરવાની આસજી;
 દયા કરીને દાસને, દરસન દીજીયે ચીતડું ધીજીની પાસજી. ૨
 લેખ બસો લીધો જામિની, દળી સંસારની આસજી;
 નિરદયા નવ ધટે નાથજી, મન હમ વચને તમારો હું દાસજી. ૩
 ભક્તિ બેઠ લાગ્યો મારા ઉરમાં, ઉર સાગે દારણ્ય દાદજી,
 શુભ શુભ અમિ બહે અંગમાં, ગિરદ વિયોગની જવાળાજી. ૪
 અપટિત નવ કરો મારા નાથજી, નવ ધટે નંદકુમારજી;
 'ગોવિન્દ' ના નાથ નિમય જાણીને, અમે તમયું અમારો પ્રાણજી. ૫

જોગીયા ૮ ગા.

શીજી વિના ચિત દાઝે માદરું, મને મોહન મગવાની આસજી. ૨૮.
 કહોને તન કેમ કરી રાખીએ, અલબેલાની છે આસજી;
 ફૂડે ને ત મને ચીતાયજી, તો સાથે પ્રાણ જાવજી. ૧
 હંદર્પના જાણુ લાગ્યાં ઉરમાં, કહોને કેમ રહેવાયજી;
 વિયોગ અમિથી વ્યાકુળ થયાં, રનેદ દુઃખ કેમ સહેવાયજી. ૨
 કાળજી કાપી કટકા કર્યા, વિખ્યા છે ઉરો પ્રાણજી;
 કહોને પ્રાણ કેમ રાખીએજી, શીજી આત્મા તમારે સાથજી. ૩
 હા હા કરતાં દુતાયની પ્રમદી, જરે અંગને ઉર અંદેજી;
 અંગીકી જરે અંગો અંગમાં, એ વ્યાજનો યથો છે વિયોગજી. ૪
 દગલમાજ નહોતા દેખાતા, યજા દીમો છે કપરી દોરજી;
 મલે નહીં તો પ્રાણ પલટે નાથ થયા છે નિપુરજી. ૫
 અંગો અંગ આતુર હૃદિ, વાલમ મજસાનું મનજી;
 'ગોવિન્દ' ના પ્રણુ ને નહીં મલે, અમે તમયું અમારો પ્રાણજી. ૬

જોગીયા ૯ મો.

કહોને બેતી કમ કરી ચળીયે, શીજી વિનાનાં પ્રાણજી. ૨૬.
 હવે હદ થઈ છે મારા નાથજી, જીવન જોડી કહું છું હાથજી;
 સાથે લીયો અમને સંગમાં, કહું છું કરમરીને નાથજી. ૧
 નિર્લજ નાથને અમે શું કહીયે, નિર્લજ થયા છો કઠોરજી;
 વિશ્વાસપાત કરી ધટમાં, દીસો દીલમાં દયાહીનજી. ૨
 લક્ષ્મીનાથ મલપતા ફરો, નથી દાસની દયા જરાયજી;
 'ગોવિન્દ' ના સ્વામી તમને વિનવું વિદ્યુત્તવર મળ્યે થાઉં ન્યાયજી. ૩

જોગી ૧૦ મો.

એસે વનમાળી આલી કીસ ખીધ પાછયે ૨૬.
 એસે જીમ આવે જોસે જોગી હોઈ જઈયેજી, ગમેમે ઠાંડી
 સેલી શીંગી અકેલી હેલી, અંગો અંગ ભજીત લગાઈયેજી. ૧
 જોડુંગી મૃગમદ સાલા વિરહની ભષ મનખાલા
 એસે બન બન; હુંડુંગી કાન બતલાઈયેજી. ૨
 એસે મેં કાઈ આન મિલાવે ગોવિન્દ પ્રભુકો
 જીજી ભર બેતી અંગો અંગ સીરાઈયેજી, ૩

[શ્રીનાથજીની પ્રાકટ્યવાર્તામાં ઐતિહાસિક વાર્તા છે કે, શ્રીગોવિંદરાયજી શ્રીનાથજીનો વિરહ સત્તાવીસ દિવસનો થયો હતો. આ સત્તાવીસ દિવસ જોગિયા એઓશ્રીએ લખેલા એવી કથા ચાલી આવે છે. એ જોગિયામાંથી દશ જોગિયા રાજકોટવાળા પરમભગવદીય હેમરાજભાઈ પાસેથી મળી આવ્યા. જો હસ જોગિયા વિપ્રયોગરસથી ઉકળી રહેલા હોઈને નિજુર હૃદયને પણ રડાવે તે છે. આવા સુંદર વિપ્રયોગરસમાં સીજવાનું મહાભાગ્ય તો શ્રીવલ્લભાક્ષિ દાન કે તોજ મળે. પરમભગવદીય હેમરાજભાઈ આવી આવી ઘણી અમૂલ્ય વસ્તુનો ભંડો સંઘરી રાખી રહ્યા છે. કોઈ કોઈવાર તેમાંથી આવાં અલૌકિક રત્નોનું તેઓ દા કરશે તો અનેક વૈષ્ણવો અને અસે પણ તેમના ઉપકારનું સ્મરણ કયાં વિ નહિજ રહીએ. તંત્રી.]

શ્રીવેણુગીતનાં શ્રીસુવોધિનીજીનો સૂક્ષ્મ ભાવ.

(લેખક:—રા. વેલજી નથુભાઈ મીત્રી, રાજકોટ.)

કુત્યં (શ્લોક ૧)

(રાગ—વાંકે અંબોડે શ્રીનાથજી.)

સુંદર કાવ્ય ચરદની જેમાં ચીતલ વાયુ વાય,	
જળ કમળ બહુ શોભતાં મુગધે વન સરસાય.	૧
એવા વને તે મારો વાલમો જાયે ગોધેન ચારવા કાજ,	
સાથે તે સરખા ગોવાળીઆ લીલા બલદેવને પણ સાથ.	૨
લીલા સમય અનુકૂળ છે નથી યાદાં બહુએ નીર,	
રમણ થાએ રસરૂપ એવું વિચાર્યું બલના વીર.	૩
ક્રિયા શક્તિ તે સર્વે ગોપ છે નિજ અંગ તણાં જે સ્વરૂપ,	
જેની આસક્તિ મળ ગોપીની તેવી ગોપ તણી તદ્દરૂપ.	૪
શુણ તણી જે ભાવના તે ગુણીમાં જન્ય સમાય,	
ગોપ પછીથી આવે ગોપકા વનવાટે સૌ સંગે જાય.	૫
પ્રેમનાં પૂર મળ ગોપિકા આસક્તિ ઉપજી ત્યાંય,	
પ્રથમ મન હતી ગ્રમ જે બાહેર પ્રગટ દેખાય.	૬
ગોપો તે દેવતણાં રૂપ છે જેની સાક્ષીએ લીલા થાય,	
તેવી ગોપીઓ શ્રુતિ જાણુને ત્યાં દોષ ન જરા સમાય.	૭
વાત શબ્દ છે મૂળ શ્લોકમાં એ વૃંદાવન નિરધાર,	
લીલા સમ્યક્ વિચારતાં એ આગળેનાં અદિપાદાર.	૮
એક વૃંદાવન લતાવૃક્ષનું એ પ્રભુનું લીલા રથાન,	
વિશેષ ભાવ વિચારતાં ગોપી તન એ વન સમાન.	૯
પ્રવેશ તે આવેશ જાણુવે અચ્યુતનો આચય જેઠ.	
શ્રુતિ થાએ છે નિજ રૂપમાં તેથી જરા ન એમાં સદેહ.	૧૦
ગોપ સાક્ષી તે રહી સંગમાં ફલ ભોગ તણા ધરનાર,	
ગોપી નિર્ભયના સાચવે એવો સમાનશીલ વહેવાર.	૧૧
એવાં બક્ષત ચરણરજ પામવા મનુષ્યો વિચાર્યું મનમાંય,	
ચીવલ્લભ વલ્લભ વલ્લભ એ કૃપા કરે જે સદાય.	૧૨

કુમુમિત (શ્લોક ૨)

કુમુમિત વને મારો વહાલોજી આવીયારે શોલ,	
સાથે ગોપ બલદેવ તેડી લાવીયારે શોલ.	૧
શુરમી મત્ત ભમર અનેક સ્વરે ગાઈ રહ્યો રે શોલ,	
પક્ષીગણના કલરવે આનંદ છાય રહ્યો રે શોલ.	૨
નદી સરોવર ગિરિને અવગાદીને રે શોલ,	
વેણુ વગાડી તે રથલે પ્રભુ ગાઈને રે શોલ.	૩
પ્રથમ કુંજન ગાન કર્યું વસંતના પતિ રે શોલ,	
મધુ અર્ચ થાએ રસિક વચ્ચના અતિ રે શોલ.	૪

કારણુ વિના લીલા સમય નવ સાંપડે રે લોલ,	
ગાથું ચારવાને મિથે વન જાવું પડે રે લોલ.	૫
લોકદષ્ટિએ તે લીલા નવ દેખાડવા રે લોલ,	
રસમાન લોક વિરુદ્ધે પ્રમાણુવા રે લોલ.	૬
ક્રિયાશક્તિ રૂપ ગોપ સંગમાં લહી રે લોલ,	
અંગઅંગીના અભેદે અન્તરંગ મહી રે લોલ.	૭
માનશક્તિ રૂપે સંગ જલદેવ છે રે લોલ.	
શક્તિ સંગ ક્રોડા સમય રક્ષક એહ છે રે લોલ.	૮
પ્રભુ લીલામાં તો માન ક્રિયા બેઠું રે લોલ,	
જર જણાએ છે લીલા માંહે એહું રે લોલ.	૯
એ ઈ વિનાં રસ રસાલાસ યાય છે રે લોલ,	
એથી ગુપ્ત શક્તિ સૂચન મળનારું રે લોલ.	૧૦
ત્રિવિધ રથત્રે ત્રિવિધ ગોપીજન જે હતાં રે લોલ,	
રતિ પ્રગટ કરવા મોહન આતુર થયા અતી રે લોલ.	૧૧
વિના પ્રયોજન કાર્ય પ્રભુ નવ કરે રે લોલ,	
જ્યાં ભાવોદીપન કરવું ધટે ત્યાં કરે રે લોલ.	૧૨
સુણી કામગાન હઠાન તણું સૌ મળી રે લોલ,	
સ્મર હૃદય થયો ભાવોદીપન એ ધડી રે લોલ.	૧૩
લીલા મનમાં લાવી મૂર્છિત થયાં માનુની રે લોલ,	
મનુદાસ મન વરયાં એ વૃજભામની રે લોલ,	૧૪

(શ્લોક ૩-૪)

(રાગ—સખી સરદની રેન સોહામણી રે)

વેણું ફૂજન કર્યું વાલે વનમાં જમ રે,	
મળનારીએ એ સાંભળું વૃજમાં રહી રે	૧
ભાવોદીપન અથે વિશ્વે વિચારીયું રે,	
વેણુંનાદ નિઃ સુધા દેવા ધારીયું રે.	૨
મૂળ રૂપે મનમય ગન જાગીયો રે,	
રોમ રોમ દુઃખ દાવાનલ લાગીયો રે.	૩
કામ હૃદય યતાં સંગમ સુખ સાંભળ્યાં રે.	
વણુંન કરવા ગોપી અન્યોઅન્ય સૌ મળ્યાં રે.	૪
કામ વેગ યકી અવિદ્યા એવી થઇ રે,	
મૂર્છિત યાતાં શુદ્ધ જુદ સરવની ગમ રે.	૫
હરે પછી વિદ્યાદાન વિચારીયું રે,	
સુધા સ્વરૂપને વેણુંમાં પધરાવીયું રે.	૬
સંયોગ રૂપ બરહાપીડ દરસાવીયું રે,	
નાદ નિઃ સુધા રૂપ હૃદય ચાપીયું રે.	૭
સાવચેત થયાં સર્વ મળ સુંદરી રે,	
દર્શન યયું તેણું વણુંન કરે સૌ મળી રે.	૮

જગદ્ગુરુ કોણ યદ્ શકે ?

(હે:—શ્રીયુત જ્યેષ્ઠારામ હરિજીવન શાસ્ત્રી.)

આગળ ઉપર ભાગવત ચતુર્થસ્કંધમાં “ચત્તવર્ણ” શ્રી યાચરને જગદ્ગુરુ લખ્યા છે વગેરે લખ્યું છે તેના ખુલાસામાં જણાવવાનું કે—

શ્રીમદ્ભાગવતમાં શ્રીકૃષ્ણને પણ રકં. ૧૦ અ. ૮૬ શ્લો. ૨૧ માં “ત્રિલોક ગુરુ” રકં. ૧૦ અ. ૯૦ શ્લો. ૨૭ માં “જગદ્ગુરુ” અને રકં. ૧૨ અ. ૪ શ્લો. ૪૪ માં “જગત્પા પરમગુરુ” અને રકં. ૧૦ અ. ૧૦ શ્લો. ૧ માં “જગદ્ગુરુ” લખેલા છે. તેથી શ્રીકૃષ્ણાવતાર રૂપ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીને પણ જગદ્ગુરુ પદ યોગ્ય છે. એ સાખીત થાય છે અને શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણાવતાર છે એ “વસ્તુતઃ કૃષ્ણાવ” ઇત્યાદિ વાક્યોથી શ્રીમદ્દેવકીનંદનાચાર્ય પાદુકા પૂજન શાસ્ત્રાર્થમાં સાખીત કરેલ છે અને તેમાં ભારતવર્ષના બસે ત્રણસે સમર્થ પંડિતોની સંમતિ છે. તેથી તે વાત કોઈનાથી નાકબુલ યદ્ શકે તેમ નથી.

શાસ્ત્રીજી ! આપ આગળ પુનઃ પિટ્તપેપણ કરી લખો છો કે:—

“જેઓ શ્રીકૃષ્ણ કે વિષ્ણુને પોતાના ઉપાસ્ય માનનારા છે તેઓએ પોતાના પૂજ્ય પ્રભુનું “જગદ્ગુરુ” વિશેષણ પોતાને લગાડવું અને સ્વામી બનવું એ ભક્તિમાર્ગની દાસ્ય દૃષ્ટિ ભાવનાથી યોગ્ય ગણાય નહિ.”

તેના જવાબમાં લખવાનું કે “૪૬૫લી” માં શ્લો. ૪ માં

નાથ તવાહં ન મામકીનસ્ત્વમ્ ।

એ શ્લોકમાં શ્રીચંકરાચાર્યજીએ સમુદ્ર અને તરંગના દૃષ્ટાન્તથી અંશાંશી ભાવ દર્શાવી “નાથ ! તવાહં” કહી સેવ્ય સેવક ભાવ રપટ બતાવી વિષ્ણુમાં પૂજ્યભાવ દર્શાવ્યો છે, પ્રબોધ સુધાકરમાં પણ તત્ત્વેષ્યતામ્ રપટ સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણ દર્શાવ્યા છે તો તે શ્રીચંકરાચાર્યજી પોતાના પૂજ્ય પ્રભુનું “જગદ્ગુરુ” વિશેષણ પોતાને લગાડે એ શુ' યોગ્ય ગણાય ? ભક્તિમાર્ગમાં તો “યદય દેવે પરા મર્કિયંયદેવે તથા શુરો” એ શ્રુત્યનુસાર અને “ભાવદર્શી વિજ્ઞાનીયાત્” એ શ્રીમદ્ ભાગવતના એકાદશ સ્કંધના ભગવદ્ વાક્યાનુસાર તેમજ “સ્વર્ગો-સ્થાપિતાસેવસ્વમાદાત્મ્યઃ” ઇત્યાદિ શ્રીવિઠ્ઠલેશ પ્રભુની આજ્ઞાનુસાર શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી વંશજ સમસ્ત આચાર્યોને “જગદ્ગુરુ” કહી શકાય, અને તે યોગ્ય જ છે. આગળ આપે લખ્યું છે કે:—

“આજે તો વિરક્તની ગાદી પર બેઠેલા શૂદ્રથીઓ અને શ્લેષ્યાથીઓ પણ પોતાને જગદ્ગુરુ શબ્દ લગાડવા માંડ્યા છે તે શું યોગ્ય છે ?”

શાસ્ત્રીજી ! પુષ્ટિમાર્ગમાં તો વિરક્ત (સંન્યાસી) ની ગાદી જ નથી, તેથી આ વાક્ય રામાનુજાચાર્યના અનુયાયીઓને હૃદયે લખ્યું હોય એમ જણાય છે, પરંતુ આ લખતા પહેલાં આપે આપના ચાંકરમતની પરંપરા તપાસી જોવાની જરૂર હતી, કારણ કે ચાંકરપીઠની પરંપરામાં નારાયણ, શક્તા, વસિષ્ઠ અને વ્યાસ વગેરેના હસ્તેષ્ઠ રપટ છે. તો તે ઉપરથી તો રપટ થાય છે કે પૂર્વે ચાંકરપીઠના આચાર્યો શૂદ્રશાશ્રમી જ હતા, અને તે શૂદ્રશાશ્રમીઓ જ “જગદ્ગુરુ” કહેવાતા પરંતુ ત્યારબાદ તે શૂદ્રશાશ્રમીઓના ચાંકરપીઠ ઉપર વિરક્ત સંન્યાસીઓ આવ્યા, અને તેમને સંન્યાસી છતાં આ “જગદ્ગુરુ” ની પદ્ધતિ વ્યાપોદ યદ્ આવ્યો. તો તે જગત્ને મિથ્યા બતાવનાર સંન્યાસીઓને જગદ્ગુરુ બનાવવા એ શું યોગ્ય છે ?

શાસ્ત્રીજી ! ત્યારબાદ આપે “આજકાલ કેટલાક છત્ર છડી ચામરના ડાકડાક સાથે ભર રહેતે ચંપનાદ ગળવતા પોતાને જગદ્ગુરુ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરાવે છે.” વગેરે લખ્યું છે. તેના બુલાસામાં જણાવવાનું કે—

આ આચાર્ય ચિન્હ તરીકે છડીછત્ર ચામરોદિ ભક્તિમાર્ગના સંસ્થાપક શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીને મળેલાં છે અને ત્યારથી અદ્વાવધિ તેમના વંશજો તે ચિન્હો ધારણ કરે છે અને તે રાજ્ય વિભૂતિ સાથે જ શુદ્ધાદૈત સપ્રદાયના પીઠધીશો કાશી, જલગાંવ, વગેરેમાં અખિલ ભારતવર્ષીય બ્રાહ્મણ મહાસંમેલનમાં પધાર્યા હતા, અને ત્યાં ચાંકર રામાનુજાદિ આચાર્યો સહ બિરાજ્યા હતા, અને સમસ્ત ભારતવર્ષીય દિગ્ગજ પંડિતોએ તેઓને સન્માન્યા હતા. તથાપિ તે વિષે આપને બળતરા કેમ થાય છે ? શાસ્ત્રીજી ! જરા પહાપાતનાં ચક્ષમાં ઉતારી મૂળ તમાકુ ધર તપાસો ! શું ચાંકરપીઠના મૂળ ચંકરાચાર્યે આ ચિન્હો ધારણ કર્યા હતાં ? જુઓ મંડનમિશ્ર સાથેનો તેમનો સંવાદ “કન્્યાં વહસિ દુર્વુદ્ધિ” ઇત્યાદિ આ ઉપરથી તો સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીઆદ્યશંકરાચાર્યજીએ એ છડીછત્ર ચામરોદિ જે ચિન્હો ધારણ કર્યા નહોતાં તે ચિન્હોનો આજના ચાંકરપીઠના વિરક્ત દશાના શ્રીશંકરાચાર્યોને વ્યામોદ થઇ આવ્યો છે તો તે શું ચોગ્ય છે ? કશીકશ્વિક્ષમા સાંભળ્યું છે કે આવા ચિન્હોનો ડાકડાક કરી પોતે વિરક્ત દશામાં છતાં ખલ્લીભૂત શંકરાચાર્ય શ્રીમન્માધવતીર્થ રવામિજી ઘોળ દીવસે ઘીની મચાલ રખાવી પાકુકામો ધારણ કરી શ્રીરણુછોકરામજીના દર્શનાર્થે ગયા હતા, અને ત્યાં નિજ મંદીરમાં તે ચિન્હો માટે જોડાપોદ ધવાથી કેલાસવાસ પર્વત તેઓએ દર્શનનો પણ લાગ કયો હતો. એ ઉપરોક્ત વાત સત્ય જ હોય તો પછી શાસ્ત્રીજી ! આપ પોતાનું ધર તપાસ્યા વિના “પરોપદેયે પંચિત્ય” કરવા નીકળ્યા હો. ને શું ચોગ્ય છે ? આપ જ વિચાર કરશો તો જણાશે કે આ રાજ્યચિન્હો પોતે ત્યાગી છતાં ધારણ કરવાની ઇચ્છા રાખે તેમની કૌમત રહેતે જતા હોડો કેટલી આંકતા હશે ? હું નથી ધારતો કે આપે લખ્યું છે તેના કરતાં વધુ કૌમત આંકતા હોય.

આગળ જતાં આપે રામાનુજાચાર્યોનુયાયીઓ માટે ચર્ચો કરી છે પરંતુ તે પ્રતિવાદિ બધાંકર શ્રીઅર્નતાચાર્યજી ખૂતલ ઉપર અને મુંબઈમાં જ ગિરાજતા હતા ત્યારે આપે તેમના સંબંધી ગાદી ઉપર આવ્યાની યા જગદ્ગુરુની ચર્ચો કેમ ન કરી ? પણ સામે ચર્ચામાં હિતરત્ન એ સામાન્ય વ્યક્તિનું કાર્ય નથી. શાસ્ત્રીજી ! શ્રીઅર્નતાચાર્યજીને પણ કાશીના અખિલ ભારતવર્ષીય બ્રાહ્મણ મહાસંમેલનમાં “જગદ્ગુરુ” તરીકે સન્માન્યા છે, જુઓ વિચિત્રાંક પૃષ્ઠ ૧૨ હવે તેઓ વેકુંડવાસી થયા બાદ તે ચર્ચો નકામી છે.

આપ લખો છો કે—“જગદ્ગુરુને સ્વર્ગવાસ સાંભળી શંકરાચાર્યને મુકામે આવ્યાનું સાંભળ્યું છે.” શાસ્ત્રીજી ! ધન્ય છે એ છાપું વાંચનારને અને આ સમાચાર આપ, જેવા સાંભળનારની બુદ્ધિની પણ બલિદારી છે કે “વડ પડ્યો, સાંભળી વડોડરે દોડે.” આગળ જતાં આપ લખો છો કે—“કુંભના મેળાઓમાં પણ પ્રથમ શ્રીશંકરાચાર્ય, પછી રામાનુજ અને પછી બીજાઓની સ્વારી ચડે છે.”

શાસ્ત્રીજી ! આપને એટલી પણ સમજવાની શક્તિ નથી કે પાંચે આચાર્યોમાં પ્રથમ શ્રીશંકરાચાર્યજી, તે પછી શ્રીરામાનુજાચાર્ય, શ્રીમદ્વાચાર્ય, શ્રીનિંબાકોચાર્ય અને શ્રીમદ્-વલ્લભાચાર્ય થયા છે તો તે પ્રમાણે ક્રમશઃ સ્વારીમાં ચડે, તેથી કંઈ પ્રથમના જગદ્ગુરુ અને બીજાઓ નહિ એવું સિદ્ધ થઈ શકતું નથી.

ત્યારબાદ આપે શીશંકરાચાર્યજીને સન્માન્યાના દાખલાઓ આપ્યા છે, પરંતુ તેવાં તો અસંખ્ય હરમાનો અને પશુ નાથદ્વારાધીયને ત્યાં તપાસ કરનારને મળી આવે તેમ છે.

૧. હિંદુ ધર્મના વિરોધી સિકંદર સોદી જેવા બાદશાહ પશુ જેમના દર્શનથી મુગ્ધ થયેા હતા, અને તે સમયના પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર હોનદાર દ્વારા તેમની પ્રતિકૃતિ (ચિત્ર) [દર્શનાર્થે] ઉતારાવી હતી, જે હાલ કિસનગઢ દરબારને ત્યાં ખિરાજે છે.

૨. શ્રીવિક્રમનાથજીને સન્માની ગોકુલ વગેરે ગામો બેટ થયાં હતાં અને મજા વિશે અનેક બાદશાહી હરમાનો અપાયેલાં મોઝૂદ છે.

૩. ઉદેપુરના મહારાણાએ તો શીશંકરાચાર્યજીને સ્વાગતનો પરવાનો આપ્યો છે પરંતુ થીમદ્ જગદ્ગુરુ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના વંશજોને તો ગામનાં ગામ બેટ આપી સ્વચ્છ તરીકે સન્માન્યા છે જેથી આજે પશુ તિલકાપૂત "નાથદ્વારાધીય," અને તૃતીય પીઠાધીશ્વર "કાંકરાધી નરેશ" તરીકે સન્માન પામેલા છે.

એ પ્રમાણે ઉદેપુર, કિસનગઢ, લખતર વગેરે ઘણા નરેશોએ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય વંશજોને સ્વચ્છ તરીકે સન્માન્યા છે. દેશી દરબારો તો સન્માને પરંતુ જઢાંઝીર, અકબર અને સિકંદર બાદશાહ જેવા વિધર્મીઓએ પશુ જેમના પ્રતાપ બગથી મુગ્ધ બની જઈ સત્કારી શિર ઝુકાવ્યાં છે.

ચાઓજી! આગળ જતાં તો આપનો દેવામિ ધુધવાઇ અને પ્રભવલિત થઇ ઉઠ્યો છે. અને તેથી સલિષાતપ્રવરતની માફક આપે લખ્યું છે કે—

“આજકાલ તો એક બે કે ત્રણ બેરીઓ પરજુનારા અને તે શિવાયની અસંખ્ય શિષ્યોની સ્ત્રીઓને ભોગવનારાઓ પશુ જગદ્ગુરુ લખવા લખાવવા માંડ્યા છે વગેરે.”

ચાઓજી! આ લેખમાં તો આપના ઉન્માદની અવધિગ ચર્ચ ગઈ છે. પરંતુ દંણુ આ લેખને માટે આપની ઉપર ક્રોધએ ન્યાયની કોટે બદનહી માટે પગલાં ભર્યા નથી એજ તેમની સૌન્દર્ય વૃત્તિની ઉદારતા અને દયાળુતા છે. બાકી ચાઓજી! ઉપરોક્ત લેખ માટે આપની ઉપર કેમ પગલાં ન લેવાં નેહએ !

હવે ઉપરોક્ત પેરેગ્રાફના ખુલાસામાં જણાવવાનું કે—પુષ્ટિ સમપ્રદાયમાં તો “દ્વિત્રયાશ્વિનિગ્રહઃ” ઇન્દ્રિયોત્ક્રાંતી ધોડાઓનો વિરોધે કરીને નિમ્રદ કરવો. એમ ૨૫૯ રીતે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની આજ્ઞા છે. તેમજ શ્રીહરિરાયજીએ તો “કામાખ્યદોષવિવરણ” નામનો સ્વતંત્ર ગ્રન્થ લખીને કામ રત્નોચ્છૃતી ઉત્પન્ન થયેલા છે જેથી તે કામ-દોષ જેને ઉત્પન્ન થાય તેના મુખમાં ૨૪ (ધૂધ) ફેંકાવનાર છે, એમ ૨૫૯ આજ્ઞા કરી છે.

પરંતુ ઉપરોક્ત લેખ લખતા પહેલાં જરા ચાઓજી! આપે પોતાનું ઘર તપાસી નેહું હોત તો વધુ ડઢાપણભર્યું ગણી ચકાત.

સામવેદના “હોમોષઉપનિષદ્” માં સામોપાસન કરવાનો પ્રસંગ લખેલો છે તેના બાબમાં શીશંકરાચાર્યજી લખે છે કે—

“અન્નિદરિયં દ્વિયં સ્વામતત્ત્વગ્રાસાં ન પરિહરેત્ સમાગમ્યધિર્મોઃ” આ બાબને અને તેના ઉપર આનંદગિરિકૃત વિવરણ જરા ચાઓજી! તપાસી નેશોઃ એટલે આપને ૨૫૯ જણાશે કે આપનું લખ્યું “શોરુનું જટકવત મહાવાત હું મદ” ચા “પોથીમાંના રીંગણાં” એ ન્યાયનું આપે અનુસરણ કરેલું છે. મુદ્દેપુર્વિક્કુનામલનિતિ. ત્યારબાદ આગળ જતાં આપે લખ્યું છે કે—

“શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આફ્રિકા, અમેરિકા, અરબસ્તાન વગેરે પ્રદેશમાં જઈને ત્યાંના ધર્માચાર્યોને જીતી આપ્યા હોય, દિગ્વિજય કરી આપ્યા હોય તેમ ” વિશ્વના તારણહાર (વગેરે) એવી એવી પદવીઓ આપવા લાગ્યા છે. હું પૂછું છું કે તેઓ શું હાંસીપાત્ર થતા નથી ?

શાસ્ત્રીજી ! શું શીશંકરાચાર્યજી યુરોપ અમેરિકાદિ રથાનોમાં જઈ ત્યાંના ધર્મગુરુઓને જીતી આપ્યા હતા ! કે જેથી જગદ્ગુરુ વગેરે પદવીઓ ભોગવી શકે ? જો ન જઈ આપ્યા હોય તો તેઓ અને તેમની પછવાડે શાસ્ત્ર અને માન્ય પીઠાધીશો વિરૂદ્ધ પરદેશગમનની છૂટ મૂકનાર પણ જઈ આપ્યા છે ? જો ન જઈ આપ્યા હોય અને “જગદ્ગુરુ” લખાવે તો તેઓ શું જગતમાં હાંસીપાત્ર બનતા નથી !

શાસ્ત્રીજી ! ત્યારબાદ આપે ગો. વાસી પ્રો. મમ્મલાલ શાસ્ત્રીજીએ જગદ્ગુરુ લખ્યા નથી, વગેરે લખ્યું છે પરંતુ આપને ખબર નથી કે શાસ્ત્રીજી મમ્મલાલભાઈનો તો શ્રીમદ્ વલ્લભાધીશ્વર પ્રત્યે એટલો બધો અત્યંત પૂજ્યભાવ હતા કે સાંભળવા પ્રમાણે તેમણે તેઓના શ્રાવણસંમેલન પ્રસંગે તેઓ પ્રમુખ હતા અને પ્રમુખના હરતે શીશંકરાચાર્યજી અને શ્રીવલ્લભાચાર્યજી એમ બંને ચિત્રોને દાર ધરાવવાના હતા, તે પ્રસંગે તેમણે શ્રીવલ્લભાધીશ્વરને દાર ધરાવ્યો અને શીશંકરાચાર્યજીને દાર ધરાવવા ઉપપ્રમુખને સૂચના કરી પોતાની અનન્યતા જાળવી પ્રમુખરથાન સ્વીકાર્યું. આ ઉપરથીજ તેઓ જગદ્ગુરુ કોને માનતા એ સાબીત થાય છે. આજીવનના ટાઈટલ ઉપર જગદ્ગુરુ નથી લખ્યું તો તેથી કંઈ હાનિ થતી નથી. તથાપિ લખેલુંજ આપને માન્ય હોય તો તેઓએ “શ્રીમદ્લક્ષ્મણમૂળાચાર્યવર્ચશ્રીકૃણ્વદનવિરલ્લભાચાર્યવતાર” એમ સ્પષ્ટ લખેલું છે તે તો આપને માન્ય છે ને ?

વળા તેમના જેવાજ પુષ્ટિમાર્ગમાં નિઃસ્વાર્થ સેવા કરનાર તરીકે મુખ્યસિદ્ધ પંડિત ગોકુલદાસજી દેરાવાળાએ “તત્ત્વદીપનિબંધ” છપાવી પ્રકટ કરેલ છે તેમાં શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીને સ્પષ્ટ “જગદ્ગુરુલક્ષ્મણાચાર્યવૃન્દાવળિ” લખેલું છે.

ત્યારબાદ આપે લખ્યું છે કે જગદ્ગુરુ “એ શબ્દને પુરૂષ સંન્યાસીજ યોગ્ય છે.” તો હું પૂછું છું કે શાંકર સંપ્રદાયના સંન્યાસીઓ સ્ત્રીઓને પણ સંન્યાસિની બનાવતા હોય તો જણાવશે જેથી સ્ત્રીવર્ગ પણ આપનો આશાર માનશે.

તે પછી આપે “શીપાઠ ને જમાદાર” વાળો જે પેરેમાઈ લખ્યો છે. તેના ખુલાસામાં લખવાનું કે-શાંકરપીઠમાં જ્યોતિર્મઠની અને જોવર્ધનમઠની સિધ્ધપરંપરા છિલછિલ થયેલી કહેવાય છે અને શારદામઠમાં શ્રીકેશવાનંદજી સુધી સિધ્ધપરંપરા ચાલુ હતી, ત્યારબાદના પીઠાધીશોને તેમના ગુરુઓએ સિધ્ધ તરીકે સ્થાપન કર્યા નથી, છતાં તેમને સિધ્ધપરંપરામાં ગણાવી જગદ્ગુરુ મનાવવા પ્રયાસ કરેલો અને માનસાંદ મેળવવા એ પરસ્પર પ્રથાસંતિ જેવો ખેલ કરી આપ શું હાંસીપાત્ર બનતા નથી ?

શાસ્ત્રીજી ! ત્યારબાદ કલ્યાણ માસિકપત્રના ૧૧ ના વેદાંતાંકમાં શીશંકરની છબી આપેલી છે અને તેની નીચે “શુદ્ધાદૈત સમ્રાટના કે બાદિપ્રવૃત્તક” લખેલું છે વગેરે જણાવે છે તો શું તે આપને માન્ય છે ? જો માન્ય હોય તો તે સંપ્રદાયના તે પછીના તમારી માન્યતા મુજબ ચૂકેલા આચાર્ય શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીને તેજ અંકના પૃષ્ઠ ૨૬૦ માં ત્રિરંગી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું ચિત્ર આપેલું છે અને તેની નીચે સ્પષ્ટ “જગદ્ગુરુ શ્રીવલ્લભાચાર્ય” એમ લખેલું છે.

એ માન્ય છે ? જો તે માન્ય ન હોય તો એક સ્પષ્ટ વેદાંતાંકમાંથી માન્ય અને બીજે સ્પષ્ટ માન્ય નહિ એ ક્યાંનો ન્યાય ? અને જો માન્ય હોય તો આ નકામા ચર્ચા કરી પાણી ચા મટિ વહોવી પરસ્પર વૈમનસ્ય વધારે છે ?

ત્યારબાદ તિલકાયતના બાળજનો શ્લોક લખી આપે લખ્યું છે કે—

“આ પ્રમાણથી પોતાના સમ્પ્રદાયના પ્રવર્તક મૂળ આચાર્ય જગદ્ગુરુ શ્રીચંદનેજ કહ્યા છે તેથી તેમનું જગદ્ગુરુ નામ તે સમ્પ્રદાયના બીજા કોઇ અનુયાયી પોતે લખી લખાવી શકે તે યોગ્ય નજ લેખાય.”

શાસ્ત્રીજી ? આપ શાંકરસિદ્ધાંત પ્રવર્તક શ્રીરાઠરાચાર્યજીને જગદ્ગુરુ માનેા અને તે જગદ્ગુરુનું વિશેષણ તેમના અનુયાયીઓ લખે લખાવી શકે, અને તેને આપ માનેા, તો પછી તમારી માન્યતા પ્રમાણે શુદ્ધદેવ સિદ્ધાંતપ્રવર્તક જગદ્ગુરુ ૩૬ અને તે પછી જગદ્ગુરુ શ્રીવલ્લભાચાર્ય અને તંદ્રાશાસ્ત્રીને જગદ્ગુરુનું વિશેષણ લખે લખાવે તે યોગ્ય કેમ ન ગણાય ? આ કયાનો વિચિત્ર ન્યાય ? આ ન્યાય વિચારવાનું કામ વાચકવૃન્દને સોંપું છું.

શાસ્ત્રીજી ! છેવટે આપે શ્લોક લખીને લખ્યું છે કે “આ પ્રાચીન શ્લોકમાં પણ શ્રીરાઠરાચાર્યને જગદ્ગુરુ લખ્યા છે.” તો હું આપને પૂછું છું કે તે શ્લોક કયાના છે તે પ્રમાણ રચણ નિર્દેશ પુરઃસર ખતાવી તેનું પ્રાચીનપણું સિદ્ધ કરી શકો છો ? રચણ નિર્દેશ પુરઃસર સિદ્ધ કરો.”

વાંચકવૃન્દને સવિનય નિવેદન.

શારદાપીઠાધીશ્વર શ્રીમન્માધવતીર્થ સ્વામીજી કેલાસવાસી થયા બાદ શાંકરો અને વૈષ્ણવોમાં પરસ્પર ઘણા સમય સુધી શાંતિ પ્રસરી રહેલી હતી, ત્યારબાદ ગાંધીજીએ જ્યારે સ્વરાજ્યને નામે ધર્મના સંહાર કરવો શરૂ કર્યો ત્યારે શાંકર, સમાજજ્ઞ અને વલ્લભીય વગેરે તમામ આચાર્યો ધર્મસંરક્ષણાર્થે કટિબદ્ધ બધ યથ એકસંપથી એકત્ર બિરાજી ધર્મસંરક્ષણ કરી રહ્યા છે તેવા સમયમાં શાસ્ત્રીજી જેવારાઠરાજીએ આ જલમંથનવત્ ચર્ચા ઉપરિચિત કરી પરસ્પર વૈમનરચને લઘારનાર અને કલેશના કડયા બીજને આ ચર્ચા દ્વારા રોપ્યું છે.

આ ચર્ચાનો સીધો અને સારો જવાબ શાસ્ત્રીજી કેશવરામભાઈ, તથા શાસ્ત્રી જોડુભદ્રાચ, પરીખ યુનીલાલ અને ડિ. જ. પટવારીજી વગેરેએ આપ્યો હતો. તથાપિ શાસ્ત્રીજી તેથી શાંત ન થતાં તા. ૬ જુન ૧૯૩૭ ના અંકમાં લખે છે કે “મદારા લેખના ઉત્તરમાં દાખલા દલીલ સહિત ખંડન કરવા લાયક કંઈ પણ લખી શક્યા નથી” વગેરે. તેમજ હજુ પણ તેઓ આ સંપ્રદાય સામે લેખો લખે જાય છે તેથી અમારી ઇચ્છા ન છતાં પણ “યશસ્વલ્લે મતિ” એ ન્યાયે વિલાંબે પણ અમારે આ લેખ લખવાની કડવી ફરજ પડેલી છે.

છેવટે વાંચકવૃન્દને હું સવિનય નિવેદન કરું છું કે—આ લેખમાં જે કંઈ લખવામાં આવ્યું છે તે સમગ્રજ્ઞ અને “યશસ્વલ્લે મતિઃ” એ ન્યાયે લખાયેલું છે. તથાપિ કોઈપણ ભાષદ્રુવિત્ત દુઃખાય તો તેમણે રોપનિષ્ઠ ન રાખતાં સમજી લેવું કે આ લેખ કોઇના પણ ચિત્ત-દુઃખવવાના હેતુથી લખાયેલો નથી. પરંતુ પ્રથમના લેખક આ ચર્ચા ઉપરિચિત કરનારના જવાબમાં લખાયેલો છે જેથી કોઈને કંઈપણ વધ પડતું લાગે તો તેના જવાબદાર આ ચર્ચા ઉપરિચિત કરનારને સમજી અન્ય શેષએ આ ચર્ચામાં ઉત્તરવું નહિ. અમે માત્ર શાસ્ત્રીજીના લેખ શિવાય અન્ય લેખકને જવાબ આપીશું નહિ. મુક્તે ક્ષમિષ્યન્તિતમ્ ॥

મહાત્માનો ન દૂષ્યન્તે દુર્જનાનાં કટ્ટકિર્મિઃ ।

કાકવિણ્ણુચિત્તોર્ધોઃ કિમલિનો મવેત્ ॥

॥ ધોરજી ॥

વૈષ્ણવની વાતું.

[સે. ૨૧. વેલજી નથુભાઈ, રાનકોટ.]

અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૫૦ થી ચાલુ.

આતા, આજ તો વાતી ભારે વંસાણી હો, પણ એના ફોલવા પાડીને હમળવાને તો તો મળ આવે.

આતો—હ બધી અસીકીક સનેહની વાતું છે, આપણે કણખી ભાઈ તો હમજી હકીએ કોષ મોટા વેદવાન હોય ને ઈષ્ટ ભગવાનમાં ભગતી વાળા હોય ને ભગવાને ભાવતું કાંઈક દાન ક્યું હોય. ઈ એવી વાતુંમાં હમજી, દુ કહિ હ સાસતર પરમાણે ન હોય. એટલે કોક વાંચીને આપણી ઠેકડી કરે.

ઉકે—આતા, તમે પરાનીન છો, અનુજની છો. સતેર વરદના છો. પચાદ વરક તો મરનદ લીધે ધીમાં છે એટલે તમે ન કોતો કની કણે જાવું.

આતો—ભલે કોષ આપણી ભુલ કાદે પણ તારે આશ્રદ છે તો મે કહિ, સનેહનું સરખ હમજવું ને હમજવવું બદ્ધ કણ છે દીકરા. આવી વાતુંમાં તો મોટા મોટાપ હિવારે ચડી ગીયા છે, સનેહ મે પરકારનો હોય છે. ૧. દેહસ્થ પરિવસાઈ, ૨. આત્મ પરિવસાઈ. પેશો કયો ઈ અવ્ય છે, ધાતક છે, ને વીધન વાળો છે, હામનેદથી ત્રાહીમાં આચકતીવાળો હોય છે, ઈ દુકણ વાળો લેખાય છે.

ઉકે—આતા, તમે કેતાતાને વિષય અનેક ભાતના હોય છે, હ શું ?

આતો—હા, જગતમા દેહના મુખ અરથે ખાવા, પીવા, પેરવાં ઓઢવાં પરદેશી વહતમાં ઓઢ, હ બધાય વિષયના હંદ છે.

ઉકે—હવે આત્મીય સનેહની વાત કરો.

આતો—આજની વર્તા વંસાણીને, હ આત્મીય સનેહ, જેમાં વિષયનો વિષયત્વે ત્યાગ હતો. અસીકીક હતો, કોઈ કારણ નિગીતે એ સનેહ પ્રભુ જોડાવે છે, આશક્તિ બધાય, પછી ભગવદ ભાવે કરી ભગવદ રૂપ યજી ભય, પછે પ્રથમનાં સાધનો પણ પોતાનું રૂપ ફેરવી ભગવદ રૂપ થાય. પછી આત્માની સાથે દેહ અને ઈન્દ્રિયો પ્રભુ પરતાએ કરી, તદરૂપ યજી ભય છે. અલ્પવીદ અલ્પ થાય છે, બ્યારે સર્વોત્તમ પ્રભુમાં સર્વ ભાવેથી ભજન કરનાર કીટ જૂગ વધારે વાત શું કહું, પણ ભગવદ સાંખ્યથી આત્મીય સંગ્રાધીમાં ભાવની ગણના પ્રભુથી પણ અદેરી થાય છે. અને એનેજ હવે ભાવની પરાકાષ્ટા મનાય છે.

હાંમર એક નાનકડી વાત કહું, તેં લેલાં મનનુંની વારતા નષ્ટ હાંમળી હોય. મનનુંના ગામને પાદરથી એક છંદ લખને દીલી જતોતો, તથ મનનું તો લેલાંના ખ્યાનમાં પરવજ હતો. નજરે તો દીગીય નોતી, પછે છંદનું પુછકું પકડીને હમાસાર દેવા મંડયો, મેરી લેલાંકું છતના ફેરો. એમ કેતો કેતો સ્મક ગાઉ દુધી હાલ્યા ગીયો, પછે મુરછા ખાધને પડી ગીયો, તર્ષ ભગવાનને દયા આવી, પાણી લખને આચ્યા, ને ક્યું, મનનું પાની પી લે, તથ અંતરમાંથી વાણી નીકળી, મુખ મેન હો, ભગવાન કે દુ ખુદા, તમ મનનુંએ કહું, યદ આંખ ખુદાકું દેખવેશી નહી દે, યદ તો લેલાંકું દેખવેશીદે. હાંમજ દીકરા, ભગવાનથી પણ એની માણક વધારે યજી ને.

એમજ આજની વારતામાં એથી પણ કોટી ગણે ભગવદીય ભાવ હતો. જજ પટવારીની જેડીને હાદરે તેડવા આચ્યા તથ, સાહુકારના દીકરાને સનેહીના વિશેષે મુઝા આવી મજ, તેડીને સાધ્યા. પાદર બાંધ્ય વેળાવા ગીયા તથ સાહુકારના દીકરાનું તો એકજ ખ્યાન હતું, રથ દેખાણે ત્યાં દુદી રથનાં પેડાંની ધુક હિડતી દેખાણી ત્યાં દુધી દેદમાં જીવન રીયું ને ધુક તો દેખાણી, એટલે એતન દીન યજી દેહ નિચે પડી છુટી મજ, ઓહોહો શું સનેહની પરાકાષ્ટા.

ઉકેા—આતા, એનો આત્મીય સનેહ કેવા પરકારનો હતો.

આતો—સ્નેહનું સરૂપ કળુ નવ્ય એવું નથી, છ સનેહ તો રસૌવેદ. પ્રભુનો પ્રેમ પાકછાયોજ છે. છ તો ઉરના ઊંડામાં ઊંડા પ્રેમ રસના ઉમંગજ છે. જેમ સમુદ્રમાં પડેલ પાછો ન નીકળી હકે એમ સ્નેહ સમુદ્રમાં પડેલ જાડાર નીકળી દકતો નથી પણ બધું કૃષ્ણ યોગીની વાતું છે. તારા મારાં જેવા, જેણે સ્નેહ મારંગની ગધે નથી લીધી, એવા નિરસને હાર આ વાતું નથી. આતો સર્વ દુઃખ હતી દરી તેનું પણ દુઃખ દરનાર વીરજ ભાગ્યવાન અશોધીક રસિક ભગતની છે, એક સાખી હાંભરી લે—ગિરીતે હવે રસિક મન, કુએ જહાં હજાર. સોયદ પયુતરનકું, પ્રેમ પયોધિ પગાજ.

આપણુ જેવા રનદ રસહીન તો, પુત ઉપરથી જ આલ્યા જવાના, આપણને છ રસ સમુદ્રનો છાટોય પડે કયાંથી.

ઉકેા—આતા, ઈ બેધનો સનેહ દોહારીતો નો ગણાય હો.

આતો—દોહારી હદો હોય તો દોહારી દેખાય, ને સર્વત્ર લીલા દષ્ટિ હોય તો લીલા દેખાય, આ બેધનો પરમ અલોપીક આત્મીય સમ્બંધ હતો. દેખવામાં માત્ર બે હતાં, બેધ તદ્દરૂપ ભગવદ્ભવ બન્યાં હતાં.

ઉકેા—આતા પહે જામ આવી તમની વાત કો.

આતો—પાછી બાઈ બે પાંચ વરહે આવી, પાદર ઉતરી, તમ પ્રહું કે, આ ઓટો શેનો છે. કો કે કષ દીધું કે રસાણુનો, છ હાંભળી તરત દેવનો ત્યામ કરી દીધો, ને લીલા પ્રાપ્તિ થય ગઈ, કોષ અજામણા વિષય વિલાસીન આમ થાતાં તે બાળું ખઈ ?

હે આતા, કોક પાંદેથી એવી વાત હાંભળીતી કે છ બેઈ પ્રેત જેનીને પામ્યાંતાં, પહે સરી ગુસાહજમે પધારીને એનો ઉદાર કર્યો.

આતો—ગાંડા, ઈ બેધ બીજા અનેક જીવનો ઉદાર કરે એવા હતા, એનો ઉદાર તો જન્મોજન્મનો હતો, છ વાત કોષ પ્રેત જેવાની કરેલ હશે, ઈ મુરખાને કેહુંતે કે લીલા સ્થિતિના જીવ પ્રેતયોનીને પામતા હોય તો યરણું બગ કેવી રીતે અંકાય, પ્રેત યોનીયું તો આસુરી પરવાહી જીવની હોય. જેની જગતમાં કામનાઉ રમ ગમ હોય. આને તો સર્વભાવ ભગવાનજ હતો, બીજી ભાવના હતી જ નહી, લીલાના જીવ હતા, જેમ શીકૃષ્ણદાસજ અધિકારીજીની વાતોમાં પણ આવી વાત ધુસેડી છે.

ઉકેા—હે આતા, તમ કેટલેય કેઠાણે સરાવની વાતું આવે છે, પ્રેતનીય આવે છે, એને હાસુ નો માનવું ને.

આતો—તોજ મનાય, એવી ગાલ મસોડી વાતું હાર તો આટાણે ચર્ચો ઉપડી છે, ખરીજાત તાવદશક હોય એટલી ખરી છે. વાતો માત્ર સાત્ય છે, આદાન મંબીર ભાવનાથી ભરપુર છે પણ ઉપરની બે વાતું તો કોષ કામે પણ ધરેજ નહી. દરેક કેઠાણે ભગવદ્ હમ્દાજ કારણુ રપે રહી છે. આપણા શીગોપાલદાસજ ગાય છે કે “ તેને કાળ કરમ નવ બધે, જમ તે સીર ધનુષ્ય ન સધે, એવો મારગ શી વધમચરનો જહાં નહી પ્રવેશ વિધિ હરનો. ~

ઉકેા—તમ આતા વેદનો અધિકાર ખરોતે.

આતો—વેદરૂપ દધિમાંથી ભગવદ્ બજન રૂપી માખણ તો કાદી લીધું, વાંદે તો, કમ રૂપી હાસ રમ, તે પણ જરૂરની છે, ભક્તિ સ્નેહ રસહીનતા માટે રાખી, આપણા શીમાપરશુજ એ વેદને સત્ય પ્રાપ્ત છે. એનાં અંગનો કયાંય ભંગ થાવા દીધો નથી. કારણકે વેદપાલક છે, પણ દીકરા વેદ રસરૂપ દેખાડીનાક કે છતો સરી વલભના મથો ત્યા સરી સુમોધનીજ હંભળાય. ખચર પડે, લે હવે દુષ્કળ મધરાત થય ગય છે.

[અપૂર્ણ.]

પં. ક્ષેત્રપાલજી

(સુખ સંચારક કંપની મથુરાનો વિકાસ)

વર્તમાનપત્રોના પ્રેમી સન્મતોમાં કોઇ વિરહોજ મનુષ્ય એવા મળશે કે જેણે મથુરાની અસિદ્ધ સુખ સંચારક કંપની તથા તેના ઉત્પાદક શ્રી. પં. ક્ષેત્રપાલ શર્માજીને સંક્ષેપ્ત ઇતિહાસ જાણાવ્યોમાં વાંચ્યો નહિ હોય. આજ અમે પાઠકોને માટે આ કંપની તથા તેના સ્થાપક શ્રી. ક્ષેત્રપાલ શર્માજીનું શિક્ષાગ્રાહી ચરિત્ર પ્રકાશિત કરીએ છીએ અને આશા કરીએ છીએ કે તેનાથી વર્તમાન કાળના એવા નવયુવકો જે બેઠારીના પંજામાં ફસાઈ આમ તેમ રખડતા નગરે પડે છે તેઓ આનાથી અવશ્ય શિક્ષા ગ્રહણ કરશે મનુષ્ય પોતાની યોજના શક્તિ, પરિશ્રમ, સચ્ચાઈ અને સ્વાધ્યવસાયથી કોઈપણ કામ કરે તો તે પોતાના કામમાં નિસદેહ સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકશે.

કંપનીના જન્મદાતા શ્રી. પં. ક્ષેત્રપાલ શર્માજી જન્મ આગ્રા પ્રાંતમાં ગોંડ નામના ગામમાં ઇ. સન ૧૮૭૦ તદ્દનુસાર સં. ૧૯૨૭ માં ગોંડ બ્રાહ્મણ કુળમાં થયેલો. તેમના પિતાશ્રીનું નામ શ્રી પંડિત ચતુરશુજ શર્મા હતું. અને તેઓ સંસ્કૃતના વિદ્વાન હતા. તેમની જીવિકા પણ તે ઉપર અવલંબિત હતી. શ્રી. પં. ક્ષેત્રપાલજી શર્માના પિતાશ્રી પ્રાચીન વિચારવાદી હતા એટલે તેમણે તેમને સંસ્કૃતનું અધ્યયન કરાવ્યું પંડિતજી આત્મકાળથીજ ચતુર અને બુદ્ધિમાન હતા, તેમનું શરૂ સેવા તરફ પણ વિશેષ ધ્યાન રહેતું હતું. તેઓએ થોડાક સમયમાં સંસ્કૃતની સારી જોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી લીધી. તેમની નાની અવસ્થામાં તેમની માતૃશ્રીને સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો. લગ્ન થતાં પહેલાં તેમણે મથુરા અને પ્રયાગ (અલ્હાબાદ)માં વિદ્યાભ્યાસ કર્યો.

આના પછી આપ ઇ. સં. ૧૮૮૯ માં કલકત્તા પહોંચ્યા અને આર્યોવર્તમાં રા. ૧૦) માસિક પગારથી ગ્રૂંદરીડરી કરવા લાગ્યા.

આપે ગ્રૂંદરીડરીમાં પરિશ્રમ એને યોગ્યતાને એટલે દર્જે મુધી પરિચય આપ્યો કે આપ અલ્પકાળમાંજ આર્યોવર્તના તંત્રી થઈ ગયા. અને આપને પગાર પણ ૬૦) માસિક થઈ ગયો. આપનું ધ્યાન પહેલેથીજ વ્યાપાર તરફ હતું અને આર્યોવર્તમાં જે જાહેરાતો છપાતી હતી તેને તેઓ ધણાજ ધ્યાનથી વાંચતા અને વિગ્રાપન કરાવતું અધ્યયન કરતા હતા. આપની પુસ્તકો લખવામાં પણ સારી રુચી હતી સર્વ પ્રથમ આપે સંસાર સુખ, વ્યાપાર શિક્ષા, ચિકિત્સા સંધુ, હનર વ્યાપાર, તિલાકોએટ પહાડ, સાપ્તશિક્ષા ખર્યાદિ કેટલાંક સારાં પુસ્તકો લખ્યાં. આપને સંસ્કૃત જાળોગ્રહ ઉપરાંત, જંગાળી, ગુજરાતી, મરાઠી ભાષાનું પણ સારૂ જ્ઞાન છે પરંતુ ઇંગ્લેજ સાધારણુ જાણે છે.

કલકત્તાથી શર્માજી મથુરા આવ્યા આગ્યા અને ત્યાં આપ રામલાલ બર્મનની સાથે કામ કરવા લાગ્યા પરંતુ પછીથી શર્માજીએ રા. ૨) માસિકના મકાનમાં સાપ્ત જનાવી વેચવાનું કામ શરૂ કર્યું. આ કામને તેઓએ સચાઇ અને પરિશ્રમથી વધાર્યું. તે સમયમાં જે વર્તમાનપત્રો બહાર પડતા હતા તેમાં જાહેરાતો આપી નેથી વેચાણુ ઘણું વધી ગયું અને પુરતો લાભ થયો. સ્વાત્મલાગી બન્યા બાદ આપે પોતાનું લગ્ન મુરારાબાદ પ્રાંતમાં આવેલા સમલલ મુકામે એક પ્રતિષ્ઠિત ગોંડ કુટુંબમાં પોતે કર્યું. આપને ૩ પુત્ર, ૪ પુત્રિયો, અને કેટલાક પૌત્ર પૌત્રિયો છે,

આપ પ્રાતઃકાલ ઉઠી નિત્યકર્મથી પરવારી સૂર્યોદયથી પૂર્વ દોઢ-એ માઇલ સુધી પગે ફરવા જઈ પાછા વળે છે. સવારે ૭ વાગે ઓરિસમાં આવી પ્રથમ અંગત પત્રો ખાસ વેપા-

રિયોના પત્રો તથા રોગિયોના ખાનગી પત્રોને, ધ્યાનપૂર્વક વાંચી તેના મયા યોગ્ય જવાબ આપે છે. સાડા આઠ વાગ્યાથી ટપાલ જુલે છે અને તમામ ટપાલને જોયા પછી ભોજન કરવા જાય છે ત્યારે પછી ૧૨ વાગ્યાથી ૩૫ વાગ્યા સુધી ઔદિસનું કામ કરી બાદ ૪ વાગે શાય ખાટે જાય છે અને ત્યાંથી અડધા કલાકમાં પાછા ફરી પોતાના કામમાં લાગી જાય છે. સારપછી ૬ વાગે કારખાનું બંધ કરાવી ફરવા આદ્ય જાય છે. ફરીને ૮ વાગ્યા સુધીમાં પાછા ફરે છે અને વ્યાળુ કપી બાદ ૧૦-૧૨ વાગ્યા સુધી વર્તમાનપત્રો જુલે છે. ત્યારપછી સુવે છે. જો પ્રોગ્રામ પ્રમાણે કોઇ કામ કોઇ દિવસે રહી જાય છે તો તેને રાતમાં જાગી પુર કરે છે પરંતુ આજનું કામ કાલ ઉપર છોડતા નથી.

આપે પોતાની બેસવાની જગ્યાએ બે પાટીયા લગાવી રાખ્યાં છે. એક ઉપર લખ્યું છે, “કૃપા કરી કામ શિવાય અધિક ન બેસો” બીજા ઉપર લખ્યું છે “પોતાના પ્રયોજનની વાત ધણી જલ્દી દુઃકાલમાં કવી દેવાથી બહુમુલ્ય સમયની રક્ષા થઈ શકે છે” આપ ધણા દયાળુ, ગંભીર છે અને સાદાર્થ પસંદ છે.

આપે મુક્ત હરતે દાન કર્યાં છે મથુરામાં રૂ. ૫૦૦૦૦ લગાવી સુખ સંચારક વાંચનાલય તથા પુસ્તકાલય બંધાવ્યું છે અને હજારો રૂપિયાના ખર્ચે સુખ સંચારક કઠોક ટાવર બનાવડાવ્યું છે અને સુરાદાખાદ પ્રાંતરથ સંલલ મુકામે પણ એક કઠોક ટાવર તૈયાર કરાવેલું છે. મથુરામાં આખના મફત ઇલાજ માટે આંખોનો વાડ અને સુવાલ માટે પ્રસૂતીપ્રદ બનાવડાવ્યું છે તે શીવાય ગુરૂકુલ અનાયાલય વગેરે સંસ્થાઓમાં વખતો વખત દાન આપતા રહે છે.

આપના વેપારી અનુભવો આ છે:—

(૧) કોષ્ટપણ વેપાર કેમ ન હોય, જો માણસ તેને ખાત, ધેર અને ધ્યાનપૂર્વક સાચાપણા સાથે કરશે તો તે પૂર્ણ સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

(૨) જો વેપારમાં સફળતા અને પ્રખ્યાતી મેળવવી હોય તો માદકોની સાથે પ્રેમપૂર્વકનો વર્તીવ રાખવો.

(૩) દગાખાજી તથા છેતરપંડી યોગ્ય દીવસ ચાલે છે.

(૪) લેવડ દેવડ સાદ રાખો અને તોફારના ભરોસેજ કામ ન હોડો. આ ખાસ જરૂરી વાત છે.

(૫) સર્વસાધારણ ને કમે વખતે કપી વસ્તુની જરૂરત છે તે વેપારીએ ધ્યાન રાખવું જોઈએ અને તકને હાથથી ખોવી ન જોઈએ.

(૬) આ વિદ્યાપનીય કાળમાં જો વેપારી વિદ્યાપનીય કળાથી વ્યથિત રહેશે તેની પુંજ દીવસે દીવસ ઘડતી જશે કહેવત છે કે વાચાળની માટી પણ વેચાઈ જાય છે અને મુંગાનું સોનું પણ નથી વેચાતું કારણ કે લોકોનું ધ્યાનજ તે તરફ આકર્ષિત થતું નથી.

(૭) વિવિધ સમયાનુસાર કરવો જોઈએ અને પોતાની વસ્તુના ગુણ સારી રીતે પ્રકાશિત કરી દેવા જોઈએ.

(૮) વધુ નાધા ઉપર યોગ્ય માત્ર વેચવા કરતાં યોગ્ય નફે વધુ માત્ર વેચવો સારો છે. વધુ નફો મેવાની જુલથી પણ છુટ્ટા કરવી જોઈએ નહીં.

(૯) વેપારની ઉત્તની થયે નફા કરવાળા પણ ધણા વધી જાય છે. તેમની તરફ પણ ખ્યાન રાખવું જોઈએ નહીં તો નફાની માલ વેચાયાથી આપના વેપારમાં દાની પડેચશે.

(૧૦) માદકોને ઉત્તન વિચાર તથા સમયતાના વડેવારથી કમેશાં ખુશ રાખવા જોઈએ અગાળે અને તામગી સ્વભાવવાળા વેપારીનો વેપાર કલાપી ચાલતો નથી.

સુખ સંચારક કંપની મથુરાની સ્થાપના.

૪. સન ૧૮૯૦ માં સુખ સંચારક કંપનીની સ્થાપના કેવળ રૂ. ૧૫૦) ના મુલ ધનથી કરવામાં આવી હતી જે આજકાલ એક લાખ રૂપિયાથી વધુ મૂલ્યના ભગ્ય વિશાળ કારખાના માં ચાલી રહી છે. અને જેનું નામ કેવળ ભારતવર્ષમાંજ નહીં પરંતુ જર્મની, આફ્રિકા, સિટિય આયેના ઈત્યાદિ પરદેશોમાં પણ પ્રખ્યાત છે. આ કંપની પંડિતજીના નિરંતર પરિશ્રમ અને લગનને લઈ આજે આ પ્રમાણે ઉન્નતી ઉપર છે. આમાં ટાઇપ પાડવા, છાંપવા દવા બનાવવા ઈત્યાદિ કામને માટે અનેક સંચા ચાલે છે. બસોના લગભગ કર્મચારી કામ કરે છે જેમનો પગાર રૂ. ૩૦૦૦) દર મહિને આપવો પડે છે.

શર્માજીમાં વિનુષિ કળાની યોગ્યતા હયા દર્જની છે અને તેની ઉપર તેમની પુર્ણ શ્રદ્ધા પણ છે. શર્માજીનું કહેવું છે કે—મુગનું સોનું પણ વેચાતું નથી વાચાંજની માટી પણ વેચાઈ જાય છે. જે આ વિસ્તાર કાળમાં ખાગેશ ખેતી રહેશે તેની મુડી કદી વધશે નહીં. શર્માજીનો વિસ્તારનીય ખર્ચ દર વર્ષે એક લાખથી ઉપર થઈ જાય છે. કંપની પહેલાં નવ સાડા નવ દળર રૂપેયા ધનકમરદના આપતી હતી પણ હવે એછા ધનકમરદ આપવો પડે છે.

સુખસંચારક પ્રેસ વિભાગ.

પ્રેસ વિભાગમાં એક રસ્ટન એન્ડ હોર્નસબીનું ૨૦ હોર્સ પાવરનું ઇજીન, વિજળા પેદા કરવાનું ડાયનુમા, બે સિલેન્ડર ડબલ કાઉન પેન મશીનો, બે સિલેન્ડર ડબલ ડિમાઇ મશીનો, ૧ સિલેન્ડર ઓટોમેટિક મશીન જેના ઉપર ડબલ સુપર રોયલ પણ છાપી શકાય છે, ૩ ડબલ કાઉન હેન્ડ પ્રેસ, ૧ હાથ કાઉન હેન્ડ પ્રેસ, તથા ૩ ટ્રેડિસ મશીન છે જેમાં ગુજરાતી, મરાઠી, હિન્દી, ઉર્દુ, અંગ્રેજી સર્વ પ્રકારના ફોન્ટ, અનેક પ્રકારની બોર્ડર તથા બ્લોકનો ભારી રોકા રહે છે.

ટાઇપ ફાઉન્ડરી

જેમાં જાતજાતના ટાઇપ પાડવાનું કામ થાય છે.

એરોગ્રાફ પેન્ટિંગ વિભાગ

જેમાં ગુજરાતી, મરાઠી, બાળબોધ, ઉર્દુ, અંગ્રેજી લખાવાના જાત જાતની ડિઝાઇનવાળા સાર્ધનબોર્ડ તૈયાર થાય છે.

આયુર્વેદિક ઔષધિ વિભાગ

આયુર્વેદિક ઔષધિ વિભાગમાં દર પ્રકારનાં ભરમ, આસવ, અવલેહ, સુષુ, તેલ, અર્ક, શુટિકા એક દક્ષ પર શેષીર્ણ વૈદની દેખરેખમાં નવીન આવિષ્કૃત અનેક મશીનો દ્વારા તૈયાર થાય છે. સુધાસિન્ધુ, બાલસુધા, દુદ્ધગન્ધકેસરી પ્રથમ શર્માજી પોતે તૈયાર કરતા હતા હવે તેમના એક વિરોધ વિરવસનીય વ્યક્તિ શર્માજીની દેખરેખમાં તૈયાર કરે છે.

સુખ સંચારક શોરૂમ

કંપનીનો શોરૂમ મથુરામાં એક દર્શનીય રચાનું છે આમાં દરેક વસ્તુનું પ્રદર્શન પુણીથી કરાવવામાં આવે છે. સુધાસિન્ધુ ભવનમાં કમ્પોઝિશન બેંક છે. સુખ સંચારક ભવનમાં હેડ પોસ્ટ ઓફિસ છે. ઉપલી જાયદાત શિવાય બીજી પણ ધણી જાયદાત છે. કંપનીના બીજા પણ ધણાક વિભાગો છે. જે રચનાભાવને લઈ અહીં આપી શકાયા નથી અમારું નિવેદન છે જે મહાનુભાવ મથુરા પધારે તે આ કંપનીને અવસ્ય જોવાનું કષ્ટ સે.

સમાચારાદિક

મંદિરપ્રવેશ શ્રીશ વિરોધ—ગોરા ગામના સનાતનીઓની એક નહેર સમાઘણી બીરને વિરોધ કરતા તા. ૧૧-૨-૩૬ ના રોજ વે. સ. સ. શીશુવ ગોરધનદાસ રામચંદ્ર સાચીના પ્રમુખપણા નીચે યોગાયવામાં આવી હતી તેમાં નીચે મુજબ ઠરાવો સર્વાનુમતે પસાર થયા.

ઠરાવ ૧ હો ગોરાગામના શ્રી. વે. ધ. પ. સમાઘણી બેંઢાવવામાં આવેલ દિંદુ સનાતનીઓની આ નહેર સમાઘણી બેંઢાવવાની કમિસ સરકારે કરેલો દંડિઓનો "અત્યંત મંદિર પ્રવેશ બીવ"ની સામે ધાર વિરોધ દોષા છતાં તેવા પ્રબલ પ્રભુભત્તી અવગણના કરી પોતાની બહુમતિના નેરથી અત્યંત મંદિર પ્રવેશ બીવ પસાર કરવાનો એ અત્યાચાર કથી છે તેની સામે આ સમાઘણી શુરસો અને વિરરકાર પ્રગટ કરે છે અને તે કાયદો અમલમાં ન આવે અને રફ કાય તેવી રીતે સર્વા બળથી અગળ અવાવવા પ્રમાણથી જનતાને આ સમાઘણી વિનંતી કરે છે.

ઠરાવ ૨ હો આ સમાઘણી પ્રમાણથી જનતાને બલામણુ કરે છે કે દોષમતનો વિરોધ દોષા છતાં તેમજ વખતો વખત આવેલા વચનોથી અ્યુત થઈ કમિસ પ્રતિનિધિઓએ આ બીવ પસાર કરાવી દંડિ પ્રાથમિક સમાજની કાયેલી કુખાવી છે. ભારતવર્ષની પ્રાથમિક સ્વતંત્રતાનો કાયદા દ્વારા અંદાજ કરવારી કમિસ સરકારને તનમનધન વગેરે કાઈ પણ પ્રકારની મદદ કરવી નહીં ઉપર મુજબ બે ઠરાવો સર્વાનુમતે પાસ થયા હતા બાદ સદર ઠરાવો થોડા રથલે મોકલવા માટે સરકારના મંત્રીને સમાઘણી સમાઘણી પ્રાર્થના થઈ હતી.

ખંભાત—ગુજારાના મુખસિદ્ધ માનનીય ગોસ્વામી શ્રી. ૧૦૮ શીમજી કાકુલનાથ મદારાજ મદોદયના મોડા દાલબાવા શીશુજીવનજી મદારાજશ્રીના શુભ દરેકે "શ્રી શુદ્ધદેવ પુ. મો. વિષ્ણુજી મદોદયના" નામક સંસ્થાની રથાપના સંવત્ ૧૯૬૨ ના પોષ માસમાં કરવામાં આવેલી તેનું દ્વિતીય વર્ષ 'પૂજ' થતાં આ સમાઘણી દ્વિતીય વાર્ષિક મદોદય સંવત ૧૯૬૪ ના પોષ વદ ૫ શુક્રવારે જન, પતાકા, સુરમ્ય પ્રતીકા વગેરે લગાડી ભારે પ્રામુખ્યથી જનજવામાં આવેલો હતો. પ્રમુખજવાને અનેના પ્રસિદ્ધ વકીલ મોડીલાલ મંજળદાસ પારેખ બી. એ. એલ. એલ. બી. દત્તા.

પ્રારંભમાં શ્રી. ઇ. પુ. મા. વે સરકાર પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓએ મુખપુર સ્વરથી મંગલ ખાન કહ્યું. બાદ મંત્રીઓએ વાર્ષિક નિવેદન કયાં પછી અનેના રાજકીય સંસ્કૃત પાઠશાળાના અધ્યાપક શુદ્ધદેવ વિરાસદ સાચીજી ભદ્રાંકરમાઘએ નિર્મુળુ ભક્તિભાવ બે વિવર ઉપર સામપ્રદાયિક વિચાર પુરઃસર સુદર બાખ્યાન આપ્યું હતું. પછી રા. વસંતલાલ નાનાલાલ સાહે શુદ્ધદેવ કાકુલનાથ સંજ્ઞામાં માનનીય સરજ અને સુદર છતાં દંડાણમાં સમાધિ મુદિ-સૂત્ર-ગીતા વગેરેના પ્રમાણે મુખ બાપણું કહ્યું હતું. બાદ રાધી સુનીલાવ નુવરદાસ બી. એ. ભક્તિયોગ અને યોગ જનનેતી-સરખામણી કરી શીમદેવમાઘાજીએ પ્રકટ કરેલા સંજ્ઞામાંની સેવા પદ્ધતિમાં ચિત્તશતિ વિરોધ રૂપ યોગ કેવી રીતે સાધી શકાય છે તે સરજ રીતે પુરવાર કહ્યું હતું. મંત્રી શ્રી. રાધી નરવરલાલ મોદેનલાલ બી. એ. બી. ડી. એ. સર્વોત્તમ પુષ્ટિમાર્ગ કેવી રીતે છે તે અનેક પ્રકારના દર્શનથી તથા ક્ષાત્રક સેરા પદ્ધતિથી સર્વા પોષક સર્વોત્તમ વિશ્વધર્મ આજ વખતે થોડા છે. એક દર્શનથી. ત્યાર બાદ પ્રમુખશ્રીએ સર્વના ઉપસંહાર કરતાં વેળાવેલાં જડળ સંજ્ઞાથી રોડ કલાક સુધી રમણીય બાખ્યાન આપીને સર્વને પ્રસન્ન કરી દીધાં. અંતમાં પ્રમુખના દરેકે આ સમાઘણી સેનાયેથી પરીક્ષામાં હતીજી વધેવા વિદ્યાર્થીઓને પારિતોષિક આપ્યા બાદ આસાર માની લગસજ સાચીના તા. કલાકે સમા. વિસર્જન કરવામાં આવી હતી.

ગોસ્વામી શ્રીગોવિન્દરાયજી મદારાજનો પ્રયાસ—ગોસ્વામીશ્રીના શીશુજીનાથજી દવેલી-વાળા ગોસ્વામી શ્રી ૬ ગોવિન્દરાયજી મદારાજ શીમદેવમાઘીશ્રીના સિદ્ધાન્તોના પ્રકાશન આજ તરુ માસ થવા કાઠીવાવામાં પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. મદારાજશ્રીની થય નાની દોષા છતાં દરેક નામમાં સમાજો બની આપણે પ્રાથમિક જ્ઞાપ આપે છે. નિલંબીલાકર-શીશુજીનાથજી મદારાજ તથા શીશુજી-

છાંડાલગ્ર મહારાજની સુધિ કાઠીયાવાડમાં યજ્ઞ મોડા પ્રમાણમાં છે. તેઓશ્રીએ વર્ષો સુધી કાઠીયા-વાડમાં જ નહિ પણ હિન્દના યજ્ઞ ખરા ભાગમાં પ્રવાસ કરી વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તો જન સમક્ષ મૂકી અનેક વૈષ્ણવોની જીવન દિવ્ય બતાવ્યાં હતાં તેજ પોતાના પૂર્વજોની પ્રજ્ઞાસિક્ષાને શ્રીગોવિન્દ-રાયજી મહારાજ અતુલસરી રહ્યા છે. આપશ્રીની સાથે શાસ્ત્રીજી દરિદ્રધનુ વીરજી સર્મા પણ પ્રવાસમાં હોવાથી શાસ્ત્રીજી દરેક મોડા સહેરોમાં જાહેર સમાજો દ્વારા વર્તમાન સમયમાં કેમિસે આદેશી ધર્મ વિધાતક નીતિથી જનસમાજને પરિચિત કરી પોતાની ધાર્મિક સ્વતંત્રતાને પ્રાણુન્તે પણ યજ્ઞી રહેવાની મનજીવનપણે લલામણુ કરી રહ્યા છે.

શ્રી બાલકૃષ્ણ શુદ્ધાદૈત મહાસલાની ગુજરાતી વિભાગની પરીક્ષાના પાઠ્ય પુસ્તકો-સં. ૧૯૯૪-૨૬૫૫ના (સં. ૧૯૮૨)-વૈષ્ણવોને પછે ભાગ સરકૃત લખેલો નથી. ગુજરાતી ભાષામાં અન્યોદ્ધાર સામ્પ્રદાયિક જ્ઞાનનો પ્રચાર થાય એ હેતુથી આ મહાસલાએ સં. ૧૯૮૨ ની સાવથી આ પરીક્ષા રાફ કરી છે, એ પ્રમાણુ પાઠશાલાઓ અને ખાનગીમાં અભ્યાસ કરી આ પરીક્ષા પોતાનાજ ગામમાં જ આપી શકાય એવી રચના કરી છે.

પ્રથમ પરીક્ષા ગુણાંક ૧૦૦ ગુણાંક

૧ પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા ભાગ-૧ ૮૦

૨ સીન્દ્ય પદ્ય-શિક્ષાશ્લોકી ૩ શ્રીકૃષ્ણાશય ૨૦

દ્વિતીય પરીક્ષા ગુણાંક ૧૦૦

૧ સિદ્ધાન્ત રદમ્, (ગુજરાતી અર્થ) ૨
અત્ત્વશ્લોકી, (ગુજરાતી અર્થ) ૩ દુઃસંગવિજ્ઞાન,
ફક્ત ગુજરાતી અર્થ ૪ નવાખાન પ્રથમ અને
બીજી આખ્યાન, ૫ ગીતા અધ્યાય ૧૫ મો,
પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા ભાગ ૩ બનો ઉત્તરાધ.

તૃતીય પરીક્ષા ગુણાંક ૧૦૦

૧ પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા ભાગ ૩ પૂર્વાધ ૫૦

પાઠ-૬, ૧૦, ૧૩, ૨૦ વિના ૫૦

૨ ભક્તિપોષણ ચન્દ્રાવર્ત ૧-૫૦
૩ ભક્તિવર્ષિની ફક્ત ગુજરાતી અર્થ } ૫૦
૪ ઉપદેશ મીમંસા
૫ ગીતાના ૪ અધ્યાય (૬-૭-૮-૯)
ફક્ત ગુજરાતી અનુવાદ

ચતુર્થ પરીક્ષા ગુણાંક ૧૦૦

૧ સિદ્ધાન્ત મુક્તાવલી ગો મી પુરોચતમ-
છની દીકા પુરી } ૬૦
૨ પુષ્ટિપ્ર ૬ મર્ચંદા
૩ વિવેક દોશીઅથ ગો "શ્રાવણ"ચછની
દીકા પુરી }
૪ શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાન્ત પ્રતીપ શ્રીમજનલાલ
શાસ્ત્રીકૃત (નવી) અવત્તિ-ગોવિન્દનાથ
બદવાલી } ૩૦

૫ ગીતા અધ્યાય ૧૧-૧૨-૧૪ અધ્યાય
અર્થમાત્ર તથા પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા
ભાગ ૩ બનો ન્દના પૂર્વાધના ૯, ૧૦

૧૩ ને ૨૦ પાડો

પ્રથમ પરીક્ષા ગુણાંક ૧૦૦

૧ શુદ્ધાદૈતમાર્તક જનલાલ શાસ્ત્રીનું

ભાષાન્તર ૩૦

૨ નિબંધશાસ્ત્રાથ પ્રકરણ લક્ષ્મણાર્થ

પ્રાણુવર્ષિકાસ વાણુ ૩૦

૩ ગીતા અધ્યાય ૧ થી ૫-૧૦-૧૩ મો,

૧૬ થી ૧૮ ૨૦

૪ શિક્ષાપત્ર ૧ થી ૧૦ ૨૦

પછી પરીક્ષા ગુણાંક ૧૦૦

૧ અણુભાવ જ-૩-૪ જે. ગો. શાહ

ફક્ત અનુવાદ ૨૫

૨ જનમ પ્રકરણ સુબોધિની જ-૧-૨ ૨૫

૩ વિદ્યમંડન નાનુવાલ સુધોનો અનુવાદ ૨૫

૪ શિક્ષાપત્ર ૧૧ થી ૪૦ ૨૫

સરસમ પરીક્ષા ગુણાંક ૨૦૦

૧ અણુભાવ જ-૧-૨ જે. ગો. શાહ

ફક્ત અનુવાદ } ગુણાંક ૧૦૦

૨ ફવ પ્રકરણ સુબોધિની અનુવાદ

૩ ભક્તિદેવ, ૪ ભક્તિ હંસ પુસ્તકાલેખ

અત્ત્વશ્લોકી ૬ સર્વ નિષ્કર્ષ પ્રકરણ

સાધન ફવ બનો પ્રકરણ

સુદરલાત વકીવનો અનુવાદ } ગુણાંક ૧૦૦

શ્રીબાલકૃષ્ણ શુદ્ધાદૈત મહાસલાની ગુજરાતી

વિભાગની પરીક્ષાનું પરીણામ-સં. ૧૯૯૩

પ્રથમા

કેસીન

નં. નામ ગુણાંક

૫ જયવંદીજેન લાલજી ૯૦

૬ રામકૃષ્ણજી કાલીદાસ ૫૧

૮ રામજીન કંઠાભાર્થ ૯૦

अंग्रेज

१० गोरधनदास भनलगाव पटेव	७४
११ लक्ष्मण गोपाण पटेव	४०
१३ धीरसाई अणानी पटेव	३३
७. उल्लेख	
१७ गोरधनदास सुनीवाव साद	८२
१८ श्रीमनवाव गोविन्दाव मोदी	८१
१९ लक्ष्मणदास गिरधरदास देसाई	५५
२० गोविन्दाव लक्ष्मणदास देसाई	४६
२१ पूनवाव गगनदाव परीज	७८
२३ रमलुदाव गोविन्दाव परीज	४३
२४ पुत्रोत्पत्तिदास गोविन्दाव परीज	७०
२५ पुत्रोत्पत्तिदास दिग्भटवाव इ	६३
२६ साकेरवाव सुनीवाव इ	४२
२७ कृष्णदाव मुणलगाव साद	३३
२८ साकेरवाव देवानवाव साद	५८
२९ कृष्णदाव छायवाव भटवा	३७
३० सुंदरवाव बंहुवाव रोड	५१
३१ दिशवाव अमृतदाव सजतवाणा	३८
३२ रमलुदाव लक्ष्मणदाव साद	३५
३५ संपितामिन मोदीवाव	५८
३६ संपितामिन गोविन्दाव मोदी	४८
३७ संपितामिन बंहुवाव रोड	४२
३८ दिशमिन छायवाव इ	३७
३९ संपितामिन लक्ष्मणदाव वडीव	४३
४० संपितामिन बंहुवाव -	३३
४१ संपितामिन लक्ष्मणदास	४८
४२ संपितामिन सुनीवाव	३३
४३ लक्ष्मणदाव लक्ष्मणदाव वडीव	६६

नाम

धारी

४८ जेसाम श्रीमल सोनी	५५
४९ लक्ष्मणदाव लक्ष्मणदाव	७७
५० गोपल भावा	४१
५१ रतल पुत्रोत्पत्ति	५१

पेटला

८४ कृष्णदाव लक्ष्मणदाव देसाई	४७
८६ सरदेवीमिन अणानीवाव साद	४५

अंगरेज

८९ प्रभुमनवाव सरासिण जेपी	३३
९० लक्ष्मणदाव गोपलदास भावा	३३
१०१ प्रभुदास रामल पटेव	७७
१०२ धीरनवाव लक्ष्मण छायवा	३३
१०३ कलिकाव दिग्भटवाव छेलाय	३४
१०६ गोविन्दाव साकेरदास नदिवा	३६
११० लक्ष्मणदाव लक्ष्मणदाव नरसाय	३३

१११ सुनीवाव सरसदास सुनीवा	३३
११६ लक्ष्मणदास गोपलदास नदिवा	३३

मोदीवा

११८ कलिकाव देवानवाव साद	५२
११९ लक्ष्मणदास लक्ष्मणदास मोदी	६२
१२० अमृतदाव गगुनदास भांधी	३३
१२२ अमृतदाव सुदाभयदे रोड	४०
१२४ लक्ष्मणदास लक्ष्मणदास भांधी	३३
१२५ मोदीवाव लक्ष्मणदास भांधी	४८
१२६ लक्ष्मणदाव नाथलगाव भांधी	३५
१२७ लक्ष्मणदास पुनमयदे रोडी	४५
१२८ बंहुवाव नारदास साद	५६
१३० बंहुवाव दिशयदे साद	३३
१३१ भक्तिवाव मोदीवाव साद	४४
१३२ लक्ष्मणदास लक्ष्मणदाव परीज	३३
१३३ लक्ष्मणदास लक्ष्मणदास साद	३७
१३४ कलिकाव लक्ष्मणदास साद	४२
१३५ लक्ष्मणदाव लक्ष्मणदास साद	३३
१३६ अमृतदाव लक्ष्मणदास साद	३३
१४० लक्ष्मणदास लक्ष्मणदास लक्ष्मण	४७

वरीदा

१४१ नवनीतदाव लक्ष्मणदास साद	५२
१४२ नवनीतदाव सुनीवाव भक्तिवा	५३
१४३ लक्ष्मणदाव लक्ष्मणदास साद	४६
१४४ दिशवाव लक्ष्मणदाव परीज	३६

परीक्षादे:—पंडित लक्ष्मणदास गोपाण

वडील लक्ष्मणदाव गिरधरदास

सिद्धपुर

द्वितीया

कला

१ लक्ष्मणदास लक्ष्मणदास भांधी	४२
२ अमृतदाव लक्ष्मणदाव	३५
३ लक्ष्मणदाव लक्ष्मणदाव	३३
४ गगुनदास लक्ष्मणदास परीज	३३
५ लक्ष्मणदास लक्ष्मणदास लक्ष्मण	३४
६ लक्ष्मणदाव लक्ष्मणदास	३७
८ लक्ष्मणदास लक्ष्मणदास	३३
९ लक्ष्मणदाव लक्ष्मणदास	३५

उल्लेख

११ पुत्रोत्पत्तिदास लक्ष्मणदाव साद	५६
१२ कलिकाव अमृतदाव देसाई	६१
१३ मोदीवाव सुनीवाव साद	४२
१६ लक्ष्मणदाव लक्ष्मणदास साद	३६
१७ दिशवाव दिग्भटवाव साद	३३
१८ लक्ष्मणदास लक्ष्मणदाव साद	४२
२० लक्ष्मणदाव मोदीवाव	३३

છાંદસાવલ મહારાજની સુદ્ધિ કાઢીયાવાડમાં ધણા મોટા પ્રમાણમાં છે. તેઓશ્રીએ વર્ષો સુધી કાઢીયા-વાડમાંજ નહિ પણ દિન્દત્ત ધણા ખરા ભાગોમાં પ્રવાસ કરી વૈષ્ણવ સમ્પ્રદાયના સિદ્ધાન્તો જનનું સમજૂ મૂકી અનેક વૈષ્ણવોનાં જીવન દિવ્ય બનાવ્યાં હતાં તેજ પોતાના પૂર્વજોની પ્રણાલિએ શ્રીગોવિન્દ-રાયજી મહારાજ અતુલસરી રજા છે આજથીની સાથે સાચીજ દરિદ્રજી વીરજી સમી પણ પ્રવાસમાં હોવાથી સાચીજ દરેક મોટા સહેરોમાં નહેર સમાજો દ્વારા વર્તમાન સમયમાં કેમિસે આદરથી ખર્ચ વિષાતક નીતિથી જનસમાજને પરિચિત કરી પોતાની ખામીકે રચત તવાને પ્રાણાન્તે પણ જળગી રહેવાની મનજીવપણે ભતામણ કરી રજા છે.

શ્રી બાલકૃષ્ણ શુદ્ધાદૈત મહારાજાની ગુજરાતી વિભાગની પરીક્ષાના પાઠ્ય પુસ્તકો-
નં. ૧૯૬૪-૨૫૧૫ના (નં. ૧૮૮૨)-વૈષ્ણવોના યજ્ઞ ભાગ સરેહત જલ્દી નથી ગુજરાતી ભાષામાં મળેલોદારા સામ્પ્રદાયિક જ્ઞાનનો પ્રચાર થાય એ દેવથી આ મહાસમાજે સં. ૧૯૮૨ ની સાવધી આ પરીક્ષા શરૂ કરી છે, એ પ્રમાણે પાઠશાલાઓ અને ખાનગીમાં અભ્યાસ કરી આ પરીક્ષા પોતાનાજ ગામમાંજ આપી શકાય એવી રચના કરી છે.

પ્રથમ પરીક્ષા ગુણક ૧૦૦ ગુણક

૧ પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા ભાગ-૧ ૮૦

૨ સોનદાં પદ્ય-શિક્ષાશ્લોક ૩ શ્રીકૃષ્ણાધ્યય ૨૦

દ્વિતીય પરીક્ષા ગુણક ૧૦૦

૧ સિદ્ધાન્ત રહસ્ય, (ગુજરાતી અર્થ) ૨

અતુ સ્તોત્રી, (ગુજરાતી અર્થ) ૩ હુ સ જવિજ્ઞાન,

ફક્ત ગુજરાતી અર્થ ૪ નવાખાન પ્રથમ અને

બીજી આખ્યાન, ૫ ગીતા અધ્યાય ૧૫ મો,

પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા ભાગ ૩ બનો ઉત્તરાધ્ય

ત્રીતીય પરીક્ષા ગુણક ૧૦૦

૧ પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા ભાગ ૩ પૂર્વાધ્ય ગુણક

પાઠ-૮, ૧૦, ૧૩, ૨૦ વિના ૫૦

૨ ભક્તિપ્રાપ્ત ચન્દ્રાવલી ૧-૫૦

૩ ભક્તિવર્ધિની ફક્ત ગુજરાતી અર્થ ૫૦

૪ ઉપદેશ રમીરસ

૫ ગીતાની ૪ અધ્યાય (૧-૬-૮-૯, ફક્ત ગુજરાતી અનુવાદ)

અતુર્થ પરીક્ષા ગુણક ૧૦૦

૧ સિદ્ધાન્ત મુજાવતી ગો શ્રી પુરુષોત્તમ-જીની દીકા પુરી ૧૦

૨ પુષ્ટિપ્ર ૬ અર્થદા

૩ વિવેક ધેર્મશ્રવ ગો "શ્રમજ્ઞ"જીની દીકા પુરી

૪ શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાન્ત પ્રકીર્ણ શ્રીમજનવાલ

ગાત્રીકૃત (નવી) આશ્વતિ-ગોવિન્દવાલ

કદવાણી ૩૦

૫ ગીતા અધ્યાય ૧૧-૧૨-૧૪ અધ્યાય

અર્થમાત્ર તથા પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા

ભાગ ૩ બનો નહતા પૂર્વાધ્યા ૯, ૧૦

૧૩ ને ૨૦ પાઠો

પ્રથમ પરીક્ષા ગુણક ૧૦૦

૧ શુદ્ધાદૈતમાર્તક હજનવાલ સાચીકૃત

ભાષાન્તર ૩૦

૨ નિબંધસાસ્ય પ્રકરણ લક્ષ્મણ

પ્રાણવલ્લભદાસ વાણી ૩૦

૩ ગીતા અધ્યાય ૧ થી ૫-૧૦-૧૩ મો,

૧૬ થી ૧૮ ૨૦

૪ શિક્ષાપત્ર ૧ થી ૧૦ ૨૦

પછે પરીક્ષા ગુણક ૧૦૦

૧ અણુભાષ્ય જ-૩-૪ ને ગો શાહ

કૃત અનુવાદ ૨૫

૨ જન્મ પ્રકરણ સુભાષિની જ-૧-૨ ૨૫

૩ વિદ્યમંડન નાનુવાલ ગ્રામીનો અનુવાદ ૨૫

૪ શિક્ષાપત્ર ૧૧ થી ૨૦ ૨૫

સરસ પરીક્ષા ગુણક ૨૦૦

૧ અણુભાષ્ય જ-૧-૨ ને ગો શાહ

કૃત અનુવાદ ગુણક ૧૦૦

૨ ફલ પ્રકરણ સુભાષિની અનુવાદ

૩ ભક્તિદેવ, ૪ ભક્તિ દ સ પ રત્નાસુર

અતુ સ્તોત્રી ૬ સર્વ નિબંધ પ્રકરણ

સાધન ફળ બન્ને પ્રકરણ

મુંદરવાલ પરીવર્તો અનુવાદ ૧૦૦

શ્રીબાલકૃષ્ણ શુદ્ધાદૈત મહારાજાની ગુજરાતી

વિભાગની પરીક્ષાનું પરીણામ-સં. ૧૯૬૩

પ્રથમા

કેચીન

નં. નામ ગુણક

૫ જયવંતીબેન લાલજી ૧૦

૬ રામકૃષ્ણજી કાલીદાસ ૫૧

૮ રમાબેન એભાઈ ૧૦

દાદાલા શેઠ મારફત આવેલ લવાજમો.

વરસ આરમાના લવાજમો—રા. રા. દેસરાઈ ગોવિંદજીદાસ, રા. જમનાદાસ લક્ષ્મીદાસ, રા. હીરાલાલ બીરબાઈ શાસ્ત્રીદાસ, શેઠ બીરબાઈ દરિયાદાસ અને રામજી કાઠીરીવાળા, શેઠ જમનાદાસ પુરોષોત્તમ, રા. રા. મંગલાઈ દલમચંદ, શેઠ નારજીદાસ રામજીદાસ, રા. મેણજીદાસ મણુરાજીદાસ, રા. રા. દરગોવત્તાદાસ ગોકુળદાસ, ગોરખનદાસ વલ્લભદાસ, રા. રા. બલજી જમનાદાસ, શેઠ ગોરખનદાસ ટાકરચી, શેઠ લક્ષ્મીદાસ બીજી, શેઠ અમૃતલાલ અમરચંદ માધવજીદાસ, કા. માવજીદાસ વાવજીદાસ, શેઠ રામજી વલ્લભજી, શેઠ ગોપાળજી ચંપશી, રા. નારાયણજીદાસ પરમાણુદાસ, શેઠ દંસરાજ દરિયાસ, મુનીમ શ્રીયુત મુરલીધરદાસ ટાકરદાસ, શેઠ ચત્રકોળ ગોરખનદાસ, રા. મુનીલાલ બળદેવદાસ, શેઠ છાયાલાલ બીલાચંદ, શેઠ દારાદાસ નેવૃત્તી, કા. નારજીદાસ મુરારજી નેવૃત્તી, રા. રા. અમીદાસ રણછોડદાસ, કા. દરિયાસ રામજીદાસ, શેઠ વીરજીદાસ વીરજી, શેઠ બીમજીદાસ ઉમરચી, રા. રા. મણુરાદાસ ગોવિંદજી, કા. દુવતીદાસ બીમજીદાસ, શેઠ રણછોડદાસ તલચંદ, શેઠ દેવજીદાસ દામોદર, શેઠ દામોદર બીમજીદાસ, રા. રા. દારાદાસ શ્રીરામદાસ, રા. રા. લક્ષ્મીદાસ દંસરાજ ૨. ૨) કા. બળદેવજીદાસ જમનાદાસ ૩ ૪). શ્રીયુત મણુરાદાસ લોચનદાસ ૩. ૪).

વરસ અગીઆરમાના લવાજમો—રા. રા. જમનાદાસ ઉમરચી, કા. મોરારજી ગોકુળદાસ, કા. મુરારજી બીરબજી, રા. દામોદર હીરજીદાસ ૩. ૧) ૩૨ ૩. ૬૫) મળ્યા.

આંદલાનો સ્વીકાર

પ. સ. મં. ૨૧. મહિળદેવ ચતુરજીદાસ અને પ. બા. મં. ૨૧. સંતોષબહેનના બંને મળીને ૩. ૫૧).

રૂપીઆ પાંચ ગોઠલનારા—શેઠ મુજી નાથજી કામરી, શેઠ દાદાજી, રા. રા. નારાયણજીદાસ પરમાણુદાસ દગોષવાલા, રા. રા. વાઠીલાલ નબીનદાસ સાદ B. A. LL. B. ૩. ૪).

રૂપીઆ આર—શેઠ પ્રાણજીદાસ વસનજી મનજી.

રૂપીઆ બે ગોઠલનારા—શ્રી નીલનપુરીચંદ શ્રી પ્રજ્ઞામિ સમપ્રદાયાચાર્યજી, પં. શ્રીકૃષ્ણદાસ શાસ્ત્રીજી, અમૃતલાલ ઉમરચંદ મણિયાર, રા. રા. દારાદાસ વલ્લભજીદાસ સાદ, રા. રા. બળદેવજી પુરોષોત્તમદાસ મહેતા, જયશીલનદાસ વિદ્યુદાસ ગોરવવાલા.

એક રૂપીઆ ગોઠલનારા—પરદાસ જયજીદાસ શ્રીબીવાલા.

આજેજ પ્રાંતક બની સાંપ્રદાયિક નામસેવામાં સાથ આપો

સં. ૧૯૯૪ પ્રજોધિની (દેવદીવાળી) ના શુભ ઉત્સવથી

ગો. વા. શ્રીમન્નલાલ શાસ્ત્રીજીના સ્મારકમાં

અનુગ્રહ

નામક માસિક પત્રિકા—(૨મી ૮ પેજ ૩ ફોર્મ)

વાર્ષિક લવાજમ પો. ખ. વિદમાં ૩. ૧-૦-૦, હિંદ બહાર ૩. ૨-૦-૦

પરમ વૈષ્ણવાચાર્ય જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના વિશ્વેશ્વર સિદ્ધાંતોની સમગ્ર વિદીન ચચો કરતા, મહાનુભાવ ગોસ્વામી જ્ઞાનકે અને વૈષ્ણવ વિદ્યાનોના સાંપ્રદાયિક ઇતિહાસ તેમજ પ્રસિદ્ધ-અપ્રસિદ્ધ સાંપ્રદાયિક સાહિત્ય પર પ્રચલ પાઠનારા લેખોનાં અને સૈદ્ધાંતિક મંથોના અનુવાદોનાં એ ઉપરાંત અપ્રસિદ્ધ ગ્રાંથીન-અગ્રાંથીન સંસ્કૃત-વજ્ર-ગુજરાતી સાહિત્યનાં દર્શન કરવાં હોય તો નીચેના રથને મ. જો. થી લવાજમ મોકલી તરત જ પ્રાંતક તરીકે નામ નોંધાવો.

વિશેષ લાભ—પ્રથમ અંકથી જ ગો. વા. શ્રીમન્નલાલ શાસ્ત્રીજીના સિખ્ય શ્રીનાગર-દાસ કા. બાંલજીયા M. A. LL. B. એ કરેલો અલ્પલાખ્યનો અગ્રિય અનુવાદ ગુજરાતી સાર સાથે પ્રસિદ્ધ થાય છે.

ગજનરનો જંગલો

મોડાપગી-અમદાવાદ.

}

તંત્રી

કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી

પુષ્ટિમાર્ગનો ઇતિહાસ.

પહેલી આવૃત્તિ કરતાં ઘીછ તદ્દન નવીજ આવૃત્તિ. કેવલ ઇતિહાસનો જ પ્રકાશ. વિરોધીઓને સચોટ જવાબો. જગદ્ગુરુ શ્રીવલ્લભાધીશ્વર અને આપશ્રીના વંશજોને બાદશાહી સન્માન. મોગલ બાદશાહોનાં ફરમાનો અસલ ચિત્રો સાથે.

બારતેન્ડ બાપુ હરિશ્ચંદ્ર, ન્યાયમૂર્તિ દિ. બા. શ્રીચુત કૃષ્ણલાલ ઝવેરી, સફગત તેલીવાળા, પ્રો. જેઠાલાલભાઈ એમ. એ., પ્રો. સાંકળચંદભાઈ એમ. એ., પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટ એમ. એ., ઇતિહાસવેત્તા સાક્ષર રા. રા. રામલાલ ચુનીલાલ-મોદી, 'શુજરાતી'ના તંત્રીછ રા. રા. નટવરલાલ દેસાઈના લેખોનો મહાન સંગ્રહ.

શ્રીમદાચાર્યઅરણ્ય તથા આપશ્રીના વંશજોનો શુદ્ધ ઇતિહાસ, કનકાભિષેકના સંગીત પુરાવાઓ, શ્રીમદાચાર્યચિત્રનો ઇતિહાસ, સફગત તેલીવાળાએ લખેલું શ્રીવિકૃલેશ્વર પ્રભુનું ચિત્ર, મોગલ બાદશાહોના ફરમાનો, તિલકમાલા માટે જહાંગીર સાથે થયેલો મહાન સત્યાગ્રહ વગેરે સંપ્રદાય ગોરવપૂર્ણ ઇતિહાસ વાંચો. નાસ્તિક પણ આસ્તિક બની જશે. માલિકનું કદ. પૃષ્ઠ ૧૩૦ અને અનેક ચિત્રો.

મૂલ્ય માત્ર આઠે આના.

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી
રાજમહેતાની પોળ—અમદાવાદ.

શુજર પ્રાન્તમાં ઠેકઠેકાણે અમારી સંસાર પ્રસિદ્ધ
દવાઓની એજન્સીઓ કાયમ કરવાની છે.

સુધાર્સિધુ

(૨૭૨૮૬)

કદ, ખાંસી, દમ, કૌભેરા, થળ, સપ્તહસ્તી, ઈન્ફલ્યુએન્સા વિગેરેની ધરમથુ દવાદિદ દવા. કિંમત ૮ આ. ટ. ખ. ૧ થી તે ૨ બાટલી સુધી ૭ આ.

દદુ ગજ કેસરી

(દરાજની દવા)

ગમે તે જાતની સુખી અથવા પાકેલી દરાજને ત્રામ અને બળતરા સિવાય ૨૪ કલાકમાં નાશુદ કરે છે. કિંમત ૪ આ. ટ. ખ. ૧ થી તે ૨ બાટલી સુધી ૭ આ.

સુખ સંચારક કંપની, મથુરા.

નિયમ અને કેટલોગ મફત મોકલવામાં આવશે.

રૂપીઆ ૧૫૧ ઇનામ

—કાયદો ના પડે તો પૈસા પાછા—

ગમે તેવા ઝેરી અને હાલિલા તાવને ભારી હાલવનાર

જવરનાશક-પીલ્લર

(શરદસ્તુમાં તંદુરસ્તી રાખવા માટે)

આ જવરનાશક પીલ્લર:—અનેક જાતના ઝેરી તાવ જેવા કે: મેમેગીઆ, ઇન્ફલ્યુએન્સા, ચોથીયા, એકાતરીઆ અને રોજા તાવ તથા લરીઆ થતી તાડ (કળતર) અશક્તી, અગ્નિ અધોગ આવડા, અભે, અકર્મ કમજબાલ પરીગ, કમગો, પાક, જલ્દર વિગેરે લાયકર વ્યાધીઓનો નાશ કરી નિપૂર્ણ રક્ત આપે છે

આ જવરનાશક પીલ્લર:—તાવ ઉતરી ગયા પડી આવેલી રાગીશિક નનગાઈ, મંદામિ, અકર્મ વગેરે મટાડી ભોલીને શુદ્ધ કરી રાગીને તદુરસ્ત બનાવે છે

આ ગોળીથી તાવ નથી ઉતતો એવું સાબીત કરવાગે ઉપરનું ઇનામ આપવામા આવશે.

દીક્ષિત ગાંધી ૧૦૦ રોની ૩મી એકનો રા. ૧) પા. ખ. લુહા.

આ સિવાય અમારે ત્યાં દરેક જાતના ગ્વાલીષ્ટ ચૂર્ણો બીજા મુખવાગો અને અનુભવ સિદ્ધ રામબાણુ દેશી દવાઓ, દમ માટે રમેશીયવ બીડી તથા ટીકડીયો, અવસેદો, ચાટણુ, મુરખા, શકિતની ગોળીઓ ચોકણુ પાડી મધ, સ્ત્રીઓના મર્વ રાગનાગમ પ્રદર પાવડર, ગેન્ગીનાઈ હમ્મ-ગગાની ગોળી વગેરે મગી થગી જાતની સાસ્ત્રાન દેશી દવાઓ વિ કીધાય લાવે. હુક તથા જ્યાગમ અમારે ત્યાંથી મળે છે. તેમજ શુદ્ધ જોનાઈના બેટા બ્યાજગી કોખે મળશે.

લજો:—શ્રી સ્વામીનારાયણ મુખવાસ ફાર્મસી,

૬ ગાંધીરોડ ચંદ્રવિલાસ હોટલ મામે—અમદાવાદ.

માર્કીટ ગંગારામ રૂગનાથભાઈ હક્કર ભાયલાવાળા.

પા. કે.—ગાર આનાની પોસ્ટ રોમ્પ બીડનારને અમારે ત્યાં મળનાં ચુર્ણોનાં મેમ્પનાં કમ્પિલ્લ આર્જ કરી વગર મોકલવામા આવશે